

ધોધ્ધો : નગવિખ્યાત ભપાળી કલાકાર કાત્યુશ્લોકા હોકુચાઈનું અલિષ્ઠ રેખાંકન. (જુઓ પૃ. ૨૪૫ કપરનો ચિત્રપત્ર)

પકાડની પુત્રીઓ

ચિત્રકાર-શ્યામજી આચાર્ય

હરી એક વાર આધુનિક જ્ઞાનચિત્ર-સૌથી ની કલ્પનિત રંગ કરાવે જીએ. અચાહ કહ્યું છે તેમ, એમાં કલકાર 'દિગ્દર્શ' તેવું આ મેદુન' ચીતરી બતાવેલા નથી, પણ કોઈ દરમિયાન એવી તેમની આધુનિકોની પર લોકોની ને ચિતરવવાઈ રેમ. અહિંની ને હાથ નેના મન પર પડી લઈ છે તે જ તેના પ્રજ્ઞા ને સંચાર વર્ષમાં તે ઉતારવા અર્થ છે. એમાં આધુનિકોની આમેલજવા, અપાન પ્રકાર કે પરવૃત્તિના નિયમો બધાને તે બાબતો જુદે છે;—બધેકે તેનું કિંમતન પણ કરે છે. તેનું સમજા લઈને નો પોતાના મનોરેકની ડાપ જ ઉતારવા પર હોય છે; કોઈ રવન જોયા પછી તેની, કે કિલો હવાની નાખનું કોઈ દરમિયાન પણ અથા પછી તેની આપણા ચિત્ર પર જેવી ડાપ અર્થિત થાય છે તેવી,—વિગતોની અરપજતાવાળી, પણ રંગપુત્રીઓની ભલકવાળી. **II** આ ચિત્ર એ પ્રકારનું છે એમાં કુલોથી ભરીભરી એક રંગમય પકાડી ખીલમાં આવેલી ગ્રુપીના આંગણમાં પુત્રીનું માર્યું જોવાની માતાનું આરોધન છે. એમાં કુદરત કે માનવ દાદની આમેલજવા કે મુરેશવા ઉતારવા કલકાર ચાહતો નથી, પણ જનશ્રીથી ભરવાક એ પકાડી ખીલમાં દેકરીઓ, વસી, કુલો, કુપી, વગેરેની આધુનિકોના નામ તેમના એકબીજા પર પડતા હાથચિત્રમાંથી પડ્યું થઈ ને રમમથાનું ને ભલકભર્યું હોય પોતાને લાગ્યું તેની એવી ખરબચડી જ હાથ નોશર આરોધન દારા તેણે ઉતારી છે. (વિશેષ આ અંકમાં અન્યન નુએલ)

દાંત કઢાવશો નહિ

જો દાંતનું કઠં, દુઃખતા દાંત તથા
પાયોરીઆ મટાડે છે.

જો મોઢાંની ખરાબ વાસ દૂર
કરે છે.

જો થેઠાંમાંથી નીકળતું લોહી
બંધ કરે છે.

જો જંતુનિનાશક, ખુશબોદાર
તથા સ્વાદિષ્ટ છે.

સનટોન

દાંત સાફ કરવા સૌજ વાપરો.

ચિત્રો

ચીની થોહો [ચિખાંકન] બપોની કલાકાર કાંતસુ સીકા હોડુસાઈ ૫૮
પદ્માદત્તી મુનીશી ચિત્રકાર - રચાવસુ આપડા ચિત્રંગી મુખચિત્ર
આશુચને આરે [ચિખાંકન] આદ્યેષ ૮૬ ૮૫૨૨, પાછલા પૂઠાની એકર
ફોટોગ્રાફી હરીશંકરનાં ચિત્રો પાછલા પૂઠા કીપર

કાંચે

વર્ધા રાજેન્દ્ર શાહ ૨૨૬
આકારી અસવાર બાલમુકુન્દ દવે ૨૨૬
મારાં ગીત પિનાકિન શાહ ૨૨૬
કમ્પોઝિટ પ્રિયકાન્ત મણિયાર ૨૨૬

અચિત્ર

વિલિયમ પર્ડુઅર્થ નિરંજન ભગત ૨૨૭
ભાંધ અકરિયાં [આપકયા] ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતા ૨૨૬

વાતાં

ધંદરમી આમરે વાસુદેવ ભટ્ટ ૨૨૨

લેખો

ગત્સ્યાસન [ચિખાસોનાં] કામુપાઈ શુક્લ ૨૩૬
આરાપટા [આપછી રમતો] વાસુદેવ ભટ્ટ ૨૪૦
ચોળો દેવશંકર મોતીરામ રાવળ ૨૪૪
સુરમે, સોમય અને ગિરમય ડૉ. નરસિંહ મુ. શાહ ૨૪૮

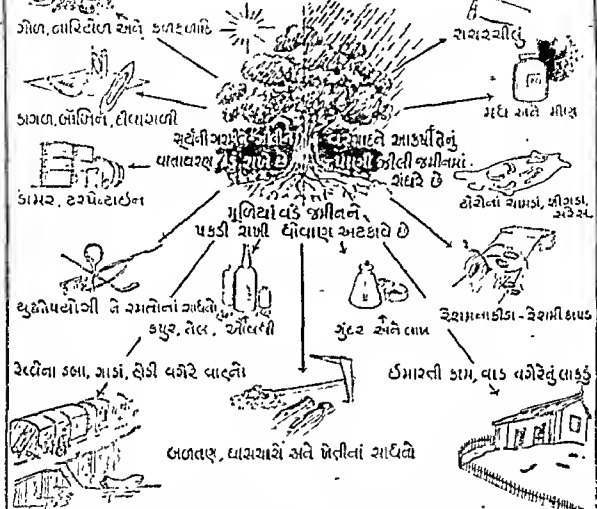
વિકાસો

છવચારક ગ્રાડ અને જંમતો [ચિત્રગોધ] ૨૨૫
ફોટોગ્રાફી હરીશંકર પંચિલામ ૨૪૩
આ અંકમાંના ચિત્રોનો પરિચય ૨૪૫
ટિકિટ-સેમ્પલ [૧૨] ૨૪૬
પત્રચીસ વર્ષે પહેલાં ૨૫૦
પત્રગિત્ર વિમાન ૨૫૨
માધુકરી [રિષ. યુસુફ મહેરઅમી, સાને યુરુજ અને પ્રાંતમારની,
દુસારોપણ, બહુચિરિયાની ડિટિટો, કોપિયા] ૨૫૬
શંકરબોરો [મિસપાસનાં પંખી-૫૨] ૨૫૬
આ ગાસ છતિહારમાં [અચિત્રચિત્રો: કવિ મોતીરામ] ૨૬૧
ઉલ્લેખ પાનું ૨૬૨

કુમાર કાર્યાલય સિમેન્ટ તરફથી વંચી, સુદેક અને પ્રકાશકર અનુભાઈ પાપદભાઈ રાવત
સુદેક-અકાશ-નરેખા. કુમાર કિન્દરી, કુમાર કાર્યાલય લિ., ૧૪૫૪ રાયપુર, અમરનાથ
વાર્ષિક (ટિકિટ સેમ્પલ) ૨૫. ૧૫૫૫૨૨૨૨૨. ૬૫૫૫૫૫૫૫ ૫૫૫૫૫૫૫૫ ૫૫૫૫૫૫૫૫ ૫૫૫૫૫૫૫૫

કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો ફોટોગ્રાફીથી સજ્જિત છે.

જીવનધારક માંડ અને જંગલો

આ માસમાં ભારત સરકારે રેલો દફતારીયન અને રજીસ્ટરેશન આદેશ એ આપણા જીવન માટે કેટલા મહત્વવાન અને સરેરાશ છે તેનું દર્શાવવાને પ્રતિનિધિ નથી. જાડ અને નંચલોની અવજન, તેની નજરની અને ક્યા નિમે સંપાદન થયેલા અગ્રાજી 'કુમાર'માં આવી ગયા છે તે ભેદ નવાની વાચકોને બહામણ છે. દરેક દેશમાં રજીસ્ટરેશન આદેશ આપણાં નંચલોની સમૃદ્ધિ વિશેના એક દિક્ષી આદેશ આપી ગયા. આ માસના રેલોવાળી 'દફતારીયન' અને નિમિત્તે આ કપર અને આપણા જીવનમાં રજીસ્ટરેશન મદદરૂપ વિશેના આદેશ આપી ગયા, જે આપણે ન આપણી એ મોધામુદી સંપત્તિનું આપણા જીવનમાં ગ્વાપડ રીતે રહેતું રમાન સમાવે છે. આ માસના 'માધુરી' વિભાગમાં 'દફતારીયન' નામક એકમાંથી એની વિગત સમાવણ થઈ રહેશે. ચિત્રના કેન્દ્રમાંની કાડની આકૃતિ દર્શાવે છે તે મુજબ રજીસ્ટરેશન સરકારે કીલેને વાતાવરણને કંઈ રાખે છે અને આપણાં વર્ષાને આપણે છે તથા તેનું પાણી જમીનમાં પડવાની તે સંવેદ છે. આપણી પૃથ્વી પર નવ દાયકા જેકે રસકસવાનું પડે છે, જેના કપર ન વનરેપતિ માન પામી રાખે છે. કાડનું રજીસ્ટરેશન દેવ તે એ પડ લેવાઈ નહીં જમીન રજીસ્ટરેશન નવા પડ અને પાણીના સમાવણમાં લેવાઈને કીલેન થતી જમીન પડની કાચાં કાડનાં મુજિયાં ન સુગળ રાખીને જાય છે. આ કપરમાં, જાડ અને નંચલોમાંથી આપણને ને ગળગળ પેદાશો મળી રહે છે તેને કાંઈ પચાવ આપણાં આદેશોના ચિત્રરૂપમાં મોઢેર દર્શાવ્યાં છે. ઈમારતી લાકડાં, સાચરચીલું, બાળતણ, ખાવર, પાસપાસો, ફેરમાં વગેરે આપણને જાડ તથા નંચલોને કીલે ને મળી રહે છે તે સી સી નહીં છે; પણ નંચલોના વાંસ વગેરેમાંથી કામગ અને લેવાઈને લાખ, કામર, રખર અને રેલોવાહન જેવા પદાર્થો મુંદર, મધ, મીઠુ અને રેસમના કીડા; કપૂર, બુલિયેસ અને સુખડનાં તેલ નવ જોડાઈ આપણે; અને રાત્રી પડમાંથી ચાખડાં, શીંગડાં ને તેમાંથી નીકળી સરેસ સુકાની પેદાશ પણ નંચલોમાંથી મળી રહે છે એ દર્શાવત કાડ પચાવમાં આવે એની નથી. આવી જીવનવાળી સામગ્રીમાં પડી પાડના રજીસ્ટરેશન 'જીવન ધારક'નું નિહાળ આપીએ એ સારું છે.

વર્ષા

ઝરે નામ જગતની ધારા.

વગેવગા બીજાની રહે શીઘ્રતે એવું બનને મારા

ઝરે નામ જગતની ધારા...

મયવા કેરા દાધિયો માને મગનમાં અનિવાર,
સુરગાલાની મેખલા સોડે વીજંતણે ગમકાર,
વાયસો શો ઉન્મત્ત? વીજામાં

રણુદી રહે મેધમધારા... ઝરે નશા

કાષ્ટ કળાયલ મોરસો પાગલ છે નાચે થનથન,
આંહિ ઉભંગ ઉમેગની દહાણે કાણુ રે અર્ધિયન?
સાચરનો અભિસાર શો? થેત્રી

ગાથ છે ભાંગી ખેલ કિનારા... ઝરે નશા

દેવુથી જાત્રા કિન ગમે ને કિનાથી જાત્રી રાત,
સાંવળે સમય અવતી આંખે રંગધનુ રણિયાત:
ફેરિયાં લેતું ઉર છલોછત,

આજ માણા નવ સુખને મારા... ઝરે નશા

રાજેન્દ્ર શાહ

આકાશી અસવાર

વગન.

ની રે વરાળો પહોંચી આકાશમાં,
ધરતી પાડે રે પોંકાર;
ખિયાંનો એકી સપાઈ ગાંઠિયો,
વહાલીડે કસિયો વિચાર.
આવે રે રાગનો રાગ મેદુલો.

આવે રે દેકારા દેતો દખ્ખણે,
વરતે જયજયકાર;
ડી રે ગોઠારે વનના મોરસા,
કંઠે મેધમધાર.
આવે રે રાગનો રાગ મેદુલો.

છટાં રે લોડે રાગનાં ઓઢિયાં,
ઝૂલે વીજની તણધાર;
અંકાથી મોડાના વાગે કાળસા,
સાવળો ધિયોએ અસવાર.
આવે રે રાગનો રાગ મેદુલો.

જન રે જુલાવર, પંખી આડ્યાં,
મેઠાં લરીને દરખાર;
સાં રે સિંધાસન શોલાવવા,
અંખાં આંખે અનરાધાર.
આવે રે રાગનો રાગ મેદુલો.

પાલસકુંદ દવે

મારાં તે માનવીનાં ગીત રે.

કાચી તે કાચા કેરી

મગતા બાંધ્યાની એવી રીત રે—મારાં તે

માળા બાંધીને એ તે એકો જૈ અવધારે.

દેશનાં હેતમાં આ દુનિયાને બૂલવા રે,

બવલાવના વેરી રંગે

મનું મોડે છે મોંઘી પ્રીત રે—મારાં તે

મનખાની એ સુખ માયા કેમે ના દ્રષ્ટશે રે,

કોરી આ આપખાની કચારે ના તૂટશે રે,

ધડીપસના ઘટમાં ગણે

બુગબુગ માધ્યાની એવી છુદારે—મારાં તે

ચિનાકિન કાકેર

કબૂતરો

અબૂતરે એરડી અણી રહેતાં
કબૂતરો તે સુગને ગમે બહુ.

પરંતુ ટોચે વળી સર્વ ભગારે
વિપાદગણ નિજ રંગથી લખી
સંધ્યા સમેત્યાં સુસતાન-મહેસના
ખંડેર મોઢિ—

(જહી, એક કાળે

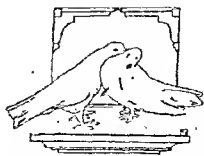
છાની મજેલા અણુગણ કોષ
સલાહ કેરા હૃદ કુકડાઓ,
શિલ્પેલમો પથ્થરના સ્વરૂપે,
સીંચી દીએ કોઈ અમીની ધાર
એવી તપામાં બળતા બુધારથી)

—ફરહાની ખાંચે

બાપી મધેલાગત કાસની વ્યથા,
સાથે વળી સાંપતતી થ દીનતા
તણી જરી ધૂળ ઉઘાડતાં અરે
ધૂળની રે'છે તપ તે નહીં, નહીં.

કબૂતરો તે સુગને ગમે બહુ
પરંતુ.....

મિયકાન્ત મણિયાર

કવિ વરુણચ પ્રાદ છવનમા (ગાંધીજી વિલિયમ યિય પરથી)

માનવતા અને પ્રકૃતિનો કવિ

વિલિયમ વર્ડ્ઝવર્થ

લેખક : નિરંજન ભગત

ધરની પાછળથી વહી જતી નદી ડવેન્ટ અને નવ ગાઈલ્ડ ફર બ્રિજેથી રિહોડે ટેકરીનું જ ગાઢરવનું રથાન હતું. કવિનાં શોષણશાળો સૌથી મહત્વનો પ્રથમ પ્રસંગ તે શબ્દભાગીલાનું મૃત્યુ એને પરિણામે સારાં પે પરિવાર છોડી પડી ગયાં. મોટાં બાંદે બાળો (રિચાર્ડ, વિલિયમ, ટોરોથી અને જોન) પેનરિય પ્રાચીને તેમને મોસાળ ગયાં, જ્યાં તેમના નાના-દાદા-નિવસણ ફક્તનું ફક્તન મલાવતા. બાપીકા ધર પાછળની ખડતલ ટેકરીઓ, પુરાણો કિલ્લો અને રોજ ભોળાં નદીવાળી મજા આવતી એવી મધુરી ડવેન્ટ નદીનું આકૃષ્ટક કુદરતી વાતાવરણ છેકી મોસાળ નવું વિલિયમને ગમ્યું નહિ દોષ એમ લાગે છે. કદાચ નાનાના ધરનું વાતાવરણ બંધિયાર ને કંદાળભર્યું લાગ્યું હશે. મમે તેમ, પણ ત્યાં એ એકસ-ચરો, પૂની અને ચોડિયા બની ગયાં. એક વખત તો કોણ કારણે બહુ લાગી આવ્યું હશે, તેથી ધરના માળિયા ઉપર જઈને ત્યાં પડી રહેતી તલકારથી આપવાતું કરાવતો બાલિસા પ્રથમ પણ કરીએ, પરંતુ છેકની ધરને છવ ન ચાક્યો! પણ અદોથી તેને ટોક્સ-હેડ ગામની સાળાએ બજવા મૂકી, ત્યાં એને છટો દોર ગળેને; એટલે ત્યાં અનેક પ્રશ્નોચોર્માં તે બોલી બોલ્યો: નદીમાં તરતો, દોડીએ ચલાવતો; બસ પર તપસતો, અને એમરના પ્રદેશમાં ગાઈલ્ડો સુધી બટીને; શોષ-જનો, પેક્ટો, બરગાડો અને ભપતારામ ભતિઓ જેટો જાનની એજબાણો સાધતો, આજ, ટોક્સ-હેડના સમાજમાં એ ગાનનું હુદયનો પ્રથમ પરિચય પામ્યો. પોતાના એક એક કાવ્ય 'માઈકલ'નાં ચાલોંગિએ અર્ધો જ જોન ટાઈસન નામની એક બાઈ (જેના ગાનનમાં એ રહેતો તેની) પાસેથી સાંભળી, અને કવિનાં કુકુમાર હુદયમાં જાનવરિયની સૌરામ ગેઝેટી જિડી, આ કાળનાં એવી પ્રિય પુસ્તકોમાં એરિયિયન નાઈટ્સ (એ એનું સૌથી વધુ પ્રિય પુસ્તક) તથા ક્વીટિંગ વિપ્લોટ અને રિવરની ખવતલાયાં. પણ એ સૌથી પે પ્રિયતમ તે કુદરતની કિતાબ જ હતી. ટોક્સ-હેડથી રહેલ જ છેટ કોનિરેલનમાં એક સાંધાએ અસ્તાયેગના રવિકિરણની રાતરનીન અકકને જોયને, વેન્ટુ તો લેખક એવું એનું કવિર જાઈ બોલ્યું હતું:

... There I said
That in whatever region I should close
My mortal life, I would remember you
Fair scenes!"

ગાંધીજી દિનવાગા મચાવતા જનમાની બસોમાં જવાની જાણવાયા પછી ઇંગ્લંડમાં આ સાથે ત્યાના આ મદાન કવિનાં મનુષી સોમી રંગલસરી રોજવાઈ એમ એક પ્રકારનું આકરિમક ઓચિત્ય પણ છે; કદમ્બ કે મૈથુ આનેલિડ લેવા વિદાન રિવેચની દિગ્દિએ, જાતબરન-ઉઠકા એ હાનર વર્ષના મદાન કવિઓમાં પાચમું રથાન મચાવેનું અને એની પછીનું જ-છઠ્ઠું રથાન વર્ડ્ઝવર્થનું આવે છે. [પ્રથમ ચાર રથાને દાન, રોકસ'બીઅર, મોસિયર અને મિલ્કન છે.] 'માનવી' શબ્દની સાચી અર્થ શબ્દોપગમી નહિ પણ વર્ડ્ઝવર્થે લેવા કવિનાં માન્યોપગમી જ જતી આવે વળી વર્ડ્ઝવર્થે વધુ અર્થોએ બેલો, પોતાએ ગાયક નેહ પ્રકૃતિને, પણ બહારે જ અર્થોએ દરો. છવનની કુદતાગાંથી પણ અમ્યતાને આનંદ પીનાર અને પાનાર આવા કવિને પ્રકાશીને તો છવને પોતાનો જ ગાદિમા પ્રમટ કર્યો છે. ઇંગ્લંડના કોઈમાત્ર નામે આગમમાં, ઈ. ૧૩૩૦ના એપ્રિલની ૭મી તારીખે એક ભત્રીયારનાં એનર જોન વર્ડ્ઝવર્થને ત્યાં એ જન્મ્યો. જનનનાં પાંચ સંતાનોમાંનું ત્રીજું સંતાન તે કવિ વિલિયમ વર્ડ્ઝવર્થ. પરંતુ સંતાનાં ચાર જ હબરોમાંથી એની નાની બહેન ટોરોથી અને અનુજ જન્મ્યાં એમ એનું જ મોટા છવનમાં મદવનું રથાન રહ્યું અને તેમાં પે 'વિલિયમ' વર્ડ્ઝવર્થને 'કવિ' વર્ડ્ઝવર્થે બનાવનાર ને માફ દોષ તો તે ટોરોથી જ. એને કવિનાં શિશુ હુદયમાં તો પોતાનો

જે જે પ્રકૃતિની અંશુરતાને ભવ્યતાનો નવજન્મ આપ્યો

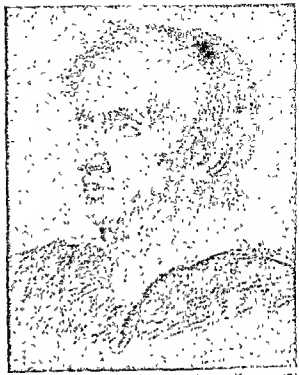
આવામાં તો આ સુખો જીવન પર ફટકો પડેલો. સૌદમ્યે બંધ તેના પિતા યુજરી ગયા, અને વારસામાં ચાત્ર જીવનદાર પાસેનું પાંચ હજાર પૌંડનું ડેણું મૂકતા ગયા. પણ જીવનદારે તે મૂકવવાની ના પાડી, કુટુંબના આ આર્થિક સંતોષોમાં વડેજવયેને ધણા આપાત થયા, અને કુનિયા નજી પોતા તરફ બેઠકાર છે એવી લાગણીથી તે કવી જોડેન, વાકીલો અને અધિયર મનનો બની ગયા.

આમ ને આમ હોકસ-હેડની મામરકૂલનો અભ્યાસ પૂરો કરી તે આગળ અભ્યાસ માટે કેમ્બ્રિજની સેન્ટ ઝેન્સ કોલેજમાં ગયા; પરંતુ ત્યાં પણ, ઈ. ૧૮૮૭-૮૮નાં વર્ષ પૂરેના કેમ્બ્રિજના અભ્યાસ-સમયમાં, ૬૨ અને ૬૫ વનની કુલેમાં અહોરાત પડ્યો રહેનારો. કવિ જોકલવાથી થઈ પડ્યો, અહીં પણ જીવન ધ્યેય વિશે તે અધિયર જ રહ્યો, અને ઘણીવાર ધર્મજીવનમાં પડીને પાદરી થવાના વિચારો સામે મયા-ગણ કરતો રહ્યો. પણ ચૌસર, રેન્ડસર અને સિલ્ટન જેવા કવિઓની સમૃતિથી કેમ્બ્રિજ સભર હતું. એ 'પુરાણ વડીલો'ની પાસે આ નવો-દિત કવિએ પોતાની કાવ્યકીસા લીધી. પણ સાચી સઠકતાનો સંસ્પર્શ તો એ વર્ષોને આપતો શ્રાંખી રમજોના કાળમાં જ પાડ્યો. આપી ત્રણે રચના તેણે કેમ્બ્રિજની બહાર ગાળી.

આમ, કેમ્બ્રિજનો ત્રણ વર્ષનો વસવાટ કવિના જીવનમાં નિરલ નહિ તો પણ વિકાસશીલ તો નીવડ્યો જ. આને, અઢારમી સદીનાં કાળમાંનાં સૌ અપલક્ષ્યોને અનુસરતો, ને તો યે નવીન કવિતાના અંશોથી કયાંક કયાંક મોલિકતા ધારણ કરતો, કોનેત પ્રથમ કાવ્ય-સંગ્રહ 'ધી ઈવનિંગ વોક' આ સમયે પ્રગટ થયો.

૧૮૮૧ના ફેબ્રુઆરીમાં કેમ્બ્રિજની તપાસિ સદ કવિ લંડનમાં આવીને વસ્યા. પણ હજારે આવતી માલ પાસેથી પોતાની રહી અપેક્ષા છે તેમ કહી નિર્ણય તેણે કર્યો ન હતો. એતે ફ્રેન્ચ ભાષા શીખવાના નિમિત્તે તેને રખડુ આલ્પ કાન્સેના પ્રવાસે નીકળી પડ્યા, અને ૧૮૮૧ના નવેમ્બરથી ૧૮૮૨ના ડીસેમ્બર સુધીના એ તેર માસના કાંસનિવાસથી કવિનું જીવન આમૂલ પરિવર્તન પામ્યું.

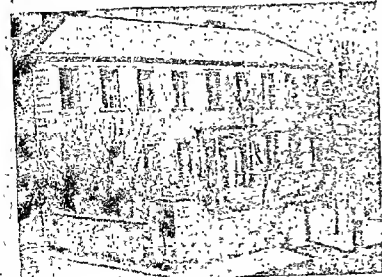
હાહી અન્સમાં રહીને ફ્રેન્ચ ભાષાના પાઠ શીખવા નીકળેશો. 'વિ બ્રેટા' (Biotina) એક રૉક્કરની (ગિતાથી આર વર્ષ થાડી) નીકરી એનેત વાણે પાસે પ્રેમના પાઠ શીખવા બેસી પડ્યાં. આ

કવિ પર્વત્રયે વરણુવાનીમાં (જી. આર. હેલ્ડના દ્વારા ચિત્રિત)

પ્રેમનો આવેશ પાછળથી બેઠકો તો પ્રળય થઈ પડ્યો કે તે એક ચેરકાનુવી બાળકીના જનનમાં પરિણમ્યો. આ પ્રેમની કથા તેણે પાછળથી પોતાના 'સોફાફર ઝેન્ટ બનિયા' નામે કાવ્યમાં ચૂંટી છે. એકે આ પ્રસંગને ખુલ્લો એકદાર તો તેણે કરી કર્યો નથી. કોણે ને એના ચરિત્ર કાશોએ એ સંગ્રમે મીન જ સેવેલું પણ પોતાનાં આત્મ-જનો—બેન ટોર્સો ને પત્ની મેરીથી તેણે આ સજ્જ કરી છુપાવ્યું ન હતું. અનેક વર્ષો પછી પ્રોફેસર હાવેર આ પ્રસંગનું સંશોધન કરી.

૧૮૮૨નો એ કાળો તેણે એનેતના ગામ (બ્રવા)માં ગાળ્યો, તે દરમિયાન એ માનવપ્રેમી કવિ ફેલ્કાક ફ્રેન્ચ આફસેના રોસનમાં ગાળ્યો. એ સી ફ્રેન્ચ કાવિતાના વિશેષી હોવાથી કવિને સહજ રફવિત ડાહ્યાના બધું જટ થયો. પ્રેમ, કુણા, ત્યાગ, આસા અને સહા જેવા માનવ-પણે આનો દ્રિકનો, કાન્સના વસ્તા પૂરનાં દરેયોથી એનું હલવ કવી જગ ફ્રેન્ચ કાવિ પ્રત્યેની કોની આ સગવડી બગાડેલી લાગણી, વચમાં પોતાથી પેઠર પડેલ આગળ એવા વિશાલ ઘાપે સાથેની કોની મોંઝીમાં એણે મૂર્તિમંત કરી છે, અને પોતાની આત્મકથા જેવા કાવ્યા કાવ્ય 'પિલ્ડુ'માં એનું એક જીવંત દેખાવિત હોયું છે. કાદ-રિજ અને ટોર્સોથીને વાદ કરતાં વર્ત્યવર્થના ઔદિક જીવનમાં ઘાપેની ગસર સૌથી પ્રળય છે. 'હવાર'ના વનપ્રદેશમાં સદાયે સાથે બઠકતા આ બે વિગેર વચ્ચે રાખેલા આદિ, એત અને અતિમતાની અનેક ચર્ચાઓ આપતી. બંને મિત્રોને સગાજાજાનું આદર હોયે રસ, નજરોનનર એવેથી પોરિત માનવતામાંથી જન્મેલો દતો.

દાદરમથમાં અંબુલા આ માનમાં ૧૮૮૮ની હાઈ બ્રિલ કવિનો જન્મ મથા દતો

કવિ વર્ણવેલી નાની બહેન, અને તેની છ-
વનમત્રની મિત્ર બની રહેતી ડૉક્ટોરી, એણે
એની છવનમત્રની બનીને ફેર આપી. બાકને
આતર છવનમત્ર અવિશદિત રહેલી ડૉક્ટોરી-
એ પોતાનું છવનમત્રને જ અર્પણ કરી પુઠક
એણે ગિયમિત કમેટી રાજનિશિમાંથી કવિ-
છવનમત્રી મોટા બામની સામગ્રી મળી રહે છે.

સપ્તારીએ વચનજીવા, રવાનદોષ દેહી એના પ્રદેશમાં, કાલરિજના માનની માણ
એક દુર આવેલું 'આલેક્સાન્ડર મેંગર' નામે પ્રકાન, ન્યાં પોતાની બહેન ડૉક્ટોરી
સાથે કવિએ પોતાની મેઘ છવનમત્રની તબો; ન્યાં દુનિયાના સાહિત્ય-જગતમાં
વિરલ એકી (અન્ટે-સિસ્ટરની મોતો એવી) વર્ણવેલી ને કાલરિજની મોતો બની, ને
ફાણી; ન્યાં આલેક્સી મનમર કાવ્યચર્ચાઓના પરિણામે જગતમાં મેઘ કાવ્યોમાં
અનુના કાવ્ય ઘોડાં કાવ્યો વાણી એ બંનેના સુખી કાવ્ય-લંઘ્યે 'નિરિક્ષિત બિદાદો
રચાયો; ન્યાં કવિના આત્મકથાનાં જેવું તેનું મહાન કાવ્ય 'ધ પ્રિયુઝ' લખાયું.

ની બીજી જાંતી કવિ 'દિનિષ્પિત રશ્મિક'ની રચના કરી, તે બીજી વર્ષે
લગભગમાંથી એનું પ્રકાશન થયું વિવિધ અને દેશી બનેલી રિટ્ઝ 'ધી
ઇનિમિસ વૉલ'થી આગા થયું જ નહીં નથી આખી જે કવિ એકેથી જ
કવિતા છે, અને આના આગામી ફરીની તથા બેવિતો આસરે સ્પષ્ટ
વરતાઈ આવે છે. એમાં કવિના પુજા થયોમાન સામગ્રીને લગના
વિવેચકોએ તે વિષયે આજુ પાતાનો રોષ પ્રગટ કર્યો. ત્યારે, ટાણે
તે કૃતિ-જગમાં અનુભવ કે. કવિ જ નેવાને અધિષ્ઠ સાહિત્યમાં કોઈ
નવી પ્રતિભા જગતની ભેળેને પોતાનો પરમ કોનાવ પ્રગટ કર્યો.

એટલેજાન્યાં એ સપ્તારી પારીમ થયા. એક જ મહિના પર
ન્યાં કવિની ભવાનક કવન થાતી દની મોટી રવાની રોડીએમાં
કવિની એ મોટી દાની થયો; પણ માનવજાતની ધુનિ મારે આવી
કવિના કમાનકીલ અનિવાર્યતા જે એણે રવીમારી લીધી, અને કિસો-
ભગતમાં એણે કાનસ એટલું ત્યારે એનું કવિનુગ્મણ થત ચાહતું હતું.

'Hills was it in this dawn to be alive.'
જેમક આવીને એણે રોષ કાનિલે પુરુષાર્થનું 'મૈજાલેક ફોર ધ
રોષ રોષાર્થન' તો લખ્યું. પણ દિવસે કિસે એ જ કવિનો
પરિણામર વિષે એને જમખામતો થયા. એ કાનિની મૂળ પ્રેર
રોષની વિચારસરનીથી કવિની જ રિત્ઝમાં કાનિતરે પ્રગટ કરી
રહ્યાં દને. આમ, રોષેસ વર્ષના આનવજોડિયા કાનિરેવાની પ્રવા
પુષ્પાની આની પરદની, મેઘમાં કવનમાં કવિરેવિગ કોઈ પુનઃ
પ્રગટ થયું. અને થયેલ તે વર્ણવેલી આંખ અનમત્રી આગા
આપારને મોટો દાની થયા. એ પુરતો તે વિશિષ્ટમ કાનિનનું
'એનાવામરી દનક પોતિરિક્ષિત કાનસ.' એ જ વર્ષનો, ૧૯૪૩માં એણે
તેની આસર નીચે 'નિરિક્ષિત કોરે' નામની પોતાની એક મહા-
૧૨૬ (જુલાઈ ૧૯૪૪)

રવાની કવિતા કરી અને બીજી વારસો એ પરી કરી. આ કવિમાં કવિના
પોતાના હાવપણાકરને તાલ પળ પુરાયો છે.

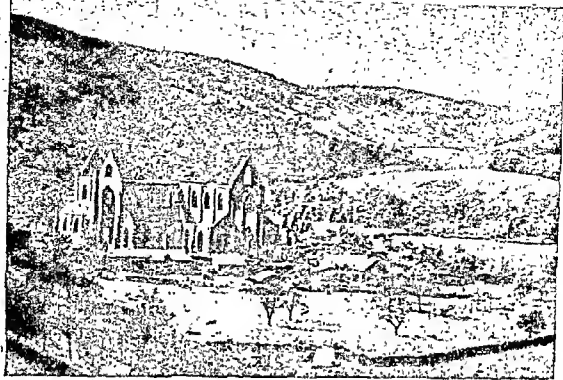
૧૯૪૫માં સપ્તારજમાં કાલરિજ સાથેના પ્રથમ પરિમ્લ બાક
વર્ણવેલી એ કવિ એની આગળને દરખાવી વાંધી સમજાવી એનો રશ્મિ
કવિતાસ (જે પ્રથમ અધિષ્ઠ સાહિત્યનો એક મિરરેમણીય કવિતાસ
અનુયાયી છે) કાલરિજ પોતાના પુરતક 'આયોમાફિયા કિદારિયા
માં આલેખ્યા છે. કાલરિજને એ કવિમાંનું અપર્યાપ્ત કાનિ થયું તે
પાછળથી એના કાવ્યવિચારમાં મૂળ તરફ રોષે વળ્યું થયું છે.

પણ 'નિરિક્ષિત કોરે'ની પૂર્ણકવિ પછીનો કાલ વર્ણવેલી
છવનમાં રોડી વધુ રહરેમણ અને કોરેકરીનો છે. આ કાનમાં જ
એનામાં કોઈ નવા જ વર્ણવેલી જગત થયો લાગે છે. કવિ વિચેરી
એ કાલરિજમાંથી જુલક વર્ણવેલી રોષકાકાનના ૧૯૪૫ના નિવાસ
કાનમાં 'ધ મોડરન'નામે નાક રચેના તે દેખાય છે. એ ૧૯૪૫નું
આનું જે વર્ષ વર્ણવેલી છવનમાં કાવ્યત મહાવનું છે. એક આનું
કમેટ, રોષ કવિ તે ડૉક્ટરિન એના છવનમાંથી નિદાવ લે છે, અને
બીજી માનવજોડિયાની ને કાલરિજના પ્રેરક થાય છે:

'O welcome Messenger! O welcome friend!
A captive greets thee—'

આથા કવિને વરે, પોતાના છવનમાં આનું પરિવર્તન આનું તર
આ એ અનિવિમોનો કવિએ હાવસકાર કર્યો છે. રોષકાકાનમાં
કવિએ કોરેલીની માથામાં આ કિંબ છવનનો આદેશ કર્યો. કાનમે
વર્ણવેલી એના પ્રેમથી નવાજીયે દેખો બેનેતવા અને કવિતાની
બંનેની જગથા ને આ એ વ્યક્તિએ એ-ડૉક્ટોરી અને કાલરિજ
ન લીધી દેલ તે આ કાનની પહેલા કવિ કરીને પાછા આવ્યે

મતના એક
જ દાખલું
બ પ રથના
નંદન અર્પણ
ખેડિયેર

ધની ખીણમાં, રમણીય નિર્ગમકમની વચ્ચે આવેલા ટિન્ટન દેવળના ખાડપેરા નેની મુલાકાત પામી વડેઅર્થ લખેલું કાવ્ય (સાહસ્ય કાં મેળખેલું ટિન્ટન દેવળ) નવજાતકનાં હસાર કાંબો પેરી ગણાય છે. એમાં એણે કુરુતમાંની પોતાની અન્ના, અને 'માનવતાના પ્રાણ' પ્રશાંત સંખીત' કરી રિયતિ પ્રત્યેની હાથહાઈ વ્યક્ત કરી છે. વડેઅર્થ પાતે એ કાવ્યવિષે લખે છે કે 'એ પાતાવરણ નીચે એ પાણી એના રમણીય નેટલું ગાધુર રમણ માસા કાઈ કાવ્યના ચાલાવરણું મને લાગ્યું નથી. મારી બહેન દેવેદી સાથે ચારપાંચ દિવસ પ્યા બાઈ ટિન્ટન ઊઠીને તરત મેં તે રાત્ર કહ્યું, અને સાંજે બિરટલમાં પ્રવેશ કરતી વખતે તે પૂકું કહ્યું. એના એક પણ પંક્તિમાં ફેફસાર નહોતો થયો, કે હું બિરટલ પહોંચ્યા ત્યાં સુધી એના એક પણ પંક્તિ મેં કામળ પર મારી પણ ન હતી.'

સં થયો હોત. આ પરિસ્થિતિમાંથી કવિને હઠાવી ન શકે માત્ર કવિ પાતે જ નહિ પણ આણું થે જાય છે. તે કોલરિનનું કુણી રહેશે. પોતાની એ છવનહાત્રી પેની લાગણી કવિનીચેની પંક્તિઓમાં વ્યક્ત કરે છે:

She gave me eyes, she gave me ears,
And humble cares, and delicate fears,
A heart, the fountain of sweet tears,
And love, and thought, and joy.

૧૮૨૫ના જૂન માસના એક દિવસે, ૭૫૪ કહેલા કે 'ધ બોર્ડરસ'નું વડેઅર્થ ન્યારે કોલરિન આગળ પળ કહ્યું. એ દિવસ એવેજ સાહિત્યના સદ્ગુણવતી રસ હતો. એ વાચનને પરિણામી એ વચ્ચે ને મેઝી ની તે અઘરે-શિશરની રોત્રીના અપવાદ સિવાય દુનિયા સાહિત્યજગતમાં અતિ વિરલ છે. (એ કોલરિનની રચનાઓ આ એકમાં 'આ માસની વ્યક્તિચિરો' કે આવી છે.)

હવે કોલરિનને નિકટનો સહવાસ સાધવાને વડેઅર્થ અને રોશી કોલરિનના' નેધર રજા'ના નિવાસ પામી માત્ર ત્રણ માહલ દૂર આલ્ફ્રેડસનમાં રહેવા ત્યાં બેઠેલા ઘરની વચ્ચેના માર્ગ પર રોજ ને રોજ આવ્યથાઓ આસતી એના સુરેણ હતિહાસ પણ

પેનીચે: આલ્ફ્રેડસન ઊડયા બાદ કવિ માસમાંઆમાં ને 'ડવ કોલર'માં ૧૮૨૫થી ૧૮૦૮ સુધી રહ્યા તેમાંના કવિનો અભ્યાસખેડ. આ રાતાબી કસમ વખતે એ જ મહાનમાં કોઈ બેવરિંગ મેચલ લાવણું દેવેલું ને આજના કવિઓએ કવિનાં કાવ્યો વાંચી સંભળાવેલાં. કવિ આ મહાન ઊઠીને રાહડલ માફનર રહેવા મયા ત્યાં સુધીમાં આઈ તેની ચળીખરી અંધ કૃતિઓ રચાઈ ચુકી હતી.

પણ હોય ને? સાચું હતું તો બેઠાં સાથે નીકળવા જેવું જ નથી.

‘દે...દે...’ જિતુભાઈ તરત બેઠી રહી ગયા ને યિ. શાહ સાથે ‘આવજો’નો શિલાચાર પતાવી તરત સીધા ચાર કુવારાના નાહા ભપકયા. તેમને પહેલી તો યુરસી ચરખો એવા લોકો પર, કે જેઓ પોતાનાં બેઠાંને સાંચવી શક્યા નેથી લોકો નથી ધરાવતા. પોતાનાં બેઠાંને કાઢી કાઢી દેવાનું હતી નહીં છતાં જેઓ તેનો જરાપણ સામને ન કરી શકે, અને લાલ આંખ પણ ન કરી શકે, એવા લોકો પરજીવા હશે શુ કામ કે વળી તેમને આંખ પણ થયું કે આવી મિત્રી થી દોષ ત્યાં અને ત્યારે બેઠાંએ આવતાં હશે શું કામ? પણ આવા પંદરમી બેઠાંરત જેવા મુખે લોકો પોતાનાં આનંદ વ્યત્ન કરવા કેમ ન નીકળે? પણ ત્યારે આ સ્ત્રીઓની ઉઠતી થાય એવું શું? આપણે આગાહ થયા તે શું આપણી આવી હલકેતાને છૂટી મુઠવા માટે?

‘જો...દે...’ સાચા જગતી લોકો! આરતનાં રંગતંબુદિને ન શોએ એવા આ સખ્તો એકાએક જિતુભાઈને રંજગયા. અને તેનાથી થે વધારે આ શોખના વર્તનને તેણે ભલે રહ્યાં. એ બંદોસને જિતુભાઈનો વિચાર-પ્રવાહ અટકાવી, અને તરત તેમના વિચાર-પ્રવાહ આચારનું રૂપ પકડ્યું. પહેરજીવા અજવામાં હાથ નાખી તેમાંનાં કાચગિયામાંથી એક રાંધણી નેમણે શોધી કાઢી.

હજી આ કામ પૂર્ક નહોતું પત્યું ત્યાં તો છામેથી ધરવે આવતા માનવપ્રવાહમાં કાંઈ મિલંબો ખ્યાલ આપતા છામેટા માણસો, એક બીજાના હાથ પકડી, ‘દે...દે...’ કરતા, સામેના અને આજુ-બાજુના લોકોને અધરાતા અને તેમની ઉપર પડતા, લગ્નગમ દોડવે આવતા હતા. જિતુભાઈએ તેમની સામે નજર માંડી અને એ મેળું જેવું તેમની પામે આજુ કે તરત જ, પોતાનાં ડાબે ખસે આગળ કરી તેમાંના એક માણસની છાતીમાં એના તો નેરથી શાકની દીધે કે પેલો જુવા પાંચી કોકણ, અને આવો નહિ હવે પેલો અતુલવધાથી પોતાને સોંપી ધક્કો મારતાર સામે તેણે ભેળું. અને ત્યાં જિતુભાઈનો સીનો જોતાં જ તે સમજ થયા કે અહીંથી છાત્રામના આગળ વધવામાં જ માફ છે. મેળુંના ચાલુ બંગાણ પડવાથી એ આખી ટોળી જરા ખચકાઈને બીસી રહેવા જતી હતી, ત્યાંતો પેલા ધક્કા ખાતારના સુઝક સખ્તોને તેને કહે પડ્યા: ‘ચાલો, જો ચાલો, જલદી કિલ્લાના બેઠાને બંદોસ.’

પણ એ ટોળી તો પૂરી પસાર પણ નહોતી થઈ, ત્યાં તો માનવ સામયનું એક બીજું મેળું જિતુભાઈ પર ધર્યું. આ ટોળીની આગેવાનના મેળમાંથી ને સખ્તો નીકળતા જિતુભાઈએ સાંમન્યા દવા તેની સાથે તેના સાથીદારોએ ને પછાતાવર્ષાં કહારે કાઢ્યા, નેણે જિતુભાઈના દિગા અને બગાડી મૂક્યું, અને તેના પરિણામે પેલા આગેવાનના પડખાના એક એવી તો શોખની કાણી પેલી કે તેને કહેસો તેની છમ કાસ બેઠારી નીકળી પડ્યાં! સરસ્વતી ઝરતી એ છત્રને તેના મેળા જ બંદીવાન કરવા જિતુભાઈએ પોતાનો હાથ ગપાકયો, પણ ટોળી અને તેનો આગેવાન ચેતી ગયા. એકે તેઓ બધા બેગા થઈને આ એકલાને પહોંચી વળે તેમ તેમ હતા જ. પણ અત્યારે તેમનું કાંઈ બીજું જ હતું. એટલે ‘આરે, એરે મિતરરે! ભલે ને સીધા જતા હતા, જિતુભાઈને ખસવાની તક આપવા વિના શેને જ ખસી ગયા.’

તે સાથે જ જિતુભાઈને પણ પોતાની બૂલ સગમળ. ઓવા પ્રસંગે ગિલ્ત જુગાને તે બાજુ દારે. એ સુચ તેમને માટે નવું તો નહોતું જ, પણ લાગણીના પ્રવાહમાં તે ખેંચાઈ અડ્યું હતું.

તરત જ તે સ્વરસ થઈ ગયા.

‘જો મારી! હાથ, હાથ! આ મૂચ...’

જે બાજુથી અવાજ આવતો હતો તે બાજુ જિતુભાઈ ફર્યા. તેણે તો નીસે વરસીથી એક ટોળી ત્રણેક ઝુંડાઓની વચમાં ફસાઈ પડેલી હતી. આજુબાજુ એવી તો મિત્રી હતી કે ત્યાં તરત પહોંચવું મુશ્કેલ હતું. અને પેલા ઝુંડાઓ આ લોકોના લાલ લઈ રહ્યા હતા. બહુલાકણેલાને ‘સિંદર સખા’ના ‘સરકારી’ લોકો પણ ત્યાં હતા; પણ તેઓ જેમ બને તેમ ફર ખસવાની જ પ્રયત્ન કરતા હતા. અને એ કાર્યમાં સહાય રસ નહિ ધરાવતા છતાં એ દરેકને જીવન પુરા થતા કેટલાક લોકો ઝુંડાઓની ચોમેર બેઠા રહી આનંદના હૃદયારી બીસતીને કચારતા હતા. તેમના આ આચરણને વાંધી પેલી બંદોસ પેલા ફરી રીતે પહોંચવું એ સમાલ હતો.

પણ એ સમાલ પહેલેથી જ જિતુભાઈની આંખ આગળ હતો. તેમણે હવે પેલી રાંધણી કાઢી. અને ‘બાજુ ખસો, બાજુ ખસો’ના અવાજથી ને કામ ન થઈ શકત તે કામ એ એક દબના મિત્રેયે દબિયારે કરી આપ્યું. રાંધણીને રપસી જેને થયો તે આઠા સિરકાર કરી પાછળ બેવા ફરતો; પણ એ પાછળ ફરતો તેથી જ જિતુભાઈ માટે આગળ જમના રસ્તો થઈ ગયો. પરિણામે શોડાક જ વખતમાં તેઓ પેલા ઝુંડાઓ પાસે પહોંચી ગયા. પછી આજુ ઝુંડાઓ ને વર્તન ચલાવી રહ્યા હતા તે તેણે ભલે તેવું નહોતું.

જિતુભાઈએ તેમની પાસે પહોંચતાં જ પાછળથી ડાબા, હાથ માંતું નાનકું શસ્ત્ર એક ઝુંડાના પડખામાં બેસી રહ્યાં, અને બીજી તરફ, એની સામેસાથ, જમણા હાથથી બીજા ઝુંડાના પડખા ખામાં એક મુઠ્ઠો ભગાવ્યો. બંનેઓ પાછળ મેળે ફરતો અને સોધા જ જિતુભાઈ પાસે બંદોસની પાસે પહોંચી ગયા. સામેની બાજુ હવે એક ત્રીજો પણ હતો. શું મર્દ રજી છે તેની તેને ખબર નહોતી. પણ શોખની રપ્પર એવી એક બીજી તેની છાતીમાં સંરેશી પહોંચાડ્યાં સંરેશી તો હવે ત્રણે જમણે પહોંચી ગયા હતા, અને એ સંરેશીને છવતોભવતો અર્ધેતેમની અને નેમના શિકારની વચ્ચે બેઠા હતા.

સામનેના ચાલું સલામતી શોધવી એ ઝુંડાઓ—અને ખાસ કરી— યુનેકારોની ખાસિયત છે પેલા ત્રણ જમણે ભેળું કે હવે શિકારને સમાવે છે એ પોતાને માટે સલામત નથી. એકથે વધારે બાજુઓની ની તેવારી હોવા છતાં જિતુભાઈને ને ફરવી ન પડી. અને તે સારું જ થયું; કારણકે શેને જેને જાણવા આજુબાજુ હતાં તે બંદેન તેમની દેસનચતિ દર્શિયાન જ, સામનેના ફરવાની અસમર્થતા તથા માનસિક આધારને લીધે બેમાન બની ગયાં હતાં.

પણ જિતુભાઈને તેની કાંઈ મૂંઝવણ નહોતી. તેમણે શાલિયે એ બંદેનને પોતાના ખમના આશ્રય આપ્યો. આરે બાજુએ બંદેન તથા તેમને ચંદોલા આ માનવ સામયમાંથી રસ્તો કાઢીને કાઢે એ બીજા અતુલવધાથી નહિ સગમળ. નેમણે પાસેમાં પાસેના કુર પાસ વરફે માર્યું કરવા માંડ્યો. તેમનું સસાન ગરીર, તેમની બેઠી મુખમુદ્રા અને સાથે એક બેમાન બંદેન, એ દરેકે તેમને માર્યું કરવા માંડ્યું તથા સરળતા આપી. જેમતેમ કરી, ફૂટપા પર પહોંચી, એક મહાન પાસે તો પહોંચી ગયા. પણ હવે શું?

જિતુભાઈએ નજર પહોંચી. એ દુહાન મૂંઝીને નીચું જ માન એક સાળાનું હતું. જિતુભાઈએ તરફ જ પડવા. પોતે તો રજિયાપણ લગભગ આવી પાંચાનિયર હાઈરેકમમાં શિક્ષક હતા, પરંતુ આ સાળામાં પણ તેમના એક મિત્ર ગિ. મહેતા શિક્ષક હતા એ તેમજ અજાણમાં હતું. સાળાનું ઉદ્દેશું એકરથી બંધ હતું જિતુભાઈએ પગને

પાડા, પણ દાઢી જોડાડું પાડા ત્યાં સાંઠા પાડા પાડા પડા
કેટલાંક સ્ત્રી-પુરુષો એવા થયાં હતાં. તેમણે પણ અમે પાડી. થોડી વારે
કહેવાની ટોંકાવારી કપાડતાં એક બેથળે સવાલ કર્યો: "કીન હે રી?"
'દરવાન ખોલો!' જિતુભાઈએ લગભગ દુઃકાના તોચાંચી વાતકતી.
બેથળે જરા અચકાઈને બની રહી, અને નજીકે વિસાગમજામાં પડી.
સાથે જ તેણે કહ્યું: "તુમ કીન હો—ઈન્કોલમં તે કાઈ નહિ હે."
"ઈન્કોલમં કીન નહિ હો? મુંજો માલુમ હે મગર હે જો. ચે મહેતા
સાં બંધી બંદન બેઠોરા હો ગઈ હે. કસકો જરા હપર રખની હોગી
જલદી દરવાન ખોલ હો." મિ. મહેતાનું નામ નાપરવા પાતરાં હતાં.
જિતુભાઈએ પેલાં બેથળાં બંદનને તેમનાં બંદન બંધાવી દેવાં હતાં.
બેથળે, જરા આનાકાની સાથે અને પૂરી આનંદા છતા, રહેલું
ખાઈયું. એ દરમ્યાન આનંદખાઈનાં સ્ત્રીપુરુષોને કહેલી જિતુભાઈએ
કહ્યું: "આટલામાં કેઈને પ્રાથમિક સારવારનું કામ આચરે છે?"
એક સાથે પોતાની સાથે પોતાનાં પત્ની તથા બંદનને ઘડીને
બિના છતા, એમાંથી બંદનને કહ્યું: "હું સામાન્ય બન્યું છું."
"તો મને જરા મદદ કરો?" પેલાં બંદન તથા તેમનાં બાઈ-
બાબી પણ જિતુભાઈ સાથે સાજામાં આવ્યાં.

સામાના પાકાનમાં વંચે નાનુંસરણું ખુલ્લું મેઘાન દટ તેની
શાયેર વચોં દતા દરેક વર્ગની આગળ એક સભ્યશક્તિ જોઈએ દતા.
જિતુભાઈએ ધીમે રહીને પેલાં બેથળાં બંદનને જોડવા પર
સુવાડખાં, નેનવાં આવનાર બંદનને પૂછ્યું, "બંદન, તમારું નામ શું?"
'હું શીલા.'
"તો મુશ્કેલી બંદન, તમે આ બંદનને જરા શુદ્ધિમાં આણે-
ફાવશે ને?"

'અરે હા, હા! જરૂર ફાવશે.' કહેતાં કહેતાંમાં જ મુશ્કેલી બંદન
પોતાનાં કપડાં બધાં રૂપરૂત કરી પેલાં બેથળાં બંદનને દવાઓ લીધા.
જિતુભાઈ ઢબે મુશ્કેલી બંદનના બાઈ તરફ જણાવે: "તમારું
નામ શું, બાઈ?"
'દરિદ્રાદા.'

'તો તમે, દરિદ્રાદાભાઈ, અહીં શેકારોને કે હું? જરા ટેલોફોન
કરીને આણું છું.'

અને, જાણની રાહ એવા વિના જ જિતુભાઈ બેપરવા.
સાજામાં ટેલીફોન કર્યો તે એ બન્યું: દતા.

બેથળાં બંદનને અહીં કાવતાં સુધીમાં જિતુભાઈએ ધણી વિચાર
કરી નાખ્યા છતા, પોતે એક બંદનને બગાળી કોઈકને કાઢી અર્થ
નહોતો. બીજા કેટલીયે બંદનોની એવી જ દશા પતી હતી તે
તેમના ખ્યાલમાં હવે.

એટલે, સોધા પહેલા તેમણે વરાસામની પાળે પોતાના એક
એળખીતાને ટેલીફોન કર્યા: "દરિદ્રા! કાણ?... એ તો હું જિતેન્દ્ર-
... હા, તમે કાણ? કેમ, બાણ કે? ચાક, સારું થયું... હા, કામ
તો છે જ ને, પરંતુ તો એ કે જસવંતભાઈ તેમને ધેર કોણ તો
તરત થોડા... ઝૂંની નીચે જ છે... આહો! તો એમને કપર થોડાવ."

કામ સરળ થતું એટલે જિતુભાઈના મોં પર સંતોષની દેખાએ
આવી. ટેલીફોન પર થોડી વાર ચાલત રહ્યા પછી ફરી વાત રમી થઈ:
"દરિદ્રા! કાણ જસવંતભાઈ?... એ તો હું જિતેન્દ્ર. હું અચારે ચાર
કુવારાના નાકા પાસે નવામરત દાહરૂઢગમાંથી કાઢી છું હો એ જ
કહું છું... આજે અહીંના રેતાઓ પર ખૂબ જ બિડી વધે છે. અને
તેમાં કેટલાંક અનિવચનીય વસ્ત્રો પણ વેચાં છે...; બીજું તો કીક,
પણ એમાંને દેરાન કરવાના બનાવ પણ બની રહ્યા છે... તમારી

આપેલી તાલીમને ઉપયોગ કરવા માડ્યો છે. ... એટલે જ કહું
છું ને, કે તમારી મદદની જરૂર છે... આપણી ટોળીના જેટલા પક્ષો
દાણ લાગે તેટલા બધાં તૈયાર થઈને જ આવે... ખાસ કરીને આપણા
બંદ... એ મારા બંદ કોઈ લાગી શકે તો મારું... બધા જલદી
જાવ... ખુદ તમે આવો છો પણ મારે શી ચિન્તા રહેશે. આમ
તો તમારે જ સંભાળવો. પડશે હા, પીરખાઈને પણ ફાન કરું છું.
બનવું બધું છે છું... જરા, ચાલો ચારે, આવી પહોંચો."

જસવંતભાઈ ગળ્યા, અને ખુદ તેણે જ આવવી પહોંચતા દતા
તેથી જિતુભાઈ ખુશ થયા; કારણ કે તેક નાનપણથી જ જસવંતભાઈ,
એણાકા પુરોણીની અચારામશાળાના તાલીમ પ્રાપ્ત હતા અને
આવા બધા પ્રસંગોએ તેમની એ તાલીમ ખૂબ ફાયદા મીપડતી.
જિતુભાઈ કાઢ પહેલેથી એવી તાલીમ પ્રાપ્ત નહોતા, રાજનગરમાં
આઈ વર્ષ પહેલાં એક વાર દુકલ્લ મઈ બધું હતું તે પછી જસવંતભાઈ
બીરભાઈ ને બીન અચારામ કાર્યક્રમોએ એમ મળી ફેરવાક તાલીમ
કેન્દ્રો, નાઈટ કેમ્પ્સ, શેરે કયાં દતા વાતાવરણની ચંદ્રમીને સળને
જિતુભાઈ આવા એક કેમ્પમાં જોડાખેતા, તે ધોં જસવંતભાઈ તથા
બીન અચારામ કાર્યક્રમો દાણ નીચે તાલીમ લીધી. ચિંપી એમને જ
અનેક લામ થવા તેમાં એક એ પણ દતા કે તેમનાં રેખાન અને
સરીરામાં થર કરી જોડેલી "વાણિયારાદી"એ રમ તેવા માર્ગી હતી.

જસવંતભાઈ સાથે ટેલીફોન પર વાતચિત પતાવી જિતુભાઈએ
ચાલિવતર સોસાયટીમાં બીરમઈને ફાન કર્યા. પણ સમાચાર મળ્યા
કે તેણે તો બહાર નીકળી મળ્યા છે અને હવે કયાં ગળા શકે તે ન
હતી. સમાચ. છતાં એ આજુથી બીન જ મિત્રો આવી રહે તેમ કોણ
તેમને અહીં મોકલવા એમની સંવનાઓ બીન એક ચિન્તાને પહોં-
ચાડતા જિતુભાઈએ અપરવા કરી.

નાઈટ કેમ્પમાં બીન પણ બે ચાર કાર્યકર્તાઓને જિતુભાઈએ
ફાન કરી નેપા, અને જે જે મળ્યા તેમને વાર કુવારાના નામે આવી
સામામાં પોતાને મળવા બન્યું.

તે પતાવી જિતુભાઈએ સારંગ મોડી પડના પાણીસ થાળે ટિલિ-
ફોન કર્યા, અને ત્યાં કેમ્પ પરના કેન્દ્રો કારને વસ્તુચિતિ અગાળી,
થોડીસે માર્ગી સાથે ચાર કુવારાના નામે આવી પહોંચી બેંગાજરત

કેનુંડાઓના પચપર પોતાના બટ એવી તો સચોટ રીતે મૂકતા અને સુઝી, ખખા ને મેળવીને કપયોમ એવી તો નિચક રીતે કરતા કે...

કરવાની જરૂર નહોતી. ઇન્કેકરે પણ સારીરીતે વાત કરી અને જુઓનું કે પોતે તે અંગે જરૂરી જિજ્ઞાસાથી આવી પહોંચે છે.

આ ફરિયાદના સાળાનો પગી આવી પહોંચે દત્તા અને જિતુભાઈની સામે બેસી રહી "સા'બ, 'સા'બ" કહી તેમનું ધ્યાન ખેંચતો હતો. તે શું કહેવા માગે છે તે જિતુભાઈ સમજી ગયા હતા અને ત્વરી તેને બોલવાની તક આપવાને બદલે પોતે જ સાધું પાછું: 'તમારે હેડગારટર સા'બ કે ધર પર ટેલીફોન લેવ વા નહિ?'

'નહિ, સા'બ, હેડગારટર સા'બ કે ધર પર તો નહિ લેવ, લેકિન બાલુ મેં કાઢેર સા'બ બા જાન પર લેવ. બોર વો સામ હેડગારટર સા'બ કે ટેલીફોન પર જુલતાં લેવ.'

'વો કાઢેર સા'બ કા નંબર ક્યા લેવ — માલુમ લેવ?'

'ટૂંબે સા'બ, વો બારડ પર સબ નંબર લિખેલું લેવ; કસ મેં કાઢેર રામપરસાદ વિધાસ કા નામ પર લેવીએ.'

જિતુભાઈએ એ નંબર શોધી હેડગારટરનો સંપર્ક સાધ્યો. તેમને પરિચયિતની અંબીરતા તથા તેમની સાળાનું મહાનની અગત્ય સમજાવી અને મોડા કલાક માટે તેમની શબ્દાનાં મેંદાન તથા બેચારુ ઝોરડાનો કપયોમ કરવા દેવાની ગામચી કરી. હેડગારટરે સરખાતમાં તો જરા હા-ના કરી, પણ પછી તેઓ કમળ થયા અને પગીને ફોન દોરો જરૂરી સૂચના આપી.

ટેલીફોનનું કામ પતાવી જિતુભાઈએ કહેલો આ-આ. પેલાં બેબોન બનેલાં બહેન હવે બાનમાં આવી ગયાં હતાં અને સુશીલાબહેનના જુઓના પ્રમાણે તેમને ખાસ સારવારની જરૂર નહોતી પડી. વળી એ પણ જાણવા મળ્યું કે પેલા બહેનનું નામ તારાબેન હતું. તેઓ પોતાના પતિની સાથે રોશની બેચા મીઠાઈમાં હતાં, પણ આ લતામાં આવતાં જ કેટલાક તોફાની લોકોએ ઘસાધસી કરી તેમને ફરાર પાકી રીધાં હતાં અને તે પછી તે એકલા પડ્યાં...

પણ પછીની બધી વાત તો જિતુભાઈ જાણતા હતા.

— હવે જિતુભાઈએ ફરીથી બહાર જવાનો વિચાર કર્યો, પણ તેમને

યશું કે તેમના બટ આવી ગયા હતા તો સારું હતું. હાલના પછીના બાઈટ કૌચ વખતે તેમણે તથા તાલીમ પામેલા બીજા બિત્રોએ ખાસ આંદર આપી રોલ-બટ કરાવ્યા હતા, જેને તાજે લેવીની નાજ તથા બિત્રો મળ્યા બીજા બટાયા હતા. બહારની સખત ગિર-દીમાં અને તેમાંથી ખાસ કરીને ખુંડાઓ સાથે કામ લેવામાં તે કેટલા કપયોમો થઈ પડે છે તે જિતુભાઈ અનુભવથી જાણતા હતા. પણ ગિર! અત્યારે તો એ બટ વિના પણ ગિરદીમાં ઘસવાનું જ હતું.

જિતુભાઈ બહાર આવ્યા, જેમણે તો ગિરદી ખ્યાલમાં પણ ન આવે એટલી બધી વધી પડી હતી. આવી ગિરદીમાં બીજું કંઈ નહિ તો જંગલ અને બેબાન બનવાના કિસ્સા પણ સંપ્રદાયે જનનાના. જિતુભાઈને કામનું કે પ્રાથમિક સારવાર અંગે પાકો બંદોબસ્ત કરવાની જરૂર છે. તેઓ તરત જ ટેલીફોન કરવા પાછા ફર્યા. ત્યાં તો અવજ સંજયોગી: 'જિતુભાઈ!'

પાછા ફરીને જેમણે તો બાલુ અને રજની આવી પહોંચ્યા હતા, એ બેને એકલા જ નેહાં જિતુભાઈથી પુછાવ મળ્યું: 'કમ, એટલા જ રી બીબ બધા ક્યાં છે?'

'અમે તો તમારા બટ આપવા આવ્યા છીએ.'

'અરે, વાહ! સરસાં આવ, એની જ રાહ જોતો હતો, કાવ.' બાલુએ થેલીમાંથી બટ કાઢ્યા. તે પહેલાં જિતુભાઈએ કહ્યું: 'બાલુ, બને, અંદર સાળાની એલિસ પારો ટેલીફોન છે. ત્યાંથી સેકન્ડ-હાન્ડ ડ્રગ્સ-બુક્સ એસોસિએટીશનને ટેલીફોન કર ને કહે કે તેઓ એક સારવાર હુકી આપેલાં મોકલો. આઈની પરિચયિત બોલાર સમજાવજો.'

'રજની' બાલુએ કહ્યું, 'તું ટેલીફોન કરવા બ. એટલામાં ગારે જિતુભાઈને અસવંતભાઈનો સંદેશો કહેવાનો છે તે હું પલાડું.'

'વારુ' કહી રજની બિપડયો.

'તમારો ટેલીફોન આવ્યો કે તરત જ અસવંતભાઈએ મને તમારે ઘેર મોકલ્યો અને કહ્યું કે ગારે રજનીને સાથે લેતા જવું અને તમારા બટ લઈ તમને પહોંચાડવા. હવે આઈની વ્યવસ્થાનું કામ રજનીને રોપી આપણે જ જુઓનું બહાર માર્ગ કરવા જવાનું છે. અસવંતભાઈ અને બીબ બધા તો સીધા જ બહાર પોતાનું કામ શરૂ કરી દેશે.' થોડીવારે રજની આવ્યો. 'કમ, પતિ મળ્યું! જિતુભાઈએ તેને પૂછ્યું.

'હા. તેમણે જાણ્યું કે એક એન્જીન્યુઅર તથા ડૉ. બરયાના હાથ નીચે સારવાર આપનારી એક હુકી મોકલીએ છીએ.'

'વારુ, તો જો, તું હવે આઈ રોકાએ. તું પણ સારવારનું કામ ન્હોતું, ને પેલાં સુશીલાબેન પણ બહાર છે, એટલે તમે બંને સારવાર અંગેની ગિરદી વ્યવસ્થા કરો, અને દરમ્યાનમાં સોસાયટી બાલુથી કે બીબે ક્યાંયથી આપણા કાંઈ મિત્રો આવે તો તેમને કહેવું કે બહાર તોફાનીઓ સાથે યાવ તેમનું કરી છૂટ, અને જેમને સારવારની અગત્ય આશયની જરૂર લેાય તેમને આઈ મોકલી આપે. — અરે, દલિ-પ્રસાદભાઈ, જુઓ, આ આઈ રજની ગારા ગિર છે. તમે તથા સુશીલાબેન એ કહે તે પ્રમાણે એમને મોકલ કરજો. તમારે જરા, આજનો દિવસ મોટું કામ કરવું પડશે, ને મોટું આવી રોકાવું પડશે. એઓ આઈ સારવાર માટે કે આશ્રય માટે આવે, તેમને બહારની જિજ્ઞાસુ અને તોફાન સાંત ન થાય ત્યાં સુધી જરા ન દેશો. ગોકો, ત્યારે અમે જઈએ છીએ. બાલુ, આવ.' અને બાલુને સાથે લઈ જિતુભાઈ બહારની ગિરદીમાં ગુપ્ત થઈ ગયા.

દરમ્યાન, બીબ બાલુથી અસવંતભાઈની હુકીએ પણ કામ શરૂ કરી રીધું હતું. જિતુભાઈને ફોન મંગળાં મેંત તેમણે બાલુને રજના કહ્યો. પછી એટલામાં: ફરતા બેચાર કુમારોને (અનુ. ૫૦ રપખે)

નિશાળમાં રાત પડવાની તારીખ
દે કે લગત મામાલ થોઈને કાગળ લખે અને
કોમળે જણાવેથી વિષયો થોઈવેથી સવારે
માખસ આવી રહે. મોટે ભાગે તેો ડાઘડી જ દોષ.

બાંધે ગડચિટા

કરી મદિનો રોડ મદિનો ખાતો. એ જ કારણાનું, એ જ એકીનો,
એ જ રોડ, એ જ રમીરેખલ, એ જ છતી, મોસાર, લઠાલ, લઠુ-
રોડ અને આખરના આશામ જેવું કૅલિન અને ર્વાના કાચકામ.

કાચકામ આ જગત મુંઝારી જઈને એક કોનેસાર લઈ આવા
દવા, અને આંધે દાડી મૂકીયો. કોનોસાર મોટા ભાગે કૅલિન પર જ
રહે, ને નવશાગ ગળે કે કાચકામ બેસી પાણુ કાઢે. અને પછી થોને
જેકવા એકા નારકનાં મીસા ઘણકારે. થોયે કૅલિન પરથી ઘણકારે
તો તલકારે, પણ ને વપરાંત અપ અને કાગળના તેજજ આપકા થા-
ઈનના કૅલિન મારદરોને રેલીકોન કપર પણ ચાઈ એમવાને થોઈવાર

મોટો તેો શોડ મડની 'બેલ નાસિદ મદેલાનો પાઈ કાનેલ, અને
અમ પાછીની કુડી આપક નદાવા વિચળું વરસાદ વાસને એ મીન
તો અને જલુ જ અમનો. નાસિદ મદેલા પર જલુ દુઝાન 'રાત' અને
દું રોષા રોષો મને ત્વારે તાગલ કહેતો 'અરે એકીને જાગમ દી'
આ સાથે સાઈવપાની તેો મેથી થયે મને 'તરારે કુખુ જવવાન
આઈને વીડી આંધી' 'પણ મારવામાં કંઈકના અપ કે કોવ
કાસી જતી, અને અમવાન રેવાના, અને આરે કાગળ વપાંત નારક
પૂર્તો મને. એની કાને કારવાવા ઘરમથ વજુ મારા પાંજુ વિ
આવના, અને બીરે વિચે કાચકામ આવા નારકનો વિચ જ
લેવા, મોશી કૅવનીને અન્દકાસને નારક પણ એવા દને, અને
એની ચાઈ કાવરી. મોશ વતી એ મોકાકાવમોની મોકવાના,
વાપલ આકાશ અને મુદલ આકાશમ બરકીની નારક મામ
મનથી જલુલ નારક દરો. મું મેલા મીમે ને રો મેમાનો કાગિ
નષ' એવી જ પીલ નારક કપની 'કોસી નારક સમાલ' (નિરતે)
કાચકામ કાચકામની કપનીને નારક 'કાચકામ' પણ દર
વાર છે. એ પણ જલુ વજુલો, આમારો વાપલ 'કાચકામ' એ
આમે કાર દમ બિચિમાં બેસી જતા. પણ એ નારકું એક નોવડ
'કાચકામ પામાંદી દાગિન કારે (પા ને કોસી રીમે મેલા' માં જાને જ'
તો મામા દરવા પેમી મુખ છે. દર મે કોસી રીમે વાર છે: નારકા
કાવાર નરે મિમે આપકેવી ને નદિ; પણ માતી આ અને આવાનું

તો આખો સંજનમ મળી આવ્યો. રનિંગ શેડના ડ્રાઇવરએ એક-
ટીમ કાઢી, તે એપાઇ અંકપાટિયાં રમેલા અને પછી બહુ સુંદર
ગેલેડી, તેમજ, રાજાવતી દોરડાંના સાબુના બંધે પહારે
કૂચાને ઢાળે. એને આપણે ધીમે રહીને રાંકરગદારાનને સમજાવી-
પડાવી તરફે આપ્યો. આખી સાંજ ડાહ્યું પારે બોલિંગ કરાવી હું
કટક મારતો. પણ બેટ બોર્ડ અને ગ્લોબ નાનાં. આખરે એકલો
પરતાં બોલિંગનો મહાવરો રાખ્યા કીધો. પણ એ તરફથીની બાપુ-
છને બળાર પડી ત્યારે મારા પર બહુ ખીબ્યા.

એકવાર વૈરસનામાં મારી સાથે અમારા એક દુનક મારીના
દીકરા વડોદરે આવ્યા હતા. સુરતમાં અને એક જ મહેલમાં
રહીએ અને એક જ ધોરણમાં ભણીએ. નિશાળ છુટી, પણ દોરડો
સારી. એનું નામ નવનીત મહેતા. બહુ ખંભીયો, નિયમિત અને
કાવકાષ્ઠી વાળનારો. રોજનું ડાઈનરબેજ બનાવે અને ચીવટથી
એનું પાલન કરે. એમનાં બાને વડોદરામાં સારી જોળખાણ, અને
એમના મામા જગનાદાસ મહેતા ત્યાં મોટા અધિકારી અને બેઠા-
સાથક વેળા સરખ, નુંસિદ્ધાચાર્યના મોટા બચા.

નવનીત મહેતા આગ દોરતો તો મારો, પણ મને એના પર ઓડ
બહુ ચડી. એક તો અદેખાઈ. એના નંબર સારો રહેતો. ડાઇમસર
જે, ડાઇમસર રમે અને ડાઇમસર વાંચે. ડાઇમસર ઊંચે અને
ડાઇમસર ઊંચે. જનનસર ખાપ અને માપસર બોલે. કાવકાષ્ઠોના પાર
નહિ અને આખી દુનિયાને નજીકે એને જ માથે બાર. અધૂરામાં પૂરું
માગાઇ વાઈનર અને એના કાપલે આપે: 'કે, કેરાં દોરિયાયાર છે;
કેવું લેસન કરે છે?' અને જોગજોગ મારી સાથે એની સરખામણી
થાય અને મને કંટારી પાડવામાં આવે, તેમતેમ મને નવનીત પર
બહુ દાઢ ચડે, તે બાપી મેં મનમાં રાખી મૂકી. એટલે બેટમણ
વડોદરે મારે ત્યાં આવ્યા કે આપણે ખીંચ્યા. એકબે દિવસ તો હું
સીધો આવ્યો, પણ પછીથી બોલવાનું બંધ. હું એટલો રમું અને
એકલો ફરવા બંધ કે કારખાનામાં ભડ, અને વનનીતરાય બેઠાએ
માપતી વાંચે; મારા 'મોટાભાઈ' (એટલે બાપુજી) આગળ બેસીને
કાવકાષ્ઠી કાઢીકાઢી વાતો કરે. નિનય-નિવેક બરાબર નબરે, પણ
નજીકે મારાથી થું જે ડગરમાં વીસત્રીસ વરસે મોટો હોવ એમ મને,
અને મને ચીડ થયે.

ત્રણવાર દિવસ માંક અવડાપણું ચાલ્યું, પણ પછી તો માંક
વર્તન બહુ જ આગળ થઈ મુંઝવે ધરમા દોરતે બોલાવી, મહેમાન તરીકે
રાખી, એની સાથે નાહકોના અસરકારી એવામાં કંઈક થયું ને
આખી વાત બાપુજીએ નબળી. અને એ બેઠકમાં: 'બોલાવ એને.'

નવનીત સાથે
બોલવું છે કે
નહિ.

આપણે દોઝર થયા. 'નવનીત સાથે બોલવું છે કે નહિ?' આપણે
મમતે ચડ્યા. બે કલાકની મોટીસ મળી. બે કલાક પછી પંજુ આપણે
અકચ દતા: 'મારે એની સાથે નહિ બોલવું હોય તો નહિ બોલું,
બસ.' રવિવારના દિવસ હતા. મણારના બે વાગ્યાં સુધી કિસાફ
ચાલ્યો. અને પછી બાપુજી કહેવાયા: 'કાઠ એને ધરમાંથી બહાર,
કાઠથી' ખૂબ ધાંસ માર્યા. માર્યા નહિ, પણ મારી પતરાની ટુંક
લઈ બહાર ફેંકી દીધી અને મને પણ બહાર કાઢ્યો. નવનીત તો
આ બધું જોયા કરે. મારો દોરત થઈ મારી તરફે જ્યાં પજુ ન આવે,
અને મને એવી તો ચીડ થઈ મળુ નવારે બારમાં દેખાઈ ગયાં અને
બાપુજીએ બધાને હુકમ કરી દીધો કે કાઠથી મારી સાથે બોલવું નહિ,
ત્યારે આ પછાં ઢાંલે મગી મ્યાં. ફેંકાલમાં કપડાં જોગતેમ ફેંકમાં
મોઢાંથી, ધીમે રહી ટુંકને ધસી, આપણે બંગલીની સાથે જોરેલાં
કેરેબની નીચે બરાબ, અને કાઠ ન જુએ એમ ખૂબમાં ટુંક કપર
માથું મૂકી લંબાવી થયા. બહાર કાઢ્યાં ત્યારે તો રડતો હતો, પણ
પછી કેરેબની ચે રડવાનું બંધ કરી એકલા એટલા બળદયા હઈ.
એમ બળદવાની ટેપ મને કીક જેવી હતી, બળદયે મર્યા અને નવ-
નીતને દેખાવ તેટલી મંબો દેતો મર્યા. અને એમાં ને મેંમાં ક્ષત્રી મર્યા.
લગભગ અઢીવળ કપાકે કંઈક મોપાટથી ભરી મર્યા ને એટલું તો
ફર બારણા પાને ખાસતું એક નાનું ટોણું જમાવ્યું છે. મારા બાપુજી
કામખે લેખડો લે છે: 'કારખાનામાં જોયું ?—આ રસ્તે ? નવનીત-
કામખે ત્યાં, ફારગના રસ્તા પર...'

'એવે શેઠ, એમ કાંપને રસ્તે તો નહીં નેધ્યાં. એટલે આરે ભયે
નડ. કંબિન પડે થ નહીં.'

એટલામાં મેલકઈ આવ્યા. તે થે સનાનના ચમાચાર લાંબા
હતા: 'મેં તો રોડ મેસીને આખો મોરબાના રસ્તો નેડે કાઢ્યો, પણ
કેઇ તો મરે. મોરે હરટેસનથી કંબિનવારમે પજુ ના કાઢી.'

બાપુજી રડતા નહોતા, પણ તદ્દન કપાઈ મર્યા હોવ એવા ઉગાંબા
પડીને બેઠા હતા. અને એ પાંચસાત માણસોની ટોળીમાં એકે બૂલે
મારી બા તો રડડડ આંસુએ રડતી હતી. કમાકે કપરથી આ સોપા-
જોળ ચાલવી હોય એવું લાગ્યું. મને થયું બંધ કે બહાર નીકળું તો
બધું પતી ભય. થણું હિંગત ન ચાલી. કાલાકાકાને બોલાવવા મોક-
લેલા, પણ ધણે વખત થઈ મર્યા હતાં અને એમના જ આવવાની
બધા રાહ જોતા હતા. મારા બાપુજીને એ ઉપરનો આશરો તાર
હતો, એમ એમની અંધીરાધી લાગ્યું હતું.

એટલામાં કાલાકાકાને ફરથી આવતા એ નીચે પડ્યામર્યા
જેવા. એ જ કુલકું મોલિયું, કાપમાં મજબૂત લાકડી અને લસરું
મેં. બધામાં મર્યા છવ આવતો હોય એમ લાગ્યું. બાપુજીએ આખી
સોપાજોળની કચની કઢી સંભાળી; પજુ કાલાકાકાએ વચ્ચે જ
કહ્યું, 'એ કાગીનો કંઈ વેદી લેખકી ભય એમ હું—માનતો નથી. તમે

કેરેજ નીચે બેઠું' 'બાપા નીચા વળી એવા લાગ્યા અને બોલ્યા: 'તારે, અમે બેઠું તો; અહીં થે નથી.'

અનગત, એમ હું દેખાડું એવા નહેતાં. પડખો, પણ ડાહ્યાકાકાએ કહ્યું: 'એમ કંઈ દેખાય? પેલા જીભા સહેવાયતી પાછળ જુઓ તો. ન તો ડાહ્યા-અંદર જ તો!'

'પૂછણીએ પડી ડાહ્યા અંદર આંખો. એટલે જ ધે ઢલે જરા સળવળાટ કર્યો. કાગલા જ હોરાનેર ડાળઈએ બરા પાટી: 'જી આ રહ્યા સાઈ?' અને તરત જ ડાહ્યાકાકાએ લાકડી બતાવતા કહ્યું: 'એક સેતાન! નીચા બહાર!'

મારા બાપુએ કહે, 'બોલતો કેમ નથી? જો કલાકથી અમે શોધ-ખોળ કરીએ છીએ!' મેં કહ્યું, 'હું તો બાપી થયા હતાં!' કાઠને ઢસડું આંખે, પણ મામણી કરી થી આડો ફરિ એ પહેલાં મારી બાજે મને બેઠો પોતાની બાજમાં લઈ લીધો, અને તકરાર, મમત, વિશાળાણું અને આડાઈ બધાંને બેઠીસાથે એટ આંખો. ત્યાર બાદ નવનીત મારો ખારસો ફેરતહાર બન્યો.

સરકારમાં ફરવાની મોટા પહેલવહેલી બીજા કાયદાની સરખાતમાં અનુભવી, 'રફ બૂપ ન્યોબને ઇં હે જમલપતિ!' કોણ બંધે કોઈ વફાદાર ક્રિધારીએ એમેજી બીતને. એ તરબચે બધી નિરાશયાં ફેરવ્યા હતાં. ન અમે આખા સુરત રાજેના નિરાશિયાઓ હાથમાં વાઘડા લઈ 'રફ બૂપ'નું બીત આતા મે'હિપ સિરહુરરે' કરતા રાખી બાગમાં બેઠા: ઘણા સરખસના આકારમાં જતા હતા. દિલ્હીમાં રાત બાદીએ બેસવાર હતા, તેના અમે 'ફારોનેરાન ડે' બેજવતા હતા થોડી રમતો, પૂંઘાં પકીકું, ત્રણુયા દિવસની છટી અને હપથી નફામાં હાંસાને એક સાંઈ!

તે દિવસે સોથી વધારે આનંદ તો ખરેખરે મારતેદાને હતા. નથી નહાસ ફાજ અને તારકસ મારતેદાએ રાતોરાત બેસીને જત-જતના નિયમો પકી કહ્યા હતા. કેટલા વર્ગે હાનર થઈ, કેમ બેગા રહેલું, કેમ માલતું, શું બોલતું, કેમ રાસાગ કરવી, રરતે કેમ વતેલું વગેરેની જતજતની નેધિા એમણે દેવાર કરી હતી. રરતે હારમાં જરા પણ બેગાજ પડે. યા ગરબડ થાય કે મારતેર સાહેબનું પિત્ત જીછળી આવતું. વફાદારીની એવી ધમકા પછી ફરીથી ન્યાળવાયે પ્રેરેજ નિહાળ્યાં આંખો જ નહિ.

પણ એ પ્રસંગ લોકથી જતાં, મામાજી બોટલે બેસી સોની

માયકવાડ તે
માયકવાડ તે
સલાગ કરીને
પડ કરીને બસ
ચાલવા માંડ્યું

મહાનગરને કંઈક નવાનૂતની સંમથાવતા. એમાંની કોડ-ખતેકવારે એમણે કહેલી, તે તો'લછ થાદ છે. 'એકિરાનસાઈ! મરે તેમ કહેા, પણ આપણે માયકવાડ તે માયકવાડ. બસ સલાગ કરીને પૂંક કરીને ચાલવા માંડ્યું! સધાછરાવ મહારાજા એટલે શું! જો કંઈ એમ રાખને અદખ કરી પાછો પગે ચાલે તદિ, માસલનું મરગ માંડી, તે તપી આંખે અને પેલા સાગા જોતા જ રહી ગયા. એ તો કું કરે, એમેજ સરકાર રાજા રૂંધેથી લે તેમાં; નહિ તો એ દરખાસ્તમાં હાનર જ નહિ થાત. મરદખચો! અસલ મરગા તે કંઈ એમ નમે?'

'પણ છોડાકાકા, આ સાહેબ એમેજ છે બહુ ખરાજ' એ; હવે સતાવવાનો.'

'તે બધાને સધાછરાવ પહેર્યા વગરો. કું કરે, છોડાકાએ ને બાદીવારણનું લછ પાડ્યું નથી. નહિતા એ તો રાખી ખિલાબી દેત.'

પછી તે જતજતનાં ગપ્પાં ચાલતાં, એમેજ સરકારે બેની પારે ખુસારો માંગ્યો; પતાવટ માટે કોઈ વચ્ચે પડેછું-અને એવી અનેક અફવાઓ. પણ તે દિવસથી બધાંમાં શ્રીમંત સર સધાછરાવ માય-કવાડ સરકાર માટે અનહક માન પેદા થયેછું. રાત તો એ જ. તે દિવસે દરેકની સવારીમાં જે અધાથી સધાછરાવ મહારાજાને જોજોલા બે મરગો એમ સહેલાણી નગડું બેજે, બે માની જ રાસાં નહેલું. ૧૯૧૧માં રાત્રીએ આવે માલેશીભરી રીતે નગાવવાની બેઠી મગરની બિરિસ અમલદારીએ ન કરી હોત તો ત્યાર પછી છત્રીએ વર્ષે તખ્ત છોડવા વખત આંખો તે કલાચ થોડો મેરો આવત. એને દખાબાળથી બે પ્રકારનો દરખાસ દિલ્હીમાં બે ઉઠેલા જ મસાયે, અને બે દરખાસ્તમાં તખ્ત સામે એક કોઠારે સર સધાછરાવે જમત કરેલી રવગાનની વાણના બિન્દીવાગેનાં હાથમાં કીક પ્રભાળમાં રીંસરી વેસી ગઈ. એટલું જ નહિ પણ ફરીથી એને દરખાસ કરવાની બિરિસ સરકારની હિંગત પણ ખૂટી ગઈ.

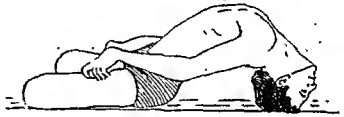
એક દિવસ મામાજી 'લાઈન્સ'માં ફરવા લઈ ગયા હતા. 'અહવા લાઈન્સ'ના ઢોળાજી ભીરવી, જાણે હાથે નરી તરફની છુટી જગ્યા-માં એકો બેસો રાખી એમણે કહ્યું કે 'આપણે અહીં પરદેશમાં જીભા' છીએ. બોલ, ઇં બલે છે તે, કું સગમ્બો?' મામાજી સાથે હમેશા એના રીકસ બોનીસાઈ હોય. પગે બે જગમથી જ અપંગ, છતાં બે જ એકામાં નિરાણે જઈ મૌનિક સુખીને અબાસ કરેશે. બે બંધે

પણ બોલે નહિ.
માટે જ જગ્યા
આવવાનો હતો.
પણ હું સો જગ્યા
આપું? આપણે
હાથે એટલે પછી
મામાજીએ કહ્યું.
'આ જગ્યાને
કુકડો એટલે દેન્ય
જમીન. આ પછી
બિરિસ દેવત. કંઈ
ચૂનો કરી આવીને
અહીં આવીને હાથ
રહીએ તો એકા-
એક પોલીસ પકડી
શકે નહિ. એમણે

ચોગાસનો

આપણું શરીર, મન અને જ્ઞાનતુલ્યો, તથાને
એકી સાથે સ્વસ્થ રાખતી આનંદ વ્યાયામ પ્રદતિ
૪-મર્ત્યાસન

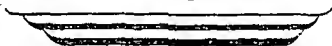

તમે માણસોને હાથપગ દલાવ્યાં વચ્ચે પાખીમાં મિનિટાની
મિનિટા સુધી પડી રહેલાં જોયાં છે. જેમ માછલું પાણીમાં પડી રહે
તેમ આવા માણસો પશુ પડી રહી રાકે છે. જે આસન કરવાથી એની
રીતે પડી રહી રાકાય છે તેને મર્ત્યાસન કહે છે. મર્ત્ય એટલે માછલું.
જમીન ઉપર એ આસન કરવાથી મર્ત્યની જેમ નીરાણી થવાય છે.

પહેલાં આસન ઉપર બેસીને પદાસન કરો. પદાસન ન આવ-
ડય હોય તો જુઓ: પહેલાં બંને પગ લાંબા કરો. પછી જમણે પગ
વાળીને ડાબી લંબ ઉપર, અને ડાબી પગ વાળીને જમણી લંબ ઉપર
મૂકો. હવે બંને પગની એડીએને પેદની નીચેના ભાગ ઉપર ઝોલવે.

આ પ્રમાણે પદાસન થાય, એટલે પાંચાણા ઉપર એ પદાસન
સાથે જ સૂઈ જાઓ. બેઠા હતા ત્યારે જેની રીતે લંબની નીચેના
ભાગ જમીનને અડકતા હતા તે જ પ્રમાણે સુતા પછી પણ તે ભાગ
અડકેલા રહેવા જોઈએ. શરૂઆતમાં એમાં મુરકેલી જણાયે, પણ

દામુખાધ સુકલ

જે આસન વોરંદ જોઈએ. આ સામેની જગ્યામાં ૧૦૦૦માં કોમેસ
બરાબરી ત્યારે સિલક મદારાજ અને સ્ત્રીચરાઈ ગહેતા
બહુ ગ્રંથેલા. એ વખતે ગોદાદેથી જાણી બાપુ અરવિંદ થાય પણ
અહીં આવેલા અને ત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં એટલાની જાગૃત બનાવતી.
અરવિંદ બાપુ પર એવું જ કંઈ વોરંદ હતું, તે કહે છે કે અહીંથી
કોમેસમાંથી છટકી આ દેશ્ય જમીન પર આવેલા, અને પાછળથી
નદી તરી સામે પાર જઈને નાહ્યા, તે પછી એમને પત્તો જ
નહિ. એ બાપુ અરવિંદ થાય એટલે શું? સંજ્ઞાશાળી માણસ!

સિલક મદારાજ, બાપુ સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી, અરવિંદ થાય,
ભિપિનચંદ્ર પાલ ને લાલા લખપતરાયનાં નામે મામાજીની આવી
રસમરી વાતોમાં સાંભળેલાં અને એ ઉપરથી બીજે દિવસે કલાસ-
માં ગમગર અઢાથી બીનજો સામે જે એ બધાને ગિરદાવેલા.

એ જ પ્રમાણે ત્યાં નદીને કાંઠે પૂલ પાસે આવેલા કિલ્લો જતા-
વતાં ગામાછો કહેલું. “સિયાછોએ ત્રણ વાર સૂરત હરેલું, તેમાં
એક વાર તો એ કિલ્લા પરથી થોડી કુરાવેલી.” એ કિલ્લાની ટારીકે
એમ સાંભળેલી. પછી કુરાવેલી વાતો પણ સાંભળેલી. અને પછી
એક દિવસ એમનેની કોડી પણ જતાવેલી: “૧૯૧૨માં એમને અહીં
દાખલ થયા, અને આ કોડી નાખેલી. અને, ત્યારે તે, બાપુ-“મામાજી
ઘણી વાર કહેતા —“ત્યારે તો, એ કોડી વેપાર કરવા આવેલા; તે
આપણું કલ્પન જમે ત્યારે તેમાં દેશમી અજોડિયું પહેરી અને
હાથમાં ગ્રવાસ કળ જગવા પણ આવતાં. એ તો હવે સાહેબ થઈ બેઠા,
અને આપણે ક્ષેત્ર એમની નાક કરતા થઈ ગયા.” આમ સુધક
દ્રોષેગી, નવાગેની નવા બીની, જળવાની, અને પછી રાણીના
૨૩૬ (જુલાઈ ૧૯૫૦)

ધોરેધોરે એ પ્રમાણે સૂઈ સારો.

હવે કમાન જળતા દો તેવી રીતે પીંડના બામને વાલો. આમ
કરવામાં હાથનો ટેકા લેવો હોય તો લઇ શકાય. કપાળની ઉપરનો
માથાનો ભાગ જમીનને અડકે એટલું માથું વાળતું અને બરડાના ભાગ-
નો વળાંક બરડાબર લાવવો. હવે બંને હાથથી બંને પગના અંગૂઠા
પકડો. એટલે મર્ત્યાસન થઈ ગયું. (આમ અંગૂઠા પકડવાને બદલે
હાથને માથાની પાછળ પણ રાખી શકાય.) આ આસન વધારેમાં
વધારે ૧ થી ૩૫ મિનિટ રાખવાનું હોય છે, એટલે સરખાવતાં તો
થોડી સેકંડ જ તેમ રાખવું.

પછી આસન ઊઠતી વખતે પહેલું માથું સીધું કરવું અને પછી
પીઠ. ત્યાર બાદ બેઠા થઈને પદાસન ઊઠડું.

આ આસનથી મગામાંની પ્રેમીઓ પેટના દનાયુઓ અને બીજા
અવયવો મન્યૂત થાય છે.

રાજની ને એવી અનેક વાતો મામાજી કહેતા. “એ તો આજે તમે દવે
“૧૬ ભૂ” કરતા નીકળી પડ્યા છો; પણ અહીં એના કીંદ્રિયા કરતાં
તો નવ મેને પાણી આવી ગયાં હતાં. ત્યાંથી ટોપી, સિલક મદારાજ
અને સયાજીરાવ આયકવાડ એ ત્રણ સાથે હોય ને, તો એમને પરીના
છડા ભાગમાં ઉપેલી નાખે.”

કોમેડોર એટલે કે પંથની જા મોટા અને અંડગિરતથી જીતરનો
હોડી ધરાવતાર વદાણનો અમલદાર. અથવા વેપારી વદાણનો
સાલે જતો હોય તો તેને મોખરે ચાલનારા સરદાર વદાણનો
અમલદાર. આવો અર્થ એમણે કિકરેરીમાં આપેલો છે.

સૂતરમાં એમને આખ્યા એની સાથે થોડાપણા એમણે રાજો
પણ દાખલ થઈ ગયા. એમાં કોમેડોર તો એક અટક થઈ પડી! એ
અટકવાળું (સૂતરમાં કે સૂતર બદાર) એક જ કુટુંબ મારી જાણમાં છે.
એ દેસાઈ પોળમાં રહે. તાપીકિનરે કિલ્લો; કિલ્લાનું મેદાન ઊંડો
કે સરધરી હાઈકુલ આવે; એની પછી એક સીધો રસ્તો ચાલે
જાય; એ રસ્તે જરા ચાલતાં પેલ જ ડચ કોડીનું મંદાન આવે; અને
એની પાછળ સંઘાઈ રહેથી દેસાઈ પોળ. ત્યાં ચૂનીલાલ દરકિસાન-
દાસ કોમેડોર રહેતા.

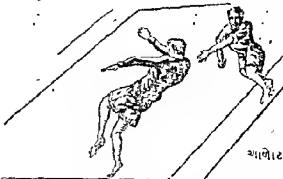
દરકિસાસે કે એના વડાઓએ વેપારી વદાણો દારિયા કે
લડાઈના બારડો તારાવતા એની નવ અખેર નથી; પણ બેઠનું કે
વદાણુપદનું કંઈ કામ જરૂર કરું હોયું જોઈએ. એમના ધરણી નદીને
રસ્તો ત્રણ મિનિટનો; એટલે કુટુંબમાં કોઈને કંઈ એવો સંબંધ તો
હોતો જ જોઈએ. પણ ચૂનીલાલ કોમેડોર તો બસ રખત-રેકેપ
જનાવતા, થોલાનું ધર મીટરતા, ને મોટું બારો (અનુ ૫૦ રકમ)

શરીરનાં આણુ એ આણુને ઊભા રાખતી, ચપળતાની
પરાકાષ્ટા સમી રમત

આટા પાટા

સા

પોતાનું આણું શરીર અદ્ધર દવામાં કઢાળી,
પાકળના ચોકમાં પોતાના પગ એવી રીતે નાખે
કે શરીરના કોઈ ભાગ દરતા તે તેમાં પહેલા પડે.

આણોટ

લેખક : વાસુદેવ ભટ્ટ

ત સમંદર કા સાગર : થી રેવખસ્ટિહ !

સામે સાત સાત સમુદ્ર અને એ સાતે સમુદ્રને શાશવતનારા સાત
સાત સમુદ્ર : રક્ષકો પડ્યા હોય, ને એ બધાને મદદાત કરીને 'સાત સમં-
દર કા સાગર' તો બિલકલ મેળવવાનું હોય, એવી પ્રેરક રચના સુધિ જેવી
આટા પાટાની રમત છે. પણ એ સાત સમુદ્ર રક્ષકોને મદદાત કરવા
કે કાંઈ જેવોતેવી ઈગત નથી.

સાત ગદિ પણ નહીં જલ્દી તમને રહેતો રાજીને કાશ હોય; એ
ફરેકને યાપ આપી, તેમના સપાટાથી બચી, તેમની આરપાર નીકળી
જાય અને પછી એ જ પ્રમાણે ફરી પાછા આપણે; એ યદ્ય અટા પાટાની
રમત, આપણે ત્રણ ચોકમાં રમેલાઈ જતી સાતી સામી આ રમતને
એના રમનારાને રમનારાઓએ આવી તે બચાવિત ને નિયમ-
બદલ કરેલી છે કે રમનાર-એનાર બંનેનાં હોટી અરમ થય નહીં

રક ફૂટ ને ૧ હથ લાંબી, તથા ૧૩ ઇંચ પહોળી, એવી નવ પાટીઓ
એકબીજાની પાછળ ફેસ ફેસ ફૂટના અંતરે દોરવામાં આવે. પહેલી
પાટી 'કપાલપાટી' કહેવાય; છેલ્લી 'લુણપાટી.' કપાલપાટી અને
લુણપાટીના બંને બાજુના છેડાને એક એક રેખા દોરવામાં
આવે. તે યદ્ય 'હર-રેખા.' બધી જ પાટીઓને બરાબર વચમાંથી
છેડે એવી એક પાટી (૧૩ હથ પહોળી અને ૮૯ ફૂટ ૯ ઇંચ લાંબી)
આખા મેદાનના પણ એ સરખા લાંબ કરે એક દોરવામાં આવે. આ
યદ્ય 'મિત્રપાટી.' એ પાટી મેદાન તેમજ રમતને પણ મિત્ર જ છે
એ થોડી વાર પછી સમજશે. છેલ્લે, આ પ્રમાણે દોરેલા મેદાનની
ચારે બાજુ દસ દસ ફૂટ આડી નળ્યા ઊઠી રહે. એટલે આટા પાટાનું
ચલાપટાણું કીડીંગણું લેવાનું. (એથી સાચીના નકશો.)

આમ મેદાન તેમજ યાવ એટલે એ દુકડી રમવા આવે. દરેકમાં
નવ નવ બિલકલ, બંને દુકડીના ત્રીસ સમકલ મુખ્ય પંચ સ્થાનો કઢાળે.
છતે તે પાટી સાચવવાનું કે પાટી મેળવવાનું પોતાની મરજી મુજબ
નહીં કરે. પાટી સાચવે તે 'મારનાર' અને મેળવે તે 'રમનાર' રસ.

મારનાર પક્ષનો નાયક પોતાના અવગમમાં મારના મેદાનને
મેળવે. મેળવે કે પાટી સાચવવાની; કપાલપાટી અને મેળવ
પાટી;—પણ આસ કરીને તે મેળવપાટી એકથી જ. બાકીના આઠ
બિલકલોને યોગ્ય ગુણવતીસર તે બાકીની આઠ પાટીઓ પર એક
એક ભેગે મેદાન કે, જ્યાં તે રહે; પોતા પોતાની પાટી સાચવે.

રમનાર પક્ષના નેત્રન પક્ષિદુક પાલકપાટી ની આગળ બેસી રહી,
પંચ રમત શરૂ કરાવે તેની સામે જ રમનાર પક્ષના નેત્ર બિલકલનું

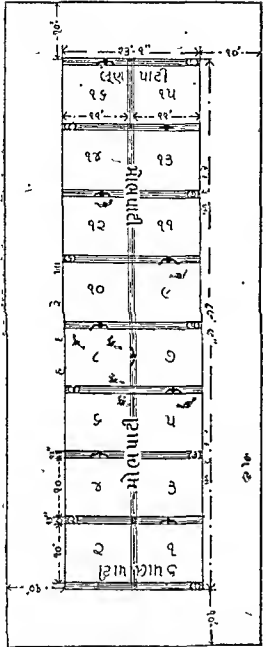
ફરેક વીણીસામઠું એકર પૂરવા માટે વધી પડવાનું, અને બધા

પાટીવાળાને વડાથી આરપાર નીકળી જવાનો પ્રયત્ન કરવાનું આગમ,
સરખાતમાં એકદમ સપાટા આરી લેવામાં એક બીજો પણ લાગ છે.
પંચ રમત શરૂ કરાવે તેની સામે બધા જ રમનારને એકર પૂરવાની
દૃઢ દોષ છે, અને બધા જ પાટીવાળાને રમનારને ફેરવાની કે પકડ-
વાની દૃઢ દોષ છે. પણ મેળવે તે થોડી સેકન્ડ બીલ એક હાથમાં
વિતાવવી પડે છે. એ કામ કે 'તાળી આપવાનું.'

એ 'તાળી આપવી' એટલે શું છે પણ જરા સમજવા જેવું છે.
પહેલાના વખતમાં ખરેખર તાળી આપવાની ક્રિયા હતી. પણ હવે
આમ સમજમાં જ તાળીનો ઉપયોગ રહ્યો છે. ક્રિયામાં તે માત્ર
પંચની જ ક્રિયા દરવાની હોય છે. તે આ પ્રમાણે:

પંચ રમત શરૂ કરવાની સંજ્ઞા આપે તે વખતે મેળવ પોતાનો
અમે તે એક પગ પહેલી પાટી (કપાલપાટી)ના ચારસમાં બાને બીજી
પગ તેની પાછળ મેળવપાટીમાં મૂકીને બેસી હોય છે. જેથી સંજ્ઞા
મળે કે તરત મેળવે પોતાનો, ચારસ પર મૂકેલા પગ કઢાળી પાછળ
બીજી પાટીના ચારસ પર મૂકવાનો હોય છે, અને ફરીથી ત્યાંથી તે
પગ કઢાળી કપાલપાટીના ચારસ પર બસાવ જમાવ મૂકવાનો હોય
છે આ ક્રિયાને તાળી આપવી' કહે છે, એ તાળી આપવા માટે
કરવાનો સરખી પડે છે અને આમજ પાછળ ફરેકદા કરવી પડે છે. મેળવ
બધું લાંબા પંચવાળો અને ચપળ હોય તેો પણ સહેલું મેળવ રોકે
આ ક્રિયામાં નીકળી નહીં, અને જ્યાં સુધી તે તાળી પૂરી ના કરે
ત્યાં સુધી એ ફોર્ડ રમનારને રોકી કે પકડી ન શકે. મેળવનું આ અન્ય
દોસમુજ રમનારા બિલકલોને આગળ વધવાની રીત મુકર તક આવે.
છે પછી ફરેક પાટી ઉપર એક એક જ પાટીવાળો ઊભો હોય છે;
અને તે કાંઈ એક કરતા વધારે રમનારને રોકી ન શકે. ફરેકે સરખાત-
ની એ મેળવ રોકેકદા તે રમનારા હમમજ આપી મેદાને પહેાંચ
જવાના પણ એકલામાં તેો પેકા મિત્ર તાળી પતાવી પોતાના અસલ
રમનારામાં આવી જવાનો.

મેળવનું એ 'અસલ રમત' પણ સમજવા જેવું છે. રમત રમે
આગળ જતાં અટકાવવાની સાથે તેમની પકડવાનો પ્રયત્ન પણ પાટી-
વાળા ફરે છે. પગ એમ પકડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં તેમને નિયમનું
કેટલાંક બંધન નડે છે. કાપણા તરીકે, હાથ અમીત મર ન અટકે
તેમકે; એક પણ પગ અદ્ધર ન થઈ જતા મેળવ; એ સામજીની
બાજુ ન ફરેલું મેળવ; વગેરે. પણ મેળવે માટે આ બધાં બંધનો
હથાઈ કરવાં હોય છે. પોતાની પાટી ઉપર તેના હાથ અટકાવ નહીં
તો ચંચિા નહિ; પંચ અદ્ધર યાવ તે વે ચંચિા નહિ; એટલું જ નહિ,
પણ એ તો રમનારાને પંચ વડે પણ પકડી રોકી આ જતની રમત

આદાપાટાની રમતના રેલતેના નરેશ, જેમાં માપબદ્ધ આંશેષ ઉપરાંત હેખમાં વૈભવેના વ્યૂહ સમઘનવતી આકૃતિઓ પણ દર્શાવી ગતાવી છે.

છાત્રને લીધે મોલ પાટીવાળાઓની સરખામણીમાં રાત્રી નેવા દોષ છે. સાથે તેની જવાબદારી પણ રાત્રી નેવા દોષ છે. લગભગ નેતું કૂટની મોલપાટી સાચવવા ઉપરાંત નવેનર પાટી ઉપરની પરિસ્થિતિ તેને ધ્યાનમાં રાખવાની હોય છે. અને કદ જગ્યાએ પેલે પહેલો વળે તો વધારેમાં વધારે રમનારને રોજી સકાય અને ક્યારે સપાટી મારે તો એકાદ રમનારને પકડી સકાય, એ બંધી બાળતો તેને ખ્યાલમાં રાખવાની હોય છે. એટલે એ રાત્રી નેવા તો છે ન, પણ તેમાં જે એ મોલ લાંબો, ચપળ, ચક્રાર અને અનુસરી હોય તો તો રમનારને પોતાની રાત્રીસાઈ બરાબર દેખાડી દે છે.

રમનારા નવ બિદલ પેશી ગમે તે એક બિદલ ઉઠેલી એટલે કે

લુપ્તપાટી મોલપાટી નવ એટલે તે 'પાટી' બિદલ થયો બુલાવ્યો. પાટી બિદલ તરત ન, એ ઉઠેલી પાટીવાળાને પોતાનું મોં તેની તરફ ફેરવવા હંમેશાં અને તે મોં ફેરવે એટલે તેની સાથે ટપાટપી શરૂ કરી ફરીથી પાછા વળવા માટે પાટી મોલપાટીનો પ્રયત્ન કરે. એ ન પ્રમાણે બધા ન બિદલગીએ લુપ્તપાટી મોલપાટી, દરેક પાટીવાળાનું મોં પોતાની તરફ ફેરવાવી, ઉપર કમાલપાટી મોલપાટી જવાનો પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે.

ઉપરાંત એક બીજી વાત પણ છે. પાટી યએજો બિદલ 'પારસ મણિ' બની નવ છે. એટલે કે તે પોતાના ને ને કાચા બિદલને બદલે તે બધા 'પાટી' થઈ નવ છે, અને એ બધા પણ લુપ્તપાટી ગમે ન જતાં કપાલપાટી તરફ પાછા ફરવા માંડે છે, ને તેમાંથી ગમે તે એક બિદલ કપાલપાટી મોલપાટી નવ એટલે બધા ન બિદલગી કપાલ પાટી મોલપાટી નાખી અને 'લુપ્ત થયું' એમ ગણાય છે. એમ થાય એટલે બધા રમનારા ફરીથી કપાલ પાટીની સામે આવવા નવ છે અને થયે ફરીથી રમત શરૂ કરાવે છે. આ પ્રમાણે રમતાં બધા રમનારા બાદ થાય, અથવા સાત મિનિટ પૂરી થાય (એ બે મિનિટ ને વહેલું પૂરું થાય) ત્યાં સુધી રમત ચાલે છે. એ વખતે સૌથી આગળ ને બિદલ હોય તેણે નેટલી પાટી મોલપાટી હોય તેનાથી બગલા, ને યએજો 'લુપ્ત' થી ૩૬ ગુણ તે પછીને આપવામાં આવે છે; અને તેમાંથી નેટલા રમનારા બાદ થયા હોય તેનાથી બગલા ગુણ બાદ કરવામાં આવે છે.

પણ આપણને કહી આ ગુણ-ગણતરીમાં બદલ રસ નથી, કારણકે ખરી મત્ર તો રમત રમવામાં (નહિ તો, ઉપર લેવામાં) છે.

આદાપાટામાં જોણા નેવી દોડની જરૂર નથી, અજમાદ નેવી દોડીતોડ તાકાતની જરૂર પણ નથી, પરંતુ ચપળતાની તો એટલી બારોબાર જરૂર છે કે રોડીરના અણુ થે અણુને ઝીલો ને ઝીલો રાખે છે. નેવીસ કૂટની લેવાઈવાળી પાટી રોજી ઊભેલા પાટી-રમનારે થાપ કેવી રીતે આપવી રી આ પ્રશ્નના જવાબ રૂપે ન આ રમતની લક્ષમી બધી પ્રયુક્તિઓ જાણવી છે અને નિહાસી છે. પાટીવાળો રમનાર ન સકે તેટલા અંતરે રહેતો, પાટીને સમાંતર, આગતેમ, ફરતું, અને પાટીવાળો જરાક પાછળ રહે તેવી રૂઢ પદ્ધતિ, અથવા તેને થાપ આપવી પવડી લઇને, એકદમ, મારનારની પાછળની બાજુના ચોક્કાં દાખલ થઈ જવું, એ બે આ રમતની મુખ્ય પ્રયુક્તિઓ છે. પણ તેને જે આગળ વધારીને ને એક ખાસ પ્રયુક્તિમાં રમનાર બિદલ પોતાનો કસળ દેખાડે છે એ તો આગળ છે. હદ-રેખાની બહાર બહાર હવામાં તે પોતાનું આંખુ શરીર કણી કણ, પાટી-વાળાની પાછળના ચોક્કાં પોતાના પગ એવી રીતે નાખે છે કે રોડીરના બીજા કોઈ ભાગની પહેલાં તે એમાં પડે, અને બાજીતું શરીર હદ-રેખાની બહાર પડે! આ પ્રયુક્તિને 'આગોટ' કહે છે. (નુકો મચાણાનું ચિત્ર) આ 'આગોટ'ની પ્રયુક્તિ કેવી સુંદર છે, એમાં રમનારને કેટલી ચપળતા દેખાડવી પડે છે એના ખ્યાલ તો એ ન જરાનજર રગાળી જોયા સિવાય નહિ ન થાય.

પણ રમનારે પોતાનો કસળ દેખાડવાનો ખરેખર પ્રસંગ તો આવે કે જ્યારે 'ફૂડી' થાય ત્યારે. એ 'ફૂડી' એટલે તો આદાપાટાનું સિખર. સામાન્ય રીતે તો એક પાટીવાળો એક ન પાટી સાચવતો હોય છે, ને એક ન જણને રોકતો હોય છે. પણ એક પાટીવાળાએ પાટીને અર્ધો ભાગ ન સાચવતો હોય, તેની બાજુમાં મોલપાટી ઉપર મોલ આવી ગયા હોય, ને તેનાથી આગળની પાટીને પાટી-વાળો પોતાની પાટીને પેલી બાજુને અર્ધો ભાગ સાચવતો હોય,

અને આ રીતે એ ત્રણેએ જોઈને આગળ વધવાનો આજ્ઞા ન રહેતો તેથી રાખ્યો હોય, (નલ્લે કે 'રસ્તા બંધવું' ખાસિયું ને મારી ઠીકું દેવું) ત્યારે એ ચોક્કમાં 'ફૂંડી' પદ્ય ગણાય. (નલ્લે નકશાના ચિત્રમાં ખાતાં પ-૬-૭-૮માં દર્શાવેલી સિદ્ધિઓની આકૃતિઓ.)

એ ફૂંડીમાં જે એ રસ્તાના આવી ગયા હોય તે, અને બીજા નલ્લા આપતા નલ્ય તે બધા ન, એક રીતે કહીએ તો, ઘેસાઈ ગયા હોય છે. એ ઘેસામાંથી બહાર નીકળવું તે એ રમનારા માટે કપરામાં કપરું કામ છે. એ વખતે દોડાંદોડી તો બિલકુલ બંધ. માત્ર યોગ્ય રસ્તાને ચોક્કવાઈ જવું, પાટીવાળા અને મોજાના હાથ (અને મોજાના તે પગ પણ ખરા!) પેતાને અડકી ન નલ્ય એ સંભાળવું, પાટી કે મોજાપાટી ઓળંગી જવાનો અભિનય કરવો, અને એકાદ વાર ચીસગરજ કે આળેાડતો આસરો વર્ષ ઘેસામાંથી બહાર નીકળી જવું, એમાં ન આ રમત રમનાર બેઠાડીઓને પેતાની વચળતાની પરાકાષ્ઠા દાખવતો જાણવું જોઈએ કસબ દેખાડવાનો હોય છે.

અને એમાંથી એક પણ રમનારો એક પણ પાટી ઓળંગી નવા ન પામે તેવો પ્રયત્ન કરનારો મારનારા સિદ્ધિઓને શું કાંઈ જોઈએ કસબ દેખાડવા પડતો હશે ?

નલ્લે, ખાત્રી કરો ! મારનાર પડના બધા સિદ્ધિઓ એક એક પાટી પર ચોડવાઈ ગયા છે. એક સિદ્ધિ પેતાની પાટીના ડાબી બાજુના ભાગમાં જોડાયે છે તે એની પછીનો નજીવી બાજુના ભાગમાં, એમ આજ નલ્લા ડાબા-જમણા ચોડવાઈ છે; અને પહેલા અડીખમ રીતે ! 'તાબી આપવા' માટે ઘેસ-પાટીના આગળના હાથ પાસે કેવો નો તૈયાર કર્યો બોલે છે ! અને રમનાર પડના નવ સિદ્ધિ તેની પાસે કપાલપાટીની પાસે અર્ધા આગ તો અર્ધા આગ, એમ કપાલગણના બીજા છે.

પંચે સિસોડી મારી. વાડના બીજા બાગ જેવા મોઠો, નલ્લે તો ખરા, કેવી રીતે ભરીને કપાલપાટીના ચોરસ પર રાખેલા નજીવા પાછળની બીજી પાટી પર અને ત્યાંથી ફરીથી એક ન રીતે આગળ અડકા નંબાએ મૂકી દીધી ! શી ચીજ કસબ ! એ કામ તે બોલે પગ વડે ન કર્યું, અને આંખ વડે ? રીતે ભરી વખતે તે બોલે ત્યાં રમનાર ક્યાં પહેાંચે છે અને ક્યા ચોક્કમાં કાણકાણે ચોક્કાઈ ગયા છે તે બરાબર નહીં લીધું, તેણે એ બરાબર તેણે ન હતું કે એની સિસોડીની સાથે ન નવ જણાનું નલ્લુસ 'હો-હો' અને ધગ-કાઠા કરતું પૂર્ણતિએ દોડવું, અને પાટીવાળા પેતાને રોજી ન પાડે, કે બીજા કોઈને આજ્ઞા આજિંતાનો પેતાને પકડી ન પાડે એવું બાન શબ્દનું અને છતાં સંકસકાટ કરતું દોડવું છે.

અને એમ, વાડાંમાંથી હટીવી કાઢકેસી માવો જેવા (એક પૂરે પૂરા સંસાન) છેક છઠી પાટી સુધી પહોંચી ગયા છે. તે એ દોડ-કરમિયાન બે જણા તે પાટીનાગાના હોય પકડાઈ પછુ ગયા છે. એક તો, હજુ પૂરો પકડાયેલો નહિ હોવાથી, અને બીજો, પાટી-વાળાએ એકને આગળ નવા દઈ ઓચિંતાનો શિકાર કરી લીધો તેથી, છઠી અને પાંચમી પાટી આગળ એક એક રમનાર છે. ચોથી અને ત્રીજી પાટી આગળ બે બે અને બીજી આગળ એક રમનાર છે. ચોથી અને ત્રીજી આગળ બન્ને એ તે માત્ર કામચલાઉ ન જોના છે એમ જોએ એજ લીધું. (નલ્લેના નકશાની આકૃતિમાં.)

પણ એ સંગઠનયો કે હમણાં જ પાંચમી પાટી આગળ બે જણ થયો, એટલે એ સીધી રોડ મૂકીને પાંચમી પાટીવાળાની મદદે દોડ્યો. એ કરમિયાન તેણે ધાડું હતું તે ન-અને યોડુંક વધારાનું-જનું. ત્રીજી પાટી પરના બેમાંથી એક જણ આગળ આવી ગયો, ચોથી

પરથી એક જણ પાંચમી પર ગયો. તે આ એક તબો આગ્યો. એ બેમાંથી કોને પકડવો તે બરાબર નક્કી ન કરતાં બન્ને જણ તરફ વારાફરતી દોડ મૂકવાની બૂલ ચોથી પાટીવાળાએ કરી. પરિણામે, બન્ને છટક્યા ! આગ, તેણે એકસાથા ત્રણ જણ સુ માળ્યા. એટલેકે પાંચમી પાટી આગળ હવે ચાર બેઠા થયા. તેમાંનો એક નલ્લો અને બે નવા આક નંજરના ચોક્કમાં આગ્યા અને નવા આગેથી એક સાત નંજરના ચોક્કમાં આવી નવ નંજરના ચોક્કમાં નિર્ધિન પસાર થઈ ગયો. પાંચ નંજરના પાટીવાળા જમણી બાજુના (નં. ૮ના) ચોક્ક તરફ હતા. બરાબર તે ન વખતે ચોક્ક ત્યાં આવી ગયા અને એ બંનેએ મુઠ એ ચોક્કમાં ત્રણ જણને ઘેરા છે. બસ, ફૂંડી થઈ !

ચોક્ક નં. ૫ ચોથી પાટીવાળાએ દેાડ્યો છે; ચોક્ક નં. ૮ મોજા તથા પાંચમી પાટીવાળાએ દેાડ્યો છે; ચોક્ક નં. ૬ રોડવાળી જરર નથી રહી; એટલામાં તો બીજી ને ત્રીજી પાટી પરથી પણ બે રમનારા છટકીને ચોથી પાટી પર આવી ગયા છે; એટલે ફૂંડી સંપૂર્ણ થઈ !

શી ખૂબી છે ! પાંચ રમનારને ત્રણ મારનારે દેાડ્યા છે ! ત્રણ મારનારે પેતાપેતાની પાટીના ભાગની વચ્ચે પેતાનું મનનુર રથાન લીધું છે, અને હાથ પહોળા કરી રમનારને આવધા છે. પણ એ પાંચે રમનારે લીધેલાં રથાન અને તેમની રિધિતિ નલ્લો, ત્રણ મારનારની વચમાં પડેલાં છીંડાંમાંથી છટકવાની પેરની ઓગાંના ત્રણ રમનારા કરી રહ્યા છે. જ્યારે બે રમનાર બે છેડે પડેલાં રહ્યા છે અને આળેાડતો આરોરે કસ પસાર થવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. રમનાર પક્ષ સાથા પડ્યોને કસકાળના માટે દોહારા પાટી રહ્યો છે. તાબી પાડે છે, હાથ લંબાવી તરત ખેંચી લે છે, અને પગ તો એવા હપડા છે કે નલ્લે હમણાં જ પાટી ઓળંગી નથી ! પણ બધું ન જોઈ માર : અભિનય !

પણ આમ અભિનય તો ક્યાં મુઠી આવશે ? મું મું મું આજોઈ નહિ અજાભેળું ચોથો પાટીવાળો, આળેાડતો અભિનય કરનારને પકડવા હાથ લંબાવે ત્યાં ચોક્ક નં. ૬માં લીધેલો નહિ સરકી નલ્ય કે ચોક્ક નં. ૬વાળો મોજા-પાટીની બધું ન પાડે બોલે છે, તે મું મોજા તેના પર તરાપ નહિ મારે ? અને એમ કરવા જરાપણ લંબાય ત્યાં સુધીમાં ચોક્ક નં. ૮ વાળો નહિ સરકી નલ્ય ?

રમનારે મરણિયાં કરવાં પડે, અથવા તે મોજા કે કોઈ પાટી-વાળો એક બાજુ ઓક લે. એક લેવામાં બે સફળ થાય તો એક જણ પકડાય. પરંતુ ત્રીજી બાજુ, એકી દુરવાળા પણ પૂરો સંભવ. પણ તે મું મું ? આરોડો ગયો અભિનય ?

પણ નલ્લો, મોઠો એક નવો ન તુકો અજાભેળો. છઠી પાટી પર એક રમનારો પાટીવાળા સાથે રોડ અને પકડી કરી રહ્યો છે. અને એમ એકવાર પકડી વઈ, દોડની દિશા બદલીને જેના તે મોજા-પાટી પરથી પસાર થવા નલ્ય છે ત્યાં તો મોઠો એકદમ કસમ મારી, અને તે જરાપણ ચેતે તે પહેલાં તો કાળ જેવો તેના પર ધસ્યો. રમનારે તેનાથી બચવા ચોક્ક નં. ૬માં પડતું મેટું, પણ મોજા જેવું નામ ! પડતું મેટીને તે આથો ખસી નલ્ય તે પહેલાં તો મોઠો તેને ચાપટ મારી દીધો ! ત્રીજો રમનાર આદ ચયો !

પણ એથી પેલી ફૂંડી ખૂબી થઈ ! અને મોઠો તેની કલ્પના નહોતી કરી એમ નહિ. તેણે પેલાને પકડ્યો તે પહેલાં ન જમો પાટી તેણે તુકો દોડવા મારેલા પતા : 'ત્રીજી ત્યાં ન રહેજો...' 'નલ્ય આ બુલ્કો આવી ન...' અને પરિણામે, ફૂંડી દોડીને નંદેલા રમનારને આપરી લેવા તેણે ચોક્ક નં. ૬માં નંદી ફૂંડી નમાવી દીધી !

તો મું મોજા, તેમાં પૂરો સફળ ન થયો. એક રમનાર તો છટક્યા ન.

છકી અને સાતમી પાસી કપના પાસીવાળા તે રોકાએલા હતા જ, એટલે એમને ચૂકવવાની જરૂર જ ન પડી. પણ આઠમી પાસીવાળો નેનો રહેતો રોકે નેમં હતો. પણ આણે તે પોતાની 'ફૂલ સ્પીડ' વાળી મોટરને ચાલે તો પકડે આપ્યા કે, 'પાસીવાળો ઉતારાથો જ, એને આશરે તે છેક નવમી પાસી પર આવી ચડયો. અને એ કો બોળેથી જવાય નો ? તો નો પોતે 'પાસી' નિહકુ જીવી ભય, રૂંધે પાછા, અને બીજાને 'પાસી' બનાવતો ભય !—જરી ભયમો !

પણ, આપણે આગ ક્યાં સુધી ભંભીશું ? એવામાં મજા તો ખૂબ પડે છે, પણ આ તેની ખ્યા પાડે છે કે દરે વખતે લખાણ માટે રચના નથી ! એટલે, રચનાસંગ્રહને કારણે, આપણે છતા જ પડીએ :

... પણ રહેા, કપા રહેા, —એક મિનિટ, આ રમત જોઇને તમારી એટલી ને પાસી થઈ જઈ ગઈ છે આ રમતને એ પૂરતો અવકાશ આપવામાં આવે તો યતનતા અને ચક્રોર નામચિત્રોનો આપણે ત્યાં તેટલા ન પડે. પરંતુ સાથેસાથ, એ બાબત પણ તમારા ધ્યાનમાં આવી કે નહિ, કે ચોથા વ્યાખ્યાગિસિકા રિસેલ્જની દિશ્વથી આ રમત રમીએ તો કુરમનનો સામનો કરવી જબને ખસે ખસા મિત્રા-વીને હામ કરવાનો પદામ્પાક પણ ને પાકો કરાવી રહે ?

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

[ચિત્રો માટે જુઓ આ અંકને પાછમે પાંચે] —

પદેહું ઉનાગ : મોદક; બીજું ઉનાગ : પાલીતાણાના 'બેન દેરા-સર'—કેબનરાય અમીન (અગદાવાદ); ત્રીજું ઉનાગ : વિશાખાની શોપમાં—ઈમદાદસેન સેયર (વીભપુર); ગોધપાત્ર : (૧) 'મદુરાનું મંદિર' ક્રીશિક અરેરી—અગદાવાદ (૨) 'અગારી તેયારી' : રસિક-ચન્દ્ર છ, અમીન—ત્રિલિંગપુર, પૂર્વે આફ્રિકા; (૩) નોહાવિદાર : નવનીતકુમાર મોંધી—વેરાવળ

બીજા હનામને પાત્ર કરેહું બાદ કેબનરાય અમીનનું ચિત્ર શિષ્ટ-નૃપાપાવની દિલ્હિ 'રેકોર્ડ ફોટોગ્રાફી'ના સારો નમૂનો છે. ત્યાંનાં મંદિર સમૂહમાંથી આ રીતના એકાદી ફોટોગ્રાફી વિરલ પદ્ધતિ છે. આ ફોટોગ્રાફી રચનનું શુચિ સુદર વાતાવરણ સરસ રીતે રજૂ થયું છે, તે પ્રેક્ષક ચોખ્ખાને આભારી છે.

એવું જ બાઈ ક્રીશિક અરેરીનું 'મદુરા મંદિર'નું ચિત્ર એ બંધ છત્રાસરની ડાયાહ અને નેની કોલરજી બંને દર્શાવવાના પ્રયત્નરૂપ છે. પરંતુ આવાં શિષ્ટપણી-દર્શકાળા ચિત્રોના મોટા એન્ટાઈનમેન્ટમાં જ તેની વિખતો પકડવાની બારીકાઈની પ્રતીતિ થઈ શકે.

બાઈ ઇમદાદસેનના ચિત્રમાં, વટેમાર્ગના ભયની રચના, વળાંક લેતો, રસ્તો ને લાંબા પહોળા, મુદ્દ પ્રદક્ષિણા વાતાવરણ ને હેરાનન બંને દર્શાવે છે, પણ હલકા લેન્સ-સપી કેકનીક વાળી વડે છે.

બાદ નવનીતકુમાર મોંધીનું ચિત્ર વિષય અને ચિત્રમય રજૂ. આતની દુઃખિએ સાંકે છે. રાફેર સહકૃવાની નિહાર કરતી હોઝીએ એકની ડાળીઓના જુલમમાંથી એવી ચોળના પૂર્વક લીધી છે કે ચિત્રને દેગિત ગણે છે. દરથ આલુદ્ધાક છે; પણ એનામાં થતાં પ્રિન્ટ બેર પકડેલું નથી. અને નળળી કેકનીકથી બની મજા સારી ભલે છે.

આદ રસિકચન્દ્ર અમીનના ચિત્રમાં દરિયાકિનારે લાંબેરજાં હોઝીનું ફોટોગ્રાફી સારી છે, પણ લંગોળનમાં પ્રમાણમાર સચ-વાયો નથી; મંદિતર ચિત્ર ધણી સારસ થાત.

શ્રીદામ ભટ્ટ

(સામેના પાના પરના લેખ 'પોળો'નું અનુસંધાન) એ ઈતિમાં વળેરું નહી કપરનું નવ દેરીનું રથળ;—આવાં ધણી રથાનો આપણને મુખ્ય કરી મનને પ્રાચીન કાળના પેશાળમાં વિચરેનું કરી મુકે છે, એ પ્રેમકદાળીને અનુરૂપ, ત્યાં લગી નીકળેલાં મોટાં વડનાં ઝાડ, એ નવ દેરીનાં પાંથરોને લગીન પાથરી કમળા પોતાની ડાળીઓમાં અંદર પારખી રહ્યાં છે !. મંદિરોના રથાપથમાં સુષ્ટ તથા સાહુક્ય કાળની અસર જવામાં આવે છે.

આમ, લગભગ ૮૦૦ વર્ષ સુધી કાલમાં રહેલી આ 'પ્રદેશની આ-બાદી, પાછળથી મેકાકના પ્રદેશમાં સત્તાગની ખવતનો કેલક લોકો પાછા ત્યાં ચાલ્યા જવાથી, તેમજ અહીં વિહસનાં સાધન એકાદ હોઈને ધણી લોકો હોટના પ્રદેશમાં હોટરી પડવાથી, થીયેથી મેકી અર્ધ. મેળી હોટર પ્રદેશ કપરનાં આગદાવાદના સુવતનોનાં આક-મણીમાંથી આ પ્રદેશ પણ બધી રાક્યો નથી, ને મંદિરોનાં બંદિયો-થી સાબિત થાય છે; અને તે પણ આભારી ધરવાનું કારણ હશે. કપ-રાન, આ પ્રદેશ ધણી કુંગરાળ તથા ઘાટા બંધવવાળો લોકો, અહીંનાં લગાપાળી, આદિવાસીઓ તથા ગહેનત પાસીદાર સિનાય એકાદ પ્રબને માફ આવે તેવાં નથી; ને તેથી નાથી એકી હલેત થાય છે કે

'પાસા, પહાડા, પાનરવા, ચોક્તીના ને પોળો;

પાયે પપા પ્રાણુ હરે, જેમ કાચે તો પાને મોળો.'

વળી અહીંનાં વિદ્યન હતા પાળીને લીધે આ તરફનાં રહેવાસીઓને ચેટનું હઈ બહુ ધાય છે, અને તેથી ચેટ કપર ડાગ દેવાની પ્રથા અહીં બહુ લોખાળી થીય પણ એ કહેવત પડી છે કે :

'પાસા, પહાડા ને પાનરવા માગ,

એક એક બાદિયું ને રોળ રોળ ડાગો'

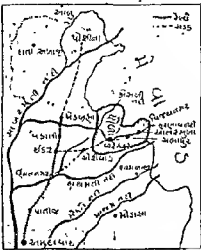
એકે હાલમાં મોટાં શહેરો માટે કોલસા પાડવામાં અહીંનાં બંધલો લગભગ કપાઈ જવાથી તેમજ નદીઓમાં બંધ બંધીને ધણી ભગીન હલે બેરી માટે ખુશ્કી કરેથી હોખાળી લગાપાળી મોટાં સુધરે છે કેમકા, પોળોના આ પ્રદેશમાં હોટરીથી મોટર અસ દારા જરૂર કાય છે. ત્યાંથી રર માર્દલ કપર પોળોની સરહદ સર થાય છે ને પહેલ કાલવળનું થાણું આવે છે. ત્યાં એક પ્રાચીન કુંડ છે. ત્યાંથી આગમ ચાર માર્દલ કપર વીરેશ્વર મહાદેવનું પ્રચીન મંદિર આવે છે. આ રથળ તો મોટરૂં રમખીય છે કે ત્યાં ગવા પગી ને છેડાડું ગપાડ નથી. બર કુનાળામાં પણ ત્યાં સુબાદાયક કુંડક રહે છે, ને ઈંગરની તેલિ-માના એક ત્રિશાળ એમસાના ઝાડ પાસેથી નીકળતું પાણીનું 'ઝરણુ' આ રથળની વસતિ તથા આગમખીયાને અખૂટ પાણી પૂરું પાડે અહીં કેલકાક પ્રાચીન 'સિનાયેબેના' પણ છે.

વીરેશ્વરથી સાત માર્દલ કપર આતરસુંબ્યાનાં પ્રાચીન સ્મારકો આવે છે, અને ત્યાંથી આગળ આદતનાં સારણેશ્વર અને પળી જે માર્દલ પર અમાપુરનું લાણેજા દેહરાવાણુ રથળ આવે છે. પોળોની રાજધાની વિભવનગર ત્યાંથી સાત માર્દલ ધાય છે. મુસાદેરોએ પોતાનો મુશગ વીરેશ્વર અગર વિભવનગર રાખતો પડે છે. વીરે-શ્વર મુશગ રાખનારને ત્યાં સીહુ-સાગાન પણ મળી રાકે છે.

કપર જણાએ મુશળ બંધલોને કેલકાક કામ કપાઈ જવા છતાં અહીં એટલી અખૂટ વનકો બની પડી છે કે સુરેસિદાર જ્વેવાની હજાબગાને, તથા અમદાવાદ જેવાં મોટાં શહેરોની ધમકાઓથી સાબિત માટે નારી છૂટા છટ્ટાનાને વીરેશ્વરના કુરેની પાતાવર-લ્લથી આનંદ, આશા અને ઉપયોગી સેાન પણ મળી રહે તેમ છે.

'કુમાર' મફત મેળવવું છે? તો તેની ચોજના મંગાવો

સાબરકાંઠા જિલ્લાનો એક અણુભાગપ્રદેશ

પોખો

લેખક - દેવશંકર મોતીરામ રાવળ

માઝ આર્કાઈવ્સ ઇન્સ્ટિટ્યુટ - ઇડર રાજ્ય

પોખોનો પ્રદેશ
ખાતાવતો
ઇડર રાજ્યનો નકશો

જો કોઈ ચોખી પસાસન વાળીને કોકેલો દોષ તેવી અકલિ-
વાળી, ઇડર પ્રદેશના હાથમાં નાના કપાડેલા પુરતક નવા
પાટોને, આ 'પોખો'નો પ્રાચીન પ્રદેશ સાબરકાંઠા જિલ્લામાં એક
વણુભાગપ્રદેશ પણ સુંદર પ્રદેશ છે.

લગભગ ૪૦૦ ચોરસ માઈલ વિસ્તારનો આ પ્રદેશ ઇડર રાજ્ય-
ના ઇરાન ખૂણામાં, ઇડર અને મેવાડની વચ્ચે આવેલો છે. બહુધા
તે હુમરાણ દોષા છતાં તેમાં થઈને વહેતી (હરણાવ) હરિણાદી અને
(કાસગી) કોસાગી નામની નદીઓની ખીણોને કેટલાક વાન
રસોને તે કુળદુષ્ટ છે, અને પ્રાચીન કાળમાં તે નદીઓને કિનારે
કાંઠેલી પ્રાચીન આર્ય વસાહતોની સંસ્કૃતિના અવશેષો રૂપ, શિલ્પ
અને રચાપત્યના હલમ નમૂના અહીં હજી જોવામાં આવે છે.

ઇડર રાજ્યનાં પ્રાચીન રથાનો તથા તેનાં શિલ્પરચાપત્ય વિશે
કેટલાક વખત પહેલાંના ત્યાંના ફેળવણી અને પુરાતત્ત્વખાતાના
અધિકારી શ્રી મુન્દરીનાથ છનામહાદે, એક સચિત્ર પુસ્તિકા દ્વારા તેમાં
ની પુરાતત્ત્વ વિષયક સમૃદ્ધિ કપર સારો પ્રકાશ પાડેલો છે; પરંતુ

તેની જોડે જ ભૌતિકાસિક રીતે સંકળાવેલા આ 'પોખો'ના પ્રદેશ
વિશે હજી કશો પરિચય અપાયા ન હોવાથી આ પ્રવચન કર્યું છે.
આ પ્રદેશ આત્યંત હુમરાણ તથા માઠ નંમલવાળો હોવાથી પુ-
રાત્ત્વકાલિન આર્ય વસાહતોના પ્રવેશ અહીં નહિ થયો હોય એમ
વારે છે; કેમકે આને પણ અહીંની વસતિ કુખ્યત્વે આદિવાસીઓની
જ છે, આર્ય વસાહતોનાં ને કંઈ પ્રાચીન નિશાન મળે છે તે હસગા
સેક પછીના સમયનાં જ જોવામાં આવે છે. ત્યાર પછી તેમના
સેકાથી માંડી રોળગા રોકા સુધી અહીં કાંઈ સારી આબાદી થઈ
હશે, અને તે અહારમાં સેકા સુધી ટકી વેલી હશે એમ જણાય છે.

સાહજદીન ધોરીના સમયથી થેનાક કપર વિધર્મીઓનાં આક-
મણે શરૂ થયાં તેને પરિણામે, ખાસ કરીને સામાન્ય વસતિએ, ત્યાંથી
નારી આવી આ પોખોના હુમરાણ અને માઠ નંમલવાળા પ્રદેશમાં
આશ્રય શોધ્યા; અને એ આક્રમણો હત્તેશત્તર અઢાડીન બિહજ
તથા છેક કુખ્ય સમય સુધી ચાલુ રહેવાથી, આ રણજીતી પ્રદેશ
આબાદ થયેને ત્યાં નનદો વગેરે પણ વરયાં. તેની ભદોળાદી કેવી
હશે તે, રચાપત્યના રાજ્યગરૂપ અહીંનાં હિંદુ ને જૈન મંદિરો પરથી
જણાય છે. અસાપુર પાસેનું જાણેજી હંદેર; આસાપુરને આતરજુંબા
વચ્ચેનું સારોજીથરનું વિશાળ શિવાલય; આતરજુંબા પાસેના એક
રામજીવર સરવેત તથા એક નવરશીની કુમારિકા સાવળી માના રમણજી
કપ નાનર વચ્ચે નદી વહે એ અગાધ દેરા (અનુસંધાન સામે પાને)

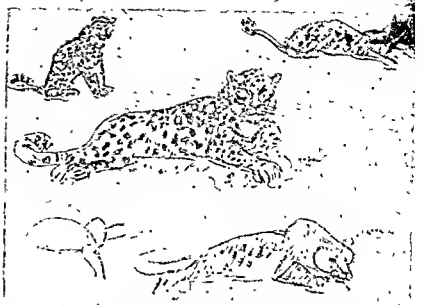

આ અંકમાંનાં ચિત્રો

કુવાકાર કયાવડાના નામથી 'કુ-માર'ના વાચકો અજાણ નથી. આ અંકના મુખ્યચિત્રમાં ફરારિલી ખરબચડી અપરૂપ શેરીથી ફાઈ એમ તેના ન સગાને જે વારત-વરશી આલેખન પર એંગોના કાચ ફાઈરીતે ઘિતરતો છે. બહાર એવો સંપૂર્ણ કાચ ન માળ્યા પછી ન માણસ આ શેરીમાં સંગ થઈ રહે, નેમ ફાઈ વિદ્વાન વ્યાકરણ પરતા પૂરા પ્રભુત તથા સગા પછી ન નવી લેખન શેરી સરજ રહે છે તેમ. ગયા વારસે (ડારંગા અંકમાં) શી ચાવડાની રહેય લોકોમાંથી એમ ની હડપી પ્રાણીચિત્રણના ને ગળજખ નમૂના અંગે આપ્યા હતા તેવા ન ખીલ નમૂના આ સામે એંગોનાં ને સામયે દાખ. વચા આપીએ છીએ. પેન્સિલ જે રંગર વિના, કેવળ ફાઈન પેનથી ન, દબત પ્રાણીઓની વિવિધ બેઠકો, શત્રો ને હથથલીની હીલાઓ આદિ અંકથી લઈને સીધા કાચ પર ઉતારવામાં ફેરફાર ચોક્કસ અને આંગળાં પરના અદ્ભુત કાચ નેહકો છે તેને ખ્યાલ કરીએ તે એંગોના સામયેની ખાતરી થશે. એવા સામયે વડે આલેખકો હળકુ આલેખનના આ રહેય, વારતવરશી કલામાં પણ એ કેવા નિખલાત છે તેની કંઈ પ્રતિતિ કરાવશે.

આ અંકમાંનું રંગીન મુખ્યચિત્ર, ને આધુનિક પ્લાનચિત્ર-શેરીનું, તેના પશ્ચિમ તથા સગાનું તે એ ચિત્રની નીચે આપ્યા ન તેની સાથે સાથે નેમ ને આ એંગોના પાછલા પૂઠામાં એક અદ્ભુત વરતવરશી 'શેરી'નું ચિત્ર ધરાકા પૂરક બેઠકા માટે આપીએ છીએ તે બેંગોના સરખામણી કરીને વાચકો બેંગોના સોદરને ને સામયેનો ને રંગેળી શો. પહેલી શેરીમાં, એક રસ્ય કે પાત્ર એવા પછી ના વિચે મનમાં મચેલા કદેની છાપ ઉતારવાને પ્રયત્ન હોય છે, માટે વારતવરશી શેરીમાં, ને પાછા છે તેવું હળકુ ને તેની બારીકમાં રીક વિચત સાથે આલેખવાનો પુરકાર્થ હોય છે.

પાછલા પૂઠામાં આપેલું એવું એ ચિત્ર પોતાના રેખા સામયે માટે નજરનારમાં પેદાએલા, જર્મન કલાકાર આલ્બ્રેક્ટ (આલ્બર્ટ) ડ્યુરરની નામી કૃતિ છે. એ છે તે માત્ર એક રહેય. બરા આસ-માની કાચ પર કેવળ કાચ અને સર્કેટ રાહીથી, પીછી વડે તે આલેખકો છે; પણ બલ્કે કાચ કલામાં આલેખી દોય એવી એની ચોક્કસાઈ બરી રેખાઓ મુકાવમ પીછી હવે એનાં આંજળિને ફેરફાર અદ્ભુત કાચ હરોતે ફરારે છે. ડ્યુરર આ તે એના વરતવર (કાચપ્રકાર)નાં સામયે ચિત્રો માટે ખ્યાલ છે. એનાં એ ચિત્રો ઝીણમાં ઝીણી વિચત સાથે રાખેલો પદ્યવર્ણના કોશવ માટે દુનિયામાં ખૂબ પંકાય છે. પણ એનાં એવાં સેંકડો વૃક્ષરચાકી મેઠમાં પણ, એ કલાકારની લાસલિકતા તથા ગુણવત્તા અત્યા નેટલી ન-જાણી નથી. એની બધી ન કલાકૃતિઓમાં આલેખન-સામયેની પરાકાષ્ઠા, ચત્રવત્ ચોક્કસાઈ અને અતીતિક ધીર નેટલી દોય છે; પણ તેની સાથે આમાં વજ્રના થદેસમીની રેખાઓ દ્વારા એણે લાગણીની ને મિત્રાસ દાખવી છે તે બીજે વિચર દોય છે. એના આવા ન નામી ચિત્ર 'પ્રાદેશીયક દાખ'માં એણે નેમ માનવ હાથ-રચપ (બુલ્કાર ૧૬૫૦)

ને એલનું જતાનું છે, તેમ આમાં પણ વખાવરથાને એવું બોલતી કરી છે. આપુરુપને આરે પદોચવા આલેખકો જે વજ્રના થદેસ પર, કાચના થદે પાડેલી બારીકમાં બારીક કરચકી અને ઝીણમાં ઝીણ વાળ સુધીનું આલેખન, હળકુ ચોક્કસાઈ અને અદ્ભુત રેખાસામ-યેથી ઉતારવાની સાથે એણે એની વિચારમત આપેલા, કરચસિ-યાલા કપાળ અને બીડાએલા દોઢ પાછળથી એકી રહેલી માનવ-લાગણીએને પણ વડેવડાની છે. એનાં 'વરતવર'માં જે ચણી વાર, પદ્યવર્ણની કાચમાં પડી નવાથી, કાચપ્રકારના પદ્યકાચોને અપરજે છે, તે પણ આમાં તેની આલેખન ગુણો સાથે તેણે કલાવાં છે. અણુ જે અણુ સુધીની વિમતો ઉતારણ આ આલેખન વારતવરશી કલા (હળકુ આલેખન શેરી)ને અદ્ભુત નમૂના છે.

બેંગોના ન્યુરેનબર્ગ શહેરમાં, ઇ. ૧૪૫૫માં હેરેરીથી આવીને વસેલા એક કુદરત સોનાની ત્યાં, ઇ. ૧૪૭૫માં આલેખક ડ્યુરરને નજમ થયેલા સાથા ડોઝીને પિતાના હાથ નીચે પેંધાની તાલીમ તેણે લેવા માંડી; પણ પંદર વરસની વયે તેને ચિત્રકાર થવાની પ્રેમના નમી. પિતાએ, બરા કચરાતે મને, તેને મિત્રસમેલ નહોતરમય નામે કલાકાર પાસે મુક્યો ત્યાં ત્રણ વરસના અવધાસ વાદ તેણે યોગ્ય પ્રવાસ કર્યો; અને પછી ન્યુરેનબર્ગમાં આવીને તે કારીકા થયો, ત્યાં ૧૪૮૨માં દુનિયાને યોગ્ય કલા-વારસો આપીને તે અવસાન પામ્યો. ચિત્રકાર થવા માટે ને પાસ અત્તત્વના પુરકાર્થનું એકમે તે તેનાં લખાં ચિત્રોમાંથી આપયેણે બોલી બેઠે છે: અવિચત હથથ, અખડ ખંત, અણુખડ ચોક્કસાઈ, અદ્ભુત રેખાસામયે.

પૂરા ઉપરનું ચિત્ર
એ પણ અજળ રેખાસામયેને એક નમૂના છે. બપોની કલા-કારેમાંથી એ રાઈએ જનતાનાના મેળવી દોય તે એ જણાએ: દોઢપ્રકાર ને હીરપ્રકારે આજની સો વરસ પર થઈ ગયેલા કાચ-સિદ્ધ દોઢપ્રકાર (૧૫૬૦થી ૧૮૪૮)નાં કાચાં ચિત્રો. 'કુમાર'માં આવી ગયા, ને યેથી ૧૮૪૮માં અંકમાં આવેલું 'સમુદ્રતરંગ'નું ચિત્ર તે નજરવિષ્ણવ છે. માત્ર કાચી રાહીની પીછી વડે તેણે આલેખિત બીની ચોદાનું આ આવેત્રમણું ચિત્ર દાહ મિત્રિસ મુખ્યચિત્રમાં છે. વાચકોને આમ ત્રણ કલાકારમાંની કૃતિએ સમજવા મગરો.

ટિકિટ સંચય આજનો એ સંસાર વ્યાપી શો ખ

કેમ ફેળવવા તેની, તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતા વિભાગ

સં યાદ કરવા યોગ્ય સાગની ટિકિટ ખરીદીને ગંજુલી તેની સમજાણ અગાઉ થીક વખત આપી છે. કાગળો ઉપર ચોડવામાં આવતી ટિકિટો ઉપરાંત બીજી વ્યવસ્થા માટે જુદાજુદા પ્રકારની અન્ય ટિકિટો પણ કાઢવામાં આવે છે. કાગળો તરીકે કોઈ-કોઈનીઓમાં વપરાતી રેવન્યુ તથા દરતાવેલ ટિકિટો, વારખાતા માટેની ખાસ ટેલીગ્રાફ રેલ્વે, રેન્જિરેશન માટેની ટિકિટો, કાંઠ ખાસ ઉદ્દેશ કે બચાવવા માટે કાંઠવામાં આવેલાં સીલો, ટિકિટો વગેરે. આ બધી ટિકિટો સંગ્રહ યોગ્ય ગણાતી નથી, તેથી ટિકિટ સંગ્રહકો એટિભાગે તેને ખાતર રાખે છે. પરંતુ આમાં જે અપવાદો હોય છે.

કાગળો તરીકે 'રેવન્યુ રેલ્વે' સંગ્રહ માટે નકામી ગણાય છે. એની ટિકિટો પારખવી પણ સહેલી હોય છે, કેમકે તેના ઉપર 'રેવન્યુ' (Revenue) શબ્દો રાખેલાં જોખા હોય છે. પરંતુ આમાં એક અપવાદ બાબતમાં રાખવાનો છે. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની કેટલીક ટિકિટો ઉપર 'પોસ્ટલ એન્ડ રેવન્યુ' એવા શબ્દો હોય છે. તેનો અર્થ એ કે એ ટિકિટો બંને હેતુ માટે વપરાય છે. આવા ટિકિટોમાં રેવન્યુ હેતુ તરીકે (એટલેકે પહેલાં, દરતાવેલ વગેરે કાગ માટે) વપરાયેલી ટિકિટો 'સંગ્રહ' માટે નકામી છે, અને માત્ર ટપાલના હેતુ માટે વપરાયેલી જ ગણવી હોય છે. પણ એ પારખવી કઈ રીતે? રીત સહેલી છે. ટપાલના કાગળ પર વપરાયેલી ટિકિટોને ટેન્ડરશીટ (રવીકણ) ટપાલની ઓપ મારીને કચેલું હોય છે; જ્યારે એ જ ટિકિટ રેવન્યુ હોય દરતાવેલ કાગ માટે વપરાય હોય તો તેના ઉપર હાથનું લખાણ, લીલા કે રબરસ્ટેમ્પ મારીને તેરફ ફેલી હોય છે. એ હાથના લખાણમાં તારીખ, માસ અને સહી, માસનું કે રજાનું નામ, અગર સાદા લીલા, કંઈ પણ હોય; અગર ભંખરી કે લાલ રંગનો રબર-સ્ટેમ્પ હોય. એટલે આવા રવીકણવાળી ટિકિટો નવખાણુ ટકા તો તમારે સંગ્રહ માટે નિરપેક્ષથી જ ન ગણવી.

પણ એમાં જે એક દો અપવાદ હોય છે, એટલે તે બે રીતે સાવચેત રહેજો; કેમકે આ બધી સિનેરક વસ્તુ પર કેટલાક દેશોમાં—ખાસ કરીને ફ્રાંસ અને ઇટાલીમાં—રાખ્યા તથા પુ

નાઈટક રેલ્વેમાં ટપાલની ટિકિટોને પણ કલમના લીટા મારીને રફ કરવાની પદ્ધતિ હતી. એટલે, સંગ્રહવસાત એવી પુરાણી ટિકિટોને હાથ પડી જાય તો એ મોંઘી વસ્તુ માટે સાવચેત રહેવાની વહેંદારી રાખવી.

રીકરેશની પાતકરીઓથી એ ત્યારે સામે-સામે એક બીજે મુદ્દો પણ વિચારી લઈએ, એ, સંગ્રહકોએ અપવાદ તરીકે ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. અગાઉ ઘણી વખત કહેવાઈ ગયું છે, અને થોડા ભાગના ટિકિટ-સંગ્રહકો એ બલ્કે પણ છે, કે કાંઠ પણ ટિકિટોને જરા સરળતા બાબ પણ ને ફરિયાદો હોય તો તે નકામી ગણાય છે—અને તેના પરફોરેશનની એક કાંચરી પણ ખેંચી લઈ લેવાય છે કે તે પર જરા ધસારો જે લાગ્યો હોય તો જે તે નકામી. પણ આમાં જે અપવાદ છે. થોડા દેશો પર અધ્યાપિતતાની પોસ્ટલ ઓફિસોમાં ટિકિટોને ઓપ મારીને નહિ પણ તેના છેડા ફાંટી લઈને રફ કરવામાં આવતી? અને એ અધ્યાપિત ટિકિટો સામાન્ય રીતે પાતળા ટીલા ધ્રુવજ ઉપર છાપેલી હોવાથી એ રીતે છેડા ફાંટવા નતાં ટિકિટ થોવાએ અગર વધુ ફાંટીને નકામી થઈ જતી. આથી, પાછળથી કાંતરો વડે ખૂણે કાતરી લેવાની ટપાલખાતાને સુચના કરવામાં આવેલી. એટલે 'ખેંચી' ટિકિટોનાં વ્યાખ્યામાંથી એની નહીં અધ્યાપિત ટિકિટોને અપવાદ રૂપ લેવાની; કેમકે એને તદ્દન આખી એવી અપવાદ ટિકિટો હુલેલ હોય છે; ને મળે છે તે ઉપર મુજબ ખેંચી રવીકણવાળી જ.

એવી જ સાવચેતી ખેંચી પરફોરેશનની બાબતમાં રાખવાની છે. આખણે સામાન્ય રીતે એમ સમજાવેલી છે કે ટિકિટની એમેરિ પરફોરેશની કાંચરી હોવી જોઈએ. પણ કેટલીક એવી 'અપરફોરેટ' ટિકિટો પણ છે, જેની એમેરિ કાંચરી ન હોવાં માત્ર કાંચરી નેમ એમેરિ સાદી રીતે જ (બંધથી) છાપેલી હોય છે. જ્યારે એમેરિ, કેનેડા, ક્યુબા વગેરે કેટલાક દેશોની ટિકિટો બેકેજનું જ બાહ્ય પરફોરેશની કાંચરી હોય છે અને બીજી એક-એ બાહ્ય એ સાદી છાપેલી આવે છે. આવી ટિકિટો રેલ્વે-સ્ટેશન-માર્ગી ન (યિકો નાખવાથી આપણે ટિકિટો કાઢી આપતાં સુધી) માટે ખતાવેલી હોય છે, એટલે આ

રેન્જિરેશન કરવાનાં કાગળો માટે ખાસ કાઢવામાં આવેલી ટિકિટો નો નમૂનો. વર્ણનની જે વાંચો.

ટિકિટોને પણ 'રફ' ન ગણવી. કાંઠ સારા રેલ્વે કેટલોગમાં કયા દેશની કયા પ્રકારની ટિકિટો આવી રીતની હોય છે તેના પરિચય અને યાદી આપેલાં હોય છે, એટલે તે પરથી સાચી ટિકિટની માહિતી મળી રહે છે.

'ટેલીગ્રાફ રેલ્વે' ને તો સંગ્રહમાં મોકલે બાગે રવાન નથી હોત; બેકે ઘણા દેશો તે કાંટે છે અગર; અને કેટલાક પરફોરેશન કેલ-સોમાં તેની વિગતો પણ સંગ્રહકોની માહિતી માટે આપેલી હોય છે. હિંદમાં તો એવા (તારના) ઉદ્દેશ માટે વપરાતી ટિકિટો ઉપર 'માન પોસ્ટલ સર્વિસ' એવું સ્પષ્ટરૂપે પાછળથી છાપેલું હોય છે. આ ટિકિટો 'રેલ્વે-સંગ્રહ'ની વ્યાખ્યામાં નથી આવતી.

'રેન્જિરેશન લેગલ'માં પણ અપવાદ છે. ટપાલમાં મોકલતા કાગળો અને હામીના રેન્જિરેશન કરવા માટેની, થોડા રૂબરૂ છાપેલી સફેદ આદી પદ્ધતિ; જેના કારણે ભાગમાં મોકલનાર ટપાલ ઓફિસનું નામ, હામીનાને નંબર વગેરે છાપવાં કે લખવામાં આવે છે તે) સંગ્રહ યોગ્ય નથી ગણાવી; કેમકે એમાં 'લેગલ' છે, અને એની કિંમત એમેરિકાનાં નાણેય વિભાગે નોંધેલી જ ગણાય. પણ કેટલાક દેશો એવા છે કે જ્યાં આવા રેન્જિરેશન હામીનાઓ માટે ખાસ બનાવવાની રેન્જિરેશન ટિકિટો ને કાઢવામાં આવે છે; અને અમુક દેશોમાં પોસ્ટ ઓફિસો તો, એવા ઉદ્દેશ માટે ને એ ટિકિટ ક્રિયાવતી બીજી ટિકિટ વપરાઈ હોય તો કાગળની સ્પીકરવાળી ના પાડે છે! કાંતેબિયા, ઈરાન અને લાઇબેરિયામાં આ પદ્ધતિ છે. એટલે એવી ટિકિટો ને હાથમાં આવે તો વત્તપર રહેવું. બેકે એનો અર્થ સંમત નથી; કેમકે રેન્જિરેશનના ખાસ ઉદ્દેશ માટે કાંટેલી આવી ટિકિટો આજકાલ એટલી દુર્લભ છે કે કાગળ જ ને તે કાંટેને હાથ ચડે છે. એનો એક નમૂનો મથાળે આપેલો છે. (પા. ૬)

સુરમો સોમલ અને બિરમથ

શાંતિદા છવનમાં

વિજ્ઞાન

[૩૯]

લેખક - ડૉ. નરસિંહ મુ. શાહ

બેંગ. એસ.સી. પી. એચ. ડી.

આં

અન્યની કીકીને શોભાવતા તેમજ કંઈક આપતા બેજન તરીકે સુરમાના ઉપયોગ પણ દેશીમાં અતિ પ્રાચીન કાળથી થતો આવે છે. ઇ.સ.માં ઈ. પૂર્વે ૩૪૦૦—એટલે આજની લગભગ સાડા પાંચ હજાર વરસ પહેલાં પણ એ પ્રથા પ્રચલિત હતી. ઉપરાંત, સુરમાને ઉપયોગ રંગ તરીકે પણ કરવામાં આવતો.

સુરમા એટલે રડીબનાઈ અથવા ઝેન્ડીબનાઈ ખનીજનો બારીક બકો, પણ સામાન્યરીતે તે ઝેન્ડીબની નેનામે જોળાય છે. હવેના દુકાનદારો ખરા સુરમાને બદલે બજારી જાણીને આપે છે, જેમાં સામાન્યતઃ જલીના (સીસાને) એક પદાર્થ—લેડ સલ્ફાઈડ) હોય છે. રડીબનાઈએ ઝેન્ડીબની ને ગંધકતુ સંયોજન ઝેન્ડીબની સલ્ફાઈડ છે. તેને જાળવાથી તેમાંથી ઝેન્ડીબની ઓક્સાઈડ પેદા થાય છે, જેને કૌંસ સાથે ગરમ કરવાથી ઝેન્ડીબની ધાતુ છૂટી પડે છે. આ ઝેન્ડીબની (સુરમા ધાતુ) વિષે પ્રાચીન ક્રિયાયાગોને પણ જ્ઞાન હતું. ગ્રીકના જ્ઞાન ક્રિયાયાગ-નિષ્ઠ પાસે સ્વેડેન સુરમાથી બનાવેલી દવાઓ પુષ્કળ વાપરતો. આયુર્વેદમાં પણ સુરમાની ઘણી બનાવટો વપરાતી આવી હોવાના હલ્લેખ છે.

સુરમાના રડીબનાઈ ખનીજના કાળાદળનો પોટો ભાગ્યશીનમાં થાય છે. પરંતુ ચીન-ભૂખાનના પુદ્ગ પછી તે ખૂબ ધરી જઈને તેને બાકેલે હવે મેક્સિકો, બોલીવિયા, કોસ વગેરે દેશો ચેતાતો. માલ વખાસતા ગયા છે. જગતમાં સુરમાધાતુની વાર્ષિક વપરાશ લગભગ ૬૬ હજાર ટન ઉપરાંત થાય છે.

આધુનિક યુગમાં સુરમાનો ઉપયોગ માત્ર બેજન કે દવા પૂરતો ન રહેતાં હલોગિમાં ખૂબ વધી ગયો છે; અને બીજા ધાતુઓના સાથે મિશ્ર ધાતુઓ (alloys) બનાવવામાં તેની લગભગ ઘોણા ભાગની વાર્ષિક પેદાશ વપરાઈ જાય છે. હાલમાં ૧૫-૨૧ હજાર ટન ઝેન્ડીબની તો સીસાને સખત બનાવવા માટે તેની જુદીજુદી મિશ્ર ધાતુઓ બનાવવામાં વપરાય છે. ૪-૧૨ ટકા પર્યંત ઝેન્ડીબની (સુરમા)વાળું 'સખત સીસું' રેડીયો ઇન્ફ્રાની બનાવટમાં ખૂબ વપરાય છે. આ ઉપરાંત તેના ઉપયોગ રાસાયણિક હલોગિમાં સીસાનાં પતરાં, નળીઓ, લાઈટલીફ્ટનાં હોરડાનાં તેમજ બીજાની દ્રવ્યોના આવરણો (દાંડક) વગેરે તરીકે થાય છે. દવાઓને વાળી રહાયે એવી નમ્ર દ્રવ્યો, પતરાં તથા બીજા સીસાના સામાનની બનાવટમાં પણ થોડીક સુરમા ધાતુ તો ઉમેરવામાં આવે જ છે.

યુદ્ધકાળમાં તો આ ધાતુ ઘણી મહત્વની છે. હાલના યોગ્ય અને સીસાની ગોળીઓના બહારના કાગળને સખત બનાવવા માટે તેની ખૂબ જરૂર રહે છે. હાલના યોગ્યના સેલોની બનાવટમાં ઝેન્ડીબની સલ્ફાઈડ નાખવામાં આવે છે, જેથી તે સેલ કૂટાં ખાટ સફેદ પુખાડો પેદા થાય છે. ગયા વિશ્વયુદ્ધ વખતે આપણા દેશમાં સુરમાનાં ખનીજ શોધવાના ખૂબ પ્રયાનો કરવામાં આવ્યા હતા અને બહુશ્રેયતાવ વર્ષના પ્રદેશમાંથી એ મળી આવ્યા હતા. આપણા દેશમાં છવનમાં સુરમાના ધાતુઓ ખૂબ ઉપયોગી થાય છે. બાળીક મેટલ તરીકે જોળવાની ધર્મજુ નિરોધી મિશ્ર ધાતુમાં ૮૩

ટકા ક્વાઈ, ૧૧ ટકા સુરમા અને ૧ ટકા તાંબું હોય છે. આપણી આજની સંસ્કૃતિના મૂળ પાયા ૩૫ જે હાપ્તામાં, તેનાં હાપ્તામાં બીજાની બનાવટમાં મુખ્યત્વે ૬૦ ટકા સીસા ઉપરાંત ઝેન્ડીબની વપરાય છે. ઉપરાંત તેમાં થોડી ક્વાઈ અને તાંબું પણ ઉમેરાય છે. ઝેન્ડીબની સીસાને સખત તો બનાવે જ છે; પણ બીજાની ધાતુમાં સુરમા ધાતુ ઉમેરવાનું મુખ્ય કારણ તો એ ધાતુનો એક વિશિષ્ટ ગુણ છે. બીજા ધાતુઓના ચરમ રસ કર્યા પછી સંકોચાય છે, ત્યારે ઝેન્ડીબની કંડી પડતાં જરા વિરતાર પામે છે. આથી ઝેન્ડીબની-વાળી ધાતુને હાથે બીજાના મેટલમાં મિશ્રીને સખત કરીને ધરી રાકે છે, ને તેથી અક્ષર બેટા ન પડી જતાં ૧૫૫૮, પાતળો ને સુરંગ બેઠે છે.

બિદાનિયા મેટલ નામની એક મિશ્ર ધાતુ સીસું, સુરમા અને માંગાના મિશ્રણમાંથી બનાવાય છે. તેમાંથી યમચા, રક્ષાબીર્ષ દાંડકો અને બીજા ઘણા ધરમણ સામાન બને છે.

ઝેન્ડીબનીનાં રાસાયણિક સંયોજનો પણ ખૂબ ઉપયોગી છે. 'ઝેન્ડીબની ઓક્સાઈડ' રંગશાળામાં ને કાચને રંગીન બનાવવામાં વપરાય છે. 'ઝેન્ડીબની સલ્ફાઈડ' રબરને વજરનાઈડ કરવા માટે પહેલાં બહુ વપરાતો હતો એ અગ્રહ નેટકા વપરાતો નથી; પણ હીનાસજીના ઉદ્યોગો એ સલ્ફાઈડ પુષ્કળ વપરાય છે. ઉદરતરથી મળી આવેલો સલ્ફાઈડ તો કુદરા રંગનો હોય છે, પણ પ્રયોગશાળામાં બનાવેલો તેનો બીજો પ્રકાર સાતા રંગનો થાય છે અને તે સાતા રંગ તરીકે વપરાય છે. ઝેન્ડીબનીનાં કાર્બનિક સંયોજનો દવા તરીકે વપરાય છે. કળા જ્વર (એક ફિવર)માં રામબાણ તરીકે યુરવાર થયેલી દવા રડીબાળીનું ધુરિયા સુરમા ધાતુની જ બનાવટ છે.

હવે આપણે આ વિશાળની બાજીની ધાતુઓ લઈએ. તેમાં ખાસ આર્સેનિક અને બિરમથ આવે છે. આર્સેનિક એટલે સોમલ. હેર તરીકે તો તે ઘણો જાણીતો છે. સોમલમાં જીવનિશ્ચય ગુણો હોવાથી એની પેદારાનો પોટો ભાગ્યશીન જ વપરાય છે. એનીને તુકસાન-કારક છવાવતો વાસ કરવા માટે સોમલયુક્ત પદાર્થોને ઉપયોગ તો આવે સરસોમલ છે. 'કપાસનાં ઝંડાં બંધાવી છવનના નાશ માટે લેડ આર્સેનાઈડ (સીસા ને સોમલનો ઓક્સાઈડયુક્ત સંયોજિત પદાર્થ) અને બટાટના છાંટના બચાવ માટે ત્રાંબાનો આર્સેનાઈડ વપરાય છે. ઉપરાંત આર્સેનિકનાં સંયોજનો કાચના હલોગમાં પણ વપરાય છે. એ ઉપરાંત હાઈ હાપ્તાના રસાયણમાં અને ઓપેશની બનાવટમાં પણ આર્સેનિકના પદાર્થો વપરાય છે. મસદ્દર '૧૯૦૧'નો ઉન્નકેશન એ સોમલની જ ઓપેશની બનાવટ છે. થોડાં પેલાં થવાં ફેલકીકમિશ્ર ધાતુઓ અને રેણુની બનાવટમાં પણ સોમલ વપરાવા સામ્યું છે. આર્સેનિક ઓક્સાઈડ 'સફેદ સોમલ' તરીકે જોળાય છે.

બિરમથ પણ જુદી ધાતુ છે. કલઈ અને સીસાના જેવા ને તેના ગુણો હોવાને લીધે એ ધાતુઓમાં તેનો ખૂબ ગુરુત્વાકાંક્ષો થતો. પણ તેનો રંગ આઠો રાતો હોય છે. તેનાં સંયોજનો અતિશય અને કોષેસનાં ઓપેશ તરીકે વપરાતાં આવ્યાં છે. પરંતુ બિરમથની

ખાસ વિશેષતા તો એ છે કે તેની મિત્ર ધાતુઓ મરમ પાણીમાં પ્રવાહી થઈ નથી; આથી તેની એવી મિત્ર ધાતુઓ સેક્ટરી વાલ્વ-યા પેશમાં ઉપયોગી થાય છે. તે પછી નીચેની ખાસ ક્ષરણનીય છે: વૃદ્ધની મિત્ર ધાતુ (જેમાં ૪ ભાગ બિરમથ, ૨ ભાગ સીસું, ૧ ભાગ કલઈ અને ૧ ભાગ કુંડમિયમ હોય છે તે) ૭૦ ડિગ્રી સેન્ટી-ગ્રેડે પ્રવાહી થઈ નથી. રોઝની મિત્ર ધાતુ (જેમાં ૨ ભાગ બિરમથ, ૧ ભાગ સીસું અને ૧ ભાગ કલઈ હોય છે તે) ૬૪ ડિગ્રીએ પ્રવાહી થઈ નથી. ઈ. લીપ્પિવિટ્સની મિત્ર ધાતુ ૬૦-૬૫ ડિગ્રીએ પ્રવાહી થઈ નથી, તેમાં ૧૫ ભાગ બિરમથ હોય છે. આથી, આમ કોલેલ્લ-નાં ઑટોમેટિક રિપ્રેક્ટરની બનાવટમાં તેમજ ઑટોમેટરમાં આ

મિત્ર ધાતુઓ ખૂબ ઉપયોગી નીવડી છે. વળી બિરમથને તાર વીજળીનાં સાધનોમાં પણ ખૂબ ઉપયોગી થાય છે. બિરમથ ને પારાનું સંયોજન દોઢના ઓક્સાઈડ બનાવવામાં વાપરે છે.

બિરમથના અન્યોને લઘુ ગળી આવત નથી, તેથી શેટ્ટે ભાગે તે લીઝ ધાતુઓના અન્યોને માથી ઓછું પેદાશ તરીકે કાઢવામાં આવે છે. પેરની માળા અને સીસાની ખાણીમાંથી એ ધાતુઓ કાઢી લીધા પછી બિરમથ નીકળે છે. પહેલાં બેરિયુમ્ ક્લોરાઇડ અને મેગ્નેશિયમની ખાણીમાંથી બિરમથ કાઢવું, પણ હવે એ કલ્પના બંધ થઈ ગઈ છે. હવે મેગ્નેસિયમ અને કૃત્રિમ આ ધાતુ સારા પ્રમાણમાં કાઢે છે. તો તે કૃત્રિમનું કુલ બિરમથ ૬૫ ટકા હવે મળે છે.

ખાંધ ગઈવિયાં (અનુસંધાન પૃ. ૨૩૯થી વાઠ)

સાહિત્ય બેટતા. કોઈ અપ્રાપ્ત—ન થયે એટી—વિદ્યાની ચોપડી હાથ લાગે તો લાગવી જ એવી નક્ક કરી લેતા. અક્ષર જુઓ તો મોતીના દાણા. મરોડ તો એવા સુંદર કે જીવને આપે જ વળે. રમત, ધારીયા, એટલા સુંદર અક્ષર કે બીજા કોઈના જેવા નથી. એવા હરતાફરમાં નક્ક કરેલું નજાખ્યાન દહામરી પાસે છે. એ ઉપરાંત પોતે નાટક, નવકથા અને કવિતાઓ પણ લખેલી. કવિતા એ તો લખાવી નથી તેમ છપાવી પેસે બે પેસે છુટક નેચતા. પત્ર લખવાની કલા કપર એક નાનું પુસ્તક કેટલાક નમૂના સાથે છપાવેલું, તે પણ મારી પાસે છે; પ્રથમ પત્રજીઆવિ, ૪ ૧૯૦૦ની સાલમાં એમણે એક નાટક છપાવેલું, તેનું નામ 'મન્દ્રપદન' અને મન્દ્રપદન' નવી દબનું, ત્રણ ઓછી. સૌથી પહેલું નાટક જે એ વાચ્યું હશે.

કંઈક કવિ, થોડા લેખક અને અરધા કલાકાર સુનીલાલ કોથે-ડોર તે મારી બાના બાપા, એટલે મારા નાના-આલ-દાર. ૧૯૦૧-૦૨માં મારા જન્મ પછી બેત્રણ વરસે એ ગુજરી ગયા. પોતે લખેલા ૫૫ વરસથી માંડેના એમણે જ મન્દ્રપદન' બોલ્યું; અને મારી કુ આવે તો એનું નામ મન્દ્રપદન' રાખવું, એવી વાણીમાં સો-બાઈ મસરીઓ કરતા, એ સુનીલાલનાં વડુ મણિયા તે અમારા ઠોઠાલાલ મામાજીનાં બેન, મારાં આજી-તાની-દારી. સુનીલાલ એને ખૂબ સહાયતા. ત્રણસાર ઠોકરાં યથેચ્છ તે મરી મએલાં, એટલે કોઈ અવગણ્ય એ સુનીલાલને બંધેલું કે મણિયા તો ભણીતેબેન ઠોકરાંને મારી વાળે છે! ખસ, ધણીનાં સંસારમાં ભ્રમજનવળમાં સીખ-ળા એ કડવાશનાં બી વાળે છે, એમ સુનીલાલનાં કથા કાનમાંથી આ વાત જોડે પેડી. તે એટલી વસતી થઈ કે વડુને ધર્મમાંથી કાઢી જૂડી. એક દીકરી થયેલી તે સવિતા; અને સવિતા પર એના બાપને બળ દેવ.

પહેર રૂપિયાના પમાતાર 'હરટોર કોપર' થિમન જેડે પર-ભાગ્યની સવિતાને એ માને મળવું હોય તો બાપની ન લેવી પડતી. ઠોઠાલાલ મામાજીએ મણિજીદેને પોતાને પેર ધણે વળવ રાખી. પછી કંઈક પતાવટ થતાં સુનીલાલનાં ધર સામે દેસાઈ પોળ-માં જ બીનું ધર બાંડે હઈ ત્યાં રાખી; અને એમ ત્યાં મણિયા ટોપીએ બરી, કે એવું ધરણે કામ કરી ગુનરે. કરની. ત્રસ કોઈ સુનીલાલને બંધેરેલું, તે સુનીલાલે વડુને કડવાથી આવતા, કાઠકા-ને પછી ઉપયોગ કરતા, અને ઠોઠા મામાજી વાતો કરતા ત્યારે કહેતા કે એક વખત તો મણિજીદેને ઠોરે બાંધી ટાંગી પજુ રાખી હતી; પણ ખૂબી તો એ કે મારી બા કપર સુનીલાલે શિખામણના જે કાણેલા લખ્યા છે તેમાં મણિયા બાંડે ઠરાશે સરખે નથી. એ લાંબા કોંગલો આંખે જીવેને વળે એવા સુંદર અક્ષરોમાં છે, એટલા જ હાથમાં સોંસાર પેસી નથી એવા સમીક છે. 'દીકરીને મા મારે ૪૪૬ (લુલ્હાઈ ૧૯૫૦)

લાગે જ, તે હું સમજું છું.' અને એ લખાણ વાંચતાં સુનીલાલ આટલા કઠોર નહોર મલ્લુસ હોઈ રાકે એમ બનાવ જ નહિ. જોઈતું થતા કામગીરી તો દીકરી સવિતાને માની કામગીરીથી પેરો લખ્યા છે, મા મામાજી જ સંસ્કર-રૂપિયામણ આપ્યા છે.

હવે આપણે દેસાઈગણના પેલા બાનાના ધરમાં જઈએ ૧૯૦૧ની સાલમાં મારી બાની સુવાવટના પ્રસંગ આવ્યો. માને દીકરી પર વડાલ; બાપને દીકરી પર દેવ, દીકરીની ફજવાળી એટી કે બંને પર મમતા. અનેક ભાંજુડો પછી સવિતાની સુવાવડ એટી મા પાંચ વર્ષ એના દીકરાને સુનીલાલ પાસે રમાડવા રી. જઈ જવામાં આવેલા, અને સુનીલાલના હરખના પાર નહેતાં. દારાલાલે એમનું વેનમરય કંઈક આપ્યું થયું. અપારનવાર એ મળતાં રહ્યાં દીકરી સુવાવડમાંથી જીવી બાળકને લઈ સાસરે ગઈ, અને થોડો જ કાળ પોતતાં પંખીમાણે પીંખાઈ ગયો.

સુનીલાલ કોથેડોર શ્રીના પછળી બાપાએ જવા નીકળ્યાં. કુઝિયારી મણિયા સામેના ધરમાં એકથી ખાટો સુનીલાલ શ્રીનાથક પહેલાંયા, અને મંદિરમાં દોત કાપા દાખલ થવા લાગે છે, ત્યાં જ સુરતથી સમાજે લખેલા સમજ મળ્યાં કે ધર્મપાત્રી ગુજરો' મથાં છે! સુતક પડ્યું ભણી ધર્મિક સુનીલાલ દરીન ક્યાં વિના જ સુરત પાછા રૂઈ, અને પેર આવતાં પડ્યાયા. અને જસાવર કંઈક મંદિને વડુની પાછળ સુનીલાલ પછી કુઝરાજી સેવિયાવે! ત્યારે સુનીલાલની ધારી મા વિજયારે ડોરી છવતી. એ અને સુનીલાલની એકમાત્ર દીકરી સવિતા, એ બે જણાં સાધાર આંસુએ શેવાં.

એ વિજયારે ડોરી (મારી માના બાપાની મા—દારી)ને અમે 'છ' કહેતા. એણે અને ખૂબ લાડવેશ. પાસે બે પેસાતી પુંજ. એમાંની વારતહેવારે કોણીએ ઠોકી કંઈ આવતી, ખવડાવતો 'મન્દ્ર-વદન' નામ તો એનાથી બોરી સામ નહિ. એટલે બાપુજી બાપુજી કરી ચોરવાહ જતી. નવદસ વર્ષનાં દોહરા ત્યારે, મામાજીને ત્યાં રહેતા હતા. ત્યાંથી, નિરાળમાં એકાએક કોઈ તેડમા આગળ, અને સાંધે એકઠામાં બેસાતી અને સુરતથી ચાર માર્હલ દૂર અલેકા અધિનિકુમારને કાંઠે ચૂપચાપ લઈ જવામાં આવેલા. મેમરાન ત્યારે મેં પહેલું ભેળું, ઠોકારો દેખાઈ ન નથી એ માંડે મામાજીની સુચનાપુસાર ધરડાઓએ ખાસ તકેદારી રાખી હતી. 'ભાઈ! તારે આમ મૂકવાની છે. તારી છ ગુજરી મઈ' અને પછી સમજવું છાણું કેમ પડ્યું. ચિતાની આસપાસ શી રીતે ફરવું, આજ કેમ મૂકવી, એ બધું પાછી રીતે સમજાવવામાં આવ્યું. બે ત્રણ વડીએ પડખે રવા. લગભગ એકાદ થઈ ગયું હતું ત્યારે, તાપોળાં રેલો જે પહેલી ચિતા સળગતી, અને ત્રણ કલાક મેદ બળતી નેહ. (માડ)

પરચીરે વર્ષ પહેલાં

અંક ૧૯ - અપાઠ ૧૯૮૧ (જુલાઈ ૧૯૨૫)

ગુજરાતી સાહિત્યમાં પંકાઈ ગયેલું શ્રી હરિદાસ ભટ્ટનું કાવ્ય 'એક જ દે ચિનગારી' લખાયાને આજ ૨૫ વર્ષ થયાં પણ એ શ્રી પ્રથમ 'કુમાર'ના ૧૪માં અંકમાં પ્રકટ થયેલું. એ કદાચ ઘણા નહિ જાણતા હોય. અહીં તે ઉભારીએ.

એક જ દે ચિનગારી,

મહાનલ, એક જ દે ચિનગારી.

અકામક હોઈું યસતાં યસતાં, ખરચી નિંદની સારી;

નગરગરીમાં તણખો ન પડયો, ન રૂળી મહેનત ગારી.

ચારો સળગ્યો, સૂરજ સળગ્યો, સળગી આજન્મગારી;

ના સળગી એક સગલી ગારી, પાત વિપતની બારી.

હંડીમાં મુજ કાયા ધધરે, ખૂટી ધીરજ ગારી;

નિશ્ચાન નાણું, હું અધિક ન માણું, માણું એક ચિતગારી.

મહાનલ, એક જ દે ચિનગારી.

ગુજરાતી પદ્યોમાં વસત્ ઉપર, ૧૬૨૨ના વતનની ૧૬૧૬માં દેશ-ખંડુ ચિતરેલન હાસનું અપસાન થયેલું. તે પ્રદેશને અંકિત કરીને, 'કુમાર' જોડાઈ અંકમાં યોગનું ને સેકસિલ કરેલું ચરિત્ર આપેલું તે તિલચેરની નીચે એનું લોહ તેમની મુખ્ય બાજ ઉભારીએ:

૧૮૭૫ના નવેમ્બર મહીનાની પાંચમી તારીખે, કલકત્તામાં યસતા-મંજુલાકાનાં રહીશ—જીવનમોહન દાસને ત્યાં ચિત્રનેા જન્મ થયો. જીવનમોહન દાસ કલકત્તા યાજીરના પ્રખ્યાત એટલે હતા. એ વંજતે બંગાળમાં પ્રસારમાન પૂર્વેસ ઉર્વ, અને જીવનમોહન બાણુ એ પ્રજ્વલિતા પંકાએલા અગ્નિ હતા. તેમની જનકલ દેશમંકિત અને, દેશપ્રેમની આજ એ વખતના બંગાળી તરુણોમાં નવચેતન પૂરની બેઠાસ પચિલક એ પાનિયન નામે પતના તે તંત્રી પણ હતા.

ભગવાની પુરની લંડન મિસનરી રૂઝમાંથી બાળક ચિતરેલને ડ્રેસિંગની પરીણા પસાર કરી અને કલકત્તાની પ્રેસિડેન્સી કોલેજમાંથી ૧૮૯૭માં બી. એ. થઈ તરત જ આઈ. સી. એસ. થયા માટે એ રજાંડ લખી ગયા. એ લેણા દાદામાંથી નવરેલજી ત્યાંની પાલમિન્ટના સમાસક થયા માટે હોટેલનાર તરીકે જાહેરાત પડેલા. તરુણ વિદ્યાર્થી ચિતરેલને પાલમિન્ટના દાદાભાંણેના પ્રવેશ ફારવા સાક્ર એમને અનલદદ માર્દ આપી. એ માટે એલે લેવાં તો સુંદર અને અસરકારક બાળમે: આપ્યાં કે જીવંતના પ્રયાને મુર્દાનું ધ્યાન એવા તદ્દજવાયા.

જનમજ આ જ અરસામાં એક બીને જનાવ પણ જન્મ્યો. ઈ. સ. ૧૮૯૨માં, પાલમિન્ટના નેપ્સ ગેર્લકન નામના એક સભ્યે 'દિલ્દ-પ્રસલાગાન' વિષે લેડનમાં એક બાળુ આપ્યું. એમાં મુસલાગાનેને 'ગુલામ' અને દિલ્દએને 'ગુલામના પણ ગુલામ' કરીને લીધીનાખ્યા. ચિનબાણુએ તરત તે સાંચે બધાં દિલ્દી વિદ્યાર્થીઓ વધા દિલ્દ પ્રત્યે રુઝાનગતિ પરાવનાશોની એક સમા બરી. ઝંડરેલના પ્રમુખપદ નીચેની એ પ્રવંડ સભામાં ચિતરેલને સમય આપવું હતું. અંમેલેની ચેરની એના પર મુખ બની હતું. પરિમુખે મોહલિને બહેર માફી મેાતશની પરી. એટલું જ નહિ. પણ પાદગિ-રના સજાસદ તરીકેનું

રાજનાનું પણ આપનું પડલું. આ એ કારણેને લીધે ચિતરેલન આઈ. સી. એસ. માં પસાર થયા છતાં એમને દિલ્દી સરકારની નોકરી ન મળી. એટલે આખરે બેરિસ્ટરીના અભ્યાસ એમણે રાઈ કર્યો.

એમના દાસ કુટુંબની દાનવીરતા પેટીકારા દની. પેલી પાંચેક પેટી થયાં દરેક જાણુ સંરકારી જીવન માળી અદળક દ્રવ્ય કમાતો, અને તે મરીમોને વહોળી ૯૫ પુત્રને કરન્નો વારસો સોંપી જતો. આ દાનવીરતા અને કરન્ બેનેને વારસો જીવનમોહન બાણુને પણ મળ્યો હતો. ચિતરેલન વિદ્યામત અભ્યાસ કરતા એ અરસામાં જીવનબાણુની હદારતા એકઠી ઠઠાઈ બની ગઈ હતી કે પોતાની પોરી આવક છતાં ઈંગ્લંડ જણતા પુત્રને મોક્ષલા માટે ધણીવાર તેમની પારો પેસા પણ ન રહેતા. આખરે ચિતરેલને અરવઢ બેરિસ્ટરીની પરીણા પસાર કરી તદ્દાજ કલકત્તામાં પડલું. (૧૮૯૩)

કલકત્તે આવીને ચિતરેલન તુલે છે તો બરજીપાવળનાં પણ કુટુંબને સાંસાં હતાં. પિતાના કરન્નો આંકેડો. સાક્ર ઢબર ઉપરનો હતો. આ તોડયા માટે એમણે ૧૮૯૭માં કલકત્તામાં વકીલાત રાઈ કરી. બીજી તરફથી પિતાના લેણાદારોએ આપેલા તમારો દાસ કર્યો. તેથી તાકી મંતે જીવનમોહન દાસે કોઈમાં નાહારી નેંપાયા. આથી ચિતરેલને ધંધામાં ભારે વિવનડલું. નાહાર પિતાના પુત્રને વકીલ કોણુ રાખે કે પેતાની તો એટલી તંત્રી રહેવા માંડી કે રેલીકમાર તેા દ્રામના કાઝનેા આને પણ ન દોવાથી કમાડો મુખી પગે ચાસીને કોટમાં જડું પડલું. પરંતુ આ બધા વિમોખી હારી જ્ય એવેા એ નિર્બળ આગા નાદોતો. તેણે એ બધા વિશ્વ કાર્યો ઉપર રિશ્તર પગથે અને ડિગ્રાત પૂરેક મજત કરી, અને જીલ્દની તેમરિયતા તથા અંતરની પ્રામાણિકલાથી ધીમેધીમે પોતાની પ્રતિષ્ઠા જમાવી.

પણ હજી પિતાની નાહારીનેા દાય તેમના વિદ્યાર્થીયેાનદોતો. તેમણે તેણું દે આલસતે કાલે આપણને કરન્નમુજત કર્યો, પણ દિલ્દી સં-રવિની દિલ્દએ બસ કરન્નમુજત નથી થયા. પિતાની માલમિકલતાને મેમ માણલે વારસ થયેલો, તેમ તેમના કરન્નેને વારસો પણ આપલે કબજ પામ્યાને નેજાએ. મનથી આવી ગયાં વાળીને એ વિવિજન પુત્રે પંદર વરસ મુખી અતિ કરકસરથી રહી પોતાની આવકને સંચય કર્યો, અને પિતાના લેણાદારના પુત્ર બાણુ મુરેદનાથ મલિકને એક દિવસ પત્ર લખી જણાવે કે, 'તમારા સ્વદેશ પિતાને મારા સ્વદેશ પિતાને એ કરન્ પીરેલું તે આને પાણુ માળવાને જાણુ-જાણી રાજિમાન થાઈ ધું.' મુરેદ મલિકને તો આશ્ચ ન જાન્યા. તેમના એકે લેણાની મુદત તો રહી જ નહોતી; તેમ મોડેમ દાસ બાણુ પારો માજીયે કરી નહોતી. છતાં તેમણે ૩,૬૦૦૦ પિતાના કાજુ-માંથી મુલ થવાને મુરેને મોડાંસી આપ્યા. આ કિરસાએ બંગાળમાં દાસ બાણુને એક ગવિત પ્રુકાત તરીકેનું દયાન અપાનું.

આખરે મુખી દેશની રાઈવળ સાલેલનિક નીકલસામાં ચિન-રેલન ગાય ન લેતા. પણ ૧૯૦૭-૮ની સારામાં મોટે કરને બંગાળના કામલા પાડયા અને બંગાળના કોપની ગઈનાથી આમેા અરન- (જુલાઈ ૧૯૧૦) ૨૫૦

વર્ષ શાળવા માંડયો. તેના પરિણામે ૧૯૦૮ના મે માસની ત્રીજી તારીખે શ્રી આરવિંદ દેવે ૬૫૨, દાવરાબાગથી સરકારી અમલદારોનાં ખૂન કર્યાં તહેવારે મૂકવામાં આણ્યું અને 'અલીપુર યોગ્ય કેસ'ના વિખ્યાત મુકદ્દમા ચાલુ થયા.

આ સમય બારે કઠોકડીને હતો. કોઈ આરવિંદ બાણુનો બધાવ ન કરે. ને તેઓ દોષિત કરે તો બીજા દિવસનું ગંગાળ કેલું બનશે એ પ્રશ્ન એટલે જુદાં તેડેથી જ અંજાર દબા. વળા સરકાર સામે પડીને એમનો બધાવ કરવાની હિંમત પણ કોઈ વકીલને એરિસ્ટરમાં નહોતી. આમે બાણુને વખતે એ ગરીબ દેશરાજના બધાવ કરવા આ કરબદાર બિરેદર ચિત્તરંજન આગળ આપ્યા. એકલું જ નહિ પણ તેના મહેનતાણા મઠે એક પાંચ સરખી પછી લેવાની ના પાડી.

અવસંત દેશમંત્રિથી પ્રેરાઈ, બીજી બધી વકીલાત છાડી હતી. અધામ મહેનત થઈ, કાષ્ટદાની નિવૃણતા અને અપૂરે ભુક્ષિપ્રભાવ દાખવી, એણે શ્રી આરવિંદે થયેના બધાવ કર્યો. એ મુકદ્દમાને અંતે ચિત્તરંજને બધાવનું એ પેલનું બાણુએ કહ્યું તેણે છતાં અને બોલ-વિવરણમાં અંજાર વળતરવા બંન્નું રવાના લીધું છે અને એને પરિણામે આરવિંદ બાણુ નિર્દોષ છૂટી ગયા. મુકદ્દમા ફરિયાબાન બીજી કરી આવ્યું તદ્દિ દોવાથી કુટુંબનિર્વાહ માટે ચિત્તરંજનને ૧૨૨૮ દાર બનવું પડેલું. પણ આરવિંદ બાણુ છૂટ્યા તે દિવસથી ચિત્તરંજન દાસનો સિવાસો તેજ થયા અને તેમની વકીલાત વિવેકે વિવેકે વધવી ગઈ. બિરેદરતરીકેની એમનાની સફળ ને નવલક કારકિર્દી બાણે જ હિંમત કાઢીની કરી. અસહકારના મુકદ્દમિયામતો એમણે વકીલાત છાડી તે વેળા એમની માસિક આવક અપ્રકાશ રિયા મુખી પહેલેથી હતી. ત્યાર પછીનું એમનું જીવન તો નશ્વર છે.

“એકોત્સ વરસની બીગી થયે એના વાલત્વે ફરિયાદારના દેશમાં રંકા દીધા; એના ભુક્ષિવેશને કેટલેક વય મમરેબંધીએને કલકત્તાની અધાલતમાં રોકાવ્યા; એના કબિલે અસામાન્ય કબિલોનાં રવાન લીધું; પિતૃભક્તિની પરાકાષ્ઠા બતાવી એણે પિતાનું કર્મ ચૂકવ્યું; વૈષ્ણવના કાળમા અમમલ શાન્તે ગણુ આંડે એવી રીતે રહ્યા; મૂકીએ બરીબરી બેસતો કરી; કામો દાઢ્ય નહોતે એવાં છાનાં દાનજગણે હાથે દીધાંમહીને અપકાષ્ણની કમળી રણ રણને દુઃખ-દરિદ્રી દેવાસીઓમાં છુટાની દીધી; અને વખત આવ્યો એ ચરણ પની એકેડી લક્ષ્મીને કાઢક મારી. માપીચલની ધડા બાણુને એની રીતે એ અખીર ચિત્તરંજને પલકવારમાં વેસવનો ત્યાગ કરી પ્રસન્ન. ચિત્તે કંઠાશિથત રેશીમી દેશ માટે ક્ષીરી લીધી. ને દેશસેવા કરતાં કરતાં દેદ પાડીને પોતાના ત્યાગદોરિર પર ભુલ્યુંકળસ ચડાવ્યા.”

મધ્યવર્તી ફરિયાદ તરીકે ‘ગિનલસ’માં આવતા પ્રેરક લેખમાં આ એકાંકીના કુદરતે ‘રવપના’ નિર્ણય છે અને આજે પણ એની ગુણવત્તા એટલી જ લાગે છે. જુઓ :

નિરાશાના કોપપાઠનંદની પાળકપર બેસી એકીટલે અકાસ શામું ભેઈ રહેલા, અથવા કોઈ કાંડને છાંયે પડ્યા પડ્યાં ધાસની એકાંસ સળા મોંમાં ધારી નહોતે કાંડના પાંદડાં ગણતો હોય તેમ, આળસુપણે પડી રહેલા એ બેરેદાર સામાજીક પડારને તમે નોંધો. છે જ આપણને લાગે કે એમ એટલી રહે સુમસામ પડારમાં રહી એ એનો વખત વેડકી નાખે. પણ નાએવખતે તે રવપનાં અનુભવતો હોય છે;—પોતાની અભિવ્યંથી નિહાળીનાં રવપનાં જોતો હોય છે.

તમે પોતે પણ વળીવાર, સવારસાં નવસ પડ્યા ધરને હીંચકે હીંચકાં ભાવિનાં રવપના ધડા છે; કોઈવાર સામે પથારીમાં આબે-હવાં ધરના ઝાંખા દીવાના પ્રકાશમાં આવતા વિચારોનાં રવપનાં

જુઓ છે; કોઈ કોઈ વખત ચોપડીના પાકમાં કોઈ મહાન નરનું જીવન વાંચતાં તમકાં મન તેમાંથી અસી નઈ અભિવ્યંમાં તમે પણ કેવા મહાન થયો એની કંઈના કંઈના કંઈના મંદી પડે છે; કોઈથી વેવાર અરમર અરમર વરસાદ વરસેતો હોય ત્યારે નિરાશાના સેસનમાંથી ચિત્ત ખસેડી શૂન્ય નરને બારીમાંથી બહાર, વરસતા વરસાદની ખાસ સાથે વખારી કંઈનાની ધારાને વડેની મૂંઝી હતી તમે ચોટ-પગનું મનોરથો રચો છે. ધળીયે વાર તમે વાર ગિરો એના વધ બધારની નિરાશાની રમણાં કે સંતોષે વેર નતાં સાધારણ વાતોમાંથી આતરી ભવિષ્યની મહત્વાકાંક્ષા ધડવા નથી મંદી પડતાં.

એ રવપનાં એટલે અભિવ્યંના જીવનની સોનેરી કંઈનાઓ; ભાવિની અર્થોલી મહત્વાકાંક્ષાઓ; મનના મનોરથ દુનીઆમાં એને અચલી રવપનાં કહી દસી કાંડે છે, મહત્વાકાંક્ષાઓ રચનારને તરંગી કહી તેની કેડકી કરે છે, અને મનોરથો ધડનારની હાંસી કરી તેને નિસાસ બનાવી મૂકે છે. પણ એ જ તમારી બરી કાલત છે; એ જ તમારી આ વધનું જવાબી છે. એનું જીવન જેટું જીવન કરે, અને એને સાચાં પાડવા પાછળ ખુવાર ધવાની વાસત કેળવે. કમી વધ એમણે એનાં રવપનાં અને મનોરથો રચ્યા છે તે જ મોટા પછી મહાન થઈ શક્યા છે, કે પોતાના જીવનનું આરંભ કરી શક્યા છે.

એતનનો એનામાં મનમનાઈ છે, અંતરનો એને કાળો છે, એની રોરમગા પ્રાણુ ધળે છે તે જ રવપનાં જુઓ છે ને પડે છે; તેનામા જ મનોરથો રચનાની ને પાર પાડવાની વાસત છે, એને રવપનાં નથી કાલતાં, એને જીવનની મહત્વાકાંક્ષા નથી, એને ભાવિની સોનેરી કંઈનાઓ નથી તેણે જીવતર જીવું નહ્યું નથી. દુનિયાને એક ખૂલે પોતાની જે પડી રહી તે મુકદ્દમપણે નિહાળી માળી નામે છે. તમે ખૂળ—ભાણૂળ રવપનાં રચો; તમારી કંઈનાના પાડાને પુરપાઠ છુદા મુઠી છે; તમારા મનને ધગમાં કામા પ્રદેશમાં નઈ મનોરથો ધડવા દા. અને એ મનોરથો, પડા તેમાં મક્કમ રહો; તેને શાંતેજા-છૂંટલા નજ પાકા કરતા રહો; અને તક મળી નહ્ય તેમ તેને દહતાથી પાર પાડવા થયો. એ ધડી તમારી કંઈનાની દસી, તેમજ મનોરથો પાછળ મથનારને દુનીઆ સાથાતમાં તો હીણું છે ને હાંસી કરે છે. પણ રવપનાં પાછળ ખુવાર ધવાની તમારામાં વાસત નહિ હોય તો એ રવપનાં ‘રવપનાં’ જ રહેવાનાં છે.

‘લીલો મેવો’ વિભાગમાં આ એકમાં ધળી કપથોથી માલિની હતી. તેમાંની વાનગી નેહો :

આનંદાત કલિકા શબ્દ મોલવાની કોઈને નવાઈ નથી, પણ એ શબ્દનું મૂળ બારે રમૂજ છે. સંકેતે વરસ પડે મલવાના એક મહા-શાન્તે પોતાના એક સામાત પર ખુગ થયું, અમુક મંદિરમાંથી કુરેડી કુરેડેક કરે ને આસપાસ એટલે કરે સુધી સમગ્રાય, તેડકી ભીની એને ભેટ આપીને એ કોઠાણે જ માગ વરડું, તેનું નામ કલિકાકા (અથવા ‘કુરેડેક’) એમ પડયું. તેના પરથી કલિકાક થયું. અને આ કલિકાકથી જ સુતરાક કાપડ પહેલવહેલું વિચાલત નવા હાનું.

અને તેનું નામ કલિકા પડયું

અનુર અને ખારેમાં એટલાં બધાં થાયક તરીકે છેક માંસાદાર કરતાં પણ તે વખલી અંજિ આપનારાં છે; અને છતાં આપો દહાડો બેસી રહીને કામ કર્યાં કાનારને પણ તે દબમ થઈ નહ્ય છે. તેને સંધવાની નરર નથી પડતી, અટલે વળી એ વધારે સરતાં પડે છે; અને પાછાં રવાદિર આપણા કાનરના દેશની સોમિય એ ખારેક અને બહામ વસીને છાકારને યાદગાનો છાડી દીધી છે અને બાંધે ખરથે ત્રિજાવની ‘કુડ’ ખજાડવા માંડ્યાં છે.

Our Friends Abroad

[જગતસર્પક સાધતો પત્રમિત્ર-વિભાગ]

(આ પત્રો મેળવનાર: હરમુખ મોદી, રાલ્ફ ટુડ રોડ, વિરેવાર, મુંબઈ-૪)

Furth, U.S.A. Zone of Germany

19-4-50

પ્રિય મિત્ર,

હમી સપ્ટેમ્બરના તમારા પત્ર પર આભાર. તમે ખરેખર મુંદર ને શુભ ભાવે લખો છો. તમે એ ક્યાં રીઝ્યા? સાળામાં? વાઠાં હવે હું અંગ્રેજીમાં લખવું શરૂ કરું. પ્રથમ તો તમારો કામચ આભાર પછીના તમારા મીન માટે અને હાથા કરીશ...

...વાર, રાજકારણ તો, આપણામાં કદેવણ છે તેમ, લખ-સણે માનું છે. ને તેથી તેને વિષે અર્થ કરવી કઠિન છે; કેમકે પચાસીક પ્રબલ ને હી છતનારામાં પ્રત્યે સફાઈ ન હોય એ રચનાયિક છે. છતાં તમે બહુને કે છેલ્લા વિશ્વયુદ્ધ દોરોને કાળ જુદાં કાળો. પદો-આટલો નથી, હું તમને વિશતવાર હતી હતું એમ છું કે ૧૯૩૯ પહેલાં અમે જે યુદ્ધ નહોતા જ હવે છતાં પણ જ્યારે સરકાર જ યુદ્ધ કરવા માગે ત્યારે પ્રબલ કાંઈ કરી શકતી નથી, એ એમ જ થયું હતું, એમ જ છે ને એમ જ રહેશે; પણ અંતે સરકાર શોકશાદી દોષ, સત્કરવાદી દોષ કે નાહી. માટે તો લાગે છે કે આ યુદ્ધ કદા બીલ દેશના કલોશને તોડી પાડવા માટે જ લડાઈ કરવામાં આવે છે.

અને હવે 'કોમ્યુનિસ્ટ' વિષેના તમારો પ્રશ્ન. આખરે અહીં નર્મનીમાં કોમ્યુનિસ્ટોન છે, અને ત્યાં 'મુંદર' છવન જેવું છે તે અમે ભયભીત છીએ, એ પૂર્વજનોમાં કેટલું કાવેરકર થવા કરતાં અહીં પ્રથિમ જર્મનીમાં રેતા પર કાગ હતો. સાધારણ મનુષ્ય ધવાનું હું નહું પહેલું કદ. અમે અહીંથી લાગભર આપણાંડિયે સોશિયલિસ્ટોન-માં રહેતા આપણા મિત્રોને જોશકમાં પારસણે ગોઠીએ છીએ, કેમકે ત્યાં તેઓને જોશક તેમ જ ઓછીયિક સરકારના વહેર છું પૂરતા પ્રમાણમાં મળવું નથી. સરકાર તરફથી આપણી ત્યાંની કદે-વાતી 'ફી ફોર્મ', જોશકી તથા બીજી બધી સામાન મુક્ત જાવનાં કાળ જાવનાં બાને વેંધે છે, પૂર્વજનોના કાળ વતનોને જે 'એચ. એ. સેટન' વિષે પૂછો, એટલે તમને અગતીસ ૧૩૨ મળી જશે. રાજકાર તરીકે રેસનિંગ જાવનામાં ૧ વિટરફમ ૩૫ રેસનિંગ મળે, તેના વિન. એ. લેડનમાં ૩ માઈ વિસે! પૂર્વ અને પશ્ચિમ બંને જર્મનીમાં રોજના હર સર આ દોવા તતાં પશ્ચિમના માઈ કરતાં પૂર્વના માઈની કિમન છે અહીં છે; એટલેકે પશ્ચિમ જર્મનીના કામદાર પૂર્વ જર્મનીના કામદાર કરતાં સાત ગણી સરકાર ખરીદી કરી શકે છે. આ લેખીનું કામનું ત્યાંની સરકાર પર આપણી આર કામચોરી છે. બીલ દેશના વતનીએ પણ અહીં લાવેરિયામાં દિવસર કરી આવે છે, તથા જ આપણે જે ત્રણ દેશોમાં રોજના વિભાગે ૮૦ જેટલા આસપાસીએ હઈ અહીં મુનિસિપલ એરેડ્રોમાં ૧૪ દિવરોમાં, આવી નાની નાની જાલસો છે બધી તમને બહુજાવા થિયું તો મોટો પ્રેમ મરણ.

અહીં અમેરિકન લેખનમાં તો અમે મોજનું છવન રાખીએ છીએ. એકે અમેરિકન-કેનિસ જર્મન બીજી પીએ છે ત્યારે તેનાથી રેસનિસ ન દોરેને એમના 'સાઈલેન્સ વેરે કાક બોઈડ' જેવા બની બધ છે. પેટુ એમને રેન્સ લેખનમાં પણ ગણ છે, એકે બિરિટી લેખનમાં પેટુ 'કોમ્યુનિસ્ટ'ના રાજ છે-એટલેકે જર્મન ઓછીયિક છવન-ને બેકડી નાખવા પ્રયત્નો કરે છે પણ તેવે વખતે કામદારો

દડતાળ પાડે એટલે એ અટકાવે, અને પછી અમેરિકાને વચ્ચે લાવીને વાટપાટી કર્યા જાવ બિરિટી સમજનું બંસી નાખતા ચાલે. પરંતુ રેસનિસ લેખનમાં બહેચૂકે પણ તે કોઈના કડતાલને પ્રથમ કર્યો તો-ખુબ જોર કરે:

...અહીં રેસનિસ હવે કડાની લેખનું છે અને ફિરસો ફિરસો જોશકીના શાલે લેવરતા બધ છે. હું તો સફાઈમાં છું કે અહીં રહો છું. માત્રી લખવત પણ સારી છે. તમારી સોની થુખામતી કડલોના તમારો Hatold

Furth/Bavaria, Amalienstr. 51,

24-4-50

પ્રિય હરમુખ,

રશ્મીને તમારો પત્ર આજે મળવા થયો આનંદ થયો, ને જરા આનંદશ દોવાથી તમારા રસમય પત્રને તુલત જ જવાબ લખું છું. રશ્મી લારી ખોલે મારો પત્ર શોધ ફિરસ પર તમને મળી મળે. દરો. વળી વ્યુકરિસ પહેલાં ફિચાઈ કપાલથી તમને મે ૧૯૪૫-૪૬ ફરિયાન નીચેથી રશ્મીક ગિન્ટ રેડમ્પ (બાપ વચારની કારી રિફિટ) મોકલી છે, જે તમને લાંબા વખતે મળશે. વળી સારી રિફિટ એરમેલથી મોકલી છે, જેલ પત્રમાં તમે રાંદેથી મુંદર ને રસમય રિફિટ માટે માટે તમારો આભાર ગાનના છે. કોમી વધુ રસમય તો દિવની ખાસ રિફિટ છે; એકે પશ્ચિમ પ્રતિકાદારા દિવને ઉત્તિ-દાસ દેશાંતરી તમારી આજ રિફિટ પણ મને બહુ મળી. સીથોન અને ન્યાસાંતેન્કની રિફિટ પણ આપેક છે; પારિશતાનની રિફિટની છપાઈ તો સરસ છે, પણ બહુ રસમય ન લાગી. રશ્મી ભન્યુ-શારીનું વગાકે રશ્મી-કર સરસ દાલતમાં ગણવું છે, પણ મારી એકેમિનિટ છે કે હવેથી તે રિફિટ કરવાના છે ખજા પર ને ચોરતાં સદેન બંદર ચોરને, જેથી પ્રવાસ કરવાના તેના ખજાએ મળી જવા રિફિટ જાવે નહિ. માથા મુજબ જાવ પત્રમાં હું બીલ દેશોની યુ. બી. યુ. રિફિટ બીડી.

બી. એસ.સી. (ડેક)ની ત્રણાધિ મેળવવા બદલ મારાં અભિનંદન રશ્મીકારો, જે તો ખરેખર બેદબ્બક છે કે ફિગિક એ-છની અરોને કાગ આપવા પરની સંરેષામાં તમારે ત્યાં નથી. અહીં તો તમને કેમિટીના સેવમા સદેલાઈથી કાગ મળી રહે.

અને હવે, હરમુખ, પેટી નાણક જાણત-જ્યમારા બુદ્ધા જર્મન રાષ્ટ્રીય વિષે, તમે ગોઠીએ કાપાની નકલ મેં પાંચી છે; ને આપણે ત્યાં કદેવળ છે તેમ એ 'વેરેમીદેશના' તેરફના વિષે તમને કબર આપું. મુલેદ વચાની સાથે જ આપણી સરકાર, આપણે રાષ્ટ્રીય, બધ જતમ થઈ ગયું. આજે પણ જર્મન રાષ્ટ્રીય જતમ થઈ નિવિર મરણ. પરિજ્ઞામાં છું આજે તે કાળ બહુવું નથી. મોટે આમે તે છે હ છું જ આડું નથી, અને યશીકર, કુખામેલું યુદ્ધ, મુખનેકો પ્રબ ને કુખામેલા જર્મનીને સંકારીને મેમી રહે છે. આપણા કામદાર પણ વધ એ કાંઈ બી વધું નથી. બીલ દેશોને એ અનુકૂળ દરો, પણ અમને તે દરેશોં કામદારનું જ કે આપણી પ્રરનિયા પર કબરો

(જુલાઈ ૧૫-૫) રખર

રાતાઓની નજર રહ્યા કરે છે. અણખત, જર્મન રાષ્ટ્રગીત ગાવું એ જોખમી હતું; પણ એક વખત ગોળી ખળડોડી તો નિષ્ફળી. હોંઘે અગમે અગાઉં રાષ્ટ્રગીત પાછું ગાળી ગયું છે. તેની પહેલી અને ત્રીજી કક્કીઓ વિધેના તમારા પ્રશ્ન અને સાચી હકીકત બતાવે.

આ બંન્નું રાષ્ટ્રગીત ઇ. ૧૮૪૮માં આપખુદ સત્તા સામેના બળવા વખતે એક કાંચ તરીકે લખાઈલું. સરખુખાસીના સામના અને લોકશાહીના ગંડાણનું એ આખરું પહેલું પગલું હતું. એટલે એ વર્ષથી આ કાંચ જ આગાઉં રાષ્ટ્રગીત બની ગયું. તે ૧૮૪૫માં છેક બીજા મહાજુદ્ધના અંત સુધી. તે પછી તે ગાવું નહિ. તેની સામે કરી પ્રતિબંધ ન હતો, પણ કબજેદાર સત્તાઓને તે ક્યારે ન હતું; કદા કે તેમને એ લેહવ ન હતું. એ ખરું છે કે નાઝીઓને તેની ત્રીજી કક્કી ગમતી ન હતી, કેમકે તેમાં હક્ક, મુક્તિ અને અધિકારની વાત આવે છે. મુક્તિ અને હક્ક એક નાઝી અણબમાં ગુનો નહોતાં ગણાતાં; અને તેમણે પણ ત્રીજી કક્કી રમ્પે મના નહિ ફરમાવેલી, પણ એ ગાળી નહિ એટલે કે ત્રીજી કક્કી ફરમાવણ અટકાવવાનો સંકેત આપે છે નિરાશના પાઠ્ય-પુસ્તકમાં પણ ને જોવા ન મળે. ખુદ કાળજી ઉપર હું તમને એ એ કક્કી ઉતારી શોધું છું.

પહેલી કક્કીમાંના શબ્દો Deutschland uber allesનો અર્થ એ કે 'જર્મની એ જર્મન છે તે થોતાના સ્વેચ્છાને બીજા સો કરતાં વિશેષ આદવાનો જ.' તમે પણ તમારી જગ્યાએ બિન નથી આદતા, હર-સુખ એમાં 'સુપરમેન'—ગાનવસુવેપરિતાની ભાષના રહેલી છે એ સાંભળીને અમને હસતું આવે છે; કેમકે આજથી ૧૦૦ વર્ષ પૂરે 'સુપરમેન'નું અસ્તિત્વ જ ન હતું. ૧૦૦ વર્ષ પૂરે તો યાવેરિયા, સ્વેડેન, મિશિગન, પ્રુશિયા વગેરે અત્યાર દેશો હતા. અને જર્મની એ તો ફક્ત આ કે બધા દેશો જર્મન ભાષા બોલતા તેમને યાજવાના માટેનું નામગણ હતું. ૧૫મી સદી સુધી તો સિંગપુરમાં પણ જર્મનીમાં ગણાતા. નેપરચેન્ડ (હોલ્લંડ) અને બેલ્જિયમ ૧૪૮૮ સુધી. બોલિવિયા ૧૮૦૩ સુધી, અને એ જ નીચે દરજીના થોડા ભાગ અને હોલ્લંડમાં ૧૮મી સદી સુધી જર્મનીમાં ગણાતાં. આજનું જર્મની એ તો બુદ્ધિજીવી રાજ્યોના સમૂહ ગણ છે. તે ૧૮૩૩માં એકત્રિત થયાં, જે એકતા ૧૮૭૦-૭૧ના વિશ્વ યુદ્ધ બાદ અનુભવ બની. ૧૯૧૮ સુધી તો યાવેરિયામાં ટપાલ, નાણું, સરકાર બધું તેનું આગવું હતું. એ જ નીચે તેની પશ્ચિમ પડોશી રાજ્યોના બુદ્ધિજીવી રાજ્યોના જર્મન પ્રજાસત્તાકમાં આજે રહેતાં જર્મનીયનું અસ્તિત્વ છેક હિરવરનાં માળ સુધી રહ્યું. જ્યારે યાવેરિયાને તેની થોતાની સરકાર હતી. જર્મની અંતર Deutschland (ગિરિચરન્ડ) શબ્દ તો અંગ્રેજીએ ઇ. ૩૦૦-૫૦૦ના ગાળાના બંધના જર્મનો પારોલી લખેલો; એ જ 'ગિરિચરન્ડ' અથવા 'ગિરિ' શબ્દ તમને નેપરચેન્ડ (હોલ્લંડ)ના 'હય' શબ્દમાં ગળી આવે છે જર્મનો અને હોલ્લંડના જિરિઓ બંને એક જ હોસન ભતિના છે. અશ્વિરિશો તો નેપર અને સ્વેડેન્ડના મૂળ સ્વેડેક ભતિના વતનીઓ જ ગણાય છે; નેકે જિરિશો પણ સ્વેડેક ભતિનાં કહેઈ હશે. પ્રાચીન જિરિશો અથવા જિરિશો તો ઇ. ૨૦૦ થી ૬૦૦ના ગાળામાં ફ્રેન્ક પર્વતી રાજ્યોની કમળ-ગીરી દરમ્યાન રહેતા હતા તે. પણ આ બધું તો તમે બહુતા દર્શો.

અને પછી 'સુપરમેન' (સર્વોપરિતા)ગાળી વાત કરીએ તો, ફક્ત અમેરિકામાં હળસીઓ પ્રત્યે, કે થોલ્લંડ જેવા પર્વત દેશોમાં થઈ શકે અને જર્મનો પ્રત્યે કે વર્તાવ છે, કે ખુદ તમારા હિંદમાં જે વરસ પહેલાં અમુક પ્રત્યે કે વર્તાવ હતો તેમો વિચાર કરો. અને હું સારત માઠું છું કે અંદરખાને બધું સરખુ જ છે; નહિ?

પાઠ દરમ્યાન, મેં બહુ લોકો કાળજી રાખી. આવડે અંદરમાંથી સર રાંધે તેથી મેં વંદેત હમી નહયો. નહિતર ક્યાંક આવી વેકેસન સુધી ગારા મેનમાં પડી રહેત.

તમને એક તંદુરસ્તી હજોતો, તમા આવાઆવા ખૂબ સગાઓ મુજબની વિનંતી સાથે તમને ખુશનુશીથી હજોતો.

તમારો બહુદય Harold

દરિયાઈ

ગોંડગાળી એક બાઈ લખે છે: 'વન-મિત્રતાની કૈદમમાંથી મેં લગભગ ૧૦ મહિને કાળજી રાખેલી. તેમાંથી ફક્ત મેં પાસીતામ અને મદ્રાસથી જે માછલી મેં જમાવ્યાં તેમાં તેમના કદનો પ્રયત્ન મેં બંને ગિરાદોને ૫૦ થી ૧૦ ટિકિટો મોકલવેલી, પણ બહુ મુશ્કેલી તે બાઈઓએ જમાવવા આપેલ નથી. તો આ વરિયાઈમાં એ બાજુ ધાવેલી જેથી બીજા ગિરાદો આવાકો થોતે.'

પરદેશનાં પત્રમિત્રો

The following addresses were sent in by Mr Girdharilal Shroff, 711/3, Sakar Bazar, Ahmedabad-5, (India-Bharat): (1) Napolitans Rinaldo, Via Della Cava Aurealis, 18, Roma, (Italy) Man-Stamps; (2) Svonn Drobelt, Brughuset, Nykbing-Floster (Denmark) Boy-20 years; (Arts, Philosophy, Birds.); (3) Anna Maria Paganò, Villar Perosa, Torino (Italy) Stamps; (4) Piero Accorsi, Via 29 Maggio 14-Legnano Milano (Italy) Boy-Stamps; (5) Mariami Giovanni, Vico Chonop N.4, (Italy) Boy-Stamps; (6) D. Vittorio Falcinelli, Corgrino, Perugia (Italy); (7) Patrizio Maggini, Biasca-Tirino (Switzerland) Boy-Stamps; (8) Molhi Lay, Sughantarghan, Poyntzpur, Co-Srmagh (N. Ireland). (9) Merete Lange, Drowning O'gasvig, 53 III Copenhagen F. (Denmark), Girl-14 years, (Sports, Music, Books); (10) Svonn Drobelt Brughuset, Nykbing Folster (Denmark) Boy, 20 years. Classic Arts, Sculpture, Philosophy, Birds.

અમેરિકાનાં પત્રમિત્રો

(11) Jimmy Bilando, 732 West Base Street, Trinidad, Colorado (U.S.A.), Boy-15; (12) Barbara Moore, Route 3 Box 263, Turlock, California (U.S.A.), Girl-15 years; (13) Ruth Meredith, Fairview, Illinois (U.S.A.), Girl-18 years; (14) Harry E. Babbitt, 947 McJaffery Street, Galesburg, Illinois (U.S.A.), Man-23 years

According to the message of Dr. Crowell of International Students Society of U.S.A. for encouraging friendship among the young people to create goodwill and understanding, all boys and girls of 12-20 years of age, wishing to have pen friends may send their addresses as well as collective lists of their friends to the ISS representative Mr. Girdharilal Shroff, 711/3 Sakar Bazar, Ahmedabad-2.

હિંદી પત્રમિત્રો

(511) Jamsiradas Kotdwala, C/o Prabhudas Bapubhai Salakh, Dhruadhuka-17, Stamps, Corres-

pondance; (512) Manhar M. Shah, Artist, Manhar Nicas, Opp. Kalabhuvan, Baroda—22, Drawing, Literature, Photography etc; (513) Shirish R. Desai, C/o R. H. Desai, R.F.C.M., Gaudhivad, Kapadwanj (Dt. Kaira)—Photography, Astrology. [ફોટો: Gir-dharilal Shroff, 711/3, Sakar Bazar, Ahmedabad, 2 (India)] (514) Harivadan S. Patel, 32, Old Amritvadi, V. J. Patel Rd., Bombay-4—21, Stamps, Music; (515) Mamulwa F. S. Raja Cottage, Saifeepura, Siddhpur (N. G.)—19, Stamps, Literature; (516) Pravin Shah, C/o R. Vinayakant Co., Zolorapa, Junagadh (Saur.)—20, Stamps, Music, Cricket; (517) Navnitlal V. Mistry, C/o Vallabhbhai V. Mistry, Opp. Tata High School, Bilimora—18, Stamps, Drawing and Painting; (518) Iranl Godrej Melhervanji, C/o Minoo K. Pooniwalla, 216, Bibi's wadi, Sayadpura, Surat—16, Stamps; (519) Mohammed Husein N. Gandhi, 2110, Pandiknava, Naya Mohalla, Ahmedabad—20, Stamps; (520) Abdullamiya A. Bombaywalla, 346, Ranitalab, Opp. Hakim Chichi, Surat—23, Stamps. (521) Mnn-lar K. Gajjar, 93 Jail Road, Indore city, (M. B.)—16, Stamps, Coins; (522) K. M. Tanna, 22, Bhasker

lane, Bombay-2—19, Drawing and Painting, (523) Chhotalal J. Shukla, 22, Bhasker Junc, Bombay-2—24, Politics, Religion; (524) Vitthalbhai P. Gajjar, Near Ambica Bhuvan, Nar—22, History; (525) C. A. Wadher, 307/A 19, Outside Nickolgate, Sa-raspur, Ahmedabad-2—20, Stamps; (526) Manhar Mathawala, C/o Jekishandas Chumilal Mathawala, Anavil Sheri, Sagtapurda, Surat—18, Sports and Photography; (527) Deepaklal Maganlal Shah, Vadi, Opp. Shani Deo, Baroda—21, Hiking, Sealed letters Reading; (528) Mapara Kantilal N., Plot No. 603, West View, Manekwadi, Bhavnagar—17, Photogra-phy, Radio, Movies, Reading; (529) Harsiddha, C/o Narsinhlal Lallubhai Shah, Motibag, Allis Bridge, Ahmedabad—15, Stamps, Horse Riding; (530) Bh-agavatlal Odhavji Joshi, 94, Rupapari, Dariya-pur, Ahmedabad—19, Politics, Literature; (531) Vadilal Vasanji Shah, 32, Moji Street, Fort, Bom-bay-1—29, Stamps; (532) Manekbhai Maniar, C/o A. J. Chanchani, P.O. Bokaro, Dist. Hazaribagh, (E.I.R.)—23, Stamps, Photography, Literature, Coins, Music. (શાહ)

પંદરમી ઑક્ટોબરે (અનુ. પા. ૨૩૫થી)

બિશાળ્યા એકને સાદીસ કેપર શરતપુર મોકલી ત્યાં મેલવનજાએને હેવકાળે જે કમ જાને તેમ જલદી આપાડાના મોટા વિશ્વાર્થોએ બેને હેવે ચાર દુકાનાના નામે આપી પહેચિ. ત્યાં ચિરતીને લીધે ત્યાં તોફાન જેવું થયું કે તેમાં કામ કરવાનું છે.

બીલ જે કુમારને તેમણે સાદીસ પર એ લખામાં જ બોલેર દોડાળ્યા અને એકામાં રહેલા આપાડાના મોટા વિશ્વાર્થોએમાંથી નેટલા મળે તેટલાને પાતાના ખર્ચ પહેરી, મજબૂઆંથી તેમજ કાઢી નાખી, તાબડતોળ આપાડાને મેલવન પરદાને ચલાવું કહેવડાવું.

કેટલાક કરવા નીકળી થયા હતા; કેટલાક નો રાજવાની તેવારી કરતા હતા; કેટલાક રસ્તામાં જ મળી ગયા. જે મળ્યા તેમને જાણને બેગા કરી તેમની ગજબજગીને દુકાનીઓ પાઠી લીધી અને ત્યાંત્યાં અનિચ્છનીય જતાવે જતાવે જાણ્યા ત્યાંત્યાં અંદર પુરી જઈ મેલ-વેલી વાગીમને કપયોગ કરવાની રાજવા આપી લીધી.

આ કપરતે બીલ કેટલાક કાચા અને નાના વિશ્વાર્થોએને પણ તેમણે સાંધે લીધા અને તે દેકેને જગ્યાએ કે તમારે દુરના રહેવું જાને ખાસ સાંધેમારી ન કરતાં એમી મંજૂઆતા દોષ કે જેમને બીલ કોઈ નતની જરૂર દોષ તેમને આજીજાજીના બીલ મોરેની ચલાવયી જાણું પર જાણેલી નવખરત દાહરદેશમાં પહોંચતા કરવા.

પણ આખી દુકાનીને જલદ ચાલે ચાર કરી ને મેલવેલમાં નો સો ચાર દુકાનાના નામે આપી પહેચિયા. દુકાની નો રાજવા પ્રમાણે વહેવાર જઈ મોરેર દોષાદ મોષાદ મર થયા હતા. તોફાનીઓના દોષોરા અને સોએની મોરેથી આજીવીના કસવનું પાનવરજુ કો-રવન થાવું અનુ. મોરેરથી સોરા એકલા દડોસોદાઈ કાંઈ હલ કે કોઈ પણ જાણુસ 'આલુ' દડું એમ કહેવું પાડું જ અજાય. અને આ દબરે સોસોમાં જે સેપ્ટેર દોષોર કહેવનથી કરી રહા હતા તેમને કાપમાં જાય ને નકામ એમ માનવું હતું. પણ એકા નિશાચાવતી જ નવે અને આપારે પાતક જ નીકરે તેમ હવે, મોલે કરી લાંબી

વિચાર કર્યા પિના નસવેલમાંથી દુકાનીએ કંપચાવું.

દેકે દુકાની દોષોની વચ્ચેથી રસ્તા કરી દુકાનોથી-પણુએથી મેરમેસોરી સોએની મારે જવા હાળી. સામાન્ય થોલો તે દોષાદ પહેંકની કાઈ કાપર તેમના માર્ગમાં નહોતા હતા, પણ મુંડાંમાં તેમને તત્ત રસ્તા આપવા તૈયાર નહોતા. આથી બાઈ, જરા જવા રહે' એવા તમ જે સાંતિમયાં રાખે. સાંતવીને હેવાની સાથે જ આ વિશ્વારે પેલા મુંડાંએના પગ પર પાતાના ખર્ચ એવી તો સેપ્ટેર સીને ખૂલતા, અને પોતાની મુશી, ખમ્મા તથા કાપિનો કપયોગ એવી તો નિયમ રીતે કરવા, કે તેમના તમ વચનની અને આ જલદ કામ કરવાની એબેને કિવા એક જ જાણુસ કરી રહો કે એમ તો, પહેલી નજરે આજારાં જ ન આવે અને આવે તો પણ 'વાચા'એ કોઈ બિનની 'કર્મ'ના પ્રમાને માન્ય રાખવી જ પડતી. કેટલીક જગ્યાએ 'કર્મ'ની સાથે સુચન 'વાચા'ની પણ કપયોગ કરવાની જરૂર પડતી, ને તેને પ્રક્રિયા આ દુકાની તેમ કરતા પણ ખૂબી નહિ.

દિરસીએ મેરમાર કામખાર કુડાએ બીજા દાગ કે આઈ તેમની મારે જાણુ સિસાર જ સિસાર છે. અને તેથી જગ્યાએ તેમને એકાદ દિસાર બિનની મેલતા. ત્યાં તેની જાણુ ચિપા ક્યાં પિના તેમો સિસાર મારે ચોપ—ચોપ શા માટે? હવેક જ શા કરી રતા.

પણ થોડી ન વારમાં તેમણે જેવું કે નવા મિસારની કામ પાનું પાડતાં નહતા દુરમોને સામને દુરી સામે જ આવતા. તે પો દે પોતાને પીએ કોરે તેમ નવી એમ જગ્યામાં તેમને કહેવાર મેલ. કમખાસત અને એથી દિમતવાના કુડાએએ ને રસોરાને જમ કોસ જમ્યા કરી પગ કોસ સજામની ચોપી. પણ અનુચિતોએ ને વાનવરાલા કુડાએએ એમ તર શરજાવતિ ન રહીમારી. તેમજ હમ એ સારી અને કાસ કામો જાણ આપવા તેવારી દે જાળી. અને વખતે નસવેલમાં મિરની બીજા દાગી. પણ એવી કોસીની કમખા પહેલેથી તેમને નહોતી મિગ નહોતું અને કે, જ

કસોડી કેમી રીતે પાર કરી રાકાય તેમજ ખ્યાલ પણ તેમને દેવો ન. એને પ્રલેશે તે પહેલે પોતાની વાચા અને કમની વચ્ચે અસંમતતાને ત્યાગ કરી બાનને દેવળનાવ્યાં. એટલું જ નહિ પણ આત્મચાલુનક સામાન્ય લોકોની સહાનુભૂતિ અને સહાય મેળવીને તેમને પણ પોતાની સાથે કામે લગાડયા. પેરિજીયે જરા કપાકપી થતી, પણ ખુંડાઓને જેવું ભણીને તે તેમને સામે પક્ષ હિંમત ને ત્યાગમાં પણ તેમનાથી ભેદરતો નથી કે તરત જ છત્ર સિવાયની પોતાની બાજાની ભતથી રાજધાનિ રચીકારના.

રાતેતુરથી મોદનમાઠની ટુકડી આવી પહેંચી હતી. જિતુભાઈ એ તેને ફેન કરેલા તેના પરિણામે કેટલીક નાની ટુકડીઓ પણ આવી હતી, અને એ બધી જ કામે લાગી હતી. એકે સમરતમિદન-દિને એકસાથે ખ્યાલ કરતાં આ સમયા થતી જ નાની હતી. અને તેથી બહારથી મેલ રાકાય તેવું રૂપક પરિણામ આવતુનહેતુ; ચકેતુ આખર ટોળાને કોઈ સમય રીતે ને જરા ઝીળી નજરથી ખ્યાલ કરી રહ્યું હોત તો તેને સમજાતું કે એટલા ફેર પડ્યાં હોવા કે પડેલાં ખુંડાઓ એ મન મૂકીને—મોદાશરીતે રાત્રમજનક કામ કરી રહ્યા હતા તેના પર એક ભતનો કાપ આવ્યો. હતો અને હવે તેમજ જરા ખચકાતા હતા અને સમાલીને કામ કરતા હતા બીજી એક વાત એ પણ તેને સમજાતું કે વાતાવરણમાં એક ભતનો કટકેરાટ રાત્ર થવા પાડ્યો હતો.

આ કટકેરાટનાં હાંઈ જ પરિણામ ન આવ્યા તેમ નહિ રહે રાત્રેના સોથી વધારે બોલ હો થઈ પડ્યો મહેર. તેણે જોયો પીછા પકડ્યો હતો તે શુડા ઊંચો, આડો, અને કળો—અને કચકર રીતે પડકાઈહતો. પોતાના સિકારને લેઈક પાર છૂટી ન્તો. જોતાં વાચા બીમ બેઠોએ ફેલાવવામાં પોતે નિર્બળ થતાં તેણે આશે અને ખીમસ આવાને ખૂંદા ઉપયોગ કર્યા. મહેર તેથી જરા કટકેરાટ, ને સંસ્કારી છતાં કંઈક બાકા સાથે પોતાના મજબૂત હાથનો કપયોગ તેણે કર્યો. પૈલાએ, તેથી પોતાના મગજ પરનો કાપ યમાલ્યે અને અંદરના મજબૂતમાંથી છૂટા કાઢ્યાં. મહેરી તે જોયો. ધા ઝામાઝાતો પણ જોયો. તેણે જાને આવવા દીધા, અને જોના આવ્યો કે તરત જ પોતાના તાલીમી સરીકરે એવી તો ચપલતાપૂર્વક વળાંક લીધો કે ધા નકામો થયો, એટલું જ નહિ, પણ ધાકરનાર, મહેરની પકડમાં આવી પડ્યો.

પણ ખુરો એટલા નહોતા. તેના કાઢ સાપીદારે ચપ્પા વડે મહેર પાર દહ્યા કર્યા. મહેરની સાથે રમણ હતો, તેણે ઉઠી ધકીને આ પડતો ધા જોયો. તે વચમાં તે પડ્યો તોય ધા મહેરની પીડમા પેઠાઝા અલગત રમણના પ્રયત્નના પરિણામે ધા ઘાણપાટ ના થયા.

આનાથી ભૂતરો બનાવ પીળાન્યો. સુરેન્દ્રે એક ખુંડાને સામનો કર્યો ખુંડાએ છરી કાઢી. પણ સુરેન્દ્રે હાંઈ ફેર તે પહેલાં ખુંડાની પાછળથી કાઢી અને પછા આત્મસે એકદમ કટકેરાટને ટુકડાની છરી પડાની લીધી અને છરી સાથે રૂદ્ધ દૃવ રાટ કરી રીપુંડે અગાં છરીને માનિક તે સમજાવ્યલ થયો જ, ને તે તેના સાથીદારને તેણે ધાક નાસવા માંડ્યા ન હોત તો તો કલામ ત્યાજ તેની લાશ પડત. ત્ર પરાંત બીજી પણ એ નર ખુંડા એ છરીનો લોગ ધણ પડયા. તે દરમિયાન સુરેન્દ્રે છરીને કળને લઈ પેઠું નેદ દૃવ્ય અટકાવ્યું.

આ બધાંના પરિણામે વાતાવરણ ઠીકઠીક ગરમ થઈ ગયું અને જરા નાસભાગ રાત્ર થઈ પણ એક વાત તે થઈ જ કે સીમોની ઉઠી ક્ષમજ અટકી મહ હતી.

જસંવતસાધ આદે બાળુ નંદર રાખી રહ્યા હતા. તેમણે જોયું કે માગેલાં દેવ એ હર પહેંચી થશે છે કે તેને જો બીજી વચાં આપવામાં નહિ આવે તો બીજી રીતે અનિચ્છનીય પરિણામ આવશે એ રૂપક (જુલૈઈ ૧૯૫૭)

દરેક તરત તેમણે, અગાડથી વિચારી રાખ્યા મુજબ પોતાની સિસોડી ચપાડી. આખાડની ટોળી એનો અર્થ ભણી જ હતી. તેમણે સમજે. કરવાનું આખાડની કામ આટોપવા માંડ્યું.

પરંતુ સાથેસાથ સિસોડીની બીજી પણ અસર થઈ. મેઘએ જમ પાડી: 'પોલીસ આવે છે, પોલીસ આવે છે' અને વાત જોડી પણ નહેતી. જિતુભાઈએ કેટલા ફેન પરથી તથા બીજી રીતે પણ પોલીસને બાતમી મળી જ હતી, એટલે આખાડી ટોળાના નેટકો જલકી તો નહિ, છતાં ઠીકઠીક કડપે પોલીસ આવી પહેંચી હતી અને ચાર કુપારાના નાનો કોઈકા થવા માટે બાળુના રતેથી તેમની માંદાં ફોરીમા આવીઆવીને ખાખી પકડાવાલાઓ તેમાંથી ભેદરવા ગાંધાવા હતા.

જુદાએ એ દવં પોતાની સત્તામરી ખાતર ઘાટની જ પકડી. લોકોએ પણ બીકના માર્ગો નાસભાગ રાટ કરી; પણ કેટલી વિરાટ મેદનો! એમ તે બધા કેમ નાસી રાકે? કેટલાય પડવા લાગ્યા, કેટલાયે ચતુરતા માંડ્યા. વાતાવરણ ચીસાચીસીયો બરાહ ગયું.

જસંવતસાધ જિતુભાઈની ટોળીએ હવે રતામાં પડતા લોકોને સહાય કરવા માંડી. અને તેને કેટલા વખત તો ઘાળ્યું, પણ ધીમેધીમે વ્યવસ્થા થવા માંડી ને બધું જાણે પડવા લાગ્યું.

બીજી બાળુ નંવભારત સાળાનું કંઈય પણ ખરું થયું હતું. આખું જોઆટ પેઠા આખની ઝીંકો અને પેઠા બાગના તેમની સાથેના પુકેરેથી બરાહ ગયું હતું. એક પેઠા જોઆટમાં ઉરિપતાલ ખડી થઈ ચઈ હતી પાઠશી જેવી પત્રમ કુપર કેટલીક વેશમાન બહેરોને હજ સારવાર અપાવી હતી.

રાતિ અને વ્યવસ્થા થતાં બધાએ ધીમેધીમે માલવા માંડ્યું. અર્થાત્તિક કલાકમાં તે પેઠા બચનાં જો—પુકેરે માર્કમાં ગયાં. બાજીનાઓને હાં તે હજ આરામની નજર હતી, હાં તે ફંગાવની. તેની વ્યવસ્થા. પણ આ ટુકડીએ છરી આપી અને બીજી અર્ધા કલાકમાં નો બધું જ પતી મડું.

જસંવતસાધ અને જિતુભાઈએ હવે બધાં મિત્રોને જોવા કર્યા. પોતાનામાંથી પણ કેટલાકને પકડેજોહી હતી થઈ હતી. જસંવતસાધએ તે દરેકની તપાસ કરી અને બધાને નરાજાર સારવાર મળી ચઈ છે કે નહિ તે જોયું. તે દરમિયાન જિતુભાઈએ સાળાના કેટલાક વરને ફરીથી ફેન કરી તેમને આશ્વાસ માંડ્યા. દરિયેસાદે તથા ડા. કારવાને મળી તેમની સાથે પણ સિંધામાર પતાવેશ અને યંત્રે આપી ટુકડીએ માલવા માંડ્યું.

નાતો દિલીપ ક્યારેના અકબાયા કરતા હો. એવરે તેણે રાત્રે ક્યું: 'હું તોફાન બાપરો અને આપણા લોકોએ જા બીજું છે એકે બાઈ તો પોતાની બહેનને એકલી મૂકીને નાસી થયા તે મેં નજીર નજર જોયું.'

'આપણે એવા નાચકા છીએ, તોફાન અને હિંમત વિનાના છીએ, જસંવતસાધએ જવાબ આપ્યો. —એટલે જ ખુંડાઓ પોતાનું કામ કરી રાત્રે છે અને બેશામ બનતા નય છે.'

'આ ખુંડાઓ' જિતુભાઈ બોલ્યા, 'એ ખરેખર આપણું કલક છે એ કલકે દર થાય અને ભારતમાતા શુર ન્ધીતારના ભેની પ્રમાશાન બને એ દિવસ ક્યારે આવશે?'

અને એ સાથે જ રમનીએ પોતાના મુમપુર અપાને રાત્રે ક્યું:

“શુર ન્ધીતારના પુરકિતવામિનિમ કુલકકુરિત, ટુગલ શોભિનિમ સુદાસિનીમ, મુમપુર કાપિળીમ, મુખદામ... વરદામ... માતરમ...

માધુકરી

આ પાત્ર માટે બની હો છવોઝન,
હું રંગતો એવી આપર રિદિ,
જે હેર આખા જગનાં હજાહન
રાખાની લે અમુતગર્ભ સિદિ.

—પિતારકિત દાહર

કેવ. યુગ્મક મહેરબાની

મધમાખાની પેઠે યુગ્મકોનાં હુંડનાં હુંડ જેમની પાછળ દોઢે વળતાં, જેમના સપા
હસપ્રખા ચહેરા અને તે જરવી આંખોમાંથી કોટીથી જ પ્રાત્સહક ને પ્રજોધક ચાણીમાંથી
યુવાનોને ઘેરણુ અને સિફળ મળતા, રાત ને દિવસ અણધાર હઠિય અને તલતલની
તમાલાથી દેશકાર્ય કરતા જેમના સેવાકાર્યોના જીરવો નવલોહિયાઓને દેશને માટે કામ
કરવા પ્રાત્સહિત કરી થવનાની મૂકતો તે, દેશના યુવકવંદના આવૃત પ્રિય નેતા અને
જીવંત રાષ્ટ્રવાદી સેવક શ્રી યુગ્મક મહેરબાનીનું અર્જતા. ખીજ જુઝાઈના રૌન, હલ્લય રૌમની
આક વર્ષે સુધી લાંબી બીમારીને અંતે, યુગ્મકોનાં જન્મવાસા કિલનિકમાં અવસાન થયું.

ઈ. ૧૯૨૮ના ફેબ્રુઆરીની ત્રીજી તારીખની રોક સવારે, ૨૪ વર્ષના એ બેપ્રતા વઠેજે,
હોલિસી મુસ્લમીઓ અને પીઠ નેતાઓની રાત્રી છતાં, યુગ્મકોના બારે ૬૫૨ ૪૦૦ નવ-
લોહિયાઓની સારકારી હઠિને 'સાધન પાઠા ભ'ના પોકાર કર્યો. તથા યુવાવના સખા
સાહીચાર્ય (તથા એક 'કલ્પાહી' સાલ્ન્ટે એમને પોતાને ધરાયને ચરેલા માર)ની સાથે
પણ અણના રહીને, રોક તરુ પણ હલ્લયા વિના, દેશના ધૂંધવાતા વિરોધને યુગ્મકોના
મુખ માટે એમણે બોલતો કર્યો એ જ ધારી, એમણે લીનલિક પ્રવાહની માફક એમનું
નામ કરોડા હિંદવાસીઓની છબે વહી રહ્યું, અને તે લોકપ્રિયતાના સિખરે ઉચકાઈ ગયા.

પણ હઠગાં એકએક આવી પડેલી આ કીર્તિમાળની પાછળ માત્ર પોતજ ધમધમાટ
જ ન હતો. મોઢીસ વરસની એ સાર થરી યુવાનીની મજબ સુધીમાં તે એ, આત્મવિકાસ
અને પ્રવલ્લેના માટે ધબી નાની ઉચારથી અંત અને નિશ્ચલ નિરધારનું કલ્પી સાધના કરી

અ. યુગ્મક મહેરબાની

ચૂક્યા હતા. હજી તે જીવનના બીજ
દસકામાં હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ કરતા
હતા ત્યારથી પોતાના અજીવર તથા ઈતર
જ્ઞાનના પ્રદેસોના લગ્નન ઉપરાંત, એ
દેશદેશના કલિવાદીઓના ચરિત્રો ને
કારવાઈઓના મથો પી મથા હતા, ને
હાલોના અવાસિની તથા પ્રીતિનાહી,
ચીનના સુન ચાત-સેન, આયલેન્ડના
સીન-સીન આયેવોને, નેરસિયન રાજ-
મંત્રિને નેતાઓની અન્યાય સામેની
જેઠાદ, દેશ કાળેની ન્યેલાવરી અને
રાહીત્યોમાંથી એમણે ઇનનમરની
ઘેરણુ પામી લીધી હતી. એટલે ઈ.
૧૯૨૦માં ગાંધીજીએ જવારે અસદ-
કારની હાલક કરી ત્યારે તેમને તેમાં
એ બીજા દેશો જેવા સાચા મુક્તિપત્રમાં

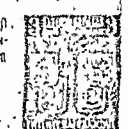
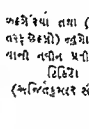
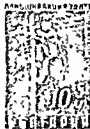
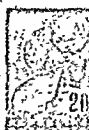
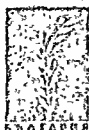

માત્રમાત્રનાં પંખી-પર
સાકરખોરો

ફેલેફેલે કરી રસ ઉપરાંતો ને સુર્યકિરણો-
મા તેજ-છાયાના પલસા લેતા હોમાત્યાદુક
વંશીની ઊંઘો. હઠાહતો આ સાકરખોરો વ-
સેનથી માંડી વર્ષાઋતુ સુધી જેનાય છે. ચાર
જાગણના તેના નાનકડા ચરીરને સમય
નહી, બેઝીરી છે ઘેરી લીધી છાયાવાળો અગ-
કતો. ઘેરો આસમાની; કોની કાઠી, મજી,
મહન અને છાની પર તાંબડ વર્ણની આસા;
ને હેઠળનો બાકીનો ભાગ ઘેરો આસમાની;
અખો ઘેરી બહારી; પગ કાળા;... પણ આ
રંગવિધાને અને તેજ-છાયાને મોહક દષ્ટિ-
હોતો તેના આ સુંવનકાળ (વસંત, શીખ
અને વર્ષાઋતુ)માં જ જેનાય છે, તે વીતતાં
તેને પ્રીત ૫૨ લીલાસાપડતા અને હેઠળના
બહી આઠા પીનાસપડતા રંગની કાચાવાળો
બહી નય છે ફેર નથી ખડતો ફક્ત તેની
અંતરના મૂલ્યથી છાની સુધીના અગતતા કાળ
પડેલાં. માદા સદાશ્ય એકરેકો; ઉપરાંત
આ લીલો બહારી અને પેટના ભાગે અગ-
કતો મેકા પીલ વર્ણની જ રહે છે.

હાઈ પણ ફલનો રસ અને તે સાથે આવી
જી છાત એ તેનો આહાર. એ યુગ્મકમધ
ચૂરના માટે કુદરતે તેને કાળા રંગની, આ-
ગળના ભાગમાં ફાંતાવાળી, ને ખીડાંતં નળી
જેની, થઈ જતી તીખી સાંધ બહી છે; અને
વરો પાતળા ચીરાને લીધે પીછા જેવા
લાંબા દેરવાવાળી, બંને બાજુએથી વળી
જઈ નળી જેની બની બની છમ તેને હોય છે.

ગાસ-છાતરાં, પીછાં-તળુખાં, ને ચીંચાં
વરો એ કામ અર્થુ તે કહી, તેની અગ્નિવાળા
નવકેળ જેવા લટકતા માળો ચડી, તેમાં
ને માં પડમે કપર પાછાડિયાવાળું અને સ-
હારસાં છે, જેના ઘાજરાથી નરા ની ચાંચુ
પડેલા આંઝે રાખી તેમાં બહારી હાંટજી-
વાળી મેહાસદેદ રંગનાં બેચી તળુખાં હાંટજી.
કિચકમાં આંધેલાં વનેચરના સેખ પરથી

અર્થે રૂપા તથા (અગાળી
તરફ છેલ્લી) નુશીરખાવિ-
યાની નવીન પ્રતીકાઓ
ટિકિટ
(અનિવૃત્તિ સંપત્તિ)

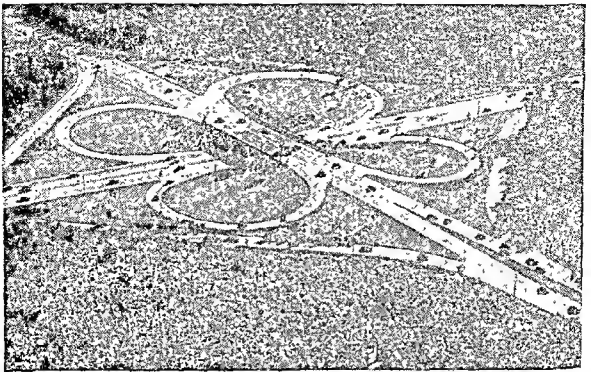
બંધીરિયાની આ ટિકિટ તેના ચિત્રોની નવીનતાને કીધે આકર્ષક છે. પહેલી દારૂમા (૧) ફરિયાદિને વિશામ-પિતેદ કાર્યા બાળકો ફરિયાદી બાળ નહુરનીની ટિકિટ, (૨) સાહકલ-સરત: રમતોના ફનેચન માટેની ટિકિટ; (૩) રાજ્યની પંચવર્ષીય શાળાના રજાભાગાં માટેની ટિકિટ, (૪) વચ્ચે કમીન (ચક), તે પછી બેનીવાડી (ફંડા) અને બે બાળુ શાળા (પાવરદાકસ) તથા ગિરિનાં પતીક ફરિયાદી છે, (૫) યુદ્ધપ્રદર્શિ ફરિયાદી માટેની ટિકિટ પર મરિતમન ચલાવનાર તથા હેન્ડ થેન્ડ (દામ બોરબ) ફેંદનાર ફેંદનાર ચિત્રો. બીજી દારૂમા રાજી ચારે ટિકિટ સુદ પ્રતીકાલેખન દર્શાવે છે: (૧) અધિમાં આશિવની રાણી ધારણ કરતું અનગતિનુ ફલ કાળ, (૨) રમતોને ફનેચન ફરિયાદી સારજનુ વેદો; (૩) વચ્ચે સાનિતા પ્રતીક ૩૫ આશિવ વચ્ચેની રાણીની બંને બાળુ રમિયા, અમેરિકા દેશક વગર અદારાચાળાના પ્વચ્ચિકાવાળાં પ્રતીક; (૪) બેનીવાડી ફનેચન માટેની ટિકિટ ઉપર નુચાળનું ફલ, ફાંદોને અંધારે તથા તળાકું પાંદડુ ફલાંચના ચક્રમા ફરિયાદી છે; (૫) પર્વતમાળામાં અરનાદ પારેણી માલિદી મેળવના સરદર્દના રક્ષકનુ ચિત્ર. ત્રીજી દારૂ (૧) ૧૮૨૮ની લોકમત-મજૂરીના રજાભાગાં માટેની; (૨) તારે દવાજ ખાતાના રાજત-કેટ માટે માટેની ટિકિટ ઉપર રેલીમાકોના યાત્રોને દુરગત કરતા લાઈન મેનનુ ચિત્ર; (૩) આવાગ-ફનેચન માટેની ટિકિટ ઉપર નેઈટ ચિત્રિયને અનોખા પ્રકાર; છેલ્લી-અગાળી હાથ તરંગની ટિકિટ બાદકન રાજ્યોની સંધિ નિમિત્તે બહાર પડેલી નુશીરખા-વિયાદી છે. નવા ઉપર નુશીરખાવિયા, કીસ, રમાનિયા અને તુર્કની રાજ્યકાળે બતાવી છે (શ્રી અષ્ટતુરગાર સંપત્તિના અમદકમાંથી) ને વધારે હાંડાં જતા નય છે ફરેક ચોમાસામા આપણી હાળો એવર જમીનનો રસકસ સમુદાયે તળિયે બેચાર્થ નય છે.

લાજોદન અનાજ દર વરસે થતે છે તેનું શુદ્ધ શરણુ છે ૩ ખાતર વગર અનાજ એકું પાકે છે, છતાં બજતજુની માણુને લીધે હાણુ અને ખિતરનો ફવરો આપણે બાળી ફરેકો બીએ. ખિતરના પાકોને બહુ અખાલ્યતા, છતાં આપણી જમીનોમાં બહુ જ પહતા ફોરફેટ જવા પદાર્થ આપણને આપેને લીધે જ બળી શકે છે, ફરેકે તે પદાર્થને આડનાં મૂળ નીચેથી બેચો સાવી પાનમાં પાછાં આપે છે અને રૂકાં પાનનું સારસ ખાતર બને છે.

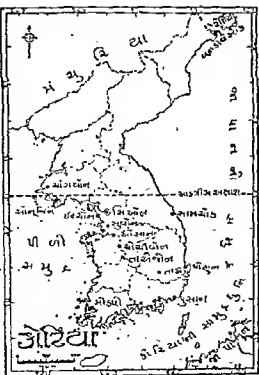
આદ આપણુ ફવરક છે. તે સુર્યની ગરમીને કીકી હથને વાતાવરણને ઠંડું કરે છે, ને જમીનમાં બાજી રહેલાં તેનાં મૂળ આપણી જમીનને ધોવાની અટકાવે છે; વહી જતાં પાણીને કીકી જમીનમાં ફેલાવેને આપણાં નદીનાળાં અને રાચોએ છવતારેક છે. બારોબર જરૂરને વખતે આદોઅને સાચવતાં ફોલા આપે છે. આદ આપણી દવાતીનો મૂળ આધાર છે. એના નાશ કરી આપણુ ફના-

કેરિયા

ઉપર કેરિયાએ ફશિયુ કેરિયા ઉપર આકામણુ હતું છે ને ત્યાં યુદ્ધ વાલી રણુ છે એ સી નહ્યે છે. એટલે એના પરિચય મેળવીએ. કેરિયાનું કદ લગભગ પિટન જેવું છે, ને તેની વસતિ ત્રણેક ફરોડની છે. તેમની બાપા તારાર, મોગાલ ને બપાની બાપાએના મિશ્રણ એવી છે, પણ તે બપાય છે માત્ર ચીની મિપિમાં બ્યુદની ફરિયાદી એટલે કેરિયા એ મેશુરિયા અને બપાન વચ્ચેના પલ જેવું છે. કેરિયા મુખ્યત્વે ખેતીપ્રધાન દેશ છે અને થડ, ચોખા તથા જવ એ એના મુખ્ય પાક છે. થોડાંક નેંધપાન ખનિતો પણ છે. વસતિના નેવું દસ માણસો એડેલો છે, એગનુ છવનધારણુ ખનીયુ છે નપાને સને ૧૬૧૦ માં કેરિયા બાએ ફરી લીધુ હતુ અથા વિશ્વકુદ દરમ્યાન તેણે કેરિયાના સાધનોનો પૂરો કસ માટેસો

અમેરિકામાં મોટા રાજભાગો પર મોટરોનો પ્રવાહ સતત વધી રહ્યો હોય છે. એવા રાજભાગો નજીક એકબીજાને કાપતા હોય ત્યાં, અકસ્માત ક્યાં વિના તેમજ કોઈના વ્યવહારને રોક્યા વિના આસાનીથી બીજા ભાગે પર ચડી જવા માટે, રસ્તાના ચોક્કસ આગળ, આવી જોડાણ રસ્તાની ચોક્કસ કરી દોય છે. અમેરિકામાં બની જાય છે નમગી બાજુ ઢાંકનામાં આવે છે. આ ચોક્કસમાં, કોઈ પણ બાજુથી આવનાર ટ્રાફિકને કોઈ પણ બંડખાના રસ્તા પર ફાટવું હોય તેા ફૂલની પાંદડીના વળાકારમાં પ્રવેશી નમગી ને જગણો ન હોય જ નહીં ચોક્કસ ફાવતા રસ્તા પર ચડી, એ રસ્તાની મોટરોના પ્રવાહમાં તે જગી નવ છે.

આથી નવાનની સત્તા સુધે માણુ જીવકીને દેશવટેા બેગવતા કૌરિયાએ બીનમાં કૌરિયાની આરકી દુકગત રેખાથી ૧૯૪૩માં દેશ પરિવેશમાં બિટન, અમેરિકા ને ચીન સંગત યથા કે નવાનના પરાજય પછી 'કૌરિયા યોગ્ય સમયે મુકા ને રવતંત દેશ બને.' પણ તે પછી ૧૯૪૫માં મોંદોની બીજી પરિવેશ વખતે બેની સમજદારી વધ કે કૌરિયાને ચાર મહાસત્તાઓના વાલીપણુ દેવન મુકું.

નવાનને પરાજય થતાં તરકરી નરકિયાત લેખે કેટ આસાંસેરેખાના ઉપસા બાવના કસર કૌરિયામાં રસિયાએ દેખરેખ રવીકારી, નવારે દક્ષિણ કૌરિયામાં અમેરિકાએ રવીકારી. મોંદો-દશર પ્રમાણે ત્યા પાંચ વરસમાં લોકસાહી રમપાય તેવાં પગલાં લેવા માટે નીમીગણેલા સોવિયેટ-અમેરિકન કમિશને કામ રાદ કહું પણ બંગાળ પડવાથી ૧૯૪૭માં તે કામ કરવું બેધ પડયું. આમ કસર અને દક્ષિણ કૌરિયાનું એકત્રીકરણ કરવાના ચત્રને નિષ્ફળ નીવડતાં રસિયાએ ભદોગી ધરાવતા ઉત્તર કૌરિયામાં એકપક્ષી સાસનતંત્ર દાખલ કહું અને નમીને અને સુધારા દાખલ થયાં; નવારે બેલીવારી ધરાવતા દક્ષિણ કૌરિયામાં અમેરિકાએ મુકા વેપારને વતેજયા અને લોકસાહી માન્ય રાખી. કૌરિયાની કુલ વસતિવા ૬૬ લાકા દક્ષિણ કૌરિયામાં છે, પરંતુ ઉત્તર કૌરિયા પાસે બજવાન સેન્ય છે.

દક્ષિણ કૌરિયાના પાટનગર સાઓલ ખાતેના અમેરિકન વિદેશખાતાના અધિકારીઓને એ વરે એવા અંદાજ કાઢયો હતો કે ઉત્તરમાંથી દક્ષિણ કૌરિયામાં આવેલા નીસેરે લાખ. રાજકીય અને સામાજિક નિર્વસિતોમાં બળી જવા માટે ઉત્તર કૌરિયામાંથી ૫૦ હજાર સામ્યવાદી કૌરિયાના દક્ષિણ કૌરિયામાં છુટી આવના હતા. અમેરિકન અધિકારીઓએ ત્યાસ સપ્ટેમ્બરમાં વિતવળી ઉચ્ચારી હતી કે ઉત્તર કૌરિયામાંથી કોઈ પણ આક્રમણ વરો તેા આ સામ્યવાદીઓ એ આક્રમણની ચોખરાની હુકી બની રહેશે.

“દરેક રીતે માફક!”

કેટલાંક વર્ષથી મારા માથામાં થોડી ટાલ હતી, તેમજ હું અનિદ્રાથી પીડિતો હતો. ઘણી જાતનાં દેશી તેમજ પરદેશી તેલનો એકધારા ઉપયોગ કર્યો, છતાંય “ધાંચીના બળદ” જેવી જ મારી સ્થિતિ રહી અને અનિદ્રાથી તો ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ કોણ જાણે કેમ એક દિવસ એકાએક મેં (રામતીર્થ ચોગાગ્રમ, મુંબઈ-૧૪નું) રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ વાપરવું શરૂ કર્યું. અને શું કહું કે-થોડા જ સમયમાં મને ગાઢ નિદ્રા આવવા લાગી અને મારા માથાની ટાલમાં વાજ ઉગવા શરૂ થયા. આને “રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ” મને દરેક રીતે માફક આવી ગયું છે અને મારી વયોની અનિદ્રા દૂર થઈ ગઈ છે.

એન. દત્તાનાથક મેંબોર

વાઈસ પ્રેસિડેન્ટ, કેનેરા નેશનલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા
કેનેરા હાયરવુડ હોમોર્ટસ એસોસીએશન
રોકેટરી, મેંબોર ટાઈલ્સ એપાર્ટમેંટ એસોસીએશન

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે આસ

અંડુનું પોષિક ચારણ કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સખળાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
સૈકાઈ એનું સેવન કરી શકે છે

મંદા રસાયન

રસસિદ્ધર, અખર, કેસર, કરતૂરી અને બીજાં દીપન, પાચન
ને પોષિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આત્મજાગૃંથી બનાવેલું
સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષિક ચારણ

કિંમત

તેનું નિયમિત સેવન

૧ રતલના પોતના રૂ. ૧૫૫
૨ " " " ૧૧૩
૩ " " " ૧૧૫
લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:
સયાનીરોડ
મુંબઈ-૧૪

અંડુ ફા માર્સ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ બ્રથર્સ, ગાંધીનગર

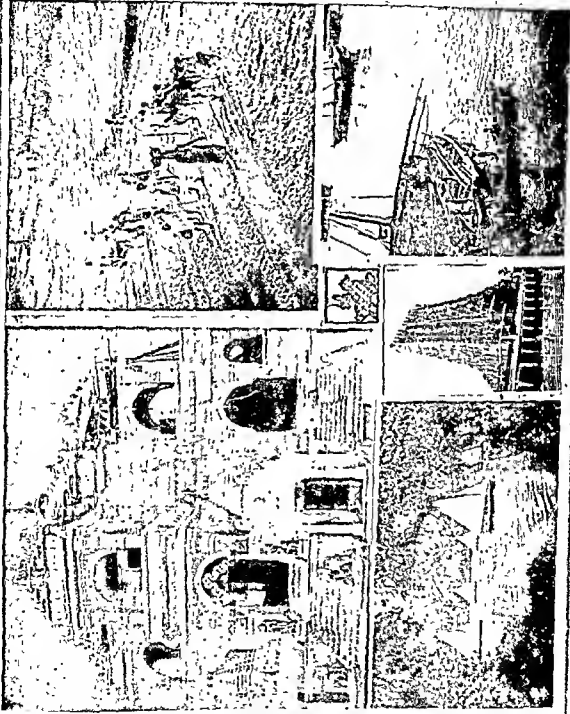
દુકાન:
જૂની મહાજનવાંદી રજીસ્ટર
મુંબઈ-૨

૧૨૧
A

આ માસની ફેટાઆકી હરી-
ફળિયાં હરલેખાએવાં વિશે.
[પરિણામે તથા વિશ્વવિદ્ય-
યા માટે જુઓ અંદર પૃ. ૨૪૩]
મથાળે: રાખી બાલુ-પાકીવા
જાતાં જોન દેવસર (કેવલલાલ
અગીન, અમદાવાદ); અગણી
બાલુ-વિદ્યામાની શોધવા
(કેવલાદ કુસોન સેયદ, બોમ-
બૈ) મીચ: રાખી બાલુ-નોક-
વિદ્યાર (અલતીતકુમાર માધી,
વેરાવળ); વચ્ચે-ગાદરાતું મે-
દિર (કોસીક કરેરી, અમદા-
વાદ) અગણી બાલુ-અગારી
નેચારી (સાકેશવન્દ છા. અગી-
ન સિલિન્દરી પૂર્વે આદિવા.)

લક્ષ્મી શુક ડી
સુના તેમજ નવા પુસ્તકો તેમજ
સા લેખના કાગળો પુસ્તકો તેમજ
વાંચના મળતી આવીકે આ પુસ્તકો
૧૬, પ્રવિણ સર્કલ સુ. મી. ૨

हस्तिवृत्तन्यतेन वा दमे न्याये पश्यताम्यदी,
 तमे श्रवतपी यावा रसद्विरे शब्द कवी
 अनेन कुसुमो वीषया मित्रतपी सुगन्धपी,
 लम्बा, अर्धपी, कवी पूला सुन्दरी क'वित्तापी.
 ये इपी भस्त्रिरे मेस्त्री वीक्षणा तीरे छेदिया,
 अमार्गद्विरे मेस्त्री अस्त्रिरे तनेन अमुल्लम्बा.
 येन नपुत्ररेकाने नृपक्षविद्वान् क्षात्रपी,
 श्रान्, वास अकाने नृप अर्धपी चणनी कवी.
 नभारा हिते नक्षत्राः संपूर्ण कश्चलपुष्पे
 मोषपी हिम शब्दापी रसि वमस्तुसविन.

કયા ને રસમર્થને દેશે ડગ ભવે તમે,
સંધરા જન મોઘેં અર્થુ સૌ યુગલને
સંપ્રોગો ભમિયા કૃક તમારે ઉપખને,
નળીન મધી તેના પાપાપા સંઘાં અમે.
મળીશે અર્જુનો મેષ રસધી ભાંજે ધરા,
તમારે કીચી એવાં જીશાં અમૃત-પિન્ડડાં.
તમારી સાગની ભવેતે અમારા દીપમે નિયા,
તે તેના ઉઠાં છોડી સગરાની ના પડના.
અને પથારી પથારી રિપા ને ચેતનાભળ્યા,
તમારે પથારીપથારે અમારા પ્રાણભળ્યા.

૭૫ ધવખાં એનામના મારાતુડુપ નરસિંહરાયનો ૭૫નો બન્ન-મળદંતીએ એ લખાશિયોએજિતવાવરણીની સહીથી એમને સંજોગે એમાં એમનાં પુરતકા-
વનાતકા હવેએ સાથે એમના સાહિત્યલવનો મુરખસપૂર્ણ ધરિયવવાની લખાઈ એનેએએતુચાપેનો હીનર વ્યા અંકમાં એમના હરનાશરમાં આપાદો

દાંત કઢાવશો નહિ

- ક દાંતનું દર્દ, દુઃખતા દાંત તથા પાથારીઆ મટાડે છે.
- ક મોંની ખરાબ વાસ દૂર કરે છે.
- ક પેઢામાંથી નીકળતું લોહી બંધ કરે છે.
- ક જંતુવિનાશક, ખુશબોદાર તથા સ્વાદિષ્ટ છે.

સનટોન

દાંત સાફ કરવા રોજ વાપરો.

ચિત્રો

સિદ્ધી ચિત્રકાર-કે. શ્રીનિવાસાણુ પૃષ્ઠ
નરસિંહરાવ દિવેડિયા તરબીરકાર-રવિશંકર રાવળ વિરંગી મુખચિત્ર
અવનચક્ર ચિત્રકાર-શુભરામચરણ ઉદ્ધિ પાછલા પૃષ્ઠની બાંદર
દધીચિ ચિત્રકાર-અમિનરાય
ગોપાલ ચિત્રકાર સુરેશભ રોન

કાવ્યો

સંચાર વાલમુકુન્દ દવે ૩૦૨
રે ભિન્દશી ધરીન્દ્ર દવે ૩૦૨
આવજે ના 'નિખિલેશ' ૩૦૨
દમ અશુભ પ્રભાસ ૩૦૨
પરિત્રીના ખોલે 'સરોઈ' ૩૦૨
મુક્તકો વિનાદિન્દ્રકાંતેર, મનભાઈ દવે, અમનત પાઠક ૩૦૨

અરિત્ર

નરસિંહરાવ બોળાનાથ 'રાગપ્રસાદ પ્રેમશંકર ભક્ષી ૩૦૫
રમણજી કલિકામો (૫) સ્ત્રી. કુરમીભલેન દેસાઈ ૩૦૬
બાંધ ગઢવિયાં [આપકથા] ગાન્ધીવદન બીખનલાલ મહેતા ૩૧૨

વર્તા

ભૂત-આંખડી 'સારંગ' ખાંડેલ ૩૦૮

લેખો

શુભ-અર્થ [સામયિક વિચાર] વિરિંકર રાવળ ૩૦૩
ભુલંગાસન [વિગાહનોખ] શામુભાઈ છાલ ૩૧૧
માનાઅદરેલી શિલ્પિતા અવનમાં વિજ્ઞાન-જી ન. મુ. સાદ ૩૧૬
ટકરી-ચુલ્લ [આપણી રમતો] વામુદેવ ભટ્ટ ૩૧૭
ભવદોન-સિદ્ધિ માધવરાવ દ. માલુલીકર ૩૧૯
પાદરમિત્રા ધા.પ.સંચદ ૩૨૩
નાસિક [સંસારનાં સદેહે-૧૬] ૩૩૦

વિલાસો

નવું નાણું [ચિત્રગોષ્ઠ] ૩૦૧
નવાં પુસ્તકો ૩૧૮, ૩૨૦
પ્રતિષ્ઠિત વિભાગ ૩૨૧
પરચીસ વર્ષ પહેલાં ૩૨૯
સિદ્ધિ-ચંદ્ર ૩૩૪
આપણી સામસાધનરાય દેસાઈ, ગાર-ગાદીનું લોપણ, રાખડી ૩૩૪
દસરવિયાં [ગાસ માસનાં પેળા-પદ] ૩૩૪
આ ગાસ ઇતિહાસમાં [અધિકૃત વિશેષ : શ્રીનિવાસ સાશી] ૩૩૭
છેલ્લું વાંચન ૩૩૮

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ તરફથી લેખો, મુદ્રક અને પ્રકાશક: જયભાઈ પાપટભાઈ રાવળ
મુદ્રણ-પ્રકાશન-વચાન. કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ., ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ
કાર્પેટર (કસ સાથે) શ. બાપા: ખાંડેલમાં શ. ભવ અપવા સિંગે પાસે મુદ્રક તરફથી આવતા
કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કૌપીસાઈદથી રસિત છે

શેરશાહનો પ્રથમ રૂપિયો

અકબરનો સુંદર રૂપિયો

રાણીનામનો રૂપિયો

સરતમા એડવર્ડનો રૂપિયો

રૂપિયો

નવું નાણું

વચ્ચે પેસો નીચે બે આની

ગ્રેઈ રૂપિયા ઐતહાસિક, ભારતની સ્વાતંત્ર્ય-પ્રાપ્તિને યોગ્ય વર્ષ સર યથાને પ્રણેશ, સ્વાધીન દિવસ નવું નાણું ચલણમાં શરૂ કરવામાં આવ્યું તે, આપણી નવી રૂપાલની ટિકિટ પછીનું, આમ જનતામાં સ્વાતંત્ર્યની પ્રતીતિ સદા ભ્રમત રાખતું બીજું પ્રતીક છે. એના ઉપરથી, આપણી ટિકિટની ચારફ, બ્રિટિશ રાજકર્તાનું મોઝે નીકળી જઈને આપણી સિદ્ધ-મુદ્રાનું રાજ્યચિહ્ન આવ્યું છે. તેને પરદેશી તંત્રની ચુસલુનીતિથી ચરીબ બનેલા આ દેશને, મહાસુદ્ધ પછીની દુનિયાના પલ્લવિભા સંતોષોમાં, રૂપાના ચલણ ઉપર રહેવાનું તેા બની શક્યું નથી, અને નવું નાણું નિકલતું જ કારણ પડ્યું છે. એનેર નિચાર આવતાંની સાથે જ આપણી નવર આચળ આપણી પ્રાચીન ભદ્રેભગાલીના પ્રતીક રૂપ આપણા મુખ્ય ચલણ રૂપિયાનો ઇતિહાસ બેઠો થાય છે. જે એ તેા સિદ્ધ હકીકત છે કે દુનિયામાં પહેલા સિક્કા દિલના આયોગે જ મટેલા એમના સોનાના સિક્કા 'નિષ' પછી ઈ. પૂર્વે છઠ્ઠા સદીમાં આંદોના સિક્કા શરૂ થયા તે 'રૂપ' નામથી એળખાતા, જે પરથી આજનો 'રૂપિયો' રાખે આવ્યો છે. સરઆતમાં નાનાં પ્રતીકો, અને પછી કોઈ તથા કુશાનોના સંપર્કથી રાજકર્તાનાં મહારાની હાપ સિક્કા ઉપર પડતી, એ પ્રયા મુસલમાનો આવવાથી (તેઓ મુતિપૂલ-વિરોધી હોવાથી) પલ્લવોને ફૂલેલ અને લિખિ આવતી શરૂ થઈ. વચ્ચેના આગમાં ચલણમાં અલ્પવસ્થા પણ આવેલો. તે દર કરી તેને સિર પાયા પર મૂકવાનું કામ બાદશાહ શેરશાહ સૂરીએ કર્યું તેણે ૧૫૫૨માં ૧૭૮ ચેનના નિશ્ચિત માપનો 'રૂપિયો' પાડ્યો (જુઓ ડાળી બાલુ મથાળે), સ્વાસ્થી આજ સુધી તે એકધારે જ નામે એળખાતો આવ્યો છે. તે પછી અકબરે તેને વ્યવસ્થિત કરી કલાતત્વ હામલ કર્યું (જુઓ બીજું ચિત્ર). મુખ્યે પછીની અંધારૂંધી બાદ અંજોલેએ ફરી ચલણને સિર કરી ૧૮૦ ચેન આંદોને જે રૂપિયા શરૂ કર્યો, તેના રાળી (નિકટારિયા), એડવર્ડ અને જ્યોર્જ હાપના રૂપિયાથી તેા આપણે પરિચિત છીએ. તે પછી પલ્લવિભા પરિસ્થિતિમાં ૧૯૪૭માં જ્યોર્જનાં છઠ્ઠાની હાપના પહેલવહેલા નિકલનો રૂપિયા શરૂ થયો, જે આપણા આ નવા નીકળેલા નાણામાં પણ ચાલુ રહ્યો છે. તેની સાથે નવા ભદાર પડેલા અરધા રૂપિયા અને પાંચતી પણ શરૂ નિકલનાં જ છે, અને તેમના ઉપર પણ રૂપિયાની ચારફ જ સિદ્ધમુદ્રાના અસોકસ્તંભ તથા અનાજનાં ટુંડાંની હાપ છે; જ્યારે નવી બે આની, એક આની તથા છઠ્ઠામાં ત્રણું અને નિકલ મિશ્રિત છે, અને તેમાં સિદ્ધમુદ્રાની પાછળ અસોકસ્તંભ-આના બજેની હાપ છે. નવો પેસો, કાણાવાળા 'વોશર' જેવા હતા તે પલ્લવોને બૂલ બેને આણે તાબાનો બન્યો છે, જેના પર સિદ્ધમુદ્રાની પાછળ અસોકસ્તંભ ઉપરના ઘોડાની હાપ છે.

ડાળે : પંચિયા જ્યોર્જના રૂપિયાની બંને બાજુ, એ રૂપિયા નામને સાર્વરિકતા રૂપે ધરાવતો છેલ્લો રૂપિયા હશે, તે પછી જ ગણુના તરફ જ્યોર્જનાં છઠ્ઠાની હાપનો નિકલનો પહેલો રૂપિયા ટિકિટ ચલણમાં ૧૯૪૭માં રૂપિયો.

સંચાર

નિમ્ન

જોડે જોડે અંતરની મુકામો
બગી જોડે કે રણકાર મોકો,
વાગી જોડે જંતર કાક ઝીણું!

જગાડતી નિદ્રિત નીલ વારિ
પતાલવાને બરી હેલ પંચિની,
અંધાર, ઉઠાણુ, અશબ્દતાના
બેરી સ્તરો, ઉપર આવતી જતી-
ધીરે ધીરે ઉપર આવતી જતી-
અદીક તો જે અનુભૂત કોકનો
સંચાર એવો જરવાપિએ થતો,
અંધાર, ઉઠાણુ, અશબ્દ સંકેરી
ધીરે ધીરે ઉપર આવતો જતો.

એકાન્તમાં કે ગદની વચોવચ
જોએ નહો મ્હેજ જ એકંડિયો,
તે મધ્યમાં દારબોડેલ ખંડે
બૂલે કિંકોળે મુકુ રાજકન્યા;
કિંચકું એમ જ કોક અંતરે
સિંગારને મંચુ હારી કુતિપટ,
ધીરે ધીરે...

વમઝા પડ્યો વિસ્તરતો મધુદિશે
બાણોરની આતમશયતામાં,
ન પાંદડું જે ફરકે, અશ્વટ
રહ્યું છપાઇ ગમગીન મોન,
સમાન્તરે જે વનવાટ ચીરી
ચીલા જળ દર દિગંત ફળે;
ખાવા ધસે એકલતા, કંણે કંણે
વધે જતી બીંસ વિચન્યતાની;
એવે મુલુખે સદસા સંકેરે
ઘેરી, ધીરી, ધૂધરમાળ વહેલવી
દંડોળતી વન સજ્જતાને.
વગડાડે મારી જરવાટ ખેડું
વેલેસ ચરી આવત કોક એમ જ,
ધમધાવતું ધૂધરમાળ ઘેરી,
દંડોળતું મુક્ત મુલેતનાને
ધીરે ધીરે દર યદી સમીપ.

બાલકુન્દ દવે

રે જિંદગી

કવનલિ

રે જિંદગી! તેં મુઝને બતાવ્યા
છે કેટલા રંગ? અને નવો આ!
લે, લાવ, ત્યારે લાઇ થાણી એને
એ જે અનપરો રહી જાય શાને?

અનંત છે બ્યોગવિહાર મારા,
છે સ્નાત કર્તાબની તોય જીમિકા,
અખંડ તારાં દુઃખપંથોમાં
આનંદનો ખંડ કદીક વધે.

આ પ્લેચથી નાચલરી, પછી હું
શાને નકામી ફરિયાદ આદરું?
વળી તને જે નવરાસ કયાં છે?
જેથી રાજે સાંજળી મારી પાલ.

તું આપને અંધ બની ગમે તે
ઝીંસીશ હું અંધ બની ગમે તે.
હરીન્દ્ર દવે

આવજે ના

કવનલિ

મુશ્કેલીને મારગ આવજો ના
સીધી જતી કેડી બતાવવાને,
કે સિન્ધુના મોજ મહીં મને તું
બચાવવાને કદી આવજો ના.

ચાકેલ મારા પગની કદી તું
ના ચૂગજે કંકર લોહીભીની,
અંધારને અંચલ હરત મારા
ઝાલી મને ના કદી દોરજો તું.

દેને યવા દર્શન તીવ્ર મારી
અપંગતા, નિર્બળતા, નિરાશ
તે દોનું ખૂબ કઠોરતાથી
વર્ણી રહી દુઃખ, વ્યથા અસલ
ને વેદનાને જિતવી જવાનું
દેને મને તું મુકુ હારમ હોડે.

નિખિલેશ

દગ અયુત

શિખરિણી

પહેલી વર્ષાએ અવનિહિરમાંથી વ્યયમ તણી
જોડે જગમી સતાં સકલ; ધરણી ખુદલીની પરે
છવાંતી લીલી કે ગમ્મવતણી ચાકર ફૂળી;
ફરે શું બહુલ લકરી જગમ બહુમરની!
લહેરે વાસનતી અનિલની ફૂટે પૂંપળ યથા
પ્રચાખાસાખાએ વિટપવિદેરે સ્ત્રી વનમહો
લીસાટા તેજરવી મુકુ સમકતા તામ્રવરણ;

લગ્નશી જોડે શું વન રતુગરી અગ્નિશિખાથી -
ધને માતાં છૂપ્યો રશિયર પ્રતાં મુક્ત સકસા
જોડે સુષ્ટિ આખી તિમિરમહોથી તેજની મહીં
નવા જન્મે જાણે, સુતિત્ર આવકારો રિગતમમ,
વનો, પહોડા, રહેરો, સરિત ઉપસે જીર્વ શું નમે!
ફાપરપયે તારા ત્વમ સકલ ચૈતન્ય ઉદ્ભવું
સૂતું કોરે કોપે દગ અયુત જોસે શત કટુ!
પ્રભાસમ

ધરિત્રીના ખેાળે

મહેશકાન્તા

મારે બાણુ ભીંસ મરી મને; શોણું ક્યાં આશરો જો!
સ્વપ્નાં જેવાં સ્વપ્નન નિરખ્યાં; મારું કોષ ન આઢી:
દેવા ફેરી રિપતિ વિયમ આ કેવી! કારણુપ દેવું!
અદા જગી નહિ હરિ વિગે, વિધવશું ત્યાં અંધારા
એવી જગી હૃદયમહીં તેને ય મારું લક્ષું ને.
રે મારી આ કપહીં જળ વ્યથા કાલતું, એ વિચારે
આલોષા છોડી નગર, પટમાં આવી બેઠો; ધરિત્રી!
તારા ખેાળે નમનજળ મેં કાલવી દારી પીડા.

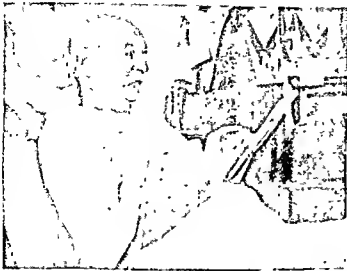
માતા! ત્યારે સમજ હું શક્યો ફૂલ શાને ખરીને
તારા અંકે રિયર ચઈ રહે; વાદળાં કેમ વર્ષા
દેવા કેરે જળ ધરણી! તારા જ અંકે વહાવે:
સૌ ગા! તારા મુખદ ગરવા જોગલે શાંતિ પામે.
પાછાં તાનું થઈ નધીન ચૈતન્ય પામી ફળે તે:
મારા હેમે પણ મધુરવી ચેનના સમુવળે છે.

મહેશકાન્તા

વૈતાલીય

બીજને કદીયે ન વાંછતું ઝીંસનાને રિગત સર્વરશિમનું;
ફૂલનું પ્રમટાવવા રિગત બીજને અંધ જુગલમાં જનું.

જયન્ત પાઠક

નરસિંહરાવ

ભલામણ એળવી. ચોમ્મ-અયોમ્મને તોળનારી નરસિંહરાવની કડક બુદ્ધિએ એ ન કહ્યું, તે એમના હૃદયની કોમલતાએ કહ્યું.

એમના પરસ્પરનોનાં મૃત્યુનાં અનેક દુઃખો પડ્યાં હતાં, ને એ એમણે મનને નબળું પડવા દીધા વગર, વળ એવી કંઈ છાની કરીને સહ્યાં હતાં. અને ક્યારે ધીમ્મનાં દુઃખો એ પણ એમના હૃદયની કોમલતાતું પારણું કરાવ્યું હતું.

એમની ન્યાયબુદ્ધિ કડક હતી, પણ પ્રામાણિક હતી. પ્રામાણિક અને ન્યાયી બનવાના એમના આશ્રદે એમને એમ અનેકવાર કડક બનાવ્યા હતાં, તેમ અનેકવાર ધીમ્મ ન બને તેટલા કોમલ ને ઉદાર પણ બનાવ્યા હતા એક વખત તેઓ એમ. એ ની પરીક્ષામાં યુજ્જ્વલના પરીક્ષક હતા. એ પરીક્ષાના એક ઉમેદવારે પરીક્ષા અગાઉ એમને મળીને એમની સહાનુભૂતિ મેળવવાના ઉપશાંતિ પરી પ્રયત્નો કર્યા. ન્યાયી પરીક્ષક એવા પ્રયત્નોને કોતરત ન બ

ઉ

વિ અને બાપા શાસ્ત્રી સદગત નરસિંહરાવ એજાનાય દિકે-ટિયાના નામથી કુમાર યુજ્જ્વલ હાથ તરફ અપરિચિત નહિ હોય, કારણકે એમના કેટલાંક કાવ્યો હજુ પાઠ્ય પુસ્તકોમાં સ્થાન પામે છે. 'ફૂલ સાથે રમત', 'મધ્ય રાત્રિ-એ કાચલ', 'સદ્ભક્તિમ તળાવ' એવાં એવાં એમના ફૂલોં કાવ્યો આજનાં કુમારકુમારીઓના વાંચવામાં આવતાં હશે. એક નરસિંહરાવ કાણુ હતા? કેવા હતા? એ પ્રશ્નના ઉત્તર આપનાર શિક્ષક કે વંદી, નરસિંહરાવ કડક હતા, લેખકો ને કવિઓની આકરી અકસણી કરનાર હતા—આટલણી કાદનાર હતા, એવું એવું કહે તે આશ્ચર્યની વાત નથી. નરસિંહરાવ સખત હતા, આદાર સાદિત્વ-રીક્ષક હતા, એ ખરું છે, અને યુજ્જ્વલ એ બલુ છે. પણ યુજ્જ્વલ હું એ કેવા નરમ પણ ઘઈ શકતા એ કદાચ ન બલુ પડે. એકને એક માણસ વળ એવો કહોર પણ હોય અને કુસુમથી પણ વધારે મૃદુ હોય. એવા યુજ્જ્વલો એ કમનસીબો છે કે બહેરમાં એમની કોરાવા ન દેખાય; એમની મૃદુતા નિકટના સંસર્ગમાં જ અનુભવાય. નરસિંહરાવના જીવનનો એક પ્રસંગ એમની બિદિવિધ પ્રકૃતિનું સાકે ઉદાહરણ આપે છે એક પ્રાથમિક શિક્ષક હોતા. અરબદાર હોતા. નરસિંહરાવમાં ભલામણ આપે તેો એવું કામ સફળ થાય એવું એ માનતા હોતા. નરસિંહરાવમાં એ સખત ઘરને પારકા કાર્યમાં હાથ નાખવાની નાણુરી જણાવી. કેટલાક દિવસો એ વાતને ઘઈ ગયા. એક દિવસે વહેલી સવારે, નરસિંહરાવ વાંદરામાં આવેલા 'બલુ બેંગલા'માં હજુ બેંગલાંથી પૂરા ભજત નહોતા થયા ત્યારે, બેરબીના મધુર સ્વરે એમને અને પડવા. કોઈ ગાઈ હતું: 'હયામય, મમલ મંદિર બોહો.' એમનું જ રવિનું ગીત. પોતાના પ્રિય પુત્ર નમિનના મૃત્યુ પછી રચેલી કવણુપ્રસરિત (elegy) 'રમણુ-સંહિતા'માં, પોતાને પ્રિય અને યુજ્જ્વલને પણ પ્રિય એવું એ ગીત, કોઈક હૃદયને પીગળાવે તેવા સ્વરેમાં ગાઈ હતું. નરસિંહરાવ નમ્યા; બહારના બંદમાં આવીને બારણું ખોલ્યું. માનારની પ્રાર્થના ફળી. નરસિંહરાવ હયામય બન્યા અને એમણે 'મમલ મંદિર' બોલ્યું. આ ગાનારે એમના પ્રિય ગીત વરે એમના મકાનનું જ નહિ, એમના હૃદયનું પણ બંધ કાર ઉઘાડ્યું, અને પોતાને મોહીત હતી તેની

ઉપા નરસિંહરાવમાં ઉત્તરવસ્ત્રોએ નિરૂપ થવા બાદ, નીચે અપારે એકિન્દ્રવ કાલેજમાં યુજ્જ્વલની પ્રોફેસરના

ભોળાનાથ

... કવિ, વિવેચક
અને વિશેષ તો બાપાશાસ્ત્રી તરીકે જેઓ
ગુજરાતી સાહિત્યની સાથોસાથ જીવંત રહેશે

★ લેખક

રામપ્રસાદ ગ્રેમશંકર બક્ષી

આપે; નરસિંહરાવે એ ભાઈને મુશ્કાત સુધી આપવાની ના હતી. એ
ભાઈએ આમલ છાંદ્યો નહિ ને એકવાર એ એમના કોરડામાં દુરથો.
નરસિંહરાવભાઈએ એને ધગદાવીને હાલ્યાં. પરીક્ષા પૂરી થઈ. ઉત્તર
પત્રો તપાસાઈ ગયા. પરિણામ નહીં કરતાં પહેલાં રિવાજ પ્રમાણે
પરીક્ષકોની સભા મળી. એ જ હમેદવારને પહેલાં વર્ગ મળવામાં
સારા જેવા માર્ક ખૂટતા હતા. બીજા વિષયના એક પરીક્ષકે ચોડાક
માર્ક આપવાની પોતાની ખુશી નજીવી, અને નરસિંહરાવભાઈને
પૂછ્યું, 'તમે બાઈના ખૂટતા માર્ક ગુજરાતીમાં આપશે?' નરસિંહ-
રાવે ખૂટતા માર્ક આપ્યા. એમને ખુશ્મસી એ હતો કે ચોઈ એ
હમેદવારની શુદ્ધિ અને તૈયારીની પરીક્ષાને પ્રશ્ન હતો; એના
નતિક વર્તનનો ન્યાય કરવાનો પ્રસંગ નહોતો. એને મુશ્કાત ન આપી-
ને પોતે એને અનીતિ કરતો બચાવ્યો હતો, એટલે અનીતિનો પ્રસંગ
ઉત્પન્ન જ નહોતો થયો. ગુજરાતના મહાપંડિતોમાં અંબરધારને
મહાત્મ્ય એવા એમના એક મિત્ર, એમણે આ રીતે પ્રથમ વર્ગ આપી
હોધા એથી નાખુશ બન્યા હતા. પણ નરસિંહરાવને આત્મસંતોષ
કે હતો કે નૈતિક દેવતાની બહુ માટે—બહુ નહિ, બહુના પ્રયાસ માટે
એમણે બૌદ્ધિક દેવતા શિક્ષા નહોતી કરી. આવાઆવા પ્રસંગો
જનતાના જીવનમાં ન આવે. જનતા તો કાર્યરત જીવ જીવે, એની
પાછળ રહેલાં મનોમન્યોને એના એવામાં ન આવે.

એ નરસિંહરાવને ગુજરી ગયાને આજે લગભગ ૧૩ વર્ષ થયાં.
એમનાં કાળો આજથી પાંચીસેક વર્ષ પહેલાં વંચતાં તેટલાં આજે
વંચતાં નથી; છતાં સદૃશીઈ જાણે છે કે સદૃશ નરસિંહરાવ ભોળા-
નાથ દિવિટિયાઓએ પૂજ્ય ગાંધી જીએ સત્કારેલા 'મંત્રણ મંદિર યોલો'
એ ગીતના રચનાર કવિ; નવીન યુગના કવિઓના અગ્રણી; ને આજે
એમ. એ. ના વિદ્યાર્થીઓને હાવાસાએના અભ્યાસમાં અત્યંત
ઉપયોગી થતા 'Gujarati Language and Literature' નામના
મનના લખનાર સમર્થ બાપાશાસ્ત્રી. આજથી ત્રીસ-પાંચીસેક વર્ષો
પહેલાં જેમનાં હાથોએ ગુજરાતી કવિતામાં નવી આવ પાડીને
કાવ્યરસિકોને શિષ્ટ સુસંસ્કૃત અભ્યાસયન પૂર્ક પાડ્યું હતું, ચાર
દશકા સુધી જેમને બાપાશુદ્ધિ માટેના આગ્રહ ગુજરાતી લેખકોને
'સાધના'નો પડકાર કરી રહ્યો, જેમની નીકર સત્કષ્ટિ અને
સ્વદ વાણી અનેકને ટારતી હતી, એ નરસિંહરાવની અન્ય હાલ્ય-
હતિઓ કદાચ વિસરાઈ જાય, એમનું વિવિધરંગી નહિ પણ સાહિત્ય-
જિજ્ઞાસા વીર લડેલા જેવું જીવન કદાચ સુધાઈ જાય, તે પણ એમનું
બાપાશાસ્ત્રનું વિરાણ કાર્ય એમને વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસમાં જીવંત
સાખશે ને 'મંત્રણ મંદિર યોલો' જેવી શૈક્ષિક લોકહક્કમાં વિરાજેલી
એમની ગીતહતિઓ એમને ગુજરાતમાં અગર આખરી.

કવિની કામગીરી તેમજ બાપાશાસ્ત્રીની કહારતા, એના વિદ્યાર્થી
સુજી ધરાવતા ગુજરાતી સાહિત્યના આ બીજાપિલાગદના માનસ-
માં, આપણે જેવું તેમ, વિદ્યાર્થીઓ અનેક હતા. શિક્ષકશ્રીમાં

અંબેડકરના
અને રાજીવના
તેમજ વિદ્યાર્થી;
૧૯૪૫ના કુમાર નરસિંહ-
રાવની અગ્રણી
ચમક વર્ગીય
આવે છે.

તેમજ વિદ્યાર્થી
ભોળાનાથ જેવી
નામની પામતી પત્ર-
રેસા આપા (૧૯૮૮ના)
નરસિંહરાવને બાપા
આપા કાંઈક
જેવા હશે.

નરસિંહરાવ અને એમના દ્વિતીય પત્ની સી. સુશીલાબહેન ઈ. ૧૯૮૮માં આ છબિમાં પહે-
રેલી છે તેવી એ બંગાળી પાથકી-ટોપી (એનું નામ 'મોરારો') નરસિંહરાવ, રમણભાઈ વગેરે
પહેરતા તે, કવિવર રવીન્દ્રનાથના મોડાભાઈ સત્યેન્દ્રનાથરાજોર અમદાવાદ, રોહાપુર વગેરે
રથળે ડિરેક્ટર નહીં હતા તેમના ગાઢ સંપર્કમાં આવવા બાદ નરસિંહરાવે અપનાવેલી.

એ જુદા હતા, વિશિષ્ટ અનુભવગ્રામી હતા. સાહિત્યક્ષમતા એ
જેટલા ઉચ્ચ હતા તેટલા વ્યક્તિ-જીવમાં પ્રેમજ હતા, ભાવવત્સલ
હતા. પોતાનો મત ખરે ઢોલ ત્યારે એ જેટલા સ્વમતાચૂલી હતા
તેટલાજ, એમની ખાતરી કરાવે તેવો કોઈ વિરોધ નીકળે તો ખર-
મતપ્રદબુધ્ધિમાં ફાંફા હતા. આકૃતિએ રચાણથી કારે તેવા હતા; —
પોતાની ભ્રમભંજ પ્રચંડ એવી કાયાને આખી રીઠ પાટલનું ને હૃદમાં
સળગીને નીકળે ત્યારે સાન્નિદ્ય એવા ભાવતા, છતાં ધરમાંજી જીવિ-
યન અને ધોતિયાના સાદા ગોપાકમાં નાગરમજા નરસિંહની યાદ
આપતા. આસિરહટ ક્યેકરતરીકે, ગુજરાતી સમાજથી દૂર, અંગ્રેજોના

ખનુંજમાં રહેલા તેથી તેમણે આદાર સિવાય
ની બાળતમાં પાશ્વિત્ય જીવન સરખી રતીકારી
હતી, મળુ આન્તરતરંગાં એ આર્ય- દેશી
રહ્યાં હતા. વિધિ, ઉપવાસ અને ઔચિત્યના
આચારોથી આ અમરદહાર કવિ નિરુત્ત જીવન-
માં મોઢે હેઠ ને કેટ ધોતિયું પહેરીને નીકળતા
ત્યારે પશ્ચિમ ને પૂર્વના એગિસ્ટ પહેરવેરાથી
પોતાની dual personality નું—જેવડા
વ્યક્તિત્વનું પ્રત્યક્ષ નિદર્શન બની રહેતા.

આવા, ગુજરાતના નવયુવાન આ પ્રથમ
પંક્તિના કવિ ને ભાષાશાસ્ત્રી નરસિંહરાવને
જન્મ, ૩૭ સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૬ને રોજ અમદા-
વાદમાં થયો હતો. એમના પિતા સરદાર
રા. બ. જોળાનાથ શાશભાઈ સરકારી અમ-
દવાદ હતા. જોળાનાથભાઈ પ્રથમથી જન્મજ
ધર્મિક હતા, પણ એમની ધાર્મિકતા મતા-
નુશતિક રિતિને અને જોરાવ વહેમોને તણને
કોઈ અસ્થિતિ પ્રત્યે વળી હતી. સમાજસુધાર્-
કારમાં એ સમયે તે આ અમરણી હતા. અમદા-
વાદમાં પ્રાચીન સગાજની રચાપના કરવામાં
તેમનો મુખ્ય હિસ્સો હતો. દેવેન્દ્રનાથ
રાજોર, પદાપર્થદ્ર યુગ્મજોર, બ. જી. રાજવર્ધ
સેન વગેરે બંગાળી સમાજ સુધારકો અને
વિચારકો જોરના એમના સંપર્કમાં, તથા
જયજીરાલ જીરાલ, મહીપતરામ રૂપ-
રામ, લાલશંકર દત્તિયાશંકર વગેરે અમદા-
વાદના અગ્રણીઓની મેટ્રીથી એમણે સુધારા
અને સંસ્કારને મેઘ આપ્યો હતો. વિદ્યા,
કલાસિકતા ને ખાતદાનીને કારણે તે વખતે
જોળાનાથભાઈના કુટુંબની સારી ખ્યાતિ
હતી. આવા જોળાનાથભાઈની સાત બાળ-
કોમાં નરસિંહરાવ છઠ્ઠા હતા. એમના બે
વડીલ બંધુઓમાંથી એક આપાસાવ ૧૮૬૬
માં અને બીજા, સોથી ન્યેષ્ટ, બાળારાવ
૧૮૮૨માં ગુજરી ગયા હતા. નરસિંહરાવથી
નાના બેરિસ્ટર કૃષ્ણરાવ સંગીતમાં કુશળ
હતા. નરસિંહરાવ બેર નનુમાઈ કવિ, અને
મનુમાઈ (કૃષ્ણરાવ) સંગીતજ્ઞ; એ બેનો
રનેલસંગાર 'હૃદયનીજા'ના અર્ધવૃન્કાવ્યમાં
અમર થયો છે.

નરસિંહરાવની વિદ્યાર્થી અવસ્થા સંસ્કૃત; અંગ્રેજી, ગણિત વગેરે
વિષયોમાં દેખાઈ આવતી હુદિયાતા અને કાંડી ગુરુમંતિથી કીર્તી
લેડી હતી. એમના ગુરુઓમાં મુખ્ય. સદૃશ્ય અંગણલાલ સાકરલાલ
દેસાઈ અને (ફોજીભાઈ) સદૃશ્ય ડા. સર જામફખ્ખ બાંકોડાકર. એ
બંને ગુરુઓ પ્રત્યે નરસિંહરાવને કેવો શુદ્ધ ને ખરા હૃદયનો 'જાન્ય-
ભાવ' હતા તે આગળ કપર ન્યારે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના
પ્રમુખપદને અંગે ગુરુ અંગણલાલભાઈ અને શિષ્ય નરસિંહરાવ વચ્ચે
ગુજરાત રોની પસંદગી કરે એ વિષયે પ્રથમ આઠ્યો હતો ત્યારે, તેમજ
સંસ્કૃતના અને ગુજરાતીના ભાષાશાસ્ત્રના મેટ્રમાં ડૉ. બાંકોડાકર જે

ભૂત-આંબલી

ਦੇਖੋ

‘સારંગ’ બારોડા

 જાનિને દિવન હતો. સાકાં-છાણા કથરાવવાનું કામ પૂરું
 હતું હતું 'ચોરાવાડ' કામ ચાલુ થયું હતું. ઘેરેયાની રવતેરતા
 રમી વડીસોને કાચ લોડી ગયો હતો. ગોઠના પૈસા ન આપ-
 નાનું અપમાન થયું, કપડાં છંટાતાં, હરિયે ગોઠાની અને આ જાણુ-
 થા પછી પચ્છ ગોઠ તો આપવી ન પડતી. સાલોની મુંદકીઓ
 ગાઈ મઈ હતી. વિચરિયાઓનાં ચોડાં તારાની મેમથી રમદોળાઈ
 વૂકપાં હતાં. રમની મીસી કે પિયકારી હાથમાં ન દોષ એવો જીવાન
 ન નાનાશ નાગમાં ગજવો મુરદેસ હતો. દોળોના દિવસથી ન જાણુ-
 વડેડી રાત લઈ મઈ હતી.

સુરજ કૂળતાં ચક્રે ચક્રે દોળા પ્રમદી. સોધી ચોડી અને આઝા
દેવસ સુધી સળગતી રહે જોવા દોળા મહોદલાનું ગોરવ ગચ્છાતી,
અને આ ગોરવ ચર્ણોદી કાઠરાવાસને વેરેછુ દઈ. કાઠરાવાસની
વેર આંગળ આગની ઝીછ બધી વેર આખી લાગતી. કોઈ વેર તેના
મારાં કપરવેલના પ્રથળ ગરી તેણે સુરજ ન જોતેરે તેલેલ ધને,
દારાં માડી થતી, લાકડીયા ઝીછળતી, અને જેતેજેતામાં વાલ ધારિયાં
તલવાર પર આવી જતી. પણ છેવટને વિજય કાઠરાવાસની વેર-
નો ન થતો. કાઠરાવાસની વેર ન્યાં લાકડાં છાણાં ચીરવા જતી
થાં ઝીળી કોઈ વાસની વેર આવી થતે તે. જેને નમત આપું પડત
અથવા કોઈ નાના સોધી રાજ્યના લકડગરી જેમ કાઠરાવાસને
વાસને જોઈ જોઈને મઠદ કરતી પડતી. કાઠરા ગોડીસિદ કાઠરા-
વાસની વેરને આજીવન સહય અને વજ્રચૂડાં સરદાર દત્તે.

પાલી બાગણીએ આપુલ વર્ષ વગરે રક્ષણીને એકાં કરેલાં બજા-
પર ગૌતિયાની નજર હતી. કણ્ણીવાસની ધેરને પાલુ ત્યાં જ
ગેામારવાને વિચાર હતો. મધપાત પછી બને ધેર ત્યાં કોણીસાથ
ઠેગ્યા એટલે વાત કદાચ વધી નહત, પણ પાલી રક્ષણીની કુકડી જેવી
જીવ જરાક અજાણ્ય થતાંની સાથે જ લીડી જશે એની સર્વને નજર હતી.
શોર કરવો પાલવે તેજ ન હજી કબડવામાં ગૌતિયા છતવાનો એ
જ એકસ હતું અને પાછા જવામાં અપવાન હતું છું કરતું એની
વિગાસણાંથી કણ્ણીવાસની ધેરને સરદાર આજે કાઢે એ પદેલાં
તેા તેતું અહીં પકડતાં ગૌતિયાએ પિથેથી જાના કાનાં કહ્યું: 'અહા
ધનિયા! મરવાનો યથો છો છાનોમાનો-હાડે પડી નહિલો
હાડુ કર્યાહ જશે.'

ગેતિવાના બાણી અને વર્તન વચ્ચે જાણી છંદાચરેન ન હતો એ બધા જાણતા. એને પેલામાં જરા બે સ્થાનમાં ન હતી. પણ પોતાની યેરનાં જેવાં નમરૂં આપવામાં પણ એણી માનવનાં ન હતી. કણબીવાનાં સંસારનાં આ કાલિપતન મનોહી પરિસ્થિતિ પ્રિયતો નહોતી એ; છતાં જરાકે કિંમતથી અને જરૂર કરતાં જરા મોઢા અર્થાનથી એ પોદધી : 'ગેતો બજારનાં મેઠે.....'

પેઠાં જોરથી એક મુઠ્ઠી ચોડી દીધી! ધનિયો પેટ પકડી ડૂર પડી ગયો. ચોડીના વાદે જોને જળ પળી. ચોના સાથીચોઆંધી કોઈ સળવળનું નહિ. હવે પાછા જવા સિવાય બીજો માર્ગ ન હતો. જાતજાત ધનિયાએ કહ્યું: 'ચોતિયા! રોડોરોડોનાં બળતણ ચોરાવાનાં તે શી બાદાડી રીત બતાવેનાં બેઠો દોષ તે. ચોતિયા આપણીરૂં મુઠ્ઠી એકઠા બાડી શી આવવે: વાસ પાસની દોળી આપનારના વરસાડે સુધી સળિયાતોરહેશે.'

‘અરે, ભૂત ને સુડેલ, બધું જ મનવામાં પાક્કીને રૂંકે છે. છાનો-
માનો જ, નહિતો એકાદ તને જ મજાસી દઈશ. મૃત્યુ તારી ચેરનું
ઉપરાજી હોડમાં. ડાળું તો મું આખી આંખડી ઉપાડી લાવું’

‘ହୁଏତୁ ତ’

‘કેટલા રૂપિયા દાનમાં આ છે?’

‘પચ્ચારી પશુ સારત પળી ને પાંચ શેર ખાઈ રહી. છે દિગત’
‘એમાં જળી દિગત થી નેહતી’તો’

‘હીક, તો આવતી કાલે મધરાત પછી તારે એકલાએ જવાનું.
ખનૂરની પેઠઠી આંબાલીની ઠાળે સાંજ પડતાં તારા હેખતાં જ

‘કચ્છખા! ફરી ન જતો, હોં; નકર આમળ હું છું.’

‘ફરે એ જ આપને।’

*ઠીક ત્યારે; રૂપિયા ને ખતૂર માણે સાંજે તૈયાર રાખાજ.

સતેની મંદૂરી મેળવા ધનિયો એની રર સાથે ખાઉ ફર્યા.

મોતિયાના ચામની વચ્ચેથી બાજેથી અર્ધાંક માં ૩૪ આવેલી શુભાચળી આંખથી આનુભાવનાં સપાળાં માગેમાં જાળવીને હતી. ખરા જાણે, કુલની સાંજ અને અરથી રાત આ ત્રણ મેળાએ ત્યાંથી પસાર થઈ જેમજાણેલું મનાવું ક્રોધે જાળવેલા વટવાણું જાણેરે ત્યાં વિસામી હતો તે સાંજ પછલાં એને તાવ થઈ આગેલો. સાંજ ત્યાંથી પસાર થતાં પછાં માણસોએ ત્યાં વિચિત્ર છાયાઓ અને અજનીતરા અવાજે સાંભળ્યા હતા. જેણે જેણે આ માનુષ્યનું હૃદય એળાંતી સજાપસા એ અનુભવના દિવસે જ માંદા પડ્યા હતા. સવા રોર કુદ અને અરણે રોર જાણેલી શુભ-આંખથીએ પહોંચાડતાં દરેકી સામે થઈ જતો. આંખલિયા બૂતની આવજાકોટના કંપાય આટલે સહેલા હોવા છતાં ક્રોધે માનવી ત્યાંરેવચાએ જવા તૈયાર થઈ નહિ. મોતિયાના જામનાનુ મુખની બેંધ એક રાતે સાંજે તોડી નારોડી એકી. બીજા દિવસે સવારે ભૂતપાળી આંખનો નીચે એ અરેલી મળી આવી ત્યારથી એ આંખકીની અમણિન આચારો-માં એકનો કમોરો થયો. થયો કે મમજાતાના સમયે માનવી તો શું, દોર પછ ત્યાં જન્મ તો અજવં પાછું ન આવે તિથિતો આ બધી વતોતથી અજાણ તો નહોતો જ. પછુ રવજાવે જતા અક્ષર અને એમાં વળી ક્રોધે પડાયો, પછી પછવું શું કે સંતોડે પડકારે એણે ક્રોધે પડતો અને ક્રોધે પડતો હતો એટલે હૃદયવનાને હતો.

મુલેશીની સાંજ પહેલાં આંજણીની ઢાળ પર અવરની પોટલી બંધાઈ ગઈ. મોતિયો મધરાત પહેલાં ત્યાં પહોંચી નહીંને ગાલમાલ

જુનુંઆસન

આપણાં શરીર, મન અને ગ્રાન્ટિંગ્સ, ત્રણેને એકી સાથે સ્વસ્થ રાખતી અનન્ય વ્યાયામ પદ્ધતિ યોગાસને

આસન

અ

વ્યાયામ સુધીનાં આસનો ચતા સુધે ને ક્યાં. દરેનાં ત્રણ આસનો જોધા સુધે ને કરવાનાં છે.

આ આસન બરોબર થઈ શકે તે કૃષ્ણ મટિલા નામ જેવો શરીરનો દેખાવ થાય છે, માટે એને જુનુંઆસન કહે છે. જુનુંમ એટલે સાપ.

પાયરણા ઉપર લાંબા થઈને કાપા સુધે નજીક. બંને હાથ બંને બાજુ પર રાખી અને કપાળને જમીનને અડકવા દે. પગનાં તળિયાં ઉપર રહે અને અંગૂઠા જમીનને અડકે, એવી રીતે પગ રાખો. હવે માથાને હાથે કરો અને કીમીમીને બંને તેટલું પાછળ લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરો. છાતી સુધીનો બાજ લાંબકાય એટલે અર્ધાં સ્થૂં થોળી પાછું માથું પાછળ લો. નાભિ-હૃદય-જમીનને અડકેલી રહે; માત્ર તેનાથી ઉપરનો ભાગ જ લાંબકાઈ જશે એટલે. શરીરને વાળતા

દાવાના દેહની નજર પડે તે લો. કીમી પીમે હાથ ઉપર એટલું જરે અથવા અને કમરના રેનાયુઓને જરે જ વળાશે. કરોટના ઉપરના ભાગમાંથી વળતાં વળતાં નીચે જવાનું છે એ યાદ રાખવું. આ પ્રમાણે બરોબર આસન આવી નય, એટલે જોડી રોકતે એ રાખો. પછી જેવી રીતે શરીર લાંબકું હતું તેનાથી થોડી રીતે એને પાછું જમીનને લગાડો. એ વાળથી સાર કરીને સાત વાર સુધી આ આસન કરી શકાય.

આ આસનથી કરોડને ખૂબ કાયદો થાય છે. યાકને લીધે પીકે કે કમરમાં દુખવું હોય તે આ આસન કરવાથી આરામ થઈ નય છે. જમ્મા પછી જેને કાયમ પેટ બારે લામવું હોય તેના માથુરો આ આસન કરી ખૂબ કાયદો કરાવી શકે છે. કાસખાઉ શુકલ (ગાંધાર્ધિકયા રેડિયો-અમદાવાદના સોનનયી)

આવતાં જ સામેથી એક વડે બંધકર વેગથી છીંકા દેવું મેલિયાની સામે ધસી આવ્યું. મેલિયા તત્કાલ બેચેન થઈ પળતાથી એક બાજુ ઢકી બેઠો. વડે વેગમાં ને વેગમાં સીધું દોડી ચ્યું અને વાડાવાના એક છોડામાંથી બેલરમાં આસ્યું ગયું. મેલિયાની છાતી ધડકી જી. ફફડતા કાળજે આગળ અને પાછળ નજર ફેરવતો એ જેમ તેમ કરતો હડપ્પીને જ પકાડ કરી મેળો.

જેલમાંથી બહાર નીકળતાં થોડે દૂર સાથે જ પેલી બંધકર બૂત-આંગણી દેખાઈ. હેયાની હાંફે બંધકર નાખવાનો પ્રયત્ન કરતાં મેલિયાએ મેલા અને જોખના બધા દેવેનાં રમણું કહ્યું, પણ છાતીમાંથી, કોણ જાણે કેમ, પેલા ફફડાટ અસતો ન હતો. સારતની અસરી આગક કાળજેરના યાનકમાં બંધવાની માનતા માની 'તિયાએ હાંકતા હેયાની આસરની દિગત એકઠી કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ દિશ્યા પેલી પેલેથી ભોતિને વાપરો દોટાને વડકાઈ હતો. પગમાં હવે નરી શિલિલતા આવી ગઈ હતી. આલેનો વેગ તદ્દન હળવો થઈ ગયો હતો. સામે દેખાતી જીમની આંખની આંધત બંધકર લાગતી હતી. મેળો વડકાઈ બેલતી હલપના સંધ બંધકરતા કરતાં વડકાઈ કરતી. કાંપતાં જડગાં અને યથરાત કોડમાં મેલિયાની જમ્માન સજ-વળી: 'કાળજેર નાખો. કહ્યું દેખાશે નહિ અને દેખાશે પેર પાછા પડો' એવો તે પચાસે રિયા તારા યાનકમાં વાપરીશ, મારા ધણી.'

કાળજેરનું રમણું કરતો, મેલિયા આંખની એ પડો' આ અને જે રાજ પર પોટથી વાંધી હતી ત્યાં નજર કરી. મન્યુત કપડામાં ગાંઠ વાળીને બોલેલી પાંચ શેર અનુરની પોટથીને મળેલ ત્યાં પેલા કપડાના સામે અને પડોકાને કાળજેર વડકાઈ ફરકતો હતો. મેલિયાનાં દેવાં અને માથાના વાળ બળથી જોડા થઈ થઈ, હાથપગ પાણી પાણી થઈ ગયા અને જ્યાં પોટલાના લટકતા અરોરે-ની બાજુમાં એની નજર પડી ત્યાં તે...

જો બાપલિયારે... કરતી થીસ પાણી, સુડીઓ વાળી મેલિયાએ એવરોએ એલવાની ડોળીમાં દોમી કીધા.

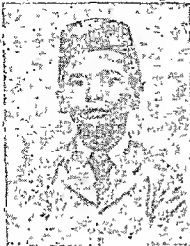
પાણી રોટ મૂકી. પણ બીલિથી કાંપનું અને હાથપગ પરથી કાપુ કુમાળી બેઠું એનું શરીર ફફડાઈને આંખની નીચે જ ભેલોલા થઈ દોળી પડ્યું. તત્કાલ બાજુએ જોડી પડી. મેલિયાની અંધારી આંખ પર એક કદાવર આકાર જરા સળગ્યો અને પાણી ત્યાં સોલિ છવાઈ ગઈ. ધૂપાં કરતાં ધૂણે વધુ સળગતીની જવાબતાં મેલિયા પાછો ફર્યો નહિ, એટલે અંગેજ શંકાઓથી ઘેરાએલો મેલિયા પચીસેક થેરેલાં એકે રોટું તલવાર, કારિયાં, ડાંગ, રફાનું અને લાંબી બેટરીના ધોલા લઈ એની શોધમાં નીકળ્યું. બૂત-આંખની એ આવતાં નીચે પડેલા યાનન આકારને જોઈ બધાંયનાં કાળજેનું કંપી લેક્યાં. સંયબળની હેલપારજુ ન હોત તે કાંઈ તેની નજીક જવાની દિગત પણ કરત નહિ. આંખની નીચે આવતાં બધાંયનાં પગ કાંપી રહ્યા હતા. બેટરી પ્રકટાવી સાંધીએ એ મેલિયાને વડકાઈ. છબ દત્તો, પણ કહ્યું જમ્માન પછે દવાએકું હતું હાંત બંધકાઈ ગયા હતા. બીકથી આંખે કરડાઈ અઈ હતી. કપાળ પર પરસેવાનાં કીપાં સાફ દેખાતાં હતાં. બધાંયના પ્રયત્નથી હસેક મિનિટ મેલિયાને હોરા આવ્યા. સાધી-કાસેને જોઈ એને આતરી થઈ કે પોતે છવી ગયો છે. તાવથી તલકતા શરીર એજે બૂત જાણે હતું ત્યાં હાથ સંભાળ્યો. આંખ કંઠાવવા નેટલી દિગત પણ એનામાં રહી ન હતી.

- ચાર પાંચ બેટરીના પ્રકાર પેલી પોટથીવાળી ડોળી પર નખાયો અને ત્યાં એકઠા થઈલા પચીસે જુવાનો પેલા કદાવર આકાર જોઈ થયરી ગયા...

— પણ બીજા જ સંજે બધાંના કાળજેને કંપ એસરી ગયો. કવળતે એકઠા થઈલા આ જુવાનિયાઓના અટકચાળા રન-બાજ પડે-બેટરીના પ્રકારથી ભગી અંજોડા એક મેલિયા છુટું વાંદો ત્યાં દિલિયાં કરી રહ્યો હતો.

બીન ને દિવસે થેરેલાઓએ બૂત-આંખની નામરોષ કરી, એના અંધરોએ એલવાની ડોળીમાં દોમી કીધા.

બાંધ ગઠરિયા

← શ્રી અન્નપ્રવન મહેતા :
આ હપતાઓમાં આવતા
પુસ્તકો કાળના વખતોનો
વેળાનો : ક્રમાર વખતો.

કિં કૃત્યમાં ક્રિદેત રમવાની ખરી મન પડી. રમવાનાર તો
કોઈ નહિ, પણ 'નતમ રમણ્ટ' (નતમસાદેવ) ની 'અધુનિકી
ક્રિક' દ્વારા આવી ગઈ તે આખી વાચી નાખી. કેમ બેઠા રહેવું,
કેમ બેઠે પકડવું બેઠે નાનીશોડી બંધી ન સૂચનાઓ ધ્યાનમાં
રાખી રમવા માંડ્યું. પરિણામે જીવનના ક્ષીરમાં શીદદ મેંચ રમ-
વાની મળી. જોમાં જે કહેલી ક્રિકેટ-પ્રતિપત્તિ આત્માશામ ખાનસાદેવ
મારતર બહુ ખુશ થઈ ગયા તે એકબેંદ ઈનામ આપ્યું. જે બંધવાં
હું પહેલો નઈ ઉઠેલો નાંટ આકટ રહેલો તેથી આપણે સીનિયર ક્ષીરમાં
પણ હાંખલ થઈ ગયા. નાંટ આકટ રહેવામાં હું મોડી ધાડ નહોતી
મારી; કારણુ રગત સાવ કુસ, અને બેંદ કપાડવાના ન રોએઈ!
આગળ વધીને રંગાવ થા પાછળ નહીને અટકાવ, એ ન એક સિદ્ધાંત!
રન બેઠો તો પૂરા રોગળ પણ નહિ.

દાખલા તો કપાળે ચોંટ્યા ન હતા. ચક્રવર્તિ બ્યાન અને દેડાંસ
એંટ શેડ, મોંડામાં ચોપીમાંથી વાંચતોમાં આનેલા, પણ માથાની
ના દાખલા તો તેળા. એવનિજ્યા પણ વિચિત્ર બની જીની હતી.
રહેવા અને કપૂળ; શુભો, છુટા પાડો અને કોચન કાંઠો. પરિણામે
પહેલીની પેઠે આ માથામાંથી પણ રોકના દાંડિયા ખુલ્લું દાખલામાં
તો ખરા ન, પણ અંધેજમાં થે માઈ મોહા!

'પરિણામ સાંભળી આપણે આપણી ધામના પાછલે બારણેથી
મોહા મોહા વરગાં જાગલ થઈ ગયા. તે દિવસે તો વરગાં કાઢી કંઈ
બોલ્યું નહિ. બીજા દિવસે રાનિવાર હતો. કારણ તે દિવસે કંઈ બંધ
હતી. શું ધારો હો? સવારે વા-બા પીધી ત્યાં સુધી બન્યું કંઈ હ
ન નહિ. પછી માથાએ એકો ભેડી મેંચાવ્યો અને કપડાં પહેરવા
માંડયાં : 'શેડ! ચાલો, તેવાર દાખો.' કંઈએ બેઠો મારે તેવાર
વખાનું સૂચન મળ્યું. માથાવરણુ તરત ન સગમણ પડે એવું હઈ,
પણ નેમ શી હતી તે કળવી મુરકેલ હતી.

નવેકને શુમારે આપણે એકામાં મોહવાયા. માથાજ બને
હાંકાવ બેઠા. નાના માથા મોનીસાઈ પણ સાચે નહિ. અને વરકેડો
ની હતી. સુધિયામ્ની ચાલે, બેત્રણ થર નથી ગયા, એટલામાં તો
રોની મહાનગ પોતપોતાને એટલી આપસાર આપંચા તેવાર હતાં!
પહેલાં તો સામેવાળા વેલામાંથી રસે ધોળાતા ધોળાતા આવતા
અવાજો : 'કેમ? લલ ઘાંટી તારે? હા તો, બીજું શું થાય?'
દબથે પૂરું કરે એટલામાં ડેકિસનમાંસે બેઠે તમાવેલો જાતચોળ

સળિયો પાળીમાં હમકાર્યો : 'કેમ લાઈ? કાટલા ખાતે? વધે એમ
કું કરો છ ઊંડામાં સાદેળાં એક વરસ વધારે!'

પણ વેલામાંથી વળી રહુકો પૂરનાર મળ્યું એટલે બેઠા રહી
ગયા. અને બગદ પણ મારો વહાલો સમજ્યું, તે એ પણ બેઠો રહી
મથો! વેલામાંથી હવે છાણી ચલાવી : 'એ તો, ઊંડામાં! પેલા
તમે બેંદબોલને સાલાને સળમાની દેા. આખો દા'ડો ટકે કદાકુદ.
બે આમ માંદરા ને બે આમ માંદરા! સાલું વરસ બચ હવે કંઈ પાછું
આવે છ? કીક છે; લઈ જાઓ!'

પણ કયાં?
જરા આગળ નથો વધ્યા ત્યાં તો અમારા દાંદાના ધરની વલી
જમણા અલ્લક ડોળો એટલે ટાંપીને બેઠેલા તે કળકથા : 'હું ચિમનને
માલે ન લખુજ, ઊંડામાં સાદેળાં! આ જુઓ, આ ન બલીમાં અર્ધો
તણ વાંસની લાકડી રહેતે અને બે પાડિયા લઈને બેાલ જુએ. ચિમન
ને હું તો નાનપણમાં રજેલા. એટલે રાને તો કહેવાનો લક. છે.
આવાની મારે તાજ, જરા બૂંગળો પકડનાં શીખવાડું.'

ત્યાં નગીન જાણ ને હમન નાદાગાર બેઠેલા, તેમાંથી નગીન-
ભાઈએ શારરી ચલાવી : 'અરે પકડયા બૂંગળા! આ કહ્યું તે, અરે
કમળ નહિ પુરાય બગીચે ને સુ ધાડ મારે છ તેની મને ખબર છે
ને! ઊંડામાં સાદેળાં, રેન સવારે જે કલક મારે તેં એસવા મોકલો,
જુઓ કેવો દોડિયાર બનાવું છ!'

'તે નગીનભાઈ, પગાર કું આપડો?' વાંદામગરે કહ્યો.

'વર્માર રોનો? એ તો આણ્વાભાઈ મને સામા આપે. ઈંટકોતમાં
શી લઈ જતા હતા ને, તેમ બહુબહુ તો ઊંડામાં કહેસો તો દાંળવાત
ને બે વળેલાં થનિયાં. કેમ સાણામાંથી હવે જરા જાનું તો જુઓ!'

નદોડ કોઈને નહાવા ધોવાણું કે બીજું કંઈ કામકાજ, તે ચંદને
પહેરે અરબો ક્લેન ગયા નથી એટલામાં તો પાણી મહોદલો નખા
થઈ ગયો! સાંસો, લગરકા ફેરવવામાં નગીન જાણને લગીને રાજ
મારી રાચે રમે, તે જે બુકલે શરીરે છાતી કાંટો શું જે બજે એવું
વાધ માર્યો દોષ તેમ બે પણ આંતરે બેઠો. રહી મથો! વેલામાંથી
રોની વળી ફેલની હાખડી લેવાની ભૂલી ગયા. તે પાછા માળીની
કુકાન આગળ આવી રહ્યા : 'મેં તો, ઊંડામાં, મારા સમ, આ
બગદ બાણને પાસ થાવ તો ઈનામ આપવાનું નહીં કહું હઈ.'

'હવે એમ અમરથી લાપડી કું પીરસોછ? આપણે આપતે વરે.'

'હવે, બે વરસે તો અડેડા પણ પાસ થાય!'

'એ વાત રહેવા દેા. આપણાં અંગારામતો નહુ આજ માંચ
વરસથી મેલકમાં કુમાચા કરે ન.'

'તે બાણભાઈ! તમે મેલકમાં નાપાસ થયા? એ પરીક્ષા
જરા અમલી ખરી. જોમાં તો મહત્તરનાં કાંટાં બેખાવ છ, ને!'

'ન્યાતમાં વડુના સંકાર કે હવે? હું ઊંડામાં!'

દરામખોરને જોમાંથી કંઈકના મેં કાઢ્યો. સખી-વાંસી આપેલા, મની આપેલો. ફરી આપેલા, પણ મેં મારી વધારે પાછું નહિ, અને ઉપરથી મીઠાઈએ મારી રેવડી કઢાવી, બોલે તો બોલે, પણ ઉપરથી પાછા કાપના પાપ, સદાવો છે, ને તળિયતથી ફૂંતવ નમાવે.

મુખી નો બો, કે મામાજી તને રૂબાં આપિસરે આપિસરે એમ સવારી બસતપુરી બાગન આગળ પહોંચે. ત્યાં તો ટોચાળ ચડતાં પલેલા ન નાકા પર મીઠારે મુનિયા માંથીની દુકાન હતી. મુનિયા માંથી આપારો દોઝનો માંથી. બજત મામુજી; દસસુખે; શીલાં-ટપકાં તાળી દુકાને બેસે; રૂઝ-વારી, પીપરી-મુજ-ઠરિયાઈ ને છઠ્ઠે-કંઠુખાં રાંધી માડી મેળ કાપકં, પૂરેમની પડી, મુવાવડનાં વસાણાં વગેરે બેનકે બોનેનાં પડીયાં બોલે.

‘આતે ઊઠાભાઈ ફોડા!’

‘મુનિયાભાઈ! તને ચિઠ્ઠી મળી ને?’

‘હાજી હોય; આપના કામખો પાપર.’

‘ને ત્યારે, જાણુને સારી દુકાને બેસાડ. બજી બગવા, એ આંદોળે દરને દરને આપને અને તને ને કીક લાગે તે હાથ આપે. (મારી સામે જોઈને) બગો.’

ત્યારે જાણુને સગાવ પડી કે મઈ કામ રાત્રી આજ મુખીની બધી વિગતો તો પિયાસઈ ચૂકી છે. આપણી તો અંગમગાંથી દાદર પાછી કપડે, મુનિયા સાંઠા માણસ. દુકાનમાંથી પોતે બદાર આવ્યો; મારો દાઢ અડી વતાંયે; દુકાનમાં બીર લઈ ગયા; છાની રાખ્યો; કહ્યું: ‘રોડ નહિ, બોલો, હવે બરાબર વાંચસો ને?’ દુકાન બરાબર તો ઘા હતી. કોટકે પાછો બદાર લઈ આવ્યો, મામાજીએ એ દરરયાન કોલો ફેરવી લીધાં દતો.

‘ઊઠાભાઈ ફોડા’ આટલી વાર માંડે કહ્યું મારો. હું બમીન. હવે બાલુભાઈ લંધસી. બરાબર વાપરી. અને એણે વચન આપ્યું છે. હોય, આટલી વાર નજી રો.’

અને મુનિયા માંથીની ચિઠ્ઠીએ આપણે પાછા બેઠામ પેઠા. ‘હું બજી મુખી. નથી વાંચ્યું તો હું નહિ બજી.’

‘અરે એમ દોય ઊઠાભાઈ ફોડા’ હું નામીન.

મારો જો આપેલી ચાટી મંગલિ પડીકાં બધાઈ રહ્યાં. મુનિયાના દુકાનને જ્યુસરી બદામ-સાકરોનાં યાળ બદાર લપાવેલ. ‘હવે ઊઠા-ભાઈ! આટલી વાર માંડે હશે, બાલુભાઈને બદામ-સાકર ખવડાવે.’

રતે તે જ નોન. પાછા ફરતાં સોનાં મહાનન મળ્યાં હતીકી લાગે ક્યાં જે હતામ ગયા હતાં! એમણે જે જ્યુસ આપ્યા તેજણે આખની ઉપારવથી પતાવું... અને રતને ડિવસે પણ કાળજાતું અને જ્યેમટ પાદમાળાતું લાગટણત મેંડાતું.

મીરતો: માંડે દેડાક તો કેવળ પતરાજીયાર ન હતા. એક મારતરને કંબો ને ધખારો કે ફી ચાર રૂપિયા ને ચાર આના તે રોડકમાં ને ભેડ્યો. માંડે બુધેયુકે પાંચની મોટ લાગ્યા, તો બેની સાત પેડી ઘિઘ નાખતાં. તેમ પ્રકરતારીએ ફી ન કાતે તો રૂપિયે પેસાંદર કરતા.

‘પાણી પાંચની મોટ લાગ્યો કે આ કું દુધવાળાની દુકાન છે?’ પાણે વરચુરજી હોય તો મેં આપે તહિ, અને રોડક ન માવે. પાંચનાં દુધવાળાની દુકાનની મરકરી કરે. અગરનાં વર્ષમાં બી મામાજીએ હરછતવન બજુતો. છુલો, કાલો, કાલે, કાલે સાં લીધાં કાલમાં. તોણે પણ બુધે બરાબે જોતુનાં હરછતવન રેવડાવને તોણે લખે. એનાથી પોતાની મરકરી બસ પણ રૂંપાની નહિ. રેવડાવને પચાલ નજી. બજુનામાં પણ હોસિયાર, એક ડિવસે જે પાંચની મોટ લાગ્યો તે મારતરે ફેંકી લીધી: ‘આ કું કું દુધવાળાની દુકાન સમજે છે?’

હરછતવન કરેસાવો. મોટ કેમ ફેંકી લીધી? મોટ કેંડી ને મેંડાં એ બેને સાંકડું કોણે નીચેથી મોટ ન લીધી અને ફી રોડકમાં લપવા એણે રોડકરતો રાત માવો. મારતરની બીજાની ફી લેતા હવા. તેમણે લોશીરે લઈ આવવાની દા પાડી, વચ્ચે વળી ભેષારને દુધવાળાની દુકાનવાળી પાલ લેવાવાની. મોડી ન વાગ્યાં હરછતવ પાછા આવ્યો.

‘લાશીરો ફોડાડા?’ મારતરે પ્રશ્ન.

‘હા હા’ હતી એણે ટેલબ પર વજુ રૂપિયાના પેસા, અને બાળી-નાની નવી પેસા ફુમાલ ઊઠી પડેલાં ફોડાં! ઊઠાસાથે બરાબર હતી મરકરી. અને મારતરને વિચાર્યું: ‘હું શું આ દુધવાળાની દુકાન સમજે છે, દરામખોર!’

એ ‘દરામખોર’ જાણ પૂરી થયો કે ત્યાં બંદી અને મહં ધોલકું પડેલી, લાલમાં લાંબી ટાંચ લઈ બીજુભાઈ લાખત ગયા.

‘જાણુ દરામખોર!’ કાપકાઈથી બીજુભાઈ બોલ્યા, અને પછી દરેકો વચ્ચે ‘મારા દીકરાને દરામખોર કહેવાવો! કે કાણુ તે તો ભેડ! પરસેવાના પેસા આપીએ છીએ અને ઉપરથી ઊઠાસાં મળે! ફોડાં સગાતા નથી? કાણુ કે તમારો સાહેબ? કેમ, કાણુ કેંડ પલ્લાર બજાર કરનાર છે કે નહિ?’

એણે પૂરું કહ્યું ત્યાં હરછતવને ચલાવ્યું: ‘બાપા, મારી આ મોટ મારેકો અર્ધી આ કું ફીધી. લગામી એમ આપણે કોઈકદરો ફેંકી દેવા નથી. ને રેવડા રેવડા’ ‘દુધવાળાની દુકાન, દુધવાળાની દુકાન’ હતી મારી મરકરીકો કરે છે. બાપા, મારી નંબર સાંકે છે, છતાં અને દુધવાળો કું છે.’

‘લીકાઈ આપણે કુપ નેપવાનો હંધો. ફીએ બેટલે બધાં જોમ કાઈ કહે તેા જોમ ને કમકાઈએ. દોવ. સાદેળ મારતરને પેડો કરે છે; અને ફીને એ કરે. પણ આમ ધનતું આપશાન કરે એ તો વા બમાય. (મારતરને) આ પરચારણે તો રોડકું છે. બોલો, લેઈ છે કે નહિ? અથવા લખી આપો કે તમે ફી નથી લેતા.’

‘તમે કોની રતકી વર્ષમાં દાખત થયા?’ મારતરે પતરાજી કહી.

‘અરે રત ભેડ. મોટા રત મામાવાળાની નીકડ્યાં છા તે. સર-કારી વિશાળ છે. દીકરાની જરોબર મારિને પૂરી ફી આપણે છીએ. ઊઠારો મુ બજે છે તે નેવા આપવાનો ભખાતો પૂરતો હક છે. ભવાળ આપો, ભવાળ આપો; આ ફી ક્યાં છા કે નહિ? મળ્યા ઊઠાર-મોના મામાણી મરી નથી પરવાઈ સમજવાને? અરે હરછતવની’

‘હા.’
‘આપણે વડવારથી જીએ હોય; મારેતરને વિષેક ન આવડે અને પનને ફેંકી દે, તો આપણે હઠાની લેતાં શરમાવું નહિ. હું મોટા કઠાની લે.’

‘હા.’
‘એ બોલો; આ કી લેવી છે કે નહિ? ચાર રૂપિયા ને ચાર આના ન લાવના? એ કાયદો કદ્યો છે તે? અને ન લાવે તો કપરથી પેસો દંડ! કેમ, ચારકારની તીનરી ખાસી થઈ ગઈ છે? કે શું?’

‘ચાલો હેડમાસ્તર સાહેબ પારો.’ મારેતર ઢાઢા તો થઈ ગયા હતા. જોડેસે હટકવા ખારી મોઢી.

‘તે હેડમાસ્તર સાહેબ ગવંડરથી પણ મોઢા છે, એમ જ આવે અહીં. હું તો તમને જોઈશું, તમને. તમે મારા કીકરને આજ કીધી. હરામખોર કહો. શી હરામખોરી કરી ક્યો?’

વાલ વધતી હતી. પડખેના રૂમના મારેતરે મામલો પારખી નહોતો હેડમાસ્તરને બોલાવી મંગાવ્યા, તે આન્યા અને લીજીઆઈને સાંત પાડી બહાર લઈ ગયા. કી લેવાનું તે દિવસે બંધ કરવામાં આવ્યું. પણ મેલા મારેતરે ત્યાર પછી કહી કી લોધી નહિ.

‘ગોપીપુરા દૂર છે; લના નજર છે.’
‘હોળાઆ રે! .....હું બોલાઈ તેમ બોલસો કે.....?’
‘હા. રે.’

‘બોલો બોલો, શીઈક શામ બોલો.’
‘આ નય તે કાકાને લઈ ચાલો.’

હવાકીઓ થકાકે છે. થીનું ચટપટના પહેળા જોટલા પર પાચ સાવ ઠોકરા મેકા છે. સામે, એક વખતની-અને તે વખતે પેસાલાઈ ઇન્ડસ્ટ્રી-હવેલીના જોટલા પર બેપાંચ નજી મેકા છે. સંપૂર્ણ સંતિ છે. લોકો નય છે, આવે છે. દુકાનમાં છે. કોઈ નજા પણ જોલસું નથી. એથી પાંચદસ મિનિટ પસાર થાય છે, અને એકએક આડા-અળખા સાંત મેસી રહેલા વીસપચોસ ઠોકરાઓ એકીસાથે પોકારી બેઠે છે: ‘બોલો બોલો, શીઈક.....’

(અંધા) ‘...શામ બોલોબોલો.....’

રસ્તામાં ચાર કેમણે બે અરધા અને બે રૂપિયા થડેલા છે. તે નતા-આવતા કોઈની નજરે થડે છે, અને તે લેવા નય છે યા લે છે, કે બેચિયાઓ કીચિયારી પાડી બેઠે છે: ‘બોલો બોલો, શીરામ.....’

એ અરધે તે અરધો નથી અને રૂપિયો દેખાતો તે રૂપિયો નથી. પેસા કપર પારો ધરોડો, અરધા નજી રૂપેરી રેખાઈ, બનાવડી અરધો છે, અને કોવો ન પારો ચડાવેલો છલ તે બનાવડી રૂપિયો છે.

જેની ‘શી રામ બોલો’ની ચીચિયારી થડે કે અસિયાણે પડેલા વટોમાં સિલો ગૂંચી ચાલવા મારે. ઘણા તો એ મારકરી હંસી કાઢે; પણ જે કોઈ મિનન કરી છબ ચલાવવા સાહસ કરે તો મૂકો ન પડે. ટોણું એની આસપાસ હાક હાક કરવું બીજાએ વળે, ગમગે ગમગે મિરસાના મારે, અને આખરે દાલહવાલ થઈ નવું હરે.

દરે આ ખીજું કરતું જીવે. હોળિયા આગતેમ રૂમી રહે છે. હાથમાં નેતરની સોડી યા ચાણક છે. રાત્રે ખાસ બેસી બનાવેલી ધનમરી હાથમાં છે. પેંત લાંબી સળીને એક છેડે ધાન છે. બીજે છેડે ડાંછળી લેલી દોરીથી બાંધી છે. કોઈ શિકાર હાથમાં આવે એના રાહ નેલાય છે. કોઈ હવિના ફાસ કે લહેરીકાના પામકી-અંમરને પસાર થાય છે પાંચદસકે પચસે પાછળવાળી ધીમેધી ડાંછળીવાળી ધનમરી ડગલે કે પામકીએ ટપકાની નજા રાહદરી ધન દૂંડાવતા મોટે દરનય છે કે ‘બોલો બોલો શી રામ બોલો’ની જૂમ પડી નજા.

આ વળી ત્રીજું કરતું: મુન્સફને જોટલે માર્ફડ મેકા છે. આ માલુ સામે ગટપટને જોટલે ચંપક મેકા છે. ચૂચસાપ બંનેએ પોતાના હાથ માંબલા પર જોખથી ટેકવા છે. કોઈ ટેસી અપાડાબંધ ચાલતા જોખવાર કે એથી દોરીથી પાંપી પહેરી આને છે, અને ઘડ હાથને તત્તવારને એક કાઢે કાઢે કાઢે પાંચ હૂકું ચાચાંગ, માથેથી ટોપી બીડી નીચે અળડે છે! અને તરત ન જોટલો બોલો શી રામ બોલો...’ કરી બે ગાળ પડી રહે છે. માર્ફડ અને ચંપકે સામસામી ઝીળી પણ મનનન દોરી એવી સિંદતથી ઝાઢી છે, કે આનનારની જીયણનો બચાખ અંદાન કાઢી ટોપીનો સમરોડકો કરવાય છે. એમાં પણ જે એ મિસ્ટર હસીને સહી લે તો હોળિયા નતે નજા ટોપી જોખકી. પૂજ બંનેરી પાછી આપે છે; પણ જે પતરાડ કીધી, ‘તમારી બતના...’ કરી બે ગાળ બોલે, તો સારી થી ઓળો વણકી પડે છે; અને ટોપી લઈને એકાં જોધું રફ થઈ નય જે તે જીડું, અને વખત બગડે છે તે નહામાં.

આ છે હવાડિયા ચકરાની હોળીના દિવસો. ચકસે ચકલે હોળી રચાય છે. બાકાઇને ચકસે તો ખારસી મેકી, ઘડોની ચણેલી, સાંત છ મર્ચ એક ગટજીવરની પ્રમથોની, ચકાકું નેવી મેકી હોળી બનાવતા. કપરે જોખરે શુક્રાલે શણુમારે, પૂચસળીએ શોલાવતા, માદીની નાની કાલુડી કપર ફૂંક મૂકી બેઠકાવતા, અને છેક પરાના લોક તે બેલા પધારતા. રોતાન બૂચિયાની હોળી પણ મેકી, અને હોળિયાઓ રોતાની ‘હોળી અગાક પણ ચાર દિવસથી નાચવુંલેડા રાત્રે થઈ નય. ‘કાકા હોળીની પૈ કાકાની પાંચકી કપરે મૈ’ના શોરબંદર માલવા માટે. ઘણા સમજી, શાનદાર રાહેરીઓ તે સમયને સમજ એ ચાર-પાંચ દિવસ બહાર ન નહિ નીકળતા; ને કહાય નહકું નીકળતા તેા ખિરસામાં છૂટી દસવીસ પેસો નાખીને ન નીકળતા. હોરસામાં ટોણું નીકળવા ગાંઠે તે પહેલાં મનવામાં હાથ નાખી પૈ પેસો કાઢી ન આવતા અને રસ્તો પાપતા. અને એમાંની ‘ન’ પણ બિહાતી.

પણ કેસાક ધાસગેરેરેવસાવના આવતા ત્યારેકી મળ આવતી. આમરે અકલે મહિપત બાંગડ મોટે ભાગે બેસી રહેતો. કમરમાં પાકે, અને એના બેચાર બીલ જોળાનીએ પાછુ ખરા નજામાં ખાકે, અરિજોને બેલી, મહોલનાનો વાધ, પાંચી પાંધળીના કદાવર ચારીચાલો, મહિપતનાર એવો કે ટોળો ચમકાવે તો ભલસાના છક્કા ફરી નય. એમાં જોઅનેમો કોઈ ગરમ લોલીનો આવી નય ને અળખાળો કપરથી છૂટા હાથના મોહાની વાતબની નય તો મહીપત રાત્ર નીચે જીવતા નજા. જે મિનિટમાં મમગલો સાંત થયે તો કીક, નહિતો એ નહકુંનું કરી બતાવે અને પોલીસના અગ્રણ પણ થઈ નય. કેસક વાર પોલીસ આવીને બેસતી ત્યારે મહીપત બેને પળમાં પસરાતી મૂકતો, અને મહાની મે આનીમાં એને ટકાણે પાડી દેતો.

રાતે ભારે મન આવતી. બાર-બે વાગ્યા મુધી અગારી ટોળી શિધારે નીકળતી. શિધાર એકેએ અગારો પટોરીનું ને હંધ હાથ લાગે તે લાકડું ચોરી ચઢ આવવાનું. શિધાર પર ન જવાનું હોય તો આંદનીમાં વડકો-ગીળી રમતા, અથવા સામી હોળી છતવા ધારો મારવા જતા. હોળી ચકરાની જોટલી ફેલી નજો તો તમે છપરા, ખાજા નજો તો હાથા. આ માટે બ્યુહ રચાતા, રીતરતરની ચાણકની મારા-મારી થતી, હલ્લા થતા, અને બીજે દિવસે વેચેરે શુભાઈ નતા.

હોળીના રાતે અગિયાર-બાર વાગે મેકી હોળી પ્રકટી ત્યારે એની પૂલ થતી. પરાની હોળી ખાડો જોખકી કરવામાં આવતી રાહેર-માં મેકીની બનાની એની આસપાસ ન લાકડાં, પાંચ, છાણું વગેરે મૂકી સજાવાની. પૂલ કરનારોએ હકો બનાવી લઈ નતા. હકો એકેએકને કાણું રાખી બનાવેલા રાકડાં: નજા, કપરખ,

પડાં વગેરે; અને એમાં હોરી પહેલી દાર બનાવવામાં આવ્યો તે હશે.
પણ તેમાંનું બરાં દિવસ તે પૂજા પડતો: બીજો દિવસ. લાલ,
શુભાબી, કેરોડી, ચાંદની, એમાં નાતબંધત રંગનો વરસાદ વરસતો.
પતરાની નિષકારી, રંગની બાલકો તે હોજિયાની દિંખત. બલજલા
અગરબથનો મિત્ર ન કતારી નાખવામાં આવતો; બલજલા એકા-
બની આખાત બાકી નાખવામાં આવતી. યોગા મંદિર આગળ
તો શુભાબની નલિ નજમ પથરાતી. રંગની ઊઘે અને આંતરની
લહેરો ઊઘડતી. આગ રંગીનું બનત, લોક દિગ્ગજની હોળી માણુ-
છે. બીજી આવવાના દસગાર દિવસ અમાક માગાચ અને હજાર-
વાડામાં લઈ જતા, એજ એકો વરુના ત્રીલ માળના કાવરિયાખાથી
એક કડા વગરની, સાદી તાંબાડી કાઢતા. તે લઈ હજારવાડામાં
એકો હંકારતા. ત્યાં અંગનો એક એળખતો છેલો કુકાન ચલાવતો.
‘આઈયે ઊઠાયા સેક! યોડી હુકમ.’
‘હુકમ શું, છેલ. આ હંડી મઢી આપ; અને લાખુને કાંઈ સાર
કેવું નગાક બંધાવ.’
‘અપા! બાનેલાઈ ક ખી હાયે હો? આઈયે, બેઠિયે.’
છેલો ધાડીલો માણસ હતો. હસમુખો, ફેરેલ, મીઠો, મહેનત
ને કસરતવાળો. બહારના એટલા પર નેતર પડી દોય; અંદર પછ
નેતરના લાણાઓ સોરા પડેલા હોય. ખૂણમાં ઘોડાં નગારી,
થોડી દુડીઓ; અને હુકમીને રડો તે દમશે હોય. બીલ ખૂણમાં
ઝીનું નાનું રસોડું, રસોડું એટલે ગૂંથો, બેનજ વાજુલો, તે વગરની
અજાણી પર ચારખાચ ડબળા, આઘી છાબડી. રાતે રુખાનું પછ
અહીં ન. જરા સાફસફી કરી બિહાનુ બિહાવી દે.

એની સાથે પંચ છ વરસનો ઊઠારો પછ કાગ કરતો. ઊઠારો
એકલા બાંધાની સીદમણી હતો. છતાં એના આગળના ખંડમાં
કાપલો છતાં ની નજર તો બીંત પર ન જતી. ઝીનું પહેરણ, એની
લગી, એની રચનસાઈ ટોપી, — ના, એ કસામાં અને રસ નહોતો.
હું તો થોડી ચળકતી કઠારી જેવો. એ કઠારી લઈને આ ન છતાને
આપણે વરણાડામાં વાધની ચાસે ચાલતો જોયો હતો. છેલને હું
એળખું એટલે કોઈ પછ મોઢા વરણાડામાં એ છે નહિ એની નજર
રાખું. એ દોય તો વરણાડો ફર દસાસ!
છેલો આક દિવસમાં દુડી મઢી આવવા કહેતો ને એક ખારેડું
નાનાં ટોચા ચારતો અંદરથી દાવી મારા મગામાં પહેરાવતો.

‘પછ ચોખા વગર શું?’ હું કહેતો.
‘અરે ચોખા બી હતા હું, બાનેમ ક, હંકરી તો સડી. લો, યે દો
ચોખે. ખાસ કુમળીદાર આપકે બિયે.’ તેવરની બેનાની નાનુક સોડી
તો ચોખા. કોડ છેડે કૂમડ; જિંદે છેડો ઢીખમાં બાળી. નસ કાળો
કરેલો. અંધી ચોખા નસ વધારે ટકે.

પછી માગાચ છેલ સાથે પાતે ચડતા છેલ માગાચને નગા-
રાની નાતબંધતની ચાલ વગાડી બતાવતો. ૧૯૪૬માં પ્રખ્યાત નટ
શ્રી નજરકર (સુંદરીને) ત્યાં વીસનગર એને માગ હું બે દિવસ
અંધો હતો ત્યારે અમે ભવાઈ બિયે ખૂણ ચર્ચા કરી થઈ. ત્યારે શ્રી
નજરકરે, અમરો નાતબંધત બતાવતા તેના નાતબંધતા લાંબી અને
આડતાલોની સુંદર સમજ આપી હતી. હજારવાં નાવુલા લાલ
કપરાંત પછ એક થંક ચોતપોતાનું કહ્યું નજરકરે રોડી સાલુ છે, એ
મેં ત્યારે ન નહયું. એ ન રીતે નજરામાં પછ નાતબંધતની ચાલો
છે, એ છેલોએ બતાવ્યું હતું. ‘પણની કંદરાતી તે તો સારી અને
સાધાશુ ચાલ. પછ સાતની અંધરી; કોડ ન વગાડી નલે; અને
૩૭૫ (સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૦)

માગાચ એ છેલ પાસે થી બના ગયામણ પછ કરતા. છેલો મારા
દાખમાં એક કડે પડાવે. એક નાનો દંડનો આપે, ને અમુક વખતે
કેલો આપવાની ડાખા આપે; અને પાતે તથા માગાચ અંકેડી દુડી
લઈને જોરો અને સાતની આડચાલ વગાડે.

એ છેલની પોતાની પાત પછ નજીવા જેવી છે. માગાચએ
એક દિવસ પુછ્યું: ‘છેલો આજ એકલો કેમ છે?’ એના જવાબમાં
છેલએ અત્યંત મોં કરી કહ્યું: ‘કયા બતાક ઊઠાયાઈ ક્રેક! મેરે તક-
નીર મેં મુખ હી નહિ. આજ પૂરે છે ગંદિને કુપે. આપેરા માલમ
લેકે એના ફીટસન પર મંદુરી કરને કે નંદી હી. બારિસ મેં રેલરે
કે હો તીન કાગીને લે કર ફીટસન કા દવાપ નીચે આ રહીપી, તો
ચેર બિસકા. ચિર પડી, ચોર વગન કુલરે મુંડ પર! ઊઠાયાઈ સેક,
કયા બાત હું? અરે પતાસ મેં લે ચલે, મેં વડાં જોતા રહા, એ રે ચો
તો ચલ બસી! બિયારા મંડુ દોતા રહા.’ એના દાખમાં નગાકે દર્ગ
એના પછર કળક હળક બે આંખું ખરી પડ્યો.

‘પછ તે અંગને હજી પછુ નહિ? આંગને તો બજાર ન નથી!’
‘કયા કહું આર કિસ રો હું! ચોર ઘસ મેં કહને કાયા હી
કયા કે કસા કયા મેરા પર છ યા! અવા તો યે મંડુ છે, બસ.’

મોદરંગમાં પછ સુરત રહેર અગ્રી નીકળું. કલકની રાત પછી
બીજો દિવસે રાદેરમાં તાખત-તાખિયા નીકળતા. નાનામોઢા, નાત-
બંધતા તાખત એવા રાદેરનું આખું લોક કલકની પડેલું. એતાખત-
ની આગળ તાખતના વાધ આવતો. રાદેરનાર એની જોડી રહેવી. એ મા-
ણસો ફાન દાખ-લગાડ પહેરી રાદેરે કાળા-પીળા-કાંદેવાધ જેવાં ન
ચીનરામણી કરી, મોં પર વાધના તો જીવું મોડું તથા ઢાંચે પેલ પહેરી
સામસામે પુરકતા ચાલતા. આગળ એક નગારાવ યો ચાલે, અને તે,
વાધની ચીકસ અને નજીવી ચાલ કરતે. એ તલ સાંભળતાં ન એ
કહે કે દરે વાપ આપે. એ વાધ સામસામે પેલ બતાવતા, પુરકતા,
દાવપેચ અન્યાવતા, ડું થઈસક જેવા બિસા રહી જતા, વળી અલલા-
ડોલવા ચાલતા, એ જોવાની બનુ અમત પડતી.

છેલ તો એકલો ન વાપ બનતો અને વનપનતો ચાલતો; અને
એમ ચાલતાં કંઈનાં દેખાં છતી હેતો. સાથેજ આગળ તો મેં તરેલ-
વેલની અડા કરતો, અને વાલકલક કહેવાપતો. ભીમડાયામાં તો
રંગીન બનેડી એવી સરસ રીતે ધુમાડતો કે બલજલા ફંચ થઈ જતા.
હજીપીડી સાથેજ મુખીના રસતા પરનો ફેરક નાનોમોટો ઊઠારો
એ છેલમુદમને બોળાવતો.

બીજી તાખતની પાછળ કરીક મરસિયા ગાતી, તો કોઈ બાધા
ખૂણા ધૂણતી ધૂણતી એકો પછ લીક લીક પ્રમાણમાં ચાલતી.
નગની, એંચી, મેંક, નેકોર, જાંઘી, પનડી, મોતલ, લાડક, અજળા.
એમાં રંગા સાથેજ પાસે રહેતો. જુવાન નહોતો થઈ ત્યારથી નાત-
બંધતથી રાદેલો કામતી. કાંઈ બજારમાં નીકળતી અને પાછળથી
તેનું છાણ પડડું. તે વરત એકું કરી લઈ એમાંની છાણું વાપતો,
અને બાંધમાં થકાને વેચી આવતી. નહકની હજારબાઈમાં રહેનાર
છેલો એમ તો એતા ધરાક દોતો, પછ અંગએ છેલને વરેયો
નગારાં વગાડતો જોયેલો, કઠારી લઈ ચાલતો મીઠામાં નિહાળેલો,
અને વાધ બની ચાલતો. પછ આંખ અને હેડું બરીબરી રેપેલેલ
પછી જણનાં વજત આપે. ત્યારે લાગતાવજતાએકો પારા-
વારની મુસીબતો બેસી કરી, લાકડમગીએ આપી. પછ એ વખતે
છેલમાંક મુખપરે કોને સારી સલાહ આપી નગાકે વગાડી દીધું.
ને એલએ ત્યાર પછી અંગને ફૂલની લેગ લગવી. એ મંદુરી કરવા
નવ મેં મોડી આવે તો છેલો રંગી પછ નાખે. (અનુ. ૫. ૩૨૪ કાપ)

મોનાઝાઈટ રેતી

લેખક

ડૉ. નરસિંહ મુ. શાહ
એમ.એસસી., પીએચ.ડી.

પિ

સિંગાર-લાઈટરથી તે આજે કોણ અભવ્યું હશે ? અથ ઇને કાળવાથી, અંદર રાખેલા એક જટ સળગી જઈ એવા પદાર્થની દીવેટ પર જરા તણખો જરે ને સળગે. જુના કાળમાં ક્રૂરા કામ માટે ચક્રમક વપરાતો આથી સિંગાર-લાઈટરમાં તણખો ઉત્પન્ન કરનાર કો પદાર્થને ચક્રમક તરીકે ગણવામાં આવે છે; પરંતુ વસ્તુતઃ એ એક ગિચા ધાતુ છે. તેમાં લોહા કંપરમાં સીરિયમ નામનું મેળવણુ હોય છે.

કે સીરિયમ મેળવવાનું મુખ્ય સાધન હુદરતમાંથી નીકળતી મોનાઝાઈટ નામની રેતી છે. બધે જાણીઆતી સામાન્ય રેતી કરતાં તેનું વિશિષ્ટ પ્રકારની આ રેતી તેા હુનિયામાં પાત્ર યેગણુ ન્યયએ જ નીકળે છે અને એ જાણતમાં આપણેા દેશ યથા નસીબદાર છે. ધાવણુકોરના રવિયાકાંટે તેમાં મોાંસાણુઆવેલાં છે, અને હુનિયાને તેની જરિયાતનેા દલ દકા નેટથી ન્યયે માત્ર આપણુ ધાવણુકોર જ પૂરા પાડે છે. આકીનામાં પ્રાજિત અને હરદ ઇન્દ્રીય કાપુએનેા હિરેતી છે. આ રેતી માત્ર રૂપમાં જ અપેાં રમણેાએથી નીકળતી હોવાથી તેનું નામ 'મોનાઝાઈટ' પાડવામાં આવેલું છે. એ મીઠા ભાષાનેા શબ્દ છે અને તેના અર્થ 'મીઠાશ રહેલું' જેવા થાય છે.

આ રેતીનેા વિશિષ્ટ ગુણુ જો કે તે લોહાની માફક લોહ-ચુંબકીય છે, એટલે લોહચુંબક બંને તેને ખીલ પડેાંમોમાંથી દૂરી પાડી રાખય છે. આ રેતી કેટલીયે વિરક્ત ધાતુઓના ફેરફેરેાનું ગિચણુ છે. સીરિયમ કંપરતે તેમાંથી થોરિયમ પછુ નીકળે છે. વજી સેન્યનમાં, નીઓટિયમ, ફેસિયોનિયમ અને બીટ, કંપરથી વિરક્ત ધાતુઓ મેળવવાનું મુખ્ય સાધન પછુ એ મોનાઝાઈટ રેતી જ છે. મેયેથો-રિયમ નામનું રેડિયો-અક્રિય તત્વ પછુ તેમાંથી નીકળે છે.

રેડિયેકસની જાતીઓમાં વપરાતા 'મૅન્ટલ'ની જાનાવટમાં કંપ-યોગી થોરિયમ નાઇટ્રેટ મેળવવા માટે મોનાઝાઈટ રેતી ખૂબ ઉપયોગી છે. વીજળીના મોળાઓમાં વપરાતા ઇન્કન ધાતુનેા તાર પછુ એ થોરિયમની સાથે જ મેળવીને વપાય છે.

સીરિયમ અને તેના કારો વ્યવહારુ ઉપયોગમાં ખૂબ કામ આવે છે. સિંગાર-લાઈટરમાં યતા તેના ઉપયોગ ઉપરાંત વીજળીના આર્ક લેન્ચેા અને સર્ચલાઈટમાં વપરાતા ઇલેક્ટ્રોડો તેમાંથી જાનાવાય છે. હવા-ઓયોધોમાં, સીની માટીનાં વાસણોની જાનાવટમાં, ચામડું કળ-વવામાં, રંગાટમાં, અને વિજ્ઞાનના પ્રયોગોમાં વપરાતા ખાસ પ્રકારનાં ઔષધિકક કાચની જાનાવટમાં સીરિયમના કારો યોગેવતે અંશે વપરાય છે. મોનાઝાઈટમાંથી હેલિયમ વાયુ પછુ નીકળે છે. (એક આમ રેતીમાંથી એક બને સેન્ડીમીટર વાયુ મળે છે.) એની આ ઉપ-યોગિતાને લીધે તેા મોનાઝાઈટનું મહત્વ સવિશેષ વધી ગયું છે.

થોરિયમના કારોને મેગ્નેશિયમ ધાતુના મુકા સાથે મેળવી તેના ઉપયોગ ફેાટોમાટીના ફેલ્સલાઈટ અને કાચ છે. થોરિયમ અને

જે મેસની જાતીનાં મેન્ટલ - વીજળીના મોળાના તાર સિંગાર-લાઈટરના ચક્રમક - સીની માટીનાં વાસણો - ચર્મોલોગ તથા રંગાટ આર્કલેખ તથા સર્ચલાઈટ - ફેાટોમાટીના ફેલ્સલાઈટ - ઔષધિકલ (દર્શક) કાચ એવા અનેકવિધ ઉદ્યોગોમાં વપરાય છે અને જેનેા ૮૮ ટકા જથ્થો એકલું ધાવણુકોર પૂરો પાડે છે

સીરિયમ આફસાઈટને મેળવીને વેપાર કરેલા નાનાનાના મોળા મોહરગાડીએની હેલ્સાઈટ અને સર્ચલાઈટો માટે જાણીઆમાં લેવાય છે. થોરિયમ અને ઇન્કનની ગિચા ધાતુ વીજળિક જાતીઓની જાનાવટમાં વપરાય છે.

જેસ મેન્ટલનેા ઉદ્યોગ ખલરમાં મળતા રેડિયેકસ તથા બીટ મેસની જાતીઓના મેન્ટલમાં દલ દકા થોરિયમ ને ૧ ટકા સીરિયમના ઔષધિસાઈટો હોય છે, અને તેમને મળ્જૂત રાખવા માટે કંપર કોલોટિયન ચોપરેલું હોય છે. રાજઆતમાં તેા આ મેન્ટલની જાનાવટમાં ફના તાંતણુ વપરાતા; પરંતુ હવે તેમાં જાનાવડી રેશમ અને રેમીના તંતુઓ ઉમેરવામાં આવે છે. આ રીતે જાનાવેલા, મેન્ટલના આ કારના, અંશેલા જળીવાળા કાપ-ડને થોરિયમ નાઇટ્રેટ, સીરિયમ નાઇટ્રેટ, મેગ્નેશિયમ નાઇટ્રેટ અને લેરીલિયમ નાઇટ્રેટ (૧૦૦૦ ભાગનાં ૦ લાખના નુકાસવળામાં), ૨૦,૦૦૦ ભાગ પાણીના દ્રાવણમાં પાંચ કલાક સુધી યોગી રાખવામાં આવે છે. પછી તેમાંથી વધારાનું દ્રાવણ કાઢી નાંખવા તેમને રોહરમાં દલાવવામાં આવે છે, અને ૩૦ ડિગ્રી સેન્ડીમીટરની ગરમીએ સૂકવવામાં આવે છે. આ રીતે સુકાએલા કાપરને ઈથેરિયેસના તાંતણુ સાથે જડી લેવામાં આવે છે, અને તેને કાપરનેા તથા નીચેલા ભાગ મળ્જૂત કરવા માટે તેના કંપર કંકરશિયમ, મેગ્નેશિયમ અને મેગ્નેશિયમના કારો ગિમિત થોરિયમના કારવાણું દ્રાવણુ લગાડવામાં આવે છે. પછી તેને લાકડાના ચોક્કા ઉપર લેસાડી, તેને થોમ્સ આકાર આપી, કંપરથી રાજઆત કરી પછી નીચે એમ સખત ઉચ્છાતકી તપાવવામાં આવે છે. આ ક્રિયાથી નાઇટ્રેટ તેમના આફસાઈટમાં કંપરોત્ત થાય છે. આ રીતે ક્રિયા યજોએ જોઈલ એટલેા આપણેા હોય છે કે તેને જાનરમાં મોકલતાં પહેલાં મળ્જૂત કરવાની ક્રિયા કરતી પડે છે. આ માટે ૪ ટકા કોલોટિયન (૧૦૦ ભાગ), હંચર (૪૦ ભાગ) કંપર (૧૫ ભાગ) અને એરેડિયું (૩૫ ભાગ), આ દ્રાવણમાં યોગીને પાણુ ૫૦-૬૦ ડિગ્રીએ સૂકવવામાં આવે છે.

મેન્ટલ પર કાપ પાડવા માટે નીચે પ્રમાણે જાનાવેલી રેહરદ વપરાય છે: ડીડીનિયમ નાઇટ્રેટ (૧ કોલોઆમ), વ્હીસરીન (૨૦૦ ભાગ), સેલીનિયમ બેલ્કુ (૨૫ ભાગ) અને કાર તથા પાણી (પ્રત્યેકના ૩૦૦ ભાગ). આ છાપ માપવાનું કામ સખત ગરમી આપતાં પહેલાં કરી લેવામાં આવે છે. આપણુ દેશમાં આ કલોગને સારો અવકાશ છે, કેમકે તેને માટેની મોનાઝાઈટ રેતી-કાચો માલ-સુધાપય છે; માત્ર વૈજ્ઞાનિક આવડતની જરૂર છે.

તેમાં રહેલાં રેડિયો-અક્રિય તત્વનેા કારણે અણુરાશિ માટે પછુ મોનાઝાઈટ રેતીનેા ઉપયોગ થઈ શકે કે નહીં એ અંગે દલ પછુ સંશોધન આવે છે, ને તેથી વજી મોનાઝાઈટનું મહત્વ વધવા પામ્યું છે. એટલું તેા નહીં કે યુદ્ધમાં તેમજ રાષ્ટ્રીયકાળમાં આ રેતી વૈજ્ઞાનિક તત્વેામાં વિશિષ્ટ રવાન પ્રાપ્ત કરી ચૂકી છે.

ટેકરીયુદ્ધ

લંડનની વ્યથા અને હાથોહાથની
લડાઈ શીખવતી રમત

એ

તેજક
વાનુદેવ ભટ્ટ

બીજા ટેકરીઓ પથરાયેલી છે. મોટી ટેકરીની બાજુ-
માંથી નાની ટેકરી નદી વહી નીકળે છે. તેમાં છબછબિયાં
પાણી છે. ટેકરી ઉપર નાની સરખા પહાડો છે. તેના પર
ધૂળ ફરે છે, અને નીચે નાનામોટા છાકરાઓનું મોટું
ધાડું ભર્યું છે. માંદી ફરતો જે જાણીતાઓ પહોં
શિક્ષક જેવા મોટા માણસો થાય છે. સાથે જુવનક
તે કોઈક નામ જોઈને હુંમળે છે. નવજુવનકે સિસોડીઓ વખડે છે.
પહાડો આમથી તેમ નીકળે છે. તે તેમની આગ નીકળે છે; કોઈ આંક
પર ચડ્યા છે, કોઈ ટેકરીના ઉડાઓ પર ફરે છે. કોઈ વળી આંખ
ફરવીને મોંડી મોંઘેર નજર ફેરવે છે. પહાડ નીચે બારો એક લાંબી-
ઓ, તથા થોડાં દોરી અને દોરડાં પડ્યાં છે. બધા ચારે બાજુ
દારબંધ જોવા છે અને શિક્ષક તેમને કાંઈક સૂચનાઓ આપે છે.

જોવામાં ટેકરીના એક વડાના ઉછેરથી એક કોઠારે દોડતો આવે
છે અને શિક્ષક સામે જોવા રહી સમાપ્ત કરે છે. પછી ધીમે
રહી તેમને કાંઈક કહે છે. એ સાંભળી શિક્ષક થોડા ઉડાઓ સાથે
સૂચક રીતે જાય છે. એટલે તેમને ચારે બાજુ જઈને આવે-પાણી
નજર કરે છે, તે ચારપાંચ જગ્યાને લપાટા છુપાતા આવતા જાય
છે. તેઓ જઈને શિક્ષકને આ વાત કહે છે, કે કામચલા જ શિક્ષક એ
જગ્યાને આમ મોકલે છે, તેમ જોઈને છે કે એક બહુ રમે છે. બોલા
જો શાળાવાતને રવાને ચૂપચાપ જોડી નીકળે છે. માત્ર કોઈકાઈ ફરે
જો, જોવામાં જોવાથી એક જગ્યા બહારેક નજર પડે છે; 'ઓ, ચાંપડે
પાણી' એ સાંભળી કોઈ નાસતું દેખાય છે. તરત જ પાંચેક જણ તેની
પાછળ પડે છે. ત્યાં તો બીજા જણવાર જણ પહોં નીકળતા દેખાય છે.
કોઈની બે જણ પકડાય છે, બીજા નાસી જાય છે. પકડાયેલાને પકડ
નીચે શિક્ષક પાસે લઈ નીકળે છે. શિક્ષક જોઈને એ મને તેમ જોયે છે.
શિક્ષક તેમને દોડતો જોઈને બધાને છે તે જોવા કરીને મુકાવે છે, અને પાસે
વાર જણને એમનું પાન શાખના લેવા રાખે છે.

આ પછી પાન-બરોડો કાઢી નીકળે છે. દરમિયાન કોઈકાઈ
જણમાં પાંચ છે, એકવામાં એકાએક એક જાણુથી ફસ જણુ એવિતો
લડવા કરતા આવે છે અને એ જે જે જોઈએલા પાંચ જણને પકડે છે;
તે પછી સોની વચ્ચે દોડી આપો આમતેમ ધ્રુમે છે. એવી થોડી
જાણુઓ મચી રહે છે. પછી એવિતો એ ફસ જણુઓથી એક જણુ
જાણુ આમતેમ જતાં કોઈની આંખે ચારે બાજુ નજર કરે છે, તે થોડું
જેવું જાણું જોઈને સમજે છે. પછી તે કડપણી સિસોડી વખડે છે. એવા
ન હસે જણ પાછા ફરે છે તે કડપણી ટેકરી પરથી ચડીકડી કરતા
લોટાવા નીકળે છે. આ જાણું થોડી શક્તિવાળી નીકળે છે, પછી ત્યાં
તો આવચેટ ટેકરીનાજાળા એમને પકડવા ચડતરના દોડતા દોગ
છે. તે સાત જણને આવે છે. સાત થોડો ઝીણું આંખાંબો અને
બીજા જે છાંયી નીકળે છે. સાત જણ પછી પકડનાર સાથે જાખડે છે.
પછી એમાંથી પાંચ જણ પકડાય છે અને બીજા જે બાકી ફરે છે
પકડાયેલાને જોવા પાડી મુકાવે છે અને તેમના વચ-વચ અવગણ

વાંધે છે. બીજા પાંચ કવાક લાગી નીકળે છે.
ત્યાં વળી પાણું કોઈકે ઘસ જણાય છે. એક વડક નજર રાખના
સિસોડી વખડે છે, સી જાય છે તે તો પચોત્ત-પચોત્ત જણ દોડ
દોડવા ટેકરી પર છે. તેઓ મોટા હાથોટા પાંચે છે અને હાથે
કડાવેલો અને મેથળી કડાવવાટ કરતા હોય છે. નવજુ જાણે તેને પાંચ
છે કે ટેકરી પરથી નીચે જાય છે. બહુ સાથે થાય એને મ
છે. સોની નેમ પકડા ઉપર પહોંચવાની છે.

શિક્ષક કોઈની ગળાંબો ફરકેલા આપે છે અને જે દાર-
દારને આ જણુઓ દરનાર આખલાઓની આડા માંડે છે. બી
હારેને વડવાની ચારે બાજુ જોઈને છે.

આડા કરતાં રસોડા, આકમકોને રાંધે છે. ને પાંચે છે પકડા
એને પકડે છે, ન પકડાય એને બગડે છે, માખતાને બગડાયે
થોડા બગડનારા પાછા જોવા થાય છે અને ફરી સામા થાય છે.

કોઈકામાં પાછો પુગાટો થાય છે. કોઈકાં... નદી વચ્ચે
તે પાંચે પાંચાં ઉપર થયે છે! ઉપરવાળા પ્રથમવાળી તેમની સા
થાય છે અને ચડનારાને પકડા મારે છે. ચડનારા સામેથી એવા
સાથેના બેંચે છે. પરિણામે ઉપરવાળા મળે છે; પછી સાથે નીચે
વાળાને લેવા નીકળે છે, કોઈકે તે થ મળે છે! તેઓ વચ્ચે આવર
અંગણમાં જણામાં અડકે છે; કોઈ કાંઈના પાડમાં પડે છે; કો
ઘેરિયામાં અડવાય છે. માથે આવવાની ફરતો અબિયેક થઈ છે

કોઈકે તે મગડતા મગડતા છેક નીચે નીકળે છે તે નીચે નદીના
પાણીમાં પડે છે. તેમાં કંઈકાંમાં થાય છે. પાણીમાંથી જોવા થઈને
પાછા હરે છે; હરે છે તે પડે છે; ફરી પાછા કાપી થઈને બાજે છે
તેમના હવે તો બહુ વધી ગયું છે, તે પો કોઈ નગડાં આવતા નથી
કાંઈ વચલા જ નથી. ચારે તો એમને વચને જ નથી રહીને જાય
લોટાનાં છે. માથામાં લાંબું માતા છે. લડવામાં તો ગયાં જી મરેનાં
કોઈના જણાં ફરવાં છે, કોઈ લોટાલોટા પડે છે. કોઈને રહીને
જોડવા છે તેમાંથી થોડી એ છે. કોઈને માથે મોટું દીગજુ ભર્યું
છે, તે કોઈના કાંઈથી ફરવા છે. કોઈનાં કપડાંમાં પાણી છે, કોઈનાં
કપડાંમાં કાંઈ છે તે કોઈનાં કપડાંમાં હજબન ફાટવા છે. કોઈ
માટીમાં લેપેકોંપ પડ્યા છે, તે જોવાની થાય છે; પછી જોતાં તો
મથાવ કપડાંથી હાથ-પગ ખંડિયા છે. એમાં એક જણ જસા મર-
ડાય છે. એને શું તાજુ આવો? ના રે, એનું મોટું જીવેને! હાથ
બાજુ તો છે નહિ. મોટું તો હાથોમાંનું છે. હજુ એને પહેલોડો થાય
છે. ચારે જણુ જાય છે. કોઈનું ધવાન નથી, કોઈકે એ મરડાય છે;

ખૂબ મરણ થયે હોય તે બહુવા ગાંડયા છે. ધીમે ધીમે એ હાથ દેવાને છે ને કેડને પડે એવું છે. ઉપરે ખિરસા સુધી પહોંચી છે તે ખિરસામાંથી હાથ દાઢે છે. એ બલગતનું ધારદાર પાનું છે. આગ તેમ જોઇને અચખ્ય કાપવા માટે છે. એવામાં માથે નજી આવે છે, એટલે ઊભાંવાળાં લેખી રાખેને હંકાર કરવા માટે છે—બહુ છે બહુ ડુંગ્રી હોય; ખરો ડોંગી છે! પેસા આગળ ચાલે એવું છે, એટલે ચોડી વાર સાંત રહીને પાછો અચખ્ય કાપવા મંડે એ ને ચોડી વારે ચડાય હઈને ઊભો થઈ દોડવા લાગે. એક ચોડીદાર સમો થયો, તેને એની તો ટાંગ ભારી છે ચોડીદાર ત્યાં જ લાગે થઈ પડયો.

નવાં પુસ્તકો

ભગવતી એન્ટ-રેમરકેન્સ; ડિન્કલેટિસી એન્ડ બિટ્ટી ને થીમીસોડી વિચારપ્રણાલિમાં આગળી પુસ્તકતાં હાં. એની એન્ટ-લી નર-મસાતાબી (૧૮૪૭-૧૮૪૭) નિમિત્તે ચાલકેસી, વિવિધ બેખોનાં અંતરિયાં-સેખાંથી બનેલી કથા; ૨૬૪૩૩૨ પનાં તથા સાત વિભાગે પહેલાં સાથે; રૂપાઈ-પ્રમાણ ૩. ગદીલા, સોલ એન્ટ-રેમરકેન્સ કથાવલ, અમદાવાદ, ૭-૦-૦; સંદિષત્યને અરજી-૫. ડૉ. હવિરસાદ કેસાઈએ ગુજરાત સાહિત્ય સમાચાર તથા બીજે પાપેઈ સાહિત્યવર્ણી વ્યાખ્યાનો; પ્રકાશક-ગુજરાત સાહિત્ય મા અમદાવાદ, ૨-૦-૦; વાર્ષિક વ્યાખ્યાનો; ગુજરાત વિદ્યા-ભાગમાં અપામેઈ સાહિત્ય વિષયક વ્યાખ્યાનોમાંમાં આઠ અવધા-ભર વ્યાખ્યાનો; ૨-૦-૦; ગુજરાતમાં વ્યાખ્યાન પ્રચાર કેમ થો જોઈએ તેની, રૂપાણ-પ્રમાણ વ્યાખ્યાન હિતિદારથી ચારી માલ સુધીની રસમય માલિની આપવું પુસ્તક; લેખક-હાડુભાઈ રાણી, પ્રકાશક-ગુજરાત વ્યાયામ પ્રચાર મંડળ-અમૃત, ૧-૪-૦; અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય સમાચાર અવધારીએ પ્રિયથએથી ૧૮૪૭-૪૮ની હાઈવહી. ૩-૦-૦; સંદિષત્ય નાગરિક શાસ્ત્ર મા વિષયના વિસ્તારમાંથી ઉપયોગી પુસ્તક; લેખક મહેન્દ્ર મીની-ભા રેસાઈ, પ્રકાશક-મીક્રાણ ચંદુલાલની કંપની-અમદાવાદ, ૧-૪-૦; ૩ મર્નર અક્ષરત કાર્યાલયે બહાર પાડેલાં, ભળીતા બેખોનાં બે પુસ્તકો: (૧) રાજપિ કુમારપાલ; 'ધ્રુવકેતુ'ની મોહક નવલ-પાવલિનું એક સ્વિચીય પુસ્તક ૪-૮-૦; અને (૨) પીડાકરેત મેકેસર અથવા કનેક્ટેસાઈસ; ક્લેયાલાલ મા. મુનરેડીનું ભળીતું પુસ્તક, ૧-૮-૦. સોલ ક્યને સિલ્કિ; આધુનિક વિજ્ઞાનની શોધની હિસાબોના વિશદ શૈલીથી રાખેલો પત્રિકા. સેખાં-સુદેરા મં. કડના અને નારસિંહ મ. સાઈ. પ્રકાશક-મર્નર અક્ષરત કાર્યાલય. ૦-૦-૦. જામૂકેતે અગ્નિ; રાજાલાલ મી. સાઈ ફત તજ હાંબી પ્રાચીનક વાર્તાઓ. ૫-૦-૦; અર્ધકાલ; રમણલાલ મ. રેસાઈનાં પ્લન-સેરમરેડી. ૫-૦-૦; એ બેનેના પ્રકાશક; આર. આર. ચેડની પત્રી, મુંબાઈ-૨; ધ્રુવકેતુ; આહાડી શુદ્ધિનાં એ અદ્ભુત જાતિ બેનેના વહેમો અને અજ્ઞાતને ડર કરી નવી ન માલિની આપવું માનકું સચિત્ર પુસ્તક; લેખક હાડુભાઈ મુખાર, પ્રકાશક-વારક હડળ-આમંડ; ૨-૪-૦; અદ્ભુત; નરભાઈ કા. પટેલ ફત કાંબોના તયદ; પ્રકાશક ચાકર પ્રકાશન, વરકઅવિધાનમર, ૨-૮-૦; અર્ધકાલ નવ્ય સંદેશ; મોહીએ અપામેઈ રમણજીવિધાનું એવાઈન; રનાર નિર્મલ મે. મોહી, પ્રકાશક-રમણલાલ મી. સી-મી-મુખાર, ૧-૦-૦; સ્વપ્નાલોક પ્રાર્થના પ્રવાહ; સમાદક ને પ્રકાશક-માલે-લાલ મણિલાલ સાઈ અમદાવાદ, ૦-૪-૦; વિદ્યાર્થી આંગેરેડીન કાજ ૨-૦-૦; અવધાર અવધાર કરવા હંચતા મુદ્દે; મચેલા વિદ્યા-વિધાન મેગી રાકીની શિષ્યવર્તિઓ તથા લેખોની યાદી; લેખક

પણ એટલે એવી હોટ મુખી છે સીધી. જડેલાં સર ક્યે ને તેના ઉપર ને મળ્યે જોઈ લીધી; અને કોઈ આવી પહેલે તે પહેલાં તો એવી હાંબી જાણુ હોડી જઈવાપરે પેતાના બીજાં લેખે આવી લીધી! બીજાં લીખે ને ત્રીજાં લેખાને લીધી, ને એમ સાતતાલી શરૂ થઈ. અને ચોટગોડમાંમાં હાથોહાથ વાળેલી એમો તેના નાજો કે ચોડી વારમાં તો ટકરી પચવી નીચે પડ્યો, ને જોતજોતમાં નતીમાંથી સાથે પાર! અને આકાશોએ મળ્યો ત્યાં જ નચ્યો પાર!

એ નચ્યો સર થાવિત લાકારાઓ છૂટા પડી ગયા. પણ અપ-લેખા થઈને પારપરને લેડી પડ્યા ને સામસામી સાળાથી લીધી

પ્રકાશક-કાંતિલાલ લલુભાઈ રેસાઈ, ૫૧, બોલાઈ (સીરાપ્), ૦-૮-૦; અરનવી દુનિયા; ધોરણ ૪-૫ ૬ ગાઉનું બજોબનું સરકારમાન્ય પાઠ્ય પુસ્તક; લેખક-પટવારી ને લાલા, પ્રકાશક-એચ. બી. શાહની કંપની-અમદાવાદ, કિંમત અનુક્રમે ૧-૦-૦, ૧-૨-૦ અને ૧-૪-૦; વિજ્ઞાન પ્રવેશ; ૫-૪-૦; પ્રાચીનક ધોરણ ૪, ૬ અને ૭માં માટે. સંખાઈ સરકારે મંજૂર કરેલું વિજ્ઞાનનું પાઠ્ય પુસ્તક-લેખક; ડર-શય અમુલખારા રેસાઈ, પ્રકાશક-અનકા બુક ડીપો-અમદાવાદ, કિંમતે અનુક્રમે. ૦-૧૨-૦, ૦-૧૪-૦ અને ૧-૦-૦; પાલકવિજ્ઞાન વાચનમળા; પુસ્તક ૧ થી ૭ પ્રાચીનક ધોરણ ૧ થી ૭ ગાઉનું મુંબાઈ સરકારથી માન્ય વિજ્ઞાનનું પાઠ્ય પુસ્તક; લેખક-નરસિંહ મ. સાઈ ને કાંતિલાલ મી. શાહ, પ્રકાશક-આઈઆર્સ કુમેરલાલની કંપની-અમદાવાદ, કિંમત ૦-૬-૦, ૦-૬-૦, ૦-૬-૦, ૦-૭-૦-૦-૧૫-૦, ૦-૧-૨-૦; અને ૧-૪-૦; ગાંધીનિર્માણ આખ્યાન; કાંતિલાલ વિવેરી, પ્રકાશક-એચ. હાંમરેડી સિમિટેડ-કોલા, ૦-૧-૦; હાંમરેડી અમુલખ; સંખાઈ-પ્રકાશક ડેન્ડલ રેપરલાલિસ ડૉ. કેપરેડો હોરા-બહુ છલા, પાંચ રેહી, નવસારી. ચાર આવાના પોરેટર રેડેન્સ મોકલવાથી યેરેડેડ મોકલવામાં આવે છે Song of the Spirit; મરમવાલી સિધીકવિ-સામીનાં કાંતિલાલ અનુવાદો; અનુવાદક-સાંતિ એલ. રાહાણી; પ્રકાશક-ગાઉર પબ્લિશિંગ ડોમ-સાંતિ, ૪-૦-૦.

નાર્સો પબ્લિકેશન્સ સિમિટેડનાં પ્રકાશનો

(પનનર, સર પી. એમ. રાટ, રાટ, મુંબાઈ-૨)
પત્રિકામાં પેથાએલી પેતાની નવલકથાઓ તથા અન્ય કૃતિઓ દ્વારા દિવિ હેરાકલિસનો પત્રિકાને પત્રિકા કરાવવા ડૉ. સુક્રામ આનંદના નામથી આધુનિક એથેલોના વાયક અપરિચિત નદિ દોય. વિચ, શિલ્પ, રૂપાવલ, સંચીત અને અન્ય જીવનકાળનાં એ અવધારીએ તે તે કથાઓ પર લખેલા લેખો તથા કથા વાચનાર્તા-લાયોને સંમદ Words written on an Indian. આના નામથી પ્રવૃત્ત પ્રકાશકે રેસાઈએ કાંતિલાલ સાથે બહાર પાડે છે (૧). ૧-૮-૦) તે સુક્રામ પ્રથમ વાયકોએ વાયવા-વસાવવા લેખ છે. કંપાં ન ઉપયોગી બીજાં પુસ્તકો તે (૧) ભળીતા કથાવિવેચ અને સંકાર-પ્રવાસી શી છ. બ્યંક અલયે પોતે વિવિધ પ્રતિભાવે આરતીય નીવેલા અંગ્રજ સંપર્કમાં આવીને એથેલમાં હલેજાં ૪૦ ઉપરાંત લેખોએ સંમદ Profiles ૮-૪-૦; (૨) Hound of the Heavens-શી કુટુમ્બ ગલિકમાં આધ્યાત્મિક સુચરી મુંબાઈ કાંતિ-નો સંમદ ૩-૦-૦; (૩) Eyes of Lintah-વિષયાત મંત્રીના કવિ શો દિલોપુમાર રાયનો કાવ્યસંમદ ૪-૦-૦; (૪) વિષાલ વિજ્ઞાની સર સી. બી. રાયનના લેખોનો સંમદ Aspects of Science ૪-૦-૦; તથા એમ. આર. રેવનેડની ફરી વાર્તાઓનો સંમદ The unknown and other Stories, ૪-૪-૦.

ક્ષયરોગ-ટિકિટ એક નવી ઝુંબેશ

તેમાં હું—તમે—દેશનો પ્રત્યેક
માનવી સહાયરૂપ થઈ શકે

ગતમાં ને કેટલાક સહાયરૂપે દેશને

છે તેમાં ક્ષયરોગનું સ્થાન ધણું ઓખરે આવે છે. પોતાનાં કાલ નહ-
ળાંમાં દર વર્ષે જ્યતનાં કાળો ગુનુઓને કોઈકિયં કરતા આ રોગની
સીધી વધુ કાયાનાતા એ વસ્તુમાં દેરેલી છે કે તે પોતાના બંધ
તરીકે મોટા બાગે કુવાન સો—પુકપને ન પસંદ કરે છે. આશુક્ય
વસંત મણાલી કુવાવરયામાં પદાર્પક કરેલા ગુનુજી ન્યારે જીવનનાં
રગણીય રવમો સેવતો હોય છે, આસાના અવનવા મિત્રાના આં-
ધતો હોય છે, ન્યારે તે કોના કુટુંબની, એના સમાજની અને કોના
દેશની આશા હોય છે, બાળરે તે ન જખતે આ કાલ રોગને
નિર્દય પલે તેના પર પડે છે અને તેનાં રવમોને કાળી નાખે છે, તેની
આશા—આકાંક્ષાએને મગરી નાખે છે અને તેના કુટુંબને સુધંધ ગણાય
છે. એ ધનને બરબાદ કરનારા ક્ષયરોગ દેશને પ્રથમ નંબરનો રાતુ છે.

ક્ષયરોગની અવાનકતા આટલાથી પૂરી થતી નથી. ને રોગ્ય
— સેવામાં ન આવે તો તે અત્યંત ઓછો રોગ છે. ને કુટુંબમાં
જેઠા ત્યાં એક પછી એક તે કુટુંબના પશુ દોષોને તે કોમ લે
છે. એનાં ધણાં ગરીબ કુટુંબો છે જેમને ક્ષયરોગે પૂરે પૂરાં પાયાગર
છે. નાખ્યાં છે. વળી આ રોગ પર કોઈ રાગબાજ દવા બલુસુધી
રોપાઈ ન હોવાથી રોગને મરતાં કે કાળમાં આવતાં ધણે લોગો
સમય લય છે, ને દરખવાન સારવાર માટે પૈસાને ખર્ચ કરતા તે
ધણાં કુટુંબોના ગળ બહારનું હોય છે. છતાં પ્રેમગર એ દેશ પાછળ
કર ને હરીને કે ધણેગાંમાં વેળોને સારવારને ખર્ચ દોષાય છે.
એમ કરતાં ધણુ દરદી બને તો હીક, નહિતર આખા કુટુંબની
અત્યંત અનુકંપનીય દશા થાય છે.

હિંદુસ્તાન તો આ રોગનું પર ગણાય એટલી દદ સુધી તેને
ફેલાવા મથે છે. દર વર્ષે આઝાદમાં આજી રપ લાખ લોકો આરોગ્યથી
પટકાય છે, જેમાંના પલાખ લોકો મૃત્યુ પામે છે; એટલેકે દર મિનિટ
દિંદમાં એક માણસ ક્ષયરોગથી મૃત્યુ પામે છે. ૧ પ્રેલિય પછી
નીને નંબરે ક્ષયરોગની મૃત્યુ પામતા લોકોને આંકડો આવે છે.
છેલ્લાં ૧૦ વર્ષમાં દિંદમાં ને લીધ્ય મોંધવારી વધતી ગઈ, લોકોની
દાડગારીમાં વધારો થતો ગયો તેને કારણે આ રોગના ગીચ બનતા
લોકોની સંખ્યામાં ધણુ વધારો થયો છે. નવાં ગીચ વસતિ
નવાં લોકોને ઓખી દવા અને પ્રતો પ્રકાસ ગળતાં નથી, નવાં પેટ
પૂરતો ને વોમક તત્ત્વોથી પૂર્ણ એના આહાર ગળતો નથી, નવાં
ગંધરી ને અરવજીવ છે ત્યાં આ રોગ ફેકે ને બૂસકે વધે છે. હિંદુ-
સ્તાનમાં કેવળ સહેરમાં નહિ, ધણુ ધણાં ગામડાંમાં ધણુ આવી
તેનામાં કેવળ સહેરમાં નહિ, ધણુ ધણાં ગામડાંમાં ધણુ આવી
રિપતિ હોવાથી આ રોગે અહીં બજારી પગદોડે જમાવ્યો છે.

આ લેખના લેખક આઈ. ગાંધીશંકરે ૧૯૪૭-૪૮ દરમિયાન 'કુમાર'ના
સંપાદન-મદદનીશ હતા. સવા-રોડે વરસની ન કામગીરીમાં એમણે ને કડપ, સમુદયતા
ને કાર્યક્ષમતાથી એ કામ સંભાળી લીધું એ વિરલ હતાં. એટલે ને ન્યારે કોના સમિ-
તાળી માણસને એકએ ક્ષયરોગના પેલમાં સપડાવાને લીધે અમારાથી ફરા થયું
પરંતુ ત્યારે અમને એવું દુઃખ થયું. એ રોગ ધણુ એમને, બારચોર વધી મિત્રોર વધે,
એ રોગમાં સપડાએલાં પોતાનાં માતાની મૃત્યુકાલે અનન્ય રોવા કરવામાંથી મોટર થો,
એ કહીકત તેમના શીલેવંત આત્માની પ્રતીતિ કરાવે છે, નેનો અનુભવ અમને તો
સદા થતો ને રહ્યો છે. એટલી ન પોતાના આત્માની ને નિવૃત્તા એમણે એ રોગ સામે
પ્રબલ પુરુષાર્થ બેઠીને પ્રજામાં ફાળવી; અને ધરિણી, 'સેન્ટ રેફેલ'માં પ્રવેશી
ચૂકેલા એ દરદીએ મૃત્યુને પાછું આંકડું આપારી નહરે સારે બેઠાએલા એ જીવનચુકના
સાક્ષી તરીકે એમનો આ લેખ સંવિશેષ ભગમણ સાથે વાચકો આગળ રાખી દીધો છે.

દિંદમાં આ રોગ ધણે જમારે છે, ન્યારે તેની સારવારનાં સાધનો
ધણાં અલ્પ છે એ સીધી ઓડી કમનસીબી છે. સારવારનાં સાધનો
એલાં દોનાં ને એકે કે ને ને આ રોગ લાજ પડે તે દરેકને ધણુ
સારો થતાં સુધી તેને જીવી આંદરિપટમાં રાખીને સારવાર આપી
શકાય. ધણુ આને તો દર ૩૦૦ રૂડી દીઠ ફક્ત એક ને માણસની
સારવાર થઈ શકે એટલી બધવરયા છે. બ્રાઝીલા ૨૯૯ ન્યારે ૬૦૫
સારવાર ન મળવાથી આ રોગને ફેલાવે સમાજમાં ફરી રહ્યા છે.
ન્યારે દિંદમાં કેટલી સમગ્ર છે અને કેટલી દોષી ને એકે તેના
નીચે આપેલા આંકડાઓ સાધનની અલ્પતા કેટલી છે તે બતાવે છે:

આંદરની સગવડો	દોષી ને એકે સગવડો
આંદરિપટ	૧૧૯
ખાટલા	૧૨,૦૦૦
નિજીવત ટોકરો	૩૦૦
નસે આંદર	૪૦૦

૭૫૫ ન્યારે સગવડો પેદા કરવા માટે પાયાના ખર્ચ તરીકે
૪૫૦ ફોડ રૂપિયા ને એકે, એકિસાના એ આંદરિપટો અલાવા તરીકે
દર વર્ષે ૬૦ ફોડ રૂપિયા ખર્ચવા લઈએ. ધણુ આને તો દિંદમાં
માણસ દીઠ દર વર્ષે ફક્ત આંદર રૂપિયા તેના આરોગ્ય માટે ખર્ચ-
વાય છે, ન્યારે ક્ષયરોગને માટે તો ફક્ત ફે પાઈ ન વપરાય છે.
આ વસ્તુ ને કેટલું પ્રબંધ કાર્ય કરવાનું બાકી છે તે બતાવે છે.

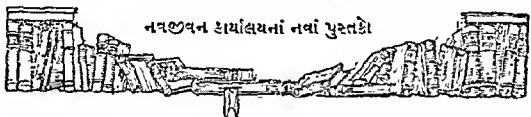
હિંદુસ્તાન આજ બન્યું છે, એટલે આખાની સરકારે આ
પ્રમ્ન હાથમાં લીધી છે. ધણુ સરકારની આર્થિક રિપતિ આંદર
એટલી નબળી છે કે એકથી આ પ્રમ્ન કેટલી રાકે તેમ નથી. ન-
નવાને સહકાર મળે તો ને આ નહિલે સમસ્યા નહીં ઉઠી શકે.
તે માટે હિંદુસ્તાનમાં પહેલો ને જખત એક નવી પદ્ધતિ આ-
માટે નાખી લેવાં કરવામાં આવનાર છે. ઠણુખરડું કોસિસ એસો-
સિએશન આંધ્ર બંદિયાના સહકારથી મહાત્મા ગાંધીજીના નમ્મ
દિવસથી, એટલે કે બીજી ઓક્ટોબરથી, ક્ષયરોગ-નિરોધી યોગ્યો
શરૂ કરવામાં આવનાર છે. તે દિવસથી ક્ષયરોગ-ટિકિટો (Tubercu-
losis Seat) ને ગેમાજુ શરૂ થશે. તેની કિંમત ફક્ત ૧ આંગો
રાખવામાં આવી હોઈ કારતની દરેક પોરડે આંદરિપટી તે મળ
શકશે પોરડાં અને પાકીટ કપર ચાહ પોરડે ઉપરોત આ
ટિકિટ એમિક રીતે ચોટાડવાની પદ્ધતિ. એ રીતે ને પૈસા એના થશે
તેનું ફેકે દરેક ને સ્વઅનુકૂલિસ એસોસિએશન આંધ્ર બંદિયાને
સોંપશે, ને, સ્વ નેમના અટકળ અને ઉપચાર માટે તે વાપરશે.
આઠ રમમાં છાત્રોની આ ટિકિટ ચોરતની ટિકિટ ને જી ને હોય છે
પર મેર તથા આંદરસાધીય આરોગ્યચિકિત્ત તરીકે ને ફેકે દરો.

આ નતની ક્ષયરોગ-ચિકિત્સા કાઠવાની પ્રથમ કદવળ ૧૯૦૩-માં ડેન્માર્કના એક પોરટબેનને આવેલી. નાતાલના દિવસોમાં જ્યારે તે ખૂબ મોટી રથાલ વિજાગવાર ગોઠવતો હતો તે વખતે રસ્તામાં ભટકતાં ક્ષયરોગી બાળકોને વિચાર તેના મનમાં રચી રહ્યો હતો અને તેમને કેવી રીતે મદદ કરી શકાય તે વિચારી રહ્યો હતો. તે વખતે એકાએક તેને વિચાર આવ્યો કે જે દરેક કામળ અને પાર-સલ કપર આજ પોરટબેન કપરાંત એક વધારાની ચિકિત્સા ચિકિત્સામાં આવે તો એ ચિકિત્સા પેલામાંથી પેલાં રોગી બાળકોને જાણી શકાય. બીજા પોરટબેનને તેણે આ વિચાર કહ્યો એને તે ગમ્યો. પોતાની આ યોજના લઈને સી ડેન્માર્કનાં શાળાઓ પાસે ગયા. તેમણે આ વિચારને ખૂબ આનંદથી વધાવી લેતાં ૧૯૦૪ની નાતાલમાં આ નતની ક્ષયરોગ-ચિકિત્સા પહેલવહેલી ત્યાં નીકળી અને તેને આજુબારી સફળતા મળી. પરંતુ વર્ષ દેશના દરેક માણસે સરેરાશ એ ચિકિત્સા વેચાલી લીધી. એ ચિકિત્સાની આવકમાંથી ડેન્માર્કમાં એક મોટી સંસ્થની આરંભરૂદ્ધ થયો, જેમાં પેલાં ક્ષયરોગી બાળકોની સારવારની જવાબદારી કરવામાં આવી. ડેન્માર્કની આ, અભિનવ પદ્ધતિને તરત બીજા દેશોએ અપનાવી લીધી. અમેરિ-

કાએ ૧૯૦૭માં એ જ પ્રકારની બુંદેશ શરૂ કરી અને ત્યારથી દર વર્ષે આખી ક્ષયરોગ-ચિકિત્સાને વેચાણ ત્યાં કપાટાથી વધતું જ રહ્યું છે. ૧૯૪૮માં અમેરિકાના રાષ્ટ્રીય ક્ષયરોગ મંડળે ૨ કરોડ ડોલર આ રીતે એકઠા કર્યા હતા. આ નતની ચિકિત્સાને વેચાણ હોંદો, હોંદો લઈ સુરોપના ધણીખરા દેશોમાં દર વર્ષે થાય છે.

દિંદુરતાનમાં પહેલી વખત જ આ અભિનવ ચિકિત્સાને વેચાણ બીજા આફ્રિકાના રાષ્ટ્રોએ અને ૨૬ મી નવ-સુઆરી ૧૯૫૧ સુધી ચાલુ રહેશે. તે વખતે દેશને પ્રત્યેક નાગરિક અને તેટલી વધુ ચિકિત્સા ખરીદશે એમ સહેલે અપેક્ષા રહે છે. દેશને ખરીદનામાં ગરીબ માણસ પણ આ ચિકિત્સા ખરીદી શકે, અને એ રીતે દેશના આ કાર્તિક યુગને દાંડી કાઠવાની બુંદેશમાં પોતાના ચલાવકાંતિ માર્ગે આપી શકે, તે માટે ચિકિત્સાની કિંમત આના જેટલી એાંબી રાખનામાં આવી છે. પ્રલના આ યુગને જે કરવામાં પ્રલએ જ પેટો લાગ લેવામાં છે, આ ચિકિત્સાને કેટલું વેચાણ થાય છે તે પરથી અમણે આજ પ્રલ તરીકે આપણા પોતાના અતિશય મદદરવા પ્રતાનું કેટલું નવનૂત જ્ઞાન કાર્તિક અપનાવ્યું અને રીતે દેશની આન માર્ગની એ છીએ તેનું માપ નીકળશે. મઃ. ડ. માહુડીકર

નવજીવન કાર્યાલયનાં નવાં પુસ્તકો

દમણાં દમણાંનાં નવજીવન કાર્યાલયનાં પ્રકરણોમાં કદાચ સૌથી વધુ લોકપ્રિય યજ્ઞેનું પુસ્તક તે મહાદેવજીનાં કદાચરી. તેનાં વિશેષ ભાગ (દિ. શ. ૩-૦-૦) દમણાં જ નહીં બહાર પડ્યો એમાં તેણે ગ્રાંધીજીનાં અંતેવાસી બન્યા તે શરૂઆતના કાળ(ઈ. ૧૯૧૭)ની તે ઈ. ૧૯૩૬ સુધીનાં જીવનની કદાચરી આપેલી છે. એ આખી માનને વિષે તો બીટલી ન બતાવ્યું કરવાની હોય કે એ વસાહતી રાજે તે સૌ વસાવે અને બાંધેલાં વાંચે અવરજ. મહાદેવજીનાં ગ્રાંધીજી આપે એકાદા તે પૂર્વેનું એમનું ચરિત્ર એ કદાચરી માટે જ પ્રતાપ રહે, એમાં નિઃશંક મિત્ર થી નરદરિમાઈ વરીએ લખેલું. પણ પછીથી તે સ્વતંત્ર રૂપે જ બહાર પાડવાનું હતું. દમણાં જ તે પછુ મહાદેવજીનાં પૂર્વચરિત્ર (૦-૧-૨૦) એ નામથી બહાર પડ્યું છે. તે કમળાં-કિરોરોનાં સંસ્કૃતિએ તે ખાસ લાંચવા જેવું છે. એવું જ બમની પ્રલ માટેનું લોકપ્રિય યજ્ઞેનું પુસ્તક તે શ્રી ચંદ્રશેખર કુલકનું લખેલું સીતાવલ્લભ(૧-૦-૦). સામાયજીકમાની સારની મુંદર વલ્લભસ જાણવી માલિની આખી બાંધીની માલિની જેવળવા માટે બાળકોને સ્વપ્રજાત કરવા ફરકિત કરવું આ પુસ્તક આખી વખત પ્રદિત થયું છે જ ને તેના કદાચરીનાં પુરાણ છે. વાળુગીંબી એમલો દર્વેનું એ, કાકાસાહેબ કાલેકરનાં 'આપુની જાંબી' નામના ગુજરાતી પુસ્તક જે જ ન, મળ દિંરોની મશાલી અનુવાદ છે. (૧-૦-૦). આપણા નંબ અને તરખિય (ચિત્રકામાં) એક શ્રી કિરોરોવાદ મશાલજીનાં જેવું પ્રજાતી પુસ્તક સમૂહી કાનિત પણ બીજા આશરિમાં પ્રવેશ્યું છે (૧-૦-૦); એ સમૂહ જ સાવરગરીની સેવામાં સુધીનાં એમણે અજાત સમૂહ અને વિચારજ્ઞાનાં પરિજ્ઞામ રૂપ કેળવણી વિષયક સેઓને એમદ કેળવણી વિકાસ નામથી બહાર પડ્યો છે (૧-૦-૦). જીવન પિંધે પોતાની આગવી રીતે પ્રજાતનાં ગ્રાંધીજી મૂળથી જ એ

વિશિષ્ટ કેળવણીનાં રતા, એ તો આલે રતીકાર્યુ છે. એમાં કેળવણી કરવાનાં છુટક લખાણોનાં, તળકાવાર, વલ્લ સંશ્લેષ આજ સુધી પ્રકટ થયા છે તેમાં લખેલો કરતો સંશ્લેષ પાયાની કેળવણી (૧-૦-૦) દમણાં જ બહાર પડ્યો. તેમાં એમણે ઉજ્જા રજ્જા કરવાનાં રાષ્ટ્રની સામેનિક કેળવણી ઉપર લખેલાં લખાણો છે. એ ઉપરાંત પ્રીદરિશાજી તે એમણે રથનાં રથનાં રથનાં રથનાં સર્વ-સંશ્લેષ સમૂહ માલિની રૂપે પુરિલ છે. લેખકો: ચિત્તલસ કાકારી અને રામચંદ્ર સોમણ ૦-૧-૦; આપણી પ્રલમાં પાયાની જે વલ્લ બાળકોનું જ્ઞાન પૂરું નથી બીજી (ચંચરશાસ્ત્ર, અશરશાસ્ત્ર અને અપદારશાસ્ત્ર) એ પેરી બીજા આદારશાસ્ત્રનાં અજાતની તો પ્રલ નિર્ધારિ અને પુરોપાદેશનું સર્વ થઈ છે અને સ્વદેશ પ્રજાતનાં પૂરક સર્વ પુસ્તક કલિજ્ઞ આફ્રિકાનાં રાષ્ટ્રાચલકોનાં ઉત્તરશાસ્ત્ર, જે નદોશ અર્થનું તેનું દર્શ એ અજ સંકલ્પે થઈ સુધારાવધારા સાથેનું નવું સચિત્ર પુનઃમુદ્રણ બહાર પડ્યું છે. ૩-૦-૦. એમાં જ રેલ્યાં મનનીય, ઉપશોધી જે રસમય બીજું પુનર્મુદ્રણ: ગ્રાંધીજીનું વિષ્વાત નીતિનાંશને મળે: ૦-૧-૦; તમા ત્યાંગમૂર્તિ અભિ બીટ લેખોનું પાંચમું મુદ્રણ. ૨-૦-૦; કાકાસાહેબ કાલેકરનાં સાંવચય બાનીમાં પ્રવેશરેશોનાં અવાજ. ૦-૧-૦-૦, અને નવનૂતનાં અર્જની આશરજનનું એકલો: અશરોચિત બન્યો, બીટો અને દુદા ચાપાકરને નાનકો સંશ્લેષ. ૦-૧-૦-૦.

Our Friends Abroad

[જગતસંપર્ક સાધતો પત્રમિત્ર-વિભાગ]

કૃત્રિયાદો

ગયા એકમાં એમને વિષે બાઈ મધુ દેસાઈ તથા ધનવંત વાળાના ફિરિયાદ-પત્રોનો ઉલ્લેખ હતો તે ન બચીને વિષે ફરી શ્રાવ ધનવંત વાળા તરફથી તથા નવાબ મોહસીન એમ. મથકે તરફથી ફિરિયાદોના બીબ પત્રો મળ્યા છે. આ રહ્યા તે પત્રો:

(૧)

મેં આપને છેલ્લા પત્ર લખ્યા પછી પણ ત્રણ પત્રો દીના બહેનને મોકલ્યા હતાં, ત્રણેય Refused થઈ પાછા મળ્યા. જેવું આશ્ચર્ય પડેલાં લાગણીજનક જવાબ નહિ અને પછી પાછા વાદરે, મિત્રાચારી! ઉપરના ત્રણેય પત્રો હું આપને મોકલું છું. બહેન વિસાયાં છે નાંભૂ મેં એમને સંજોષી કાન્ય લખ્યું હતું. છતાં હાથરે નચીયાં દીના બહેનને મારા શુદ્ધ અને પવિત્ર પ્રેમની કિમત ન સંકાઈ... બહેનને પ્રેમ-ભાઈબહેનનો પ્રેમ-મિત્રમિત્ર પત્રોનો પ્રેમ એ શું હોય છે એની અજર નથી લાગતી...

—ધનવંત વાળા

(૨)

મને જાણવામાં આવ્યુંકે થાય છે કે 'કુમાર'ના 'Our Friends Abroad' વિભાગ દ્વારા મને કેટલાક સારા પત્રમિત્રો મળ્યા છે. પરંતુ એક બહેન પત્રમિત્ર તરફથી મને એ કડવો અનુભવ થયો છે તે તરફ હું આપનું લક્ષ્ય દેવું છું.

'કુમાર'ના વર્ત્ત ૧૬૫૦નાં અંકમાં મળકુર વિભાગમાં (નં.૫૦) ૧૬ દીના પછીકર નામ મારા લાચલમા આવ્યું. મેં એમને રિફ્યુઝ... અને પત્રમિત્રતા માટે આગ્રહ પણ આપતો પત્ર મુજબનીમાં 'કુમાર' એના પ્રત્યુત્તર એમણે અંગ્રેજીમાં આપવાં લખ્યું કે તેઓ પર મારા મુકર પત્રની ધણી ન સારી છાપ પડી છે અને તેઓ મારી સાથે પત્રમિત્રતા અને રિફ્યુઝિનિમિત્ર કર્યા માટે ખુશી છે. તે સાથે તેમણે બુદ્ધિજીવિ હોયોની રિફ્યુઝ તેમજ રિફ્યુઝ નવી રિફ્યુઝાની મારી પાસે પ્રથમ માગણી કરી અને અદલાખાવડી માટે પૂરતો વિચાર સમયના જણાવ્યું. આથી મેં તેમને રિફ્યુઝ નવી રિફ્યુઝા માહીતી તથા બુદ્ધિજીવિ હોયોની ચાલીસ ગણ કુચ એસી રિફ્યુઝા મોકલી, અને અંકમાં તેમને એ કીડ લાગે તે મોકલવામાં આવી નથી. બહેન તેમણે બીજી રિફ્યુઝા હજી મુખી મોકલવામાં આવી નથી. બહેન મેં તેમને ત્રણ પત્રો લખ્યા કે Refused થયેને મને પાછા મળ્યા છે. મેં તેમને છેલ્લા પત્રમાં જણાવેલું કે મેં આપની પત્રમિત્રતા માટે અનિચ્છા હોય તો તે બદલ ખુલાસો કરતો પત્ર લખ્યો અને મારી મોકલાવેલ રિફ્યુઝા પરત કરી. પરંતુ આ પત્ર પણ રચી દેવા વિના ન પાછો આવ્યો છે. Refused થયેલા પત્ર પર Refused by M. M. Fakir એવી રિમાર્ક પોસ્ટ ખ તા તરફથી કરવામાં આવેલો છે. એટલે મને આમાં કંઈક એક લાગે છે.....

હિર, ને હરી તે. પરંતુ હું આપતાથી એટલી આશા રાખું છું કે આપે આવા વૈકલ્પ પત્રમિત્રોનાં નામ 'કુમાર'માં લઈને કરવાં નહીં અલબત્ત, આપને એ કેસમાં પરત પુરાવા સાથે ખાતરી થાય ત્યારે આપે જરૂર અન્ય પત્રમિત્રોને એવળી રૂપે આવા વૈકલ્પ માહીતીને લઈને કરવા હિતકર્તા છે. આમાં માહીતીની નેમ કેવળ

રિફ્યુઝ નહીં પચાવી પાડવાની ન હોય છે.

'કુમાર'માં આગળ પણ કેટલાક પત્રમિત્રોને આવા કડવા અ બ્લો થયેલા-એ મતજનનાં લખાણે પ્રસિદ્ધ થયાં છે. 'Our Friends Abroad' વિભાગનો આ રીતે એટલે કે પચોળ કરતાં માહીતી ઉપાડા પાડી કોઈ નરીકલ પહેલાં આવા પર વિચાર કરવો જરૂરી એ ન.

સિ. આપનો સાચો, મોહસીન મીમ. મી. તા. ૬. ઉપર જણાવેલ બહેન સાચો પત્રમિત્ર હોવા સત્યતા ખાતરી માટે આપને જરૂર પડે તો મોકલીશ.

●●● આ બંને પત્રો વાંચીને અમને લાગ્યું કે: યશ્વંત જાને અમે કહીએ તમે અત્યંત લાગણીવાર થયા હો. પ્રત્યુત્તર ન મળે કે પત્રો પાછા મળ્યા તેથી કારે 'રેનેલેન્ડ' ગળીને તેને મોકી એ પત્ર રૂપ માની આમ લાગણીપદ્ધતિ ઘડી દેવાપણું, દિવસે વ્યવહાર નથી. વ્યવહારમાં વારતાવિત્તાનો સામનો કરવો જોઈ, અને જનામ મથકે જેવું સ્વચ્છ વતણ અપચાર કરવું જોઈએ. બ દીના બહેનને આમત્રણ આપીએ છીએ કે તેથી આ બાબતો સાચી પરિસ્થિતિ ઉપર પ્રકાશ પાડે.

(૩)

આઠ માસનું 'કુમાર' વાંચ્યું. મારા અનુભવની અને જાણે ફિરિયાદથી લાગે છે કે મોટા ભાગના મિત્રો કુદ પ્રસિદ્ધિ માટે કે કામે કંઈક છીએ એ માટે ન 'કુમાર'માં અંગ્રેજી ઉપાવતાં લખાં આ અટકાવવા મને એક વિચાર રહે છે.

મારા પર પ્રમાણે 'કુમાર' એક 'પત્રમિત્ર-ગેઝલ' કહેવું ને ગેઝલના સ્વચ્છ થવા માટે અનુકૂળ હોય. આથી ને મિત્રો ન દિવસી ન પત્રમિત્રતા ચાલતા હશે તે ન સ્વચ્છ થશે. અને અનુકૂળ નિયમો કરવા. આ નિયમોની ભગ હરે. અજર કોઈ પત્રમિત્રની ફિરિયાદ આવે તો બંધ કરવાને સંરક્ષામાંથી રજા આપે ગેઝલની સ્વચ્છ-શીતી ઉપચોમ ગેઝલનું ખૂબ કાઢતાં થશે તો તેમાં ગેઝલનું જોડા મુખપત્ર પણ કાઢવું, જેથી આ સંરક્ષા કાલ અંતે રાષ્ટ્રીય થયું જશે....

—પ્રદીપ

●●● આ વિભાગ ચલાવવા પાછળ અમારો હેતુ વસ્તુક મિત્રો માટે સરનામાંની આપસેના મિત્રતાવાન બનવા ઉપર બીજે વિશેષ નથી; તેમ હાલ એના કોઈ મર્યાદાવિરતાર કરવા નથી ઇચ્છતા છી, પેસાના દિસાન, નિયમો, તેના અમલી કરવા, તેના સાચાજોડાપણાના ન્યાય, એ બધું અમે નહીં જો. ફેરની બંદાર છે. આથી ન અમે પત્રમિત્રની સંરક્ષા માટેના કોઈ કાદને સ્વચ્છ નોંધનારાઓ, અનુકૂળ રૂપે ગેઝલોને રિફ્યુઝા દિવસગળનાં લેણેલા આદિ મોકલનારાઓ, વગેરે 'અવેરના' કરે સરનામાં પણ નથી છાપતા. 'કુમાર' માત્ર એ મિત્રોને મેળવી આપે નાર ત્રીજે મિત્ર ન બનવા ઉપર છે, અન્ય કંઈ નહિ

(૪)

આપે જાણ કરેલી ફિરિયાદને મારણે મારા પર એ દિવસ અજ એજનનામો પત્ર આવ્યો છે કે તે સારું પર અમેરિકાથી એક

૨૨ મેઈલમાં આવેલ, પરંતુ પોતાની સ્થિતિ સારી ન હોવાને કારણે
 'સાથ જવાબ આપવાને સંતોષાન ન હતો. તે કમ Ordinary
 માંથી પચમવહાર કરવા ચાંદલા હતા અને Ait-maંથી સ્થિતિ
 ૧૨૦૦ પૌરંદેજ (હવે વધીને ૧૮૦૦ થયા છે. નવી) ખર્ચવાની તેમ
 ની સંજ્ઞા ન હતી, ને તે જ કારણથી તેમાં નવો અમેરિકનને પોતાની
 ગરીબી બતાવી શક્યા કે નહીં પોતે પત્રને જવાબ આપી શક્યા.

વધારામાં બાઈ જીભી રહ્યા કે આ જ કારણથી હકામતીન
 બાઈથી જવાબ આપવાને સંતોષાન ન બની શકતો હોય.

તે હવે આને કાપા આપના હાથમાં છે - કુમુદાનંદ સાહેબ

૦૦૦ પચમવહાર લંગાવવાની પોતાની કિંમતી નવી કોલેક્ટી
 નકાર લખવા માટે પોરંદકદ જ બસ થાવ, જે (હવે) ૦.૧૦૦માં અમે-
 રિકા પોસ્ટી સંકલ્પ છે. પોરંદકદ કોલેક્ટીમાંથી મળતા ૦.૧૦૦માં એર-
 હોલર કપર મધ્ય વધારવા ૦.૪૦૦ ચોડીને ૦.૧૦૦માં અમેરિકા જે
 હોલર પોસ્ટી સંકલ્પ છે. પોરંદકદ કોલેક્ટીમાંથી આ માલિકી જેલથી
 સંકલ્પ. મળ વાત તે કે જે, પચમરી કરવામાં ટપાલ ખર્ચ થવાને
 જ છે, એ મળથી રાખીને જ એ શોખ શરૂ કરવા બેઠ્યો, અને તે
 માટે થરેલા પોતાના 'બેન'ની મર્યાદામાં બધી વેચ કરવી બેઠ્યો.

પચમરીની પચમિય સંસ્થાઓ

ભારતીય સંસ્થાનક સાહેબ (અરુણ નિવાસ, ઓખા બંદર)
 હાઈવેમાં હોટોનાં એલથી ખાવાં સાથે પચમવહાર કરીને મેલવેવાં
 સંસ્થામાં પોસ્ટ છે. હવની વખતે તેમના માગનો હકેમ કરેલો.
 કોમ્પની વિવરબીડની કંદરમાં એમને ઘણાં ફોર્મ પોસ્ટમાં છે તે
 તેમને ૦.૧૦૦ પોસ્ટમાં પોસ્ટી આપશે. તેની સાથે ઇન્ડિયન સર-
 વીસ હાઈવેમાં પોસ્ટી કોલેક્ટી પોસ્ટ પચમિય મેલથી આપશે.

(1) Association for Cultural and Economic Relations with the East, Indian Section, Praha III, Lazenska, Czechoslovakia; (2) Vereniging van International Neugdverkeer, Rapenburg 45, Leiden (Holland); (3) Foundation Pro Juventute, Servis des relations internationales, Seefeldstrasse 8, Zurich (Switzerland); (4) Correspondence Scolaire Internationale, Messes Pedagogique, 29, Rue d'Ulm, Paris 5e (France); (5) International Friendship League, (Miss Edna MacDonough, Executive Secretary), 41 Mt. Vernon Street, Boston, Massachusetts, (U.S.A.); (6) International Students' Society, (Dr. Newton H. Crowell, Director), Hillsboro, Oregon (U.S.A.); (7) Interscholastic Correspondence, (Mrs. Alice Wilson, Director) 433, Buena Vista, San Francisco, California (U.S.A.); (8) Foreign Correspondence Bureau, Augusta, Kansas (U.S.A.).

હિંદી પચમિય

(543) Kantilal V. Sheth, C/o Vrajilal Giradharlal, Jail Road, Amreli (Saur.)—17, Stamps, Photography;

'કુમાર'ના વાચકોને પચમિય શ્રી. વસુદેવ મેઘાણી દ્વારા બંગાળીમાંથી અનુવાદિત મુંદર કેપ રંગમાં

શ્રી તારાચંદ્ર બંધોપાધ્યાય હૃત
 મૂં ડું રુ દ ન
 પાનાં ૨૧૭ ત્રણ રૂપિયા

(544) Dhanendra Manilal Shah, 3465, Chhabila Odhava's Khadki, Darwaja's Khancha, Shalpur, Ahmedabad—21, Palmistry, Photography; (545) Jitendra M. Chhaya, C/o A. J. Chanchani, P. O. Bokaro, Dist. Hajiribag—22, Stamps, Literature, Politics; (546) Abidali T. Kapasi, Iron Marchant, Rajula-City (Saur.)—19, Photography, Reading; (547) Chandrakant B. Jhaveri, 123, 25, Daya Mandir, Mumbadevi Road, 3rd floor, Bombay-3-18, Photography, Sports; (548) Kalyanji Vajji Vishrani, B.Com. Vishrani Nivas, 14, Bhandarkar Rd., Matunga, Bombay-19—25, Stamps, Literature, Photography, Bridge (contract); (549) Navinchandra Prantal Bhatt, 1453, Raipur, Ahmedabad—18, View cards, Stamps; (550) Chhotalal Amcittal, C/o N. T. Vyas, Sarspur, Outside Nickal Gate, Ahmedabad-2—20, Stamps, Photography, View-cards; (551) D. J. Bhana, 145 B, Prince Edward Street, Durban, Natal, South Africa—17, Stamps, Cricket, Music, Photography; (552) Manu M. Wadhvani, Dadubhoy Rd., Santa Cruz, Bombay-23—20, Stamps, Pen-pals Abroad only; (553) Mohmedji J. Tambawala, Saifeepura, Siddhpur (N. G.)—18, Stamps, View-cards; (554) Vasanlal N. Shah, P. O. Box 360, Zanzibar, Br. East Africa—16, Stamps, Coins; (555) Ghanshyam Chotalal Shah, C/o Babubhai C. Shah, Kapoi Nivas, Vinsant Rd., Matunga (C. I. P.), Bombay-19—17, Stamps; (556) Hirabhai Gopaljee Patel, C/o Bhamat Vidyalyaya, Karadi, Navsari, (Dist. Surat)—18, Stamps, Sports, View-cards, Music, Swimming; (557) Navinchandra Shah, Gandhi Chawk, Vanz (Saurashtra)—17, Stamps, Coins, View-cards; (558) Ismail H. Madraswala, C/o Hasanally Gulamally Madraswala, Saifeepura, Siddhpur (N. G.)—24, Stamps, Coins, Snapshots; (559) Fakhri S. Mamawala, Saifeepura, Siddhpur (N. G.)—19, Stamps, Literature, View-cards, Coins, Photography; (560) Jayant Tolai, 11 New Residency, Bhavan's College Hostel, Antheri, Bombay—16, Stamps, View-cards, Science; (561) Manukumar P. Patel, C/o Kantilal Muljibhai Patel, Gogi Gate, Bhavnagar (Saurashtra)—18, Stamps. (562) Keshv Kant R. Udani, C/o Vaidya Ravikant V. Udani, Balambha, Via Dhrol (Saur)—20, Literature, Philosophy; (563) Vijay M. Gosalia, 40-42, Mint Rd., 2nd floor, Fort, Bombay-1—20, Cricket, Stamps. (563)

શ્રી રામચંદ્ર બંધોપાધ્યાય હૃત
 આરુ ભૂ મિ માં
 પાનાં ૨૧૬ સાડાનવ રૂપિયા

શ્રી તારાચંદ્ર બંધોપાધ્યાય હૃત
 આરુ ભૂ મિ માં
 પાનાં ૨૧૬ સાડાનવ રૂપિયા

શ્રી તારાચંદ્ર બંધોપાધ્યાય હૃત
 આરુ ભૂ મિ માં
 પાનાં ૨૧૬ સાડાનવ રૂપિયા

પાંદડાંનો છાપ-સંગ્રહ

એક નવો સંગ્રહ-શીખ

રિકિટો સંધરવાનો શીખ જેમ છવનભર આવે છે, તેવો જ અણખૂટ આ શીખ છે: ઝાડનાં પાંદડાંની કાર્યન-છાપ લેવાનો. એક વિખ્યાત વનસ્પતિશાસ્ત્રીએ કહ્યું છે કે સમગ્ર જીવજાતો જોયા બતાવનાં જ રહેશે ત્રજુસો ઉપરાંત તેો થાય છે. એ સિવાય નાનાં ઝાડ, ઝાડ, વેલ વગેરેનાં તેો તુલાં એટલે જો ધીરજીયો રાખે તો ખંત અને પરિશ્રમની શક્તિ હોય તેો. આ શીખ તેો છવનભર આવે તેવો છે. આપણે ત્યાં તેો કાણુ લાગે, પણ પશ્ચિમના મુલકમાં તેો આ શીખ કીકડીકાપાક છે. એક અભૂતપૂર્વ સંસ્કારી ૫૦૦ થી વધુ ઝાડનાં પાંદડાંની છાપ એકઠી કરી છે; અને એ તેો નમતામી કહે છે કે આ ક્ષેત્ર એટલું વિશાળ છે કે આ તેો કદ જો મારી સંસ્કાર્ય છે.

એમાં સંધિત પણ જાણુ નથી ભેળેતાં. થોડા ડૂંઢમ પેપર: કુલરેંગ કાગળના કાળાં હોય તેો કીક, જેથી તારાં-પોડાં પાનની છાપ લેવાને પૂરતો અવકાશ રહે, ને પેન્સિલ-કાર્યનના થોડા કાગળ. તેને 'પેન્સિલ કાર્યન' જ ભેળેએ. બોલે કાણપરાઈરહેતો કાર્યન પેપર આવે છે તેના પરના કાર્યનનો પર જાણુ સખન લેવાથી જ અન્ય નથી લાગતો. બીજી જે યોજી ભેળેએ તે 'x'p'ના ગોપના થોડા પાટળા (અરધા પાર-કીકડીકાપ) કાગળ ને એક બ્લોકિંગ પેપરનું પેડ. બ્લોકિંગ પેડ ન હોય તેો છાપના થોડા કાગળ પણ ચાલે; કેમકે ઝોનો કપચોમ તેો પોષી ખાલી તરીકે કરવાનો હોય છે. શરૂઆત કરવા મટિ એવા પાંદડાંપસંદ કરવાં જેથી ઉલટી બાજુએ નસો અને દેવાએ પેપરને કપસો લેવા હોય.

પહેલાં તેો બ્લોકિંગની આદી ઉપર કાર્યન પેપરને ચતો મૂકો, જેથી તેની કાર્યનની બાજુ ઉપર રહે. પછી, પાંદડાંની પાછલી (રેખાવાળી) બાજુ તેને અડે એવી રીતે તેના પર પાંદડાંને મૂકો. હવે, એ પાંદડાં ઉપર પાટળો કાગળ મૂકીને તમારી આંગળાનાં ટેડપાં કે અંગૂઠાના નખ ધસીને રિમર ને સમજડ દાળ આપો. પાટળા કાગળ સોસરી પાંદડાંની આકૃતિ આપતી હશે એટલે તેનો એકે ભાગ દબાવ્યો વિનાનો રહી ન બચ તેની ચોક્કસાઈ તમે કરી શકો. પાંદડાંની વિનાર ઉપર ખાસ કાળજીપૂર્વક કાળ આપજો, અને કયાંય નજરાયણ કરચણી ન પડે તેની ખાસ તાકેદારી રાખજો.

આ રીતે આખા પાંદડાંની સપાટી પર પૂરતો કાળ આપાઈ ગયાની ખાતરી થાય, એટલે પાટળો કાગળ હઠાવી કાળે પાંદડાંને ધીમે રહીને કાર્યન ઉપરથી ઉમેડી શો, ને બારીકાઈથી તેની નાનાનાં નાની રેખાઓ ઉપર પણ કાર્યન લાગી ગયો છે કે નહિ તે તપાસી જુઓ. હવે ઝોની છાપ લેવા માટે, માદી ઉપર ડૂંઢમ પેપર મૂકીને તેની બેજાબર વચ્ચે છાપ ખંડે એ રીતે, પાંદડાંની કાર્યનવાળી પાછલી

બાજુ એકઠા, ને ફરી તેના ઉપર પાટળો કાગળ મૂકી, ખૂબ સાવ-ચેતીથી આગાડી મારફત આંગળીએ વડે ધીમે ધીમે સમજડ રિયુ દાળ આપી ધસો. એને પાંદડું લેશમાન ખસી ન બચ. કાળ પાંદડાની અમરેયા તરફથી બદાર વિનાર તરફ ભેગ એ રીતે આપવો, અને પાંદડાંનો કોઈ પણ ભાગ એક પણ રેખા કે વિનારનો સીધામાં સીધો ખૂણો ખૂણો કાપ્યા વિનાનો રહી ન બચ તેની તકેદારી રાખવી.

હવે પાટળો કાગળ હઠાવી, હળવે રહીને પાંદડું ઉમેડી શો. જો કાળ ચોક્કસાઈપૂર્વક ને સંપૂર્ણપણે રેખાકાંતર આપ્યા હશે તો પાંદડાંની બાજુની રચના ને સુરેખ છાપ કાગળ ઉપર પડી રહી હશે. જો પાંદડું ખસી ગયું હશે તો છાપ ચોક્કસ-ચોક્કસ ગયેલી આવી હશે.

એક બધા બ્રહ્મરનાં પાંદડાં આ કામ માટે ખૂબ નથી લાગતાં. કેટલાંક પાંદડાંની ગર્ધદરેયો વોલ્ટી બધી બની હોય છે કે બીજી રેખાઓ ઉપરનથી પૂરો કાર્યન લાગવા દેતો કે નથી પૂરી છાપ ઊઠવા દેતો. કેટલાંક પાંદડાં એવાં મુલાયમ હોય છે કે કાળ જ સડન નથી કરી શકતાં. અને જરા અગાધો કાળ લાગતાં-ધુકાઈ બંધને તેમાંથી રસ નીકળવા માંડે છે. પછી વાર પાંદડું તોડવા બાદ તેને એક વિનસ રહેવા છંદને બીજે રિવરો છાપ લેવાથી પાંદડું કડક થવાને લીધે વધુ રેખા ને સુરેખ છાપ બીડે છે. આવી નાનીનાની ધૂંરેલીઓ પણ કલ્પિત નહોતી, ને તેના આવા ઉકેલ પણ નીકળી આવશે. પણ જોખી તો આ શીખમાં જોર રસ વધશે.

આવો સંગ્રહ જેમજેમ એકઠો થતો બચ તેમતેમ તેને જુદા-જુદા વર્ષમાં ગોઠવતા જાણુ. કોડાં રહે, નમકી ઝાડ, વેલા, કુલ-ઝાડ, અનાજ ને રાકમાણ વગેરેનાં પાંદડાં, એવાં વર્ષો કરણુ કરી રાખો. નાનાંનાનાં પાંદડાં હોય તેો એક કાગળ ઉપર ત્રજુઆર છાપ પણ એકઠી રાખો: પણ જાણુ બીચ ન થઈ બચ તે ભેળે. ફરેકની નીચે તેવું નામ તથા છાપ લીધાની તારીખ મુકડ અચરે લખવાં: અને ફરેક કાગળ ઉપર પાટળો સીણું પતંગિયા કાગળ-અરઝરિયા કાગળ (ટિરપુ પેપર) લગાડી દેવો, જેથી મસારાથી છાપ બુંસાઈ ન બચ. પાનાં ફેરવતાં ફેરવતાં પણ ઘસારો ન લાગે તેની કાળજી રાખવી.

જરા કાળજીપૂર્વક રોધા મલાવીશો તો બજારો કે આપણા દેશમાં ઝાડની એકાંતી વિષુલ વિવિધતા છે કે આ શીખ સંસ્કારિત થાક્યા ન કરે: બાગબગીચા, વાડીખેતર ને શામગોંદરા ધૂમીધૂમીને એકઠાં કરવાની તમામ જોઈએ. અને તમારા કોઈ મિત્રો કે સગાં-સંબંધી પરગામ-પરદેશ રહેતા હોય તેમની પાસેથી પણ ત્યાંનાં આવનનાં પાંદડાં મંગાવીને તમે તમારા સંગ્રહમાં વધી કરી શકો.

એક સારું સમાચાર

સુખરાત કલાકલાપ. શોધાગ્રય નીચેલા છ-૭ રંગચિત્રોના જો એ સંપૂર્ણ નહોતા મળતા તે હવે ફરી છપાય છે. અને એક નવો સંપૂર્ણ વધારો: એટલે કુલ ત્રણ. બારતીય કલાકલાપ: ઉપરના સંપૂર્ણ ને નીચેના પછી સુખરાત સિવાયના અન્ય ભારતીય પ્રાચીન-અર્વાચીન કલાકારોનાં છ-૭ રંગચિત્રોના જાણુ નવા સંપૂર્ણ પણ સાથેસાથે તૈયાર થાય છે. એકાદ માસમાં બહાર પડશે.

નરસિંહરાવ લોખાનાથ (અનુ. પૃ. ૩૦૮થી ચાલુ) હતા—૨૫. પ્રસન્નકામર, અગદાવાઈમાં ‘કુમારભાઈ’ નામે બલ્લીતા ધર્મલા પોલીસ અચલદાર, કુમારભાઈ નરસિંહરાવના મૃત્યુ પછી ત્રણ વર્ષે ગુજરી ગયા અને એમના પુત્રો શ્રી અરુણાનંદ તથા શ્રી નિશિહાનંદ આને અગદાવાઈમાં જ રહે છે.

પ્રથમ પત્નીના અવસાન પછી નરસિંહરાવ જીવનના સમ- માં એમને પરચવા તે શ્રીમતી સુશીલાબહેનને સદસ્યાર દીર્ઘજીવી નીવડ્યા. શ્રી સુશીલાબી એમને ત્રણ સંતાન યુવાં: હિમિલા, ન- સિનહાનંદ અને હર્વગિલા. આ ત્રણે સંતાને નરસિંહરાવના જીવનમાં જ મૃત્યુ પામ્યાં. હિમિલા ૧૯૧૩ની આખરમાં એક જ બાલક પુત્ર પ્રેમહનને મૂળીને ગયાં; નસિનહાનંદ ૧૯૧૫માં ગયા; હર્વગિલાબહેન ૧૯૩૨માં ગુજરી ગયાં. એમની બે પુત્રી આ સો. કુરંગી તથા સો. ચિત્રા આને સુખદર્માં રહે છે.

સુખદર્માં નરસિંહરાવ નેકરીમાંથી ૧૯૧૨માં નિવૃત્ત થઈને વાંદરા નામના પરમાં સમુદ્રતટે ‘બ્લુ બેન્ડા’માં રહ્યા અને ત્યાં લગભગ એક વર્ષે આવેલે હિમિલા અને નસિનહાનંદ એ બે પ્રિય સંતાનોના મૃત્યુના દાહલુધા એમના પર પડ્યા. ત્યાંથી ૧૯૨૬-૨૭ માં નરસિંહરાવ સાતકુટ આબ્યા અને ત્યાંથી થોડાં વર્ષે રહીને ખાર રહેવા ગયા. એ સમયે તેમણે નિવાસસ્થાન બાંધ્યું. ત્યાં, ૧૯૩૨માં સો. હર્વગિલાએ, અને ૧૯૩૪માં ૨૫. હિમિલાના પુત્ર પ્રેમલે પરલોક- ગમન કર્યું. ૧૯૩૬માં પત્ની સુશીલા ગુજરી ગયા.

ઉપરાઉપરી પહેલા આ અસહ આપાતો નરસિંહરાવે, આશ્વા- સન આપવા આબનાર સાંસુ આશ્વાસન પામે એવી અડમ દિમ્બત અને અવિચ્છલ ઈશ્વરપ્રદાથી સંવદન કર્યા. એમના હૃદયના ઉદ્ગાર અને પ્રસંગે, ઈશ્વરે જે નાખે તે આદેશને સંવદન કરી લેવાના અને ઈશ્વરની આજ્ઞામાં આકરી કસોટીમાં પરાજિત ન થવાના દૃઢ નિશ્ચયની પ્રગતિ આપતા.

આ રૂઢ દૃષ્ટી પર પહેલા સર્વ આપાતોમાં આખરનો આપાત ત હીલિય પ્રેમહન મૃત્યુ. અનંત રૂપવારો છતાં ટાઈફોઈડ વખતે જ ગયા અને ઉપર મૃત્યુની રાખી લા. ડાહર, નરસ અને બે મિત્રો ભગતા હતા. અંધારાની વીત્યા પછી એક પ્રકારે પ્રેમહનને મૃત્યુ પ્રતિ પ્રયાણ સ્વરિત થવા લાગ્યું. એ ઉપસી ફેલે રૂઢ નર- સિંહરાવ અને રૂઢ સુશીલાબહેન—બે પુત્રીએ અને એક પુત્રને ગુમાવીને-દુઃખી થઈ ચૂકેલાં આ બંને—પ્રેમહનની મૃત્યુસંસ્થા પાસે આભ્યાં. પ્રેમહન મુખ દેખાવ તે રીતે બંને આંગડાઝ લેતાં રહ્યાં. પ્રેમહન ગયા, અને આ દંપતી એ ફાલે ન રહ્યાં, ન પશીરું કંઈ બોલ્યાં. માત્ર એક પ્રજ્ઞાસમુચ્ચ પહેલા આશીર્વાદ દીધાને આપેલો: ‘પ્રેમહ, હું પ્રજ્ઞાના દરબારમાં જાય છે; ત્યાં સુધી રહેજે.’ બસ; આ આશીર્વાચન મેં ૧૯૨૬ ઉપસીને બંને જણા સાંભળ્યાં. થોડે પ્રયત્ને, ચોતાના સુવાના જોરમાં ગયાં, મોતપોતાની પથ- રીમાં સતાં, અને સતાં તે સતાં. ત્યાંથી ફરીથી સાંભળ્યાં જાણ્યાં જનનકિ પરચવા, સંખાચરત રિયલિમાં, આયોજનની ક્રિયા કરતાં, મરણ પામેલા બાળકોનું સ્મરણ કરતા, પ્રજ્ઞાની પ્રાર્થના કરતાં, એ બંને, એક પછી એક, પ્રજ્ઞાધામમાં સ્થિતબર્ધ.

શ્રી નરસિંહરાવે તમા શ્રી કેશવલાલ કુલે ૧૯૩૩માં ઉપમા વર્ષ- માં પ્રવેશ કર્યો એ પ્રસંગે એમના બંનેની જગ્યાની બિચારા અગદા- વાઈની ગુજરાત વનકિયુલર સોસાયેટી (ગુજરાત વિદ્યાલય)એ કરાવ્યું. ફરમાવડે પ્રેમહ મરણ પામ્યા હતાં. ૧૯૩૪ના નવમ્બરમાં ૧૦૫થી ધારેલી જગ્યાની રાઈફ નહિ, ને ૧૯૩૪ના મે મહત્તમાં ૧૦૫ (૨૫૨૩૭૨ ૧૯૫૦)

‘શુદ્ધિપ્રકાશ’નો, ખાસ અભિનંદન આંક કાઢીને એ બંનેને સમર્પિત કર્યો. વીંધેવારે સાહિત્ય સત્રાએ પણ અભિનંદન મોકલ્યાં. ખારની સાહિત્યસત્રાએ ખાસ મેળાવટા કર્યા, એ પ્રસંગે નરસિંહરાવે કહ્યું હતું: ‘સુનરસી એ મારે ગુજરાતી સાહિત્યનો લીખાપિતાગદ્દ છેલો છે. એ નામને હું ધોમય હોલ કે ન હોલ, પણ આ પ્રસંગે ૧૪૪૫ કંડું હું કે કાંઈ અર્જુન બાણુવાળી બાણુસંસ્થા રચશે તે તે પરમુષ્ણ જવાઈ દેવાર છે. માત્ર ઉત્તરાયણની રાહ લેતો રહીશ.’ એ પછી એક ઉત્તરાયણ આવી અને પછી, સુશીલા ગયા. નરસિંહરાવની આજ્ઞાસંધ્યા લખાઈ. બીજ ઉત્તરાયણ આવી. અને બરાબર એ ઉત્તરાયણને જ દિવસે, ૧૯૩૭ના નવમ્બરમાં ૧૫મી તારીખે પ્રસાનમાં, નરસિંહરાવે દેહ છોડ્યો. ગુજરાતી સાહિત્યના બીજા પિતાગદ્દનું પદ પુરવાર કર્યું. નરસિંહરાવ ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રથમ કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા હતા. એમનાં, અંગેશમાં એને ‘હિરકી’ કહેલે પદને એમિ- કાણે, ગુજરાતીમાં એક નવું પ્રદાન કરનારાં હતાં ત્યાર પહેલાંના કવિઓનાં કાળેથી કરતાં તે અનેક રીતે જુદાં પડતાં હતાં. પ્રકૃતિનું સ્વતંત્ર રીતે રસદંદ દરિદ્રી જાન, માનવતા હૃદયગત જાગે અને પ્રકૃતિનાં જતોનો સમન્વય, સમાજમાં વિધવાની દશાનું, બાજ- લગ્ન વગેરે કુદરિઓની ભેગ બનેલી જીવી અવદશાનું સમાજથી દૂરીભૂત હૃદયથી કરેલું અંગેશ, એ એમનાં કાવ્યવિષયો નવા હતા. એના વાક્યન તરીકે રવીંદરાદેવી શિષ્ટ, સંકેતપ્રમુખ એમની બાપારોશી નવી હતી; પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના સંપર્કથી વિરોધી કવિતાદશિ અને સમપેલૂરીતિ નવી હતી. એ એમનાં કાવ્યોના ત્રણ સમૂહો પ્રકટ થયા: ‘કુમુદમાળા’ ૧૮૯૭માં, ‘હૃદયભીજી’ ૧૯૨૬ માં અને ‘પ્રપુરંગો’ ૧૯૩૪માં. નવલકાન્તના મૃત્યુથી થોડામુખ્ય થયેલું કવિ-હૃદય અન્ય દિશામાં વળ્યું અને મૃત્યુની, દુઃખની, ચક્રાની, ધર્મની તાલિયક પણ કવિપરિતીતી સમીક્ષા કરેલું ‘સ્મરણ-સંહિતા’ નામનું એમનું કેવળપ્રકાશિત-સમય ૧૯૩૫માં પ્રકટ થયું. આ ઉપરાંત અગવાન સુજાતા ચરિતને આશ્વર્થ વિરસી કાવ્ય રચનાની નરસિંહરાવની કૃતિ હતા. તે તે સંપેલૂરીતિ સમય ન થય, પણ સર્વ એકલિન આદેશની નમ્રારાદર કાવ્યકૃતિ ‘The Light of Asia’ને આપારે રચાએલાં, સુજાતા જીવન અને ઉપદેશના હૃદયસ્પર્શક પ્રસંગોનાં ખંડકાંધો એમણે રચ્યાં હતાં, તેનો સંગ્રહ ‘બુદ્ધચરિત’ ૧૯૩૪માં પ્રકટ થયો.

સાહિત્યને તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યના સહાનંદ વગેરે તરીકે એણે લેખો (સાહિત્યના-કુખચલે સદગા આનંદકરસાદના ‘વસન્ત’માં લખતા. ગુજરાતી બાષાની નેહણી શાસ્ત્રીયરીતે રેણું ફેલી નેહંબે, ભૂલ એ શાસ્ત્રીય હતી તેમાંથી ફેલી રીતે કવિપરિતિ અશાસ્ત્રીય રૂપ પામી, એ વિષયોથી વિસ્તીર્ણ અને વિદતાભરી ચર્ચા ગુજરાતી સાહિત્ય પત્રિય સંગ્રહ નિબંધ રૂપે એમણે ૧૯૨૬ થી ૧૯૩૪ આચારે એમની નેહણીપદ્ધતિ એકે રવીંદાર પામી નથી, છતાં આશાસજ્જના અભ્યારોશી અને સ્વતંત્ર નિષ્પક્ષપાત દરિદ્રી- લેનારા પંદિતો એ નેહણીની શાસ્ત્રીયતા રવીંદાર છે. જે નારંગે પ્રેમાનંદે રચ્યાં નહોતાં છતાં પ્રેમાનંદે નામે ચક્રાની ફેલાયાં હતાં એની સામે નરસિંહરાવે દિમ્બત, સત્ત્વને આગ્રહ અને વિદતાસર્થે પરિસ્થિત્યે લેણેને જે લાંબી કાલ ચક્રાની એ ગુજરાતી સાહિત્યમાં અસદુર છે. ને આખરે આને એમની એ કલતને સંપૂર્ણ સંજ્ઞાતા મળ્યા છે; એ નારંગે પ્રેમાનંદની કૃતિ તરીકે હવે વિદાને કામલ રાખતા નથી.

એમના પ્રશીલ અવશેષો કવિતાસમીક્ષા, છન્દરચના, બાષા- શુદ્ધિ, આખાની ઉત્પત્તિ, સાહિત્યની મીમાંસા વગેરે અનેક વિષયો-

માં અવગણન કરવામાં હતા. તેથી અપહીનતા, અવકાષાંગની વ્યાપક વિરતીથી ચર્ચા, સત્યતાની ડીકર અને ભારપૂર્વક સમીક્ષણ, એ ગુણોથી અંકિત એમના એ લેખોના ચાર સંગ્રહો 'ગનેઝુકુર' નામથી અવ-
ગણનાની ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં પ્રકટ થયા છે.

અને ગુજરાતના અનન્ય પ્રમાણભૂત ભાષાશાસ્ત્રી તરીકેનું એમનું ઔરવંતું કાંચે 'Gujarati Language and Literature' ના એ ભાગોમાં પ્રકટ થયું છે. આ પુસ્તકમાં એ સાગમો છે તે મુળદ્રુતિ-
વિદ્યાના Wilson Philological Lectures તરીકે ભાષ્યરૂપે પ્રથમ વૈદ્ય હતી. એવી જ બીજી વ્યાખ્યાનમાળા—કેટલા વસનત
માધવજી વ્યાખ્યાનાભા—એણે એ જ મુનિવિસિટીની વ્યવસ્થા
નીચે આપી હતી, તે પણ ગ્રંથ રૂપે પ્રકટ થઈ છે.

પ્રથમ ઇ. ૧૯૨૬માં 'ગુજરાત' માસિકમાં લેખમાળા રૂપે આવે-
લા, તે આગાહી અર્થે સદીની રસમય મુલ્તિઓના પરિવેશ કરનારાં
એમનાં આવેળેલાં સંદર્ભિતો, 'રમરણપ્રકર' ના નામે પ્રકટ થયાં.
લેખવિષય વ્યવસ્થિતોના ગુણદોષની રૂપદર્શક રાજ્યવતને કારણે
એ લેખમાળા પ્રકટ થઈ રહેતો જ્યારે અર્થસંપત્તિ બની હતી. કેટલાકને
એમાં સુરુચિનો અભાવ જણાયા હતા. એ વિશે નરસિંહરાવે ગ્રંથ-
નિવેદનમાં કહ્યું છે કે 'આ વિશેષમાં દરેક કરવામાં કોઈપણ વ્યવસ્થિતને
કે નહીં આપાત કરવાનો હેતુ રહેલો આગુભાવ હતો નહિ. છતાં
કેળેને જાણ થયાં હોય તો હું નિરુપાય છું.'

'વસન્ત' માં પ્રથમ 'હાનગાત' સંસ્કારી પ્રકટ થયેલી લેખમાળા
'વિવર્તનીલા' એ, તત્પરિવર્તનને આકર્ષકરૂપનામય હૃદયદ્રાવક સૈદ્ધાંતી
રત્ન, જેમાંથી ગ્રંથ આપણા સાદિવાના કાળમાય ગદ્યરચનનું સોથી
પારદેશી જણાઈ જાય છે. છેક છેલ્લી ધોડામાં રચાયેલી 'તરંગીલા',
મરણપર્યાયે પેટલા ઘોડાના સાહિત્યકેતુમાં પ્રગમતા રહેવાના
દૃઢ નિશ્ચયનું પરિણામ છે.

હવે તરીકે કેમકે દર્શી, ખતિ અને પિતા તરીકે અવસન્ત
શ્રેયમ, ગિત તરીકે સહાદ્યે અતે રનેદર, ભાષાસાસ્ત્રી તરીકે
ક્રીડિતે કલ્પવૃક્ષ રિપારે પહોંચેલા, એવા નરસિંહરાવ વિવેચક તરીકે
કટક હતા. એમની શુભપરીક્ષા આકરી હતી. એમનું દોષદર્શન તદ
અને દૂર કરવાનું હર્ષ. વાતવિદ્યમાં પણ ગમે તેવો મહાપુરુષ જન્મ
કરે તો તરંગ કાન પકડાવતા, છતાં એમના માનસને ન્યાય દરવાગી
વરકાર હોય તો કહેવું જ પડે, કે દેખાડે, થોતે કરેલી જલ, એ ખરેખર

રમરણ-કણિકાઓ

એક વાર રાત્રે જમીને આમે બધાં વાતો કરવાં જોઈં છતાં રૂપ.
નરસિંહરાવમાંથી તે વખતે આજની માંદગીમાં પચાસી વસા હતા. મને
તેમણે વાતમાં ને વાતમાં પૂછ્યું: 'માધવી, તે મહાશયર તમારું છે?'
મેં કહ્યું, 'ગુજરાતીમાં 'શુભ મહાશયર' અને 'મહાશયર ક્યા' વાંચ્યાં
છે.' તે વખતે મારી હંમર તેરચોદ વરસની હતી. પછી પૂછ્યું, 'જેવાં
અનરેય મુનિના શાપથી અનરેય મધ ગમેલા ને કહિયોરના
જવાબોથી મુનિ પચેલા શબ્દનું નામ શું થઈ છે?' મેં કહ્યું 'ના'.

વાત પૂરી થઈ. પછી બીજી ઘોડી વાતો કરીને અમે બધાં સુઈ ગયાં.
રાતમાં જોએકે માથે એમની સારવાર માટે રાખેલી નસે અને
કઠારીમાંથી નીકળેલાં, રાહડાં બોલાવેલાં, હું તો અમરાઈકે તબિયત રજુ
વાગડી કે શું? વહેલી વહેલી તેમની પાસે મળે ને પૂછ્યું: 'શું છે?'

જ્યે કડાસાદ્યુર્વક પહેલું જવાબ આપ્યા: 'માધવી, મતે શાક
આનું?' જેવા શબ્દનું નામ નહાય?

જૂન છે એવો ખુદશી રસીકાર કરવાને બદલે જવાબ કરીને છડ્યા
છે, તેથી તેમની કડકાઈ વધતી જતી હતી. રજામાં, અંકત સંપર્ક-
માં એમની વાત રસીકાર, એમની દલીલોના બળને વચ વાધ,
એમના પ્રત્યે પહેલથી ને એમને અણગમતી બને એટલી રીવાજ-
થી વર્તે, છતાં માસિકોમાં એમની વિરુદ્ધ લખવામાં રોજન્ય પણ
જાતી નહ એવા એ વખતે યજ્ઞ હતા. અને એવાઓ પ્રત્યે એમને
ચીક ગડતી, પરિણામે એમની હમતા વધતી. સત્યસંરોધન સર્વે
સાહિત્યકારોના ધર્મ છે. તે કણ્ઠસાર, આત્મરક્ષણ કાળે, વીરરો
જ્યેને અસ્થિતો કે સત્ય-અશ્વત્થના સંદિગ્ધભાવને આશ્રય લેવાય
એ તેમો સદન કરી શકતા નહિ. પરિણામે એમની જ આર્ક
સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં સુવાનેને શરમાવે તેવો સતત આકાશ ચાલુ
રાખનાર આ એ વાગ્યે જ લેવામાં આવે છે. એવી અવિશ્રાન્ત પાંડિ-
ત્યપૂર્ણ વિદ્યોપાસનામાં નિમગ્ન રહેનાર, એવા એક એ સાહિત્ય-
પુરુષને કણ્ઠે તેમને આજીવન સંપર્ક રહ્યો હતો; અને છતાં એમની
વિદ્વતા, એમની વલ્લભતા, અનેક આપત્તિઓની કષ્ટાઘીયે વચીને
માર બેતરેલી એમની ઉચ્ચરશક્તિ ઉપરથી શુભો એમને મિત્રોની
ખોટ નહોતી રહેવા દીધી. ભાષાસાસ્ત્રને અંગે અનેક પાશ્વર્ય પાંડિ-
તોના સંપર્કમાં એમનો આશ્રય હતો. કાકા કાસેલર અને પૂન્ય માધવીજી
એટલે એમનો મોદસરો સંગ્રહ અવિનિષ્કલ રહ્યો હતો. અનેક ઊમતા
લેખકો એમની પાસે જોડીને જ્ઞાનના અને અનુભવના સદૃશ્ય
મેળવી જતા. અનેક ઊમતા લેખકોની-કવિઓની યોગ શુભપરીક્ષા
કરીને નવરો દરેક મેળવી કરી હતી. શ્રી મુનશી કૃત નવકલ્પકા 'ગુજ-
રાતનો નાથ', શ્રી કમ્પાસીકર લેખી રચિત 'બેંગલોર-વિકાસાન્તિ', સ્વ.
બીકાદરકર કૃત કાવ્યસમૃદ્ધ 'રેખાલિના' વગેરેનાં શુભદર્શનો આનાં
પ્રમાણ તરીકે મોજુદ છે.

એમને મળ્યા આવનારામાં, એમની વિદ્વતાનો લાભ લેવા
છેલ્લાનારામાં, પરમાન્તીય પંડિતો પણ હતા. એવા એક પંડિત,
૧૩મી સદીમાંથી ૧૯૩૦ને રોજ સંચારે, નરસિંહરાવના નિવાસ-
સ્થાન 'મીની વિભા'માં આવ્યા. ઉપરકાલે એ લાભ મેળવે તેમને
એમણે પૂછ્યું: 'Can I meet Shri Narsingrao Divatia?'
પણ આ જ તારીખે, સંકાન્તિના એ દિવસની જ પ્રસાદે,
ગુજરાતી સાહિત્યના આ નરસિંહને આત્મા આખર ધામ પ્રત્યે
સંકાન્તિ કરી ચુક્યો હતો.

લેખિકા • સ્ત્રી. કુન્દગીબહેન દેવદાસી
(૨૫ નરસિંહરાવનાં દીવિતી—પુત્રીલલ્લિતાનાં પુત્રો)

૨૫. નરસિંહરાવમાં આગાહી રજવાવના હતા એ તે બધાં
ભણે છે પણ એ આગાહી રજવાવનો પાછળ એક ભલ્લતો નિર્માણ-
લક્ષણ રહેતી હતી તે વિષે ખજાં બોલાં ભજવ્યાં હો. નાનું બાળક
પણ કેશ બાળકમાં નવો દિગ્દેશી રત્ન હરે તે ભે તેમને સ્વામી
વાગે તો તેમો રસીકારતો. તેનો મને સરસ અનુભવ થયો હતો.

તેમો એક માનતા કે મરણમાં ફરી વખતે હાથની લાલ
સાથે પગના ડેકાથી દાઢ પુરાવશે એ આધુનિક વસ્તુ છે; તેમને
એમાં દિગ્દેશી રહેલા લાભનો, અને તેથી એ રીતે પગનો ડેકા
રહે. તે એમને અપહવાપૂર્ણની નિરાસી લાગતી.

લગભગ તેરચોદ વર્ષની ઉંમરે એક વાર મને નિવાર આવવાં
મેં પૂછ્યું: 'દાતજી, મરણો જાતાં પગનો ડેકા રહે એને તમે નવા
જવાબનું ચિહ્ન ગણો છો, ખરું?'

'હા, આપણા વખતમાં કોઈ એમ નાચતાં નહોતાં.'

મેં પછું: 'પણ ત્યારે, કઈ દયાસાગતા ગરબમાં "તાળી દેવાં" વાગે કાંઈક અગત્ય રે લોક?" એમ કેમ આવતું હતું? કે વખતમાં તાળી દેવાં પડતાં કેકા ના રેતાતો હોત, તે એ આતું કેમ લખતો? સાચી વાર વિચાર કરી લેજો, "તારીવાત તે" ખરી લાગે છે. મૂળ એ રિવાજ હતો ખરો, પણ કઈ અસંસ્કૃત associationsને લીધે બંધ થયો હતો.'

એકવાર રવ. ચંદ્રશંકર પંડ્યાએ એમને ખૂબ ઝંખીરાથી પૂછ્યું: 'આપ શું ધારે છે? "સિતાર" સમજાવે છે કે "સતાર"? આપાશાસ્ત્રી નરસિંહરાવને જવાબ આપ્યો: "સુતાર")

નરસિંહરાવભાઈ સાધારણરીતે નહેરમાં કોટ-પાટલુન-હંદ વગેરે પહેરતા, પણ ઘરમાં ધોતિયું ને પહેરજુ પહેરતા. સહાકુચમાં રહેતા હતા ત્યારે પાસે જ કોઈને ગળના જીંઘું હોય તેા ધોતિયું અને પહેરજુ ન બદલતાં, પહેરજુ કપડાં દાડકોટ ચડાવી રેતા.

એક સવારે એવી રીતે ધોતિયું ને દાડકોટ પહેરી તે નીકળતા હતા, એટલામાં તેમને તડકો હાગવાની બીક લાગી. "ત્યારે પાટલુન કોણ પહેરે?" એમ કરી ધોતિયું બદલ્યા વિના જ તડકાથી ગળવા માથે હંદ ચડાવી. રસ્તામાં કોઈ મળ્યું; તે કહે: "આ શું નવું-ભાઈ? ધોતિયા કપડાં હંદ પહેરી?"

નરસિંહરાવભાઈનાવાડી ઝંખીરાતાપૂર્વક બોલ્યા: "ના, જુઓને; હંદ તેા હંદને કેમણે જ પહેરી છે—ને ધોતિયું એને કેમણે."

સામાન્ય વાતચિતોમાં પણ વધારેપડતી ઝંખીરાતા આવી જતા તેઓ એકાદી મક્કરીથી વાતાવરણને હળવું કરી દેતા. એક વાર એક અધ્યયનના વ્યવસ્થાપક સાથે અનેક વિષયની વાતચિતવાત્સલીહી. એકાએક એ બોલ્યો પછયું: Are you interested in coins Mr. Divetia? (આપને સિક્કાઓમા રસ ખરો, શ્રી દિવેલિયા?) જવાબ મળ્યો: "Yes, on the first of every month! હા; દર માસની પહેલી તારીખે!")

એમને વિષે સામાન્ય રીતે એવી માન્યતા હતી કે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને પોતાના વ્યક્તિત્વ નીચે તે દેખાવી દેતા, એટલું ખરું કે એમનું વ્યક્તિત્વ એવું જાણે કે સાધારણ વિદ્યાર્થી તેા દેખાઈ જ નહય. પણ એકવાર ફરી પણ વિદ્યાર્થીમાં શક્તિ નેહ, કે તેને ઉત્તેજ આપવામાં મિનિટનો પચ્ચ વિરલ દેશતા નહિ. એક વાર એક વિદ્યાર્થીએ એમ. એ.ની પરીક્ષામાં આપાશાસ્ત્રના વિષયમાં એવા તેા સરસ જવાબો લખ્યા કે નરસિંહરાવભાઈ એવા ચોક્કસ પરીક્ષકે તેમને ૧૦૦માંથી ૮૨ માટે આપ્યા; અને તે વિદ્યાર્થીએ ગુજરાત ઈસ્ટિજમાં ગુજરાતીના પ્રોફેસરની જગ્યા માટે અરજ કરેલી હોવાનું નજીવતું જ, તે વિદ્યાર્થીએ તેમને જણું પણ નહોતું હતાં, તે વિદ્યાર્થીને એ જગ્યા આપવા માટે પોતે નેરસરા સલામત્યુ કરી "સિખ્યાત હિંદુત પરાજયમ" એ સુત પ્રમાણે તેઓ બહુ ગવંધી હતા કે "એ વિદ્યાર્થી એવા આપાશાસ્ત્રને પેષર તેા હું પણ ન લખી શકું"

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેકર એક વાર એમને મળ્યા આવ્યા. "કાકાસાહેબને મારી ઓટોમાં જુક આપી ને એમાં ફેંક લખતા વિનંતિ કરી. કાકાસાહેબે કહ્યું: હૃદયેન હિ સત્યં જાનાતિ. (હૃદયથી જ તે સત્ય જાણે છે) કાકાસાહેબના કાથમાંથી ચોપડી લઈને વાંચ્યું: હૃદયેન નહિ સત્યં જાનાતિ. (હૃદયમાં તે સત્ય જાણતો નથી) કાકાસાહેબ ખડખડાટ હતી પડ્યા.

એમણીસમી સહીના આખરના આગમાં સરકારી નોકરીમાં રહેનારા વખત હોવામાં રવેરાસામિગાન પ્રમટરીતે બતાવવાની, ને તે પછુ કપડીની (વરુક પડીને બતાવવાની) દિવન ખાસ જાણવામાં આવી નહી. તેમાં પછુ વિશેષ કરીને આખાંદાર રૂપના સામાજિક ઘરના કુટુંબના, અગ્રવહારની પદવી સુખી પદોંચા હોય એવા ગૃહ-રચોમાં તેા કદાચ લગ્ની ઓછી હતી. એ જગ્યામાં નરસિંહરાવને કસોટીને પ્રશંસ આવ્યા હતા. એક નહેર પુસ્તકલયમાં લોક-માન્ય તિલકની છબી મુકાઈ. સરકાર તરફથી એ પુસ્તકલય ઉપર રાજદ્રોહના આરોપસર ફેસ મંડાયા. એ કેસને સુધારા માસિદેહ કલેહર તરીકે નરસિંહરાવભાઈએ આપવાનો હતા.

બીજા અમલદારીનું વરણુ મળ્યું હતું. શ્રી સુમદા હોવા નેરસે તેની આતમી સુચના, મોધમ-વીને, કમિશનર નરસિંહરાવભાઈને મોકલી દીધી હતી. પણ એમણે તે પોતાની ન્યાયગુહિને જ સંજોગ અપાયા, અને લોકમાન્ય તિલકની છબી રાખવાનો નહેર સંસ્થાનો ઉક જણવ રાખી પુસ્તકલયના સંચાલકને નિર્દોષ કરાવ્યા.

માંધીછમે અને નરસિંહરાવભાઈના પરિચય 'લીક હાઈ-ડીલી લાઈટ' નામના અંધેલ સમનનેા અનુષાદ (પ્રેમલ જ્યોતિ વારો દાખવી) એમણે માંધીછમે કરી આપ્યો ત્યારથી સર મળેલા ત્યાર પછી જ્યારે નરસિંહરાવભાઈ આવાહાલ જાય ત્યારે અન્યુક માંધીછમે મળતા. મુંબાઈમાં પણ મળવા જતા. માંધીછમે પછુ મુંબાઈમાં નરસિંહરાવભાઈને ત્યાં આપવાના પ્રસંગેા શોધેલા. ધણાને આ સંબંધથી નવાજ લાગતી; કાલકે રાજકીય બાબતોમાં માંધીછ સાથે એમને તીવ્ર મતભેદ હતો. છતાં, એમની જુની રાજનિશિમાંથી એમણે નેહ રાજીએ બીજે કે એમને માંધીછ તરફ માત્ર સહાન જ નહિ, પણ અત્યંત આદર હતા. એનેા એક પ્રસંગ નોંધવા લાયક છે. ૧૯૧૬ મા એ વાર માંધીછ નરસિંહરાવભાઈને રહેઠાણે મથા અને પોતાની રીત પ્રમાણે જમીન ઉપર બેસી મથા. તે વખતે નરસિંહરાવભાઈએ કહ્યું કે 'આપ આમ કરે, તેા મારે તેા જમીનમાં ખાડો ઓડીને જ બેસતું પડે!'

માંધીછ હસતા હસતા ખાડતા ઉપર બેસા.

નરસિંહરાવભાઈ મુંબાઈના એક પરામાં નિવૃત્ત છપન બાળતા હતા. ૫૦ માંધીછ સાથે તેમને ૧૯૧૫-૧૬ ની સાલથી પરિચય હતો, અને રાજકીય વિચારોમાં બે વચ્ચે આસમાન જમીનના ફેર હતા. છતાં એમણે માંધીછ સાથેના પોતાનો પરિચય વખતો મથો હતો. તેમને નરસિંહરાવભાઈને એમના પ્રત્યે આદર વધારો જતો હતો. તે આદર એજતરીતે તેા બધા કરતા પણ હતો તેમને એ અદર માંધીછની પોતાની સમજ સમજા કરવાની છલ્લો હતી હતી.

તેમનાં માંધીછ લોકોપાર્તીની રાષ્ટ્રીય શાળામાં આવ્યા એ નહેર સમામાં રવ. નરસિંહરાવભાઈ મથા. સજા પરી ધનાં માંધીછને મળવા આવ્યા અને એક મરબીડિયું તેમના હાથમાં મુકયું. માંધીછએ તે ઉધાડયું તેા અંદર લખેલું હતું:

યજ્ઞ યોગેશ્વરો ગાંધી લગમય જુરંધર: ।
તત્ર ધોધિજયો મૂતિ પુવા નીતિનિર્મમમ ।
(ન્યાં યોગેશ્વર ગાંધી, ને, ધુરંધર વહેજ, ત્યાં શ્રી, વિજય, ને પ્રાંતિ, નરી, મારી મતિ કહે.)
માંધીછએ એ ગાંધીને હસતાંહસતાં કહ્યું: "નહેરમથાને તમે કીક જળલિવા બનાવી દીધા" (ધુરંધર=ધંસરી ધારણુ કરે તે. એનો અર્થ 'મોટો નેવા' એમ પણ થાય અને 'બળદ' પણ થઈ શકે.)

પરચીલ વર્ષ પહેલાં

બે ૨૧ બાદરવો ૧૯૮૧ (સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૫)

બા

દરવર માસમાં આવતી ગાંધી જીની જન્મતિથિ નિમિત્તે એ બંધના મુખ્યચિત્ર તરીકે આપેલા શ્રી રાખલે ફેલ્સા એમના ને રેખાંકનની નાની પ્રતિ-કૃતિ આદી આપી છે તે ચિત્ર ખૂબ સૌકર્મિય થઈને રેસામકિનાત વડતા જુલુવાળા એ કાળમાં, એ એકમાં હોંમેસના આદિ રચાપદોમાંના એક, અને એક સમયે ચૌલાની એના એથી સમગ્ર દેશને ગળવનાર સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીનું ચરિત્ર હતું. તે સારા રંગરસ યોગ્ય હોઈ કોને ચાર ભાગ કરાવી એ છીએ. “કેલકતાની એલેન્ ડાકરાએ માટેની ૬૫૪૮ કોલેલના મેલાન-ઈ ૧૯૨૫ના ગાંધીજી

માં એક બહારકાંદિતુ વિદ્યાર્થી આવતેઆવતો દેખાય છે એ જાણ છેર હોંમેસના પાર્થિવ મેળાવડાઓમાં ૧૧ વરસે ને ફરીફરીને ગંભીર ચોરવ-થી ધનામે છતાં સર્વ નય છે તે ન એ સુરેન્દ્ર બેનરજી. એ બી.એ.માં પાસ થતાં હોંમેસના પ્રિન્સિપાલ સાથે એના જન્યકમગાન રચાયેલ અને બુદ્ધિસક્તિથી મોઢ પામી મેળાવિતાને સુચનું છે એને આદી. સી. એસ. થવા વિદ્યાપત મહાકવે. દાકર દુર્ભાગ્યજી ચૌલાના યુવને મદાન લેતાં તેચાર વડા.

નવયુવક સુરેન્દ્ર એ પરીક્ષામાં પાસ થયા; પણ એલેન્ પરીક્ષ-કાએ એને કમરનેા બાધ કાઢી દિહી અમલદાર થવા માટે પૂર્યો નહિ. પણ અજબ રીઝા અને રંગમાન ધરાવનાર સુરેન્દ્રે ચૌલાની વય દિદુ રીવ મુખ્ય ગણવાથી કાયદેસર છે એ અદાતમાં ફેસ ચલાવી પુરવાર કર્યું. અને સુરેન્દ્રનાથે આસામના સીવકન ગવરના આસિરદાઈ મંજિરદાઈ તરીકે દિદુરતાનને કાંઠે સમર્થ પગ મુક્યો.

પરંતુ સરકારની નજર સારી ન હતી. તેણે એમની કારકર્તી-માં દુષ્ટિ. કાઢ્યાં અને એક “હમિરાન” ગેસાડયું. સુરેન્દ્રનાથે આ “હમિરાન”ની બેકક પુઠે બારણે નદેરમાં ચલાવવા માગ્યો હતી, પણ સરકારે તે ન માની. તેને બંધખાણે “અપરાધી” કરાવ્યા અને માસિક ૫૪ રૂપિયાનું જેન્સન કબને “સિવિલ સર્વિસ”માંથી બાદકરે ક્યાં! હવે તેઓ બંધિદર બનવા કદી વિતાવત કપડયા ને એ પરીક્ષા રીધી. પણ બરતરફ થયેલા સરકારી અગ્રહારોને એ “કાળે અલો” આપવામાં નથી આવતો એ રહે સુરેન્દ્રનાથ બંધિદર થઈ શક્યા નહિ. કાળબંદર અલ્યાસ પછીને આ બંધો પાકી નીવડયો.

પણ સુરેન્દ્રનાથને સુરેસો જળપડે હતો. દિહીએના કાદેરસર થતા આ અડચણોથી તેણે વિચાર્યું, કે માસ લેવા અનેક દિહીએની મુરફેલીમાં ૧૨ ૧૨વા, આજ સુધી ને મેં બત માટે કર્યું તે હવે દેસ માટે રીસા. એમ કરતાં સરકારથી લડવું પડે તે મેમ પણ કરીસા. શરૂઆતમાં તેઓ મદાન સંસારમુખાઈ મુશરફદ વિદ્યાસાચર

ની “ગ્રેટરેસિલિટ, ઇન્ડીસ્ટ્રી”માં બસો રૂપિયાના દરખાયાથી અ-ધ્યાપક નીમાયા. ત્યારબાદ ફલકસાના બાક બારમાં બેઠેલી એક નાની રાણાનું આણું તંત્ર ચૌલાના હાથમાં લઈ તે ચલાવવી શરૂ કરી. અને શેઠ સુરેન્દ્રનાથ વિદ્યાર્થીઓમાં એટલા તે પ્રિય થઈ પડ્યા કે પાતવાતમાં આ નાની રાણા બન્ય “રિપન હોલેન્” બની ગઈ.

સરકારસિંહજીના અમુક દહ ચૌલાને હાથ રાખી ખાનગી શાળા-એને “માટ” આપે છે. એથી શેઠ પ્રકારની સદાય ન લેતાં સુરેન્દ્ર-નાથે આખી હોલેન્ને ચૌલાના અર્જ રક્તેપણે નમાવી. યુવકોની ફેવલ્જીનું સુકાન વરસેા સુધી ચલાવ્યા પછી એમણે ન્યારે એ સંરથા આખરે પ્રબંને હાથ સોંપી તે લેખા તેમાં પુસ્તકાલય, પ્રયોગ-શાળા અને ફર્નિચર ૭૫૨૧૮ રૂપ. ૦૦૦ શ. નેટલી રોકડ રકમ હતી.

ભગતી પ્રબંના આચાર્યનું આ સંગીન કામ કરીને પછી તે રાજ્ય-પુરુષ થયા. દિહી રાષ્ટ્રીય મહાસભા રચપાઈ તે અગ્રાદ આઠેક વરસે, ફેલેસ ૧૯૦૬માં સુરેન્દ્રનાથે ચૌલાના રાષ્ટ્રી અને દમીપાન ગોઝ-ની એટ મળી પહેલવહેલી “ઇન્ડિયન એસોસિએશન”નાગની સંરથા ભળી કરી. ૧૯૦૪માં હોંમેસની રચાપના થવાથી એની નેટે ભળી અથ પછી પણ સુરેન્દ્રનાથ અને તેમની આ સંરથાએ એણેય પાછળ લીસ વરસ સુધી સખત કામ કર્યું. હોંમેસની એકેય પ્રતિ સુરેન્દ્ર-નાથ વિનાની ન હતી. તેની રચાપનાના કિસ્સાથી તે ઠેક ૧૯૧૭ સુધી એમણે તેમાં હમીરો આગેવાનોતર્યાં ન થવા લીધી. ૧૯૦૬માં પુનામાં, અને ત્યાર પછી ફરીથી ૧૯૦૯માં આગાહાદમાં, એમ બે વાર તેઓ હોંમેસના પ્રમુખ મુકાદલા. એ બંને વખતનાં એમનાં બાપણે હોંમેસના હંતિદાસના જન્યજન રક્ષક સરખાં છે.

વક્તા તરીકે સુરેન્દ્રનાથની બહુઈ છાને લીધે એ દિદના રિગો-નિયતિસ ગણવા છે. ઉપદેશ પણ એમનાં વ્યાખ્યાન પાછળ પેઠું હતું. વિચિત્રમ ગિદેના થેદા નાદ, ફેરસનું જાણીદારાથ, બંનેની તાછને તેએગવ બાના અને શેરિદનનાં ગમળાં ધાસ-મે સી આ બાપજીકારમાં બરચક હતો. દીલ્હીના મંજિની નેગ તેમની બાપા-માંથી મુશખધાર આવ વરસતી. નરોસરીની વાડ સરખી તેમની થેરી જર્મનાએએ અનેકવાર બેગાળને ને દિદને ધણધણ્યું છે. એમનાં બાપણે પરા તે સોમ આફ્રીન હવા, માદિત હવા, વારીતના.

નેટલા સમર્થ વક્તા, તેટલા જ સામાન્ય એ પત્રકાર હતા. કોઈકેસર ગયીને રાજકારણમાં પડ્યા ત્યારથી જ પત્રકાર તરીકે યજી એમનું કપન શરૂ થયું. ૧૯૦૬માં એમણે “બેગાળો” અડચાદિકે સોગસો રૂપિયે ખરીદી અને કબજા, લાખજી, અજડ બગ, અત્યંત ચરિત્રમ તથા અટક હાંમત નેટ એમણે પત્રને ખીલવ્યું અને લોક-પ્રિય બનીદે. ૧૯૦૭માં એ અડચાદિકે સી દિનિસ કર્યું અને સોગસો રૂપિયે ખરીદે. એ પત્ર અને એક લાખની કિંમતનું જન્યું વચમાં થોડો વખત એ બિપિનચંદ પાસે ચલાવ્યું. પણ છેપટે સુરેન્દ્રનાથે ફરીથી તેનું તેતીવ હાથમાં લીધું, અને એક જુવાનના ભેમથી ચૌલાના થડપજીની રીસીસદી સંકિત એ ચે તેની પાછળ ખેન્ડી રતા; (સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૦) ૩૨૮

તે એટલે સુધી કે છેક પોતાની અંતઃકાળની માંદગીને બિચારેની 'પણ' બેંચાળી' માટે લેખો લખાવ્યા હતા.

બંગાળના બાળકા પદ્યા ત્યારથી સુરેન્દ્રનાથ બેંગલોરની સામે પડી બેંચાળના રેડનેતા અને પ્રખ્યાત પત્રનાયક બન્યા. એમણે અસરકારક ભાષણો કરી આજો દેરા ખુદી. ચળવળથી સરકાર ન સજવગી એટલે દલિલાસપતિનું પેલો 'બાયકોટ'નો પવન એમણે બેંચાળને ચારે બુલે ફૂંચી. હવે સરકાર કોંઈ કીડી, કોઈ સત્તાધૂરણી, પણ સુરેન્દ્રનાથનો લોકપ્રસન્ન મળત પડતા. લોકોએ કમળકા અને લાડથી એમને સુરેન્દ્રનાથને બદલે 'સરેન્દર તોટ' (નમતું નહિ આપનાર) કહીને બોલાવ્યા આખરે ઘણી ધમાલ પછી સરકારને બેંગલોર ખેંચી લેવા પડ્યો અને સુરેન્દ્રનાથને લોકોએ 'બંગલેસારી' અને 'બંગાળના તાલ' વગરના રાજ'ના ઈલકાબથી નવાન્યા.

પરંતુ ધીમેધીમે જીવના લગભગ ઊંડી ગયા. તેઓ કાવતરાં ને બોગસ કેંકણોના ધંધે લઈ બેઠા. આ એટલે સુરેન્દ્રનાથને દુઃખ થયું. તેમણે બધી હીલચાલ કરી પાછી નાખી. ગિદનાપુરની ખંતિપદમાં જીવાનિયાએકો તેમની આ નરમરશને ધિક્કારી કાઢી. કૌંમેસમાં વિનીત ને ગદામ જે પક્ષ પડી ગયા. ૧૯૦૮ની સુરતની કૌંમેસથી વિનીત પક્ષના સુરેન્દ્રનાથની લોકપ્રિયતાનો જીવવા જીવરશ માંડ્યો.

પછી એ બંગાળની ખાસસત્તામાં ગયા અને ત્યાં સરકારના કેળવણી અને સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ખાતાંમાંના પ્રધાન બન્યા. એ દોઢો એમણે ૧૯૨૩ સુધી ભોગલ્યા. પ્રધાનપદ આપ્યા પછી સરકારે ૧૯૨૩માં એમને 'સર'ના ઈલાકાળથી વધુ નવાન્યા.

સુરેન્દ્રનાથને આપણે પૂરા નથી પિંચાડતા. એ કૌંમેસના અવતારનાર હતા, હિન્દના મંત્રિની હતા. નિર્દોષીઓની સેવાના પુરાવા સમગ્ર પેઢી રિપન હોય તો અનેક વર્ષો સુધી અયથ જોવી રહેશે. પોતાની નિર્દોષતા ઉત્તમોત્તમ પચાસ વરસની સેવા તેમણે પ્રિય માતૃભૂમિને ચરણે ધરી એમના જેવા યુગરો બારતવર્ષમાં જન્મ બોધા પાક્યા છે. અસહ્યકારના યુગમાં તે દેશની સાથે ન રહી શક્યા, એટલે તે ભુલાર્થ ગયા. પણ દિવંતા સ્વરાજ્ય-ખંદિરમાં, સ્વરાજ્યની સાધનામાં નિર્દોષીને ભેટ ધરી જનારા સેવકોની સમજૂતરસીરો મૂકવાની ધડી આવે, ત્યારે સુરેન્દ્રનાથ એ માનના સૌથી પ્રથમ અધિકારી બને એટલી મહાન તેમની સેવાઓ છે.

અન્ય ઉપયોગી લેખો પૈકી 'તમારું માથું દુખે છે ?' એ નામના લેખની નીચેના લાગે ઉત્તરવાહ્યો છે :

'માથું દુખડું એ આપણમાં સામાન્ય થઈ પડેલું દરદ છે અને તેના માટે સંખ્યાબંધ દવાઓ નેચાય છે.

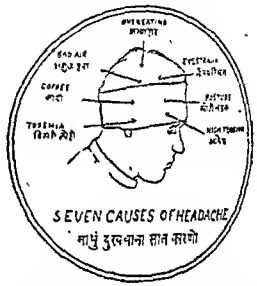
આ દવાઓમાં કેટલીક આકરી ઔષધિઓ-જેના કે ક્વીનાસેડિન, ઍન્થિપાઈરિન અને કોલાર્મોમાંથી કાઢેલા બીજા એકી પદાર્થો હોય છે. તે હૃદય ઉપર ખરાબ અસર કરે છે; માટે અત્યુચીત વેદીય સત્તાઈ સિવાય કદી તે વાપરવી નહિ એટલે એ. તેનો વારંવાર ઉપયોગ કરવાથી હોનેરાને કંઈક થયો નથી, પણ બેઠકે તુંફસાન થાય છે.

માથાનો દુખાવો કેમ થાય છે, તે નજીક કામતું છે. પડેલું તે એ કે માથાના દુખાવો પોતે જ ન્યાયિ નથી, પણ ન્યાયિનું ચિહ્ન છે. આપણા શરીરનો કોઈ પણ ભાગ કામ કરે છે ત્યારે શરીરમાં ફેરલોક કચરો ઉત્પન્ન થાય છે. તંદુરસ્ત હાલતમાં આ એકી કચરો શોદી વાટે બેંચાઈ જાય છે અને મૂત્રારાજ, પુરસેવો વગેરે દ્વારા બહાર નીકળી જાય છે. ન્યારે આપણે વધુ કામ કરીએ છીએ ત્યારે ને કચરો વધુ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે; અને પૂરેપૂરો બહાર નીકળે ન શકે

વાથી શરીરમાં એકઠો થાય છે. આ એકી પદાર્થને કારણના પ્રભાવમાં હૃદય લોહીને વધારે દેરથી મોકલે છે. ન્યારે વધુ લાભથી લોહી મગજમાં ધકેલવામાં આવે છે ત્યારે આપણને મગજમાં દુખાવો થાય છે. બનત દવાઓ હૃદયને નરમ કરનારી હોય છે તેથી હૃદય ધીમેથી ચાલે છે, અને પરિણામે લોહી મગજમાં ઓછા લાભથી વહે છે અને દુખાવો બંધ થઈ જાય છે પણ એ કચરોને લીધે હૃદયથી અતિ વધુ તે ભૂલ કારણ દૂર થઈ નથી.

આ ઉપરથી સમજીએ કે દુખાવો એ રોગ નથી. તે માત્ર ચેતરે છે કે શરીરમાં કોઈક બગડેલું છે.

મુશ્કેલ કરીને માથાનો દુખાવો નીચેના ચિત્રમાં ભૂલેલાં કારણોને લીધે ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં કે જગ્યાએ માથું દુખાવે તે જગ્યા બતાવીને આમે તેનું કારણ લખેલું છે.

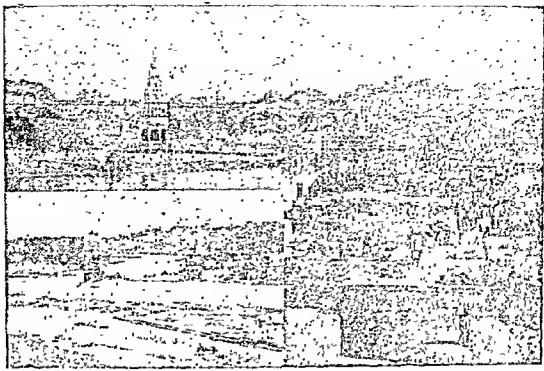
અતિ આહાર એટલે હવે ઉપરોક્ત ખાવાથી કે ડોળી જગ્યા વાધી માથાનો દુખાવો થાય છે. આ ચિત્રમાં ખાતરું મિલે કરવાથી, એકદમ આરોગ્ય જીવાન બેવાથી કે ઉપચાર કરવાથી આપણે થઈ જીવે.

આંખને શ્રમ: ખરાબ દ્રવિગ પ્રકાશ કે સમગ્રખગમાં રાખવાથી, આકરા તેજમાં જોવાથી કે વરંવાર સીનેમાં જોવાથી પણ માથાનો દુખાવો ઉપડી આવે છે. એ કારણ દૂર કરવાથી દરદ મટી છે.

મૂત્તું કે બેસતું તોહડી રીને માથું રડી જાય, જનું કંઈ કે ધંધું નીચું માથું વાલી રાખવાથી પણ દુખાવો થાય છે. કામના આવેમથી કે અતિ શ્રમ લેવાથી આપણું શરીરમાં એકી દ્રવ્યો ઉત્પન્ન થાય છે. તે તરખ બંધારે દરને લીધે પણ માથું દુખે છે. આ રાખણમાં અશુદ્ધ કે બંધિયાર દરને લીધે પણ માથું દુખે છે. આ રાખણમાં તાણ હવા અને લાંબો આરામ લેવાથી દુખાવો મટી જાય છે.

કોરી, ચાહ, તમાકુ અને એવી બીજા કેરી એમને હાલતી વખતે ઉપયોગ કરવાથી પણ માથું દુખે છે. કેટલીક વાર શરીરનું લોહી બગડેલું હોવાથી, તો કોઈ વાર આંખની આંખીને લીધે પણ દુખાવો થાય છે. તેવા પ્રસંગે આંખના દોઝરની સલાહ લેવી. ચાહ રાખણ કે માથું દુખડું એ પોતે દરદ નથી, પણ રાખણો આચરવેલી છે."

ગોદાવરી તટે નાસિકના પાટ - અંદરનું ચિત્ર : નાસિક વહેંચે વહેંચે ગોદાવરી

નાસિક

જાણીતું નામ : નાસિકનું સ્થાન ક્ષતિગ્રસ્ત નકશો

આ નામમાં કોઈએ નહીં આગામી અધિનેશન નવાં બરાણાનું છે તે નાસિકના નામથી તે કોઈ પણ અદ્યત્તિ હિંદી અપરિચિત ન જોવાય. ગોદાવરીને ઢાળે ઢાળે આવેલા કુદરતી સ્થાનોના સમગ્ર વસવાટથી પવિત્ર થયેલી આ ભૂમિએ યુગયુગે નવાં નામો પામ્યા હતાં છે. કૃત-યુગમાં પદમનજ, વ્રેતામાં ત્રિલોક, દ્વાપરમાં નવરસાનને સંલિપુતમાં (નાનાં નાનાં નવ સિપદો વચ્ચે વસી શી હોઈ) આ નગરી નવસિપાનું અભિધાન પામી, તેનું અપક્રંશ નાસિક થયું એમ મનાય છે. સુસપ્ત-માની રાત્રીમાં તેને શુભસાગળાદ કીર્તિ નામ પણ આપાયું છે.

વૈષ્ણવ, બૌદ્ધ, જૈન અને હિંદુ વહેંચે વહેંચેના અનેક ધાર્મિક અને રાજકીય અવરોધો તથા રક્ષાંશોદિયો આ રચન ગઠાણેનું છે. માળ-વાના શીશિયત કે પાર્શ્વેયત રાત્ર નહામને અર્ધીના બૌદ્ધ રાત્રને દરમિયાન પોતાનું રાત્ર સંચારેલું. ઈ. સ. ૪૮૦માં અર્ધી શુભસાગળા આગ્રહ્યો અને તે પછી સોદોડ તથા યાદોડ પણ આવી ગયા. અગિયારમી-પદમનજા હેઠળમાં તે જૈન ધર્મનું કેન્દ્ર પણ થયું. રત્નગંગા અષ્ટાકીરીત બિલ્લેએ તે સર હું તથા ૧૭૮૦માં તે મરાઠાઓને હાથ જઈ પૂનાથી બીજા નંબરનું રાજકીય અને પહેલું ધાર્મિક રથાન બન્યું. આજે પણ રેશાઈના અવરોધો પૂના કરતાં નાસિકમાં જ વધારે છે. એ જાળમાં ચાલતા મહારાષ્ટ્રી રાત્રવતા 'જરી પદમન'ના રૂપિયા અર્ધીની હંદરાજીમાં પદતા; અને હજી આજે એ વચ્ચેની મોટી અને પોરતની રિહિતો અર્ધી જ છાપાય છે.

મુખ્યત્વે ૧૧૭ માલજાના રેલ્વે અંતરે આવેલા 'ગોસિદોડ' મહેલથી તે હમીક આઈલ દર હોઈબસ સંલિપ દ્વારા સ્વાં પદોચાય છે. નાગની વચ્ચે મળે વહેંચે ગોદાવરીને ઢાળે સિનાઈ સમાયણના હજી કેન્દ્રનું પંચતરી છે; પણ ધર્મચાળાઓ, આરોગ્યકરતો અને બન-

શોએ આજે તેનું નેસર્લિક તાવણ્ય અને પવિત્રતા બંધી નાખ્યાં છે. આજે યાત્રાળુઓને જાતાવાતા અર્ધીના સમાયણના અવ-શેષો મળત મળત થકાના પ્રતીકરૂપ જ લેખવા પડે. પંચતરીમાં સીતાયુક્ત નામની અવાવાની અંધારી યુક્તમાંથી રાવણ સીતાને દરી મળેલા હોવાય છે. ત્યાંથી જોએક માર્દેક દર 'તથોચન'ની ભૂમિ છે, ત્યાં લદમણે શરૂઆતનું નાક કાપેલું. (આ નાસિકા-ઉદન પરથી પણ નાસિક નામ પડ્યું હોવાની એક માન્યતા છે.) અર્ધી લદમણનું એક મંદિર પણ છે. સરસ્વતી અને ગોદાવરીના અર્ધી સંગમ થાય છે અને ગોત્રમ અધિએ એ સંગમ પર તપ હું હોવાની માન્યતા છે. નાસિકથી પાંચેક માર્દેક દર આવેલી ટેકરી પર લગભગ ૩૫૦ ફૂટની ઊંચાઈએ 'પાંડવ લેના' નામથી જોગળપાતી યુક્તો વરુણ-તો બૌદ્ધ મર્મની જ યુક્તો છે. તે કે સર્વો અને હંદરીની યુક્તો એટલી હંદુક એટલી જા નથી, છતાં તેમાં આગળ રીતે સચવાઈ રહેલા રત્ન સંસ્કૃત-પ્રાકૃત મિત્ર લેખોમાં હિંદુ રાત્રવચનમયની ધર્મ-ભાવના અને રાત્રવોજેયરોનો મદરતો હિંદુદાસ કોરેડો છે. યુક્તોમાં નાનામોચ રત્ન જોડ છે, તેમાં એક ચોપ અને ત્રણ પિદારો ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. તેમાંના ત્રીજા પિદારનું કોતરણમ સંચોને મળ્યું (સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૦) ફૂટ

ટિકિટ સંગ્રહ

આજનો એ સંસારવ્યાપી શોખ કેમ કેળવવો તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

સં. મદ રાજ કેમ કરવો તે વિષે અનેક મામોની સલાહ આપાય છે. રાજમાં પાતાને દાખવતી ટિકિટો આકર્ષી કરવા માટે ને પછી રવાના થી કરીને જ માનુસ પાતાના આજીવનના આશા, મિત્રો, મનાસુંબીઓ, જાત્રે જેમને શોખન દોષ તેમને ત્યાં આપના દેશના રહેવાના પત્રો પછી ટિકિટો માગી સાધીને, તથા જેમને શોખ દોષ તેમની પામેથી વખાણની ટિકિટોમાં ગાન પડાવીને મઠ આત કરે છે. પણ આ તો રાજેમાં રહેતા, વા બહોળું મિત્રમંડળ, સુંબંધ કે જન-સેવક-ખાલિ પરાવતા માટે રાજ્ય દોષ. ગામડા-આમાં અમર આવા સંપર્ક વિનાના શોખીનોને મુશ્કેલી પડતારી. તેમણે જેમ બને તેમ ગણકો વધારવા તત્પર રહેવું પડે. અને આ શોખનો ખર્ચે રસ પણ લેમાં જ છે ને ખર્ચે આનંદ દર્શમાં 'પ્રતીક્ષા'માં દોષ છે, 'પ્રાપ્તિ'માં નંદિ. જેમાં માટે આપણે આતુર દોષે તે વસ્તુ સુદેસાઈથી જો મળી રહે તો તેમાં તેની અર્ધી મથા મારી નબ છે. એને માટે જે રાજ જેથી મટે, મથાગળ કરવી પડે, તે એની પ્રાપ્તિના રસને ધક્કે બતાવે છે. આ શોખનું રહસ્ય પણ એ જ છે. સાધનસંપત્તિ કે લાગ-વગવાળા માણસો પાસે રહ્યા આપીને જ પાસાંબંધ સમઢ લેખો કરી રાકે, ને મા આ શોખની મઠા કે મોજ નથી એનું સાચું પાત તો મુખ્ય, નિર્ધાર્ય માનસથી, એ નવી દિશામાં રહેતા જ્ઞાન, માહિતી ને રસના અખૂર બંધારની શોખ માટે પુરુષાર્થે કરાગા છે.

અને તેથી જ નવી રાજગાત કરનારામાં એ અમુક એક શાકસ દેશ કે ભવતી ટિકિટોના જ સંમદ કરવાનું મર્્યાદિત છે ને સાખનું. એમાં જે આજખત, એક પ્રકારનો 'શોખ'નો આનંદ તો રહેશે જ છે; પણ તે પાકર યજ્ઞેના સંમદોદો, બંદોષો સંપર્ક પરાવનારાઓ, વા શ્રીમંતો માટે વધુ રાજ્ય છે. નવા શોખીને તો આખી દુનિયાની ટિકિટોના સંમદના ક્ષેત્રથી જ બમિશા બાંધવી, ને એ સંમદ કરતા કરતાં પછી પોતાને જે આસ દેશમાં રસ બંધે તેનો નિઃશય સંમદ કરવાનું સાખ્યા કરવું. એ રજવાયન એને બીજા દેશોની ટિકિટોનું પ્રાયમિક જ્ઞાન તથા લાઘવી મળતી રહેતી જશે. આગ, સામાન્ય બમિશા બાંધવા પછી જ નિશિષ્ટ રજા જ રસાય. રહેશેને પોતાની ટિકિટોની અવનવી પદ-

નિષો, આસિયતો, સદ્ગો દોષ છે. એ સોનો અભ્યાસ પણ જરૂરી છે. સંમદેમ તેની ટિકિટો દાખવતી બધ છે, તેમને મે તેની બમિશા બંધવાની બધ છે. અને આપણને બધે તેની સિપિનું જ્ઞાન ન દોષ તો પણ તેના કામગીરી, સાદીઓ, રજો, આસિયતો, નિપચા વગેરેની માહિતી અને જ્ઞાન પાકાં થતાં બધ છે અને તેનું જ્ઞાનર પણ સમભલ છે. આ સંપંદિત સંમદની ફજવળીનો એક બાજ

છે, ને તેથી માણસે પોતાની બમિશા આખી દુનિયાની ટિકિટોથી બાંધવી જરૂરી છે. આને માટે જો માન છે: રાજ્ય દોષ ને જો ટિકિટોના વેપારીઓને ત્યાંથી મળતાં 'દોષ' વર્ડે પોંટા' ગંધારીને માંડવી કરી રાકે. આ સજા રજો છે. જેમને માટે એ રાજ્ય ન દોષ તેમને માટે 'શોખ'ની કુંચેસનો પુરુષાર્થ ને પરિશ્રમનો માર્ગ જાણી રહે છે. એ મુશ્કેલ છે તેટલો જ અખૂર રસમયો છે.

જર્મની અને રુમાનિયાની અખિતવ-ચિત્ર ટિકિટો મળાણે: (1) 1873ની 10મી ફેબ્રુઆરીના રાત્રિ કરારના રજામુખાં રુમાનિયાની ટિકિટ: જેના પર અધિ: રિક્ષા, રમિયા, સિલન અને જાનસના પ્લેને અને રાત્રિતમુચક આસિય રજૂની ઢાળી છે; (2) આસિય રજૂની ઢાળીમાં વચ્ચે વર્તમાનપત્રો ને મથાલના આસિયનવાળી રુમાનિયાની ટિકિટ પર પ્રબળા અવાજનું પત્રસારતનું આલેખન; (3) નિજવ-માગતી વચ્ચે રસવિત્ત કે અરુમાળી નાઝી જર્મનીની ટિકિટ. વચ્ચે: (1) 'બ્રાડન-રિજન' તરીકે બંધવી જર્મનીની અધ્યતેરીવાળી ટિકિટ; (2) જર્મન રાજ્યના સોનીઓનો સરવાળો 10મી જુલૈની નિગિતની ટિકિટ, જેમાં ચોનોઢાગતી એ ક્લાં-ફિનિંગનું આલેખન છે. (3) આદર્ભટ્ટ યુનિવર્સિટીની રાજાબ્દીની ટિકિટ પર તેના રવાપક રજૂ આદર્ભટ્ટનું આલેખન. છેલ્લે: (1) દિલ્લરના સંસ્કૃતિ ફૂડ અને 'ટિકિટ ફિન' નિગિતની ટિકિટ પર, દાખમાં કાય લઈ ટિકિટો તપાસતાં સંમદકનું આલેખન; (2) ફિપિટ્રોગની ફોક ટિકિટ પર હાતરજાને ધાર કાઢેના બેલ્લડ; (3) દિલ્લરના સંસ્કૃતિ-ફૂડ માટેની બીજી ટિકિટ (અખિતુમાર સંપતીના સંમદગારીથી)

માધુકરી

ચલેચર, પ્રકાશ, પ્રમાદસર પ્રાણના કાપ તુ!
અમારી હળની ગણી કપર વચ્ચે રથાપ તુ!
પરાકમવિદિન પામર ન્યેયપણ બચ્ચ તુ!
અને કૃતિય પક્ષપાદ થકી રાત્ર સંરેડા તુ!
પ્રકાશ કળગતાં કહે તબ્બુ એક આસાની દે!
ભલે ન હું દે કહે, જરીક આત્મચક્રા મંદે! -કમ્પાસર

દેવ. રામચોદનરાય જનસંવતરાય દેસાઈ

આ બેઠે મહિ નરસિદરાય યોગાનાથ હીરે-
રિયાતા ચરિત્રની યોગના કરી વખતે કલ્પ-
ના પશુ ન હરી કે ચેતી સાથેસાથ એ જ
જમાનાના એક બીજા સાહિત્યકેવડની અવ-
સાનનોંધ લેવાની આવશે. 'સુચેત'ની સહીથી
લખેલાં કાલેથી નહિ અટકા પોતાની દેહી
વાર્તાઓથી, પણ સૌથી વિશેષ તે 'સુન્દરી
સુચેત' નામના સ્ત્રીઓ માટેના, છતાં એ
કાળના સર્વવ્યાપક અસિક્ષના સંપાદનકાર્ય-
થી ગુજરાતી સાહિત્યકેવડોમાં બાળીતા શ્રી
રામચોદનરાય જનસંવતરાય દેસાઈનું-એમના
અંતર રમેલી કૈવલ્યપીઆમાં બાળીતા વિદુભાઈ-
નું, મહં ઠા. ૧૧મી જાનરેટ, અમલા વગલ
દાણેશભા, ૭૭ વર્ષની વયે અવસાન થયું.
આશ્ચર્ય ચારેક દાયકા પર અવારનવાર
સાહિત્યમાં અસિક્ષકોને લગુ વિદ્યાસ નહોતો.
થયો ત્યારે દેવ. વિન્દુભાઈ અને અમલા ૬
ખિતોએ મતી ગુજરાતી સાહિત્યની અને તે
દ્વારા સ્ત્રી-ગત્રવિ-કાર્યની સેવા કરવાના ન્યેય-

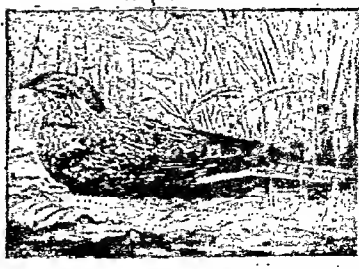
થી 'બન્ધુસાગર' નામનું મંડળ રચાયેલું, જેમાં
દાનના અર્થેત શ્રેષ્ઠ પ્રિય વાર્તાલેખક દેવ. ચોપાન્દરાય
દિવેદિયા, દેવ. કાલામાઈ હરિપ્રભુભાઈ પટેલ, દેવ.
ચિત્રામહા દુબે, વગેરે સાહિત્યકેવડો હતા. 'સુન્દરી
સુચેત'માંની વાર્તાઓ ત્યારે લગુ રચાયેલ અને હોશ-
થી વંચાતી અને તેમાં આપણા સામાજિક અને ખાસ
કરીને સ્ત્રી-જીવનના પ્રશ્નોને ચર્ચામાં લેવા આવતા. એની
પાછળ દેવ. વિન્દુભાઈનું જ અવનિત મુખ્યત્વે હતું.
એમને જન્મ અમદાવાદની વડનગરા નાગર
(શુદ્ધેશ)સાહિત્યો ૧૮૭૩ની રાષ્ટ્રી સપ્ટેમ્બર (આવડી
૧૯મીએ એમને ૭૭ વર્ષ પૂર્ણ થતા) થયો હતો. મહેનની
કચ્છી કેળવણી નહિ લીધેલી હોવા છતાં આત્મની અ-
ભવાસથી તેમણે પોતાનું વાચન ચોટલું વિદ્યાગળ અને
ફેડું ખેરેલું કે સાહિત્ય કપરાંત હંડિદોસ, અર્ચનાસ,
રાજદાસ, વગેરેના આદિ વિવિધ વિષયોની ચર્ચા
વખતે એમનું તબરપરનું જ્ઞાન અજબ અવનંદ, શોરો

વેરાતી રાત્રે વાસલેના ધસારા લેવા ક-
દસ અવાજ કાઢી ડોહાં પંખીને ધણી ચોખ-
રી માની લે છે, પણ તે હોય છે દશરથિયાં
એ નિશચર પંખી દેવભાવે નિરુપદની ને
છનાતમકકદોઈ માણને લગુ કપધાંતી છે.
રાતમાં જ પોતાનો અદાર પતાની દિવસે
કોઈ બળાના મૂળમાં લપાઈને કાપતું દોનાથી
તે જલુ પરિચિત નથી. વચી તેનાં પીઠકોટપ-
શીલાના કિંકા લાલ કે મેલા બહારની દંખથી
ધૂળમાં કે ધાસવરખોની ચોથે તે અગળ ગળી
નથ છે, એવી જ નીરવ તેની જીદ હોય છે.

કેવેરે નરમાદા બંને સરખાં કાલચથી
લસાં. કાલચની માદાને મળ્યાં જ છે, પણ ક-
દમાં જરા નાના. ફેરે આવે એટલા કે દશ-
રથિયાંના જડના વચે આપુ હોણુ સમાઈ
શો એવી વિદ્યાગળ તેની મોઝાદ હોય છે. નિ-
શચર દોહાં તેની અંધિા મોટી, વિદ્યાગળ અન
અગતી, અંધારા જેવી લાલ બકાંમાં; આથ
ખૂબ દેખી, નરમ, સુકોમળ અને ધૂળમાંથી
છવાટ કપાઈ આવના કપધેાન પૂરની સ-
બળ; પમ નિર્ભય ને દેહા, તેણા વલુ આમળાં
આમળ ને એક પાછળ.

વનવનમાં કે ખેતર-પાદરનું વનનાંકે દો-
વા છતાં મણુવની વડવિની ને છક પશુ એ
આવે-નથ છે અને માળા થી પાછી છે. કો-
અમલા આરસથી વર્ષાના આવ મુખીના તેના
પ્રગ્લનનકાળ દરમિયાન તે આદર ઊડવાના
મૂળમાં કે અજડ ખેતરની વચે કપાડમાં
જ ચળકારવાળા, મેલા પેરા રેનનાં, કચ્છિનુ
ટપકાંવાળાં ર-ક હંડાં મૂકે છે.

(શ્રી 'વનેય'ના લેખ કપરથી તારવીને)

સગય હાથકાંટી પીરીરનો કાવેલોને અલ્યાસ ર્યાં બાદ ૧૮૦૪માં તેઓ ન્યાય ખાતામાં જોડાએજા; પણ પછી તે છેડી દીધેલું.

પંચમહાદેવનાં હાલેલ શ્રામમાં એકો જમીનદાર હોવાથી ધરની રિયાત સુધી હોદ્દાને એમણે જીવનનો ગોટો બામ અલ્યાસ અને લેખનકાંઠામાં જ ગણેલો. એમણે ઈ. ૧૮૬૧થી કાવેલો, લેખો આદિ લખવાં શરૂ કરેલાં અને અમદાવાદનાં એ કાળનાં ખુદ્ધિપકક, આચં-વસંદ, વિદ્યુત નાગરકદય, બપાપર ને કડોય, વાર્તાવારિય, રાજ-પત્રિકા, વિનોદિની વગેરે સામયિકો (જેમાંનાં કેટલાકનાં તે નામ પણ આજે ધણા નહિ જાણતા હોય એવાં)ના સંપાદનમાં એમને ફાળો હતો. જાણીતા 'ગુજરાતી કવિ' આલોકિકના પણ ૧૯૦૦-૧૧ સુધી તેઓ સંદર્ભનો હતા. પણ 'સુન્દરી-સુખેશ'ના કાંચેથી તે વધુ જાણીતા થયા. એમાં એમનાં કાવેલો ઉપસંત દૂંધી વાર્તાઓ, નવલ-કથાઓ તથા ખીલ લેખો આપતા, ઉલિત રાખેલી પસંદગી, ચિત્ર-રચનાઓ, ગ્રંથાલ, સુંદર ભાષાંતર કરવાની ઉશોદી અને જે કાંઈ લખતું તે સર્વામ સુંદર બનાવવાની ચીવટ અને ધીરજ, એ તેમના લેખનના ગુણો હતા. એમની રિવાત ઉપર નરસિંહસાવ અને બાલા-સંકરની અસર જણાતી. 'તરંગવાવનિ' નામના એમના કાવ્યસંગ્રહ અને 'રસીકી વાર્તાઓ'ના દૂંધી વાર્તાઓના બેલાસ ઉપરનું 'યોગિની' અને 'બાલા' એ બે એમની નવલકથાઓ વિશેષ લોકપ્રિય થયેલી, આજનાં વર્ષ પહેલાંનાં સમાજસેવા અને બલિષ્ઠકલિ એમાં આલે-લેખાં છે. 'યોગિની'માં જીવિતીની સ્ત્રીચિત્રિ સંગાળ ઉપર શી અસર કરે છે તે દશાંતસહ બતાવે છે, અને 'બાલા'માં પ્રતિબાદર વિના કેશોદાર શક્ય નથી એ (ગ્રાંધીજી હિંદમાં આજે તે અગાઉ) એ કાળે એમણે સાબળ્યું છે.

જીવાન કાળમાં આજે ત્યારથી જ એમની તબિયત નાજક અને અસ્વસ્થ જેવી રહ્યા કરતી હોવાને કીધે તેઓ એકપાક કાગ ને રાકતા, અને ઉત્તર જીવન દરમિયાન કાળે એમણે હાસોલમાં ચોતાની ગોર પર જ ગણેલું. વંશપરેપરાધી બેલેલી એ કેસાહમીની ને કરવામાં પણ તે બાહોસ હતા, અને અમદાવાદને નાનું ન આપવા છતાં એટલું માન પામેલા કે બ્રિટિશ સરકાર તરફથી રાવસાહેબનો ખિતાબ પામેલા.

એમના રાજદારી વિચારો આ જમાનાને અનુકૂળ ન હોવાથી અસહકાર જેવી ઉચ્છેદીલયાલ વગેરે પ્રત્યે એમને અણુચેલો હતો, એટલે એ કાળથી જ તે જાહેર જીવનથી દૂર ખસી ગયા હતા; પણ એમના રેનેદસંબંધો છેક સુધી ચાલુ રહેતા. એમના અવસાનથી એ વીતેલા જમાનાના એક લાક્ષણિક અલ્યાસી સાહિત્યસેવી અને કેરકાસરસા સજ્જન આપણે ગુમાવ્યો છે. એમને વિરસાનિતકવિએ, 'ક્રિષ્ણ અને ક્રેષ્ણક'માંની કાલિત્રી ઉપરાંત 'ગુજરાતી'માંના કી દિગ્ગજાલ ગણેરાજ અંબરિયાના, તથા 'ન્યોયલિયં'માંના શ્રી યદુ-લાલ ગોપીલાલ મુના લેખોનાં અવતરણોના કાજુરનીસર સાથે.]

માર-માદીનું લીપણ

માયબંસનાં છાણ અને માદીથી ભૂનાં ધરોમાં જે લીપણ—માર કરાતી, એ ગાર ત્રણ કળમાં ગાનવ-સરીરને અનુકૂળ બની રહેતી. એ, જેને અણ્વય ઉશો તેને કળલ ક્યાં વગર ચાલે તેમ નથી. પોષ મહિના જેવો કડકડતી કંઠીમાં આ છાણ-માદીની ગાર મરગી આવે અને કનાળામાં કંડક આવે. ચોમાસામાં બેઝ ચૂરી લઇને ચોરે કેરી પડી જાય. ખાટકા વગર ગાર ઉપર પચારી ફી નાની સરખી પાણી ગોઠડી જિણાવીને સત ગણે તેા જે ન સરીરને હળ પડે, એ, ન સરીકી લાગે. નાનું બાળક એ ગારમાં બાજોલસરિવાં ચાલે કે પેટ

ધરે તેા જે તેને ન આવે વાંધો, ન લાગે સરીકી. પાણી હોનાંલું હોય તેા પાંચ યિનિટમાં પાણી સુસાઇને સ્વચ્છ થઇ જાય. અણ્વય થયું હોય તેા ઉપર માદીની ને પાણીના હાથ ફેરવેલો કે સ્વચ્છ બની જાય.

—એની સાથે હવે—કાદી કે સીમેન્ટ પથરાવેલી ધરની બ્રિગને સરખાવે. રિયાળો બેસે એટલે એની અંદર રહેનારનું આવી બન્યું. એ સીમેન્ટના પ્લાસ્ટર કે કાદી ઉપર રાત્રે પચારી ફરીને સુઓ. પણ સવારમાં હોટો ત્યારે સરીકે કોઈમે રમડાંલું હોય કે કુખનું હોય તેગ આજા એજે કળતર થાય. પાંચનાં ડાખે.

સીમેન્ટમાં સરીકે અંદર લાગે છે. કાદા પછે ફરનારનાં પતનાં તળિયાંમાં ફરેા પડે છે. રિયાળામાં સીમેન્ટ એવો દેડો બોળ જેવો બની જાય છે તેગી ઉપર કાદાડા પડે માલનારના અંગમાંથી રાક જાય જ નહિ. પણ જમાનો એવો આવ્યો છે કે માનવીને સુખ અને સમચક જોઈએ છે ખરું, પણ કાદકમાં અકડાડામાં છે! તજુતજ મહિને માર-માદીનાં લીપણ કરતાં જોર આવે છે, એટલે જ આજની એકાં પુરોષાદી સાથે ગમીને, નાનાંસરખાં છાપરાં જેવાં કનાંલો હોય તેા જે, તેમાં આસડપૂર્વક સીમેન્ટનું પ્લાસ્ટા કરાવે છે.

(બદરથી)

—નેદ જાલજ નરસોખ

રાખડી

[જમમદાવાદના કેનિક 'ગુજરાત સમાચાર'માં કરે સમિવારે 'માનસોપારી'ના મખાળા નીચે શી ચિત્રીકાષ પટના કિસ્કુડ'ની સહી થી ને લગવાં લખાણો લખે છે તે આપણે ત્યાંના બજાનગેસાદિવમાં નોખપાત્ર છે. રાખિદા જીવનના સામાન્ય વિવેચા પર કવચિત મારાંત્ર હારે, તેા કવચિત તીરજુ કાસડ કરતાં એ લખાણોમાંની વિષયની અતરેશીય મીલિકતા એ તેની ખરિજટા છે. છેલ્લા બજેવના સપ્તમે 'રાખડી' ઉપર લખેલું તેમનું લખાણ તેમાંથી અદીકે કાઢી મેં બીએ.]

રાખડીની પ્રચાર બળેને બળેને વધનો જતો હોય છે, જેગ આ વર્ષની રાખડીના વેચાણના આંકડા બતાવે છે. રાખડીનું સામુ કેવર અને મલોા બાહ-ખહેન વચ્ચે ગણાય, પરંતુ રાખડી ત્યાં અરધી ન જતાં હવે ધંધાદારી સ્વચ્છે આવે ક્ષેત્રોમાં પણ પ્રવેશી છે. જે ન્યાતામાં રાખડીને રિયાજ સીધી વધુ પ્રચલિત છે તે ન્યાતાના એક બાહ બજેવને વિવેરે અને કહેતા હતા કે 'આણું વર્ષ અને કોણે પચાલ રહે છે કે મારે ચોતાની અને કાકાની મણતાં તજુ બહેનો છે; પરંતુ આજે ખબર પડી કે મારે અગિયાર બહેનો છે.'

'અગિયાર ?'

'હાલુ! સાત અદીની અને ચાર દપાતની. અરે, મારે તેા બન્ને એ બધી સાચી એજાખાણે છે; પરંતુ પેલા મનુબાહ ઉપર તેા હર-દારથી જાહેરોની સંચાલિમા તરફથી ફરક બળેને રાખડી સાથે સરનામાવાળું ફેરેગની આંડાનું ફેરેવળ મોઝલવામાં આવે છે.'

'એક ? તે કરતાં તેા બહેનો બી. પી.ની રાખડી મોકલે, તેા કેટલા પેસાની રાખડી રાખે છે તેની પણ મનુબાહને સગમળ પડે! પણ અલવા, તું બહાગારથી રાખડી ગંચાણે છે તેને સંબંધ કેમ છે?'

'એ પછી; પણ આ બાકાણું એ રાખડીને જે મરવેસાહકરી છે.'

'એમાં તારા પપ્પાનું શું અણું?'

'મારા પપ્પાનું નહિ, મારું પોતાનું જાય છે આજે સવારે પેલા નારતી એમણે રસોડયેા ઘેર આવી બારજુ. આગળ મોટાકાઈના બાળાને રાખડી બાંધેના હોતા. શી એની ડિંગતાં મસા મગી કે ઉપર આવે ત્યારે લાત. પરંતુ એને કંપકા આપવાની મનની મનમાં જ રહી ગઈ; કારણ કે લાગી પારોથી પેલાની કિમતના કિચિયા એ રાખજુશીથી પેરાની અગેલો. ત્યાર પછી, રમ આપેલા ને બદલીમા

આવેલા રસોઈયાઓ અને તેમનાં સગાંઓની, બહોઈ દીવાળીની બાણી લેવા, દારૂ લાગી ! અરે, અમે તો હીક, પણ અમારા નોકરો પાસેથી પણ રાખડીના મંત્રના બહુથી સારી નેપી રકમ પડાવેલી. એક બંને પડાવાળો અને એક સાપકલ રીપર કરનારો ઘેર આપના ત્યારે જ ખબર પડી કે તેઓ પણ બ્રાહ્મણકુળમાં જન્મેલા છે ! એક બ્રાહ્મણી આ પાણી પાળે આવેલો ત્યારે તો આખી ના પાડી દીધી; પણ ફગ બેરંગી અભરખી રાખડીના ગળકાટ બાળાશોકને એવું મારું આકર્ષણ કરાવે છે ! પેલાને અનિચ્છાએ આઠ આના અરધા, તો ગળગળો યઈને હશે' સાહેબ, બાળારોડે પસંદ કરી બંધાવેલી પાંચ રાખડીઓની કિંમત દસ આના છે. છ આના નફો તો આપો !

‘એની વાત બોડી નથી; રાખડીઓના સાવ પછુ સારી રીતે વધ્યા છે. પછુ તે પેલી વાત કેમ કહાવી ? પેલી મુંબાઈથી રાખડી આવે છે, તેની સાથે કેવા સંબંધ છે ?’

‘કેમ ? સારું—દારાણીએ ! સંબંધ છે.’

‘તે રાખડી-સંબંધ તબીબી શકારી ?’

‘સંબંધ વધરો; રાખડી આવતા વર્ષથી બંધ થશે.’

‘એમ ? ત્યારે લોકોની વાત સાચી નીકળે.’

‘પછુ સારું પછા તો આને પ્રજાસભ્યોના ને પેટા સફળ સંસાર જણાય છે તેના મૂળમાં તો રાખડીના સંબંધ હતા, એ આપણે ક્યાં નથી બંધુતા ? અને રાખડી તો કૃતા અભિમન્યુને અને પાતી પતિને ય બાંધી રાકે. બાઈબહેનનું લૂત તો રાખડીએ ધુસાડ્યું છે.’

‘એમ ? પત્ની પતિને રાખડી બાંધી શકે ?’

‘એમ કું ? આપણાં પુરાણોમાં જ પુરાવા છે કે ત્યારે અસુ-રોથી ઈન્દ્ર હાથે ત્યારે આખરી લંગમાં ઇન્દ્રાણીએ ઈન્દ્રને રાખડી બાંધી રફેલા, અને કેવો છેલેલા. આમ રાખડીનું મૂળ તો પત્નીએ પતિને બાંધેલી એ જ છે. એકે રાખડીએ દાખલ કરેલા તિલાજ પણ ઘોટા નથી. હવે બાઈની મૂડીમાં બહેન બાજ પડાવશે એવા નવા હિંદુ કાનૂનાના આ સમયમાં બાઈબહેન વચ્ચેના સંબંધમાં રાખડી આજ ગાદચ્ચનો ફાળો આપશે. રાખડી કલિદાસ કહે છે તેમ પણ મુંબઈમાં એક પક્ષની બહેને બીજા પક્ષના રાખડીને રાખડી બાંધી મુંબઈ આટકાવેલા છે.’

‘તારી વાત બોડી નથી. કહેવું આપણા દેશમાં રાખડીનું ને આદરેલું રજાન ગણાય છે તેને. એ દેશપરદેશમાં પ્રચાર કરવામાં આવે, અને તે એ શુનાઈટને નેશનમાં માન્ય થાય તો મને લાગે છે કે થી વિશ્વાસલક્ષી રેટીનીને અને ગિરિસહ કુંભન મામાતરી કુંભને રવહરને રાખડીઓ બાંધી દુનિયાને તીજ બઢાયુદ્ધમાંથી બચે રહ્યા રાકે.’

—‘દેશસત્’
ઈંગ્લિશ બાડી તરવાની હરીફાઈ સાટે યુજનશતી જીવન તાજેદરમાં ઈંગ્લિશ બાડી તરવા માટે એક હરીફાઈ પાનું બંધી હતી. તેમાં સાહસ અને શોખ બંનેનું આદરૂત ગિજ્જણ છે. ૭૫ વર્ષ અગાઉ કેપ્ટન જેમ્સ આ બાડી તરવાનું સાહસ કર્યું હતું. તે પછી બત્વાર સુધી આમ બારેકીએ સંહિત ૩૦ નજુજ એ તરવા શક્તિમાન થયા છે. આ વર્ષે ઈલિંડોનિયાની ૩૧ વર્ષની યુવતી ફોરેન્સ રોન્ડવિજે વિજયી થઈને ૨૪ વર્ષની અંગ્રેજ યુવતી મેટ્ટડ એડરલેને નેધાવેલો રેકર્ડ તોડ્યો છે. (વર્ષ પહેલાં ‘કમાર’માં એ મેટ્ટડનો વિગતવાર અહેવાલ આવેલો.) ફોરેન્સે ૧૩ કલાક અને નીસ મિનિટમાં ૨૭ માઇલ પાર કર્યા હતા. ૧૯૨૬માં સિથેલે નેધાવેલો ૧૧ ક. ૫ મિનિટનો રેકર્ડ તોડી આ વર્ષે ઈન્ડિયાના હસન અબ્દુલ રહીમે યુરોપમાં ૧૦ કલાક ને ૫૮ મિનિટનો નવો રેકર્ડ નેધાવી ઇનામ મેળવ્યું છે.

આ હરીફાઈમાં લાગ લેવા જવા માટે અમદાવાદના એક યુજન સતી જીવને પ્રયોજ કરેલો તેની ધણી બોલાને બંધુ હશે. બારન માંથી ઠાઈ જીવન એમાં જતો નથી. કેમકે ૨૭ માઇલ તરીને પાર કરવાનું કામ ખરેખર કઠણ છે. એ માટે બારે ખરિદ્યમ રેલ્વો પડે છે ને પૂરી તેવારીએ કરવાની હોય છે. આ બધું જોખમ બોડવા એ અમદાવાદી જીવને હાથ બીડી અને આંતરરાષ્ટ્રીય હરીફાઈની નિર્માતાઓની પરાજયની મેલરી. ૨૫ ગાઈજ તરવાનો એને ગહા-વરો હતો. એટલે ૨૭ માઇલનું અંતર કાપી રાકે એથી અડા પછુ હતી. પાસપોર્ટ મળી ગયો, ને પેલાની વ્યવસ્થા મફત મળી, ત્યાં આ હરીફાઈની તારીખ બાઈનાઈને વહેલી રખાવાના સમાચાર આવ્યા. એ અથ તો એકાદ મંકનેા વાલીસ લેવાનો ને અવકાશ રહેતો હતો તે વાલ્ચી મયો. એટલે જીવાનને માંડી વાળ્યા વગર આકલું નહિ. હજીય એને આ હરીફાઈમાં લાગ લેવાના કોડ છે. (લોકનાદ)

ગિરિ-આરોહણનું શિક્ષણ

જયતરુ ગાયામાં ગાંધી ગિરિસિખર ધરાવવાનું ઓર લેણે સાહર, હિમાલય હવરાત બીટુ પણ અનેક તાનીમેટી ગિરિમાળાએ ધરાવતું હોવા છતાં, દુનિયાના શેઠા લાગમાં પ્રચલિત એવા પર્વતારોહણના સાહસ કે શોખથી રચિત છે. માનવીના જિજ્ઞર ને નેગરને ડરે-ચડાવતા આ શોખને, દેશની ભગતી પ્રબળતાં વારિધ્ય અને આત્મવિશ્વાસને ખડતલ બનાવવાના કૌપયેગી સાધન તરીકે, ગયિથના દેશોમાં તો શિક્ષણમાં પણ સ્થાન આપાય છે, અને તેની પદ્ધતિસરની તાકીમ આપવામાં આવે છે. કૃષ્ણદર્ગા ચાલતી ત્યાંના કેમરવેન્ડ પરમશાની એવી એક ગિરિ-શાળા અંગે અપાતા એક પાઠનું આ બાંધવું વિચર છે. તેમાં અકસ્માતને કે ચ બનેલા કેઈ રિખ-નિધાને, હોરકાની મદદથી રેટ્રેયર દારા, કુંગરની પ્રારંભિક થઈને નીચે ખીજમાં ફેલી સિદ્ધ ને આ-સાનીથી કતારવા તેનો પ્રયોગપાઠ આપાય છે.

આ માસ (સપ્ટેમ્બર) ઈતિહાસમાં : દિનવિશેષ - વ્યક્તિવિશેષ - પ્રસંગવિશેષ

દિનવિશેષ

તા. ૨ અમેરિકન સાથે સંધિ કરી, આખી મુશ્કેલી લૂટ બરપાઈ કરી આખીને પેરુ દેશોએ હાથિદંડમાં દેવળ બાંધવાની રાજ્યોબધી, ૧૬૯૬.
તા. ૫ ફેબ્રુઆરી નિબળના સુખા પાસેથી પોર્ટુગીસેરી ખરીદ્યું, ૧૬૭૪.
તા. ૧૦ ગ્રામવિખાત મકરનું તાલગાદાબંધું કાંઠા પૂરું થયું, ૧૬૪૫.
તા. ૧૨ અબ્દના રાજ રાજ્યપણી નીલને કેડ કરી, પ્રભુ તરફથી જમાનાર ફતેહમહમદે રાજ્યવંશવરચા હાથમાં લીધી, ૧૭૮૬.
તા. ૧૩ લાહોર કાંબતરા કેડમાં કેડીએ સામેના વર્તનના વિરોધમાં કરેલા હુલામણાના ૪૬ મારિયોસે ભલીન્દ્રનાથ દાસનું અવસાન, ૧૯૨૬.
તા. ૧૪ કલકત્તા-મુંબઈ વચ્ચે પહેલો ટેલીફોન વ્યવહાર શરૂ, ૧૮૭૪.
તા. ૨૨ પૂર્વના પ્રદેશો સાથે નેપાલી સંબંધ બાંધવાના હરાદાથી ઈંગ્લેંડમાં ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની રચાવના થઈ, ૧૫૬૯.
તા. ૨૭ એ જ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની સરકારને (૧૬૧૧ વરસ પછી) લડકરી ખર્ચે માટે બંધાવન, મિલવાપુરને ચિતાગૌમ આપી, બદલામાં ગોર નક્કરના જમાઈ ખીર માસિમે બંગાળની ચારી મેળવી, ૧૭૧૦.
તા. ૨૮ દિલ્હીના છેલ્લા સમ્રાટ જહાંઘર સાહનું રાજ્યસંકલ્પ, ૧૮૩૭.
તા. ૩૦ ગાંધીજીના ગાંધીવિદ્યાન ન્યાયમૂર્તિ ને સંસ્કૃતિશિરોમણિ બરેડીસ કારીનાથ અંબક તેલંગને જન્મ, ૧૮૫૦.

વ્યક્તિ વિશેષ : વી. થીનિવાસે રાજકો

હિંદમાં એવા નાજુક પ્રકારે છે એના ચારિત્ર્યની અભિવ્યક્તિને ઓળખાસ રાજકો કરતા જોડ્યું રચાવ આપી રાજક. દક્ષિણની બ્રાહ્મણ સંસ્કૃતિના સર્વે ભવ્ય અંશો સાથે એમને જન્મ ૧૮૬૬ના સપ્ટેમ્બરની ૨૪મી તારીખે થયો. રાજાને કોલેજની તેજસ્વી કારકિર્દી પૂરી કરી તે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પડ્યા. પણ એાખેલેએ એમની પ્રતિભાને રોપી

કાઢી ઉઠાવતે સેવાકાર્યમાં જોડ્યા, ને ૧૯૦૭માં તેઓ સર્વેન્ટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા સોસાયટીના સભ્ય થયા. એાખેલેના મુશ્કેલી બાદ તે તેના પ્રમુખ બન્યા, જે પહે ૧૯૧૧થી ૧૯૨૭ સુધી રહ્યા. ૧૯૧૪માં કોન્ગ્રેસના વ્યવસ્થાપક સરકારને પડખે પડીએમણે પોતાની શક્તિદાખવી, છતાં રોલેટ કાયદાનો વિરોધ કરતાં તે અચકાયા નહિ. એમની પ્રાધાન્યિત્વમાં ને વફાકારીને લઈ સરકારે એમને ૧૯૨૨માં ધરપકડિયલ કોન્ફરન્સમાં પ્રતિનિધિ તરીકે લેવન મોકલ્યા, ત્યાં રક્ષિણુ આફ્રિકાના વડા પ્રધાન બનરજે રમટ્સ સાથે એમને સંરેવા-નેમાં વચસતા હિંદીઓના સમાન નાગરિકત્વનારે ખૂબ લડતાતરી થઈ. આથી એ પ્રશ્નને પોતાને બનાવી તેઓ સંરેવાનવાસી હિંદીઓના હાથત તપાસના જગતસફરે નીકળ્યા. ૧૯૨૩માં હિંદી સરકાર વતી કોલોનિયલ એક્ઝિક્યુટીવ કમિશનમાં હિંદીઓના સંપૂર્ણ નાગરિકત્વની માગણી મૂકી પોતાના જનજન પ્રતિરપઈ હાઈ કેબાજીઅરને સફળ સાબત કરી. તે એંગલે બ્લોઈટ રેપરના હુસારમાં સમજ પૂર્વે આફ્રિકામાં ફાર હિંદીઓ માટે ખુલ્લાં મુકાયા છતાં જીજ બાખતોમાં ગોરી વિરોધતાને રવીકાર થયાથી એમને જાણ આપાત લાગ્યો. ફરી તે રક્ષિણુ આફ્રિકા ગયા ત્યાં નાંદિધારિયો આખકાર મળ્યો, અને એમને રક્ષિણુ આફ્રિકાના એન્ટે જનરલ બનાવવામાં આવ્યા. આખે એનાગસાધ યુનિવર્સિટીના વાઈસ ચાન્સેલર થયા બાદ પાછળું જીવન લગભગ નિરજિતિમાં ને ચિંતન તથા ગ્રંથકાર્યમાં જ આવી તેઓ ૧૯૪૬ના એપ્રિલ માસમાં અવસાન પામ્યા.

અસંગવિશેષ : આદિત્રસાહીનો અંત

દુર્લભીલામ તરીકે હિંદ આવેશે, પણ જૂન તો રાજ્યવંશવાદીના સ આનેલો કહેવાતો દુર્લભતાના સુલતાનના નાનો પુત્ર યુસુફ આદિ આન પોતાનાં પરાક્રમ અને ચાતુર્યથી બ્રાહ્મણી રાજ્યમાં પ્રગા કરતો કરતો બીજા પુત્રના સુખા પટે પહોંચ્યો, અને લાચ જોડેને ૧૪૮૬માં ત્યાં રતવંત કહેગત રચાવી, જે આદિત્રસાહીને તારે મોળખાઈ. તેણે એક મરાઠા સરકાર મુકુદરાવની બંધન સાથે ૭૦ કર્ણ જેણે છુલ્લુ આનના નામ ધારણ કરેલું. એ આદિત્રસાહી વંશના બહુજ આદિશાહ થઈ ગયા. તેની રાજબાધા મરાઠો ને જાણી દોહકારે જાણુધા મરાઠાઓ દોહ તેમના જીવનમાં ખલ અનેક છાંં પડિવ-તોના થયાં. ગ્રેજબાદરી પણ વધી, જેમાંથી મોરારસવે મોટું પ્રયાગ કરી મુશ્કેલીની વિખ્યાત તોષા "મુકે મેદાન" બીજા પુત્ર આણેલો. આખ પરાક્રમે ને પ્રગતિની એખલામાંથી મરાઠાઓને રવાનત્વનું બાન થયું. ૧૬૫૬માં, લગભગ ચોક્કાસે નવે, આદિત્રસાહ બીજાના જનજનમાં ઓરેમજેને બીજા પુત્રે ૫૨ પહેલો ઈસિદીથી. બીજી તરફ રિપાજીને સિતાને પણ ચમકતો જતો હતો. આખ એક તરફથી મુશ્કેલી અને બીજી તરફથી મરાઠાઓની લીસવધમાં આદિત્રસાહીના પાયા ઢીલ પડવા લાગ્યા. ત્યાં તો ૧૬૮૬માં ઓરેમજેને આદિત્રસાહને કપડથી ડેર કરી બીજા પુત્રની પાદશાહત હાથ કરી આઠમક લૂક મેળવી, ને સંવત ૧૬૦૮ના આશ્વિન વદ ૨(૨૩મી સપ્ટેમ્બર, ૧૬૯૬)ને રિતેસે લગભગ બસો નવથી ચાલતી આદિત્રસાહી પાદશાહત અસ્ત પામી.

અણુનમ શ્રદ્ધા-
ની આગેફૂચ
વોર્ડન.

પૉલિસી હોટકારોને સંપૂર્ણ મંરહાણુ આપવાના સિદ્ધાન્ત પર રચાયેલ વોર્ડનની પ્રગતિનો મોટો આધાર તેની સહેલાઈથી વેચાઈ સકાય તેવી મુલિસીઓની ચોખ્ખા-એ અને તેના લાભોને આધારી છે. તેનો પુરાવો 'વોર્ડન' ની દિનપ્રતિદિન થતી પ્રગતિ તમારી આગળ પ્રત્યક્ષ છે. તમે પણ 'વોર્ડન'ની એક પૉલિસી લઈ તમારી હાવિચ્છનીન જીવનચક્રને ઉકેલ લેશો

ધી વોર્ડન ઈન્સ્યુરન્સ કં. લિ.

અમદાવાદ શાખા : હેડ ઓફિસ
બદર રામ રોડ મુંબઈ
ઉદાર રાજેન્દ્રી એજન્ટ નીમવાના છે.
એન્ટે : મેન્સે બાણુલાલ એન્ડ કંપની

છવડું તેા છવડું જગમાં ખરી તાકાતથી,
માણું સુકિતીની ખુમારીથી સદા ઉઠિયું કરી.

અરેલી

ના વરસના વરાએલા ફોગેસ-પ્રમુખ શ્રી
રામચંદ્રાસ ડેડન (એમ) ચરિત્ર રહર
... આની ગયું) અતિ તેજસ્વી ચારિત્ર્ય-
ચુરત સિદ્ધાંતમકા છે. અસદ્દશરના દાજ-
ધીકની વગીલાત ઊડી દીધા પછી એમની
નિર્મિત સ્થિતિ એની નબળી યદ્દગર્થ કે ધણી
ર મળ્યા રહીને કે મીઠું બાહને જ ચલા-
તું પડેલું; છતાં તેમના ભેગમાં ગયા પછી
જમનાલાલ બલને તેમના કહેબને મા-
... રા. ગણેાની સદ્વાય મોકલવાની કરેલી
નિતિને હલતાથી વકારેલી, એરથી જ ચુરત-
થી આજે સરકારી નિયમેનું પશુ તેઓ
... લન ફરે છે, રૈયાનમાં મળેલા પડ અજાસ
હને માત્ર જ જ રહ્યા હોય તેા ગમેતેલા
... રા મહેમાન આગળ પણ જવની જ રાહથી
... છે. એક વખત તેા કેટલાક પ્રધાનો સાથે
દિખાને આબ્યા, ત્યારે થરમાં માત્ર પાસે
... ચોખા હતા. તેરલા જ ચોખાનો વાત,
... ને જ્યોત્સનામાં બેગેલા બરાદા બાકીને મહે-
... નો આખજ પિરશી તેમણે કહુ 'આજે
... રમાં આટલું જ ભોજન છે.' અને સી એટલું
જમીને વિદાય થયા.

અનેકાર્થી રાહ: હાથી-પ્રમુખની-
ખાસ કરીને શિયાળની જમ્યાકમની નીચેના
જ્વારમાં સજાડી ચામડી; ધરની ટપ.
કહેવતેલા અર્થ: 'સુવારનું યન બાવજિવે'
-પોતાના રવાય કે રોખ માટેની માથુસની
લાલક રતિને નિરૂંડ કરવી આ કહેવતને
મળતી બીજી કહેવતો: 'ચારની નજર બચે
તે બિખારીની નજર થયે' 'એમીને વહાલાં
સુંબરાં ને લોમીને વહાલાં ભોમ' 'રૂંડી કા
છ દેડીમે' વગેરે.

મયા માસમાં આ પાને પ્રકટ થયેલું 'દિશ-
પ્રકટ'નું ચિત્ર કલ્પે છપાઈ ગયું છે તે, અંકને
લગભગીને જોખનું છે.

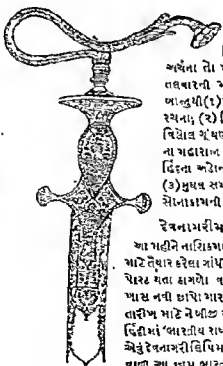
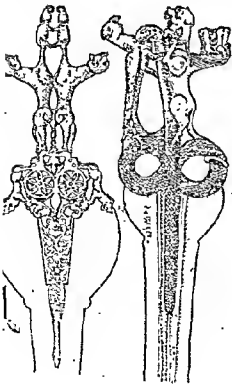
મણિભગમતઃ એક રકમ લેા; તેનો ભેધો
એક કાઠી નાખો; હવે આવેલી રકમને, જેથી
છેલ્લો એક દશમાંથી બાદ કરતાં ને એક
આવે તે વડે ગણો, અને એ રકમને બાલુએ
રાખો; હવે છેલ્લો એક કાઠી નાખતાં વધેલી
રકમમાં એક ઉમેરી ને આવે તેને છેલ્લા એક
વડે ગણો, અને ને આવે તે જેલી બાલુ-
એ રાખેલી રકમમાં ઉમેરો, એટલે મૂળ લીધે-
લી રકમ જ આવશે. દા.ત. 132 ૪; 132;
[132x(10-૪)]+[(132+1)x૪] એટલે કે
(132x૪)+(133x૪); જેટલે કે ૭૬૨+૫૩૨
=1૩૨૪.
(નિતિન મજમદાર)

અમેરિકામાંનું વોશિંગટનનું સ્મારક દર
વર્ષે ૧૦ ટક જમીનમાં બેસતું જતું બનાવ
છે. આ દિસાને તે ૨,૬૬,૪૦૦ વરસમાં
જમીન સરકું થઈ જશે.

LOCAL DELIVERY POST CARD REPLY. ADDRESS ONLY

સરકારે રચાનિક રખાવના દર
ખાસ યોગા કરીને ૬૫૨ માટે
એક આનો અને પતા માટે અર્ધો
... કર્યા હોવાથી, તે માટે ને
ખાસ કાર્ડ-૬૫૨ કલવામાં આવનાર હતાં તે જેથી તાલેલદારમાં નીકળેલા કાર્ડનો વખૂનો. તેના
૬૫૨ અરધા આનાની રિકિટ એવી જ ટાણાકેના મંદિર પાસેના અથવા શિક્ષણી છાપ છે.

કલાકૃતિકા

દિસક શરોા ૬૫૨ પણ કલાની
અર્થતા તેા માનવીએ કરી ન છે, તે દર્શાવતાં
તલવારની મૂકા ૬૫૨નાં સુરોાભને: કાળી
બાલુથી(૧)મૂકામાં ચાર વાપ તથા વેલ કહીની
રચના (૨) સિદ્ધ, સાંપ અને પાપટની લાલ-
વિલાસ રચના; આ બંને તલવારો બિનારે-
ના મદારાન અનુપસિદ્ધે ૧૭મી સદીમાં ફરિશ્તુ
દિલ્લા અડાની ૫૨ની ચડાઈમાંથી મેળવેલી.
(૩) પ્રથમ સમયની ૧૮મી સદીની તલવાર પર
સેનાકામની વેલકુહીની બારીક કારીગરી.

દેવનાગરીમાં રહીકરણની પહેલી છાપ
આ મહીને નાશિકમાં ભરાનારા કોમેસના અધિવેશન
માટે તેજાર કરેલા સાંધાનગરની પોસ્ટ ઓફિસ, ત્યાંથી
પોસ્ટ થતા કાગળો વગેરે ઉપર રહીકરણ કરવા માટે
ખાસ નવી છાપો મારવાની ઊંડામાં એક કઠીવરીની
તારીખ માટે ને બીજી રહીકરણ માટે રહેશે. તેના ઉપર
દિંદીમાં 'ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોમેસનું પદ્મ' અધિવેશન
એટલે દેવનાગરી લિપિમાં બેસેલું હશે. દેવનાગરી લિપિ-
વાળો આ છાપ ભારતીય કયાલખાતાના હતિદાસમાં
પડેલી હશે. અજાડ માન એક જ પ્રકરે રહીકરણની છાપ પર 'નવદિલ્હી' શબ્દો વપરાયા હતા.

“દરેક રીતે માફક!”

કેટલાંક વર્ષથી મારા માથામાં થોડી ટાલ હતી, તેમજ હું અનિદ્રાથી પીડાતો હતો. ઘણી બાતનાં દેશી તેમજ પરદેશી તેલનો એકધારો ઉપયોગ કર્યો, છતાંય “ધાંચીના બળદ” જેવી જ મારી સ્થિતિ રહી અને અનિદ્રાથી તો ત્રાસી ગયો હતો. પરંતુ કોણ બલે કેમ એક દિવસ એકાએક મેં (રામતીર્થ ચોગાથ્રમ, મુંબઈ-૧૪નું) રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશિયલ નં. ૧ વાપરવું શરૂ કર્યું. અને શું કહું કે-થોડા જ સમયમાં મને ગાઢ નિદ્રા આવવા લાગી અને મારા માથાની ટાલમાં વાળ ઉભા શરૂ થયા, આજે “રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ” મને દરેક રીતે માફક આવી ગયું છે અને મારી વધોની અનિદ્રા દૂર થઈ ગઈ છે.

એન. દત્તાનાયક મુંબઈ
વાઈસ પ્રેસિડેન્ટ, કેનેરા વેસલ ઓફર્સ એસોસીએશન
કેનેરા ફાયરવુડ ઇમ્પોર્ટર્સ એસોસીએશન
સેક્રેટરી, મુંબઈ રાઈલ્સ એસોસિએશન એસોસીએશન

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વડીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે ખાસ

અંડુનું પોષ્ટિક ચારણ કેસરી જીવન

નાનાં-ચોટાં, માંદાં-સાજાં, નખખાં-સખખાં, સ્ત્રી-પુરુષ,
સૌકાંડ એવું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

રસાસિદ્ધર, અલક, કેસર, કરતૂડી અને પંચ દીપન, પાચન
ને પોષ્ટિક ઓષધ ગેળરી લીલાં રસદાર આગ્રગામાંથી બનાવેલું
સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક ચારણ

કિંમત

તેનું નિયમિત સેવન

૧. રતના પોટના રૂ. ૧.૦૦
૨. " " રૂ. ૦.૫૦
૩. " " રૂ. ૦.૨૫

લાંબું આયુષ્ય તથા સારી સ્મરણશક્તિ
આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કારખાનું:
સયાનીરોડ
મુંબઈ-૧૪

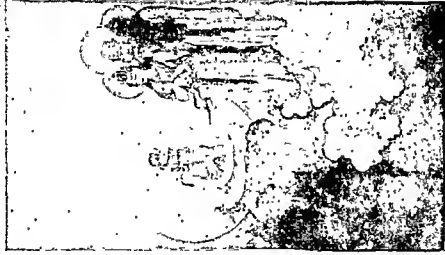
અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ શ્રદ્ધા, ગાંધીરાંડ

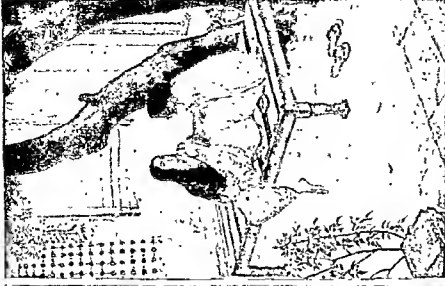
કુશન:
જૂની મહાજનવાડી
મુંબઈ-૨

છબનાચક્ર (ચિત્રકાર - શારદાચરણ કલિંગ)

દમીલિ (ચિત્રકાર - અધિની સેખ)

ગોપિકા (ચિત્રકાર - સુશીલા સેન)

આત અને આધ્યાત્મિકતાના પુરાતન સાંગતિક સંબંધોના અનુસંધાનમાં, પરંપરાની સંસ્કૃતિઓને બંને દેશો સમજીને એકબીજાની નિહાળવામાં આવતા થાય તે માટે ને પ્રયત્નો કરવા છે તેના એક ભાગ તરીકે, શ્રીમદ્ સમય કપર, કાલુદમાં વસતીય કલાઓનું એક પ્રદર્શન ભારતમાં આવેલું. તેમાં ત્રણ મહાવીરો આધુનિક ભારતીય ચિત્રકારોની કૃતિઓ પૈકી ત્રણ આ કપર આપી છે. કાળી વસ્ત્ર પ્રથમ ચિત્ર, આ સ્ત્રીની રાગભર્યા જાણમાં થયેલા ચિત્રકારના નવનિર્માણ પછી ને એક વિશિષ્ટ સ્ત્રી 'બાંગળાં વડાણ' તરીકે રમી રહી છે. બાંગળાં, માતા અને પુત્રનાં પાત્રોમાં ત્રણ પેઢી દર્શાવતા આ ચિત્રમાં, બંધિય તરફ મીઠા મીઠા રહેલા બાંગળાં દેવતાની હોયે વળગી રહેલી વર્તમાનકાળ સમી વસ્ત્રક યુવાન માતાને ધરજી. ચિત્રનકરત વૃત્તાકાળ દાખવતી વધુનું આલેખન, સ્વતંત્ર પરિવર્તિત છબીઓનો હકારપૂર્ણ અભિવ્યક્તિ છે. બીજા ચિત્રમાં, ત્રણસુરને દેવતા માટે વસ્ત્રસું રમી તેવાર કહવામાં આવી રહી દમીલિ કાળીની દાહ માગતા આવેલા દેવ દાખવતી પુરાણમાં આલેખન છે, જે તિલોદી-ગીતી સ્ત્રીની શ્રીમદ્ કપર કરેલું છે. ત્રીજા આંશમાં નિરાંત મેળવી ગોપિકા દમીલિ એ સુદિલીઓના ત્રીજા ચિત્રમાં હિંદુ પરંપરાની ભોળાની સાંતિનું સુમધુર ચિત્રસંયોજન દર્શાવેલું છે.

અમને આશ્ચર્ય થયું!

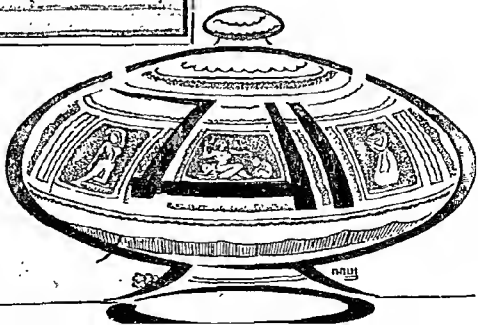
‘કુમાર’થી આકર્ષાઈને નવા થતા ઘણા આહુકો આશ્ચર્ય પૂર્વક તેના મળી શકતા બધા પાછલા અંકો તથા ફાઇલો માગે છે. જોકે આજે તો માત્ર ૧૯૪૯-૫૦ના બે જ વર્ષોના સર્જન અંક મળી શકે છે. (અને તેની પણ માંડ બે-પાંચ નકલો રહી હશે.) પરંતુ ૧૦૦મા અને ૨૦૦મા અંકની, પાછળથી થયેલી ઉલટભરી માગ જોઈને, અમે ૩૦૦મા અંકની યોગી વધારે નકલો કાઢેલી; એટલે જેઓ ૧૯૪૯ની શરૂઆતથી— ૩૦૧મા અંકથી આહુક થવા ઇચ્છતા હોય તેમને ૩૦૦મા અંક પણ સાથે લેવાની ભલામણ કરીએ છીએ. આજ સુધી બધા જ એવાં આહુકો એનો હવેથી સ્વીકાર કરતા આવ્યા છે. પણ હમણાં જ એક ગૃહસ્થ તેમાં અપવાદ રૂપ નીકળ્યાં. તેમણે અમને લખ્યું કે ‘મારે ૩૦૦મા અંક નથી જોઈતો. ૩૦૧થી આહુક થવું છે; તો નોંધશે કે કેમ ?’ આ પત્ર વાંચીને અમને ઘણું આશ્ચર્ય થયું.

અમને લાગે છે કે કદાચ એ ગૃહસ્થને ૩૦૦મા અંકની સમૃદ્ધ સામગ્રીની જાણ નહિ હોય, અને એમ કદાચ ધણીને નહિ હોય. દર શતકનો ખાસ અંક કાઢવાની જે નવી પ્રથા ‘કુમાર’ શરૂ કરીને ૧૦૦મા અને ૨૦૦મા અંકો કાઢ્યા, (અને જે આજે માં-માગી કિંમતે પણ મળતા નથી) તેની પરંપરા જાળવતો એ ૩૦૦મા અંક સર્વ વાચકો અને વિવેચકોએ ઉમળકાથી જિરફાવ્યો છે. ૧૯૪ પાનાંના દળદાર વાચન સાથે એમાં ૬ ત્રિરંગી ચિત્રો તથા ૮ એકરંગી ચિત્રો-વાળી આદેખેલો, અમુક પાનાંની મુદ્રણ સચિત્ર ત્રિરંગી છપાઈ, અને આખા ચ’ અંકને ચિત્રમય કરતાં ૧૦૫ આહુ ચિત્રો, અલેખનો, ફોટોગ્રાફો વગેરે વડે ચિત્રિત થયેલી વાર્તાઓ, લેખો, કાવ્યો ને વિવિધ જ્ઞાનસામગ્રીનું સ્મભર્યું વાચન છે. કિંમત માત્ર એ રૂપિયા. રજિસ્ટ્રેશન પોસ્ટે જ વગેરે સાથે રૂ. ૬.૦૦.

સપ્તમાણ રચના અને ત્રિકાશીર્વા
રંગમેળવાળી, રંગીન પથ્થરની વાર-
ચક્ર અને રૂપરૂંદર ૪૮૧૨૩૧૫ની
સમૃદ્ધિ આદિ આઝાનો ઉત્તિમાદ-
ઉદ્દોલ્લાનો રોળો મૂલ્ય વખણાય છે.
તેની ભાંતો ઉપરની અર્ધઅર્ધવિધ
તકતીઓમાંથી મધા બાબુએ મધા-
ચેલી અર્ધતકતી રોપના, કેટલા-
કવાકરે ઓ બ્રહ્મને ભદ્રે બહુ
સુરેણ પડી હતી, કેમકે મોટા ભા-
ગની ક્ષે તકતીઓના ૪૮૧૨૩૧૫ના
રંગીન પથ્થરોમાં તે બધી પડ્યા છે,
યા તો મોનરી લઈ જવામાં આવ્યા
છે સરનાં ભાંક, કાઠિનાં લુપ્તમાં ને
તેની વલખતીની આકારીગરી ઇશ-
ની અસરનો દાક્ષણિક નમૂનો છે.

આવની કાલનાં નાગ-
રિંદાં મહેનું આજનું
અગ્રમણ્ય આસિક.
મુરમાપક - રવિરાકર
રાવળ, વર્ષ ૨૭, વર્ષક
૧૦, આંકડો ૧૪૧૫૦.
સમય વર્ષક ૩૨૨ મો
તેમો, બચુભાઈ રાવળ

ગોધન (ચિત્રકાર-સોમાલાલ શાહ) ઈ. ૧૯૪૬નો રણછતરામ મુખર્જીચંદ્રક્રી સોમાલાલ શાહને મળવા માટે નાં આભિનંદન સાથે અને ચાર્લી કોમની ચાલુ ખાટીથી અનોખી મેડાનું ચિત્ર આપીએ છીએ, જેમાં કોમની હંમેશની જોરદાર રંગાવટમાં નવીન દૃષ્ટિકોણથી સામેલું પરચૂરણીનું સંદર્ભ છે.

પ્રણયમાધુરી

કનુ દેસાઈ

દસ રંગચિત્રોનો નવો ચિત્રસંયુત
શ્રી ધૂમકેતુ, શ્રી રમણુલાલ દેસાઈ, શ્રી
ચુનીલાલ શાહ તથા શ્રી ન્યૂનિખિખુની
પ્રસ્તાવનાઓ સાથે. કિ. રૂ. ૨-૮-૦
કુમાર કાર્યાલય લિ. અમદાવાદ

ચિત્રો

ઇતિહાસ-કલ્પલોકના રોલનું અદત્તરકામ. ફોટો પ્રત્યક્ષતા બદલ. પૂ. ૬
ગોધન ચિત્રકાર સોમાલાલ શાહ. ત્રિંગળી મુખચિત્ર
સમાયજીના ચિત્રપ્રસંગો-૨મેન્દ્રનાથ ચક્રવર્તી પાંચઢા પૃથાની અંદર

કાવ્યો

સતરંગ જેલતાં નવું શાહ ૩૪૦
ચંદન સત પ્રભાત રાવળ ૩૪૦

અનિત

નિખુલરાસો ચિપલુજીકર મો. વસંત ત્રિપાઠી ૩૪૧
જાંબ ગદરિયાં [આપકયા] ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ ગહેતા ૩૪૨

વાતાં

તિથોતમા ('વનદૂત') લક્ષ્મીકાન્ત કોટર ૩૪૬
શ્વર્ગમાં ખામોચિયું 'રસનિધિ' ૩૪૮
ઉત્તરપર્વતી રમેશ ગાંધી ૩૪૯

લેખો

સરકાર નજી મારવા દિલ્હીની ગાદીએ બેઠી છે ? [આપકયા] ૩૪૧
હરદય ડો. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી ૩૪૪
શલભાસન [આપકયા-૧] હાસુભાઈ શુક્લ ૩૪૫
જ્યોત્સના સંપર્કરચાન ૩૪૭
તામિલ દેશમાં ડોહિયું પ્રભાત રાવળ ૩૪૨
નૂતન ચિદાશી ને સિમેન્સ [છવનગાંધી નિહાન-૪૨] ન. શાહ ૩૪૪
યુદ્ધ-રમતો [આપકયા રમતો] બાસુદેવ ભટ્ટ ૩૪૫
બૂચ [આપકયા વનરપતિ-૩૫] નયંતીલાલ દે. ચોપ્રા ૩૪૬

વિવર્ણો

સાગરનંધનહારની સંકેતલિપિઓ [ચિત્રજોષી] ૩૩૬
નવાં પુરલોકો ૩૫૬
આ ગાસ ઇતિહાસમાં [ન્યૂનિખિખુની નાનસેન] ૩૬૧
પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં ૩૬૨
માધુરી [નોકસેનિક કુતી, બી. સી. જી., મરેણીની પૂછી, યુદ્ધચિત્રિ સિખર, એક બેટસેન, દરિયામાં દેગર] ૩૭૦
જેરપદા [આસ માસનાં પંખી-૫૭] ૩૭૦
પતંગિત નિમાય ૩૭૪
ઉલ્લુ પાનું ૩૭૬

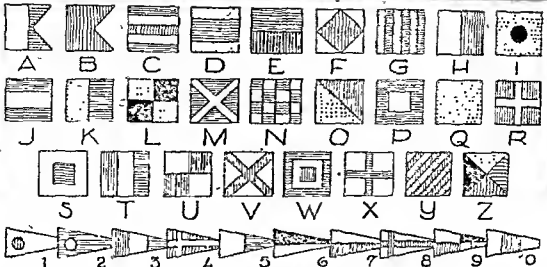
નિસંગોપચારની દૃષ્ટિએ
છવન ધડતરનું માસિક
તંદુરસ્તી

તંત્રીઓ
ભૂપતરાય મો. દવે
શંકરલાલ મો. દવે
આ માસિકના પાંચ અંગો પ્રગટ થઈ
ગયા છે. એમાં પાંચાંમાં ને કુદરતી
ઉપચારો દ્વારા નીરોગી રહેવાની સામગ્રી
આપી છે તે ખૂબ જ ઉપયોગી નીવ-
ડશે. બાળકો, ગર્ભવતી, યુવાનો અને
જૂદો સૌ કેમને આ માસિક દ્વારા નવું
ચેતન સાંપડશે.

'કુમાર' સાંપડનાં ૪૦ પાનાં.
વાર્ષિક લગભગ દેશમાં રૂ. ૪-૮-૦
પરદેશમાં રૂ. ૬-૦-૦
છૂટક નકલ આઠ આના
દરમહિનાની ૧૦ તારીખે પ્રગટ થાય છે.

શાહક ગાંધી આને ન લખો
તંદુરસ્તી કાર્યાલય
ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ
ફરનાન્ડક પૂવ, આંધી રોડ, અમદાવાદ

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ વારંચી રંગી, સુદક અને પ્રકાશ, બસુભાઈ પાપદભાઈ રાવત
કુદરત-પ્રકાશનગાન કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય, ૧૪૫૪ રામપુર, અમદાવાદ
વાર્ષિક (દેસ સાથે) રૂ. આઠ પરદેશમાં રૂ. આઠ અથવા ચિત્રપ્રકાશક નકલ આર આના
કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો દેખીશાઈથી રક્ષિત છે

 ન બધમાં છીએ.
 સફેદ • પીળી • લાલ • બદ્દુ • કાળી
  ક્યાંથી આવો છો? R W

ઉપર: સંદેશ માટે અંગ્રેજી અક્ષરો તથા સંજો દર્શાવતા દેવજાંકેતો

સાગરવ્યવહારની સંકેતલિપિઓ

નીચે: દરિયાનું વિવિધ દ્વામાન દર્શાવવા મુંઝવેના બારામાં રજાતા રાતદિવસના સંકેતો
 દિવસે વિવિધ આકારનાં પાટિયાં વડે અને રાત્રે લાલ તથા સફેદ પર્તુલો વ્હારા જે રીતે તે દર્શાવાય છે તે આ ૧૧ આકૃતિઓમાં દર્શાવ્યું છે. તેમાં ગળી બાજુની ગળી આકૃતિઓ પાટિયાંની છે અને ગીળ આકૃતિઓ બત્તીની છે. જમણીબાજુ: (૧) સખત પવન, તોફાનની વડી

				
(૧) તોફાન છે બંદર બહાર જતાં વહાણોને મુકમાલ દેવાનો ભય બંદરને ભય નથી.	(૨) સુસવાટાભર્યા પવનથી બંદરને મુકમાલ દેવાનો ભય છે.	(૩) બંદરની તોફાની વફસાન દેવાનો સવાલ છે, પાણીના વડે મોટો ભયી.	(૪) બંદર પરથી તોફાની પવન ઘડીફૂલેલાં વહાણો પસાર થઈ પેશાવન દ્વારા પેશાવન પોટે બંદરની પર્તુલોથી પસાર થશે.	(૫) ન.પ મુખ્ય તોફાન કિનારાની ઉત્તરે થઈ પસાર થશે.
				
(૬) બંદર ઉપરથી સખત પવન આવેલું તોફાન પસાર થશે.	(૭) સખત તોફાની પવન હોવા કિનારા પરથી ન.પમાં વહાણોને બંદરે ના પુલેથી પસાર થશે.	(૮) સખત તોફાની પવન ઉત્તર કિનારા પરથી ન.પમાં ગળાવેલો બંદરો ની મધ્યમથી પસાર થશે.	(૯) બંદર પરથી સખત પવન આવેલું ભયભર્યું તોફાન પસાર દેવાનો સવાલ.	(૧૦) પેશાવાલા માથેનો લામમ સંદેશ વ્યવહાર સ્થગિત, પ્રતિજ્ઞા દ્વામાનનો ભય.

ધણીને ખબર નહિ હોય કે જહાજો પર કટકાવેલા રંગને રંગી ચક્રપટાવાળા પાવડાઓનાં તોરણ છે તેનો શબ્દગાર નહિ પણ ફક્ત સંદેશ જહાજની ચોળાજ આપતા સંકેતો હોય છે. અંગ્રેજ કક્કાના ૨૬ અક્ષરો ને ૧૦ અંકોના ગણી કે ૩૬ સંજોનો માટે, ૩૬ પ્રકારના પાવડા નહી કરવામાં આવ્યાં છે, ને ૩૬ દુનિયાભરમાં વ્યવહાર કરી શકાય છે. ઉપરના ચિત્રમાં, મથાળે છે ૩૬ પાવડા આપ્યા છે; ને તેમાંના જુદાજુદા રંગો ને ભાવ વડે દર્શાવ્યાં છે, તેની સમજણ પણ નીચે આપી છે. વિશેષ વિગતવાર સમજણ આ એકમાં અન્યથ આપી છે.

મિત્ર.

‘આ કિસ્ત બીજી; તુપનો સમાલો !’
હસી જતા હોઠ કહી રજા હતા,
અખીટ આંખે યુગને નિહાળતાં.

‘શેણે સગાઈ ?’ અભાં વિચારેલ.
મ્હોરું ન એકે પટમાં બચ્યું, છતાં
લંબાવવા બાજુ, ખસેડી રાજ્યની
લાંત્યાં જરી, હાર ખસેડતો હતો.

ખેડાનમાં આંખ મઘાંબે અને
કંભેન્દ્રે તારીખ આખરી દીકી:
‘કાલે પહેલી; બરમાસની ગંધી
આંકેલ ખર્ચો અમલી બનાવવી;
પુરાંતનો આંક વિચારવો થયા,
બજેટમાં આગળ ખાધ ખેડાની.

આ માણસું દેહનું આસબા કીધું
ધોણક માલો દુકાકે રોડીની
આરોધનામાં ભરજિંદગી, છતાં
પાસાં કદી બે સમોસા ના થતાં.
મેંધાઈની વૈતરણી તરી જવા
નહોળના તર્ક તથા તરપા.
ખીમારી બે બચ્ન ધર લાગી ગી છે,
હું નિત્ય મંદિર, તખ્તી સદાય તે,
ખિસ્માર બચ્ચાં, બહુમુદ્દા કાકરેલ.

આવી જ શું જિંદગી કંઈની મેં હતી ? !
શા ચીતર્યાંતા નકયા મળના
રજાંવવા મુંદર મોખકા નવી !

ના વાંછનીંતી મજ મેલીને જવા
વૈકુંઠ ગોપી; બસ, એની સ્વર્ગથી

આ કાવ્ય મોહકતાં હવે લખે છે: ‘ખેડાની અને વૈકુંઠગોપીનું સાક્ષ પૂજન ન જિંદગ બની ગયું છે. ચારેબાજુથી ભીસતો પુરુષ, નિઃસહાય સ્ત્રીઓ અને અજ્ઞસિયાં જેવાં ને સહારા આકરિશક ભાગ્ય-લખાંયે જે જિંદગિયાતો ભજાયાં ફસાએલાં ફૂલાં જેમ આધિક અંચમાં તરફડતાં નેહ હું ત્યારે, તેમની નિરાધારતા પ્રત્યે એટલો ન નિરાધાર-લાચાર સદાનુભૂતિ બતાવવા સિવાય બીજી કશી દોલત મારી માસે નથી એ અવગતતા થ પૂજા રૂબે છે...’ કવિતા આ કવનમાંની સ્થિતિ ઉપર, આત્મા મધ્યમ વર્ગના એક મધ્યારહાર માણસનું મનોમંથન, આપકથાના રૂપમાં, હવેએ આલેખ્યું છે. કથના કહી છે કે પોતે કેઈ(સીખિય)ની સાથે સગર્વન બિલે છે. તેમાં પોતાને તેણે બીજ કિસ્ત (સાવરંજી એક દાવની હાર) આપી છે. તેનો કહેવલે હતો હસી દસની કી કરે છે કે ‘તમારા રાનને સંભાળો!’ પરંતુ એ વિચારે છે કે કેમ સંભાળે ? પોતાની રગત દાર પર હતી, પરમાં એકે મદોને બચ્યું ન હતું, અને દાર માણી દેવવા રાનને અત્યંતી બરોડીને પોતે બાજુ સંભાળતો હતો. આ સ્થિતિમાં અચાનક જયે હૈન્ડર પર નબર ભળ્યાં ત્યાં આખર તારીખ બેઠ એટલે પચારનો દિવસ, તેની રકમનો ભય, લેજ રિયલિટી, કુટુંબની માંદગી, નેહનીનું વૈતરું, એ બધું સાદ આવે છે; અને પોતે છત્તવિયે એ મનોરથો પડયા હતા તે આમ નિષ્ફળ મથાની જ્ઞાનિમાં ફૂખી ભય છે. ફરી સીખિય કિસ્તની યાદ આવે છે. એટલે પોતાની જિંદગીને સારંજીની વધમા આપી વિચારે છે કે ‘મારાં આંસા ફૂપી વધાર, કથનાનાં અરી ધર ચાલતાં થાંડાં, ચાંચી ચાલનાં લુહિનાં દાંઠ, સીપું ચાલતાં સ્થાનાં દારી, અને બધી ચાલ ચાલતાં મનનો નાજર, એ બધાં મદોરાં છત્તવની નવવસ્ત્રી છત્તવની બહુ થે થઈયાં, ગળુ દોષાટ્પ લાંચી મથાં અને આધિક, શારીરિક, માનસિક મંદોરે ‘હા’માં કોંસાએલા આતમરાગ રૂપી રાત્ર મટે દહે આયુષ્યમાં આ લાંચી સારંજીમાં ‘કિસ્ત’ નહિ પણ ‘સિકરવ’-ચંદિય દાર ન મળવાની બાકી રહી છે. સારંજીની રમતમાંથી છત્તવની રંજ પવિરિયલિટો વિચાર આવતાં તેનો જિવાર, સારંજીના ન રૂપકમાં એ ચાતુરીપૂર્વક ને ચોરસાર રીતે આ કાવ્યમાં દલાર્યો છે તેમાં કવયિત્ર, રાખસામ્ય વગેરેનાં ધન્યું મોહકરણો પળું છે.

સૌદામણી સ્પષ્ટ અભવની દત્તો;
કિન્તુ... ..

કયું કયું ના; કરી મે ચકચો ના.
એ ને હતું તે, સિરપે લદામલી
કે કરનાં મોજ તથે પિસાઇ યું;
સરી થયાં વપદ્ય મુરમ્ય સોણ્યાં,
ને કથના-એસ સુચામ છીડી મયા
હડીકેતોના ધખતા બપોરમાં.’

‘કયાં ધ્યાન છે ? કિસ્ત બીજી...’ ફરી દસી
તે બોલતી; ને સમજી નિહાળતો
હું રાજ્યની સારંજીના પડી;
‘ધક્કેજવો કાં અમથો અહોત્પદો
આ બાપડાને ?’ વળી સાંકળી કડી
વિચારતી: ‘કિસ્ત પળેપળે સુપ્તું.
આ જિંદગીની સારંજી ખેલતાં
મ્હોરાં દોષાટ્પ ઉપડી મયાં બધાં;
ધીંગો મતિએ, મધુના પ્રવાહ શી
આશા તણું પૈદ્ય આદિ મોરોએ,
ને કથનાના નજારત આંખનાં
અહીધરાં વક રવાલ ધોડ્યાં,
ને સુહિતા હૈટ અદ્યતનાંકાં
અબ્જિત-મજ-મજીથી ચાલના,
તે સર્વમાર્થે મનને વણર...
સો આસ આશાં જયલક્ષ્મી છતવા,
કિન્તુ દોષાટ્પ ઉપડી મયાં બધાં.

આધિક, શારીરિક માનસિક ને
આસંખ્ય કે જે ‘હા’માં કોંસાપલા

નિરઘાય, યાકેલ, અમરી, એકંલા
આ રાજ્યની આતમરાગ કાળે
આયુષ્યમાંથી સારંજીમાં દહે
ના કિસ્ત, છે માત્ર સિકરત બાકી.’
જસુ શાસ

ચંદન રાત

ખીલી હો ચંદન રાત !
મુરજકેરા તેમનાં બજે
ધરણી બોલે આંખ;
બિપડી પડે ચાંદનીમાં, ઉર
અવનિનું દલ લાખ !
રાત અહો, રણિયાત ! ખીલી હો !
ચેન તથે નીંદરે, સ્પષ્ટ
જડની બેડી ચાપ
નમણી અહો, અવનિરેડી
ચંદનપરણી હાપ !
ફપતણી મ્હોસાત ! ખીલી હો !
દિવસકેરા ધન્દનપરણી
રંગ રૂપાળા સાત,
નિજ સ્વરૂપે ચાંદનીકેરા
મોહતા સ્વેન મુખત !
અંતરની અમીરાત ! ખીલી હો !
બિજળા બિજળા ચંદનમાં મળે
ધૂટણું કુરુજું તેજ:
ફીર સમુદની પાતળી આદર
પાધરી દીધી સદેજ !
સ્વર્ગતણું શું પ્રભાત ! ખીલી હો !
અત્તરામ

[સાપ્તિક]

ટ્રેનમાં જ્યાં શરીરે તે મેળની એ પરા-
ક્રમના અર્ધી નથી કરેલી. પણ તે
આથી અને અને બીજાઓએ જ્યાં
મેળની એ પરીથી મેટું તે સાબિત થઈ જ
ગયું કે મધ્યયુગેનું કેસરિયા કરવાનું શાસ્ત્રી
શીર્ષ ઉછ આપણામાંથી પરાયું નથી. એ
આરંભના શરતનપણીની શતિમાં, સોસોના
સામાન આવી ગયો છે એની ખાતરી કરી
લીધાપણી, મિત્રિયાના ઉદાથી પવન ખાતા-
ખાતા, ટોપી હાથમાં લઈને સાફ કરતાં કરતાં,
રડતાં ઉઠારોને છાતાં રાખતાશખતાં, સાંજ
હળતાં એક પછી એક તારા દેખાવા માટે
એમ, છૂટક નાકયો સંભળવા લાગ્યાં:

‘હો! હો! હો!... તો તારા છે!’
‘એને તે ચ આ એમાં સમાઈ...’
‘આજનાં વખતમાં નહિ થાય તે કોણ...’
ગરબી, મિત્રી, ‘પંખીનો મેલો’ વગેરે વિષ-
યે ચર્ચાતા હતા ત્યાં જ ઠાંકની નજર ઉપર
દેખાતા પેસા હાથે ધ્રુવિષ્ટ પંખા પર પડી ઢવે-
તો કોણેક થઈ હાસના ડબ્બાગા ચ પંખા
પાયા છે એ વાત સોના પ્યાનમાં માની.
‘હો! પંખા છે ને. ઢવે શી ચિંતા છે?’
‘પંખા તો છે, પણ ચાલે છે ક્યા?’
‘નથી ચાલેતો? મા...’ એ! ત્યારે અર્ધી
ના હાથ રાખ્યા છે?

‘જો તો ભઈ, પેસા ભેલું થયું: ખારીને
આંચણ!’
‘કંઈ લાગેતા ને નહિ...’
‘જલ્દી કોલેનિયનની સાઈકલની બેઠક’
‘આ જગાનામાં ને નહિ ચાલે તે બોલું?’
ત્યાં વળી ઠાંકને વિચાર આવ્યો: પંખા
નથી ચાલેતાં એમાં કોને વાંક? ઠાંકને તો
દોષો ને ભેદોએ કિંમત પડે એનું જવાબદાર
કોણ? અસંજન, શારત સરકાર, જીલ્લો કોણ?
‘આ તો માખી આજારી છે કે ઠાંકનો પરા-
વવાનો છે?’

‘કંઈ કે કાણું નથી. ટ્રેનમાં પંખા નાખ્યા
ત્યારે ચાલતા ને નથી!’
‘હા; ના ચે ચાલે; માની લઈએ કે પંખા
એની વેરત છે તે બચી પણ નથી. પણ માંક
કહેવું કરતો છે, તે પંખો ચલાવવાની તાકાત
ના હોય તે નાખે છે. કું કરવા?’
‘ના નાખતો પંખા! એવિના અને કે મરી
નહોતા જવાના. પણ આ તો કહેવું કે પંખા
રાખીએ છીએ; અને પછી ચાલે ન નહિ.
કંઈ નહિ, કંઈ નહિ, ને અગને બનાવવાનો?

અથવા, આને?’
‘બહુ, જો તો હાથોના દાંન, પંડિતજી
અમેરિકા લઈ ત્યારે કહેવા કામ આવે ને
આપારે ત્યાં થઈ હાસમાં ચ પંખા છે?’

અને પછી તો પંડિતજી કું કહે છે? જ્યાં
જ્યાંની વાત કરે છે પણ અર્ધી અમારા
પંખા નથી ચાલતા એનું કું? નવેરોનો વાસાડ
અગર અગરને બદલે પોષાગાર વાસવા
માડ્યો. પંખા પરથી ટ્રેનમાં મિટરી વાય
છે એની વાત, લોકોના બિરતસ આવા છે,
અસમાં મરવા માટે લાઈના બાજબર નથી
થતી, ફૂટપાથ પર તાણું ખારીને મૂકવા છતાં
સાધ્યોથી ચોરાય છે એ વાતો, અને ઢવે
શાકવાળા શેર શાક પર એ મર્યાદા વનથી
નાખતા એ વાત ચર્ચાના માંડી. અતલજ,
બધી વાતનું ધુનપદ એક ને: ‘સરકાર કું
માંખો મારે છે?’ ‘પંડિતજી કું કહે છે?’
વગેરે. ડબ્બા આખો ઉત્સાહમાં આવી ગયો.
સીને કંઈનું કંઈ કહેવાનું મળી ગયું.

મારાથી ના રહેવાનું. એ કું, ‘ખરી વાત
છે, હો! આ જુઓને અમારા પડોશી એક
કોલેનિયન છે. પણ એને રાજ કંઈ નાથે
કોલેન જવાનું કોણું થઈ નહિ છે...’

‘કેમ?’
‘આ સરકારને વાંકે રેતો!’ એ કું, ‘ખરડોનું
નાકું રોજીને ગાય બેઠી હોય, પણ પેણી
જવાન બિયારો નહિ ક્યાંથી? માય જો
ત્યારે ને? સરકારની ફરજ નથી કે પેણીના
કરાવના રોજીને બેઠેલી આપોને હાડે? કે
પંડિતજી કું કરે કે દિલ્હીમાં?’

‘પણ એમાં જવાબદારી કું કરે?’ આ
ખરે પહેલી વાર ને પંડિતજીની રવા ખાનગર
એક જણમાં બેઠેલા વીરટો નાચેના રોજી!

‘કેમ કું કરે છે?’ એ કું, ‘બંધારણ મુજબ
વડાપ્રધાનની ફરજે રી છે, ખબર છે? ટ્રેન
ના પંખા આજ રાખવા, ફૂટપાથ પર તાણું
માથાં દાખો મૂકી સાઈકલ સાચવવી,
જસની લાગેલી સાંકતવી, ને એ બધાં સારથે
ચોળાનાં નાકાં રેતીને બેઠેલી માથે હાડાયે,
-એ બધાંને સમાવેશ વડાપ્રધાનની ફરજ-
માં થાય છે. બંધારણ કું કરે ને? કું ક્યાં
મારા પરનું કું કું?’

‘બંધારણમાં તે કું કું કું નથી...’ પેણી
જવાન બોલેથી.

‘અરે, નથી કું કું? ચાખ્યા શબ્દોમાં
જખનું ને કું કું કું (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૫૩)

આ

પણે ત્યાં દિલ્હી
રતાન એક શબ્દ
કે એની માનના
દતી નાંદ કોરે
જાએને બહો

સત્તા જમાવી રાક્યા, અને જમાવે જમાવે સત્તા
લાગ્ય કરવા આ દેશના લોકોને અંગેલ
આવા શીખવાડી એમની ગુલામી મનોરજિત
પવારનાં પ્રયાસ એમણે રાજ કર્યો. નવું
મિશન પામેલી પહેલી પેઢી અંગેલેના
ગુલામી બેઠી તો એનું અર્થ કે આપણે
ત્યાંનું બધું ત્યાંનું જ એમ એને લાખવા
માંડ્યું. પણ એ કાલે એક વિરલ પુરુષ
એવા નીકળ્યા, એમણે અંગેલે બાપામાંથી
એ જ્ઞાન પોતે મેળવ્યું તેને પવાવવાની
તાકાત તેમનામાં હતી. એ પુરુષ તે વિશ્વ-
સાક્ષી ચિત્રણજી કરે. અંગેલે પંખા કહે: ‘વાયળ-
નું દુધ’ એવા નામથી એમનાખતા સાધા-
રણ લોકોએ કું થવાની રાક્યા નહિ, પરંતુ
આપણી પરિસ્થિતિમાં આપણા દેશમાં એ
નથી કેળવણી હો આજ બંધની રાકે એને
રાખવું દિન ધમણ રોજે હશે. આપણે એની
નેહએ એની પ્રથમ ચર્ચા કે વિશ્વસાક્ષી
એ કરી અને દેશમાં નકાર પાડ્યો બંધી.

સ્વભાષાને ને જાણી વિશે આપણી ફરજે
બાન આ દેશમાં પ્રથમ કલાવનાં જાણી દેશ
એ, ‘દેશકરે મેનસ’ વિશે નિબંધો લખી
એમણે કું કે પેસા મળે કેન થયે, સ્વભાષા-
ને ખીલવવી બેઠેલું. આપણું દેશની સ્થિતિ
એવા નિબંધમાં તો એમણે સરકારવિરોધી
એટલી રીઠા કરી કે એ નિબંધ સરકારે જખ
કેણે કિટુરતાનું બાંધે કેળવણ ને કે-
એ આપણે તેમ બનાવીએ તો, એથી એમની
અડગ બહાં હતી. અને એ પ્રજ્ઞાના બચ
પર, ને કાલે સાખનો બધું હોડાં હતાં એવા
વખતમાં, લોકોની શદાચની અવેશ રાખ્યા
ખમર, કોણે દાયે એમણે પંખા હાથે
આરંભ્યા. આજના મહારાષ્ટ્રના એવા એ
પ્રજ્ઞક આજ પુરુષની દિપ્તિ અને એવાના
કાયેના આછા પરિગય અર્ધા આપવાનો છે.

અવિષ્કણ તરફ ને તેવાની દિપ્તિ એણે
બતાવ્યોને અભ્યાસ કરવો ને રહો ભૂત-
કાળમાંથી ને વર્તમાન નીપજે છે. પશ્ચિમ-
માંથી આખું તે બધું ને સાફ નીપ કરવાને
બદલે આપણું રતનને, આપણી પરિસ્થિતિ
અને પરંપરાને એ જ જાણવાનું. આપણી
રતનનું સંરક્ષણ કરવું ને નરી પ્રવૃત્તિ મારે

વિચાર ઉચ્ચાર અને આચાર સમાજ આગળ પહેલવહેલા મૂકનાર, અને નવજનમૂત હિંદમાં મહારાષ્ટ્રની વૈચારિક ક્રાંતિના પ્રથમ ઉદ્ગ્રાતા

વિષ્ણુશાસ્ત્રી ચિપ્પુણકર

સેષક: પ્રો. વસંત ભીષી, એમ.એ.

એકેશ કપાડીએ વિષ્ણુશાસ્ત્રીનું કાર્ય દર્શવું. આગને શોભાનો સહાંગીજી વિકાસ સાધ્યો હતો. એ માટે એમણે શરૂ કરેલા માસિક 'નિબંધમાલા'એ શોભાને સ્વતંત્ર વિચાર કરતા બનાવી મહારાષ્ટ્રમાં મોટી વિચારસૂત્રિ કરી ખૂબ, યાદ રાખવા જેટલો એક કે 'નિબંધ-માલા'ના બધા એક આખિઆળા એકલા વિષ્ણુશાસ્ત્રી જ લખતા. અને આમાં એક પ્રાર્થના એ અમલમાં પણ મુકાયું.

એવું જ બીજું મહત્વનું એમનું પ્રદેશન તે ન્યૂ ઇન્ડિયા મુકનાર રચનાના, મહારાષ્ટ્રમાં, (અથવા હિંદુસ્તાનભરમાં) કહીએ તો આલે) એ પ્રલના સ્વતંત્રની દિગ્ધિ એક યુગ વર્તી અને અત્યંત મહત્વની બીના પ્રમુખ છે. સરકારી નોકરીમાં કાળસ મુખની ઇચ્છા ત્યજીને સ્વતંત્ર ધંધા શરૂ કરવાની ઇચ્છા વિદ્યાર્થીઓમાં ભરે, એમેએનાં કપડાં અને ફેશનનું અલગરુચિદિવસ બેઠાં થઈએ થઈએ, કાન-હસ, કાર્યસ્થ રહેવાની તગણા, રવાસિમાન અધિર મુલ્યે બીલે એ ફેશનથી એમણે એકાદ રચાવી. ફેશન સ્વતંત્રના આગ સીપ્રમ મતંત્ર વિચાર કરનાર એ આ દ્રષ્ટ્યએ એકેશ સત્તાને આગીને પડકાર કરી મુકામ બીરી ફર કરવાની શરૂઆત કરી. હજારે

આત્મનાત્યાનં. એ સુર સિદ્ધાંતમાં આવ્યું, ને સ્વસંનિધી કેળવણીમાં મુખી ચલાવવાની શોભાની રક્ષિતે આ કાર્યેથી ચોપણ મળ્યું.

સૈદ્ધાંતિક નજરિતી સાથે જ સર્વકૃતિક નજરિતિ આવે છે અને રાજકીય નજરિતી નજરે તો હતી જ. તેને માટે એમણે 'કેસરી' જેવું વર્તમાનપત્ર રચાવ્યું. એ 'કેસરી'એ રાષ્ટ્રનજરિતિને ફેટવું સમજાઈ ગયું હતું કે એ તો સર વૈદ્યનશર્મિ રિયોલે બળ મળ્યાપરે રિયકને 'The Father of Indian Unrest' તરીકે એજાજાવી કમ્પ્લે હ્યું. મહારાષ્ટ્રની મનોરક્ષિતમાં બ્યાપારને રવાના ન કરે. પણ એવિકાય માટે 'કિતાબખાના' રચાવીને વિષ્ણુશાસ્ત્રીએ એ દિશા તરફ પણ દોરારું બતાવે દોર્યું; અને ચિત્રમુદ્રણ માટે એમણે રચાવેલા ચિત્રશાળાપ્રેરે પણ કલેબી બની દિશામાં એ જ કાર્ય કર્યું.

આમ, દેશભક્તિને પોષક કે કપકારક વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચાર સમાજ આગળ મૂકનાર એ નવજનમૂત હિંદના પ્રથમ પુરુષ હતા. એમના લખાણમાં અને કૃતિમાં કોઈ દિવસ વિરોધાત્મક ન હતો. શુદ્ધ ચારિત્ર્ય, સ્વતંત્રપણ અને નિર્લેખ જિતિ અને જ્ઞાતે કાર્યનિષ્ઠા એવા મુલ્યોએ એમને નજરે પડતાન.

માં અનન્ય રવાન આપ્યું મણિલા લોકોએ અને સરકારે એમના ગર મણિલા રાલબે, પણ તેમણે કમ્પા નહિ. અને આ બધું અસાધારણ કાર્ય તે માત્ર મળીસ જ વર્ષની ફૂટ નિર્દેશીત કરી મળા. કોઈ તરફ માર્ગ દેખાતો ન હોય, પ્રભુ પ્રસાદન મળે હોય, એજે વખતે રવાઈ ઓડી, સરકારી નોકરીને છાત મારી, મહારાષ્ટ્રની વૈચારિક ક્રાંતિના દ્રષ્ટા કે ઉદ્ગ્રાતા બનીને એમણે, કોઈ પણ સંસ્કૃતિના પૂર્વાગમીએ - forerunners- જેવું કામ એકેજે હાથે દે છે એવું જ કાર્ય એકી પોતાનું એકલ દેશને બતાવ્યું.

૧૮૫૮માં વૈચારિકો અસ્ત થયા અને મહારાષ્ટ્રમાં એકેશ રાજ્ય રાજ્ય રાજ્ય. વૈચારિકો કાયદો અને વ્યવસ્થા બંનેનું જ્ઞાન ન હતું, એકેશ શોભાની નિર્દેશી કમ્પેરી જે બગમાં રહેતી. નવી રાજ્ય-વ્યવસ્થામાં આ બધી પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ, અને કેળવણીને પ્રચાર મળે. શ્રી તેમનેજ પશ્ચિમના દહિંદિયુથી આપણુ દેશને એવાની રક્ષિત વધી. પરિણામે એમેએનું આ દેશમાં આગમન પ્રમુ-કૃપા જેવું એમણા ગાંડર્યું. અને એમેએનું બહુ સારું જ એ દેશનું ખાસન, એની વિચારધારા શોભામાં પ્રવર્તવા ગાંડી. આનું વર્ણન સોક્રાતેસ દિગ્ધે એક શોભામાં સુંદર કયું છે: 'એમેએ નિશાલોમાં શિશુજી મેળવી સરખાતમાં એ લોકો બહાર પડવા એમનાં ખનની રિયતિ એક રીને ખૂબ જ સચકર અને રોચનીય મળે હતી. એમને સ્વતંત્રતાનું અધવા કોનાં નીતિતરતેનું જ્ઞાન જરા જ ન હતું તેમજ પરપોળીનું પણ ન હતું. સમાજનાં પરંપરાગત બંધનો માટે એમને આદર જેવું કમ્પે રહ્યું ન હતું અને એવાર એવારીએ બળી પડવાથી પછી એ વખતે મોટા પધારની નોકરી મળવી એવેજે એમનાં મનમાં અધિકારપદને પણ એવાર મળે હતો. હાલક કે સુરોપની નિશા-લોમાં અદા જેવું જ શિશુજી બપાય છે, હતાં ત્યાં સ્વદેશીયતિ,

સ્વતંત્રનિષ્ઠા, સમાજ પ્રતિ આદર ને પ્રેમ, સદાચરણ વિષે રુચિ, એવા મુલ્યો હુષિના વાંચક્યદેહનું હરણ દે છે અને વિદ્યાર્થીઓને બેઠાસ ખનતાં અટકાવે છે. આપણે ત્યાં આ બંધનોને અજાણ દોવારી શોડા જ્ઞાનમાં સંતોષા માનતા, એપરવાઈથી પોતાના હિત તરફ ધ્યાન ન આપનારા, અને પોતાની ભતને વિદ્વાન માની લઈ બધા પ્રાચીન વિચારોને ઉપદ્રાસ કરતા લોકો સાથે આ સમ્પાનોમાં તોયાર થયા. સરકાર-દરજાઓએ લોકોનું સેકું માન હતું એ દુઃખની વાત હતી.'

આવી રિયતિ પ્રવર્તેની હતી ત્યારે, અને આપણા દેશમાં સુધારા થવા જેવુંજે તથા પશ્ચિમનું અને તેટલું અપનાવવું જેનએ એમ એવેજે લોકો માનવા હતા ત્યારે વિષ્ણુશાસ્ત્રીએ વિષ્ણુજીકરે મહારાષ્ટ્રમાં સ્વતંત્ર વિચારની પ્રમુલ્લિશા શો પહેલી શરૂ કરી ને લોકોમાં નજરિતી અગ્રજગાડી પેતા કરી.

વિષ્ણુજીકરે કુદેખનું મુજ વતન રતાચિદિ નિસ્તામાં પાવસ નાગદ્ધે મામ દરે. સપ્તરમી સદામાં એમના એક પૂર્વજ માસિક પાસે વ્યવસ્થાકર આવી વરયા. ૧૮૦૨માં દેવકરે મહારાષ્ટ્રમાં મમાઈ મમાઈ ત્યારે વિષ્ણુશાસ્ત્રીના કાલા દરિયેન પૂલા આવ્યા. પૂનામાં તેમજ બીન આજસાવના નાના માર્ગચિમણુજી આપવાને ચેરનોકરી

એ જ વરસના ઔગાદર ગઢિનાની પાત, શાલિયાગ ખસેસી વિષ્ણુશાસ્ત્રીને ખજાર ગળી કે ન્હાં ચિત્રો, નકશા, એવી એવી વસ્તુઓના સોખીન એક જાણકૂણુ વામુદેવ નેશી પૂનખાં રહે છે. વિષ્ણુશાસ્ત્રીને પણ ચિત્રનો શોખ હતો, એટલે એમણે નેશીનો સંગ્રહ નોવાની ઇચ્છા દર્શાવી. નેશી એ વખતે સરકારની ફાટાચિસ ઔદિસગાં ડ્રાઈટસમૅન તરીકે હતા. એમનો ચિત્રસંગ્રહ મોટા હતો અને એમણે એ બધાં ચિત્રો સારી પેઠે ગઢાવી લીધાં હતાં. આ સંગ્રહ એક વિષ્ણુશાસ્ત્રી ખુશ થયા. નેશીને એમજે હુદલ આવકરું ન હતું અને મરાઠીનો ગણવાસ, પણ એમણે થોડા જ કર્યો દત્તો, એટલે એતિહાસિક અગત્યનાં ચિત્રો તરફ એમની નજર ગઈ ન હતી. વિષ્ણુશાસ્ત્રીએ એમને એવી વસ્તુઓનું મહત્વ સમજાવ્યું ને પતામાં એક ફેકાણે ચિત્રના ફાટીસ તથા સવાઈ ગાધનપત્રનાં તેલચિત્રો મોઢે પરદેશી ચિત્રકારનાં રેરેલાં હતાં તે પરથી નજરઅંગાં એમની નકશા કરાવી. નેશી તો ફાટાચિસ ઔદિસગાં હતાં જ, એમને લાગ્યું કે જેમ નકશા છાપવામાં આવે છે તેમ જ જુદાજુદા રંગોમાં ચિત્રો છાપવાનો પણ પ્રયત્ન થાય તો ? એ વખતે હિંદુસ્તાનમાં આજુબાજુ કયાં કયાં થઈ ન હતું, એટલે નેશીએ આ વિચાર વિષ્ણુશાસ્ત્રીને જણાવ્યો. એણે આપખાનું કારવાનું નકશો કરતાં પહેલાં અરજ કરીને આગળે એ વિષે એક વાતચાત નેશીને રહેવામાં રાખ્યાં. આ

No wonder that my throwing up my place has called forth many a remark both here and there. In these days of helplessness and subserviency, Government Service is looked upon as something of a heavenly light, and one deliberately giving it up must consequently be looked upon as a little short of a mad man or a suicide. But for my own part, I have always thought very differently of the matter. Rather than bend the knee to tyranny, I would snap as under the chain once and for ever..... I am resolved to try what might be done for public good with the potent instrumentality of a press establishment worked by a vigorous hand.... I have said, I believe, enough to assure you that it was in no momentary freak that I resolved to bear the chain no longer.

મુંદી પત્રમાં નેશીએ ચિત્રશાળામાં ચિત્રો ડાખવાના જુદા જુદા અખતાર કહ્યા હતા. એવિતાસિક પુસ્તકોની તસ્વીરોની સાથે જ વર્તમાન પુસ્તકોની તસ્વીરો છાપી સમય તે જ થયી અને એમ નેશીએ જોતા જોતા પણ અખતાર કહ્યો, એટલામાં પૂતા સરકારી છુક શેષમાં મોટા આમ લાગી, ત્યારે વિષ્ણુશારત્રીને યુદ્ધે જ આપ-જ્ઞા ભણેલા હુવાને સરકારી નોકરી તરફ જ આકર્ષાય છે એમને એક નવા રસ્તા બતાવીએ તો જ આપણે એ નેશીનાં ડુકાન કેમ ન શરૂ કરવી જ જુદાશારત્રીનાં પુસ્તકો તો હાલ જ શાસિત્રાગમનાં થતાં પ્રકાશન પણ હતાં. પણ ચિત્રશાળામાં ચિત્રો છાપતાં થતાં, એ બધાં સાથે જોડાયેલી અંગ્રેજી પુસ્તકો ગ્રંથાલયે વેચાણ માટે રાખી એ

તો ખેડૂતો નહિ એમ એમને લાગ્યું. એમનાં ગતમાં બીજા પક્ષ એક વિચાર હતો: રવતંત શાળા રચાવવાનો. શાળા ઉઘાડવામાં આવે અને પુસ્તકોની દુકાન ચાલે તો ધણી તરત જ એ એક દરજ્જા એટલે જીવનમાં મહિનામાં એમણે સાક્ષિમાં સાથે અરખી ભાષા રાખી બુધવાર પંકમાં 'કિલાબખાના'ની રાજીઆત કરી.

નખી નિશાળ ઉઘાડી સરકારી નિશાળમાં મળતા શિક્ષણથી જીવનમાં શિક્ષણ આપવાનો વિચલુસાક્ષીનો વિચાર હવે મૂલ્ય રચાવ પામવા માંડ્યો. એમનું રાજીઆતું સરકારે સ્વીકાર્યું ત્યારે પૂતામાં આ વાત બદલે રીતે ચર્ચાવા માંડી અને રહેલ દેશનાં માંડી તાલ ન પાસ થયેલા દેશનાં યુવાનોને આ વિચાર એટલો તો ગમ્યો કે તેમણે વિલ્હુસાક્ષીને સફાર આપવાની પોતાની ઇચ્છા બદલે દી. વિલ્હુસાક્ષી એ વખતના એક ખાનગી પત્રમાં લખે છે:

The memorable 1st of October is approaching I shall enjoy the pleasure of kicking off my chains that day. Mr. Agarkar (going for M. A.), Mr. Tilak (going for L.L. B.) Mr. Bhagwat and Mr. Karandkar have tendered proposals for joining me in the enterprise. This they have done of their own accord.

કહેવાની નજર નથી કે આમાં કેટલેક થયો છે તે આપરકર અને દિગ્ધ આગળ જતાં મહારાષ્ટ્ર અને ભારતના જે પ્રખર ન્યૌતિયોરો દરેકે જોવાપાયા.

અને આજ, ૧૮૮૦ની પહેલી બન્યુઆરીએ, સારતની કેળવણી-દક્ષિણાસમાં આધુનિક યુગના રવતંત શિક્ષણને પહેલો પાયો પૂતાની ન્યુ ઇંગ્લિશ સ્કૂલની શરૂઆત થઈ અને અમી ની શરૂઆતી સંખ્યા સારી હતી. શિક્ષણ પક્ષ વિદ્વાન ગણ્યા હતા, 'માં વાગન સિવરામ આપરે—સરેવના કોસકાર—મુખ્ય હતા. 'દિન સાળાની પ્રથતિ થવા માંડી અને મહારાષ્ટ્રમાં એની છોતિ ધણ થઈ. આપરે પક્ષ પૂતાની ક્રેશ સાળાઓમાં એની ગણના થાય છે.

ચિત્રશાળાએ સમાન ગાત્ર ચિત્રો ન હતા, એટલે વિલ્હુસાક્ષીને હવે પુસ્તકો ઇલાખાના ઇલાખાનાના આપરકરનાં જાણવા માંડી, અને ચિત્રો સાથે વિચારવિનિમય કરી એમણે 'આર્યજન્ય' ઇલાખાનાં રચાઈ ઇલાખાના સાથે વર્તમાનપત્ર પક્ષ જેઈએ ન. પહેલાં એમણે વિચાર હતો કે અંગ્રેજ-માસકી એવું દેશાધિક ઇલાખાનાં ચલાવવું. પછી લાગ્યું કે એક માસકી અને એક અંગ્રેજ એમ બે ઇલાખાં ચલાવનાં. થોડા જ વખતમાં 'સરદી' અને 'માસકી'ના પ્રમાણ નિર્ણય લેવામાં આવ્યો. બંને અંગ્રેજી નીચે વિલ્હુસાક્ષીનું નામ પડેલું હતું અને દિગ્ધ, આપરકર, આપરે એનાં નામ પછી હતાં.

ખૂબીસ વર્ષની નાની ઉમરમાં વિલ્હુસાક્ષીએ આટલી બધી સંરખાઓ રચાવી હજુ પક્ષ બીજા પક્ષાં દ્વારા રાજ કરવાની એમની આકાંક્ષા હતી. પક્ષ એમના આકાંક્ષા મુજબ લીધે તે પૂજામાં મળી જતું.

૧૫મી બન્યુઆરી ૧૮૮૨ને દિવસે મિત્રોના આમંત્રણે વસ થઈ તે દોરો પડવામાં એક ફોટોગ્રાફીને લઈ ગયા. ત્યાં એકી વાર હક-કામાં જીભ રહેલું પડ્યું. અને તેઓ જીભનું વર્ધ નીચે દબાવવામાં જો દાંત ધવાવા અને કાનમાંથી લોહી વહી આવ્યું. આ જોઈ બધા અત્રાયા. જે દિવસ પછી તે જ થોડો તાવ રહેવા માંડ્યો અને અરુચિ વધી. તેમણે શાળામાંથી તો રત્ન લીધી હતી, પછી 'નિર્બંધ' માંડા અને 'કેસરી' માટે લેખન શરૂ ન હતું. આ જોઈ કોસકારે લખ્યું કે વિલ્હુસાક્ષી માંડા દોષાનો દોષ કરે છે! થોડો જીવ કીધો કે નહિ એ આપરકર દબી મ થઈ તેઓ શાળામાં ગયા પક્ષ નિર્બંધમાં

લાગ્યા ન હતો એટલા થાકે તેમને તે દિવસ લાગ્યો અને તબિયત લચકની આઠી ૧૫મીએ એક વેદની રચા કરી, કારણકે વિલ્હુસાક્ષીને ડોક્ટરી રચા ગયી નહિ. આપરે તાવ યુગ્યત વધ્યો ત્યારે ડોક્ટરને જોવાવામાં આવ્યા. ૧૦૦ ડિગ્રી જેટલો તાવ હતો, ડોક્ટરે રચાવની આપતા હતા ત્યાં વિલ્હુસાક્ષી લાગ્યા આવ્યા અને ડોક્ટરને એક બોલ્યા: 'I don't take your medicine I shall be poisoned! Take care...' આ સાંભળી ડોક્ટરે પગ આડા મૂકી દીધી. ૧૭મી માર્ચે ૧૮૮૨ને ગુરુવારની સવારે સાડા પાંચ વાગ્યે તેમનું મૃત્યુ થયું. આ સમાચાર સાંભળી ન્યાયમૂર્તિ રાઉરે રડી પડ્યા અને સમુદાયને એમણે કહ્યું: 'He had no business to die so soon.'

વિલ્હુસાક્ષીએ રાજ કરેલું ચિત્રશાળા પ્રેસ-આર્યજન્ય ઇલાખાનાં. કેસરી પત્ર, ન્યુ ઇંગ્લિશ મૂલ્યને કિલાબખાના જેવી સંરખાઓ આજ ઇલાખાનાં રચાવની મહારાષ્ટ્રને રવતંત સંરખાઓના પડતી આવી છે અને આજે જ મહારાષ્ટ્રના જીવનમાં અત્યંત ભાગ ભળ્યો છે. 'સાદિરવિના વરીકે તે તેઓ સર્વથા પૂર્વ વધ્યો. એમને પોતાની શક્તિ વિષે ખૂબ જ અભિમાન હતું. એક વાર પોતાના બહેન એમણે કહેલું પક્ષ બંધ કે: I am the Shivaji of the Marathi language, who had not his equal either to precede or to succeed him.'

આ દેશ ચરિત્રમાં વિલ્હુસાક્ષીનું વિલ્હુસાક્ષીના સાદિરવિના પ-સમર્થ લેવાનો અગત્યની નથી. વિચેયન કે મહાવાનનું જો રચવ પક્ષ નથી. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિને જો લોપી રચવ મૂકી મયા હતા એમને પોતાની દક્ષમની બહાદુરીથી સમાન કરવા બે વાનું મુદ્દા મળી નથી. મહારાષ્ટ્રમાં ભાષા સંવર્ધન અને હતિવાસ સંસ્થાપન એ બે કાર્યો રાજ કરવાનું ક્રેશ મુજબ છે. 'નિર્બંધ'માં આથી અગત્યને ક્રેશ-રેલા અને સંવિધાસંસ્થાની પ્રેરણા આપી. નવલકામાં દરિ-નારાયણ આપરે, દિવિદાસાચાર્ય રાજવાડે, સિવરામ મહારેજ પરાંજો, અને નરસિંહ મિતાગજ કેળવેલો પ્રતિભાવેલો હોતો મુજબ વિલ્હુસાક્ષી ન હતા.

સામયિક (અગ્ર ૧૦૦૩૧ થી ચાલે) મું થઈ મું થઈ એમણે જે પડા-પ્રધાનની રચેમાં હા હોય તે મું આપી રચના કરી અગત્યની સાં-કોની સંખ્યા મું અમે, પ્રલસનાકી પ્રલ રાખી એ રચના પખા-બચે નહિ, એની સામળ મું અમે રાખીએ!...મેમ મેડા કહ્યું છે!

પહેલાં વાતો કરનારા મું થઈ ગયા. બંધાનાઓ હરી પડ્યા. સરખર મું કરે છે એમ પછી કાંઈ નોરણું નહિ.

'મું મારી નજર બારણા જેડેની રિચ પર પડી. કડીને મું રિચ ચાલે કરી અને પંખો પરીરે કડતો ચાલે થઈ ગયો!

જો તે કી થયું કે અચાનક મારી નજર રિચ પર પડી મું અને મું પંખો ચાલે કથી. પક્ષ નહિ તોય સરકારની રચના નહોતી કે આપરે અને રિચ બનાવી નહીં! —મુંજ વિપાકી (સિદ્ધાંત)

'કુખાર'ના ચિરપરિચિત બંધાઓ સેખક શ્રી રાજદેવ બંધોખા-પાય બંધાને છે કે તેમણે તેમની 'નિચેર પાવા', 'ઝિદા ભી', 'વિષકા', 'ચોમારેશર ડાપરી', 'બોગકેશર કલિની', 'મુંજ-મુંજ' નજેરે સર્વ કલિયા તથા નવલિકાઓ અને દેશી પાર્તીઓના ગુજરાતી અનુવાદ કરવાના તેમજ તેના પ્રકાશનના સર્વ અધિકાર શ્રી રાજલિંક ચેલાળીને આપ્યા છે. એટલે એમના સિવાય અન્ય કોઈ પક્ષ જે એ વિષે કંઈ પ્રથતિ કરી તો તે ક્યેરપાધિરના અધિકારનું કાંઈપણ કાવા ગારે જવાબદાર અમુકો.

તિલોત્તમા

અર્પણુ મૌન જ્યારે સંખંધવનિ કરે છે . . . . .

‘વનફૂલ’ની બંગાળી વાર્તા ઉપરથી
અનુવાદક - લક્ષ્મીકાન્ત ઠાકોર

માણસના જીવનમાં કોઈકેઈ વાર એવું એક નાટકીય મુહૂર્ત આવે છે, કે જ્યેા હિસાબ, બધી જગત્વસ્થા એકાએક ક્ષણમાં બદલાઈ જાય છે. કત્તરવાદિની નદીના કોત સદસા દિશ્વનુવાહી બની જાય છે; યુગ પવન અકસ્માત જોરે ખીણમાં પહોંચી જાય છે. સાધારણ માણસના જીવનમાં પણ એવું બધું બને છે. એને માટે સમ અથવા સંવણ યુવાની જરૂર નથી.

નકુલ નદી સાધારણ માણસ હતો. તેનેા પુત્ર ગોકુલ પણ કંઈ અસાધારણ નહોતો. બીજા પાંચ જાણીને એમ તે પશુ બી. કો. પાસ કરીને, અર્ધાઈથી બહો જમાવીને, પત્તાં રમીને, બિનધંધાદારી રંગ-રંગિમાં આવેલન કલાકારતરીકે અભિનય કરીને, રાજનીતિ અથવા સાહિત્યના સંપર્કમાં માણુ મારીને-અર્થાત્ એકરીતે નકાશો-સમય પસાર કરતો હતો. કુશળન માણસોનાં જેમ બહુભાષી નિવાદનાં ભાષાં આવે છે, તેમજ ગોકુલનાં પણ ભાષાં આવવાતામ્યાં નિવાદના બાળમાં ગોકુલ સુપાત્ર મણાતો. સહેરમાં એક ત્રણ ગાળનું મમ્મન, પિતાની તિલોત્તમાં સારા જેવા વેસા, અને યોસાળની ને કંઈશિલકત હતી તે, એ બધાને લીધે કોઈ કાંઈ ગોકુલને રેડને માટે નોકરી ઉપર નિર્બર રહેવું પડે તેમ નહોતું. જગવાને તેને એ આપું હતું, તેમાં રવજોડે તે સમાજ જીવન, બિનધંધાદારી રંગરંગિમાં, રમિયાના પાત્ર તરીકે જીતરીને, નાટ્યકલાની જગતિ સાધી રહે એમ હતું.

નિવાદનાં ભાષાં આવવા લાગ્યાં. પિતા નકુલ નેદી અનુભવી માણસ હતો. કાચરેય વેશ, કન્યાનું રૂપ, નાકિયાની રંગ, બધી જ બાળ્યોતોને વિચાર કરીને નંદી મહાશયે એ કન્યાને પસંદ કરી, તેનું બોલાવવાનું નામ તિલ્હ, પણ સાચું નામ તિલોત્તમા હતું. નંદી મહા-રાય અનુભવી માણસ, એટલે પુત્રને ન મોકલતાં પોતે જ કન્યા જેવા તથા અને પસંદ કરી આનંદ. નામ સાંમળીને ગોકુલ મુખ યઈ ગયો. નવનર્મને નવનર્મ તેની હબિ આંકિયા લાગ્યાં. કાન્યની તિલોત્તમા તેની આગળ કંઈ વિચારતાં નહોતી.

પણ યુવકદિનના સમયે જે તે ગજરાઈ થયો. તિલોત્તમા જ ખરી તોલના જેવી જ કાળી અને ગોળ. ઝીણીઝીળી આંખોમાં બીજી અને રંકિત દિષ્ટિ. લગ્ન સમયના મીતવનિ, સંખંધવનિ, કોલાહલવનિ, પીરસવાના નંદિ, ભત્તનલવના વનિ તેને પીડા કરવા લાગ્યા. પરંતુ કોઈ ઉપાય નહોતો.

પિતા નકુલ નેદી પણ ગજરાઈ મચા. તેમણે વેણવાને જેવો સારો માણસ માન્યો હતો, તેને તે નહોતો. હાથ મગજતાં મગજતાં એક પછી એક બાળત હે હે હે કરીને સાળતો હતો; અર્થાત્ એક પણ વચન પાળતો નહોતો. નાંકકામાં નગર પાંચરો રૂપિયા પણ મેળા આપ્યા હતાં. તે દહેતો હતો, ‘અપારે બધાની બેવવાઈ થઈ જાય નથી; બાકીનાં રૂપિયા પાછળથી પૂરા કરી આપીશ.’ કન્યાદાનમાં જીકર વખતે પતિપત્નીનું મુખરંશન કાનવંચોને બંગાળી રિવાજ.

એ કંઈ આપું હતું, તે સાવ નકામું હતું ચૂંદરીને રંગ જીતરતો હતો. રિરદવોગ કલકતા જોડેર આપવા છતાં હજી આવું નહોતું. પંદ્રી સોનાની હાકે નંદિ તે કોણ ભલે-ભોતો તે પિત્તળની જાણી હતી. પોતે હંવટે એક કંદાકગીર સાથે જ સંબંધ બાંધી બેઠો કે શું? લગ્ન નહી કરતાં પહેલાં તેમણે એ જે મામળીઓ: મૂંઝી હતી, તે બધી એણે સજી થતાં થતાં હાથ મગજતાં મગજતાં માણુ હતવાથી હા પાડી હતી. માજીબો તો ભોજે જાક સારીરીતે પૂરી કરી હતી; પરંતુ આ કદરૂપી ઠાકરીને પુત્રવધૂ તરીકે તેણે કેમ રચીકારશે? બધી ય જોતોને હિસાબ તો હોય જ ને? પરંતુ આ કદરૂપી પ્રસંગ! એવા અતિ વિનયી માણસ પાસેથી આવવા બચકાદારી કરી પછુ આશા રાખી હતી કે પરમાંથી પણ પળી ગાયો: ખાવી પડી. ગોકુલની મા નારંગર બોલતી હતી કે, ‘બીચારા બેમાન હતા. નથી તો કોઈ સમાન માણસ પોતાના પુત્રને માટે આવી ઠાકણને વહુ તરીકે લાવે?’ ‘હુ હુ!’ નકુલ ભડું બોલીને ઇચ્છી થયા: ‘આ ઠાકરી મને બતાવી જ નહોતી. મેં ને ઠાકરી ભોઈ હતી, તેને તો લાલ ચટક રંગ, નિંદળ સુધીના લાંગા ફેરા, સુંદર આંખો, મુરોળ પાક હોના. ચીર-ચીર, કાલજીર, બદમાસ બેટો! ઠાકરાને હું બીજ વાર પરણાવીશ’ બધાંએ એમાં સાથ પુરાવ્યો; એટલું જ નહિ પણ ગોકુલ સુધંધિ સાથ પુરાવ્યો.

તિલોત્તમા સાથે પ્રલાકાત થઈ નહિ તો શું? ગોકુલ તેની એક બાળત પર લગ્ન નહોતો આપી રાક્યો એમ નથી. તિલ્હ પળી સારી ઠાકરી હતી. કાળા રંગિણ જેવા તેના મોં પર લલમન સાથે તરવરી હતી. શરમાળ પણ ઘણી હતી. અનેક પ્રયત્નો થયા પછી જ તેની સાથે મુલાકાત થઈ હતી મુલાકાત કરીને તે આરાધ્ય થઈ ગયો હતો. તેના ભાષણે અર્ધરંગે કોઈકેઈ તે અંજો દોડી પડી હતું તે તરફ તે લગ્ન સરખું થે આપવી નહોતી. એમ સવારમાં સૂઈ ગયેલાં કેનામાં નરસાદ વરસતાં કોઈ વિરિશત કે નિચલિત થઈ નથી, તેમજ આ બાળતમાં તે પણ થઈ નહોતી. નિવાદના પ્રસંગોમાં આવું તો બન્યા જ કરે, એમાં નવાઈ પામવાની કે નારાજ યવાની કંઈ જરૂર નથી.

નકુલ નેદી માણસ સંબંધમાં એ ગોકુલોલવા હતા, તેનો પ્રતિ-વાદ તે મારત તો કરી રાકત. પરંતુ નેણે તેમ કહ્યું જ નહિ. સંકોચ સહ મૂંઝી રહી. ગોકુલને રવામી રૂપે પાત્રીને તે કૃતાર્થ થઈ હતી આશરૂ વાદ-પ્રતિવાદની રી જરૂર? તે રેક સુણે અનુભવી જ હતી કે પોતે ગોકુલને માટે અયોગ્ય, અનધિકારી રહીને પણ બામ્બળણે સુખ-રવર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. કલ્પ કોલાહલ કરીને આ નંદિસોભામાં નિર્વિસિત થવા તે આદની નહોતી.

ગોકુલે કહ્યું, ‘મા-બાપા કહે છે, બીજ વાર મારું લગ્ન થશે.’ તિલ્હ મૂંઝી રહી. ‘જગ્યા આપની નથી કે?’ ‘આપ સહ. હિંદુઓના ધર્માં એમ જ હોય.’ ‘તને કું:ખ થશે, નંદિ?’ ‘એડે ના.’

ચોડી વાર મૂકી રહ્યા પછી ફરી વાર તેણે કહ્યું, 'જ્યે; ચલુ તમને ને તેમાં મુખ થાય તો તે દુઃખ સહન કરીશ'.

ગોકુલના મનમાં મધું, આ અભિમાનની વાત છે. તે બોલેથી નહિ

એક વરસ નીતી ગયું તિથિના મોઢામાંથી મુકા થવા માટે એક વર્ષનો સમય પૂરતો હતો. નથી નજીવી લખતાં-નાંચતાં, નથી નજીવી માનવાનું-અંકનું, નથી નજીવી હાવભાવ, નથી રૂપ, નથી ગુણ. ગુણમાં મગરી ભેંસતી જેમ વેતરુ કરી નહોતું. દગવાના રંગના પાસણ ગાંધ નહોતું, થોડે થોડે લૂગડાં ઘોઈ નહોતું. કઠારૂ નથી. મા તેને રસોડામાં પેસવા દેતી નહોતી, તે ગંદારના બાકાતમાં રહેવા સહેલી. આ કારણમાં થઈ એકે કે નહિ. બહુ જનમાં બેસેલા એકે કે નહિ, એ ગાંધાની જાળ રાખતી તે તેની રક્ષિત ગંદારની ખાતલ હતી.

હિન્દુ-મૂલિનો નાટ્યકાર ગોકુલ મુંઝાઈ ગયો; અને ઊંચે તેણે સુકાન ઠોડી દીધું. એકાદી નોકરી સાથે પ્રેમ ક્યાં સુધી કરી શકાય

'ચં, દુઃખ પૂર્વનું' એક અવધાનું હતું. સેફ્ટુસ અને ઓન્ટોગોનસનો અભિનય કરનારા ગણ્યા હતા, પરંતુ પોસાક મળતો નહોતો. એક પોસાકે ખરીદવા માટે ગોકુલ સહન કરતો હતો. રૂંચના પર દિલિટ દશાવવા જતાં તેણે તો, એક વિધવા બીડમાં પછી મુરકેશીમાં આવી પડી હતી. પોતાનાં પેદી પોતેનાં સંભાળાને તે કોઈ પણ રીતે દિલિટ કરાવી શકતો નહોતો. ગાલુસો આ તરફ ફરીને તેને પાછળ દબાવતા હતા. ગોકુલે તેને મારફ કરી દિલિટ લાવી આપી. તે પછી કલકત્તા જતી હતી. તેની સાથે કોઈ પણ મરદ સંપર્કવાર નહોતો, એટલે કે પુલને તે ચાર પછી લેતો પડતો ગોકુલના રૂબોમાં તે ચડી. ગોકુલે તે અજવક લેતીને, કોટપુ નહિ પણ એક પેસે-અર સાથે તકરાર ને તેને સુકાની વ્યવસ્થા કરી આપી. પ્રોડા મુખ થઈ.

હળો પીપ્પોથી ખાલી થઈ ગયો. પ્રોડાએ પોતનીમાંથી પાન બહાર કાઢીને ગોકુલને એક આપ્યું, પોતે પછી એક લીધું. ત્યાર પછી એક ચક્રાકિત રૂપની હળીમાંથી તળાકુ પછી બહાર કાઢી. ગોકુલે તે લીધી નહિ. તેને રૂંચ નહોતો. પ્રોડાએ હસતે મોઢે પોતાના મોંમાં ચોડી નાખીને કહ્યું, 'ત્યારે નસીળ ફૂટ્યું. ત્યારે એક પછી એક બધું ને ઊઠકું પડ્યું, ચલુ ગાત આ ઊઠી રાજી નથી, બાપુ.' એમ કહી સહેલ હસીને બાપીમાંથી મુખ લંગાવીને તેણે બહાર વિચારી મારી. વાતચીત શરૂ થઈ ગઈ.

પછી લાંબી વાતચીત થઈ. એ દરમિયાન પેટની બધી ન વાત નહોતી લીધી. ગોકુલે પણ મન મુકીને બધી ન વાત કરી ન બી. હંધપણ હપધપું નહિ, હપધાની સહયો પછી નહિ, એટલું ન નહિ છુપાવવાની નસીરવાતની પણ અનુભવ કર્યો નહિ. અર્ધનું ગોકુલ પણ મુક્ય થઈ ગયો હતો. બધું સાચાંને પ્રોડાએ કહ્યું, 'તમે ફરી વાર લગન કરવાનું કહે છે, તો ત્યારે કયા થે નહીં કહ્યું કે ખુરુ'.

'હજી હંધ નહીં કહ્યું નથી.' બીજું એ પાન અને થોડીક તળાકુ મોંમાં નાખીને પ્રોડાએ કહ્યું, 'તે બાપુ, તો બધી વાત તને સુલેલી કહું. મારે એક ઊઠકી છે. મોના નના પછી ન હું વિધવા થઈ. કોઈ સારો ઊઠકો શોધું છું. હું તો મારા ગોળને ન છે; મને પસંદ પણ પડતો છે; મારી ઊઠકીમાં પણ હંધ ગણા નથી; ને કહે તે...'.

ગોકુલે આ આશા રાખી નહોતી. શું બોલ્યું તે નિચારી શક્યો. 'હવેને પહેલાં હું તને ને પસંદ પડે, તો—' એ અંતમાં ગોકુલે કહ્યું, 'ત્યારે એક સ્ત્રી હવિત છે, તે વાત નરવા પછી આપની ઊઠકી કદાચ વોંધે શે તો.'

'મારી વાતની કેપરવર નય' નહિ. કયા તેથી ઊઠકી નથી. તેને વોંધવાંજાતો, મારાંવગાંડાં બધું ન રહી જાયું છે, પરંતુ આજ કાલની ઊઠકીમાંની જેમ તેને સ્વચ્છંદી થવા દીધી નથી બીજ એક સ્ત્રી હોવા જતાં પછી તે ત્યારે ફરીથી લગન કરવા માગે છે, ત્યારે તે સ્ત્રીને ત્યાજ ન કરીશ એવા નિશ્ચય કર્યો ન હતો. હાં, શું કહે છે?'

'તે તો ગણગર ન છે.'
'તે તો સી હોય તોયું, ન હોય તોયું શું. હાં,—શું કહે છે?'

'તે તો ગણગર ન છે.'

ઉપા કયા નથી, મધ્યમ છે. પ્રખર સૂર્યનાં કિરણોથી પ્રતી સ્વચ્છંદી મનિત તેના સર્વોચ્ચ ક્રમમાં છે. આંખમાં-મુખમાં, આઠમાં-ગોલમાં, હારવામાં-કઠારૂમાં, વિદ્યુત છે. સતારમાં આનો ચો. સારંગનો આલ્પ ગોકુલે બીજે ક્યાંય સાંભળ્યો નહોતો, હારવન પડે પડે બાપી તાનની રમત તેની કંઈપણ બહારની હતી.

ગોકુલ બાન બૂલી ગયો.

એ ગદિલામાં ન સમજતો બધું બરાબર થઈ નહું. કયાને લઈને જવાની માથે આવીને ગોકુલના ધરવાસે એક ધરવાસે લઈને ગોકુલનાં માળખા સાથે વાતચીત ચાલુ કરી દીધી. કયાને તેઈને ગોકુલની મા રેવળ મુખ થઈ નહોતી—માત ન બૂલી મઈ હતી ગોકુલના પિતા પણ રૂપિયાનો આંકડો તેઈને બાન બની ગયા હતા. એની સાથે લગન-સંલગ્ન બંધાય તો નમર રસેક હલર કપિયા, ખળા દરશીની અને નાની સરખી એક ભગીરદારી થેર આપ્યો. તેઈ એમણે બાનથી તપાસ કરાઈ બધું કે કયાની માના નામિ એક કહ્યું, તેને લીધે તેની ઊઠકીને વિવાહ થતો નહોતો. પરંતુ તે બહુવા છતાંયે નકલ નંદી ચલ્યા નહિ. ગાત તેની કોણી કરી એટલું ન નહિ, પણ ધરનાં બીજે કોઈને બહુવા સુધાં લીધું નહિ. રૂપિને વિવાહ દરી નય.

કયાએ એક સારત કરી, અને તે સારતમાં પણ ગોકુલ, ગોકુલની મા, બાપ બધાં ન રાત્ર થયાં. લગન પછી તિસાતપાને માગવાને મોટે મોના બાપને યે મોઢી દેતી પડતી.

રોજિનો બીજે પ્રકાર હતો.

નિદાવિદોહાં નયને ગોકુલ એકેલા ગિળાનામાં ભગે છે. લાલ સપારમાં ન કયાની શા તેને વોંધેલા કરવા આવશે. અરો તિસાતપા તો હજી પણ આવી નહિ આવે. પ્રસન્ન બની ગયો, છતાં તિસાતપા એક પણ સન્ન બોલતી નહોતી. તે પાસાં ફેરવા લાગ્યો. હળાઈમાં બધાં તિસાતપા બધાં મામ પરવારીને છેક મોડી રાત્રે આવે છે ને વંદેશી સપારે બીડીને ભય છે તેની મુશાકાત થવી મુશકેલ હતી. થવા વીસ-પચ્ચીસ દિવસમાં એક પણ વાર તેની સાથે એકાંતમાં મુશાકાત થઈ નહોતી; આ સંલગ્ન કોઈ પણ ચર્ચા પછ નહે તો. પોતે એક વાર પછીનું તો તેજમે ન. ગોકુલ પ્રતિજ્ઞા કરવા લાગ્યો.

એકાએક ગોકુલની જીભ બીડી નહિ. તેણે તો તિસાતપા સસંભાવ બીડીને ભય છે. સપાર થઈ ગયું હતું.

'સાંભળ, સાંભળ.'
'શું છે?'

'આજે વોંધવા છે, ચાલ છે ને?'

'હાં.'
'ને; તને વોંધા નથી ને?'

'ના.'

'જન પછી તરત ન તને તારા બાપને યેર મોઢી દેવાનું કહે છે—મે વાત સાંભળ છે ને?'

‘સાંબળી છે. તે બહુ. તમે કીકરી દયા કરીને આવતા રહેશો, તે તેરલાખી ન અને સંતોષ છે. હું બહુ, મારે પડ્યું સામ પડ્યું છે.’ તે ચાલી ગઈ.

ગોકુલ થોડી વાર સુધી હિમ્મત બની પચારીમાં પડી રહ્યાં. પછી હાડીને બેઠો થયો. ત્યાર પછી પદમગાંધી જીતરીને જીતરી પાસે બેઠી બેઠી. તેણે, તેા તિલોત્તમા કોઈ પર બેસીને વાસણ માંગતી હતી.

વિવાદની સાધનસામગ્રી પ્રથમે કપાની મા આવી પુષ્પ સામગ્રી હતી. એક મોટી કૂકરી માળા પછી લાવી હતી. બીજા દરમિયાને કહ્યું, ‘કપાળે આખી રાત બેસીને ચોતાના હાથે આ સામા ચૂંધી છે.’

ગોકુલ રનાન કરી આવ્યો. બીજા પાંચવામાં આવી હતી માળા પદેરીને ગોકુલ પાટલા પર બેસવા બેઠો હતો. કોપામાં ગોકુલની માંએ કહ્યું, ‘અરે રાંધ કોણુ વખાડશે? મારો દેહમાં બધી એક કાપી પડ્યો છે. આ વહુમાં ક્યાં અંધ હું? સામ વખાડો?’

રાંધ હાથમાં લઈને સહેકાય તિલોત્તમા બારણા પાસે આવીને બેઠી. રાંધ વાજતાં જ ગોકુલને પચવા નબળી માંડીને તે માથાના વાજ સુધી બંધી એક વીજળીનો આંચકો લાગેલો. બંધી અદરમત

બળના આધારથી બધું જ ઓનબિન થઈ ગયું. ‘મને માફ કરશો!’ એટલું બોલી, બંને હાથે માળા તેા નાખીને તે ઝલાળે-પથરી ઉપર ચડી ગયા.

● બંધાવમાં ગ્રામ પ્રસંગે ધરની સ્ત્રીઓ કૃષ્ણ વચાટે છે.

સ્ત્રીની વાર્તા

એક જોડ સામુએ કરેલા બંધાર અગાધના કાગળે એ જામને સિયાળ તેને બાંધીને સહેરમાં લઈ નવા ઘણપથો. અરધે રસ્તે એ પાળી પીના ફોડાયે અને ત્યાં જ પાકળી સાંબ વેસના માંડતાં આટે પડેલી પથરીને થોડી વારમાં તેા ધસપહાટ કાપી મૂક્યા.

એને કાપી પ્રવેશ મેળવેને જોઈ સામુએ દબનેકણી ચોતાની બેઠીની માંબ સરપાથી લીધી અને ચોતાના પથરી કાઢીને સિયાળીને પથ પદેરાની કીધી; તથા ચોતાની પથરીના સમ્પદાર મરુપુથી જેનું માથું પગ મૂકી નાખી ફૂચકાર થઈ ગયો.

સિયાળને બંધીને મેળું નો સાધુ નબ્દે ન પડ્યો. જાલના પથે લેઈ પંડી કોળેને મેજવળમાં માથું ખેંચવાજવા માંડ્યું. માથું પગ સાધુ એમ મુંઝવેલું મેળું એ જોડી રહ્યો. ‘અરે, સાધુ તેા જા રહ્યા, પગ હું ક્યાં મેરા?’

રણમાં ખાખોચિયું

એક મોટું રણ હતું. તે રણમાં એક નબત એક કરોડપતિ શ્રીમંત, એક ચિત્રકાર અને એક વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી, એમ ત્રણ મુસાફરા લોક પર બેસી મુસાફરી કરતા હતા. સવારમાં તેા તેમણે બતામાં આવેલ પૂરીને ચમોસમાં રાખેલ મ્દાનો નારતેા કર્યા હને. પછુ મુસાફાર ગયો. એટલે બૂખ અને તરસ તેમને સતાવવા લાગ્યાં, પરંતુ રણનો ઉરોડ ક્યાં પ દેખાતો નહોતો. પાળીની શોધ કરતાં તેમને એક નાનું ખાખોચિયું નબ્દે પડ્યું.

તેણે મુસાફરા ત્યાં જીતરી પડયા અને ખાખોચીયા સામે નેહું વિચારવા લાગ્યા. તરસ તેા હતી, પગ તેની તૃપ્તિમાં રવમાન આટે આવડુ હતું.

શીમંતે પહેલાં કહ્યું, ‘મારે ત્યાં બગીચામાં નાની ચીની પુકડમ્પી છે તે પગ બાના કરતા દસ ગણી મોટી છે. આને તે કાઈ તળાવની કહે? મેંડ ખાખોચિયું છે. કાઈ સાધુ તેની નહીને કિનારે આપમે પહેાંચ્વા હોત તેા પગ ઠીક હતું. પ્રોફેસર સાહેબ, આ પાળી પીના આટે હાયક ખરું?’

શ્રીમંતના પ્રશ્નની આગળજ જ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ તેમની કાચની નળીએ અને રસાયણના મિશ્રણે તેવાર કરી પાળીના નખના ઉપર પ્રેયસ કર્યો. રાઈ કરી ઈંધાં હતો.

ચિત્રકારે ચોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો: ‘જિવને ચોમ્ય પગ આ દરખ નથી. મેરા તાટનાં કાંઠા, કીડીલાતરી કે ધોડાં ફૂલકાડ કોનું કાંઈ પગ તરખ ચિત્રોની પદ્માદભાગી સમજવા ચોમ્ય અર્હાં નથી. છે ફૂલ ખભરીનું નાનું ચેરક ફૂલ અને આ ખાખોચિયું.’ તેણે ધૂળાથી ખાખોચિયા તરફ મેળું: ‘બીજા કીક રચય હોત તેા મેરાદ સરસ દરખચિત મું સહી હાલત. પગ આ ખાખોચિયુ?’

વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીના પ્રેયસ પૂરા થયો અને તેણે કહ્યું, ‘આ પાળીમાં બિંદીને નુકસાન થાય એવા બહાદ તરસ તેા નથી, પગ પાળી પીરાને ચોમ્ય ન મળ્યાય.’ અને તેણે પાળીનું પુશકરણ કરતાં તેમાંથી બળામિસ દ્રવ્યના રસમાં કાઢી બતાવ્યા, જે લાઈ રહી રહે તેા નહોતા. પુશકરણ બહુ જ ચિમતવાળુ અને રપખ હતું.

દને મળે બળુ સારાના પ્રયેદ તાપે બાજાજ ખબરીના ફોડાંના ધાંગે સહેકાળે બેઠો.

આખરે શ્રીમંતે ચોતાના ખખનામાંથી ચોતાનો પ્થાકો કાઢ્યો અને લેખા પતાં કહ્યું, ‘મને નો બૂખ તરસ લાગી છે. તમે મેનું પાળી દશો તેા પગ માલશે’

‘મારો તેા તરસથી કો પ્રાણ આળ્યો છે. હું પગ કાઢુંક પાળી પી હતું.’ ચિત્રકારે પગ કાઢીસાંધતાં કહ્યું.

‘મેં મુંડુ હતુંને, કે પાળીમાં બિંદીને નુકસાન કરે તેનું તીવ તરખ કાઈ નથી. મને પગ તરખ લાગી છે. હું જે બજા લખિવનના કોળે પગ પાળી પીશ. તદન પાળી સિયાળ રહી રહાય તેમ નથી.’ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીએ કહ્યું.

તેણે બળુ પામ આખોચિયા પાસે ગયા, મેરોનાના પગલામાં મુંડું ખાખોચિયાનું પાળી લેખા બચ છે ત્યાં મુંડક પાળી નહોતું. એમાં તણે ફોર પાળીથી ક.વરો થયો કે નુકસાનનેની પચના ક્યાં સિયાળ હતું મેરડું પાળી પી, નિરાનગી બરા ફર બહુ એા હતું.

રસનિધિ
બજાર પેદન રૂપરતી.

બાંધ ગડવિટા

પણ મનલાનું માગાનું ધર સાંકે,
પણ રંગ લીખેને. એટલે કે એને રંગા-
વડું હોય ત્યારે એના પેસા ખીલ આવે. મોટા
ભાગે તેો દોસ્તદારો જ પેસા ચૂકવી દે. રિવાજ કહો, વહેમ કહો,
પણ એમ હતું ખરું. અને ન્યારે રંગવાનું હોય-કે ફક્ત ચૂનો ધોળા-
વવાનો હોય ત્યારે વસરાગ ખારવેને મંછા મન્દરણ જ આવવાનાં.
વસરામ ખતારી બૂખરું પહેરણ પહેરતો, ને પાકા રંગમાં કાલેલ
ગણતો. આગ ખારવા ખતારી રંગવાનું કાગ પછુ કરતા એની
ગે એ વખતે તેો કશી નવાહ લાગી નહોતી, પણ આને એનું કારણ
રોઘવા જિજ્ઞાસા થાય છે. મારા મિત્ર ધનસુખલાલ મહેતા કહે છે કે
વડાણી પર રંગવાનું કાગ એ લોકોને કરતું પડતું એથી. મંછા ધરડી,
ઢાંચો, ગોરી, ખડતલ, મીઠા અવાજની બાંધ હતી. મન્દરણ ખરી,
પછુ મારી મારીએને નંદી, ચંદી, એમ કહીને જ બેસાડાયે; પોતાની
નાની ઠાકરીએ જેની જ ગણે. મને તેો બાળકો પછુ કહી નાખે.
ખરેકે થયેલું ખાવા બેસતી ત્યારે અલકમલકની ચોતે કરતી.

વસરામ એનો અરીજી. ખારસો ગોળમટાળ, ગાધી દડીતો,
ઘોઘામોઘો, વસુધોને ન મહેનતુ. ભગીન પર દીપું પણ પડયા વિના,
ચીમનસર કૂચડા મારી બેસે હાથે ભીંત તેો એ જ રંગી નવે. પણ
તે હલકે હાથે અઢી રંગવાનું કાગ કરતો, તે જ હાથે એ વડાણના
મગજનું રરસા બેસી બજીતો ને હલકાં મારી બજીતો.

તમે કહેસો કે હોળીની વાતમાં આ ખતારીએની કુનિયામાં
ક્યાં ચોકા જ વસરામ શામગા હોય ત્યારે એ, નહિ તેો મંછા, હોળીના
પાંચ દશ દિવસ પહેલાં એક આંટો મારી જતી, ને એસ જેવા આવવા-
નું નોતરું આપી જતી. મારીએ કહેતી : 'મંછા! અમે આવડાં મોટાં
થયાં પણ, તે અગને તમારી માણીએની એસ નહિ બતાવી.' તેો
મંછા કહેતી : 'ચલ હટો; તમે તેો નાનકોએ હાલ. એ તેો મોટા
રોઠ ને મોટીઓ, બેને બોલાવવાના. વસરામ આવડાં સરમાય
એટલે હું આવેલી. નાજી એમાં બેરાનું કાગ જ નહિ.'

એ જેવા જવાને મારો ચે વારો બહુ મોટો આવ્યો. માગાનું
તેો નહિ જ લઈ ગયા, પણ એક વખત એ નહોતા જવાના, ત્યારે
એમના દીકરા મોનીબાઈ અને હું લપટેલા. નાનપુરાની ખડી આગ-
ળથી એ ગીસ નીકળતી, તે અમે રાણીના આગ આગળથી જોઈ
હતી. એ એસ પછુ ધૂળ પડવાને બીજે દિવસે નીકળતી, પણ સાંજે.

એમાં નગરાને ધગધગાટ ન રહેતો. પણ દૂર પંદર રોળાં
જુહોજુહો વેસ કાઢતાં. બપોરથી જ બધા છાંટાપાણી લેવાનું શરૂ
કરતાં અને સાંજ સુધીમાં તેો વાટીના કઈક ગડિયા પૂરા થઈ જતા. ને
પછી સાહેબનકમ, રોઠ-રોઠાણી, એકાએકા વેસ કરી, ગાડીમાં કે
પરો ચાલી નીકળતા ને ફાટરું ફાટરું બેસતા. મોટા ભાગે તેો એમની
બાપા જ એની કે માંદમાંડ સગવળ પડે; પણ એન્યાળાથી સગવળ
પડી જતી. જેનારાની ઠઠ એમને ઉકેરતી, એટલે એ લોકો અચળા. ને
જે ત્રણ દાતાર જગરોટકે કાપાણ રોઠ ને દહાડે એકે ઠાટું પીવ-
તાવતા, એટલે માગસો પડો ચગડોને ચડતો.

રોઠેરમાં પણ માણીની એસ નીકળતી.
એ જરા જુદી રીતે ને જેવા જેવી નીકળતી.
એનો વાર દહાડો મુકરર નહિ. પણ હોળી પછીના
આવાડિયામાં જ નીકળતી. મુરત-રોઠેરના
માણીએ એકકા યદ્ય એ એસ કાઢતા. બધાને
માફક એવો દિવસ નકો યતાં આખા શહેરમાં
તેમજ કસબે રોઠેરમાં તાર રેલિફેન વિના
વીજળીએ ખબર પડી જતી. અને એ જેવા
મામાનું આગને લઈ જતા.

રોઠેરમાં ઠાટુઆઈ રોઠને ત્યાં આગારી
એક હતી. નગરરોઠ દેખાવમાં ભરિયા-ગોરા, પાંપણ પછુ સાફ; ને
મોટામાં સોનાના દાંત મુકાવેલાં, તે હસતા ત્યારે જેવા જેવા લાગતા,
મામાનું તરિયો ખારસો મોખરે રહેતો. મોટલા પર બીલ પણ
મહેમાનો આવતોને બેસતા, અને એમાં મદગદ આમ, નૂરા ડોસા,
ઈરમાઈલ પીપરડી રોઠ વગેરે ભક્કાબંધ કપડાં પહેરી મંડળીને
રોલાવતા. એ શહેરને એકમાં નકશીદાર કુટુંબ રહેતો, પાન-
સોપારીને ખૂમચો ફેરવાતો, મોરપુત્રી યુવાળાનીમાંથી યુવાળ-
જળના છંટકાવ થતા, અને મહેમાનોની સાથે ઠાટુમાઈ નગરરોઠ
રોઠ રૂપિયાની મોથળી રાખી બેસતા.

રોઠા-નિશાન મગાડતા મોરસવારથી એસ આવવાની આમણી
થતી. એકેને નગરામાંના તડક તડક કરતા આવતા. પણ પછી
નગરામાં રોળાં નહિ, પણ તરેહતરેહના વેસ આવવા સાંચ થતા.

અમે એકા દોઈએ ત્યાં હાથમાં લાંબી ધર માપવાની ઈથ-ટેપ
લઈએકાએક એક માણસ થઈ આવતો. એની સાથે ફરતર લઈ બેસણ
પદાવાળા પણ આવતા.

'એક સિપાઈ!
'છ, સાળ!
'ધરકા દેવાન બટો
ઠાટા હંધ.'
'રહેનેવાયે બી તેો,
સાળ, ઠાટા હંધ.'
'ચૂપરદો દરવનું તોડ
ડાલો, મોર તોડ કર મંછા-
માલદીક રપોટ કરો'.
'અબી લાતાહું સાળ.'
'કયાઈ'
'કુડાડી મોર દોઢાળી.'

'મારા સગા કુડાડી-દોઢાળી લખને મારા એકા હમણું ધર બોદી
નાખરો એવો નાટક કરી મોંઢો પછી વળી નૂરા ડોસા હસતા હસતા
સગવળે : 'અરે, ભને દો. કલ ધર ફરરો બાંધ્યા.'

'તુમ ભગીન!
'હાં, હમ ભગીન. મોર રહે, આજ દંડ કર કે ભને દો.'
એમ કહે એટલે નગરરોઠ મોથળીમાંથી રૂપિયા કાઢી આપે. તે
વળા એકા પર તેો બીજે તથારો! એટલે બે આપે. એ લખને
મંછીપાલદીનો વેસ જરા આગળ ભય કે સાહેબ જેવાં કપડાંમાં
અને 'ટેકરોપ' લગાડી મોટાદો બનરંગ આવ્યો જ છે ને સાથે :
કેમીડ કે એટલે જ કંઈ વાસણ લીધું હોય! પહેલાં તેો રોઠની નાઈ
પકડે. છાતી પર 'ટેકરોપ'માં બેરેલું ફોનારનું દાઢેલું બંધું
બૂકે, અને પહેલાં આપરે એટલાં દરરોડાં નામ બોલી ભય! સાથેને.

કંપાકેન્દર નીચે બિલ્લા ટાળીવાળાને બધું લખાવે. આખરે કાકરને બેસીને ચુકાકે આવે. 'છેરેપીતાલકા રોહા.'

બધા: 'તો' લે ચક્રો !'
'ઠાનરેડી ?'
'પાપલોં છી !'

પણ એકાદમાં તો નગરરોહ 'હ્યો આ કી,' કહી ને પળિયા પકડાવી દે, કે કાકર ટાળી ઉતારી બાક (નમન) કહીને સહાગ કરી ચાલતી પડે.

એસા ભતભતના—ધનનેરતા, મારવાડીના, પરતાચિયાના, સાધુ-મૂંઝીરના, પઝીલના, વેપારીના વેસા કહે. દરેક ટાળીમાં એકે જિભાકી હોય. આ જિભાકી તે નગરજિમાં પેરેયા ધૂમના આવે તેમાં રહે એવી જ ભતભતની જિભાકી. એરેકે આમ તો પાણસ, પણ વેસ એવો હશે. વિજલના કહેા, ચાડિયાનો કહેા, વેંકરનો કહેા, યા સારી શાખામાં નિફપકનો કહેા;—માન્ય નિફપક, વેંકરી લેવા પહેરે. ઉપર સ્ત્રીની માળી યા કાંચળી પહેરે, ગજામાં બળદના ધૂપરા લટકાવે. હાથમાં હાથખા જેવી લાકડી રાખે. અને માથે તો હમેશાં અંધેજની હેઠા; પછી એપકા બિનાની: રૂઢી, ફેંદા, પીવિયા, પિંક, ચોલા, ગમે તે ભતભતી, અને એમાં પીછાને ખાર નહીં એક વાર તો એક જભેરે પહેરેમાં એક નાનો વં-ખોનોપાળોજી ખુણીથી બંધાવી રીપેલો અને ચક્રોચક્રી બેસાડેલાં ! તેના પછે ઝીલી શેરી બાંધી ઉઠેા ટાળી સાથે બાંધી રાખેલો, ને ટાળીને પેતાની કાઠીની આસપાસથી ફરતા રમરે પેતાનેમાથે બાંધી રાખેલી, તે ચક્રી બેઠકાડ કરે, અને પાછી ટાળીમાં ! ચાલતાં-ચાલતાં ટાળી ઉપર બાંધેલી નાની પચાસીમાંગેનારૂં હાથ નાખે, અને કંઈ કંઈ ખેલ કરે ! ગમે તેના ધરામાં ધુસી નધ. ચાળાચરેલા કરે, કુકકુટાટ અંધેજમાં જ માત કરે: સમને

એસા બાપ ! અને જતાંજતાં 'ચૂક' પાળેજી નિઠરે નગરરોહ. એક હેલપ મું' કરી પેસા લખેને નય. આ વેસા તે 'જિભાકી.' એક તો વળી 'જલ્લો' પહેરીને આવતો. અને એ જલ્લો એટલે શું ? આખું પર એના પર. એક નાનું ઝીડું, બાંગેલું હરિત શાવર. શેરલી વજુવાનું લેલજી, એકાડું ખાસકું, એવું ભતભતનું એના પર લટકાવેલું હોય ! એ બધા મેસામમાં એક નવી મેપડી પછીપછીપતે, અને નગરરોહની દબેલી આગળ, પચમિયાં ચડી, રહાહલમાં અંધેજ-રાહથી ચાપડી ઉપાડી, મન ફાંચે તેમ મેલતો. કયા જી કરેના. અને આખરે 'સામ' માલે; પણ બધાને ધુસ કરી જતો, એકોદોડો ફેરોડેલી એવી 'જિભાકી'માંના વેસા મારી નવર આગળ તરે છે તે વરેરો એક વેરો તો દંધ કરી રાખી. અમે એકલા ત્યાં જ એકાએક રોલે આવીને બેસીએ અને એમાંથી પાપડી-અંજરમું પહેરી એક જગ્યુ બતર્ગી. હાથમાં ચાપડો, અભિજન મામાછનો જ વેસ ! એમાંની દંધ જ પચમિયાં ચડી, બજાબર એમાંની જિંદે જ હલિયે

ગોઠાઈ, વાપજુ સાર કહ્યું. મૂંઝા પણ માગાલ જેની જ બનાવેડી. 'અરે નગરરોહ ! આટલોટમાં વરસથી ફારેટ વગારા હાથા લઈડા, દરતાલેને કીધા, કુકબાનામાં લઈખાં, અને આખરે તમાકં વિલ પજુ કહી નાઈડે. પજુ અગારી કી તો કહી જી આપેલી નહિ ! તે તમે મું કહેવા માંગતા છે ? આ અગાડું બિલ, રાગજ પડેલી કી ?'

દસાદસ ને આરે ગમતમાં એકો પાળેજી આપેના જન્મને પાછળ છોડીયા ત્યાંથી જોડી લઈ આવેલા ! ઇશામાઈ નગરરોહ પજુ જ્યારે એને પાનરેશાંધારી આપ્યાં, અને મામાછને આપતા તેના જ માર-તણાથી કુલગેટા આપી તે પર ભંતે મુલામનબ બેઠેલું ત્યારે તો નાદવાલ વઈ મળ ! માગાલ મુઝાંએ અને બીલ મદેમાનેએ એને અજ્ઞાતાથી ઝુંલસ પ્રમાણે આપ્યું હતું.

ભતી વખતે નુરાડોસાએ કુપિયા આપતાં હજીંસિતે આને તારા-થી પિવાય એટલા પીએ પણ પછી કાલે કંઈ નહિ. સમજ્યા વસરામાં ! 'છ' કહી વસરાગ અને કોની ટાળી એકો હંઠારી ચઢે,—એ જ મામાછની ડબો !

'તે નુરમાહ, તમે એને કોણજી છે ?'
'હરે, વસરાગ મારાં વડાજી બી તે. કળી કળી ચલાવે છને ? એક વાર તે બસરા તક ચોકલ્યાં 'તો.'

પાછા ફરતાં માગાલ વસરામની માતો કરતા. પણ મારા મનમાં તો પેલી ભતભતની 'જિભાકી'એ જ ચાળાયા કરી.

લી, હજી હોળીની કડાણી પૂરી નથી થઈ. એ મારખાંચ વિવસમાં હોળીયાનું 'એસોટરિક સર્કલ' ખાનગીમાં મસલત કરી લેઈ. વિવસ અને છાપો મારવાની જમ્યાનાકી થતાં સાયમ નહેરે કરવામાં આવતો. ત્યાં પંચમિયાં પાંચદસ જગ્યા અંધાઈ થતાં હાથેલું એકાઠું થઈ જતા. અને તરજ ન વાસ, ફેરકી અને આમની કોળી લઈ માકીના આવી પહેંગતા. અને સાંઈ છે કે આ મોડો દબેશમાં મામારા પરની પાછળના ચોરમાં મંડાતો. ત્યાં કોઠાસા પર મરાળા કાઠડી બંધાવી, અને પાસને એવી સિંતળી શાંકવણમાં આવતું કે ઉપર કોઠેલું કોઠાકાલું અને કાચની ફેરકીએથી મળા આમનથી બાંધેલાં બરા-વળ મુકાડું લાગે. કાઠડી બંધાઈ રહે કે 'આ મારાં પ્રેમકાર ડોશી ફે'લી પેક મુકાળી સાર થતી અને કાચરોળ મચાવી મૂકતા.

અમારી બજાબર પડોરામાં મામાછના ડોકરા મોનીમળના આસ દોરત જન્મોદનદાસ રહે. એને કામે સી 'કાસમાઈ'ની જ મેળખતો, અને હજી એળખીયે છીએ. એમાંનાં દારી તે પ્રેમકાર. ખરડાં સિતરે-વંધાતરની કપરનાં. એ ડોશી એવાં કે મરે ન નહિ. કેટલી શે વાર જમને જમ્યાલ દાઢ અભ્યાં હશે. અને રવમાવે કંદુર. ડોળીમાં મદોહલામાં ને ફોઈ એશીને આરે આવી પહેંગેલું દોષ એમાં ડોશાંડગરામોની ચાલી તેવાર જ દોષ, અને તેની એકાજી અંધારી. ડોશીમા બારી એ આવી ખૂલ મણો દોતાં 'મૂખાંચો, રમીને તમારી માકીનેતો ! હું એમ નથી મરાતો ! મનેને હું વાલે પડી જ બધા તમારા ચલતારાં મરો તમે...' વગેરેથી સાર કરીને ડોશી અજળતમાં અજળપ દાખવડી. એ માકની ત્યારે બધા ફરી કાચરોળ કરી કાઠડી કપાડતા અને 'સામ જોલો કાઈ, સામ' કરતા મદોહલામાં ફરતા. એજગ્ય કલાકની આ ગમત પછી કાઠડીને ડોળીમાં ફૂંડી મારતા. કરચળા એકાદ વાર આગળે મારેલું, બાર રેતા પર ક્રેસા રહી એને ડોશીમાં ડાંખીમાં પજુ લેતા; અને ડોશી પેક પજુ મૂકતા. મામાછ કહેતા કે મારા શિવદાસ કાલ છવના ત્યારે એમની પજુ વજુમાવ વરસ આગ આકાલી કહેડી !

કીડી બીબ બેઠાણની આવી ખાટી અમારે ત્યાં આવી ચડી,
(એડોનાલ ૧૬૫૦) ૩૫૦

તો મામલો ચિઢી જતો. એક મહોલ્લાની ખાટલી બીલ મહેલોમાં લઈ જવાય ન નહિ. લઈ ગયા તો મારામારી, કાઠડી પી ખાઈ બચ, પાંસ-દોરડી છૂટા થાય, અને બાગબુએ બાગબુ અફવાવા માંડે !

પાધરીએ કહ્યલવતા, મારામારીએ થીની, વેંખાંડોએ ફેંડતાં, પેક મુકારી, પેલા-છો-મલક-મરકરીએ યતાં, માળખાળની ડાળ બેઠળની, છતાં એ આર દિવસો ચાંદરભું પડે ધનાં કમ્યાંય કડાચા રહેની નહિ અને બધું બુલાઈ જતાં દોળીને તહેવાર એક; મૂળ પડવો ગળે! તો બે. તો એ લગજ આઠ દિવસ આ પાંચલ ચાલતી. છતાં તહેવાર માણવાને તે પણ ચોક્કસ પડતા. સુરતને દરેક તહેવાર નાંચે લાગતો; એથી મેટિ બાગ 'વાસી તહેવાર' કરીને પણ બીજા દિવસે તેને બેનવવામાં મરાજી રહેતા.

એ ચાર દિવસ પછી પાછું મેરતાન થારીને ખભે લટકાવી, ચકલે ચકલે ઠરવા આવેલી આરથી સળગી દોળીએ વેલતા નિશાણે જતાં પગ તો નજી બારે પકાડ નેવાં થઈ જતો. અને કલાસમાં ચિત પડાવતાં તો મેર ચળેના દોલ એમ લાગતું

‘પૂરી પડાણે ભાત, ફાટે પણ ફીટે નહિ.’

લખ્યું ? અને હવે લખો:

‘નિમજીય રોહીને શાના ? બસે આવે, બસે બસે.’

નિશાળોને છેલ વાગતા ન સડસડાટ કલાસમાં દાખલ થઈ, બોડે પર પ્રસી, પાટલુના ખિરસામાંથી હાથ કાઢી, ચાકથી ફર ગુજરાતીના પોરિયડામાં નવીનવી લીડીએ લખી આગે ટવરાવતા તે, એ અડધળક છઠ્ઠાથી બોલનાર, લીડી પીએ ચા સફેદ આડીચાળે ફેંટે પહેરી આવનાર, મુલાખી મારતર આગને સીને ગબાણી એ વખતે રોડિસરાય અથે લીડીકાં ભારી ચૂકેલા એ દુલાણી મારતર-

‘ગુજ રવામાં નથી કે નવાઈ, સિયાય પણ હું શું કહું ? પૂછ્યું તથાપિ તમે ન તો હું નહર પણ ચી રીટે બહુ ?’

એ ગોવર્ધનરામની ‘વિધવાના રવામાં’માંની આખી કવિતા પણ જોખાવેલી; માનચતુર અને ગુણસુદરી બહુલેલાં; જુદાજુદા નવાં બતા કવિઓમાંથી સુભાવિતો નેટ્યુકમાં પાસાંલેલ; એમજ ગુજરાતી ભાષા તરફ સારો પ્રેમ પ્રગટાવ્યો. ઈ. ૧૯૧૬-૧૭માં તો એ સુરત હાઈસ્કૂલમાં હતા ન. પ્રખ્યાત નાટકકાર મૂળદંકર મુગાણીના એ ભત્રીજા, એની પ્યારે તો આગને કશી ન બળર નહિ. પણ ઈ. ૧૯૧૬-૧૭માં-એટલેકે ત્રીસે વરસે અમદાવાદમાં આર.સી. હાઈસ્કૂલમાંથી ચોતે હેડમાસ્તરના યાજ્ઞમાંથી ફાઈન થવાની નેચારીમાં હતા ત્યારે, એ નિશાળમાં બાળક કરવા મને પત્ર લખી નોતર્યા હતા તે પ્રસંગે એમની છાત્રી ગજગજ-કૂલતી હતી. પણ વિદ્યાભીક્ષા સમગ્ર એમણે મારે માટે ને ગુજરાતે હમ્યાયાં તે સાંકળી હું ગળગળે થઈ ગયો હતો; અને લાપણ પછી પ્રક્રમ તરીકે, તે સુંદર સવારે, કોણે વિદ્યાભીક્ષા તરફથી હાર પહેરાવ્યો ત્યારે તો મારાથી રડી ન પડાયું ! એ મુલાણી મારતરે ગુજરાતી ભાષા પ્રત્યે કલ્પક કરેલો બબ અથે કહી બૂલી શકીએ એમ નથી. ખરેખર, ગુજરાતીનાં બહુતરમાં આખા અસ્વાસ-કમ ફરવાન એ ન એક ખારા સાગરમાં મોડી લીડી નેવા હતા.

બાકી બીજા બેગણ આપવાદ સિયાય અલકાંટ મારેલો તો ધણી હતા. રોહીને અમે ‘બાટલી’ કહેતા તે ‘બાટળી’ કહેતા. ધણીના માળા પાડતા, અને જખત નેકેને પાડતા. નેચા મારતર આંખો અને નવ ઠાંડામાં પાધરો ન ચાકેલો તો એની જલ્દી સુલ પણ કરી નાખતા. એક મારતર કાળો ડગલો પહેરીને હમેશાં ભોંતને અડેલીને લેતા રહેતા. ત્યાં સફેદ ભોંત પર કંઈ અફરે ચાકથી અમે ‘એ, ડબલ એસ’ લખી રાખતા. અટલે કે તરત ડગલે ‘ASS’ પડ્યો

ન છે ! પુરથી પર મોખક ધર્યું છે; કાળકીમાં માંકો કાળો પુરકો. માંકોની નસાદત વખારી છે; ચાકની ચોરીઓ કરી છે; રનિરડો સંતાડ્યાં છે; શાહીના ખડિયા ફેડાયા છે; બારડીશ બચાડી છે; અને એવાં એવાં એ કરવૂં માટે આને નરા પણ પરતાવો થતો નથી. થીલડી ભત પર ચોંકે ચોંકે છે, કેમકા પછી પણ ધણાં વરસો સુધી નિશાળોનાં આ કારખાનાં ચાલુ રહી શક્યાં છે ! મારતરોના નેચના રોહી કાખાને આવે એ સમજ શકાય એવી વાત છે, એમની બિનઆવડત ઢાંકવા પ્રયત્ન કરે તે પણ પ્યાનમાં ઘિરે એની વાત છે; પણ એમાંના કેટલાક તે સાચ દફાળ, જંબડી, કદમિભલ, કોઈ કસરપા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ કે સમતાપ વિનાના, પોતાની બલને ઠાકે દરવણ થાની અબળો, ફીટા રાખનારાઓ, પહેલાં પેતે કેળચાય પછી કેળવણીખાતામાં દાખલ થાય એમ અમે નર જણાવતા.

તેમાં ચે હનરેપકરનો ફીરસ તો છપલેલ હતો. વિદ્યાર્થીઓનાં સ્વખાનને હળુનારો, એના સ્વતંત્ર માનસને ખીલતો અનરોપે એવો હતો. કાંઈ શાપે કે ફોરી ચોરી ડી. પી. આઈ. નિશાળની સુચા-કાતે આવવાનો હોય એના પંદર દિવસ અગાડ દેલનગારાં વાગ્યાં. મેમો ફૂટતા, સાફસુદી થતી, ચૂનો ઘોળાતા, વચરબરનાં બાલકોં નળાં ખેંચેલાં, અને કેવાં કંઈકાં પહેરવાં, કેટલી સ્વચ્છતા રાખતી, કેમ એસડું વેરેદીની ઝીણી સુચનાઓ અપાની રાફે થતી. એ તો ડીક, પણ એજણ દિવસ આગળથી તો મારતરો એકના એક પાડ લઈ એનો સવાલજવાબ તેવાર કરાવતા, અને એલસ ઠાકરામિને તેવાર પણ કરી રાખતા. કેમ જોખા થઈ, કેમ ચોપડી ચાલતી, ન સમજ રહે તો ‘બેગ ચોરે પાંચ નસ’ કેમ બોલઈ, એમાં ‘સર’ કેવી રીતે હમ્યા-રડું, એની રીઠકેલો થતી અને ભણે કોઈ મેટિ ‘દાઘ’ આવવાનો છે, છતાં ન મારી નાખતો, એ નજા ભૂલ થઈ તો આલ ધરતી પરત્વી પડતો, એડું નલકવાલાવરણ તેવાર કરાવતું, ગોરપાઈડર્ધાં કાચગની કાપતી સરખી ન મળે, કાડડું સુકાએડું પાંદડું ન નરે, એવી રેનચલકરખાની, અને પોદામાંની નિશાળનાં પોરિયાં આવેલે બેઠી રહેતી કે આખી નિશાળમાં સનસનાટી બપોથી જતી.

સાદેજ વળી પોતાની પુરતી સાથે લાવે, તે પરામાણો બને વગે ફેરવે ! સાદેજ સાથે ફત્તરી હેડમાસ્તર બેઠે પગે ફેરે. નવાસા

મારતરને તો પરચેવાનાં ઝોળા ન બળે. સાદેજ કપાંક પાંચદસ મિનિટ તો કપાંક વધારે પણ બેસે. નેવાં એ ‘બાટડો’ વર્ષોમાં દાખલ થાય કે ફૂડાક ફડને બધા લેતા થાય. અને મારતરની અગાડની સૂળના પ્રમાણે ‘સિટ ડાઉન’ કહે નહિ ત્યાં સુધી બેઠ બેસે નહિ. એ ફેનરેપકરોને અમે ‘બાટડો’ કહેતા; દેખાવામાં એવા ન લાગતાં.

જતો હોય તો તેની પાસેથી ઝૂંટવી લીધે હોય, એના બધાના હિસાબો નીકળતા, ફરિયાદો સમજાતી, કપાલ મળતા, ગિરેડા લખાતા.

પતંગ તો આગા, પણ ગાંભીરું શું? થોડા દિવસ તો ત્રણ વરસનો સાચવેલો દોર ચલાવતો. પણ ચાલુ સાલ માટે રવિવાર મુકરર થતો. બપોરે ભંગીને મોઢીગામના ને હું રહેવાન તરફ બેઠકડા. સાથે મોતીમાનના દોરત રેણુજી સાથે આવતા. વેળીલાલ પતંગને તો ખીખીનું; લીખીખીખી પર રેણુ, પણ પોતાની અગાશી નહોતી, તેથી અમારે ત્યાં પતંગ ચડાવવા આવે. માંત્રે પતંગદારો જીરવાઈ એલે શોધી કાઢ્યો હતો. દરિયુરા નજીક એક જગ્યાએ આપણે રસાલો જતો. સાથે ચેંડા છાપનાં બેત્રણ બાકસો લઈ જતા. ચેંડા છાપ ને પ્રએટલે આખરનો દોરો. જરા મેંચિ પછુ ટકાડ. બાર ફરિયાનો દાળજો. દોરોદોરો પરામાં એકો હસારીને ગયા. ત્યાં જાંતે ધસનાર તો મારો જાલોતો નીકળ્યો. નાગ એવું કેમ કહ્યું ચાંદ નથી આવતું, પણ શિકલ જરાબર ધ્યાનમાં છે. છગન કાણુ અને હું અહીં ત્રણવાર વાર બમરડા જીરવાવવા આવ્યા હતા. ખાટલાના પાયા પછુએ જીરવતો. લાકડાનો એક થોડો સંધેરા ઉપર ચડાવી પખવા સંધ્યાથી તે ફેરવતો અને જમણે ઢાંચે બીણી વડે જરા વારમાં તો પાંચ છ નાના નાના બમરડાના આકાર જીરવા ચાલેતા. બમરડા પરો પાટ થઈ રહેવા આવે એટલે અમને પૂછે: 'જોડો, ચોટથી ફેરી? 1 માથે સપાટ છાપરી યા એકેકે જો ચોટથી? 1' જેવી જેની માગણી તે પ્રમાણે અમને છાલી આપતો અને તે પર જુદાજુદા રંગના છાણની લાકડીઓ વડે કહીએ તે પ્રમાણે રંગ ચડાવી આપતો. ત્યાર બાદ બમરડા છુટા પાડી એમાં પોતે જ સારસી પાણી પાડી, ત્યાં બાર ઘાલી, તેને તીણી બસી આપતો. થોડી જ ચાલિએ જોડો, આજે એ જે ભલભલતા બમરડા જીરવતો તે જેવાની ખૂબ મજા પડતી.

એ જ માંત્રે ધસતો. મજાની લૂમઠીમાં કાચની બારીક બજી મિલાવી, બે દુર દોરેલા રંગા ઉપર જોરેલા લાકડાના ખૂંડા ઉપર પહેલાં વાંટાળી રાખેલી દોરી પર લાકામાં લૂમડી પકડી દોરી ધસતો. એમાં પછુ કારીગરી છે. કાચ વધારે નંખાય તો તે પછુ બેઠું: સુકાતાં બરી પડે. વળી બીલની પેટે લાલ લીલા રંગ નાખવાની પછુ એ તો બિરહ હતો. રંગીન માંત્રે રેખાવમાં સારો, પણ રંગની સાથે કાચ પછુ બરી પડે; એટલે અમે તો રંગીનને મોહ લેવા છતાં સફેદ જ માંત્રે ધસાવતા. કલારેક રહી સુકાતાં પરાની (કાળજી) પર ચડાવી ઘેર લાવતા. બેત્રણ રાત ઉપર અગાશીમાં ઝાકળમાં તેને કાચના મૂકતા ને દિવસે તકડે રાખતા, એટલે માંત્રે જરાબર કરીને પાકો થતો ગણતો. જપરાંત દોરીના પિંડા પછુ થોડા લેવા. લાકાની જંગમ બનાવી, તેને વાંટીવાંટીને ભલભલતા આધારનું લાલ બસા કાગળે વાંટાળેલું ગાંભીરું પિંદલું પણ લાકાકારીગરીને એક નમૂનો ગણતો. માંત્રે ધસનારો વરસ રજવાયન છાપલ-સાણુ પછુ રંગેતો. આજ, એ ત્રણ કારીગરનાં કામ કરતો.

આકે દિવસ રહીને ઉતારાણી! છપ કેમ કાઢ્યો રહે? વચ્ચે રવિવાર આવતો તો સવારની કૂંડીમાં જ અગાશીમાં. કોઈ જુલોટો લેલોતો કનકલા જાર દોરીએ કપાઈને આવતો પકડ્યો હોય તો દિવસ સહી. ખાલુપીકું જોરસલા! શું જાણે દુનિયાની દોલત મળી અહીં નિશાળમાં પણ એ જ વિચાર, ને એ જ ખાતો. આ રિવલિયાં મોગના મારતરની ફ્રીલ કેમ પાસે? કલાક કલાક સંત્રિજીલ્લી હવામાં અગાશીમાં દોડધામ કરી, આપણ તરફ એટલું દૂર નજર કરી, કમકા-એ મારી, કારણ ચઢજીવર કરી, આમાંમાં રંગોની મિજાલસ કલાકી-એ તે કસરત તદ્દિ? પછી એ રંગ ન આવે તો ભૂંડું મોન બોલીએ? કપડ (જાકટાબર 1૯૫૦)

પછુ ઉતારાણના દિવસની તો રત્ન પડતી. સુરતને લહેજો. એછા પડે છે, એટલે ચહેર વળી બીજે દિવસે વાણી 'ઉતારાણ' પછુ બેજાં એ બીજા દિવસની પછુ અમે રત્ન પડાવતા. એ જે દિવસ આકાશમાં પતંગોની મેદકિલ કડાવતા. ધરના સોઠા કહેતા કે રાતે જીવમાં પણ મેટીથી 'એ...કાઈયા...છા' એમ બૂમો પાડી જીરવા. એ કાંત્રિની આમઠી રાતે વાંટડા પરાનું એટલું જોરવાઈ ચલું હોય તે તો નહીં વાણી જરાબર વાળતા. પહેલી સવારે ક્યા પતંગ પડેલો કડાવતો એ નહીં કરતા. ફટલા કનકલા સાંધવા મુંઝર અને બને તો લાલી માગી લાવી તૈયાર રાખતા. ચાર પાંચ માગ્યે તો કીડીને મરજ કપડામાં વાંટલાઈ ઉપર પડેાંચી જતો. કપાઈને આવતા કનકલા પકડતા છપ લાળે રાખતા. પછી આહિરતે રહીને મુકરર પતંગને મુકરર માંલ પર મુકરર સમયે કડાડી જીરવાવજુમાં પ્રવે-સતા સુરજને એ અંત્રલે આપતા. પવનનું ધર સાકું હોય તો ખૂબ મન આવતી. પવન પડેલો હોય તો નાસિયાસ થઈ બેસી રહેલો ને ટાળજીમાં મારતા. અને ને મુસવંટો કારે હોય અને ચડાવતો જ પતંગ ટૂંચીને રરતો લે એમ હોય તો નાના પતંગ લેના. ચોમેર 'કાઈપોણ'ની યા જરા ઘરમાં આવેલાની 'કદાઈ'ની ચિલિયાની જો કદાચ કરતી તે સંમિજતા અમે પછુ તેમાં સાથેલ થતા. એકાએક, એલાં ખાતો, મદમર કાંધીયાથે આવતો કોઈ બારી કનકલા ને ઝડપથી પકડતા તો 'પકડેલો, ...છું' કરી ચીસ નાખતા, અને હજુ એને જરા રિધર કરી, જીરવાવાની તળવીજમાં રહીએ એટલામાં તો, કોઈ અંદોળ પાછળથી વધતો વધતો બાવી પેચ હઈ કોઈ ના-તો પિચિયાઈ પછી કરી રડવા લેવા પછુ થઈ જતા.

પાંચમી ને બદન પહેરી માગાહ આટલેને ઘુમારે ઉપર આવતા. તે પહેલાં આપણી ઉપર જ થતાં પછુ આમાં છપ લાને મેટી જ આસપાસની બધી અગાશીઓમાં બાવી જ કંઠે ભગી. મમન ચિલ્લી તો નીચો અગાશી છોડી લાયા છાપરા પર માટલું નાખી

ત્યાં જ બુકાવતો. જરા આવે કલેક ડોળી લાલચટક સાધવી અને જુલાની શાલ એટી કરસાણી સુરતી પતંગ કડાવવાની તૈયારી કરતો. પાછળ પડતી કાંત્રીને બેલેલા વળી સલાહ આપતા. ત્યાં પાછળથી એ પાછળથી, વારેખમ બાંધી કાઢીના માનખૂત મેરા પતંગ ચોટતા ચોટતા આપણે આપણે નિગાહ રંગોની અંદાધી વધતા આવતા: મણે બારબને વાંટાળતા જતા હોય તેમ. 'અરે અરે! એ તો પેચ છે...સરડીના! એ રહ્યા...એ રહ્યા પેચ.' વચ્ચે કોઈ અડધાયા તો સફા! છુટી પરાંચે પેચ ચાલતા, અને આખરે (જાનુ ૫. ૩૬૫)

મિત્ર
અધિગણચાલો લોહી લઈ
નઈ તેને શરીરમાં પ્રવેશીને
પરોપકારી રક્તવાહિનીઓ
લોહીને હૃદયમાં પાછું લઈ
આવતી શિગમી

હૃદયની અજળ કરામત :

હૃદય

માતાના પેટમાં બાળક પાંચ માસનું થાય ત્યાંથી માંડીને તે માણસની આયુર્ધર્મિયાં મુધી-૬૦, ૮૦, કે ૧૦૦ વરસ મુધી-તે સતત ધબક્યા જ કરે છે. રાત ને દિવસ, આપણે કામમાં હોઈએ કે લીધમાં, મનૂરી કરતા હોઈએ કે આરામ, પણ તે તો વણથંક્યું, થાક ખાવા કે ગરામત માટે થંક્યા વગર-અવિશ્રાંત ને સતત ધબક્યા જ કરે છે : મિતિમાં ૬૦ થી ૮૦ વખત; દિવસમાં ૧,૦૪,૦૦૦ વખત; અને ૬૦ વરસના આયુષ્યમાં ત્રણ અજળ વખત : સતત ધબ ધબ, ધબ ધબ, ધબક્યા જ કરે છે.

પ્રાણીમાત્રનું હવનજન હોદી છે. એને વિષે વિચિત્રવાર માહિતી આપણે અગવ લખી ગયા. (અંક ૩૦૫). શરીરના ફરફરે પ્રાણવાયુ અને પોષણદ્રવ્યો પહોંચાડનાર, અને ત્યાં ઉત્પત્તિ પચોક્કાં ધ્વજાદ્રવ્યોને ધસાડીને બહાર લઈ નવાર એ 'હવનજન' શરીરમાં ફરતું જ રહે છે અને એ જોમ ફરતું રહેવા કપર જ માણસની જિંદગી અવલંબી રહેલી છે. કાપલા તરીકે, જે અગવમાં હોહીનું સમગ્ર માત્ર થોડી સેકંડો માટે પણ યંત્રી નવ્ય તે માણસને જાણ બની નવ્ય; અને આ રિવિત વધુ વખત હોવાય તે મૃત્યુ થાય ! હવન માટે આવા ઉપચારો એ 'હવનજન' હોદીને ફરતું સમવાનું અને તેને ખૂણેખૂણે પહોંચાડવાનું કાર્ય હૃદય કરે છે. છાતીના પોલાણમાં બે ફેફસાં વચ્ચે ગોઠવાયેલું હૃદય આપણી બંધ મૂડી નેટલા કર્કનું અને શીઠ આકારનું હોય છે. તેની ચારે કાર ચિક્ર પાતળી ત્વચાનું બે-ત્રણ આનરજી સ્થિતિય થોડેલું હોય છે. એનું નામ પરિહૃદ (Pericardium). એ પરિહૃદનાં બે પડમાં પાણી પ્રવાહી 'પરિહૃદ જન' હોય છે. શરીરના બીજા અવયવો-જેવા કે ફેફસાં, આંતરડાં, ગુદા વગેરે પણ, પૈશ્વિક રમકડાં બાકડાં હોય તેમ પેટના પોલાણમાં ફરતું નથી હોતાં, પણ તેમની ચારેકોર પાતળા રનાયું આવરજી કે થેલી હોય છે. પરિહૃદ-જનથી પરિહૃદ મુલાયમ રહે છે. આથી સંદોહિત ધબકતું રહેતું હૃદય પોતાની એ સતત ગતિ દરમ્યાન, આસપાસના બીજા અવયવો સાથે ઘસાઈને ઈશ નથી પામતું હૃદય, ભણે કે પરિહૃદ રૂપી થેલીમાં આદર લઈકતો ન હોય તેમ, તે ઈશ તેના પહેલા વાગમથી નીકળી થોડી રક્તશિશી દ્વારા શરીર સાથે જોડાયેલું છે. જાળીને વાગ શરીરની ડાહી બાજુ ભણી ઈશતો, ખાનુના અવયવો કપર ગોઠવાઈ લટકતો રહે છે. હૃદય છે તે ગાંત્રીના હોય એ નક્કર નથી પણ પોષા છે. બીજા પટે તેના બે બાજુ : જમણે ને ડાહ્યા. જમણા બાજુમાં શરીરમાં ફરીને અગ્રજી જનું હોદી પાછું આવે છે. ને ડાહ્યા બાજુમાં ફેફસાંમાં શુદ્ધ રક્તનું હોદી આવે છે. ન્યાયી તે શરીરમાં સંકર નવ્ય છે. હૃદયનો એ દરેક બાજુ, વચ્ચેમાં પડતા વડે બીજા બે બાજુમાં વડેવા-એકો છે. એકે હૃદયના કુલ ચાર બંદ બન્યા. એમાં કપરના બે ખંડો નાના હોય છે. તેને આકાર કાન જેવા હોય તેને ક્વિંક (Auricle)

હોય છે : જમણી ક્વિંક અને ડાહી ક્વિંક. નીચેના ખંડો થોડા હોય છે. તેમાં હોદીને નજીક રહેતા હોવાથી તેમનું નામ ક્વિંકશય (Ventricle) છે : ડાહું ક્વિંકશય અને જમણું ક્વિંકશય. હૃદયના બે બાજુમાં જોળણ પૂરતા આવા ભાગો પડ્યા : કપર ક્વિંક અને નીચે ક્વિંકશય. ક્વિંક ને ક્વિંકશય વચ્ચે હોદીના અવરજન માટે દાર (અવન) હોય છે. આ દાર જમણા બાજુમાં પેરિહૃદ (હવાઈ છત્રી) જેના આકારના ત્રણ પડનાં, અને ડાહ્યા બાજુમાં બે પડનાં બનેલાં છે. આ વાલ્વની રચના એવી હોય છે કે ક્વિંકશયમાં સંકોચાય ત્યારે તે નિકાઈ નવ્ય. તેથી ક્વિંકશયમાં હોદી પાછું ફરતું નથી. હૃદયના ડાહ્યા-જમણા ભાગો વચ્ચે હોદીના અવરજન માટે સીધી ખાંચ નથી. પણ ત્યાં થોડી પહેલાડનાર નાડીઓ હોય છે. ક્વિંકશયમાં હોદી જમણા વાલ્વ છે ને ક્વિંકશય તેને બહાર ધકેલે છે. આ દરમિયાન હૃદય ધબક્યા કરે છે. ગરબાઈ, કોષ કે હોડાવા પછી, છાતીના ડાહ્યાબંધને, સ્તનપ્રદેશ કપર, જમણા હોડાની આંગળીઓ મૂકીએ તો હૃદયના ધબકારા માત્રમ પડે છે. ભયથી બીનેલા બાળક, વેબી કે બિલાડીના બચ્ચાને બાજમાં લઈએ તો આપણા હોડાની આંગળીઓ પર એકા હૃદયના ધબકારા આંટો-લતો જણાય છે. હૃદયના ધબકારા પ્રાણીમાત્રના હવંતપણના દરેક છે. છવ ક્યાં વડે છે ? એ પ્રશ્નો કત્તર સંજ્ઞા રૂપે આપને હોય તો કહેવાય કે હૃદયમાં. કારણકે હૃદયના ધબકારા બંધ થાય તો તેલનું ચેતન બ્રહ્મ નવ્ય છે. હૃદયનું કાર્ય છે ધબકવાનું. એમાં બે ક્રિયાઓ સમાવિષ્ઠ થાય છે : હૃદયનું સંકોચાણ (Systole) અને પહેલા થવું (Diastole). પ્રથમ બે ક્વિંકશય સાથે સંકોચાય છે. તે સમયે ક્વિંકશયો દ્વારા પડે છે, એટલેકે પહેલાં થાય છે. ક્વિંકશયોના સંકોચનથી ક્વિંકશયો હોદીથી ભરાય છે. પછી બંને ક્વિંકશયો સંકોચાય છે. આથી હોદી થોડી રક્તવાહિનીઓમાં નવ્ય છે. ડાહ્યા ક્વિંકશયના સંકોચનથી હોદી શરીરમાં નવ્ય છે. આ વખતે ક્વિંકશય પહેલાં થાય છે, જમણા ક્વિંકશય દ્વારા શરીરમાં ફરીને અગ્રજી બનેલું હોદી ભરાય છે. હૃદયની સંકોચવાની અને પહેલા થવાની ક્રિયા 'પ્રેશ-પંચ' એવી છે. આ ક્રિયાઓ રટેરેક્ટોપ (રટીને તપાસવાની બેન્ચી) દ્વારા

યોગાસને

આપણાં શરીર મન અને જ્ઞાનતંત્રોએ ત્રણેને સ્વસ્થ રાખતી વ્યાયામપદ્ધતિ

૭ : શલભાસન

આ

આસન પૂરે પૂરું થાય એટલે શરીરનો દેખાવ

તીક જેવા થાય છે, માટે એને શલભાસન કહે છે. શલભ એટલે તીક. હાથ સુધી નહોતો. પગની તલિયાં ઉપર રહે એવી રીતે પગ રાખેા, અને બંને હાથ બાહુમાં મૂકી વાળીને રાખેા. ખભા, હાડો, મોં, નાક વગેરે જમીનને અડેલાં રાખેા. હવે હાડો આસ લેા અને છાતી તથા હાથ ઉપર આખા શરીરનો ભાર રાખી. પગને સીધા રાખી, જાચા કરેા. ડાંચણમાંથી પગ વજવા લેઇએ નહિ. એટલે સુધી પગ જાચા લેઇ જાય એટલે સુધી લઇ નહોતો. પણ શરીરનો નાભિ સુધીનો ભાગ જમીનને અડેલો રહેવો જોઈએ. આસ રોજી રાકાય એટલી સેકન્ડ આ આસન યાદુ રાખેા. પછી

મીથે રહીને પગ કઠારો અને આંશીઆસ સાર કરેા. આસની દિશ સામાન્ય થઈ જાય એટલે ફરીથી આસન કરેા. જોડામાં જોડા જે ને વધારેમાં વધારે સાત વખત આ આસન કરવું. આસને કટીપ શ્વ લઇને રોજી ન રાખેા. સ્વાભાવિકરીતે રહેવાય તેટલી નેપાર રહે એકદમ બંને પગ જાયકતાં ન રાખે તો થોડા દિવસ એકમે પગ જાયજીને ટેવ પાડવી. એવી રીતે એક પગ જાયકાય તેને આ શલભાસન કહે છે.

આ આસનથી હિડની (ખૂનપિંડ) તથા પેટને યજ્ઞા કાચા માય ઇ કાચુભાઇ શુકર

સાંભળ્યો તે તો 'જીવન'ના લજ્જ-ડળ, લજ્જ-ડળ, લજ્જ-ડળ અચાને, એક મિત્રેએ એકે એક તાલથી થતા સંભળાય છે. આ ધનકારના ભેરે હૃદયમાંથી લોહી રત્નવાહિનીઓ દ્વારા શરીરમાં ધકેલાય છે. હાથના અંગુઠાના મૂળમાં આંગેથી નસ (નાડી) ઉપર બીજા હાથની આંગળીઓ મૂળમે તો ત્યાં પણ નાડીના ધનકારા ચલાય છે. એક નિશાં નાડી ૭૦થી ૮૦ વખત ધનકારી હોય છે. ભેકે કમર પ્રગળે પાં ફેરફાર હોય છે. જે વર્ષના બાળકમાં મિનિટના ૧૦૦થી ૧૨૦ હારા થાય છે, જ્યારે ૮ વર્ષની કમરે ધનકારા ૮૦થી ૯૦, ૧૫ કમરે ૮૦થી ૮૫, પુષ્ટ વયે ૭૫થી ૮૦ અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પછી ૭૦ જેટલા હોય છે. આ સમયાગાં કસરત, ખોરાક, સ્વેચા, રવસતા હવામાન અને મોંઘી જનુસાર થોડી વધવટ થાય છે.

હૃદય સતત ધનકયા ન કરે છે; રાત ને દિવસ. આપણે કામમાં ડાઉએ કે જામમાં, લડતા હોઇએ, ગમ્મડી કરતા હોઇએ કે આરામ, પછે તે તો અચિરત ધનકયા ન કરે છે માણસ કે તેના મગજની જેમ તે જામમાં પે પડતું નથી. તે તો વળજશું ધનકયા ન કરે છે. મિનિટમાં ૭૦થી ૮૦ વખત; દિવસમાં ૧,૦૪,૦૦૦ વખત; અને સિતે વર્ષની આશુર્ગર્ભાદારમાં ત્રણ અબજ વખત ફેરક ધનકારા વખતે ડાળા ને જગણા રુધિરાસયોમાંથી ત્રણ ઓસ લોહી બહાર ધકેલાય છે અને શરીરમાં જાયે ફરી વળે છે, જે એક કલાકના સમયમાં ૮૦ જેલન થાય અને ચોવીસ કલાકમાં જે દબ્બર જેલન થાય. કસરત, શ્વ કે કારે કામમાં રોકાયા હોઇએ ત્યારે તે ખૂબ નેસપી ધનકે છે ને મિનિટના ૧૫-૨૦ જેલન લોહી શરીરને પૂર પાડે છે. શ્વમાંથી જટયા બાદ હૃદય જનતી હડપે પાછું પોતાની ગતિએ આવી જાય છે.

પુષ્ટ શરીરમાં બાર રતલ લોહી હોય છે. અતિ લીધી રતલ હૃદય દ્વારા શરીરમાં ધકેલાયા ફરીને શરીરના કોષોને આંતરંગમાંથી મેળવેલું પોષણ અને ફેરફારમાંથી મેળવેલા પ્રાણવાયુ આખ્યા ન કરે છે. હૃદયની ગતિના દિસાએ ચોવીસ કલાકમાં એક દબ્બર વાર શરીરના કોષો લોહી દ્વારા પોષણ મેળવે છે અને સાફરુંક થાય છે. હૃદયનું કદ અતિની બંધ મૂકીના જેટલું હોય છે. વયુ ૨૫૫૨ થવા તેનું માપ આ પ્રમાણે છે: લંબાઈ પાંચ ઇંચ, પહોળાઈ ત્રણ ઇંચ અને જાડાઈ આડી ઇંચ. વજન ૨૫૧ ગ્રામ. અધિજ લગજમ હોય છે; અગર તે બ્રહ્મના વજનના ૨૦૦મા ભાગનું. આવા નાનકડા અવ-

યવની કાંઈકમતા તો જુઓ! રાત અને દિવસ, અદેર માનવી છઠે ત્યાં સુધી, અવિચારત, અચાત માટે કે જરા થાક ખાખા માટે જીવન વખર, સતત કાંઈ કરે છે! તેના સખત ભાગને ખ્યાલ તો લો ચોવીસ કલાકમાં તે જેટલું બધું કામ કરે છે! કોયે જવાબી મોટન વજન ૫૦ ફૂટ જાય લઇ નહોતો જેટલી શ્વ કરેા પડે તેટલો ભગ, અગર તો ૧૨૦ દન (૧૭૨૦ મણ) વજન જમીનથી એક ફૂટ જાડું કરવામાં જેટલું તિર લેઇએ એટલું ભેર, હૃદય કલાવતું હોય છે આવો સખત શ્વ કલાકવા માટે પોષણ પણ અધિક લેઇએ! શરીરના લોહીને કુદ્દા આમ હૃદયની મોંઘપેશીઓને પોષણ આપે છે.

આવો સખત શ્વ કલાકવા હૃદયની મોંઘપેશી આખા શરીરની મોંઘપેશીઓ કરતાં વે મજબૂત હોય છે; અન્ય પ્રાણીઓના હૃદયની મોંઘપેશીઓ કરતાં પણ મજબૂત, કારણકે અન્ય પ્રાણીઓ મગજનું કારે કામ કરતાં નથી; જ્યારે માણસના મગજને ખૂબ કામ કરવાનું હોવાથી તેને મગજમાં પુષ્કળ લોહીની જરૂર પડે છે અને હૃદયને ત્યાં જાયે લોહી પહોંચાડવાનું હોય છે.

શ્લુષ્કોમાં કામ હજવું હોવાથી તેની મોંઘપેશીઓની દીવાલો પાતળા અને નરમ હોય છે, જગણા રુધિરાસયને લોહીનો જથ્થો ફેરફારમાં ધકેલવાનું કાંય કારે હોવાથી તેના રેનાપુઆ ખડતલ અને મજબૂત હોય છે. પરંતુ આના કરતાં વધુ વધારે નેસજતું કાંય તે કાણું રુધિરાશય કરે છે. તેનો ધનકારા અગર તો સંચોચન એટલું તો નેસજતું હોય છે કે જેથી આખા શરીરમાં, જિવે મગજમાં ને નીચે છે. પછની આંગળીઓ સુધી, સર્વત્ર લોહી ફરી વળે છે. માનવેતર પ્રાણીઓમાં મગજ હૃદયની સમાંતર કીડીમાં મોઝાએનું હોવાથી કાણા રુધિરાસયને ત્યાં લોહી પહોંચાડવા માટે બહુ જરૂરત જોડાવાનીનીથી હોવી, પણ માનવીમાં તે માથું જાયે હોવાથી જરૂરતે છે ત્યાં અગર લોહી પહોંચાડવાનું હોઈ, કાળા રુધિરાસયને ખૂબ જરૂરતમનું કામ કરવું પડે છે. આથી કાળા રુધિરાસયની મોંઘપેશીઓ (Muscles) ખૂબ પુષ્ટ અને અતુલ શક્તિશાળી હોય છે. કાંયે પડમે હૃદયના મળકારા આંગળીઓ કીડીની હોય છે તે તેના અર્ધપી વાળા છેડાના (Apex of the heart) ના ને હોય છે.

હૃદયની મોંઘપેશીઓની રચના વિગળ પ્રકારની અને મજબૂત હોય છે. મોંઘપેશીઓના રેનાઓ-વંતુઓ (Fibers) એકબીજા

સાથે મુંબાઈમાં, પોળાકારે મથરામાં અને હાઈલેન્ડમાં એકલાવા દોય છે. આથી સંકોચન વખતે હૃદયની દીવાલો એવું તેા કાર્ય કરતી દોય છે કે લોહીનું છેદ્દીનું પશુ નિર્વાહનને બહાર નીકળી જાય છે.

આવા સતત કાર્યરત હૃદયને આરામ પશુ મળતો રહે એવી આખા દિશામાંથી રચનાવાળી એની વિચારીલતા છે. આપણે મૂડી વાળીએ એવીરીતે હૃદય એક સામૂદ્ર દેવી સંકોચાઈ નથી. પશુ એની સંકોચનક્રિયા કહિંકાઓમાં શરૂ થઈ પોલની નિષ્ક્રિય થઈ આજીવ વધી, નજાણા સંધિરાશય કપર થઈ, છેવટે કાળા સંધિરાશયમાં પાણી ઘાળા ઉટે વિરમે છે. આ દરમ્યાન સંકોચન માગેલી કહિંકાઓ ને સંધિરાશય દીવાં અગર તેાં પહેલાં થઈ આરામની રિપતિમાં પરે છે.

હૃદયને દરેક ધબકારો એક સેકન્ડના રૂઠું બાંધ નેટરો સમય રોકે છે. કહિંકાનું સંકોચન સેકન્ડના રૂઠું સાથે સમય સુધી ચાલે છે, પછી દીવા પડવામાં કે પહેલાં થવામાં સેકન્ડના રૂઠું સમય વીતે છે. આ પછી સંધિરાશયનું સંકોચન શરૂ થાય છે તે સેકન્ડના રૂઠું સમય સુધી ચાલે છે, પછી તે સેકન્ડના રૂઠું સમય સુધી પહેલું રહે છે. આ પછી હૃદય સેકન્ડના રૂઠું સમય સુધી આરામ લે છે. ત્યાર બાદ બીજી ધબકારો શરૂ થાય છે. ચેરપીસ કલાકમાં હૃદય એ એક લાખ વાર ધબકે છે, એ જ ધબકારા વચ્ચેના આજીવન આરામ વખત સુધી આરામ પશુ લે છે. આ રીતે અત્યંતરી કરતાં ચૈત્તીય કલાકમાં હૃદય એક કલાકના આરામ રાખે છે. સિતેર વર્ષની આજીવન કલાકમાં આસપાસ એકબીજી સેકન્ડે નેટરો રાખી લેવાઈના તાલ શરૂ થાય એક મિનિટી કામ કરતું હૃદય આ રીતે અગમી પશુ વિશ્રામ મેળવે છે. આથી તે સાતીસ કલાકનામાં પશુ મરામત માટે કે થાક આવા માટે યોગ્ય વગર કામ કરવા શક્તિનું દોય છે. સખત શ્રમ કરનારને, શ્રમ વખતે પશુ આરામ પૂરતો સમય મળતો રહે તો, તે લાંબા ગાળા સુધી કાર્યવાહી વહી શકે એ હૃદયના કાર્ય કરારથી ક્ષિત થાય છે.

પાછલા પૂકામાંનું ચિત્ર : રામાયણના ચિત્રપ્રસંગે

કાલુશમાં સરાયેલા આરતીય કલાકરોનામાં રમૂ વચેલી તણ ફૂટિંગે બધા એકમાં આપેલી. તેને અનુસંધાને, એ જ પ્રદર્શનમાંની 'રામાયણના ચિત્રપ્રસંગે'માંની તણ ચિત્રપટ અર્ધાં આપ્યા છે; બીજાં ચિત્રોને અનુરૂપ એવી રચના વિશિષ્ટ છે. વચ્ચે મુખ્ય પ્રસંગ આવેબીને, બાહ્યની બે લક્ષીઓમાં તેનાં અનુરૂપી આલેખો છે. વચ્ચા ચિત્રની નીચેના ને ગાળામાં છુટાની લાટ આવેબી છે તેમાં ચિત્રપ્રસંગને અનુરૂપ વર્ણન, 'સોહા કે રામાયણની વાતમાં આ મૂડી રાકાય. પહેલા ચિત્રમાં 'રામનાનું' હૃદય છે, એની નજીબી બાહ્યની લક્ષીમાં તેના કેસવની રંગીબો પુરાની દર્શની છે નજારે ડાબી બાહ્યની લક્ષીમાં કેટલીને સંસેરી ગંધરા તથા રોકામન નતમરતક-પાત્રનું આલેખન છે. એ જ રીતે વચ્ચા ચિત્રમાં, પંચ-વર્ણમાં સીતાની નિદ્રાથી લાચારીએ મુગને હબુજા નતા રામના આલેખનની ડાબીનજીબી બાહ્યને રાગ અને મુગની લક્ષીમાં છે. નીચે 'અરોકાવનામાં સીતા' દર્શાવતા વચ્ચા ચિત્રની પડખેની બે લક્ષીમાં 'સોહામનમ રાગ' હૃદયપશુ તથા સીતાસોહાની મેનજી કરતાં વનુમાનાદિનું આલેખન છે. કલકત્તાની સરકારી કલાશાળાના આચાર્ય અને બંગાલસેનીના કલાકારોમાં આવડી હોવાનું રચાન પ્રશંસા સાંકળેલ કલાકાર શ્રી રમેન્દ્રનાથ ચક્રવર્તીને જ્ઞાની આ ફૂટિંગમાં પશુ અમુક દોષો નહીય છે; છતાં સમગ્રવધા, એક નજીબ રમૂઆતરીથી તરીકે, તેમજ નીચી લોકહૃદયમાં વિરસાથી બનેલી ઇનરવર્ષમાં કે રચના, બીજી બધીરીતે નયનાવિરામ આવેખન તરીકે આ ચિત્રો અને એનાં છે.

હૃદય શાપી અને કેવીરીતે ધબકત રહે છે એ પ્રશ્ન થોડા સ્વાભાવિક છે. આતાના પેટમાં બાજુમાં ચાલતું દોય ત્યાંથી હૃદયનું ધબકવાનું શરૂ થાય છે, તે છે વ્યક્તિની આજીવનમાં સુધી અવિરત અવિશ્રાંત ધબકવા જ કરે છે. આ રીતે તેને ધબકાવ્યા કરતી હૃદયની માંસપેશીઓ આજીવન હાથપગ, આંગળાં, પાંચ, આંત્ર કે છાત્રની જેમ આજીવન કાળમાં નથી. પશુ તે રેવેર (Automatic) છે. પોતાની મેળે જ ચાલ્યા કરે છે; આજીવન હાથપગ અનુસાર પડતી નથી. અન્ય માંસપેશીઓ કરતાં તે ચાર પાંચ ગણી શક્તિવાળી. કે વિશિષ્ટ રચનાવાળી દોવા છતાં થે તે માંસપેશી જ છે. એટલી દરેક માંસપેશીની જેમ જ્ઞાનતંત્ર એની આજીવન અનુસાર તે કાર્ય કરે છે.

હૃદયમાં જ્ઞાનતંત્રના કાર્યો છે. તેને એક નજીબ નમજી કહિંકામાં મોડી શિરાઓ પારો છે. અંગેછમાં તેનું નામ સીના-આરિ-કચ્છર નેક છે, એ જ આજીવન હૃદયના ધબકારા શરૂ કરનાર (Pace Maker) છે. બીજી નજીબ નમજી અને ડાબી કહિંકાની વચ્ચે આનેલી દીવાલ કપર છે. આથી જ્ઞાનતંત્રનો સંધિરાશય કપર ફેલાયેલા છે. હૃદયનું કાર્ય શરીરની નરરિયાતો અનુસાર રહે તે માટે તેનું આ રેવેર-કાર્યતંત્ર પશુ મગજની દોરબળી દોર રહે છે આ માટે મગજ અને હૃદયને જોડતા જ્ઞાનતંત્રનો છે. આમાંનાં મુખ્ય બે, સિમ્પેથેટિક જ્ઞાનતંત્ર હૃદયને વેગ વધારે છે; વેગસ જ્ઞાનતંત્ર ઘટ્ટ કરે છે. મગજની રૂકરૂકીથી વખતે સિમ્પેથેટિક જ્ઞાનતંત્ર કલેખના પાંચે છે. આથી હૃદય ખૂબ ઝડપથી ધબકે છે. નજીબ વધ, બીક, દુઃખ, કદાચરીતના વગેરેથી વેગસ જ્ઞાનતંત્ર કલેખના પાંચી હૃદયની ગતિ મંદ કરે છે. આમ સિમ્પેથેટિક અને વેગસ હૃદયને અનુ-ક્રમે ચાલુક અને સમાપ્ત સમાપ્ત છે. જો મોટા પાટા સાથે જોડાયેલા પોટા જેવું હૃદય છે. સિમ્પેથેટિક તંત્રનો ચાલુકની જેમ એ દોરારો થાય છે, ને વેગસ તંત્રનો કલેખની જેમ એ વોટારો કાળમાં રાખે છે.

'ચિત્રમોહન'નું ચિત્ર : સમર્પદના કહેતો

એના મથાળાની વાવડાલિપિ મુખ્યકેમ આજીવન સંદેશના દરેક અક્ષર દીક ગાવડો-ખજાસંભા મૂકતા તેાં લાંબુ તોરણ બંધાય, એટલે નવાંબો થાય અવધારમાં આવતાં નિષ્કર્ષિત અનુક્રમ આસ આંવરજાતીય અક્ષરમુદ્રો ચેતનામાં આંબ્યા છે; જેના કે RV એટલે 'ક્યાંથી આવે છે?' NC એટલે 'મથાળામાં બીજો', FR એટલે 'માણસ બેઠી પડાયો છે, હોલી મોકીંગ', વગેરે. વળી, C એટલે 'હા' અને N એટલે 'ના' જેવા એમસરી સંકેતો કપરાંને, કહેડ નવાંબો પોતાના નામની આર અક્ષરોને મેળવે સંકેત વપરાય છે.

આવી જ રીતે મુંબાઈના આરામાં આવનાં-નવાં નવાંબોને દરામનની માહિતી આપવા માટે મુંબાઈના પોર્ટલેટ દ્વારા બેરના પોર્ટલેટ સિગ્નલ પોર્ટલેટ પર, ચારેક ફૂટ બાસમાં લેખવારસ, વિશાળ કે સંકુ બહારનાં પારિવાં જરકાવજાં દોય છે. પૂલ અને સંકેતવાળાં દવાગળ મથાળે પરીથી થતી આમાદોઓ અનુસાર બેરમાં વચ-ચાં દવાગળ તથા આગામી બપ વિચેની તેમ બળી વિરસે એ પારિવાંદાર, અને રાચે જૂઠાના બાસની કાલ તથા સફેદ બનીના-ના સંકેતો મોહને આપવામાં આવે છે. ૧૧ પ્રકારના એ સંકેતો સમજી આ સંકેત ચિત્રમોહનમાં આવેલી છે. દરેક નવાંબ તથા મોહને વ્યક્તિત્વ સંદેશાઓ મુંબાઈવાળાં આજીવન પડ પડે એટલા માટે મુદતા આ સંકેતો તરફ વધારે જાણેલા મોહને આજીવન જરની આપવા; તેથી તેઓ માટે તેમનાના આગમનની આજીવન કરવા એક માણસ બળી મોહીઓમાં નવકે વચકતો વચકતો સાચમેત હેલેના મુગની બધ એવી વખતેના પશુ કરવામાં આવે છે.

વન-વનસ્પતિ રૂપી દેશની આશુભોજ સમૃદ્ધિમાં પ્રવળને રસ લેતી કરવા માટે ચોખ્ખાં બેરિયાનું

વૃક્ષોનું સંગ્રહાલય

અમેરિકાના સિગ્ગો નગરમાં વસ-
ત્રેમીઓ ને વનસ્પતિશાસ્ત્રના અ-
ભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓને માટે નેદનપન સમું એક
આનંદ સંગ્રહસ્થાન આવેલું છે. એ છે 'વૃક્ષોનું
સંગ્રહાલય.' એમાં અમેરિકાનાં કિસમકિસમનાં
વૃક્ષોના નમૂના નિચતવાર માલિની સાથે ફળદ્રુ-
કપર્ણો ગોઠવ્યા છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના એ બીજા
નગરના સહેરના હર-પ્રદેશમાં આવેલું એ મુ-
લ્યેય વનસ્પતિપ્રેમીઓ તથા અભ્યાસીઓને
મન ચાલાધાર્ય જેવું થઈ પડતું છે. વિષયાત અમે-
રિકન નાણાંશાસ્ત્રી ગ્રાસીય ફીલ્ડ પોતાને અને
ચંચાળીને અમેરિકન પ્રવળને એક પરેશા એ સંચલ-
લયમાં દેશનાં તેમજ પરદેશનાં વિધવિધ વૃક્ષોનાં
ગ્રાસીય વર્ગીકરણ, તેનાં અનુ-રૂપાગ, તથા તેનાં
લાક્ષણિકતાઓની નિખાળની બીજી વેરાશે
વગેરેના પરિચય અને અભ્યાસ સરળતીથી થઈ
શકે એવી રીતે રચેલા છે.

'વૃક્ષોના સંગ્રહસ્થાન' માટે ને સમીક વાતાવરણમાં કલાકાગમાં આવેલું 'વનસ્પતિવન'

હાખલા તરીકે 'ઉત્તર અમેરિકન વૃક્ષ-વિભાગ'માં ૪૪ ફેફસ
ગાનુરુઓ અમેરિકન તળપદાં વૃક્ષો—મુખ્યત્વે સાગ—ના નમૂના
તેમાં દરેક વૃક્ષની પદ્ધતિ તથા પાનખર અતુલા ફેટામાંકે તેનાં
પાન સાથેની એક ડાળી, તેની શાશ્વત સગજ આપતી
તી, દેશમાં તેની પેદાશ દર્શાવતો નકશો, તથા તેના લાક્ષણિકતાઓ
દર્શાવતા પ્રત્યક્ષ નમૂના રાખે હોવા છે. એ નમૂનાઓમાં દરેક
કલાકાગમાં પાંચ ફૂટ લંબાઈના સાથેના કુટ્ટો તથા અંદરના
ગુદામાં પાંચ ફૂટ પાંચમાં પાંચમાં હોય છે. આ બી રીતે 'વિદેશી વૃક્ષોના
વિભાગ'માં દેશપરદેશથી આવ્યાત યતા, ઉગારની ફિનિયર માટેનાં
દુષ્કારીમાં લાકડાં (ઇગિસ ધૂ, ફાલિય એલિય, કાપિયન
એલમ વગેરે)ના પ્રત્યક્ષ ફેફસી તથા તેના વહેરલા ને પાંચલાકેલા
નમૂના તેમજ ગદ્ય-એલમની પાંચ ફૂટ પેનેક સુધી દર્શાવેલાં છે.

બીજા એક ફેફસમાં—ગાનુરુ (મીલપા)માં—વળી દેશપરદેશનાં
લાકડાંઓનાં સવિષ્ક વળનો ગતાન્યા છે, જેમાં એબીબના વનસ્પતિ
સુખાણસે તેમનાં કદની સરખામણી થઈ સચોટરીતે દર્શાવેલી છે.
હાખલા તરીકે, 'હોરિન્ટો દેકેનેસાકો' નામના વનસ્પતિ લાકડાંનો
મુખ્ય ગુણ ધન (3" x 3")નો એક કુટ્ટો અને ચોટ ઇન્ડીયમાં
યતા 'આલ્સા' નામના લકડાં લાકડાંનું એક ચોરસકૂટ માપનું વળુ
જન્ય નહીં અચિયું, એ છે દેકેનેસાકો મૂળને તેની નીચેના લેલકમાં
લખ્યું છે કે આ ઇનેનાં વળન સરખાં છે 'હોરિન્ટો' બારે હોવાથી
તેનો કુટ્ટો નાનો છે. ન્યારે 'આલ્સા' લકડાં હોવાથી તેનું એકલ
ન વળનમાં ચોટ અચિયું થયું.

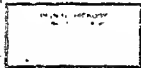
એક આખો ખેડ વળી ખાચ ફોલાના ઇડને માટે તથા દુનિયા-
સરમાં થતાં પાંખ (લાકડાં વેદની વનસ્પતિ)ને માટે રોજવામાં આવેલા
છે; જેમાં માડાગારેકરને સરિયાનાપા, પ્રાચિનનાં મોર્ગા-પાખ,
એસિયાનાં સોપારીજસ પાખ, ઇજીપ્તનાં સંધ-પાખ, દક્ષિણ યુના-
ઇટેડ સ્ટેટ્સનાં કોબે-પાખ આદિ અને કવિધ ભૂતોના નમૂના લયા
૩૫૭ (આલ્સાગ ૧૯૫૦)

તેનાં બધાં એકપાંચોની વિમત, કપરાંત ગરમ દેશમાં એ બધાં
આર્થિક દ્રષ્ટિએ ટવનમાં ફેટી આરંભથી તે ગદ્યવનમાં છેતે ગતાન્યું છે.
અચિયમમાંનાં વૃક્ષો તથા ઇડોના નમૂના લેખ્યું રીતે આજે
ફળ બનાવવા માટે ખૂબ અદ્યેગન કલાકાગમાં આવે છે. એ દેશોનાં
વૃક્ષો હોય ત્યાં તેને માટે ખાસ સહેરો થોડને ટવન નમૂના મેળ-
વવામાં આવે છે, અને પછી તેમાંથી ધડ, ડાળી, ટાંખનાં વગેરે ને
રહી શકે તેમ હોય તેટલા મુજબના રાખીને, ખાખીમાં પાંદડાં, ફૂલ,
અથવા વગેરે અચિયમની લેગારેટરીમાં, પ્લાસ્ટિક, કાચ, મીઠુ, પ્રાનુની
પતરાં, રેશા વગેરેમાંથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. પછી તે ફેટલાં તેા
આજે ફળ બનાવેલાં હોય છે કે અલગલગ તેના અભ્યાસીઓ પછી
કળી નથી શકતા કે પોતે ભૂલે છે તે નમૂના બતાવેલી છે.

લાકડાં અને પાંદડાંનાં સિવાયની વૃક્ષોમાંથી ધની બીજી વેરાશે
એ ખેડમાં રાખવામાં આવી છે, જેમાં લાકડાંનો ગાળો (કાગજ
વગેરે બનાવવા માટેનો), રૂપે-રાહન, રણ, ફે, ટુનિન, વનસ્પતિ-
ન્યય તેઓ, લાખ, બુચ, રાજ, કુદર, વાર્નિસ, વગેરે એકથી તેા
અરંભવાત વરતુઓના સંગાથેશ થાય છે કે છક થઈ નહીં.

એ લાકડાંમાંથી છેદ પાડીને રણ, કુદર કે રાજ જેવા પદાર્થોના
રસ મેળવી શકાય છે, તેવાં વિવિધ ગ્રામીમાં આખી થકનાં થકનેના
પૂર્ણ પરિપૂરક રૂપમાં, ફાંપી લાખીને રાખવામાં આવ્યાં છે; અને
તેમાં, રસ મેળવવા માટે કચક પદ્ધતિને કેવાકેના છેદ પાડવામાં
આવે છે તે કુદર છેદ પાડીને બતાવેલું છે. એવી જ રીતે ફિલિપ્-
અમેરિકાનાં 'લેખપૂર્ણ પાઈન'માંથી રૂપે-રાહન તથા રશિયામાં પતાં
'કોચ પાઈન'માંથી રૂપે-રાહન તેમજ તેલિયા રાજ મેળવવા માટે
કચ રીતે છેદ પાડવામાં આવે છે તે પછી દર્શાવેલું છે.

નાના હાડકાઓના ખેડમાં દરેક હાડકા વર્ગ માટે એકેક અલગ
કલાકાગ રાખેલું છે, જેમાં એ વર્ગના હાડકાઓની મોટામાં મોટી ૫૦
અચિયમવાત ગદ્યવનની બેટા રાખી છે. હાખલા તરીકે વસાળાની
બેટાના હાડકાં વર્ગ એકલા નિરંતર છે કે તેને માટે ચાર માનુસ્ય એ

‘પ્રણાના સમપરચાન’માંના ‘હામારની લાકડા’ના ચિત્રાચમાંનો એક નમૂનો. આપા દરેક નમૂનામાં આટલી વસ્તુઓ હોય છે: (૧) વચ્ચે તે ઝાડની પાન-ફળ-ફૂલવાળી આબેદૂબ ટાળી; (૨) તેની બંને બાજુએ બે ઢાલિયા-જેમાંની એકમાં તે વૃક્ષનું પાનખરનું દરેક ને બીજામાં વચેતવણનું નવપદ્ધતિત દરેક; (૩) નીચે, તેનું નામ તથા દ્વેશ સંપૂર્ણ સાચીય પરિચય આપતી ટાળી; તેની નીચે (૪) અમેરિકામાં તે કયેકયે રચેલે થાય છે તે ઘેરા રૂમથી દર્શાવેલો નદરો; તેની નીચે (૫) તેના ઘડનો વચ્ચેથી વહેરેલો ફરેલો, જેમાં તેનું આયુધ તથા આંતરિક રચના દર્શાવતાં વર્ણ દેખાય; અને બંને બાજુએ (૬) એ ઝાડના ઘડના પાવેક ફેટ દીધા ફુકડા તથા તેના અંદરના ગાળાના સળ દર્શાવતા અંજાલાં તેમજ વચ્ચેનાં પાટિયાના ફુકડા.

૧. રીતે નાનાં ઓપધીય ઝાઝાનાં ને જોંપમાજીનાં પણ નમૂના છે. પલમ, હોઠા, ચેરી, પેર, ગોપલ (સરખન), ચુરોરિયન સુલાળ, તથાપદાં અગેરિકન જેળ ઓપલ, બેરોની ફળદ્રુપી લલેલી રંગસર ડાળીઓ ને તેની નીચે તે દરેક વર્ગનાં લાકડાના નાનાં દુકાં મુજી તેનું છમારતી મદતર ફાંસવતાં છે કળટી કારેલાં છે.

પણ આ સંમદરયાનનું સર્વદેસર એક તો છે, રક્ષકસંચોની ધાયામાં ઉચરવામાં આવતાં નાનાં ડોડાનાં થપવતો. જોમાં શેડાંક નંગી વૃક્ષોની ઘેરી ધડાથી બનેલાં એકવાની નીચે, એવાં વિવિધ ડોડવાઓનાં બધાં વાવવામાં આવ્યાં છે કે જે ધાંયામાં જ લીટી રોકે. દાખલા તરીકે 'વસંત-થપવન'માં જોક, એસ, મેંપલ વગેરે જેવા રક્ષકોએની ચિરદેરી ડાળીઓની ધાયામાં કાળાં ચેરી, લાકડાંફાંસર હાટલુંપાળી, જિંદનિયમ, ત્રણ રંગતાપવાળાં વાચોલેટ, અલિ સંખ્યા-બંધ ચુપ્પોડોનાં ડુંડનાં કુટ પોતાની રંગસલક બદલાવતાં બીજી લીલામાં હોય છે; અને જોમાં નજી રંગપૂષ્પી કરી હોય તેમ, બેસની વસંતે ફૂટીએ શેડાં રક્ષકોની લાલ ક'પોલાં તથા તેના કપર નીટ્યાંકી લેલી જોનાં કળાં પાન લીલી ધડામાં અનેરી ખાત પાડે છે. વચ્ચે

ઉતરપર્ણીડી (અનુસંધાન સાચેના પાનેરી)

ધી પણ આંબો કે તેણે ઇન્કાર્ડેસ ઓફિસરને મળવાનું છે. મળવા બંધો ત્યારે ઓફિસરે કહ્યું. 'તમારે નામે જે એકાંક પચીસ ઢબર રૂપિયાનાં જે ખાતાં પકડી પાડવામાં આવ્યાં છે; અને તમે ઇન્કાર્ડેસનું નેફેરે બહું તેમાં તો પચાસ ઢબરની રાખનો કહેજે જ' હુકાં નથી. આમ કેમ ? તમારા પર કારેસર...

'મારી વાત તો સાચીયો.' થોડો વચ્ચે બતાવત કતાર બેસી ન, 'જ્યોને સાહેબ, હું તો એક સાચો નામરિક છું. આવાર માં, આજે ભેણું દરો કે, એક પછુ વરે મેં ઇન્કાર્ડેસમાં ક્યાં ફેલત નથી કરી. આપ હું કહેા છો તે પચાસ ઢબર રૂપિયા તો ઓફિસર સિવાયનું કામ કરવાના ગળ્યા છે ને મારી માન્યતા એમ છે એના પર ફર નહિ લાગતો હોય. છતાં જે આપ કહેતા કે મારે ફર બરવો જ' એકેએ, તો હું તેવાર છું. હું માનું છું મેં ની રિયલિટી સત્ય કહીલ કહી લીધી છે, અને કારેસર...'

'ના ના, જોમાં ગજરાયા જેવું કશું જ નથી.' ઓફિસરે થોવાની સમજનાતા વચ્ચે બેસી બતાવી. 'સચ્ચાઈવાલા માણસો પર એમે એમ પચસાં લેવા નથી માગતા. અને ન્યારે તમે ફર બરવા તેવાર જ છો, ત્યારે શો વંચો છે?'

અને થોડો પચીસ ઢબર રૂપિયા કરના બર્બા.

આ કચાણે હવે અર્ધાં વરતની રક્ષક બતાવી અપસ મળે સર-હારે અમૃતસરના મહેન્દ્ર મહેતાને કલકત્તાના સાંતિલાલ સાહેબને કુલ બતાવેલી રકમના પાંચ ટકા લેજે ૧૨૫૦ રૂપિયાનાં જે ઇન્કામે આવ્યાં. અત્યજત, ઇનામ વારંવારિયરીતે તો થોડોએ જ મળ્યાં.

થોડોએ થયું કે સરકારને આજાર ઉતરી. આ રીતે સરખરને ઉતરનાર કદાચ પોતે પકડેા જ હશે એમ પણ તેને લાગ્યું. બીજી મફલત ક્યાં વચર, તેણે સરકાર પાસેથી અગ્રી ઢબર રૂપિયા ૩૫૦ મફલત ક્યાં વચર, તેણે સરકાર પાસેથી અગ્રી ઢબર રૂપિયા — પોતાનો આસરે મહિનાનો પચાર પકડાની લીધાં કંતો. હવે તેણે આસરે આસરે અમૃતસર તેમજ કલકત્તામાંથી થોવાનાં પચાસાં કાઢી નાખ્યાં, અને નજી કહું જ બહું નથી તેમ પાછા ડુંબળાં ચુપ થઈ પોતાનું કામકામ કરવા લાગ્યો.

આ બધું કરના પાછળ તેને સમય અને પેસેનાં જોય પણ આ-પવો પડ્યો. વળી કલકત્તા, અમૃતસર અને મુલક વચ્ચે દોડાદોડી કરવી પડી તે કહું. પણ તેને આજવાસન જ ન હતું કે તેણે સરકારને

થકને વહેતા નાનાં ઝરખાને કાંઠેકાંઠે 'બેરકેપ' જેવાં 'મિનાક' એવાં કૂલ છોડાં ઢસી જોડે છે. બીનું એક થપવન વળી જતાર અં-રિકાનાં વર્ધનીય પ્રદેશોનાં રિંદોભાગે જોમી વનરૂપિયો કહેવો

પ્રકૃતી પર પથરાંએલી સરખનહારની ચમી નમર જેવી આપર વનરૂપિયનું તથા તેની સમૃદ્ધ નિપજેનું આણું આ નિરોધ અ-અનવચ સેમદરયાન પોળનાનો મુખ્ય વચ, આ સંમદરયાન. મુખ્ય કચુરેડાં ડા, બી. ઈ. ડાલકેચેનને વરે છે. ૪૦-૪૦ વરસાં કાળજીમયાં પરિશ્રમ વડે એમણે આ બધાં નમૂનાઓ બતાવેલાં એકાં ક્યાં, સંશોધિત ક્યાં છે ને ક્યાં છે. કેલકાં તે તમે રક્ષકોની સફરો બેઠકોએને ઉઠેરી લાંબાં છે. તેમાં જે પાળરક્ષકો સંમદ તો તેમના એકતર રખારક રૂપ બની રહેશે. જે સંમદ સંમદ આંદાં એમણે એટલો જ રસ અને પરિશ્રમ લીધાં છે.

'અગેરિકન ફ્રેરેટ્ટો એસોસીએશન' (અગરિકી નનિવાલ સંઘ). મુખ્યપત્ર 'અમેરિકન ફ્રેરેટ્ટસ' (અપરિકી લંબેલો) નામે માસિક નવચુભારી ૧૯૫૦નાં એકમાંનાં બોબ ફ્રાંકે નામે નજીતા લેખક લેખપરથી, ચિત્રો(શિકાગો) નેચરલિટરરીમ્યુસિયમના જોગ્યથી,

બહુ સિફતથી ઉતરી છે. માત્રે ફરેક મહીના વર્ધ થયા હશે. એક દિવસ ફરેક મહિના માફિસર તેને મળવા આવ્યો.

'તમે 'માને' મળવા માગો છો?' થોડો સાવવાની પી પૂચ્યું. 'હા. તમને, અને સાંતિલાલ સાહેબ, અને મહેન્દ્ર મહેતાને.' ઓફિસરે નજી બહુ જ સામાન્ય વાત હોય તેમ કહ્યું.

'સાંતિલાલ સાહેબ—મહેન્દ્ર મહેતાં તમે મું કહેા છો તે સા-બહુ નથી. તેને અને મને મું લાગેવળેજો' હોયસતા થોડો પૂચ્યું.

'બધું જ—તમે મારી સાથે જ ચાલો, મિ. થોડો-સાંતિલાલ મહેન્દ્ર નામ તો બહુ મોટું રાખ્યું, નહિ ? પણ હું નહિ. હમે ઉતરપર્ણી કરી છે. હું એ નથી સમજી શકતો કે આટલા બર્બા પેશા હોવા છતાં તમે ૧૨૫૦ રૂપિયા જેવી નજી પાડે આટલું બધું પામલ શા માટે કહ્યું—શા માટે ?' ઓફિસરે રફેક પાડી લીધાં.

થોડો કહ્યું બળકપો.

ઓફિસરે આમળ ચલાવ્યું: 'અમરે કમ્પલ કર્યું એકે કે તમે બહુ જ સિફત અને હોસિયારીથી કામ લીધું. માત્ર બગારી અમૃત-સર અને કલકત્તાની ઓફિસ મહેન્દ્ર મહેતાં સાંતિલાલ સાહેબનાં પત્ની ને મેળવી શો. બંને બચ્ચિતોનાં અગારા પરના પેસેનાં હરકાણે એકે એકે બચ્ચિતો રિયલ પારોડીએના હોસિયાર પાસે સરખાળે વચે, મળ્યા આવ્યાં: મહેન્દ્ર મહેતા-સાંતિલાલ સાહેબે થોડો થોડો. આ રીતે અમને તમારો પત્નો લાગ્યો.'

'પણ—પણ તમારે મહેન્દ્ર મહેતાં અને સાંતિલાલ સાહેબ મું કામ પકડ્યું?' થોડો ઉલટી જતારો પૂચ્યો.

'હા, કેમ ? જો બંનેને સરકાર વરદથી ને ઇનામો આપવામાં આવ્યાં હતાં એના પર જોમાંથી કોઇએ ફર બર્બા ન હોવા એકે સાધારણ રીતે જ અમારે તેઓના પોતા પકડયો પડ્યો. પણ ત્યાં તો તમે જ હામ આવ્યા. બેર, મું થરી તે તો કાંઈ જ નહોતું. હમણાં તો તમે જો કાંઈની સાથે બનેા.'

નજી બધું જ આગળથી નહીં થઈ થયું હોય. તેમ થોડો સ-દરેકેકરે ઓફે એકરે કાળક ક્યાં થોડોએના બમા પર હામ મુક્યો. થોડોએને બહુણું કે બમે તેટલી રિફત વાવરવા છતાં એકે બધે રક્ષકો ગાંધી તો વધ જ મું કહી.

રક્ષકો ગાંધી

એ છેતરખીડી

નિવનનીઆર યોગેશના સુખી ઇવનમાં બંધ પાકવા માટે એ કાંઈ નવાખદાર કૌશલ્ય તે તે એક ઈચ્છી હતી.

એકદિવસ સાંજે ઝેલકિસેથી છૂટવા પછી ચોળના નિવન પ્રમાણે તે સેવૈય હોટેલમાં ચા પીવા ગયા. હોટેલમાં દાખલ થતાં જ યોગેશને પૂછ્યું, 'યોગેશભાઈ, આપ એન્ટનીઆર છે અને કે ?'

'હા, કેમ પૂછ્યું પડ્યું ?'

'એ તો, આ સામેના ટેબલ પાસે બેઠેલા ચૂલરેય મને પૂછતા હતા કે કોઈ ફેન્ટીનાર આનામાં છે કે ? મેં તમારું નામ આપ્યું અને તેજો તમારી વાટ ભેળવે જ બેઠા છે.'

યોગેશ પેલા ચૂલરેય પાસે જઈ બેઠો, 'પાકું નામ નવનીતવાલ, હું તમારી વાટ ભેળવે બેઠો હતો.' ચૂલરેય પોતાનું જોખખાણ આપ્યું.

'ગળવાથી બહુ આનંદ થયો, હશે; શી ગદદ કરી શકું તેમ છું ?' યોગેશ પૂછ્યું. ચૂલરેય ગાળો મોઝર આપ્યા પછી એક નકશો કાઢ્યો અને કહ્યું, 'આ નકશો એક નવી જ ભવતના ઈચ્છીનો છે. ઇચ્છી લીજો. હું એક ઈચ્છીના કારખાનામાં કામ કરતો હતો ત્યાં મને આવી વિશિષ્ટ ઈચ્છી અનાવવાનો વિચાર આવ્યો. વિચાર તો મેં નકશામાં જવાની દીધી, પણ હવે તેની અનાવટમાં તમારી ગદદની નરૂર છે. એ માટે ઈચ્છી ભવતનાં ગશીનો ભેઠેલો, એ વિષેની તેજા બીજ વેસાલિને ગાદિની પૂરી પાડી કારખાનાનો. પણ એક નકશો બનાવી આપો તો બહુ સારું. તમારા સિવાય મને બીજું કાંઈ ગદદ કરી શકે તેમ નથી લાગતું.'

'એ તો ઠીક,' યોગેશ કહ્યું, 'પણ એ માટે...'

'પૈસાની વાતમાં તો હું પહેલેથી જ ચોખ્ખું કરી દેવા માગ્યું છું. અત્યારે મારી પાસે એટલા પૈસા નથી કે હું તમને મોટો પગાર આપી શકું; પણ એ વખે મારી સારો વજર થોડાક કલાક પણ કામ કરવા સંમત થાઓ તો સરખાદમાં માસિક ૩૦૦ રૂપિયા આપી શકીશ.

યોગેશ આ મુદ્દો ઉગ્રગદગાનો વિચાર કર્યો. પછુ નંદોતો કર્યો, 'એટલે આ વાતે યોગેશ નવા વિચારમાં નાખી દીધો. અત્યારની તેની નોકરીમાં તેને માસિક ૪૫૦ રૂપિયાનો પગાર તો ગળે છે; અપરિચિત હોવાથી આટલી આવક ધૂળી થઈ પડે છે; પણ અહીં એ સાંજસવાર થોડું કામ કરવાથી બીજા ૩૦૦ રૂપિયા ગળવા દેવ તો બોલે શું? હવે અત્યારે જ એકદવાપાપણ લાગ્યા કરે છે તે કામમાં બૂલી જવાશે. યોગેશ આગ થોડીક મિનિટ વિચાર કરી પોતાની સંમતિ દર્શાવી, અને કમ્પ્લાઇ થઈ ગઈ.

એક દિવસ પછી ઇચ્છી અનાવવા માટેનાં ગશીનો મળેલો એક નકશો તૈયાર કરી તેણે નવનીતવાલ સમક્ષ પૂકવ્યો. નવનીતવાલ નકશો ભેળવે તે પહેલ જ ખુશ થઈ ગયા. પણ એગની-સ્થિતિ દૂર નહોતો: 'પાકું કરજો; મેં તમને બહુ જ તકલીફ આપી. હું આનંદો હતો તેના કરતાં ખૂબ ધણી વધી તમે જોમ લાગે છે; અને અચૂક સંલેખાને લીધે મારી કમી પણ એવી થઈ ગઈ છે. હું તમને અત્યારે તો તમારા ૩૦૦ રૂપિયા પણ આપી શકું તેમ નથી; પણ અત્યારે આ ઈચ્છી અનાવવાનું સકય બનશે ત્યારે એમાંથી નહીં વધે તેનો ચોથો ભાગ તમને આપીશ.'

'પણ—' યોગેશ કહ્યું હજેવા જતો હતો.

'સાચું; તમને થશે કે અત્યારે બહુ તૈયાર થઈ ગયું ત્યારે પૈસા

અવાસ થઈ ગયા. તમને એવો વિચાર આવે તે બરાબર છે. પણ મારી કફોડી સ્થિતિ તો મેં બતાવી દીધી. મેં તકલીફ આપી તે બદલ મારું કરશે અત્યાર પૂરતાં તો આ હોટેલે રૂપિયા મારા બંધ પ્રમાણે...'

'તો ના, નવનીતવાલ, એની નરૂર નથી. એ તો એમ જ ચાલ્યા કરે. અને તમે મને ચોથો ભાગ તો આપવાના જ છો ને.' યોગેશ પોતાની સહાનુભૂતિ પ્રગટ કરી. યોગેશ એમ પૈસાનો લાલચ ન હતો, એટલે એને જરાપણ આધાત ન થયો. હવે એકાદ મહુલ્યને ગદદ ક્યાંથી એને આનંદ થયો. એણે તો બાગીચારીખત પર સહી કરી લીધી અને ચાલતાં થયો.

બરાબર અઢી વર્ષ પછી યોગેશ પર નવનીતવાલ તરફથી એક રિપ્લેન્ટ પત્ર આવ્યો. લખ્યું હતું: 'તે વખતે તો હું લગભગ બેઠાર હતો. એ પછી થોડા પૈસા એકાદ કરી મેં કારખાનું શરૂ કર્યું અને ઈચ્છી વેપાર ચાલા ઇચ્છી હોલોને એટલી બધી તો ગમી ગઈ છે કે અત્યાર સુધીના નફાના તમારા ભાગ તરીકે ૫૦ હજાર રૂપિયાનો ચેક આ સાથે તમને મોકલી શકું છું એ વખતે તો મારી પાસે કશું હતું નહિ, એટલે થોડાક વચન પાળી શક્યો નહોતો. મારું કહ્યું, મને આદરશો.'

'પાકું કરશો ?' એ બોલ્યું, હવે તો હું મોટાગદીવાળો બની ગયો! આજે સવારે મેં કોનું મેં ભેળ્યું હતું? પચાસ હજાર રૂપિયા!... માનવામાં ન આવે તેવી વાત છે. બેર.' યોગેશ વિચાર-તંદામાં પડ્યો, 'પેર, પણ—પણ—આ પચાસ હજાર રૂપિયા પર તો ઇન્કમટેક્સ લાગશે. નવા નિયમ પ્રમાણે એકસામથા રૂપ હજાર રૂપિયા તો સરકાર લઈ જશે. કમીકું કરવું ભેળવે.'

બીજકુલ મફત આવેલા ૫૦ હજાર રૂપિયામાંથી સરકાર કર લઈ ન્યય તે પણ યોગેશને રહ્યું નહિ. એણે એક સુધિ સોંપી કાઢી. એ ચોળના હોલ જોઈ આટી હબર રૂપિયાનો અવાજ થયો તે છતાં ય એક સમયા નામરિક તરીકેની પોતાની પ્રતિજ્ઞા જળવાઈ રહેશે, પોતે રહેતો હતો મુખપટમાં. મુંબઈની એ બેન્કમાં ખાતા ખોલી તેણે પત્નીનું પચીસ હજાર રૂપિયા બેંકમાં ભરી દીધા.

એ પછી એકપડી ગયા અમુતસર, અને ત્યાં મહેન્ટ્ર મહેતાના નામથી એક બેન્ક બોરે નાખ્યો. પોતે એક પેટીનો દ્રાવેલિંગ સેલેક્શન એ એમ પોસીશીનો ને લખાવ્યું. એથી તેની લાંબી ગેરહાજરી વિષે કોઈને કશું ન્યય નહિ. એ પછી એ જ તરીકે કલકત્તામાં એક બેન્ક સંસ્થાવાલ શાદના નામથી નાખ્યો અને ત્યાં પણ દ્રાવેલિંગ સેલેક્શન તરીકે છાપ પાડી. થોડાથોડા સમયને અંતરે બંને જગ્યા-બોની મુલાકાત થેતો રહ્યો. એ પછી અમુતસરથી, તેણે મહેન્ટ્ર મહેતા તરીકે ઇન્કમટેક્સ ઓફિસને એક પત્ર લખ્યો: 'યોગેશ નામના એક માણસની પાસે રૂપ હબર રૂપિયા ડગલુના જ કર બાંધવગરના અચૂક બેંકમાં પડ્યા છે. આ માહિતી આપવાનું કારણ એ જ કે મારી સ્થિતિ અત્યારે કફોડી છે અને આ માહિતી આપ્યા બાદ મને એ કંઈક દીનમ મળે તેનાથી થોડા સમય સુધી ટકી સકાય. એ ચૂલરેય તરફ મને કરી જ દુરમનાવટ નથી.' થોડા જ વખત પછી કલકત્તાથી તેણે એ જ ઓફિસને સંસ્થાવાલ શાદ તરીકે પહેલાનાં નેત્રો જ બીજે પત્ર લખ્યો. પરંતુ એમાં બીજું બેંકનું નામ લખ્યું.

એ પછી મુંબઈથી પોતાના નિવન પ્રમાણે યોગેશ તરીકેની પોતાની વાર્ષિક આવક પરના કર મારેડું ફોગે ભરી દીધું. ત્યાર બાદ તેના પર, (એટલે કે યોગેશ પર) ઇન્કમટેક્સ ઓફિસ-

આમાસ (ઓક્ટોબર) ઈતિહાસમાં : દિનવિશેષ · વ્યક્તિવિશેષ · પ્રસંગવિશેષ

દિનવિશેષ

તા. ૩૧.૫.૦૦ માણસો સાથે દિનાજીએ સૂરતમાં લૂટ ચલાવી, ૧૬૭૦.
તા. ૫ ફેબ્રુઆરી, ક્રિસ્ટીયન બ્રાહ્મણ અને મદ્રાસમાં બંધેસર વાંદેરોળથી
૩૦,૦૦૦ માણસો અને અસંખ્ય વડાઓની ખુશ્ખી, ૧૮૬૧.
તા. ૧૧ વાણજી આત્મી પદેથી 'રીમ-ફેરી' તરીકે મુકાફ, ૧૮૧૧.
તા. ૧૫ બેરોમીટરના રોધક ડોરીસેસીને નબ્બા, ૧૬૦૮.
તા. ૧૬ અમેરિકન ડોક્ટર વિલિયમ માર્ટિનેટ્ટા યુઆસી જેમ્સન બ-
નાવી વેદના ઓછી કરી શક્તિવા કરવાનો પ્રયત્ન પ્રયોગકર્તા, ૧૮૪૬.
તા. ૨૧ અગાધાનના મુળા રોષ સૂડી સાથે ક્રેટન બેરેટ મુન્-
સાતમાં, વેપાર કરવા માટે સંધિ-કાર કરી, ૧૬૧૨.
તા. ૨૨ બ્રાહ્મણે પાર્થીવ સરકાર સામે સ્વાતંત્ર્ય લહેર ક્યું, ૧૮૨૨.
તા. ૨૩ ચીનના મહાન બૌદ્ધ ધાર્મિક ભુવિન્દરસમ્મન અવસાન, ૧૬૬૪.
તા. ૨૫ શાહનહે સહીય 'નુરહીન મુકમ્મલ નબ્બા' નામ ધારણ
કરી આઠીએ બેઠો, ૧૯૦૫.
તા. ૨૮ માંથીજ એ રાજકાશ્વર્ણમાં નિરુત્તિ લહેર કરી, ૧૯૩૪.
તા. ૨૬ ઘડિયે દયાનંદ સરસ્વતીનું અવસાન, ૧૮૮૧.
તા. ૨૭ સાયગન કમિસનના વિરોધી સરખસરો મોખરો સાયનતાં
લાલા સમ્પતરાય પર સખત લાદીમાર, ૧૯૨૮.

વ્યક્તિ વિશેષ : ડૉ. ક્રિસ્ટોફ નાનસેન

દત્તકપુત્ર બેંગાળી મુલબાબનાવ-
નાર અને મહાયુદ્ધ પછી અખતાર.
વિદેશી માનવતાને મુકેદના કા-
રકે બાપવાના સાર્વિક પ્રવાસક
ડૉ. ક્રિસ્ટોફ નાનસેનનો નબ્બા ઈ.
૧૮૧૧ ૧૦મી ઓક્ટોબરે મોન્ટેના
કુલેન ગામે જન્મેલો. બચપણથી જ
સાહસરિલો બનેલો. સૌખ તેને
દરેક કાલમાં છતા, અગતિના ગિ-
ગમલની મહાદેવી મીનલેડને પુન-
પચિમ પાર કરી આવી 'અરિકોનો
ઇવન'નું પુરતક લખ્યું અને તેજ-

દસમાં રહી પ્રાણીવિદ્યાનો અભ્યાસ આગળ વધારી, દાનવંતુથી
વિષે એક પુરતક લખી ડાહ્યાર આદિ સિંહાસીની પદવી મેળવી.

પણ તેને તો ઇતરક્ષત કરવા હોતો. પર્વત પ્રક્રિયાનું મુકેટ સમા-
એ શીતપ્રદેશો એવી તો કંઈક ગહેડાએ કારી દેવીથી. ઉલ્કે ૧૮૮૮માં
એ જ હદેશ અંગેના લેફ્ટનન્ટ ઈ. હોર્નનું મહાયુ 'ન્યુનિવેટ' પણ ન્યૂ-
શાઇપીરિયન કાપુએ પશ્ચીમ ખાલી હાલવમાં ગળી આપ્યું. તે પશ્ચીમ
નાનસેને તારનું કે મુસસમમાં જીવાન આવીને ત્યાંથી એ
ખરફના પ્રવાહો નીકળતા હોય, તે કે પાણી પણ ત્યાં જ ફેરવાના;
અને એ વગતા પ્રવાહોમાં પસાડાતો જ આપણે પણ મુસસમ અને
કદાચ મુસને પણ પાર કરી શકીએ. તેણે એ રીતની સફરની તેમની
આદરી. બરફની બધી મુશ્કેલી સામે ટપી રહે તેવું નાનકડું વડાણ
'કામ' તેનાર ક્યું. નાનં સરકારે તેના અર્થેનો બે વૃત્તિયાં સાગ
આપ્યો, અને ગાતેરે છતાં એ લોકની રીંપડ, ઇન્ફર્મિટીઝે એસા-
ઠીએ પણ ૩૦૦ ખીંડની મદદ આપી. ૧૮૯૩ના જુલાઈમાં નાર
ક્રીસ્ટિલે ને સાહસિક સાથીએને લઈ તે ડ્રીંગ્સોથી બેઠાપ્યો. પણ
ન્યૂ સાહજીરિયા કાપુએ પાસે જતાં જ 'કામ' બરફમાં જીવી ગયું.

અને પછી તો આખો શિયાળો, બનાવો ને વેગામું એમ ને એમ
નીવી અર્થો બીજે શિયાળો થે ગયો. પણ વગના પ્રવાહો સાથે લૂટ
કામ આગળ ઘસડારી જ ગયો ખાતર હોવાથી, નાનસેન હવે ત્યાં
પણ ને રેકાર્ડો પોતાના એક સાથી રફર્ડ પને તેનો જગેરે રોપી,
ફન બીલ એક સાથી ભડગાને રેકાર્ડોને સાથે લઈ, ૧૮૯૫ની
૧૪મી માર્ચે પગપાળા હપ્પી; રીતવર્તુલની અનેક વિરેળાઓ
પાર કરી, એપ્રિલની ૭મીએ ૮૦° અક્ષાંશેના પર પહોંચ્યો.
પણ વરની મુશ્કેલીમાંથી છુવ બચાવવા પાછા જ રફર્ડ પડ્યું.
એ વળતી સફર પણ સરખ નહોતી જ. તેમાં વળી નાનસેનને કમરનું
દર્દી બપડ્યું પહેતે આખરે એક ૧૮૬૬માં કાન્ટ્રી મેન્ટેન્સીનો રોપા-
ખેળ કરતા બેરેટી ટુકીએ તેઓને મારેડિવન પહોંચાડયા. એક
જ દવસા બાદ 'કામ' પછી ત્યાં ઘસડાઈ આવ્યું. લૂટ આજે થે
નાનં સરકારે એ 'કામ'ને રાષ્ટ્રીય વારસા તરીકે રાખવી રાખ્યું છે.

રોધક ગયી ને હવે રાજકામના પડપો બને ઇવરેડ માર્ટેનો
એવલી નિગમી, ઇન્ફર્મિટીઝે વર્ધના વસવાટ દરમિયાન બીજાને
ને સમુદ્રવાન હપરે તેણે પુરતો લખ્યો; ત્યાં પહેલું મહાયુદ્ધ આપ્યું.
તે પછી પ્રલંભવની કાર્યવટીમાં મોખરે આવી તેણે વિશ્વાસવિઢોળી
બનેલી માનવતાને મુકેદના એ તાલિજે બાંધવાનો અમાક પ્રવાસ
કર્મો અને મુકાલ્લા ફેરોના પાંચ લાખ યુરોડીઓને છુવ કરામી.

૧૯૨૩માં રશિયામાં દુકાળ પડ્યો ત્યારે નાનં જઈ એણે
કારણ રિથિત અરજીઓ અને યુરોપના બધા રાષ્ટ્રોમાં રખડી-
રખડીને તથા અમેરિકાને વિનંતીને તેણે રશિયા માટે લોનો મેળવી.
તેના સેનાકાર્યની કસરકે ૧૯૨૩માં તેને નોબેલ પુરસ્કાર અપાયો
બેના બધાં નાણું તેણે સ્વીધાં રશિયાના ખેતીવાડી ખાતાને આપી
રીખાં. અજીવન બીજાસિક જાનને રીમખિરેતાર કરતા રહેનાર
અને ખીંડિત માનવતા માટે પોતાનું હૃદય દબડે પોતાના ખમરડે રાખનાર,
ક્રેટન મેટલાઈન્ડ-સિંહાસિક કપાનના નામે લાડીશ બનેતો એ નાન-
સેન ઈ. ૧૯૩૦ની ૧૩મી મેએ અવસાન પામ્યો.

પ્રસંગવિશેષ : ભારત-સ્વાતંત્ર્યનું પ્રભાવ

મુલ પળાણના રદરસરખ છપનતિહાસમાં રાષ્ટ્રી ઓક્ટોબર
૧૯૪૩નો દિવસ ગીળજે આજે લખારો. પછી જુલાઈ '૪૩ને દિવસે
એમણે 'આઝાદ દિંદ ફોર્મ'ની રવાના કરીને 'ચક્રો દિવસી'નો
આદેશ આપ્યો. રાષ્ટ્રી ઓક્ટોબર એમણે એ રોડનાનું નેવન રતીકર્ય,
અને રાષ્ટ્રી ઓક્ટોબરે ભારતની સ્વતંત્ર સરકાર રચાયો ચિરન અને
અમેરિકા સામે યુદ્ધ લહેર ક્યું. સરસોના પતિના અગ્રવેગમાં નેતાજી
મુખાપદ્યે એણે અગ્રવેગ રોડાલની સકામી લઈ સ્વાતંત્ર્યનું
લહેરનાનું પાંચમું અને હાથમાં રાખવન લઈ ક્યું, 'સહાયકતાલ સા-
રત્વશીલો કોષ રહીને, હિંદુસ્તાનને અને. તેનો આઝાદીસ કરોડની
પ્રભને સ્વતંત્ર કરવા માટે હું આ સ્વાતંત્ર્યપુત્રને મારી હિંદુસ્તાન
એમણે પણ ભરી રાખી. આસ આઝાદીસ કોરડાદિની બાઈલકેનાનું દિવન
સાધકમાં જ આકે કર્નલ પાલન સમગ્રશ. 'અનેક રાષ્ટ્રોએ ભારતની
આ સ્વતંત્ર સરકારને નાન્ય રાષ્ટ્રો છાપ શેરકેમો પાડવશ
પરતું તે બધામાં આવકલાન અપવશ ઈ. રહેતાના અખિન્દન-
સંદેશમાં સંવિશેષ જણવિરુંકે, 'આ દિનનિમિત્તે આજે પણ અમારી
સ્વતંત્ર સરકાર રવાપણને દિવસ યાદ આવે છે. આજે તમે એવો
વિજયજીતારી પનિરિથિતમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છો, એવી જ
પરિસ્થિતિ એ વેળા આમારી હતી હું તમાને સુચવે મારું પુ.'

તામિલદેશમાં ડોકિયું.

કરનાર

શ્રી અરવિંદ આશ્રમ, પોંડિચેરી

પ્રજ્ઞરામ રાવળ

આ

સાથે હું તમને એક આશ્ચર્ય મોકલું છું: માત્ર બંગાળી કવિતા! હવે એકદમ તામિલ કવિતા એ લખી મોકલું તો આશ્ચર્ય ન પામતા! બધી વાધાઓનું બંધન ગુલા નથી ગયું છે; બાપ્તી માંસ-મગ્ગન-તંતુ વગેરે પૂરવાનું કાર્ય સંસ્કૃત કરી લેશે!

હું અહીં આવીને કહે છું. સુન્દરમને બંધવા દેતો નથી. એમના કાનમાં કોઈનું કોઈ બોલવાનું કહે છે; અને એ સાન્નિધ્યે જીવન દેતા નથી, તે બહુ પ્રેક્ષણીય બને છે.

હવે બહુ કાળમાં છે. સાંજે વ્યાયામના મેદાન પર ચઢી અન્ડર-વેરમાં 'આકદ' (ફેન્ચ, એક દો) પ્રમાણે સિરતબંધ બેઠી રવાની પહેરે કરતા હોય છે ત્યારે જોવાની અગત્ય આવે છે. વ્યાયામ પછી મળેલી ચિતાબ્દ શીંગની પ્રસાદી આવતા આવતા મારા બાણી આવતા હોય છે ત્યારે નિરાશના ડાકારા જેવા લાગે છે!

માગનો ફેન્ચ વિભાગ અનેક રસ્તાઓથી ફોર લીટીમાં અનેક વાર ફાપી ગયા છે, તે બેઠુ સુન્દરમને મળતો આપણે વાળ કાપેલો પડયો હોય તેની જગ્યામાં સૂરુ છે! અને એ જગ્યામાં મમે છે ન: મિષ્ટ દોગાથી! પણ, જોગ પણ લાગે છે કે આ મગજ આશ્ચર્ય દોવા છતાં દુષ્પ્રાપ્ય છે! એકે આખવા નેવો તો ખરો ન! ગામમાં કોંડી બહુ સારી બને છે: સ્વાદમાં કહું-બહુ! પણ પરિણામે કમળવાતકર!

અહીં આખનાર રેંકે જીએ એક રાખ આસ શીખી અગ્રવાણું. અહીં આપણે દુરતે ન શીખી નથી તો પણ આશ્ચર્ય: 'મોર' (મોર ને) પોન્ન, અને 'કો' મક્કર બળ કમેરનાર છે. બિખારીએને તે વારંવાર કહેવાનો પ્રયોગ આવશે!

'સુન્દરમ'નું કાન્ય કહે છે તેમ 'જોશી તામિલ દેશ': પણ પોંડિ-ચેરી અને રસ્તા પુરતો. એક કુબ્જા યુવકી નેહ: મસી-કુબ્જા. પણ નગણી હતી ન. બંને નાકામાં ચૂની પહેરીલી. આપણે બંને કાનમાં કુંકલ, ન બંને પગે ન્યુર પહેરીએ બીજી તેમ: સમતા નળવવા. (આપણા પ્રત્યંગમાં કે ફેશન હાથક કરવાની હિતગત કપડો વગેરે દિવસે કરશે તે દિવસે એ બહુ વિચિત્ર આનંદાપાક બનશે!)

'શર્યે લેળ શિખા' અને 'અહિ કરમાં કહી લશે રવલુંની' ભેયાં. હરિદાસ(હવેરને) પાકડર નેગ ન મુખ પર લગાડી ગોરવમરી ફરતી લલનાઓ નેહ. પુરુષો પણ કોઈકોઈ રાખા ગયે છે.

પ્રજ્ઞ કાલે મહિનાની પહેલી તારીખ હતી. આશ્રમમાં તે તારીખ Prosperity day હોય છે. એટલેકે આશ્રમવાસીએને નેહીલી વસ્ત્રોને તે દિવસે જો માતાજી વસ્ત્રથી સોને મળે. નેહીલી પીએની હકીકત પાંચ હ દિવસ પહેલાં પહેાંચાડવાની. મઠ કાલે હરીશંકરે આ પછુ થઈ. બહુ રસપ્રદ હતી. ત્યારે અહીંના ફેન્ચ નાગરિક અને આશ્ર-દારવર્ગને આશ્ચર્ય દર્શ. ફેન્ચ રમણીએ અને પુરુષો બરેબર ભેવા મળ્યાં. મને તો જોષાસાંમાં પાને ફરતાં હોય તેવું લાગ્યું! ફેન્ચ, અને અંગ્રેજિતો અહીં ન પરિચય થાય છે તે પહેાંચ મધુર છે. નાગરિકોને તો તેમની ન. સરલ, મધુર, પ્રેમાળ, નસ એવા એવા એમના ગુણો ભેવા મળે છે.

ગુજરાતીઓ, બંગાળીઓ, સ્વત્વ દાંતવાળા કાળ તામિલો, ફેન્ચ, અંગ્રેજ અને હસર હિંદુસ્તાની આદિઓ, બધાં ન દર્શને જેવા જેવા હોય(એ)એ કિત્તવિત્ત મુખપુદ્ગલો, પહેરેરસ, મુખપુદ્ગલ અને

આપણો મધુર સંભાર લેજો યશો હોય છે: હન્દ્રપ્રમુખ્યના સંવાદી વિવિધ રંગો નેવો. બંગાળીએ તેમનાં સરીર પર એટલે જલ્મથી અને ગદ્ગદથી લામિલો તેમનાં એકદમ ગ્રીબંધ, પાતળી પટીબંધ બેસથી ટરત ન વસ્ત્રાયા છે. ગદ્ગદથી કંઈ લીટલે ધોતિયું અને ઢાંકે ઢાંકે સાદો કમ્બો પહેરેલાં હોય, પણ એ બેસની સનનરમાં, કપડાંની ભત્તમણી અને તે બેસને મૂકે બહુમૂલ્ય રોનેરી કોરથી તેની સમૃદ્ધિ પરગાય છે. ભયારે એ રેશમી હોય છે, ભયારે પાંચાચુકા, ડાકની ફરતો નેગતેય પટેલ એ બેસ સંકરના સર્પ-બેસનું રમરણ કરાવે છે! પુરુષો કાનમાં મોતી પહેરે છે. બંગાળી વાતચિત્માં ની- 'સેંચે સિન્દર શોભતી ગોરવમરી કુહીન નારીએ' વત્તાય છે. આ બધાં ન એક મોટા કુટુંબનાં કુટુંબીઓ હોય એવું લાગે છે. એક ન આપણાં ભિન્નભિન્ન ધોળિયામાં લાગે છે. Icebergહોનાં ફૂલે કાળ પાણીમાં અને ફૂલ બાજ પાણી પર હોય છે, તેવું જ ગાણુસન્નતું લાગે છે ગાણુસગ્રાણુસ વચ્ચે ને વિષમતા દેખાય છે તે ફૂલ ન છે. બાપ્તી ફૂલે તો બધાં સરખાં ન છે. 'East is East and West is West' એ કલિત અહીં નરાતાળ મોટી લાગે છે. બધાં એવા તો વાચતી લેગાં રહે છે! આ સોને કાપે છે એક સામાન્ય ભાવ: આત્મોત્તમ કપાઈવાંથી કેવા કેવા આપ્યા છે! કેવી રીતે રહે છે!

દળણુંદળણું હું કપાડા પથે ફરવાનો સદાલેખ અને આનંદ લઈ રહો છું આજથીએ સહે ન ફાક્તી થઈ હતી ત્યારથી સાર થઈ ગયું છે. કપાડા પથે ફરતાં પવનમાં તળિયાં અને ધરતી છવેત થઈ ગયાં! રસ્તા પણ કપાડા પથે ફરવા આગેવે તેવા છે: આ ફેન્ચ વિજ્ઞાનના પદોળા, કંકડી-કાંટા-ગેદડી વિનાના રસ્તા ન. ગામના રસ્તા એવા સારા નથી.

સુન્દરમે ગાયેલ 'દારિદ્ર્યે હત, વસ્ત્રવંચિત, નહિય જોડે-સકિદ હય' એવી પ્રલ રસ્તામાં દેખાય છે. એટલેકે ગોટિશાગે એક સાલ ન પહેરે છે: પુરુષો લંગોટી. પાન થણાખરાનાં મોંમાં ખર. નાકની બંને બાલુએ ચૂની. તેમાં એક બાલુએ ધોળી લેા બીજી બાલુએ રાતી પણ હોય. બળ્ચે ત્રણત્રણ મોતી પણ રેંકે બાલુએ હોય! પુરુષો આદિતક દેખાય છે. લણુંલલકા ભરગમિત દેખાય છે. આ પછે ત્યાં કતીએ બીએ તેવું વિપુલ નહિ, ભરગમિત દેખાય છે. ન કપાળ મેરેકું તદ્દસ બહુ પડે અને વસ્ત્રાદ વસ્ત્રેડની નેગ અચાનક આવી પડવાનો પડો સંભવ, એટલેકે મોટે ભાગે હાથમાં કતી લઈને ન લોકો બહાર નીકળે. એક બીજી નતની છત્રી નેહ: વાંસની મોટી છાબડી હોય તેવી, વાંસની પહીઓથી ગ્રેયેલી. તેને લાકડાનો દંડો, હાથ એકના, સીધો ન દંડ હોય!

ગ્રાપુરો એ ભેયાં ગોપુરની આકૃતિ સંદિરના મસ્તક પર પ્રકટ મુકો હોય તેવી લાગે છે. મંદિર પરથી ડાંબે જતી, મંદિરથી લગભગ મોટી-ચાણુએ બગી જોવી આકૃતિ ભરથક ગોંડણી. વિષવિષ દેવ-દેવીઓની, વિષવિષ મુક્કાઓનાં, ગુરુદ્રિષ્ટો તે આખા અપકારમાં કંકારેલાં હોય છે. ગોપુરની આકૃતિ નીચેથી પહોળી, ઉપર નેક સાંકડાં: હાથપૂની સારી એવી કમળા કાઢીને ચત્રી મૂકી ઇથલે તેવી! એક વાળને ચણુંપંદિતો મંદિરને બહારથી નમસ્કાર કરતા નેવા. અમૃતદાર-

ની સન્મુખ મુખ રાખીને નહિ, પણ એનાથી દારૂખૂંચે લેના રહીને। પતિ કે પત્નીનું નામ ન લેવાય તેમ પ્રશ્નો સન્મુખ નેવવાય નહિ। અહીંની બનરમાં ફરતાં કોઇ વાર મરેયની ઝંખ નાહ્યાં આપી એટ બની. આપમાં વરતુએના બના કોઈ વાર Comic-Tragic સંમંત્રણના લાભ થઈ નય। એક બના 'દક્ષિણ' કાષ્ઠલય થાટે નેહપોતાં હતો. કિમત રૂા ૧૮૦।૮૦ રૂપિયાના બનાર હતો રૂા ૧૮૦ માં તેા એામાં વેચાવા હું તેવાર થઈ ગયો।

નગીન રસાળ છે. સર્વ જનનાં કૂચે લેમે છે. પદ્મ, ચંપા, બકુલ, નળ, શુભા, રાતરાળી, પારિજાત, અને અનેક અંધેશ કૂચેા. મારા મહાનના આપમાં જ નવ નીલવેળી છે. પંચમાંનાં કાંડ પણ પાંચે છે: ફતરીનાં નાનાં બદરિયાં ખાવતાં વળગ્યાં હોય તેવું લાગે છે।

મદાસ એન્ડ્રસ રેસીન

ક્રીજગ તમને વહેણે લાગેા હતો; પણ તેમ ન ગળ્યું.

પોરિશિથીમાં હીકીક દર્શકોયું. હીકીક જેવું મન મુદિત થયું. અહીં માકે સદાનું સાનંદ આશ્ચર્ય તે તેા અહીંની પ્રભાના ચોખ્ખા દાંત. આપણે ત્યાં આપા ચોખ્ખા દાંત બાપે જ નેવવા મળે છે. અને અહીં તેા નિત્ય દસપ છે। આંખેણે આંખેણે બિજાજિત આકૃતિની કોઇ ચિત્રકારની કલ્પનામાંથી સ્પિરિટમાંથી હોય તેવી કોણીએા। મોઢા ભામે રંગે સફેદ. મેનિચ રંગનું નહિ: આકૃતિનું જ. નેવણુ લીડીમાં શોખનરમય અંકારું નય. લાકીચુકી એકાદ સપાંકિત લીડીમાં વળેકે વળેકે મૂકેલાં બિનુએા તોરણનાં મોઢાં બની નય।

મોમાં જગ પાન, તેમ માથે કૂસા પણ સંદુ સળનીએને ખરા। રસિકા દરિદ્ર પશુ રસિક, અને બસિબીની। મદારાપદ્મી સાર આ લાંબક, લેળી અને રોણીની ત્રિવેળી અહીં મુખી રંગીન-ધી પ્રવાહિત થઈ છે. અહીંની યુવતીએનાં સ્વામ વળુ પર રોણતી ડાની છુતિને સુમેળ નેતાં ધનસ્વામ થતિ પર પીત અંબર કેવું મરું દર્શે તેનો ખ્યાલ આવેા। સાદીએ સફેદ નહિ પણ લીલી છે કે પીળી: તે તેજના સ્વામ વળુ સાથેના સુમેળને લઈને એત સાદીને ઓર વળુ સાથે મેળ છે તે બાપર સામળું.

અકાલિયા પહેલાં આગમની Colonial gardenમાં ગયા। ગને ચાદ રહી જરી તે તેા ત્યાં નેવેલાં પ્રયંદ, પ્રસરમાન, [વસાહમૂલ, અનેકસાખ, દરસાખ, અત્યુત્ત, સાકમલો વણેા. પચાસ-સાક ફૂટ તેા જ્યાં ખરાં. પણ સાખાએ નયાં વળવળાળી હતી. જેમ સાખાએ વળુ વળુ ફૂટની નય તેા નીચ પહેાણું વળું જળું નય। ઉગાડતું નય. ઉપરને એરેસા બધા બપાડવા માટે નીચે વળતું નેહએને। સાદાલોનયના પર લીલી રેખાએા હતી; એ તેા હતી તેની લીલી નસો। શિરોપનાં રેખાવાળાં અતિકાળ કૂસા એવાં સાકમલો પર તેના ચકરચરુ સુધી આળીદાર, મોઢા, બરાક દંકારા કાંટા હોય છે, ફરથી નેતાં છીડીએની હાર લાગે. રસાળાકા દરેક.

આગળ જતાં નમગલિનું કૂલ નેયું: ચૂંચણું વળી અનેક ફણ-વાળો, અનેકજાળ, આકળપાડારંગી નાજમેડા હોય તેવું. સદસ ફણ-વાળા રોષ કે બહુ સારા નહિ લાગતા હોય તેવી મને બીક હતી. પણ આ અનેક ફણનું રૂપ નેતાં લાગ્યું કે 'ના, રોષ રૂપાળા દરો ખરા'।

વળતાં મુખ્ય રસ્તા પરથી વળ્યા. આખા આમને ડાગરેના આ ગોળ બિશાળ રસ્તા નીટે છે: લક્ષ્મી સીતાજીની રસા દરવા નંચ-પી ફરતી રસાળા આંધી હતી તેવાં ભણે। બાગવતના પુરંચ અપચાનનાં પુરંચની નજરીને રસતા મદાન નાગનું રંગાણુ થયું। એક રેળીનું મંદિર બદારથી નેયું તેની બદારનીખાનુએ, મંદિર-ની હીવાલની ઉપરના બાગમાં, રસિક પ્રસિદ્ધારીએ સાધુમ બેડી

હી બનને બાનુએ: નગણેા પચ દીવજેળી જરા વાળીને, રાવો પચ જરા મૂકીને. બગાચો અંગદિવાસ હતો. કંઠાર, com-compromising. અવરય દંડ-દાગીએા હતી.

એક હોટેલમાં આગનિવાસમાં સ્વામ કહીને મદરે ઓર કહીને નેતાં બહુ આનંદ થયો। 'અરે સ્વામ, તું ઓરી થયારે બની થઈ'। મનથી પીધી। હોટેલમાંથી બદાર નીબીને દાર પાસે એક પાત્ર-માં મૂકેલી બૂખરી વાટુને મુખશુદ્ધિર ચૂળું સામળને મોમાં મૂકવા જતાં મુદરમ હશે 'એ તેા મંદિરની રાંચરી બરમ છે।' મેં તેનાથી તાગિલ પદ્ધતિએ માઠાં આમું કપાળ અમું।

કનિને ત્યાં એક બિડાલશિયુની વસતિ થઈ છે. વીસ દિવસનું થયું છે. તેનું નામ 'શુલાળ' રાખ્યું છે. તેના પચ રૂપી પાંદડાં પર કાંટા છે, અને કોમળ 'મિયાડ' એ શુલાળની સુરભિ છે. શુલાળને કોમળ રપઈ તેા છે જ, પણ એના કાંટા સામે ખારો નિરોધ છે।

બીજી પણ બેતજ નાગરસુબિધ કરી। Dining Roomમાં દારબંધ ફૂલએા-ડુંકો એક ખૂખમાં મોકલેલા હોય છે. પડકે ખ્યાલા પડેલા હોય છે. ત્યાં જઈ રહેકે પાણી બરી લેવાનું છે બુખાનું નામ છે 'બીડાનમ' રાખ્યું છે। એના નામ એક રમય 'દક્ષિણાયન' માં છે. પાણીને હું પેંચ સખજતા હતો. પણ અહીં આવ્યા પછી મને જણ્યું કે તે ખાદ્ય પણ છે। બંગાળીએા પાણી ખાય છે। તેએા આપણને કોમ પૂછે કે 'જલ ખાગો?' (જલ ખારો?)

તિરુવલ્લુમ્બેમાં મિશ્રાણી બહુ દંડતાથી બીજ માનતા હતા। આપણે ત્યાના મિશ્રાણીએા રતાં એમું છેવે અને સિલિકા થયું વળુ માલમ પડ્યાં। હોટેલમાં એક બહુ મુખક પરિચય થયો। મુખ્ય વેદંકે માકે બિલ મને અંધેશમાં આપ્યું એટલે મેં આશ્ચર્ય પહચું. 'Do you know English?' એ હશે: 'Yes, I know English, Tamil, Telugu and Sanskrit।' 'સંસ્કૃત' નામે હું ચમક્યાં. સરહતમણિ જાગતિ મવાર કિં? લાગુતિ વનુમ્બે એ હશે: રણુવંક સત્તરવર્ષવની: પઠિત:

અને મેં રણુને બીને સર્વેશર થયો. 'કાષ પ્રજાનામધિવ: પ્રભાવે' એણે તરત જ આપો સ્લોક (મને રમૂટ લામતા કમ્પાએ સાથે) પરી થયો. વળી મેં કહ્યું 'અવાતપત્ર જગત: પ્રભુવે' અને એ આમળ થાયેા. હું એને એને પ્રશ્ન થઈ ગયો. સંસ્કૃત ભાષા Dead Language નથી; છતાં જ. એવારે મારી સાથે એક મદાયંત્રમ ભાષાભાષી મહાબારનિવાસી ભાઈ છે. તેમની સાથે સંસ્કૃત રાખેડા વાપરીને મનથી વાતચીત થાય છે, અને સંસ્કૃતથી માખો દિનુરતાન કેડો એકાદાર છે તેનો અનુભવ અને વિચાર હકું છું।

તિરુવલ્લુમ્બે જતાં મારીમાંથી મોડામોડા અડકીના બડકે નેતાં વેંચબદોના પ્રેરણાં નેયુંજા દસદસ હલિતાકા પ્રયંક પરચર-ક્રષો કાઢ્યાં. અને મને યેવું કે સમુદ્રને પૂરતી વળતે વાનરસેના એ કે રૂપ બનાવેલી: એક ક્યુનેા છેડા વેંચમદા સુધી ને બીટનો। તિરુવલ્લુ સુધી. ખડા કઠમી કઠાવીને છે કે પાકુમારી સુધી દાસિદાયા અગાશબંધ આપતા જતા હશે. એમાં વિચર્યાપુત નયે હહું કે 'દને પરચર લાવવા બંધ કરો, સેટ પૂરો થઈ ગયો' એટલે પછી આ બંને કેન્દ્રોમાં કપાડેલા પરચરો એમ ને એમ અત્યાર સુધી વડયા રહ્યા છે। નરર પડયે બીટ વાર સેટ બાધ-વામાં તેનો ઉપયોગ કરી શારો।

અરતું। પેનના અબાવે (પેન જોડ) અંબી પેનિસયે ચાલતી મારીએ લણું આ લખાણુ તમને કહાવક તેા પૂરો। તમે કમારમાં થયેલ વાપરી રાંકો ડા. મિતેને રારણ.

ચ

ચૂનો ચિરોડી અને સિમેન્ટ

આંધ્રકામ-ઉદ્યોગના પ્રાણ સભા
કેન્દ્રસ્થભનાં આ વ્રણ સંધોજનો બીજા પક્ષ અન્યેક રાસાયણિક ઉદ્યોગોમાં મહત્વનાં છે

[ચિત્રિત ઇલનમાં વિજ્ઞાન-કર]

લેખક - ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ

★

નોંધણી કેન્દ્રસ્થ ધાતુની ભરખ. તે સામાન્ય-રીતે ચૂનાપથ્થરમાંથી બનાવાય છે. ચૂના-પથ્થર એટલે કેન્દ્રસ્થ કાર્બોનેટ કુદરતમાંથી આપેલ રૂપે મળી આવે છે. તેના મુખ્ય બે પ્રકાર છે: રેફરિકાય અને અરેફરિકાય. આસપડામાં બે ચૂના-પથ્થરનું રેફરિકાય રૂપાંતર છે. પરવાળાં, હાટકાં અને ઉર્દાનાં કપરનાં પટ્ટામાં પથ્થર આ કેન્દ્રસ્થ કાર્બોનેટ હોય છે. ચૂના-પથ્થરમાં રેતીનું પ્રમાણ જેટલું જોણું એટલે અંગે સારી વલતને ચૂનો બનાવી શકાય છે. તેને બહીમાં સખત ગરમ કરવાથી તેમાંથી ચૂનો પેદા થાય છે અને કાર્બન ડાયોક્સાઈડ વાયુ છૂટી પડી જાય છે. આ રીતે બનાવેલા ચૂનાને પાણી સાથે ફેડવાથી અલિપાય ગરમી છૂટે છે.

ચૂનાનો મુખ્ય ઉપયોગ તેા બાંધકામમાં છે. પરંતુ સમગ્રતયા તેનાં રાસાયણિક ઉદ્યોગોમાં ને મહત્વા સર્વવુરિકે સિસિટ કોમ્પોને છે તેવું જ રસાયન ચૂનાનું છે. અરતા આકલ્લી તરીકે તે પુષ્કલ્ય પરાય છે. ખેતીવાડીમાં, નેત્રુવિનાસક પદાર્થોમાં, સખત ગરમીમાં ટકી શકે એવી ઉર્દાની બનાવટમાં, ધાતુઓના ચોપનમાં કામજની બનાવટમાં, એમ સંખ્યાબંધ ઉપયોગમાં ચૂનો સામાન્ય થઈ પડ્યો છે.

ચૂના-પથ્થર કે કોવા બીજા કેન્દ્રસ્થકાળના પદાર્થોને બે માડી સાથે મેળવીને બહીમાં ગરમ કરવામાં આવે, તો કેન્દ્રસ્થમુખ્ય પદાર્થોમાંથી પેદા થતો ચૂનો માડીમાં ફેરવાઈ કેન્દ્રસ્થીનિયમ અને રેતીનાં સંધોજનો સાથે પ્રક્રિયા કરે છે, અને ફોને પરિણમે ચૂનાના વિશેષ પ્રમાણવાળા કેન્દ્રસ્થનિયમિટ્ટા અને સિસિટો તેમાંથી બને છે. એને સિસિટ લીનકેર (સિમેન્ટ-કોંક્રીટ) કહેવામાં આવે છે. તેને બારીક પીસીને બનાવેલો બૂકા સિમેન્ટ કહેવાય છે. એની પરી કરોડી એ કે એ આંગળી નહોતે. નહોતે એ બૂકા ધસવાથી તેમાં જરા બે શાણા જેવું લાગે એવો બહિ. ચિસિટ એ સિમેન્ટ આમીવાલો ગણાય.

સિમેન્ટ લીલાશપડતો બૂકો બારીક બૂકો છે. તેને મુખ્ય ગુણ-ધર્મ એ છે કે પાણી મેળવવાથી થોડા સમયમાં જ તે કઠણ બની જાય છે; અને એ કઠણ નથી જખત જતાં વધુને વધુ સખત બનતો જાય છે. સિમેન્ટને રેતી, ચૂના અને પથ્થર સાથે મેળવીને બનાવેલું મિશ્રણ કોંક્રીટ (concrete) તરીકે ઓળખાય છે. એ કોંક્રીટ વધુ જખત જતાં સિમેન્ટની ગાદફ જ સખત બની જાય છે. વધુ મજબૂત, ટકાઈ અને મોટા વિસ્તારના બાંધકામમાં આ કોંક્રીટ સાથે લેકાના સળિયા મૂકીને બાંધકામ કરાય છે. તેને 'ચી-ઈન્ડેપેન્ડેન્ટ કોંક્રીટ' કહે છે.

કેટલા તજ્જ દશકામાં સિમેન્ટ અતિ મહત્વને ઉલોચ થઈ પડ્યો છે, કેમકે તેને ઉપયોગ બાંધકામમાં ગણવણાય છે. રસ્તા, પુલો, મોડી કપારતો વગેરેમાં તેા સિમેન્ટ હવે અનિવાર્ય બની ગયો છે. સિમેન્ટના રસ્તા કામગતા જેવા થાય છે. તેના પર પછી બીજે ખર્ચ લગમજ કાંઈ જ આવડતો નથી. પૂલના મહાકાઈ થોંભા, મોટા લુગડા, પાણીના જળાશયરત બેંધ, લાંબી નહેરો, નેત્રી કારખાનાં ને સોયતળિયાં અને થાયા પરનામાં સિમેન્ટ કોંક્રીટના ઉપયોગ મહત્વને થઈ પડ્યો છે. સિમેન્ટના ખાસ કાયદો છે કે તેના વડે કામ સહેલાઈથી થઈ શકે છે અને વળી તે મજબૂત થાય છે. અને એ મજબૂતી વખતની સાથે વધતી જ જાય છે. બાંધકામમાં સિમેન્ટનું કામ મજબૂત જેટલું મજબૂતમાં ગણાય છે. હવે તેા લોકાનાં વર્ગબાને અદ્યે સિમેન્ટનાં બાંધકામમાં શેડાનું વપરાતાં નહીં છે. સિમેન્ટનાં કામી કોવામાં તેા કુદરતમાંથી પેદા થતાં પ્રમાણ વધારવામાં આવે છે. સિમેન્ટનાં છુટા ચૂનાનું પ્રમાણ જરા થી વ રહેલું નેહી; નહિતર એ સિમેન્ટ સાથે કામ આવડતો નથી.

સિમેન્ટના ઉલોચ આપણા દેશમાં હવે સારી રીતિતમાં થાય છે. આપણા દેશમાં સિમેન્ટની બનાવટ માટે જરૂરી કાચો માલ ખણે રચયેલી નીકળે છે, એટલે એ દેશમાં તેા ઉદ્યોગને બીજા જેવું નથી. સિમેન્ટની કામી કોવામાં નીકળતા કુમાડાઓમાંથી પોર્ટલેન્ડમાના સાદો કદવામાં આવે છે. એ સાદો બેલીના વિકાસમાં ખાતર તરીકે ખૂબ ઉપયોગી છે. આ બીજાજી દેશ આપણે ત્યાં મુશ્કેલી નથી.

સિમેન્ટ વજુ ભતભતના બને છે. આજકાલ કેન્દ્રસ્થકાલ-કોંક્રીટ, કોવાઈન્ડ-સિમેન્ટ (સોરેલ સિમેન્ટ)ને ઉપયોગ વખતો જાય છે. કેન્દ્રસ્થકાલ કોવાઈન્ડના થઈ દાવજુમાં કેન્દ્રસ્થકાલ કોવાઈન્ડ (કેન્દ્ર-સિમા) મેળવતો એ લેવાર કરાય છે. આ સિમેન્ટમાં નાનાનાના પથ્થર તથા લાકડાનો નેર કમોરિને એક પેઈર (બ્રુસ્ટ) બનાવાય છે, જે થોડા જ વખતમાં સખત થઈ જાય છે. તેની મજબૂતી વજુ સિમેન્ટ જેટલી જ હોય છે. આ સિમેન્ટની વિસિલતા એ છે કે તેના પર સરસ પેલિસ થઈ શકે છે. કોવાઈન્ડનો, નહેર મકાનોનાં બોધ-તળિયાં વગેરે અંદાના ભાગોની બનાવટમાં તે ખાસ વપરાય છે.

સિમેન્ટમાં એટલી ક્રડપથી નબી જવાનો શુધ્ધ છે કે જે તેના પર કાજ રાખવામાં ન આવે તેા તે નકામી થઈ જાય. આથી એ ક્રિયા પર નેહીતો કાજ રાખવા માટે સિમેન્ટમાં અધુક પ્રમાણમાં ચિરોડી કમેરનામાં આવે છે. શુધ્ધ સિમેન્ટ તેા ૬ મિનિટમાં જ સખત થઈ જાય છે, પરંતુ તેના તજ્જ ટકા ચિરોડી કમેરવાથી એાળો તજ્જ કલાકોને થાય છે.

ચિરોડી એટલે રાસાયણિક પરિવાળામાં કેન્દ્રસ્થકાલ કહેઈ. તેને ધીમે ધીમે શેષાને બનાવેલો બારીક બૂકો પ્યારેટર આપ પાસીના નાગથી નહીંતો છે. આ ક્રીયા પ્રથમ પારીસની આસપાસ રાઈ થયો હતો એટલે તેનું એ નામ પડયું. આ પ્યારેટરને પાણી સાથે મેળવીને પાવરવાથી થોડા કલાકમાં તે થઈ થઈ જાય છે. મકાનોની અંદરની લીલાઈ પર પ્યારેટર લઈને એ ખૂબ વપરાય છે. તેનેા ઉપ-યોગ સિમેન્ટની બનાવટમાં વજુ થાય છે એ ઉપર આવી ગયું. મકાનોની છતો તથા ખીતો ઉપર વિવિધ મુંદર મજબૂતીના તથા કોટરકામના અને શિલ્પના ઢાળ માટે આ પ્યારેટર ખાસ ઉપયોગી છે, કેમકે તે નબે છે ત્યારે તે એક ટકા જેટલું ફૂલીને થઈ છે, એટલે તેમાંથી બનાવેલા ઢાળા સખતર એકાએક થોડાક છીડે છે.

આજ, કેન્દ્રસ્થકાલ આ તજ્જ સંધોજનો આપણને ચિત્રિત ઇલન-માંપણું ઉપયોગી થાય છે. આધુનિક બાંધકામમાં તેમનું સ્થાન એટલું તેા અનિવાર્ય છે કે ઉર્દાનેરોને પોતાના કામમાં તે પ્રાણ સમાન છે.

યુદ્ધરમતી.

★ લેખક - વાસુદેવ ભટ્ટ ★

યુદ્ધરમતી એ રમતરમતોના એક વિશિષ્ટ વિશાળ છે, અને અથા એ અંશમાં આપણે એવી જો રમતોનો સમ્બંધ-સંબંધ જ્યાં મેળવ્યો. પણ તેના સ્વરૂપ વિષે દષ્ટિ થોડું બહુવાનું બાકી રહે છે તે નોંધવું. એ જે રમતો નીચેની બાબતોમાંથી પડે છે:

(૧) જ્યનયુદ્ધ સપાટ મેદાન પર રમાય-લાય છે, જ્યારે ટેકરી-યુદ્ધમાં એક ટુકડી ટેકરી પર ગોઠવાય છે અને બીજી ટુકડી નીચેના મેદાનમાં-તળેડીમાં.

(૨) જ્યનયુદ્ધમાં બંને ટુકડી પાસે જ્યન દોય છે; જ્યારે ટેકરી-યુદ્ધમાં આ ટેકરીવાળી ટુકડી પાસે જ નો દોય છે.

(૩) જ્યનયુદ્ધમાં, કોઈ પણ સિફ્ટ બાદ (આગર) થતો નથી; જ્યારે ટેકરીયુદ્ધમાં કોઈ પણ એક ટુકડીના તબ્બા સિફ્ટ એકી સાથે અને ક્રમશઃ રીતે સામી ટુકડીના એક સિફ્ટને આડે એટલે એક આડામોડે સિફ્ટ બાદ થાય છે—એટલે કે, પછી, એ રમત-શામ લઈ રાતો નથી. આ નિયમ પાછળ ખ્યાલ એવો છે કે, જ્યન સેના થઈ સામા પક્ષના એક સેનિકને મારી નાખે છે. પછી, આવી યુદ્ધરમતોમાં 'નિયમ' એ મુખ્ય વસ્તુ નથી. મોમાં મમેટેલકી છૂટકા મૂખી રાકાય કે નવા નિયમો પણ રી રાકાય. એમાં મુખ્ય બાબત એક જ છે કે મમે તે રીતે એક રમત યુદ્ધ રમી—રમી રહે.

ટેકરીયુદ્ધમાં રમનારાની સંખ્યા મમે તેટલી મોટી રાખી રાકાય. જુ ટુકડીમાં એમાંથી એકા પંદરેક સિફ્ટ દોય તો જ મના પડે. અને વધારેમાં વધારે ૧ અને, પાંચસો દોય તો થે શું અને હમણ દોય તો થે શું ૧ દા, એટલું ખરું કે રમનારાની સંખ્યા નેમ મોટી તેમ ટેકરી પણ મોટી દોવી નેમ અને તેની રચના પણ એવી અડપડી દોવી નેમ એ કે બધા જ રમનારા એમાં પૂરી રાકે. ધારે તો બેવાઈ જઈ રાકે અને ફરક ભતની બુદ્ધાત્મક પ્રયત્નિએને અમકમાં મૂખી રાકે.

એમાંની મમે તે એક ટુકડી ટેકરી પર ચાલી ન્ય અને પાતાના સિફ્ટએકીની સંખ્યા તમા ટેકરીની રચના પ્યાનમાં લઈ મેાપ લાગે તે રીતે રણભૂમિકા બુદ્ધ ગોઠવી નાખે. પાતાનો જ્યન એવી જ્યા-એ રાખે કે સામી ટુકડી તેને બચાવ નેમ રાકે. આમ, આંખ અડ-હાંવાની ઘટ; પણ હાથ અડકવા નહીં તો પાતાનો જ સેપો. ૧ તળેડીવાળી ટુકડીનું કામ દલેલો કરવાનું છે તેણે બીજાં કાંઈ જ ખાસ કરવાનું નથી; માત્ર કોઈ પણ હિસાબે ટેકરી પરથી જ્યન ઢલાવી નીચે લાવવાનો છે. પણ એ એટલા સીધાસવા કામ મદદ કેટેકરી આડીબળની પ્રવૃત્તિ કરવી પડતી હશે ૧ અને માત્ર આડી-અવળી જ નહિ, લડ અને ફેડ કરવાની પણ ખરી.

તમારી આંખ આગળ એક ચિત્ર ખડું કરે. ના. ચિત્ર નહિ, ચિત્રના-ચિત્રના. પચોસ જ્યાનો એક ટેકરી ઉપર બેઠી જ્યાની પડયા છે. વચ્ચે, બાવાજીના શીપિયા એવા વાટરો છે. ટેકરીની

નીચે બીજી પચોસ જ્યાનો છે. તેમની ફાતલ એ શીપિયા પર બમરોડી છે. બાવાજીનો એ શીપિયા એનાનો છે કે જમ થા તેમાં શીપિયાથી એનું બનાવવાનો શીપિયા છે કે જમ તેની તો બનવ નથી પણ એ પચોસે જ્યાનો કોઈ પણ એને એ શીપિયા પડાવી લાવવા તત્કાપર છે. ઉપરાંત બાવાજી પડું એ બહુમુખ્ય શીપિયા એમ જ્યા દેવા તેવાર નથી.

નીચેવાળા યુવયુવક કહે છે, તો ઉપરાંતના તો પર પ્યાન આવે છે. નીચેવાળા આપણેના થાય છે, તો ઉપરાંતના રાકરા એવી નમર ફરે છે. નીચેવાળા એવેરનું આરોહણ રાક કહે છે, તો ઉપરાંતના મેમનું તોડન તેવાર કહે છે. નીચેવાળા આબ્યા છે, તો ઉપરાંતનાએ વખાબ્યા છે. પછી તો નીચેવાળા-ઉપરાંતના એટ છે, અથોરેટ છે, ને આચળ કે કે થાય છે; એનો ખ્યાલ આપણે મેળવી લીધે છે.

ન્યુનયુદ્ધ અને ટેકરીયુદ્ધમાં તો રમનારાઓ સમાન દોય છે કે, તેઓ મારામારીની કોઈ 'રમત' રમી રહ્યા છે. પછી એવી જ રમતો રમી રાકાય કે એમાં બધા રમનારાઓને પૂરો ખ્યાલ ન પણ દોય. જ્યાની હો કે પંદર વીસ મિત્રો ફરવા ચલા છે. પાતાના આગળી પાંચેક માર્દક ફર, નહીંકિયારે રમવામણી જ્યાએ રાતવાસો ફરી બીજા દિવસે પાછા આવવાના છે. તેઓ રાતે નિરાંતે આરામ કરે છે.

માગમાં તેમના કેટલાક મિત્રો કે તેમને વિચાર આપ્યો કે જ્યાની જરા ચમત્ કરીએ. બોરેક બોરો તેવાર થયા. રાતના વાણી ફરી હાથમાં ડોંગા લઈ લેપડયા. પેલા મિત્રો આરામ કરે છે ત્યાં આ-બ્યા. જરા ફર લેવા રહી થોડે છુપાવીએ બાંધી. જ્યાનો અને તેમાં આરામ કરનારાનો ક્યાંક કાઢી અંદર પૂરયા. પહેલા તો કા-નામાના જઈ થોડીક થોડી ફરી; કેટલીક અગમની વસ્તુએ કાઢી લેવા. પ્યાર બાદ એકદમ ખોડાવમ ફરી, લેખનારા પડા બગે અને કાંઈ સમજે તે પહેલાં, કેટલાકની છાતી પર ચડી મેકા, કેટલાકના હાથપર બાંધ્યા. કેટલાકને જરા બેા ખરા કર્યા ૧ પેલા નંદ્યા અને સમજ્યા (પણ સાચું ન સમાજ્યા); એટલે એમણે પણ કે કે અન-ખાચવ કરી. પછી પા કોણ-નીચ મિનિક શું શું થયું હશે તે તમારી મેળે સમજા લેને અને જેવે સમાધાન થયે કયે રહે તેવું રાકે અને કયે રહે તેમણે હાથ હશે તે પણ તમારી મેળે જ ગોઠવી લેને.

ઉપરાંત ન પ્રસંગમાં એમ પણ બને કે ને મિત્રો ફરવા ચલા છે તેમાંથી જ પાંચ-છ જ્યા અર્ધી રાતે લાડી, ફર જઈ, જરા વેરા-ખટરો કરી બાકીના મિત્રોની ચકાસણી કરી લુગે.

અથવા, એમ કહ્યો કે ને ટુકડી-ફરવા ગઈ છે તેને એ જ્યા પૂરી નિર્ભય નથી લાગી, એટલે મારાફાની બળને જ્યા મનો છે. એવે પ્રસંગે દલેલો કરનારા શું શું કરશે ૧ જ્યાનારાને ડાચશે કે પકડીને બાંધશે કે કે એવિતલો બધા જ મિત્રો પર છાપી મારશે કે હવે, એવા પ્રસંગેના પણ ખ્યાલ કરો કે એમાં પચોસેક કુમારો અને યુવાનો, લાલીકા લેવા ગાંઠ કરીને જ રાતે સેના થાય છે. તેમને

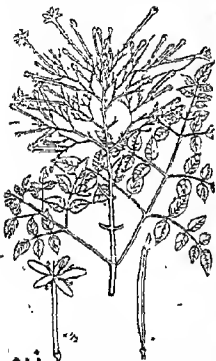
લગભગ લટકેલી અને તાલીમ આપવામાં આવે છે. રાતે બધા આ-
રામ કરે છે ત્યારે વ્યવસ્થિત ઘોડી ચાલે છે. એ લટકેલી છાંયછાની
રીતે રાત પસાર થાય છે. એ છાંયછાના સંગ્રહણને લાગે છે કે ઘોડો
આ લોહીને ઘોડી સાથે તાલીમ આપીએ. એટલે એને છાંયછામાં
નહિ બેઠાએકા ફેરલાકે છુટાનોને હાલેલા કરવાનું જણાવી બૂદ
ગોઠવી આવે છે. પછી શું શું થયે છે એકું કહું પૂરું કરીને સમજાવેએ.

જ્યેષ્ઠ યુદ્ધ કે ટેકરી યુદ્ધ એ કુરતી કે મુકાબા છતાં જેની રમતો છે.
ફેર એટલો કે કુરતી કે મુકાબા બ્યક્તિ બ્યક્તિ વચ્ચે હોય છે,
જ્યારે આ બે યુદ્ધરમતો સામુદાયિક રીતે, એટલે કે ટુકડી ટુકડી વચ્ચે
રમાય છે. પણ ઉપર જણાવી તેની ભવતની યુદ્ધરમતો તેા કુરતી કે
મુકાબા છે જેની નથી. કોઈ પણ ભવતા દાવનાં બંધન વિના બે બ્ય-
ક્તિઓ મારામારી કે તોફાન કરે તેના જેની આ યુદ્ધરમતો છે. ને

જેની રીતે મારામારી કે તોફાનના મર્યાદિત કે નિશ્ચિત પ્રકાર નથી
હોતા, તેમ જ આ યુદ્ધરમતોના પણ પ્રકાર નથી હોતા. બ્યધાર-
શિક્ષા થોતાના નિદાશઓ અને આલ્ખાળીઓની પરિસ્થિતિ ધ્યા-
નમાં લઈ મારામારીની ને તે દેશના યુદ્ધની પ્રયુક્તિઓના નિર્માસની
તક આપતી યુદ્ધરમતો જોખવાના આના પણ પ્રસંગો રોપી રહે.

યુદ્ધની પ્રયુક્તિઓ દરેતરગત કરવા માટે આ યુદ્ધરમતો એવું તેા
સરસ સાધન છે કે જેણણી આપતી સંસ્થાઓએ-નવખરાતનું યદ-
તર ઇચ્છતી સંસ્થાઓએ તે અપનાવવી એટલે અને વિશેષ તેા એ
છે કે યુદ્ધરમતો એટલી તેા આપેક નીવટે છે કે એ રમતની કરેક
તકને વિદ્યાર્થીઓ પણ જ આપેક સાતે વધારી લે છે.

આનેદશરી રીતે ધરતર સાધી આપતી આ યુદ્ધરમતો, એટલો
પ્રચાર પામે તેટલો જોહા જ જણાવી.

બૂમ

માસમાસની વનસ્પતિનો
પરિચય આપતી લેખમાળા: આપણી વનસ્પતિ [૩૪]
લેખક
ચે. જયંતીલાલ દેવગંધર જોશી

‘હોર્ટિન્સિસ’ હોર્ટિન નામ છે ને તેના મધ્ય
‘બામબોસીયામાં બમ્બી’ એવો થાય છે.

જલદેશમાં આવાળીતેનારીરમ સુધીને
પ્રદેશ, મધ્ય આફ્રિકેએ અને મધ્ય હિંદ
તેનાં ઉપસિરધાન. હિંદના ઘણા ભાગમાં
તે વસાય છે. વનસ્પતિવિદ્ ફોક્સજર્ની
નોંધ પરથી માલુમ પડે છે કે ૧૮૦૦ની
આસપાસ લાંબી રાતના વળીયામાંથી
બચનાં બીજ મદ્રાસ લાવી વસાયવામાં આવ-
વેલાં. તેમાંથીએક ઇન્ડિયન બોર્ડરનીના
હંકસ્ટાના જોર્ડેનિકલ ગાર્ડનમાં રાખવામાં
આવેશો. સોશાફ્રુ જર્નલને મુંબઈ લાકા-
ના વહી વીજમાં આ ઝાડ વસાય છે.

બચનું ઝાડ લગભગ ૮૦ ફીટ સીધું ઊંચું
ભેજે છે. તેની શાખાઓ નીચે ટળી જોાય
છે અને કુખળ શાખાઓ પર આછી કેપરી
હોય છે. તેની પીળાસપડની રાખેલી ઇલાખાં
ફાલ હોય છે બચનાં ઘેરાં લીલાં પાનની
રોલા થાનેદર હોય છે. આ પાન શાખાઓ
પર સામસામાં ગોઠવાએવાં સંયુક્ત, દંડી-
વાળાં અને ૨૦ થી ૨૦ ઇંચ લાંબાં હોય છે.
દરેક સંયુક્ત પાન તેની ત્રણેય લંબી પર
એક લંબાં સામસામાં ગોઠવાએવાં પરંતુ રોચે
એક જગ્યા નાના પાનનું બનેલું હોય છે.
જા દરેક નાનું પાન ફરી તેની જ રીતે ગોઠ-
વાએવાં વધારવાનાં પાનનું બનેલું હોય છે.
આવાં સંયુક્ત પાનને બિમ્બ (Bimbar) નામ
રહે છે. આવાં ઇલાખાં નાનાં પાન ૧
થી ૨ ઇંચ લાંબાં ને ૩ થી ૬ ઇંચ પહોળાં,
લીલાં, લંબકે અનિયમિત આકારનાં પરંતુ
લવિષે જોખાકાર અને રોચે લઈ સારંગાં તમા

આળીદારટીયાવાળાં હોય છે. પાનની વિનારી
અખંડ અગર દંભાવાળી હોય છે. બચ સારાય
લીલી-સદાપહોળી-ઝાડ ગણાય છે. કારણકે તે
કઠી પૂરું પાનરહિત થઈ નથી. ભન્યુઆરીથી
માર્ચ દર્શિયાન ઝાડ પરથી ધણીખરાં પાન
ખરી પડે છે. એપ્રિલ અને મે માસમાં તે
પર ફરી નવાં પાન આવી ભય છે.

સપ્ટેમ્બરથી ડિસેમ્બર દર્શિયાન તેને
ફૂલ આવે છે. મુંબઈ ને કોલકાતામાં એપ્રિલ-
ખરની આખરમાં ફૂલ આવનાં રાઈ થાય છે
ને ડિસેમ્બર પડતું તે ચાલુ રહે છે; પરંતુ
પશ્ચિમ હિંદના બીજા ભાગમાં સપ્ટેમ્બર
માસથી ફૂલ બેસનાં રાઈ થાય છે તે ડિસેમ્બર
સુધી ચાલુ રહે છે. ઘેરાં લીલાં પાનની સાથે
સફેદ ફૂલોનાં નીચે નળાં જૂથમાં વટે થયે
જૂથ સુંદર દેખાય છે. ફૂલોની આલ્વાહક
સુનાસ આસપાસની ઢવાને ભરી દે છે.
ફૂલો શાખાને એતે મોટાં કુખળામાં આવેલાં
હોય છે. દરેક ફૂલને એક નાની દંડી હોય
છે. ફૂલમાં વજ નાનું અને ઘંઘરાકાર હોય છે;
કુલમણિ નળી આકારની હોય છે ને નળીને
છેડે પાંચ સફેદ પાંખડી હોય છે. પર્ણકા પર
ગોઠવાર શુભાળી હાંચ હોય છે. કુલમણિ-
ની નળી ૨ ઇંચ લાંબી ને તે પર આછી
લીલી હાંચ હોય છે. ફૂલમાં ૨ લાંબાં અને
૨ દંભાં એવાં ૪ મુસર (અન્યિત પાંચ) હોય
છે અને તેની રોચે પીળા પરાસરાય હોય છે.
બીજાસય એક કોખાલું હોય છે ને તેમાં ઘણા
બીજાં હોય છે. મુસર તેમજ બીજાં સર-
નલિસા ફૂલમાંથી બહાર નીકળેલાં હોય છે.

(નુકોશ ઉપરના ચિત્રમાં)

લાંબાં દિગમવલ ફૂલોથી ઘેરાયેલી આ
વનસ્પતિને ‘આકાશલીમગો’ તેમજ ‘લટક
અમેલી’ પણ કહે છે. આપણે ત્યાં ને કેલકી
અનોદર ફૂલો આપની વનસ્પતિ થાય છે તેમાં
તેની અળના થાય છે. તેને સંસ્કૃતમાં ‘આકાશ-
નિખળ’, હિંદીમાં ‘આકાશનીખ’ તથા ‘મીની
અએલી’ તેમજ સીમાં ‘મીની અએલી’ તેમજ
‘કેવડાનિખ’ નામથી જોખખવામાં આવે છે.
અંગ્રેજીમાં તેને ‘ઇન્ડિયન કોર્ક ટ્રી’ (Indian
Cork Tree) તેમજ ‘ટ્રી જાસ્મીન’ (Tree
Jasmine) કહે છે. તેનું રાસોચવાતમ ગિલિ-
એન્ડીઆ ‘હોર્ટિન્સિસ’ (Hortensia
Fortensis, Linn.). અદારપીસીમાં પણ
ગમેલા આંબ વનસ્પતિવિદ્ ટોમસ ગિલિ-
એન્ડના માનમાં આ નામ પાડેલું છે.

અન્યું કળ અપદ્, પાતળું, અને ઊંડે અ-
પીકાર કળ અપદ્, કુટ કીટ જાણું દોય છે.
તેમાં ધમ્મા બીજ દોય છે. એ બીજ અપદ્, એકાદ
કળ અપદ્, અને બીજી, પારદશીક
પાંચવાળીદોય છે. ગમ્ય પ્રાંત તેમજ પશ્ચિમ
દિશમાં વ્યવસ્થા આપને કળ આપતાં નથી.
કનર દિશમાં પણ કળવિત ન કળ આવે છે.
મોટે ભાગે આ કાંડ બીજવડે કાંડારામાં
આવે છે. એકે તેને કાપકલથી પણ કાપી

કાપાય છે. તે બલદીથી વધવાની વનરપતિ
છે. કાપણ તરીકે કપર જેની નોંધ કરેલી
છે તે કલકાના બોટીનકલ આરંભમાંનું
વ્યવસ્થા કાંડ વ્યવસ્થામાં ૫૦ કીટ કાંડથી
પડેગેણું. કાંડનામે અને બીજાં નોંધમાં પાકેતવાં
જ વાવમાં નોંધએ. પાછળથી પછી વધા-
ક્ષતીની સામ્યતામાં એ રીપાને જાળીદમાં
કાંડારામાં આવે તે સારીરીતે જાય છે.
સોસાજી તરીકે જય વ્યવસ્થા બલદીની વન-

રપતિ છે. પશ્ચિમ દિશમાં જાળવાળામાં તેમજ
રસતા પર કાંડારા માટે તેના બહુ કપયોજ
માય છે. તેનું કાંડું નરમ જ રીતું દોય છે.
તેના એક ધનકુટનું વળન ૪૨ પાતળા છે.
તે સારી રીતે પોલિસ પણ શકે છે અને કનિ-
ચર તથા સોપાની વસ્તુના બનાવવામાં
વપરાય છે. વ્યવસ્થા કાંડની છાક અશરે ૧
૭૫ બની દોય છે અને તેના કપયોજ દલકી
મતનાં વ્યવસ્થા બનાવવામાં માય છે.

ખાંધ મરિયાં (અનુક્રમણ ૫૫૭ ૩૩૩થી માણ)

એકાદ કપાતો ત્યારે દોડકો રીસની વ્યવસ્થા કરી જતો. ને છોડેલી
પતંગ આરતેથી કાંડ પર આવી. આકાશમાં જાય એકેસો અડધો
નવનવાળી માફક દવામાં રિચર રહી જતો. સોસાજી એને નોંધ
રહેતા. એને કાંડારાની કાંડ દિખત ન કરતા.

પણ એકાદમાં તે મારામારી સંભળાવી. ધડાધડ નળિયાંના
કુડા માટે ધમ્મા જતા. 'મૂંડી દે, મૂંડી દે, સાકા બિખારગોટ'ની
સંકારાડ પડતી. પણ કાંડના કપાએલા વનની દોરી કાંડને પડતી,
એટલે નળિયાં કે ન નળિયાં, એ કાંડે સાતો? મામાછની 'પીઅરી'
જુદી દરી? (ને એવી 'પીઅરી' માનનાર ચેડાકલ સાધીદારે પણ
દતા.) પતંગ કાંડાઈ ગયા, પછી એ દોરી બેચથી, એને પાછો પરી પરી
પોલાંથી, એ કીડી ન ગણાડ. છાપરથી બેચાઈને વનની દોરી નળિયે
ધસાવી. એટલે એના માટે બચેકેસો મળ્યોતો, અને લાક આગળથી
તોડી નવેસરથી નવો પતંગ કાંડારાતો. દોરી બેચથી રહી અને એવી
. . . . .

કાંડા જે કાંડારા મામાછ જે તજુ લડત લડી હોતા, એકાદ
માટે સાનના આંખાર પતંગ બેચજુ કાંડારામાં તે વગળી, દોરી
પીતો કરી, વનના ધર પર મૂકી, હોલપા વિના ગમળાજી વધવા
રેતા. પતંગ બહુ હોટ તે માંભમાં વધારે વળ પડે, એટલે એ બહુ
હોડાવતા નહિ; પણ કોઈ કુડાકુડીને કે વાના પતંગને કાપવાં દોય
તો કપરથી નાખી હોડેતા મૂંડી દે, એટલે બેચજુ મિનિટમાં ફેંસા:
એજ જ નીચેથી કાંડની કંઈકને વનની આડા એજ કાંડની દેતા
કે પતંગ નીચે જોડા આંખી કે ચેડો સફા? વન કાંડ પડતો કે આરો
દોય અને એની સાથે કાંડાવના જતા, ત્યારે કુતારી કુતારીને એની
કપરે જઈને પડતા, અને દોરીની જોળ મૂકતા. તેવા પતંગ વનના
નિર પર આંખી કે 'કુટ...હા' આમ, અરધા કાંડારાં એ પાચ-
સાત વેચ તેા લઈ લેતા, અને લોડા કાપી પણ જતાવતા. એક આં-
ગળી પર પતંગને આડા અંગળી ફેરવતા, હોડાવતા ને એ છાપાં આડે
ફાંકે પતંગની આલ ધમી આપતા.

કાંડારા કાંડારામાં પર મામાછ બહુ બિલતા. એ બોલાંછ
તજુ રહે. સાંભે ખૂબ દોર મૂકી વધતો આવે, અને પાછળથી
નીચેથી ધરડી ન્યાં વેચતો સમય આવે કે નેચથી વેચાંય હાથ
મારે.—એટલે કે પતંગને કાંડારામાં પોતા વરફ બેચે. આ સરૂંથી
હોડેલી જ વેચે—બિખારગોટના વેચ. મામાછ અને ત્યાં સુધી
એને નીચે મૂકવા જ ન દે. એ કુતારાં માટે કે મામાછ એ એવી
સવાઈ કુતારાં ગારી જ છે. અને છતાં લાક નોંધ એ લાકમાં આવી
ગયા, તો એને કાંડા આગળથી પડતી દોરીની ખૂબ જ મૂકી દેતા,
જેથી એને બેચવાને લાક જ રહે નહિ. અને એને એ કપાતો!

આવા લાકામાં કોની સંધવા પીએધીએ વનની જની બની.
એકી દોરીએ અને કંઈ કાંડારા એ વેચાયે જુવાનિયાએને કીક

માફક આવતો. તજુ પાનાનો જુવાર, ને જે મિનિટમાં હિસાબ
'કેરીની' રાઈલમાં ધીમેધીમે રમવાવાળાની ગોળ જુદી જ છે,
તેમ સારીના વેચની ખૂબી આગળ આ 'લક્યા' મારવાની રીત
તદન જડતુ અને કોડવે એવી હોને રેવામાયિક છે. અસરી કળ-
છળમાં પતંગ વ્યવસ્થામાં એ એમને ચિત્રારે જ.

જેવાની જગ્યા બિલતા ત્યારે જમાડું અચકે ધડ પડતું. હાથે
ધસરકા પડેલા, તે પર તેજમરસ લાગતાં જ આંગળાં વચરી કીડનાં
ખાધું, ન ખાધું ત્યાં તેા હાનમાંના માંડલે કાંડે થઈને કપર. ત્યારે
ખરે જયેરે આકાશને રંગ જોવા જેવો પતો. સવારના ઉલ્લા
મામાના કપાએલા પતંગી કીડીએ અડીયા, વનના વગળામાં એકી
એક જગ્યાએ વસી કરતા, અને જાયે માંડવા કરતા. વન દિશ
બડવતો એટલે બારથી બેના વચમાથે આ મગગડ જેવાની માકો
પડતી. કંઈક વાર તેા બાળને તજુનાં નેકાં સાથે ને સાથે કાંડની
બર દોરે જાયે ને હાથે અડતાં જ નહાય અને ફેરફાર કરતા જ રહે.
વાહ પતંગ માફક અને વાહ વનના પાકાં એમ બેચજુ કાંડા કીડી
કરી બેચાર વાહ ફરે એ પતંગો જાડાં પડતા!

આ વાગ્યાથી તેા આકાશ ભરાઈ જતું. રંગનો મેળો ભગેનો.
સોની મહાભન પણ રંગમાં આવી જતા ને કુડી પરીકી વેચ-
લડતા. 'કાંડારા', 'કાંડારા', 'આવા દે', 'માર કુતારાં', 'કાંડારા
પર લે', 'માર માપ', કાંડારા દે', 'વધેથી આવ દોડારા', 'મામાછ
કે મેગ?', 'કપડાની લે', 'લેગાર મા' વગેરે કાંડારાં ને બહુદરવાના
સાંકડાજ સંભળાવા કરતા, અને બીજામાં, સોરણસોર, લોડાકીડીને
ચીસાચીસેથી આમારીમાં માચ રહેતી. બૂંચેય પતંગ કોઈ આમારી
પર ન પડતો અને હડધીને રસ્તે પડતો. તેા ત્યાં જે પડાપડી
વેચાતા હીંપેલા મોધા પતંગ કરતાં પાંડની કપાએલી પ્રતંતી માટે
કોંસારોથી થઈ રહેતી; કારે છાંભેલી પર પણ બિતરી પડતી. ડ-
બરે પડતોથી આકાશ ભરકા રહેતું. એપાંકે થવા આવે ત્યારે જ
કંઈક એવા થતા લાગતા. સૂર્યનારાયણ ખુશ થઈ કનરાયણને ધંધે
વળતા અને એને રસ્તે જતાવતા, અંધારામાં રિચર પડતો. કીડી, માંડે
બાયે દોરી કપર સજમતાં કાંડ સાંધી એને જાંડાવતા. લાકથી તેાં
કાંડારાની હાંડ જનાવતા અને આકાશને આજવાળા થતા.

થાયે જા કાંડારા રાત્રે કળથી ને પતંગની ખૂબી પાડતા, ને બીજે
દિવસે ગજુ જવા કોણા ફેરવાઈથી સંકાંતની કીડ વળી પરી કરતા.
અને જોવાર માંડ છે: તે વખતે એક નેકરન કે એવી કોઈ
'રીડર' અંધેચમાં આવતી. એમાં જનાવના 'કાંડ કાંડારા'ના
પાકે અગને જાળુવતા. કે રિચે કોરો(નિયંત્ર) પણ જાળુવતા. ખૂબ
એજાળુવાનાશમાં કાંડારામાં જુલે જુલે જાળુવતા ન કે ન જાળુવતા
મોટીમોટી માતો અંધેચમાં પડાવે! ખરેખર, આજ સતીના પ્રારંભ-
બળનું અજુવર તેા એક ફેરસ સમાન જ હતું.

રપતિ છે. પશ્ચિમ દિશમાં જાળવાળામાં તેમજ
રસતા પર કાંડારા માટે તેના બહુ કપયોજ
માય છે. તેનું કાંડું નરમ જ રીતું દોય છે.
તેના એક ધનકુટનું વળન ૪૨ પાતળા છે.
તે સારી રીતે પોલિસ પણ શકે છે અને કનિ-
ચર તથા સોપાની વસ્તુના બનાવવામાં
વપરાય છે. વ્યવસ્થા કાંડની છાક અશરે ૧
૭૫ બની દોય છે અને તેના કપયોજ દલકી
મતનાં વ્યવસ્થા બનાવવામાં માય છે.

(આકા)

પરચીક વર્ષ ૧૯૬૧

અંક ૨૨ આરો ૧૯૮૧ (આક્ટોબર ૧૯૨૫)

આ

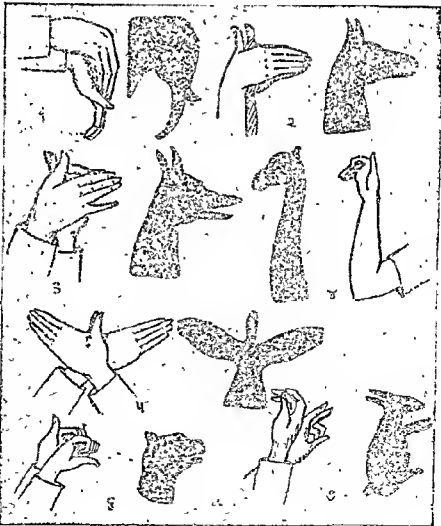
સોના અંક, એટલે તેને 'દીવાળી અંક' તરીકે કાળજી-પૂર્વક લેવિધ્યગડિત કરેલો. સાગચી પક્ષ સંશ્લેષીન ચુ'લેલી. એટલે, 'નિષ્કર્ષગડિત આસાર'નું ચરિત્ર, 'હોયછો' નામની રહસ્યમયરી નામની થાતી, બીજા સમુદ્ર-તોફાન આલેખની કાકા-સાહેબની 'ગાકાલુંની યાત્રા', આદિમાંથી કશાને અહીં સમગ્રતથા ક્રેકાવીશાસ્યતેગ નથી રચ. કવચરામ ત્રિવેદીએ 'જનવપરાય' નામ-થી શરૂ કરેલી પ્રસંગમાળાના ૧૬૬ કપતાનો પહેલા પ્રસંગ આ અંકના છેલ્લે પાને પ્રથમ કલાઈ છે. 'દીવાળી' વિષેના કાકાસાહેબ કાલેજ-કરના રસબોધક લેખમાંથી આરંભ લાવતમ્મ કાલેજી લાવશે:

"આ દીવાળીના પર્વનાં બૂજ અને કહેવાય છે, તે જનવપરાય પ્રતિભામાં તેને માટે જીવંતજીવંતકારણો મળાય છે. અંક-બીજો એમ માને છે કે પાકાસાતત્ત્વ પુદ્ગલ-તથા પળી આ દિવસે પાંડવોની હ-રિતાના પુરમાં પદપરામણી થઈ હરિશ્ચંદ્રી-ઓ ગાતે છે કે આરો વદ ચોરસ-અંકે કાળીચોરસને કહાડે શ્રીકૃષ્ણે નરકાસુર-ના મધ કૂવો અને તેની ઊભવણી તરીકે તેને બીજે કહાડે દીવાળી ઊભવણમાં આવે છે. સુભરાતીઓ માને છે કે આ દિવસે પરદુઃખમંજન વિક્રમ રાત્ર મારીએ બેઠો. અયોધ્યા તરફના લોકો એમ માને છે કે આ દિવસે રાત્રે રાવણ-ને મારી... સીતાજીને ઊઠાવ્યાં... દીવાળી-ના બૂજમાં ગમે તે પળુ હો. કહાચ આ બધાં કારણોનો સંબંધ આ પ્રતા'થી દિવસની સાથે જોડીને છે. એટલે રવામાં આવેલો હોય. પળુ આ બધાંનો સાર છે કે અધર્મ કપરમંજન, પાપ કપર પુરવંચો, અસત્ય કપર સાચવો, અ-ન્યાય કપર-ચાચવો એ દિવસે વિનય થયો... જનરાતમાં અમાસને દિવસે ચાપડા પૂજન થાય છે તેમાં ગદાકાળી, મહાકાળી અને મહાસુરસતીની પૂજ કરવામાં આવે છે. આ પૂજનમાં સાહી-નો અડિયા તે ગદાકાળી, રૂપિયા તે મહાકાળી, ને ચાપડાએ મહાસુરસતી એમ મળાય છે."

આંકારકરના જનવચરિત્રમાં અ-ન્યાયવિષયેશ્વર્યું છે: "શુભિ, આક-

રણુ, બાપાસાસ, તર્કસાસ એ વિષયો બુદ્ધિને પ્રખર બનાવે છે, તેજસ્વી બનાવે છે, ચોકસ બનાવે છે, ને એક વાર બુદ્ધિ સદૈમ અભિયાણી બની ગઈ, પાળી એને ગમે તે વિષયમાં લઈ જાયોને..." "અમને અભિતમાં રસ નથી પડતો, વ્યાકરણ મગજમાં પેસતું નથી, થાતી કહેવાઈ, એમ કહેનાર વિદ્યાર્થીઓ અમે જ દેખાય છે, તેઓ કલ્પના દોરાની શકે છે, સહજતા કેળવી શકે છે, ઇતિ-હાસમાં માણું મારી શકે છે, પણ બુદ્ધિનું કોઈ બીરકત્તું કરવાની અમની હિંમત આવતી નથી."

અને ગાકાલું(કારવાર)ની ભૂમિ વિષે એક મળવળ દહીંકત કહી છે:

એક બાંકે પાડતું, બિલ્લરદીવે દોલવાઈ નરો.
પછી ડબ્બાના એક પડખાંચારે બેચના બંધાસ-
નું એક ગોળ કાઢી પાડતું અને તેમાંથી પ્રકાશને
જ્યાં હોય. આગવધાવી તમે કહાલોડી બેચાખા
ગોરકામાં બંધાઈ થઈ રહેશે; પ્રકાશ પડતો હશે
માત્ર ગોળાકાર રૂપે પડકા પર એટલે તમારું
શરીર એ તેજના ગોળાની બદલ રહે તે છુપાવી
શકે. પછી પડકાની બીજી બાજુનાં એક રામાં
પ્રેક્ષકને એકાદી, આગાજી થી તમે હાથનાં બદલ-
જુદા આકારો કરી દેશો આટલે બરેથી એટલે
તેના ચિત્રિચિત્ર બેચા પડકા કપર પડશે, ને
એ બેચને પાછળી બાજુનાં પ્રેક્ષકો અગમત પા-
મશે. પડકા અને દીવા વચ્ચેનું અંતર તમારે
પ્રધાનથી નહીં કરી લેવું જોઈશે, કે જેટલા અંતરથી
તમારા હાથની છાયા ચોખ્ખી પડે છે. આટલી
તેજાવી બરાબર ક્યાં પછી તમારા હાથની હોલ-
ચાલ, બીજા અંકો દોનો મદદ અને તમારી જાયા-
ળના કપર ન અગમતને આધાર રહે છે. શોધક
જુદો કપાર બંધાવતનાં ચિત્રો અને આકારો
સદેવાઈથી બનાવી શકશે હાથી સુદે હાથના
કરે, બિલાડીની પૂછડી ચાલે, હંસ વરતે દેખાય,
મોટો હાલ ફૂંકાયે, એ બધું બરેબર તે વખતે
નેવારને છુદા કરી દેશે. આની સાથે ને ચિત્રો
આપવામાં આવ્યાં છે તેનો મહાવકા કરી હાથ
પછી બીજા નવાનવા બેચા તમને સૂચી આપશે.
આકૃતિ ૧૬માં હાથ કેવી રીતે ચોડાવ્યા છે તે
જુદો ને પડકા પર એક બાજુથી આકૃતિ ૧૭માં
નું ચિત્ર બતાવે. આકૃતિ ૧૮ છાતરાનું ડાકું છે.
છાતરાનું ચિત્રિચિત્ર બતાવે. ૧૯માં ચિત્રો
નીથી કરવાની કહાલવાસ થશે. ૨૦માં ચિત્રો

“આ પ્રદેશની આસિયત તેા કહેવી બહી ન ગયેા. ધર યતીજનું
હોય કે તવંચરનું, જમીન તેા યારાની ન; પણ કાળા આરસપહાજી
નેવી સખત અને ચાલકની ન હોય! સાચે જ, અંદર મેલું દેખાય! અરમીના
દિવસોમાં બપોરે કંઈ પણ પાપચર્ચા વગર માણસ એ યારા-
ની છેા પર સુખેથી સૂઈ શકે. વળતે વળત આ જમીન કાજી ને ચેશ
બેળવી તેનાથી હાંપવામાં આવે છે. પણ આ હાંપજી હાથ વની
સાથ નહિ. સોપારીના ઝાડ પર એક બંધનું પૂંકું તૈયાર થાય છે,
તેના વની જમીન ધરીધરીને ચોપવામાં આવે છે. આ પૂંકાને
ત્યાંની સાપામાં ‘પોવલી’ કહે છે.”

હાથની વિવિધ આકૃતિઓ તથા હોલચાલની છાયાઓ બીજી
પર પાડીને છાયાચિત્રો કપાલવચની અગમતકરી રમત કેમ કરવી
તે જાણવો સચિત્ર લેખ આવેલો તે આજે પણ એટલી ન સહાયક
હોઈ ચિત્રો સાથે ડુંકાવીને કઠારીએ:

“છાયાચિત્રોની આ અગમત બધે અર્થ વગરની ને અર્થ ત્યાં થઈ
શકે એવી છે. સાધનમાં એક સફેદ પડકા, દીવા, તે મુકવાનું એજી
કે રહેલ અને ચોડા પૂકાના કટા. એજા ધોતિયું કે સાફ આદર એક
ગારજીવા ચોડા પર ઝીલી બીહીમાંથી ખેંચીને ચોડી લેવાથી કામ
સરશે. પછી અંદરના ચોરકામાં દીવા એવી રીતે ચોડવશે કે પેલો
આજો પડકા પ્રકાશિત રહે બની શકે તે પશવનો એક ડબ્બો લઈ
તેમાં દીવા ચોડવશે. આ ડબ્બોને કપરથી મુકાડો જવા માટે, મપાલે
૩૩૬ (અંકટાગર ૧૯૫૦)

કેવું છે ૧ પાંચમી આકૃતિમાં જોઈવું પંખી બતાવ્યું છે. ૨માં પાંખો
હલચાલ રહેવું. ૩માં જુદાં જુદાં કુદરે ને સાતપીમાં સસડું છે અને
આકૃતિમાં બિલાડીનું ચિત્ર છે. જમણા હાથની મૂકી આગને મ ફેર-
વવાથી બિલાડી આસપાસ નજર કરતી સામેયે ડાબા હાથની
ટચલી આગળી હલચલથી પૂછડી હાથની લાગશે. ૪માં આકૃતિ-
ના હંસ દેવો કરશે છે ૫માં આકૃતિમાં બે હાથથી બે બગલો
સામસામાં ચાંચી શકાતાં ને બંધ કરતાં બતાવેલો. ૬માં આકૃતિમાં
બિલાડી ચેંચેલાજ બની છે એ તેા જુદોમાં બારમી આકૃતિમાં લાંબા
નાકવાળો સાહેબ મોડું કપાડવાસ કરશે. પૂકાની બતાવેલી કાઠલી
તેના રોમાં મુકવાથી કોર અગમત લાગશે. તેનું નાક પણ હાલશે.

હવે પછીની આકૃતિઓમાં બીજી ચોખ્ખી મદદથી નવા આકારો
કરવાના છે. પાપડી, ટોપી વગેરે બતાવવા તેવી આકૃતિઓ ચિત્રમાં
બતાવ્યા પ્રમાણે પૂકામાંથી કાપીને પકડી રાખવાની છે. તેમની
આકૃતિમાં તરફ ફેરવશે છે. ૧૨મી અને ૧૩મી આકૃતિમાં ડાકો-
ડાકી લાંબાજ કરે છે. સામેસાથે બે જથ્થા સામસામાં તેમની
વની કલિપત વાલચીત કરે તેા હસાવી શકાય.

આ છાયાચિત્રોમાં જેટલા સુધાધારવાધાર કરવા હોય તેટલા મઠ
શકે. ચોડા નિષાર અને તઈ કરતા રહેવાથી એજ કરવામાં ચપળતા
અને કલ્પના આવશે. આપતા દિવાળીના દિવસોમાં મિત્રોને મહે-
માનોને કે ધરનાં માણસોને આનો આનંદ આપવાનું મુશ્કેલીમાં.”

માધુકર

એ જ સમગ્ર તરીકે આનું સાને માય છે :
કૃષકાં કૃષી-જતાં ને પચ્ચેસ તરી નય છે
દેવકીએ કંડ પામે ગાર મૂકી નવના:
લાખ ખાતી લટનારા મેઢકિંદે મંડાય છે:
કામધનુ પામની ના એક ચક્રે લગ્નખતું,
ને લીલાંછમ ખેતરો સો આખલા ચરી નય છે
છે મરીખાના કુળમાં તેવ દીપ્તુ વ દેહલક્ષ્મી:
ને શ્રીમતોની કબર પર પીના લાવા માય છે
(સારથી)
—વિગ્રાવન

અંધધારા અને અંધમતા સામે ભારતીય નૌકાસૈનિક ઉડતીની લડત

૨૬મી મે ૧૯૪૫ની રાત્રે ન્યારે પેટી ઓફિસર પ્રોપાલ કમ્પ્યુન ડન્ની મુંબઈ નજીક
પરસોપામાં નૌકાદળના એક મધ્યમાં પોતાની કર્મ ખબરતા દતા ત્યારે એક અને
અકસ્માત બન્યો કે નેમોથી તેઓ મોંઘાંડાં છપતા રહ્યા. તેમની ઉપર સફરચરિત્રે
સિડને એક ટબો પડ્યો. તેમના મુકેશ ઉપર, મરદન ઉપર ને છાતી ઉપર એ તેલબળી
ઢાળવામાં. તેમની આગળ કાઠી મઈ અને તેલબળ તેમના શરીર પર આપ ચાલતેપાડતે
તેમની પીઠ સુધી પહોંચી ગયાં. તેમને મરદેરો બની ગયા, નમોજા કાલ નકામે થયા
ને કાઠી છાતી ઉપર લગાડી પડી. તેમની આંખોમાં આરેસાર પોપચાં બની ગયાં, આંખના
ખાડામાં પણ કાઠી આડા પડ્યા, નેથી એક આંખનો તેા પૂરેપૂરો નાશ પડી ગયો અને
બીજી આંખમાં પ્રકાશની ગાત્ર સહેજ ઓંખી રહી

અકસ્માતને પરિણામે શ્રી ડન્નીએ છવતને કમરોથી એવું લગમમ બળુ ન મુગાની લીધું
દડું. છતાં અડધ અડધ ને અનન્ય થીવા ને પુરુષાર્થપૂર્વક તેમણે એ ક્ષમામણી રિશતિ-
માંથી પોતાની જાતને રચ્ચકાલી બનાવી તે માનવ પ્રયત્નની એક પ્રસાસનીય માયા
છે આજે તેા તેમણે વિદ્યાર (અંધ માટેની) વિવિધ શીખી લીધી છે, એ સાર્વજનિકમાં

તે કુશળ બન્યા છે, અને માગાડા-
માંથી બેઠ, પાકોટ ચમેરેલપા પેલા-
રિટમાંથી ઓરિય, પાકોટ-પાકોટ
વચેરે બનાવવા દુનર પણ ગીખ્યા
છે. પરંતુ આ બધાં કરતાં જે વિશેષ
આશ્ચર્યકારક તેા એ છે કે તેઓ
જામા વિષયમાં થય સહિત લંડન
મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ
થયા છે અને તેમણે પશ્ચિમ ઓસ-
તિનિરંદ્રજનના વિષયમાં લંડન યુ-
નિવર્સિટીના ડિપ્લોમામે બેળ્યા છે.

શ્રી ડન્નીએ આ રિપ્લોમા મે-
ળવા પામી શેલા ન વખતમાં બેઠ્યા
મરેની સુપ્રસિદ્ધ નિરિશ સંસ્થા
મેંટ ડન્ડરલના પ્રમુખ સર ક્રિસ્ટાન
ફેર, હિંદી ડાર્ફનિરનારને લગેલા
પરવાં નમુના છે કે આ એક
વિચિત્ર સિદ્ધિ છે; સારણ કે આ
અંધ યુવકને પોતાની આનુશ્રવા

માનસાસનાં પખી [૫૭]
ગેરચિદા

કંઠીનો આરંભ થતાં આપણાં રથાથી પંખી
લપાવા યુવાવા માટે છે, પણ આ કાનુમાં
ફેટલાંયાવાર પખીએ આપણે ત્યાં કીતરી
આવે છે. તેમાંનું એક તે ગેરચિદા. સમ્પ-
ત્તરના આરંભે છેક સાહુબીરિવાથી તે આવે
છે. આપણે ત્યાં પણ રથાથી 'માથા પિદા'
નાગની ફેલેને મળી ન તેની એક જલ
તેના મધુર માનને કીધે બહુ આદર મામે છે.
આ ગેરચિદા પણ દેવાને લગમમ કિંતુ ન
અને કિંવતુ ન હોય છે. તરની પીઠ તથા માથું
મળી, પાંખમાં રંગેત પહાં, પીઠનો ડેરા કે
પુછીના મૂળનો ભાગ પણ ક્ષેત. છાતી તથા
પુછી ફેલેનેના કાન રતુમટેા. પણ એક વિ-
શિષ્ટ આબુપણુ જેવા તેના મળા પરાત સફેદ
મલપહાથી તે કદ વરતાઇ આવે છે, ખાડા પણ
કોથી ન, પરંતુ તેને કાઠાની નમ્યાએ બદા-
મી રંગ હોય છે.

પુરુષા પાકી-ખેતરો કે આવી જગતમાં
તે મળેલું નજર પડે છે, પણ માદા તેનાથી
બહુ દૂર તો નથી ન હોતી. તમમાં ને હયાજ
જેવાં નાનાં છપાં એ તેનેા આદાર. પુછી
પરપરાળતે તે આદાર પાછળ કીડતું હોય,
કે મુંદર અંજમરોડ સામે માત કરતું હોય
ત્યારે આવેત મુંદર સામે છે. પણ લેખ માથે
હોવા છતાં તે તેના ચાવાવર રવભાવને લીધે
પહેલી પાલકમાં બહુ આદર નમો પામતું.

શિયાળો કીતરતાં તે પોતાને મૂળ જનન
પહેંથી જાય છે અને ત્યાં મોપી આઠ દબર
ફેટની શિયાઈમાં, નળીન પર લાકડી મોંઘે,
જાખનાં મૂળમાં કે પદારની વિરાટમાં
ખાડો સોપી, નરગાયાત્ર, વાજ કે કિંદ નમરે
પાવતી, ચોખ કીછેડા માથો બનાવી, તેમાં
રૂંમડાં તપખીરી અંધગાળાં, આજા આજ-
ખાતી કે કીડાં રેખનાં જ પી પડેલાં મોં

નદિ એવી અંગેજી આપાની આવી અધરી પરીક્ષા માટે તેવાની કરવાની હતી, છતાં તેઓ માત્ર એક વરસમાં જ પોતાનો અવધાસ પૂરો કરીને પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા છે; જ્યારે સામાન્યતા બીજાને તે પૂરો કરતાં બે વર્ષ લાગે છે. મને લાગે છે આજ તાજવારના એ યુવાન દેશબંધુનો આ વિકાસ જલ્દીને આપને આનંદ થશે."

સારીતર ફૂલ દળ ઉપર આત્માનો આગમિ નિચ્ચ મેળવ્યો. કથા-વેદ્યા માણસને નિતુર્યાદ કરી નાખે એવા આપાતોને ખમી પાર કરીને, પોતાના જીવનને સંપૂર્ણ અને લોકાપયોગી બનાવવા માટેની પ્રબળ સંકલ્પશક્તિનું સર્વોપરિવલ આમ રિણ્ન થયું.

શ્રી કવિની આ દેશના પદાર્થમાં બીજાં માણસો અને સંસ્થા-એકે પણ મદદ કરી છે. જ્યારે એમ જણાયું કે તેમની સારવાર માટે પરી સમગ્રો સારતરમાં પ્રાપ્ત નથી, ત્યારે સારતર સરકારે તેમને ઇચ્છે સુધીના મફત પ્રવાસની જોગવાઈ કરી આપી. સજી શકે એવી સારામાં સારી રાજકિયાની સારવાર માટે પણ સમગ્ર કરવામાં આવી હતી, અને તેમાંની ધણીખરી રાજકિયા, સારવાર વગેરેની પણ શ્રી કીધા વિના કરવામાં આવેલી. સંટ ડન્ટેન સંસ્થા તરફથી ઇંગ્લેન્ડમાં શ્રી કવિને નિવાસરકામ પર પાસપોર્ટમાં આપ્યું હતું. એટલું જ નહિ, એ સંસ્થાએ તેમને એલિસિ સિપિ, રાઈપિંગને કેટલાક હથોથો શેપ બધ્યા, અને પરીક્ષાઓની તૈયારી કરવા માટે એક સિસ્ટક અને એક રીડર (નાંચી કલેબાનાવાર) મેળવી આપ્યા. લંડન કુનિ-વર્સિટીએ ડિપોસિટ માટે પ્રાઈવેટ વિદ્યાર્થી તરીકે તેમને ભરવા દીધા. લંડન ખાતેના જાણીય કમિનિસ્ટરની કચેરીએ તેમને સો પારી, એલ્બી, અપાઈય વગેરે ઓળે-પોતાનું લતન ડાઁડીને વિદેશમાં આવી પોતાના પ્રવાસીને અમુકય લાગે એવી—સેટા રોકલી.

પણ મદદ અંગે તે કો બધું અલિ કુઝાદાસ દુર્લભ સામે એકલે હાથે લડાએલું થયું હતું. આમ છતાં ધીરજ, દિગ્મત અને વિરલ સ્વચ્છતાપૂર્વક એ યુદ્ધ જિત્યું હતું. એ બધા વર્ષો દરમ્યાન તેમણે—નમણે શ્રી કવિને લેવા છે તેમણે અમલા ધોરેથી સાજ પૂરી છે. સંટ ડન્ટેનનાં પ્રેરનને પરિચારિકાઓ, તબીબો, હાઈ કમિનિસ્ટરની કચેરીમાંના મુલાકાતીઓ, અરે, ને કોઈ શ્રી કવિનાં સંપર્કમાં આવ્યું છે તે બધા આ બાળતમાં સંગત છે.

પચાસ પચાસ વખત તેમની કચેરી ઉપર રાજકિયા કરવામાં આવી હતી ચામડીનું આક્રિંત કરીને તેમનાં લપકાં અને નોયલાં ચેપલાં બનાવવામાં આવ્યાં હતાં. તેમના પાંચ વળી અલેક્ષા નરકે-રાને નીચે ખચેડીવામાં આવ્યું હતું તેમના ગાલ અને તેમની ચરને ઉપરના ઘોડા દૂર કરવામાં આવ્યા હતા અને તે જગ્યાએ પાતળી ચામડીનું આક્રિંત કરવામાં આવ્યું હતું. પણ જ્યારે નવો ઝનલેયાર કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે રાજવેલોને જણાયું કે જેટલી આગડી મળી શકે એવી હતી તે બધી ચામડી કચેડીએડીને ત્યાર મુખીમાં વધરાઈ વધી હતી તેથી તેમને નમ્રુટે બનાવડી માન ગોઠડવાનો નિર્ણય કરવા પડ્યો. શ્રી કવિને તેનું કુઝા ન હતું. તેમણે એક મુલાકાતીને લખે કે હાકરો મને દેખાવડો બનાવવા માગે છે; પણ હું જણ્યું છું કે હવે હું પાછો દેખાવડો બની રહીશ નહિ. શ્રી કવિએ જેટલી સાનિત્યી અને રવરચતાપી આ બધાં કુઝા સહન કરી હશે તે તેમના આ રાજો પરથી સમજાશે.

શ્રી કવિ પોતાની સારવારના ઉદ્દેશ તબક્કાએ પહેરવા છે. જ્યારે સારવાર થયે થઈ ત્યારે તેમની બન્ને આંખના "કોર્નિયા"માં સખત ઓરા પડવા હતા અને રાખી આંખ તે મુખની સપાટ નહિ એટલી ખરાબ થઈ ગઈ હતી. પણ હજી આજ રીકે નિવાસ

નવો મુકવામાં આવે તે જગ્યાએ આંખે થોડુંક દેખાઈ લાય. શ્રી કવિ એવી આશા રાખે છે કે આ રાજકિયામાંથી પોતે પસાર થઈ રાહો અને આ વર્ષની આખરે પોતે સારતરમાં પાછા આવવાની તૈયારી કરી રાહો. તેમને આ યુવનના અંત મુખી "એલિસિ એરડાબ્લિશ-મેન્ટ" ઉપર ચાલુ સજાવારો નિભાવ કરીને સારતર સરકારે તેમને આ સારવાર પૂરી કરવાને સમર્થ બનાવ્યો છે.

શ્રી કવિની બાવિ વિષે અત્યારે કોઈથી કોઈ કહી શકાય એમ નથી; પણ એટલું તો નિશ્ચિત છે કે તેમના બાગમાં ને કોઈ ઘરો તેને તેમના આડખાથી સહી લેશે અને પ્રતિકૂળ સ્થિતિમાંથી પલું બને તેટલા લાભ મેળવશે.

ગરોળીની પૂછડી

પ્રશ્ન : "એક દેહદોષી મારા માનની બેરી બંધ કરતો હતો ત્યાં અવનક ગરોળીની પૂછડી બારીમાં આવી મઠ. પૂછડીના કુકરો તરફ દાટ કરતા નીચે પડ્યો. માથાલ ડોળીથી થોડી વાર બારીના પરિધા પર થોડી રહી અને માગવાની કળ વળતાં તે તે નાસી મઠ. પરંતુ જગીન પર પડેલા પૂછડીના તૂટેલા બાજ લમખા પરીક નિનિર સુધી તરફડી જાયો. ત્રણેય આનાકિયામાંથી એણે તે પરીક ગરોળીને નતી પૂછડીએ જીતતો રાત થઈ ગઈ હતી. તે પૂછડીને કે ગરોળીના સારીથી છૂટી પડતાં છતાં પણ પૂછડી આટલો બધો વખત કેમ જીતી રહી હશે કે ખાસ કરીને ગરોળીની પૂછડી બાળતમાં જ આવ્યું બને કે બીજાં પ્રાણીઓની બાળતમાં આમ બને છે?" હરિશ્ચંદ્રચોડાણ

હતર : "ગરોળીની પૂછડી તૂટી જાય પછી તે પછી કોઈ કશું વર્ચેત હાલથી કહી દેખાય છે એનું કારણ, એ પૂછડીના કુકરમાં 'જીવ' હતાં એ નથી, પરંતુ એ હલનચલન માસપેશીઓનાં reflex actionના પ-રિણામે છે. આવી વિચિત્રતા મુજબતે સરીસૃપ વર્ગનાં પ્રાણીઓમાં જેવામાં આવે છે, કેટલાંક વર્ષ ઉપર હું અને મેં મિત્રો વાગ ન રહેનો મમરનાં ટાળીને મથા હતાં. સમગ્ર ખાતર ત્રણે જગ્યાએ જ ન રહેનો, એમ કે ટાળીમાં વહેંચાઈ ગયા; એક ટાળીમાં હું ને બીજા જગ્યા-સેક, અને બીજા ટાળીમાં બીજાં ક્યામસ ટાળાવાના એકલા હું અને બીજા જગ્યાએ નહીં મિતરે ખૂબ આધાર પામ્યો પણ સારી જગ્યામાં જેવા, પણ સારાની તક મળી નહિ એટલે કુકરોળીને ખાલી દાંતે વાગા ફરી મોઢામાં મેસી ગયાં મારના લાગ્યા. લાઈ ક્યામસ આપા કરતાં વધુ નસીબદાર એટલે એમને એક મમર લાય લાંબી ગયા. એ મરેલા મમરને બેપડાવોને અમે બોા હતા ત્યાં તે મઠ આવ્યા. મમરને જગીન ઉપર ચતો નાખીને અમે તપાસતા હતા, એ વખતે એના સારીમાં વારંવાર એટલા બળથી ઊછળીને બાહી પડી. હતા કે એક જણ એમ જ હાઈ કે મમર લમખાં ઊછળીને બાહી પડી. એને મરી ગયાને અરધો-પોણો કલાક થયો હતો, છતાં આંખમાં એર કારે હતું. એવી ચામડી ઊતરડી લીધા પછી પણ દૂરી પડી પાંસપેશીઓમાં આપા આંખનાં તે ચાલુ જ હતા. આજે જ પ્રયોગ-સાળમાં દેડાંના સારીએકે પ્રયોગ કરવા છતાં એનું પડ થોડીક પ્રાણીઓમાં કુકરોના પણ સિરાઈને પડવા છતાં એનું પડ થોડીક સણે પરત્વે હાલત આદર્દ જેવામાં આવે છે. રમુકેમમાં માથા વિનાનાં માણસનાં મઠ હતાં દેખાતાં આપણે પ્રાચીન રજૂ પૂરોની વાતોમાં સંસ્કૃતિએ બીજો, એ પણ અવા ક્ષણે લલન ચલનની અલિસરેલિમી ભરી જ આવડિયે હોય છે." —તેત્રી (હરિશ્ચંદ્રચણ આચાર્ય)

બી. સી. જી.: હાથની રસી

આપણા દેશમાં ક્યય રોગ ઘેર કરી બેઠો છે. જનતાની તંદર-

રતીનું નીચું ધોરણ, અવનની હાડમારીઓ અને મરીબાદને લીધે ક્ષયને ફેલાવે નહોતો જ નહોતો. ૬૨ વર્ષે પછી લાખ માનનીનો ભોગ લેવાના ખખરામાં ધમધમ છે, અને પશોસ લાખ પશોસ દઈએ ક્ષયના ચેપથી પીડાય છે. આ હરોને કાળમાં રાખના મોટા પાંચા પર ક્ષામચેતીનાં પત્રમાં ભરવાની જરૂર છે. થોડાં વર્ષો પૂર્વે ક્ષય-વિરોધી મેડીકી રચાયતા થઈ હતી; તેણે સેન્ટેરાલિયમ અને દવાખાનાં કાઢી પોતાનું કાર્ય શરૂ કરેલું છે, પરંતુ ખલને આ રોગમાંથી ઉગરવા વિરોધ પ્રયત્નોની જરૂર છે. આચાર સુધી ક્ષયના જીવંતોને હાંમે એવું ઓપન હોસ્પિટાલ સારવાર દ્વારા જ મુશ્કેલી કરવામાં આવેલી.

પણ હવે વેદનીય સંશોધન દ્વારા સ્પષ્ટે અટકાવાની એક રસ્તી તૈયાર કરવામાં આવી છે. એ 'બી. સી. ઇ.' તરીકે જાણખાય છે. કોંસના પાંચર બેન્ડરડીસ્યૂરમાં પ્રોફેસર કામેરે અને પશુવૈદ ગ્યુ-એરીનના સંયુક્ત સંશોધનનું એ જૂન છે. ૧૯૦૦માં ગાયને યતા ક્ષયના અવાજની નવી નવત વેદા કરવાનું તેમણે કામ આરંભ્યું હતું પંદર વર્ષ સુધી પ્રયોગ પર ખૂબ મહેનત કરીને એ સંશોધનો એક એવી નવતા નહોતીઓ પેદા કરી શક્યા, એ ક્ષયના દર્દીને મોઈ પણ પ્રમાણની ધન દવા વિના દર્દ સામે રક્ષણ અને મુક્તિ આપી શકે. આ નવી નવતા અવાજોનું નામ બેરીટી કામેરે-ગ્યુએરીન. તેના પ્રયોગાક્ષર લઈ એ કોરસે બી. સી. ઇ. માથા એ ઉપરથી જોમાંથી તૈયાર કરેલી રસી બી. સી. ઇ. તરીકે જાણખાય છે. ડુનિયા આખીમાં આ જ રસી અવાજોમાંથી ક્ષયની રસી ગળાવવામાં આવે છે. મદ્રાસના કિંગ ઇન્સ્ટિટ્યૂટમાં ડૉ. રંગનાથને આ જ રસીએ એ રસી કરી છે.

બી. સી. ઇ. ની રસી મૂકતાં પહેલાં દર્દીને તપાસવામાં આવે છે. જે થોડાંને ક્ષયની અસર ન હોય તેમને જ આ રસી મૂકવામાં આવેલી, પરંતુ અન્યને માલુમ પડયું છે કે સારીમાં ક્ષયની અસર હોય કે નહિ, રસી મૂકવાથી કઈ પણ નુકસાન થઈ નથી. ક્ષયરોગની અસરવાળાને શરૂઆતમાં રસી ની જાણી અસર થાય છે, યજુ તે સાથ નિરોધે માલુમ પડે છે. આપ, આ રસી રક્ષણાત્મક તેમજ રોગ નિવારક તરીકે ઉપયોગી નીચી છે.

ડેન્માર્ક, નોર્વે અને સ્વીડનમાં હાલરોને આપી થઈ છે કે બી. સી. ઇ. આખા પછી ત્યાં ક્ષયરોગનું પ્રમાણ ખૂબ મોટું થઈ ગયું છે ૧૯૨૧માં આ રસી માણસને સૌપ્રથમ મૂકવામાં આવી હતી. આપણા દેશમાં આ રસી મૂકવાનું ઈ. ૧૯૨૪માં શરૂ થયું હતું. આ કામમાં અનુભવી હાલરો પહેરેથી વહેંચે દેહલ ઓર્ગેનાઈઝેશન (WHO) અને બનાઈટ્સ ડેન્માન્ક વિલ્ડુન્ડ કમરન્સ-સી ફંડ (UNCF) ના આશય તળે હિંદમાં આખા હતા અને આપણા હાલરોની સાથે મળીને દક્ષિણ આફ્રિકામાં મહનપદી ખાતે અને ઉત્તરમાં દિલ્હી ખાતે કામ શરૂ કર્યું હતું તથા જુલોડા પ્રતિભામાં થયા હતા. બી. સી. ઇ. તદ્દન નિરોધે આ રસી લીધેલી વ્યક્તિને જુલોડી રાખવાની જરૂર પડતી નથી. ત્યાંપર ૨ પગાં એ જાણે આપવામાં આવે તે ક્ષય-રોગથી-યતાં મૃત્યુની સંખ્યા ખૂબ ઘટી જાય છે. રસીની અસર ૪-૫ વર્ષ સુધી રહે છે.

—નરસિંહ મ. શાહ

લંકાનું પુણ્યગિરિ શિખર

જગતસરનાં અત્યંત પ્રાચીન રથોમાં લંકાદીપના 'પુણ્યગિરિ' પવનનું નામ મારણ છે. આચારે 'ક્રોડસ પીક' (આદમનું શિખર) તરીકે જાણખાતા એ ગિરિશિખરને ઉલ્લેખ છે કે ૨૦૦૦ વર્ષ પૂર્વેના પૌરાણિક કથોમાંથી પણ મળી આવે છે, એટલું તે પ્રાચીન સમયે પણ નિખરતા હતું એટલું એ પુરાણ છે એટલું જ ન રમણીય છે; ને એનેકે પર્વનાં અનુપયાયીઓનું એ યાત્રાનું મામ છે.

મખવાન છુદ્ધે આ પુણ્યગિરિના શિખર પર બેસીને ધર્મપ્રદેશ કર્યો હતો એવા 'મહાવંશ' નામના સિંહાલી ગ્રંથમાં ઉલ્લેખ છે. એ શિખર પર જોમાં ચરણનું નિશાન પણ છે. પરંતુ બીજા ધર્મો પણ એ પવિત્રિયે પોતાના પર્વોત્સવ દોવાનાં દાને કરે છે.

છેક ઇતિહાસની પણ પહેલાંના કાળના પ્રત્યેતિહાસિક માન-વાઓએ એ પવૈતની ઝાડોજોમાં ભ્રમણ કરેલું છે, તે જોમાં જમ્બર-નાં હાંમિયારો અને મોંભરો ત્યાં મળી આવવાથી સાબિત થાય છે. ઈ. પૂર્વે ૬૦૦ વર્ષે લંકાના આદિરાસીએ પર સિંહાલીઓએ દુખલે કથી ત્યારે એ આદિરાસીઓએ આ રથને આ આદિરા લીધા હતા.

હવેપણ તે સિંહાલીઓના આદિ પુણ્ય વિખર મારવાનું આમ કરીને નીકળ્યા ત્યારે ક્યા દેશમાં જઈ તેની મુજબજુમાં હતા, પરંતુ લંકા પાસે આવતાં આ પુણ્યગિરિની અનુપમ રોસા નિહાળીને ત્યાં જ વસવાટ કરવાને એમણે નિર્ણય લીધો.

૧૪મી સદીમાં મુસ્લિમ પ્રવાસી ઇબ્ન બતુતાએ દિવાયામાંથી એ જ શિખર જોયેલું. વર્લ્ડના તથા અરબ મુસાફરો પણ એ શિખર જોઈને જ લંકાને કિનારે વડાણે હાલકી લાવેલા, પછીથી અધારે અધારે ખાસાત્મી સાલંકા આવતા ત્યારે પુણ્યગિરિની યાત્રા કરીને જ નવતા.

એ શિખર પર પડેલાં પત્રોનાં વિષે જુલોડી માન્યતાઓ પ્રચલિત થઈ છે. ૪મી સદીની એક હરતપ્રતમાં કોત્તું લખાયું છે કે 'એ શિખર પર પડેલાં 'આદમનાં પગલાં'નું રક્ષણ કરવા માટે ભગવાન ઈશુખરે તે એ ફિરસતને ખાસ ત્યાં મોકલ્યા હતાં પરંતુ એક રોકો લીધી ત્યાં બાદ એકેક પ્રાચીનદ્વારા કુલપિત ફેરિને આ માન્યતાને ઉત્કાર કરીને બંદરે કર્યું કે 'મખરાને રમજેમાંથી હાંમી મદેલા રોતાને એ પત્રમાં પાડેલા છે।' છતાં ગરમા તે અધારે લંકા આવે ત્યારે એ 'બાબા આદમ'ની યાત્રા કરવા શિખર પર ચઢતા જ.

આજે અંધેશમાં એને 'ક્રોડસ પીક' કહે છે, પરંતુ અનેક ધર્મો એ શિખર પર દાને હોઈને રહેકે ધર્મ પ્રમાણે એને જુલોડી નામ મળેલું છે. ઇતિહાસો એને 'બાબા આદમની ટેકરી' કહે છે, ને માને છે કે બામે ફિરોસમાંથી આદમને રવાનગી મળ્યા બાદ તેમણે આ શિખરને જ પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવ્યું હતું.

અસલના ખિસ્તીઓ એને 'સેન્ટ ડોમસનું ધામ' માનતા હતા. હિંદુઓએ એનું નામ 'રવશરિદાલુ' પાડ્યું છે. એ શિખર પરનું એકેકે વૃક્ષ ઉપરના મંદિર તરફ જુલોડું છે અને આ હુંમરના જ કાંક વિચારમાં દાખીએ પોતાના અંત સમયે મરવા માટે આવે છે એવી એમની માન્યતા છે.

(લેકનાં)

જગતના એક ખંડસમૈત

વિષયાત ઓરેલિયન જેલાડીઓ કેમ મિલર અને બ્લેકિંગ્ટને 'ક્રેક્ટ ફેવન' નામનું એક પુસ્તક લખ્યું છે. તેમાં જગતના સર્વેકે જૈનસમૈતની એમની શક્તિ પ્રમાણેની નાગવર્ણ રત્ન કરવામાં આવી છે. એ નક્કી કરવા માટે એમણે કેટલીક કસોડીઓ કરાવી હતી ને એમાંથી કેટલીયે બનાર સત્તર જૈનસમૈતો તેમણે ચૂંટી કાઢ્યા છે. આ કસોડીમાં તેમણે નીચે પ્રમાણે ગુણ આપ્યા હતા:

કુદલ્તી શક્તિ અને સામજ	દરેકના ૧૦-૧૦
નિર્લેય અને એકાગ્રતા	" ૮-૮
નૈતિક હિંમત અને શારીરિક આરોગ્ય	" ૬-૬
સારીરિક હિંમત	" ૫

આમ પર ગુણ ગતા હતા એ પછી જુલોડી વર્ષમાં મહાન મજાએલા જેલાડીઓના રનને સરવાળો કરી, તેની સરેરાશ કાઢી તે મુખ્ય તે તે જેલાડીઓ ગુણ પ્રમાણે નીચેના ક્રમમાં આવે છે:

(ઓક્ટોબર ૧૯૫૦) ૩૪૬

(નામ)	(શ્રુલ)	(રન)	(સરકાર)	(રથાન)
ઝેડમેન	૪૯	૨૭૮૫૧	૯૫-૭૦	૧
ઝેડસ	૪૭	૫૨૮૯૬	૩૯ ૫૫	૧૪
હોબસ	૪૭	૬૧૨૩૭	૫૦-૧૫	૭
નમ રજીસ્ટરસિલ્ક	૪૬	૨૪૬૯૨	૫૩-૩૬	૪
હેમન્ટ	૪૬	૧૦૩૭૨	૫૬-૧૦	૫
મેકાઈની	૪૫	૧૧૦૦૩	૪૫-૮૭	૧૦
હટલ	૪૪	૧૪૮૫૨	૪૦-૪૧	૧૩
સરકારી	૪૪	૫૦૧૨૫	૫૨-૦૦	૬
ટુપર	૪૩	૧૭૧૫૦	૪૫-૦૧	૧૧
કુશીપસિલ્ક	૪૩	૧૧૩૦૬	૪૯ ૧૭	૮
કોમ્પટન	૪૩	૧૮૬૫૬	૫૬-૪૨	૩
ઝેડસ	૪૨	૧૫૮૨૪	૩૪-૨૩	૧૬
ઝેડકેરન	૪૨	૨૨૩૩૩	૩૪-૨૦	૧૫
લેર્સ-ડ	૪૨	૩૩૫૬૪	૪૦ ૭૧	૧૨
ગેઝલ	૪૧	૧૧૬૫૧	૪૨-૩૯	૬
વોલ્સફર્ડ	૪૧	૧૩૬૧૬	૧૫-૧૮	૨
મોરિસ	૪૧	૧૭૩૧૬	૨૬-૧૪	૧૭

કુશીપસિલ્ક બિલે લેખકો આ પ્રમાણે લખ્યું છે: 'અમારા અભિપ્રાયે કુશીપસિલ્કની એક કુશળ બેટુડમેન તરીકે જોડામે તેની હદર થઈ નથી, કારણ કે ૧૯૩૦માં તેમણે મેળવેલી સિલ્કિ ઝેડમેનની સિલ્કિ સાથે સમાનતા બની ગઈ. એ બરાબ આરોગ્યના કારણે કુશીપસિલ્કને ૨૬ વર્ષની વયે નિવૃત્ત થવું ન પડ્યું હોત તો એના બિનખાત કાકાના ધોરણે એ અવરજ પહેલેલા હોત.' (સોલનાઈ)

દરિયામાં ડુંગર
અમેરિકી વૈજ્ઞાનિકોએ એપ્રિલ ૮, ૧૯૦૦ કુર ડોલે ડુંગર રોપી કાઢ્યો છે. પરંતુ સ ગર સફરીયા નાસાયા એને રથાન આપતા નથી અને પરંતુ ચઢાવના રોપીને બિના પર હી ચડેરો નહિ આ નવા ડુંગરાની ટોચ પ્રસાત મહા માનવની સપાટી દેહજ ૩,૬૯૦ ફૂટ નીચે આવેલી છે અને એ કાની રાહોર ટાપુ બાની દક્ષિણ પશ્ચિમે છે. અમેરિકાના યુના રાજ્યોના સા વરમાક અને દરિયાની સંરોધન

નાવ 'એક્સપ્લોરર' તરફથી, રોપખામાં આવેલા આ ડુંગર, પ્રસાત વિસ્તારમાં ધરતીકંપો અને માછા મુલ્તાં બનીગોબેના પ્રવાહોનાં સંબંધિત કારણોને અભ્યાસ કરવામાં જરૂરતર-વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓને ખૂબ જ બહુવાનિય થઈ પડશે.
સાગર તથિયાની રથાની માદિતી આપતાં કાઢાવના પદ બેચ મારફતે મેળવવામાં આવેલી મેચી પરથી 'એક્સપ્લોરર'ના વૈજ્ઞાનિકો જાણે છે કે આ ડુંગર રોપરનજિયા પરથી રીપોથી કાલે પડે છે. એ રથલે દરિયાની કાઢાવ ૧૨,૦૦૦ ફૂટ નેડેલી છે.
તાલેતરમાં પ્રસાત દરિયાના આ ન વિસ્તારમાં રોપાએલા એક ફૂટ નેડલા ડુંગરોમાં આ ડુંગરાની રોપ છેલી છે. (યુસિસ)

મેચડા 'ટોચ'વાળી ગોળી
દમ, અમુક પ્રકારના તાવ, ખરજી અને ચામડીનાં બીનાં દરો માટે એક અલેડ 'મેચડી ગોળી' અમેરિકન તબીબી વિદ્યાને રોપી કાઢી છે. દરોડી આ ગોળીને ગળી નાચ કે તાલ ન એને કોમોલ એક 'ટોચ' ગળી નાચ છે; ને પછી ૪-૬ કલાકે આપોનાચ એ ન ગોળીમાથી એને બીને 'ટોચ' પાછું સાંપડી રહે છે. આ રીતે ગોળીની અસર લાંબા સમય સુધી રહે છે.

મેચડા ટોચવાળી આ ગોળીનો 'એડ' એ છે કે કંને એક બ. કારનું પડ દોષ છે તે પેટમાં નવાની સાથે ન બોળની નાચ છે અને એની અંદરની કવાની અસર પેટ કપર થવા માંડે છે. કવાના થોડા ભાગ પછી ગોળીની અંદર વળી બીજું એક પડ આવે છે. બદારના પડના કવાનાં અંદરનું આ પડ બહુ પીચીધીસે કોમળે છે એટલે એ બીજી પડની બીતરમાં રહેલી કવાની પેટ કપર અસર થતાં પડેલાં થોડા કલાકો નીતી નાચ છે.

ન્યૂ જર્સી રાજ્યમાં બ્રુક્લીન્ક રાદરની રોરિંગ કોપીરિયનની પ્રયેક્ષણોમાં મદિનાએ સુધી સંરોધન થયા પછી આ ગોળીની રોપ થઈ છે. આપે દલે એ આખા રેશમાં ગતો શકે છે.
આ ગોળીની અંદરનો મુખ્ય પદાર્થ 'કોષ્ટાસિટ્રેન' નામે કોમળવાળો છે. હંદવના દવાલુના રોપ કપર આને અમેરિકન કાકોરો કે 'બીરોક' દવાઓ સુધી રેશ છે તેમાં આ પદાર્થ સોધી વધુ અસરમરક છે, એવું તબીબી અહેવાલો સૂચવે છે. (યુસિસ)

અમેરિકાની દુન્ય-ધંધા રાજાઓ
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ કૉમેર્સ ઈ. ૧૯૧૭માં કોઈ ધંધાવારી સિસ્ટમનો કાલેરો પમાર કર્યો છે. તેની રૂબે આને તેનાં અડતાલીસે રાજ્યોમાં વિવિધ ધંધાનું સિસ્ટમ આપવી રાજાએ આલે છે, જેમાં કપલાખ વિદ્યાઓ-ઓ સિસ્ટમ લે છે. જુવાન ઠાકરા-ઠાકરીઓ તેમાં બેળી, બાપારજાનુજનું જ્ઞાન, કલોપધંધાની દુનરી તાલીમ, થંડ બંધરમાં, મેડરોનું લેવકામ, પડિયાલ-કામ, મોખોકામ, બાંકિયારું, દેરીનરેશન, રેડિયોની બનાવટ તથા રીપરકામ, રથાપત્થ અને વાનુશીએ, રૂનિયરની આદીઓ કારવાનું કામ, આદિ અનેકવિધ દુન્યધંધાનું સિસ્ટમ મેળવે છે. જેમાંથી મેન્યુએશન ગણ્યે તે રાદેલી રજતાં થઈ શકે છે. બાનુના વિચરમાં એવી એક સામોગા નીનજાની મેડરની રથનાનું સિદ્ધાન્ત અપાઈ દુર્ગંધ્ય છે. આવી રાજાએના વર્ગો આખા સમયને માટે, અગર 'વાટે ટાઈમ' પાછુ ચલાવવામાં આવે છે. હવરાંત, રેડકો રાજાઓમાં તો, ઝોટોને માટે રાજના વર્ગો પાછુ દોષ છે. (યુસિસ)

Our Friends Abroad

[જનસૂત્રપરકે સાધતો પત્રમિત્ર-વિભાગ]

આ પત્ર મેળવનાર: ચંપકલાલ સાહુ, ૬૩૪ પાદશાહની પોળ, અમદાવાદ

પ્રાગ, ૨૬મી ડિસેમ્બર ૧૯૪૯

પ્રિય મિત્ર સંપ્રદાસ,

આજે હું તમને અમારા રાજિદા છવન, રાજકીય નેતાઓ સાથેના અમારા સંબંધો તથા અમારા દેશમાંની સાંસ્કૃતિક રાજકીય પરિસ્થિતિ વિષે કાંઈક કહેવાઈએ છું. અમારા આવાપરે સેન્સેટિવ થયે વિષે બારોસો ન હોવાથી હું તમને આ માર્ગે લખું છું.

અમારા દેશમાંની રાજકીય પરિસ્થિતિનો તમને અભાવર ખ્યાલ આવે તે માટે મારે તમને ૧૯૪૫ પછીના—એટલેકે બીજા મહાયુદ્ધ પછીના CSR (સેક્રેસ્ટિયાકિયા) ના રાજકીય પરિવર્તનનો સમાવેશ કરવો પડે છે. એ પછીના અંતર્યાયી યુદ્ધ દરમિયાન નાજીસ્ટ્રીને ન્યાય આપવા હતા: (૧) CSR ના પ્રદેશમાં (૨) ન્યાય બારે હાથિયારો ન વાપરી શકાય તેવાં ભંડારો, સાર્વજીક બોલિંગ ગ્રેન્ડોમાં (તાની ટોળાઓ રૂપે), અને (૩) 'પરદેશમાંની એક આર્મી' નામે જોળખાતી અમેરિકન, બ્રિટિશ તથા રશિયન 'આર્મી' રૂપે તે તે દેશોમાં.

બીજા મહાયુદ્ધની પહેલાં જે રાજ્યપદો CSR ને દોરવા હતા તે નેતાઓ યુદ્ધ દરમિયાન તેમજ તે પછી ૧૯૪૮ સુધી પણ મોટે ભાગે તેની નીતિ અને વહીવટનું સંચાલન કરતા હતા. ૧૯૩૯થી ૧૯૪૫ના યુદ્ધકાળ દરમિયાન CSRનું અસ્તિત્વ નાબૂદ નહોતું થયું; તે માત્ર કબજાબંદીમાં હતું અને તેના નેતાઓ દરબારે હતા.

૧૯૪૬ માં એક સામ્યવાદીઓ મંડળમાં છત્વા, કેમકે સોફા સામ્યવાદ ને U.S.S.R. માં ગાનતા હતા. પરંતુ પછી સોફા સામ્યવાદના વિચારોથી બીજાજ રાષ્ટ્રિયવાદ થઈ ગયા કે સામ્યવાદીઓ આમાંથી પણ કંઈક અને પોતાનું ક્ષેત્ર હાંસલ કરવામાં હિંસા મહદંશે વળી હોય તેના તેનો જે તેમને વિશ્વાસ નથી. પરિણામે સામ્યવાદીઓએ જેનું કે બીજા મંડળમાં તેમની સિમ્તિ કાયમ નહિ રહે.

મંડળી ૧૯૪૮ના મે માસમાં થવાની હતી, છતાં ૧૯૪૮ના ફેબ્રુઆરીમાં સામ્યવાદીઓ-મોરોના હુકમ પ્રચાલિત-હિંસાને ઉપયોગ કરીને ગંધી સત્તા ગેરકાયદેસરપણે અને ગેરબાબતી રીતે પોતાના હાથમાં લઈ લીધી. આ હિંસાકેરોની લેવારી ૧૯૪૮ના ફેબ્રુઆરી પહેલાં કંઈ દેશમાં આવી હતી હરકે, રાજ્યપદો અને ટ્રેડ યુનિયનોની બધી મુખ્ય નગરોમાં સામ્યવાદીઓ માટે ફોજી લેવામાં આવી હતી. પાહાંચિન્ટર્ગાં ફોજી વિદેશ બીન-અસર-કારક નીકળ્યો. મજૂ પ્રધાન જે બીનસામ્યવાદી હતા તેમના ઉપર અત્યંતી હુમલો કરવામાં આવ્યો, કાંતિના આ પ્રયત્નને સંપૂર્ણ મદદ કરવાનું મોરોનાનું વચન હતું.

૧૯૪૮માં પ્રામાણિક માણસો માટે બીજા માર્ગ ન હતો. પ્રમુખ ડૉ. ડી. બેનરજી સત્તાહીન બની ગયા હતા અને તેમને દ્રોહ કરવામાં આવ્યો હતો. તે ગાનતા હતા કે અપાકું પ્રજાસત્તાક સ્વતંત્ર રહેશે ને રશિયા અમારી બાજતોમાં મારું નહિ મારે. એટલેકે માંચ માસ પછી તેમણે પ્રમુખપદ છોડી દીધું અને ૧૯૪૮ ના સપ્ટેમ્બરની ૩૩ એ તે મરજૂ પ્રાપ્ત. અને માનીએ છીએ કે તેમનું મોત કુદરતી ન હતું.

જે ન રીતે અમારા વિદેશપ્રધાન બન મસારીક (ડી.ઇ. મસા-

રિકના યુગ) ને CSRમાં તેમજ બધા વિદેશોમાં બીજા લોકપ્રિય હતા તેમને પણ દૂર કરવામાં આવ્યા. આફ્રિકાથી તે બેચ બહેર કરવામાં આવ્યું છે કે તે આપવાત કરીને મરી ગયા. ધણીને દેશપદે નહું પડ્યું, ને ધણીની ધરપકડો થઈ, જેમાંના કેટલાકને ફેબ્રુઆરી પછી દેહાંત દેઠે દેવાયો. આ માર્ગ પણ ૧૯૩૯-૧૯૪૫ના ભંગન અમલ જેવા ન લાગે છે.

ફેબ્રુઆરી પછી આમ જનતાનું એક મજબૂત એકઠાણ સાસન બનું કરવામાં આવ્યું જેને કેટલીક વાર 'સોફાશાહી' થી અંગ્રેજી રીતે 'બનસામ્ય' કહેવામાં આવે છે. નહું બધારણ આમલમાં આવ્યું અને કેટલાક વિચિત્ર કાયદાઓ લેવામાં આવ્યા. દાખલા તરીકે પ્રજાસત્તાકતા રક્ષણ માટે લોકોહો બંધનામ પારો. જે કાશ અનુ-સાર રાજ્યની સાથે મતલેકે કરાવનારાં બધાં ન કાશો શિક્ષાપાત્ર મહાત્મ્ય છે, અમારા સામ્યવાદીઓ પૈકી કોઈ જે આ કાગળ તાંબો બંધ તો મારી પણ ધરપકડ માર્ય.

ટ્રેડ યુનિયનો, યુવકસંઘો અને વિખ્યાત સોસાયલ જેવાં બધાં બનાવાગ મેંડોળી તથા રાજકીય પક્ષોની પુનર્દેશના કરીને સામ્યવાદી-ઓએ પોતાના કાગળ લઈ લીધાં છે. અમારા રાજકીય હાલમાં તે દબે ક્યો ન ભાગમજાવતાં નથી. પોલાંડ, હંગેરી, બલ્ગેરિયા ને રાખાનિયાના સામ્યવાદીઓએ પણ આ ન રીતે વિજય મેળવ્યા છે.

સામ્યવાદના વિજયની સાથે જ છવનધારણ કઠોરી નાગરમાં આવ્યું અમારા દેશના આર્થિક પરિસ્થિતિ વળી ખરાબ છે. નહાં પાંચરખાંની એક નેડના ૫૦૦ થી ૪૦૦૦ કાફન (એટલેકે ૧૦ થી ૮૦ ડૉલર) બેસે; સામાન્ય કિંમત ૧૫૦૦ કાફન (૧૦ ડૉલર); સીના પોશાકના ૩૦૦૦ કાફન (૧૦ ડૉલર) અને પોશાકના ૬ લાખ કાફન (૧૦૦૦ ડૉલર બેસે છે. માસિક મગારનું ધારણ સરેરાશ ૩ થી ૪ હબ્બર કાફન (૩૦ થી ૪૦ ડૉલર) છે. અને બીજા વસ્તુઓના તેથી છે, અને કેટલીક તો સામાન્ય મણસના તદ્દન ગળ બહારની બની ગઈ છે. મુખ્યત્વે કાપડાંની છે. ચૂરકાદ એ તેય ઘણા ખરાબ પાત એવું લહેવું કે છ માસમાં તો કપડાં જ નબ. અમે સારા માલ બનાવીએ છીએ, પણ એ બધો તો પરદેશ ચડાવાય છે. અમારા દલોગોની સક્તિ આજે તો લોખંડના કારે દલોગોની પાછળ કેન્દ્રિત કરાઈ છે.

પણ સૌથી ખરાબ વસ્તુ તો આધ્યાત્મિક અને નીતિ બુદ્ધિગ-મારી છે. સામ્યવાદી વિચારણા વાળાં ન પુરતકો (અને સામ્યમોદી પક્ષની સંચાલિત પક્ષ) ને વેચી શક્ય છે. પક્ષ આને સમારત બહેર હવન ઉપર હુકમ કરાવે છે. ધર્મ અને વેળીને તે વિરોધક છે. કૌલિક ધર્મ અને આ પક્ષ મચ્યે-એટલેકે ધર્મ અને રાજ્ય મચ્યે આજે એક છૂવો નિમજ્ઞ થાતી રહ્યો છે. ધર્મયુક્તોને પ્રબલોદીઓ તરીકે બહેર કરવામાં આવ્યા છે; ૪૫૫૨૬૩ પાદરીઓની ધરપકડો કરવામાં આવે છે. એમને ને કાંઈ 'અર્ચર' સામે તે બધાંની પીછો પકડવામાં આવે છે. 'નવત-સંસ્કૃતિ' જેવું ને કાંઈ કહેવાય તેનો અર્થ મચ્છી નાખવામાં આવ્યો છે.

સોવિયેટ સંઘના બધા દેશો, જે તમને લખ્યું તેમ, અલગ પાડી (ઓક્ટોબર ૧૯૫૦) ૩૩૪

નાખવામાં આવ્યા છે. વિદેશનાં કોઇ પ્રકારનાં કે સમાચારી અંદર પ્રવેશી શકતાં નથી. એ બધાં, જે 'શ્રોત્રાદી દેશોનાં મૂલીવાદી બુદ્ધિમાં' કહેવાય, તેને અમારી સરકાર કચેરાવા નથી મળતી. મને લાગે છે કે પશ્ચિમી આધુનિક સંસ્કૃતિ તમારા કક્ષાં જે અમને પહોંચતી વધારે દુષ્કર છે. પશ્ચિમના દેશોના રેડિયો-કાર્યક્રમોમાં વિદેશના નાખવામાં આવે છે. બધાં વિદ્વાનોને પણ સામ્યવાદી વિચાર-સંસ્થાના નડવારી હેતુઓ પાર પાડવામાં જ નેતરવામાં આવે છે.

છતાં સામ્યવાદમાં સારી વસ્તુઓ સામ્યવાદીઓ કહે છે તે પ્રમાણે છે. આ પરિસ્થિતિ તો માત્ર એવા સમાજની એક કક્ષા છે કે જેમાં બધાં સમાન હશે અને કોઇ પણ ભતની ચૂસણની નહિ હોય. એટલે આ તો માત્ર એક 'શિવિત બનનજી' છે-કાવળી રચના નથી. નેતા સમાજ પદને હોવા તો હિંદુઓની પણ સ્થાવરી નેહ છે; પરિણામે: શ્રીમંતો, સત્તાધીશો, ચૂસણધારી બધાને દૂર કરવા નેહ છે; તરીજ તવંગરના બધા જ ભેરો બૂંસી નાખવા નેહ છે. એ વિચાર સારો છે, પણ હિંદુ અને બાલજીવની એ વિચાર અમલમાં ન આવે તો નેહ એ અંતરું માનું થું. હિંદુઓ દી અંતિમ વિશ્વ નથી, અમારા દેશના બધા લોકો માને છે કે મૂલીવાદ હવે પાછો નથી આવી શકવાનો. તેમને કંઈ માટે મૂળનો નથી અને અમારા ભાઈ ભેડા છોએ

ઉપર સામ્યવાદીઓ અને બિન-સામ્યવાદીઓના પ્રમાણ વિષે. મિ. ચર્ચિસે કહ્યું હતું કે CSR મા ૧૦ હજી સામ્યવાદીઓ અને ૨૦ હજી કાચો છે. એ ખરું છે. પણ મિ. ચર્ચિસ એ બહો ભય છે કે 'રશિયા ખીલ બધા 'શ્રોત્રાદી દેશો' કરતાં ધણુ શાંતું છે.

મુખ્ય કારણ તો એ છે કે આ સામ્યવાદ સામે મેળ કેમ બેસા-અને આવા રાજ્યમાં રૂબ વિના અને પ્રાગાણિક મનથી કેમ રહેવું. મને રૂબ છે કે મારે મેકેશ્વારાધિવાના રૂબ પૂર્વક રહેવું પડે છે. મારે આજુ બપોરું પડે છે તે એટલે મને દિલ્લીની ધાય છે. તરીજ બીચારે દેશ! તરીજ બીચારા દેશો!

મારા પ્રિય મિત્ર, તમારા મુખ દેશમાં મુખેથી રહે અને મને તરત જતાર લખો. તમારો સહૃદય મિત્ર-ભન

તા ૬. મહેરબાની કરીને આ પત્રને સરનામે ઉત્તર ન લખતા; બંને સરનામે લખેને ૧૯૫૦ના નવા પ્રવૃત્તિ અનેક શુભેચ્છાઓ.

વિદેશનાં પ્રમિત્રો

(1) Minoru Takayama, 55 ans, E 1st Sappora, Hokkaido (Japan) Pictures, Photography, Correspondence; (2) Yukio Hasegawa, Kitamotoyuku, P.O. Zone Saitama Pre. (Japan)—18, Correspondence; (3) H. C. Mehta, 109 Mogul Street, P. O. Box 940, Rangoon (Burma)—22, Magazines, Exchange of Views; (4) Pavel Tygl, Mladeza, Okrenski Vedeni, Kranice (Czechoslovakia)—18, Correspondence; (5) Skrivani Adolph Prague XII Londynska No. 50, (Czechoslovakia) Stamps, Pictures, Correspondence; (6) Anno Maria Sorinsin, Yllandsgade 22, Rensders (Denmark) Girl—14, Pictures of Stars & Stamps; (7) Costante Gentia, Via Tantiolino 13, Costigloile D'Hsti, Prov. Hsti (Italy) Man—23, Correspondence; (8) Dasen Ratnayaka, Talagahalena Estate, Kirieffa (Ceylon) Stamps, Photography; (9) Dharmia Heneguma, 33,

Sanjago St Colombo-13 (Ceylon)—18, Stamps, Pictures, Gardening; (10) Mr. Girdharilal Shroff, 711/3, Sakar Bazar, Ahmedabad-2; (11) Miss A. Regina Ruby, 221 Hospital Road, Jaffra (Ceylon)—15, Photography, Post-cards, Palsfriendship (Reference: Mahendra Saurashtri, Bombay-21); (12) Mr. S. E. Karimbhoy, C/o F. E. Karimbhoy, 45, Bazaar St., B.Julla (Ceylon) (142૫: જ્યેષ્ઠ મેષાદી-સાખાત).

વિદે પ્રમિત્રો

(564) Mahendra R. Patel, C/o Post Master, Sunay, Vir Anand—15, Stamps, Match-labels, Sports; (565) Navinchandra M. Shriv, Jain Gurnkul, Station Rd, Palitana (Saurashtra)—17, Photography, Literature, Life of other countries; (566) Gata K. D., C/o Devjee Khetsi & Co, 116 Chinch Bunder Rd, Bombay 9—17, Stamps, Reading, View-cards; (567) Chaudhul S. Bhatt, 46 Dolat Street, Barghari, Shahpur, Ahmedabad-20, Stamps, Coins; (568) Shah Pramodchandra Vadilal, 143 Doshiwada's pole, Kalupur, Ahmedabad—18, Stamps, Music. (56૯: Mr. Girdharilal Shroff, 711/3, Sakar Bazar, Ahmedabad-2) (569) Gniabshahji B. Dabhi, Dabhi Parnakutir, P. O. Box No 1047, Ahmedabad-2—18, Stamps, Coins; (570) Anilshikumar Manilal Shah, 225 Fatasa's pole, Adasa's Street, Ahmedabad-1—18, Stamps, Photography; (571) Sakar Manilal Mehta, C/o Bhanuprasad Dajibhai Mehta, Jogiwad Tank, Bhavnagar (Saur)—17, Stamps, Science; (572) Kantilal S. Gandhi, Sarangpur, Srikiwad, 11. No. 51/2, Ahmedabad—23, Stamps, Coins, Poetry; (573) Bakul L. Bhatt, Lodhawa Chawl, Mapekwadi, Bhavnagar (Saur)—17, Cricket, Literature, Reading; (574) Parekh Kantilal Jayukhlal, C/o Jaysukhlal 11. Parikh, Sub-division officer, P.W.D., Kathore, Via Sayan—18, Stamps, Coins; (575) Harishakant Baxi, Baxi Street, Rajpipla, Via Ankleshawar—19, Swimming, View-cards, Sports, Cinema; (576) Bipin, C/o Vinod D. Shah, Near Tarkas Bhawan, Gundi's St., Relief Road, Ahmedabad—18, Coins, Pampales, (577) Vinodchandra Ratilal Parikh, Darbar Rd., Opp. V.J. Library, Rajpipla—17, Stamps, Coins; (578) Dr. B. C. Gandhi, L.C.F.S., 46, 2nd Carpenter Street, Khetwadi Main Road, Bombay-4, Pampales; (579) Vinodkumar Z. Meghani, Maghani Kutir, Plot 1165 B, Sir Pattani Road, Bhavnagar (Saur)—16, Stamps, Science, Autographs, Politics, (580) Manoj Solanki, Solanki Studio, Opp. Dr. Lalubhai's Building, Rajkot (Saur)—17, Photography, Coins, Literature; (581) Mansingh Lakshmidas Bhatia, Manoo Mansion, 3rd Floor, 477, Sandhurst Rd, Bombay-1—19, Stamps, Coins, Photography. (૫૮૩)

આશા, પાસા, અમન, જળ, ડમ, દોકોર, કુનાર,
એનાં ને હેય આપણાં, સર્પ, સાવળ, સોનાર.

અંબાસંકર સેતલવડ અઘાવાદની કાંદના
ન્યાયાધીશ હતા ત્યારે એક લશાધિપતિના
કુટુંબમાં નારસાની વંશરત ભરી. ઉંઘાદની
તુલના કાંટા મરડવાના ઉંદારે એક પશુધાર
એક લાખ રૂપિયાની લાંચ તેમને આપવા
આમો. અંબાસંકરે પસોને ના કહી, ત્યારે
પેસો આપનાર બોલ્યો: 'સાહેબ, મારા ભેગા
કાંઈ લાખ રૂપિયા આપનાર ફરી નહિ મળે.'
સાંતિથી સેતલવડે જવાબ આપ્યો, 'તારા
ભેગા લાખ આપનાર તો કદાચ મળશે, પણ
મારા ભેગા ના કહેનાર તો નહિ જ મળે.'

અને કાર્થી રાખડ: કૂંડી-કૂંડે ભેગા નામે
ખાડિ; પહેલા ધોળું નાના કુંડ જેવું વાસણ;
નાનો હવાડો; વીસની રૂપયાનો સંકેત;
ખિલ્લીકાંદાની રગતની ગળી.

અણિત-ગમતાર: એક ત્રિયંકી સંખ્યા લો.
લા.ત. ૧૩૪.૬૬૬ એની એ સંખ્યા ફરી જ મળી
જાતું લગી. એટલે ૧૩૪.૬૬૬. આ હ-અંકી
સંખ્યા લગી, ૧૩૪૬૬ ૬૩૪૬૬ નિ:શેષ લગી
સાકાચ, ફરી એ હ અંકી સંખ્યાના અંકોના
ક્રમ ઉલટાવીને લખી એટલે ૬૩૪૬૬૩. આ
સંખ્યા પણ કપર પ્રમાણેના ફરક માન્યથી
નિ:શેષ લાગી શકાયો. (મૂળજી ભેટુ ભણી)

કોનાં આંસુ દુનિયાનું રોષ સંતુનાશક
છે, અને તે એટલું જલદ છે કે હ બલરમજી
પાણી નાખીને તદને મેંદ જનાથી નાખેલાં
એકાદ છોકરીની આંસુ પણ સંકેટો સંતુના-
ના નાશ ફરી રહે છે એમ કહેવાય છે.

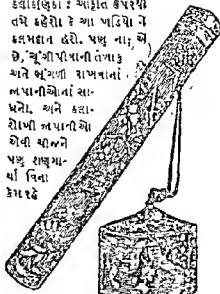
દુનિયાભરમાં દૈનિક છાપાંબિને: કુલ
ફેલોના દરરોજના લગભગ રૂ. ૧,૬૦,૦૦,૦૦૦
છે; ૧૬,૦૦,૦૦,૦૦૦ સેટિંગો સેટ છે અને
૪,૪૦,૦૦,૦૦૦ કપારાંત સિનેમાશુટો છે.

હેરાદેશની ખાસ નિષરે
અખરખ: હિંદ ચોખા: ચીઠ
કેપો: જંગાલકા હીરા: દહિયુ આફ્રિકા
કોકો: ગોલ્ડ કોરેટ કપાસ: અમેરિકા
સોરડી: કપૂલા રેસમ: ભાપાન
દર: કાંસા રણર: લાકાચ
કાંકી: આર્જિન શણ: બેગાલ
સા: ચીન ખેડિનગ: સંકેશ
તમાકુ: અમેરિકા તાંબુ: અમેરિકા
ધડ: અમેરિકા રૂબું: યંકલિકો
સોનું: ફ્રાન્સવાલ લોટું: અમેરિકા

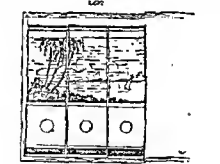
કહેવતોના અર્થ: 'અરમ બારી ને ખિરમાં
ખાલી' - વજર પેસે ડોળ કરવા ચિયેની, વજર
આપડતે હોશિયારીની શોખી કરવા મટિની,
કે ખેડિા દંડ કરવા હંપર ગુપાલંચ આપરી,
આ કહેવતને મળી, એટલી બધી કહેવતો
આપણી બાપામાં છે કે થોડી ધીમર
ચિતાર આપે છે કે આપણી પ્રમથાં એ કપણ
શું એટલું બધું બ્યાપક હશે કે આટલી બધી
કહેવતો પડી હશે? જુઓ: કાલો ચણો ને
મામે ધણો; મુઠે ચોપડવા તેલ નહિ, ને
ટેલીએ દીવા કરો; નામ રાખ્યું ધનાશા, ને
ધરમાં દાંદલાં કુટી કરે; ફૂલીબાળી ફૂલ, ને
ધરમાં ન મળે પૂજા; દખાડેલ ને માંડે પેા; નામ
મોટાં ને દાંડન ખોટાં; રોજામ સાલ-
નદાની, ને દસળ બાઝ બાંભનો; જાટક પાર-
ખની, ને ભલ દાનમળી; જામ જોખાર, ને
વહુને ધરચોલું મેઘએ; ધરમાં આડી શેરીની
કોરે(પૂજ), ને જાહાર મૂઠા મરડે; જલનારીના
કીકરા ને નામ પાડ્યું જુલાળખાં; મિર્વા
કોડિયાં ચાટ ને બીબીને ફૂલેલ મેઘએ; જાયા
દુકાન ને ફિર્કાં પલવાન; ઉપર વાધા ને માંડે
તામા; તમાચો મારીને ચોં લાલ રાખ્યું;
અપૂરો યંદો હલકાય; પેઠમાં પૂગકું પાણી
નહી, ને નામ માંડે દરિયાવખાં; દાહબાઈ
સુદારાડી, ને કાખમાં જુવારાડી (સાવરણી);
પાસે ન મળે મોડી ને બીખા બલર દોડી;
ધરમાં દાંદલાં કુટી કરે, ને જાહાર લાલજી
મણિયાર; જાહડીને બનેલું નહિ, ને મરો
પોકાનાં સાટાં કરે; બાઈની બગેચો દેખાય,
ને વહુને જોખા સાડી મેળેએ; ધરમાં ફેરે ચો-
વીસ હાથેને જાહાર જાપ આલીસાવાળના;
કુલકુટાકિયા ને ફાંટમાં લાણાં,
થેર આને ત્યારે કલેડાં કાણાં.

કાલી કકરાઈ ને ફાંટમાં લાણાં,
સુતે ત્યારે ભેટ જાળનાં.
(એટલે કે સુવા માટે મોટી સરખી થે ન
દોઈ ભેટ તરીકે જાણેલું કપડું પાપરસ પડે.)
એક ઝોસ(અટી તેલ)ના એક અળખા
ભાગના ત્રીસમા અંકસનું પણ વજન કરી રાકે
એવા આંતિનાજીક ત્રામવાની વંચના અબે-
રિકામાં થઈ છે. આ ત્રામનું લેણકુંજનનું
જનેલું છે અને વાતશ-ચતા (વંધુઓ)ના જ
કામ કરે છે. આ ત્રામનું અણુરાકિના પેસા-
નિકોને વાદજાર યસે. (યુસિસ)

નગાઈ એ દુનિયાનું પહેલું વાઘ છે.

કહેવાય છે કે આપણીને મુલાયમ કરવામાં
કાકડી કપાસોની છે. કાકડીનું પત્તીકું કાપીને
ચહેરા, મરદન વગેરે પર ધરડીને મુકાવા ફેલું.
આ રીતે મણીનો-ખાસ કરવાથી આગળને
આરોગ્ય ને જોખમ મળે છે. વળી છાલ સાથે
કાકડી ખાવાથી વાજ પર ચાગક આવે છે.
પોસિસ્ટ ફીનિયર ઉપર પડેલા મધમગલા
વાસણના કાપ પર, તેલ અને મીઠાની લુગડી
બનાવીને પાથરીદપ, જોકાદ કલાક કહેવા દો;
ને પછી કાલી નાખીને પોસિસ્ટ કરી નાખો.

અત્રાર્થ પર કેમબજ ગોઠવાની પહેાળા
પીકની ફાંટલોને, કમદ્રવાલીધામિના સરખ-
તાથી થોમ્પરથાને પાણી ખૂબી સાકાય એવી
એક કલાત્મક યુનિવર્સ. એક મોડું સુંદર દર-ય-
ચિત્ર કોઈ છાપા કે ન્દતા ફર્નિચરમાંથી કાપી
સાદો પછી તેને, તેફાઈલાની પીંડના માપના
છાપા પછી રૂપે કાપી, કમળદ ફાંટાની પીંક
પર, એકેક કરીને કમ વાર થોડી દો; નેથી
દુરથી સળંગ દર-ય દેખાશે, અને કોઈ ફાંટલ
આડીઅવળી મુકાઈ હશે તેા દર-યમાં ૨૪
પડીને એ ખામી તરત તરી આવશે.

નાજવામાં આવ્યા છે. વિદેશનો મોટા પ્રકારનો કે સમાચારો અંદર - પ્રવેશી શકતાં નથી. એ બધાં, જે 'હોલકાઈદો' દેશોનાં મૂળીવાદી લુ- કાણું' કહેવાય, તેને અમારી સરકાર હંમેશ્વા નથી માનતી. અને લાગે છે કે પશ્ચિમની આધુનિક સંસ્કૃતિ તમારા કરતાં થી અમને પહેલેની વધારે દુર્બલ છે. પશ્ચિમના દેશોના રેડિયો-કાર્યક્રમોમાં વિદેશી નાજવામાં આવે છે. બધાં વિદ્યાર્થીને પણ સામવાદી વિચાર- સરણીના જરવારી હેતુઓ પાર પાડવામાં જ નેતરવામાં આવે છે.

છતાં સામવાદમાં સારી વસ્તુઓ સામ્યવાદીઓ કહે છે તે પ્રમાણે છે, આ પરિસ્થિતિ તો માનવીના સમાજની એક કસોટી છે જેમાં જ્યાં સમાન દરો અને કોઈ પણ ભત્રીજા વ્યૂત્પત્તિ નહિ હોય, એટલે આ તો માનવ આંક 'શિવિત બળજબરી' છે-કાયમી રમના નથી, નવો સમાજ ધડેલા હોય તો દિસાઓની પણ ચચા- વની નેહએ; પરિણામ: શીંગેતો, સત્તાધીશો, વ્યૂત્પત્તિઓ બધાને દૂર કરવા નેહએ; ગરીબ તથા ચરના બધા જ એકો બંસી નાજવા નેહએ. એ વિચાર સારો છે. પણ દિસા અને બળજબરીથી એ વિચાર અમલમાં ન સાચવો એટલે એમ હું માનું છું. દિસાને કદી અંતિમ વિચાર નથી, અમારા દેશના બધા લોકો માને છે કે મૂલીકા હવે ધોરો નથી આવી શકવાને. તેમને કોઈ માર્ગ મૂકવો નથી અમે આશા છતાં એકા છીએ

છેવડે સામ્યવાદીઓ અને બિન-સામ્યવાદીઓના પ્રમાણ વિષે, મિ. અચિંદે કમું હવે કે CSRમાં ૧૦ હજી સામ્યવાદીઓ અને ૬૦ હજી કાયદો છે. એ ખુબુ છે. પણ મિ અચિંદે એ બહો નય છે કે રશિયા બીજા બધા 'હોલકાઈદો દેશો' કરતાં વધુ મોટું છે.

મુખ્ય કાચકા તો એ છે કે આ સામ્યવાદ સાથે મેળ કેમ બેસા- કવો અને આવા શત્રુઓમાં કેમ વિના અને પ્રામાણિક મનથી કેમ રહેવું. અને જેમ છે કે મારે યોદ્ધાશાવિધ્યામાં કેમ પર્યંક રહેવું પડે છે. મારે આવું લખવું પડે છે તે માટે મને દિલથી થાય છે. ગરીબ બીચારો દેશ! ગરીબ બીચારો દેશ!

મારા પ્રિય મિત્ર, તમારા મુખ્ય દેશમાં કુવેળી રહેો અને મને તરત જવા દો. તમારો સહૃદય મિત્ર-ભવન તા. ૩. મહેરબાની કરીને આ પત્રને સરનામે જતાં ન લખતા; અને સરનામે લખીને ૧૯૫૦ના નવા ત્રવેરી અનેક શુભેચ્છાઓ.

પરદેશના પત્રમિત્રો

(1) Minoru Takayama, 55 ane, E 1st Sapporo, Hokkaido (Japan) Pictures, Photography, Correspondence; (2) Yukio Hasegawa, Kitamotoyuku, P.O. Zone Saitama Pre. (Japan)—18, Correspondence; (3) H. C. Melita, 109 Mogul Street, P. O. Box 940, Rangoon (Burma)—22, Magazines, Exchange of Views; (4) Pavel Tygl, Mladeza, Okresni Vedeni, Kraslice (Czechoslovakia)—18, Correspondence; (5) Skrivan Adolph Prague XII Londynska No. 50, (Czechoslovakia) Stamps, Pictures, Correspondence; (6) Anne Maria Sorinsin, Yllandsgade 22, Rensers (Denmark) Girl—14, Pictures of Stars & Stamps; (7) Costante Genta, Via Tantiolino 13, Costigliole D'Alsti, Prov. Asti (Italy) Stamp—28, Correspondence; (8) Dasea Ratnayaka, Talagahabena Estate, Kirielia (Ceylon) Stamps, Photography; (9) Dharma Heneegama, 33,

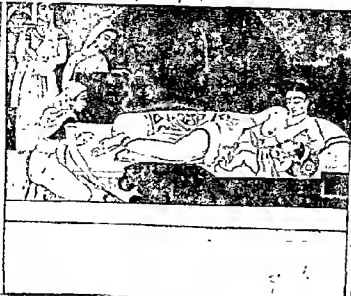
Santiago St. Colombo-13 (Ceylon)—18, Stamps, Pictures, GarJening; (634) Giridharilal Shroff, 711/3, Sakar Bazar, Ahmedabad-2; (10) Miss A. Regina Raby, 221 Hospital Road, Jaffna (Ceylon)—18, Photography, Post-cards, Peifriendship (Reference: Mahendra Saurashtra, Bombay-21); (11) Mr. S. L. Karimbhoy, C/o F. E. Karimbhoy, 45, Bazaar St., Battula (Ceylon) (16) એ: જેવે મિત્રાણી-આવનાર).

હિંદી પત્રમિત્રો

(564) Mahendra R. Patel, C/o Post Master, Sunar, Vir Anand—15, Stamps, Match-labels, Sports; (555) Nivinchandra M. Shah, Jain Gurukul, Station Rd., Palitana (Saurashtra)—17, Photography, Literature, Life of other countries; (566) Gula K. D., C/o Devjee Khetsj & Co., 116 Chinch Bunder Rd., Bombay 9—17, Stamps, Reading, View-cards; (567) Chandulal S. Bhatt, 46 Delat Street, Barghari, Shahpur, Ahmedabad-20, Stamps, Coins; (568) Shah Pramodchandra Vadilal, 118 Doshiwada's pole, Kalupur, Ahmedabad—18, Stamps, Music. (634) Mr. Giridharilal Shroff, 711/3, Sakar Bazar, Ahmedabad-2 (569) Gulab-Juhji B. Dabhi, Dabhi Parm-kutir, P. O. Box No 1047, Ahmedabad 2-18, Stamps, Coins; (570) Amishkumar Manilal Shah, 225 Fatasa's pole, Adasa's Street, Ahmedabad 1-18, Stamps, Photography; (571) Sagar Manilal Mehta, C/o Bhanuprasad Dajibhai Mehta, Jogiwad Tank, Bhavnagar (Saur.)—17, Stamps, Science; (572) Kantilal S. Gandhi, Sarangpur, Sarkiivad, H. No. 51/2, Ahmedabad—23; Stamps, Coins, Poetry; (573) Bakul L. Bhatt, Lodhawala Chawl, Manekwadi, Bhavnagar (Saur.)-17, Cricket, Literature, Reading; (574) Patekh Kantilal Jaysukhlal, C/o Jaysukhlal H. Parikh, Sub-division officer, P.W.D., Kathore, Via Sayan—18, Stamps, Coins; (575) Harishankant Baxi, Baxi Street, Rajpipla, Via Ankleshwar—19, Swimming, View-cards, Sports, Cinema; (576) Bipin, C/o Vinod D. Shah, Near Tarkas Bhawan, Gund's St., Relief Road, Ahmedabad—18, Coins, Puppals; (577) Vinodchandra Ratilal Parikh, Darbar Rd, Opp. V.J. Library, Rajpipla—17, Stamps, Coins; (578) Dr. B. C. Gandhi, L. C.P.S., 46, 2nd Carpenter Street, Khetwadi Main Road, Bombay-4, Puppals; (579) Vinodkumar Z. Meghani, Maghani Kutir, 1st 1165 B, Sir Pattani Road, Bhavnagar (Saur.)—16, Stamps, Science, Autographs, Politics, (580) Manoj Solanki, Solanki Studio, Opp. Dr. Lallubhai's Building, Rajkot (Saur.)-Photography, Coins, Literature; (581) Mansingh Lakshmidas Bhutia, Manoo Mansion, 3rd Floor, 477, Sandhurst Rd, Bombay-4—19, Stamps, Coins, Photography.

(મણ)

માધવના ચિત્રમંડિતો : શાલભાઈ ભટ્ટ
 ના તથા ચિત્રકર : શ્રી રતી-દાસ ચક્રવર્તી (ચિત્રોપકરણ સમજાવણી અને એકમી અભ્યાસ આપી છે.)

અને . . . અમારા મિત્રને આશ્ચર્ય થયું!

ગ

યે મહીને આ સમયે (પૃષ્ઠ ૫૨) અમારા આશ્ચર્યની એક વાત અમે લખી હતી કે, જ્યારે જ

મળતી ૧૯૪૯-૫૦ની મળેગ હાઈકોર્ટની સાથે, અમારા તરફથી સરતામાં મળતો ૩૦૦મેા એક લેવાની અમારા એક માલકે ના પારી, અમે દર્શાવેલા એ આશ્ચર્ય વિષે અમારા એક માલકે (ન. ૫૬૯) અમને લખ્યું કે '૩૦૦મેા એક એકાક અર્થેન કિમ્તી સામગ્રી પૂરી પાડે છે, પણ યજ્ઞા લેખી લેકો તેને રફીમાં લેવા દે છે, દા.ત. હું ૩૦૧મા એકટરી જ માલક થયા છું, પણ 'કુમાર'ના હાથમાં એકો રસ્તા ઉપરના પથારીમાંથી રફીને લાવે બેગા કફ છું. ૩૦૦મેા એક મેં ૦ામાં જ લીધા હતા, એટલે એ બાદને સરતો મળી ગયો હશે.'

આ પત્ર વાંચીને અમને જરા દમ્ભું આવ્યું. તે વખતે અમારા એક મિત્ર અમારી પામે એકા હતા, તેમણે તેનું કારણ પૂછતાં અમે એ પત્ર તેમને આપ્યો. તેમને તો તે વાંચીને ઉમટું આશ્ચર્ય થયું!

“કુમાર રસ્તા ઉપર પથારીમાં રખડતું મળે છે!!” અમે કહ્યું ‘એમા આશ્ચર્યની કોઈ વાત નથી. દિંદમાં આપણને અનાજની ભારે તંગી છે; જ્યારે અમેરિકા ચેતાને ત્યાં વધારાનું અનાજ જાણી નાળે છે! એ તો જેની જેની દષ્ટિ! અમને મન ‘કુમાર’નું મુદ્દા એટલું જ દશે.”

પણ આને અંજે અમારે અમારા એ માલકને (તેમજ જીન ને જે વાચકો-માલકોને અમેરિકાના અનાજની જે ‘કુમાર’ના એકો રખડતા સરને મળતા હોય તેમને થધાને) એક પિનતિ કરવાની છે કે ‘કુમાર’ના એવા પાછલા એકોની કોઈ પણ વર્ષની મંપૂર્ણ કાષ્ઠમે એમ સરતે તેઓ મેળવી શકતા હોય નો અમને લખાવે, જેથી પાછલા વર્ષની કાષ્ઠમે મેળવવાને ઉત્તુક માલકોના મંપકમાં અમે તેમને મુખી આપીશું. કેમકે અમારી પામે તો પાછલા એક પણ વર્ષની કાષ્ઠ નથી! આ વર્ષેની પણ પૂરી નથી!

હા; જેની ઉપર વાત કરી, તે ૩૦૦મા એકની નકલો લઈ ચોરી છે. તેની વિગત જાણ્યે આપી છે. ફરી કહીએ છીએ કે આને એ મેળવી લેવો ચુકશે તેમને પાછળથી વસવસો રહી જવાનો છે. કેમકે એમાં કાંઈ જાણુ સામયિક વાયન છાપી માલકમાં આવ્યું નથી, પણ કાંઈ મંગીન ને સમૃદ્ધ સામગ્રીથી એ ભરેલો છે. એવા જ અગાઉ નીકળેલા ૧૦૦મા અને ૨૦૦મા એકો આજે પણ મોં માગી કિંમતે મળી શકતા નથી.

૩૦૦મેા એક

૧૬૪ પાનાંનું સમૃદ્ધ વાયન

૬ ત્રિરંગી ચિત્રો

૮ એકરંગી ચિત્રોની આદ્યપેરો

અમુક પાનાંની બેરંગી છપાઇ

આખા એકને (ચતુર્થ કરતાં ૧૦૫

આજુ ચિત્રો. આયેળનો તથા ફેરિ-

કાકાથી ચિત્રિત વાર્તાઓ, લેખો,

કાવ્યો અને વિવિધ ગાનસામગ્રી

પ્રિન્ટ થોડાં માત્ર ૩૧. ૨-૬-૦

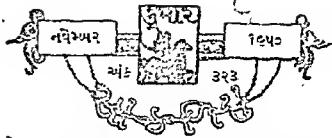
દાંત કઢાવશો નહિ

- ૧ દાંતનું દર્દ, હઃખના દાંત તથા
પાયોરીઆ મટાડે છે.
- ૨ રોમાંની ખરાબ વાસ દૂર
કરે છે.
- ૩ પેશાંમાંથી નીકળતું લોહી
બંધ કરે છે.
- ૪ જંતુચિનાશક, ખુશબોદાર
તથા સ્વાસ્થ્ય છે.

સનટોન

દાંત સાફ કરવા રોજ વાપરો.

વિષય

કેશભી હીમળીને દોરતા વાય ચિત્રકાર: 'અન્દ' વિનેદી પૂર્વ
મરનાળાને કાંઠે ફેટા- આર. આર. બારદાસ- પૃષ્ઠા પાછળ
દિમાલવ-પ્રદેશ મુખનિત પાછળ
કૃષ્ણ-ચિત્રકાર: પ્રમોદકુમાર મટ્ટોપાધ્યાય/ત્રિકૃત મુખનિત
અશોકવનમાં સીતા ચિત્રકાર: સોમાલાલ શાહ પૃ. ૪૧૭ સામે
લોમનીનું સમર્પણ ચિત્રકાર: નંદલાલ બોડ પૃ. ૪૨૮ સામે

કાવ્યો

દિનિખાદ-કદ-કોતાનું જડતરકામ (ફેટા-ભટ્ટ-વનકદ) પાછળ પૃષ્ઠા
આ પાન માટે માર્ક-૬ કને ૩૭૮
પ્રથમ મિલનની અભિ નિર્દેશન અગત ૩૭૮
કાદન પિનાકિન કાદાર ૩૭૮
આવરો 'કલાત્મક' ૩૭૮
કેર પી જતાસને 'માર્કિસ' ૩૭૮
આન- જયન્તા પાંકે ૩૭૮

અરિત

વિરોધા બાવે માધવરાય ડ. માફુલીકર ૩૮૦

વાતી

બાંધ મારિયો (આવકપાત્ર) ચન્દ્રવન ચીમનલાલ મટ્ટો ૩૮૦

લેખો

પ્રાચીન-પ્રાચીન (શરીરનું બલોપાધ્યાય) રમણિક મિશાળી ૩૮૭
બાલબી પર દર્શકો પામુદેવ બદ ૩૮૭
ગુજરાત સોશીયલની ફેરમાવના રવિચંદ્ર શાવળ ૩૮૭
ખનુસાન (શિખાસનોત) હામુભાઇ શુક્લ ૩૮૭
આવશ્યાલકારિનિદાનનમાં વિજ્ઞાન-૪૩) નસિદ મુ. શાહ ૩૮૭
તમારી કસોટી કરો રમેશચન્દ્ર શેઠ ૩૮૮
અખિત-અમલ મુલક જેટુ મેશી ૪૦૫
રાવણ (અવનળી જનરેપલિ-૩૬) અંબેલીલાલ ડ. કા. શા ૪૦૫
રજુદતરામ શુભર્ણ્ય-૬૬ યજ્ઞવલ્ક્ય પંદરપા ૪૧૦

વિચારો

રાષ્ટ્રીય દોનોની સંભાષિ અને પસાકપ-પદો (વિવિધ) ૪૦૭
પત્રમિતવા શા માટે અને કેમ મિશ્નપાનીલાલ ચૈત ૪૧૬
માધુરી (એન્ડ્રોસ-આથો) મિશ્નપાનીલાલ ચૈત ૪૧૬
રાધાશિલા દિન માર્ક-૬ નંદલાલ ૪૧૬
લાવની (માસમાસનાં પંખી-પદ) ૪૧૬
કિશિ-કેમદ (૧૫) ૪૧૭
આ માસ દતિદાસમાં (અભિવિરોધ: સુન-પાત ડેન) ૪૧૮
કેમનું પાત્ર ૪૧૮
નવાં પ્રયોગો ૪૨૦

કુમાર કાવ્યલય લિમિટેડ દારૂ પી વરો, કુમાર અને પ્રાચીન-અનુભવ પાંચતલાલ રાવળ
પદાનુ-અવનનપણ કુમાર કિન્દરી, કુમાર કાવ્યલય લિ, ૧૪૫૪ રાવળ, અવનનપણ
વરિક (અવન) કા. અનુભવ પાંચતલાલ રાવળ, ૧૪૫૪ રાવળ નોત માં આના
કુમારમાંનાં સંપ્ર લાખાનું વિવિધ અને કોટો કોપીરાઈટથી રક્ષિત છે

વૈજ્ઞાનિક હેડેક? વેદનામય દર્દ : અ!

આનંદની વાત છે કે આગળ જ્યાં દરોના દુઃખથી દુઃખી થઈ ચૂકે છે ત્યાં જોઈએ, દાદર, (જી. આર્ચ. પી.) મુંબઈ ૧૪ નું) "રામનીય જ્ઞાતી" રિવિયુ, એડીટર, હેડલા એ ગાયથી દુઃખિત વાપરે છે.

કેટલાક સમય પહેલાં દુઃખના સખન દુઃખાવા (Vertical) આ વેદનામય દર્દમાંથી છૂટવા એ થઈ જવાનો કરી, પરંતુ જ્યાં જોઈએ! કહેવાની જરૂર નથી કે "રામનીય જ્ઞાતી તેજ" (રેપ્રેસન્ટ નં. ૧) પર એ આશ્ચર્યચકિત દવા છે.

મારી જિંદગી નિરાશાથી ભરપૂર હતી; પરંતુ આજ નસીબે મને તરીકે દુઃખો ખુલ્લો થયો છે. રામનીય જ્ઞાતી તેજ (રેપ્રેસન્ટ નં. ૧)ના ગુણોની દુઃખો Vertical Headache કાયમ મારે મટી ગયો છે અને, મારા મોઢા આરોગ્ય કાળા મથા છે. દુઃખમાં મારી હેડલા એક વર્ષની મુશ્કેલીથી જોઈ થતી નિંદ્રા આવે છે અને જિંદગીની મન પછુ જવે માણી રહી છું.

(સહી) કે. ડી. બુધવાળી, કોન્ટ્રાક્ટર અને આસાપર મુંબઈ

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ

મંડુનું પોષ્ટિક કેસરી

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં... સૌકોઈ એનું સેવન કરી શકે

મહા રસાયન

રસસિદ્ધર, આજક, કેસર, કરતૂરી અને પીત્તને પોષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીધાં રસદાર આમળાં સુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પ

તેનું નિયમિત સેવન હાંથું આયુષ્ય તથા સારી આખી શરીરમાં બળ, તેજને મે

લ વર્કસ લિ. અમદાવાદ, ગાંધી રોડ

કારખાનું:
સયાનીરોડ
મુંબઈ

સત્તારીઓનો સોહાગ
ઝેટલે

‘વિજય ફેબ્રીક્સ’

THE VIJAYA MILLS CO. LTD.

અમદાવાદ AHMEDABAD

Use **VIJAYA**
fabrics

નૂનત વર્ષાભિનંદન

એ વી આ યં બિ રા દ રી ની

પ્રાગ્-જ્યોતિષ

હીક હીક નકર અને તેમની દત્તો. મરતો સોનેરી
મુદ્દાં, અને આંખની ડીરી થેરી આરામાની. દાઢી
એને નહેાતી. માત્ર ઝીળી એની મુઠ એજે રાખી
દત્તી. એ મુઠ પર દાઢ્ય ફેરવતો ફેરવતો. એ રાતના
ગંગરોને આંદોળેને ચંદ્ર વરદ એઈ રસાં વનેા.

પરંતુ ચંદ્ર તો હસતોા દનેા. એના પર નેાખાઈ
રહેલી મદાન આકલની એને બળર નહેાતી. પંચાંગની શોખને અ-
શ્વાને એને એતો પૂર્વાશાસ પણ નહેાતો.

આચિત્તો મપવો બોલ્યો: 'એક કપાલ રહે છે, પ્રભુમ. ચાલ
આપણે પંચે સહાયીએ. ને વારે એજે શાલ ચર્ક પડશે.'

મૂળમાં દસીને પ્રભુમ બોલ્યો, 'તુચ્ચાઈ' દાતી છે ને ર છેલ્લી
વેળા આંદે રાઈ 'અડી અર્ધુ દમ્મ એ રાઈ છે એરહે ને ?'

નિરાશ ચર્ક મપવો ફરી દાઢી અજબાજબ શાગ્યો. એને એ
બોલ્યો, 'આપણે એને શાલ ચર્કએ તો ચો નાંધો ?'

'એક નજી શાલ ચર્કએ તો રાખુ ડાને દુઃખ માને ? વસતિને
ફરમાન રાખુ ફરમાવશે ?' પ્રભુને ખુશ્કોસો બધો.

'એ તો ખરં.'

'આપણે એક ચારાફરી શાલ ચર્કએ.'

'એ હઈ રીતે ?'

'ઘોડા દિવસ ઘં શાલ અને દુ સેનાપતિ; ને પછી ઘોડા દિવસ
દુ શાલ ને ઘં સેનાપતિ; ખીન્નું કું ?'

ચિચાર હીને મપવાએ હણુ, 'માત મોત્ત ન હશેવાય. એક દિવસ
ઘં શાલ ને એક દિવસ દુ.'

'એંદ, એરહા નજી નજી શાલ બાંદાય તો તો મોડાએ વાચ.'

'મોડાએ શાને ?'

કાળની નવલિકા શ્રી દારદીન્દુ અંધોપાંચાય નીવાતી ઉપરથી

અનુવાદક

રમણિક મેધાળી

એને મિત્રોનાં મનમાં શ્રેષ્ઠ અને કલ્પેશના નગરમાં. એ પહેલાં
પણ ફેરણીક નાર એકું ન દરજ એકું દોષા છતાં તેમને એ સંપૂર્ણ
રમામાનિક એક કદરવી પડના ન હાથી; પ્રતીકેષ એવી એક અજુ-
ખારી આદત ન જણાઈ. મપવાએ કોડવાં નઈ પ્રભુમનેા દાવ દાગી
મુઠપુચ કીર્તાં હણુ. 'ચંદ્રમદખુ.'

પ્રભુને પડી તરોહા એએ મિત્રને આશાસન આપતાં હણુ,
'હા, પણ ચિંતા નથી. ચંદ્ર ફરી મુખા થશે. નાનપણમાં તદ્દ અંગિરા
તપિ પારો યોકું ભણેલો, ત્યારે એક દિ એમણે કહેલું કે આશામાં
રાફ નામને એક આદરવ શાસન છે. એ વચ્ચે વચ્ચે ચંદ્રનાં પંને તગી
નવ છે, પરંતુ વણુ વખત એ એને દાગી રાખી ચાકેના નથી.'

'હા, એ પણ તારપાંચ નાર માણું એકું છે.'

'એ પણ વચ્ચે વચ્ચે આજું હીકું છે.'

એક મિત્રે એકબીજાના દાવ પડી એવા હાથ્યા નિપદમરેત
મામિયા ચંદ્ર એક તાલવખૂં અપેક્ષાજન અનમરના પેદાઈ થઈને
પશિમ બાજુ નઈ રહોડે. વિદલા નીએ બધાંતો નજાત એકેસ થઈને
ઓસો પાડી પિપિથ વાગિયો એરોરોરો વગાડી રહી છે. ભણે આ
નવના વચ અજાનથી અજ મામીને દુહ રાશસો પોણાસા મળી નથી !

લાંબી વારે ચંદ્રનો એક ખુલ્લો ચળકતો બહાર દેખાયો, તે પછી
 નેત્રોમાંથી ચંદ્ર સંપૂર્ણ અણતર દેહે ઢસતે મોંએ રાક્ષસના પેલગોથી
 પ્રગ્ન થયો. સોમે જયે સાથે આંદેશના પોકારો ધ્યાન મળ્યા પ્રભુને
 દામ ઓડી નિર્જાતો આસ મૂકતાં બાદ્યો, 'જે, જયે મળ્યા.'

પ્રભુને કહ્યું, 'માન કોરું નવિ; આપણી સમયાનું સમા-
 ખાન પણ મળી મળ્યું.'

'કહ રીતે ?'
 'સાંભળ, આજથી તું રાત્રી માન છે. ફરીને જ્યારે ચંદ્રમહલ
 થશે ત્યારે તારી રાત્રીનકાળ જોઈ થશે, ને તું રાત્રી થઈશ. એ રીતે
 ચલાવવા કરજી.'

મધવાએ વિચાર કરીને કહ્યું, 'વાત કંઈ બીજી નહિ. પણ પહેલાં
 તું જ શા માટે રાત્રી થાઈ ?'

'કારણકે આ ઉદેશ મેં રોપ્યો છે. હવે ભલું છે. કાલ સવારે સૈન્ય
 સાથે યુદ્ધવાત્રા આરંભીશ. સેનાપતિને બીજું કામ પણ તું રોપ્યું
 મહારાજા! આ દરમિયાન આપ બેરમાન મિના પ્રત્યાસન કરતા

પ્રભુને ભેટું કે એવા બારી પાસે
 બેસીબેસી રહી સરખી કરી રહી છે.

રહેશે. મહારાજાને જ્યારે જાણ્યું, અને એક રિખત કરતો પ્રભુને નીચે
 જીવવા લાગ્યો, ને મધવા અતિ નિરાશ થઈ ફાડી અજવાળવા લાગ્યો.
 મધવાના આવામાં 'જુદા' જુદા નહોતી. છતાં હવે એકાએક
 એનામાં રાજ્યપ્રિતો ઉદય થયો! એવે ચંદ્રીય થઈ સાથે પાડયો:
 'સેનાપતિ પ્રભુને !'

'હા, આજ આપો મહારાજા! દાખલેડીને પાછા ફરતાં પ્રભુને કહ્યું.
 મહારાજા મધવાએ મેધવેલી રત્ન કહ્યું, 'તું આજ કંઈ છે
 કાલે પ્રસાદે તું સૈન્યસામે તરું યુદ્ધવાત્રાને ભલું છે. તું પાછો ન
 કે ત્યાં સુધી તમે મિના ભેદમાં પ્રત્યાસન કરજો. રાત જુદાની
 થઈ છે. હવે તું રાજ્યશાયા ઉપર ચૂકા નહીં છું.'

આખું હાર્યું હસવા મધવાએ રોષાએ નથી. પ્રભુને તરફ એકવાર
 આંખોના ચિત્રકારો કરતાં, અડઅડાક હસત હસતાં એવું પ્રેરવાનું કહ્યું.
 ને ગમાર નેત્રો બની પ્રભુને માન પાછળ અજવાળવા લાગ્યો.

નૃપથીવનની મુખ્ય ખાસિયત એ છે કે તે જનને માનીર્થનાં મર્યા
 વાદે કરી નિહાળતું નથી. જગત એને માટે રાજાનું વિદાન છે; યુદ્ધ
 એને માટે સરસ રીતક છે; પ્રેમ એને માટે એક શાદક કલેભા છે.

મહારાજા મધવા મહા આનંદસહ અર્ધે સૈન્ય તરું યુદ્ધવાત્રાને
 ચાલ્યા મળ્યા. રાજ્યની દરિયા સીમા ઉપર ફોર્ડ નાગની એક
 અનાયે ભલિ થશે કે મિના ઉપર વિજય ચેળવવાનો એનો ઉદ્દેશ છે.

આધુનિક મનુષ્યને સમયને લગમગ તણ માસ કરી શકાય
 તેટલા સંયમ પછી મધવા યુદ્ધવાત્રામાં પાછો ફર્યો. મિના પિંચળા
 વાળ કરૂં થઈ મળ્યા છે. મિના દેહ પરતું મામકાનું આજીવન પ્રિત-
 મિત્ર થઈ જઈ છે. મેનાં મોં પર પરિવર્તન
 ઉજાડાં હાર્યું છે.

આવાંતરે એવું પ્રભુને બારી પાસે
 કરતાં પૂછ્યું, 'કાં કે મર્યા ?'

એને મિના જય બરીને બેઠવા. પ્રભુને
 કહ્યું, 'તું જાણ્યો થઈ મળ્યા રોષા રોષા છે. રાક્ષ-
 સોના દેશમાં કંઈ ખાવા ખાવું દોષ એમ નથી
 લાગતું. અને પછી શાતાના પરતું જાન લાવી
 એ બાદ્યો, 'મહારાજાને જ્યારે જાણ્યું, આયો-
 ના જાયા થે સમાધાર સાચા છે ને ?'

મધવાએ કહ્યું, 'જાણ કંઈ નથી. બેઠા
 શાદોને જાણવના ફાંસના છે. મોરું નવિ,
 એક સરસ જીવન પણ લાગ્યાં. આજ રોષા.'

પરાન્તિ ભલિ થારોથી લૂટેલી મળીયળી
 વિચિત્ર એવે મેનિનાના એક જગ્યા સંરક્ષ
 નીચે કરી. મધવા એમને ઇશારો કરતો
 રાજ્યજન તરફ ચાલ્યો. જતાંજતાં એવું પ્રભુ-
 નને પૂછ્યું, 'હા, પછી રાજ્ય કેમ થાય છે ?
 મોડા આનંદમાં છે ને ?'

'કાણીકમળાંતો આનંદ થતી મળ્યા છે.'
 'કહ રીતે ?'

'આવું શ્રદ્ધાઓમાં રસનો સંચાર થયો
 છે. અનાયે ઓડીઓને પકડી આજી તેમને
 પ્રકાશન લગ કરી રહ્યા છે.'

મિટી થઈ પડતાં મધવાએ કહ્યું, 'મિત્ર
 છે કે ત્યારે તો એ ઉદય થયો લાગે છે !'
 (અનુસંધાન આગળ પૃ ૪૦૦મે)

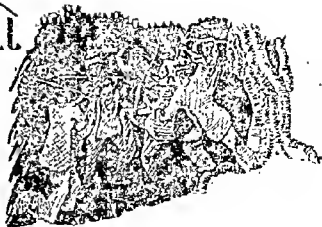

છાવણી પર હલ્લો

તાલીમ હેતા કુમારે
જેમાં પોતાની બુદ્ધિ અને બળ
ખતાવે છે એવો
માત્ર નામ અને કામ ધદલીને વર્ણવેલો
એક સાચો પ્રશ્ન

ગા

—વેબાટ
વાસુદેવ ભટ્ટ

મ તે એકે કાંઈ મોટું નથી; પણ એકસાથે
વસ્ત્રાદી છે, અને એટલે તમારે એક વાર આવવું જ પડશે.

સાંતિબાઈનાં એ આમલને લીધે મારે સંતેજ માથે જવું જ પડ્યું.
સાંતેજનાં એકસાથે કેવા વસ્ત્રાદી હતા એની તો સાંતેજ અથા
પછી બળા પડી (અને તે પણ બરાબર). પણ સાંતિબાઈનાં વસ્ત્રા-
દની તો મને બળા પડી જ. ખર્ચ પૂરો તો સાંતિબાઈનાં વસ્ત્રાદને
લીધે જ એકસાથેનાં વસ્ત્રાદ આપ્યાં હતા, અને પરરપરનાં એ
વસ્ત્રાદને લીધે જ 'સાંતેજ' તાલીમ છાવણી' સંજો થઈ હતી.

નિશ્ચય દિવસે સાંતેજનાં 'સાંતેજ' તાલીમ છાવણી'માં પડોંચી,
વિશાખીયા સમગ્ર વાતાવરણ ફરી, એકરંગની બહાર નીકળેલાં હતા.
ત્યાં મારે કાને સંભરે પડ્યા: 'હુએ', આજે રાતે બરાબર સાચવે
હો! આ સંક્રાંતિમાં આપ્યા છે, તે જલ્દી તોફાની છે. બધાયામ-
મન જમતે બધાને જલ્દી દેશન કરે છે. એટલે રાતનાં થોડી વખતે
બરાબર પ્યાલ રાખો.'

સાંભરે સાંકળને હું ચકાસ્યો. બોલવારે તારું તલ્લર ફેરવી તો
એ તો નીકળ્યો અચાસ બધાયામનરમ્યોં જેવમું વરું જલ્દી મન લઈ
ગઈશો ગનું: ફેસિયાર, ફૂલ અને તોફાની. અને હું બધી વાત
પાછો ગયો. કાંઈકાંઈને તોફાન કરવું હતું, પણ શિર ચક્રાવત
રાખવું હતું; તેથી અચાસથી જ મારા ગળામાં તોફાન-બાળા પડે-
રાધ્યા માંડી હતી. એ ગળામાં ચળમાં હતું: 'સાંક્રે' રોડ, ગનું 'હું
પણ તારો કાષ અચાસથી લે. મારા નામે પણ એ છાવણીમાં કાંઈક
નવો અનુભવ પડેલો હશે તો જાણે હતા. તારા તોફાનનાં ચિહ્નરનીબને
બતાવતો અને શિકારીનો દેશ મારે માથે નાખી શું શિકારમુખ બનતો?'
પણ એ વખતે મને બહાર નહોતી કે તોફાનની પરેશાન ફેંક બીજી
રીતે મોકલવાને મેં મારે માથે પણ કાંઈક નહીં જઈ જ આવ્યો પડ્યો.
મનુષ્યા સંબંધે સાંકળના ન સાંકળવા કરી હું બહાર નીકળ્યો ગયો.

છાવણી-છવનને રોબનું પાણી પલાતી, સાંતિબાઈનાં છાવણીના
વડા અધિકારી સુબોધભાઈ સાથે થોડી વાતચીત કરી, 'મહેવાન
શુદ્ધ' પાળા આરંભમાં મેં લંબી લાગી. રાતનાં મેંકાંની બચરગા
કાં જલતી છે એ બહુવાની જરા હંચા તો થઈ આવી, પણ સવાર-
નાં બની ગઈ પડરવાની દોનાથી મેં તો મારે લંબી લાગી.

પછી વાગી ગયા પછી મનુએ મને જણાવ્યો. હું પૂછે: 'પરેશ
તે પહેલે તેણે પોતાની આરવર ટક દોડાવવા માંડી: 'મારા મુઠ
તે' (કે તો હું જમતો જ હતો!) 'જમતે બહાર કાઢ્યા
છે.' (એમ! કે કાંઈક નહીં કે જમવું પડ્યો.) 'એ, રિસામણ!
માથાની પરદે માતા પડ્યા!' (અને પડ્યા એ રહેવાની જરૂર નથી.

કારણકે દેખાળાં એ જરૂર પડ્યા જ હતા કે કેમ તે હું બહુ લું.) 'એટલે
મેં 'ભય'ની સિસીકીથી ચમકી અને સુબોધભાઈને જણાવ્યા.'
(એટલા માટે તો દેખાળાં તારે દાખ પડ્યા.) 'સુબોધભાઈને મેં મનુ
કે જાણવી જરૂર છે: કાંઈક દરામખોરો છાવણી પર પડ્યા ફેંકે છે.'
(અને એ દરામખોરો છાવણીની બહાર હતા કે અંદર?) 'પરેશ મને
સુબોધભાઈએ હતું કે કોઈકામખોરોને જરા પરેશ બતાવવો પડ્યો.
એમ હતીને તેમણે 'ભય'નો ધંક વજરાવ્યા અને આખી છાવણી
જગમગી. (આત દાક' તોફાન લેખે કામુ) 'પછી બધાને કતાર-
માં ખડા કરીને સમગ્રમનુ કે છાવણી મથમાં છે, મારે આપણે જણા-
વે તથાસ કરવી પડશે.' એમ કરીને તેમણે બધા મનુજન મન-
જન એકસાથેને આમળ બોલાવ્યા, અને અને બાહુને છાવણીનું પ્યાન
રાખવા હતું અને પેલા મનુજન એકસાથેને પોતાની સાથે બહાર
લઈ ગયા, દરામખોરોની ચોષ કરવા 'એટલા જ બધા ખાસતામમાં
આવ્યા છે.' (તેં સિધાવાની કડી રાતે ખરાય પેલા કરી ખરી!)

અને મથમાં ખુસ મતો મનુ પાછો બહાર આવ્યા ગયો મારી
આંખોમાં તો હજી ટીપ હતી જ. તે તોફાન પતી મનુ હતું એટલે મેં
મોઢી ધારી લીધી ને પહેલાંનાં મનુસંધાને જાપને આમળ લંબાવી.

પણ મનુના તોફાનનું અનુસંધાન જરા ચમકે લંબાવું. સુબોધ-
ભાઈ અને બીજા રોબકો તથાસ મારે મથા દત્ત. તથાસ દત્તો બહુ
બહુ તો અધો કતાર થાય. પણ તેટલા વખતમાં તેણે પાછા ન ફર્યો
મનુને જરા ચટપટી થઈ. અધો રાખેલી રાખેલી વાતો જલતી પરી નથી થતી.
એ જોઈ તેમનું અનુસંધાન આપવા એ કિંવાનીમાં મથા લાગ્યો. મથા
કલાકરોએ સમય વતી ગયો, પણ સુબોધભાઈ કે તેના કાંઈકાંઈની
અંધ સરાખ ન મળી. જેવે અંધાઈને જનુ મારી પાછો આવ્યા. અને
કલાકરો. એ કહ્યું: 'તેમ પાણુ શું થઈ? બીજું કાંઈ તોફાન કયું કે શું?'
'નાના, તોફાન તો મુંડી-પણુ હજી એ સંકો પાછા નથી આવ્યા.'

'શું કે હજી પાછા નથી આવ્યા? કેટલાક વખત પાછા કે?'
'રોડ વાગી ગયો.'
'એ કોરો ફેંકાક માથે મથા દત્તો?'
'લગમગ બાર પાછો.'
'એમ! કે દેવડો સવા કલાક ૩૩૨ થયું.'
'હા!'

'હું' હું વિચારમાં પડ્યો. કાંઈ સવા કલાક મુશી દરામખો-
રોની ચોષ ના સાથે જરા દરામખોરોને ચોષનાનાં જ દરામખોર
નીકળ્યા. અને એ મેં જ કડી આપી હતી. પછારી એકી પડેજનુ પડેજન
મથાનું અને મનુને કહ્યું: 'બહાર આવ'

બહાર, સામે જ વદ છઠનો ચંદ્ર પૂર્વ દિશા-
માં ઠીકઠીક જાયે આવી મથેા હતો. યજ્ઞ
આકારી તદન ચોખ્ખું નહોતું. વાતાવરણ
પ્રેતસ્રીકનું દરેક બિંદુ કરવા પ્રયત્ન કરતું હતું.
એ અર્ધ પ્રકાશની અરપણ દુનિયાને કેપાટ
કરવાની સીધી પહેલી અરેર હતી. ઢાંચમાં એક
એક મનખૂન ફેંડા ફાળી, ગળુને સાથે લઈ,
છાવળીની બ્રૂગળ શણુપા હું મકાનમાંથી
મેઘાન પર આગેા.

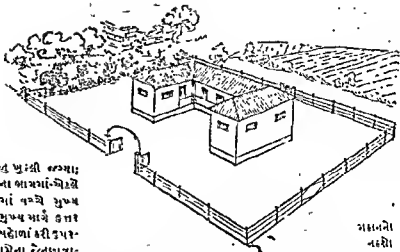
બ્રૂગળ આમ હતી: વચ્ચે મકાન; ચારે બાજુ ખુદ્દી નજા;
ખુદ્દી નજાની ચારે બાજુ વાડ. મકાનની આમથના આમથા-એટલે
કે પૂર્વ દિશામાં કાંડાવાળા તારની પાછી વાડ; તેમાં વચ્ચે મુખ્ય
ઝાંખો; અને વાડ પછી રેડસાની પાછ વાડ જેવો મુખ્ય આગે કતાર
દિશામાં એની જ મનખૂન વાડ પણ વચ્ચે, તારને પહોળાં કરી દુપર-
નીચે જાંધી બનાવેલું એક મીડું; એ છોડા વાટ સામેના નેનકાત્રા-
લમાં નવાચમવા. પાછળ પશ્ચિમમાં કાંડાવાળા તારની વાડ;
વચ્ચે નાનો ઝાંખો; તેની પાછળ નાનું નેખિયું; અને નેખિયાની પેલી
બાજુ બેતરી. દક્ષિણ બાજુ ચોરિયાની વાડ; પછી તે જ છત્રીછપાઈ-
નમાં વાડના કરતાં છોડા વધારે એવી; એ છોડાંઓની પેલી બાજુ
આડપાન અને ત્રાંખરાવાળી થોડી ખુદ્દી નજા; બાજી નજા મૂળીને
આવાજક ધમેસાળા.

બ્રૂગળને અલ્પકાસ પૂરો કરી, મકાન પાસે આવી મેં સેનિટોને
અલ્પકાસ રાંધે કરી: 'આવળી છાવળીમાં આવારે ફેટલા નજુ છે ?'
'હું, તમે, બાહુ અને બીન છે.' નરા મજુતરી કરી મનુએ કહ્યું.
'અને સુખાધમાઈ ફેટલા નજુને સાથે લઈ ગયા છે ?'
'તેમણે બિનાની કરાવી ત્યારે સોળ થયા હતા. રેટમે કુલ સત્તર.'
'સાતમાઈ ક્યા છે ?'
'એ તો આમઝા એમને ઘેર જ સુએ છે.'
'યાહુ આવાળી છાવળીમાં નેકલા છે એટલા બધાને નજાડા.'
'પણ એવા બે તો મકા છે; અને બે નજુને પછે વાગેલું છે.'
'કાઈ વાંધો નહિ. બધાને નજાડા.'

બધા નજીને આવી બનત્યાં સુધીમાં ચારે બાજુ ફરી વળા,
છ વના ત્રણ નજુને કેવી રીતે કાપે લગાડવા તેમને મેં જવાલ ક્યો.
એટલામાં તો મનુએ બજાર આપી કે બધા નજીને તેવાર થઈ નવા
છે. નજીને એટલે તો 'પરડાં, લૂંટાં, આધળાં' એવાં જ નજુ એક કતારમાં
લેખા હતા. જે મારાંએ બજારને કેપડા લગેટ્યાં હતાં; જે, ક્યાય
કેનિકે બિનકેનિકે લી ઊભા હતા; અને એક છે જે નજુમાં થોડાકામનાની
ઉપર ૧૧ થી ૧૪ વર્ગની હતી. શિયાળાની કડી હવા મને નરા વધારે
ફેડી શાગી. છાવળીની ઊંચા અહીં એથી થઈ હતી અને માખણ
બહાર મળું હતું.

જે મારાને ફેટતર પાસે બેસાડયા, બહાર બજારને બંધ કરાવેા,
અને એટલા બાજુ પર નજર રાખવાનું તેમને સોંપ્યું. બાળસેનાને
પાછળ પશ્ચિમ બાજુ લઈ લીધી. નાનો ઝાંખો બંધ કરાવેા. ઝાંખાથી
નરા વધારે અંદરના બાજમાં તેમને બેસાડયા. પાસે વધરાને દબલો
કરવેા અને સૂચના આપી કે કાંઈ બુધાળુ મ રાજબાય કે વધરા
પર તો નરા હાકોડા તથા વેંચરાજીની તેનો નજાળ આપના.

એક વાચલ કેનિકે પાસે આગળેા મુખ્ય ઝાંખો બંધ કરાવી પૂર્વ
તથા કતાર દિશાની દુનિયા કે નજાં આડપાનને અંતરાય ન ઠોચાથી
લાંબે સુધી 'મેઘાન મારું' હવું તેવી પર નજર રાખવા સૂચના કરી.

મકાનનો
નકશો

બાહુને આ ત્રણેય વિમાન પર—ખાસ કરીને બાજુસેના પર—
દેબંદર રાખવા કહ્યું. ફેરકેને સિસોડીઓ આપી. ઝે, મનુએ અને
બાહુએ ફેંડાને અમારો સાધીવાર બનાવેા. બહુ બરાબર થઈ અમું,
એટલે કે સિંહ બાહુની વાડ પાસેની તડખીઈવંડીમાં મેં અને મનુએ
બનામાના ધીમેથી ફરવા માંડ્યું.

આ બધાં કામકામનાં વખત તો બહુ જ યોડેા તોત્તી હતો;
પણ સત્તર નજુની રચારી મથે એટલા બધાં વખત તોત્તી હતો કે
અમારે ઢવે દુમલાની ધડકી નજુ પાછાની હતી. અને, ખરેખર,
અમારે બહુ રાહ ન લેખી પડી.

થોડાકા જ વખતમાં પશ્ચિમ બાજુના નેખિયાની પેલી બાજુથી
એક આંખા નીચેથી સિયાબિયાની લાળી સંભળાઈ, ઝાંખાંઝાંખાં
છાયાબિંદો દેખાયાં. તે છાવળી પર પુખવડિ થઈ એકદિશીરે આવી
નરા ઢાંકિયાંફાંલા થઈ અમને આ સ્માચાર આપ્યા. બાહુ પણ એ
બાજુ દોડી થયો હતો. સિસોડીને અને સૂચના આપી કે નરા જ ચિત્ત
ક્યાં બિના તમે ઢોડાડા કરો ને યોડા પથરા એ દિશામાં નાખો.
વળી બાહુને, ત્યાંથી ખસી પૂર્વ અને કતાર બાજુ નજર રાખવા કહ્યું.

મારી કડ મજુતરી સાચી પડી, એટલે બીજા મજુતરી પશુ કદાચ
સાચી પડશે એમ લાગ્યું. મજુતરીને સાચી પડતી લેખા આવાજક
ધમેસાળાના મેઘાન પછમાં ઝાંખાં અને આડમાં ચડિયાંની પાછળ
અમે નજર ચોડાડવા માંડી. આંખાંએ ફેંડો ન દીધો. ઝાંખાંઝાંખા
આમર લપાટાપાટા અમારી છાવળી તરફ આવી રહ્યા હતા. અમે
એવા લપાટાને લેખા હતા કે તેઓ અમે એટલે સઘતા નહોતા અને
તેથી જ આમળ નથી રહ્યા હતા. નરા વધારે પાસે આન્યા એટલે
થોડી મર્નવાઓ કરતા અને ફેંડા ફાળતા અમે ફરી પડયા. હતા
તો જ્યારે બે જ નજુ, પછી દેખાર એવા થયો કે નજુ પાંચ-છ નજુ
છા (એકે થોડી જ વારમાં બાહુ પશુ અમારી સાથે થઈ ગયા હતા.)
દલ્લેા કરનારાની પાછળી કતારે પીઠ ફેરવી. આમલી કતાર સામે
થઈ. તેમની પાસે પશુ લાડીઓ હતી. કપાકપી થઈ. તેઓ છાવળી
લેટવા આનેલ. સૂરસના નેવે દેખાવ પછી હતા જ, મોડે બુઝાની
બાધેલી અને ત્યારનાચાર વીંટ્યાં હતાં. તેમનો એ અનુરૂપ ધોરાક
તેમને અનુરૂપ ન થયો. અમારા ફેંડાના નેટલી સરળતાથી તેમની
લાડીઓ ના ફેરી. અમારા પગ નેટલી સરળતાથી તેમનાં ચરીર ના
ફેરો. કપાકપીમાં બને પછે થોડી તુડસાની તો થઈ, પણ પરિ-

જાણીમાં દુઃખગાંભોરો ગાર તપાસ કરીને વિચાર્યો આશા અને વધારવામાં ત્રણ દુઃખગાંભોરો આશા કરી બન્યાં બાકીનાઓએ પોતાની સલામતી ખાતર અમારી ડાબડીની સલામતી અગતે ગણી.

અમારું બાન, અને બને તેના અગામી સીર, જોડે રસને દોરવા માટે પશ્ચિમ દિશામાંથી થાર થએલ દિલ્લગાથ તેજ ક્યારની રૂપી ચઈ હતી, અને દક્ષિણ તરફની મુખી પણ સક્રિય સ્થિતિમાં નિર્લજ્જ અઇ હતી. પરિણામે દુઃખગાંભોરો અમારી પૂરી સાંતિ લેવા.

પક્ષકોએ ત્રણ દુઃખગાંભોરો માટે અપાર જેલ બતાવતી પડી. એક ચોરડો આસી કરી તેમાં ત્રણેય કેદીને પૂર્ણ અને જવાદાર એક જેલરને જોડાડવામાં આવ્યા. કેદીઓની જીલટ તપાસ કરવામાં આવી, તેના તેમાં બચ્ચા ગાંધુ કે તેઓ હુંમરપુર બાબુના વીજ લેતો છે! અને તેમણે વાલજા ચઢી અને મેળમાં ખાસીસવાળા છેકરાઓને જાને રાતે રહતા હતાં થયે નેવા નહોતાં!

મુખે-પાછો કપડો સાંતળી પચાર થયો. તે દર્શનિયાન અગામી ગોલ્ડબર્ગમાં આમે ચોરડો ફેરફાર થયાં કે પશ્ચિમને રક્ષિત બાબુએ બાજરીનાને ફરતી-નવર ફરતી- રૂપી, યાવજ-ગાંધાને કચર અને પૂર્વે બાબુ નવર રાખ્યા બાબુઓને, અને અણ-હું મળુ અને બાહુ-આરે બાબુ ફેરતા રહ્યા.

‘લુઓ, લુઓ રક્ષિતબાબુ’ આ છાત્રાલય બાબુ લુઓ. ‘બાહુએ બાજરી. ‘બાહુ ફરી અજવાત હાથે છે.’ એમ ન હતું.

જાર બાબુના છાત્રાલયમાંથી એકસામટો હલ્લો કરવાનું તેમણે નક્કી કર્યું તામરું હતું, કારણકે બાબુ સરકારે આંખી ટેલાબાંધે અમારી તરફ આવી રહ્યું હતું. અમે તારના છોડા તરફ ગયા.

‘રક્ષિતબાહુ માર્યા!’ મળુએ કહ્યું, ‘બાબુ આજણી કંપાર તૂટી પડ્યા કમલો.’

‘તું તો ખેરો!’

‘ઓ ખેરખર તૂટી પડ્યા. પણ અમારા પર નહિ, તારની વાડ પર! ‘આલો, આલો!’ મોંસાંનિથી આપકાર આપ્યો, ‘જેને આવવું હોય તે આલો. આ છોડામાં ને રોઈ પહેલો પેરુરો તેનું માથું અખર દોઢિયો સહાયત નથી. મારો ફેરો ચાકાર કરવા તેવાર છે.’

અગતે વાડમાં એક ન છોડું હતું. છોડામાંથી અંદીસાએ એક કરડાં પછાદે માણસ પેટી રી તેમ ન હતું. અને પેટી તેના સહાર થવાનો એ પણ નિશ્ચિત હતું. તેા દલે પિસવાની પહેલ રીણ કરી તારની વાડથી એક જાડી વાર ફરે રહેલા દુઃખગાંભોરો પાસે અગતે હવે પહેલોડાવા માટે કોઈમાત્ર કપાય હવે એ ન રહ્યો કે તેમણે તેમની જાડીઓ અગતે છૂટી ગારની અગતે રીનીને પેલાની જાડીઓના કબજે અગતે રહેવાનો! તેમને અને માટે તેવાર થયું નહોતો. પરિણામે જિનઅસહાયક બનેા પાડવાનું અને વાડ પર જાડીઓ પહોડવાનું એ એ ન કાનું તેમની પાસે બાકી રહ્યો!

હતાં છોડા પરથી તેમની નવર અચની ન હતી. અને કોઈ કોઈ અજરાકિયું આં સરકી આવવું પણ હતું થરું, તેા અમે પણ ...

‘એ...એ...આપો...હઈમરો...ત...ત...પ...પડે...પડે...’ એની પૂરો અમારા મહાન તરફથી આવી. નવર ફેરવીને જોયું તેા અંદિસ પાસેનો રોઈક મુજબ કાંપા તરફ નાસતો હતો. તેના દાખમાં રોઈક હતું મું કરડું છોડું જોડામ તેમ નથી; અને પેલાને પડેલો જોઈકો. પણ, અને વાડ! નવર જરાબર પાછળને હમોસાથ ન અમારો મળુ પણ હતો. એ મિત્રા ડોડીને છોડું નેમારો લીધું મિત્રિય પેરોડી એક નવું આવી રાખ્યાં આપ્યાં કે રોઈક નવર કાડી મળું હલ્લો કરનાં... એ સંજોગે તેમણે

મુજાકી બંધા કરી અને તે સાથે જ તેમનું નેરો પણ ચોરડી મળુ થોડી ન વારમાં ચાપખાઓ કરતા કરતા તેઓ પાલંગ ગયા.

મેં મળુને કહી દીધું: ‘પરમા રૂકનારા દોરગાંભોરોની શોધ કરવા અજેલા આપણા સાચી-સોનીના દુને થોડા વખતમાં ન આવી પહોંચશે. ચાલો; તેમના રવાજાની તૈયારી કરીએ.’

‘પણ જેવરે, આપણું બાબુન પકડી મળુ ગયા ખરા.’ મળુએ કહ્યું, ‘ને કે કડા રી નવરના લોડીની ગાંધી રીપાં આપણે મળ્યાં છે.’

‘અને વધારામાં ત્રણ કેડી!’ ગાંધીએ પૂર્તિ કરી.

તો અગતેન હતો, જોડે રવાજા કેવી રીતે કરી રહ્યું રવાજા રેમ કરવું તે મળુને રીણકાડી હું મહેમાન-ચૂદ તરફ ચાલ્યો અને બાહુ તથા મળુ ગ્રિયાય બાજીનાને પણ સૂઈ જવા બાબુઓ.

મામગાંધી લાનેલા ચારકો, પારદો અને જાડીઓ પાછાં પડેના-વાડમાં અને જરાબર સૂઈ થતાં અર્ધાંજક કરાક તેા રવાજાચીકરીતે ન નવ. અને એટલા ન સમય પછી સુણોધકાઈની સરકારી નીચે અમારા રેનિકાઈની આવી પહોંચ્યા. અમે મળુ જોડો હતો. રાખલ થવા માટે હરકતી નિધિ થવા માડી. સુણોધકાઈએ ‘પરખર’ (મો-ખિક પારો) સાથે આપ્યો અને રાખલ થવા દેવાની મામગાંધી કરી.

‘બાબુ આવી ગયા!’ મળુએ પૂછ્યું ‘હું...હા.’ નવાબ મળ્યો.

‘ફેલો બાબુ ગયા હતા!’ ‘સાચર.’

‘અત્યારે ફેલો ડો-નવર ગિની કરોને.’ ‘હવે ત્રણ વખતમાં ફેલો કાઢો.’ સુણોધકાઈએ નવાબ આપ્યો.

‘અને ના દે નાં; છાવળીમાં ન કિમને પકડી રાખ્યા છે.’ ચી-માંથી રોઈક બોલી જોડ્યું.

‘એ તો,’ મળુએ નવાબ આપ્યો, ‘રાતે, તમારા મધ્ય પછી આપણી છાવળી પર હલ્લો થયો હતો. હલ્લો કરવાવામાંથી ત્રણ બાબુને અમે પકડ્યા છે. કદેતા હતા કે હુંમરપુર તરફના વીજ છે.’

‘ચાક, ચાલો; અગતે અંદર આવવા દો.’ સુણોધકાઈએ કહ્યું. ‘પણ જે ત્રણ બાબુ રોઈક કરાક રાકાકા છે તેમનું મું તમે બધાને સાથે લઈ ગયા છે. એટલે બધાને સાથે તારવા જોઈકો.’

‘સાચો હમણું આવી પડેનારો.’ ‘ન્યારે, આવવા દો એમને પરી બધાને સાથે અંદર વઈશ.’

‘ચાક ચાલો, એમને મોઢાની જાડીએ.’ એમ કહી સુણોધકાઈ બધાને દૂર લઈ ગયા અને દલે મું કરવું તેમની વિચાર કરવા લાગ્યા.

અચર લગુ તો થઈ શકે તેમ ન હોતો એટલે જેવરે પાછા આભવા અંદરનાની વડા આંધિની તરફે નવાબોયું જે ત્રણ નવાબ પછી આવશે, પણ આ ચોર બાબુને હમણાં રાખલ કરવા.

આખી રાતને હમણે દલો. મામગાંધીની મામી નામની મઈ હતી. રિયાળાની પાછડી રાતને ફેરો પવન મોઢા બાબુનેસને કીંપી રાતરને ફેવાવતો હતો અને આજી રકકર આંધીની હતી. તેથી હાખ-લ થવાની પરાવની આપણી રૂચિત માની.

જો ફેરડો દલો જોડે દુકડી છાવળીમાં રાખલ મળ. મોજરે અજેલા સુણોધકાઈના કપાળમાં લાલ નવાબા જોડીનું નિરાન હતું.

અનંદથી રિહરિહ થતી છાવળીમાં ‘આંકે રમ રહેમ’ મળુ બંદેરી થયું જોડે, છાવળીમાં મહેમાન તરીકે આવેલ, છાવળીને દેશન કરીશ એવા અગારનો મોત બનિલ, અને કોઈ અગારનો છાવળીને બચાવ કરવાની નવરકાઈની ફેરજાઈની મુજબ અંદરે દુઃખગારી દેતી આંચ સનિજના રકકરને કોમો દલો.

દિવાળીના તહેવારોમાં શોકો એ કસબનો કાંપ નબળા કરવા દાઝખાનું આતશબાજી ફેરવે છે. તેનું એ પરંપરા એટલું મહત્વનું રચાન બની ગયું છે, દાઝખાનું અને દિવાળી બંને એટલાં અવિભાજ્ય બની ગયાં છે કે બીજા કોઈ પર્યાયો તેને રચાન જ નથી. એ દાઝખાનામાંથી મેળાસાનું રચાન રજાકડાનું, રજાકડાં એટલે અપાજ સંદેહ ફૂટતી અને એ દરેક ઘડાઈ ફૂટતી એવી, બંદૂકની ખાફકે ઠાંતરેને દાઝ બેસેલી, સખત કાઝગળી નાની નળીઓ.

ઐતિહાસિક નજરે લેવા નહીં એવો રજાકડા, દાઝખાનું કે આતશબાજી, એ બધાંની સરખાતે એક ઇતિહાસની જે પહેલાંના-પ્રાચીન ઐતિહાસિક-કાળથી ગણાતી સમય. સુરોખાર અને કોષસાના બ્રહ્મને બસાવે મેળવતે મેળવતી એ સરખાતમાં લોકો દરેકે દરેકે તેને આતશબાજીનું પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપમાં ગણાવી શકાય. રજાકડાને એટલે જ બાપાનાં કેકર કરવામાં આવે છે. એ કેકર સખ્ત નર્મન સખ્ત દેશેન એટલે ફૂટતું એ કપરથી આવેલો છે. રજાકડા બનાવવાની કલામાં બીજાના હોશ નિખાત બન્યા છે અને ચીની રજાકડા નજતબરમાં વખણાય છે. નવાઈની અને નેપાળમાં વાત છે કે રજાકડા બનાવવાની કળામાં વૈજ્ઞિક બળનો કપરોગ ઘટ ધણો કોઠા થાય છે. મોટે ભાગે તે ઘરેલોદ્યોગ-ચૂકડોદ્યોગ તરીકે જ ચલાવવામાં આવે છે.

રજાકડા એવી ધરધરની વસ્તુ છે કે તેના પ્રકારોનું ગણન કરવાની નજર જ નથી. ચીની એટલા સર્વોચ્ચ, ને મોટા રજા; ચીની વચ્ચે પણ કચ્છીતર નાનામોટા કરવા પળી જતના રજાકડા બનવામાં ગમે છે. કદ નાનુંમોટું હોય પણ દરેકમાં વપરાતા પદાર્થો તે સમાન જ હોય છે. સર્વોચ્ચ રજાકડા નીચી અપાજ માટે છે, તે રજા ફૂટે ત્યારે જબર અપાજ કપાત થાય છે.

કપર અપાજેલા પ્રારંભિક પદાર્થો સુરોખાર ને કોષસાના વજાપણી દાઝખાના માટે લીધેલો મિનિષ પદાર્થો તેમાં વપરાયા હોય. ૧૩મી સદીમાં બર્બેકિસ પાર્ટર નામના માણસે બંદૂકની શોધ કરી, તેમાં દાઝ કપરોની નીડરથી. દાઝ એટલે ઘોડાચરમાં નાહટ્ટે, કોલસો અને ગંધકનુ મિશ્રણ. યશિમના દેશેમાં દાઝની શોધનું માન હોન્ડર બેકનને (૧૬૪૪-૧૬૬૨) આપવામાં આવે છે. પણ ચીનાઓ તે તે અગાઉ ક્યારના દાઝની શોધ કરી ચૂક્યા હતા અને ઈ. ૧૧૫૦માં તે ચીનાઓએ દાઝને કપરોગ રજાકડાની બનાવટમાં પળુકરવા માટે, દાઝખાની બનાવટની એ કાળ સરખાતે વખણાય. એના સિદ્ધાંત બંદૂક અને તેના ભંડો છે. બાજકો લોખંડની

અક્ષીમાં 'પેટાસ' નાખીને ફેરવે છે એ પણ તે પાનું જ નાનું રખાત છે.

એ પણ તે સુક્રોમાં તેણ અને એવાં બીજાં સંદર્ભક સજ્જો કેમકેમ પ્રચલિત થતાં ગયાં તેમણે સુક્રોમાં કપરોગી થાય એવા જીવનવા રજોટક પદાર્થો પણ અસ્તિત્વમાં આવતા ગયા. પણ આ રજોટક પદાર્થો નુકસાનકારક હોવાથી સામાન્ય કપરોગમાં તે સહીસહામત રીતે વાપરી ન શકાય, એટલે એ પદાર્થોમાંથી હળવાં પ્રમાણ સહીને આતશબાજી બનાવવાનું કાલ ધરવામાં આવ્યું જનગ્રીહરો, સાન્યારોહણો, સુક્રમાં વિભવના પ્રસંગો, કોઈ તહેવારની ઉજવણીમાં યા શુભ અવસરે, આદેશપ્રદર્શન અર્થે હોતોને મનોરંજન આપે એવું દાઝખાનું બનાવવાનું આ કાલે પ્રારંભમાં તરફની સંલગ્ન આવતા ન એક વિભાગ તરીકે શરૂ થયું. તેમાં પહેલો સરખાતે ઘવ ઈલાચી થઈ. તેમાં દાઝ કપરોગ કેટલોકમાં બિવિધ નાહટ્ટે અને લેડ નાહટ્ટે પણ કપરોગમાં આવે-છે. પણ એકદમ ચક્રાક્રિય અગ્નિને દેખાવ કરવા અંદુરની નિયમનો બહો પણ કપરોગમાં આવે છે. અંદુરનીમની, આર્સેનિક યા બેંક કપરોગી સફેદ રંગનો અગ્નિ પેદા થાય છે. આતશબાજીમાં જે જ્વલનતાના રંગ દેખાય છે તે પેદા કરવા વિધિવિધ પદાર્થો કપરોગમાં આવે છે તેમાં સાલ રત માટે સોડિયમ નાહટ્ટે, લીલા રંગ માટે બેરિયમ નાહટ્ટે, પીળા માટે સોડિયમના ફ્લોર, વાદળી માટે કોપર ક્લોરિડ અને ક્રોમીયમ તથા ચળકટ માટે મેંગેનીયમનો બહો વપરાય છે.

બધોરિયાની બનાવટ તે હવે સામાન્ય થઈ પડી છે. બધોરિયાં એટલે રંગીત પ્રકારની દીવાસળી દીવાસળીને કદોબ બરાબર રિષ્ટ થયા પછી તેમાં બધોરિયાને કદોબ પણ ખીંચી છે. તેની રંગમેરેટી જ્યોત માટે પણ કપરે દાઝેલાં જુદાંજુદાં રસાયનો જ કપરોગમાં આવે છે. ફૂલકપરોગી જે તણુના કરે છે તે માટે તેની સળી પર ચોપડેલા પદાર્થોમાં મેંગેનીયમ ને અંદુરનીનિયમનો બહો વપરાય છે. વીજળીના તારે પ્રજ્વળે એરથમ પાટુમાંથી જ બનાવેલા હોય છે. મેંગેનીયમ બળે ત્યારે ખૂબ પ્રકાશ થાય છે. સળાચલાના જે સાધ આવે છે, એ મહુરુટી સહી સાધેનાહોટ હોય છે. એ પદાર્થને સળાચલાની ખૂણ સાધ પેદા થાય છે. એટલે તેની નાની રજામાંથી પણ સખતી મોટી સળી બેસતી જાય છે. તે સાધના આકાર જેવી હોય છે. પરંતુ એ પદાર્થો ઈંદી જે એટલે વાપરતાં સાવચેતી રાખવી. આમ, રસાયન આપણને આનંદપ્રસોદની આ આતશબાજીની ચીને માટે પણ અનેક પદાર્થો આપ્યા છે.

એક અનેપણું અને અણમોલ પુસ્તક: શિરપ-પરિચય

હિંદી કલાનાં રૂપ ને રહસ્યદર્શનના અગ્રણી આધિકારક તથા 'રૂપ'ના તંત્રી, વિખ્યાત કલાવિલેયક શ્રી અર્ચંદ્રકુમાર ગાંધુલીએ વિદ્યાર્થીઓ માટે તૈયાર કરેલા ખૂબ બંગાળી શ્રેયને અનુવાદ સંપ્રદાયે દર્શન-ચિત્રોથી બરેલું આ પુસ્તક કલાનાં રૂપ-રહસ્યની સાચીય સમજણ આપીને રસ-દ્રષ્ટિ બિલવવા ઉપરાંત હિંદી કલાની સમ-ગ્રહ (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

જાણના એક મહત્વના અભ્યાસરૂપ બની રહેશે. કલારસિદ્ધાંત, રસદર્શિના અભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓ, ચિત્રસિદ્ધાંત, માધ્યમિક, સાળાઓ, પુસ્તકાલયો વગેરેને ઉપયોગી, ખીચીખીચી બધાણ સાથે લગભગ ૨૦૦ ચિત્રોથી ભરેલું સરખું ગ્રંથો ગણી શકાય. કિ. ર. (રસિ. પોસ્ટલ) કુમાર હાથેલું

૧૦/૪/૫૦ ૧૧/૧/૫૦

સુરતમાં રવાના થઈને તબખા
વેળીના અખાડા માટે ખૂબ ભણીતા
દત્તા. આ અખાડામાં હંધઈ
કરતા હોયે તાગ કાઢવાં હતાં. દંડ, ગલખંબ,
ખતેરી ને કુરી કુરનારા ત્યાંના બધા યાત્રીયોને
અને ઘણીવાર ભેવા જતા. એકવાર એ મહલે
સાથે બેઠક રાફે કરી. એક તલેકે હંભર કરી છતી ગયો, અને બીજે
અડી હંભરે હેં થઈ ગયો. એ ભેવા અને મહેલા. મહત્તા સારીરમાંથી
પરસેભાની તો નાણે ખાર થતી.

બાંધ ગઠવિટાં

એ અખાડા રફતે રફતે દુરવા લાગ્યો. પખુ રોજ સવારે સારા
પાંચ અને છતી વચ્ચે હું એ રફતે જતો. માગાછને ગઠવિટાંનાર વહેલી
સવારે આ ભેળો. એ માટે વહેલી બીડી, સંચા સજામાં, પાળી મૂકી
હું દુધ લેવા જતો. ત્યાં તાલું દુધ દોણી આપતા, એ લઈ આવી વા
હતી, પી, મોટે ભાગે હું પાણી રૂપ જતો. વાંચવા બેસવા માટે
મામાજી બુગ પાંડે તો વળી બેસીએ. શિયાળામાં સુખત રાઢ પાતી.
મારા અક્ષરો ખરાબ, એ સુધારના મામાજી એ એક તુસખા જતાને-
શી, કહે કે શિયાળામાં સવારના પહેરમાં હંડા પાળીમાં દાંધ બાળી
કોપી લખે તો અક્ષર સુધરે. એ પ્રમાણે આપણું આજિણું છ વાગ્યે
બરી પગાલીમાં બોજાતો, અને આકડી બેઠેલા ટાંચા નડે કિંવા પકડી
કોપી લખાવા માંડતી. આ બધી વ્યથા પછી પખુ અક્ષરો તો જેવા
મઠોડાણ જેવા રહ્યા છે કે મામા પાતાના લખેલા અક્ષરો પાછું હું વળી
વાર વારના ચકતો મારી.

બાણભાઈ (હું) રોજ સવારે બેઠીને તાલું દુધ લેવા ભપ છે એ
ભણીને ખીન એક જણ પખુ વગવા : 'જ્યાંકે પખુ લેતો આપને.'
એટલે થઈ એ બોલી. એમાં નવનીતનાં વા પખુ હાજલ થવાં. અને
એક એ વાર કરતાં તો એનું દુધ મારે અઠવાડિયામાં જણવાર વાર
લાવવાનું થઈ. તે સરખાતમાં તો કીક છે; પખુ અમમરી નિરાજમાં
ત્યારે હંધ કાઈ રકાકરિંગ શીખવતા નહિ, કેવળ સેવકની એવી કાઈ
સાબના દિલમાં પ્રવેશી નહિ, અને કપરાંતે નવનીત સામે ખુનસ-
હું છેલ્લા પાંચમાં નંબર રાખું, એ પહેલા પ ચળાં નંબર રાખે એનું
રુનિદેશ રાકું, રવનહ; મારતર એને માટે 'મુક' લખે, આપણે બટિ
'મોડી ફેર' લખે;—એ મમનમાં ખુનસા એટલે એનું દુધ લાવવામાં
મારો સોખરો વહેતો. મમ અક્ષાળને આડિયાં કાઢતો હું બાજતો તો
ખરેદ, પખુ જાનુ બળદેતા : 'એ માટે દોશિવારે તે વહેશે બી વાંચે
અને હપાર નંબર રાખે, અને પછે ટોચા આકડી ભોળાવે; અને હું સદમાં
ફંડવતો દુધ લેવા નહ.' મામાજી કહેતા કે 'એમા
તને સાર શો પટે છે? આડિયાં આટો.' પખુ
નંદુમાશી અને મંદીમાશી મારો પશુ લઈ સડવાં
કે 'બરોબર છે, નવનીત બેઠીને કેમ ન ભપકું
હું નહિ તો વારાફરી ભપ.'

એક દિવસ મારો પિત્તો પ્રયો. ધરમાંથી ની-
કળમાં, નવનીતની બાએ અપેરીથી બેઠીમાં ચપડી
મીડું નાંખી સીધું અને તેમાં દુધ લઈ એ આપી
આપ્યો. અને કલાકમાં ન જમ પડી કે 'તમારા
ફળનું શું થયું?' એમ તો દુધ ખરમ કરી, આ બા
પી, ખારેશા પરવારી બેઠા દત્તા. હું તો દાલો-
કામે રહી વાંચવા પખુ બેસી ગયો દત્તા. ત્યાં

દુધ ફાંટી જવાની વાત આવી અને પછપરછ રાફે થઈ. પખુ એકવાર
મીડું બોલ્યા પછી કે તેનું સાથે થઈ રાફે છે? ના હું તો હંધ ન
ભણતો નથી.' બસ એક વાત પકડી તે પકડી; 'મને કરી ન ખબર
નથી.' બધું ખતી ગયા પછી માથીએ કહ્યું : 'હું ભણ્યું ની તારાં ન
કારતલાં મીડું બીડું નાખ્યું' તો લેલા' આપણે જમાળ ખાઈ ગયા.
પખુ તે દિવસથી બીજાનું દુધ લાવવાની લપ ઝડે તે મઈ. ખરેખર,
મેં એ લખે એટલે કામ કર્યું હઈ. પખુ, પખુ સાળી મીડ ન રહે? **ચૂં**
ત્યાં તો ભણે કીક, પખુ વરસસરમાં ખીન કામ કરવાની મમતા
પકડી. જ્યવજુ પટેલ પોતાની ગાલી લઈને આવે ત્યારે પાછળ જાડું
આંચું ન સમજવું પાયા ગુળી થઈ રૂપે માળે કાલપીને એ ભપ.
તે મળી પંદરેક દિવસ થઈ વીણવાનું થાયે એ વીણાંબલા પડેલા
દલસામાં રમવા કહેવાની ભન પડતી. એ દલસો ખૂંદવા માટે એકે
દિવસ પખુ મુકર થતો. એટલેકે મારી બોરકાનાં બારીખાસમાં બંધ
કરી, માથે દુવાલ ગાંધી, આખે વઈ ખૂંદવા લાલવાતાં. થઈમાં
રાખ નખાતી ને પછી ખૂંદતા, અને એમ રાખમાં રથદોળાએલા પડે
મોટી કોડીઓમાં બી લેતા. તેમાં વચ્ચે વળી પારે નખાતા-થોડા
થોડા પ્રમાણમાં. એ ન પ્રમાણે મજિશાઓમાં દિવસ આવવું, તે વટે
તુલેશી રાજ ખેાવતા અને તે પખુ બરી રાખતા. વાસકની કાળ
જનુ પેકતી, અનાજ રાવાના દિવસો પૂરા થતા કે બોરેટ છાણનાં
લોપણ થતાં. એમાં પખુ એકાંથી પાડીને લીપવાની રજા અનમા-
વવા અમે દાંધ બગાડતા, પખુ એમાં આખરે પૂજ પર લેપડા
એનું મતાં પાણા દાંધ મીડ નાખતા.

પરોશમાં વાંચો, બુલેશી જમવા, અને એટ મુનિસફની દલેલી.
મામાજી અને પેલાજાંઈ મુનિસફ એ વચખાજાની જાગીનના દુકકાં
માટે કોરેટ જોલા. નાની કોરેટમાં છાયા. મુનિસફે વપતી કોરેટમાં
અપીલ કરી. એમ છેક દાઢકોટ મુખી લટખા, અને મામાજીને દલ
કાચમ રહ્યો. એ મુનિસફના કહેન મમથે આમ આમરે અમમા ખાવા-
ને બનવાર ખરી, પખુ કોરેટ-રજાને લડાઈ. પેલાજાંઈ મુનિસફ-
ને સીધી નાનો ડાકોરો મારો દોરત. ટકરે સાથે રથેલા. અને
સુરતમાં નાના હોંધ એ ત્યારે ટકરે કેમ બેસતા એનું કારણ તો સો-
કાઈ ભણે. એ જાનુવાલ મુનિસફ મુંબાઈમાં પખુ કોરેટમાં મારી
પતેમની દોરી ડાખાવાના પકડી દલો કે શું. તે એના સારીની-
ટળલ પર, એ છરી લખે બેઠેલા એની સાથે મારે શૂઝા વાડો આપેનાં
એ મારત તો નેર થત, પખુ ને દલનેથી એણે છરી વાડાની એથી
એના કપર મારો આવ વળી ગયો દત્તા !

એ મુનિસફની દલેલીની જાણુને રસ્તો શોખન ફળિયા તરફ
ભપ. એ બાણ પરખુજા જતા વરધોડાએમાં વરસાવના પાડા
આમજ મોટે ભાગે 'વાડી' રહેતી અને અમારે મકે એ વાડી જુદા-
(નવેમ્બર ૧૯૫૫) ૩૯૦

વાની. વાદી એટલે કાચખનાં ફૂલ, મોઢા વગેરેની બનાવેલી, નાના તાણુને મળતી, સાંકડે જીણે ઉપડેલી ચોરસ ફૂલવાદી. વચ્ચે એક પોતી હોય તે હોતી ખેતરાં સહાય કરે. યુરોસિને કોઠેલે બીજા રીલી, જેની વાદી એ તરફ આવતી કે તરફ મારી અથવા વાદી હોવા. અથવાની દાંત પરી પર. એટલે પહેલે હાથ ત્યાં જ નાખતા, અને પરી હાથ આવી તે તે લઈ ખુસખુસ થતા ઘેર આવતા. વરધોડામાં આવનાર છોકરાઓની એમાં જરા પણ આગ ન લેવાય એવા કાચટોડે, છલકોટલાક એટલે એ વરધોડા એટલી પહેલેથી મોઢે આવી બેસા રહેતા, તે અથે જરા ન જ મચાવી મૂકતા. એ કોઠેલે સવારે હળમેા બેસતા. માગાઈની સાવામાં અમારે 'જોડોડા' કલાવવાના હોય તે ત્યાં જઈ 'બગતને પકડી લાવતા.

ઘેરાભાઈ મુરિસફની હલેલીની બાનુના રવાા ઉપરથી, છલક મારતી માથે માલતા 'કવિ' નીલેતા. અને હજી મારા થઈ વરે પૂરા ન પહેલે ત્યાં તે બારીક બેસેલા નવનીત મહેનતને હાથરત કરતા. પછી બંને દોરતો નવનીતને કોઠેલે બેસતા થા ફરવા જતા. નવનીત એને 'કવિ' કહે, અને ગમે અંક થકો! અંક ફરે, નામ જ્યોતીન્દ્ર, અને કવિ કયા હિસાબે ? બંને જણ સારું જનિક ઢાઈરૂઢમાં બેઠે, દોઢિયાવમાં ગળ્યા, ને કાવાકામી વતે દબેરા સજો મંગેશ પાક-કજ મારે દોરત, અને મંગેસને કોઠેલે પણ એ બધાની બેઠક, કોઠેલે ત્યાં આગેરા કોટા થઈ જતા. પણ અદેખાઈને બચેલો હતું ! કવિ સાથે મેં દોસ્તી ન બાધી તે ન જ બાંધી.

પછી તે નવનીત અને હું બે સાંકડે દોરતો વચગયા હતા. મહેા-હાથમાં અમે એકનાની કોઠેલે હલવ પણ કાટેલી. પછી એમાં મેં 'કવિ' નહિ. નવનીત ત્યારે મને બસા રવજાવને અને ખૂણ મહેનતુ દોરત હાથે, અને પછી તે દોરતી પણ મારી થઈ. પછે જ્યારે એ આવતામાં 'કવિ'એ જે પણ સરસ સાદું લવિકાડિત લખ્યા કે એમ કહેતો ત્યારે પાછો મારો પિતો બીજી આવતો. પણ એ દાઝ મનમાં જ ગાતાનું અને કવિ ઉપર કંઈ રાખતો. એને જ્યોતીન્દ્રના નામે હું બોલાતુ જ નહિ 'નવનીતને દોરત' કહું. મૂળ માટે અદેખાઈ. તે કો તે એને સંસ્કૃત સાકે આવડે, કાકવાડિયામાં એક વખત એવા ખાંચ ફસ જણા એકા ગણે કમળમાં જ રાખા લલવે છે ! (એમાં મારી સાથે એક અનેક હવિષ્ણુ જે બે બેસતો, તે તે સંસ્કૃતને ખાં. 'કૂટે એમ સંસ્કૃત મેલે !') એક એ, અને બીજું એને 'કવિ' કહેતા પણ અદેખાઈ કંઈ બોલત કો ?

પણ અમારી નિરામળની ચાકડી તે જુદી જ નહોતી કંકાર ચેલા. કાકાર, કુલમરાગ વખારિયા અને રજીલત રાગજ. કાકાર જગમો કિરકે રીખરો કંપન, સીધા રરતાને ઉકારે, થીજીસીકીને રસિક અને ભજવામાં હોસિયાર. વખારિયા વેચારી, ખાનદાન, મહેરી. પાસ વખાય તો કીક છે, નહિ તે કાલીચા ! રજીલત બઝો, ચાલર. તોફાન ફરે એ અને નામ બીજાનું આવે બેને. પણ અમારો નિરાનન. અમે ચારે, અકવાટિયે એક વાર કાઈ કાઈને ઘેર, —મેટર માથે વખારિયાને ઘેર —બૂકું ખાવા જઈએ. વખારિયા ત્યારે પચેલો; અને ધરમાં રાખ. રેરામની વખાર; મુઠા-અનેકાદિયાનો પાર નહિ. ત્યાં બસાને બઝડે ભજિયા-પાતરાં પણ પકડી જતાં.

મા ઉપરાંત રજીલતને દોરત, અને પછી અમારો પણ દોરત થઈ ગજોટા-રજીલતે દેસાઈ ભજવે. અને અમે પાપાભાઈ કહેતા. એ યુનિયન ઢાઈરૂઢમાં બે.

અને સાથે મળી ધનું તોફાને કર્યાં, અને વખારિયાની ઢાંક-કાંધા રજીલતી પણ ધણી શીધી. એક દિવસ, બસ કંઈ નહોત કહેવ (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

કારણે, (પણ એ તે આને નહોત, ત્યારે તે બેલે કંકાર વધી પડ્યો હોય એવું લાગ્યું હશે) બસ મેં આપધાત કરેના વિચાર શીધો ત્યારે 'કલાવી' વાંચતા, અને મારી જઈ બેઠકો. મા માવાનો મિચાર કરવા મેઝે એ બેન કે તુત મગજમાં જરાઈ બેઠકું કારણ નવાતની એક અવપ્રત્ય મેઝેલી ડાકરીને મનથી હું વહ માની બેઠા ! કોઠેલે બોનાં રૂપજીનની વારંવાર મારી બાગલ તારીક શીધી એટલે તેવા-ગળ્યા વિના આપણે મનથી પ્રેમી બની ચોપડીને પૂરે નિશાળની બારેલી પર. જ્યાં જ્યાં નવર મારી પૂરે ત્યાં ત્યાં એવું નામ લખી બેઠા ! રજીલત મલક કરવામાં બાજી ન રાખેના 'અંકેશ તે' બરાબર બેઠી નથી. એરે તું મલકી નથી, અને આ તે કઈ નવનીત વેચણ ! પણ વખારિયા બહુ સમજાવ જતાવતા, અને મને પંપાભાઈ-પાપતા. કાકાર અને પાપાભાઈ બિરકાર હતા.

એટલામાં કોઠેલે અગર આપધા કે બેના વિવાહ બીજે કંકાર થઈ મલા. જણાવતકયાઓ વાંચેલી, તેના વિરહની વ્યથામાં વહીવા વારં આબ્યાં કાજી પૂરે કંઈ. જેતજુ દિવસ રહ્યા એવું મેહું રહું. દિવસ નહી કયો ને વખારિયાને મિઠી લખી. લાખીના પૂર પૂર જતાં અગર રજીલતને પછું 'ઉઠકોલેલો' મળવા મેલો. અને પછી આપધા :

'હું જઈ છું, હું જઈ છું ત્યાં આપધા કોઈ નહિ ?'
'સો રો રીખાકો...'

અને રીખાક કોના બાપની ! એ કાઠસાહેબ માલ્યા ! ક્યાં ? એમ તે એમ આપધાત કંઈ તે બંગાં મન શી ? અને પછી આપધાત તે કરવો જ પડે ! કોઠેલે એની કહેસાત તે બરી જ નો-મણે કહીએ નહિ. અને કોણ જાણવા ન આવે તે પછી બુરો મારવો જ પડે ! અને બુરો ન મારીએ અને આપધાત 'પોરડોના' કરીએ તે કોઈ પડીએ ! કોઠેલે જી જણને કાને વાત નામો 'બરધો' નીમી પડ્યો ! મોખીપુરા વઘણી, વહાંમાડને રસ્તે નિશાળ પારો થઈ, 'રેપરસ' કિલ્લાને કોનામાં આવે; અને ત્યાંથી ધોમેધીને પૂરની વચ્ચે જ રહેડા ઉપરથી નીચે તરી બેસતા બેલો રહો. કાકારે થઈ ગયો હશે; અધારે પણ આરંભું થઈ ગયું; ત્યારે રજીલત અને વખારિયા આવ્યા. પાપજ કાકાર અને પાપાભાઈ ધોમેધીની આવતા હતા :

'આશી દવે' કોમ વ. વખારિયાએ કહ્યું. હું પણ એ વાંચકો સંકોપનની રાક બેસતો હતો. ને અમે પાપા વચ્યા ! મારી કંપનાને તે કોઠેલે બસા મેનું ખૂણ જ નીનવરો, અને હું આ નાકની કરીશ, અને પાપા ભાંજે કાળે માનસ પછે એ તરંગો તે કાળે જ રહી ગયા. એમ કરના જતે તે 'આશી દવે' કોમ વ. કલાય આખી રાત પૂર ઉપર જ બીજા રહેવું પડતે, અને મારું કંકાર નીચે મૂકીએ એકમા પર એમા થવું પડતે ! બેના કરતાં આ કીક છે. રપ્તે પારો અને કાકાર રાખણા માથાં ફરે : 'એ તો વર્તે કુલમરાઈ !' અમે તેો આવત જ નહિ. 'અને કુલમરાઈ બસા, કલાઈ અને માવાણ, તે બધાને મૂવ રહેવા કહે : 'હવે કોની ચર્ચા નહિ. પણ રજીલતે પ્રકા પડતી વખતે કહ્યું. 'એ તો ગમે કરવા અગર ત્યારે જ જણવતાં હતો કે નાક કો. કોમ કાંઈ કાળે આપધાત કરતા હશે ! પણ આપણે બેનાં મળવા તે કોના મેળવેને ?'

‘અંબા દે માં તારે’ ફરન હુંમર, ફરતથી દુઃખ ભામે છે.
સુરત રાહેના ધી આ કૃપિયામાં અંબા દે માં પૂં બિરાદ છે.’

અંબાજીને ચકલે અંગે રહેતા. મારા કાંદાના પરની નાની મલીની બરાબર સામે અંબાજીનું મંદિર. તિરાણમાં અધઃપરા શિક્ષકોએ હતિતા શોધવેલી, પણ હંદ તે એક પણ નહોતો રહીખયો. હરિ-શીતની ચાસ આપાચે પકડી લીધેલી, અંદરૂં ન. પણ હંદની ખૂબી, હંદેના બુદ્ધિબુદ્ધી હાજ, સૂક્ષ્મ, સંધ્યા, હોદરા ચોપાઇ સાવળી પહેરે આપની લગ તે અંબાજીનાં જ રહીખી.

અને અંબાજીનાં રસિક દર્શિથી નિદાજીનાં પણ શીખ્યું. નવરાત્રિ આવે ત્યારે સુરતનું આર્થિક લોક માતાને મંદિરે ફરવ કરવા આવે. અંબાજી બારણા આગળથી સેવાન કૃપિયા, નાગર કૃપિયા, બાલક દેડ અને મોડીપુરાની પેલી પારની નમણી સ્ત્રીઓ આવે અને ન્ધય. બેનકળ નવરાત્રિએ જોવા પડી નવે દાં નવ સૂદી-સૂદાં કેવતા પાછું પહેરનાનીઓની યાદી પણ અંબાજી પાસે યજ થઈ હતી. રાત્રી પહેરવાની ઢળછળ ઉપરથી અમુક સવારી ચોક્કસ મહોલકાઓમાં જ યરથી આવેલી છે એ પણ કળી રાકાઈ. અંબાજી પાંચથી સાતમાં આવતલગત ભારે રહેતી. તેમ પાંચમ છડ પછી લીડ પણ વધી જતી. અમે તિરાણેથી આવી થોં-મેા થીલ એટલે જેકડ જમાવતા. મોરકે વાગે ફરકે ધરમાંથી રસ્તા પર પાછી ઉરાઈ, માણે છત પર દાંડીના દાંખાવાતી અને મોરકે માલીતકિયા પગસતા. મારાજી પણ બેસતા. એમના બોળખીતા ફરન કરવા નીકળતા, ને પાછા આવતા પાંચઠસ ગિરિદ બેસતા અને ઘાટકાને જીતે ખૂબી અડી જમાવતા અને જતા આવતાને બારીકીથી જોતા.

લોકોની આજલ સીમેથી ધધારે રીસની. પાસના સાળ, બાલ-બાળની કાપનાં કાચક, મેરો-પુલેલી મગન, બરીસાળી ય-કરના, રંગ-જેરો હલેવિવાં ને બચિત દેસમી મુનછાંવ ફરકતી રહેતાં. પણ સાડી મગે તેવી હોય, મોને તીપાવી મૂકવાને આપાર પહેરનારની ઢળ પર છે. પહેરતાં આપકરી હોય તેમ મગે તેવી સાડી કાલકાને પણ લીધાવી છે. બાપી બસો ત્રણરોની સુંદર સાડીઓ લગાયાની માફક લગે મારા પણ જોયાં છે. ના, અડી ફેંકીએ લગના હાંદ નહોતા. સામાન્ય ભારી સાડીઓ પસંદ કરાતી. પણ જરૂરક પહેરનારોં છે, તેઓ તે ફેરવતી જ આવતાં. ત્યારે કેડે મીપડીની પહેરાએકી સાડી ‘ફરનેગલ’ ત્રણની, મગિયા ભાંપનાં બરાકડ આપકરીકે આવતાં.

એટલેથી તિરાજ સાસ પ્રમાણમાં પ્રચલિત હતો. ફરક ક્યાં-ક્યાંકે દેખાતાં. પણ એટલેથી જ રીસની.—આકરક લાગતી અને એમાં ફેરકાંકે રજિયાગાજીને ત્યાંતે ઠાકરીઓ સાંઠામાળી લાગતી.

ત્યારે જે દેવાને રિવાજ સાસ પ્રમાણમાં હતો, છતાં કેવાક-નીવાજ બોળખાની રીત જોવા મળતી. મુખ્યા પાંડવની પ્રધાનગજ થતી અઈ હતી. અપરિયા વાળ આંગાતા અને અંત વગાકે રાન મોડામોડા દેખતા તે સુંદર લાગતા. ‘બાંડ-રોડી’ના તે પત્નો ને નહોતાં. ફરકે છૂટી હલ રહેતી એકેવાં તો કિંદિયા પ્રમર-મ વગાડા. ખાસ ફરીને ચાર રહેતો. ફરકે જોરવીને નામકાચોએ એજેલે અપે. એટલે જ ચિતારકેકે મનાતો.

મોરે જામે બધી જ સ્ત્રીઓ ધીમેધીમે મદાલતી ચાલતી; ફરકે જ જરૂરથી ચાલતી. કાવગત નો કામતે ન દેખતી. વધી રમ્યા ફાઇ પાડ્યું તો ‘કેમ કો’ ‘દેખતે નથી’ ‘આજલે ક્યાંકે રમ્યા કરતાં. ફેરકે વધી દાખમાં જમાલ લગ ફરકે જતી. ને પછા ફરતાં એમાં પ્રસાદનું કેપકે, ચા, આમરિયા, એકબીજાનું કે મેવું ભાંધતી જતી. અંબાજીમાં એકાં થતા, દાંડીમાં રીપ થતા, મહેરોં વગર કાંડતો

રસ્તો રસમયે લાગતો. આનંદની સુરથી પથરાયેલી લાગતી. જીવાન પુરોગે પણ ચાંલ્યા બધે જોવા નેરતા. બોંકેલાકે વૈષ-લોર કે હંમરિયન કેપ ફાંટતી પહેરતા; પાથે જરા રેડી પણ રાખતા; અને હંમલાના લાપટા પથવા ગચામાંથી રમાલને ખાસરો દેખાવતા. એ તો કીક, પણ ખરી ખૂબી તો થોતિયામાં બતાવતા. પાટલી એવી રીતે રાખતા, કે જરા ફરકાશથી માલે તો થોતિયાના પાલન-માં પચન કરાતાં પાછળે ટુઓં ફેલાવતા ચાલતા. અંબાં પણ નન-નલતા લોકે જોવા મળતા. એમની ચાસ, એમની લદબૂ, એમની ખાસિયતો, એમની રેડી, ફિસિયારી, એ બધું જોવાની રસ આવતી.

રાતે અંબાજીનાં ચોકમાં ગરબા મવાતા, એ મોડી રાતે ધર-માં સુતાઈનાં પણ સંભળતા. ગરબાની જરાક વાત નીકળતી કે મારાજી ખીલતા. એમને આ આજકાલના ગરબામાં લઘુ રસ કે કમક ન જમળતાં: ‘અરે, ગરબા તો રાધાનાં, છેડ વડોદરીથી લોકે મળ્યા સાંભળવા આવે. રાધા એટલે શું કે મધ હાલ મુખી એ ચાવી હતી. લગનસાથે હોવા અને માંડેવે રાધાને મરતો ન કરાવે તો લગન ફાંકે સમાવતું’ હંદરે રાધા. માણસ એ બિંતે સાંભળે. ફેડે પણ તેમને; અને ગવડાવવાની ખૂબી પણ ફીતી જ, એની પછી એની ઠાકરી કાંકેકાજ વાર મગાવતી, પણ કુરોં ઠાકરીમાં દેખાવ હતો, પણ ગરબાને કાંકાવ નહોતો. રાધા તો તાગ જ કરી મઈ.’

આ રાધા વિષે મેં લખી વાર, સંભળ્યું હતું, લખાને મેં મેંએ વખાણ સાલજ્યાં હતાં, પણ એની ચાવી વધારે હમીલ મારા લખાનમાં નથી. એ તો એને મોરકે કે સાંભળે નહોતી, પણ મારાજી જે ચિત્ર બંધ કરતા તે જરૂરથી અલોકિકે કેકેની, તાલુકે જલનની. ગરબે મૂખનારી એ શેરી ‘ગડે મમજની ના’ હોતી જોઈએ, એ માલકા. જ્યોતી-કે હલેમે-પેલા ‘હિને’-તો સુરતમાં આજતોમ જોવા હવા પારા, ને અંત પર મને હાજ પણ ખૂબ વારની; પણ મનસુખતાલ મહેતા, મારા ફરતાં થોડાં જ વર્ષો અગાકે તખ્તના મહેલાના રહેવાસી. હતા એમનાં સાસરેકે પ્રક્રમે પણ મોટા ધમકા નહિ. બધું થોડી રેસતી થઈ. લખાણ—1૯૪૮માં આ લખાણ એમને જરા નામવા આપ્યું, એટલે રાધાની વાત આવતાં એમણે લખાણના દાંસિયામાં સાલ થોનસીકે અતલતવાં રાખ્યું હતી કીકા એવી લદવા. એના અંગને ફરકેસાટ રગલે દેખાઈ આવતી હતો.

એમણે રાધાને મોરકે રીત, સામળીકા. અને ખાજાછના વાદ સામે એ પણ લેવા. દેખાવ એકે ક્યોને નહિ. પણ ખાજા તો આ-હો-હો! આ ‘મો-દો’જોલ અગારા ‘નવાળ’નો, એટલે કે મુગુ-બાદનો. (ખનસુખતાલનું દુલ્હામણું-નિર્મોખા-કાંકાલજી નામ મુગુ-લભ્ય) એ ‘નવાળ’ મેં કથા બ લખનાં તો અડી લખવા તો રાધા રીસાઈ જતી, એટલે આખર જ આસી ને. મુગુમળી તો કહે છે કે રાધા પોતાની એક નાનકડીટાંથી જ રાખતી. ને જરાં ધરતો ચાપા જતી ત્યાં એ રોળી ગરબામાં બળી જતી. જેટલે બલભંડો ગરબો ખીલી લાડતો. રાધાને ફેડ, અને પત્રી એના જવાક; આસીની મીડી રાલ એટલે ગિરાંત અને સાંતિ; દુધમાં સાંકેડી જ ચિખાવડ.

પણ તમે કહેસો કે અડી મુગુમળીને ક્યાં જારેકાં જારેકાં એમ. કે એના પર મને અંદેખાઈ આવે છે. શું કારણ છે? રાધાને એમણે મોરકે-નયંજની એ તો સમાજના. પણ એ જંગમ તો રાધા નહેરેકા ખાતી ત્યારે પથમાં દે મોનિવગ પણ બધાકડું ઘડું અને તે એ વાર નહિ—મુગુમળી ઇતી ફેલાતીને કહે છે કે પત્રી વાર એમાંને અંબે મુગુમળી પ્રસંગે જોવાનું મારા નસીબમાં નહિ.

૧૯૦૫થી ૧૯૨૫ સુધી—એકે સર્વજન થીસી-એમણે કીકી રીને
(નવેમ્બર ૧૯૫૦) ૨૯૨

વરણગોના બસસાગાં ઠેકઠેકણે પેઠી વધારી હતી એટલી સાહિત્ય પરિષદ બળને વનિનામિશ્રાગતા કાંઠાપર-કાંઠા વચ્ચે એમણે એ કામગાંથી વિરતિ લીધી. એનું નામ તે જાણ કરના પ્રાચીન એમના પ્રકૃતિસત થયેલા રસનું કારણ હવે સંકેતે સમજી શકાય.

નવરાત્રિની આકાશને દિવસે મેળો જ નરતો. વળતુર વાગ્યા-થી ખાનાનાં કાંઠા, રમકડાંનાં અને 'કાશીના ચે પાલ દેખો', 'બેનહા ધા પે રાદેર દેખો' કરી પેરો પેરો લઈ બેઠાં ગળામાના કાચમાંથી ચોટા કરનાં ચિત્રો ગતાવવાના એમાં યશ હતો. તે દિવસે રતને બારે ધાગલ રહેતી, વાહનચલકાર બેઠાં નેહા થઈ જતો, અને ગોડી રાત સુધી 'અંજી માતકી ને' સંભળાયા કરતી. પણ છઠ્ઠ સાવન અને નેમ એ ત્રણ દિવસ તો મંદિરમાં રાતે મહાળી બનતી.

'અખીચંદ્ર હશે છંદ જનાની મે' માછની કીધી પૂલ.' એ માછના બહા બહા અખીચંદ્ર હંદ આવા આવતા. પોતે પોતાના બંતાવેલા છંદો ગાતા, અને ત્રણ દિવસ ચંદ્રીષક ઘણાવા.

સને ૧૮૪૪-૪૫ માં એમને જન આગાર ધરની પાછલી સેરી આગલીરાનમાં થયો હતો, અને ત્યાં જ રહેતા. એ ૬૩ વર્ષની કમરે મુજબ, અને અવસાન પાગવાના વર્ષે મુંધી, સતત ૧૦ વરસ એમણે એક પણ અપવાદ વિનાય દરસાહ માતાછની સાથે હંદ તથા ચંદ્રી-પાઠ ગાયા છે. સિસેરની આસપાસ તો મે' એમને જેવા હતા, અને સમગ્ર દરેક વરસ—મેઘસેરે એ સાઠની આસપાસ હશે ત્યારથી—એમના હંદ સાંભળ્યા છે. અગાધરની વાતો તો એમને ગારે થઈ સાંભળી હતી, અને હોંક કહેતા કે જાનને માછળે દેરાન આપ્યા હતાં. એ તો ને હોય તે ખરું, પણ એ સાંભળનાર અતિ નહોતા જ એમ તો કહેવું જોઈએ. જેને આપણે 'જનપાય' કહી જ એવા તો એ હતા જ. માતાછમાં એમને અર્પવ શ્રદ્ધા હતી ને અલેકવાકાળી એ સેવા કરતા. એ એરી, પોતાનો કસબ લતામહેનતથી લીધેલા, એ મોગા કરતા. અને સરખા બતાવડાંની એ જ હીરાને પહેલ પાડવાનું કામ કરતા.

પણ અમારે માન તો અખીચંદ્ર એટલે માતાછના અનન્ય અગત. છઠ માતાઘ અને (આકાંમે બહુ લોક રહેવાથી) નામ, એમ ત્રણ દિવસ એ હંદ આવા આવતા. અને જમી પસવારી મામાછની સાથે માતાછ આગળ જઈ બેસતા. આમ તો જગ્યાની પડાપડી, પણ વજુપતિ-હીર આગલી જગ્યા કરાવી આવતા. માછી હંદ રાતે થતા. પહેલાં તો બીલગો લલકારે. એક જગ્યા થાય અને બીલ કીધે નતનતના હંદ બતાવે. વાતાવરણ સરસ નહીં એટલામા અખીચંદ્ર આવવાની નકાર બૂમ પડે. એને જ માછળને જગ્યા આપાય. અને અખીચંદ્ર એમને, બધા હોમ થઈ નહીં, પોતે જાનને માછ સાથે જેતો, જણાવ કરે, ખાનુન કરે, બધે ખૂબ જ સાંતિ જાય. અને પછી રવજી સુંદર અગતે આવવાનું રાત કરે. માછના રાજુ નાર, માછની યાજ, સુરત પર જન-દેવોના રેર. માછની આરતી વગેરે છંદો ગાયા પછી ચંદ્રીષક ટપાડે. એમાંના કેટલાક છંદો પોતે એકલા જ બોલી લખે. બીલગી કીધી જ ને રાકાંચ એવા અટકા, પણ સુંદર સંદેશવાતુરવાળા, મહાન અર્થવાળા, અભિરસી બરે રૂર વસેથી સાંભળતા આવતા એટલે મામાછળે અને તેમ બીલ ધણેને તો એ લગભગ બધા જ મેટો.

એમાં માછ દેવોના મારવા જતા ત્યારે, કવિ બનત ને નીરસના છંદો લલકારતા તેનો રજુ થાય દહ અને મારા કામમાં માછ રહેલ છે શુંમનિશુભો જો દેવ બળિયા, ધુમકાચ અને રક્તની જની કયા, એ સુંદની વાતો અને એમની સાથેના માછના મુખનાં વર્ણન આપણું કેવાં હોય કરી નંજો, એમાંવળી રજુચંદ્રાંનાં વર્ણન આવે: 'માછ નાગદમિત ના પદમિત પાલ' માછ રક્ત એ સાથે.

જમીન પર દેવનું લોહીનું રીપું પડતા તેમાંથી સો દેવ હોય હોય થાય; પછી એમાંથી ભવના માછની રીપું કુતિ રચે, નવચલીનું રૂપ ધારણ કરી કોષે છે, નિરાશાનરૂપે રેર છે, અનન્ય કર્મની રહે છે, હાથમાં ખાખર છે, દેવોના રૂંડની માળા પહેરી માછ રહે થરે છે, રજુચંદ્રી બની દેવનેના સિરસે કરી નીમળનું લોહી પોતાની છત પર લઈ લે છે, અને દેવોને—અનુભવોનો સંદાર કરી સાંતિરેપ છે. માછની શક્તિના એ વરણો, મહારામાનાં રવજ, મહાસુબનું નહુન, નીર અને અદ્ભુત રસનું એ આરવાહન કાઢ જણાવે માનીમાં, હૃદયમમ અભી-થી—અને હું માનું છું કે મોટું દિવ્ય શક્તિની—પ્રેમા જ એ કરતા, એ દરજ્જા મારી નાખે સાથે ખડું છે. એમની તેજની આંખો, સોમ મુદ્રા અને હંદના લલકાર, હજી રમણજીની ખરવા જ નથી.

માછની કૃપાક પસંત સરસ્વતીની પણ એમના પદકૃપાહોની જ એટલે. કવિતાનું હંદનું આરવાહન મે' ત્યાં જ પ્રગાથ્યું. નતનતના હંદ મગજમાં ધૂમવા મોડયા. એ માટે અખીચંદ્રના વ્યવકાર માનું કે માછની કૃપા?

એમનો એ અખર હંદ તો હજી અને યાદ છે. એ માતાં દેહિ હોઠ અંદક નહીં એવી એની રાધરચનાની ખૂબી છે.

'અધર હંદ આતા આનરે, આજ દામ રાખ સરસની, અજન કરી રાત થયેલે ધરતે, સંદર કે કારન કરી'

આપો છંદ તો લગભગ આખીસ લીધેના કવિ છે, પણ સાંભળવા નેહો. એમાં એક પણ કોઈદરમાની સંદ આવવા જ નથી.

આ હંદ સાંભળવાથી પિંગળનું ને જાન અને મરણ એના દરમા બામનું પણ નિરાશગાં નહોતું મરણ. એ તો આ સંહીના બીલ કાપ માની વાત, આને આ સંહીના પંચમા કામમાં ધણુ મળે છે.

કામ નવારતો પા વારતો પૂર્ણ થતાં. દરોડાંને સાંભળી આંકે આગળ મેળો થતો. અને પછી રીવાજીની તૈયારીઓ રાત થતી.

નવરાત્ર ને હોય તો એ અને તો લગભગ જાન આજામાને મંદિરે એક વાર દેરાન કરવા. સેક દુર દુરથી આવે તો અખી નજીક રહેનારો શા માટે ને મેટીથી ત્યાંનાં પદમિયાં લીટારા જ એક બેઠેલા હોતો. ત્યાં એક વિનિર પણુ મેસીને જ રેર પાઠા જવાની રિવાજ હતો. અને પણ તે પ્રમાણે કરતા.

અહીં ધણુ લોક મળતા. મારા વર્તમાં જાણનારો દેરોતો પણ મળતા. એમ એ દેરદત્તના કુટુંબની એક છોકરી અને અહીં મળ્યાં અવારનવાર મળ્યાં; અને નવારે જાનની ત્યારે પરસાદનું રીપું નહેલી અને ખાત, કોટરે જેસી મગાં હાંકતાં, અને થેર જતાં. નાની, વર્ણ ૧૧૧, કાઠી, દેવગીરી, ખૂબ જ રૂઝિયાળુ, એ અખીચંદ્ર-માછ પહેરી આજની અને આગલી દેરોડી કી હીક વધની હડપજપ યાદગી આમાર ધર આગળ યદને નિશાળે ભતી ત્યારે પણ કીધી પાછી પીવા ગઈ આપની. ત્યારે કંઈ છોકરા હોકરીઓને સાથે અણવાળો આવ નહોતો. એ અણલી કન્યાસાળામાં એનું નામ ચિંચેલા.

વિશેષ મનિયાના નામો પરના માતાના ધરમાં ન્યાતનું સાંભળ મળનું સાંભળુએ રૂપ. જમી પસવારીની ધોરે ધોરે બધા આસપાસને એટલે એકલા ધણ, અને યુસુસુ યુસુસુ કર્યા રે. રેકના મોં પર નેહો તો બારે વંચીરતા, અને માથે આખી દુનિયાને બાર. થેન મળતાં વિશામિતે નવી સુદિ રવવા માટેલી, એનું કંઈ કો નાંખી જેના રીખ. ખાસ રહેવામાં મુંઝાળા પદલિયામાં આવતા. તે મુંઝાળાવાળા કોણવા. રાતના બળે વાંચા મુંધી પંચની બેઠક નબની કી હીક લોક બરાધ એટલે મોટું ઠાકાજોર મોરણીને રજુ કરે: 'હવે કયા રાજ જમની રાક બેવાય છે? (અટક ૫૦ ૪૦૨)

પરશુરુ વર્ષ પહેલાં

બીજે ૨૩ ફારતકે ૧૯૮૨ (નવેમ્બર ૧૯૨૫)

પહેલા પાના કપર એ વેળા નિયમિત આવતા સી દેશજી
 પરગારનાં નાના સાબનાલેખાના સરસ નમૂનાએ આ અંક-
 માંનો 'નૂતનસંલેખ' બેસતા વર્ષના આ પ્રશંસે ક્ષિતિ પણ જુઓ :
 "બીજે ૨૩ ફારતકે ૧૯૮૨ અને મુશળપાર વરસાદ પછી
 પ્રસાન્ન ઉપાદ નીકળે છે, લેખાનક સ્વપ્ને અને ઉદ્વેગ-ચિંતાઓથી
 ભીષણ કાળગીરી પછી પ્રકાશનું રંગીન પ્રધાન કૂટે છે, એ વેળા અંતર-
 માં કેવી પ્રકૃતિ અને આરામ પડે છે !

પાનખરના ભૂખરમાં વરસાદે અચ્છેલી બનરપતિ કૂટરી વસંતની
 પહેલી જ નજરે પાંચવા માટે છે. કુંદવાઈ ગેટિકાં પંખાએના કંક
 ખુલી નય છે અને વાતાવરણી ચેતન થઈ છે.

વિનાશક કુકળ, છવશેણુ સેત્રમળા, યુદ્ધના પ્રલય કે અનેક
 મુશ્કેલીઓ અને જોરદાનિઓ, વચ્ચે આપણે વે વરસ કપરે વીરુ
 હોય છતાં ના વર્ષનું અકલુદર્શન જગતભર અપૂર્વે જોઈ જવનલ છે.

એવી એ કંથી વરદાવિની રક્ષિત છે એ જ શાતાના ચેરડા
 પાટે છે, ચાંસેલી નખપહેવતા હાલે છે ને અંતરવર જોઈ કપનલ છે કે
 નૂતનથી. શોઝાંબરમાંથી એ અડા જમાવે છે, આંધુના જોર કરી
 આશાને જાણ ભરે છે; કળના જન્મે રૂચી સાત્ત્વન અર્પે છે.

માતાની કોઈમાં ને બાળકના માત્રમાં, ગરીબની સળમાં ને
 આનાંથી ભૂખમાં, અલબક માણુથી એ ફેરે છે. પ્રતિજ્ઞા એની
 નિશઠ કાયા સંસારનું પ્રાણુચક્ર ચલાવી રહી છે. જેનું પગલું ખેડે ને
 સુષ્ટિ પક્ષાઈ નલ્ય છે; એની મોટ મેડાય ને વાતાવરણુ રેખાઈ નલ્ય
 છે. આશાની એ શેઝિની છે, આંદોશની અધિષ્ઠાની છે, ચેતનાની
 દેવી છે. ... રે, જગતમાંખીની એ સંજ્ઞાની છે "

સા જો કલાની કદર પ્રીતવા માટેની ધમરા પ્રગટાવવાનું અને નજર
 કેળવવાનું જે કામ પા સહીથી 'કુમાર' કહેં જાણું છે તેની એ સતત
 સાલતી ઝુંબેસને ખ્યાલ 'મિલન'માંના આ લેખાસથી આવે :

"આપણી દેશી જનપાટી-આપણા દેશની વસ્તુઓનાં રૂપા લયા
 ધાટી પાંખ, ગાંઠો ને તેના રાજ્યગર માળખ, આપણા પહેરવેસ
 રહેણીકારણી ને કસને પાછળ અનેક દંડાભય ભેળંએ અલગ થવા
 છે. તમે તાજ આંધ્રિ એ બાપતે જુઓ, યુના:યુના: નીરખે, સર-
 પાનો, અલ્યાસ કરી, તે તેની કલ્પના ને સુંદરતા ભેળંતરને આશ્ચર્ય
 થશે. આપણા દેશની સુંદર ઉમાવતી કોતરણીઓ પરદેસ થશે જલ્ય;
 આપણાં સાંભાપિતજનાં સુંદર વાસણો બેઠાઓમાંથી થે યુરો વખતી-
 એ ખેરીથી નલ્ય; આપણું દેવદેવીઓની અદ્ભુત મર્તિઓ જમની
 અને હાન્સનાં મુષ્ટિયમે સમકે; કિંદરેતાનનું કાઈ પણ સાહે અને
 સુન્દર હોય તેની હદર પરદેશીઓ કરે, એ આપણા રહી નહિ તે
 બીજીનું છે આપણાં આંખકાન માત્ર જાણેારં રખ જની જ્યાં છે. તથી
 તેને સ્વરની સુગમતાની ખબર, કે તથી તેને રૂપરંગના સુંદર સંગીતથી
 અસર. આમાં અલગ માનવ પ્રાણીમાંથી આપણે સંસાર જોષાસ
 ઉભરાય છે. વરષોડા ને જગજુવારમાં માંડાં ખ્યે કરનારા આપણે
 કલા અને કારીગરીઓમાં વડન અંધ ને બેપરવા રહ્યા બીએ.

પારજુના બદલા આપસારના અદ્ભુત કોતરકાગવાળા પાટાડા
 યોથીકોરીથી થકમ સળગાવવા માટે છેડિયાં થતા પટથા છે; અરજ-
 નો કંથીર વડ એ સુષ્ટિ આખીતા ચમત્કારરખ, તેને જોડા કપાસની
 ખાતર જોડાખોડા કરવામાં આવે છે; સરકારી વાંખકાગળાતા-
 પાળાઓ ન્હાનું સુંદર મકાનો તેડા નાખી આપણાં રહેશે. રહેણાં
 બનાવે છે; ફરનિયાત કોટપટલુના યંગના પોષાક આગળ આપણા
 બદા નામરિક પોષાકની આગળવા અને બદલકાર થાય છે. સીંદર-
 પ્રેમની વાતો તેા ઘણી થે થાય છે, પણ કોઇએ દિન પર દિન કુરૂપ
 થતાં આપણાં જીવન, રહેણી, પોરાક, વસ્ત્રો, ગાંઠો, રહેણે
 મદરે ઝુંબેસ કરાવી છે કે યુગની ધનરૂપતિ અને બેડાર રહેણે કે જશે
 એ કોણુ ભણે છે કે પણ યુગની રમૂતિ રૂપ કલાવિતિઓ તેા જરૂર
 રહેશે. એથી જ દેશનો લાગ અણુઓ, એ પર જ યુગનું ગદરખ બોડારો.
 આ બધાં કપર વિચાર કરવાને પળત દેશના સંસ્કારી માણુએને
 છે એમતે ન હોય તેા પછી આ સાક પાટવાનું એક જ જોણું છે,
 અને તે દેશની તારખુદાર આપવી કાલની પ્રભ."

પહેલા પાનાના કવિત્વભર્યા લેખનાલેખથી જરા જુદા, પ્રેરકપ્રકાર-
 ના 'મિલન'માંનાં મધ્યવર્તી દંડકોએને પરિચય આપણે અગ્રાજ
 કરી છે. એથી આ વધારી કરવા જેવો છે. વિષય છે 'હલાંદના લેખ' :

"આપણાંમાં માન્યતા છે કે માણુસ હલાંદ ને વિવિધા લેખ
 લખાવીને જ જમ છે, તે કોઈ ગિથવા કરી રાહઈ નથી. પ્રારબ્ધ
 આગળ પુરુષ રાગર છે. કોઈ બાળ મયે કે સરનુવાનીમાં મરી નલ્ય,
 કાળનો વેપાર બોંધે, કાળની નોકરી રૂટે, કોઈને આક્રમણ થાય, કોઈ
 મંદવાડ આવે, ધરમાં આગ લાગે, હાં આખુલિતથી આફત આવી પડે,
 કે લોકો ને જ નિસાસાનાં જેણુ કાઢવાનાં : "જેના લક્ષાંદના લેખ;
 હાઈ પ્રારબ્ધ આગળ આપણુ જો સાલે "

આપણી પટનીનું અરુણ કારણ આપણે આ પ્રારબ્ધવાઈ છે.
 ગણુરને પ્રભુએ પ્રાણનું જોષ્યે બંધ્યું છે, એ પ્રાણુ બતાવ્યા વિના,
 પુરુષાતન કાળવ્યા વિના, નિર્માલન આપણાની જે કપાણે હાંથ હઈ
 પ્રારબ્ધને હોય તેવો બેસડે એ આપણી મહાઈનું કલંક છે, બેલકેર
 રાખ છે, આલના ને પ્રભુને દ્રોહ છે. જગતમાં જેટલા પુરુષો
 અકાન બન્યા છે તેમાંનો એકેએક જણુ પ્રારબ્ધને જોષ્યે
 જ ગદાન બન્યો છે. સત્યાને સિંહાસને અડનાર, લક્ષ્મીની ગોદમાં
 આબેહવાર, સરસ્વતીને ચેતાની છબ પર રખાડનાર, આગાનું
 સ આનંદ છતાનાર કે ઈશ્વરને ચેતાની તલેનાતમાં ખેડે પડે રાજનાર,
 દરેક ચલાન સત્તાધીશ, સીંગત, વિદ્વાન, હાની કે બેલો પ્રારબ્ધની
 સાથે બંધ જ કલંકનું છે.

અથાથે મુત્તુ પામનાર પેતાની બુઝોને લીધે જ માણુને વહેલું
 નોતરે છે. આનપાન ને રહેણીકારણી સંબંધીલ હોય તેા મંદવાડ કે
 મુત્તુની ચમદર છે કે આગેળ આનીને જલાં રહેં જોષિશો સજાર કે
 વહેલી નોકરી પ્રાણુવાન માણુસ પક્ષના છઠા ભાગમાં લેખર કરી
 થાય છે. અરજમાંનો ને આકેતો મદની મદાઈ આપણે મદવારં સમાન
 (નવેમ્બર ૧૯૫૦) ૩૬૫

જે ખરી ચાત તે એ છે કે તારાશા માણી ફેલે છે કે પુષ્પાતન ફેલે છે કે જાડા અને પુષ્પાતન આગળ પ્રાગ્વધ માણી કરે છે.

પ્રગળી આપનવર સામ્યના કવરણી અધિકારી અનેશ શ્રી મન-મનના મુખ પ્રપચાત થયેલા ને આને અપ્રાચર રસાંત્ર પ્રિયના વિષેના પુસ્તકની સંસ્કારણ લેખમાળાના રૂપમાં આ મેંકડી થઈ. જેના પહેલાં ડબ્બેના હોતાં 'કપાડી આંખિ નંમજાગાં' આને પછે એ બેટકા ન રસગવ લાગશે સાથે વિષે પછુ હતાં. થોડો વાચ કરાવીશો:

“હિતરેપા ક્રય તથા નિરીક્ષણશક્તિ ખીલવવા માટે વિચાર્યો. જોએ દર આકાશિયે એક આવા બે રાત નંમજાગાં આગવી થણી ન આગવના છે. પૂનઃના હૃદયનેદર આવા નથી ને સિંચાવવાના રૂપથી બીજા બનેલી કાષ્ટ થયે પાસે રૂતેલી કુદરતના રસુભવે પહેરે જાશે કે યુદ્ધકલ્પદર્શાં દિગત ને ધીરતાના હાથે કુદરતેની પ્રદર્શક છે.

નંમજાના નાગમી ન આપણે. નંમજામાં બાકે છે. પછુ હું અનુ-ભવ કરજી ખાવરી આપું છું કે સાંપ પહેરે નંમજી ઉપર, નંમજાને તથા પ્રાણીઓની નેટલા આપણે ઉતરીને ખીને તેના કરતાં તેના આપણાથી વિશેષ હશે છે. ને રચમે ગાળુએના પગરવ ચાલે તથા રાતે તાપણુ કરવામાં આવે તેવે રચમેથી આનાં વિસા પ્રાણીઓ એકે માઈલ દૂર જતાં રહે છે. પાપ નેવીપડા માણસ હવર આવતા નથી. તેમણે માણસનાં થોડી ચાચાં હોય તે ન તેમણે સંધકરે. આપણે તેને નેટકે તેના કરતાં તેમણે આપણને મળ્યા ન રહેલા નેઈ છે અને દર આદવા ન્યે છે. ને રાઈ પછુ આજના નંમજામાં દર હોય તે તે સાંપ, સીંછી, મધગાળી, ભગવી અને ચરુદેરોના ન છે. સાંપ તાપણુથી એ જાણાં થણાંજાં દર પછ ન્યે છે.

પછુ નંમજામાં નળને કરતું હું કે પ્રાણી-સેનાની ફેલી થ કુદરતે જોને, ત્યાં નળને આપે દિવસ માત્ર રાત્રીખાખામાં તથા એક રચમેથી કીડે રચમે લાંબી મુસાફરી કરવામાં ન પસાર કરતી મેં ૩૬૫ (ત્રેવંશત્ર ૧૬૫૦)

મેઈ છે. એ લોશ આસપાસની કુદરતનું નિરીક્ષણ તે બીજકુ કરતા ન નથી. ખસ રસાંત્ર થતું હોય ને કુદરતના ખરેખરા માણક બંદન હોય તે રાતને દિવસના મળી પાંચ માઈલથી વિશેષ મનન કરતી ન નેઈ અને એ મુસાફરી થણુ કપાડી આંખિ કરતી નેટકે. થણી ન આપડ-થી ચોપેર અપકેશન કરતા રહેતું નેટકે. કપાડી આંખિ, નિલાસા અને ચોપકપણી અવધીકારશક્તિ માણસમાં હોય તે નંમજાની કેટલીક નંમજી લાગતી થીજેમાં આપણને રસ અને હાલે હાલે

જોડ પર લટકતા સુપરીના માળા પર કોઈએ કદિ વિચાર કર્યો છે (તેણે તેમાં ફેલી પરાખની ઝીણી ધૂંધળી પ્લાનથી નિહાળી છે) કોઈ ચરુદેરના મહાન નેટકી ન સમજ ને ગોડવણ તેમાં સુપરી ને સુપરમે ફરી હોય છે તેના ઉપલા આર્થાં ભાગમાં માલ નેટકે હોય છે. તેમાં સુપરી રેખરના આકેરેથી ટકાં થઈ છે, અને જાતીમાં ટકાં રેખતી થિસે છે. ન્યારે માળના નીચેના ભાગમાં હીંચકા નેવી બેકક ફરી સુપરી થિસે છે, ને મરવામાં માથો હલે છે ત્યારે અર્ધે અર્ધે ભાગે છે કે માળની રખના એવી ખમળખે ને સરસ હોય છે કે તાપ કેવરસાદે તેમને બીજકુલ નહતાં નથી. (જુઓ સાથેનું ચિત્ર)

જુવણુલ ટોપથી જેવા પગાડાં માલા આંખિ જેમણી “રેલરવા” (૧૮૪૫-૫૬) વચ્ચે પાંદડાંને સીની માણી બનાવે છે. એ માળા બદાન-થી નેટલા મુપડ હોય છે કે કતારોં જોડરથી થણુ રખચ નેટલા હોય છે. બધાં માટે રૂનેરેસમના પાલ અંદર ગોડવેલા હોય છે. ક્રમમાં તેા માત્ર નવાં સાંકીકાં ને રાઈ ન લેખાં ફેરે છે, ન્યારે બિસકેલી લગડાંના કાસાનો ન માણે બનાવે છે. નિસકોલી હાલેને થકલી બતતી ન, થાં માળા બનાવે છે કે માત્ર થાત બેજી તેવી છે.

ખીખોઆ અને રૂખાંતે તેા આપણે થણાં રૂખેમે છામે. તેમણે છાડાંમાં દારવાં ન નથી પછુ દિલા છે. પોતાની થોડાં છાડેલી થીતારે ખાઈ ન ન્યે જોડવા માટે ઝીણી રૂખેમે આવાં રૂખાંતમાં રહે છે. થોડાં કરવામાં થોડાં રૂખાંત રહે છે. તેમણે માણે “સલ-મરીન” તરીકે કવચેમે કરે છે. શિમર કરતી રખને બદાઈ રૂખ કાટે છે અને મધ-ની ભેળાએ રૂખમાં દાખલ થઈ ન્યે છે. આ પ્રમાણે કેટલીક થણેમે બાળખના થીરની થીરને લાગી રીને રૂખી તેડું રૂખુ બ્રાકારનું થર બનાવે છે આનાં બીખાં તલભાવિચારી નીચે પડેતાં થણાં મળ્યા આવે છે. એ માળાનું થોં ચિવવા થોંયા ખરિસા નેટકે હોય છે. અર બનાવેતાં હકલોતી હુક્તિ એ હોય છે તેમાં થીક થોડી નેનાં એ કંઈ નતાં અંતુ પેસે તે પોતની નીકળવા ન પાછતાં મોતીઓ પોતારક થઈ પડે તેમને નાથ જોડે કવચ થીતારા આ થરની સાથે ન બધે રે છે કે ને નાથુક ઉંચળ બાવળની થીરો એકસરખી રીતે રેવી રીતે થાય, તેમ રે નેટકે ને કવચેમારવા નેટકે છે.

નાનાં છપડાંનું લેરકણુ કુદરત થણી રખત કરે છે. કેટલાંકના આકારતમા રૂંચ જોરાં બનાવેતાં હોય છે અને તે, સાથેનાં વિચારાં બતાવેલા પ્રાણી, માસમાં, કુદરત ને પાતમાં જોવાં થણા ન્યે છે કે તેમને મેળખવાં એપણું ન હાણુ કામ છે. ને નંમજામાં ને રૂખાં કૂલી થવાં હોય ત્યાં તેના ને રૂખાં પગથિયાં થાય છે. કીડું થાય ન્યારે રૂંચે લીકું મટી પીકું થાય છે ત્યારે તેમાં રહેલી ખગાડકી પછુ કીલી મટી પોળા બની ન્યે છે આ કુદરતની કેટલી બધી પ્રજા

આપ કુદરતી કુનુરુજ રૂંચથી રેખાઇ ગયેલ અંતુઓને પછીકે તથા કાંધવા નવલી પડેલી રાંતા નથી, કાળુકે તેની કેટલાંક ન્યે છે. આથી તેા અનેક બતતી વિવિધતાથી નંમજલ કસારું હોય છે. પછુ નંમ આંખિ ફેરનારે રાઈ નેઈ રાંધતું નથી.

Our Friends Abroad

પત્રમિત્રતા શા માટે અને કેમ?

‘શું તમારા દેશમાં સિંહ, વાઘ, નંચલી હાથી, સાપ અને એવું બધું છે? શું તે સડકો કપર પછુ ફરે છે? ત્યાં તમે કેમ રહેતા હસો? તમે મારી નજીપત્રિકા જનાવડાવીને મોકલી શકસો? મારા કવિષ્વ વિષે સુખનો ફરી શકસો? શું પહેલાં તમારા લોકો લીનાં કપડાં આકારમાં અહર સૂચવતા? શું તમારા શરીરો હાથીની ટાંચ પડકી આકારમાં ફેંકી દીધેલા? અને તે ત્યાં જ તરફવા સ્થળો? શું મને એની નહુદ નવી મોકલી શકસો કે નેથી પરીક્ષામાં પાસ થનાય કે નેપાથમાં ફેલેલ ગમે? શું તમને ત્યાં રસાયનસાજી જાણ્યે છે? શું તમારા વર્ગોમાં ઠાકરીઓ દોષ છે?’

આ બધું શું છે? આ બધા ‘પ્રશ્નોની ત્રી કલાંથી’ શા માટે? ‘મોટી બા, એક પાતાં હોને!’ બાળકને ઉપાડવામાં બાળકે આમલક કર્યાં, અને મોટીબાએ ચલાવ્યું: ‘એક હોને શન. તેને સાત રાણી. નાનામાં નાની રાણીના કુરે એક નહુદ થોડા ખરીલો અને ચાલેલા પરીક્ષાના દેશમાં-અલક કુંદરીને લાવવા. એ જ પ્રમાણે મુદ્રાપ અને અગ્રવિકામાં કોઈ બાળકને સુવાડવા તેની મોટીબાએ વાર્તા કહેવા માંડી: ‘અરે નહોની, હિંદનામે એક દેશ છે. ત્યાં સાપ, વાઘ ને ચિત્તા વગેરે ભયંકર પ્રાણીઓ એકઠાં વાળાં કે તે સડકો કપર પછુ ફરે. ત્યાંના લોકો નંચલી અને નહુદરો છે. વગેરે વગેરે’ નાનપણમાં સાંભળેલી આ વાર્તા રમૂતિપટ પરથી બંધાઈ ન લાગત, ત્યાંના એક મુખને, કપર પહેલાં કપડામાં જાણીવેલા પ્રશ્નો આપણને ‘ક્યાં છે, આપણી શી ફરજ છે? વિશ્વની સર્વોત્તમ સભ્યતા ધરાવનાર ફેન્ટર હિંદ આજે સર્વ અદ્યતન સાધનોની સમગ્ર યથા આમજ ધરે છે અને મહામાન સંઘર્ષના આદેશો અનુસાર વિશ્વને સંતોષિત પાક જાણ્યે છે તે આપણે પરદેશી લોકોને કેવી રીતે સમજાવી શકીએ? હિંદની અખૂટ પ્રાકૃતિક સંપત્તિ, કલકતા-મુંબઈએનાં વિશાળ નગરો, ભારતનાં રમણીય રથાનો, આપણાં પછું નિકસિત ધર્મો, જનજાન, સાહિત્ય, શિક્ષણ વગેરે વિષે આપણે પરદેશના લોકોને કેવી રીતે સત્ય માહિતી પૂરી પાડી શકીએ? પત્ર દ્વારા, પત્રમિત્રતા દ્વારા.

આજના નવપુષ્પાનું લીધવું નહું લોકોને એક કરવા પ્રેરે છે-તેને વિશ્વસંતિ અને ભાઈચારા તરફ પ્રેરે છે-સર્વ માનવોને એક ઇશ્વરનાં સંતાન ગણી તેમને સમાજવા, તેમની પ્રત્યે સદ્ગતુરમ્ભિ દર્શાવવા પ્રેરે છે... અને ‘પત્રમિત્રતા’ એ તેને સદેશમાં સદેશ રસેતા નરે છે. ‘મારી ઉમર ૧૪ વર્ષની, કાચાઈ પ ફીટ, ૧૧૦ ૮૦ રતલ, મોઢે વાંકડવા નાળ છે, આંખો શુદ્ધ છે’ વગેરેથી શરૂ કરી. બાળકો પોતાનાં કુદેજ, અભ્યાસ, રમણ, પ્રાત્ન અને રેશની વાર્તા કરતા પ્રાપ્ત છે. જેમ પત્રમિત્રતાની કમર વધતી નવ તેમ તેમની ચર્ચાનાં વિષયો પણ વધુ અંકન થતા નવ: જેમકે દેશની સંસ્કૃતિય આર્થિક પરિસ્થિતિ વિશ્વના સાક્ષુ બનાવે ને તેમનું મહત્વ, મહાન પુરુષોની જીવનકથા, દેશનો પ્રાચીન-અર્વાચીન ઇતિહાસ, ભાષા, વાદ, ધર્મ, હિસાસી વગેરેની માહિતી તથા અર્થાં આશે.

અને આમ, આપણે એવું શું નહુદો, કે પત્રમિત્રતાનું એવ રેટલું વિશાળ છે-રેટલું અનંત છે. જયતના નંબાણું દેશોમાં વખત

અઠાવીસ હજાર જેટલી સંદેશનાં પત્રમિત્રતા સાધનામાં મદદ કરે છે. આમાંની આંદોક હજાર નો ફક્ત અમેરિકામાં જ છે. લગભગ પચાસ લાખ કપરોત પત્રમિત્રતાનાં નામો એ જુદીજુદી સંસ્થાઓમાં મોકલાઈ ગયાં છે. દેશ પરદેશમાં રહેલા મિત્ર સાથે મહન વિષયો પર ચર્ચા આવ્યે જ યાદ છે; અને તેને મળવાથી ને આનંદ આવે છે તેના કરતાં કોઈજુદો જ નાનિર્વચનીય આનંદ ત્યારે આવે છે જ્યારે હજારો માર્કેટ દૂર વસતાં કોઈ અનુભવા-આંદોક મિત્રનો, એક એ મહીને રાહ જોવા બાદ, મળણ આવે છે.

પત્રને ખાસ કોઈ હદ નથી-કોઈ રોકટોક નથી, અને બહુ ખર્ચ પછુ નથી ફક્ત સાડા ત્રણ આનામાં એક પત્ર મુખ પાસેના ભરફ-પ્રદેશમાં વસતા માનવીને, અને એ જ રીતે આફ્રિકા માદ અને નંચલી પ્રાણીઓવાળાં વિશ્વવત્તીય નંચલોને લેટી તે પાટ વસતા માનવીને પહોંચી શકે છે. આ પત્ર-નાનકડા પત્ર-અનુભવાને નહુદોતો, અધરિચિતને પરિચિત, પારકાને મોતાનું ને મજાશુભે મિત્ર બનાવે છે. કાલો અમેરિકાએ જાપાન પર અણુબોમ્બ નાંખીને ફરફ લાગા-શ્વ જાપાનીને રાજ બનાવ્યા. પરંતુ હવે જાપાન ને અમેરિકાના જુ-વાનો પત્રમિત્રતા દ્વારા વધુ સારા પરિચયમાં આવે ને સહાનુભૂતિ તથા પ્રાવૃત્તાવ કેળવે તે હેતુથી ત્યાંની સરકાર ખાસ વિભાગ બોલી રહી છે.

પત્રમિત્રતા દ્વારા અખૂર માહિતી મળવાય છે, અને આપણી તેમજ બીજાઓની સત્ય હકીકતોને, છાપાંચિની ફાંચાંચી ભાષા વગર, સમજ તે સમ સમજાવી શકીએ છીએ. અને આ રીતે આપણે વિશ્વસંતિ અને ભાઈચારા (નુતુનૈય કુટુંબકમ)ના સિદ્ધાંતને દૃઢિભૂત કરવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ નિકટના બંધુઓમાં સદેશ-સપાટી, અણુવા મારે, વેપાર મારે, શોષણના અર્થે અમવા દેશનું નહુદી તરીકે પરદેશમનને મોકો આવે અને તે વખતે આપણને ત્યાં કોઈ મિત્ર-સમજો અને દેશાંચોને મિત્ર-મળી નવ તે નેશન સ્પર્ધામાં કોઈ જુદીય મળે એટલે આનંદ થાય છે. આ વસ્તુને ખ્યાલ રચાનવચી જ આવી શો.

પત્રમિત્રતા દ્વારા મળતી માહિતી લેખે આપણે શોશક દાખલા લઈએ: છટાલીથી એક બાઈ લખે છે, ‘હું તમને ને ટિકિટો મોકલું છું તેમના બંદકામાં મહેરબાની કરી એક જોડી ખર, થાવવા ૪૨ નંબર નાં જંડર, અથવા કોમલ-પોપાક મોકલસો; કારણકે છેલ્લે વિશ્વકલ્પ વખતે બોમ્બસમાં મારી બની ન પ્રિય વસ્તુઓના નાશ થઈ ગયા.’ એવી જ રીતે નંચો-ની એક નહુદ બાળક અને જાણે તેમની વર મુદ્દે મેગલું હવે ત્યાંની એક નહુદ બાળક અને જાણે તેમની અલારની કંપાલ દશા ને આસલ તંબો-દાડામારી વિષેના આબના છે.

બીજું, આપણા વિષેની શોશ-કુદોમાં વિષે પછુ કઈ જોડા કાળો નથી આવતા. હોંડન્ટી એક મહેન લખે છે, ‘તમને રતન-તથાથી કેટલો આનંદ થતા હશે તે તે હું સમજી શકું છું. તમારું કાંઈ એ પછુ જોડોનો ગુલામીનીમાંથી પાંચે વર્ષે પ્રજાં થયાં હતાં. પરંતુ તમારું દેશસાન હોવા છતાં તમે આવા કાંઈજા, રમણી, કુદકાંજો અને વિનાસકારી પ્રા માલક થઈ ગયા હો, અને આંતરિક

‘મેરે મુઝા, નામ બોલ્યું તારા કરતાં તો નવનીત સાથે.’ એ
મારે જન્મનો દુઃખ તો સરખાગળીમાં હોય જ !

‘આમ દોડનામાં તો વાધ. પણ કેમ બહારી ઘસે કહેને બેસી
રહો. અથવા બાપ તો થયું હું.’

‘બાપાપાઈ ! મઈ કન્યા નહિ દે, અને રહી જયો.’

તે દિવસ પછી આઠ દસ દિવસ એ મુસાબુ ચાલ્યું. જરા કંઈ
બદાર દોડતા મથા, ચાકતામથે દાદર ભવમાં ચડ્યા કે ‘આ ભેર તે
હાઉં બાં માગી મયું’ ‘હાં કોઈ બૂજી-ચૂજીએ પહેરો, ડાળગાંઠ. જેથી
સાત વરસની ઠાકરી દોસિયાપાર.’

આંખમાંથી દબકાડબકાડી પડે, ત્યાં તો ડાંપસાપરી આવેને
‘હવે રડો. બાપલો રડે નહિ તે બીજું કરે પણ હું જ’ અને ભોંતને
પણ માન હોય છે. ચાર દિવસમાં તો આખા મદોદલાએ બદલ્યું કે
બાણુભાઈ પસરી ગયા. મદોદલાએ એકઠે રોની પાકાખન.

‘તે, ઠોડાશીરો રોક ! આપણે તાં મેકસેની. દાદે એ બંધકી
એવી પહેરાવી કંઈ કે ખિરતરે સોબી નીકળે.’ સાંખાના પેતાબાદને
ઠોડાં નહોતાં થતાં, અને ચોથી વારની પછુ લાંબા દલત, તે વજી
આવીને દેહકાલે, ‘ઠોડાબાદ ! એમ નહિ. આપણે આવને મંચજવારે
થેર માતા બોલાઈવાય. પણ પછી આપના રો. એવી પારો વાપરી
ચોણ પહેરાવી ગરજો ગણડાવીએ. તારે જરા કિમત આપરો.’

ઠીક કાઈ, એ પણ સારું રિવરો લીધા અને વાત વિચારે પડી,
પણ પાછું વચનકાલા તે વરસને મેળવતાં આવી રહી મામાજીએ
એક અંગેષ્ટ કવિતા રોપી રાખી હતી : ‘ફૂલેર ધ નેટલેર બેરાઉં
બોહુઝ, ઢિંકેરે કોન ધ હેડ.’ તે ચૂપચાપ સાંખાનવા મોડયા. પછી
પોતાની આગળ જોઈ બોલાવડવાતા. પછી મોનીમમા એમના દીકરા
આગળ બોલાવડવાતા. અને મેળવતાં પારો આવતાં તો આશીર્વાદોની
જબ ખીસવા માંડી. પણ તરત મામાજી કહેતા : ‘બાણુ ! આમ આવ.
પતા માર રડે-કા બોલી નાખ. બધા દંખણું મૂક મઠ જશે.’ ને હું
મામાજીના બતાવ્યા પ્રમાણે બાર કંઈ જમડાથી બોલી જતો.

‘તે, પદમા તો એકો છે ન તો; પણ બદાર તો’
‘તમે જરા શાંત રહે તો. આ પવન જુઓ એ કેવો બોલે છે તે.’
કદી મામાજીએ ત્યારે બહેર હું કે એ તો મેળવડાની તેવારી છે.
ન્યાતના મેળાવડામાંના પ્રમુખ હરોશાં બદારના લાવતાઃ
આતમાશર દિવાનજી, સાર્વજનિક હાઈકેટના ખાનસાહેબ, મેનુ-
લાલ દેવે, ચન્દ્રશેર પંડયા; સર રાણુભાઈ નીલકંઠે પણ આવી ચલા
હતા. આ વગેરે મેળાવડામાં જોયે જાત બાળનો હાઈ; પણ આપણે
જે હુસંદ આવડે કવિતા બોલી નાખી તેથી, અને મામાજીએ કહેલું
તે પ્રમાણે દાયપત્ર ચલાવવા-એકદોરે ‘ફિક’ બોલ અને ત્યારે
લાંઠ, અને ‘દિંદ’ આવે ત્યારે હાથ, અને આપરે તો ‘તમે સકરોડ
થયો’ એ મોરબ આવે ત્યારે બંધને બોલી પાછા ચાલી
જવાયું તે પ્રમાણે કરવાં—પ્રખપાક પૂરો થતાં તો લાળુઓના
ગડડામાં સેવક પોતાની બેઠકે બેઠા, અને પહેલું દંતામલક આવ્યા.
શને મારડો એ ચૂપ હતામમાં ફિક-સની એક ચોપડી. જરા પછી
મેળાવડાની વતી મઠ ત્યારે મારડી કહે : ‘આવડત તો બળી જવી ન
જ, પણ આમ દે ખાંડે ત્યારે કદી ન’

પછી તો રાત્ર ખીસ્યા. દર સામ પહેલું કંઠામ આપણું અને
આપણે બસમાંગ વજી પાઈ આવી કંઈએ, એટલે આપણુ મદાન
ત્યાગીના વાવડાબોલાય તે જુદી. ‘અર્ચન’ આવે વેનીસમાં સાલકે
પણ કદી નાખ્યું હતો. ‘અર્ચન’ બોલતા કળા કળ્યા, કાપમાં સોનીનાં
પ્રાનર્થ, એકાદ હતી. અને ત્યારે મારડી એટલે આવડે નાટક મુકાવતા

ને બધાને તેમજ પ્રમુખને દેખ કરી નાખતા. પીઠ રોક જામ માગાઈ
આગળ થતા. પોતે ચોપડી લઈ બેસતા, કેમ બોલેલું તે બતાવતા.

છેલ્લે કમિટિના સભ્યો આમણ બધાના પાક થતા. ત્યાં કમિટિન
સભ્ય, અને ન્યાતના પરલોગાના એક. પીરજલાલ રોપોટાર બહ
કરી જુદી રીતે કરવા કહેતા, પણ મામાજી અગાડી પીઠના આવી
મૂકતા : ‘રોપોટાર જતાએ ત્યારે તે પ્રમાણે કરડું. પણ મેળાવડામાં
આપણે કરીએ છીએ તેમજ કરડું.’ એટલે જાહેર તકવેક થતો નહિ.

હાતી છુટી અને છમ ચાલી, પછી તો પુછડું ન મુંડી કંઈ પાકે
આગાડી મેળે બનારીને પણ બાળવતા. એક વાર ચન્દ્રશેર પંડયા
પ્રમુખ, અને મુરતરમાં બાણુજી પ્રસિદ્ધ, તે બેની સામે બેસી

‘આવે પંડયાજી, બેસો સામી છાંશી
કન્યા ગાતી રીતે, કે...બેન આવીયો’

રોમ એક પછી એક આપણું મુકાવેલાં. બધા ન ન્યાતના મેળા
વડાઓમાં આપણે ટોં વાગ્યા. મેનુજી કલાલ વહેલા નહ, તેવારી
કરી, નાટક બન્યો, દર આવી આસરતા નતા કલાદારે પાક
રાખવાની એ રીત, સારો પાક પાને મેળાવડામાં મેળો આગળ
વારવારે. નહિ તો બદાનું શોધીને પણ, જામી પારી રાખાઈ
મેળવડાની એ આંકે ફિસિયારી, એ કદાચે, એવાં બુજાવનાં બદાઈ
સંસ્પ્રરણો, પછાંમોને હરી ન તેમ અને પણ બદાઈ ને.

ઉપસવડી સારોમમાં ઠીસ મનિવાસગાનો કુટામ. ઠીસ બેઠકો
વાવળો એટલે-વાત, વરા, આકરજ, મગજવારે મદાનમતારાઈ
ની પૂરી ઉતારનામાં પહેલાં એમાંથી એણે પેલો વજી સારો પેલો
માલો પણ બાંધે, અને પાછળથી મુલાવળમાં કુટામ પણ કાપે
પણ સાટેળાં બાળ્યું તો એનું ન. હા. કુટામે લેવા બધાં તો
બાળવામાં સિવરીકારાં બાળ્યાં સારા, એમ મઈદરે એવાં બાળાં
મૂકીએ, તો પછુ ન્યાતવડામાં તો દોરો ન નજીરો.

નાતવડાને નાકે, મોઝાનમાં, કે ટેકરી દોવ તો ત્યાં, તા રડે.
પર ખુદામાં ખાંડો પોરી, એમાં વાકડાં નાખી મૂકો સજવાની.
તાણકું પૂર ખારોથી મોટો પેણું થકાપી, બાળુ પર કાદમય મે,
તવેલા કાંઈ, પારો પેટથી ખીસાની તપેશીમાંથી એકું રગણું પ
પટાપટ કડકડતા તેલમાં હચ્ હચ્ મૂકતા દીસોને ઢેલો એ પ
એક કદાચે દેનો. બાળુ પર બેઠકો અને સાચરીત પકમે પો
રગણુની ઠાંડા દેવાકામાંથી એક કાદ કાદ, એને કાદે, કે
એના પરીખેડા મેળ ચરડાં કાપે બલ. મુરત બ નુતાં મારા
માંથી બેરી, વરનાચિયાની બેચરાની વળ રમાં બુદરેકો માખણ
કંઈ, એના પરીનાં, એના પર દીસના કાપડું ખીંકે, ને સાંકિયામ

કરતા હોવાને હાથે મોટા પેણામાં એમનું તળાવું. અરધાં તળાવ કે હોવાં એને બાજુ પર કાઢી લે અને બીજા નાખે. એ અરધાં તળાવ કે એને કાઢી લઈ, પહેલાંના પાણી તાજે અને એની વપર ધણા બઢવાયે. આમ, તળાવે લેણે સારે પેણામાં પાણી બહાર પડેલી મોટી કપડોસમાં દોડે નાખવાન્યહ. એ ત્યાં તો નાચક છેલગાડાં ઠાકરાઓ ખાંચ ચડાવી હાથમાં પતરાળીએ લઈ ભગિન્યાં લૂટવા બેઠ્યા જ છે. કપડોસમાં ભગિન્યાં પડે કે પતરાળી વપર પડી જ છે. અને પછી સોસોની લૂટ લઈ ભગિન્યાં આવા કાઢેને ઝોલે એવી નજ. ન્યાતને જગણવાર સરે થવાને હોય છ વાગ્યે, પણ ભગિન્યાંની લૂટ ચાલે ચાર સાડાચાર નાખાથી. સારાં આંતના ધણુ તેા દોરાશાહને લગનના થર માટે કાઢી આપ્યા હોય, એ 'દાંશર્મી' થોડાકવાની હોય એમાં અખર્માં લેવાય. પણ આર સાડાચાર પછી તેા ચરણીચાકામાં જ લાડી બન્ય. ઠાકરાઓ લૂટે તે પણ કાઢેના દોરવેલા. ન્યાતમાં પોતાનાં સંસારવંદ સાં આપ્યા હોય તેમને માટે પણ લૂટનાં ભગિન્યાં લઈ બન્ય. કાઈ સારી ઠાકરી પગતમાં બેઠી હોય, અને દણુ પીરસણુ ની કળવાને નાર હોય ત્યારે એ કે કહે 'આંતુભાઈ, એક પડાણી ભગિન્યાં લાવી આપોતો' તેા આંતુભાઈની બનવ્ય છે કે ના પડે. બન્ય દેશવા તમણુ પર, લે હાથે પતરાળવાં, અને આરેસોઃ હિરેસો લઈને બીચારી ઠાકરીની વહારે દોડે. અને પછી ઠાકરી એકલી કંઈ એાખી જ ખાય કે જ આસપાસનાં એકેક બળને બીના ભગિન્યાં ખાય, અને આંતુભાઈને પણ આશ્ર્વ કરી ચપાડે.

જીવાનિયા ત્યાં પણ કરસો કરતા. પડિયાં પાકી વાળ અંબળતા, સફાઈથી અખાડિયા પહેરતા, આને દેશથી ખમીસની ફૂંતલ ચલાવતા. આમ પર વળનાં આઈરે પહેરતા. જરૂર પડે તેા ખાંચ થયો રાખવા છતાંની આને ફગાલે રાખતા. એમાં વગો ફેર છાંટતા. પીરસવાનું હામ પણ જોળાળી કરતા. સારીસારી ઠાકરીએ પર નજર રાખતા. 'જળ તમારે'; 'પૂરી તમારે'; 'વૈજળ';-હાથમાં જે હોય તેની જૂસી પાડતા. જોળખીતાઓ આગળ હાવલામાં પકા થઈ જરા આશ્ર્વ કરતા.

લગનની ન્યાત હોય તેા જીમિની પંચતમાં વરસાલ દાર પહેરી પાનનાં ખીસાં પીરસના નીકળતા. વહુ પુકોથી પંચતમાં એ જ પ્રમાણે નીકળતી. સૌંજોની પહેરી પંચતમાં વહુ જમવા બેઠી હોય, અને ત્યાં, વરસાલ ચરકદાર અખાડિયું તે ચકચકતા દેશની ખમીસ સાથે, યાજ લઈ દોડતાં દોડતા, એકેકને ખીસે આ પાટ પડુની આગળ આવી રહેતા તે 'સીન' જોવા બધા ઈતેજર રહેતા. આગાસા નેવા તેા ત્યાં જ ખડા થઈ જતા. વહુજ સુરગામને પાટ લેતાં. અને વરસાલ જરા મલકીને આગળ વેધતા: પછી તે પાસે સુધારોની ક્યાં ટેડી હોય છે. જ એક જ પંચતે વર અને વહુ બંને સાથે વહુ નીકળતાં, અને તે બંને આરેના સુધારે ગણુ તેા. અને પછી વળી નવા ટેસીખાર તેા નીકળતા જ નહિ. એ શું? એમાં નાનમ પણ જોતા. કંઠેસો રિવાજ ગણી હસી નાખી પોતાને સુધારક કહેવડાતા. સુધારો પણ બીચારો જોવી રીતે જ જખતો રહેતા. અને વાદ છ કે ન્યાતમાં પહેલાં દેશમાં પહેલાં પહેરનાં ફાળવ થયાં ત્યારે મારામરી મજબી, અને પહેરનારને ન્યાત બહાર મૂકવા નેટરી હડે વાત પહેલાં લઈ.

ત્યારે સામસામી ફરીહોને પ્યાર નહોતો. હાથમાં ફગાલ રખાય તે સુતરાક હોઈ રાકે, ને દેશથી ખમીસ નહિ જ અજોડિયા કપડાના બનારસી કોર દેશથી કોરે કીચેશી તે ચારે. દોખાડિયામાં તેા પૂંચમાં ખોટો પાકી કહેતા: 'સા. જામોડે બેસાં સા. ડી. નીચે સુતરાક જમિયા પહેરે છ તેનાં તમને વાંધા નથી?' પણ સુરાશ દેશમીની ક્યાં વાત છે? અખારે એ નેવા બંજ નહી લેઈશ, જગ નાં સિયાલો હોય અને

બનનું ગજકરાક પહેલું તો આ આકાંત પણ ફવાના દેડકાં આવી આવી વકરેશમાં જ રસ લે એ કુદરતી છે.

વાદ નથી. આ જ રહેરમાં, આ જ ડિગામમાં, નાચર ફલિયામાં નર્મદે હાડલ આપી દની તેા વિશુક જણાતા થરનાં કાંચળી પહેરીને જમવા ન આવી શકે અને એ રિવાજ પર નહિ જીજીયેા હોતો. 'એજ હોય તો રાધશ્યામ થરનાં જમવા નહિ આવે.'

'તો નહિ આવે?' કાંકરીઓ પડી, પથ્થરો કછાલ્યા, નર્મદે રાઃ આત કરી, અને કહ્યા રિવાજે કહાંબા. પણ ધરે જ કઈ તર્ક હોડા પાકે છે? પણ ઠેકંપણે નાના નર્મદો તો ખારને? અને રી દેશની કમનરોળી? નર્મદે જા પીર પુકમને કેવી નાનકડી વાત પર ધગસાણુ થવાનું પડયું? પણ એ તો એમ જ હોય. વાત નાનેપી જ નવે.

થેરથેર માટીના મૂલા. દરેક ન્યાતમાં આવા ભગિન્યાના ઈતિહાસ નીકળવાના. વાતમાં કંઈ સાર નહિ, છતાં વતેસર ફરી મૂકે નાકકની સજિતો બંધ કરે, કંઈકની જિંદગી પણ ખરખાઈ કરે. અવાટ, હોંસાન-તુસી, દેખાડેખી, અદેખાઈ વગેરેની નાની ચિત્રગારીએ બલભલાના સંસારમાં આજ લગાડી છે, કેટલાકનાં જીવલર માણુ મૂક્યાં છે. પણ એ તો શું યાદ? પરાધીન હિન્દની પ્રભાવશી સાજ જ ચાલ્યું બું. એટલે જગતસા માનવીઓ બીચારા બીજું કરે પણ શું?

જ્યોતની એ કુળમાતાની પ્રતિષ્ઠા હતી. ગોરાળીએ કંઈ તામડા કરી. જેમાં પડેલિયાએને સગલની, મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવા નિર-ધાર્યું હતું. આલ છનિંદયા બીચેસ કોન્દરેન્સ ત્યારે નહિ, ને જીવોનાં એવા બહાર પડતા સુધારક સેવાભાવી સમાજને પણ નહિ; છતાં ન્યાતમાં ગોરાળીનું ચકણ ભારે. ન્યાત જમવા બેઠી હોય અને ભત્રજાના ચગાળખે જિરામવા હોય, પણ ગોરાળીના કુકમ વિના કોઈ મેમાં કોઈએ ખૂશી શકે નહિ. એ રોડનીનું તામ ખને સાદ નથી, પણ એના કરસો ભારે હતો. જીવાની જોઈ હતી, અને વળતાં પાછી આશ્ર્વક નિશાનીઓ મૂકો અર્ધાં હતાં. વિષવા છતાં દેશમી પડેછે પહેરી ન્યાત વચ્ચે ગોરાળી ચારે, તે પણ નજી પડરાળી? બેની ખખર પૂછે, ચારની ખખર લઈ પણ નામે અને ફિણી લઈ થેર નવ. કેટલાં થર સાથે લેંચાંક સારો, ને કેટલીક વ્યકિત સાચી મોડો લેંચાંક પણ ખરો. એ ગાંડોસાહ હોય ત્યારે એના ઠાકરાની વહુ વિવાદ લગમાં જતી આવતી. એટલે એની માટી પાછી એના ઠાકરાની વહુનું સળ; પુકમનું તો નહિ જ.

અને એ માટે નવી મૂલિનો વધારો કાઢવાનું પણ સાબનાએ કરાવ્યું. એ વરથેડામાં માતાની મૂર્તિ પાલખીમાં નીકળે તેની આગળ સાંજિલા રાખવાનું પણ રવાનાકિરીતે નકી થયું. એમાં છેલ્લો સાંજિલો કોને વહુ છેલ્લે? એટલેકે મૂર્તિ પાસે ને રહે એનું જ ન-વધારે સાબન? એટલે એ માટે આરતીનું ધી જોલાવાયું આરતી માટે ને વધારે થી ચઢાવે એના નેખર છેડે. દશ રોરથી માણુ પર વાત પહેરેશી, અને માણુથી સવામણુ માણુ ચડેનારા ચડયા. મને તો કરી જ ખખર નહિ, પણ રાતે માગાણુ થેર ચાલ્યા ત્યારે એમણે વાત કરી કે ધી વધવાં તેા સૌથી વધારે દોડ બંધા ચાલ્યા, એટલે ચાલુને નેખર છેડેશ, માતા પાસે ત્યારે અમને બધાંને ખખર પડી કે અપણા સાંમેલે ચડવાનું છે. માશીઓ છુટા થયા. અઈ. અને ત્રણ દિવસમાં તેયારી કરવાની, તે રાતોરાત દરહ બસાડી રખવાડી દેસ તેયાર કરાવડાવેા. વિઠ્ઠી આપી રહેર ખમી માટે માણુસ દોડાવ-સાંખો. નાનુભિયાનું માનખમી જોડ ત્રીસ રૂપિયે કરાવ્યું. છેલાને નખાસ માટે શેકડેશ. ચોતીમામતા, નંદી માશી તેમજ ચંદી માશી-માં ફેડાં મોટે મતલેલે પડયા, પણ આખરે બંદરજ નકી થયો!

સયાજીય એવા અંગરેજો, ભૂરી સુરવાલ અને કેટ મળમળમાં પડે. એના પર આખાજના બાઇબેલ અને રીઝોલોશી બરી આવ્યા, ફેરામાં મોનીટી સેર બંધાઇ, ગળા માટે રીતવાળાને ત્યાંથી જ ત્રણ ઠંઠા આપ્યાં તે પહેર્યાં, માશીઆએ વારણું લીધું, બજર ન લાગે હતી જરા આટ લીધી હતી અને હાથમાં રમાલ પકડાવેલા. પોતાનાં સાથે અગર(સાથ)મારશીએ કાઢી આપ્યાં ને બગી પર પથરાયાં, ને સુદર થોડાની ટેકવાળા બગીમાં મને જેસાડવામાં આવ્યા.

-તે વખતે આખું ધર ભરાઇ ચૂં હતું. મને શુભવાચના ફેટા બાંધ્યાં, એની, સોની મદાબા, સર્વાંધકારી બધા અને ખગે હાજર થઈ ગયા હતા. અને મેં જેઠ રૂપિયા રૂપિયા હાથમાં ખૂંચે તે જુદો. બગીમાં કેમ જેસું તેની વિગતવાર સમજ આપવામાં આવી હતી: 'ટકાર તો ખરા; પછુ કોણખીતા મળે તો તેને સલામ કરવી; સિમ ડાયા જેવા-ખાળા જેવા જેસી રહેવાનું' એ વાતવાર સગાનજવામાં આપ્યું. અને આખરે જે મહેદોલમાંથી કોણમાં જેસાડી સોની મદાબા વચ્ચેથી સામાજી લઈ ગયા હતા, ત્યાંથી પેકામાગીમાં જ, નાનું સ્થાને વગોડામાં જરા અગારી બગી લખી. આટલે ખોડવાખીય કમરાઈને સોની મદાબાને વાલવાલ બોલાવી, મારી સલામો. નમીનમીને ઝીસી, રહી અલેલાએ નીચે બેસીને રૂપિયા આપ્યા અને પછી મારો સાંભિથે પોતાના વરગોડામાં ફેરી.

આ પોતાના મેળાવાઓમાંનાં નાટકનેતર, અને જમણાર્ગ માંની સદરપદર, એ બધાને પરિણામે ક્યાના બાપે વર પર તસપ મારી પરીક્ષામાં ઉલ્લેખે નેખે પાસ, પછુ વડુ જેલવતમાં તો અમે સારે નેખે પાસ થઇ ગયાં એટલેકે વહેણે નેખારે નોંધાઈ ગયાં. હજુ તેના હાથે પિરણુ પછુ પાસ નહોતું પડ્યું, અને કમર હારી સોળ-સતતની, ત્યારે પિરજબાલ કેમીડિરે પોતાના જગાઈને હાથક મને ડેરવી લીધા. ન્યાતને શીપડે વિવાહ નોંધાયા. ત્યાર મજી જેત્રજુ દિવસે કોના પૈડા વલેથાયા, પછુ ત્યાં સુધી મને વડુ મળવાની ખબર નહોતી. નુખનીતે ત્યાં અપમાં મારતા બેઠા હતા ત્યાં એની મામે આવી પેડા પિરજબાલ અને કમરથી હાથે કે 'અમને જોઈ પછુ નહિને કે વાથ નાહ થયા' ત્યારે જ મને મારા વિવાહની ખબર પડી કોણુ નહી, એ ખબર પડતાં જ પહેલી ધડકો તો મારી આખામાંથી કમર કમર આંસુ સરી પડ્યાં. એ ખુશાલીતા આંસુ નહોતાં, બેહુકાસ લલ્લુછું. આટલી કતાવળે ને આટલી ચુપથી મારા વિવાહનું વરસી કેમ વળ્યું હતો, એના ખરા કાણુની મને આજ સુધી ખબર નથી. (આજ)

અથાણું

કેઈ એક માણસ એક સ્ત્રીને પરણ્યા ત્યારે સ્ત્રીને સરકારી ફત્તરમાં પોતાની કમર કદ વર્ષ લખાવેલી. પાછળથી સ્ત્રીના ચહેરાની કમરલીયો એકે જ માણસને તેની કમર નિષે વહેમ પડ્યો. 'તે મને ત્યારે કેટલી કમર કહેતી?' એવું એક દિવસ પૂછ્યું. 'આજ પિરતાળીસ વર્ષ.' સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો. 'સરકારી ફત્તરમાં તો તે એમણવાળાસ વર્ષ લખાવેલાં ને જ સાચું હતી કે, મને પિરતાળીસને આંકેલા પછુ સાચો નથી કાઢતો.' 'વાર મને કહે તમને બહુ ઉતરવા નથી, જોખન વર્ષ?' પેલા માણસને કહ્યું પછુ શંકા રહી. કેઈક યુક્તિ કાઢવાસને વિચાર કરીને તે ગોડી વાર મોન કરી અને પછી બોલ્યા: 'કીક છે, હું કહે કહેતા ખાહન નય એટલા માટે જેલી મોકાની બાજી કોંચી આવું.' આં સાંભળતાં જ સ્ત્રી ખડખડાટ ઢસી પડી અને બોલી, 'હરેક મીઠું ખાઈ નય એ તો મારી સડકક વર્ષની નિઠકામાં પહેડેકમરને જ મેં એ સાંભળ્યું.'

૪૦૫ (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

ગણિત-ગમ્મત

પાંચ અંકી સંખ્યાની ખૂબી

(૧) અમે તે દિશંકી સંખ્યા એકવાર લખો. દા. ત. ૧૭. ૬૫૨ એની એ સંખ્યા આગ ૦૧૭ એને પડળે લખો. એટલે ૧૭૦૧૭ થયા. આ સંખ્યા ૭ થી, ૧૧ થી કે ૧૩ થી નિરોપ ભાગી શકાય

(૨) અમે તે દિશંકી સંખ્યા લખો. દા. ત. ૨૨. ૮૭૦ તે ૩ થી ગુણો: ૨૨૪૭૦૬૬. આ ૬૬ ને કહે ૨૨ ને પડળે આગ ૦૬૬ લખો. એટલે ૨૨૦૬૬ થયા. આ સંખ્યા ૧૭ થી અથવા ૫૬ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

(૩) અમે તે દિશંકી સંખ્યા લખો. દા. ત. ૨૩. ૮૭૦ તે ૭ થી ગુણો: ૨૩૦૭૦૬૧. ૨૩ ને પડળે તેને મૂકતાં ૨૩૧૬૧ થાય. આ સંખ્યા ૧૬ થી અથવા ૫૩ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

(૪) (૪) અમે તે કોઈ જ અંક ધારો. દા. ત. ૭. કહે તેને પરી ગુણો: ૭૪૫=૩૫૭. ૭ને પડળે તેને મૂકીને પાંચ અંકી સંખ્યા કરવી હોય તો તેને આગ ૦૦૩૫ લખાય. એટલે થાય ૭૦૦૩૫. આ પાંચઅંકી સંખ્યા ૨૩ અથવા ૨૬ થી નિરોપ ભાગી શકાય. (૫) આ રીતે જ માટે તે દિશંકી સંખ્યા લેવાનો જ આશય રાખવો હોય તો તેવી સંખ્યા બેગી ધારો. દા. ત. ૨૬ ધારી. કહે ૨૬૫=૧૩૦. ૧૩૦માં જળ અંક છે, પરંતુ એમાં બેકામ રચાન પર ૦૦ કે તિયમ પ્રમથે નીકળે નય. એટલે બાજી ૧૩ ને ૨૨ ને પડળે મૂકીને પાંચઅંકી સંખ્યા કરવા માટે તેની પૂર્વે ગાત્ર ૦ મૂકાય. તેથી ૨૬૦૦૨ આગ આ સંખ્યા પછુ ૨૩ થી અથવા ૨૬ થી નિરોપ ભાગી શકાય.

આગમાં તે દિશંકી સંખ્યા એકી લેવી હોય તો પાંચ અંકીને બાકે ૧ અંકી સંખ્યા કરવી જોઈશે. દા. ત. ૧૫. ૧૫૫=૭૫૫. કહે જ અંકી સંખ્યા કરવા માટે ૧૫ અને તેની વચ્ચે ૦૦ મૂકાય, એટલે ૧૫૦૦૫ થાય. આ સંખ્યા પછુ ૨૩ થી અથવા ૨૬ થી નિરોપ ભાગી શકાય. આ વિષય પાંચ અંકી સંખ્યાને હોવાથી દિશંકી ધારવાની સંખ્યાને બેગી લેવાની સુચના હતી. ને રાત્રમાં દિશંકીને બાકે એક જ અંક લેવો હોય તો તે એક એવી જ લેવાય: બેગી ન લેવાય. કેમકે બેગી લેતાં તેને પાંચ વડે ગુણવાથી કમરે શૂન્ય આવે. દા. ત. ૮૫૫=૪૦ થાય. તે આગ ૦૦૪ લખાય, એટલે ૮૫૫૦ મીઠું નીકળે નતાં ૮૦૦૪ એમ ચાર અંક આવે. આ સંખ્યા પછુ ૨૩ અથવા ૨૬ થી નિરોપ ભાગી તો શકારો જ, પરંતુ તે ચાર અંકી સંખ્યા થી.

ખૂબજ બહુ બેગી

નવાધારો-તું કહે છે કે, આ માણસે તારે ત્યાં જોઈતી બી છે. તો હું તેની પાસેની થીએમાંથી કાઢીશ જોખાખી સંજોગો ફરિયાદી-હા, સાહેબ. તેની પાસેનો રમાલ મારો છે. નવાધારો-હા હું પુરાવા ન હોવાય, એની પાસે છે એવા એક રમાલ મારી પાસે પછુ છે. ફરિયાદી-એની વાત સાહેબ, મારા એવા બે રમાલ મારાએતાં રોઝાણી: 'મેદાનમાંથી બહુ પાસ બેઠી કાઢીને, બાળુની ટકરી-માંથી મારી બેઠી મેદાન પર પાથર. એ પર રોલ ફેરવ. કાંસરાવાળા રસ્તા પરથી બધાં નકામાં છોડ નીકળે કદ. બાળમાંથી નકામાં પાસ-છોડ કાઢી નાખીને છોડકાડને પાછી પા. મેદાન આખું સાફ કર. આખા મેદાનમાંથી રૂંકે કદ અને ફેરવર-નકા નાંખેલો મોકર: 'માફ કરતે રોઝાણી, પછુ મને કહેતો કે આ એક દિવસનું કામ છે કે કાઢી બેગવર્ષીય થાજતો છે ?'

રાયણ

લેખક : શ્રી. જયંતીલાલ ઝોઝા

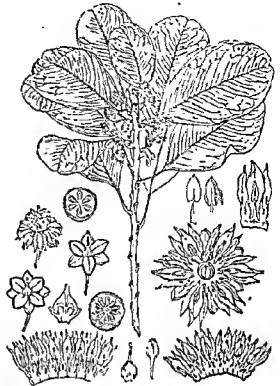
દેખાવે મનોહર અને ખાવામાં મીઠાં. એવાં પીનાં રાયણાંથી કોણ અપરિચિત હશે? રાય કે રંક કોને એ પ્રિય મેલે આપનાર વનસ્પતિને 'રાયણ' કે 'રાયણી' પણ કહે છે. સંસ્કૃતમાં 'રાવન-દત્તિ', 'કૌરવિણી', 'દરદરક' ને 'કૌરવજા'; હિંદીમાં 'ખીરી', 'ખીરણી' તથા 'રાવન' ને મરાઠીમાં 'રાવન', 'રાવન' તથા 'ખીરણી' નામથી તે ઝોળખાય છે. તેનું સાસ્ત્રીય નામ 'મીમુસોપ્સ હેક્સાન્ડ્રા' (Mimusops hexandra Roxb.). આ વૃક્ષ હિંદ અને સિંચેતનનું વનની છે. બિહાર, ગોરિસા, મધ્ય અને દક્ષિણ હિંદ, કેરળ, ભૂર્મ, ટંક, કમ્બોજી ખાનદેશ અને સુન્દરાતમાં ખૂબ એવા મળે છે.

રાયણનું ઝાડ મોટું, સદાય લીલું અને ૫૦ થી ૬૦ ફીટ ઊંચું હોય છે. તેની મોતરફ ફેલાતી સાખાઓ કમળ અને માંદાવાળી હોય છે. તેની ઊભા ઘાંઘાશપડતી રાખોડી ને ખરખરડી હોય છે. પાન સાખાઓ પર ઓકતરે આવેલાં, સાદાં, પેરાં લીલાં, બંને બાજુએ લીસા, ઉપરની બાજુએ ચળકાટવાળાં અને નીચેની બાજુએ ફિક્કાં, ૨ થી ૪ ઇંચ લાંબાં અને ૧ થી ૨ ઇંચ પહોળાં, લંબગોળ અથવા ચપટાં, ટોચ પહોળાં અને ઝોળાકાર અથવા સદેખ પાંખાવાળાં ને વળિયે સારાં પતાં હોય છે. પાનની ટૂંકી ટૂંક ઇંચ લાંબી લીસી દાંડી પર ઉપરની બાજુએ લાંબી ખાંચ હોય છે.

સપ્ટેમ્બરથી ડિસેમ્બર માસ સુધી રાયણને ફૂલ આવે છે તે સફેદ, મોરસલીનાં ફૂલ જેવી આવી સુવાસવાળાં, થાકાધર, દાંડીવાળાં ને પત્રોજાખાંથી ઓઢાં અથવા ૨ થી ૩ ના સમૂહમાં હોય છે. ફૂલની દાંડી ટૂંકી ટૂંક ઇંચ લાંબી ને લીસી હોય છે. ફૂલમાં વળખાળી ૧ હોય છે અને તે ત્રણ-ત્રણની બે હારમાં ગોઠાયેલ હોય છે. પળની બહારની પાંખડીઓમાં તપખાંડિયા ફેનની કર્મી હોય છે.

ફૂલપાણિ નળી આકારે હોય છે. નળીના ઉપરના ભાગમાં પાખડી-ચોના ઉછા મે હારેમાં ગોઠાયેલા હોય છે. બહારની હારના ૨૨ ઉછા દેખાકાર અને ટોચે અખીદાર હોય છે; અંદરની હારના ૬ ઉછા બરેત લાંબાકાર હોય છે, ફૂલમાં યુકેસરે ૬ હોય છે અને તે ફૂલપાણિની નળી ઉપરના અંદરની હારના ૬ ઉછાએ સાથે ગોઠાયેલા હોય છે. આ ઉપરાંત ફૂલમાં ૬ બેંચ યુકેસરે હોય છે અને તે ૬ યુકેસરે સાથે બારફરની ચોઢાચોઢા હોય છે. પરામધ્ય પીવાશ પડતા બરેત ફેનનું, અખીદાર અને યુકેસરતંતુ નળકું લાંબું હોય છે. ફૂલમાં બીજાંબર પર દેશમી રવાડી હોય છે. તેમાં ૧૨ મેષ હોય છે.

રાયણની ફળને રાયણાં કહે છે. દરેક ફળ ટૂંકી ૧ ઇંચ લાંબું, ને લંબગોળ અથવા ઘડા આકારનું હોય છે. તેમાંથી દુધ નીકળે છે. ફળમાં ૧ (ક્યમિલ ૨) લીસાં, ચળકતાં, કાળાં બરેત અને એક છેડે ઝોળ તથા બીજાં છેડે અખીદાર તેમજ સદેખ ચપટાં બીજ હોય છે. ફળ રાત્રાતમાં લીલાં હોય છે, પરંતુ પાકે છે ત્યારે પીળાં થાય છે. સૂકાં ફળને રાયણકડી અથવા રાયણકડી કહે છે. રાયણ અપ્રમાદિ (મહુરા), બારસલી, ખીટુ વગેરેના) વર્ગની વનસ્પતિ છે. તે બીજ વડે ત્રણઢાંમાં આવે છે અને બહુ ધીમે ઊગતી વનસ્પતિ છે.

રાયણના ઝાડમાંથી રાત્રાપડતો હુદર નીકળે છે. તેનાં બીજાંમાંથી તેલ મળે છે. તેનું લાકડું પળું કઠણ, મજબૂત અને ચીકણું હોય છે. ને એકઠું બારે હોય છે કે તેના એક પનફૂટ અધિયાનું નળન ૬૦ થી ૭૨ વરસ હોય છે. તેને ઉપયોગ રોડની પીઢવાના સાંધા, તેલ કાઢવાની ધાણી, ખેતીનાં એનરો, મહાનના યાંત્રા, ફરિયર વગેરે બનાવવામાં થાય છે. રંગેલા કાપડની કુદી કરના માટે પણ શાદા યોડા પણ રાયણના લાકડામાંથી ન બનાવવામાં આવે છે. રાયણનાં પાન દોરોને ચારા તરીકે અપાય છે.

આયુર્વેદ તેમજ યુનાની બંને વેદમાં રાયણ વપરાય છે. તેનાં સર્વે એક ઉપયોગી ગણાય છે. ચરક તેમજ સુસ્રુતે તેનાં ઔષધીય ગુણ વિશે નોંધ કરેલી છે. રાયણાં પ્રોષ્ટિક, મરમીને શાંત કરનાર અને તરસ મટાડનાર છે. હાંધ મળે તે સારાં ગણાય છે. તે પિત્ત, પ્રેમ, ત્રિદોષ, ક્ષય, બળ, મૂત્રા, રક્તનિકાર વગેરે મટાડે છે ને શેડ માટે ઉપયોગી ગણાય છે. રાયણમાંથી નીકળેલું દુધ દુખતી દાંડ પર લગાડવામાં આવે છે. રાયણનાં બીજને પાણીમાં ઘસીને વીંછી-વા ટેબ પર ત્રણઢાંવાથી વીંછીનું ચેર લીતરે છે. રાયણકડી બહુ બાષ્પક છે. રાયણની ઊભ તેમજ ફળ માઠી ગણાય છે.

પ્રદર, રક્તપિત્ત તેમજ વાતવિષ્ણમાં રાયણ અને કોડીનાં પાન ધીમાં શેડી આપવામાં આવે છે. સ્ત્રીએને ધાતુસામર્થ્ય રાયણનાં પાનનો રસ આપવામાં આવે છે. કોંકણમાં ગરમાળાં પાન ને કોડીનાં બીજને રાયણના દુધ સાથે વાડી ચુકાડ પર યોપડવામાં આવે છે.

વ ઉ-નતિનું આકાશ સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે ગળેદબાવ મારણ કરીને આપઠ મોકળું પડ્યું છે! સંજોય સાધન કે જાગ્યને દોષ દેનાર પોતાની ન અસહિતનો એકાર કરે છે.

રમણલાલ દેસાઈ (૧૯૩૦) ના પદમાં 'રમણભૂષણ' (૧૯૩૩) નું નામ આઈ સોસાયટી' હાથથી એમને એ વખતે ત્યાંના પ્રદેશની એક કવિતા મુખ્યત્વે. આ પદમાં આવેલો. આ મુખ પ્રકરે જુલુલ-રામ અને દાદા મહાદેવ એને દાખલ દેતા, એને હું ચોખ્ખામાં સાચા અભિપ્રાય સમજી પૂ. ૨. ૩. ૪. ચિત્રકાર એ એક મહેલ કરીને ચિત્ર-કારના ચિત્રકાર છે એ કહેવું વધારે સાચુ છે. ૩૦ દેસાઈ, રસિકલાલ પરીખ, સોમાલાલ શાહ અને બીજા યજ્ઞ પીળીયા પ્રદેશમાં એમનું આરંભક થેન થયેલીને કારણે કહેવાય છે. રમણભૂષણ નથી, સંસ્કાર છે; અને આ ચન્દ્રો ભયારે સાહિત્યની સીમા વિસ્તારીને કલાને સાધનાં લીધી ભારે તેમની પસંદગી આપેલા પદો.

પછી પરી આવેલા વિભવરાય વેલોડા, વિસિષ્ટ વિવેચક તરીકે એમણે નામના મેળવી છે. એક કાળે એણે સાહિત્ય સંસ્થાના મુખ્ય-પત્ર 'યુગશત'ના તંત્રી હતા, અને એમના 'માનસી'ના છે; પણ એ પ્રતિષ્ઠા સાર્વજનિક 'સીમુડી'એ પ્રાપ્ત કરેલી એ સુદી ન ભવતી હતી. એના અને કવિઓને 'સીમુડી' શોભાનું લાગતું. સાહિત્યની સાધનામાં તન મન થન, —મનથી અધિક મન અને મનથી અધિક તન ખર્ચવામાં વિભવરાયની બરાબરી કાઢ કરી શકે એમ નથી. ૧૯૩૨ની આસપાસ રમણલાલ દેસાઈની નવલકથાનું એ નવનું હતું. એમની કવિતાના કાંચકામાં 'દિવ્ય ચક્ર'ને 'ભારેલા અગ્નિ' અને ભારે લખાઈલા; અને એ રીતે એમને આપાંગિલો ચન્દ્રો વધારવાને વધારાએ હતો. એના અને વાચકના વર્ષ પાસેનો તે વાચકને એમાં રમણલાલ વિશેષ પ્રીતિપાત્ર રહ્યો છે. આના અનુ-સંધાનમાં મારે અહીં હમીરનું એકદમ જ સાહિત્યકારોમાં રમણલાલ સંબંધ મળ્યા છે.

ચન્દ્રો નરત પટેલ (૧૯૩૧) નાટ્ય - ચુનીલાલ રાહલ (૧૯૩૩) નાટ્ય
૧૯૫ (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

ચુનીલાલ રાહલ (૧૯૩૩) નાટ્ય - વિષ્ણુનાથ રાહલ (૧૯૩૫) વિદે-
રમણભૂષણ એટલું નામ તમે સાંભળ્યું છે? હિંદીવાદન-
અર્થે 'સી' છે, મનોમના ભોળિયા છે. એમનાં 'અજાણ', 'એક
અને 'સોમનાથ' પદમાં કલ્પાર અને વિમલવાર પુસ્તકોમાંથી
એક પદ વાંચીશો તો તેની તમને ખાતરી થશે એમને બોલ્યા છે.
૧૯૩૩ના ચન્દ્રો અર્થે બાલ સાહિત્ય સભાને અમિતેનકન પદ
૧૯૩૪ના ચન્દ્રો ચુનીલાલ અને 'કેડો કમાણી' એ
મળવામાં વધે પાંચ વરસોના આમે પંચાનન આપતે તે બિ-
સાચે જ લખ્યું. ચુનીલાલ 'કાવ્યગોચર'થી ને કમાણી 'કમાણી
પ્રથમ પંક્તિના કવિઓ તરીકે રચવાય મુકાબ દેતા અને બન-
પણીની કવિતાઓ વિશેષ રીતે કમાણી સમર્થન કરે છે. બન્નેની ના-
વલિલા, વિવેચન વગેરેમાં પણ કમાણી મેળાવેલી છે. કમાણી
'અગ્નિ-એક અપવન' અને 'કલાત્ત કવિ' અભ્યાસીને બધ
ઉપલેખી છે. ચુનીલાલ 'અગ્નિ-એક કવિતા' એકે એક કવિતામાં
નાંચા વિના પાંચ તેમ નથી.

૧૯૩૫માં વિષ્ણુનાથ બટ, 'કમાણી વિષ્ણુપ્રસાદ વિરેલી ૪
'૫માં રાતરાય માંડા—આ તમે વિવેચકોની સેવા પ્રિય
ભાવની મળી છે. વિષ્ણુનાથ વિશાળ નામનામાંથી સરસ સાહિ-
ત્યને—દાખલા તરીકે અદ્યુત એટલું એમનું 'કોર નર્મ'। વિષ-
પ્રસાદની વિવેચના ખીરમંચી, પરિશોદનરીત પણ રવત' રાહલ
શબ્દનું સામ્યને સંસ્કૃત શાખા અને સાહિત્ય. તમે આવી અર્થ
વત વિશિષ્ટતા સમામેલી છે.

ચન્દ્રવર્ણ મહેતાને કવિ કહેવાય નાહકાર, એ કહેવા છે. ૪
૧૯૩૬ની ચન્દ્રો એમની રેખાપિત્રી સેવાની ૧૯૩૬ થયેલો
નથી છે. શિતે એના સર્જક નાહકાર છે એવા જ કુશળ નર
એમની સાથે લખતા પર કલ્પવાનું અને ચન્દ્રો છે, એકે એક કહે
તે વધારે માવનું પડશે. એમની 'નરપ'ની સેવાના અગત્યમાં ન
સભી: આવી દેલે તેા ચુનીલાલ નાટ્યો વેંચવાના લાગત અને જ
અગિ જ'થી આવત. દસકાથી વધારે વરસથી એમણે કલાત્ત કવિ
રેહિયો. એમની ચુનીલાલ વિશાળ સંપાતન રમણના સાથે
આવ્યું છે. આ કાર્ય રેહ્યું કપલ છે તે તેા એ ભય છે તે ભયે
એને ને નથી ભયના તેમને ભયના-ભયના ભયનું નથી. ૬
ચન્દ્રવર્ણ આપણા અમિતેનકન અધિકારી છે.

ચુનીલાલ વર્ધમાન રાહલ (૧૯૩૬) અને ચુનીલાલ પાંચ-
માઈ આધાર (૧૯૩૫)ને પણ સાથે લખે એ સાહે છે. બન્ને સહ-
નવલકથાકાર છે, હિંદીવાદમાંથી વરત મેળવે છે અને એને વાહા
રેહવામાં માને છે. ચુનીલાલને આ દિશામાં આમલ કરીને લખ

કનુભાઈ દેસાઈ (૧૯૩૮) કલા ક્રમમાંને ભેળી (૧૯૩૯) કાન્ય
જનાર સુનીલાલ દત્તા, એ જાને માટે માનની વાત છે. વચ્ચે સુખ-
વંતરાય સિંઘાસુધિ તરફ જોતા, પણ ખાંડજીવી એમણે એ પ્રવૃત્તિ
પડતી મૂકી છે. સુનીલાઈએ જરસો સુધી—“સાહિત્યચર્ચા”નું સંસ્કાર-
લેખન” કહ્યું છે. આને એમનું નામ આપણા વતન આકાશિક “પ્રભ-
ભંધુ”ના પહેલે પાને સહવેતરી તરીકે આપે છે: પણ “પ્રભભંધુ” અને
સુનીલાઈ વચ્ચે તે બંન્નપુરાણું તેા ય નિત્યનવું સહુભ્ય છે એ
આણું પત્રજનમ બાણું છે.

કદ કેસાઈ વિષે કાંઈ કહેતાં હું અગમઠાં છું. પચ્ચાસેક વર્ષ
પહેલાં, અમારા અલ્પાસકાળમાં, કલારાના કલાકા અને દિવસોના
દિવસો સુધી આમે સાહિત્યકલાની ચર્ચા કરી છે. એમના જેવા
લઘુના કલાકાર જે” એથેા તથી. એથેરજી અને પરસેવા બન્ને કપર
આંધાર રાજી છે. એમની અને કવિત્રામદિગોમાં અને “ભરતગિતાય”
“અમરાન્ય” વગેરે ચમત્કિયેતના કલાનિદર્શનમાં આતી પ્રતીતિ ધરો.
૧૯૩૮ના ચન્દ્રકનું માન એમને મળ્યું એ સર્વે વાતે યોગ્ય હવું.

સાથેસાથે સાપ્ત અને રાસનાન” ચિત્રકાર રસિકલાલ પરીખને
લઈએ. આ પ્રથમ પંક્તિના કલાકાર મુંબઈની ને. ને. ૧૨૩ આઈ
આઈની પરીક્ષામાં પણ પ્રથમ આવેલા. ત્યાંની આઈ સોસાયેટી
તરફથી પણ એ સુવર્ણચન્દ્રક પામ્યા છે. રસિકલાલ મુંબઈ ચિત્રકાર
ઉપરાંત સુધક મુતિધાર પણ છે. ૧૯૪૨ના ચન્દ્રકથી એમની કલાની
કાર થઈ હતી.

એમ નથી લાગતું કે અત્યાર લગી આપણે પછી કુંભીર વાત કરી ?
ધનસુખલાલ મહેતાને ફાળે ૧૯૪૦ની ચન્દ્રક જતાં એમણે દારવનું
પૂલ રજીસ્ટ્રારીયું હતું. આશરે પંચોત્તીસ વર્ષથી એ મુખ્યત્વે લઘુના
સાહિત્યની સતત ને સરસ સેવા કરતા આવ્યા છે, એટલે માટે તમને
એમની માંડીને કોળખાણું આપવાની ન હોય. અહીં એટલું ઉમેર્યો
નિર્વા નથી રહેવાનું કે જીવનની કલ્પનાને અંતરમાં સમાવીને એમણે
ને હસતાં મોં રાખ્યું છે અને અન્યને હસાવ્યાં છે એ સિદ્ધિ વિરત છે.

અને ૧૯૪૧ માટે નક્કી પડ્યા ન્યૂનીન્દ દરે. આ અનિવાર્ય હતું.
ધનસુખલાલે અને ન્યૂનીન્દે જેમ એવા મળીને “અમે ભાઈ” લખ્યું,
તેમ અન્યન પણ બન્ને સાથે દોષ એ ન રોતે તે ન્યૂનીન્દનું દારવ-
સાહિત્ય સુલભની ભાષામાં તેા અલેક છે ન: પણ અન્ય ભારતીય
ભાષામાં જે એમની જેની નક્કી નહિ નરે. એમનું વાચણ સંખળકું
જેવા ઉપરથી પછવાનું માન થાય છે કે સિંહલાલે રાખનું નેહનું
‘શરમાળ’ કપનામ કનુભાઈએ કયા દિસાલે રાખ્યું હતો ? કન-
ભાઈને તેા “અલ્પલાવન” કે એવું કંઈ બંધ બેસે ! પણ પાણું એ નામ
તેા રસિભાઈએ પોતા વારને પસંદ કર્યાનું યાદ આવે છે !

ધનસુખલાલ મહેતા(૧૯૪૦)નું ય ન્યૂનીન્દ દરે (૧૯૪૧) દારવ
એટલે હસીદસીને દારી બનું. એમના ‘વંતર’ના સામી જેલે
નથી વાંચ્યા તેણે જીવનનો આનંદ એથી છે.

સાહિત્ય અને કલાની નેહની સાથે ૧૯૪૩માં સંગીતરવીશકારતાં
તેની વિપુલી રચાઈ. ચન્દ્રક માટે પંડિત કોમકારનાથ ઠાકરનું નામ
બદેર યતાં એમ્મા સાહિત્યકાર હરેવાય કે કેમ, એ વિષે કલાપાલ
જોલો. એ અરમાને હતો. કોમકારનાથની સારીતમ વિષે કહ્યું
હરેવું એમારા જેવા માટે વધુપડતું, અરે અવિલેખ્યું: પરંતુ ચન્દ્રક
પ્રદાનવિધિ પ્રસંગે એમણે આપેલા ભાવણમાંથી કંડિકા કલારવાનો
દક તેા હું બસાવું છું:

“સાહિત્ય અને સંગીતને હું તેા સદૈવ સહોદર ન માનતો આવો
છું. મારણ સાહિત્યને હું જીવન છે અને સંગીત જેના જીવનનો નિષ્કા
છે એવી ધોણાપુસ્તકધારિણી ભગવતી ભારતી માતાનાં શુભલ પૂરો
ધરને ધાવીને ન જેમનાં જીવનમાં પ્રવરત ધડાયાં છે એવા સાહિત્ય
કાર અને સંગીતકારને માટે મા નર્યાય ભાઈ સિરાય અન્ય કયે
સુંબેષ યોગ્ય મળ્યા ? આપણી ને આંખો ને સાથે ન નરને છે
સાથે ન જીવે છે અને સદૈવ ને સાથે ન રહે છે, સુમે છે, હરેવે
અને રજો છે એવું સદજીવન જીવતાં આપણાં મધુભોને વામસન
હી જુદાં મળવાથી રો લાલ રો, રો અંધ સરોડી ?”

કોણ હરેવે કે કોમકારનાથ શુદ્ધ સાહિત્યકાર નથી ?
અને પછી તેા ચન્દ્રકની સીમા એથી ય આગળ નથી હતી
૧૯૪૭નો ચન્દ્રક હરિનારાયણ આચાર્યને એમના પ્રતિવિજ્ઞાન માટે
ખળેલા હતા. હરિનારાયણનો ન્યાયામક વિષયનો અભ્યાસ પણ હરે
છે અને શુભરાતને કોનો ય લાભ લેવો એવું એ.

રેકેન્ડાઈ પર્વતી (૧૯૪૦) કલા-કોમકારનાથ ઠાકર(૧૯૪૧)સંગીત
(નવેમ્બર ૧૯૪૧) ૮૧૨

તેર વર્ષ વિતાવ્યાં. ૧૮૨૪માં એ મેજર બન્યાને ૧૮૨૬માં લેફ્ટનન્ટ
કનૈલ. ઈંગ્લાંડમાં તો એમનો ધણો સમય, હિંદમાં બેઠો ફરીથી સામ-
ગ્રીની વ્યવસ્થામાં, ને પોતાના પુરતકનું સંપાદન કરવામાં જીવીશો.
૧૮૨૬ ને ૧૮૩૨ વચ્ચે પ્રસિદ્ધ થયેલ 'સાન્ડરમાનના એમના ઈન્-
દિરા સંગ્રહ, ને ૧૮૩૬માં એમના મૃત્યુ પછી પ્રસિદ્ધ થયેલ 'પરિશિષ્ટ
હિંદના પ્રવાસ' એમને બીજા યાત્રી આપી. સૌંદર્ય અંશિયાદિક
સોસાયટી જેની સાથે પણ એમને ગાંઠ સંપર્ક હોય, તેના લાચર-
રિયન તરીકે પણ થોડો સમય એમણે કામ કરેલું.

૧૮૨૧ની ૧૬મી નવેમ્બરે ડૉ. દેનરી કલકત્તાની પુત્રી લુ-
લિયા સાથે એમનાં લગ્ન થયાં, ૧૮૩૫માં રીતન્ટ પાર્કમાં એક ઘરમાં
એ ઈરીકામ થયા, ને તે જ વર્ષની ૧૭મી નવેમ્બરે એમનું અવસાન થયું.
કનૈલ ટોડના ચરિત્રની બીજી બાબતનું વિષય પંચ મુંસરલાલજીએ
'ભારતનાં ઐતિહાસિક સામ્ય'માં આપ્યું છે પણ પંચ મુંસરે એકલે પેઠેલ
લખે છે કે કંપનીના એજન્ટ તરીકે ટોડે તે મુખ્ય કામ કે કરવાનું
હતું કે સામ્યપૂતોને ખૂબ ચડાવીને તેમને મરાઠા અને મુસલમાનોની
વિકલ્પ હમેશાં ફરફાવી કરવા, જેથી એમના મનમાં જેનો પ્રત્યેક તિર-
સ્કાર પેદા થાય, અને આ ત્રણે લતિએ ભારતની રચાઈનલાને નામે
અંતરેની સાથે એક ન થઈ નહ. ટોડનો પ્રસિદ્ધ મંથ 'સાન્ડરમાન'
આ વહેરા નજર સમક્ષ રાખીને જ જાણીએ છે. આ મંથ મરાઠા તથા
મુસલમાનો બંનેની વિકલ્પ અને કલિપ્ત તથા અપયુક્ત ય ત્રાસોથી
ભરપૂર છે. ભારતના સૌથી વધારે યોગ્ય, સૌથી વધારે મહાન અને
કલ્પનિક સમ્રાટ અહમદને પણ કલ્પિત કરવામાં કનૈલ ટોડ પાછું
વાળીને ભેળેડું નથી. પરંતુ પોતાનો જાનબીય હેતુ પાર પાડવામાં એને
અલભત આશ્ચર્યજનક સફળતા મળી. સર રેવિંડ આંકરેભાગી લખે
કે કનૈલ ટોડ સામ્યપૂતોના સામ્યો તથા સારકારે પાસેથી ખૂબ
પાણી અને લાચરકેવલ પણ પડાવતો હતો.

આ આખીયે યોજના પાછળ કે વિચરણ ને રૂંદરા હતાં તેની
પ્રતીતિ હોઈ રહેકેમની દાસરીમાંથી છે. એનો પે છે કે 'ને
કલાય ખુશી રીતે ન બની શકે તોપણ એકાદમાં એકલું વ્યવહારમાં
તો એજેન્સ સરકારે આ દેશના અધિરાજપદે રચાવી દેવાનો આ-
લો. હરેશ હોવાને એમણે. દેશની બાબતો રિયાસતે રીતસર ન બને
તો પણ વારિસતરી તે આપણા સામંત જેવી જ રહેવી એમણે.'
આમ હતાં કનૈલ ટોડે એના મંથ દ્વારા કલિદાસચેતનાં કલ્પે કામ
પામત તો રહેશે જ. ('સામ્યપૂતલ્યુ'માંથી મુદ્રાસવપાસા સાથે)

દ્રાવિડ દેશમાં જઈ વસેલા સૌરાષ્ટ્રીએ
સૌરાષ્ટ્રથી લગભગ ભારતો માર્ગ દૂર, છેક દ્રાવિડ દેશમાં
લગભગ લાગેલ માણસોની એક નલિ વસે છે. એ લોકો પોતાને
'સૌરાષ્ટ્ર બ્રાહ્મણ' કહેવડાવે છે. દક્ષિણના (ખાસ કરીને મદુરા
જિલ્લાના) એડેટિયર ગ્રંથોમાં અને દક્ષિણની નલિમિતે લગત
ગ્રંથોમાં એ લલિનાં વિસ્તૃત વર્ણનો છે. એ લોકો આજે વ્યવહારમાં
પોની તાગિલ ભાષા વાપરે છે, પણ ધરમાં ને બોલે છે તેને
'મી' બોલી કહે છે. તાગિલમાં એ લોકોને 'પદ્મનુલકરન' કહે
જેના અર્થ 'દેશની કાપડ વણવારા' એવા થાય છે. મુન્સર-
માં ને એક બંગલુપુત્રો આવ્યા તેમાં, મહામદ ગંજની કે
એ. હીનની ચડાઈ વખતે લોકોના બમણુપુત્રમાં ને લોકો નામ
તે દક્ષિણમાં દેવગિરિ, વિજયનગર વગેરે રચેલોએ રહેતા રહેતા
ઉપરે મદુરાની આસપાસ રિયર થયા. એમનાં લગભગ ગોત્રો-
ન્યાર વખતે સામસમ્યે આ પ્રમાણે બોલે છે. 'તમે કોણ છો ને
યાંથી આવ્યા છો?' જવાબ: 'અમે સૌરાષ્ટ્રના બીએ; ત્યાંથી દેવ-
પુત્ર (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

ગિરિ આવતોને વરધા; ત્યાંથી વિજયનગર, અને ત્યાંથી મદુરામાં
આવ્યા.' જર અને દુન્યા બંને પછે આ પ્રમાણે પૂછે છે અને જવાબ
દે છે. આ લોકો હજીથી અને નેવારી છે. તાગિલ બ્રાહ્મણ એમને
બ્રાહ્મણ ગણવામાં વાંધો લેતા. સત્તરમી સદીમાં દેહલીક તકસારો
પછી મદુરાસળી મંથમગાએ એમને બ્રાહ્મણનું કેપાલો કરવાનો પર-
વાનો લખી આપ્યો.

બાધાસાચની દૃષ્ટિએ એમની જાણનો પણ અત્યાસ કરવા
જોડે છે. એમની ગોત્રીમાં આપણા ચાંદો સાથે કલક, તેલુડુ અને
તાગિલ ચાંદો બનેલા છે. ૧૮૨૬માં મીંધીલ મદુરા મથા ત્યારે
તેમણે એ બાધામાં એમને માનપત્ર આપેલું તેમાં, એ લોકનું મુખ્ય
કામ ને 'સંકલિ બાંધણી'નું છે તેનો કલ્પેલ એમણે 'ચુનની બંદિને
એ રીતે ફરેલા. બેળકોમાં એ લોકોના એક લનો છે તેને
'સોરાષ્ટ્ર પદ' કહે છે.
— લગભગ સિવા લીપરાવ
(મદુરાનું ઇલિદાસ પરિવહ-પ્રસંગેન વખતના વ્યાખ્યાનમાંથી)

આધી ચરેડો બોરાક

ધાન્યો અને બીજેલથી સારીરને મરમી ને કામ કરવાની શક્તિ
મળે, પણ મજબૂત હાડકાં અને માંસ બનવાવા માટે તો રોનના
બોરાકમાં શેડિન અથવા માંસકલતરો અને શરો ને એકલે આપણે
પણે લાગે અત્રાદારી હોઈ માંસક તત્ત્વો મેળવવા તુલાંતુલાં કડોળો
કપર આધાર રાખવો પડે છે. પછુ તેમાંનાં પ્રાટિનો મધ્યમ કાટિયાં છે.
પ્રાણીઓનાં કલેનાં, માંસ, મજા, ઈડાં વગેરે પદાર્થો અને દુધમાં
જ ઇતમ પ્રાટિનો તો છે. પણ આપણે તો તે પછી ફક્ત દુધ જ લઈ
સોય; અને માણસ દીઠ સવારસલતર દુધ-સાંભળેલો, પણ આપણે ત્યાં
એથી પાંચમા સામનું જ દુધ મળે છે. વળી તે એકલું બધું મોંડું છે
કે મધ્યમ અને મરીળ વર્ગને તે વગર જ ચલાવી લેવું પડે છે. આથી
આપણે અહીંના અત્રાદારીમિને અત્રાત્રાના મધ્યમ પ્રાટિનો પરજ
નહયે આધાર રાખવો પડે છે. એટલે આપણાં સરી રિતપ્રતિલન
નબમાં જ પડે છે અને આપણી કલરતીપ્રલ નબની બનતી નહ. છે.
તેમનું આપણે અત્રાદારીમિમાં માંસ, મજા અને ઈડાં ખાવાં જ આ
સવાલનો જવાબ હોલના વિસાનીમિએ દગમ્માં આપ્યો છે.

મહેશ મહામુદ્દ વખતે જર્મનીને ત્યારે અનાંજ અને માંસની
તીલ લેવી પડવામાં સરી ત્યારે ત્યાંના પેલાનિમિએ બોરાક પર અંખ-
તરા સરી રોધી કાઢેલું કે આપણા બોરાક વગેરેમાં ને આશો આવે
છે તે 'ચીરક' ખમીરે લલમ પ્રસંગેનાં માંસક તત્ત્વોથી ભરપૂર હોય છે
આ ખમીરો એક નવના કીડા ઠાંડવા છે. તે એકલા બધા કીડા
છે તેમને નેલતે તો સાચમાં સલક સુકાઈએ મંથ નેલેલો. એકલે સારસ
દય જવામાં લાગેલું ઠાંડવા રહેલું છે. તે ઠાંડવામાં પણ કલતારહે છે.

ગોખા, જલ વગેરે ધાન્યો, મહુડાં, દ્રાક્ષ, ખનુર, સફર-
જલ વગેરે ખીડાં કળો, ગોળની રસી કે બીજી એવી ચીરસાચી
ચીજોના રસ કરી તેને દવામાં રાખવામાં આવે, તો તે ઠાંડ તેમાં
લકાઈમાંથી પડે અને તે તેમાં વધે આ ખમીરો વધે ત્યારે તે રસ
દવાઈ અને તેમાં દારૂ પેલા લાવ. જાપણમાં ધરમાં ઠાંડનાં, ઈડાં,
ઈંલી, માંડ, વડાં, જ્યેમી વગેરે બનાવીએ બીએ, ત્યારે તેમાંના
ખીસમાં પણ દવામર્મનાં ખાગીસોના ઠાંડવા પડે છે અને, તે ખીડે
પણ એટલે છે તેમાં પણ પુષ્કળ ખમીરોના ઠાંડવા વધે છે. આ ખીડે
બાર કલાક સુધી બેઠેલું તો તેમાં લાખજો બેઠા રહે પેલા થાય છે
અને કલાખનાં મહુડાંનાં મીઠાં ફૂલોને રસ ફેરે છે. તે
રસમાં થાકુક લૂનું ખમીર નાખવાથી તે બેઠેલુવાની કિયા જલ-
દીથી આલે છે ને ફેફડાના રસની કપર ને કવરા જેવું તરી આવે

છે, તેમાં પુષ્કળ ખમીરી છેડવા હોય છે. જ્યારે દારૂ બનાવવા ત્યારે તે કચરાને નાશો મળીને બહાર કાઢી નંખાય છે. આ ખમીરનો રવાના કરવા માટેના હોય છે તેથી તે ખવાઈ નથી. એ ખમીરમાંથી જર્મન પેસ્ટાનિકોએ કડવાસ કાઢીને મિઠાસ મૂકી અને તેનો ઉપયોગ સરકરી જોના પોરાક તરીકે કરાવે. ઇંગ્લેંડે બીજા મહાપુષ્ક વખતે ઇંગ્લેંડને પણ એવી જ ખોરાકની તૈયારી નડવાથી તેણે પણ એ ખમીરના પ્રયોગો કર્યા, અને તેને સુકવેને તેની ટીકડીએ બનાવી પેતાના ફેશનમાં લઈકરેને તે મોકલે. આના ક્વચ માંસદ તત્ત્વ તથા 'બી' વર્ગનાં સ્વરસત્ત્વ (વિટામિન)થી બહુરૂપ કેટલું ખમીર પેશાય થયે તેનો ખ્યાલ મેળવવા એક દાખલો લઈએ: એક પીપમાંનું પ્રવાહી ચોવીસ કલાક બેઠું તો તેથી કેટલું માંસદ તત્ત્વ પેશાય થાય તેટલું તત્ત્વ મેળવવા સાકર બે વરસની હાથના હુશ્કાટ્ટ આર થોપાએને ગારવા પડે! આલું ક્વચ માંસદ તત્ત્વ બહુવધા સાકર જોળની રસી, બરેહેલા કાળાસ વગેરે મેળ, માણસનાં ઉપયોગમાં અને એવા બહારનાં સરસાંન વડે પદાર્થો વાપરી શકાય; આ ખમીરમાં પ્રાણીનું માંસદ તત્ત્વ કેટલું જ ક્વચ માંસદ તત્ત્વ જીવનસરખી પણ હોય છે. તે ખમીર હરેરા, ખરદીઓ, ગાયો અને જીવનવર્તોને પણ આપી એવામાં આલું. આથી માથાની શક્તિ, વળનને દુધ વધુ અને અરધીએ રપ ટકા વધારે છંદાં મૂકતી થઈ. માણસોને પણ આના ખમીરનો બૂકો ખોરાકના આપવામાં ગારી શકે તેવા બાંધો સુધર્યા.

આ ઉપરી વાત આપણાં આરોગ્ય દેશને માટે વધુ અવગત છે. આપણે આપણાં ઘરમાં લાગણો ખમીરી રોડ વપત્ર કરી વાપરી શકીએ તેમ જીએ. આપણાં ટોર્નાં, હેડાં, બચ્ચુટોર્નાં, વડાં, હાંડેલાં અથવા ડેંગેલું, વગેરેમાં સાંજે લેવાર ફેકા ખીરાને સમારમાં આપે આપે છે. એવી યોગે રોજ ખરાય તો તેમાંના ખમીરનાં ક્વચ માંસદ તત્ત્વ તથા 'બી' વર્ગનાં બધાં જીવનસરતો તો લાગુ પડે. તે એવી રીતેલી યોગિમાં ખીરે કરતી વખતે હદો વાપરું હોય, તે તે ભવના પણ ખમીરી છેડવા તેમાં જીએ. વળી સવારે બાંધેલી કણકની સાંજે યોગે બનાવી હોય તો તેમાં પણ ખમીર પડે; અને તે ખમીર ત્યાં વધે અને તેથી તેને પણ આપે આપે. વળી ફેરોજ એ આપે આપેલી કણક વાપ તેમાંથી થોડી રાખી લઈ તેને બીજા કલાકની કણકમાં મેળવે, તે તે કણકમાં ખૂબ સારો આપે આપે. આવી ખમીરી રીતેલી ખાવાની રેવ પાડવામાં આવે, તો પ્રમતે ખમીરનો લાભ મળે.

તે બનાવવાની પ્રત્યેક પેતાનાં અને પેતાની બાંધવની પ્રત્યેક રીતે સુધારવાં હોય, તે તેણે પેતાની ખાવાની રેવો સુધારવાની જરૂર છે. તે રોજ સવારે બેચણ ટોર્નાં, બચણ, હાંડેલાં અથવા ડેંગેલું, હેડાં અને હેડેલી ખાવ અને સાંજે ખમીરી રીતેલી ખાવ તો તેમાંથી માંસ, મગજ, છંદાં અને દુધ લઈએ. જી લાભ મળે. આની વિરુદ્ધ કેટલાકો ખરચ અને કઠાકૂટના સવાલ બેસા કરે. પણ આમાં કંઈ કઠાકૂટ નથી. સાંજે એ કણક બંધાય છે તેને બહારે રાત્રીની રીતેલી કણક સવારે બાંધીને તેની સાંજે વળી બનાવવામાં આવે. ટોર્નાં વગેરે બનાવતાં તો આપણે નથી ન. વળી ટોર્નાં, હેડાં વગેરે પાણન તે ખરચ પણ આપી માય છે. અંતે આ ખોરાકથી બેવડો લાભ મળે.

(અર્થદાનનાં માંથી તારવીને) — હરણ રેસાઈ

રાધાગાળી

અત્યંત સ્વસ્થતા સીનું નામ 'કાળી' નથી હોતું? તે તદ્દન કાળી સીનું નામ 'મરી' પણ હોય છે. તેણે જ એક અત્યંત મુંદર રૂલો ને પત્રવાળી વેલનું નામ લદવાયું પડયું છે. નામ છે 'રાધાગાળી.' અને બીયારી કાંઈ આજની જાવા નામે જોળખાય છે? ઉક પ્રાચીન વજતથી સંસ્કૃતમાં પણ એને 'હલિહારિકા' (અંતરે 'હલિયાજોર નાર') નામે જોળખવામાં આવી છે. પ્રાચીન કાળમાં એવી ગાનવતી હતી, અને આને પણ છે, કે કોઈના ઘરને હાપરે આ લેવાનો દુકડો નાખવામાં આવે તો તે ધરમાં વડવાઈ થાય મારાઈમાં પણ અને 'કળકાળી' કહે છે અને તેનો બર્ણ પણ 'લટનાઈયું' ન થાય છે. આપણાં આમદારમાં તો એના સ્વસ્થતા પણ રૂઢ થઈ ગયા છે કે જ્યારે કોઈના ઘરમાં ગતરૂં લઈ જાય છે તો હોય ત્યારે 'એને હાપરે કોઈએ રાધાગાળી નાખી છે' એવું કહેવાય છે. સીનું બીનું નામ 'લાયુરી' ને 'હલિની' છે. સીનાં પાનને આકાર (અને મૂળને પણ કંઈક) ઢળ લેના હોઈ, તે પરથી આ નામ પડયું હોય.

આ 'રાધાગાળી' આપણી વાડો પર જીએ છે. તેના મૂળમાં ફેડ હોય છે અને એ ફેડ હેરી છે. આપણે જે સ્વસ્થતા 'રાધાગાળી' રજાઓમાં છે તેમાં એ પણ છે; પણ બીનું હેરોની જે રોગોમાં ગાનમાં વાપરવાની રીત તરીકે તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. તેના મૂળ ઉપરોક્તતાને મળતા છે; તે બહુ લગાડે છે, જાનતું જોઈને બળ આપે તેને તાવને દૂર કરે છે. એના આકાર વજનને ઇંચક વજનનો હોઈ તેને 'દ્વિધો વજનના' કહે છે, પણ તે નામ થોમ્ય નથી. ગળાને ને આ બળને જુદાજુદા વર્ગનાં છે. વજનના મોરવેલના વર્ગને છે જ્યારે આ સરજુ-કુંડળીના વર્ગની છે. તેમાં ફેડતો આકાર અમિરિયા જેવા છે, તેથી સંસ્કૃતમાં તેને 'અમિરિયા' કે 'અમિરિયા' પણ કહે. સીનું બીનું ભવની ભવની જેવાં સંસ્કૃતમાં એનાં ફેડ, કુંડળાંની બહારની ભવની અમિરિયા જેવાં છે. પાંદડાં પણ લેવેલિયાં ને સુંદર મોઝાનના હોય છે અને તેથી હિંદીમાં તેને 'હિંદીરિયા સુપર્ણ' ('સર્વેત્તામ કીર્તિ') એવું નામ અપાયું છે. બગીચામાં ઉછેરવા જેવી નિતાનત મુંદર પરી એ છે. (ગુલાત સમાચાર)

'દિગ્ધ મારેટ્ટી' વાઈસનો ફેડ

વિષવાત મામોફીન કંપની 'દિગ્ધ મારેટ્ટી' વાઈસ'ના ફેડમાં પર આવડું પાળું સાંજળતા ફેડમાં વિચ અગારા ફેડ પરી રોડેલું છે. એ વિચ રોડાનની. કાન્સિસ બેડોઝ મારા કાલ થાય.

ફેડમાં નામ ની પર. સને ૧૮૮૪માં ચિરસ્તમાં એ જન્મેલો. એ ફેડમાં ખાસ જોવા જોલાદનો ન હોતો, તે સુધરોગના જેવી જેવી હતી પરથી તમે જોઈ શકો.

મારા કાકા કાન્સિસ બેડોઝ જ્યારે મામોફીન વચાડવા જોસતા ત્યારે ની પર બેરેખ જેના બેમળા પાડે મોં રાખીને 'સાંજળતા બેસેતો. તેથી મારા કાકાના મનામાં થઈ ફેડમાં જોલાદના રોડેલા અવાજ (His Master's Voice) સમજીને જ સાંજળતા બેસેતો હોય એમ લાગે છે!

આ પરથી મારા કાકાએ એવું એ રીતનું વિચ રોડી કાઢ્યું અને મામોફીન બનાવનાર એક પેઢીને જાણ્યું. પરંતુ એ કોસોને રૂમમાં અંજે રસ પડ્યો નહિ એટલે વિચ પાડે આપણું. ત્યારપછી એક ચિત્રની સલાહથી એણે ન્યૂ મામોફીન કંપનીને એ લેખ્યું, અને તે પછી તેમાં આગાધી ની પર જાળવિષવાત બની ગયા. — દ. એ. બેડોઝ

ટિકિટ સંગ્રહ

આજનો એ સંસારવ્યાપી શોખ કેમ કેળવવો તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિશાળ

સં અંક શરૂ કરવાની સાથે હવે તેનાં સાધનોનો પણ વિચાર કરવાની જરૂરી છે. એક મધ્યમ રિયલિટીના સોખોનો તેમજ નિર્ધાર્યોના માટે એ ફોટું ખર્ચાળ નીવડે. પણ તમે પ્રારંભિક જાનીને પણ આ રસ ઠોડી દેવાના ન હોય, તે એનાં સાધનો વસાવી લેવાં હિતાવહ છે; કેમકે રિહિટોની પરજા, સંસ્કરણની રચના, નર્મીકરણ, વ્યવસ્થા, રચના, વગેરે માટે એ જાણી જરૂરી છે. એક સામગ્રી અર્થ કરવાની મુશ્કેલી ન હોય તેણે પીરેથી એ સાધનો વસાવી લેવાં; અને તાર્કિક ન જ ખરીદી સાચા એવી તંત્ર રિયલિટી હોય તો અહીં એ સાધનો વર્ણનવાળા આવે તેના ઉપયોગનું તત્ત્વ સમાવેલ થઈ, તે મુશ્કેલી સારાં સાધનો સહી લેવાં; ને તે જ અસાધ્ય હોય ત્યાં કાળજીપૂર્વક અટકાવી દેવું.

કાળજી લઈને આલખ્યો. તેના અંગે પ્રશ્ન આવે છે-પ્રશ્નરૂપ રિયલિટી માંડીને જોતજુ માની સુધીના, પણ કાંઈ મામલાના જાણ નિર્ધાર્યોને આ શોખ લાગેલો હોય ને તેને માટે એ ખરીદી તત્ત્વજ્ઞ અસાધ્ય હોય તો શરૂઆત માટે રજૂ કરાવવામાં આવેલી ગવ-નોટ જાણી, તેમાં નીચેનાં વર્ણનો પ્રમાણની ચોખ્ખા, ખાનાં આંખોને કરી રાકે.

સામાજિક કારનાર પાસે થોડીક જ રિહિટો હોય તો તેણે પ્રારંભ પૂરવું સામાન્ય રિયલિટીનું વાલ આલખ જાણી રહેવું સાકર. તેમાં જુદા-જુદા રીટો માટે અલગ અલગ પાનાઓ રાખીને, પાનાને મથાલે તે રેશનું નામ, નેના દેશી બીગિલિંગ તથા નેતિદાસિક પરિચય, અને વિશાળ માટે તે રેશની એકાદ બે રિહિટોનાં ચિત્રો ઠાપેલાં હોય છે, અને તેની નીચે રિહિટો ચોટવા માટે આપું પણ બંદીને ખાનાં પાંચેલાં હોય છે. પણ જ્યારે સારી સંખ્યામાં રિહિટો થઈ જાય, ત્યારે પણ મોટાં ખાસ ચોખ્ખાવાળાં આલખમાં તે ખસેડી લેવી. એમાં આલખમાં દરેક રેશની એક-એક પ્રકારની રિહિટો માટે ખાસ અલગ ખાનું હોય છે, અને તે રિહિટનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન અથવા તો ચિત્ર કાં તો એ ખાનામાં હોય છે, કાં તો એ ખાનાંઓમાં નંબર હોય તેની સામેના પાના ઉપર તેના નંબર વાજે તેમાં વર્ણન આપેલાં હોય છે. એ આખાં આલખ-મોટાં પણ દુનિયાની બધી જ રિહિટોનાં

નિરીક્ષણો આજનાં તો અસાધ્ય જ છે, કેમકે આજે દુનિયામાં બધી મજાને રોડ લાખ એટલા પ્રકારની રિહિટો હશે! બની રાં તો એ મુશ્કેલી વધશે રીટો કાળજી રાખેલાં આલખમાં મરફદ કરનાં, એથી સગા-સામાં પાનાં પર ચોટીથી રિહિટો એક નીચી-નીચી સાથે વસાવેને જુદા ન પામે. કા તો, સામી પાનું રીટો રાખીને એક જ પાનું ચોટવાનાં ખાનવાળાં આલખમાં આવે છે તે લેવાં. પણ કા બધી ચોખ્ખાઓમાં મંજાઈ રહેવું ન હોય ને ચોટાટી છપ્પા મુશ્કેલી કાંઈ ખાસ રચનાથી રિહિટો ચોટાટી હોય, તો તેને માટે મુક્તિ મુશ્કેલીમાં આલખમાં પણ આવે છે, એમાં તમે છપ્પા મુશ્કેલી સમુદાયે ચોટી રાકો ને આટો ત્યારે તેમાં ફેરફાર પણ કરી રાકો. વળી એમાં અમુક એક જ રેશની રિહિટોનો સંકલ્પ કરતા હોય, અને એમને

એ સંકલ્પ આલખમાં પાનાંઓનાં ખાનાંની સંખ્યા ઉપર વડેના થઈ જાય, તેમણે ખરેખર પણ છૂટાં પૂરક કાંઈ આલખમાં જ સાચાં આલખમાં એ પ્રકારના કામને આવે છે: ધોળા ને કાળા, રેટલાં તાજાં માન્યો પસંદ કરે છે, એથી રિહિટોને રંગ લેવાનું પડે. પણ એ તો એવી એવી રીતે.

બીજું સાધન છે 'દિનિચ', એકો કુલર વાળા પાતળા પારદર્શક કાચની એકાદ નાળેલી રિહિટો, અને રીટો જ રિહિટો આલખમાં ચોટી રાખાય. આલખમાં પાનાં પર કોઈ રિહિટો સીપેસીપી લખેલી ન હોય; કે તેના ઉપર ચિત્રાઓને પણ ન ચોટાટી એથી રિહિટોને જાણ પડે, આલખ મંદ થાય, ને રિહિટો સંકલ્પમાં આવેલું જુદાવલ મળી જાય. મિલનમાં જે એકાદ એકો એ 'દિનિચ'નો એક ઉપર રિહિટો પર

'કુમાર'ના રજૂઆતમાં આવેલો 'રેશનરી રિયલિટી રીકરડ'માંથી નોંધના અનુમધાનમાં આજે રાજેન્દ્ર રમણિકલાલે જુદા આ માહિતી તથા ચિત્રસામગ્રી મોકલેલો: 'રેશનરી રીયલિટી' માટે 'અવધિ' સંસ્થામાં પ્રથમ રીકરડ તા. ૧૫-૮-૧૯૮૦ રાજ થયું. તે પણ બીજા રજૂ કરવામાં રેશનરીમાં રીકરડનું 'અવધિ' રીયલિટી રીયલિટીમાં થયું. એ એક જ રીકરડની આખી છાપ રેશનરીમાં છે. આ વખતની નાસિક રીયલિટી વખતના રીકરડની છાપ પણ આખી જ રેશનરીમાં નથી; નેમાં તારીખ અંધેલો છે. એવી જ છાપ ૨૧-૧-૧૯૮૦ રાજ પ્રવસતાકની જ રેશનરી રીકરડમાં, મુજબ વગેરેની રીકરડ એકોસોએ ખારી દેવી. આજેનાં આ વખતનું રીકરડ રેશનરીમાં ચોટી વારનું મળાય. પણ સંકલ્પ નાસિક રિયલિટીમાં તો ૧૫-૧૨-૧૯૮૦ રિયલિટી જ થયું છે.

બુનામદમાં નવાખનું રાખવું હવે તેની 'શોશક સરકાર' તરફથી રાખવો આંતરિક રૂપાક ખરે 'શોશક શોશક'ના નામથી ખરે પ્રકારની રિહિટો નીચેલી: ના આવે, ના આવે, ૧ આવે, ૧ આવે, ૧ આવે, તે પેલાં ના આવે વાળી રિહિટો અહીં આપી છે, એના ઉપર ચોટના સિદ્ધનું ચિત્ર છે.

પંડિત ઝોરે અશાલચી, રોનો સૂક્ષ્મ તરીકી ઝોરેનકો કરે આંતની, આપ અંધેરે આંતી

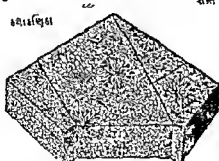

કેજરત અંતી ભાદેળ એક રાત્રે મીઠુબત્તી
સળગાવી રાન્નયના ખનનગો દિશાત્ત કચ્છ
હતા, ત્યારે મેં સરસારો કોચને ખનનગી કામે
રાજના આગ્યા. તેમને ઈશારતથી બેસાડી,
કામ પેઠું થતાં હજરત સાહેબે પેઠી મીઠુ-
બત્તી છુટાવી નાખી, અને મેજમાની બીજી
મીઠુબત્તી સળગાવી વાત શરૂ કરવા કહ્યું.
આથી આશ્ચર્ય વાળી ચરહારેકી કારણ પછ-
તાં હજરત સાહેબે કહ્યું, 'અત્યાર સુધી હું
રાન્નયનું કામ કરતો હતો, તેથી મેં રાન્નયની
મીઠુબત્તી સળગાવી હતી; હવે આપનું અંગત
કામ હોવાથી તે ખાટ રાન્નયની મીઠુબત્તી
સળગાવું તો હું મોરને અપ્રમાણિત કરું, તેથી
આ ચારી પીતાની મીઠુબત્તી સળગાવી છે.

અનેકાર્થે શબ્દઃ અપરાધન-સિપાઈના
પટ્ટાની પિંચળની લાગી, (તે પરાધી અપરાધો
અપરાધાઓ) ચિત્તચર્ચ, બાહ્ય કે પતરાટ.

કહેવતોના અર્થઃ કોનાની ભજવાણીમાં
નાખતી, (કર્ચાં 'ઝારી' શબ્દ પણ વપરાય
છે)-ગુણધર્મ કહે છે તે મુખ્ય. રોનાની
ભજ(તે ઝારી)પાણીમાં સાવચાપા ભેગ તેની
ખડાણી અને અનુચિત ઉપદેશ રહેલાં છે,
તે ન રીને, ભેગ થાય સાવચાપાને હંમત
ન હોય તેવું પામણું જોવામાં કે મેં હાથમાં
ચેરડ્યાપણું છે, એ આ કહેવતનો યોગ છે.

આખા પછી મેંએલાં કે કાષ્ટાનાં રવાનાં
પાછાએ મેંમિથેટકે રિવરિયાના પૂનામાંથી
પસવાળી કાચ પીકળી જરી. પછી હવેરા
મુખ્ય પોલિસ કરી રેવાં.

રોનાના વાપરની ચોરોને કાળી અંધેરા કરવામાં
મીન-પાનની પ્રતિ વિચ્છાન છે. ગણે બોરે મુખી
ને સંભાલ રાખવામાં સાધનો આપણે હતા, એવો ન
સુચીકિત આ પાનો હાંકી પેના રાખવા માટે છે.
૧૯૬ (નવેમ્બર ૧૯૫૦)

૧ વિદીન મુકેલા ને અશાલચી, એ મેં કહી
તહેરની વચ્ચે પડતા તથી; તે મેં જીભને
પ્રકાશમાયે, પણ ચોરે અંધારામાં ન રહે છે.

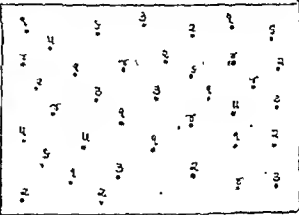

આ મુંદ્રણું છે ૧ કીકલે છે ૧ આ અંકની
નીચેની ખારનાકને સમીતરે રાખીને વાંચો.
તો કીકલે: કાલ મુળારક, કુમાર.

મુખી નીચે એક સરસ રમત આવી છે એમાં એક બંધે, કાઈ પણ ભાંડાથી રમૂ કી,
બીજી રોજ પણ એક ભાંડર મુખી સીધી સીધી રોજી આરંભ કરવાનું તથા બીજાએ મેં
કાષ્ટાર એ લીટીને કાચે તે એક ભાંડર તરફ લંબાવતા જાની, અને એકેકેક નજા ભાંડરો
ને સરખાવે કરતા જવાનો. પણ જ્યાંનાં એ રાજવારું, કે એ જાવતા કરવાનાની ક્રોખા
આદે કે સાત વરે બિરોષ ભાંડી ન રાકવી નેમી. આ વજ કી મેંકાપો છે મુખ ગુપ્તાચી
પડે. લીટી લંબાવવી વખતે ન તે લંબાવનારે પોતે એ ભાંડર તરફ અને હોવા ને ભાંડર
આગલા સરખાવેકાંકે પેરી, અને તે સરખાવે ચોરેથી બિલવાનો. અને એમાં એ તે બંધ
કરતો હોય. અને તેની એ જાવ. તેના પછીને રમનાર લીટી આગલ પછાડી કે તે પછેકી
સાબળકર ન પકડી પડે, તો તે કહેકે સાંભળનારે પણ સાતસાત મુખ ગુપ્તાચી પડે
રૂર મુખ ગુપ્તાચીને રમતમાંથી બાગલ યાવ એક બીજી ચરત મેં કે એક વાર વપરાય
ગુરુ ભાંડર તરફ કરી લીટી ન રોજી રાખવ, તેના પછે પણ હોશમિલી, લીટીને ઉઠીને
પણ ન ભડે રાખવ આપ. લીટીને કાપવા વગર, નહિ નવચામોકા ભાંડર તરફ એ રોજ
રમનાર લીટી લંબાવી ન મેં, અને નીચે રોડે મેં કી બાંધે તેો પેલા રમનારે રમતમાંથી
ખરી નહું પડે. આ નિયમાનુસાર ભવાને ભાષા ન રમનારોએ લીટીને લંબાવવા એ
સાંભ યાવ ભાંડરેમત પરી થઈ અનુયાય અને મોખી એકા મુખ કરા પનારે એથી મુખાંક

કાટામાં ભંડમાં રોજ મેંકાવનારા અંતુ પો-
નું બોધધિય આપું હતાં એવા ન આ કપ-
ચોડા વિશેષ અંતુઓનાં ચિત્રો આપ્યાં છે,
પણ એમાં રચે રોમ કુલાવનારા માની બે-
સતા! એ તો (૧) કુષમાંથી રહીં જનાવી
આપનારક (૨) કુળના રસમાંથી આદોષક
કરી આપનારક (૩) સરકા તેવાર કરી આપ-
નારા ને (૪) પનીર જનાવનારા આયો કાળના
અંતુ પો. માનવીને એ જાણ કામદારી છે.

નવાં પુસ્તકો

સસ્તું સાહિત્યવધિક કાર્યાલયનાં પ્રકાશનો

અકૃતિનાં હાલકવાયાં યંપીઓનાં પિણન આપણું. કિશોર વાયકો તથા જ્ઞાનેચ્છુઓને ગમે તેવું પુસ્તકો લેખક, વિવેચક, ગ્રંથકો, ૧-૪-૦; ગૃહ ગૃહિણી અને ગૃહસ્થ: ૫૨યાં ગુણગતિ પ્રસારવતી નિવારો પીરસદું મનનીયપુરસ્ક-લેખક, લાલભાઈ દાસ-ભાઈ દેસાઈ, ૧-૪-૦; સંતગુરુનો પરિચય: સ્વ. લલ્લુભાઈ ગોવર્ધન-દાસના જીવનચરિત્રનાં; વેદાંત ચર્ચાનાં ચોથા ભાગનું પુનઃપ્રકાશન-લેખક, રવાણી પ્રકાશનલેખક ૨-૦ ૦; મહાત્મા ટાકરેદાયનું જીવનચરિત્ર, ૧-૪-૦; શ્રી સુન્દરમે વિશ્વદાથી લખેલું મહાવિગ્ન શ્રી અરવિંદનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર, ૦-૪-૦; સત્સંગમખાનાં: ચિનકાવિ અને અનિદપ્રાપ્ત કરવાની પુરિતકા: લેખક ગજનલાલ દરિયાબંધાસ, ૦-૧-૦; શ્રી સદ્ગનનેદરવાખી નિર્મિતા શિક્ષાપત્રી: શ્રી કિશોરશાલકાશનાં આશુભ સાથે, ૦-૧-૦; નાનાં આલોકોને આશરું અને તેથી, મુદ્રદ દલાવ તથા ચિત્રોચાળી, ચોરા આસરી ધાંધલી ગાળવાયાંઓ-કુલુખાલ, (૦-૮-૦, નેલીમખાઈનું પહેલુખ (૦-૪-૦) લેખક, છાત્રાભાઈ જ્ઞાનદાસ બદ્ધ; વિકેમની વાતાંઓ: કનિ સાગળ બદ્ધની સિદ્ધાસ બચ્ચીરી ૦-૫૨થી શ્રી કેશવપ્રસાદ દેસાઈ દેસાઈએ દેવાર કરેલી વાતાંઓ, ૨-૮-૦; કો ૦ લેખક કરેલી કનિ સાગળ મહાની કોની ૦ લેખક પ્રિય અને રસમરી વાતાં મહાનગાઈના ૦-૪-૦; બીમનાં પરાકરેની કુશળતાથી આલેખાએલી ગાલપ્રિય વાતાંઓ: લેખક, ગામજી ગોવિંદ પટેલ, ૧-૪-૦; સંક્ષિપ્ત કેશવકૃતિ: એક કાળના સોકપ્રિય કનિ કેશવનાલ દરિયાબંધના નળીતા કાવ્યસંગ્રહ 'કેશવકૃતિ' તથા 'અનુભવનો ઉદ્ધાર'માંથી ગૃહનાં, ગાઈ રાગાય તેનાં કાવ્યો-ગીતો, ૦-૪-૦; સંત મુળદાસના સંતજીવનના આઠ પ્રેરણાત્મક પ્રસંગો: પ્રધાન, ચોરાઈ જીવનલાલ દેસાઈ, ૦-૬-૦; શ્રીમદ્ રાજરાજાઈ વિરચિત હસ્તેતામલકરેતાત્ર અને વાક્યસુધા: અનુવાદક, ચિત્રિયંકર ગયાશંકર સાહી, ૦-૨-૦; સાહેબની વાણી: લક્ષ્મીકવિ રવિ, વાણ અને ચોરાનાં પ્રચલિત અને કંપરય લાન્ડોમાંથી ગૃહનાં ૧૨૧ લાન્ડોનાં નાનકડાં સંગ્રહ-સંપાદક, નાનાલાલ પ્રાણજીવન બંધાસ, ૦-૪-૦; મહોત્તર રતન-માળા ને જીવનસુકત આનંદલાલરી: શ્રીમદ્ રાજરાજાઈ વિરચિત અદેતામલનું સમગ્રનું રત્ના પ્રમોત્તરી-અનુવાદક, ચિત્રિયંકર ગયા-શંકર સાહી, ૦-૩-૦; કાકાસાહેબ કાલેલકર રચિત ચિતારાણ: ૦-૪-૦; શ્રીમદ્ લખવદ્ગીત: ગુજરાતી સરકારે સંલિન રચી આગ્રહિ, ૦-૨-૦; અંતર-નિરીક્ષણ: વાલંદર નરેશ શ્રી નટપર-સિંહજીનાં વિચારરત્નો-૧-૦-૦; સૌથી પહેલાં દાદાજી: આર્થિ માનવના જીવનની એક ગાઈનું ગાઈ આલોકોએ કલ્પનાચિત્ર આલે-ખી, 'કુખાલ' અને 'કોમકાઈનું પહેલુખ'ની ડળની પુરિતકા-લેખક, છાત્રાભાઈ જ્ઞાનદાસ બદ્ધ, ૦-૧-૦. વીર લેખુમાના આત્મસમર્પણ ને વીરતાનો આદર્શ સમગ્રનું ગાંધીપ્રેરણી પુસ્તક. લેખક: સોમા-ભાઈ ગામસાર, ૦-૩-૦. કંપીર સાહેબનું જીવન, તેમની વાણી અને સિદ્ધાંતો મુદ્રદ ખાલ આપણી પુરિતકા. લેખક: મણિલાલ ત્રણસીદાસ મહેતા, ૦-૧-૦; સદાચાર અને સુખનો સાચો પરિચય કાવળી તે તરફ દેસાના પ્રેરણાત્મક વિચારસુચનનું જન, ૧-૮-૦; કવિ ગંગ કહે... અજાણના પ્રખ્યાત કવિ બેનતા સુભોષક લાન્ડોનો સંગ્રહ, સંપાદક કાંતિલાલ શ્રીધરાજી, ૦-૩-૦; કેવાઈ ચૌપદિ: સારીરિક તંદુરસ્તી માટે ખાસ ઉપયોગી એવા એક એ કવાય, પ્રધાન: ગામસાર. ચોધરી, ૦-૧-૦; ગુજરાતનાં તીર્થસ્થાનો-

નો રસમય પરિચય કાવળા દુર્ગાચંકર કે. સાહીના પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ. ૧-૪-૦; સોનાનો સૂરજ: ભારતીય આગોદારને મુદ્રદ ગાંધેશન આપનાં પ્રસંગચિત્રો. લેખક: પીતાંબર પટેલ, ૧-૪-૦; કાકાનો સંજય: મિસર દેશની પ્રાચીન સંસ્કૃતિની રસમય માહિતી. આપણું એવક પ્રકાશનનું ગામસારે સંગિત પુસ્તક, ૧-૨-૦.

ધર્મ

દંત કાવ્યમાળા અને તમાશા દાંત કેવા છે? ડૉ. ડેમસાર દેરાળજી જીવાના દંત સાહિત્યમાળાના બીજા બે નવાં (ને ૪૨ અને ૪૩) પુસ્તકો ડૉ. કે. ડી. જીવા દેન્ડલ દિવનિક, નવસારીને સરનામે સ્વ. આના ને જે આનાની કિંદિદા મોકલવાથી મળશે. આદર્શ વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થીઓને (ખાસ કરીને લાઈસેન્ડના) આ-ચારનિવારો દિવર, ૫૪૪, ને હાઈ જ્ઞાનલેખ આપણી પુસ્તિકા: ચોજક-પ્રકાશક લલ્લુભાઈ બ. પટેલ ચોરાઈર કોજીકેશન રોસાએલી અખંદ: ૦-૮-૦ ની રિલ્લીની સર્વેદ્ય આપણન સંગિતિશે રનું કરેલા સર્વેદ્ય ચોજનાના કિલ્લીનો: અનુવાદક-અરેશાઈ પટેલ, પ્રકાશક મુંબઈ કપનગર નિલ્લા માયોલોગ સંધ, મુંબઈ, ૦-૧-૦; ગીત ગોવિંદ સ્વાત્ર સ્વાત્ર મદે પદે એવા આ જ્યદેવ સંજીતનું મૂળ પ્રતનું શોખ કરી સરજતાથી સમજ સકાય તેવી રીતે દેવાર કરેલ રસમય-રત્નો રિમ્બરજી-પ્રકાશક: કેલ્લુધામ રાજકેટ, ૧-૮-૦ ૦-૪-૦; ૫મો ભાગના: ગાંધીજીનાં ધર્મવિચયક લખાણોમાંથી લારજીને દેવાર કરેલ પુસ્તકનું પુનર્મુદ્રણ. પ્રકાશક: નવજીવન પ્રકા-શન મદિર, અગાધાલ ૨-૮-૦.

કૌસલિયનો તથા કૌલેજકન્યાઓનું માનીઉં

“રાજવંશી અત્તર”

જેનાં ક્રાત્ર બેત્રણ ટીપાં રમાલ કે કપડાં ઉપર છાંટવાથી મનને રજવાડી વેલવ લોગવવા જેવું સુખ આપે છે અને આક-ષેણુ તથા વરીકરણની ગરજ સારે છે.

કિંમત રૂપિયા પાંચ અગાઉથી

આ સિવાય ખીલ્તે રજવાડી અત્તરો સાટે લેખો:

અત્તર માર્ટ

વાંકાનેર (સોરાખ્)

નૂતન-વર્ષાભિનંદન

આપણે સંજ્ઞાને આપણી દુરને બદા કરવાની છે.
આમારી દરજ તમને સુદર બનાવવાની છે. તમારી
દરજ સુદર રહેવાની છે. અધુવાન રેનો તમને
હમેશા સુદર રાખશે

Patanwala
FOR
PERFUMES & COSMETICS

RAFIK

દોહા : 'વનભાઈ' મહેતા (પચાસા આપુ'નો શોજન)

वज्रादपि वठोरानि
मृदनि कुसुमादपि

वत्सभभक्ति

आवती

आवती छात्रनां नागरिकानु भासिक
 न्यायधर - रविनाथ राव
 वर्ष २८ - अंक १ - मन्सुमारी १९५१
 तंती
 मन्सुमारी राव

આવૃત્તી કાલનાં નાગરિકોનું માસિક

नंदयत्नः • रविमः२ रावः

पृ. २८ - अंक १ - जनवरी १९५१

લુંગી

ਅਨੁਮਾਨਿਤ ਰਾਸ਼ੀ

નૂતન-વર્ધામિનંદન

આપણે સધળાને આપણી ફરજો અદા કરવાની છે.
અમારી ફરજ તમને સુંદર બનાવવાની છે. તમારી
ફરજ સુંદર રહેવાની છે. અકુશાલ રનો તમને
હંમેશા સુંદર રાખશે.

Patanwala
FOR
PERFUMES & COSMETICS

RAFIK

ત્રણ અવગાહકો

• પરંપરિત મુદ્રણ •

તીર પર માનવી ત્રણ, કને
હાથને મત મહેરામણ.
નાગની ફણ પર ઝળહળે રતન, એથી ય તે
નીલ જલનાં ઉડાણોમહી આછટ છે કેટલું ચે ધન !
અગિત સંપત્તિને પામવા કાઠમાં
જિંદગીને ધરી હોઠમાં
ચે ત્રણેએ કીધું સંગ્રહ અવગાહન.

પ્રથમ જે નીસર્યો ખડાર એના કરે
માત્ર લાધી હતી પુંકની લાંછના:
બર્ષનીનાં પુનિત જલ ધકી જેની સંમાર્જના
કરવી રહી....
દીર્ઘ નિઃશ્વાસ રાહ નિરખતાં વેશ નિજ
ઉચ્ચર્યો: 'સુખ નહિ, જિંદગીમાંહિ બસ ક્લેશ.' ત્યાં

અન્ય પણ પોશભર છાપ આણી ઉભે તીર પર.
સંગ-આલોક આકાર બહુ ભિન્ન સુંકર
ધર્તા ચે ન એતું કેલું મૂલ્ય,
આ વેળુ પર એની તે થી કમીના હતી ?
ખિન્ન અંતર
શિશિલ કર
ગયું મૂર્ચ સરકી તલ
આત્રે ઉરને અર્થે મેંઠ ઉચાર,
'સંસ્કાર નિઃસાર.' ત્યાં—

ત્રીતીય કાઠાય
ફંધાયલો વામુ એણે કીધો મુક્ત, ને
શ્વાસની પુનઃ ઉપાધકી રક્તિમય કોચને
અવરની સંમિપ આવી લાણ,
મુઠિમાંહિ શું રણ ?—
એક, પણ અમલ નિજ તેજથી અજકલું
એક ગોતી હતું.
મેંઠ મલકેલ,

નહિ બોલ, પણ
નેત્રમાંહિ લુહિયું સંજન.....
ફંધ આનંદ આનંદથી સહાર બણે કરે સુંજન.

તીર પર માનવી ત્રણ, કને
અગિત એ જ નિજ મસ્તિમહિ મત્ર મહેરામણ.

સંસ્કાર રાહ

હે વિભો !

મનુષ્ય

મીત બે દેવી હોયે તો દેહે તું ચેવના સમી:
મિયામત રહે તો ચે વિચરને વિરમરે નહીં.
બુદ્ધિએ આપવી હોયે આપજે તીક્ષ્ણ સાય શી:
બદલી તો ચે સાધી ચે જિંદગી-સંગસંજન.
હેતું બે બદલું હોયે બદલે આલના સમું:
તેજમાં રાયતું તો ચે અંધારે અઠકું હસી.
શ્રદ્ધા બે પ્રેરવી હોયે પૃથ્વીના જેવી પ્રેરજે:
કાટકા વીજના વર્ષે માર્ગથી તણ ના ચસી.

• મનલાલ દવે

દિનરાતની કાવક ગઈ આ અંધ મારા શ્વાસને,
ઉચ્ચવાસને,
સાચે કેરાં તીર્થ કાંચે લેં જતું હેતું હૃદય,
બણે શ્રવણ !

મિયકાન્ત મણિયાર

અખોલા કા'નથી લીધા રાધાએ, બસ ત્યારથી
મહેતા મૌનને લાધી પ્રીતિના અર્થભારથી.
જયન્ત પાકે

મારી પતંગડી

મારી ફડી પતંગડી ચઢી,
અગનમાં ફડી પતંગડી ચઢી.
ચે રે પતંગડી કીડી પરભારી લટકે મટકે લટકી,
અગનગોષમાં ફૂમી પતંગડી, એજની ડેડી ના જડી.
મારી ફડી પતંગડી ચઢી,
અગનમાં ફડી પતંગડી ચઢી.

ચડી પતંગડી. મનજો રાજ, બાણી જે આજે બરી,
તો ચે મળી ના એલા અગનની કોર સુરજની મદી,
મારી ફડી પતંગડી ચઢી,
અગનમાં ફડી પતંગડી ચઢી.

એક દિવસે તો એવી ચઢી જે ખૂટી રે દોરની દડી,
ખાલે ગોડીમાં, રહી છધરકી નહિ ઉધરકી ધડી,
મારી ફડી પતંગડી ચઢી,
અગનમાં ફડી પતંગડી ચઢી.

કાળ દહુએ વીંટરો દિવસનો, ઉકલ્યો વીતી ધડી,
હીડી હાંડણ, મેંઠ ના બણે, આખરે વોં પડે પડી,
મારી ફડી પતંગડી ચઢી.
અગનમાં ફડી પતંગડી ચઢી.

અનંદન મહેરા

લોભા રહી ચલાવવા જેવા સરસી પ્રયોગો કરીને પટકાયા પછુ છે મિત્રો સાથેની હરી-શબ્દમાં ગમે તે ભોમે આગળ આપવાની એવી સાદસભરી ન એક ધૂનનું બચેર પરિણામ પછુ કિરોશાવરયામાં અનુભવ્યું છે. તમામ વચ્ચે પાણીમાં ઊભા ઊભા પ્રશ્ન મિત્રોએ શરત કરી કે અઢીથી પાણી પછે ચાલીને પાળ ઉપર ચડીને બીજા બાજુ કોણ પહેલું ઉતરે. તેમાં પાણી પછે ચાલતાં હાથસાથે પોતાની વાડમાં ન જઈને પટકાયા, ને હરીકે મિત્રો બીકતા માંથી બાગી થયા. એવે એ બેરીલા કાંટા આપ્યા સરીરે કોંઠામાંથી બેલાન બનેલી અવરયામાં પેલા કાઠા ઘેર લઈ આવ્યા, ત્યારે ચારેક કલાક પછી ભાનમાં આવી ભેયું કે સરીરે તેલના રેસાડા ઊતરી રહ્યા છે અને દબમ અથેક કરી કાંટા કાઢવામાં મરાયુલ છે.

આવા સાદસપ્રિય જીવન ઉપરાંત નિરાશતાભર્યુતરમાં પછુ પૂરો રેસ દત્તા અને નહુનનું શીખવાની જિજ્ઞાસા હતી, એટલે ને કાંઈ શીખતા તે યાદ રહી જઈ, એ ઉપરાંત માથામાં આવતા ભેગી-બાવા, ફીર-કોલિયા, ચારણ-ભાટ અને કચાકાર ખાજુજરો તથા જેને સાધુઓને પછુ સમાગમ કરવાનું તે ચૂકતા નહિ, ને આ બધાં આમસુલભ સાધનો દ્વારા બની રહે તેરડું સામાન્ય જ્ઞાન મેળવતા.

ગુજરાતી સાત ચોપડી પૂરી કર્યા પછી ચોટાઠાઈના વારે અંગ્રેજી ભણવાનાં કોડ હતો; પછુ આવેલા કલાગેરો ને અવધારકુરાજ દીકરો ભણવા કરતાં બધા પારમા વધુ ઉપયોગી થાય એમ સમજી વડિસોએ આગળ આધ્યાસ માટે પ્રોત્સાહન આપ્યું નહિ ને તે પિયાર નાટકે માંડી વાળવો પડ્યો. પછુ વડિસોને વિધિની ક્યાં ખબર હતી કે દીકરો બધાપર અર્થે નહિ પછુ વિદ્યા અર્થે ન સર્લથે હતો.

સમપણ નાનપણમાં ન થઈ અંધેલું; અને જિં સંવત ૧૬૨૨માં જન્મ પછુ થઈ મર્યું હોત. પછુ વિધિયોએ તેમના સસરાને તે વર્ષે જન્મ કરવામાં કાંઈ પ્રતિકૂળતા હતી એટલે ૧૬૧૧ મર્યું તે ૧૬૧૧ મર્યું; અને આગળ જતાં વિદ્યાદેવી સાથે ન જન્મ થયા.

ચોઈ વર્ષની ઉમરે નવી માતાને વિયોગ થયો અને ૧૬ વર્ષની થયે, સંવત ૧૬૫૩માં શીતજાના અર્થકર કોપના તેઓ ભોગ બન્યા.

નવલિકા-નાટિકા હરીકાંઠનું પરિણામ
નવા વળતા અંગ્રેજી ટિનેબર લેડુબીન નવા મામ દરવાજા ઉપર ગયા આવેલી પાતાં નાટિકાઓ રેખા કેટલું કહી ગાઉનું કિમયા જાનનું દુખાન

શ્રી બોહનલાલ પટેલને નેમની વચ્ચે અંગ્રેજી નવું પાતાં મરે મળે છે તેમને અને અંગ્રેજી નવા પોતે યોગ, અને તેના નિર્ણયો પ્રો. નંનરાવ જાનજી, નેમની બીનેવા અમ માટે નાટક માનીને યોગ. આ નવા માટે એ ન હરી-કાંટી બંદેરનું આ અંગમાં અન્ય નવું રહી

“એકે રોજે એમના રોજની સુષો તો હતી બીજી, પણ આંખની જે રત્નો પછુ હરી લીધો.” ત્યારે તે હરેખર એમ ન માન્યું કે “શીતજા માતાએ કોપ કરી છે”. કેમકે જે વર્ષે શીતજા સાતમને દિવસે પરામાં શીતજા મળ્યા હતા એટલે સુદેશ સળગાવીને તેમના કોપની પરીક્ષા તેમણે કરી એટલું હતું. ત્યારે તે કહ્યું ન થયું નહિ, પણ જ્યારે જાણ્યું જે વર્ષ પછી આંખો ગઈ એટલે તેમને એ જોર નજીવો પડેલું જ્યારે જ્ઞાનવધુ ઊપરી થઈ ત્યારે તેમણે કે એ અંધા- પાને શીતજા માતાના કોપ સાથે કરી ન લેવાદેવા ન હતી.

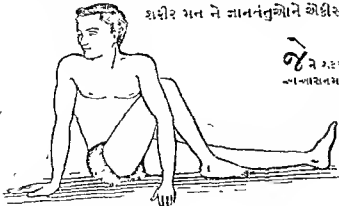
વડિસોએ આંખો પાણી લાવવા મેરંતર, દવા-કાંટા કર્યા ન કરવામાં પાણી પાળી ભેજુ આપવાં છે, એટલે અર્થમયુ ગયાં તે થયાં ન.

“લક્ષ્મીપરમાના ઉપર ઉપર, અનેક કલાત મને રોષેથી મેસરાતા અંતરાયો એ કુમાર એકાએક અંધ બન્યા. છતાં બીજા ભણે દારમાં પડતાઈ ગઈ. આશાની સુષ્ટિ ફૂલની લાગી. પછુ પ્રથમ અને અઢીમાં માનના સાદસિદ્ધિ ભુવિદ્યા ઉડિતલ જુદી ન માંડી ના બન્યા હતા. એ દારવાની પછે તેમણે છતાં પડતાવજા અગ્રીય પ્રવર્તો અપરંકયા. અને વગર જ્ઞાનપિપાસા તથા પુરુષાર્થે પરાકાષ્ઠ સમા પ્રવર્તો વડે જીવનના એ મહાન અકિશાપમાંથી જીવનની અવિભક્તિ તેમણે દાખ કરી.”

એમણે ન કહ્યું છે તેમ આંખો ગયા પછીના આ નવા જીવનની વાટ વસતી હતી અને વડાને પાણી મર્યું સુષ્ટો નહિ. છતાં નિર્ભર વિષા અને જીવનશક્તિ વધારે ધાર્યો. બાળક પડતાં-આપડાં ન ચાલતાં રહી છે, તેમ અધ્યાપણે ને મુરેલીઆમાંથી, આ નવા જન્મના તમેડાડેનના નવા વેરાંતામાંથી, નવાં આનંદાનુભવને જાણે દુઃખાનુભવ ન રોપ હતો તેમાંથી નવો ન માર્ગ કાઢ્યો.

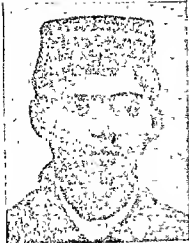
કેંમંમાર્ગે કરતાં જ્ઞાનમાર્ગ ન તેમને મારે દરે સ્પષ્ટ હતો, એવે સઘનકાચે મન એ તરફ વળ્યું; અને નિશ્ચયપૂર્વક તે દરે વિદ્યાની આરાધનામાં ને જોડાય થયા. નાના મામમાં બીજા કોઈની તો સમવડ હતી ન નહિ; માત્ર ધાર્મિક જ્ઞાન મેળવવાની (અનુ. ૪૦-૨૬)

શરીર મન ને જ્ઞાનનું જોડે એકીસાથે ક્યસ્થ રાખતી યોગાસનાની વ્યાયામપદ્ધતિ

જે ૨૬ આત્મા ને પો મર્યું. ડાસના ન કહે તેમણે આ વકાસન કરે ના-નાસનામાં શરીર વુ-વાડે કરવામાં આવે છે તેથી તેને વકાસન કહે છે પણ વાળા કરીને તેના નાના પાંચ રીધાઓમાં પાણી. જ્યે ડાસના દાયમે જન્મથી દબિનુ ઉપરથી હઈ, હાઈ દબિનિને જન્મલ દબર મુરે પડી ડાસના પાને વાળી આવી કિવા એ રીને એ આ નાનમની શરીર વકાસી. ને પાળી ને મર્યું. ડાસને જાની ને

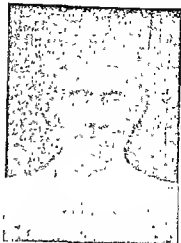
વાલેબાઈ મુડલ

સરદાર : નરિયાદમાં બહુતા ત્યારે

માધરાજા વધાણાત કરતા હતા ત્યારે

જેઠા સત્યાગ્રહમાં આવેલાની લીધી ત્યારે

સરદાર

અવસાનને ચોથે દિવસે રબૂ થયેલું રેડિયોફક લેખક અન્દવદનવીમનલાલ મહેતા

[મિઠા ઠાંગળો ફેરવાતા હોય, કોઈ ચોપડાનાં પાનાં ઉથલાવતા હોય તેના અવાજ ધાય છે. કોઈ ઘેરા અવાજે બોલતું હોય છે:]

આવાજ : હવે, ચિત્રકાર ન્યાયવિદ્, કલાકોવિદ્, ભૂતરસાચી, વૈજ્ઞાનિક, ફિલ્મકાર, નાદે એ એ-રાજ, રણચતુર, સેનાની, રાજા, ધંડિત, રાજપુરુષ, રાજકલાનિપુણ, કાન્તિકાર—

વિધાની : નસા ગમી! ચિત્રગુપ્ત : ફરી બોલો તો—
ચિત્રગુપ્ત : રાજપુરુષ, રાજકલાનિપુણ, કાન્તિકાર—
વિધાની : હે? ઇતિહાસને આ જોપડે કોનું પાનું નથી?
ચિત્રગુપ્ત : કાન્તિકાર, રાષ્ટ્રપ્રવિધાયક...

વિધાની : સુબલૂકાર! તમે બનાવેલું પેલું નહું કોઈ પાનું બાનો ને આ વિભાગમાં મોખરે, એને ચૂંધી દેશો.

ચિત્રગુપ્ત : કાન્તિકાર!—રાષ્ટ્રકપ વિધાયક!—

વિધાની : બંનેનો સુખ સમાવય. કોઈ રાષ્ટ્ર કહે છે; પછી કહ્યો છે. કોઈ પરાઈશ્વરી કહ્યો છે. કાન્તિનો ગાગ્ર કહે છે; પછી રાષ્ટ્રવિધાન કહે છે.

ચિત્રગુપ્ત : વિધાની!

વિધાની : હશે! આમ ગળગળા અવાજે કેમ બોલો છો?

ચિત્રગુપ્ત : વિધાની!

[વિધાની : (હસીને) ઇતિહાસને જોપડે આ નહું સુવર્ણપૃષ્ઠ કમેકે છું એ નથી ગમતું?]

ચિત્રગુપ્ત : શું બોલો છો, વિધાની! પણ તમે કહ્યું હતું કે કોઈ કાંઈ, આ શું કામ્યું છે? માન ચાર ન અક્ષરનો એક સબ્દ! ઇતિહાસના કોયમાં જો અસાધ્ય સુવર્ણપૃષ્ઠ કપર માન એક ન સબ્દ વખ્યો?

વિધાની : નહિ, કલાકાર, વૈજ્ઞાનિક, ધંડિત, ફિલ્મકાર, રણચતુર, રાજા, રાજા, રાજા, સૌ પોતપોતાનાં કાર્યો કરે છે—રાષ્ટ્રમાં પશુ રાષ્ટ્ર ન બચવિષય ન હોય તો એ સૌને પોતાનો પૂલું વિકાસ સા ઇલાસને સંભળ બોલો છે.

ચિત્રગુપ્ત : એટલે આ જોઈ ન સબ્દે તમે સુવર્ણપાન સોચાનું : 'સરદાર'.

વિધાની : હા; 'સરદાર',—ફેશને માટે શિરનાં સાઈ કરે એ બાજીસેને કહ્યું છે : 'શિરસાટે નહવરને વરીએ', સમારકેને-રાષ્ટ્રકેને કહ્યું છે : 'ખર્ચ માણુ આવે, નાક નહિ.'

ચિત્રગુપ્ત : કેમ, તમે નમો છો?

વિધાની : નહાં નહાં (પગલાંનો અવાજ) હા, હવે નહાં; પણ સાથે એ પણ ચાઈ રાખ્યો કે ને માણુ આપવા તેયાર થાય છે તેનું નાક તો નહાં ન નથી, પશુ માણુ પણ નહાં નથી.

[સંગીત]

અવાજ : કરાળ કાળ પોતાની પાંખ નહિ છે. કાળી છે રાત; ઘોર છે સંભાગ; વિપરીત છે ધડી. ચોસેર બાદ અંધાર છે,

પુરુષ : એ! શું થશે? કયાં નહાં? પરમાં જોર નથી, દેશમાં હાગ નથી. આમાં શું ફરીશું?

સૌ : બોલો; અને બનરામણુ ધાય છે; મારાથી કંઈ નહિ થાય, આપણાથી કંઈ નહિ થાય.

પુરુષ : કોઈનાથી એ કંઈ નહિ થાય હિ! બળનું આ અવનું. અનાને શો સાર!

સૌ : ફિલ્લાનું ઝેર ફાટી જઈએ તો!

અવાજ : આસ નિરાસ થયો. દિન પવનથી પવની ધડી. મા-યાનું પિન્નર ને માટે બેસી પડી. હરીમરી માલોમ હાલદવાલ થઈ ત્યાન છે એનું સુખ; કેમાલ છે એની કાયા; દાગબુ છે એના દિહાર; કેવળ બની છે નિરાધાર! આસ નિરાસ થયો...

સૌ : તમે શું નેચા કરો છો?

પુરુષ : કંઈ ન નથી જોનો છું. અવવા જેવું ન હોય ત્યાં જોવા જેવું શું? શું જોઈ? કયાં અભાગ્યું નથી, એક ફિલ્મ સરખું નથી; ફિલ્મનો સંચાર થશે એવી આશા પણ નથી.

અવાજ : આસ નિરાસ થયો...

સૌ : આ અવવાન! કયાં નહાં? શું ફરીશું? કેમ છીશું?

બારડોલીની લડતમાં સરકારને નમાવી (વિલ્લી 'સરકાર' થયા ત્યારે (કેરો ર. મ. રા.)

પુરુષ: જીવતર નથી ત્યાં જીવવાનો વિચાર શો રજી માત્ર દુઃખ
આવાજ: દુઃખ પણ હોય તો તે પારજવાની સાક્ષી નથી.
ગદલા, જડલા, પાગરતા...
પુરુષ: આપણે કામ્યુ ? આપણે શું કરીએ ? આપણાની યાય મુંડ,
આપણે આધાર કામ્યુ ? આપણે નિરાધાર છીએ. હાથ...
આવાજ: આશ નિરાશ બધી...

[સંગીત]

દાસબાઈ: આ ! પછિ-પછિ શું છે જેણું ? કાળા આંખા દેખાય
છે. માફ દેણું જેણું થકે છે !
આવાજ: હર-હલ્લ હર ! હલ્લ હરશે ? હયાં કર-જેને લાગ્યો
ભો, એને મોટી ખો !
દાસબાઈ: પણ આ ખીજુ કેટલી દરાજ છે; ને સારું પહાડ
ફેલડો લીધાલું છે ! એ કેમ આંખેમાંથી ? કેમ પાર જવાથી ? રિલ્લ થકે
છે, કાયા કંપે છે. રેવે રેવે કુલની વ્યાપે છે. બવેકર-બવેકર !
ક (ન-નુઆરી ૧૯૫૧)

આવાજ: અવનો અંધો બૂંધે બા-
ન; હરનો હાર્યો ખૂંધે સાન.
દાસબાઈ: તમે કંઈ આવાજ આ-
બજ્યો ? કોઈ બોલ્યું ?—કોઈ ગણું ?
કાલે અહીંથી કોઈ ગણું હતું ? ના, ના,
ત્યાં તો કેમ જવાય ? બાઈ જ કહેતા
હતાને, કે ત્યાં ના જતા ! કેતી અવુંકર
ખીખી વિરવુંદેલી પડી છે અરે-અરે
—એમ ! તમે આગળ કયાં જશો છો ?
પાછા આવો—પાછા આવો !

આવાજ: હર-હલ્લ હર ? હરીને
કરવું; હરીને ચાલવું હમ બરવું, પણ
જોઈને બરવું, ને હર હોય તો ન બરવું !
દાસબાઈ: આ બાપરે ! આ શું ?
કને કાપો ! આનો ! આ આવાજ ! કયાં
જઈએ ? કયાં સંતાઈએ ? નાનો—નાનો
મારા બાપ ! જ્યાં નસાય ત્યાં નાસો !

[સંગીત]

ચોઆલાલ: હું આ કકે કે ના કકે ?
કકે ખરે ? કામ હાથ થકે ? કોઈને
પૂછું ? કોને પૂછું ? પૂછું ખરે ? મારાથી
પૂછાય ? પૂછું તો શું થશે ? કહેશે ને
પછી એ પમાણે કરવું પડશે તો ? કકે
કે ના કકે ?

આવાજ: અંશયાત્મા વિનયવિત !
ચોઆલાલ: તો કકે ? કમ કામ
કકે ? આ કે જેણું ?

દાસબાઈ: મારી તો મેંથી સવાલ
છે કે કંઈ ન ન કરવું. બાઈ, વાત એમ
છે કે દરેક કામમાં જોખમ તો 'અક' ન
ને ? કરવા જઈએ કંઈને થઈ જઈએ કંઈ.
એકાએક ને કરવું તે નિચારીને કરવું. એને

બદલતર તો એ કે કોઈ જ ન કરવું.
ચોઆલાલ: પણ તમે મારી મુસીબત સમજતા નથી. મારે જેતા
જોરે વાત કરવી છે.

દાસબાઈ: રાત્રી વાત ?
ચોઆલાલ: જેતજી વાત છે. એમાંથી પહેલી કઈ હતું તેનો હું
વિચાર કકે છું.

દાસબાઈ: કેટલા દિવસથી એ વિચાર કરે છો ?
ચોઆલાલ: આજ જેતજી ગઈનાથી.
દાસબાઈ: અને છતાં તમે એ જેતજી વાત કહી નથી સંક્યા ?
ખરા છે તમે ? હવે કહેવા માડો.

ચોઆલાલ: પણ મુસીબત એ છે કે એને કહ વાત પહેલી કકે ?
દાસબાઈ: તમને કીક લાગે તે.
ચોઆલાલ: પણ કીક લાગતી જોઈએ ને ? કાપડો એમ છે કે
એને થર બાંધવું છે. મારી બાનુમાં જળ્યા છે. હવે ને એ પર બાંધે—

શાલાલાસ : એણે ઘર અધવાતું રાત્રે પણ કરી દીધું હવે બીજા વાત કરો.

ચોચાલાલ : શું કહું ? કહેવા નહીં હું તો ગાન ના પાડે છે; નથી કહેતો તો પ્રુદ્ધિ ધક્કે છે; ને આમ ચમડાણે ગડાવે છે. કહું કે ના કહું એ જ સવાલ છે.

આચાર : કંઈ કે ના કંઈ ? સહુ કે ના સહુ ? અર્થુનને એવો જ વિધાઈ થયો હતો. પછી એક રાત્રીકુવારને પણ એવો સંસાર થયો હતો. યુગયુગે, દેશેદેશે, ગાનવચન વારંવાર એવા સંસારમાં અટવાયા કર્યું છે. પણ... સંસારાત્મા વિનમ્રતિ !

[સંગીત]

એક આચાર : પણ એનું નામ માનવ...
બીજો આચાર : એ સંસારને ખંખેરે...
પહેલો આચાર : વિધાઈને પરહરે...
બીજો આચાર : બચને કુરુકે; ...અબચને ભેદે.
પહેલો : ઉત્તિષ્ઠત, ધામર ! જામત ! પ્રાણ વરામિવોધત !
બીજો : ઉત્તિષ્ઠત, દે કાચર ! નિરાશા તો આપેર છે...
પહેલો : ...અંધકાર તો આપશે જ, પણ એને મેં આસારવાનું મારાથ્યે માનવીમાં છે.
બીજો : હઠો ! કાંઈ અંધારાં દૂર હઠો !...
પહેલો : પ્રકૃતિ ને પુરુષાત્વ હઠો !...
બીજો : માનવીનું મનુષ્યત્વ ચાલી હઠો !
પહેલો : હઠો-નિરાશાના વાહણ, દૂર હઠો ! અમે માનવી ! અમને નિરાશા કેવી ?

બીજો : હઠો-વિધાઈના પડછાયા દૂર હઠો ! અમે પીકી ! અમને નિર્માલ્યતા કેવી ?
પહેલો : જમીન તો પડી જ છે, પણ કપર ખેડી જી છે. એકૂત તો ખેડો જ છે; પણ એનું કાઠ કાઠ છે. ધરા તો છે જ પણ...
બીજો : 'રસહીન ધરા રે છે, ફવાહીન ધરા નુપ'...
પહેલો : દુનિયા આખી એમ ફવે બળે છે...
બીજો : ...અરે, દુનિયાના વાતા પાછો; ગાવી માલોમ અડકે બળે છે.
પહેલો : આ એ જ ધરતી ? આ એ જ કારણ ? ન્યાં-
ગાન : ન્યાં સિંધુ નિર્જ સેતાન ધવરથને મળે,
ન્યાં સિંધુ મેઘાની ઊળ કણે પાળે;
ન્યાં શ્રેમજાનનાં માન અજાનને આપે,
ન્યાં રેખરેખરમાં ઇતિહાસ દરૂના સોદાવા.

[સંગીત]

એક સ્ત્રી : વિધાઈ, બચ અને સંસાર ટળ્યાં...
બીજી સ્ત્રી : માનવે માનવનાં હૃદય પ્રજ્વળ્યાં.
પહેલી સ્ત્રી : મોક્ષોમ, માતૃભૂમિ, જન્મભૂમિને જન્મનાદ માન્યો.
બીજી સ્ત્રી : જન્મની જન્મસમિતિ સ્વર્ગથી પણ ગરીબરી
પહેલી : ભરીભરી આરતોએ મળી દિશાએ દિશામાંથી, એના અમર પ્રાતિવંતા કૈંક અપારે દુહારે એ, માતૃભૂમિ મુક્તિ પાટે હાકલ પાડી...
બીજી : કૈંક રજુકેશમાં એકાવા, કૈંક શોભિત રેડામાં.
પહેલી : રેશના ખૂણે ખૂણેથી કૈંક સપ્તમે એ નિવળી ન્યોડાવરી કરી...
બીજી : કૈંક જનની ફેશાની કરી.
પહેલી : સોનાં દિલમાં તમન્ના તરવરતી. ફાઇ વિહુવ હતા-આં-ખમાંથી આંસુ સારતો; કાઈ પ્રાચીન ઇતિહાસની બળવતા સંસારતા;

સ્વચ્છાત્મપ્રાપ્તિ પછી કારતના નાચણ વડા પ્રધાન પદથી ફોલ ને મહમતાથી હિંદનાં સના છરેમો જેટલાં રજવાડાંને માળી નાખી એક અને આખેડ અર્થિનું વિધાન કર્યું ત્યારે

કોઇ કવિતા સલાકારતા ને પાતો અદાવતો; કોઇ હાકલ હતા ને પ્રવંતના પ્રાણ સંકેરતા; કોઇ ભીમિલ લાગીશીરા 'મા, મા'ના પોકાર કરતા. પણ સોનાં દિલમાં એક જ તમન્ના તરવરતી; માતૃભૂમિની મુક્તિ ! વિધાઈ, બચ અને સંસાર ટળ્યાં.

બીજી : વિધાઈ, બચ અને સંસાર ટળ્યાં; નિરાશા, આજસ અને મંદતા ટળ્યાં; નિરાઈ બચ અને સંસાર ટળ્યાં...

[સંગીત]

એક આચાર : ત્યાં ખડો છે એક માનવી—મહામાનવ. એણે અજસરે મંદતા નળી નથી, નિરાશા ને વિધાઈ ખંખેરી નાખ્યાં છે; બચને ક્ષત્રી સંસારને ટાળવા એ કમર કસે છે.

બીજો આચાર : એ કહે છે; નજો રે ખામર ! ભોંપે શું પડયા છે ? હિંમત રાજો; નિર્જેય યાજો; અડક એવા અડગ બનો !
પહેલો આચાર : એ કહે છે : ધરતી પર માટી પડી છે.
બીજો આચાર : પણ એ માટીમાંથી માનવી થી રાકાય છે.
પહેલો : અને એ મહામાનવી માટીને ધડે છે; માટીમાંથી માનવ બીજો : ના, માનવ-પરંપરા પેદા કરે છે...
પહેલો : અને માનવીને ઇતિહાસ થયે છે...
બીજો : માનવીનું બાપિ થયે છે.
પહેલો : એ ખડો છે ત્યાં—ખેડામાં.
બીજો : એ જન્મે છે કમંસતનમાં.
પહેલો : અને 'કમંસતન આધિકાર' ન એણે માન્યો છે.
બીજો : અને એ રીતે કમં કરી પોતાના વતનને સોમાવ્યું છે.
પહેલો : એ કહે છે નજો !...

પહેલો: —જાણ

પહેલો: —સાબલ ધામો.

બીજો: —ધડી આવી પહેંચી છે.

પહેલો: —ગાયસર ચૂકેલો મા.

બીજો: —ધડી આપણી છે.

[સંગીત]

પુરુષ: આપણે કેવા નમાતા હતા.

સ્ત્રી: તમે જેવું માનતા હતા.

પુરુષ: બસ કે? આજે હવે બોલે છે? ત્યારે તો બોલવાની શક્તિ

પણ ક્યાં હતી? એ તો બધા જેના પ્રતાપ.

સ્ત્રી: જેના પ્રતાપની કોણ ના પાડે છે? માટીમાટી માનના

બનાવ્યા.

પુરુષ: માટીમાટી મહે બનાવ્યા.

સા: આજે હવે? સંસારી રસ બંધ્યા ત્યારે તો રાસ રમવા

બાળી મથા હતા.

પુરુષ: અને જારડોડીએ વિધાયતમાં બાવન લાખ ડોડી મથા

ત્યારે તુ ક્યાં જરાઈ ગઈ હતી:

સ્ત્રી: અને નામપુરમાં દુકાડા નાખ્યા ત્યારે તમે ક્યાં દરમાં

હલાઈ મથા હતા?

પુરુષ: એ તો ધીમેધીમે આમળ મથાયા; મહં મુજરી મુરી જી

નેઈએ; નબળી પડ્યા વિસરી જીને નેઈએ.

સ્ત્રી: અને સાંજને સંજાળી રાખીને લેઈએ નાંદોના મેજરેલી

તે પણ ગુમાવેલો.

પુરુષ: તારું તેજ આજે નુકું લાગે છે; રૂપ જ અગોખું લાગે છે

સ્ત્રી: અબળા સળળા ધાય ત્યારે જેવું જ ધાય. શરિર પરના

બતાવે ત્યારે તું બાકી રહેઈ અમે દિગતનું દમિવાર પારખુ કરું કે

પુરુષ: અને ટેકની ઢાત ધરી છે... (અનુસંધાન ૫. ૨૩મે)

તા. ૨૦-૧-૪૨ના રોજ જારડોડીમાં સમુદાયતણ પ્રક્રમે સરદાર (હોટા નામસકુપાર મિલો)

લસી પ્રવાહ

લેખક

ડૉ. શિવપ્રસાદ
ત્રિવેદી

૩

એ નામ કદાચ તમું લાગશે; પણ આપણા શરીરમાં લોહીની સાથેસાથે વહેતોએનો પ્રવાહ

૮. શરીરમાં પોલીસનું, સૈનિકનું અને રસ્તો સાફ કરવાનું કામ કરે છે.

૯. પૃથ્વી પરની માનવ-વસ્તિ કરતાં પણ અનેક ગણા એના કણો આપણા આ નાનકડા શરીરમાં સતત ચૂમતા ફરતા રહે છે.

૧૦. આપણા કાકડા વધે છે તે એ જ પોલીસકામ કરતો એ લસીની ગ્રંથીઓ છે.

૧૧. ગુમાડું અને પર એ શરીરમાં ઘટેલી પરાયી વસ્તુઓને કાઢવા માટેનું એ લસીના જ કણોએ જોડેલું યુદ્ધ છે.

૧૨. અને એપેન્ડિસાઇટિસ કે કંકામળના રોગ પણ લસી-ગ્રંથીઓએ શરીરરક્તણુ સર્વે જોડેલા સંગ્રામનું કાર્ય છે.

૧૩. આપણને ઘા લાગે ત્યારે સોઠો આવે છે, ને ગૂમડું થાય ત્યારે વેળ ઘાટે છે તે સાચી ?

૧૪. મેન્સેરિયા, સ્કોનીમિયા, ટાઇફોઇડ વગેરે રોગોમાં બરોળ શાકી વધે છે ?

આપણી કાયાની એ બધી કસામત વિમતવાર સમજાવતો આ લેખ રજો વાંચવો ચૂકતા.

લેખકની આપણે જેઈ ગયા કે કેશવાદિની-ઓની લોવાલોમાંથી વાલુઓ અને રક્તજલ બહાર આવે છે. કેશ-વાદિનીઓમાંથી સતત રક્તપ્રવાહ કરતું એ રક્ત જલ કોષોની વચ્ચેની જગ્યામાં જમા થાય છે. આ પ્રવાહીનું નામ લસી (Lymph)

કેપો કે કંઈ લોવાલની ટટાની જેમ એકબીજા સાથે જોડા-તેડાઈને ગોઠવાયેલા નથી, પણ એ કોષ વચ્ચે અત્યંત બારીક જગ્યા હોય છે. આ જગ્યા થોડાથોડા અંતરે વિસ્તૃત થાય છે: એને કે લસીની ગ્રંથીઓ! પણ તે એટલી તો સૂકાઈ છે કે સૂકાઈસૂકાઈ બિના દેખી ન શકાય. આમ, દરેક કોષ લસીમાં તરંગાળ વચ્ચેથી વાળી એવો છે. એ લસીમાંથી કેપો પ્રાપ્તવાયુ અને શેષપ્રત્યેકે છે અને તેમાં કાર્બન ડાયૉક્સાઈડ અને એમોનિયા જેવાં વ્યર્ધ-પદાર્થો ઠાવે છે. લસી, એ કેપો અને લોહી વચ્ચે બિનિગાય જરવાના સાપત્તય છે.

કેપોની વચ્ચેની જગ્યામાં મીચ નળીઓ પથરાયેલી છે, કે જે એકઠી મળી લસી-કેશવાદિનીઓ બને છે. ક્યારેક કેશવાદિનીઓની જેમ લસી-કેશવાદિનીઓ ઉપર થોડી લસી-વાદિનીઓ બને છે. તે ઝીણું સુતરાઈ કોરા નેટલો પાતળી હોય છે. લસી-પ્રવાહ પાસે ન પડે તે માટે લસી-વાદિનીઓમાં પણ સિસાઓની જેમ પડકાર છે.

લસી-વાદિનીઓ સિસાઓની થોડે ચામડી અને આંતરવયાની નીચે પથરાયેલી છે. ચામડી નીચેની સિસાઓ જેમ ભૂરી દેખાય છે, તેમ લસીવાદિનીઓમાં રોગો અને ત્યારે તે ચામડી ઉપર સાથ તાંતજુઓના જેવી દેખાય છે. સિસાઓની થોડે લસી-વાદિનીઓ પણ હુલ્લે અળી બધે છે. માંદગાં બીજી લસી-વાદિનીઓ એકત્ર થઈ થોડી લસી-વાદિની બને છે, જેનું નામ લૅન્થોસિક કડક. આમાં શરીરના નીચલા ભાગની અને આંતરડાંની લસી-વાદિનીઓ એકા-એકી છે. લૅન્થોસિક કડક કોડાની બાજુએ રહી, ડાની બાજુ થયે જઈ, એ ભાગમાં ફરકા છે અને ઉપર હુલ્લે પાસે આવેલી ડાની અને જામળી સિસાઓમાં ઠકવાય છે. શેષજી દ્રવ્યોથી ભરપૂર અને આવા શરીરમાં અનિસરણુ વચેની આ લસી પણ હલવામાં લોહી સાથે બંધ છે. લસીનો દેખ પીળો છે. પણ લૅન્થોસિક કડકમાં તે દૂધરંગી છે, કારણ કે તેમાં વારણીતા કણો સમાયેલા છે.

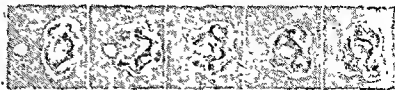
લસી-વાદિનીઓ આંતરવયાની નીચે, શરીરમાં ખૂબ કંઈ અને આંતરડાંમાં સર્વત્ર પથરાયેલી છે: એજેકે કોનિયાની નળ એકે સો! તેની નાજુકતા અપ્રતિમ છે, તથા સંખ્યા અને કુલ લંબાઈ કથિરવાદિનીઓ કરતાં અને કમળું વધારે—પ્રજ્ઞાતાતિ છે.

ચામડીની લસી-વાદિનીઓ દરેક ભતના પ્રવાહી અને પદાર્થો સોષતી હોવાથી તેમાં છવાયુઓ અને પુનઃના સૂકાઈ જઈને પથારી એ રચાયેલી છે. એટલે કુદરત અણુક લસીને શુદ્ધ કર્યા બિના લોહીમાં ભળવા કે ખરી કે? આથી તે શરીરમાં જમણુ દરમિયાન ધબકી જગ્યાએ જમળાઈને શુદ્ધ બની આગળ વધે છે. લસી-પ્રવાહને આમ માળી શુદ્ધ કરનાર લસી-ગ્રંથીઓ (Lymph glands) હોય છે.

લસી-ગ્રંથીઓ

લસી ગ્રંથીઓ એટલે માંસપેશીઓના તંતુઓની બનેલી મધ્યભાગ કોષસમૂહને જણાશે. એની આસપાસ લસી વાદિનીઓ ભળતી જેમ પથરાયેલી છે. શરીરમાં લાખો લસી-ગ્રંથીઓ દરેકર પથરાયેલી છે; પણ શ્વાસનળી, શ્વાસનલિખાઓ, પેટના ભાગ અને બહારમની પાસે વધારે સંખ્યામાં ક્ષોડકસ જોવાયેલી છે. શરીરની સપાટી ઉપર જંદપ, બગલ, કાળી, પૂંદણ, ભોળી, ગળાની બન્ને બાજુઓ ને જડખાં નીચે પણ પથરાયેલી છે. આ રથોએ લસી-ગ્રંથીઓ બે-ત્રણ કે ચતુર્ધાં ત્રણ પેદારની સંખ્યા સુધી સાર્થકસાથ આવેલી છે. તે નાનામાં નાનો વઢાણુ જેવડી અને મોટામાં મોટી પાલ જેવડી હોય છે. મોટામાં અતનબીના પ્રવેશદારથી થોડી જડક અને આંતરડાંઓની રીપાલ ઉપર તે દાર્બજ આવેલી છે. કેટલીક જગ્યાએ તેા તેમણે સમૂદ્ર ખાસ અવધવ એવો જ બને છે. આવા એ અવધને બળીતા છે: એકે તેા મગાની બન્ને બાજુએ આવેલા ટ્રાન્સિસલ અને બીજું એપેન્ડિસલ, કે જે નાના અને મોટા આંતરડાના સંગ્રામ આગળ આવેલું છે. એમાં કાવે છે સરદાર ઉપરના સારા ભયન અને આઘાતોના જેવું—અંતરૂં રક્તજી કરવાનું.

દરેક લસી-ગ્રંથી પ્રવેશગાથા જેવી છે. બીજી દિશે બે પેદારખના દારીઓને પ્રવાસમાં આમળ વધનાં આગવનાર 'ઈન્-સર્ટન' ગણા જેવી છે. અહીં લસી-પ્રવાહ એકાં થઈ વિસ્તૃત બને છે, તેમાં

ઉપર : રોગના અવાજને અળી ન્તોના લક્ષી-લક્ષ : શરીરમાં કાંઈ પરાયું દ્રવ્ય, મદેસા કમ્પ કે રોગના અવાજનો દોષ કે થાય, તો તરત જ લક્ષી-લક્ષે ત્યાં સત્તર દોરી નહીં એવા હોયને એક એક લક્ષીને પકડીને અળી ન્તોના અવાજને કામ કરે છે. કપરની ચિત્રમાળામાં કમયા : એ કિંવા યતી કાંઈ છે. પહેલા ચિત્રમાં, સફેદ બિંદુથી બતાવેલા એ દુરમન પાસે કમ્પ નથી છે. બીજામાં મોટું મોટું નેગ પડેલો એક લક્ષીને પકડે છે, ત્રીજામાં અળી ન્તો નથી, ને ચોથા-પાંચમામાં તેને દબાવ કરી છે છે. ઘાંધી બાજુ : લક્ષી-મંચીઓ : શરીરમાં લક્ષીને પ્રવાહ વહેવાથી મુખ્યમુખ્ય લક્ષી-લક્ષીઓ, લોહીની ચિત્રમાળાની જેટ જ કાંઈ બિયાની બારીક બીજી જેમ આપા શરીરને આપવીને પકડે છે. તેને માત્ર મુખ્ય મ્યાલ જ બાજુના ચિત્રમાં આપે છે. એ ઉપરાંત, ખાસ તો, આપણા શરીરમાં જુદે જુદે રમળે આવેલી લક્ષી-મંચીઓ એ ચિત્રમાં કાળા રંગમાં રૂપે બતાવી છે. એ શરીરમાં કોઈક લક્ષીની સંપ્રદાયમાં પવનમેદી છે, પણ ધારણના, એવી, અળી ન્તો બે બે બાજુના, જ્યાં, બમ્બ, લોહી, ફૂલ, બેય તથા ચેડામાં વધારે સંપ્રદાયને કહેવામાં આવે છે. તેમાંની મુખ્ય અર્ધી બમ્બ છે. આ કાંઈકો પ્રયોગશાળાનું. કહેર-મધનનું અને પાકોસ મોશીનું એમ રેવડાં કાંઈ કરે છે. લક્ષીને પ્રવાહ અર્ધી જ એકો પછી તેમાંનાં દ્રવ્યની અસરથી થાય છે; એમાં રોગવાળા હોયને ત્યાં જેકો તેમાંના અવાજનો નાસ પામે એવી કિંવાએ તેના પર થાય છે; અને શરીરમાં કોઈ રમળે એવા રોગના હોય કે પારમાં દ્રવ્યોને મોટા કપાસ વધે એમાં જ બીજી કરે. થાય ત્યારે તેની સાથે લક્ષીનાં હોયને ધમધમારે આવે ત્યાં મોકલવા માટે છે. આ કિંવા કરની અમને તે કહે છે અને તેથી શરીરમાં વેરના થાય છે, તેને અવાજને 'રોગ પાલી' કહેવાય છે.

સમાએકા દ્રવ્યોની કમ્પ ગાકાસળી થાય છે, તેના ઉપર સસાવનિક અને રોગ-અવાજનો નાસ પામે એવી કિંવાએ થાય છે. લક્ષી-પ્રવાહમાં 'પરાય' દ્રવ્યો મહેતાં હોય ત્યારે લક્ષી મંચી લેસર્ડ (Irritated) કયાલયક બહુસંખ્ય લક્ષી હોય પેસ કરે છે, કે જે નક્કી-પ્રવાહમાંથી પરાયો દ્રવ્યો કપાસ થયાં હોય તે રમળે જેકો નહીં તેને નાસ કરવાનું કામ કરવા લાગે છે. (લક્ષી તેનું ચિત્ર)

અનન્યોના પ્રવેશકાર આગ્રગ આવેલા ટોનિક્સ સરીરના રક્ષણની યોજીને યોજી છે. આપણી ટુંકુરેત હાલતમાં પણ અળી ન્તોના અનન્યોના અનન્યોના રોગ-અવાજનો વશે છે એમને શરીરની અંદર પ્રવેશતા ટોનિક્સ અડકાવે છે. એ આખરે કોઈ રોગ-અવાજ પ્રબળ હોય તો એ ટોનિક્સમાં રોગને આવે છે. એને 'કાકા વધા' (ટોનિક્સવાઈટલો) ન્યાય કહે છે. કાકા વધવાનો ન્યાય મુખ્યત્વે શરીરની નીચ વસાઈમાં નાની ચોલી-જોમાં રહેનારાં ગરીબ બાળકોને તમા વારંવાર શરીરના રોગો બનતાં અને રક્ષણ-પદાર્થો ખૂબ ખાનારાં બાળકોને થાય છે ખાને એવે હાલતે અંદર ન્તોના અનન્યો શરીરની પીડા થાય છે. કાકા કહે ત્યારે જ્યાં જ્યાં અનન્યો લક્ષી મંચીઓ કહે છે. ટોનિક્સમાં અનન્ય અવાજો પાનુ-સના હોય છે. મેકક વાર જ્યાંના લક્ષી-મંચીઓ કયાના એપવાળી બને છે ને અગાની લક્ષી મંચીઓમાં કયા-રોગ રાશ થાય છે. આ મંચીઓ મોટી થાય છે અને પાસે છે તેને અવાજે 'કેકાલ'ના નામથી ઓળખીએ છીએ. કાકાની જેમ એવેનિક્સ પણ મોટા આંતરડાના રક્ષણે ઊભા દારવાળા જેવું છે. તેમાં એવી-રોગાણુઓથી કે કયાના-ન્યુઓથી રોગને આવે છે અને ઉગ્ર ન્યાયે આવી પડે છે, એને 'એવેનિક્સાઈટલ' કહેવામાં આવે છે. આના આસપાસ મોટા સમુદાય કરાવેલા પડે છે.

રેવડાં કાંઈ બાજુએ, જરૂરી બાજુમાં અને પાંચસાંચના કાંઈ નીચે બેસેલ અવેસી છે. તે પાની કમ્પિયાલિટી સાથે જોડાયેલ છે. તેમાં પણ લક્ષી-મંચીઓ આવેલી છે. બેન-માં લોહી લાવતી અમનીઓ એ લક્ષી-મંચીઓમાંથી પસાર થાય છે તે અમને લોહીમાં મરો-રોગો બને છે. પચિસામે, બેનમાંથી બહાર નીકળતા લોહીમાં, અંદર અમિત્રા લોહી કાઠાં સાક મળ્યા વધારે લક્ષી-લક્ષી સમાચિત્રા હોય છે.

બેનનું કાંઈ જુદું ને ગલન છે. અનન્યનામનામાં એના કાંઈ રક્તપ્રેષણ જેવું દ્રવ્ય સંપ્રદાય નથી. બાકાપરવામાં તે લોહીની બનાવટમાં ભાગ લે છે. લોહી ને દારકાંના વ્યાયિઓમાં તે અનન્યોને અગ્ર બને છે. આથી કાંઈકાં, કાંઈકાં, કાંઈકાં અને અગ્ર બનાવ આંતરતા તાવમાં તે મોટી થાય છે એવિવા અને કાંઈ રોગો તાવમાં શરીરની અંદર નથી તેનું મરણ વને સંપ્રદાય.

લક્ષી-લક્ષી

લક્ષી-લક્ષીને બીજું નામ લીધેલસાઈટલ છે. અરિય-અનન્ય, લક્ષી મંચીઓ, નાનાં આંતરડાં, ટોનિક્સ અને બેનમાંથી લક્ષી લેવા થાય છે તે લોહી અને લક્ષી પ્રવાહમાં રક્તકરીને સતત રાખે છે છે. લક્ષી-લક્ષી રૂપિયીય હોવાથી લોહીના યોગ્ય હોયને મળતા આવે છે. આ લક્ષી હોયે લક્ષી-પ્રવાહમાં અને લોહીમાં સાંભાંડેલા, પહેલાં રે વિચિત્ર ઘાટ પારખ કરે છે. શરીરમાં એક પણ જ્યાં એવી વધે હોય કે જ્યાં આ લક્ષી-લક્ષી અને લોહી હોય નમને ન પડે. જુદી ઉપરની સમગ્ર માનવ વસતિ કરતાં પણ રોગકામનાં વધારે કોઈક અનન્ય લક્ષી-લક્ષી આપણા શરીરના નાસ કહે છે. એ સતત ધુમ્મસ ફરે છે. આથી તેને 'પુરાનાં હોય' પણ કહે છે. એ ધુમ્મસ હોયે શરીરમાં ચોલીસ, ડેનિક, રસ્તે સાર કરવાને ને

અકસ્માત વખતે મરદ પહોંચાડારામાં ભેપાં કાઢી કપાડે છે. સરીરમાં કોઈ ડેકાણે પરાણુ દ્રવ્ય, કે ગરદા કણ, કે રોગ-છપાણુઓ દોષ છે તે તરત જ કાણિન્દ્રિય નેની શક્તિના પ્રતાપે લસી-કણોને તેની ખબર પડી નવ્ય છે, અને સત્તર કંધિરવાદિ-નિષ્ક્રમણી, લસી-કંધીમાંથી ને સરીરના કુદરતના વાળોમાંથી હુકમસાદૃશ્ય ત્યાં દોડી નવ્ય છે અને છપાણુઓને ઢલમાં ફરવાનું કાર્ય કરે છે. (લુએ ચિત્ર) આથી તેમને નંતુમશરૂદા. (Phagocytes ફેગોસાઈટ્સ) પણ કહે છે. લસી-કણોનું પ્રમાણ એક ઢલર રાત્રી કણે એકનું છે. તાપ, ચેપી રોગો અને પછે પછું દોષ તે દરમિયાન હુકમસાદૃશ્યના રોષ્યા બદલે છે. કાઈકાઈ અને અવ્યકામાં તેમની સંખ્યા ઘટે છે. બીજા વ્યાધિઓમાં તેમની સંખ્યા અને પ્રકારમાં વધારો થાય છે. વ્યાધિ દરમિયાન સુદૃઢરોક દ્વારા લોહીના કીપામાં તેમનું નિરીક્ષણ કરવાથી ધણું અતુરતાન વારંબી સકાય છે.

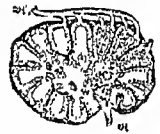
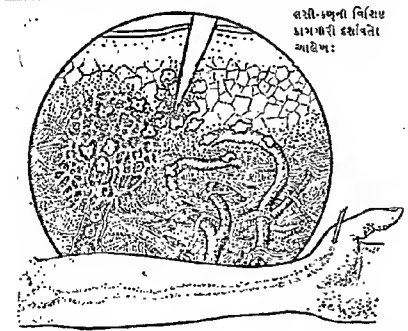
ફેપીને ધોમણ પૂરું પાડવાના કાર્ય કપરાંત લસી, રેડનું રક્તજી હરવાનું અતિ અગત્યનું કાર્ય કરે છે. આગળમાં કહેતા વાગવાથી, આ પડવાથી કે રોગ-છપાણુઓના પ્રવેશથી તંતુઓને ઢલ થાય ત્યારે ત્યાં લોહી ધસી આવે છે. એને સમાવવા આસપાસની કેસપાદિ-નીઓ પહોંચી થાય છે, વધુ લોહી આવવાથી લસીને સાવ પણ વધે છે. લોહીના પ્રવાહ વધવાથી વા વાળુ ન્યૂના રુએડી, લાગે ને મરમ બને છે તંતુઓની વચમાં લસીને ન્યૂના વધવાથી તાણુ (Tension) થાય છે. આમ થવાથી પાગા વેદના અનુભવાય છે.

ધા કસાવવામાં લસીમાંનું પ્રાકીરન મહત્ત્વ મળ આપે છે. વળી

લસીમાં લોહીના ધોળા કણો પણ દોષ છે. આ કણુ થાય અને રક્તમાં તંતુઓની વચ્ચે ખડાઈ જઈ રક્તજાતમક હીવાસ ખસી કરે છે. આથી ચેપ એ જ કથળે કેમકિત થાય છે. એક બાતનાં ધોળા કણો અને લસી-કણો છપાણુઓને પકડી, તેમને નિર્ણય અને સ્વારિષ બતાવના તેમના કપર ગતિકાર દ્રવ્યો (Opsonins)ને સાવ કરે છે. પણ તે છપાણુઓને હંદરની ભેગ કેતરીકેતરીને ખાઈ નવ્ય છે.

પણ કદીક છપાણુઓ પ્રજન દોષ ને ધોળા કણોના નાશ કરે ત્યારે પણ રક્તજાતમક હીવાસને ઉત્કંઠીને તે આગળ તે જ શકતા જ નથી, કારણ કે સરીરના કોઈ મધુ બાગમાં રોગના છપાણુ-ઓ અને ધોળા કણો વચ્ચે 'યુદ્ધ' બરચું દોષ ત્યારે લસીમાંથી, બરોળ અને હાડકાંને ગમે જડવાથી નવા ધોળા કણો અને લસી-કણો અને કમળી સંખ્યામાં કપચન કરે છે અને તે બધાં 'સંગ્રામ'ના રેવળે ધસી જઈ રોગ-છપાણુઓનો નાશ કરે છે. એને ધોળા કણોને વિન્ય સંબંધ છે ને આપણે રોગમુક્ત બનીએ છીએ. યુદ્ધના નાશ પામેલા ધોળા કણોનો ન્યૂનો પડે બને છે, કાંઈ નેની પરાથી ચીએને સરીરમાંથી દૂર કરવા, ધોળા કણો કાંટાની આસપાસના તંતુઓને ખાઈ જઈ પ્રવાહી બનાવે છે, આ પણ પડે દોષ છે, પડે એકનું થાય ત્યાં 'શુભકું' થવાનું આપણે કદી બે છીએ, મૂમકું અને પડે એ સરીરના પ્રવેરોથી પરાથી ચીએને બદાર વડસેલી કાંટાની કુદરતી કસાવતા વિન્યની એક ગિસાની છે.

પણ ને પ્રજન છપાણુઓ ધોળા કણો કપર વિન્ય મેળવે ને છપાણુઓ કે તેનું જેર લોહીમાં બગી સરીરમાં (અનુ. પૂ. રામી)

સરીરમાં કેપટન થતા કે જેરી જતા રોગના અણુ, પરાયા પદાર્થો, જંતુને મળી જઈ નાશ કરતા સફેદ કણો ઉત્પન્ન કરતી લસી-કંધી, આની અસંખ્ય કંધીઓ આપણા સરીરમાં ફેરોર આવેલી છે, જેનાં રચાન તમા વિચિત બીજા ચિત્રમાં દર્શાવ્યાં છે. ગણાળે (અ) આગળ દેખાડેલી શિશુ-માંથી લસી પ્રવાહ કંધીમાં દાખલ થાય છે અને ત્યાંથી નવા ધોળા કણોને લઈ નીચે બનાવેલા (બ) સામે બદાર નીકળે છે.

કપર: નીચેના ચિત્રમાં દાખાનાં અંથકા પામે કહેતા જાણ્યા છે. એ વાતનાં તેમાં પરાયા નંતુ દાખલ થાય છે. તેને પકડીપકડીને લસીમાંના ચેકિયાત રુદેક કણો કાણી માટે રહેલી લસી-કંધી (જાંઠ)માં પહોંચાડે છે, તેનો માર્ગ કપરાં વડે દર્શાવેલ છે. અને ચેપ, જેમને તાજા ધોળા કણુ જેવી ફેલિનાની કથ, નવાં કુપી બધા પરાયા છપાણુઓનો નાશ ન થાય ત્યાં કુપી, આદુ રહે છે. કામળ કપરની ચેપી ઓળાકા આકૃતિમાં, ગણાળે એ કહેતા તમા તેની આસપાસ આવી લસી-કણોની યુદ્ધક્રિયા પણ થોડા રૂપમાં બતાવ્યાં છે, જેમાં કાંટાની અણીની આસપાસ કાળા છપાણુઓ કે તેને ધોળા કણો જેરી વચ્ચે તેનો નાશ કરવા દર્શાવ્યા છે. બાકાના આગમાં લસીના કણો તમા તેના પ્રવાહની રચના દર્શાવી છે.

મકાનનાં ભૂત

જ્યાં રેહું ધરમાં પ્રવેશ્યો ત્યારે મોટા બાઈ બચ્ચ રતરે ઢૂંક હડી રહ્યા હતા તે સો પધારી પર આઠા પડ્યાપડ્યા 'મિયાં-ની ગાંઠી' થઈને રતબધતાથી સારંગણ રહ્યા હતા. 'પરોદિયે પાંચ વાગ્યે મેં જ્યે મકાન ભેંડું છે. બધારે, સંજે ને રાત્રે ૧૧ વાગે પછુ મેં એ જ મકાન ભેંડું છે. ઉઠ્યાં છએક માસથી હું બરાબર નિરીક્ષણ કરતો આવ્યો છું. આરલા દિગરીમાં મેં હંજી એ મકાનમાં એક પછુ કપડું સુકાઈ ભેંડું નથી. રાત્રે એક પછુ સળગતી બતી જોઇ નથી. આના સરસ મિરેતારમાં ને આ જગ્યામાં આંડું સરસ મકાન આમ ખાલી પડ્યું રહે એ જ આશ્ચર્યકારક છે.'

મેં બચ્ચાં જ પૂછ્યું, 'કયા મકાનની વાત કરો છે?'

'મિરાન દો' ને સેફ્ટવ જ્યેન-ધુના કોસિય આવળ જ મેં હું મકાન નથી જ સામે પેટાલસો પેંપ છે ને કાણે હાથે ફોડે કંપની બોલિસ.' મેં પૂછ્યું, 'પેક્ટું પાંચ માગ્યું છે એ મકાન ? કયાએ બેને તો હંજી રંગ પછુ કાઢ્યો નથી.'

મોટાભાઈએ ક્ષત્તર આપ્યો, 'હા એ જ.'

અવિવારી પાસે ખસતાં બેને બધી વાત સમજાવવા માંડી, 'એ નજર રહેત્ય મય મકાન છે. કલકતાનમાં મેં આંડું વિચિત્ર મકાન ભેંડું નથી. મોટા ભાઈ કહે છે કે મેંમાં ફોઈ રહેતું નથી. લોકવાયકા પ્રમાણે ક્યુદ પુત્રે ત્યાં નીચે બેસતી દુકાન હતી, અને તને યાર દોષ તો હંજી પછુ એ દુકાનનું પારિયું હતરે છે. એક રાત્રે કમ નથી જતાં કે દુકાનના ત્રણ માણસો રાત ત્યાં જ રોકાયા હતા. સવારે ત્રણેનાં મુદરંગણી આવ્યાં. કોઠો કહે છે કે ક્યુદ રિમવાન ગવ-એ-ટે કસેક સેનિય પછુ એક જગત ત્યાં રાખ્યા હતા. બીજી સવારે દોનોમાં સળગાવી આવ્યાં. ત્યારથી ત્યાં ફોઈ રાત રહેતું નથી. નથી ત્યાં અવાજ સળગાવે છે નથી ફોઈ ભૂત દેખાતાં; પછુ મકાનની બારીએ હમેશાં પુલ્લી હોય છે. હંજી યોગાનેહું થે નથી. બંદર જે હંજી સુધી એક પછુ માણસ જોયો નથી. ફરવાળ જલ્દાર એક બિઠારી રાવાન ખારલા પર પડ્યો રહે છે. કહે છે કે સાંજ પડતાં થતાં તો એ ય આશ્ચર્ય જ છે. ક્યુદ હારને લાંછુ મારેહું છે ને કોઇને બંદર જવા દેતા નથી.'

હું નિઃશબ્દ થઈને સાંચળી રહો ને નાની વિલાખા તો ભણે તેની પાછળ જ ભૂત આવીને બેસી ગયું હોય તેમ એકદમ મોટાભાઈની જોશમાં આવતી બેસી ગઈ. રાત્રિ તોડતાં મેં કહ્યું, 'ભારી વાત તો બરાબર છે. રેં પછુ ફોડે દિવસ બેમાં સળગતી બતી જોઇ નથી. ફરવાળને હમેશાં તાણું મારેહું હોય છે એ થે સાચી વાત છે. યુંજઈ કે મદ્રાસમાં પછુ રાજામાંથી પર આંડું બેઠી મકાન મેં હતી જોઇ નથી.' રતબધાથી મેં હું જલ્દાર કલકતાં કુરેડી કહી, 'યાર, તપાસ તો કરતી જોઈએ. એવા મકાનને અવધન પછુ કરવા એજો હોય છે.' અવિવારે જોઈએ, 'રતબધાંથી જ, મેં' ને સો હતી પડખા. 'માનના મકાન માલિકો એવા મેં થી કે આંડું સરસ મકાન તાંડે ખાલી રહેવા દે. વિતાર પછુ સરસ છે. એવા બ્લોકોની આજે

મકાનની બારી બંધ

પાધરી પછુ સારી આવે. કંઈક હોયું જોઈએ. મારજુ વગરની મેં હું મકાન સાવ નિર્ભય ન રહે.' મોટાભાઈએ ક્યુ મેં પુત્રે ફરી, 'હા, નહીં તો સરકાર નિશ્ચિનોને ખાતર આશ્ચર્ય તો સરકાર કાનૂલ મકાનો પછુ તઈ છે છે. બેને તો ફેર કાનમાં જ કંઈક વિચિત્રતા જણાય છે.'

મોટા ભાઈએ કહ્યું, 'આ મકાન બેઠી છે તે હું પછુ જાણે નહું છું. ગઈ કાલે એક રીમ જ ટેસ્ટીમાલાએ મને કહી કે મેં જા રોઈ અણુમ મકાને રાત્રે થયું છે કે હવે તેમાં કોઇ માણસ જઇ જયો રહી રાકતો નથી. આરલા આરલા પછુ પચેથી સાંજ વગરના પડ્યા છે. બીને પર, બારીઓ પર સર્વેન પૂળનાં વાંચ્યાં છે. આમથીયેમાં યોગે વિરો ત્યાં લીરે છે.'

શીત પરના બધેયાળમાં કોરેક પડ્યો. સાડા અધિવાર વાં હતા. જલ્દાર સુસપાટા મારતો કંઈ પવન ફુકાતો હતો અને કોઠો ક્યુ પછુ ક્યારનીય કીધે તરફ ચાલી ગઈ હતી. બતી બધ ફોઈ મોટા ભાઈના આદેશથી લોએ સૂચાની તેવારી ફરી. મારા મયન હંજી એ મકાન યોગ્યાવા કરતું હત. રાત્રે વિચાર મતો હતો કે એ બેઠી મકાન કલકતામાં હોય અને ફોઈ જ્યાંપડે ત્યાં રાત રહેવાની સેનિયો પછુ એ જગતના જલ્દાર ન તીકથી રાખ્યા હોય તો સામાન્ય માણસનું હું જાણું જ નથી સેનિયો. પછુ એક જ ન હતા; રસ સુરાનજ સેનિયો રવાન પછુ માર સુનો ન હતો. ફરવાળની બકીર ખારલા પર સુનો હતો. કાણુ વિના એ રા મઠે જલ્દાર સુનો અને આજ કંઈક અદ્યુત તત્તર નરે? હશે એ આ બેઠી મકાનની સર્વકલ પાછળ બાજ અજની રહી છે. વિચારાધીન અવારનાથી નિદ્રાધીન ક્યારે થયો એ ખબર પડી નહીં પછુ અરખી રત્રે જ્યારે પ્રિયામન બેના કંઈ પડતા હતા ત્યારે હું સહસ પધારીમાથી બેઠો મઈ રહો અને રેં નેરુન મારા કપાળ પર પ્રમેદતાં હું બાકી ચર્ચા હતો.

માડું નેરુન થને યોડ આવવા માંડ્યું. જા અસામાન્ય મારા ત્યારે કંઈક સોષવા મેં ત્યાં રહેતું રાત હતું. (અનુ ૪ રાત્રે)

એ અરસામાં એક કોન્સર્ટ કરવાનું નક્કી થયું, અને અમારી નિરાશામાંથી પણ એમણે દેખાડો બંધવવાના આવામાં. આગરાના સિત કુર્મીરામના વાર્દા ઉપર વખાણિયા અને એની ટોળી માટે 'ખૂબ-સુરત બક્ષા'માંથી એક સીન નક્કી થયો, અમરો ઉપર લોકિક જનતો અને 'કંચુ છ લોકિકા' પ્રિય હાથને હે? 'પરુ કે તરત મેડું ફેરવી, રોળા કહાવી તે, 'શેર લેલો છી જલવેં હે' કહી એ બેવચસાંથી બાલતો એનેજ અમે તે આકરની મધ જતા આગરે અને મુનશી માસ્ટરે નવાખનો પાક શોધી આપ્યો, અને અને એ રણજીત વાચણને સાથે લીધા. અમને પાક ગ્રાખરે, અગિયવ રીતે અને રીઠસેસે રોસી બતાવી લે, તે પણ મન્દવદન મુનશી જ કરતા. અમે એ તો પછી અંદર થયું ધરનું ઉમેરતા અને એ ખીલતા! પણ નાઠકને દિવસે ન રણજીતની છામ હાથમાં રહી કે ન મારી કાપ્યા રહી, અને અમારી રીતે બેપડયા, લોકો હરયા અને અમે શ્રીઅંદર-માંથી બહાર નીકળ્યાં જ મુનશી મારતર થયા. અમેજી કપાલને બાંહે સાળાશી આપી ત્યારે અમને નિરાંત થઈ. પશુ રણજીત વાચણ ને હું સાથે રહ્યા તો બળી તો નહિ જ રાજીએ એમ અમના મનમાં વરી ગયું અને અમને બેને છૂટા પાડ્યા.

ગોંડિયામાં આવા તો સાહ રીઠકે મેંચમાં કાકોર અને હું બેતર-વાના હતાં. કાકોરવાલ કાકોર કેપ્ટન, હું વિલેટ પ્રીયર રોજ સાને પ્રેક્ટીસ વખતે ક્રીકટ થવર મુનશી માસ્ટરે અને આપે. અમરોએ પણ 'કેચ બોલ્યા તો હાલના આપણા તો પહે જ, પણ કેચ વાર તો સોફી પણ પડે! ને કહ્યું તે બાજબર કાનું એ અમને સિદ્ધાંત. ને પોતે રીઠકનું બેંક બાગે જ પાકરુ હશે, હતાં અરથો રીઠક ક્રીકટ પર અસ. 'કમર વાલો, બેંક પાછળ દેરા, બાજબર આકાશે' વગેરે સુત્રો કંસાવતા જ રહે.

દેહતક વર્ષોથી અમારી કાણરૂકગર્મ રીઠકે અમની નહેતી. અમારી ટીમાંમાં કાંઈએથી સારી હતી અને વળી કાકોર હંસ અને કાપેરો કેપ્ટન હતાં, જેટલે મેંચના ઉત્ક્રા દિવસોમાં તે મુનશી મારતર અમારા પર ખૂબ જ પ્યાત આપતા. અમારે મિરાન કાણ-રૂકસ સામે રેસીન પાસે સિદ્ધી અગ્રવાતાના કાકોર પર રમવાનું હતું અમે તે વખાણવાની આખી નીકળી પડયાકાકા, ત્યાં મુશી મારતર આંતર નવા રેસામાં જ પડ્યા. અમે કહીએથી બેવરી પડયા અને એમને બેસવા કહ્યું. તો કહે 'ના, તમારે રમવાનું છે; જલ્લો આડીમાં.' ને અમને બેસાડયા ત્યારે જ રહ્યા. પાછળ આત્તા આત્તા મળુ એમણે લેખાજી રાવા મટે રાજવાઓ આપ્યા કરી

અમે ટીસ હાથાં અને ફાવ લેવા જઈ પડ્યું, રમવામાં અગ્ર તો હું એટલાકાં બે પડ્યારેતો, પણ 'ફોર્સ'ની નજરે એક અગ્રમાં હતાં, તે હવે આપણે પડેલા બેપડયા, ને જોને જ બોલે કાંઈકે કહે! પાછા ફરતાં તો પગ ન જ ચાસે. તેમમાં જલ્લે મેંચ બેવાની પણ ડિમલ ન રહી. એવામાં હંસ રવામાં બીજી ત્રણ વિકેટ પડી! અમારા રામ રામી થયા, અને મારી આંગણથી તો દરદર આંસુ પડે. ત્યાં પાછા મુનશી મારતર હાલર: 'એવો કોઈ બેલ પડી પણ નહ્યો; એમાં ડિગલ હાઈં હંઈ ચાલે?' કાકોરે કહે રેડેડ આપ્યા, ને અમારા કેડ બે.બર દોરાળ કપનાવાલાએ રેગ રાખી દીધી. જલ્લે રીજી. હાળાએ, પણ 'દે હાલીમ' એણે દેવામાં રીતે આંકેડો ૭૮ પર પહોંચ્યો. પણ મિરાન રૂકસ હાવામાં મઈ. એની પડેલા બે.ક ૭૦ કરી ત્રણને અમારો હંસે અમડવા માંડયા. મિરાન હાલકમારત ત્યારે રીતે બે.ક કરીને હતા. નરા કંઈ થાવ કે તરત બાઈબેસ કાઢી શેવર કરે! ક્રીકટ કપર પણ જરાનંદમાં અમને એક-કરી કાચકુ

કરે, અને વ્યારજીત વાંચે. બનોસમે રતે એક જગુ પોતે રત લેતા મયો અને બાન્દાએ વેચ લાકી વિકેટ ખાલાવી લાખી. પછી તે આગરા કેપ્ટને અને દોરાળે, એણે એ આંકી છે તે, આખનઅન કરાવી લીધી, અને કટમાં કીમ લીધી! મળે પ્રેયર થય અને અહીં વિકેટ પડે!

તે જ દિવસે કાકોરે બાળી હતો અને અમારે પાછા ફાવ લેવા જવાનું થયું. જમે રત ત્રીસ ને બીજા એટલા થાપ તેટલા થવાના. પણ આપણે ને આપણી અસહી રમત પર બેતરી પડયા, ('બેંક કાપે રીત મેઈ') તે રાંસ રવનો 'કિંગલી ફાળો' નોંખાવી અમે બેને બેંક આક્ર દેવા. તે સંજે મુનશી માસ્ટરે ખૂબ કાળાશી આપી, છતો તો રવનું પણ કહ્યું, ને સાંજે આડી કરાવી બધાને મોકલ્યા.

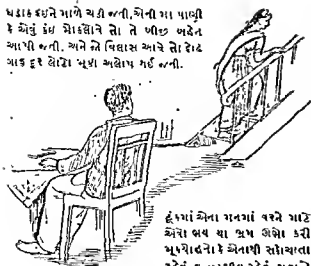
બીજે દિવસે તો અમે અરથો દિવસ રામી બહુ રત થ્યાં જ કટ ક્રીકટ બહુ ખરાબ, છતાં બાકોન્ડરીએ કટકાવતા અમે રીસ કેપર ફાળો લઈ ગયા સામેથી હાળાજીમાં કાકોરે કાકોર પ્રેયર થવી રહી, પણ હણુની દવા તો અમારી કેપર જ વરસી રહી! એમની આખી કીમ કટ રમવા અતમ થઈ મઈ. રાજનો પહેર હવે; અમારી જુલાલીનો પાર નહેતો; એવામાં મુનશી માસ્ટર મિ. બે.સ પાસે બેપડયા, અને અખી કીમને સાપાળી પીવા માતરી લઈ આગ્યા.

બીજે દિવસે રત તો પડી જ પણ તે દિવસે મુનશી માસ્ટરે અમને પોતાને ઘેર બોલાવ્યા. એ કંક બાલુસ પોતાને ઘેર આક્રા કાગળ થઈ અમારે આક્ર સાંને રમાવત કરશે, એવો તે અમને ખ્યાલ પણ નહેતો ત્યાં પાસે બેસારી ('અને જા જમાનામાં મેંક મારતર વિદ્યાર્થી પોતા સરસા અણે કો જ અમારે માંડ સોનાનો દિવસ') હવે બેલબેંક પર થુકા પૂઁગે; પરીક્ષા સામે માગી છે; તમે આટલાકામાં કાચા છો; અને જા રીતે તેવાં કરવા માટે; એ વધુ મેકરી કાળજી અને લાગણીથી કહ્યું કે અમે તો ૭૬ ને થઈ ગયા.

પ્રિયંવરા કે કપાલાજીમાં ભણતી ત્યાં જ વિદ્યાસ બહુતી. વિદ્યાસ એતાથી મોટી, એકલે આગકા મોઝામગી હતી. પ્રિયંવરા આંકેકની હતી, વિદ્યાસ બારેકની હતી. હું સોળ સતરને હંસે. અમારા કેપ્ટન કાકોરવાલ શ્રીવતસજી કાકોરના પૂક ને સંભળમ પિતા મોટા શીખી-સોફિટ; અને પ્રિયંવરા કાકોરની બેવરી થાવ. એના મુળાછમાં રહેતા સોશી મોટામાં વેડેડસાથી એ રીકરી, પણ રહે સુરતમાં. એ શીખોરેલીના મેળાપડાઓમાં જતી અને ત્યાં સુદર મરના ગાળી. મારી અને કાકોરની દોરેલી ઘળી માદ થવી જતી હતી, અને અને એના વિવા નજરા થતે નહિ એવું જ મેંચનું હતું અને જે પ્રિયંવરા વિદ્યાસની વાતો કરે, અટકુંજુ પણ એ સિવાય વિદ્યાસ વિષે મારે અગ્રાવ હતું તેણે ને તેણે જ રહુ વિવાદ પડતાં તો મેંચે અગ્ર જગત એઈં હશે, પણ વિવાદ થયા પછી અમે માર્યાં નહેતાં, ત્યાં વાત કરવાની તે સેસ જ ક્યા ન જાતાના મેળાવડાઓમાં એ મને જીએ, નાટક કરતાં કે આમતેમ, પણ એ સિવાય એણે મળુ મને નિરાંતે સાચે જ બેવા દશે.

વિદ્યાસ, મારી વડુ ના, વિદ્યાસના વિવાએ પૂરી કહેડો હતું એના વર. અમારા મદે.કલામાંથી એ પસાર થવી કોષ તો નીચે મોટેં એ સડસડાટ થાલી જલ્લે કોઈના જમાનમાં એ બાપી ને આપી રહે. કેના વિવા અમારી જવાંતની 'જુલોલ કમિડી'માં રોકેટરી તે એને ત્યાં આમકી લેવા મારે જમાનું થતુ ત્યારે મને મેતાં જ પોતાના થરામાંથી બીજે થર ફર નારો. અમારે ત્યાં જમાવા આપવી ત્યારે પણ એ આપ્યાં ને આપ્યાં. મારે કાકોર જમાનું ૪૮ પડું ત્યારે તો મને કાકી આ તાવ આપતે. પાકસ બહામાં કાકોરો, ખજ માલની ધારે જઈં તો થડકું જ. અને જલ્લે ત્યારે થડેકું એ મને એઈં જલ્લ ને (જન્યુઆરી ૧૯૫૧) ૧૫

ધડાક ફરતે માળે ચડી જતી, એની મા પાણી
કે એનું કંઈ મોકલતે તો તે બીજી બહેન
આવી જતી, અને તે વિલાસ આવે તો દોઢ
બાક ફરે લોટો ખૂંચા અલોપ મઈ જતી.

હુંમાં એના મનમાં વરને માટે
એના ભય સા પ્રપ બેસા કરી
ખૂંચાઈને કે એનાથી સોચાતા
રહેવું, ભાભરણીય રહેવું, મહાને
મેં વિવેક ભળવને એ બધાને પરિણામે આજુકાલિગતન એ આવશ્યકી.
બીજી બાલુ સસરાઈ મને બધારે પછુ તક મળે કે તરત જ
મસાલ આપતા. આગ તો એ મને ચન્દ્રવનવાસ કહેતા. પછુ શિ-
આમણ આપવામાં બધારે બાકી ન રાખતા તેમજ કોણ બલ્કે કમ
પરંતુ કોણ પછુ કપાય ચોટ કહેને ત્યાં, રોઈની ગારત, કોઈના
દેખતાં, ખાનગીમાં કે ભદેરમા વિલાસને મળવાનું મને પછુ મન થય

નહિ. મન નહિ થવાનું સુખ્ય કારણ આપણાનું વાતાવરણ અને
એમ મળવા માટે પ્રવાસ પણ કરવા એ બોલે છે એવા કદંગી બધા.
નાના બાળકને પછુ રમકડું પોતાને હાથે રમવું મને છે. બાક-
પછુની હક અને આડાઈ બાળીવાર મોટી ડગર સુધી રવસાવમાં
વળગી રહે છે. વિવાહ થવા ત્યારે રોલલ અને રિસાળ રવસાવ તો
મારો હતો જ. અને ઉપરાંત મારી ભણણકાર વિવાહને પાછો. પછીથી
એક બીજને મળતાં, જેને વધારે એમણી લેશે, લા ફટ લઈ પડશે.
કે એવા ભયને લઈને એકબીજાથી દુરના દુર રાખવાના સંકેત, એ
બધાને લઈને મારા મનમાં એક પ્રકારના ખટરાગ બંધાયો.

અલોહો! એ જ વધુ મેં જો બને પસંદ કરી હોત; છતાં મનમાં
અમે મળ્યાં હોત; એકબીજામાં થવા જવન બપોરમાં હોત; પરીણ
વખતે મારી પડખે ફરી એણે ચોક્ક નહતું માઈ કંઈ કાગલાજ કહું
હોત; એની પરીણ વખતે મેં એને વાંચવામાં ને અપેક્ષ સમભવવામાં
મદદ કરી હોત; વેણી શીકડ ગૈય વખતે એ ગૈય જતી આવી હોત;
સ્વભાવમાં એકાદવાર પછુ એને મારી સાથે નહિ તો પીળીની સંગ્રામે
મારી બા પાસે ગમતાવાર કે અંધારુર પોતકી હોત; આમાંનું ચોક્ક
પછુ મેં કંઈ યાત, તો ચન્દ્રવન અને વિલાસનું વલ્લસી મનેજી મન-
પ્રકરણ મૂકી જ રીતે લખાત.

વિવાહ બાદ સોના જેવાં બિજરસ મુરતમાં કાઢ્યાં, પછુ તે ફ-
રવાન મને પછુ એને મળવાનો એમજો ન ભયો. એ પાસ મનની
વાત હતી એના મનની વાત બળવાનો મને તો અધિકાર નહોતો;
મારી પાસે સીધા અને શુદ્ધતા કોઈ કપાય પછુ નહોતો. (પાઠ)

ડિકિટ સંચલ (અનુસંધાન સંગીત પાનાથી)

કેટલું આપવાનું તે પલસું. એ વખતે આજની
જેમ પોરટેજ અમાકથી ચોટવાનું નહિ, પછુ
કાચળ માળે ત્યારે રોક્કું આપવાનું હલ રખા
હીએ કહું કે પોરટેજનો એક શિલિંગ આપ-
નોતો છે, ત્યારે કોઈનીએ કાચળ તેને પાછો
પાછો અને કહું કે હું કરીએ હોવાથી એટલા
બધાપેસા ભરવાનું મારેનું હું નથી. રખાલીના
મથા પછી દિલે પછુપછુ કરતાં કોઈનીએ
સાચી કહીએ કહીએ રીધી કે મેં પચોળિ-
યાની અંદર કાચળ-બાગળ કહું બીડેલુ હલ
મઈ, પછુ પચોળિયાની બધારની બાલુ એ
નાનાં મોડાંના સંજો માં સહેશે. લખેલો હતો,
તે મેં રોઈને લઈને કાચળ પાછો આપી દીધો!
હું ને મારો ભાઈ એલાં કરીએ છીએ કે એક
શિલિંગ લઈ પોરટેજ ખર્ચો સખીએ તેમ
નથી, તેથી અમે પરસ્પરને અળસઅંદર મો-
કલવા આ યુક્તિ મોઢી કાઢી છે આ પાછી
હિસે વિચાર કર્યા કે ને મોઢી રખાસ પછતિ

મારા દેશના માણસોને બાળી સુખ્યાજ અને
અગતિ કરવા પ્રેરે તેજની જ એકમે. ત્યારથી
તેણે રખાસ સુપારણાની પોતાની ભણી રી
ખુસેસ કવાડી અને ફટર વિરોધનો સામનો
કરીને પછુ સરતામા સરતા પોરટેજના દર
નિર્માણ કરાવ્યા, ને અમાકથી જ ખરવાના.
અને તેની સાબિતી દર્શાવતી નાની ડિકિટ
ચોટવાની પછતિ ચોટ. આને જ અનુભવથી
સરતા દરના પોરટેજની પછતિ અને તેની
સંગ્રામ "ડિકિટ"ના નામની આ કથા છે.

જ. ૧૮૪૦ના એ મારામાં એના નામ પથે.
ત્યાર પછી દેરોદેશમાં તે કપારે કપારે સખત
થઈ તેની સમગ્રગમણીનીયે ગ્યથી છે:

- ૧૮૪૦ જન્યુ-એપ્રિલ (સિલિંગ).
- ૧૮૪૩ પ્રીચ (માર્ચ), અગ્રિન (જુલાઈ).
- છતીમા (ઓક્ટોબર).
- ૧૮૪૫ બાલ-સેપ્ટેમ્બર (જુલાઈ).
- ૧૮૪૭ યુનાઈટેડ રેટ્સ આજ અમેરિકા

(અંગ્રેજ), મોરિયસ (સપ્ટેમ્બર).

૧૮૪૬ કાન્સ (નવંબર), એલિયથ
(જુલાઈ), બેવેરિયા (નવેમ્બર).

૧૮૫૦ ન્યૂ સાકય વેલ્સ, સ્વેડન, વિરો-
રિયા (નવંબર); રિયરુઈડ (અપ્રિલ);
આર્દિયા, આર્દિયન હટલી (નવે); બિ-
રિસ મથાના, સેકસની (જુલ ઇ); થીયા,
સ્વેડન હોટરલાઇન (નવેમ્બર); હોનોવર
(ડિસેમ્બર).

૧૮૫૧ સાંનિયા (નવંબર); રંગાઈ,
કેકી, ક્રિનેકાટ, કેનડા (અપ્રિલ); બાન્ડ
(મે); ન્યૂ અનિયક, ગોવારકોસિયા (સપ્ટે-
મ્બર); હાથાકાપુ, વૃંદાવન (ઓક્ટોબર).
૧૮૫૨ બ્રિટિશ, હોલંડ, થેપક રેટ્સ,
થર્ન નેટિસસ, એલ્ડનબર્ગ (નવંબર);
બાબેડો (અપ્રિલ); મોડેના, પારમા (દેવ);
સિન્ડ (જુલાઈ); લક્સમબર્ગ, રીયલિયન
(સપ્ટેમ્બર). [બાકીના આવતે મહીને]

વરખી રાખવ પખતની બુલામદની 'મોરક સર-
કાર'ની ને બાર ડિકિટો મેં મેળા ત્યાં પાછતી
તે પેજી આ બધાપાણી સિલ્કી નિકિડ મથા
નવેમ્બર એકમાં આપી હતી. એ સમુદ્ધમાંની
ના આનામી કિલતની બુલામદ સહેરના વિચ-
વાળી ડિકિટ કમી બાલુ અને એ આનાપાણી
દેશના વિચની ડિકિટ અમાકી બાલુ આપી છે.

ટિકિટસંગ્રહ

એ સંસારવ્યાપી યોગ કેમ કેળવવો તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

જે વખતે આપણે ટિકિટ-સંગ્રહમાં ઉપયોગી એમાં કેટલાંક સાધનોના વિચાર કર્યો. તે પછી મુખ્ય એ 'આદળાજ' તેની વાત વિસ્તારથી વિચારી હતી. એની ખજાનાં ઉપયોગી સાધનોમાં એક સરતી લાગતી વસ્તુ ખજાનાસ અત્યંતની છે, જે છે ટિકિટોને દેવરવાન દેવરવા માટેના નાનકડો ચીપિયો.

ટિકિટોને સાફ કરવાની હોય. એસિતાય એને ખત્તાં સુધી હાથ ન સ્પર્શવો. તેને પકડવા માટે હંમેશાં એક નાનુક ચીપિયો જ વાપરવો. હાજરો કે ઘડિયાળીઓ વાપરે છે તેવા આવીયાઓ નહિ. એથી તેો કમત્રે ટિકિટને નુકસાન પહોંચે. આ નીચેના ચિત્રમાં બતાવ્યા મુજબના ચપ્પરેડવામાં નાના ચીપિયા જાનરમા ગયો છે. અને તે

ન હાથ તેની ધાતુના થેલાં, નહિતર કાન-એકો આપિયો ખજુ ટિકિટને હાથ માટરો. કોઇને હાથ આમાં ચાંપવાદી હાથ. ખજુ એની ધરવા ન કરશો. જેને ટિકિટની અખંડિતતાની નિગત છે તે સગાજી, જાનુબની ને નિખળાત સંચાલકો તેો જાણે છે કે હાથનો થસારો ખજુ ટિકિટને કેહું નુકસાન પહોંચાડે છે. બધા માણસોના હાથ એકસરખા નથી હોતા. થજાનાં અંગિયા બરછુદે બરબચડાં હોય છે. એથી ટિકિટની સપાટીને કે તેની છાપના રંગને, નરી આજે ન દેખાય તેવો ખજુ થસારો પહોંચે જ છે. કોઇ વાર તેના પરચેરેસનની એકાદ કોંગરી ખજુ ખંડિત થઈ જાય છે. વજી, આપણા હાથ તમે તેટલા મુજાબામે રચનક દોય તેમાજુમાં અંતરત

એજ તેો હોય જ છે. સુધી ઘરહટ આંગળા-આંબો જેમ થસારો હાથે છે તેમ લેવવામાં આંગળાંએ એજ ખજુ ટિકિટના રખતી તા-ખપને હજી છે. એટલે, ટિકિટની સ્થાગતીને ખાતર નીચેયા સજાને અટકી છે

અને તમને બાજીને નાજાહ લાગશે કે ટિકિટની હેરવહેર થાયેથી કરવા હોવાની ચીપવા વટે ખજુ ઝડપી ને સજામતીથી ધાય છે સર મા થોડો વખત લાગશે. ખજુ કાલક આવી અથા પછી તે સરજ અને સારજ ભારો.

આઈન્ટિનાએ તાલેવમાં હ ટિકિટોને એક સમુદ બદાર પાડ્યો છે, જેના કપર ટિકિટ કેળખને છે તેની ચિત્રમાળા આપેલી છે. ટિકિટની બનાવટ કેમ થાય છે તે દર્શાવતી ટિકિટો ડુનિયાના હતિહાસમા આ પહેલી વાર બદાર પડે છે. એમાં પહેલી તખ-ખીચારમની ટિકિટમાં કમલકારને દર્શાવતું આલેખન કરતે દર્શાવ્યો છે બીજી (વાડળા) ટિકિટ પર એ આલેખનને પાલાદ ના બીના પર ઉતારતો કાઠીયર છે; ત્રીજી (બેંગલો) ટિકિટ, મુદકાંબેળીના પરથી કાગળ પર કલારેશી ટિકિટની છાપ તથા સતો દર્શાવ્યો છે (બુલો સારખી ચિત્ર). ચોથી (લીલી) ટિકિટ પર પોરટલઈ-રેષ્ટર ૫૦ ટિકિટોને આજો તાવ તપાસે છે; પાંચમી (લાલ) ટિકિટમાં એક બાજેને નવી ટિકિટ થોડેલા કાગળ મળે છે તેનું ચિત્ર છે. અને છઠી (પરીલીલી) ટિકિટ કપર આલેખનને રંગેનની ઝુંસરીમાંથી મુજા કરનાર ત્યાંના તારખુદાર રવાતવ્યવીર એસ હ સાન માટેનની છબિ છે. એ સાન માટેના અવસાનની સલામતી અપે વર્ષે ૧૮૫૦ માં આઈન્ટિનાએ લેખ્યો. તેના માનમાં ઉપરખાજીને તા સમુદ કંગારાત બીજી સાત રમરજ ટિકિટ પડુ કાઢી છે

અથેમદિને (ડિસેમ્બરમાં) રિપરજન્ટ-ડ વ્યાનાં વજુ પર્વતિમાં દર્શાવતી ટિકિટ

સંગ્રહીત ઇસ્ટર્ન ઇન્ડિયન મ્યુઝિયમ

આઈન્ટિનાની નવી ટિકિટો વખૂન સામે વાજો બદાર પાડવાનું હવે પોટીનાલ પોતાનાં તજુ સંસ્થાને ખાટેનવી ટિકિટો કાઢવાનું છે: ટિકિટો માટે ૧૧ વિવિધ કૂંસો દર્શાવતી ટિકિટો; એન્ગ્રોફા માટે ૮૧ વિવિધ કૂંસો દર્શાવતી. ને મોસાકિયક માટે ૮૮ પ્રાણીઓની. આદર-લેન્ડ વળી એક નવા સમુદ પર પર્વતો કપર-થી કોતરનું પેમાંનું ટોણું ચોતરવાનું છે.

આવતા માગ્યે ખાસમાં રિંદકીમાં પોાન-નાર અખિલ એસિયન રંગનેલસન પ્રક્રમે બારતના એ આગળપટલા બેલાડીઓ લેતી પિન્ડો અને યુરમાનસિયનું બહુમાન કરવા તેમની છબિવાળી ટિકિટો બદાર પાડવાનું હજી હોવાય છે. મુંબઈનો લેરી પિન્ડો બારતનાં સોથી ઝડપી રોડનાર છે; તેને મોડની ચિત્રવેદખાને વડાવને. ટિકિટ પર દર્શાવતી; ન્વારે પતિયાળાનો યુરમાનસિય સર્વેતો-મુખી ખેલાડી છે, તેની છબિ બધાનો.

દપાટની ટિકિટની શોધ કેમ થઈ?

એ વિષે આ વાત પ્રથમિત છે. ઉત્કામાં કપાલના દર પકાડી પડેલ વહેલી 'ચેની રોમટ' ને દાખલ કરાવનારે શ્રી લેવેન્ડલિયની લડતની વાત તેો આપણે આગે જાણીયુશા હીજો. તેને એ વિચાર એક ઉકારી કપરથી મુજાવો હોતો. બનેહું એનું કે એ કાઠીની કપાલીએ આબીને તેનો એક કાગળ આપ્યો. તે દાખમાં હજીને તેના તરફ થ્યાન પૂર્વક પડીક લેઈ રહીને કાઠીએ તેનું પોરટેન (અનુ. આને)

સંખ્યાબંધ અને અવનવી ટિકિટો બદાર પાડવામાં દમાખાં હજાખાં સોવિંદેઠ અસરવાળા દેશેર અમેરિકાને પાછળ પાડી રેતા હાથે છે. થોડા સમય પર હોંગરીએ (જાહેર રોતે જેના વિદેષી બૂખમાં છે તે) અમેરિકાના સહવન પ્રમુખ રૂઝવેલ્ટના રમરજમાં ચાર ટિકિટોને અમુદ બદાર પારેસો નેની છબિ દર્શમાં આપી છે. તેમાં તથા મહાયુદ્ધ દરમ્યાન ચાર મિત્ર-સાન્યોએ મુજુ એને કે ચાર રૂપોએ મસલત-કરશે. કહેવાં તે ચાર રૂપોમાં બિચો સાથે રૂઝવેલ્ટની છબિ જાણુએ આપી છે. કપર: દેસા બજાંસ અને તેલ-સનનાં નેનીએ: માદાહ અને હાઈડ પાકે (અમેરિકા)નાં વિદેશાની ટિકિટો.

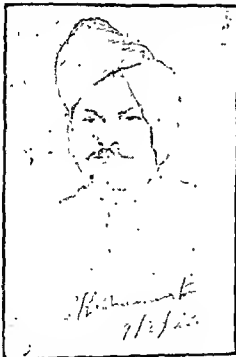

પરમીશ વર્ષવહેલો

અંક ૨૫ થી : ૨૫ ૧૯૮૨

પરમીશ વર્ષ પહેલાં પણ 'કુમાર' રહતો પ્રેરક અને જોષક સાગરો આવતું તેની વાતની ઉપા ખ્યાલ આવતી આ માળામાં આ મહીને એક અતિ સાગરવંશના બારતપુત્રની વાત શુભ છે. પણ તેની વાત કરતાં અગ્ર ક, પચ્ચીસ વર્ષ પર બહાર પડેલા, ત્રીન્દ વરસના પહેલા અઠાવી અગ્રે એક નવો વિમાન શરૂ કરેલા તેની વાતની આવીએ સુજ્ઞાતના બદ્ધ પુત્રો આપતા શુભ ત્રિપે શી આ-સાચો ધરાવે છે તે બહુવાની જીવતી પ્રબન્દે લક યજ્ઞે તે માટે અમે એવા બાવનાસાની પુરુષોને વિસ્મૃત કરેલી કે તેઓ કઈ પ્રેરક સંદેશ આપે. એવી પ્રથમ મદાગા આવી જીને સંદેશ એ એકે રન્દ કરેલા. પણ એ અંકના ગાથા વિમાનોમાં શિરમોર લેવું તો હલ, શી દરિ-તારાવળુ આચાર્યની પ્રાસાદા ને કોનરિવની કલમે લખાએલું બારતના આપું બલ-દીર 'રામમુર્તિ'નું ચરિત્ર-એમણે રવમુખે સજ-બાલેલું તે. એમાંથી મુખ્ય તારવાળી ન આઈ આવતી રાકય છે : 'દેશીયુમાં આત્મક પ્રદેશમાં વીરધૃત્ય વીરોગી નમરી નામનું એક નમ્ર છે ત્યાં એક પોલીસ કોન્સ્ટેબલ રહેતો અને ત્રણ ઉકાસા હતા. ફોલો બને સારા રવારવવાળો અને દમ્પાકાગાતા; નાનો લદ્દન માલકામશે અને મરવાની આવશે છવતાર હતા. વળી, દયાના ફાથની પીકાતો અને બહુવાળા પણ 'દ.' એ વીરધૃત્ય પાસેના

પ્રો. રામમુર્તિ: રસેય, રવિવંશ રાજ્ય

૨૮ (નવમ્બર ૧૯૫૧)

વેતાર સદેશમાં અંગ્રેજોની ડાખળી હતી. એ પદલજીની કાચલ, દેશી સિવાજીના અખાડા, અગ્ર ન્ધાં કંઈ પણ સારી રિસ્ટ્રિક્શન પ્રબલ જોવામાં આવતો ત્યાં એ પચોળી ન્ધો. રામાચજી-પદા-બારતની કથાએ સાંભળવાને એને શોખ હતા એમાંના નાપોલેયન, હનુમાન, ભીષ્મ, હર્ષમુખ વગેરેને એ પોતાના ગોડિયા એવા સમજીને પુરાણ બારતનાં બંધ નીડીશોવાં એ સરિનેથી એનાં ગત ને સારીનું સહમ કસેવર રથાતું અને એને પરિણામે પોતે પણ રથ મારે એવા ન થઈ શકે એવો આતુરતા મળી. આખરે એક કમ્પન્ય ડ્રેને એને 'રેમ' સાચો નયો ને પછી તો માત્ર પાંચ ન વરસના પરિવ્રજથી એને આખા બારતવર્ગમાં પોતાના તખ્તને ધરાયુ બતાવી મુખાર અલોકિત બળ મેળવ્યું એ બ્રાહ્મક તે કું પોતે-રામમુર્તિ. હમી માશ આ માંસક સારીરમાં પેલા દમિયક ઉકાસાની નમ પણ જાખી તખ્તે વાથ છે પછાં એ પણ મારા ન દિવસો હતાં !

આ મધ લાવે છે કે મેં આમ શી રીતે વિશ્વ મેળવેશી કે રથ 'નિશ્વલવળ'થી. માત્ર 'મનોબળ'ની ન મેં મારી બાઈસને સિદ્ધ કરવા પ્રબલ કરેલો; અને પરિણામે આપારે હું બારતમશે વિમાન પણ જળની વાત આવતાં તમને 'રામમુર્તિ' નામ યાદ આવ્યા વિના નહિ રહે. સ્કીઆનું વાલકલ્પ પણ રેલુકું કે પોલખમાં નવસારમાં મારા માનના ઝીલ મવાતાં-અપારે મોંપીજનાં મવાવ છે તેમ.

મેં કસરત રાઈ કરી ત્યારે બહુ ન ભાઈકે લાગત પળુ તરત ન મારી મનોદેવા માને નઆહતી ! મારા બાઈસને સિદ્ધ કરવાનું મુખ મરવા છે. પરિણામ ન નમ્યાતાં હું ધણી વાર રડ્યો છું. આના કરતા મારું સાઈકે એમ માની મરવાને નિશ્ચય પણ મેં રેસીડી આખરે મેં મક્કમતાથી સંભાલતા નિર્બળતા પર તોવિનય મેળવ્યો. વિધિવિધી કસરત વધારી. એ વજતો મારો કમ આને હવેના સમારે પહેલો જોડી હું છ માર્ફલ રોડતો દૂર એક ડાખળીએ ન્ધો, ન્યાનાં સરકારીએ આમે કુસરી રમતો, ને વળી પાછો છ માર્ફલ રોડતો મેર આપો માશ સિધ્ધા સાથે કુસરી કરેલો. ત્યાર બાદ લરવા પડેલો. અને પછી ને બહારની કલુ બંધવતે મારામાં ગિજા રહેવાની પળુ તોવત ન રહેતી પણ થાક બાઈકું નમોનાં અને સોનાં થતાં પાછો ૧૪૦૦થી ૩૦૦૦ ફેડ તથા ૫૦૦૦થી ૧૦૦૦૦ ફેટથી એકક કાઢી કુસરી કરી રેલુકે કમ રૂંદ કરેલો, આને પરિણામ એ આખો કે ગોળ વરસની મગરે કું એટલો બેસવર બન્ધો કે નાજિવેના કાંડે એમથી હું ખજો મારતો કે ઉવરથી ર્ધિલય બેસવુ નાજિવે વૂટી પડતાં !

ગોળ વરસની મગરે મારા આત્મક બળનો એ પહેલો પરાજી આવ થયો: એક વખતે યદરાતા નાજિવેના એ પોલીસ ભેમ બાઈ મધેલી. નીસુરોલ પાણીથી મદેનત કરતાં પણ એને કાઢી રાધા નહેતા. એવામાં મગરે બાજિન ત્યાં મધને નીડીને. એ રોડતે આની અને બિલારી મરો. મેં ત્યાં ન્ધ લોકોને બાઈક કાઢી વધી વધી એસનાં મે રજિવાં પકડ્યા, અને એક ન આંધાથી બેસને હકાતે એવી કાઢી એમણુ જોડીમટાં ખાતી રેડવી નાળી.

હને ન મારા છવતારી ખરી રાઈઆત હતી. બલજી પ્રયત્નોથી

જે અપ્રતિમ બળ તે મેળવ્યું, પણ ગારી એ આગાધુવી સક્તિને કંપવિધ રો, એમ ત્યારે મને ધણુ પુછતા ત્યારે હું કહાસ થતો. છતાં પણ મારું કાવિ કંઈક અપૂર્વ છે એમ મને દૈવ વિશ્વાસ હતો. એવામાં ૧૯૦૫ના થે માસમાં આખા યુરોપમાં લોકપ્રિય થયેલા ગદ્ય યુદ્ધન સંદેહ મદ્રાસ આવ્યો. મેં એને 'એલેન્ડ' આપી. પણ ખાનગી તપાસ કરતાં એને ગારી એકલાની ખાતરી થવાથી 'કાળા માણસ સાથે હું હરીફાઈ કરતો નથી' એમ કહી ના પાડી. મને કહેલ હતી કે સંદેહ એના લીધેની શરતે છોટી એને હાથપગથી મારા બળની કિંમત થશે. પણ એની 'તા'થી મારા અતોચ પડી કાઢ્યા.

સંદેહની ખાસ વિશેષતા વળન કહાવવાની હતી. હું એના કરતાં બાળ્યુન્નયુગલું વળન કહાવતો. સંદેહ છતાં ૩૫૨ ૪૦૦૦ રતલ કહાવતો. હું ૧૦૦૦ રતલ કહાવી શકતો. મેં મારી સરકસની નિદેશીમાં પણ ટપનો કાઢી તે ૧૨૨૦૦ કહાવેલો એ બજાબહેર વાત છે. ૧૯૦૪માં દુનિયામાં સૌથી વધારે વળન કેનકર કહાવે હતો.

૧૯૦૧થી મારા વ્યાવહારિક જીવનની રાજધાની મદ્રાસ હતી. સરકારમાં હું જીવેના સરકારમાં દાખલ થવાનો હતો. પણ લોગાગાન્ય ટિપ્પે મને રોક્યો. એમની સલાહ અને પ્રેરણાકળથી મેં રવંત સરકસ જીવું કર્યું. પણ તેો મારી નબોબલાલી તરીકે ત્યાર પછી અનેક પ્રકારનાં વાતાવરણે મેં વીતાવ્યાં છે. જીવન એ મુશ્કેલીયતનો બેઠાર છે. મારી મુશ્કેલીઓ પછી મારી શક્તિ એકથી ન પ્રોત્ત અને કદિકદિ તેો દુઃખકલ હતી. તમને સાંજળતાં પણ પાસ થશે એમ ન સરકસ કહી ગયું હિંદને આગળ આવવા હેતી નથી. મને પણ જીવ હેરાન કર્યાં છે. ત્યાંત્યાં હું ખેડ કરતો ત્યાંત્યાંના રવાનિન મુસલમાનોમાં મારી ચિરકલ વફાઈથી કાવામાં રો. આજ, ડી. ખાત બહી ન રાખતું છતાં પણ મારીનકીપ્રિય મુરિકમ પ્રભુ એ સાચો ન કનડની; એટલું ન તકિ પણ મારા બળના વિભવમાં ઉમેરાં આવેલે સેતી.

શોધી અર્થકર વિષેનો તેો મારે હિંદુસ્તાન બહાર ન જોવાવશ પડેલાં. મત્રાકામાં સને ૧૯૧૦માં મને એ વખત રોગચાલ (એર) આપવામાં આવેલો. પહેલી વખતે તેો હું પચાવી ન થયો; એટલે યીજી વખત તેો થોડો મરી બધ એટલું જોર મારા પેટમાં નાખેલું આપી મારું બળકું મુશ્કેલ કર્યું; છતાં પણ મેં તરતજ લંબેઠા મારી પાંચ દબર દંડ કાઢી નાખેલાં આપી પરાશરમાં તથા ગરમીથી ધણુ બંદે જોર તેો નીકળી મહું પણ મારે દસ મહિના પચારીરસ રહેતું પડેલું.

કાન્સમાં પણ મારો સિતારો માખરો ન હતો. કાળીમાં મારા બેઠમાં કાળો બેઠો રાખવા માટે મારે છાતી કપર એક લાંબું પાટિયું મુકવાનું હોય છે. આ પાટિયું મારા હુરોપિચન મેનેજની કૂટથી એક બદમાશો અરજી કાપી રાખેલું. બેઠમાં એવે કાળી કે પાટિયા પર ચડીને બેઠો. પણ છાતી કે તેવા ન પાટિયામાં એ દુકકા મારી ગયા અને કાળીને પણ મારી છાતી કપર પાટિયાં; પરિણામે મારી તબુ પાંસળીજી ભાંગી ગઈ અને હું બેલાન થયેલ. ગરેલુ કાન્સના કુશળ દાક્તરોની દેખરેખથી હું બચી નવા મારગે. રવાની 'બુલ કાઉન્ટેસ' એરોસીસીસીસન' સરકસી મારા બળની પરીક્ષા કરવા માગ્યી થયેલો. એક ભેતર દરદરે મેં હું સ્કિપર્ટ પકડી નગ્નતાઈ દબાવી દઈ અને ચસકપા નહડં તેો પારદબર પાડેલ મને બેલો, એવી મારી માગ્યી એ લોકો રીકારી સકયા નહિ. એટલે હું ત્યાં ન ગયો.

વહેરામણરમાં હું એક વાર સરકસ લઈ ગયેલો, ત્યારે એક દિવસ આગરો સોથી અધેક વાપ છૂટો થઈ ગયેલો; મારપાંચ બડમાં તેણે મારી નાખ્યાં. ત્યાં તેો હું સન્યા કરતો હતો ત્યાં તેણે આવ્યું. તત્કાલ મારી પાસે કંઈ દર્મિયાન ન હતું, એટલે એક બડો

ડેડા કહાવી હું કોહરો. મને જોતાર્યેલ નવા થીભરામાં અભયો. મેં એને પાંચ છ ડેડા કોહી કાઢ્યાં. આથી ચીકાદને એ સ્વેચ દુર્ધો કે મેં તરત ન એને બાથમાં પકડી તરતીન કપર દબાવી દીધો.

આ બધું હું શી રીતે કરી 'શકયો' કેવળ આત્માબળથી ન; નિદયથી ન. સારીરિકબળ કપરાંત હું મારા પ્રયત્નોમાં એકમત્યનું ચતુરધાન કરે છું. એ વડે શરીરના કોઈ પણ એક ન રવાનમાં-એક ન રવાનમાં મારી સંકલપસક્તિથી મદદાભરત બળતો રોચાર એક નિમિષમાં હું કરે છું, એટલે એ રવળવિશેષમાં અત્ય-અપસન્નિત બનું છું. મારા વિભવની મારી સલ્કનશક્તિ સલ્કનશક્તિની વનૂગ તાની વાવી છે. બાકી માણસનાં કાકડાં મનુષ્યત હોવા છતાં પણ એ એક હબર પાઈન્ડનું એના કપર દબાણ થાય તેો એનો આટો થઈ બધ એવું શરીરશક્તિથી માને છે. એટલે સરકસ ૧૯૦૦ વતસનો કાળી કપાડતાર હું-એનાં કાકડાનો કેટલો સીણો આટો છેલ્લાં રપ વરસમાં થયો હોય એની કલ્પના તમે ન કરી લો.

નિમ્જતા કે નિમ્જતા શું એ સમર્થતિ શીખ્યા નથી. એક ન દેખાતું હું એક વખત પ્રાગમત ગમેલો. મદ્રાસનાં સાહેબે પોતાની ખાનગી મોટર રોકવા કહે છું. પેંતરો તરવાથી તેવાર થાઈ ત્યાર પહેલાં તેો કાંકારે મોટર કાઢી દીધી. આંચકો આવતાં ન મારી પીઠી રવાનજીથ થઈ અને રાખુ બરોડી ત્યાં ન હું બેમાન થઈ પડી ગયો. દાક્તરે મારી પગ કેમણે તે કર્યા, પણ મને દરદ અસહ્ય થઈ હવે પરેલુ રાગમુર્તિથી મોટર ન રોકાઈ એ માનિ કંઈક ગારે સાધન કર્યું ન હત એટલે પગ કપર પાડોમાંથી હું લંગાટો કાઢાડતો પાછો બેલના રવાને આવ્યો. લોરો વેસલા હતા ત્યાં તે મને નેહ આપ્યા ન બન્યા. છતાં મનુ મારા આગાધુવી મને બળથી એ જોકા-કતા સાધી, અને ઉગ મારેલની કલ્પથી તરતી રવા દોર્યાં પાવરની એ ન મોટર એક બે નહિ પણ તેો વખત મેં રોપી; હા એલુ કુળ કેટલાક આવાદિયા દવાખાનામાં રહી મારે લોગવરું પડ્યું બહો. બહી તેો મારી બધ પણ સમર્થતિ નિમ્જતા ભોગવવાનો નહિ.

સરકસમાં સમર્થતિના બેઠો તદ્દન નવા ન હતા. રા કોસ-પાવરની જે મોટરકારોને સામામા દિશામા જતી મોટરો રાખતા. છાતી કપર ૩૦૦૦થી ૪૦૦૦ રતલનો પચાર મુકાની એના પર ધણુ ધા કરાવતો, ને પછી એક ન આગકાળી તબુવાર મોટરમાં ખાતો કર્મિનેલ હડરોલી દેતા. બે મારામાં ૪૦ પંક માજુરો બેસી ધાતી છાતી અને પેટ કે સાથેનો કપરથી એ મારાં બેચાલતા. માર મનુષ્ય માણુરોને સંકળના છેડા પકડાથી પાનાને પડેલે બે બાલુ બેચા રાખતા, ને પછી સંકળને પોતાની છાતી પર લીંડી નેરકી છાતી કુલાવતા એટલે સાકળના દુકકા થઈ જતા એમની સામાન્ય છાતીને મારના ૪૮ ઊંચ હતો; ત્યારે પાછી છાતી ૭૮ ઊંચ એ કુલાકેલી ૫૬ ઊંચ થતી. અરવા કળની બદાઈની સંકળ એક ન આંચકાથી તેો કરી એ એમને મન રસત વાત હતી. આ તેો જોગના બેચની વાનગી. બાકી એમણે વિવિધ પ્રકરે ને બળ દેખાડેલું તેની તેો અમળા ન કરાજ નહિ, તેમજ તેની કિંમત નજરે એવા વિના થાય પણ નહિ.

આદત્તા બળતા રવામી છતાં સમર્થતિના મને બળ કરતાં રવા-રવાની રોગીબાળુને મેં મારા રવાન મળ્યું બેઠેલો. એ મારે મારમાં આસનોમાં એને અપાર શ્રદ્ધા હતી. આટલે રોક ને કલ્પથી ચાલવાની તથા તરવાની પણ એ બૂલ બડામણ કરા. વીયેસકુ-કામિક, વામિક, માનસિક-તેો શરીરનો પાયો છે. એટલે એ વિના કસર કરતી નકમી છે. દુઃકમાં મિતાદાઈ, સરકસ સાડું જીવન નિમ્જન અંતઃકર-ણ, પાકલેકેરો નિદયમિત મહેનત એ ન જીવના કલ્પની વાવી છે.

મકાનનાં જૂલ (અનુ ૫. ૧૨ થી માહ) પહેલી રાત હતી અને માત્રી બારી રહેતા પર પડતી હતી. પથારીમાં લગભગ નાલેલી જ પડેલી હતી. પાસે ટોચ અને લેલી પિરતોલ રાખી હતી અને બારી તરફ માત્રી નબર હતી. મેં જોયું કે આંત્રે કૂધ પીધા પછી ટેબલ પર મુકેલા કાચનાં ગ્લાસ એકાએક નીચે પડ્યો અને ફટકી ગયો. પાલખથી જે મણુ ગાગાની ડિયો આપ્યાં અને બારીની બહાર ઝડપથી જઈ ગયાં. માત્રી બારીમાં દોડાગિતર જેવી એક આટ્ટી જમણાં મેં ટોચનો પ્રકાશ બારી તરફ ફેંક્યો. માત્રી પિરતોલ ફટકી રાખી જ નહિ—દાખમાં સિંધર યથા ગઈ. આગળથી, પાછળથી, બારે દિશાઓમાંથી ભયંકર અટકારવ સંભળવા માંડ્યાં. હું રમથ ફેંકેને લેલો થયો. ત્યાં તે દોડાગિતર બારીમાંથી અંદર પ્રવેશ્યો અને—અને અસહ્ય વગારાઈને કારણે માત્રી આંખ ખુલી ગઈ. હૃદય ખૂબ વેગથી ધબકતું હતું. રવખની ચાસર ફર કરવા મેં બતી ખેંચી અને બે ગ્લાસ ફેંડું પાછી પીધું. ઝૂંઝાસવિરુદ્ધરેલ્લના મદાગેતરનું રમથ કરતોરતોર રમથ બોલીને હું ફરી સ્થઈ ગયો.

સવારે હું બહારે બેઠો કાઠમો. સરત જગને રાતે આવેલું કુરવખ ચાદ આપ્યું. મેં નિશ્ચય કર્યો કે બે મકાન વિષે તપાસ તો કરવી જ. બોનનાદિ પતાવતીને હું બપોરે જોઈ લઉં. પ્રદેશ મિનિટમાં મકાનની નિશાની પહેાંચી. સાથેની દોડાઓ વચેરતોને લરતોને જાંઠેર આપ્યો. ને અનેક વખત લેલેલા મકાનનું હું ધ્યાનથી નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યો. મોટા બાઈની અને અવિનાસની વાત સામી સામી હતી. એક હરવાન ખાટલા પર બહાર બેઠો હતો. મુખ્ય દાર પર મોટું લાલું કાઠ. ઉપર મોટા કાગળી બારીઓ ખુલ્લી હતી, જ્યારે અમુક ભેધ હતી. ઉપર મિશાળ હતું પણ રંગ હતું થયો ન હતો. મેં ધાંધું કે ઉપરો દાખ લગાવવાનો દરો અને ફેંકે અમુક પ્રસંગ બન્યો. હશે કોઈયે રંગનું કાગ અટકી પડ્યું હશે.

હૈંદલવાગને પેસા ચૂકવીને હું હરવાનની પાસે આવી પહોંચ્યો અને પછડું, 'યહાં દિશા પર કમરા મિશો?'

વિશાળ પેટ પ્રસારીને લેઠેલા બેવાળે બે પ્રયત્નરૂકે માણું જોયું કરી મારી સામે જોયું. ને 'નાહી' હતીને ફરી ડાની દશજોમાંની તમાકુમાં બૂના નાખીને જમણા કાચના એકાએક પડવા માંડ્યો.

લસી-પ્રવાહ (અનુસંધાન ૫. ૧૨ થી ચાહ)

આગળ વધે છે. પણ કેર કેર આવેલી લસી-સંધીઓ રૂપી પોલીસ-બોઝોઓ દુરાગતને આગળ ભતાં રોકે છે. આ ક્રિયા ફરિયાન લસી-સંધીઓ રૂકે છે. તેમાંથી અનેકગણી પ્રસારમાં ધોળા કળે અને લસી-સંધી ઝડપથી રેલ થાય છે અને પાવાળા નળાએ ધસી જઈ છપાળુઓ સંદાર હરે છે ને તેમનાં કાગને નિર્મૂળ જનવે છે. મોટી મહોલી લસી-સંધી ખૂબ ફરફ કરે છે. આગળના પા પાસે જ્યારે કાળી અને બચકની લસી-સંધીઓ મોટી થઈ જવા છપાળે છે એને આપણે 'લેગ થાઈ' કહીએ છીએ.

સરીકમાં જરા પા પડવા દોષ જ્યારે લસી-સંધી નિશ્ચિત કામ કરે છે. માંસપેશીઓની કામેગરી ખાંડે ઉપર લેલી લસી જઈ નહીં જોયેલી પડતી જળાંધા બરફમય બની બની ના બધા દોષ તેનું કસ જોયું કરે છે. પા સાથે પ્રવેશોલા રેલછપાળુએ ઝડપથી સંખ્યામાં વધે છે. લસી-સંધી અને ધોળા કળે ત્યાં સરીકની જાણુ-ઓના સંદાર કરે છે. છપાળુઓ અને ધોળા કળે વચકે અવિધાંત અને અદ્ય કુદ વાતનું દોષ તે ફરિયાન વિશિષ્ટ પ્રકારનાં લસી-

'ક્યો?' ને પૂછ્યું.
માત્રા પ્રથમા ઉત્તરમાં બચાળે બે ઇતિહાસ સંભાળ્યા તેનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે:

આ મકાન એક મારવારી રોકનું હતું. તેમણે પોતાની હયાતીમાં બે યાક કાળું હતું; પણ જ્યારે રંગ લગાવવાનો સમય આવ્યો ત્યારે રોકા એકાએક ગરી ગયા. રોકનો મોટો પુત્ર બનિયારી હતો અને એક વેરયામાં ફેસાયેલો હતો. નાનામાં બુદ્ધિન પ્રમાણ જરા બોણું હતું. મકાન કે રિયલિમાં હતું તે ને રિયલિમાં અટકી ગયું અને સંપત્તિ વિભાજિત થઈ ગઈ. આ મકાન પર તરતાર ચાલી. મોટો પુત્ર એને પોતાની વેરયાને માથે કરવા માગતો હતો, જાનો આવા સરસ મકાનને છોડવા કમળો ન હતો. બાને પાસે પુષ્કળ સંપત્તિ અને સાધનો હતાં. પ્રશ મોટું ચડ્યો. પાંચેક વર્ષથી ફેસ થામે છે. નિર્ભય હતું આવી નથી અને નિશ્ચિત ભવિષ્યમાં આવશે પણ નહિ કરણે બાને પછીથી કરવતો આપીઆપીને ફેસ આવતું જરિય બનાવી રીધો છે. જ્યાંસુધી મકાનની માલિકી ન્યાયાલય દ્વારા રચીત થાય નહિ ત્યાંસુધી કાદુખતો રાખી રાખી નહિ. વજ રોકાએ તૈયાર કરી અટકી એક દુકાન બંદવાગને બાંધે આપી હતી પણ ફેસ મોટામાં ભતાં તેણે પણ બે દુકાન ખાલી કરી નાખી. આને તે તેની રચુતિમાં તેનું વળેણું, પૂળવા વરખા હાઈ અમિતું પતરાનું પારિયું જ રહ્યું છે. કાચકાની રંગ સારકાર આ મકાન જ્યારે કરી ચકતી નથી, જ્યારેના ઉપદ્રવ વિષેની બધી વાતો વિનવાવાહાર હતી. બેવાળે નગરકાર કરીને જ્યારે હું પાછો વળ્યો ત્યારે મેં જોયું કારણે પાત્ર હસ્યું આવતું હતું—એકે તે મકાનમાં 'લયંકર' રવાન પર અને બીજું આ બે બાઇઓની મૂર્ખાઈ પર.

દેર પહોંચતાં જ મેં બહાર ફરી પી અને કસાદથી મોટામાઈને કહ્યું. 'પેલા મકાનનો બપો જોર લેશે કોઈ લાગ્યો હું'

'હા, હું પણ આને ખરી વાત લખી લાગ્યો છું મેં માગ તો બે લાખોના મકાનને કારણે નિર્મળ પડ્યું છે. ને બદ ખતની વાતો સાવ બાઈ છે' પુરતકમાંથી માણું જોયું ક્યાં વચક જ વરચેલાથી તેમણે જવાબ આપ્યો.

અને હું બેવચક બોલો જ રહી ગયો. કંદકાંકા કે. બકરી

લેલો થાને પૂરવા માટે ત્યાં આવી પહોંચે છે ને માંસપેશીઓની તુરેલી ખાંડે ઉપર પથારી નય છે અને વચકા માટે છે. આને આપણે યાના 'એકર' આપતા કહીએ છીએ.

રોકાને પેલાજાણમાં પણ કમરજાળનું ઉપાંત આ લસી-પ્રવાહ રહેલા દોષ છે. તેનું નામ મોટીઓ રેવાઈનલ કમ્પ્યુટ. એનિવનઅડિસ અને બીને હરેલાં આ પ્રવાદીમાં વધારે થાય છે. આથી ફરીને ચમજ ઉપર બાળુ થવાથી સખત થ યું હુખડું. હળકાંકા, લાણુ વચકાથી સ્વલ થાય છે આ વખતે ઉપવાર તરીકે લેવા ભાગમાં રોકામાં સોલ નાખી લસી-પ્રવાહ બહાર કાઢવામાં આવે છે.

આમ, લસી-પ્રવાહ બે પોપણુ આપવાનું કાર્ય કરવા ઉપરાંત અંજલ રાણુનું અતિ મદતરનું કાર્ય કરે છે. લસી-સંધીઓમાંથી પેલા મદા પેલાકાં અને કસી કળે સદા ખડે પેલ જાન રૂપી સરીક ને રેવાજાળુઓના માણુદર દુકમકામાંનો રહે છે. રેદાંક પડ્યું માટે ફરેતે તેની અબજાબરી અને અનુપમ કસમનો પાલ છે!

OUR FRIENDS ABROAD

[અગત્યસંપક સાધતો પત્રમિત્ર-વિભાગ]

નિયમો

આ વિભાગ માટેના નિયમો દર વર્ષની 'માર્ચ' આ વર્ષે પણ નવા વાચકોની અનુરૂપતા

માટે આદર્શ ફરીથી પ્રકટ કરીએ છીએ. એનું પાલન નહિ થએલા પત્રો રદ અપાશે અને તે વિશે કશો પત્રવ્યવહાર કરવામાં નહિ આવે.

(૧) પોતાનું નામ પ્રકટ કરાવવા કમ્પન્નારે પોતાના જન્મસ્થાનમાં ને અંગ્રેજીમાં (પહેલો એ. બી. સી. ડી. માં ન) પોતાનું સંપૂર્ણ નામ, પોતાના ઘરનું (સાળા અગર ડુકાનનું નહિ) પૂર્વે સરનામું, ઘર અને સ્ટ્રીટ જણાવવા; (૨) પોતે ક્યાં સુધી ભણેલા છે અથવા ભણે છે તે જણાવવું; (૩) અંગ્રેજી છઠ્ઠે કે સિદ્ધિ અથવા કે ભણી ચુકેલા ભાષાનાં નામો પ્રકટ કરે. કારણ કે પરદેશમાં પત્રવ્યવહાર કરવા એ જાણમાં એણે અંગ્રેજી એટલું જ્ઞાન હોવું આવશ્યક છે; [આ માહિતી નીચે પોતાના વાલી અથવા શાળાશિક્ષકની સહી કરાવવી.] (૪) આ વિભાગમાં પ્રકટ કરવા માટેના પરદેશી પત્રમિત્રોના પત્રો ખાસ નવી માહિતી કે દરિયાવળા હોય તે જ (અને ત્યાં સુધી દૂર) પસંદ કરીને જોવાવવા; સાથે ફોટા કે ચિત્ર દરો તો તે આવકારપાત્ર થશે; (૫) તેનો જીવનસાથી અનુવાદ પણ સાથે કરી મોકલવો જરૂરી છે; એમાં ઘટતા સુધારા અને કરી લઈએ, (એ બધી શાગમો ન સ્વીકારાયે પાછી મેળવવા માટે પરંતુ પરદેશી પણ સાથે બીડવું. કોમળી શાગમો હોય તો વળી વળવતું રજિસ્ટર કરવા સાથેનું પોસ્ટલ ટિકિટ લેવું.) (૬) પોસ્ટલ બીડવા વિના આ વિભાગને લેવાની પરંપરા પણ પૂરજાનો ઉપર આપવામાં નહિ આવે. (૮) કેટલાકે અમારી પાસેથી પોતાને મનજાણતા દેશોના પત્રમિત્રોની વાદી મંગાવે છે; પરંતુ અમારી પાસે તેની કોઈ કાવચી વાદી રહેતી નથી. અગાવી પાસે ને કાઈ આવે છે તે અમે 'કુપાર'માં પ્રકટ કરી દઈએ છીએ. માટે સૌએ પોતાપોતાની પસંદગીમાં સરનામાં 'કુપાર'ના અંકોમાંથી સૌથી લેવા; અમારી સાથે નાહક પત્રવ્યવહાર કરવો નહિ. (૯) પરદેશી પત્રમિત્રો સાથે પત્રવ્યવહાર કરનારાઓએ, પોતે આ દેશનાં સંસ્કાર, આચર્ય અને પ્રવિણતાં પ્રતિનિધિ છે એ ખ્યાલમાં રાખીને લેવા યોગ્યપણે પત્રવ્યવહાર કરવો જોઈએ.

[શ્રી સુરેન્દ્ર મોહનિયાના અંગ્રેજિયાન પ્રવૃત્તિમાંથી મોહનનાર દરમુખસાય મોહનિયા; ૧૮ મેમજ નિવાસ, વિનાસ પાક મુંબઈ ૧૮૬.]

અહીં પર બોટલેવા આપવાની પદ્ધતિ જરા વિચિત્ર છે ત્યાં રહેવા જતી વખતે છે કે બાર માસનો કળાલો (ફ્રાન્કોઈ) કરવો પડે. ને એટલે જ સમય રહેવાય. પધારે રહેવું હોય, ને મહાન માસિક સંગત હોય તો ફરીથી બીજે કળાલો ધર શકે એ પદ્ધતિ સાથેના અમરોના પ્રથેમ ને પરિણામો રસપ્રદ છે. અમારી કપર રહેતા અંગ્રેજિયાનાં બાલકાનાં ઠાકરા વગેરેની અંગને બહુ ભેલેલ હતાં, ને અમે પણ વારવાર મિનાં ને મોકલેસેને દિલ્હી ખાણું આપીએ તેની રસોડાની વાચ એ બાલકોને ન અમી. ને તેની ચક્રમક ચર્ચા કરી તેથી ને. તો કોટ્ટેટ લેખાવવાનું અમે યોગ્ય ન ધાર્યું, ને એ કૃત્ર (Trollor) પત્રી એ બિનામીની મુજબ થયા.

ફ્રેલ એટલે તમામ આધુનિક સમજણવાળુ લોકોનું ધર. મોટર બસ જેવું તે રેલવેના ફરેટ કક્કાસના ટપ્પા જેવું અપહનુ રેલ લાગે. નીચે પેડાં પણ હોય, તેથી ત્યાં લઈ જવું હોય ત્યાં મોટરથી બેસી વર્ષ જઈ શકાય. નહિતર પેડાં કાઢી નાખી રહેવાય એવા નાનાંમોટાં નિમિત્ત નતાના અર્થવર્ધન માટે હોય છે, ને કિમત ૨૦૦૦ ટોલરથી ૪૦૦ ટોલર સુધીની હોય છે. પણ પરદેશીઓ ને વિલાસીઓ આવાં ફ્રેલોમાં રહે છે; ને ત્યારે જવાનું સાય ત્યારે રેખી નાખે છે.

માર્ક ફ્રેલ ૨૮૪૮ ફૂટ છે. અટકતા નાના રથગાં આડ બીજી બીની બાજીએ, એકમેક રથ, બરેલી પેડી (રીડી) રહેને બદલે) કોડાં કળાડ, પુરેતોનાં થોડા. પલગ-સોફા, ૩૫ અરમ રાખવાની બફો, અરીસા, વાસણ થોવાનું રળ, (એને બર્ડી સિંક કહે છે) પાણી ને નળ, વાસણ રાખવાનો થોડો, તેના પર ઢાંચુ તરીકે આપી જઈ ફે. (દિંગલ લોન્ગ-ટોન્ગ) એમ પુષ્કળ સાગાન છે ને સુવ્યવસ્થિત છે.

ફ્રેલનું ટપન એટલે અમેરિકાન સામાજીની ઓરિજિનલિટી પ્રદર્શન, વરસાદ, વાગાંજોડા કે બારડ સામે રહી ઝીલવા માટે જ્યાં ને હર્નયુથેટ દીવાલો હોય, ને ૩૫૨ રંગ લગાડેલો હોયત બહાર અને તેટલું તોફાન, બારડ, ૩૫૩, વરસાદ હોય પણ બંદર તદ્દન સહી-સહાવત હોય છે. આ મવાંવાર પર બદલાવા ને રોષાવવાની મુશ્કેલી-

માંથી અથવા મેં સુવિનિસિદીની પાસેની જ અમીના ઉપર ફેલ ખરીણ છે. અમીનનું માસિક સાલું ૨૦ ટોલર; ૩૫૨૦ ટોલર, મીનથી લીધે વધેરે મળીને તોફાન ટોલર બીજા આવે. આ એક નવો પ્રયોગ છે, ને કંઈ નહિ તો પ્રયોગ તરીકે પણ તેનું મૂલ્ય ધણું છે.

અહીંથી YUBA દેશીઓ ડીદર, ૧૫ ટોલર દરેક અને સિન બાઈ હિંદમાં ત્રણ માસના પ્રવાસ અર્થે આવે છે. (ન) ૧૧૫૦ નેમજરે આવી થયાં, તે હાલ દિલ્હી આશા વગેરે રથોની મુલાકાત લે છે.) તેને દિલ્હીમાં છવનમાં બહુ રક્ષ છે ને દિલ્હી રિવેની પરમર વિશેષી સમાચારોનાં લાભમાં કાઢવા તો મગલ દેલ્હી છવનને આરવાર લેવાની અભિલાષા હોતીયવા આ પ્રવાસ થોળાળ છે.

એ તેમને જમવા આમંત્રણ, ને દિલ્હી રિવે વાતો કરી. તેને સમ-બનું છે ત્યાં મોઝવાદ, મેદમાવ, ગરીબાઈ, ગિરસરતા, મિનારી છે, હુંડાઓ, અંકડો વગેરે ધણા અવજોળા જોઈ શકો, 'પણ તે બધાનું પાત્ર મૂલ્યાંકન તેમની ફાનિયક પરિચિત્ત પરથી ન નહિ કરતાં, એ સીમાં વ્યવસ્થિત અને આમાનુષી ગિરિશ રોપણની પ-સાદ બુધિમા નજરમાં રાખીને કરો. નહિતર તમાને પ્રભ પ્રયે તિરપાર ન થશે. તેને આંધીછ ને જવાદરલાલ પ્રયે માન છે, દિલ્હી જ્યાં ને બૂતલાવ પ્રયે પણ માન છે, એમ જાણવી ફરેક પડું વિષે તેને માન છે. તે એક અંક અને પત્રોળી, પણ નોકરે 'મેન્-ક' હોલન, તેની સાલુએ, કુટુંબની આખર ન સાચવતા બદલ કપો આખર, ને પરિણામે તેણે છુસાઉકા લીધા.

આપણા દેશનાં પ્રગતિવાદી બજોને વિશ્વાના એનાં બજોના સદકારની નજર છે; નહિતર પ્રવાસાતનું ને પ્રયત્ન મોટું રકત વાવ તે સૌથી જાણી પ્રત્યે ને બર્ધર અંપદારમાં પ્રકેલી દે તો નવાઈનહ.

પરદેશનાં પત્રમિત્રો

(1) Nanalal G. Taona, P. O Box 179, Kisumu (Kenya Colony), Br. E. Africa. (Mar-24 years, Stamp, Photos, Coins Etc.); (2) Vinodray V. Badiani.

P. O. 179. Kisumu, (Kenya Colony), Br. E. Africa-
 (Boy-16, Art, Music, Philosophy, Games); (3) Babu-
 Lal V. Kuria, P. O. Box 40, Kisumu (Kenya Colony),
 Br. E. Africa (Boy-15, Music, View-Cards, F. D.
 Covers); (4) Dinker K. Joshi, P. O. Box 936, Kampala
 (Uganda), (Boy-18 years, Stamps, Match-labels, Post
 Cards); (5) Abdul Hallem Abdul Khaliq, C/o Aden
 Treasury, Aden. (Boy-22, Stamps, Photography,
 Reading); (6) I. J. Shrimanker, 18/45 Esplanade Road,
 Aden. (Boy-19, Coins, Photography, Stamps); (7) A.
 Habeeb A. Khaliq, Section 'F', St. No. 12, Camp
 Aden. (Boy-13, Stamps, Photography); (8) Hamed
 M. Shamsuddin, The Secretariat, Aden (Man-25,
 Magazines, Autographs, Correspondence); (9) Adol-
 phus Nzenwu, St. Pauls School, Osu, Anqara
 P.O., C/o R. C. M. Umueziike, Via Okiwu, N. B. W. A.
 Nigeria (Br. W. Africa); (10) Akira Isii, Hamanohiti,

Ikasimati, Oita City, Oita Pref. (Japan), (દરેકને: શ્રી
 ત્રિપાર્શ્વેશ્વર દાદા, ૭૧૧/૩ સાર્વજનિક, અમદાવાદ-૨.) (11)
 Nicky Laives, C/o State School, Bunbury, West
 Australia-12, Stamps. (દરેકને: શ્રી દસધુજ ખોરી, મુંબઈ)

હિંદી પત્રમિત્રો

(1) Mansukhlal Harilal Vora, C/o Gulabshanker
 Somji, Near New Mint, Bhuj (Kutch)-22, Litera-
 ture, Politics, Reading, Philosophy; (2) Shah Gunvant-
 kumar E., Patwa Pole, Kadi (N. G.)-18, Stamps,
 Reading, Cooking, Tree-leaves; (3) Bhawar Rajni-
 kant Swaroopchand, Pir St., Navsari-17, Postal-
 covers, Photos, Coins; (4) Harold C. Christie,
 Christian Hill, Raikhad, Ahmedabad-1-20, Bio-
 logy, Stamps; (5) Kelvin C. Master, 2102, Christi-
 an Hill, Raikhad, Ahmedabad-1-21, Stamps, Insects,
 Politics (6) Shashikant J. Vakil, Near Jain Temple,
 Juna Bazaar, Amreli (Saur)-18, Stamps. (ખાંડ)

(સરદાર અનુરોધાન પાઠળના પાન ૮ થી શરૂ)

શ્રી: અને ખાંડાની ધારે ચાલતાં શીખ્યા ડીએ...
 પુરુષ: શુંકામાંથી સડ થઈ પુપ્પ બન્યા ડીએ...
 શ્રી: માટીમાંથી ચાલતી થઈ ગઈ બન્યા ડીએ...
 પુરુષ: એ બધા એવા પ્રતાપ.
 શ્રી: અને શુંકરોમાં એ બાંધીરને સરદાર બનાવનાર પેલા
 મહાપ્રતાપી સત્યવીર સંતાન પ્રતાપ!

[દંડગીત]

એક અવાજ: એજે આંખમાંથી દરી આંસુ ચાલ્યું નથી.
 બીજો અવાજ: આંસુ આંખમાંથી તો એની તળખા ઝવડે છે.
 પહેલો અવાજ: કાળો બાંધેલો સોરો એ ચિતા કેમ બનાવે!
 બીજો અવાજ: અને પારેશીએને પટેલો પંને કેમ પ્રભાવે!
 પહેલો: એજે આંખમાંથી દરી આંસુ ચાલ્યું નથી; એજે ગોળિયાં
 એથી વધારે ભાલ દરી કચાલાં નથી. એજે આંખમાંથી દરી આંસુ
 ચાલ્યું નથી.

બીજો: પણ આંખમાંથી તળખા ઝવડે છે.
 પહેલો: એ તળખે કેં દાખ્યા છે.
 બીજો: કેં ચંપાયા છે, કેં ડાખ્યા છે, કેંમાં દાડ બાળ્યાં છે.
 પહેલો: ફૂંક તો લેખા ને ક્રેલા સજવ્યા છે.
 બીજો: અને સારતનત આખી બડો બગે છે.
 પહેલો: એની આંખમાંથી ઝરતો દનો તે માત્ર વાનો તળખો.
 બીજો: પણ દેવામાં તો આમને અમરો દનો.
 પહેલો: ના, બીએને ન્યાયાધુખી દનો.
 બીજો: દેસના દુઃખે વહોપતો એ જાડખને સાવા દનો.
 પહેલો: અને એના તળખા આંખેથી ઝરતા.
 બીજો: એના અંધારા ઇંધેથી વરસતા.
 પહેલો: એ તળખાની ચીતઅરીએ પ્રેર્વા ને પ્રભંધા.
 બીજો: અને એ માટીના અંધારાને ડાખ્યા ને દાડખા.
 પહેલો: અને વદળ એ અંધારા દેશભરમાં પવસાધ્યા પડ્યા છે.
 બીજો: ભોરસાં ભંભો કે ભોરસોટી, શસ્ત્ર ભંભે કે અમદાવાદ,
 ભાંભો ભંભો કે કાલપા, એ અંધારાની આંખ દાડ આંખ વ
 દાડ્યા સમર્થ છે.

[સંગીત]

કાન્તિ: માટે તમા કાન્તિ, હું સમિતિ પુ. સંદારક પળ પુ; આ
 પધક પળ પુ. કચેડાં પળ પુ, ને કચારક પળ પુ. મો ત્યાં નહ
 મો તેને ભાળી શક એની કચેડાં હું નથી ભળેલિતને નહાતું પુ
 બર, પણ ત્યાં સકલ કાળનું દેશન કરવી સંદારક નથી નિષ્કામ-
 નિષ્કર્મનો નિર્દેશ તારી, બીર કાપરને સંવધા રાશી, પણ
 પુનરુત્થનની સંછળની છાતી અડી હું એવી થાની લીધજી તકલ
 એથી શકું પુ, પણ બને ત્યાં મુખી કારણમાં શરૂ પુ; હું હવે થાતી.

બધા: હયા થાતી!

કાન્તિ: કાન્તિ સડા થવની બતી, હું થાતી.

બધા: હયા થાતી!

કાન્તિ: અરુને તોડવા થાતી, અભ્યાસને મોડવા થાતી,
 વીરને ટેંગાળા થાતી; હું થાતી.

બધા: હયા થાતી!

કાન્તિ: વૃત્તધુમળી હું માલની નહ હું કુમરને ઘાટી થાતી,
 સિખરે વંધારી થાતી, સાચરો કાળાની થાતી, વીરવને રાગારી
 થાતી, હું થાતી.

બધા: હયા થાતી!

કાન્તિ: શોધે તીર વલ્લખને સોધવા થાતો; સોશિનસારને તીરે
 ને સ્ત્રીપ્રેમને તીરે, સ્ત્રીરોની વરિ ને સતદેહીને પારે, શોધ સારારને
 સોધવા થાતી.

બધા: ભાગને સાથે લે ને, આતી.

કાન્તિ: તીરે દેખ તે સાથે થાતો, કાપર પાળા રહેને; છર
 દેખ તે સુખપાળ હઈ કાન્તિપત્રને રહાતો.

[સંગીત]

એક: આરક દમારક દેશ દય—

બીજો: દિન કસા દિશવ ચાલેમે;

એક: કચા મુજી કે કારન—

બીજો: દમ કુલ ન કુલ રે ભંભે.

પંદો અવાજ: કેરો અંધાર દેખે છે ભિન્ન સંભવ છે ને

(અ. પુસ્તકી ૧૦૫૧) ૩૭

પગ મળ્યા છે; હેયારમાં તમત્તા છે ને બાવડમાં તાકાત છે; પર-
કમળી પાંખે ચીવન અમમાની છે.

બધા : કદમ કદમ કહાયે ના!

અવાજ : આગલ સત્યનો છે ને કામના સર્વના કલ્યાણની છે;
સત્યનીની રાહગરી છે ને રૂઝ હાથપેતમાં છે.

બધા : કદમ કદમ કહાયે ના!

અવાજ : બારતાના બાગ્ય-પડકારનો વંચ નહયો છે; અવસર
આણીનો છે ને ફેસો આખરનો છે.

બધા : કદમ કદમ કહાયે ના!

અવાજ : હરિનો મારગ રહાયો છે ને લાજ નરવર વરને હાથ
છે, પ્રેમના તંતમાં મ્હાલતો સંત સચાલક છે.

બધા : કદમ કદમ કહાયે ના! ખુશી કે ગીત માયે ના!

અવાજ : સાહસના સામર્થમાં જીવાનીને જીવાળ મરબો છે. પુરુષ-
શક્તિ પિતાગઢ પ્રેરણાદાતા છે ને મોખરે વિજયપંથી નીર સરદાર છે.

[સંગીત]

શાન્તિ : હું કાન્તિ! સૌને સાથમાં લઈને ચાલી, એક બાથમાં
લઈને ચાલી!

થેરા અવાજ : કાન્તિ! કાન્તિ! એમ કેમ ચામી?

કાન્તિ : હું કાન્તિ પણ છું ને શાન્તિ પણ છું. શાન્તિ છે માઠું
બીલું સ્વપ્ન.

બધા : સહનિર્વ્ય કરવાવડે.

કાન્તિ : બારત એક છે, આપણે એક છીએ. એક લોક છીએ,
એક પ્રજા છીએ.

બધા : સહનિર્વ્ય કરવાવડે.

કાન્તિ : આપણા સુખદુઃખ એક છે; આપણી રૂઝ એક છે,
આપણો નિશ્ચય એક છે. આપણા એક આપણે ભૂલ્યા નહીએ.

બધા : સહનિર્વ્ય કરવાવડે.

કાન્તિ : કાળથી સાચચેત રહેને, કાળ કાળ એનાં પડખાં બદ-
લેતો રહેશે. બજાવણો ને ભોળવણો; શાન્તિ કપાત કરશે. પણ પ્રજા
એક હશે તેો તે નિર્ભય છે.

બધા : સહનિર્વ્ય કરવાવડે.

કાન્તિ : ભૂજી દુદી છે ને મુક્તિ તૂટી છે; અંધાર એકાગ્રચે
છે ને પ્રવાત ભગ્ન છે; પણ એણે સુખના સખાજી હથ એ સુખની
ચાકીશ માયા છે. એ સુખાનીના સુખન પ્યાનમાં રાખાને.

બધા : સહનિર્વ્ય કરવાવડે.

કાન્તિ : કાળજી કેરે એવા એ શબ્દો હતા : મૃત્યુ એ હાર નથી,
ગરજ એ હવા છે. એ ભેલ છે, મોઠા છે, બહારી થવાનો અવસર છે.

થેરા અવાજ : (ધીમેથી) તે દિવસે એ પુરુષશક્તિ હરિતા-
પુરમાંથી માયા કોલી રાજમાર પ્રતિ પ્રવાણ કર્યું, ત્યારે એને પડને
જોડેલા અણનમ અવધૂતની આંખમાંથી એક આંસુ પણ સર્યું ન હતું.

આંખો અવસરને એણે અંતરમાં કેવા સગાવી લીધા હતા!

[સંગીત]

બરકત : આપણે એક છીએ.

થેરા અવાજ : એવું માનીએ છીએ.

રસિક : એની કસોટી શી?

અવાજ : તમારા આત્માને પૂછો. સાચી કસોટી એ.

બરકત : અમે એક છીએ.

અવાજ : હશે; પણ એમાં યજ્ઞ રૂપ પૂરવાની ભર છે.

બરકત : અમે આવેલી મુક્તિને મોડાવા નહિ દઈએ.

રસિક : અમે સાથેથી શક્તિને એકસરવા નહિ રહીએ...

બરકત : અમે બધા પડખીએ પાકનારને પગને ચાલીશું.

અવાજ : તેો તાકાત કેળવે. માંદો નહિ, પણ કામ કરે. તાકાત

એવી કેળવે કે દુરગમ બીજો ન થાય : કામ એવું કરે કે બધે બરત

મથરાય. તેો બારતનું બાવિ કમળવલ છે.

રસિક : અમે પડખી મથાજ ઝીરી નહીશું; ચાલી કૃત્ય આપજ

ચલાવીશું.

અવાજ : એમાં મુશ્કેલીથી કસોટી નહિ; મેલ આવે તેમ મુશ્કેલી

નહિ; અંતરકંઠને એકવચને ને આત્મશ્રદ્ધા આવિયજ રાખાને.

તેો બારતનું બાવિ કમળવલ છે.

બરકત : પણ મયા એવા તેો નહિ થવાય; મયા પાછા નહિ આવે.

અવાજ : બને; ન પણ બને. રામ મયા, કૃષ્ણ મયા; મંદાગીર

ને ભુજ મથા. એવા પણ પાછા નથી આવ્યા. છતાં બારતનું માર્ગ

કમળવલ રહ્યું; બારતનું બાવિ કમળવલ છે.

તું થા. તારા ન પગ પર ઝીએ રહે, તારું કંઠન બળવી રહે.

અરીમ ભલકાળ પડયો છે, એમાંથી તાકાત મેળવ; વિશા બાવિ

પડયું છે, એમાંથી શક્તિ સારવ. તું થા, એટલે સૌ શી થશે; તું

સોનો થા, એટલે સૌ તારા થશે. શક્તિ એવી સમ્પત્તિ કે એવડા

અંધકાર એમાંથી ભય; તાકાત એવી જમાન કે પરાયાં વાંદજ વને

આવડે નહિ; આત્મશ્રદ્ધાતિ એવી પ્રમદાવ કે સૌ એમાં સાતા પામે.

બારતનું બાવિ કમળવલ છે.

[સંગીત]

એક અવાજ : અસૌકિક શક્તિઓના સંચારક ભવવાનાં અમે

પામર નથી. દારા ન સંદેશથી પ્રેરાઈ અમે દેવ્ય પરદર્શી છ. તારી

ન શક્તિઓ ઝીરી અમે બધા છીએ આત્મવાન

બીએ અવાજ : ને છીએ શ્રદ્ધાવાન! પોકપના અપેક્ષક, બધા

માઠક, એકવચ વાઠક.

પહેલા અવાજ : અમે સુરે શા તેજપ્રવર્તક છીએ...

બંને સાથે : કારણ અમે સંગઠિત શક્તિના એક પ્રજનન છીએ.

બીએ : અમે અન્દ્રે શા દાન ને સોગય છીએ...

બંને સાથે : કારણ અમે સેવથી સેવતા એક પ્રજનન છીએ.

પહેલા : અમે સામગ્ર શા સમર્થ છીએ...

બંને સાથે : કારણ અમે તેની નેમ બિન્દુબિન્દુથી વિશદ બનેતા

એક પ્રજનન છીએ.

બીએ : અમે તત્ત્વ રૂપ છીએ, સત્ત્વ રૂપ છીએ...

બંને સાથે : કારણ અમે પ્રજનપતિની પ્રજા છીએ

પહેલા : એટલે અમે રાજન્ય એવા દેવ-દિક્ષાતના દેશ-દિ-

દેવ વજનને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ કે...

બીએ : હમે પૂરવીપટે અવતર્યા હતા—સુરાન્યને અવતારવા,

બંને સાથે : અંતરીક્ષે વસેા હવે—સુશારતને રક્ષા.

[સંગીત]

[આલ ઇન્ડિયા રેડિયોના સૌજન્યથી]

અબ્યારા કર્ષા, વિદ્યાપીઠમાંની તેગની કારકીર્દી અત્યંત જ્વલત હતી ત્યારથી જ તેમણે તર્કશાસ્ત્ર તથા ગણિતશાસ્ત્ર અંગેનાં પુસ્તકોનું લેખન ક્ષય શરૂ કર્યું અને તેને વિદ્યાર્થીમાં સારો આદર અર્જ્ય હતો.

૧૮૬૫માં કેમ્બ્રિજમાંથી ધણી કાયા માત સાથે ગણિતમાં ફૅનલર અને ટ્રિસ્ટેડોમાં પદ્ધતિ વગેરેમાં પાસ થવાથી એ જર્મનીમાં તેમની કૌલેબના ફેલા નિગામ્યા. પણ તે અગર જો તે ૧૮૬૪ના ડેનામાં કેમ્બ્રિજ છાત્રીને પારીસના પ્રિસ્ટિસ એકત્રી પાતામાં ચાનાઈ ઍટ્ટેસ્ટી તરીકે જોડાયા હતા, એ જ વર્ષના ડિસેમ્બરમાં ગિસ એક્ટીસ પી અર-સોસ રિમય સાથે તેમનું લગ્ન થયું. આ અંરસામાં તેઓ ફૅનિયન શૈક્ષણિકની પાછું સંબંધ હતા, ને ત્યાં જ્યાં માત્ર ૩૬ વર્ષની નાની વયે તેા તેમને ફૅનલ શૈક્ષણિકની સંબંધ બનાવવામાં આવ્યા.

ઈ. ૧૮૭૦ના વર્ષને રસેલ પોતાના બૌદ્ધિક જીવનના સૌથી ગદહરના વર્ષ તરીકે ગણ્યો છે. તે વર્ષમાં તે પોતાના વિજ્ઞાન આદેડ ંદાઈદેડેડ સાથે પારીસમાં મળેલી આન્ટરસાપીય તત્વજ્ઞાન પરિષદ-માં એકાદા ત્યાં દેશીના ગણિતશાસ્ત્રના પ્રિયતાત્મક સાધકો સૌથી પી અંગેના તે સંપર્કમાં આવ્યા અને તેમના વિચારોના અબ્યાર-ને અંતે પોતાને પ્રખ્યાત ગ્રંથ 'પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ ડૅથમેટિક્સ' લખવા પ્રેરાયા. ત્યાર પછી ઈ. ૧૯૦૦ થી ૧૯૧૩ સુધીના માળામાં તેમણે ંદાઈદેડેડની સાથે ગળ્યો ને સંધ્યો વિચારો કર્યા અને તેને 'પ્રિન્સિપાયા ડૅથમેટિક્સ' નામ આપ્યું.

આ કાળમાં રસેલ બૌદ્ધિકતા પાસે એક નાના ક્ષાનમાં પોતાની પત્ની સાથે બહુ જ સારી રીતે રહેતા અને સખત કામ કરતા. થોડાં વખત તેમણે થેઅરલેઈડના ટ્રેડી સુધારા સમયે સ-જ કારજમાં પણ કામ કર્યું. ઈ. ૧૯૦૭માં તેમની જ કૌલેબમાં તે લેક્ચરર તરીકે નિમણાયા એવામાં પદ્ધતિ ગદા પુરત સળી જીકર્તા તેમના કુલવિદેશી વિચારોને કારણે તથા રૅથિયાત લરકરી ભરતી અંગે જે ડિફિનિટુ લીધું તેને પરિણામે તેમને સત્તાવાજા સાથે અ-ધારાગણના આપણું પડ્યું. વળી 'ઝેરેલ ંદેડ ંદેડેડ' (લગ્ન અને નીતિ) નામના તેમના પુસ્તકો તે નાતાત રેડિયુરત મડગોમાં કારે જળજળાદ ગયાલેલો. એક ધર્મવિદેશી પતિના પ્રકરણ માટે તેમને ૧૦૦ થીડ ફંડ થયો, જે માટે તેમનું પુસ્તકકામ જ્વલત કરવામાં આવ્યું. એક કિને તે ખરીદી તેા લીધું, પણ એમાંના ધણી મહત્વવાન કંચો ગ્રમ થઈ ગયા. એમની કૌલેક એમના લેચરર સંલિપ રફ કરી. કાચું યુનિવર્સિટી (એમેરિકા) માં એમને એક જગ્યા મળી, પણ ત્યાં જ્યાં માટે સરકારે પાસપોર્ટ ન આપ્યો. 'રાન્ડીય આ-ટ્રો' પ્રકર એક બ્રાખ્મતમકા આપના ંદરકરી સ્ત્રા-વાળાઓ તેમને અટકાવ્યા; અને ૧૯૧૮માં એક લેખ લખવા માટે ૭ માસની જેલ પણ મળી 'ઈ-ટ્રોડકશન ટુ ડૅથમેટિક્સ ફિલો-સોફી' નામનું એમનું કલેક્ટર પુસ્તક જેલમાં જ લખાયેલું.

૧૯૨૦માં વેલિજ યુનિવર્સિટીમાં ફિલ્સોફીમાં બ્યાખ્યાનો આ-પવા તે ચીન ગયા, જ્યાં તેમને યૂનિવર્સિટી થયો અને ત્રણ અઢ-વાડિયાં સુધી તેા જીવન અને મરણ વચ્ચે કોલાં ખાધાં. ફેલ્ડાંક અલ્યુસાલી ન્યાની હાપાંચે તેા એમના મરણના સમાચાર પણ ફેલાઈ શી થયાં ૧ પણ જર્મન ંદરકરીની મહેનતથી એમનેા જીવ બચ્યો. ૧૯૨૧માં લેલન આવીને ગિસ ંદાસ બેંક સાથે એમણે બીજું લગ્ન કર્યું અને પત્રકારત્વ તથા બ્યાખ્યાનો આપીને તથા 'એ.બી. સી. ંદાવ ંદરમ', 'એ.બી.સી. ંદાવ રિસેલિનિટી' વગેરે લેખલેખ પુસ્તકો લખીને જીવેલા કરા ગઈશ. અત્યંત તે જર્મની પ્રતિષ્ઠા ધરાવતો આ મેધાવિન ફિલ્સોફી તીજી

નર્મશીલ અને રસજની ચોટદાર ભાષાનો રવામી છે અને સુ-ખાટોને ઉમ્મ પ્રેમ તથા નીડરપણે રબ્દ રવાનો આપત્તી એ વિચારો પોતાના કાર્યના કલ્પવૃક્ષ પરિપક્વ થયું એટલે જ એટી રહે છે. ઈ. ૧૯૩૪ માં તેમને ફૅનલ શૈક્ષણિકની સિલ્વેસ્ટર જ-તથા ફૅનલ મેથમેટિકલ સોસાયેટીનો ૬ મોર્ગેન ંદક, એક ચન્દ્રીય એક્ટીસ અર્ધજુ કલ્યામાં આવ્યા, અને ૧૯૪૬માં તેા દેનના નામ રાન્ડીયના જન્મદિનની માનવ્યાંદની લગ્નપીઠમાં તેમ. પર 'ંદરેડ ંદાવ મેરિડ' (ફૅનલની પ્રતિભાસાથી) જ્વલિતકોને ૪ પાલ્લે થોડામાં મોડા માનની નાન-જેરા કરવામાં આવી. ૧૯૫૪ સાલિય માર્ચનું નેમેલ પ્રતિભાસિય જે બહુવાનની અબુ-હારમાજાના ઉલ્લામાં ઉલ્લા મણકા સગાન છે.

એમના કંચો અને વિચારસરળીનો કો અરોહ હવે વળે-દેડો પણ નિશદ પરિચય આ નીચે આપીએ બીએ.

વિદેશીયન યુગની ત્યાસી આપત્તી પ્રજ્ઞાતીમાં જ છતી રહેલા ઉલ્લેખ આ સીટી પ્રારંભે ત્રણ ગદાન વિચારોએ માનસિય કુ-લામીમાંથી મુક્ત કર્યું. એ ત્રણ મદાન પ્રજ્ઞાતીઅંકો તે બર્નરિડી, એચ. ઇ. વેલ્સ અને બર્ટ્રાન્ડ રસેલ. બર્નરિડી માંને વિદ્યાર્થીન જમાનાના આચારવિચારોની કાર્સી લદાવીને એના મુળમાં જ પા કર્યા. એચ. ઇ. વેલ્સ આ રીતે નિર્ણાત બનેલી અંચે જ પ્રલનેલો સામાજિક આદર્સ પૂરો પાડ્યો. અને વેલ્સને પગલે પગલે જ બર્ટ્રાન્ડ રસેલ આવ્યો, એણે પ્રલને સાચા વિચારલેખત્વની રિલ્-માં ચાવી. રોડ પણ સગા જુધાર કરતાં આ પ્રજ્ઞાતીઅંકો વિષુ-ની પ્રલખાનસ પર વધુમા વધુ અસર રહેલી છે.

રસેલની સૌથી મહારે અસર તત્વજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં થવા થયી છે. તત્વજ્ઞાન એ શું હોઈ શકે એના નવા જ ખાણો રબ્દારીઃ એણે ન્તા સવળ ખાણો તોડી પાડ્યા છે. એક કુલવિદેશી તરીકે ૧૯૧૪-૧૯ના યુવનમાં એણે ફેલ્ડા વિરોધની બહુ અસરતકોળ લખેલી. બાળકોને ઉછરવાની એણે રબ્દ કરેલી પદ્ધતિના પણ અંચો. રબીકાર થવા નહીં પાડ્યો, અને લક્ષસંધ બિધે એણે રબ્દ કરેલો. મંતવ્યો પણ બહુ ઊંઘા લોકોને ગળે લેતર્તા છે. પદેડ તત્વજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં એના મૌલિક દરિદ્રીયોને સર્વથા રબીકાર થવા પાડ્યો છે અને એણે તત્વજ્ઞાનની આખી દિશા બદલી નાખી છે. એ જ રીતે મહંમ ંદ. એ. બેન. ંદાઈદેડેડની સાથે એણે લમેલ 'પ્રિન્સિપાયા ડૅથમેટિક્સ' એ ગણિત અને પ્રમાણકાલ પર બહુ લીડ અસર કરેલી છે. એના ઉલ્લા પુસ્તકે 'માનવ જ્ઞાન-એની ગુંલવરા અને થયો. કો'માં એણે ગણિત અને પ્રમાણકાલ સાથે લેલન પ્રમાણ તત્વજ્ઞાનના અગ પર પોતાના વિચારો રબ્દ કર્યા છે. કોમાં એા માનવની બલિદેવલ સાથેનાં સંબંધ ફેલ્ડો ફેલ્ડો, અંખત અને ચર્ચા, દિલ હોય છે એટી ચર્ચા કરી છે અને જ્ઞાનની ંદિવ્ય-ગમ્મલત પણ અતીન્દિવલતા ઉપર પ્રકાસ પાડ્યો છે.

રસેલના કાર્યને (અને તેના જીવનને પણ, કારણકે બંને એા બીન સાથે સંકળાઓ છે.) યુગ્મજોને નલુ માળામાં વલ્લો સાચ લી. સ. ૧૯૧૪-૧૯ના પ્રથમ ત્રણ મહાયુધ્ધા અંત સાથે એનો પદેડ થયો પૂરો થાય છે. એ માળામાં એના 'જ પ્રિન્સિપલ્સ ંદ ડૅથમેટિક્સ' થી માંડીને 'જન ંદ્રોડકશન ટુ ડૅથમેટિક્સ ફિલોસોફી' (જ. સ. ૧૯૨૯) બર્ટ્રાન્ડ પડેલાં. ઈ. સ. ૧૯૨૦માં એણે પૂર્વ એશિયા ના દેશોની કચેલી સર્ક અને એને વળતે વરસે એના પ્રથમ કલ્પ-જીકડા સાથે એ માળાને અંત આવે છે.

પ્રથમ વારના નિઃસંતાન લગ્ન પછી એણે બી યાર ફેલ્ડા

થી એને જૈન નામનો પુત્ર (દાહનો વાઈકારન્ટ ઝેમ્સ) થયો, જેનાં લગ્ન અમેરિકાના પ્રસિદ્ધ કવિ રોબર્ટ ફ્રાંસટની પુત્રી સાથે થયેલાં છે. રોસેને ૧૯૩૬ સંતાનપ્રેમ રહેશે હોઈને જૈન તથા તેના પછીની પુત્રી ફેરેને શિક્ષણ મુકામનાં કાંઈ એક પોતાના હાથમાં જ લીધું. આ ગણનાં એનાં નીચેનાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયાં : 'જોન કોડયુકેશન', 'મેરિઝ ઓન્ડ મોરેસ', 'ધ કોન્સેપ્ટ ઓફ હોપીનેસ' તથા 'કોડયુકેશન ઓન્ડ સોસાયલ ઓર્ડર.' આ ગણનાં જ એની બીજી વારની પત્ની ડોરા રોસે બાળકો માટેની 'પ્રગતિ-શાળા શાળાઓની' મુન્શિ કપડાં લીધી.

ત્યાર પછીના હાલના ગણનાં એનાં માનવજ્ઞાન વિષયક કૃષ્ણ પુસ્તક 'સિયલ બીન્ડે આ પુસ્તકો બહાર પડેલાં છે : 'હીડમ ઓન્ડ ઓર્ગેનિઝેશન ૧૯૧૪-૧૯૧૪', 'ઝેન ઇન્કવાયરી ઇન્ડુષ્ટ્રીય ઓર્ગેનિઝેશન ઓફ ટ્રેડ' અને 'ફિરેટરી ઓર્ગેનિઝેશન ડિસીસીફી.'

અગિયાર વરસે પુસ્તકોના પ્રથમ પરિચય સમયથી જ અનુભવે રોસેને પ્રધાન રસવિષય બની રહ્યો છે. ઈ. સ. ૧૮૯૪માં કેમ્બ્રિજ ઓફ યોરક બાદ થોડો સમય પત્નીસના ક્રિસ્ટિસ એક્સપીઆતામાં છાત્રાઈ અંદરેથી તરીકે ગાળા, બ્રિસન મુકામે અધ્યાપકને અભ્યાસ કરી તેમણે અમેરિકાની પહેલી મુસાફર લીધી. અમેરિકાથી પાછા આવ્યા બાદ તે સસેક્સ મુકામે રિયર થઈને રહ્યા.

ઈ. સ. ૧૯૩૬માં એણે ત્રિસ હેલન પેટ્રિશિયા રબેન્સ સાથે ત્રીજી વારનું લગ્ન કર્યું. ડોરાએ આ પહેલાં એનાથી છૂટાછેડા લઈ લીધા. આ લગ્નથી એમને કોનરાડ નામનો એક પુત્ર છે.

રોસે સામાજિક નવચળામાં માને છે, પરંતુ માલસેના શ્રમ-જીવીઓની સરખામણીમાં સિદ્ધાંતમાં નથી માનતા. સધળા લોક-શાહી રોસમાં અત્યારે પણ પ્રવર્તી પૌલીસ-પદ્ધતિને એ વિરોધ કરે છે. એમના હૃદયે પ્રમાણે પૌલીસ અત્યારે આદરણીય આદરપુરવાર કથાના જ પુરાવા એકાંક છે, તેને બદલે સધળા રોસમાં જે પ્રકારનાં પૌલીસ-ફોલો હોવાં જેઈ છે. એક સામાજીક અપરાધી હોવાના પુરાવા એકાંક છે, બીજાં એ નિર્ણય દોવાના :

રોસે અનુભવ દ્વારા તત્ત્વજ્ઞાને દાઢ ધરતા હોઈને પ્રમાણસર એની ફિલસૂફીમાં ગદ્યવચનો કામ આવે છે. અનુભવસાક્ષ અને પ્રમાણ-સાક્ષ વચ્ચે, એમના હૃદયે પ્રમાણે, 'ફિરોર વધના ને પુષ્ટ વધના માણસ જેટલો જ તત્ત્વજ્ઞ છે : પ્રમાણસાક્ષ એ અનુભવસાક્ષની ફિરોર સારવયા છે અને અનુભવસાક્ષ એ પ્રમાણસાક્ષની યુવાવરણ છે.'

મૂળજ્ઞ સમયની શોધ માણ પડેલા આ ગદ્યાનુભૂતિ-તત્ત્વ-વેત્તાએ પોતાનાં વિષયોને વેળા સરખે ને સચાટ શૈલીમાં રજૂ કર્યા છે કે એ સૌ કોઈને સદાનુમાણ લાગે. વ્હાઈટહેડ એવી કુલેધિતા એકાંક નથી. ધર્મની બાળ્યમાં એને પ્રચલિત કોઈ પણ ધર્મમાં સ્થાન નથી ને એના કહેવા પ્રમાણે તે 'સ્વતંત્ર વિચારશક્તિને વિઘ્ન યજાસરે દાહી આપણે જોળખીએ છીએ એ પ્રકારના સધળા ધર્મોની પરીપરચરો.'

રોસેનાં કેટલાંક મંતવ્યોએ એમ અનુભવા કામ બપોળવા છે તેમાં એનાં કેટલાંક મંતવ્યોએ સત્ય માટેની જિજ્ઞાસાને તીવ્રતર પણ કરી છે એનું મત જ કોઈ અભળ્ય કથાતત્ત્વનાં છે. અંગત સંબંધમાં જે ખૂબ જોર અને નિખાલસ દોષા છતાં કિનાં મંતવ્યોને કારણે એ બહુ વિચિત્ર આદમી બનેલ છે. એટલે તે ચાલુ સાલનો સાહિત્યનો ૧૯૩૭ પૈકનો નેમલ પુસ્તકને એમને ગજવાની વાત સાંભળી કેમિસજમાંનો એમનો એક વ્હનો સદાવાધી બેઠો ઝેલો : 'માત્ર સાહિત્ય માટે ? એમણે એ વિચિત્રતા માટે તે આપણે જોઈતા હતા !

—નરોડા દાંધ

અમેરિકાના નાણીતા નેત્રનિષ્ણાટ ડૉ. ટમ્સન. ગ્રેસ. બેટ્સ, એમ. ડી.એ. પેટે વાલી આપની પ્રખ્યાતી 'આંખોની સારવર કરવા છતાં અને વરમાં આપતાં ઇલાં પછુ ફરીએને જેટલી રાહત આપી શકતા ન હતા એમ ત્યારે તારૂં ત્યારે એ વિષયમાં ખૂબ અખતર કરીકરીને તેમણે Perfect Sight Without Glasses (યરમાં વગર સંપૂર્ણ દૃષ્ટિ) નામની પોતાની અનુવિષ્ણાત પદ્ધતિ શોધી. આ વિષે ગયા એકમાં પ્રાથમિક ભૂમિકા આવી ગઈ છે. આ એકથી કમઃ એ પદ્ધતિનો પરિચય આપવાની યોગ્યતા છે.

હિન્દ્રિયને પોતાનાં ને રેખામાનિક કાર્ય કરવાના હોય છે તે બધાં તે ખૂબ પેરાસીટી (Passively)-વિના પ્રયત્ન કરતી હોય છે, અને તેમાં જ તે સારામાં સારુ કામ કરી શકે છે. પોતાની કર જો ત્યારે પ્રયત્નપૂર્વક બળવવા નય છે ત્યારે આખી દિવા ખેર-વાઈ નય છે, ઇમકે પ્રયત્નમાં ને શ્રમ પડે છે તેને કારણે તે કિવા બરોબર થતી નથી અને હિન્દ્રિય કષ્ટર અકુદરની દબાણ આવે છે.

આંખને પણ, શ્રમ ન પડે તેમ જુઓ તે જ સારામાં સારું દેખાય છે. ત્યારે જોવાની રીત પલકારી મારીને જોવાની છે જ્યાંખણે જ્યાં જાણું દેખાય એટલે આપણે તાકીને સાઈ જોવા ગયીએ છીએ, પરંતુ એથી તેા જાણું દેખાઈવે બંધ થઈ બિચકલ દેખાઈ નથી.

આ મુદ્દા ઉપર ડૉ. બેટ્સે આંખનું આરોગ્ય બળવવા તથા પાણી લાવવા માટે ને પદ્ધતિ શોધ છે તેના પ્રદેશો નીચે મુજબ છે :

(૧) પલકારીને જુઓ (Blinking) : એમ ત્યાસ લેવા એ આપણે સ્વભાવ છે, ને તેને રોડી દેવાથી ટકન થઈ શકું હાથે છે, તેમ પલકારી મારવો એ સામાન્ય સ્વભાવ છે. અને ત્યારે પલકારી રોડાઈ નય છે ત્યારે આંખની શક્તિ વેડફાઈ નય છે, જેવાથી વસ્તુ અંધી થવા લાગે છે, અને એમ જે વાસ્તુ જ રહે તેા છેવટે જોવાની વસ્તુ દેખાતી બંધ થઈ આપણને કંઈ જ દેખાઈ નથી. આ અસર અંધારોએ અગર તાકીને જેવાથી પેડેલા શ્રમનું પરિણામ છે.

બાળક, વજુ કે પંખી સૌ પોતાની રેખામાનિક અને આશરણી દશમાં પલકારી મારતાં જોવામાં આવશે. આને યાદશી ત્યારે પ્રયત્ન-પૂર્વક તાકવાની ટેવ પડે છે ત્યારે આંખની શક્તિ વધુ અર્થવાધી આંખ કુખી આવે છે, અને છતાં દેખાઈવે તે નથી જ, બદલે જોડ લાગી થાવ છે. પલકારા સાથે જેવાથી આંખને અંધારા વડે છે, આંખી શક્તિને અર્થે વધુ સાડું દેખાય છે અને યાદ અનુભવા વિના તે અનુદિલ રીતે કામ કરી શકે છે.

કેટલાક માને છે કે પલકારીને લખવામાં, વાંચવામાં કે જોવામાં મુશ્કેલી પડે છે. એ જામ છે. કિલટુ, તાકીને જેવાથી જ એ કિયાઓ કરવામાં મુશ્કેલી પડે છે. પલકારી મારવાની ટેવ ન હોવાથી એમ લાગે છે. થોડા ગદ્યાનુભૂતિ પત્રકારવાની ટેવ પડી નય છે, અને ત્યારે જ સમગ્રતય કે પલકારી તેા આંખને કોઈ કુદરતી છે, —બદલે એક આંખીશંક રૂપ છે. (વાલુ) —ડૉ. ગ્રેવિંદમાઈ પટેલ

અમેરિકાનું કીર્તિ-મંદિર

ન્યૂ યૉર્ક યુનિવર્સિટીના મેદાનમાં એક અર્ધ-નર્તુનાકાર મહાન આવેલું છે. એની બંતો પદ, અમેરિકન જનતા અને જગતને કૃષ્ણકાર કામ કરી જનાર મહાન અમેરિકાની પ્રતિમા એ ને એમને ચિત્તેનાં લખાણો રાખવામાં આવે છે.

અમેરિકાભરના શિક્ષણસાક્ષીઓ, વૈજ્ઞાનિકો, વચકારો, સરકારી નોકરિયાતો અને અન્યની વેપારીઓના બનેલા એક મતલામંડળ તરફથી આ કીર્તિ-મંદિર માટે ૬૨ વર્ષે મૂંઢળી બાળવ છે. એ માટે

કાગળના ભાવ બમણા ઉપર થઈ જવા સાથે શાહી તેમજ પૌંક બનાવવાનાં સાધનો તથા રસાયણના ભાવમાં પણ વધારો થઈ ગયો છે. આ સંલેખોમાં 'કુમાર' ચાલુ લવાજમમાં કેમ આપી શકાય એ અમારી મુંઝવણ છે. એને માટે લવાજમમાં વધારો થા પાનાની મંજૂરમાં ઘટાડો એ બે વિકલ્પ છે. એક બીજે સંભવિત માર્ગ છે, જે તમારા હાથમાં છે: આદક ગંજયા ઠીકઠીક વધે તો પ્રાથમિક ખર્ચ બુદ્ધિથી ગંજયામાં ફળવાઈ જમને રાહત મળે. ક્યારેય ટૂંક મુદતમાં જ અમારે આનો નિર્ણય લેવો પડશે, તેમાં તમારું ખચકું 'સહાયમૂત થઈ પડશે. છે તે લવાજમમાં અને અત્યારના સ્વરૂપે 'કુમાર' ચાલુ રહેવું હોય તો નંની આદક સંજ્યામાં સારો વધારો થવો એજ એ. નહિતર લવાજમ-વધારો કે પાનાના ઘટાડો એ બેમાંથી એક માર્ગ નહીં પડે એમારે લેવો પડશે. એ પહેલાં આદક થઈ જવું એ બંને પક્ષે ક્ષિતકર છે. —સંચાલક

નિયમ એ છે કે જેના નામની મુઠ્ઠી કરવાની હોય એ બચ્ચિના મુઠ્ઠીને ૨૫ વર્ષ પછી ત્રણ હોવાં જોઈએ, ને એનું વતન અમેરિકા હોવું જોઈએ, અમવા અમેરિકાનું નામકિતર એણે મેળવવું હોવું જોઈએ. આ વર્ષે સુવચાચેતા ૧૯૧૭ અમરી અમેરિકામાંથી પ્રસાર કરવામાં આવેલાં છ નામોમાં અમેરિકાના બે માત્ર પ્રમુખ પીએડર ૩૧૯૯૬૬ તથા બુદ્ધો વિદ્યસભને રયાન મળ્યું છે ૧૯૦૧માં શરૂ થયેલા આ ક્રોલિંગદિરમાં આજ સુધીમાં ૭૭ અમેરિકાને રયાન મળ્યું છે.

સમય-સાચરનાં છીપ-મોતી

શ્રી, જાપામાંની હાકોતો, જરૂરી સમાચાર નળી વીધા બાદ મળી જરી બુલાર્ડ નવ છે. પણ કેટલીકવાર એમાં એવા નાના ખખર આવે છે જે આપણા મન પર મોટી અસર કરી નવ છે. કેટલાક સુલ્લક દેખાતા સમાચાર પાછળ પણ ઘણીવાર કંઈક મહત્તર રહેતું હોય છે, પણ કંઈક પછી જાણુ વાંચીને ફેંકી દેનારું થત એવા પર વિચર થઈ નથી. આ સુચર્માં વિજ્ઞાન, સાજાજન, સંસ્કૃતિ આદિ અને કેટલાંક એકલા કલાકાથી પ્રગતિ થઈ રહી છે કે એની મોધ વારવીને આપવામાં ન આવે ત્યાંથી કોનો પ્રયાસ સામાન્ય વાચકને રહેતો નથી. આ હિનાજરમાં સાખીને આપણા દેશને પડેમાંથી કમગુસ્ત સમાચારોને વીળીને આપતો આ નવો વિચાર વાચકોને કપડોથી તથા રસપ્રદ જાણીથી જે દેવુથી અજતરા કાનજ રાકે કરીએ છીએ. એમાં કેટલાંક સાનકલિષ્ઠા જેવાં મુદ્ધવાન મોતી દર્શો, તેા રૂપરેખિતથી આપે તેવા છીપલા પછુ દર્શો. નૈસાનિક સોષક્રિયાની ગાદિની દર્શો, તેા સાથે સામાજિક વિચારતાના સમાચાર પણ દર્શો. આપણા સમાજના અને આપણા દેશના કુટુંબનું ઝીરવ અને સંવર્ધન કરે એવા ખખરો દર્શો, તેા સાથે આપણા દેશને પર નિહાસ પ્રાસક પાડી દર્શાવતો પણ દર્શો. 'કુમાર'ના ઉદ્દેશા પાના દેખી જ પતુ છતાં જ પ્રમાણની વિનિષ્કર્ષને સાનકલિષ્ઠા એમાં આપવાનો પ્રયાસ કરીએ.

આનું નામ સારું

કેનેડાના ચિટિશ કોલબિયાના રહેવાસી, ૧૨ વર્ષના એક જાન-તીય કુમારે એક જાનજ સાહસ બેઠ્યું છે. આખી ઇનિયાનો પ્રયાસ એકલે પે જોડવાનું કરાવીને ગયા લુકાઈની ૨૭મી તારીખે કેનેડાની તે નીકળ્યા અને ગયા માસમાં જ તે દેશથી તુરંબાઈ અપી પહોંચ્યા. તેનો એક બાઈ બારતના નોકાદગમાં નોટી કરે છે. કેનેડાની સેક્ટ બ્લોન રોકાટ હુકમીને તે સરખ હોઈ તે જવાં નવ છે ત્યાંની રોકાટ હુકમીની ગદદથી તે પ્રયાસ કરે છે.

એસિયામાં 'જોડતી રોકાઈ'

'જોડતી રોકાઈ' એ ધણુ વખતથી જનત આખામાં ચરવા જમારી છે. એ શું છે, તેને શેણ કહાડે છે, સા માટે કહાડે છે હાલમાં જાળનાં હાલુ અધારમાં છે. કેટલાક કહે છે કે તે રશિયાનાં જેટ વિખાતે છે; કેટલાક કહે છે કે ગંગાને એવા કાઈ બીલ મદ કપરથી ત્યાંના લોકો પુરની સાથે સંબંધ બાંધ્યા આવી વરતુ ચોકલે છે; જવાદે બીલનો કહે છે કે એ કવળ એનારો જગ છે. વિજ્ઞાનીઓ આ 'રોકાઈ' નો કાંઈયે કંઈકવાની ગણાવતુ કરી રહ્યા છે.

આ જોડતી રોકાઈનો સૌ પહેલાં અમેરિકાનાં ને ત્યાર પછી બીલ દેશમાં દેખાઈ, પણ એશિયામાં દેખાઈ નહોતી તે દર્શ બીલ નેવેગરને રૂમમાં બંધાઈ દેખાઈ. આકાશમાં રાહથી જેની તેજસ્વી ૫૮ (બન્યુઆરી ૧૯૫૪)

આ વર્ષની પત્તનીમાં શ્રીમોના અધિકારો માટે વડલ વાન શ્રીમતી સુસાન એન્યમીનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેઓ ક્રીડામાં રમાં રયાન પામનાર આદર્માં મહિલા છે. બીજા નામોમાં મેકડુ વિલિયમ ડેર્માં મળે છે, એમણે કમ્પ્યુટર દેશના હાલના સરેર તા પનામાં નહોતો વિરોધમાંથી થેલો કીવર નામનો બનાવ તાર કરે રહેલો. ટેલીફોનની શોધ કરનાર ડૉ. એલેક્ઝાન્ડર ગ્રેહામ બેલ, તે મશીની બોતિશ સી ડૉ. એરિયા ગ્રિજ્જ પણ ત્યાં. (પ્રસિદ્ધ)

છીપ-મોતી

પરતુ જવાતાં રપા, પી બ ન રમાં શિકારી ટાલેટાનાં એમાં થયા આચય એ છે કે તે જ રાત્રે ત્યાં એક ઝંજી અસતો તારો દેખારો દર્શો. સામાન્ય ખરતા તારા કરનાં ધણુ મોટા દર્શો એ તારા મરે ધણું જોય રહેવું છે કે દિવસે કે રાખી દેખાડેલી તે જ રાત્રે આમ નવા રેખમાં આવી દર્શો. (૨-૨-૫૦)

આ કેમ અટકે

જનાન સંપરકની આપણી ને આખીએ સંવરણ તથા જનું તે લીધે વ્યવસ્થા કર વર્ષે ૨૦ લાખ ૯૦ અનામ બજારે એ સરકારી અનામ-સંવરણ ખાતાના નિમ્ણતે રહી. (૩-૨-૫૦)

ધંધ-નોકર

સોષલોજના મેજમાં કારતનો વિદ્યાર્થી સાધારણતઃ ૫૫૫ વગુણ છે. જમ્મુ રત્તવેળા પછી એ મેજમાં પણ વિદ્યાર્થીને પ્રાથિયા બતાવવા માંડે છે. બનારસ એનિનિયારિસ ક્લેબના ૧ વિદ્યાર્થીએ એક એવું ચેત જનાનું છે જે સવારે હાડાંવેંટલા નાસતો વેવાર કરી આવે છે. આંધ્ર ક્ષાનો એકલો જ નાસે: તથા એ દેહી, રોરક, પાંડે તથા હડાને હાડીને વેવાર કરી દેખક ૫૨૫૫ વગુણે એકલો આવે છે, અને પછી કાશી મેઝરની માફક આવેલો જ હેલિકોપ્ટરો પ્રવાહ બેર દર્શો દે છે. દેહિવાના પાલિકાલવખને આ ચંચ પ્રસારી થયેનું. (૪-૨-૫૦)

(અનુ. ૫૦ ૩૩૫)

(અનુસંધાન પૂઠ ધી ચાલુ)
સમય ઢલી, મોઢે નવા-
નવા જેવ સાધુઓ ત્યાં આવતા
રહેતાં. સાધુ કે સાધ્વી કે કોઈ
આને તેમની પાસેથી, તે કે-
ટલા દિવસ રહે તેમાં કે કંઈ
શીખી શકાય તે શીખી લે-
વાનો એ પ્રયત્ન કરતા. આમ
કેમશેઃ ગુજરાતી, પ્રાકૃત ને
સંસ્કૃત ભાષાનાં પદો—સપ્તશયો, સત્તવતો વગેરે તેમણે મેઢી
સંખ્યામાં યાદ કરી લીધાં.

પણ જિજ્ઞાસા અતિ તીવ્ર અને યાદશક્તિ પણ ધણી, એટલે એ
નાના મામડામાં આવું અલ્પ કે કાંઈ મળતું તે મેળે ધણું અપર્યાપ્ત
જણાતું. પણ ખબરદાર જવાનો અને બહુવાનો માગ મળતો નહિ.
એવામાં તેમના ગિત શેષપટલે ખબર આપવા કે મુનિશાસ્ત્ર ક્રમે-
વિષયક થોડા છાત્રોને લઈને સંસ્કૃત બહુવાવાના ઉદ્દેશથી બનારસ
ગયા છે અને ત્યાં 'યથોપનિષ્ઠ પાઠશાળા' નામની સંસ્થા પણ
રચાઈ છે. વડિલોથી છાત્રોમાંના પચ્ચયવદાર સા ધ્યેય અને લા
પણ આવી ગઈ. એટલે વડિલોને કહી દીધું કે 'તમે દલે કાઈ અને
દોશી શકો છો નહિ. જુઓ એ કલ્પી જ છે. મારે ચંચળ કામના દેશ
તો ખુશીથી રહ આપો.'

પરીક્ષામંથી એક અનુપયા વિદ્યાર્થી સાથે બનારસ જવા
નીકળ્યા. 'શાળી નાનાસાલ રેખતા તો દત્તા, પણ રવમાને ખૂલ
મરીબદા ત્યાં બીજા, અને નવા રસ્તા કાઢવાની ચુક પણ નહિ,
એટલે સંપ્રથમ પરીવારનાં પ્રકૃતિ-પુરુષની જેમ બનેલું પ્રવાસયત્ર
અંધ-ધેનુ ન્યાયે ગિતમાન થયું.' શેષલ પ્રાકૃતીય શેષાળ-પાણીની
સગવડ તો તે વિવશોમાં હતી નહિ, ને નીચે લોતરાં ગાદી ચાલી
જવાનો અથ દત્તો, એટલે કામચલાુ કલ્પો. કુપી એ દાંતલ રેણી
રાખી. પણ જ્યારે અરુદ્ધ થયું ત્યારે ખરેખર નાના રેશને લોતરી
પડ્યા. ધણી લગિત ખમત થયાં દાંતલ કાપી રાખેલી એટલે શેષાળ
પૂરો લોતરી રહે તે પહેલાં તો ગાદી ચાલી ગઈ. આર્ષા અનેક કપો
વેઢતા બને જુના સંવત ૧૯૧૩માં બનારસ પહોંચ્યાં તે મુનિશાસ્ત્ર
શ્રી ધર્મિશવરજીના આજીવની રચનાગતી રચનામાં દુઃખ ભૂલી ગયા.

મેળાસ વર્ષના એ વિદ્યાર્થીએ દલે એટલે એકથી સરકતું વ્યાકરણ
સાક હતું ને સંવ ૧૯૧૩માં ૧૮,૦૦૦ રૂબાકાપ્રમાણ સિપરદેમ સળંગ-
શાસન તેની બુદ્ધિવૃત્તિ સાથે પૂર્ણ કરી ચેષાશરણુ બન્યા. એ આખું
વ્યાકરણ જાણે છે તેમની ઇચ્છાને રહે નાથ છે. બરખાપથી તેક ૩૦
વર્ષે જ્યારે તેને બહુવાવા બેઠા ત્યારે પણ તેનું અનુક ચુલ અનુક
અપચાલના અનુક પાઠના અનુક નેબરું છે તેની શક્તિ અનુક

વ્યાકરણની સાથેસાથે ફરંજ અને સાદિત્વનો પણ અવધાસ
ચાલુ જ હતો. છતાં તેમને પાઠશાળામાં કે કોઈ શીખવા મળતું તેથી
સંતોષ થતો નહિ. જપ્ત પાઠશાળામાં શરીર યોગ્ય ખોરાક તો સાલ-
સાદી હતો. પણ જીવિત સંતોષે તેટલો ખોરાક મળતો નહિ; એટલે
જાણીને જખત અપર્યાપ્ત પણ નીતાવવા લાગ્યા, અને એને પરિ-
જ્ઞામે આશ્રય જતાં તે અંધ છતાં એક સફળ ભાષાવૈદ બની શક્યા.

સં ૧૯૧૪માં પાઠશાળાના કૃષિત ખાતાવજીને લીધે તે ઊઠીને
સરદમાં તે જુદા રહેવા લાગ્યા અને ત્યાં તેમને અનુમત્ત થયો કે
પાઠશુ પંડિતો અજાણજીને બહુવાવામાં રહેશે સંતોષ અને ધર્મ-
નાશનો અલ શમે છે. છતાં પણ દીખત દર્પાં વિવા બનારસના

નવલિકા - નાટિકા મારે છનામી કરીકાઈ

નવા એ વર્ષની માત્ર આ વર્ષે પણ આ દરિયાં આગુ રહે છે. નેમણ
(૧) આ દેખુમશરીથી ડિગેરજર સુધીના ચાલુ ૧૨-વાન 'દમાર' મા
નવાનીથી મોજિક કપો વાળાંમાં તેમજ નાટિકામાં મેલે કેટ નીવડ-
નારને રિષયા કડી દેવામાં આપ્યો; (૨) આ પારિતોષિક 'દમાર'ના
ચાલુ પુરુષાર કપરાલ આપ્યો; (૩) કૃતિ મોકલવાની તેમજ સમય-
મયાંમાં ૩૨ પદો કડેશાબર સુધીની નખરું; વખુડિતિવેત પદેશી કપરો
નેરહી નેના પ્રનારાન મારે અમળના આજાની અનિરોધ તમ રહેશે

પંડિતોને યશસ્વિ જીવે પણ
ન્યાયી કે બહુવામાં મળ્યું તે
શીખી લીધું ને વિવશોમાં આમ
બહુવા ખાતર રજપાવામાં જ
તેમને લક્ષમણ ફસાવે મારેલ
રેણ ચાલતું પડતું

સરખાતમાં પરીક્ષા આપ-
વાનું વિચારેલું જ નહિ; છાત્ર-
પ્રાપ્તિ એ જ હાલના અધ્યુ. હતું.

એટલે, પરીક્ષાના પાઠક કમાની હજીએ તો આચાર્ય સુધીની તેવારી
હોવા છતાં, જ્યારે પરીક્ષા આપવાનો વિચાર થયો ત્યારે સંપૂર્ણ
મધ્યપ્રાચી સરખાત કરીને કેમણ; પરીક્ષા રેણી પરી. ને આમ સંવ
૧૯૧૬માં સંપૂર્ણ મધ્યપ્રાચી પરીક્ષા આપવા ગયા. દુર્ભાગ્યે તેમને
એ લદીયો મળ્યો તે સંસ્કૃત લખતાં ભણે જ નહિ. તેની સંધ અપ-
વર્તાં તેમજો ધિનિષ્ઠલ વેનીશ શાદેળ પાસે પહેલો ગયા અને
મોજિક પરીક્ષાની મેલવજી કરાવો, એ પરીક્ષા લેનાર શરદીના
પુરુષર મિલ્કોનામાંના લેવાર દત્તા. તેમજો તેમના ઉત્તરો સાંમળો-
ને ખૂબ આદર્યા, અને પંડિત વાળાવજી મહાધાર્ય તો એટલા
ખપા ખુશ થઇ ગયા કે તેમને પાતાને ધેર આવી, બળી જવાનું
પણ કહ્યું. આમ અનિદામાંથી દઈ જઈ મળ્યું. એ પરીક્ષામાં તેમજો
પ્રથમ વર્ષમાં જીવ્યા અને ત્યાર પછી એકેકમે ન્યાયના આજાર-
ના ચલુ ખેડોની પરીક્ષા પણ આપી. પણ સં. ૧૯૧૬ની પરીક્ષા
જખતે પંડિતોના કોના તો કહુ અનુમત્ત થયો કે પરીક્ષા નિમિત્તે એ
બનવામાં હતી પ્રવેશ ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને ફરી ફરી કોઈ
પરીક્ષા આપી નહિ. અને સંવ ૧૯૧૭માં સંસ્કૃત પાઠકમગ સંશો-
ધન કરવાની સમિતિના સભ્ય બનીને જવાનું આખું ત્યારે જ માન-
પૂર્વક એ બનવામાં તેમજો યુના પ્રવેશ કર્યો.

બનારસમાં જ્યારે તેમજો કે ને લેવાનું હતું તે લઈ લીધું છે અને
એ બાજી છે તે મારે જખત પછે વેદશાસ્ત્ર છે અને પ્રાણી શોધી યાય
છે ત્યારે એમજો મિતિશા તરફ નજર દેશાવી.

શ્રી અને સરવજીનો મેળ નથી એ કિલ્લોના સાક્ષાત્કાર કરાવતો
મિલિલા-પ્રવેશ વિદ્યાપત્ર જાલતપરેશીમાં રેશ છે. ત્યાંની સખન
કાદ, ઇચ્છાનેવતો શાસ અને પાસ કડમાં અંપડામાં વચ્ચેતો વર-
સાદ.—એખર્ષ પ્રાકૃતિક કપો તો વિદ્યાની લાલચમાં મેલે પરી જલ
તેવી પ્રકૃતિ પંડિતછવી ધકાઈ જ મઈ હતી. જયો બઈ તો એન પાઠ-
શાળાના રોકશાણી મેળવને બલે માત્ર આવ મળતેલ અને તેની
સાથે કપારે કઈ અથે ત્યારે તો મદાન જખલુનો જ આનંદ માની
લેવાનો હતો.

'અદી' તેમના ઇચ્છાને એક નાનો, પણ સુચક પ્રસંગ બનેલો.
એકવાર તેમજો એ અંકુશકા લીધું. એ મુકને યેર શરીર ભજના તેમજો
એ એવાં એવાં ખૂલ જખાલ રૂપ. પંડિતછવી, મિલિલાના સખન
શિવભાગમાં પેાનનું શું થયો એનો મોશ જ વિચાર કર્યા વિના એ
અંકુશકા મુકને આપી દીધી અને પોતે પાઠની પચાની બનાવી,
કપારો દુરશો કામતો કાઠી આપી તિલાલે કાઠી નાખ્યા. મિલિલા
ઇચ્છાનેવતો પેાતાના બેાનત મારે પ્રાસિક એ રે જખુ રિષવાથી જખુ
ખર્ચ તેમજો કરી કર્યા નથી.'

અ જખુ છતાં મિલિલામાં અનેક કુલ કર્યા પછી અને અનેક
કેમજો રજપા પછી શ્રી બાદશુખ મિલિ નામના વિદ્યારંધવ
મુકને લાય મર્ષા વગરે તેમજો મિલિલાવાને સંજ મળી, અને

દુઃકાલિયાને પેટ ભરી બોલના ગળવાથી જેવા આનંદ થાય તેવો આનંદ તેમને નબળા ન્યાયના વિદ્યાભોજનમાં ગળેલા એ નિશ્ચયની પ્રેરણાથી આચાર્ય શ્રી આનંદશાસ્ત્રી દ્વારા પંડિતજીને આમજી ભર્તા બનાવસે યુનિવર્સિટીમાં યોજાતી લીધેલા.

શિષ્યકોને અજ્ઞાન પૂરો થઈ બાદ સંવત ૧૯૭૩માં તેઓ એ વેળા સાર થએલા ગાંધીજીના આશ્રમમાં રહ્યા, અને ત્યાં ગાંધીજીની સામે બેસી પંદરી દળવાનો આનંદ પણ લીધો. પરંતુ થોડા દિવસમાં જ અણધારી કમરેયોગના આશ્રમમાં જ્ઞાનયોગ પાળના નિદિ રે, એટલે ત્યાંથી પોતાના નવત લીમગી ભરીને ફરી શાળા બનાવવા પ્રવૃત્તિ થયા, પણ સાથે ગાંધીજીની સાદાઈ તથા નવતમહેનતને લેતા અમળનારમાં પણ રોજ નિયમિત દળવાનું વાસણ માંલખાનું વગેરે અથર્થી સદનસાધ્ય કાર્યો સાથે પ્રેરણા પોતાના જ્ઞાનયોગ ફરી આપે હશે અને ગાંધીજીના આશ્રમના નિયમ પ્રમાણે તેને કુષ્ઠ પણ લેવો જોઈ શકે. તેમના આ કામ બાદબાં પાંચ વર્ષે માલેયા અને ન્યારે સારી સાય ન આપે ત્યારે જ એમાં પરિવર્તન હતું.

સ્વનિયત કુરુપ્રવિજ્ઞે તેમના જિન શ્રી મન્નહાલને ક્ષુ કે પંડિતજી આજે એ કોરેસે તે બલે અધ્યાપનનું કામ કરે, પણ તમે તો લખી શકો; એટલે હવે હિન્દી જ્ઞેનસાહિત્યનું નિર્માણ કરે. આ લખણને પંડિતજીને વાનક થઈ કે હું બહેને દાઢે ન લખી શકું, પણ લખાવી શા માટે ન શકું આ રીતે સં. ૧૯૭૪માં 'કર્મમંથો'ના હિન્દી અનુવાદોથી આંતરે ઉઠેલે એટલે 'પ્રમાણ-મીમાંસા' અને 'જ્ઞાનખિન્દ' સુધીનું દિનીમાંને તેમણે આખું છે તેની બજાબરી કરનાર જ્ઞેન સાહિત્યમાં તો ઘું પણ કંઈતર સાહિત્યમાં પણ ફરેલ છે.

સં. ૧૯૭૫માં કોમળા આમમાં 'સન્યસિત-કર્મ'નું સંપાદન સાર હતું. એવામાં અમદાવાદમાં યુનિવર્સિટી વિદ્યાપીઠમાં કમ્પાએલા 'પુરાતત્ત્વમંદિર'માં બારતીય ફરોનશાસત્રી લરીકે તેમની નિમગ્ન પતાં તે કામ સાથે લઈ તેમણે સં. ૧૯૭૬માં ત્યાં જોડાયા. સાથે એ પણ લાકાઈ બરી કે વિદ્યાપીઠમાં બીજા વિદ્વાન આચાર્ય મર્ગાદેસાંની માસેથી બીજા ફરોનના પાઠી મન્યો બજુવના સુયોગ મળ્યો. વિદ્યાપીઠમાં તેઓ ૧૯૮૭ સુધી રહ્યા અને તેમાં પંડિત બદેયદાસજીના સહકારથી તેમણે સન્યસિત-કર્મનું સંપાદન પૂરું હતું. એ એક એવું કાર્ય થયું છે જે બારતીય સંસ્કૃત સાહિત્યના સંરોધનના અને હિંદની વિદ્વાતાના પિઠાસમાં મુગ્ધા અત્યારે લખાતી.

વિદ્યાપીઠમાં ન્યારે તે બજુવતા ત્યારે તેમના શિષ્યોમાં કાઝા કાલેલકર, શ્રી રસિકલાલ પરીખ, શ્રી ગોપાલદાસ પટેલ, પ્રો. આચ-વદે, શ્રી રામનાથયજ્ઞ પાઠક જેવા વિદ્વાનોની મોટી ભગી. પણ હં. ૧૯૭૭માં ગાંધીજીની કોમરેય સાથે વિદ્યાપીઠ બંધ થઈ આ બધું વિખરાઈ ગયું. એ દિવસોમાં કોમરેય અંગેજી બજુવના કંદકારનંથ્યા અને તેમણે લગમગ એ વર્ષમાં અંગેજી એવું તો તૈયાર કરી લીધું કે આને હવે તત્ત્વજ્ઞાનના અંગેજી એથે સરવતાથી સમજી શકે છે.

સં. ૧૯૮૦માં આચાર્ય શ્રી આનેદશાસ્ત્રી દ્વારા અને જ્ઞાનમૂલ્ય મહામાન પંડિત માલતીયજીની આગેવાની બનારસ યુનિવર્સિટીની જ્ઞેન જે સંભાળવા તે ફરી કારી ગયા. તે ફરમિયાન જોત અને અચેતન અનેક મન્યો તૈયાર થયું. 'તેમાં તત્ત્વજ્ઞે સંપાદન તેના હિંદી તથા યુનિવર્સિટી અનુગ્રહોનું ફરેલ કામ જે પૂરી નહતું અને પ્રચંડ પાંડિત્યથી સર્જનકરેલું છે. એવું જોવાને પહેલી જ તકે જ્ઞાન થાય છે. 'જ્ઞેન તર્કભાષા', 'જ્ઞાનખિન્દ' અને 'પ્રમાણ-મીમાંસા'નું સંપાદન ફરીને તથા તેનાં રૂપરેખા અને વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના લખીને તેમણે સંસ્કૃત ન્યાયસાહિત્યમાં એક નવીન પ્રકારનો વચ્ચે કર્યો છે.

'માલકાઝા એડી બેન્ટસ સીરીઝ'માં પં. જ્ઞેનસાહિત્ય 'તત્ત્વજ્ઞેન' સિદ્ધાંત સંરોધને તેમની જ્ઞેનતર ફરોન વિષેની પ્રતિષ્ઠાને પ્રમુખ-પત્ર આપ્યું; ને બીજા ન્યાયસાહિત્યના પં. બેન્ટસની રીતિને 'જ્ઞેનસિદ્ધ' સંપાદને એમને બારતીયના વિદ્વાનોમાં યશસ્વતી ગમાતી.

સં. ૨૦૦૦ સુધી બનારસમાં અધ્યાપકપદે રહી તેઓ નિવન થયા. છતાં વિદ્યાવિત્તિ તો નિરત થઈ શકે તેમ હતું જ નહિ, શોધે શોધે સમય મુંબઈના 'બારતીય વિદ્યાભવન'માં અને ત્યાર પછી હમણાં અમદાવાદની 'યુનિવર્સિટી વિદ્યાભવન'માં તેઓ જોડાયા જે ન્યારે તેમણે રહ્યા છે અને કામ હતું છે ત્યાં વિદ્યાની હરિમે પોતાને કે બીએને લામ કેટલો એ જ મુખ્ય મણતરી કરી છે. પેલા કેટલા મણે છે તે પ્રશ્ન તદ્દન ગોળુ રાખ્યો છે. છવનની જ્ઞેનવ. જોજામાં એ બી, એટલે અધિક પેટની જ્ઞેન પણ રહેતી નથી. બલ-રસમાં કર્મમંથોના અનુવાદના કાર્ય વખતે તેમનો મુખ્ય મુજો રસોડાને અને તેમના શિષ્યસાધ્યોના સંભિચન ખર્ચ માલિશ રૂ. રૂપિયાથી રહી જમ્યા નહોતો. એ વાત તો પ્રથમ મહામુગ્ધના સમજતી, હં. ૧૯૭૩માં ન્યારે બનારસ યુનિવર્સિટીમાં જોડાયા ત્યારે તેમના માટે માસિક ૧૫૦ રૂપિયાની યુનિવર્સિટી તરફથી અને તેથી જ મુંબઈની ધોન્ડેન્સ તરફથી જ્ઞેનવત્તા પદ્ધતિ; પરંતુ વિદ્યાપીઠમાં જ્ઞેન એવું અનુભવે જણાયું, એટલે કોન્ટ્રોલના ૧૫૦ રૂપિયાવાળા કર્ચ આગે અર્થ એ નથી કે તેઓ પોતાના સાથી જોને પણ વપરાશ કરાવે છે. હવે તેમની સમજડોને પ્રથમ વિચાર કર્યા પછી જ જ્ઞે-તાની સમજડોને તેઓ વિચાર કરે છે. જોનેનો આગ્રહ છતાં તેમના નિવર્ગત સાથે જોડાઈમાં ક્ષુ જ ગરિવર્તન હતી પણ તેમણે જુ નથી. અને મહેમાનની સરમરા કરવાના થયને. પોતાનો છવન સર્વેશ જેવા કુષ્ઠ રાપ કાપ મુજોને પણ તેમાં એ તત્ત્વ રહ્યા છે.

સામાજિક અન્યાયનો કોરમનાર બધી પતિ તેમની સદાક-ભૂતિ અર્ચન કરે છે. તેને લખે અનેક મહેનતા. સંકર્ષમાં તેઓ આપણા નહોતે અને તેમના છવનને માર્યે આપણમાં ખદમર થવા છે જ્ઞેન સમજાવની ધર્મિક રૂઢિમા ઉપર પ્રકાર કરવામાં પાણું વાકે જોયું નથી, તેથી અનેક ધર્મિક અને સાધુજોના રોષ તેમણે વહીવી લીધે છે. કુટુંબ વિશાળ છતાં કુટુંબની સમતામાં તણાવા જ નથી. એટલે તેમનું વારસલિક કુટુંબ નિશાળતર બની ગયું છે, અને તેથી તેમની સેવા કરવાને લાઘવો લેવા પરિચિતો તૈયાર ન રહે છે. પણ તે જ્ઞેનને જ્ઞેનિયત રોષાનું કાર્ય થાયે ત્યાં સુધી ખતાવત જ નથી.

"રૂપાથથી છવનના તેઓ દિગ્માવન છે: રૂપા થઈ એને મરી ગયું છે, રોષથી જોડના પછા આશિષ ન્યાય વગર મારત ફરીતે તેમના છવન જલે છે. એમને ધર નથી, બાર નથી; એમને કોઈ આશ્વા કે સંરથા નથી, અન્યાયના ધરો વપારી એ થાતતાકૂરતા યુક્તજી રૂપા છે. પોતાની સાથે રહ્યા વિદ્યાના નિજ્ઞાતુઓને શામે છે અને નિજા જ્ઞારે છે. એટલે હવાયા અને નિરાસાઓ (જેમાં સાલુસને જ્ઞેન ગોમીટી દેવા થન કામ થયો) અર્ચવતાને અધિક થોમવાતા જ્ઞેનખાનું વાહન બનાવવન પંડિતજીને છવન-દર્શી-જ્ઞેન-દર્શી નરોડોની દોર-લમાં મૂકતાં સહેજ પછા સંકોચ નથી સેતો. 'નિતે તે જ્ઞેન' એ ન્યારે એક આદર્શ જ્ઞેન લરીકે પણ પંડિતજી દરોડાઈના અભિનંદનને થોમ છે. અહીં ને પુરુષો દ્વારા જ્ઞેન પદનાર પુરુષોની પુરુષ નામા-નહિમાં પંડિતજી ચેખરે છે."

ડૉ. નરસિંહ મે. શ. દ. દ. શ. આગે મણે શ્રી 'જ્ઞેનમૂલ્ય' સિખિત છવનરૂપામાં થોડા ફરસા જેવાં અતરજીવિદ્યામાં આ સેખામાં આમિલ કરવાની જ્ઞેન અથે લીધી છે.

-તેરી

પ્રત્યક્ષી જગતે યું રહો,
ધી બહોત બહાણું કરે,

બધું દિવસ સુખમાંથી;
તા બી ચીકની નાંદી.

મારમાર કરતી ધરતી આપની શરૂઆતની
સેનાને રોકવાનો, પૂલ તોડવા વગર બીજો
ઉપાય નહોતો. પૂલ પાછળથી વૂટતો આવતો
હતો, પણ વખત પૂરો નહોતો. તેવું ધરતીની
એ સેના સામે હોરશિયસ વ્યવે સામે છેડે
જઈ એકલા હુમલાખોરોને પકારતો બોલો.
એની મહાઈ એઈ ઓ યંબો યયા ને કારમી
શાંતિ આપી ગઈ. ત્યાં તો કંઈક સૂચ કરતો
પૂલ વૂટ્યો કે દુરગમે ભાનમાં આવ્યા, ને
હોરશિયસ પર ધમ્યા હોરશિયસને કેડમાં
એક બાવી વાગ્યો. તેજની પરવા ક્યાં વગર
નદીમાં ફેલી પડ્યો ને સલાગત સામે કાઢે પ-
ટોંચી ગયો. પેલા ભાલાના ધાગે એને જીવનભર
લેખકો સાખો, પણ એ તો એની ચોભા હતી.
એકેએ દાઘે એણે રોમ શહેરને અચાનુ હવું.

અનેકાર્મી-રાખઃ દીપ્તિ = કંઈકળું એક
દળ; એની પ્રવાહી કે અભરા રૂપમાં બનાવેલી
ખાવાની વાની; હંડાની બારને ખોળી ભાગ
જરૂરી; મઝમઝ કંપન વગર પડ-પાડું.

આ તમકે બેટેલું
જાણાય છે કે માખી?
લલટાવીને જુલો :
એ તો હેરાશાહના
નામદાર નિઝામની
તરબીર છે. ('તરંચ')
નારિયેળનાં ગાંઠ
જુકીજુકી ૧૦ રીતે
ઉપયોગમાં આવે છે.

કહેવતોના અર્થે : 'ફળની ખારેક સાંજ
કાંટો-ફૂલ, બહેન કે દીકરીના ધરતું ખાવે
કેલવામાં હિંદુ સમાજમાં પાપ મનાય છે,
અને તેમના તરફથી કાંઈ પણ આવે ત્યારે
ફળ વધતું કરીને જ આપવું પડે છે. આથી,
ફળને ઘેર લાઈ દોય તે નિમિત્તે ખારેક થો-
ડલે તેના બદલામાં તો ઘણું આપવું પડે,
અને તે બારે પણ પરી જ નથી. એટલે એની
ખારેક આવતાં મનને જે આંધળો લાગે તે
દર્શનની આ દેવવત, એવા બોલ રૂપ
મજાતા બધા પ્રસંગો માટે વપરાય છે.

સિયાળામાં ટાલથી ફેંટલા દામપત્ર પર
કોકગનું તેલ લગાડાય છે; તેમ જિંદગીના
અને ગુલાબજી સરખે ભાગે થેળવીને
લગાડવાથી પણ મઠી ભય છે.

અધિતમ અમલ : (અ) વચ્ચેના અવાજની
અમે તેંકથી બેકી રહ્યો હશે ને તેમના સર-
વાળા વડે, તેમની વચ્ચે આવતી બેકી રહ્યો-
ના સરવાળાને ભાગે તો જવાબ આવશે :

બેકી રહ્યોની સંખ્યા
એકી રહ્યોની સંખ્યા.
એકી રહ્યો (૧) ઉત્તરેના અવાજની અમે
તેંકથી બેકી રહ્યો હશે ને તેમના સરવાળા
વડે, તેમની વચ્ચે આવતી બેકી રહ્યો-
ના સરવાળાને ભાગે તો જવાબ આવશે :
બેકી રહ્યોની સંખ્યા
બેકી રહ્યોની સંખ્યા
દાખલા તરીકે—

$$\frac{15+16+20+22+24}{15+16+18+22+23+24} = \frac{100}{120} = \frac{5}{6}$$

૫ બેકી રહ્યોની સંખ્યા
૬ એકી રહ્યોની સંખ્યા
 $\frac{15+16+18+22+23}{15+16+18+22+23+24} = \frac{100}{120} = \frac{5}{6}$
(દારેસરલામ) — અક્ષર એવ. નાંક

અરય શાહીના પ્રકાર તો જળીતા છે.
હોળુને ૧૨, ડુંગળીને ૧૨, રૂપ, સારકા વ-
ગેરેથી રવચ્છ ટાંક વડે લખતાં લખાણ
તરી આપે દેખાતા રહ્યા, પણ કાગળને
જરા અમ કરાવી ૨૫૫ વંચાય છે. એ
રીતે અરયા કપ પાણીમાં એક ચમચે મીઠું
ખોગાળીને તે વડે લખેલું લખાણ સુકાયા
પછી તેના પર થોડો ચેન્સિલ દબાવે દાઘ
ધસવાથી કાગા અક્ષરો બેકી આવશે.

શુકન-અવશ્યક દિવસમાં જ મનાય છે
તેમતરી. ખસિમવા દેશોમાં નીચેની વસ્તુ
એ અવશ્યકિયાજ અજાય છે : રિચરિ નખ
કાપવા; ચીરનું પીલું ધરમાં રાખવું; રીંછી
નીચેથી પસાર થવું; તેરનો આંકડો; છત્રી
એક તરીકે આપવી, કે લાકડાને રખતો કપા
વગર તે ધરમાં ગ્રાહવી; એક જ દિવાસળી-
થી જલ સીંચેટા સળખાવવી; શુક્રવારે કાંઈ
વસ્તુ ખરીદવી (ખરી વસ્તુ લેવામાં દારૂત
નહિ); મગમાં પહેલાં ડાંગો વાટ પહેરવો; જ-
મીન પર પડેલી ટાંકળી નાલિયણી લેવી વગેરે.

કલાકણિકા : જીવનના કોઈક ક્ષેત્રમાંની
વસ્તુઓને કલાની 'ઓ' વડે સુરીશિલ કર્યા
બિના માનવી રીતે રાક્યો નથી. ફાટાલીની
આ ધુલ-દાલ ઉપર ચેરકો (ફરેસ ને પા-
રદરની બનાવેલી કાપમી ફેમલરી વડે
કરેલું કપસનું આયેબન વાનિશથી પાડેલી
લેવાની કારીગરીથી કરેલું આ સિલનું
સુરોભન તેવું એક સમિતેષ કદાચલ છે.

પીસેલું મીઠું સરસવની તેલમાં ભેળવીને
દાંને ધસવાથી દાંત મજબૂત થશે ને સડવા
લાગેલા-લોહી નીકળતા દાંતને ફાલો થશે.

જેમાં લેખકનાં પરાભાષાદાર (સારેસર)
પતરાં આવે છે એવાં, કાગળનાં પરાભાષાદાર
પૃષ્ઠો પંક્તિ માટે આવે છે. ભરવા-ચંચવાના
સોવા, એવા પડાની પરાભાષાઓમાં ભરા-
વીને વોંટાળી લઈ મુંઝવાથી રોડયા સચવાયો.

નીરગણિના બી માથે ને ત્યાં એક બોનાનાં
દસભાર લેણે મળે છે. તે પક્ષીને બોનાના
ડેખ ઉપર લગાડવાથી થોડી જરો ને બોની
ઊંચે બેઠકી જશે.

૮. વાળ માથા પર હોય ત્યાં સુધી જ સૂપડુરૂપ હોય છે.
સ્થાનભણ થતાં તે મંડકી બની જાય છે. માનસર્વો વ્યવ-
હારથી નીચે ઊતરનારની પાંચુ એ જ દશા કાચ છે.

(અનુસંધાન ૫૪૮ ૨૮૫ી ચાલે)

ગુપ્ત કાળના સિક્કા

આણંદમાં મ્યુનિસિપાલિટીના એક રસ્તા પહોળા કરવા માટે જોડામથાં અયાનક લગભગ ૧૫૦૦ વર્ષ પહેલાંના ચાંદીના સિક્કા તથા એક બહારથી મૂર્તિ ગળી આવી. તે સિક્કા ગુપ્તવંશના રાજા કુમારગુપ્તના વખતના હોવાનું જણાય છે. વલ્લભવિદ્યાનગરના અધિકારીઓને જોવામાં આવેલા આ સિક્કાનું પુરાણ વસ્તુ સંશોધનની દૃષ્ટિએ મહત્વ છે. નિષ્પણ્ણે તેનું એક ગાનકું છે કે તે કાળમાં ખંડાતથી ઉત્પન્ન ને વ્યવહારમાં ઉત્તે તેના પર આણંદ આવેલું હોઈ ત્યાં આ સિક્કા હાંમેલા ગળી આળા છે.

વહરતમાં પણ...

વિદેશ જઈ આવેલાંએ ત્યાંની કોઈ વસ્તુથી એ સોધી વધુ આશ્ચર્યકિત થયા હોય તેા તે ત્યાંના લોકોની પ્રમાણિકતાથી. ત્યાં રસ્તા પર છાપાં વેચવા મૂકે છે પણ વેચનાર કોઈ દોરું નથી. લોકો છાપું લઈને પૈસા ત્યાં મૂકેલી પેટીમાં નાખે છે. ભારતમાં ઢગણી ન આવું બની શકેલું છે. તાસિકામાં 'અપના બેંકાર' નામની સંસ્થાએ આવેા પ્રયોગ કર્યો. છાપાં વેચનાર સિવાય ત્યાં ૧૫૨ પિયા ૧૦ આનાનું છાપાનું વેચાણ થયું. ૨૫૦ લોકોના આ હદારૂણનું અનુકરણ ભારતમાં પ્રીતે પણ થયો.

(૩૦-૧૨-૫૦)

આંગળાંની છાપ પરથી આશ્ચર્યનિર્દેશ

આંગળાંની છાપ પરથી યુનેયટેડ પક્ષાય છે એ તો મણા લખવા હશે. પણ હવે એ છાપ પરથી માણસનું આકાર પણ કહી શકાયો. રજોઈલ્ડ ચાંદીના મુખ્ય સુપરિન્ટેન્ડેન્ટે કહ્યું છે કે માણસના છબના કાળ દરમ્યાન આંગળાંની છાપ મેકે કોસ્ટરની ન રહે છે છતાં નવેમ્બરમાં એ છાપની વચમાં 'મીનાઈ લીડો' દેખાય છે. થોડાંસ તે તરફ પૂરું ધ્યાન નથી આપતી કારણ કે અસ્પષ્ટ થાય છે. આ ઘોળા હીડીએ પરથી ન માણસના આકારમ્યનું નિર્માણ થઈ શકે છે. એ હીડીએના અવિરતમાં કોઈએ વિવરમાં પણ ફરક પડી શકે છે. ૧૬ થી ૧૭ વર્ષના દરમિયાન માણસે એક માણસના હાથમાં આ હીડીએ દેખાય છે. આ વિષયમાં વધુ સંશોધન થતો રાજનિર્માનનું એક નવું શાસ્ત્ર અસ્તિત્વમાં આવે તેા નવાઈ નહિ. (૨૬-૧૨-૫૦)

અંજડમ' બારાબડી!

અમેરિકાની સાળાઓમાં ને બારાબડી અત્યાર સુધી સિખવવામાં આવતી તેમાં A for Apple એ ભતની એકલણી હતી. પણ હવે તેમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે. હવે A for Atom, B for Bomb એ ભતની નવી બેરાબડી શરૂ કરવામાં આવી છે! આનું કારણ આ રીતે બારાબડીના અસ્તિત્વ સંપ્રક્ષમાં તેવાર કરવાનું અપાયું છે, અને એ આખી બારાબડીમાં એટલે સુધી એટલે સુધી અને તેમાં કુદરતે થાય તેા કેમ વડતું એની માહિતી છે. ડા. લ. એના થોડા અફેરોની એળખ આમ અપાઈ છે:

A is for atom—that indivisible which has been split.
B is for bomb—an explosive package of which atom is the new brand.

C is for civil defence—our protection against attack.
Z is zero—the point of bomb explosion. (૨૪-૧૨-૫૦)

પંકજચંદ્રકે રસાયણ

ગોર અભાવનાસાથે તેમના રાયરમાં પંકજચંદ્રકાથી ફરફટા હેરાન થાય છે! પણ હવે એક એવી ભતનું રસાયણ રોપાયું છે ને

(આ અંગના 'દિલ્લિસંકલન' લેખ સાથે આજેથી હંમેશીની રિફરેન્સ થી અભિરુચિર સંધ્યોના સંપ્રદર્શનો છે.)

રાયરમાં હાખલ ક્યાં બાદ રાયર પંકજચંદ્રકે (પંકજચંદ્રકે) બની નય છે. દિલ્લિમાં પહેલે પહેલી વાર આ રસાયણ આવ્યો કલ્પનામાં આવેલું હોઈ તેનું પ્રાત્યક્ષિક ગયે મહિને મુંબાયમાં બતાવવામાં આવેલું. મોટાના રાયરમાં આ રસાયણ હાખલ ક્યાં પડી તેને કાઢવામાં ખીલા નજીલા લાકડા પર ફેરવવામાં આવી એટલું ન નહિ, એવા એક ગોશ્ટી ઘણી રાયરને ટુકડામાં હલેથી જતી હોકવામાં આવેલી. એક રાયરમાંથી નશ પછુ હેવા નીકળી અંદાજેલી. (૮-૧૨-૫૦)

મણિની અમરકાર

દિલ્લિરાતનાની એક શકુલતાદેવી નામની કુમારિકાએ ઇચ્છ્યાંમાં મોલમોલો મણિવરચાલીએને પોતાની મણિની ભુદિધિભત્તાથી ચકિત કરી મૂક્યા છે. ન્યારે તે ઇચ્છની દલી ત્યારથી ન મોલમોલી રકમોના ગુણકાર મોટેથી ન તરત કરી આપતી. ત્યાર બાદ મોલી સંખ્યાએના વર્ષમુજા કલકનાની હોંસ પેસે; મતો એ બાળકમાં પણ તેણે લોકોને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂક્યા. થોડા વખત પહેલાં ઠગડોમાં દેશિયા-ટોલીકન ૪૫૨ તેની આ રાજિનું પ્રાત્યક્ષિક બતાવવામાં આવેલું. હાલમાં શકુલતાદેવી ઇચ્છ્યાંમાં બી.એ.નો અભ્યાસ કરી રહ્યાં છે.

આ પ્રકારના મણિની અમરકાર કુનિયાના બીજા માણસોએ પણ અનુઅનુક કાળે કરી બતાવ્યા છે. ૧૮૫૫ સુધીમાં વર્તિનિયાનો એક ગુલામ ૬૯ ચાંદીના ગુણકાર સહેતાઇથી કરી શકેતા. આરાક નામના અમેરિકને તના આંખેને ૧૬ વાર ગુણી બતાવેલા. ડી. એચ. ટેડીકોલે બીજા અમેરિકને પંદર ચાંદીના ગુણકાર સંખ્યાનો ગુણકાર ૧૩૩,૪૬૧,૮૫૦,૨૦૮,૫૬૬,૬૨૫,૭૧૬,૬૫૮,૨૬૬,૬૪૧,૫૮૩,૨૨૫ હોવાનું એક વિનિર્દેશમાં ન કહી દીધેલું!

રોમ કહી ખાઓ

સી. કમલ ચેટ્ટેના નામની ભારતીય સ્ત્રીએ હવે પર સંશોધન કરીને એક નવી વસ્તુ રોપાઈ કાઢી છે. દિલ્લિમાંથી દોડીના બહાન-બહાનનામો ગંભીરીને તેમણે પ્રયોગો કરેલા. તેમાં તેને જણાયું કે દિલ્લીમાં એક એવી ભતનું ધીર છે ને બીજાંએસ ભતનું વિદ્યા-મિત્ર કલ્પન કરે છે. એટલે રોમ કહી ખાઓને વિદ્યામિત્ર બીજા અભાવે મતા રોમ થયે નહિ, અને નેમને એના રોમ હોય તેઓ ને રોમ કહી છે છાશ આશે તેા તેમના રોમ દૂર મરો. સી. કમલ-બહેનને તેમના આ સંશોધન માટે મોગ.એક્સપી.ની પદવી મળી છે.

લોભ-ભૂલાનિ પાપાનિ

થોડા સમય પહેલાં મોલાભાઈ સાંગલી મથા હતા. ત્યાં મોલ પડોશીને પો લોહથી બેરથા ફેરવા પ થેલા પડેલા તેમણે નેખા. અહવાના આવા વખતમાં આદલા બધા લોકોના થેલા હયાંથી, એમ વિચારી એમણે પૂછપાછ કરી. ત્યારે તેમને એ થેલા લોહના ન હોઈ સંપજનાના થોડાના છે એમ કહેવામાં આવ્યું! આનેા થોા કપરોગ એમ એમણે પૂછતાં મિત્રે કહ્યું, "આને ગોળમાં મેળવી સીળી ચાલ-છાપી આપેને સુધિયા શકર (પુટ-સાણ) બનાવવામાં આવે છે. પછી એના નાનાનામાં ચોસનાં બનાવી એને રાંધેપણુંત કરવામાં આવે છે અને આજે આટની મિઠાઈ તરીકે તે વેચાય છે!"

સંપજકે એટલે એક થોળો કોમળ પથ્થર. એના લોહ કીને એ મિઠાઈમાં મેળવવાના ને પછી નાના બાળકોને તે આપવાનો! કું વેત નેટલો આ થેના આડે પૂરવા માટે કાંઈ પ્રમાણિક ધંધો ન રહ્યા નથી કે કાચકતીએ એ આવા અથોરી લોળીએને લથાડા પાડવા નેહંએ ને સરકારે એમને રસ્તેરસ્તે ફેરવના નેહંએ. એ વખરે એ કુદ લોકોની સાન દેખાણે નહિ આ વે—કુદર વીનાન

ભારતની કમનસીબી છે કે.....

સખત ગરમીના દિવસો હતા, માથું ફાફી નાખે તેની શરમીને લીધે ગાર્ડ મગજ અસાધ્ય થઈ ગયું હતું. મગજને કંટક આપવા એ દેશી તેલની બાટલી ખરીદી, તે લે આજ દોઢાઢ વાગ બજાર કરતી મહ અને હાથને આધાત કરી ગઈ. તેમાં કદાચ "બહાઈઠ બાઈલ" "હાઈ નોઈલ" આની નિશાસધાતી વસ્તુઓ માટે મને બહુ જ દુઃખ થયું.

દેશમજા વિદી તરીકે મારી આજુ દેશી ઓળેને કસેન આપનાતી છે પણ...ભારતની કમનસીબી છે કે મોટા ભાગના વેપારીઓ મધ્યસ્તરી વાના મોલે છે. અને પેસા ખાતર નેતિક મોરખની દરકાર કરતા નથી પોતાની ઓળેના બેલક મુજબાન કરી છેતરપીંડી કરતા અચાકાતા નથી. ખરેખર, વેપારીઓની રકતવાહિનીઓમાં જ આ "ગુણ" વજાઈ ગયેલ છે. લાભેતરમાં મને માથાનો સખત દુઃખાવો તેમજ છાતીનો દુઃખાવો થયો હતો. એ અઘવાસની પ્રશ્નિમાં, કાંદારૂં બની ગયો. હું "એકનો એક" પુત્ર હોવાથી મારા પિતાજી ચિંતાતુર બની ગયા.

મારા પિતાજી નવદેરાતોનું વાચન નિયમિત કરતા, એમણે "શામલીય બાઈલેલ" (સ્પેશીયલ નં. ૧) મેડીટરેની દ્વાયલ લેવા સચાહ આપી, કારણ એ બેઈનટ્રેનિક છે, મળી તેની પબ્લિસિટીમાં મધેપી એક જ સરખા ગુણ બતાવવામાં આવે છે. આથી એ "શામલીય બાઈલેલ" (સ્પેશીયલ નં. ૧)ની દ્વાયલ લેવા નહીં હવું. તે "હાથા વાદળમાં એક રેશી ફિનારી છે." એ સ્વરૂપી આસર કરતું નથી. પણ ધીમેધીમે દેહના મૂળને ફરે છે.

હું શામલીય થોમાથમા, દારૂ (જી. આમ. પી) મુંબઈ-૧૪ નું શામલીય બાઈલેલ (સ્પેશીયલ નં. ૧) મેડીટરેનીયામત વાપરું છું. તેના મચાનથી મોથાની વેદના મદી. મગજને કંટક મળી આંખોનું તેજ વધું ગાદ નિદ્રા આપવા માંડી અને પેલી દેશી બાટલીએ બજાર બનાવેલા વાળ ફરી કાઢ્યા થયા.

એક નિખ્યાત ઈલેક્ટ્રીકલ ઈન્જનેર બનવાની મારી અશ્વિલાખા પરિપૂર્ણ થયે એની આતમશ્રદ્ધા આજે મળી છે.

અલદિ

(સહી) વસંત પાદેખ, ખીરલા એન્જિનીઅરીંગ કોલેજ, પીલાની (જયપુર સ્ટેટ)

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો, વિદ્વાનો વગેરે મગજનું કામ કરનારાઓ માટે આસ

અંડુનું પોષ્ટિક કેસરી જીવન

નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સખળાં, સ્ત્રી-પુરુષ, સૌકેમ એવું સેવન કરી શકે છે

મહા રસાયન

રસસિદ્ધર, અલક, કેસર, કરેતરી અને બીજાં દીપન, પાચન ને પોષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમગાંમાંથી બનાવેલું શુશોભિત, સુવાસિત, સ્વાદિષ્ટ અને પોષ્ટિક આદ્ય

તિંમત

તેનું નિયમિત સેવન

ના રતલના મોટાના રૂ. ૧.૫૦ લાંબું આયુષ્ય તથા શારીર સ્થરબુશક્રિત
ના " " ૧૦.૩૦ આપી શરીરમાં બળ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.
૧ " " ૫.૦૦

કારખાનું:
સયાનીરોડ
મુંબઈ-૧૪

અંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ - ભોગીલાલ શ્રધસ, માંધીરોડ

ફાઇન:
મૂળી મહાબળવાદી
મુંબઈ-૨

અંરથાપક - સંવિસંકર રાવળ

આવૃત્તી કાલનાં નાગરિકોનું માસિક ૩૨૭ વર્ષ ૨૮મું. અંક ૩૯૦. માર્ચ ઈ. ૧૯૫૧

તેત્રી - અશુભાર્થ રાવલ

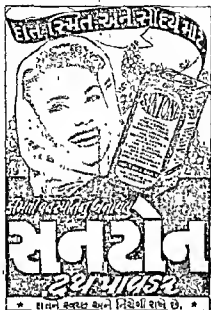

ઉપરોક્ત ગેટ આવાદી, કેડેડા - એટલાપુર બદ

સુભદ્રાવતી સભ્ય ને કાલકાયાની નદી વચ્ચેના પાંચાનીથી રજા-વિવા મિત્રોનું મુદ્રા મોરબાપીઆ કાલકાયા

દાંત કઢાવશો નહિ

જ દાંતનું દર્દ, દુઃખતા દાંત તથા
પાથોરીઆ મટાડે છે.

જ મહોની ખરાબ વાસ દૂર
કરે છે.

જ પેદાંમાંથી નીકળતું લોહી
બંધ કરે છે.

જ જંતુચિનાશક, ખુશબોદાર
તથા સ્વાદિષ્ટ છે.

સ ન ટો ન

દાંત સાફ કરવાં જોજ તાપરો.

ચિત્રો

લોકોશ્વરનો ચોવાનો ફોટો - ચંદ્રભાઈ બહે ૫૬
વગડાનાં કૃષ્ણ ચિત્રકર - અનિલ ત્રાયગોધરી ત્રિવેંની મુખચિત્ર
કુર્મા (પ્રાચીન શિલ્પ) ફોટો - આર. આર. ભારદ્વાજ પાછલા પૃથ્વામાં

કાવ્યો

ખાદી જે આંખથી રો રાજેન્દ્ર સાહે ૭૨
મઈ જે સિસિર રીતે પ્રભુરામ ૭૧
પ્રીતિનું દુષ્ પ્રિયકાન્ત મણિપાર ૭૧
ગોથાનું ભજ રમણ ભની ૭૨
સુરમેા જગદીશ ગોત્રા ૭૧

ચરિત્ર

સર રમણભાઈ નીલકંઠ ડૉ. મિપિનચન્દ્ર ભવેરી ૭૩
બાંધ ગદરિયા [આપકથા-૧૫] ચન્દ્રવર્દન ચીમનલાલ મહેતા ૮૮

વાર્તા

ચાગી સુમતિ ર. દલાલ ૭૮

લેખો

હવાચિદ્રા [૨વીન્દનાય કાકુર] મણિલાલ અલભારી ૭૨
મધુરાસન [ચોમાસનો-૧૨] હામુભાઈ શુક્લ ૭૫
૫૫ દોરદેહસ નમીન પારેખ ૮૦
ફેડાં [કાચાની કશમત-૧] ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી ૮૫
પરવોડો બકુલ મિપાઠી ૮૨
ટિકિટ સંમર્દ [૧૮] ૮૫

વિકાસો

ગોલર સમીક્ષક કેમ ચાલે છે? [ચિત્રગોધ] ૭૦
પન્થાસ અને પદેલાં ૮૪
માધુકરી[રવ. સી. આર. રેડી; ગાંખતું આરોગ્ય; જાંબાનાજી] ૮૮
શકેરા [માસમાસનાં પંચી-૧૨] ૮૮
આ ચાસ દલિદાસમાં [વ્યક્તિ વિરોધ : ઇબ્સન] ૧૦૨
ઉલ્લુ પાનું ૧૦૩

કોઈ આકસ્મિક દારણે એક ચોટો ન થયો હોય તો 'કુમાર' દર માસની ૧૫મી
તારીખે બહાર પડે છે; એટલે તે અસ્તામાં એક ન થાય તો તરત તેની ફરિયાદ
કરી. અકસ્માતે ગ્રામ યજ્ઞલા અંકોની ફરિયાદોને, આખારી પારી નહોતો દોષ છે
ત્યાં સુધી તો પહેાની જગ્યાનો અમે પ્રયત્ન કરીએ છીએ, પરંતુ એવા ગ્રામ
યજ્ઞલા કોઈપણ અંકો અરપાડ કરી આપવાનું કશું બંધન અમારે માથે રહેતું નથી

કુમાર કાર્યાલય સિમેન્ટ તરફથી તેની સુકક અને પ્રકાશક ગણુભાઈ ચોપડભાઈ શાપત
મુદ્રણ-પ્રકાશનચાલ. કુમાર પ્રિન્ટરી, કુમાર કાર્યાલય લિ., ૧૪૫૪ રાધપુર, અમદાવાદ
કાર્તિક લગભગ ૩૦, જાન્યુઆરીમાં શ. ૧૪૫૫વા સિંગ ૧૫; કુટક નકલ-ખાતે આના

કુમારભાઈનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કોપીરાઈટથી રક્ષિત છે

નવી
'સ્પીડ રેકૉર્ડ'
ફિલ્મ

ગેવાપાન ૩૩°

હવે મળવા માંડી છે

ગેવાર્ટની નવી 'સ્પીડ રેકૉર્ડ' ફિલ્મ—ગેવાપાન ૩૩°ની રેટલાક વખતથી અજમાવેશ નહિ કરી શકતા ફોટોગ્રાફરોને અણુને આનંદ યંગે કે હાથમાં જ તેને નવો માત્ર આવી ગયો છે, અને હવે ગેવાર્ટના દરેક વિદેતા પામેથી તે મળી શકે છે.

Sole Importers:

**Allied
Photographics
Limited**

BOMBAY & CALCUTTA & MADRAS

LAS. 191

પુરા ખબર
બાપા
બાબા માટે

ઓસ્ટર મિલ્કનો
તાજો પુરવઠો
માવી ગયો છે!

OSTERMILK

ઓસ્ટર મિલ્ક બચ્ચાઓ માટે દુધજ ખાદ્ય

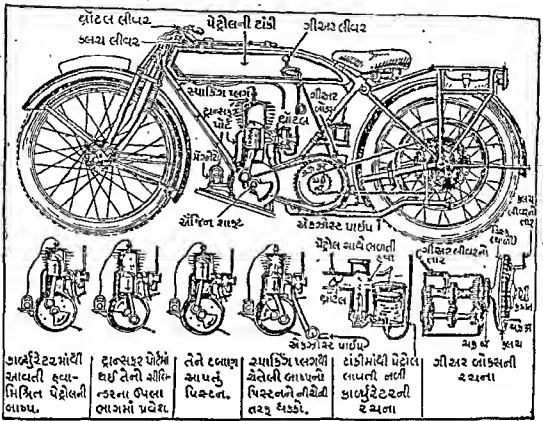
બોમ્બે પ્રદેશ બાપર ૧ સેન્ટિનલ ડાયાના રો. ૩-૩-૭

૨ સેન્ટિનલ ડાયાના રો. ૬-૭-૭

એ સાચો દોષ તે બાઈબલ અને સોફ્ટ ટેસ્ટ સુધે

એ કોઈ લે મોરેટ લીન (ઈન્ડિયા) લિ મિટેડ.

મુંબઈ. કલકત્તા. મદ્રાસ.

કાર્બ્યુરેટરમાંથી સાવતી હવા- મિશ્રિત પેટ્રોલની બાષ્પ.	ટ્રાન્સફર પોર્ટમાં ઘઉં તેની સીલિ- ન્ડરના ઉપલા ભાગમાં પ્રવેશ.	તેને દબાવ્યું આપતું પિકઅપ.	સ્પાઈડિંગ પ્લગી ચેતેલી બાષ્પનો પિકઅપનો નીચેથી તરત્ર દેડકો.	ટાંકીમાંથી પેટ્રોલ સાવતી લાગી કાર્બ્યુરેટરની રચના.	ગીઅર બોક્સની રચના.
--	---	----------------------------------	---	---	-----------------------

મોટર-સાઈકલ કેમ ચાલે છે ?

જી. એમાં મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે ટાંકીમાંથી એક નળી દ્વારા પેટ્રોલ કાર્બ્યુરેટરમાં આવેલે હવા સાથે ભળે છે. (એ કાર્બ્યુરેટરનું એક સ્વયંચાલિત ચિત્ર નીચેની દારમાં આપ્યું છે.) ત્યાંથી પછી તે સિલિન્ડરમાં ખેંચાઈને ત્યાં નીચાં તરફ તણખાથી સળગી મેટા આગળ થઈ એક જોરવાર ધક્કા સાથે ફાટ છે. એ ધક્કાના નેરે એ સિલિન્ડરમાં રહેલા મિશન હોયોનીયો થઈને મોટર-સાઈકલને ફેરવતાં ચક્રોમાં ગતિ આપે છે. નીચેની દારમાંનાં ચક્રોનાં ચાર ચિત્રોમાં આ ક્રિયા સમજાવી છે : (૧) ચાકી ચાલુ કરતી વખતે નવારે પિસ્ટન ઉપર ધક્કો લાગે છે ત્યારે કાર્બ્યુરેટરમાં હવા મિશ્રિત પેટ્રોલની બાષ્પ તેની નીચેના આગામાં પ્રવેશે છે; (૨) પછી પિસ્ટન નીચે ચલેલતાં, તેના દબાવણથી બાષ્પ 'ટ્રાન્સફર પોર્ટ'માં થઈને સિલિન્ડરમાં પિસ્ટન ઉપરના આગામાં પ્રવેશે છે; (૩) દરમિયાન પિસ્ટન ફરી ઉપર આવી જતાં તે દબાવણ પામે છે; (૪) અને બરાબર એ જ પળે એન્જિન દ્વારા 'સ્પાઈડિંગ પ્લગી'માં તણખા થઈને બાષ્પને ચેતવે છે, એટલે તે મોટા આગળ સાથે ફાટ છે. બાષ્પના આગ જોરથી શૂટવાથી પિસ્ટન પર અત્યંત દબાવણ આવેલે તે પાછો નીચે ધક્કો લાગે છે. આથી તેની સાથે જોડાયેલા 'એન્જિન સાફ્ટ'માં ગતિ આવે છે અને તે ફરવા લાગે છે. હવે એન્જિન સાફ્ટની નેરે ચેઈન(સાંકળ)થી એક શાફ્ટ ચક્ર એ જોડાયેલું છે; તે શાફ્ટની સાથે સાથે ફરવા માંડે છે. એટલે તેની સાથે એક બીજું નાનું ચક્ર એ જોડાયેલું છે તે વળુ ફરવા માંડે છે. અને આના ચક્ર એ જોડાયેલી ચેઈન ચાકીના પાછલા પેડાના 'હોગ વ્હીલ' સાથે જોડાયેલી હોય છે એટલે હોગ વ્હીલમાં પણ ગતિ આવે છે. અને આથી પેડું ફરતાં ચાકી ચાલે છે. હવે તો એન્જિન સાફ્ટ ચાલુ થઈ ગયા હોય છે એટલે તે દ્વારા જ ચાલેલે એન્જિન તેને નીચાં તરફ પ્રવાહ પૂરો પાડે છે. બળી ગયેલી બાષ્પ સિલિન્ડર સાથે જોડેલા 'એક્ઝોસ્ટ પાર્ટ' દ્વારા બહાર ફેંકાયેલ નવર છે. કાર્બ્યુરેટરમાંથી સિલિન્ડરમાં જતી આ પેટ્રોલ-બાષ્પનું પ્રમાણ વધવું/ઘટવું કરવા માટે 'ફોટલ-બાર'માં એક ધ્રુવલ-લીવર જોડાયેલું હોય છે. જની સાર્ફલની ગતિમાં વળુ વધારે ધકારે કરવા માટે એક ગીઅરની રચના કરવામાં આવી છે, જેનું સંચાલન પેટ્રોલની ટાંકી ખાસે રહેલા ગીઅર-લીવર વડે થાય છે. એ ગીઅર-લીવરમાંથી નીકળતો એક તાર ગીઅર-બોક્સમાંનાં જુદા-જુદા કદનાં કોંગ-વ્હીલને ફેરવે છે. એ ગીઅર બોક્સનું ચિત્ર નીચે આપ્યું છે. તેમાં એ ધરી ઉપર નાનકોટાં કોંગ-વ્હીલ હોય છે. જેને ગીઅર-લીવર ફેરવેલે એકબીજા ઉપર સરકાવી શકાય છે. જની હ્રેડ ઉપર એક 'ફ્લચ-લીવર' હોય છે. તેને સંબંધ પછી આ ગીઅર-બોક્સ સાથે હોય છે. એ ફ્લચ-લીવરમાંથી નીકળતો તાર ગીઅર-બોક્સમાંના પેલા સતત ફરતા ચક્ર એ સાથે જોડાયેલો હોય છે. ફ્લચ દ્વારા એ તાર ખેંચતાં જ ચક્ર એ ગીઅર-બોક્સની એક 'દિશ' (વાળી) સાથે ચોંટી જાય છે. એટલે એ ચાલો ગીઅર-બોક્સમાંની શાફ્ટ તથા વ્હીલને ફેરવે છે. 'ફ્લચ-લીવર' ઠોડી દેતાં જ ચક્ર એ દિશથી છૂટી પડી જઈને તેમના સંપર્ક છૂટી જાય છે.

નતના મોહમાં ને પરની (પરગની) પ્રીતને
એને આવર (અલગ) ના અદ્ભુત રંગને આ-
વળવા નહોતા દેતા, એવા મોહ-માયા-મદ-
ના મેઘને જેણે માંછ કાઢ્યા તે તેજની અ-
લગતી દુનિયાનું દર્શન કરાવ્યું એવીમ જ્ઞાન-
અનુભવને આટી આંખડીની વપસા આપીને
આ શબ્દગર્ભા અભિનાયરીતે ગિરદાવ્યા છે.

આટી રે આંખડીથી
આટી રે આંખડીથી કાયા મંત્રાણી,
એને તેજને કિનારે એણે આણી રે હે...છ હે...છ.
પાંપણની પાંદડીના ઓરા તે અંતરાયે
પેલી જાણતું કે ન બોલું,
નિજની સંગાથ જેનું મન થેલું મોહું,
રે પરની પ્રીત્યું ના એણે બાણી રે હે...છ હે...છ
પંકને પંપાળવામાં મોઘેરાં ચીર ડેરા
રંગ રે નિહાલ્યા ઓઘરાણા,
એને અંજળવાને આટી રે તેજગાળા
ઓછાં છે બાળીવાનાં પાણી રે હે...છ હે...છ.
આટી રે આંખડીને બીને તે સંગ, ગંખી
કાયાને દાટ લીધા માંછ,
તેજને અંજન એનું રૂપ કીધું આંછ,
રે અળહળ દુનિયા ઓઘાણી રે હે...છ હે...છ.

રાજેન્દ્ર શાહ

ગઈ રે શિશિર શીત

ગઈ રે શિશિર શીત ।
ગઈ રે શિશિર શીત, વસંતની ખિલસી રહી છત ।
ગઈ રે શિશિર શીત ।

તરુએ તરુએ જેના અગણ અગણુવજ દુરમી
રહ્યા છે, મલીલા કંઠથી તરુજુ કોવિલ જેને
જયકારગાય છે અને હવાના હોયે જેનું સંગીત
રેલી રહ્યું છે તે આ બેસની વચંતનું આનંદની
છાજથી બિજરાંત માન : હચિત રીતે યોગ-
એલો એના નવમાત્રાને નાચતો હવ પણ
એ છાજમાં તાલ પુરાવે છે.

ફરકે અગણુ ધ્વજ એના આ
તરુએ તરુએ અરણ્ય;
ગાય એનો જયકાર મલીલા
કંઠથી કોવિલ તરુજુ !
હવાને હોયે રેલતું પ્રીતે વસંતનું સંગીત । -ગઈ રે ૦

વનઉપવનમાં કુંસમે કુંસમે
ભમરાના ઝુંબર;
જન રંગીલાં શેરીએ રેશે
રંગ ઉમંગ અપાર !
આજ આનંદની છાજમાં મળે મિતળે ઉર અમીત !
ગઈ રે શિશિર શીત ।

અભરમ-

પ્રીતિનું દૃષ

ના કોઈએ રે કુલ્ય મારું પ્રીતિ કંઠ મેળવ્યું,
ના કોઈએ અમૃત સૂઝું એને યિયે દધિ ભેળવ્યું;
હલપનાઓ રહી ગઈ એનું યથે નવનીત, ને,
આનંદતાં સી ગાપગાપી એનું ગાતે ગીત, રે,
-જગડી ગણેણું એ હવે રે રોડી ડેરી ચાટમાં ચાલ્યું જશે,
જ્યાં કમનસીબી ના ચરે કુતાળમાં લગલગ ઠરીને ચાટશે.

મિથકાન્ત મણિયાર

ખોખાનું જળ

પ્રેમે ખોખા જળ સરિતથી લેઇને ઘેર ચાલ્યો.
હેલું મારું છલખલ હેતું, પૂરું ઉમંગધેલો;
પુરેપુરે સહિલ ટપકવું, તોય ના ભાનું; આવી
એડે જ્યારે નિરખું તવ તો અંજલિ ગઈ ખાલી !
આજે આવી પ્રણયરીતમાં જિંદગી મેં ય -ખાળી.

રમણુ બાનો

મોટી આરા આપતા એ નવા અભિરંગનાં આ બે મુક્તકોમાં પ્રીતિને એ તદન નવી જ ને ચાલદાર રૂપગાઓ આપીને હૃદયનું દર્દ નવજા કહ્યું છે

પણ ફરતી આવી પગથિયાં ચડતી એ ન્યૂનિની આસપાસ ફરવા માંડે છે. થકીબર આનંદવચસાચી ગદાસાચ કેટલાક માળખા પોતાનાં બાળકોને પણ ન લડાને એવાં લાડ' એમને લડાવે છે. પછી ધરમાં દાખલ થઈ, કપડાં ઉતારી, પોતાની વાઢ જેઠ જેલેલાં બાળકો અને પત્ની સાથે જગવા બેસે છે. જોનન પત્ની પછી એ લોકો એને નીકળી જાય છે. એ બેપાંચ મિનિટ એમાંની જોરે રેનેલનાં વાતચિત કરે છે, અને પછી આવેલાં સાગરિકો એકાદ નાન્દે કલ્યાણવા માંડે છે. 'હાઈડસ' પર તે એને બારે પ્રેમ લાગે છે. ખૂબ સંકુચિત અણદ્ય એ વળતરું 'હાઈડસ' એને બિલકુલ સંકુચિત લાગતું નથી.

આમ વર્તમાનપદે જિવામાં થોડો વળત નથા દરેકે ત્યાં એની આકર્ષક વર્તની એક ઠોકરી છાતી પર દાખ દળાવતી 'મને હું માય છે. મને હું માય છે' એમ બોલતી રહવા માંડે છે. પહેલાં તે પિતૃ સંચિત થાય છે; પણ પછી, એ તે માય તંતુમાં છે એમ જોઈ કહે છે, 'એ એ શું કરે છે ને. સાંભળ; એક ઢનો દબવા. અંક વાર એક રાત એના પર ગળુ ખુશ થઈ ગયા. એણે દબાવે દહુ, 'હું મારા ગલેલ આપને; હું તેને કંઈક આપીશ.' બીજે દિવસે દબવા રાત પાસે ગયા. રાતએ એને નતભતની વસ્ત્રો આપવા માંડી, પણ દબાવે તે લીધી નહિ. એ કહે, તમે તેા મને 'કોંક' આપવા કહ્યું છે તે મને 'કોંક' આપો.' રાતને થયું કે દબાવગળાને હું સોનાચારી આપું છું, વાકીયકર આપું છું. માગરાસ આપું છું, પણ મેના લેખને જોમ નથી. આથી કોંઈક વધુ પડાવવા આસપાસેલ આડેંમ કરે છે. રાતએ એક પ્રિમિટ કરી. તેણે આ હોંખની આલુખાલુ પોતાની ઓઠની લપેટી, અને દબાવને દહુ. 'પહેલાં મારા વાળ કાપ.' દબાવે વાળ કાપવા પ્રુટ કરાવે છે તરત ને હોંખ મળી પડતું. દબાવ બોલી ઊઠ્યો, 'આ કોંક પડ્યું ને તમારા ધીમાગીથી!' રાતએ તરત ન દહુ, 'તારે 'કોંક' જેઠડ હવે ને એ તો પડ્યું છે તે લઈ

લે.'...ઠોકરી તરફ એમને તે કચેરે છે: 'આતુ ન તારું 'કોંક' રા છે.' જ્યાં બાળકો અને પેલી તંતુમાં ઠોકરી લસી પડે છે. પણ ઠોકરીના છાતીને મુંઝારે મધ્યો નહેતો. એને રડી આવવા એ આડવાનાં પરાગેમોની એક પાતલકાંથી ક્ષી સંજવાલે, જોનન પૂરું થવાને ક્વાક થઈ ખસે છે. એ ગદામય પોતાના કપડાના કોરડામાં નથ છે અને બીજો, મુશ્કેલીસિધ દુખાને, પતન્યવચાર ને મુશ્કેલાં કઠાઈ નથ છે. વચ્ચે એમાં પ્રેમજન પૂરું પાતી 'હવે તેા જાહેા, ક્યાં સુધી બેસી રહેશો?' એમ કહી નથ છે. પણ વચ્ચે એક વાણે એ 'દબની પાલતી કાવ' કાપક કહે છે. સવારે સાત વાગે એ પધારીમાંથી કહે છે ને પધારાંબંધ નિવડા પતાવવા માંડે છે, પીરેપીરે બહાર આસીસા અને જીડીનુસી સંધા; એના મુખારેતા કે કાંઈવાડકો અચવા માંડે છે. પ્રાતામ પગલ નથીસાહેળ બહાર આવે છે ને 'સંધ્યાનોતે દહ પડેલો છે' એમ મળી સહુથી પડેલાં સિગારો કાગ પતાવે છે. ને પછી એકાદ આંતરુને નેત્રમાં આવપતીની સાચી કાપલાત-બીજાં ન નતેને એને પેના સંકોચ ન થાય એવી રીતે ગઈ માટે પેસા આવે છે. આ પછી તાજવન લગાડવા આવેલા કેટલાક મહિલા ગૃહકેમોના પાસે આવે છે, એમાંના એક એમને કહે છે, '...ના ન્યાયાધીસ સમક્ષ મારે મુકમિલ થાય છે. આપને અને એમને સારો સર્જન છે. તે એમલ કપર મને થિહી ન લખી માગો.'

વજીસાદેલ કહે છે, 'ન્યાયના કાગમાં થિહી લખતી એ કુલે છે. મારાથી મેંથી થિહી કેમ અપાધા?' થોડી વાર આમલે ક્યાં પછી આંતરુ કહે છે, 'આપ જે ન અફર લખશો તેા ચાલશે. મારા એરુડ લખાનેરે 'ના થિહી લાવ' નાર મારા એજળખીતા છે તેા ઉંસાડ કરવા મહેરમાની કરશે.' વજીલ તરત ન પ્રવુતર થાવે છે, 'એને અર્ધ એ નહિ કે આપ

૬ શરીર મના અને માનતંતુઓ પ્રભુને એકીસાથે રવચર રાખતી
 પોમાસનાની વ્યાયામપદ્ધતિ
 ૧૨ - મયૂરાસન

દાસુભાઈ શુક્લ

આ

આસન કયા પછી શરીરને દેખાવ આપના જેવેલ થાય છે. માટે તે મયૂરાસન કહેવાય છે. આ આસન ખૂબ મુશ્કેલ છે. એમાં અન્દર થતાં કોઇ પણ ભા-
 નુએ મળડી પડવાનો સંભવ છે. તેથી પછીકાદ થાય તેા દાડકાં કે રનાયુને દબ પણ થઈ નથ છે. આટલું ખીરનથી આ આસન-
 માં પ્રવેશ કરવો. બને તેા કોઇ ગિત્રને પાસે રાખવેા. અને આમણે મળડી ન પડીએ તે અથવા આપણું તાક જાગીનું સાથે યોગાઈ ન
 નથ તે જવાનું કામ તેને શોધવું
 પાચરણુ પર બેસો. હવે બંને પગને દંબીયુમાંથી નાખોને, તેની એક પર કમકડ જોસો. ત્યાર પછી બંને હાથના પંલ જાગીન પર મોઢવેા, અને બંને કાણીને એકબીજાની પાસે રાખીને ફર્યાની આલુખાલુ મોઢવેા. પછી, એ કાણી ઉપર તેભાઈ રહે તે રીતે, તાપ-
 ના જેર પર આખા શરીરને ડાખો. એમ કરવા માટે પહેલાં તેા પગને જાગીન પર લાંબા કરેા. પછી પગને જાગીનથી થોડી રહીને

અન્દર દેરેા. પછુ તે ન પખને આગળેના બાજ જાગીન ઉપર કીણે ન નથ એ માસ લુઓ. આ પ્રેમાણે શરીરને રંકા અન્દર કરવાની ન ક્રિયા થોડા દિવસ ધીરજથી કરેા. એ કાળે નથ, કાંઈએ પછી આખા શરીરને જાગીનને સમાંતર રાખો. અને માણુ સદલ જીવે રીતે શરીરને આગળ કાઢેા. આ પ્રેમાણે કાપનાં આસન આવડી જશે. શરીર ક્ષયકલી બખને રાડઆતમાં આસનેરેાકરેા. પછી એમને મદાવરેા પડેા જશે તેમતેમ, આસન કરે ત્યારે પણ આસોમ્મી સની ક્રિયા સામાન્યરીતે કરી રાધારો. આ આસનથી મોળો મટે છે. વળી, આનાથી પાનનકાંઈ ખૂલ નથ છે અને બૂખ કહડીને લાગે છે. પણ આડી એક ભરજમાન તરફ હું થવાને કોડકું છું. આ આસનથી બિંધ પણ પછી નથ, અથવા એ તેલકું આપું હોય તેા થે નથી નથ છે એથી પ્રચલિત વતો સંધેશળે, કોઈએ બૂખ આડેને પછી આ આસનથી તેને પથાવનને પ્રવળ ન કરેા. એમ કરવાથી તેા કલકું તુડસાન થવાનો સભવ છે.

રમકૃષ્ણમિશન ૧૮૮૦માં

૧૮૮૦માં તરેલુ નદી

૧૮૮૫માં પુષ્પ હમરે

સાહેબ હમરેમાં આનંદ થઈ શકે છે, પણ આ મુશ્કેલીમાં કિંમત્કર છે."

ચિટ્ટી જાણવા આગળનાં કારણો કહીને શકાયે નહીં.

વકીલ સાહેબ અસીસોને પતાવે છે ત્યાં બહારથી મુનિસિ-
પાલિકોને ચોક્કસ માર્ગે. "સાહેબ, ફક્ત આ બે મારી નાખી શકાય છે."
હરે. આવી જાણના પગમાં કોઈ પડે છે. વકીલ સાહેબ તરત જ
પાસથી નહીં છે કે આ જાણના માણસ માત્ર દયા ઉપલવના અ
બિલ હરે છે. એ તરત જ કહે છે, "હાથે છે તે જાણતા!"

જમીને વકીલ સાહેબ જોવાન જાણનામાં નહીં. જોઈ વારે તેમને
માનીવાળો આવી કહે છે, "સાહેબ, આને મારી ન્યાતમાં મેલત થઈ
કે એક મને જવાની રત્ન આપો." વકીલ જાણનાર એની સામે
જોઈ રહે છે. એમને શાંત આવી છે કે પગવાડિયે પગવાડિયે વિચારે
જ એની ન્યાતમાં મેલત થાય છે. એ જવાબ આપે છે, "મને લાગે
છે કે આ તો તારી ન્યાતનો કિંમત જ માણસ હશે."

આને વકીલ મહાનની ચાર્જ કલ્પી છે. રમિયારે મોજ કરવાની
વૃત્તિવાળો થોડાવાળાને એની ન્યાતના છેલ્લા માણસને રમિયારને
પહેલાં આવા જવા રીધો હોવાથી વકીલ સાહેબ આગળ જ ત્યાં નહીં
છે, તરત જ આવે નામીયો વકીલ આગળે. નહીં! એ પરીપક્ષી
એટલો જ અભિમાનવાળો, — પોતે કંઈક છે એવા — મગ્ન વિનાનો છે.
જુઓને, આ બધાના કિંમત પાસે થોડાં જાણનાર છે. ત્યાં એ નહીં
છે, બહારમાં કોઈક કરી રાજાની વચ્ચે જુઓ છે, ને અંદરના તમામ
કે સાહસારી કે પોતાની વકીલ — એ કોઈક છે — એ રમિયાર નિરખી
રહે છે. જાણું વિચારાય છે ત્યારે એ પણ પરિવ્રાજીત થઈ બારુડમાં
તરફ નહીં છે. રમિયારમાં એક શરણાતના જેવાવાળો જેવાય છે. એ એને
કિંમત રાખે છે અને કોઈક ન્યાતના રમિયાર વિના નિરાને હિંમતિમા સર-
વત પોતે છે. બાહ્યમાંથી એક વકીલ નીકળે છે. એને કહે છે, "જો
રહે બાહ્યમાં, શરણાત પોતા નહીં." બાહ્યમાં આ પ્રતિનિધિત નર-
જનની નિખાલસ સાહાઈ જોઈ મોંમાં આગમાં પાસે છે. વકીલ મહાન-
માં કલ્પી એને જાણનાની કીકડીક સાગમી તેવાર છે. હજી તો
જોડેક કહાલક પર જરા વધારે જવાઈ મળે હોવાથી હિંમત કાઢી.
પાસકે જુઓ અને રોડામાંથી — એ પગાવવામાં મદદ કેવ થાય છે
એવી આનંદના હોવાથી — થોડાં પડમાં હતા. શરણાતના એકકાર

પણ હજી સામગ્રી નથી. પણ આવી સામગ્રી કોઈ જાણનાર એકકાર
લાય જડપથી કરવા માંડે છે. હાથ આ ડિરામાં નહીં, પૈસા કંપો
પર પડે છે, વચ્ચે પોણા પણ પેટમાં કંપોમાં નહીં. કોઈક વાર
રમિયારમાં સામગ્રી કે આમાં કીકડીક કંપોમાં પણ પડે છે. બાહ્ય-
બાહ્યના વકીલોને લાગે છે કે "આમતું રાજાશાળી મળતું હશે તેની
જેમ અને જાણનાના વિચારો. એકસાથે કરત હશે એકકાર આવા
તરફ, આધિકારી પરતુઓનો રાજા લેવા તરફ, આવી નબળે મુખડતા
મળવવા તરફ મ્યાન રહેલું લાગત નથી." પણ એમને કયા અગર

રમકૃષ્ણમિશન તથા વિદ્યાલોકન : રમિયાર સામે ધ. ૧૮૮૬માં

કે કે અનેક અવધાનોમાં રોકાયેલું એ નાનકડું ગણજ સચેત્તાથી આંધેરી દરેક વસ્તુનો આવાર પગ લેતું નથી હોં.

વહીવટ-ગણતરી આ કમળપીમાં બહા વહીવટી થવો નીકળે છે, બહા ન્યાયાધીશોની વાતો પાછું નીકળે છે આપણા વહીવટ પાછું વાતમાં દાખલ થઈ જાય છે: 'એક વાર કિલ્લે દુકા કે એકા કાઠક ન્યાયાધીશો કોટમાં કહેલું, 'સમ' 'દાર' બદલાઈ—'શરતો-દાર, અરજદાર, ચીવદાર...' તરત જ એક બહા વહીવટ એકા થઈ ન્યાયાધીશને નખ નરી હતી, 'સમ છે તમારાર'.

એક વહીવટ બીમા થઈ કહે છે, 'ધણુ વળતરી આપજે આપણુ આ માનનીય સ, 'તમે મેંએ અમલી સાક્ષીક લાંની વાર્તા સાંભળી નથી, આલો તો નેએ એવી એક વાત કહેશે જ એવી હું તમારા બધા વાળી એમને વિનવતી છું છું.' અને આપણુ વહીવટ સાહેબ એવી બહા વહીવટ લાંની વાર્તા એવી તો કાચી કાઠી સંભળાવે છે કે બધા તરફથી વાર્તાસમાં વરગોળ થઈ જાય છે.

હારથ ને આનંદના વાતાવરણમાં વહીવટ વિજયાય છે, બારફમની થડિયાલમાં પાંચના દકારા થાય છે.

આ છે આજથી કાંક પેટી પરના અપદાવાદના સમાજજીવનને જીવસાદના સફારીઓની એક ગહેરવની વ્યક્તિના એક દિવસનો સાક્ષીક કાર્યક્રમ વ્યક્તિને જાણળી જે અબીલુ કોઈ નહિ પણ રવ અર રમણભાઈ નીકળે.

જુદકતની તેરમી માંએ અપદાવાદની ટૂંકીય કોલેજના ભગીલા રેલવ મીદાર રાજસાહેબ પહોવતરાય રૂપતમ નીકળે છે ત્યાં તેમને બનમ થયેા કલક હેરાયેમ, તેમાંની બનમેશી સુવારક રાત્રિ, સી-પનાનની બાવના ને સિધ્ધાત મારે લાડી નાળવાનું ખમીર એમને પિતા વરફેરી વારસામાં જ મળ્યા હતા.

ખાલક રમણભાઈની રમણજીતિ જ આવરેકાંસાંસિમ ધમ્મી તીમ

રમણભાઈ શ્રી. ૧૯૧૨માં રાજમહાદુર થયા ત્યારે

દની. નાનપણથી જ એમને દરેક વસ્તુ ભજવતે, ખૂબ શીખુ દુકો વાર વેપની કુમળી વધે આમણે પ્રાણીક અવધાસ શ્રા ક્યાંને ૧૮૮૭ના અંતમાં અમદાવાદ કેન્દ્રમાં પદેશ આવી મેંડિરમાં વાસ થયા. ૧૮૮૮ની સાંઆમાં મુજરાત કોલેજમાં દાખલ થયા ને પ્રીવિસસ કરાવસા તેમજ આગની યુનિવર્સિટીમાં પદેશ આનું.

એ જ વર્ષમાં રમણભાઈના વચ્ચા ભાઈના લગ્ન થયાં એકે મહીવતરાયે સચેત્તાથી નાના યુવ રમણનાં લગ્ન પણ પેટીનામજાં દાકાર સુખન્ત પદેતાની ગિરાઈ બદેતા—તેર વર્ષની દુકલન સાંચેનુ રમણભાઈનું એ લગ્ન ચાર વર્ષ દરમિયે ને એકરે ખૂબ સુધી નીવડ્યું. સ્વચરનાત પાસુ વખતે રમણભાઈએ લગ્નથી 'તું તમ' એ સંદર્ ને મુખ કપિતા એમના આસુખી લગ્નનું મધુકે પ્રતીજ્ઞ્ય છે.

એ વખતના ધણુ વિદ્યાર્થીએ આજા છાત્રાલમાં પદેશના જ નવેના શિષ્ય બનાવાના લેણે મુંબાઈની મેંડિકુલ્લ કોલેજમાં નેકાલ, પ્રીવિસસ થયા પછી રમણભાઈએ ધણુ એમ જ કહ્યું.

મુંબાઈ અવધા પછી રમણભાઈને અલવાસ અમદાવાદ દેડેા જાવેલ ન રહ્યાં પાછુ બદલામાં એમને અમદાવાદ કરતાં બરેલી ને નવી દુનિયા એવા મળી; વિરાળ વાચન સાંપડ્યું, એમની દેસ સેવાની બાવનાને નકરેલ, દરે ને રિસામુશન મળ્યાં, કોલેજમાં તેમને મળિંમંકર રતલ બદે-કતિ કાન્ત—સાથે રોનો બંધાય.

૧૮૮૯માં તેઓ બી. એ. થયા, એ જ વર્ષે દલ નગેર કામી નુરી જ નવનર્ત કાલેજાગળી નંરસિંદરાવની 'કુમુમખાલ' ભરી પડી, અને રમણભાઈએ કોલેજના મુજરાતી મંડળ સમક્ષ એમ માંએ આપી તેમાં કોનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં. અને એ જ સાક્ષમાં અમદા વાદના પ્રાંધના સમાલે પોતાના મલત્ર અનુવાથી રમણભાઈ પોતાની મુખવતિસ—'હાનુમુશ' પાસિંમનું સંપાદન સિંધુ.

મહીવતરાયે પ્રાંધના સમાજના સદસ્યાયક, ને ને વખતમાં અપદાવાદના આચેવાન સુવાર કોપાતાય સાથે સારે સમ્બંધ બંધી કોપાતાય લગ્નસંજવથી આ મેત્રી માદ કરવા કમ્બતા હતા પછી મહીવતરાયના ત્રણે પુત્રો પાસેજા કોવાથી તેમ કરી સાધા નકોલ રમણભાઈ વિધુર થતાં કોવા નામની સંતાને લગ્નયા કુમુશ અર નસિંદરાયે ૧૮૮૯માં પોતાની બાણિજ ગિરાનીરોનું વેતિસાત તેમની સાથે કરી કોવાનામની એકેડયા થઈ હરી.

૧૮૮૯માં રમણભાઈનું બીજું લગ્ન થયું, ને એ જ સાલમાં એમની પહેલી રાત્રિ—નાડકી અને બહુ મદદર વિનાની—વિવાલે વિધિ ભદાર પડી, આગા તેમણે પાછળની ધૂમેશા કિવામી વિનાની સાચી, નેકેલ સમ્બંધિમ કરી છે.

રમણભાઈની દેવજા એમ એ. થઈ કાંક કોલેજમાં અપવાપ વખતની હરી, પાછુ દાકરે અલવાસ કરવાની ના પાડતાં તેમને એ મદદલાકોસને વિશાંભરિ આપવી પડી, શિષ્ય આવાની કુરરી સજિ કોવા છતાં તેમને એ કાઠાઠ વચસાવથી વચિત રહેલે પડ્યું અને લગ્નની જ સાલમાં, રમણભાઈને મહીવતરાયના મિત્રોએ કોવા સદેની અપદાવાદ ગિરજા કાલવતના કરાકે આપ મ કોલેની નોકરી લેવી પડી, નોકરી પસંદ કરવાનું પોતાની મુજરાતી પરકોસાકે દોલ તેા દાદા રમણભાઈ આ નોકરી ન રવીમરત.

૧૮૯૧માં મહીવતરાયનું અવસાન થતાં કોવાની અનેક બહેર પ્રજ નિઆં એમના શિષ્યવૃક્ષ કાલસારક કમિનારાદના નવમાં આવી, ને લાવસોરે ધીરેની રમણભાઈને પાછુ બહેર લગ્નની કીકાં આપવા માંડી આ જ સાલમાં સરકારે રમણભાઈને બદેની આપી શિરનેકાર કર્યાં. એ પહે તેમણે બહુ સફળ થયાં. નેમમાં પત્ની

સર રમણભાઈ કુટુંબ - ઈ. ૧૯૧૬માં - પાછળ બેઠેલા: ડાબી બાજુથી - શ્રી ચૌહાણવતી બહેન મદતા: દેવ. સર રમણભાઈ; શ્રી કંઈપરમાર નીલકંઠ; શ્રી વિનોદિની બહેન નીલકંઠ; આગળ-બેઠેલા: શ્રી તરંગિણી બહેન નીલકંઠ, સેડી વિદ્યા બહેન, શ્રી જ્યોત્સના બહેન મદતા; શ્રી સુશત નીલકંઠ, શ્રી સરોજિની બહેન મદતા

વિદ્યાબહેન પણ આ જ વર્ષમાં મૈત્રીની પરીક્ષામાં સ્કોર્સ થયાં.

૧૮૯૨માં રમણભાઈની પહેલી સંતત વિનોદિનીને જન્મ થયો, જે શાહ સમયમાં ગુજરી અઈ. જે જન્મ સમયમાં તે એવમેલ. બી. થયા, જે ૧૯૩૦માં ૧૬ મહિના માટે સ્વચ્છ નિશાયા, પણ ૧૮૯૭માં તેમણે નોકરી તોડી જઈવાત કરવા માંડી. પિતાના મિત્રોની સહાયતા બલિને લીધે પહેલેથી જ જઈવાત સારી ચાલવા માંડી, જે વર્ષો જતાં તેઓ અઘાડાપાઠના ચાર અઠગણ વર્ષોએ-એવિદસાવ પાડીવ, હરિલાલ દેસાઈભાઈ દેસાઈ, ચિત્રાભાઈ મોતીલાલ પટેલ અને વજીરભાઈ હવેરલાલ પટેલ-ની પંક્તિમાં ગણવા લાગ્યા.

૧૮૯૭માં રમણભાઈ રમણસિંહ સુરજીમાં જોવા રહ્યા. એમની સામે ડી. બ. બેળાલાલ સાહરલાલ દેસાઈ અને બેરિસ્ટર જીવનલાલ વરજીય દેસાઈ જેવા પ્રબળ પ્રતિપક્ષીઓ હતા, છતાં લાવજીસર અને બીન મિત્રોની મદદથી તેઓ તેમાં સુરજી આવ્યા. એવિદસાવ એમના બહેરસોવાની જીવનયજ્ઞ શરૂ થયા, જે તે સમય જીવનના અંત સુધી અવિરતપણે ચાલ્યા, રમણસિંહપાસિરીની અને અઘાડાપાઠની બીજી અનેક બહેરસોવાઓની સેવા કરવામાં એમણે સમય અને સક્તિનો કલ્પનાનીત લોભ આપ્યો. એ કાર્ય પાછળ એમણે ખર્ચેલી રોકાણો કમ્પાસ માટેનાં સરકાર વલ્લભભાઈ પટેલે કહ્યું હતું કે અઘાડાપાઠ રમણસિંહપાસિરીને રમણભાઈનો જન્મ લીધો છે.

રમણભાઈની સેવા પામેલી બીજી એની સરસાએ તે અઘાડાપાઠ પ્રાપ્તિના સાધન અને ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયેટી-આવની આજના હવાત વિનોદિનીબહેન-તો-એમનાં છઠ્ઠું સંતાન.

ગુજરાત વિદ્યાસભા. રમણભાઈ ન હોત તો અઘાડાપાઠ પ્રાપ્તિના સાધન હતું વહેણો ડિગ્રીશી બતાવે તે. ૨૫૦ હીસાલાલ પારિએ કહેલું તેમ તેમના ચારિત્ર્યલાવણી વિના શાસાએમીને વહીવટ આજના એટલે સુધી અને નિરામય ન હોત, રમણભાઈના નિહાળના પરિવર્તનમાં આવેલાં એકેએક આદિત્યમર, મિત્રો જે રહેલીઓ ખાને જે કે મળે ઉપરાંતની ને રવાઈ કે સારાસારના વિવેક વિનાની આ જનસેવાથી રમણભાઈ ડર રહ્યા હોત તો તેઓ સાદિત્યની બનેક-ગણી સેવા કરી રાક્યા હોત.

૧૮૯૨થી માસિક ૨૫૩૫ પામેલા 'જ્ઞાનસુધા'માં 'બહેનદ' હુકડે હુકડે છાયામાં માંડેલું. જે ૧૯૦૦માં તે પુસ્તકકારે પ્રસિદ્ધ થયું. એમાં કરવામાં આવેલા સમાજ હિંદુ સમાજ, તથા મળિલાલ નજીમદ જેવા પ્રબળ વિદ્વાન અને સૌકશ્રિય નેત્રી તથા જનસેવક ઉપરના કહાકો અને આકેષિતોને લીધે જનતામાં સરજીવ હાહાકાર મચી ગયો. એમના એ પ્રયત્નને લાગી રવા ને ઉતારી પાડવા 'ભગવત્પ્રચંદ'બદ્ધ થાને આંધળાનાં યોધાનાર' એના મનું એક સાદિત્ય દાંધિએ જોતરણ ને કંઈક મલીધે જુગતક બધાર પડયું. એમાં રમણભાઈ, એમના કુટુંબી એ, સ્ત્રીવર્ગ તથા સુધારકો ઉપર વિવિધ પ્રકારે કથા હતા. પોતાની જ રૂઢિતો આ કેટલુંક રમણભાઈને મૂંઝે મેંએ સહી જવી પડી.

રમણભાઈની પત્ની શ્રી વિદ્યાબહેન આનંદપ્રસાદ મુવના એ-છાણા ૧૯૧૧ ૧૮૯૨માં કલેમરો અરયામ અરમેસી, જે ૧૯૦૧માં પૂરો થયો. વિદ્યાબહેનને એ સાકમાં મળેલી (અનુ. ૫૦. ૧૦૪)ને (માર્ચ ૧૯૫૧) ૭૩

દેવતે મૈટ્રીકમાં આવ્યાં તો થેડા હાદી નહેતાં, ત્યારે ક્રિકેટ બેઠામાં ન મોટી વાર સિફ ક્રિકેટ પછી નાંમે, તો નહીં હાથમાંની નહોતી દોડાવવાની રીતે રમુધીર બોલો થઈને પૂછેને. 'Beg your pardon, Sir!.....' અને એ પ્રશ્ન સિફને કરી વાર પૂછેવા પડતો!

એ કહેતાં પોતાને બીક લાગતી, એ બધું રમુધીર ખૂબ સહન પછે કરી શકેને, અંથી અરુણને એને મોટું એક નિયત પ્રકારનું ઔતુકય નહોતું હતું. એની સાથે એણખાખુ કરવાની અને ચોતે એના 'હોસ્ટ' બનવાની અરુણને તીક ઈચ્છા થતી હતી, આગળના બાંકડે વારાણ નિશ્ચિનીએની ન પછય બેસતો અરુણ. ને એક પાછળના ખૂણમાં ઉભારે બેસતો રમુધીર, એ બે વચ્ચે 'હોસ્ટ'! પણ ખેંચતો એક દિવસે એના યોગ આવ્યા. ચાત આગ બની:

રમુધીર ને સહેન પખ ખીતો હોય તો એ શાહ માસેરથી! પહેલી ન દિવસે થક ગમેથી અધ્યાત્મને કારણે શાહ માસેરને એના પર એક પ્રકારની ચીડ તો કેવાય નહોતી હતી. અને એથી એ કેણું નહીં રમુધીરને તત્કાલવાનું કારણ યોગ્યતા ન હોય એનું યાગવું એ વાર એ વર્ગમાં 'કેમ સાહેબ?' એમ કહીને રમુધીરને પૂછા મારે, કે રમુધીર પોતાના ગમે તે દિવારખાખામાં ગ્રુપ ન થયા હોય તો પાછું એકદમ સફળો નથી નતો, ને પછી શાહ સાહેબ એને પૂછતા: 'હાં, બોલો ત્યારે શુક્રદેવ, એકદમ લાકડેવા તપાસેલા દોખંડ પર વરાળ છોડવામાં આવે તો શું થાય?'

શું થાય? — ખરે ન, શું થવાનું હતું? કરો ન કરાર ન રમુધીરના ગમનમાં પ્રકોની રમઝટ બોલી નતી. એક પ્રકારનું તાંબુ એના ગમનમાં બેઠાં. કેટલો સંયક્ષ પ્રશ્ન હતો! 'તપાસેલા દોખંડ પર વરાળ છોડવામાં આવે તો શું થાય?'... તપાસેલી તપી પર બાગી રોકાય, ન પછી ને લોખંડો ને શાંક થવાનું હોય તો એના પર વરાળ છોડવામાં તો શું થાય? એના પર વાંચ ફર હોવાના થા ને કહી થાયાં હોય તો થે કરીક તો અસર થાય! રમુધીરના ગમન પર હોવાના પા પડતા હોય એમ એનું ગમન થાય નહોતું. એ એના ને એના અતુલર બોલો રહેતો. બીજાએ શાહ સાહેબ નેરથી રમુધીરની નમ્ય એ પસી નતો, ને પછી આંકબી-એના અપાસ કે બોલિના ધણામાં અસા ન આવતા. ચૂંટિય પખ અપાસતા અને કા નહોતું અગળતા.

આમ તો રમુધીર ખૂબ ન સહનશીલ છે. દિવસવાળો થે ખરો. પછી એનાથી આ શાહ સાહેબનો માર સહન નથી મનો. બીજા અધા વિશ્વાધિયો પોતાનાથી કેટલા બધા નાના, ચોતે એગન થી હમરમાં કેટલો બધો મોટો, અને તો થે એ બધાંને દેખાં! વર્ગમાં માર ખાય, એનું રમુધીર ને બહુ ન અપમાન થાતું. એ નીચું બેઠું રહેતો: શાહ સાહેબ એને નાના છોકરાએની અને અસત તો પેલી 'શિશ' છોકરીઓની સામે મારે નહીં એકદમ પૂરતી એને એમની બીક લાગતી. એનું માથું પછી, આખા પીસિવડ રમિયાવ નીચું રહેતું. પછી પીસિવડ પૂરો થતાં ને અંટથી વર્ગની બહાર નીકળતો. અને શોનાના સાહક કેટલો પોતાના ખૂણમાં આસામી, બેઠી-કાઠાથી બેઠી રહીને સિગરેટ ફૂંકતો!

ધન્ટેરેશન આવખાંતો જાત થયા આવ્યા હને. અને શાહ સાહેબે તો હાથ એકે પ્રયોગ નોટપુકમાં કરવાની નહેતો, એમણે એકાએક કરવાના હોયનું, 'હાલ ને હાલ, સરસ આકૃતિએ પાત્રને ને વિનાના પીસિવડમાં બધી નોટપુક ન ગળી, તો.....'

બીજા દિવસે પોતાની ધૂનમાં ને સિગરેટના ધુમાડા કાઢતો અને પેન્ટનાં બંને ગિરસાંમાં અગાધી હાથનાખીને રમુધીર વર્ગમાં હાજર

થયો. અને એને બાન આવ્યું! વર્ગમાં ચાર પ્રયોગ થયા હતા, એ ચારે 'એ આવજો ને આજ નોટપુકમાં ન કરાવી તો.....' શાન સાહેબનો એ અવાજ એના કાનમાં ઘુલુ બેઠયો અને ચોતે તે અભાર સુધી ધસાર એ વાત બૂલી ન રચી હતો! નોટ પખ બનરે માંથી લાવવાની હતી હત તો!

તે પ્રયોગ લખેતી નોટપુક ચોતે ડેબલ પર ન મૂકી રાકયો તે હાથ પર આંકબીએ પડવાની, એ વાતમાં શંકા લાવવાનું કારણ ન નહોતું: નાનાનાના છોકરાઓ અને પેલી અગળના બાંકડામાંથી છોકરીઓની સામે નો રમુધીરને એ આંકબીની કહપના સતાવવા લાગી. નહીં શાહ માસેર હાથમાં આંકબી રંગાડતા રંગાડતા એની પાસે આગ લાતો: 'કેમ સાહેબ! અબવાસ થયો નથી. નહીં તમા-સથી? શી રીતે થાય? નહીં મર થયે!...' એવાં હતાં વેળુ કચવા-રતા અને રમુધીરના કાનમાં નહીં રીસાને કહાળેલા રસ રેડતા એ ધરયા આવતા હતા.....

સત્યજ દોડતા ને અંધને રમુધીરે નોટપુક વેચાની આપી. શાહ સાહેબનો ત્રીજો પીસિવડ શરૂ થતા સુધીમાં કાગળી થે નોટપુકમાંથી એણે પ્રયોગો કરાવી ન લેવા રહ્યા. એને નેગ ચાર બીડી આંતાણીને 'સરસ' આકૃતિએ કાંઠી ન રહી! એણે આખા વર્ગમાં 'નજર' દોડતાં શી રીતે આપવા બાંકડા પર બેઠેલા અરુણની આ બધીમાં બધ સમજાવથી નિહાળતો હતો. 'અરુણ, પ્રયોગ' તારી નોટ આવતે!' આગળના બાંકડા પાસે અંધને એણે મોટ મારી. અરુણે મૂંઝામૂંઝા દંડવરમાંથી નોટપુક કાઢીને રમુધીરના હાથમાં મૂકી લીધી.

રમુધીરે છબનમાં કરી થે બાટરી નીક મનેમણી અબવાસ નહીં કર્યો હોય? એણે થે પીસિવડ નીક (સિફકા) હતા, ત્યારે રમુધીર નોટપુકમાંથી પ્રયોગો વિતાર ને હતો. એણે હટપટ્યારે પ્રયોગો કરાવી લીધા. બેચાર આડી બોલો ત્રીજી દોરીને 'સરસ' આકૃતિએ પખ પાડી લીધી. નોટપુક તેવાર થય મૂળ અને ત્રીજા પીસિવડને: બેલ વાગતા પહેલી ન નોટપુક રમુધીરની ડેબલ પર આવવીને પડી!

'શાહ સાહેબ' કાંઈ અગાથી વિનંતિ મગ પર શીધી ને શું? અબવાસ કરવાનું તાર કહ્યું હાથે છે! બીજીક મળે અગાથી!' એમ કહેતાં શાહ સાહેબે નોટપુકમાં શેશ કર્યો! સહીસત્યામત પસાર! રમુધીરે અરુણ સાથે બેઠું; અરુણે રમુધીર સાથે. અને ગનમાં કરવા. રમુધીરની આંખમાં ફેલતા તરી આવી, અરુણની આંખમાં સંતોષ:

અને રમુધીર ને અરુણને શાહ એણખાખુ મધ વર્ડ. બે દોરતો બની થયા, બની દોરતો! રમુધીરથી કરી ન કેટલાં: 'સાઈર!' કેટલું સહેલું છે એ અરુણ સમજાવતો, ને પરીક્ષાને માટે પોતે આપી નેરથી રહેલા માઈડો રમુધીર અરુણને આપનો. સાઈરલ પર 'દબલ' સતારી' કરીને રમુધીર અરુણને એને પેર પૂરો આંકડો, અને અરુણ એને પોતાની સાથે આમલ કરીને અમવા બેસાડતો... આમ એ બે વચ્ચે દોરતી નહતી ન આવી.

અરુણના પિતાની નમરે એક વાત થઈ એક દિવસ એમણે એને પૂછ્યું, 'અરુણ, આ તારો દોરત કેણું છે?'

'શાની રમુધીરની ચાત દોરો છે?'

'આમ જો, એ ગમે તે હોય! પણ આપણાથી બહુ મોટી હમરતા છેકરાઓ સાચેની ભાળબંધી અને પસંદ નથી. અને ગમે તેવા છોકરાઓને લોગ કરવા, અને પછી અબવાસમાં રંગાડવાનું, એ આપણી પાસે નહીં ચાલે. મૈટ્રિક છે આ માલ. સારા માર્ક આવખાં ન લેઈએ!' એમણે અરુણને આટલું ન કહ્યું, અને બોની રી ગસરે થવાની છે, એ એમને ખબર ન હતી. (અનુલંબાન પૃ. ૧૦૩ થે)

યૂથ હોસ્ટેલ્સ

[યુવક-નિવાસ]

યુથ હોસ્ટેલ્સ એસોસિએશનના
નામાંકરેલાં બધાં એ સંસ્થાનું પ્રતીક
લેખક

નગીન પારેખ

ન્યા એ શબ્દ જ્યાં નું મુખાબદો પિનારે છેડયો ત્યારે

‘યુથ હોસ્ટેલ્સ’ નું નામ અને અર્થ બંને નહોતો. એ

અંગ્રેજ સામ્રાજ્યમાં એ સંસ્થાનું કાર્યકર દર્શાવતો લેખ આરા જોવામાં

આવે. હતો અને ત્યારેના જ એ પ્રત્યે હું આકર્ષિત હતો.

એટલે એકસરફંગા જોડાઈને તરત યુથ હોસ્ટેલ્સને લખતી માલિની

‘... યી, તો જ્યાંયુ છે કમ્પાઉન્ડ ભાગ સહવિદ્યાથી એ એ સંસ્થાના

સભ્ય હતા. આથી મને થયો આનંદ થયો. સભ્યપદ માટે મારે ‘યુથ

... હોસ્ટેલ્સ’ નું નેશનલ ઓફિસને (વેલિન ગાર્ટન સિટી, લંડન) સંસ્થાને

... મે) અરજ કરવાની હતી. એ સંસ્થાની ઓફિસરેડની શાખામાંથી

આરજપત્ર મેળવ્યું, અને એની સાથે વાર્ષિક ફીના ફસ શિલિંગ તથા

બીજા આમથી (ઈન્ડરનેશનલ હૅલ્ડિંગ્સ, નેશનલ હૅલ્ડિંગ્સ અને

વેલ્સમાંની સમગ્રી યુથ હોસ્ટેલ્સ દર્શાવતો નકશો, સંસ્થાને પાત્રો

બિલ્ડિંગ વગેરે) માટે બીજા નેશા શિલિંગ રવાના કર્યા આઠવાડિયાની

એટલે જવાબ મળ્યો કે તમા સભ્ય તરીકે મને સ્વઘારવામાં આવે

છે અને સાથે સભ્યકાર્ડ તથા હૅલ્ડિંગ્સ વગેરે હતું. રાષ્ટ્રીય હૅલ્ડિંગ્સમાં

દેશમાંની સમગ્રી યુથ હોસ્ટેલ્સ (વગેરે વિગતવાર માલિની હોય છે,

જ્યારે ઈન્ડરનેશનલ હૅલ્ડિંગ્સમાં દરેક દેશમાંની ‘યુથ હોસ્ટેલ્સ’ની

સંખ્યા, ત્યાં રહેવાનાં જવાના ફી ત્યાંનાં જિવા-કરવા હાથક રખો

વગેરે વિગતવાર માલિની હોય છે.

આજ એવન નદીને કાંઠે બંધાવેલું શેક્સપિયર થીએટર, નજીકના

બગીચામાં બેઠો કરેલી વિચારમગ્ન શેક્સપિયરની પ્રતિમા તથા

એની વારે બાલ્યુ એ મદાન સર્વેક્ષણ ચાર મિનિટનું સર્વેક્ષણ, ઈન્ડર

કાર્ડ, લેડી ઈંગ્લેન્ડ અને લેડી પાંચમાની મુર્તિઓ વગેરે બેઠું,

યુથ હોસ્ટેલ આમથી બે માર્શલ ફર હતી. અને ત્યાં પદોમાં

ત્યારે ભરતી રેલ્વે થી સાઈકલો બેઠી વચ્ચેની ભેઠી, બંદર, કાપત

વધને ત્યાંનાં વોર્ડનને ખબર આપ્યા. એ ત્યાંની ન્યવરસા ભજવનાર

કાચથી પચારદાર, કપરી હોય છે. એ વખતે થોડાક બીજા સભ્યો

તેમના આગળના પ્રવાસ માટે વોર્ડનને માલિની મળી રહ્યા હતા.

એ વિનયપૂર્વક એના તરફથી સભ્યોને જવાબ બજાવતા એની

મારા મન પર જડી છાપ પડી. આમરો વારે આવતાં વોર્ડન અને

સહકારનાં મિત્રશ્રુ વધેના કલાંજને નોંધપત્રમાં ભેળવી વિગત આમથી

પાસે લખાવી ભરી આમરો સભ્યકાર્ડ અનામત તરીકે રાખી લીધો.

વળી અમને જણાવવામાં આવ્યું કે ‘તમે બોલ્ડનશુદ્ધમાં રૂબરૂ પર

છરી કાઢા વગેરે મૂકવામાં મહેરબાની કરીને મદદ કરો.’ આમરો

ખચચેલા પોતપોતાનાં બિબાનાં પર મૂકી અમે બોલ્ડનશુદ્ધમાં જ

પદોમાં તથા ત્યારે અન્ય સભ્યો પોતાને રોપાંગણાં કામ આનંદથી

પાતો કરતાં કરતાં બનતો બનતો હતો. સમય થતાં રેલોડામથી

વોર્ડનનાં પત્નીનો લુકાપ છૂટ્યો અને સો વાણી રેલોડામથી

પર મોકલવામાં. શિયાળો. હોવાથી પ્રવાસીઓ બહુ નહોતા; નહિ તો

વંચેલકડું અને કલાંજની રમ દરખાન તો, અહીં ૧૫૦ બિબાનાં

ની સવરક હોવા છતાં, આગળથી રીચેશન કરાવવાની જરૂર પડે

એટલી બીડ થાય છે.

જમણે વખતે મારી બાલ્યુમાં એક નોંધેલિયન વિદ્યાર્થી હતા.

તેઓ ત્યાંથી ૧૫ માર્શલ ફર આવેલા ફરફૂંડની મઝૂર કોલેજમાંથી

આમથી જેમ સાઈકલ, પર આવ્યા હતા. તેમણે જ્યાંયુ છે પોતે

બેલવાની સાથેસાથે એમને પ્રેમના સામાનિક જીવનનો આજ

મેળવવા બહુ આતુર છે. મારી બીજા બાલ્યુ પર રેડિંગ યુનિવર્સિટીની

એક વિદ્યાર્થીની હતી અને તે લિટી નૃત્યો તથા સંગીત વિષે ભજ્

વામાં રસ ધરાવતી હતી. મારી સાથે એક એમ જુવક બેઠું હો.

તેઓ ત્રણ માર્શલ ફર એક માગથી દોઢમાં એવન નદી પર વધને

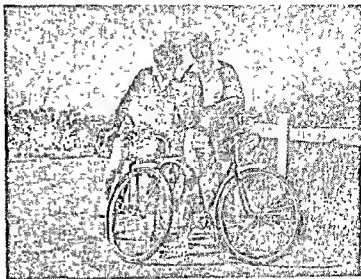
આભર્યાં હતાં અને માર્યાં માઈક્રોફોન પકડવાની રીત ખચમત પડી

એવું રસપૂર્વક વર્ણન કરી સોને વિનોદ પડે પાડી રહ્યાં હતાં એ

સમયે બહારથી જો કોઈ માણસ આવે તો સૌને આટલા બધા હબ્બી-ગબ્બીને વતી કરતાં જોઈ તે અચૂક ધારે કે ધણા લોખા સમયથી આ સો એકબીજાને આવળતાં હોવાં જોઈએ.

જોખન પતાનીને સૌ કોંગલ રૂમમાં બેઠા પહોંચ્યાં. કોમન રૂમ એ દરેક દોરેટલમાં સૌથી પ્રવૃત્તિમય ધામ. ત્યાં ચર્ચાઓ થાય, આનંદ-અનોદરેજનના કાર્યકર્મો થાનય, વાચનપ્રવૃત્તિ થાયે અને રમતો રમાય. ચોરીવારે રેડિંગ યુનિવર્સિટીની હુકડીએલોકટુલો સારૂ થયા. દેરાના છુદાછુદા ભાગનાં લોકનુત્પાનોને તેમને સાંઠો પરિચય હોય એમ લાગ્યું. ધોરેથીરે બીજા પ્રવાસીઓ પણ નુત્યમાં જોડાયા ને પેલા નોવેલિયન વિદ્યાર્થીએ પ્રવાસ દરમ્યાન સાથે રાજેશ પોતાની ગીટાર પર મધુર સંગીતની ઝેકાકાટ (બ્રમિકા) રાડે કરી, એક ખુલાખાં રંગાતી શેતરેજના બેલાડી આવે પણ દબે તો રંગત પડતી મૂંચી અને સૌ સાથે આનંદ-પ્રવાહમાં અપહાનું, વૉર્ડન અને તેમનાં પત્ની પણ આવી જોડાયાં, અને હમમગમેજોક કરાક સુધી સૌએ મુક્ત મને આનંદ લૂટ્યાં. પછી રસ પામતા સાહ્યાપાઠ્યા સો નિદ્રા દેવીને બોલે પોલી ગયા.

બીજે દિવસે સવારનો નારતો પતાનો, સૌ બિચોને સલામ કરી. વૉર્ડનની વિદાય લેતી વખતે સાંજનું વાણ, ભિછાનું, સુતાને કોષણો રિત્તછતા ભજવવા માટે અહીં પવારી પર રાત્રી વખતે બોલવાનો, પગથી માયા સુખીનાં ચોવાએસા રવચ્છ કોષણો દરેકને મળે છે).

‘બહાઈથી કંઈ રત્ને નહીં’ થર્વેટન પર નીકળેલા બે કુમારો. બેક નિમેશ માગણ આવીને તડતો જોડ માર્ય નહીં કરે છે. (British Councilના સેન-પથી)

તથા સવારનો નારતો, -એ બધાંનો બર્થ ધૂન્યો અને સંબકાઈ પાણું મેળવ્યું. દરેક યુષ દોરેટલમાં વધુમા વધુ બેઠીસાથે વણ રાત રહેવાની છૂટ છે. એથી વધુ માટે વૉર્ડનની ખાસ પરવાનગી જોઈએ. આ નાનકડા પ્રવાસનાં મોઢાં સમારણા સાથે અગ્નિ મંત્રે મિત્રો ત્યાંની નીકળ્યા ત્યારે સદ્ભાગ્યે દિવસ ખૂબ સુદાર હતો. વાદળો

જો કોઈ વાંચકે આ દોરેટ : ઈંગ્લેન્ડના વિદ્યાર્થીઓ પાંચમા અને દસમા, કોલેજ, કોલેજ, અને બીજા કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને નામની કોલેજમાં સુધી સેન્ટ્રલ રેલવે VHA (સુ દોરેટના સેન્ટ્રલ રેલવે સ્ટેશન) પર પહોંચે તો, -
 ડો. P. H. Dondraના સેન્ટ્રલ રેલવે સ્ટેશન પર પહોંચે તો, -

કોના તરફ: યુવ હાવરલમાં સવારના આ પાણી, અમલો તરફ: ભવમહેનના આનંદ યુવ હાવરલના બિલાનાના માળખા ખંજિરોને સાફ કરી મઠીઓ વાળનાં પ્રવાસીઓ. આનાં અમલોને સહકાર, એ યુવ હાવરલના અતિથિઓની પહેલી દ્રશ્ય મનાય છે. (બંને ફોટોગ્રાફ: Illustratedના સોમનયથી) નીચે: 'આબો આપનાર મારે ભય રા દુઝરિયા'... નોંધે નરમયા દુઝરિયાનું ડુંગરની ઉત્તર ધારે છે 'અનેઅરિયા' ધારીએ. (શ્રી R. M. Flavillaના સોમનયથી) આ ફોટોગ્રાફ વિનામુદ્રે છાપવાની અનુમતિ આપતા શ્રી ફોટોગ્રાફરે છે કે 'આવી સંસ્થા તમારે ત્યાં થાવુ કરવાના પ્રયત્નોમાં હું તમને સહજના કમ્પ્લેવાના આ નક શરૂ છું, કેમકે આ પ્રવૃત્તિથી અને તે આરા કુમાર અવનમાં ખૂબ મુખાનેક મળ્યાં છે, ને મુખાન વધે પ્રભુ અને લગ્ન પછી તેમની જ સંપાદનના કમ પછી અમારા મરનુ નામ પછી અમે એક યુવ હાવરલના નામ પરથી પાડ્યું છે.'

આપના અને હવામાં તરતાં વાહનોમાં ભારતભાગની વાહ આપનાં દ્વારો દસનાં રિવિરિજી ને રીનળ પવનઅવરને પ્રકૃતિવત કરતાં હતા. **મી. યુથ હોટેલ્સ એસોસિયેશન (Youth Hostels Association)** નો નળા રિયર્ડ રોસમાન ફરીને એક નળાં શિષ્યકને આભારી છે પ્રકૃતિ.

બધાં શહેરોની અંધારી મોટીઓમાં અનેક બાળકો છે અવનમુખરી રહ્યાં હતાં એ એક દેને અનુરૂપા કપલ તેવે લખ્યું: 'શહેરોનાં બાળકો અને કુમારો તે પદ્મરોનાં બિરો કેરખાનાંમાં રહે છે, ન્યાં શુદ્ધ હવા અને ઉત્તર ભાગે જ પ્રવેશી શકે. આપણે આપપ્રવેશના અવનમુખરી વાતાવરણને, એનાં અંધારો, ગેરરો અને વાડીઓને, એનાં સરોવરો, વરીએ અને વિશાળ સાગરોને, અને વાહનોમાં સાથે બાથ બીડતા એના અમનમુખી પવનોને તેા સહેરોમાં ન લાવી શકીએ... પછી એ રમખીવ નિસર્વના પ્રવાસે તેા નરર નઈ શકીએ.'

આપા ઉલત્ત હેતુથી પ્રેશકને રોસમાને પોતાના અન્ય શિષ્ય-મિત્રોની મદદથી ઉત્તરખાની રમળો દરમ્યાન ગામગામમાંની નીમણેભાયા વર્ષમાં બાળકો માટે રાત માળવા પૂરી સોઈ કરી અને વિવસના બાપમાં તેઓની નુરીનુરી દુકાનીઓ આનુભાવના પ્રવેરોના પ્રવાસે લઈ જવાનું શરૂ કર્યું. પછી આમાં અનેકવિધ અનરરો પડતી, એકેવે તેણે ઉપરપણું તેણે વર્ષમાં આરામ-મુદઈ. ૧૯૧૦માં નર્મનીના એક નુવા કિલ્લામાં પોતપોતે એ પ્રથમ 'યુથ હોટેલ'.

રેક માણસમાં, -આસ ફરીને સામાન્ય આપકવાનાં કુટુંબોનાં કુમારો અને યુવકોમાં, -આવા પ્રવાસની ઝંખના તેા અલુ હોય છે, પણ તે દરમ્યાન રાત્રિવેસામાંની મોટી મુશ્કેલી હોય છે એ બીઠ વદન. સમતામાં પૂરી પાડીને, ગામપ્રવેસ માટે આકર્ષણ અને યોમ જાપાડવાં એ આ સંસ્થાની પ્રખ્ખ દેલુ છે. અને તે એકથી લોકપ્રિય થઈ છે કે ત્યાર પછી એ વિશ્વયુદ્ધની દર ધખાઓ વીતી ગઈ છતાં તેની સામે આજે એ અવરી રહી છે, એટલું જ નહિ, પણ અનેક દેશોએ આ નુપીમાં એને એક નવકૃતિ. આ સંસ્થા વરી રેવીધારીને તેને રાષ્ટ્રીય દરજ્જે રજાપાવત કરી છે. આવારે આરોગ્યવિદ્યા, આર્થિકતા, બેલિઅમ, ક્રીડા, રેનમાર્ક, ઉત્તેક અને વેલસ, ફિ. હૅડ, ક્રીડ, નર્મની, હોલ્ડ, આપર, વતર આપરવે-દ. ઉરતો, લક્ષમઅર્થ, પુ. ખીનાં.

ઉત્તર આફ્રિકા, ઓર્ગે, સાર (અંગ્રેજીના રવંદન પ્રાંત, જે ફ્રાંસ સાથે આર્થિક રીતે સંકળાયેલો છે), ડૉલરલેન્ડ, રશીયા, કિરગિઝ્સ્ટાન અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં આ સંસ્થા ઘરેલી ધરાવે છે, અને એ દેશોમાં ગળીને કુલ ૨૫૦૦ હેરલી દોરડેથી પાસાયેલી પડી છે. વધુમાં ફેરકે રેસનું 'યુથ હોસ્ટેલ્સ ઇન્ટરનશનલ' આંતર રાષ્ટ્રીય યુથ હોસ્ટેલ્સ ઇન્ટરનશનલ (International Youth Hostels Federation)માં નોંધાયેલો દોવાથી એક દેશની સંસ્થાના સભ્ય બીજા દેશની હોસ્ટેલોના સાથે લેવા આધિકારી હોય છે. ઉપરોક્તમાં 'યુથ હોસ્ટેલ્સ ઇન્ટરનશનલ' બીજા ન લોકપ્રિય બન્યું છે અને એક રાષ્ટ્રીય સંસ્થા તરીકે તે રચાયેલું ચૂક્યું છે. ઉપરોક્તમાં 'નિસાનલ ફ્રેન્ડ' તરફથી આ સંસ્થાને અને કેલિફોર્નિયામાં મકાનો દોરડેથી તરીકે ઉપયોગમાં લેવા મળ્યા છે અને 'કાનેડી ફ્રેન્ડ' જેવા નહેર ફ્રેન્ડ તથા 'સાફારી માઈ' પણ સુધીના નાણાકીય મદદ આપી રહ્યાં છે. આંગ્રી સરકાર આ પ્રશ્નને કેટલું મદદર આપે છે એનો અંશલ તો ફેરકે નથી 'યુથ હોસ્ટેલ્સ'ના બાંધકામનું ખર્ચ એના શિક્ષણવ્યવસ્થાને ઉપકારવાનું સ્વીકાર્યું છે એ પરથી ખબર પડે છે.

પણ આ સમગ્રી મદદ છતાં એ સંસ્થા એના સભ્યોના સહકાર વિના અત્યાર સુધી નથી શકી હોત કે કેમ એ સંશય નહોતો કે હાલ ઉપરોક્તમાં નોંધવના એક અગ્રણીમાં નહેર અગ્રણી ઇમારતી, જેમ એ સંસ્થાના 'યુથ હોસ્ટેલ્સ' સમિતિએ સંસ્થાની નવી ખરીદેલી વિશાળ ભવનથી આડીઆંખમાં ફર કરવા સભ્યોની મદદ માગી હતી. સાચું જ આ દોરડેથી સસ્તી પડે છે અને સામાન્ય દોરડેથી કરતાં જુદી તરી આવે છે એનું ખર્ચ હાલુ તો એની રચના અને સંકળાવના બાર સભ્યો જ ઉપાડી છે છે, એ છે. એકાદકો વાજવા-જુવાથી માંડીને વાસુલ સાફ કરવા સુધીનું ફેરકે કામકામ દોરડેથીમાં ધાન્ય હોય છે સભ્યો જ વહેંચી છે છે એકાદકો ન બદી, પણ તેઓ એ જ યુથ હોસ્ટેલોના નામ એના બગાડો સમુદાયમાં, પ્રાચીનાનાં નાનકાં પ્રાચીન દેશોમાં આપવામાં કે કિયુડિયુડે જોલવા કરવાનાં નામનાં ગિરજામાં તેજ પૂરી આપવા સુધીના કામમાં વજમાની મદદ કરે છે. અહીં અમુક દોરડેથી તો સભ્યોએ જ રચના દિવસો દર-રચના બાંધી આપી છે.

યુથ હોસ્ટેલોના સાથે સાર મારે એક ખાસ શરત છે કે 'You must take care of your own share' એટલે કે પ્રચાર શરીરભાગી-પગમાળા, સાફકામ પર કે હાથદલેસાં મારીને દોડીમાં ફેરકે દોષા નોંધ્યો. મોટેર કે મોટેરસાઈદમાં પ્રચાર કરનાર યુથ હોસ્ટેલોના સાથે મેળવવા હકમાર નથી મળ્યો.

આ દોરડેથીની અંદરનું વાતાવરણ પણ સારા ગુણવત્તુ હોય છે. પ્રાંતમાંના અને ક્યારેક દેશરસોના સભ્યોના આંખો મેળો બમે છે, કે હકાસામવાં વડને નાનું મોઢું કામ કરતાં કરતાં તેઓ અલક-

મલકની વાતો કરે છે. સૌ કેઈ થોતાના પ્રવાસ-અનુભવો ફરી રહ્યા હોય છે અને સાંચાસામ બીજાના નવીન અનુભવો નજીવા જેટલા જ દેખાઈ હોય છે. વળી એ સહકારભર્યા વાતાવરણમાં નવી મેત્રી સહેને બેઠાઈ રાંધે છે, અને ધણી વાર તો એ જીવનમજર રૂપી રહે છે. ઈંગ્લેન્ડની એકાદ યુથ હોસ્ટેલમાં તમે જઈ પહોંચો તો કદાચ સાંઘ, ઓર્ગે, અંગ્રેજી કે અન્ય યુરોપીય દેશોના શિક્ષક વિદ્યાર્થીને તેઓ શોડમાં અધ્યાપિકાં ઉપરોક્તમાં મળવા એ ફરમાન મું મું તેઓ એનું છુલિપું, થોતાની આગવગાળુ વર્તણૂક વગેરે સાચાં યુવકોના એક ટાળા આગળ નાંખી કરતા સાંભળેલા. કદાચ તમે, વર્ષોથી સેકેટરીના બ્યવસાયમાં પડેલી એક આધિક વયના વાળને મળશે એ તમાને હશે કે થોતાની ફેરકે વાળીમેટી રત્ન તે યુથ હોસ્ટેલોમાં જ આવે છે, અને હમેશા એકલવાથી પ્રચાર કરવા છતાં ફેરકે રચે તેને નવા મિત્રો મળી રહે છે. કદાચ તમે એકાદ ફર વર્ષના યુવકને હવેને નવીએલાં મળવાપડતા સુધી કુટુંબજીવનની અજાણ કરશે, કારણ આને ઉભરતા પુત્રે તેઓ જીવાવરે કે તે સૌ હમેશા સાઈદલ પર યાત્રીસ માર્ગદેશ પ્રવાસ જોડે છે અને મામપ્રદેશના એક ઇવમાંથી અમેરો આનંદ હોય છે.

વળી ફર જે ગાંઠને આ સંસ્થા તરફથી 'Rucksack' નામનું એક સામયિક, યુથ હોસ્ટેલ પ્રવાસ અનુભવો તથા મામપ્રદેશ અને મામજીવન પર માંડિની ફરિયાદો મેળો સાથે જોડાર પાટવામાં આવે છે. ઉપરાંત ફર ગાંઠને Y. H. A. Bulletin નામનું પત્ર પ્રસિદ્ધ થાય છે, જેમાં દોરડેથી તથા ખરીદેલીમાંના દોરડેસિંગ વિષેની નોંધો આવે છે. આ બેનું વાર્ષિક લગભગ ત્રણ લાકિંગ છે. આ રીતે, સામાન્ય આવકવેળા પ્રત્ન મારે સાચું થઈ શકે અને ખાસ કરીને 'યુથ હોસ્ટેલ્સ ઇન્ટરનશનલ' એક દેશમાં ફિગીતો લેવા બાનવી રજી છે. તાત્કાલિક આપણા દેશમાં પણ આ સંસ્થાની 'આરોપ યુથ હોસ્ટેલ્સ ઇન્ટરનશનલ' (Indian Youth Hostels Association) નામથી મેટ્રુર જીવિવસિટીમાં કોમચક્રક રચાયા. થઈ છે, એ (હજી પારોસમાં પહેલી 'મુખી' એનું દોષા છતાં) ઘણા આનંદની વાત છે. ખીન દેશોમાં પ્રવાસ રોપીનેલી હાલકવાથી થઈ ચુકેલી આ સંસ્થા આ દેશમાં જેમ-જેમ એક જદો શુભ મદદ આત ફેર અને ફેરફાર જે આત અગ્રણી છે. કારણ આપણે તર-ઉડામેથી મામપ્રદેશ આપણી આનુભવપૂર્વક નાનું જીવે છે અને આપણું જીવામેટા વતવમદા આપણને સાઈ પાડે છે. આપણા જ એક હકિમે સર્વેથી લોકપ્રિય પેકિંગ, 'આપણે અત્યાર માટે અમવા રૂપિયા નાનકાની ડુનડું નેત્રી ફેરી; એમિયા એવે એવી મમતી ફેરકે અંતરની આંખી ફેરકેલી નરી; આરે યુવપ્રજા માટે છે.

આ એકતા સુખચિત્રતા કલાકાર

શ્રી જાનિય રાયચોધરી, રવ. સારકારજી સહિતે દિલ્હીમાં રચાયેલી 'કલિંગ કલાકારો'ના જ વિદ્યાર્થી. રવંદનના હાથ નીચે સીધી તાલીમા પામેલા શ્રી રાયચોધરીએ થોતાની કલાકારી નટે આરી પ્રવિષ્ઠા મેળવા છે અને થોતાની કલિયાથી તેટલા જ, એક કલિયા ફોર્મ આર્ટ્સ એન્ડ ક્રફ્ટ્સ સોસાએટી'ના મેત્રી તરીકે એ સંસ્થાને તેની આજની રિયલિટી પહેલાંનામાં બંધવેલી મેળોની રીધે તે સર્વજન મળી શકે.

આ અંકની કોથળી ઉપરનું આપનું સરનામું

બરાબર જે જરા માળતપૂર્વક વપાસી જશે તે કાંઈ પણ જીવ હોય તો તરત જ અમારું ધ્યાન ખેંચશે, એથી અમે તે સુધારી લઈએ. અરવલ અમેરો અવર જીવવાનાં કરનાવાને શીધે પણ મોદમોલા એકો મેરંદેલી નવા દોવાથી હવે ફેરકે વપદમાં જ અમે સરનામાં ૧૫૫૫ એવી પાછી બ્યવસ્થા કરવાના બંધે. એટલે, તેમ કરતાં પહેલાં બધાં સરનામાં બરાબર મગસાઈ જવાની મજર છે, એથી તે પાંખો થઈ જતાં જાડાઈ કાંઈ પણ બજાવું હોય તો સુધારી કરાવ. અથ જ વાંચીને હવે જ આપનું સરનામું 'સીલકરથી તથા સી' નેચો અને કાંઈ પણ અલ હોય તો તાત્કાલિક જ અમે બરા આરી, એથી તેમાં સુધારો કરી લેવા; આટલું છે કે આટલો સહકાર આપ આપશે.

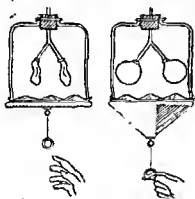
આ 'સેકન્ડ' અવસ્થા નિશાન મટે અતિ મહત્વની છે. આ રીતે કાર્બન ડાયૉક્સાઈડ ફરી એરથી નિયુજન બનેલું અશુદ્ધ લોહી શુદ્ધ બની નવ્ય છે અને તે ફેફસાંમાં જમણુ કરી ડાળા હૃદયમાં આવે છે, અને ત્યાંથી આખા શરીરમાં ફરી વળે છે.

રક્ત-લોહ સાથે પ્રાણવાયુનું મેડામ્સ સામાયિક સંલેખાથી થાય

પાંસળાઓનાં બનેલાં આપણી છાતીનાં પાંદિયાં—માખખાંની અંદરનું પાલાણ નિર્વાત (વાયુવિનાનું) જે કચુમવાણું છે તેને તેની નવનિર્મય ફેફસાં મલકેલાં છે. આપણે જ્યારે

આસ લઈએ છીએ ત્યારે છાતીનું એ માખણુ મળુ દિશામાં ફૂટે છે; સાથેથી પાંસળાઓ આગળપાછળ થતી જાય છે, પડછેથી પાંસળાઓની અંતિ ડાહ્યા આગળિયા જેવી થાય છે, ને ત્યારેનું હૃદયપટલ-કાચાકામ ઊંચીનીચું થાય છે. તેના ચિત્રમાં છાતીના માખખાંની આકૃતિને પડછે ડાહ્યાનું ચિત્ર ખૂબીને તેના આકૃતિમાં છે છાતીનું માખણું કઈ રીતે ઊંચીનીચું થાય છે તે સમજાવ્યું છે. આસ લેતાં થતી છાતીની ફૂટેલી સ્થિતિ કલ્પિતવાળી હોઈ વડે બતાવી છે, અને આસ નીકળી જઈને એકેથી છાતી પાછી લીધેથી,

અને હવે આ આકૃતિમાં, છાતીના ફૂલા-મેજવાથી ફેફસાં ફરી રીતે ફૂલે તથા સંકોચાય છે તે એક પ્રયોગ વડે સમજાવ્યું છે. કામની એક 'મેજ-બો' (પેટાકાર પાણી)ના નીચેના ખુંસા તથિયાને રમણીય વડે સળગત મધ કચી રીપું હોય, ને અગાળેથી, બતાવ્યા મુજબ રળજારા એ કુડામાં તેમાં દાખલ કર્યાં હોય, તો ત્યારેનું રમણીય બેગવાથી બરહામતું દબાવુ એટલું ઘટ્ટને કુડામાં હવા આપછે તે ફૂલે, અને રળજારાની મૂળે દેવાથી હવા નીકળી જઈને કુડામાં સંકોચાઈ જશે. ફેફસાં કંઈક આ રીતે કામ કરે છે.

૯૧ (સાથે ૧૯૫૧)

છે. ફેફસાં બહારે જે રક્ત-હેમોગ્લિન 'ચોઈ' નાખી તાન બનાવવાના 'શુદ્ધિ-કુડો' જેવાં છે ફેફસાંના એ શુદ્ધિકૃતમાં રક્ત-હેમોગ્લિન સ્વરૂપમાં એક દબાર વાર શુદ્ધ થાય છે. રક્ત-હેમોગ્લિન શુદ્ધ કરનાર પ્રાણવાયુ છે. આ વાસુ આસની ક્રિયા દર્શાવ્યાનું ફેફસાંમાં આવે છે.

ફેફસાં હવેમાં ચોઈ હોવા થતાં વચનમાં આવે છે તત્ત્વ ને તત્ત્વ ને છે: ફેફસુ અંધત રિધિરિધાપર પેશીઓનું બનેલું છે. તે નાનાનાના બાગોમાં ફેફસાંએકું છે દરેક નાના બાગમાં વાતકોષો, પેશુ આપનારી કપિતજાઓ અને જાનતાંતુઓ છે.

અસોમ્પ્ટાસની ક્રિયા એટલે છાતીનું ફૂલવું અને સંકોચાવું. છાતી ફૂલે એટલે છાતીની બાજીક પડેલાં થાય છે. અને તેજા થતાં વાતકોષો ખૂબ રિધિત કરતાં જાય જાય પડેલાં થાય છે. આમ થવાથી ફેફસાંમાં હવાનું દબાવુ થઈ છે. પરિણામે વાતાવરણના દબાવુને લીધે હવા આસનાળીમાં અને ફેફસાંમાં ધસે છે. કચુમવાળું નખતે હૃદયપટલ ટીકે થાય છે અને લીધે નવ્ય છે. આથી છાતીનું ચોદાવુ થઈ છે અને છાતીની હોવાથી ફેફસાં ઉપર દબાવુ કરે છે. સ્ત્રીના છાતીની માસપેશીઓના આધારે અસોમ્પ્ટાસની ક્રિયા કરે છે, જ્યારે પુરુષો હૃદયપટલ અને પેશીની આસપેશીઓ દ્વારા.

બાજક ગર્ભમાં હોય છે ત્યાં સુધી આસોમ્પ્ટાસની ક્રિયા દોઢી નથી, પણ એવા પ્રસવ થાય છે તરત ને તે જોડે આસ લે છે અને કિલ્લ દ્વારા ધીમેધીમે તે બહાર કાઢે છે. નવગતાં વેંત થતી આ ક્રિયા અવન પચેત સતત—આવરત વાદયા ન કરે છે. દર મિનિટ ૧૫ થી ૨૦ વખત આપણે આસ લઈએ છીએ. એકે આરામ, હસરત ને બાધિમાં તેની નવધવ થાય છે. આ અનુસાર નાનીના ધવનકારા પણ વધે-થઈ છે, કારણકે ફેફસાં અને હૃદય વચ્ચે ધમકા સંબંધ છે.

આસ લેતી વખતે એક શેર હવા ફેફસાંમાં નવ્ય છે. આરામ લેતાં માનવી એક મિનિટમાં ૧૧ શેર હવાના મૂલ્યના ભરે છે. એકી રિધિતિમાં તે વાજી મળુ હવા લે છે, વાતની વખતે એક મળુ, અને દોડતી વખતે અડી મળુ હવા આસમાં ભરે છે આસ, આશીસ કલાકમાં ફેફસાંમાં ન્તી. આખની હવાનું વચન સમગ્ર પડક મળુ એટલું હોય છે! અમલનીએમાં તે આથી પણ વધારે, માખસની વિવિધ કામગીરી અનુસાર તેના દેહમાં પ્રાણવાયુનું દબન થાય છે આ રીતે અતલ ન્થેત સદા જવની રહે છે.

આસમાં આખની હવામાં જે નીકેડે ઠકા પ્રાણવાયુ અને ફૂડે ઠકા કાર્બન ડાયૉક્સાઈડ હોય છે, તેમાનો પાયટમ પ્રાણવાયુ દેહમાં દબનિયામાં વચરાઈ નવ્ય છે, એટલે કચુમવાળાં તેનું પ્રમાણ સેલેકે ઠકા હોય છે; જ્યારે કાર્બન ડાયૉક્સાઈડનું પ્રમાણ નવીને વાર ઠકા થાય છે. માનવીની ઠકા કલાકમાં કચુમવાળું દર એકથી બે મળુ કાર્બન ડાયૉક્સાઈડ બહાર કાઢે છે એ એકી વાયુ છે અને દબાવમાં તેનું પ્રમાણ સાત ઠકા થાય ત્યારે માનવી આસ માટે વલખા મારે છે; અને એનું પ્રમાણ ૧૪ ઠકા થાય એટલે મૂલ્ય થાય છે.

ચોનાક સખત દબાવાથી માખસ ઝુંબાઈમાં રહે છે એનું કારણ પણ કાર્બન ડાયૉક્સાઈડની એકી અસર છે. ચોનાક દબાવાથી ફેફસાંમાં પ્રાણવાયુ ન્તો નથી. આથી કેપિટાલિસરુપે રીડ પડી થયી નવ્ય છે તે અશુદ્ધ લોહી શરીરમાં ફૂટે છે. આની અસર મગજમાં અસનક્રિયા-કેન્દ્ર પર થતાં હૃદયની આસપેશીઓ કાંઈ કરતી નહીં છે, પરિણામે તે સ્વ મિનિટમાં માનવીનું મૂલ્ય થાય છે.

કાર્બન ડાયૉક્સાઈડના એવા બોને એવી થાય કાર્બન ડાયૉક્સાઈડ છે. પાણી બીજું કલ્પના બંધામાં છે કચીમાં કોલસા પુરા સખમાન હોય ને એકી બંધ દેરી હોય ત્યારે પુરતાં પ્રાણવાયુના

અધૂરા સમયગણ કોલસામાંથી કાર્બન ડાયોક્સાઇડ વાજુ હતુંત થાય છે. આથી ઓરડામાં રમત કે રસોઈ કરવાર બધાકિના આસમાં કાર્બન ડાયોક્સાઇડ ન્ધ છે, તો તેના પરિણામે સ્ત્રાઆત- માં તે ભેલાન થાય છે અને વધારે ખત ધીતતાં મરણ પામે છે.

પણ પ્રાણીમાત્રના ઇન્ફીસમાં ફોસ્ફોસ આ કાર્બન ડાયોક્સા- ઇડને વનરપતિનાં વૃક્ષો સંધરે છે. પાંદડામાં રહેલો કલોરોફીલનામગેના પદાર્થ રસીના આસમાં અસર નથી કરે. કાર્બન ડાયોક્સાઇડને 'તેરિ' છે. તેમાં છૂટા પડેલા પ્રાણુવાજુ હવામાં ભળી ન્ધ છે તે કાર્બન વનરપતિના પાણી સાથે ભળીને સાકર કે રાસમાં પરિણમે છે.

ઇન્ફીસની હવામાં કાર્બન ડાયોક્સાઇડ કેપરાંત પાણીની વરાળ, એનોનિયા અને હાઈડ્રોજન વાયુઆ પણ હોય છે. જનુમાનવામાં આબું છે કે ઇન્ફીસ દ્વારા ૧૦ ૧૬ રોર પાણી શરીરમાંથી બહાર ન્ધ છે. પાણી ન્ધથી શરીરની અગી રોર ઓછી થાય છે. આથી ઇન્ફીસની હવા સાધારણ અગી હોય છે.ફેફસાં આ રીતે શરીરની વધાસની મરગી દ્વર કરવાનું કાર્ય કરે છે. હવાનામાં શરીરની અગી ધટાડવા દૂતરા; છત બહાર કાઢી બેસશે આસ લેતાં જોવામાં આવે છે. માનવીમાં આ કાર્ય પરસેવા દ્વારા થાય છે.

શરીરમાં ફેફસાં, આંતરડાં, નાક અને માથું હવા બેલાં દોવાથી હલકાં છે, ન્ધારે હાયપગ વગેરે વળનદાર ભાગો છે. આમ, શરીરમાં હવા દોવાથી આપણે પાણીમાં તરી રાછીએ છીએ. છતાં તરી નખતે શરીરનાં વળનદાર ભાગો પાણીમાં ફેલાયા રહે છે. નાક, આંખો અને મોંની શદ પાણી ઉપર રહે એની રીતે માથું પાણીમાં ફેલાઈ રાખીને થતો રહી તરનાર તારો ધીમે ધીમે આસ લેતો રહી ફેફસાં હવાથી ભરેલાં રાખે છે, આથી તે ગાદાની નેગ ચિત રહી તર્યા કરે છે.

આસોન્ફીસની આ ત્રિયા રેવર (Automatic) છે. આપણા જ્ઞાન કે ઈન્કા વગર આપેઆપ થવા ન કરે છે. મામા મા લેતા તેા મીથારા કામમાં યંથાએકા છે. સ્લકડમાં માનવી અને પ્રાણીઓ આ ક્રિયા કરવાનું ન જુડી ભત અને હવા વગર યંથાઇ ભતાં નેકે એ ક્રિયા હાઈથની નેગ સંપૂર્ણ રેવર નથી. તેને આપણે આપણી મરછ બળજ વધારેઓછી કરી રાછીએ છીએ. આ રાકિના પ્રતાપે આપણે તત્તરાર ફેબજી મારી પાણીમાં માંચ ગિનિટ સુધી રહી શકે છે.

દોડાદી કે કસરત કરતી વખતે આપણને હાંડી બટે છે. એથી કારણ જુગે એ વખતે કોઝપેશીઓને વધારે કાર્ય કરવું પડે છે. એથી વધુ પ્રમાણમાં પ્રાણુવાજુ વપરાય છે અને લોહીમાં કાર્બન ડાયોક્સાઇડનુ પ્રમાણ વમે છે. લોહીમાં વધી પડેલા કાર્બોક્સાઇડથી મગજમાં આબેલું અસનક્રિયાફેન્ડ હતેભધને તે આસોઆસની ક્રિયાને વધુ લેગીથી જનવા ફરમાવે છે. પરિણામે ઝડપથી પ્રાણુવામાં વધારે પ્રાણુ- વાયુ આવે છે અને કાર્બન ડાયોક્સાઇડ બહાર ફેંકાય છે.

પૂરેલી ધી જાયે ભતાં વાતાવાયુ પાતળું બને છે ત્યાં પણ આરીતે માણસ યંથાયા છે, કારણ કે ત્યાં પ્રાણુવાજુનું પ્રમાણ ઓછું હોવાથી શરીરમાં ઓક્સાઇડશનની ક્રિયા મદ પડે છે. આના પરિણામે માન- વીને આસ લેતાં સરેલી ઊલી થાય છે, યંથામગ્ન્ય અનુસવાય છે અને તે ભેલાન થાય છે. આ અસરથી મુકર રહેવા વખત રિખ- રિખીએ પ્રાણુવાજુ વેદા કરવું વધુ ધીક પાંચળ ભેરવી પવતરોડેલું કરે છે તે તેની મદદથી ૨૫૦૦૦ ફૂટની જાયાઈસુધી ન્ધ છે. પવંત વાસીઓને આસોન્ફીસની ક્રિયામાં તકલીફ ના પડે તે માટે કુદરતે તેમના લોહીમાં મતાક્ટીવધારે સંખ્યામાં આપધ છે. આથી લોહી- માં વધુ પ્રમાણમાં પ્રાણુવાજુ રહે છે. પ્રાણુવાયુની મદદ વગર પણ પવંત ઉપર જાયે નનારા કોક વિરતા હોય છે. અવરેરતા આરોહ-

ણુમા કંઈ નોંદન રડ, ૮૦૦૦૦ ફૂટની જાયાઈએ, —શિખરી માત્ર ૧૧૦૦ ફૂટ નીચે, આસ લેવાના વેત વગર યડયો હોતો!

આપણા મોટા ભાગમાં કુદરતે ફરમાવ્યા મુજબની સંપૂર્ણ અ- સન ક્રિયા નથી થતી હોતી. આપણી અસનક્રિયા અધૂરી છે. સામાન્ય રીતે આસ લેતાં આપણે હવાના અપાસ પૂરેલા ન બરીએ છીએ. આના કારણે રૂપ અધા બેસતું, સુરત કપડાં પહેરવાં, વ્યાવાગતો અજાન, વગેરે છે. અધૂરા આસ લેવાથી ફેફસાંની ટોચ સુધી તેમજ છેક નીચેના ભાગ સુધી હવા પહોંચતી નથી; ફક્ત વચલા ભાગમાં ન હવાની આન ન્ધ થાય છે. આ રીતે આપણા ઇન્ફીસની ક્રિયા પણ અપૂર્ણ હોવાથી કાર્બન ડાયોક્સાઇડ ફેફસાંમાં એકત થાય છે. દીર્ઘ આસ લેવાથી ફેફસાંની છેડકી ટોચ સુધી અને છે. અપૂર્ણ- વરામાં પ્રાણુવાજુ પસરી વળે છે અને દીર્ઘ ઇન્ફીસથી ફેફસાંના અણુઓમાંવાઈ રહેલો કાર્બન ડાયોક્સાઇડ બહાર નીકળે છે. પુત વચતે માનવી પાંચરોશી માત્ર આપણી માણસે કોઈ માણ સુધી હવા દીર્ઘવાસમાં લઇ શકે છે. જેકે ફેફસાંની છેવટની હવામદ્ગ રાકિત તેા અટીમણ નેટરી છે.

અધૂરા આમ લેવાથી ફેફસાંના ટોચ ભાગ સુધી હવા નથી ન્ધે આપણે દગણું નેડું. એ ટોચ ભાગની વિચિત્રતા એ છે કે ત્યાં વાતક્રોએ પસ ફૂલતા નથી. વળી ત્યાં ડિફરિઅિસરજુ પણ મંદ છે. આ કારણે ફેફસાંની ટોચ ભાગ હમેશા કમળેર રહ્યા કરે છે. પરિણામે, મજાના સંદર્શિત રમાન પામતા રોગોમાંદક પ્રાણુઓમાં કે હવામાં આવતા કાયરોજના છવાણુઓને એ ટોચમાં ધર કરવા માટે સુમન રમાન મળી રહે છે. ડિફરિઅિસરજુ મદ હોય એકેકે લોહીના ધોવા ક્ષો નરુતક્ષણનું કાર્ય વધાર્યે કરતાં નથી, અને લોહી વિશુદ્ધ હોવાથી છવાણુઓની રહિને વેગ મળે છે તે એક ઇન્ફીસથી રોગોના છવા- ણુઓ શરીર બહાર ફેંકતા નથી. આના પરિણામે કોઈ માણ ટોચ ભાગ (Apex of the Lungs)નો કાય વધુ પ્રમાણમાં થાય છે. બળુવા નેડું છે કે શરીરના બીજા અવયવો કરતાં ફેફસાંને કાય-વ્યાપિ મોટા પ્રમાણમાં થાય છે.

દીર્ઘ આસ લેવાથી હવા વેગવર્ધક ફેફસાંના પ્રત્યેક ભાગે—ટોચ અને એકકમા-પ્રમેરો છે; લોહીનું વિશુદ્ધિકરણ થાય છે અને રોગો- ત્વાદ છવાણુઓ દસી ઊઠે છે. દીર્ઘ ઇન્ફીસના પ્રબળ વેગમાં રોગોના છવાણુઓ બહાર નીકળે છે, તેની સાથે અણુઓથરે અશદ્ય રહેલા અચુ વાયુઓ પણ નીકળી આવે છે.

લોખા આસોન્ફીસની ક્રિયા શરીરના બીજા અવયવ ઉપર પણ અસર કરે છે. દીર્ઘ આસ ઇન્ફીસ વખતે પેદની માસપેશીઓ ઉપર દબાણ વધાવી ન્ધર, બેરડા અને આંતરડાં ઉપર દબાણ પડે છે; આથી પાંચે ડિફરિઅિસરજુની મિત વધે છે. ન્ધજાણે હવામાં અશદ્ય લોહી ઝડપથી આવે છે અને તે ન્ધલીથી વિશુદ્ધ બને છે.

વળી દીર્ઘ આસ લેવાથી ફેફસાંને આસના વ્યાવાયમ મળે છે. આથી વધુ રોગોત્પાદક છવાણુઓ નાસ પામે છે અગરતો શરીરમાં રહી ઝાંટાં નથી. ક્ષયની સરૂઆતમાં દીર્ઘ આસના વ્યાવાયમ દ્વારા કાયરોજનુ નિવારણ થાય એવું માનવામાં આવે છે. નથી લાગતું કે આપણી પાસે કુદરત દીધે આસોન્ફીસ લેવાની ક્રિયા રાખે છે!

ત્વરસ્વકારી દીર્ઘ આસ લેવાના સારી સમય અવર અને સાંન છે. આ વખતે હવામાં મિતવદ્રદ અધિક પ્રાણુવાજુ (ozone) હોય છે. ઊવાત અને આશમતા સુરજના તાપમાં છુદ્દતામાં વેસી દીર્ઘ આસોન્ફીસ લેવાથી એંગની શુદ્ધિ થાય છે અને પરિણામે દીર્ઘ અવન સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થાય છે.

લેખક
આ ઉપનામાં વર્તવેલા
હોસ્ટલ છબરનાં
સરભરજીના સમયે

બાંધ ગઠરિતા

સ હોની યાત્રાતના એ દાવકર આપણે જોયાઃ એક 'વડોદરે અને બીજે સુરત. હવે રીજે દાયકે મુંબઈ. આ એ બ મુંબઈ, અને એવા બનાના એ દાયકે મીકાઈને કોડ થતા. સુરતમાં બનનાં છતા એમ તેા ધણી વાર મુંબઈના આંદા મય્યાં હતા ત્યારે દીવાળી તેા મુંબઈની જ. ફાટાડા, હલ્લેલા અને રોશની. રાતે રોશનીમાં ચાર કલાકે આડી આંદ મહોલકામાંથી બહાર નીકળે. પાનરોપાના, પાતાસા, વહીપૂલ, જાળી, લવચીપૂલ, આદિવેષ, કુંડુચોપા, છડી, કાપડના તાકા, સિલિક(સિક), આલકાકો-રૂવન-દરોશનાં મજાકાળેન કપડાં, રોશની, વાન્દે, ફાટકડા અને ગિઝાસ વગેરેની ચાર દિવસ મુંબઈમાં યોગ્ય બીટી.

ચોટાની ફોમ આલની; એકે ઇલેમ્પ્ટિકના દોરડાં નખામાં રમ થતાં હતા. આગાધીગા કઠીક બીડ ગાય એ બીકે રોશાના રેરસને નેઈ ટૂંનમાં બેસતા. ગિરધામથી કોલાખા નજા વિડેરિયવાળો કોડ ઇગિધો માયનેલ. આજની હરકિસતદાસ એરિપટલની નખા-માં આલેલા સિનેમા ચાલતો, ત્યાં બોનન કોઈન 'ની' હલેને ઉપવાની નાખતારી. ફિલ ધડકાવનારી આંક હાવાની ચાલુ સાઇલન્ટ ફિલમ લેતા. એમાં પર્લ હોલમટ અને ક્રાન્સિસ ડૂક મામ ફરતા, તેવા ફોટાએ સુંધરી રાખતા. ફિલમાં સમજ ન પડે તેમને સમજવા એક વજા-કમ્પાઈ રહેતો. ફિલમાં નવારેનવારે વચમાં આંચેડ વખાણ આવતું. તે ગાળામાં તરત એ એનો તરવરો બોલતો. અને તોડ તેા પણ, કોઇ છુટકા આદમી કોઈ આરતને જણી નતો. કોઇ આદમ આગની કે મારામારી થતી, એની કટોકટીની થતીએ એ પૂજુ રકે-રાઈને બનાવોનું બનાવ કરતો. પકાવા મનના ભાવ પણ એ બોલતો, અને આરતના ગનમાં શું ગાય કે તે પણ હોતો. ત્યારે દોષની તેા વાત ન થતી, પણ લાકડખીકે નહોતાં; ને છતા આ બંધો સુવદ

ત્યાં એક 'બચ-ટ-હીલ' પણ ફરતું. એ સિનેમામાં રિકિતના ને ઉપર લોટરી જેથમાં આપતી અને તેમાં એક વખત એમ આ ત્રણ રૂપિયાનો નખાનીક મડિવાળનેા ઉબો છતી આબ્યા દેલ આ ઉબો તે ઉબો નાં અલારામ-બલારામનેા પણ દા. પણ વેર પહેલાંતાં મુખી ન એ ઉબો. ચારેયો સુરતથી અને દીક-લીમાં મુંબઈ આવતા ત્યારે ગિરધામમાં ત્યારની 'ચોરટ આંકિલેન' (અને હવે દેરામુખ બધીમાં બિવરતા, કાકાના છાંસા પેરામાં) ઉબોને મેળને ન મીલ્યા, 'બસ, કુસ! લાંબો અને આપી દો.' પેલા બાઈ એ ઉબોનાં આગો ઇતિદાસ બલે: 'સાહેબ આ ઉબો રજા વાર વરમાં આબ્યા હરી.' અમને તેા કંઈ સમજણ ન પડી, પણ પેલાબાઈએ સમજાવ્યું કે 'એવા ઉગ્ગબંધ તકલાદી ઉબોમાં છે ને ફર્ન ન કરે છે. હવે આ ઉબો આટલો મલો, તે કોઈ ધડિલ-એ ત્યાં આપણે સમજાવવા લઈ નવો પડરી, મોટા ધડિયાળી તેા મેને દામમાં ન નહિ સે. પાંચપગની કે તાંબામાં આગળ ત્રણવાર ધમિ-વાળીએ છે, તે ન આ ઘેરો. જિથેરોરો આપી નેચાતો, નહ તેા એમકે રૂપિયામાં પાંચ નવાલો કરી આપે, પણ ઉબો વેર લાંબા કે એ ચાર મીના એ. સોના કરતાં ઘડાગણું મીંછું. કાળ બાને આપણે ઉબો ધારો એને ન આપી રહ્યો; એ રૂપિયા મળે તે ખરો. એ બેત્રણ ધડિયાળી અને સિનેમાવાળો મળેલા, તે મ બેત્રણ કડન ઉબો આટલા-તેલકામાં રૂપા ન કરે છે. એક ઉબો દસ વારે ચેચાચ, પેદર વારે ઇનામાં ન્બ, કડન વારે એનું સમજાવાય ગાય અને એમ એની અમડોળ ચાલ્યા ન કરે.

માસ બાપુછ કહેતા 'ત્યારે બીલું ગાય પણ શું, પેલા' ત્યારે પેલામાં અરધ મુંબઈના આંકિલ મલીનરો. મતિદાસ આપી રેલો: 'મનકાકા! સિનેમાવાળો શું કરે? એને પરાધી બાંધતી, એને છતામેા કાંટે. હવે ત્રણ આવાની રિકિટમાં એ છતામેા પણ શું આપો પણ ધડિયાળની વાત નજા રોને? આ આપણું સમજનાં નારિયેરનું શું ગાય છે? વરપોડામાં કંઈ નહિ તેા એનું એક નારિયેરનું ફેસ વાર લીધું હરો. આ હનુમાનને રાત્રિવારે તેલ ચડાવો છા તેનું નું છે? એ ત્યાં એકલું થોંપ, પાછું એ ન તેલ બહાર તેલ ચેચનાસને નેચાય, એ પાછું આપણે ચેચાઈ લઈએ, એનાથી પામા હનુમાન લાંબ નહાય, અને એમ અમડોળ ચાલ્યા ન કરે.'

સરીની ત્રીજી તીરીમાં કાપત થતાં પહેલાં આવા કંઈ મુંબઈને કોરોધમી અનુભવ હતો. મુંબઈ ગયાનું ઢગું દેમ, તે કોણ ગલે. પડાત, બેધાઈ, સમજ રાદેર હલું એથી હરી? કોણ બળે. પણ રા મારે મખનું મેઈએ ન- રોશનેના વિકાસ મોટા ભાગે સુરતના વિના-સને આપારી છે તે? સુરતનાં બાજુ, સુરતની રોહત, મુરહની અકલ, સુરતના વેસામ મુંબઈમાં એકા થતા આમ દેતા. છતાં મુંબઈ અમદા હવો ખરેખર, કુરતની લીલા ન અલોચિ છે.

ચોટાનાઈ બોલ્યા
'બસ, ઉબો કુસ'

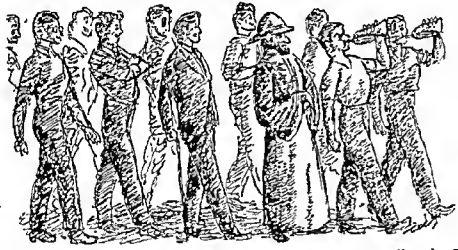
સકલ જુદાજુદા કુવામાં પાણી પીવાથી એટલે બાથે ફાંપેલો જ
જ થાય છે, સારી રીતે કાચ છે, અને ગાન ને હાથ વિશાળ થાય છે.
બજુવામાં સારી, મિત્રજનો કંડો, છબો મીઠો, નાનપણથી
જ નાનકડાં ને પ્રશસ્ત, એ જમાનામાં પ્રચલિત એવા સંપ્રદાયો
રોખીન, કોલેજ કાર્યોન બહારની દુનિયાનું એ કોઈ વિશાળ
છબ છે મોમાં જુદીજુદી રીતે રંગારાની નરેરથાતો સંપ્રદાય,
વિવેધી ધર્મોનો માનીતો મધ પેદાશો દર્શો. દરખતો દારો બરો,
હોરેદેવનોયે કીકકી દારો. એનું કોઈ નામ ન દે. દરકાકને (મારી
એમ) એની અદેખાઈ પણ આવવી. પણ છતાં જ મુકેદોના બજુકર
એમિનેરી મહાશયે ને મને છેકથી ધડી સંસ્કૃત ન દરાવ્યું દોત તો
બેસાઈ-દરામાંથી સંસ્કૃતમાં તો આગળ ન જ નીકળત. અપરે વચ્ચે
ત્યારે આ યાત્રામાં તેવાર તેમ શીખવામાં વતાર જ રહેતો.

જ્યાંથી દારી રાખતો; અને ઘસાની, સુરેવા એવી નદિ પણ
નરા જુદી જ જાતની દારાઓની હતો. બજુ, પખુ તે કપરાંત ખીજ
બાર ધંધા કરે. દોરેટકમાં નવાનવા બગ સાવે. બેન્ડ પણ વગડે;
માસમારીમાં પણ કોકાચે; શુ. કી. સી.માં પણ બસા, વડો નજી
જોઈએ. અનેક કીજીયામાં એ કિસેરો તો ગાદમાર બની બંધા
હતો. કોઈ રાતે કોઈ વિદ્યાર્થીને માનવજ આપવાની સખા થઈ હતી.
એ પરી થવા મજી જ્યાંથી દોરેટકમાં જ રાતે બારવાયે સરખસ
સદેખી કિમાં બેન્ડ પણ ખર્ચે. રેલવે પાટીની નેરા લીધી, કોઈએ

પણ જ યોગાવાળી થઈ, અને દોહા તથા માર:સારીમાં યોગ:
ધર્મમાં દારકાં ખંડાઈ રાતે બેન્ડ પણ વગડે મામતો માંડે રાંત વડચો.
સપરે વગેરે. કોલેજ નાવો. ત્યારે પ્રિન્સિપાલ કોલેજના. બંધો.
જુદો. પંડિત. પ્રામાણિક, કંઈક. કંઈક, પખુ સાથે એજેમ બચે
હતો. જ્યાંથી કોઈ કે અમારે તો કેમ જ કરતો છે. એ હોનોએ
ટ્રેસપાસ કેમ કર્યો? પેલા ગોરા પખુ કોલેજમાં ફરિયાદ કરવા આવી
વડયા. ત્યારે બજુ પછી કે કોમના મગજમાં પારો તો આરમાન
સુધી થઈ થયે હતો, કારણ જ્યાંના બે તો બંડા સાટ મેળોતા
વાગતોતેવના એ. કી. સી. દના, અને રૂબ લઈ 'પરીકે દોમો' નતા
દવા પાઠસંદોષના આંકીમાં કોલેજે શું? અને તે જમાનામાં...
૧૮૨૦-૨૧માં? બજુવાનું તો બાલુએ રહ્યું, પખુ આ રાગાવનું રાગ
થઈ, કોલેજને પતાવટ કરવા થયું સગાનનું, પણ પેલા માન જ
સાચ? અને અહીં દોરેટકમાં તો લેવડવાની લોહી જ ઊઠતી
ન હતી. આખરે કોરેટ હવેના મામતો થયાં, વડોજ માટે પહેલાં
ભિષાક થયે મયા. એજે આગ નરીમાન બજુવાનના, અને એ તીર
નરીમાને એક પાઠ લીધા પિના આપારે. કેસ કોઈ થયો.

દેશ રાતે મીઠિમ, અને જુદાની આની તેવારી, બધા જ વર્ષક.
બીજા બાલુ માખદારોના તો મેં જ ન દેખાવ; અને ગોખનુકસો
ગોખીલા ન દારક મયા કંઈક મદદમાં ગુપ્તામદા એ આપા રહી
થઈ જ ક્યાં કરે. ૧૮૨૧ કોરેટ પડી. બજુદારો તો દોરેટકમાંથી
કેમ ખાતી મંડી સર્ગાવદાઓને ત્યાં જ
રહેવા સરકી ગયા હતા. પખુ એ ધા
માલ અને જુદોશો બનરી જ હતા.
ચાલતે કંઈ પાછા પતાવટની પાત
આવી. પેલા ગોરા આંકિસેરો જરા
હાલ પડયા હતા. બિલિસ લોની
કલમી કોખમાં જ મળાને કુળવ વતી
હતી. ટ્રેસપાસનો મુનો મોટો હતો.
કોખના નોકરી જેનખાય એવું હતું
અને 'સ્ટાઈલોમ'ને બદલે અહીં 'બેડ
કોલેજ' થઈ હત.

પ્રિન્સિપાલ સાહેબ જુદા સમ-
નબધા; પણ 'ના ડોરેટકાધ' એ
મેથો ડોલન લાવજેરીમાં હાલર કે-
પિયા આપવા તેવાર છે, કેસ બેન્ડ
હો. ચોલાના આંકકંઈ ઇલિસમાં ફેંદરી અખી કરી. પણ
વિદ્યાર્થી આને સાનારે આખરે લડી સેખાનું ન નહીં પડ્યું, ત્યારે
કેમનંદે જરા મજૂ કરે ન આપે, દરદારી ન જીવી. બજુ સીધો
અને ધજો પ્રાપ્તિયક માણસ. આપણે ત્યાં એવા દેડમારતો કે
પ્રિન્સિપાલો... પણ નવા હો એ સરખામણી. કોઈને ખુંગરો આપે
ગોરામાં દવા, છતાં આખરે ગોરા પ્રિન્સિપાલ અમારી જતી વડચો
કોલેજ કોર્ટમાં જ મળતી. રોમની ધમાલ. એવિરેસ. પિરેસ અને
કેસ એન્ટીએસન. આખરે અપી છાવણ ગોરાઓના ટાકન દડ
થયો. આપાસ વચીન તીર નરીમાને કી નહીં લીધેલી એટલે એના
માનમાં મજી એક મેળાવેરો કી કંઈક બેટ આપવાનું નહીં થયું.
બધાએ હીંપ લેવો કુળો કર્યો અને એમાં પ્રિન્સિપાલ કોલેજને પણ
ચોલાનો કુળો આપ્યો? રાતે બરાબેલી એ સખાના પ્રેમનુ તરી
ઓળખે લઈ અપવાદ હતા. અને ત્યારે કોઈ વિદ્યાર્થીની કંઈક પર જે
આખજ કંઈ હતું, એના બજુમાર હજી મારજમાં તાલ છે. (પાઠ)
(ગાન ૧૮૫૧) ૧૧

નકલી સાહેબનો, તો કોઈકંઈ. એમ દરખાસ બજુ બજુની જુદામાં
જોડવાઈ, મેપલ લખને નીકળ્યા દોય એમ, કીમું સંજીવ વખાડતા
આખી દોરેટકમાં ગમલે ગમલે ફૂની સામે એક દોરેટક હતી. એના
પાઠસો બાગ આપારો કોષ્ટાકમાં પડતો. ત્યાં રહેતા બેન્ડુ ગોરા
સાહેબનો નિતો બાજુનો. એક તો મેમલે સારી પેંડ દાર કીચેસો,
આંટલે પિત્તાનું કંડાણુ હતું જ નહિ. પહેલાં તો કાંસાળાઈ થઈ; પછી
માંદાપાંચ; ને અંતે 'પથરાળાઈ' થઈ પાત આવી. એ લોકો કહે કે
'શર અપી' રાતના ધાંપલ નદિ કરે. 'જ્યાંથી રૂત બજુનું કુંકે કે 'એ
સોકો નાચા યહને નાચતા હતા, એ આપાસથી નદોડું સંખાઈ'.
રાત વધી અને એ સાહેબજાઓ રીચેકંપર લખને દોરેટકના
કોષ્ટાક-કંડમાં પડેલી આંધા. અહીં તો દોહા, અને દારકાંજુ આજુ
ખરે ખો તેવાર! ઉપરાંત કે કોઈ અરમાપરમા વચીસવર્ણ ફાટતા
હતા, તે પણ બધા જ કાપેલો સગાનવા દાખર થઈ થયા! જ્યાં-
ઓરનો નો સખા માનીતો વિગતવાનો કારકે.

હાથમાં રહે-કોમાં એવું તે મું-અહુલન ઝોરન દરો કે બજા જ
વરસાલનો કાળે જાંબીર મોઢાં હાલે જ વરષાદને ચોખવાવ
હોય છે? ડાણું ભજે, ખાધ, આપણને અનુભવ નહિ એટલે જ બજાર
પર? કંઈક ઝીરૂન દરો તો ખર્ચ જ ને? નહિ તો બાવીસ બાવીસ
વધેના જુવાનો હાથમાં લગામને બંદરે તાબિયેર હવેને છવનડો
નંગ છતવા વરષાદાનવેગે શા માટે ધસી જાય?

ગમે તેમ, પણ આપણા જુવાનોને જાંબીર એટલે થોડે એટલા
ભેઈને અને હથેલાં 'દોરો દોરો રે મોઢાં...' થાળી પેટી ધક્કા યાદ
આવે છે. પણ માત્ર યાદ આપે છે એટલું જ નહીં. એથી આજન થયેને
ખરેખર આ વરષાદા ભેઈને નાંદ અથવા પૂના પુલુકેસા સુધારકો-
ની ભંમ 'ગામ ગહેટે ચડયું છે' એમ કહેવાની ગને નય જ જરૂર
તથી લાગતી. વરષાદા બંધ થવા ભેઈએ એમ અને ક્યારેય નથી
લાગ્યું. અને તમે જ રહોને! શા માટે લાગ્યું ભેઈએ? વરષાદા દારવા-
દખલ લાગતા હોય એટલા માટે એ બંધ કરવા એવું કોણું છે? સાચું
પૂછો તો આને આપણા દેશમાં આનાજનું ઉત્પાદન વધારવાની જરૂર
છે એટલી જ આનંદનું ઉત્પાદન વધારવાની જરૂર છે. પ્રજાતામાં પગલાં
ગાંડતો જુવાન ને આ કાર્ય માટે 'દારવારો શાલીદ' બનવા તૈયાર
હોય તો કોઈને કોમાં શો વંધો હોવો ભેઈએ? 'વર' રાજ્ય હોય
છે અને 'ધોડો' તો બોચારો રાજ્ય જ હોય છે, તે પછી વર-ધોડો
કાઢવામાં બીજે સવાલ જ શો રહે છે?

અને વરષાદાના ધોંપાંપાને તો ખાસ જરૂર છે. બજાર છે ને, ક
રવામી શમકસલબ વખતે શોરને 'સાવધાન, સાવધાન, સાવધાન'
પુકારતા સોમજી ખરેખર 'સાવધાન' મઈ થવા દતા અને ચોરીમાંથી
નાસીને સંપ્રાપ્તી મઈ મજાના? દરેક લગ્ન વખતે આ વેરામયનું
નેખમ શોડુંથળું પણ હોય છે ખરું. અને આજના વખતી બની
કપાધિમોના જગનામાં તો ખાસ. અને એટલે જ ભૂમ વખતે બને

એટલા ધોંપાંપા, બને એટલી 'ખમાલ કરીને વરસાદને મજાદારી નહી
વિચાર કરતો બંધ ન કરી દેવામાં આવે તો આખી વધરવા ભેજ-
મઈ નથ થયે જ ખરુંને? અને વાઈ, પેટી, વરષાદા બંધ કરીને પેસા
બજાવવાની કમી છે કહના એવી જ નથી. સાચું પૂછો તો માણસ
પેસાને ભંચાવે કોના કરતાં પેસાથી ખાણસને બચાવવાની જરૂર
આજકાલ વધારે છે. એટલે એ વાંધો તો કાઢવા એવો જ નથી.

અને કંઈ નહિ તો સમાન-પગાં સામયન્ય માણસને પણ છવ-
નમાં એકાદવાર-અને હવે બહુપતની-પ્રતિબંધક ધારે અગવસ્થા
આભા પછી મોઢાંસાજનાકોને જિંદગીમાં માત્ર એકજ વાર-આસા-
નાન્ય બચવાની તક આપવા માટે પણ વરષાદા નીકળે એમાં કંઈ
ખોટું નહિ એમ નથી લાગ્યું?

હા, સુધારા કરવાની હોશ હોય તો સુધારા પણ કરવા. એમકે
વાનંદે જાહેરો પુકારા બજારમાં શાઓય સંગીતનો જવરો મોઢવને;
બંધ મોઢરકાર પર લાડકા રેપીકરો મૂકી લગ્નગીતો મજાદારવાં અને
એન આનંદે તો ગીતા વાદ કરાવવે; થોડા સાનનમાં જન મળે એમ
હોય તો કોઠા કોઠકરે હજી હવે એમ સાઈકલો પર જ આપો
વરષાદો કાઢવો અને વાનંવાળા, સાનનમાં જન અને વરસાલ બધાને
ધીમો સાઈકલે ગતિ કરાવવી; 'વરસાલ જિંદાગીદ'ના ધોકારો કરા-
વવા;—સુધારા તો કરવા હોય એટલા કરી સમય લેવા છે.

આમ કોઈક કહે છે વરષાદા કાઢવા ભેઈએ; કોઈ કહે છે 'વર-
ધોડાને કાઢવા' ભેઈએ. પણ ભલા વાઈ, જ્યાં આપણે આખી
સમાજ જ વરષાદા નેતરે છે—ખાપણે સમાજ અને આપણી
સરકાર, આપણી મતિ અને આપણું સંગીત, આપણા વિચાર અને
આપણું વર્તન—એ કોમાં વરષાદાનાં માલ અને તાલ મગકો રહ્યાં
છે ત્યાં બીજાના એક લગ્નના વરષાદાને કાઢીયું તોય મું અને
'કાઢીયું' તો ય મું!

પરચીક્ષ વર્ષ પહેલાં (પાઠનના પાનાને અનુસંધાને)

છે. બાંધેલાં કારણ, મગજન, કુવેતો મલખા, પરચરની તાજ ને ખર-
બવડાં સંતોષાંપ્રાચીન ભહોન્નાલીની સાચી પૂરતાં હવળ ત્યાં પડ્યાં
છે. અત્યારના નેહી બેટી કરે છે ને મજકડવાને નાશ થયો છે.

મુશળી બચ્ચીકો પાસેથી બેમલી પ્રભ માટે મારેલા સંદેશમાં
પેજા આ બંધ માટે આવેલા શ્રી 'પરકોટના સંદેશનો પ્રેરક માત્ર':

"હવે તો દરેક જુવાન બજાર નીકળે પડે અને છવનવા થયે
તરીકે કંઈક કામ હાથમાં લે. નિંદા અને આત્મા ક્યો મરે
છે, રમત બાજકો માટે છે, ચિંતા વિનાનું છવન બે-ગર્મ માટે છે;
જુવાન માણસો માટે તો છે (દિમાલય પર ધન દરકાવવાનું, ચીન-
ની પેટી ચોરે કંઈકેટલું ફેલાવવાનું. ઉગ્રંટ, કાનચ, છટલી ને જાંબી-
—એ સોના કાન વહડી પડકીને સીધા માર્ગે, ઉપર લાવવાનું અને
ફુનિવામાં સાંધવા ખીલા ધરવાનું. આવીની કાલને પડકાર
રહે છે પછમાં આત્મને જુવાન પેતાનાં સીરીર, મન અને આત્મા
કસી રાખે. એના ડોમેરીમને નાંધી નાખે એટલા જોખળો કોને
વાંચી રહી છે; રમરખાસકીને, હથવાને, વિવેકને મારી નાખે એટલું
જાણ પાંડિત્ય એની ચારે તરફ ખડકઈ રહ્યું છે; અને કમગમત કરતી
દેશનીઓ વચ્ચે એના કંગમને કયાને એવે વિચારે ફેલાઈ રહ્યાં
છે. આ બધાની વચ્ચે થયે તેજે પોતાનો પાવરો દિમકિદા સિખર
પર ફેળવે છે. એ નયમુનની શદ સારી ફુનિવા તરસી આંખે ભેઈ
રહી છે, ને એનું ખાલમુદત આજના તપસોદિધા જુવાનને હાથે છે."
ફીદિવાનની થોડે ભાવનામાં ધર્મોપદાએ આની જવાબ-ચીની

પ્રકાસી જુસીનસમન એ જ 'પૂમકોટ'ની લક્ષમણી સખાએ મરિવ
આ બંધમાં આવેલું. એના નમૂના ૩૫, જુસીનસંમે તે મૂખયના
દિવનું કરેલું એ વર્ણન કોમાં આવ્યું છે તેનો એક ફરો ભેજકો:

"નાલંકાના વિદ્યારીકમા બધા મળીને દસ દબર સામુચો રહેતા.
અસલ તે ત્યાં એક આંગણવાડીનું ઘર. ત્યાં ધનવાન માલિક પારે-
થી પાંગરો બોજ ને વાંચીએમે તે ખરીતે હઈ બચાન જુલેને
આંખું હતું ઘરનું. તોયજત પોતે ત્યાં મજૂ મહીના કપરેસ કરતા રહ્યા
હતા. ત્યાર પછી પાંચ થોડી મુશી શબ્દોએમે તેનાં ખમોનાં તથા
જીવનમાં રૂઝિ કરી હતી અને સાઘમા સોઢામાં આખા દિવરતાન-
માં તે મોઢામાં મોટો અને સમજકમાં સમજક વિદાર રહેતા.

પ્રાતઃસ્મરના મુગસમાં ગળી નબં તેનાં કાંધા ચિમોરોનું,
તથા મૂખમિતની ચોલા નબંધી નિદાણી સકાવ અને નબંધી નિર્મજ
ચંદ્રિકાના સોનંધમાં પ્થાનગત મજ નવાય એમાં છબંધાનું મળન
કરતા જુલેનવખને કોમખજા લેખસતા હોય એનું જમુખા છે. સંખ્યા-
બંધ સંતોષવાના ભવ્ય ખજોગાં કાતરમામ અને ચિત્રકામ બહુ જાન્ય,
પ્રકારનું ઘરનું. કનકરેસોનાં તાલે શાલ ફૂલો તોરાણ તથા પાણીના કુ-
વારા, સર્પસંલગ્નતાં ગરખમાં તથા તે મળ્ય એવું તો તેજે કપાય
જેવું ન હતું. દિવમાં વિદારો તો દબરેસ દતા, પણ નામંદાની
ભવત. ચોખા ને શિફપચાટુરીથી તે ખારો આંક વળી ભવ."

મુખે, આજનવાર આવતી 'છવનપસમ' નામની પ્રકસમાળામાં
તો આ બંધમાં એક ફરો આ એવનાં છેલ્લે પાને લખાયે છે.

પરચીન વર્ષ પહેલું

-અંક ૨૬ મો : ફાગણ ૧૯૯૨

૧૮ વિષયમાં 'વનવનકાનાં વાસી'ની લેખમાળાથી 'કુમાર'ને મધુએ કરનાર અને પ્રકૃતિવિજ્ઞાનના સાહિત્યનો ગુજરાતમાં પ્રારંભ કરનાર શ્રી. હરિનારાયણ આપાંચેનો. ૧૯૯૧ તથા અભ્યાસ નેટમાં વિવિધ તેજામાં ૨૦ દરકર છે એ દર્શાવેલા એક નાનો લેખ આ અંકમાં આવેલો. બે ૨૦ મહિના પર અત્યંત રમખાંડોનું ચરિત્ર છે કમરે આપેલું તે ૨૦ કમરે સફર. રમખાંડ અને છતિદાસ-હિંદના રાષ્ટ્રીય ગુજરાતના એક નીકળીયેના પરિવચ કેવા આજના ને પ્રસાદથી કરાવેલો તેની વાનગી જુઓ:

"હવે પરચીન નો સુખ્યા નથી. નીરથીથી શોભતાં ઘેરાં વિશાળ નયનોમાં હવે ગાવનદનો મદ તે જોઈ ન જાય છે. રવાં કોણ એવા ગરબુમગી નવરો કે જેણે આનુતાન આપેલું કે કસને પદપતાં દંડ દેરેલા તેનો અત્યંત હવે નબોમાંડળનાં કુખમાંડળા રખડાર કરેલા બંધ તે પડના રેલો દળો. અરેરે ! અદ્યાજીકુમાર ને તે જે સુંદરતાની જીવની મૂર્તિ. કોઇને થ નહિ કે કુખ્યજીકુમારે આપું શે સુખ્ય ?"

મધુસાધી દીવિલા જતો વાવરંચંચ પુવરપુરજી ગુજરાતના વજા-સ્થત પર રાતના અંતે કરતો હતો. સુકા રજુના વાવરા મહડ-વજાને ફરકાવતા હતા. રાત્રીનો અધકાર ચારે દિશામાં ધીમેધીમે વેસતો હતો. પણ યાદવ શિબિરમાં અચારે રાત્રિ ન હતી. ધરેરેશોએ જીવનોને લલકારતા, અને જીવનોની નકો અચર જે માટી સાગી.

વનકાની સામા વવાની તાકાત કોણે રૂંધે છે એનો કડકોટક વાસતાં ૫૫ જેવા રાજો આનુષંગી ધારેલા કાદવા હતા. નિયત કરતા અને સાચીએ અભી આંખ ગચકારતા વીરચરિત કુખ્યજીકુમાર સાંત બેઠા હતા. મહિરાથી મહોનમત અવરામના કોષ અને ગવેનો પાર ન હતો. એમની બીકથી વાતચીત કરવાની દિશાવ પણ નહોતી ચાલતી. ધીમેધીમે વાવરંચંચ-વેશાયુ અને સિબર આલી થયું

સુવેનારાયણને આવતાં રવામત આપવાની તૈયારી જેવી રમ-મંદાની શોખા હતી. 'ગઈ રાતનાં બગ, કુટકુટ, રોષ અને ગવે-બંડનની વિવિધ લાગણીઓ જેમના મોં ઉપર લખાઈ છે જેવાં યાદવ સ્ત્રીપુરુષો રમગંડકમાં મળેલા હતાં. રવાનિકા યુવાનો અને રજી રોષા અને અવજી વાદ્યોની સામેની પરાસાળમાં બેઠા હતા. નાગ વતાં, નીલાગવરમાં શોભતા અને લાક કમળ જેવાં લોચન-વાળા જુવરંચંચ અંતરામ કુખ્યના બાહુનું અવલંબન કરી આવ્યા. માણસ ગવે અને સ્ત્રી-દર્બની પ્રતિગા જેવી, મદ કાંપતા વેગે ચાલતી રેવતી હતી. રંગમાં આવતાં ૨૦ બવરામે લગેડ બાંધી દંડ ડોકવા. પ્રત્યક્ષી બંડનો જેવા બંધાર અને શોધોને કલકારવાર એના અ-લાથી ત્રિજીવન બાઇ બેઠયુ. પણ એની સામે ૨૦, વાવરવા વનપાત જેઠે. બીજા પ્રતિવનિધી ચિત્કાર કરતો ૧૬ વર્ષનો સોમે-શર રમમાં બેઠેલો. હવે તે મોં પોં મુઠ વખુ દૂડી ન હતી નિશાળ વજાસ્થળ, લાંબીના અંડરચળ જેવો પૂઠકભામ, પૂઠકળ પર્વત વહોરતા સુવડાકાર દેવકાનો વહવાજીની પીઠે કુખ્યના વાદ્ય હતા. અને બનનેગવેબંધી હોવા છતાં પણ આજેના ગદ્યકામ અવાજો અવજીકુમારે બેઠે અંજી-પ્રેમ ને કુટકુટથી, વીરોને ચોવ અંજી નમન કર્યું. અવરામે દંડ (ગાંધી ૧૯૫૧)

લાવ નાખ્યો ને બંને વીરો વીજળાના ચમકારા જેઠે રંગમાં પડ્યા.

અવરામના નર્વને કલારવા, કુખ્યે આપેલા ગદ્યવિદ્યાના ભજે સોમેશરે અવરામને દશાયા અને વાદ્યોની વીરગીતો મોં કાણુ થયું એ રમ્યે આ અવરામ-સોમેશરનું મદ્યપુલ થયું એ રવાન અવરા રેલમાળ નામથી આજખાય છે. વનર ગુજરાતમાં પાટવુથી દક્ષિણે બાર માટ, અને મોદેરાથી પશ્ચિમે ૪ માટ ૬૫૨, અવરા રવાન બરોઝ વરની વસતિનું આ માર્ગ પ્રાચીન વીરગીતો છે. એના ન્યાયના એ સોમેશરથી થયેલી. સોમેશર જને મોદ આજણુ; પખુ કુખ્ય પામેથી મુશિયુદની મદ્યવિદ્યા રીખ્યા પછી એ નવેરકમદ્ય કહેવાયો અને એના વંશને ન્યેરકીમદ્ય કહેવાયા. અવરા એ આમ-માં મોદી વસતિ જેડીગદ્યોની ૨૦ છે, અને ગુજરાતના ગોરવના વજારવાર એમના વંશને ૨૦ છે. અવરામના વજારમાં લીમડાના આખા આડને કમીડી નાખનાર, લાંબીને વજામુશિથી મારી નાખનાર લાખાજ જેડીનો પાળિયાં હવે પખુ જોનારને પ્રાચીન વીરગીતો રમણ આપાવે છે. રમણ એટલે લાંબીના અંબોડીમાં બેસનાર, બેસેલ મહારામનો પદે સિધ્ધ, ૧૦૦ રતલ જેડી વિશાળ માવ-નો રવામી અને મદ્યવિદ્યાચાર્ય—અને લરાવનાર અગોરુ પામનો વીર ગુજરાતી અદાંતો ૨૦ વતની જેડીગદ્ય હતો.

આચકાડ રેલવેની મહેસાણાથી જતી બેન્ચ લાંબનાં કમીડ્ય રેલન છે. સ્વાંધી છે માટ દક્ષિણમાં દેલમાળ (દેવલમાળ કે દેવ-મલક ૧૯૫૧થી) માય છે. તેના અખ્યાં લવમદ દૂડના મોઆનો લીબલ માવાનું મંદિર છે લીગડાના આડમાં કુખ્યે સોમેશરને લેવી-રૂપે દેશન લીધેલાં તેથી તેનું નામ લીબલ. બે જેડીગદ્યોની કુદ-રેવતા છે. રેવળની સામે સુંદર કાતરભીખાળી ચોરી કે માંડવી છે અને ગઢાર કોરિતરત તથા તોરણ છે.—મુખ્ય મંદિરની આસ-પાસના મોઆનના ચાર ખૂણામાં ચાર રેરીમાઇ.

પૂર્વ તરફના લાખામાં જે-નેના પર્વનાથનું મંદિર છે. એની નીચે સં. ૧૨૯૪ નો વસ્તો લેખ છે. મુખ્ય મંદિરની બાહુએ પશ્ચિ-મના બાગમાં લાખાજ જેડીની લીખાજ ને લામ-ની પહોળાઈને વાજાટા દેવકા દૂડના પથરના રતોળ છે. આ મંદિરથી બહાર આવતાં ચેરકુટર એક પ્રાચીન અખ્યાત —રંગભૂમિ છે, એની માટી સુંવાળા લાલરંગની 'અનુસધાન પાછળ)

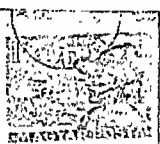
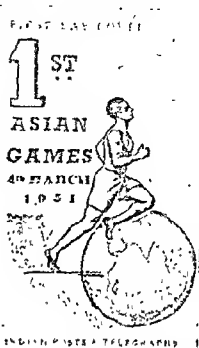
લાખાજ જેડીની લીખાજ અને પહોળાઈ રવામત દેવકા દૂડના પથરના રતોળ

ટિકિટસંચર એ સંસ્કારવ્યાપી ઝોન કેમ કેળવવો તેની તથા બીજી ઉપયોગ:

ત દન પ્રાયગિ: રા: કરનારે ટિકિટસંચરની રીતે રા: કરવો એ વિષયમાં અનેક ગામ્ મૂલ્યાંકન છે. પણ એટલું તો ખરું કે મળે તેટલી ટિકિટો મિત્રો-અંગતજાતિમાંથી, તેમજ બીજીથી, સ્વપ્રયત્નને જીતી મેળવવાય તેનું દેશવાર, અંશવાર વિવિધ રીતે પર્ચેસનું કરી ગોઠવતા વચ્ચે પોતાના સંબંધનું મંડાવું કરવા કપરાત, પોતાના સંબંધમાં કોઈ એક વિશિષ્ટ પ્રદર્શનો સમૂહ ખાસ બેઠકો કરવા જે અનુકૂળ થતાં તે બાબતનું જ, રાખતા વરીકે અનુક્ર દેશની—જેમકે દેશોની જ ટિકિટોનો નિઃસેધ સંચાર કરવાનું કોઈ નથી કરે; તો જ બીજા નકાશાની બાબતથી ટિકિટો જ સંપૂર્ણનું કરાવે, તો કેમ દુનિયાભરની વનદેખવાની ટિકિટો સમરવાનો વિચારજ કલ્પ પડે છે. આમ કરવાથી તે તે પ્રદર્શની ટિકિટો ભ્યાન-ભ્યાંથી મળે ત્યાંથીથી મેળવવાની ખતમા એક સતત ધ્યાન કે લગતી રચા છે જે.

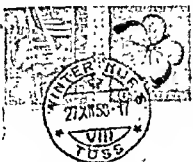
આ માસની આગી તારીખથી દિસ્વીમાં, એશિયાના અગિયારેશોના ખેડાદિભાગોને પ્રથમ રમતોસનનું જાહેર, તેની યાદગીરીમાં દિવના રવાણાખાતોએ કરેલી એ જાના તથા બાર આનાની એ નવી ટિકિટો કપરનું આસેખન આવી આવ્યું છે એમિયાબેટની રેખાકૃતિની બાધિત કપર એમાં રમતોસનના પ્રતીકરૂપ મશાલનું આસેખન છે. એની સાથેસાથ 'ક્રેડે-ડે સ્પર્' પણ કાઢવામાં આવ્યા છે, તે એ સ્પર્ધા પ્રસંગે દિસ્વીમાં ખાસ બેઠકો કરવામાં આવેલી એશિયાન ગેલરસ પોરડે એકિસેપ્તો તેના કપર ખાસ ક્રેડે-ડે રીસરૂ (ડે-સેશન)માં સિદ્ધો પણ મારવામાં આવ્યો દેવો. આ એક બદલ પડશે ત્યારે તો એ ટિકિટો કરતી જઈ જઈ દેશે.

યુને (યુનાઈટેડ નેશન્સ એશિયાઈ સેશન) સંયુક્ત સમૂહ સંગ—દેવે તેનું પોતાનું રવાણ-ખાતું રા: કરવાનું છે. જે તેને ખરે ખાસ ટિકિટો નીજવાતી છે. એને સિદ્ધિમાં તે પ્રધારો.

પોતાના મહાનગર 'કાપર એ સેશન'ની રચનામાં જાણેલી 100મી બેરૂતિમિત્તા મધરજુમા દેશનીય કાદેલી ટિકિટ તથા 'કાપર'ની તારીખવાળી ક્રેડે-ડે-સ્પર્.

Mr. Aji Moosam, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

તથા સિદ્ધિમાં સિદ્ધિમાં 'Pro Juramentum'—સિદ્ધિમાં તકરો અને યુગો માટે—સમર્થકો પર્ચેસમાંથી મળે બાબતો મારે ટિકિટો બહાર પોલીસે નહીં જ પ્રદર્શન કર્યું. વાદવી બુલ, સીમાપરને બુલ, રેસરી અને બેંગરો, એમ મારે એવ રર એ જવાબદારી. એ જ જાણમાં બીજી એક ટિકિટ કપર પોતાના દેશના સરકારીઅધિકારી થીન્સિદ્ધિ મારે કાવ જાવેતની મળિ માત્રી છે, એ જાણે બીજા જાણી રહ્યો સુધા, તેમજ આપના એવી સવિચારવતી વિમુખ પ્રભાવે ખાતમાં લેવા મેળા છે. (કો સમુદ મહા સોન-પણી)

“અરે જ, પોતાથી આટલો બધો મોટો...સિગરેટ પીના... હરી અભ્યાસ પણ બંધ કરી...સારા ઠાકારને ખરાબ સોજાવ... નાના ઠાકાર, જોને મોટાની બાઈબી સારી તા કહેવાય...” અરુણના મગજમાં ત્રણે બેરથી ફરતાં હતાં: “પણ આ રમુખી છે કાણ? દેશ એ મારે ઘેર આવે છે, અને પોતે તો હત્ત એકે વાર એને ઘેર ફરકાયા સુધાં નથી! એનાં પિતા, માતા, કરાજ ન પિયે પોતે તો કાંઈ નવજુનો નથી. અને એ એનો દોષ...? દોષો ન જોઈએ એવો... મોટો, કંઈક રમુખી—?”

નિચારીતું સાક્રબળ આંશિકને અરુણને ઘેરી રહ્યું હતું એમા અરુણે રમુખીને એક વાર પૂછ્યું, “અભ્યા, તારું પરતો તે બતાવું જ નહિ. તારા બા બાપુ આઈ જ રહે છે ને ?—”

એક ક્ષણ રમુખીને ચૂપ રહ્યો. પણ એના મોખર એટલામાં તો ફેટલા થે બાવો તરી ગયા અરુણને સાચું કે પોને પૂછેલું એને ગરબું નહિ; કદાચ કંઈયે પણ થયું હશે. એણે અપ્રકૃપણે કહ્યું, “રમુખી...”

“તને મલું દુરો, નહિ અરુણ” આને પ્રમાણ રમુખીને બોલવા “કે આ રમુખી, ત્રેવીસ વર્ષનો થયા તો થે હત્ત ઝેટકામાં જ તમે બધાં નાના, અને પેલા શાહ સાદેખ તમારી ઉમર અને મારે છે. તમે બધાં અભ્યાસમા મગજૂર, અને મને અભ્યાસ સુખનો જ નથી.

“અરુણ, મને પોતાને જ ખબર નથી પડતી કે હું આ પ્રમાણે શા માટે વર્તું છું તે! હું હત્ત ઝેટકામાં જ છું. એને માટે મને જરા થે શરમ નહિ આવતી હોય! હું શાહ સાદેખ મારે મારે છે, એ માટે મને કશું જ નહિ લાગતું હોય—પણ આણું બધું સદન કરી-કરીને મારી લાગતી એટલી બધી કચાશ મળે છે, કે હવે તો એ બધું પીતે છે તે હું આનાયોસે નિર્ભરજાણે સદન કરી લઉં છું. અરુણ, પણ મોટાઈ વાર મને એમ થઈ લય છે, કે આજે મારી દોલ તો હું છું એવા ન જ દોલ. તેણે પોતાના રમુખીને આજે કહી જ ન બનવા દીધો દોલ” કાજલ સોસકે ઘોટી નય એણે કાંઈ રમુખીને પણ બોલી શકે છે. એ અરુણને તે દિરસે સમજાવ્યું.

“ઠાકારને એ વખતે સાથે રમને દોરનાં હોય એ વખતે મારી બા માદગીના બિહાને પડી હતી. ઠાકારનો એ ઉમરે શું સાકે અને શું નાશું એ સમજી શકે તે વખતે—શબા અને યેમથી સુધારવાથી મારી એ ઉમરે તો તે કુનિયા પર પણ નહોતી.”

“રમુખીને” અરુણના મોંમાંથી ઉઠ્યું ર સરી પડ્યો.

“તે ઘરને બીજા બા આવી. ઠાકારને ટાંખા શરૂ થયા ન એ બધા-ની વચ્ચે ખૂંટાઈ, હવાઈ. યંજળાઈ માત્ર છવન બગીની જ રિશાબે વડેના સાચું. કાંઈ મારી તરફ લક્ષ દેનાં નહોતું. કાંઈ મને કંઈક દેનાં કે શિક્ષા કરનાં નહોતું; ત્યજે વચનમાં ભડકતું પાંદડું! અને અંતરને એમ ઉઘટે અનનુતાઈ, હું બાને કાલપના નિર્દોષ રમુખીને બન્યાં!

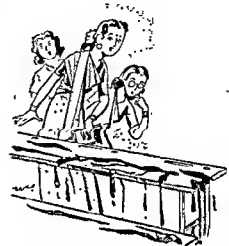
“મને તારી સાથે દોરતી કશાનું ગન થયું; કારણ સારા થવા હત્ત એક મન એમ છે. અરુણ, હું તારે ઘેર મારવાર આવું છું, કારણ એ દેવતી મારી-બાબ હરી સંતોષાઈ નથી, એ મને તારી બાબી આંખમાંથી જોવા મળે છે...”

શબ્દો તોફાની, નીકર રમુખીને આ બોલનાં ગળમળો મળી ગયો. શાહ માતરનાં આંકળીઓ ખાતાં ન બોલતી એની આંખોમાંથી આંસુનાં બેરારીનાં સરી પડ્યાં. એ એકાએક છીંદેને આંધ્રો મયો.

પણ બીજે દિવસે વધારાં નવારે અરુણે એના તરફ એણું ત્યજે એ મળી શકેના, રમુખીને નહોતો—શબ્દો જ હશે!

૬૬ (માર્ચ ૧૯૫૧)

ઈત વાંચ્યા. સાળાના વરેલામાંથી વિદ્યાર્થીઓની ગરબડ બંધ થઈ. રોજની એમ વચ્ચેના કાળાપણે કાળસ થતી વિદ્યાર્થીનીઓ ગરબડ પોતાના પરીગતાનમાંના આગળના બાંકડા પર બેસવા ગઈ, પણ એટલી જ ગરબડી એ પાછી ફરી. એમનાં મોંમાંની નીચી તોફાની સરી પડી! હેટક પરથી યજને છેક એક સુખી એક મોટો મંદનો શક્તીને દેશો આંધ્રો જતો હતો,—છે નીચે સુખી! એની બાલ્ય-પરની સુખાંતી કેર મળતી સોનેરી રંગની દેખાતી હતી. ત્યજે મોખાસાનું વાદળ—શરીર પર એકાદો સાવ ચડી અંધા દોષ, ત્યજે કે એ શક્તીને દેશ પોતાની સાથે પર જ ના વહેતો હોય, એમ એ વિદ્યાર્થીનીઓનાં મોં પરથી લાગતું હતું.

બાંકડા પર ન બેસતાં તેઓ એક બાલ્ય બેઠી રહી. વિદ્યાર્થીઓના સાકે આંખો એમના ઉપર ગરબડ હતી તો સોંપે પર મળતું હતું વાંચ્યું હતું, અને એમની હસેલી રીત પ્રમાણે નિદેશિતો મોંમાંની હતી.

બીજે બેસ પડ્યો. શાહ સાદેખ વચ્ચેનાં આંધ્રો, એકાદ ક્ષણ તો એમને કરી સમજ પડી નહિ! પણ એનાના કાણુ એમને ગરબડો એમ કળગતા કરી મૂકે તેમ શિક્ષકને એમને વિદ્યાર્થીની-ઓએ એકસાથે કાજાક કરી ખૂંટ્યા, અને પોતાની બાપમાં ફિર-યત મોંમાંથી.

શાહ સાદેખે મોંનીરને બા મધરી આંધ્રો બદાર કાઢી. પછી તે હાથમાં લઈને શા-એ એટલા જેરથી દેખત પર પછાડી: “આજ તો આ ઠાકારીઓના બાંકડા પર શાહી દોળા. શાએ એમનાં પુરતો મોટો! હું જરા પણ ચવાપી લેવાનો નથી આ! પોતાની માથેની ઠાકારીઓને આમ સતાવતી એ જો દેવના કલાસના ઠાકાર-ઓને નથી શોભતું.

“...એ આ કહ્યું હોય, એનું નામ મારે ત્યજું જ નહોતી. તમારો જોરત...” દોરત શાહ ઉપર વિરોધ બાર ખૂંટી. રમુખીને તરફ નજર કરીને શાહ સાદેખે કહ્યું, “—દોરત હોવાને કારણે આ નાશાય વડેલું ઉપર હાંકિતોડો આંધ્રો નહિ બાતે.”

પણ બધા ચૂપ જ હતા, ગળીર હતા. કાંઈ કંઈ બોલતું નહોતું અને બોલતું પણ નહિ. શાહ સે દોળનું મને આથી સંતાપી ભડકું. આંકળી વધુ જેરથી દેખત સાથે અંધારાઈ.

“કાંઈ જ કહ્યું નથી કરતું? એ દરશી નહિ થાયે. મને નાગની-ખબર પડતી જ નહોતી... નહિતર હું એકે બંધને શિક્ષા કરીસ એ

પર તમે ઠગલું નથી આવનાના. વધારામાં તમારા વડીલોને હું પણો લંબીશ, અને સિન્ડિકેટ સાદેખને કહીને બચાવો ન દડ કરાવીશ! એક તો નાનાની કરવી ને પાછી કપરની કહેવતા!

ફળુભા વર્ગમાં થોડીશી ચરખડ થઈ—સખુમર ન! એકબીજની નજરે નજર મળી, અને નંદેશા છૂટ્યા! કોઈ ન કહ્યું સાલ્યા નહિ. બધાએ નહી કહ્યું હવે કે આડી નહિ આવી. નામ કહેવાનું નથી નં. 'તમારા વડીલોને હું લાપીસ કે તમ શ નળીસએ શાખામાં અબસ કરવાને બાંધે છોકરીઓની મરફરીએ કરે...' 'દયોહના હા પડતાં ધંદનો અપા ન જેમ થરથરતો દવામાં મુંઝાલો, એમ સાદ સાહેબના શબ્દો વર્ગમાં માછ રહ્યા.

સાદ સાદેખ ખુશરી પરથી ઊભા થયા. ડાબા હાથમાંની આંકળી બને હાથે કસરત કરતા હાથ આવી રીતે જોરથી ડબાવતા એ આગળના બાકડા કને આવ્યા. અઠગ પહેરો ન જોડા દોરો. એને બીડતું ન પડતું. સાદેખે કસરત કર્યા પ્રમાણે એને હાથ પરશે ન પડ્યાં! એણે હાથ મારો કરીને પંતે ઉપાડ્યા અને આખો રહ્યો.

પહેલી આંકળી અઠગના હાથમાં ઝેરસાંધેલી આંખોના જળ પાણીવાળા થઈ ગયા. બીજી આંકળી ચીંજ્યા તેવાર ઘણેએ સાદ સાદેખ માથે એક ફાળુ નરા પાખા પડ્યા. એણે નજર ઊંચી કરીને અઠગ વાડે જોયું: 'ખરે કહી દે, અઠગ: હારી ન બેનની કોઈ આવી મરફરી કરે. તોત્તને હું લાગે! તારી બાને કેવું લાગે?'

...બાને મું લાગે? બેનની કોઈ આવી મરફરી કરે તો બાને કેવું લાગે? આ છોકરીઓની બાને મું લાગે? મોઝાઈ પર પત્ર... વડ.

એક વાર અઠગે વર્ગમાં ઝડપી નજર ફેરવી લીધી. બધાંની આંખોમાં વિદ્યેતા હતી. બધાંને ન બીડ લાગતી હતી. એ પત્રની, જે દંડની અને બાની! અને તેમ કતાં મોજે નહી કહ્યું હવે. આડી નથી ન આવનાની. નામ નથી ન દહેવાનું.

કોમાંનું મું ન થરા દેવાની નજર નંદેશી. આ બાથે વર્ગને સિદ્ધા પ્રસવનાને બદલે, એકને કાણે જપાને ન લેશન મરવાને બદલે, એ એ એમનું નામ કહી દેવામાં આવે તો...? પળ...

સાદ સાદેખે નિશ્ચય કરી લીધો બીજી આંકળી ઝીંજ્યા મારે અમનો હાથ ઊંચો થયો. એ હાથમાં ન નાંબે આવશે, બીજી આંકળી સડા કરવી ને હાથમાં ન હાથ પર બીંકારી...પર અઠગ બોલી બીડ્યો, 'સર...'

સાદ સાદેખે હાથ સંભાળી લીધો. એણે અઠગ સામે પ્રતાપે નજરે જોયું. અઠગના હોડ જેરથી પીરોશા દળા. એવા મોંમાંથી કહ્યું બળતું તો બદર નહિ પડે ને, એ મોક સોની આંખમાં રમક વરતી હતી. સાદેખે વળી આંકળી બે હાથે રજાકી

'સર...સર, મારશી ન એ મૂલ થમ મઠ છે. એ સાદી મારશી ન ત્યાં ઢળી બઈ હતી. બાળી બેઈડ નહિ. અબજાતું ન...'. અઠગ ધીરથી મોઝેલા. બધાએ કહે તે સાંભળ્યું. બધામાં માન બલુજવા લાગ્યાં! સાદ સાદેખે રાખી એની સામે જોયું. એમને વિવાસ ન ના મેસોને! પણ એ જોડે જે શા માટે જોલે?

'અઠગ, વારા જેવા વિદ્યાર્થી મારોથી મેં આ આશા કરી નંદેશી રાખી. તે મુની પહેલાં ન કમ્પર કરી લીધો. હોલ તો આખા વર્ગને પખત આમ લગડત નહિ; અને તને સિદ્ધા થે ના પાત. આડું જોડી સાદ સાદેખ ટેબલ પરે થયા. અઠગે હોડ અબલ ઊડ્યા. માન નરા યબજત નહોતું. ને બળે કહ્યું. થૂંડ મજે હતાઈ હોધ, એમ થૂંડ ગળ્યું.

'તે ને બળ્યોને કહ્યું કે તારાથી બૂલગી એ થમ મઠ એ મારે નથી બળ્યું. મુને કરીને પછી થૂંડ ગીસી રહેવું એ સાઈ નથી!' એમ કહીને સાદ સાદેખે મોનીકરને મોઝાઈ, એક કામગીર કાંઈક હાથુ અને કહ્યું, 'આ અઠગને થમ ન સિન્ડિકેટ સાદેખ વાસે, એ ન એને થોડા થારો તે સિદ્ધા કરો—'

પત્રની એક લદરીની જેમ વર્ગમાં થોધારની એક લદર ફરફા થમ. વિદ્યાર્થીઓને પણ થીડ એમ થઈ ગયું કે પાંતે શા પાંતે આ ધાંધલમાં આમતી પડી? તેમના પળ થોડી વાર અજુખી બીડી-બીંચેલી થકીએ થી માફ! ફરી સાદ સાદેખની આંકળી ટેબલ પર માછ લીડી, અને બધાં સાત થઈ ગયા.

મેનીકરની પાછળ પાછળ અઠગ વર્ગમાંથી બહાર નવા લાગ્યો. 'સર-સર, અઠગ એટલું જોડ્યો છે. એણે એ સાદી રોળી ન નથી; એ-મેં ન રોળી છે એ સાદી' બધાએ થપજીને પાછળ જોયું. કેલા બાંકડા પરથી રજુધીર જોડેના દંતો!

'વાદ સાદેખ! કમાલ કરી આવે! પેલા બે થોરની માફ ન તમે થે કરવા દેવો છે કેમ? એક કહે છે કે થોરી એ કી છે, ત્યાં બીડે બીડીને કહે છે, થોરી એ કી છે. એ થાળી ન માત. હું સમજું છું વગારી એ થાળી—'સાદ સાદેખ કડરાશીની દત્તતા બોલ્યા.

'જોડું નથી કહેતો, સર; અંઈ ન હું છું. મેં ન રોળી હતી એ સાદી.' એકદમ આગળ આગતાં આગતાં રજુધીરે લઘુ. 'આ નરો, મારા પાડવન પર શ દીમે હાથ પળ પડેલો છે...' રજુધીરના એ કિમતી ચાલવન પર કેલેજ થે મોટો એક સાદીનો હાથ પડેલો દંતો.

છાપરાએ ફરીવાર અજુખી બીડ્યા. સાદેખ પણ બળે મુંઝાઈ ગયા. ટેબલ પર આંકળી થે ના માછ! આગળના આખા બાંકડા પર બેઠેલી વિદ્યાર્થીનીઓ પણ એમના તીજા અગાળે મુંઝાઈ રી પાછળ રજુધીર તરફ જોતા દંતો!

પળ રજુધીરે મોતાની ન કાંડ-નયનમાંથી સારી પોગતી બને ન મુંડ પર કાઢવા દઈને એ હાથ પાડ્યો દંતો, એ તો એની બાનુમાં બેઠેલા મારા સિવાય બીજો કોઈ ન બળ્યું ન દંતો! [માસી માસિય કાળકાળમાંથી થી અગતાય મોળેલી વાત પરથી]

આધુનિકતા

આ વિશ્વના ગ્રંથજીવીતમાથી
મોદાઈ હતું એક પહેલું ઘટના.
મથી રહ્યું છુ સ્વ તાજ મેળવી
બની જ્યા તદુપ વિશ્વગાનમાં.
‘સરોઈ’

રવ. ડૉ. સી. રામલિંગ રેડ્ડી

આજની પેઢીમાં જે દરેક વિરમ જાણીય છે (અને બહિષ્કારમાં જે પામ્યો કે કેમ એની
જેને વિશે આગ્રહ રહ્યો નથી) એના જે પ્રખર મેધાવિન માનવને ગદ્ય પેઢી એક પછી એક
‘પેક’વાળી આવી હતી, તે પેઢીના એક મહામયને માનવીનું બધું તા. રૂઝમી ફેબ્રુઆરીએ
‘મદ્રાસમાં એવરેસ્ટ’નું યથુ ફક્ષિય હિરે પ્રચારવેલા પ્રતિભાવાન પુત્રાની આગલી દરેકગાંના
એક એ, ડૉ, ગી. રામલિંગ રેડ્ડી તીરજીવિત વિદ્વાન, પ્રખર કેળવણીકાર, પ્રખાવણાળી
વક્તા અને ઇન્જિનિયરિંગ શાસ્ત્રપુરુષ તથા પાશ્ચાત્યવિદ્યન તરીકે, જેહલા ચાર દાયકાનાં
વિજેતા પર પથરાયેલી પોતાની કીર્તિસુત્રામ મૂકતા ગયા છે. એમની વિદ્યતા હોડી
બિટકી ન જિગળ હતી. રાજકારણમાં એમની રવતંત્ર વિચારસરણી અને પ્રતિષેધાતિએને
દામની ગોળીબાર નથી લાગ્યાસા મદ્રાસ ધારાસભાની ધણી ખજૂપણાની મૂળી; પણ
એમની બરી શક્તિઓ—એમના જીવનનું મહાકાયે તેાલીથી મધુ શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં, યુનિ-
વર્સિટી કેળવણી અને કવચ શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં એમની કાષ્ટિ અને શક્તિ વિરલ ગણાતાં,
એમને અભિપ્રાય સદા પ્રખાલબલ ગણાતો અને એમનું કહેલું કે કરેલું પડકારવાની
ભાગ્યેજ કોઈ હિમત કરવું. માતૃભાષા તેલુગુના પણ તે અજા લેખક હતા અને ‘કવિતા-
તત્ત્વવિચારમ’ નામનું એમનું પુસ્તક તેલુગુ વિવેચનસાહિત્યમાં ચોખ્ખે ગણાય છે.

એમને જન્મ આજથી ૭૧ વર્ષ પહેલાં, મદ્રાસ હંજાકાના ચિત્રુર પરગણામાં ૧૮૮૧-
૧૮૮૨ના વર્ષમાં થયેલો. ચિત્રુરની હાઈસ્કૂલમાં માધ્યમિક શિક્ષણ

રવ. ડૉ. સી. રામલિંગ રેડ્ડી

૬૮ (માર્ચ ૧૯૫૧)

માસામાસનાં પંખી(૧૨)
શંકરે

આજના જ વર્ગમાંને કદમાં સહેજ નાના
આ શિખરી પંખીનું માથું, પીઠ, પાંખો ને
પુંછડી લાજળી રંગવાળાં રાગેડી તથા હાડી-
પેટ રંગેટિયા રંગની હજારોવાળા મેલા સફેદ
રંગના ઢોલ છે. ગરદન કચ્છી પીળા રંગે તથા
પૂછડીમાં આઠા કાળા પટા; આંખની કીકી
પીળામ પડતી નારંગી; ચાંચ ફૂંચી, તીખી અને
છેરેથી બનેલી નીલવર્ણી કાળી, અન્ધશિકારી
પંખી પેટે શકરાની માદા પછુ કદમાં સહેજ
મોટી હોય છે. તેના વર્ણમાં લાજળીને બદલે
બદામી રંગ અને હાડી પર સહેજ રવાસ
હોય છે. આમ, જેવાયે મુંદર દોઈ તે બદા-
મુર પછુ એક જ હોય છે. તાલીમ મળતા તે
પોતાના કરતાં ચારચપ્પાં મોટાં પખીમ
સાથે થઈ જવા સુધીનાં હિંમત અને જુદાંસી
દાખળી રાકે છે. આથી શિકાર-શોખીને
તેને વિશેષ પાળે છે.

હરર, ચેડેડી, કેડડાં, પીડ વગેરે જન તથા
નાનાં પખી એ તેને આહાર. પણ બધાનાં
ફંછરકાળે તો તે તેતર-કજ્જરને થે ન મૂકે.

આખી વનરાઈમાં કાંચા ફળ પરનાં વસ-
વાટ તેને વધુ ગમતો. દોઈ, પ્રજનનકાળે
આવા જેવા ફાઇ મોટા પટાહાર વડની લગ-
જમ દેાયે, શુક્રાં સાંકીકાંતો દીસાદક માણે
ખાંધીને તે પર ફળાં ધાસ-મૂળિયા પાયરી,
તેમાં બહુ ન આછા ‘લાજળી રંગવાળાં
વજ્રથી ચાર સફેદ હડાં નૂકે છે.

પાતાના દેશ અને સામ્ય માટે નીચીનીચીને વિરૂદ્ધ પ્રતિભાઓ
 સોંપતા રહેતા વરોડાના નામદાર સયાણરાવ આંધ્રકાંડની નજર
 બહાર આવું રાત્રે કેમ રહે? એમણે તરત જ તેમને હત્તિચત્ર આપી
 ૧૯૦૭માં અમેરિકા ગોકલ્યા અને ત્યાંના અનુભવી સમૂહ થઈ
 આખો કેતરત વરોડા ક્રોધેભ્રતા વાઈસ પ્રિન્સિપાલ તરીકે તેમની
 નિમંત્રણ કરી. પણ એ વરસ બાદ ૧૯૦૮માં ત્યાંથી છૂટા થઈ એ રહેસુર-
 ના સિદ્ધજીપાતાના આસિરેબંધ બંનેએકર જનરલને હોદ્દા મથા.

રહેસુરમાં એમણે એ એક દરકો માન્યો, તેમાં એ બધાં શ્રેયોમાં
 બંધો ઢંઢ્યા. સિદ્ધજીપાતાના વહીવટી હોદ્દેથી તેમને ત્યાંની મહા-
 રાજ હોલેજના પ્રીકેસર નીચીને કુચરાજ સાથે કુચરાપના પ્રયત્ને
 કાંઈકયા, અને પછી ઝંડડા, નવાન, ફિસિપાઇસ, હોનકોમવરે
 રેમળેના સિદ્ધજીના પ્રકોના અધ્યાસ-પ્રવાસે મોડવવામાં આવ્યા.
 ત્યાંથી આવ્યાબાદ મહારાજ હોલેજના વિદ્યાર્થીશ્રવ પ્રિન્સિપાલ
 તરીકે અને પછી ૧૯૧૬માં સિદ્ધજીપાતાના સરોવર વડા તરીકે
 એમણે જાળવી કારકિર્દી માળી અને સિદ્ધજીના શ્રેયમાં નવી જ
 અલક તથા સુધારા આવ્યા.

પણ ઈ. ૧૯૨૦માં એકાએક રાજ્યનાં આપોને સિદ્ધજી સાથે
 ઓડી તે મહારા ધારાસભામાં જરિસ પડ્યાના વડા સર પી. ડી.
 ઝોહીયાર સાથે એડાયા અને યુનિવર્સિટી મતદાર મંડળ તરફથી
 ખારાસભામાં મથા. અહીં પાતાના અંગ્રેજ બાબાપરના પ્રયુજ
 અચાંચાતર્ય, હાજરજવાબી અને પ્રતિરૂપર્ધને સાધાર મારવાની
 સાક્ષિથી જોતલેતમાં અટકતા તેા આગળ આવી મથા કે તેમના
 પ્રતેકસે તેા તેમના પ્રધાનપદવળમાં આવવાની મજબૂરી કરતા હતા.
 પણ નિર્ગળી ઘંઘિ છુટું જ દલ. રતતંતર વિચારના એ માન્યોએ
 એકાએક જરિસ પડ્યા સાથે વિરોધનો ઝંડા ઢાપડ્યો અને વિરોધ
 પશુથી તેમનાં પ્રદારાતમક બાબજોડો જરિસ પડ્યાંએ તેમના
 શોકાસની રીધી. અહીં તે પાતાના જેવા જ રૂપમાં પાલંગેરેચન
 રવ. કલ્યામર્તિના સંપર્કમાં આવ્યા, અને તેમના રાધીયાર બન્યા.
 પછુ મતદારતંત્રને કારણે એમની રસાભ્ય પાર્ટમાં એડાયા નહિ

આમ, રાજકારણી જુવાળનાં ગોળંગોના સર્વોચ્ચ શિખરે તે
 પહોંચ્યા હતા એવામાં ફરી પાછું એકાએક તેમણે એ શ્રેય ઓડી
 રીધું અને ૧૯૨૬માં નવી રથપાએડી આંધ્ર યુનિવર્સિટીના પાઠસ-
 માનસરે (કુલનાયક) પદે મથા. ત્યાં તે વળી વિરોધો, કુરકેડીઓને
 વિતંડાઓને મોટા ઝંઘાલત એમને નેકેડા પડ્યો, પણ એ બધું
 છતાં આજે બધા માનવુંક એકા અપાલે રતીકે છે કે આંધ્ર યુનિ-
 વર્સિટીને આજની કક્ષાએ પહોંચાડનાર તે એ જ.

પણ ૧૯૩૦માં અસહકારનાં યોડાપૂર વખતે ક્રિસિસ સરકારે કે
 રમનનીતિ આદરી તેના વિરોધમાં રાષ્ટ્રની સંગાનરસા અર્થે તેમણે
 કુલનાયક પદેથી રાજ્યનાં આપું અને ઝોંગેસમાં એડાયા. માંચ
 વરસ સુધી તેમણે એ રાજકીય શ્રેયમાં કામ કર્યું, પણ એમનું સ્વતં-
 ત્ર અને રીકાતાન વજળ પડીનીતિમાં બંધેના રુદ્ધિથી રાષ્ટ્રવિદિ
 વિચારમાં તે માંધીજી રતાં ગોખેજીના અનુયાયી હતા, પણ ગોખ-
 જેજની ધીરજ અને મિતભાષીપણું એમનામાં ન હતા. ૧૯૩૫માં
 પાલો તે ધારાસભામાં ચુંટાયા, પણ ૧૯૩૬માં આંધ્ર યુનિવર્સિટીના
 કુલનાયક પદે ચુંટાતાં ફરી સિદ્ધજીના શ્રેયમાં મથા. ૧૯૩૭માં ઝોંગેસ
 પ્રધાનપદે રવીકરતાં શ્રી રાજગોપાલાચાર્ય એમને ઢપથી ધારા-
 સભામાં લીધા, ત્યાં રવ શ્રીનિવાસ રાસડી સાથે રીધીને એમણે
 કમદા ફળો આપ્યા. પણ કોંગ્રેસ સાથે મનોવ ન પતાં તેમાંથી
 રાજ્યનાં આપી એમણે આંધ્ર યુનિવર્સિટી સંભાળી લીધી અને દાખર

નાર વરસ સુધી રિયર ને સંઝીન કાંઈ કરીને એ સંરચના પાયા
 એમણે મજબૂત કરી રીધા.

હોટક વરસ પર રહેસુર સામ્ય પોતાની સિદ્ધજીપ્રજાવિચોના
 યુનર્નિમાણ માટે એમને બોલાવ્યા અને ૧૯૪૬ના સપ્ટેમ્બરની
 રમણે એ પ્રમોથી રાજ્યનાં આપી રહેસુર સામ્યની યુનર્નિતી-
 નો પ્રાન્થાન્સેકર (કુલપતિ) મથા. પરંતુ અગા અવસાનથી અંગનું
 ત્યાંનું કામ તેા અધૂરું જ રહી ગયું.

અથા માસની ૭મી તારીખે બીમારીને કારણે તેમને મહારાજના
 નર્સિંગ હોગમાં હાજર કરવામાં આવેલા, પણ તેમની તણિયત
 ન જ વળી અને રરમીએ તેમનું અવસાન થયું. હજનમર તે અ-
 વિવધિત રહેલા. ગેરે એમણે એ પુત્રો હમક લીધેથી, પણ
 એમના પહેલાં જ મૃત્યુ અવસાન થઈ ગયેલું. એમના કોહિત પ્રમાણ-
 રાયને કાયે વિષુર પાસે એમના કક્ષાંગેથી મામે એમનો અગ્નિદાદ
 થયો અને વિષુરમાના એમના બેનપાઈ પણ પ્રમાણના કોપાકાન્ડમાં
 એમનાં અગ્નિ ઢપર સમાધિ અજનામાં આવનાર છે.

મહારાજના વડા પ્રધાન શ્રી પી. એસ. કુમારસ્વામી રાજ તથા
 બીજા એકે રવરોથને કે અંગરિજો આપી છે તે પારથી આ દેશને
 વરેડી જોડતાં કાંઈક ખ્યાલ આવી શકે છે: 'એમના અવસાનની
 ફક્તિલ હિંદીમાંથી એક પ્રચંડ બ્યક્તિ અને સિદ્ધજીના શ્રેયમાંથી એક
 તેજસ્વી પ્રદ્યોત લોપ થયો છે. દેશના સાર્વત્રિક વડતરમાં એમણે
 કે અભ્યેશલ ફોલો આપ્યા છે તે વિરમરભીય રહેશે. વાકસોર્ય
 અને તેજસ્વિતાથી આગતા એમના ધારાસભાએમનાં બ્યાખ્યાનો
 અને એમણે રથાપેલી વિવાદઅચાંધી ગોચરશીલ કાંધી કક્ષા હજ
 આજની થકી સુધી આડરોજ રહ્યાં છે. એમનું સોધી મહાન અર્જન
 તેા યુનિવર્સિટી-સિદ્ધજીના શ્રેયમાં હલું, અને આંધ્ર યુનિવર્સિટીના
 ઓડને છેક બાજબમધી કચરીને કે મહારાજના રૂપમાં એમણે આપ
 બને કચરી આપ્યા છે તેને તેા એ યુનિવર્સિટીના વિદ્યાર્થીઓની
 પેડીઓ પેડીઓ સદા યાદ કર્યા કરશે.

અરીખ બીચાએ 'સંઘાનાપણું'

કાક પછુ દેશના સિકાઓ ત્યાંની તારારી બ માટે એક અચાવનું
 એતિહાસિક સાધન છે. ઇતિહાસના એક પ્રકરણ રૂપ તે બની રહે
 છે. બની, નવા બહાર પડતા અને વિદ્યેત થતા સિકાઓ દેશનાં
 આર્થિક ને સામાનિક વહેણનાં પછુ નિરંરક બની રહે છે. આપણ
 આ વુર્ત્તમાં રાંજાનામણ ૧૮૩૫માં ક્રિસિસએ પહેલવહેલું રાંજ કહ્યું.
 ત્યારથી તે આજના સમયે ન્યારે માથ, અમેતા, દબ્બુ વરેરે મરી-
 પરતારીને, એ બધાં આજ નેજોના આવરોજ જેવા માથ એકોરો
 પેરો ચાલુ સામે મથામણ કરી રહેા છે ત્યાં સુધીના માથામાં
 આપણા માથવન અને સમાન-ક લોકજીવનના અચળી નાખની
 બજો એક નાની કથા સભેક અડ છે.

એક ૧૮૨૧ સુધી આપણા લોકજીવનમાં કોડીનું અણજી દલું.
 થળાને કાઠાજ બજરે નહિ હોય કે એ વખતે 'અરધી પાઈ'નો સિકો
 બહાર પાડવામાં આવેલો, અને રીડીના અજબની વચ્ચે માથાકરે
 રથાન પામેલો. એ દશને ઉ કે ત્યારે રેકી બધી સોંપવાની હશે.
 આજે એ રીડીનું અંતિતત માથ ગેલી તુલકાકાકાકે કહેવતમાં જ
 સવકાઈ રજુ છે કે 'રીડીની કોગતનું ન બી'.

રજ પછુ રેકેરનાં આપણે એ આર રાંજાનાપણમાં પહેલો
 થા પેલા દબ્બુ રૂપર પડ્યો. ૧૮૨૫માં એ પાલો બેચાલો એકાવ-
 નાર ગોચરશીલ સિકાનો બંસ આજે પેલી નિકમની કંજાળ ચારક
 દબ્બી સાથે છે! પમી વરો આખો પાઈ અને અરથા પેસનો.

એ સિદ્ધા પાડવા બંધ નોં રાયા ૧૬૪૩માં, પણ તે અગાઉ જ એ મલ્લુમાળી શેલ પામના મંગા હતા. બં વરમાં પાર્શ્વઓદાની કોઈ વસ્તુ તપને મળેલી ન વેળાની મળે; માત્ર નિમનિર્વાણ ને અપાતાં છે. અને આજે તો હવે, બિખારી જેમી લેવાની પણ ના પાડે છે, ત્યાં પાર્શ્વ તો કુંડાં? હા, એક રથને દરુ કુંડાં અતિવ છે; ઉકડાઓને બંધવાના અધિતાનાં કાપડોમાં અને તેના અપરણ દાખવામાંમાં!

આંખનું આદેશ્ય

[૩]. અંધકારનો અનુભવ (Painful)

અજ્ઞાનવશમાં આંખને બધો નબત પ્રકારમાં જ કામ કરવાનું દોવાથી તેને અમુક ભતને માફ લાગે છે. આંખ ખુલ્લી હોય ત્યારે તેના પર પ્રકારનો સતત આકાશ જ હોય છે. એક પ્રકારનો આંખને ધોવાની ફરજ બધાવમાં બળ મદદય છે. પરંતુ આંખ એ તેની સાથે કાગ પાડવામાં સાચી રીતે ન અપાવે તો એ જ મદદરૂપ પ્રકાર બળ નુકસાનમાં બની નબ છે. જેમ બીજાની બાનો આંખને દાનિધારક લાગે તો તેના પ્રકારમાં કામ કરના દુષ્ટમાન ન થાય તેથી રીતે આંખ વાગરથી એકજ, તેથી જ રીતે વિરસના પ્રકારમાં પણ એ આંખ પગારીને પ્રકારની ખાસી અસરથી બચે તેથી રીતે—વાગરવામાં ન આવે તો આંખને ખૂબ ક્રોધ પડે અને નુકસાન પણ થાય, કંઈક પ્રકારથી જીવે કંઈકે આંખ ફરે કંઈક માટે બંધકારનો વ્યવસ્થિત લેવાય કરવો નાં છે. આંખને ભવરેભવરે થાક કામે ભરતોને જો જિનિડ માટે આંખ બંધ કરી અંધકારના અનુભવ કરવા નો પ્રમાણે પ્રયોગ કરે:

તે પણ અકરુણ આશય મળે.

પણ આમાં એ ગમને સદાકર નહિ મળે નો આશય જરૂર થાય કામકારમાં અને બંધકારથી અનુભવ ન થતાં નુકસાન રહે, વાદમાં, બળમાં વગેરે દેખારો. આવે પ્રસંગે મન એ વિચાર ન થાય તો તેના પર કંઈક ન કરતાં પ્રયોગ ચેતક રમણે અને મનને સિધર થતાં શીખવા માટે ફરીથી અનુદાનતો બધાની ગમનમગી કોઈ કામકારનું આંખ બંધ કરીને થાક કરો. આ સહેલાઈથી બનશે.

શરૂમાં મનને આશ્વાસક વિચારોમાં ને આનંદવતી દશ થાક કરવામાં ફેંકી આકાશ થતાં શીખવી સાધય. ડોરડીના દીવલોને માતા પોતાનાં આંખકાને, બળમાં માતાને, નિયંત્રીમાં પોતાના મનપસંદ રંગોતોને થાક કરી ગમને આશ્વાસ લાગી, ક્રોધક થતાં શીખવી શકે. આ દશકા જેવાં પણ આગેહૂબ અને નેટથી વધુ સરળતાથી થાય તેટલી સરળતાથી આંખને સુધારી શકાય. નાનાં જ બંદોને અંધકારનો અનુભવ કરવામાં તેમને રસ પડે તેથી પતાઈ દેવી. જે બિનિટ માટે આ પ્રયોગ કર્યા પછી જ્યારે વધે મદદમાં

સાથે આંખ જોતરો ત્યારે તમારી આંખને નવી રાસની, રફિ અને ખૂબ આરામ મળવા લાગે. —ડૉ. શાંતિદાસ પટેલ

પતીર

કોઈ વાર થયામાં કુપ વધી પડે છે. ધારેલા અદેમાન ન આવે, અપાવ મળે ને કારણથી કુપ વધું હોય તો કું કું? આ એ સરસ વાનગી તેને બળને બનાવી લેવા લેવી છે.

નવું રોર કુપ ગમત કરું. કામથી આવે કોરે જે અંદર ડોલ રો દહીં તથા મનથી બંધીને મીઠું તાળી દેવું. કુપ વગત ફરી અચી, જ્યાં રાર મંજલા દેવું. નીનું કામ જેવું પાળી દેવાના માટે કોરે કોરો લઈ કપડાથી માળી લેવું; અને પાં દહીંના લયમ કુંડ રહે તેને કપડામાં ઘોટી કુંડ કરી સમગ્ર બાંની રાખી બેગમ કહાક પાળી નીતરવા દેવું. તમામ પાળી નીકળ નવાં પીરોને કોરો તેવાર થશે. તેમા ખૂબ જ લેધક તરવા હોય છે. તે પતીર એવું પણ બનાવ. કોઈક લોકો કોના કહા કરી બધાના સાંપમાં પણ નાખે છે. તેના કાકા તળીને પણ બનાવ છે. વિન (ગુજરાત લગાવાર)

ફિલ્ડિયું નંરાનક સ્ટેડિયમ

આ માસની તા. ૪ થી ૧૧ સુધી ભવોં બેરિયાનાં હોટાના ગુણોને પ્રથમ રમતોતરત મેસિયન મોલિંગવડ બંધાયા છે આ પછી નંરાનક સ્ટેડિયમ (રાષ્ટ્રીય કોડિયમ) આખા બેરિયામાં અવન્ય છે. મેડત અવાદરલાલ નંદરાના ડબ્બે મળે અનુ. આદીની રવાળી આ સ્ટેડિયમ ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું છે. તેમાં આવેલ ૪૫,૦૦૦ સેક્ટોરોને લેવાની સમગ્ર કાં અને તેને વિન. મુસોલીમ વધારીને બીબ ૧૫,૦૦૦ની સમગ્ર થય રો તેમ છે. ઉપરાત કોઈ અધિકૃત રિંગિંગ પૂર પણ અત્યારે સમગ્ર તેવાર થઈ નથી છે જે આખા બેરિયામાં શોભામાં મે રાહી. આ સ્ટેડિયમ બેરિયાની સિદ્ધિ કરાનો કસમ નમૂના છે. રોડ ને ચાર્ટરિંગ માટે તેમા કસમ રહેનાં તેવાર કરવામાં આવ્યા છે. બેદાદીમાં વેરે વિશ્વગમાળી સીપા મેદાન પર આવી રો તે માટે કોઈ હાલ કરેલી છે. વળી રૂસિય અને મસાન માટે પણ મુદર સમગ્ર છે.

સરમ પીણું

વેરના દંડરવાના સોલેબ બનું શીં તપાસવા છે. તે રહે કિસામાં માલમ પડવું છે કે તે આવડામાં રહે પીણું પથપથ ન પીતા—પાસ કરીને થાક. અમતની વાત છે કે નાકમાં ૧૧૦ એસીની વધુ ગરમ પાણી ન ખાવાય, પણ પીવામાં ૧૫૦ એસીનું ધમગમતું મદમગમી નઈ ખાવાય એવડી કડવળી કો છમ વરવી પછી ભય છે કે છમ દાઢી બના નથી પામી. એટલે બમત ન નવી મળતો. હોમીઓ અને કોસોડેમ (બેરિયાનિકા) માં કુનું જામ આપવારા તંત્રી નથી. અંદરે રોડોનાં પગ ધમતો પીણા પીને દોલનીને પોતે અવાલ હોઈ કરી રહ્યા છે તે વાતની ખબર ન લોતોને પડતી નથી.

પોસ્ટાલ જેવું કંકણ, લગાડુંકું આરિફક

વનનમાં, ડાહ્યું અને છાત્ર આવેત મળવા માત્ર નવું આરિફક મુનામરડે રહેડામાં લેવાય રહ્યું છે. એકબીનીયમ જેવું ડાહ્યું અને પોસ્ટાલ જેવું—લગાડુંકું જે બોરી પણ ન પીધાય તેવું કંકણ આ આરિફક વિમાનોમાં વપસાય રહ્યું છે.

એવનું દેખિત નામનો આ પદાર્થ આંખ-બેડોડીની મામના પ્રકારી લગા આંખ સેફેનોલ નામના ધમગમી બને છે. આ બે રેસાવેળાના મિથુનમાં કામના લગનું કામના કોસેરવામાં આવે છે, અને એમ આ આરિફકનું આખી રેવડે તેવાર થાય છે.

જલશુદ્ધિ પાકિડર

ખંનાની તૈરાનજ એકિસાં લંગાઈટીએ એક નવો પાકિડર નિષ્કલ્પ્યો છે. કદિમજ હિંદુસ્તાનમાં તેશરમાં એક નવનો હાંતનો રોમ થાય છે. તે કદિમજમાં એ આરોગીય રૂપ થયો; કેમકે એ પાકિડરમાં પાણીને શુદ્ધ કરવાની મદદરતી રાખી રહેલી છે. હરિવાનું પાણી ખૂબ એ પાકિડરથી ફિલ્ટર કરેલું એપણું પાણી બની જાય છે. તેશરના રૂઝ સાથે રહેવાથી જોના પીવાના પાણીમાં ફેટલીય એવા અણુ પ્રિયો રહેલી છે કે જેને જીવે ત્યાં એ કેમ થાય છે. એ વિચારના પાણીને આ પાણીથી શુદ્ધ કરવાથી એ રોમ નાશ પામશે. આજ, થોડેને શુદ્ધ પાણી મેળવે આગવાનું મારું કરવા કે પડાન આ પાકિડર ખાંટનાં કારખાનાંઓમાં ખૂબ મદદરતો ફાળે આપશે. રોરડીના રસ્તે તે જડે ફિલ્ટર રવાની તેમાંથી મોલેસ્કિસ (Molluscs)ના અણુ પડાય નીચી જઈ રોરડીનો રસ અથ જોવા રોરડીનાં રંગમાં જેવું રહેશે. જે શુરબા, પીરમેન્ડ જોખીઓ જેવે બનાવવામાં વપરાશે. આ નવા પાકિડરનું નામ 'આયોન એક્સચેન્જ રેવિન્ડ' (Ion exchange resins) છે તેને તે મોટા પ્રમાણમાં વેચાર થઈ રહે તેમ છે.

રેડિયોહાઈડ્રિકસ શુદ્ધ

અમેરિકાના વૈજ્ઞાનિકો એક નવી નવતા શુદ્ધ-શાદિતની રોમ કરી રહ્યા છે. આ પદાર્થો રેડિયો-એક્ટિવ રાસાયણો અથવા પ્રવાહી. એકમ જોડાયે બનાવવાનાં કારખાનાંમાં આરંભકાર તરીકે એ પદાર્થો છે. એમાંથી એ રેડિયો એક્ટિવ કિરણો નીકળતા કરે છે તે પ્રાણીઓમાં ગરિ ખૂબ જ તુરંતકારક છે. અલ્બરુકુબી આ રાસાયણોના નાશ કરવામાં આવેને, ખૂબ હજે તેના શુદ્ધના કામમાં કપાયેલ કરવાનું અમેરિકન અધિકારીએ વિચારી રહ્યા છે. કેવળ વિમાનામાંથી જ તે સંકુચિત નાખી શકાયે એવું નથી તેવડા જોનામાંથી કે ફાઈલ દેશ ખૂબ શરૂપર તેનો ઉપયોગ કરી શકાયે. આજ આવારકુબી એ નકામી જમીન ફેરી રોમ તે આ રેડિયો એક્ટિવ શુદ્ધ શુદ્ધનું વધારે મદદ જાનશે.

ટાંકણી ઉપર ચિત્રકામ

આખણે જોખાના કાળા કપા કરેલા ચિત્રકામની હાલકોને તે સંખળ છે. ખૂબ હાલકીના એમિલિયો બોશી (Emilio Boschi) નામના કાવરેવા એક ટાંકકારે કાંઠીના માથા પર ચિત્રો દોરી છે. આવારકુબી તેને કાઠીઓમાં પર જ્યાં જ્યાં છે દરદરિયો દોર્યા છે તેને તે કાંઠીના માથા પર નવમું ચિત્ર રાખા તેમાં રોડી રહી છે. આ સૂક્ષ્મ ચિત્રકામ તે પોતાની ખાસ બનાવેલી ધોળી નરે કરે છે. એ ધોળી એટલે એ દોવાખળોને હજે ચોંકારેલા પોતાના જ માથાને એક વાળે તેમ જની તે ચિત્રો દોરે છે. એ ખાના એક કાળા પર એક ચોની ચિત્રકારે ૧૨ કાળા હલકેને તે જાણે એકા પછી તેને આ પોલી પ્રેરેલાં થઈશે. આ બિડી કીટુવરજી ચિત્રકામ કરતાં કરતાં પોતાની આંખે જાઈ એકવાને સંજય જીવે થયા છે. તેણે દોરેલાં, આ સૂક્ષ્મ ચિત્રોની કિંમત આવારે ૬ લાખ રૂપા લાખ રૂપિયા (૬૨૦૦૦૦-૦૦) એકાઈ રહી છે.

એક આરોગ્યકારક સ્ત્રામચાવ

સંરોધન મોંલે એક કૃત્રિમ નવતા ચોખા પેલા કરવામાં ચક્રવર્તી થેળની છે. મરજી તથા રોગિયામાંથી સંચેખિત કરેલા આ વધી નવતા ચોખામાં ઉદરજન અને વિઝાનિન વધુ રોમ છે. રોમના ઉદ્ભવેલ આવાચોખા વેચાર કરવાનું કારણનું અભ્યસેવાદ્ય છે. રોમના પછી ૭ લાખ ૮૦૦ આખા વેચાર કરી શકે એવું કારણનું કદવાનું સર-

કાર વિચારી રહી છે. આ ચોખાનો બાવ રોર દીઠ રૂા આનાં રહેશે.

અંધ આવારની સંચીતકેલા

આખણે ત્યાં અંધોને માટે રવા તથા અનુકૂળની સાચાની રોવા છતાં તેમના ઉદર તથા પ્રગતિ મોટે ધણી કપાસા એ હીએ જીએ. ઉપેશાની એ બાવથી અંધોની નાખવા તથા અંધો તરફની આખણી ફરજની બાવના નવતા કરવા મુનાઇમાં અંધ મહિને એક અંધકામ ૬ લાખવામાં આવેલું. એના ક હેડય વખતે અંધોએ પોતાની વિનિષ કરાનું પ્રવર્તન કરેલું. તે રોમાં એક અંધ પોતાનાં અભિનવ સાધનો જે 'અવરનર'થી ગાલક જે અંધોની વચારી બનાવ્યું તે અદ્યુત હલું. એ અંધનાં સાધનો હતા જે વિશીની ખાસી હખીઓ તથા વાંચની સખીઓ આ સાધનો જે 'અવરનર'ની જ રીતે તેણે વિદેશક રામ ખાંડ સંજયથી થોડેને એ સંચીતકી કરી નાખ્યા. સામાન્યમાં ઉપેશાએલા આવા અંધોની આની ફેટલીય કાંડે રોમ જી હશે.

ત્યાં મોટેથી જોડવાની મનાઇ છે!

રિવરકરેન્ડમાં એક કુટુંબના લેણીય જાણેલા એકનાના મામમાં દખણ પેટીથી મોટાની મનાઇ કરવામાં આવી છે. એટલું જ નહિ પણ જેરથી બારણું અંધ કરવાની કે ટેલર પહાડવ ની ખૂબ ત્યાં બંધી છે! તરું કારણ એ છે કે આ વરસે ત્યાં હુંમરાળ પ્રદેશોમાં બારફ ધણી પડવાની પાસાવાર તુકમાન થયાના કાળકાંઓ ખૂબ બન્યા છે. જ્યારે હુંમરાળો પર ખૂબ બારફ જાગ્યા હોય ત્યારે મોટે કાંડે જોડવાની કે અજાન કરવાથી અજાનના મોંલે પેલા અંધોના બારફની થી થયેલી પાડવામાં કારણપર બને છે. આવારકુબી પાસેના હુંમરાળો પર ખૂબ આવે જ બારફ જામશે છે. એટલે ત્યાં મોટેથી અજાન કરવાની મનાઈ કરવાવામાં આવી છે; સરખુતલિને પેલા બારફ ધણી થઈ આખું અજાનેમાં દોર્યા નહાં આના મેશ બાવ નીચે છજતા એ અજાન કામખળે બીજે નાસી પણ જઈ સજતા નથી, કારણ બની તરફનો રહેને વાહન બપવંવાર બારફ થઈ જે મૂંઝવણ સજત બાવ નીચે છજતા એ અજાનનો મોંલેમાં કાંડે કરવું હશે.

ત્યાં અને અહીં

આખણે ત્યાં અનાજ પર કામ પડ્યો ત્યારથી સરખારની રીધ કરવાની જલિ મોમેર દેખાઇ રહી છે. ખૂબ ઉદ્ભવમાં શુણે છે કે તેવેલ જેવું કે એજે જ પ્રલ માંસ દરી પ્રલ છે; અને ઉદ્ભવેલે જેવડં માસ આખેનાના દેશમાંથી કામ હલું, ખૂબ આખેનાના મે માંવનો જાન એકકમ વચારી ખૂવાનાં ઉદ્ભવે તે જવાની ના પાડે આપી ત્યાં માંસની મજલ તથા મેશી થય. આજે ત્યાં અઢવારિયે માખસ દીઠ ફૂલ ૪ ઓલ માંસ મળે છે. હજીની જાણનામાં ખૂબ એ જરિયો; માખસ દીઠ અઢવારિયે ૧ હલું. સિરાદેટની ખૂબ ત્યાં ખૂબ અજલ છે. ખૂબ એકાકાકાકીએ ત્યાંની પ્રલ હસને મોંલે સદલ કરી રહી છે. પેટીકીથી માસધારી રહેલો એ પ્રલ માંસને અજાને આને સાવા-હારી બની રહી છે, જ્યારે આખણે ત્યાં અનાજ બોલું દોવાને હીપે ખાનુર અજારે સારિયાં ખાવાનું કદવામાં આપતાં હોયો સરકાર પર હાડી પડે છે.

દુકુકેટો વી જળી ધંજો

૩ ઓસ (હડે તે સા) વખતે, બેરોસી માસને એક દુકુકા એવવ ધંજો અમેરિકામાં વેચાર થયે છે. મરખીના રિવરમાં જોખા-કારીયાની લીડમાં, સિનેમાએમાં, ધરામાં અને હરિપવાતમાં માખસો પેતા માટે એ વાપરી સચી. પોખા એ રિક્કના બનેલા કુકે હલે લાણાં અને રકુકેય પહોળાં ૩ પોખિયાં અંધાં છે. (કુસિસ) (માર્ચ ૧૯૫૧) ૧૦૧

આ માસ (માર્ચ) ઇતિહાસમાં : દિનવિશેષ • વ્યક્તિવિશેષ : પ્રસંગવિશેષ

ક્રેસ્ટુઆરીની તવારીખ

તા. ૧ યુનોની જનરલ એસેમ્બલીએ ચીનને ફેરિયામાં આક્રમક કરાવતો અંગ્રીકોનો દરમિય ૪૪ વિરોધી બને પચાસ કરો. વિરોધ કરનારોમાં દિલ્હી, બર્માને રક્ષિત સમજી દેતા, તા. ૨ દિલ્હીમાં ફ્રેન્ચ સરખાન વર્ગનગર દિલ્હી સાથે જોડવાના કારણ પર ફ્રાન્સ અને ભારત સરકારની સહીઓ થઈ. તા. ૧ નાઝી યુદ્ધ ગુન્દેમાર અને જર્મનીના સોયી થોડા થોડાબેટના ઘોરોગપતિ આફરેક પ્રવેશી ૪ વર્ષના કારાવાસ બાદ મુક્તિ. તા. ૮ બોલ્શેવિક્ષા-ઇન્દ્ર ૪ વર્ષની ચોખી રંગરંગાં ૨૦૪૨ અને બોલ્શેવિક્ષાની છત. તા. ૬ પ્રભુ-સત્તાક દિલ્હી પ્રથમ જનશક્તિશાળ્યતરીની રાજ્યભૂત. તા. ૧૦ ૬૦ ફેરિયાની રાજધાની સ્થેકલ ઉપર યુનોની ફળોએ ફરીથી કબજો જમાવ્યો. તા. ૧૨ ભારતને ૨૦ લાખ રૂબાના બેટ આપવાની ફરજાખત ગોલ્ડર કરવાનો શ્રેઠ્ઠુએને અધેરિલ્લ સાથે સને અનુ-દાપ કર્યો. ૧ ભારત-રાષ્ટ્રસમૂહ વચ્ચની પાચમી દેરક પેપખાજા રને ભારતની દાર. તા. ૧૪ અમેરિકાને આક્રમક બહેર કરી રક્ષિયાની ફરજાખત યુનોની જનરલ એસે-મ્બલીમાં કોડી બહુમતિથી નાચ્યું. તા. ૧૫ ભારતના નાચિક ઇલાના ફ્રાન્કર રન-થાક વાહસ યોદધાસની પરી નિદત્ત યતાં તેમની જગ્યાએ રીયર એડમિટ્રલ પીસીની નિગલુક ૧ નેપાળ થોડી કિલ્લ આવેલા નેપાળ નરેશ રાલ ત્રિભુવનતો નેપાળમાં દોહરાજ્ય રમપાછા ફરી સળ્યાન સહિત પ્રવેશ. તા. ૧૭ કાનપુરમાં રાજ યગદી ૨૬૬ માઇલની અબનવ રાત્રિ વિમાની ઢરીરાઈ-માઈ નાચ્યેરેશી પ્રથમ આબ્યા. ૧ સળની-પાકિસ્તાન અપધિ-સંરોધાન સરયાનું પંદિત નહેરુનાહરેતે કહ્યું. તા. ૧૮ નેપાળમાં લેવાસાલી આમરના નવા પ્રધાનમંત્રીના સોમંદનિધિ. તા. ૨૦ પાલમિન્ટે 'પ્રિવે-ટિવ ડિરેન્સાન બિલ' પસાર કર્યું તા. ૨૧ યુનોની સલામી સમિતિમાં કારમીરને લગતો એરો-અમેરિકાન દરમિય મુકાથો, જ્યાં કારમીરના ભાગલા તથા લોકગત ફરમાન પરહેસાનું લરકર રાખવાની થોભના છે. તા. ૨૨ દિલ્હી પાકિસ્તાન વચ્ચે લેવાની રજા ધૂણી મહિનાઓથી તેમની વચ્ચે લગત જેરેથ નેપાળ પાકિસ્તાનના ફિયાસને દિલ્હી બિનુસારીના અન્યતા આપ્યા બાદ રહે ચયો.

૧૦૨ (માર્ચ ૨૦૧૧)

આ માસના દિનવિશેષ

તા. ૨ શોષાના પવિત્ર 'ગ્રાસાદેળ'ના રોપાક મુક અનુનદેવ માલિએ જોડા. ૧૫૫૧.
તા. ૮ સોધસફરી આયુરોન કમ્પાન્યુ મુવ પેર પદોંગી, ૧૬૧૨.
તા. ૧૨ સુરુવ, થોપા, અમદાવાદને અંખાતમાં કોડી નાખવાની અંગેએને છૂટ મળી, ૧૬૧૨.
તા. ૧૪ આફ્રિકાનું જમી સરેવર આઠજી ન્યાસા રોપાયું, ૧૬૬૨.
તા. ૧૫ દિલ્હી દરજ પરતંતવા રૂપ દલિયાઈબંધી તથા કાપાચિના કાવડા મથા, ૧૮૦૮.
તા. ૨૦ મુકેત્તારપેખના નિધનના રોપાક કર આઠજી ન્યૂનનું મુકુ, ૧૭૧૭.
તા. ૨૨ કાનપુરમાં કોડી રમખાણ; તેમાં અલિયાસાઈ પુત્રાઈની સહીથી, ૧૮૩૨.
તા. ૨૫ મુલસલના કવીધર કમ્પતરામ કાંઠાભાણનું અવસાન, ૧૮૬૮.
તા. ૩૦ ફોરેક બિલના કાળા કાવડા સાથે ફિલ્હીમાં લડતાળ ને યોગીનાર, ૧૯૧૬.

વ્યક્તિવિશેષ : હેનરિકે જોહન ઇન્ડ્રાસન

પોતાની અબિનવ કોલીનાં નાટકો નરે

મુસેપમરના નાટ્ય-સહિત્ય પર કોડી અસર મુકી જનતા નાચેરજન નાટ્યકાર ને કંઈ દેન-રિક બેનન ઇન્ડ્રાસનતો જનમ ઇ. સ. ૧૮૨૨ની

૨૦મી માર્ચ નોર્વેના રોઈન મુકામે સમયેના પિતાએ તપાસમાં જોટા બાપા બાઈ બચ-પણથી જ મરીથી અને તંત્રી લેખાવતાં ૧૫ વર્ષની નાની ઉમરે તે તે ધમે લાગ્યો અને મનની લીમિએ કાલત્વા તથા દુઃખ બેલવા કાંપો સળપાં સાથે કોડી અજાસ કરવા માડ્યો. ૧૮૫૦માં તેનું પહેલું નાટક 'જેલિના' બહાર પડ્યા બાદ થોડો વખત એક આદરાઈમાં માળી બનેના એક ધોયેટર-મા થીતો સળનાર તરીકે જોડાયો, જ્યાં તેને શેડસુસર, મેનેજર અને ડિઝાઈનર તરીકેની ફરોને પશુ બનવાથી પડી રોવાથી પોતે પશુ નાટ્યકાર જ બનવા પ્રેરાયો.

અર મરસોના પ્રદેશવિશેષ અંગેએએ કોરેરી ખરડસા હવું.

ઝોરીના રામ રામચંદ્રરાવ સાથે ૧૮૨૦માં ખાતરી આપવાની મિત્રતાબરી સધિ થયા છતાં ને નિઃસંતાન રામ અંખાધરાવે નચકા જ સમાના બાળક કામેહારરાવને હિંદુ ધર્મસંસ્કાર-સાર અને એજન્ડ અમલદારની કાલરીમાં જ દત્ત પુત્ર લીધેલા હોવા છતાં 'આરતીની બુમિને સમયજ કરવા' આવેલા હોઈ કેલકાકસીએ ૧૮૫૩ની ૨૨મી નવેમ્બરે રામ અંખાધરાવ મુનવી જતાં કેવળ અદાર વર્ષની વિધવા રાખી લઈમળ્યામાંના કાપ નીવડું રામચંદ્રાકે જોડતા મધ જેવું સહેલાઈથી હજમ થઈ બધ એવું લોગતાં અંખાધરાવે કોઈ રાત્રિપાંચના અપાન્ય અગ્રવું, અને ૧૮૫૪ના માર્ચની ૧૩મી રોઈને એક બંદેરનાંનું બહાર પડી જનરલરીથી ઝોરીનું રામ ખાલસા હવું. લઈમળ્યાબાના અને પ્રભના સખત વિરોધને જરાયે ન ચલુમરતાં અંખાધરાવ મુકી મથેલા યા લાખનું અવેરાત ને રા લાખની રોઈ પશુ તેણે ખુંચવી લીધી. ને પછી ફર મરકરીસમું માસિક પાંચ હબર રૂપિયાનું પેન્સન રાહુને આપવા કાડ્યું. પશુ લઈમળ્યાએ તેને આરવીકાર રહ્યો. ને ઈતિહાસ લેખક મેન્સર ઇવાન્સ લખે છે તેમ 'ઝોરીની પ્રબ અને રામચંદ્ર સાથે એંગેએએ કોસા આ થિર અન્યાય-ને પરિમુએ જ ઇ. સ. ૧૮૫૩ના વિષેલમાં લઈમળ્યાએ રાસો ધારણ કરીને અહુલ-તારતાથી એંગેએએ સામનો કર્યો.

કંપની મટી તેણે થોડાં નાટકો લખેલાં જ, પણ ૧૮૭૨માં તેના 'લંઈકે મેડી'માં, પ્રમુખમાં કંપણસ છતાં કદામ મુલેએનો રંગમાં ને નાંખેલાં કહાણેક મથાબો ને તે આબન મુમાની બેટો. છતાં તે પછી લખા-લેલા 'ધ ઓરેન્ડર'ને ધણી જ સારો આ-વકાર મળ્યો. પશુ થોડાંથી નાટ્યકાર તરીકે તેનું રંગમાન તો છેક 'બ્રાન્ડ' અને 'પીમર ગીન્ડ' બહાર પડ્યા પછી જ તેને મળ્યું.

પોતાના સમકાલિન 'બ્લેન્ડેસન'ને મળેલા કવિ-પેન્શનની તેણે પશુ માગણી કરીને તે નકારતાં ૧૮૫૪માં અપમાનના કુખ સાથે એ હડાલો મથો, ને ત્યાંથી જર્મની ફરમાન 'બ્રાન્ડ'ના પ્રકાસન બાદ તેને કવિ-પેન્શન મળતાં તે રહેરસ આબો ને ૧૮૬૧ની ૨૩મી મેએ અવસાન થતાં સુધી ત્યાં જ રહ્યો.

હવના તદેન સામાન્ય પ્રકારને પણ અજબ કોસલથી તેણે નાટકોમાં વણી લીધા છે. આવાં પ્રતિસારાણી નાટકો સંભારને કો પોતે એવો તે કોકાકી મનેરવિત્તાજો હતો કે અહ પોતાના યુવની કેવળપણી પાછળ પશુ તેણે પદાનનકિ આપેલું.

五

કલાકૃતિ : આ કથાની જરૂરો એની કાંઈ કલ્પના કરી શકો છો ?
સામાન્ય રીતે જ્યાંસાં પણ ન આવે કે જો શેઠાને ખાણ ખવ-
ડાવના માટેનાં ટોળરાંનું ડંઠાલીની લોખંડની મારીબરીનું સુંદર
ખોખું છે ! માનવીની કલાકૃતિ કેવાંકેનાં થોભે ! સુખી પહેંતે છે !

મુંબાઈ જઈશ ત્યારે—

અમે દરેક જાતનાં આંધરો જનારીઓ છીએ, છતાં ય મંખ્યાનંદ કંપનીઓનાં હૃદયોમાં મુંબાઈ અનુભવ કર્યો; પણ મારી નાની હંમરમાંથી જ ખરી પડતા વાળને ફાવેલા થયો જ નહિ. તે તો જરૂર અને સરેલ થવા લાગ્યો. પરંતુ એક દિવસ અમારી આંધરોમાં આવતાં કેટલાંક વેપારીઓ રામતીર્થ મેળાધર, શાંદર (જી. આઈ. પી.), મુંબાઈ-૧૪ નું રામતીર્થ જાહી તેજ (રેપ્રેસિયલ નં. ૧) રજીસ્ટર્ડ, બેડીકેટ ગરિના લોકાવા અભિપ્રાયો મારા વાંચવામાં આવ્યા અને તેથી તેનો અનુભવ કરવા મારું મન લગ્નવાયું.

એ એક મોટી જાહથી ખરીદી. તેનાથી મગજને હંક મળી. વાળ ખરતા આટલી થયા, વાળ મુંબાઈ અને કાળા થયા. આ મગજકાર જોઈ મને આનંદ થયો અને રામતીર્થ જાહી તેજ (રેપ્રેસિયલ નં. ૧) ઉપર મંપૂર્ણ વિશ્વાસ આવી ગયો.

અને ખુદ હૃદયોદય જનાવતાર હોવા છતાં જીભની પ્રવંસા કરીએ છીએ. તેના મુશોની પ્રવંસા ખરેખર સત્ય છે. રામતીર્થ જાહી તેજ (રેપ્રેસિયલ નં. ૧) સામે કોઈ પણ નેત્ર ટકી શકે તેમ નથી.

વેપારી બંધુઓને બજામણ છે કે તેઓ રામતીર્થ જાહી તેજ (રેપ્રેસિયલ નં. ૧) વાપરે, જેને તથા જીભને વાપરતા આગ્રહ કરે. કોઈ વખતે મુંબાઈ તરફ જઈશ ત્યારે તેમના કાદખાનાની મુલાકાત લેવાની મારી ઘણી જ હમ્મણ છે.

આયું ફાવડકારક જાહી તેજ આટલી જુગ કિંમતે પ્રાપ્તને પૂરું પાડવા જાદુ મોખામુના સંચાલકને મન્યવાદ થયે છે.

(સહી) કાન્તિલાલ આશાભાઈ અમીન આશાભાઈ એન્ડ સન્સ પ્રા. લિ. વડોદરા વહુવા મુંબેથી રજીસ્ટર્ડ બાબીદાર બીસનેસ (રાજસ્થાન)

ચોપક તત્ત્વવાળા
એરાકની તંગીના
સમયમાં
સ્વાસ્થ્ય—શક્તિવર્ધક

ઝંડુ

કેસરી જીવન

વાપરી

શરીર અને મગજ સરાસી રાખો

ધી ઝંડુ
કામિયુટીકલ વર્કમલી
મુંબઈ નં. ૧૪

પ્રાચીન મૂર્તિ દુર્ગા
ફોટો
આર.આર.ભારદ્વાજ

હિમાલયના સૂર્યોદયની ઝલકમાં અપહરણના પાશવદશ, કે કાઈ ગામગામઠાના ગરનાળાની કમાન નીચે કપડાં ધોતી ખરીબ સોમિયા, યા મઠિકનિર્ગોળ બરડના શર નીચેથી કૂચી પાંડાંની ક'ખો, -એવા વેચિશ્વજ્યા વિરવારમાંથી સોન્દર્યરસપોષોથી લાપતી ફેટા કલાકર શ્રી ભારદ્વાજની આંખ અઘડો પ્રાચીન કલાના એક સોન્દર્યપદની ઇલાખી ન રત્ન સ્ત્રી હે છે. સહિએ પહેલાંના કલાકારનાં ટાકણાએ જે રસ-ભક્તિની દૃષ્ટિથી અઘડો એક નિહાળ પત્થરમાં ચાતા દુર્ગાની મૂર્તિનું અવતરણ કરીને તેના દાયમાંના ગાનવસુંડના આલુપથી માંડી રેલનાં આશુપમેા સુધી ઝીણુરટખરી વિખતેા ઉલારી છે. તેટલી ન કલાભક્તિ વડે ચેતાનેા કેમિરાકસળ શ્રી ભારદ્વાજે એમાં કેવી અજબ રીતે સાધ્ય કરી બતાવ્યો છે, એ તેા ટમને એ મૂર્તિના પત્થરના નાના કણ સુધીમેા ઉઘાન કહી બતાવે છે. પ્રાચીન તેમજ અપ્રાચીન બંને કલાને એકોસાથે સાક્ષાદ્ધાર કરાવતી રત્નકલિકા સમું આ ચિત્ર છે.

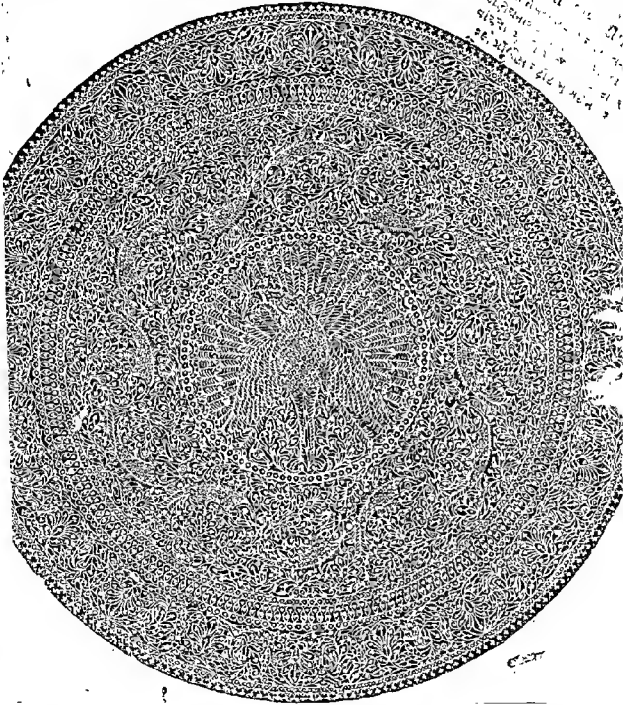
સાપ્ત

આપક • સ્વચંદ્ર રાયજી

એપ્રિલ ૩૨૮ ૧૯૫૧

તંત્રી • સુચબાઈ રાયજી

સાપ્ત સંસ્કૃતિ સંસ્થા
સાપ્ત સંસ્કૃતિ સંસ્થા
સાપ્ત સંસ્કૃતિ સંસ્થા
સાપ્ત સંસ્કૃતિ સંસ્થા
સાપ્ત સંસ્કૃતિ સંસ્થા

કલ્કત્તાના વાન ઝોન

જનશક્તિના રંગભૂમિકાના પ્રકારમાં વિશેષ, અને સમાજના ને દુષ્ટી દંડી સિદ્ધી - આ જે વસ્તુઓ રમતિ માટે મૂકી જવા, કાંઈક લાભ લાભ અને લોકો આજ્ઞાપાત્રો, પૂલી અને નિર્નિશ્ચયનું છૂલ છૂલી મળતો હોવાને કારણે વિવિધ વર્ગો માટે પશ્ચિમના 'સાઈનર' (અત્યાધુનિક) કલાકારોના મોઝાઈક નૃત્યો ગણાય છે. અને એના દરમિયાન એવી ચિત્રોને કાઢી લાવે જ અહીં ને આજે વાણી રૂપમાં ફિલ્મો અરીકવા માટે પાણી થાય છે. તેણે જાતે જ સ્વીતરેલી નેત્રી આનુસ્વીર, તેના મોઝાઈક રૂપમાં અને છતાં જ એ સ્વીતરવાની તેની નિષ્ઠા ચિત્રને લીધે નહીં, એ અમેરિકાના કલાકારો આનુષંગિક કરતા શ્રી કાન્તિલાલ સરોઈ જેવો તેની દરમિયાન આ અંકમાં બાંધી છે.

ગરીબ વિદ્યાર્થી છો ?

તો તમારા માથા કે શહેરમાં રહે રહે તમારી હાઈસ્કૂલ-કોલેજની ફી-ચોપડીઓ જેટલું તો (તમે કુરસદના વખતે મહેનત કરવને લેવાય છે તો) કમાઈ શકો એવી થોડીની છે. પછીનો સંવાસક-કુમાર કાર્યાલય-સાચપુર-અમદાવાદ

II. 'કુમાર'ના વાચકો ઉલ્લાસ થોડા માસથી આ ટાઈપ વપરાતો જોતા હશે. તેનો સુંદર, ગોળાકાર, પાતળી રેખાવાળો, વાચનસુલભ મરિડ રાજ-નગર ટાઈપ ફાઉન્ડ્રીએ ખાસ મહેનત કરીને ઉપજાવ્યો છે. નીચકામ લખા સુંદર મુદ્રણ માટે તે દીપી ઉઠે એવો, છે. ઇન્કકો એ નીચેને સૂરનામે લખ્યું. રાજનગર ટાઈપ ફાઉન્ડ્રી મોરારિયા પોળ પાછળ • શાહપુર • અમદાવાદ

સરળરેખાધારિ

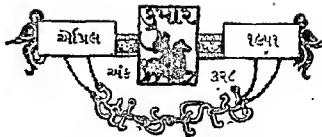
ચિત્રજાલકુલદેવો

મિત્રશિક્ષણની જાળમાંથી જેવા સાલબામ માથ ૧ થી ૪ ના ૦-૫-૧; ૫ થી ૭ ના ૦-૧-૨-૦ કરસનદાસ નારાયણસ • બુકસેલર્સ • સુરત

શિલ્પ-પરિચય

ગાળત્રણ દર્શાવતિત્રેયી કરેલું આ પુસ્તક કલાનાં ઉપ-વસ્ત્રેયની સી-સ્ટ્રીય સમજાવે આપીને રસદર્શિ ખીલવવા ઉપરાંત હિંદી કલાના સમજાવવા માટેનું આ અભ્યાસરૂપ બની રહે તેવું છે. કલાસિકો, રસદર્શિના અભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓ, વિનશિક્ષકો, માધ્યમિક શાળાઓ, પુસ્તકાલયો વગેરેને ઉપયોગી, ખીતિપ્રીય લખાણ સાથે લગભગ ૨૦૦ ચિત્રોથી કરાયેલ સમૃદ્ધ મી-ગાંધીયાઈ દિ. ર. ૩ (પાં. ૦.૫૫)

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ

ચિત્રો

વાર-કરોની કારીગરીવાળી મણિપુરી વાસક	૫૬
કલાકાર નાન ગોધ	ત્રિદેવી મુખચિત્ર
બંધાળનું મારગાપુધ	ચિત્રકાર : અરૂપ દાસ
શેષસાગી	ચિત્રકાર : વી. બી. રમાર્ત

કાવ્યો

વિષ્ણુ	પ્રભાસ ૧૦૫
કૂચોને	મનમુખલાલ ઝવેરી ૧૦૫
નિદાધ	ત્રિપદાન્ત મુખિયાર ૧૦૫
સુરમેા	નરમીસી એન્ડ્રી ૧૦૫

અનિત્ર

વિન્સેન્ટ નાન ગોધ	૧૧૨
ગોધ ગઢરિયાં [આપકયા-૧૧] ચન્દ્રવર્દન બીચનલાલ મહેતા	૧૨૧

વાર્તા

અકલ વેરપતિ	[નિર્ક લંડન] મનમલાલ પડિયા ૧૧૫
------------	-------------------------------

લેખો

પહેલી એશિયાટ ૧૯૫૧	૧૦૯
કલા અને કવિય	રમિયેકર રાવળ ૧૧૦
સાપાસન [ચિત્રાસનો-૧૬]	દામુલાલ શુક્લ ૧૧૬
પાચવલેચ [સાપાની કોમત-૭]	ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી ૧૧૮
મદાપીય ૧૪૫૮ [માસમાસના તહેવારો-૧૮]	૧૨૬
મહુડો [આપણી વતરેપતિ-૪૦]	બંધીલાલ દે. એન્ડ્રી ૧૨૦
ટિકિટ સંગ્રહ [૧૬]	૧૩૧
સોમનાથના મોદિરનો નાસ	૨૧૮ મણિશંકર બીચરાય ૧૩૨
સરટી [નિર્મિધા]	બકુલ ત્રિપાઠી ૧૩૪

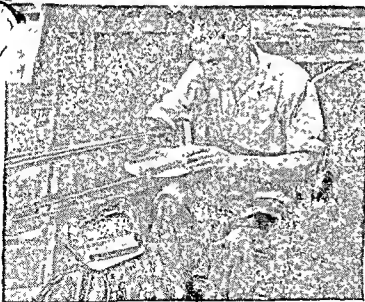
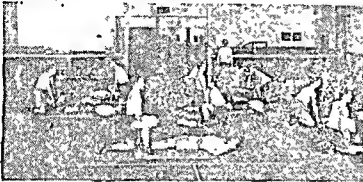
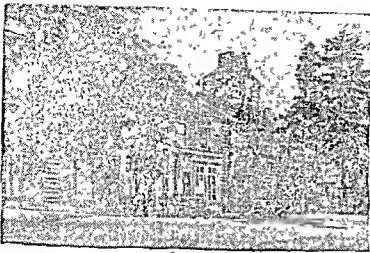
વિચારો

ઓલોમિક નવજીવન કેન્દ્ર [ચિત્રચોધ]	૧૦૬
પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં [ઈંદ્રતા-ગાંધી સારત]	૧૨૮
માધુકરી [શી રોપાદિઆરેન્ડ; પદવતારોદાલુ; આંખનું આરોગ્ય]	૧૩૫
શામા [માસમાસનાં પંચી-૬૩]	૧૩૫
આ માસ છતિદાસમાં [વ્યક્તિવિશેષ : શામ રતિનમી]	૧૩૯
ઉલ્લું પાનું	૧૪૨

કોઈ આકસ્મિક કારણે અંક થોડો ન થયો હોય તો 'કુમાર' દર માસની ૧૫મી તારીખે બદલે પડે છે; જેટલે તે અસામાન્ય અંક ન થયે તો તરત તેની ફિચાઈ કરવી. અહરવાતે ગ્રુપ થયેલા અંકોની ફિચાઈને, અમારી પાસે નહોતો હોય છે ત્યાં સુધી તો પહેલી વળવાને. અમે પ્રયત્ન કરીએ છીએ, પરંતુ એવા ગ્રુપ થયેલા કોઈપણ અંકો બદલાઈ કરી આપવાનું કશું બંધન આમારે માથે રહેતું નથી

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ તરફથી લે. ચુકક અને પ્રકાશક : બકુલાઈ પાપર બાઈ રાવત મુદ્રણ-પ્રકાશન-સાન. કુમાર મિન્દરી, કુમાર કાર્યાલય લિ. ૧૪૫૪ રામપુર, અમદાવાદ પાર્કિંગ લગભગ શ. જાણ; પરીક્ષા મા. કા અપવા સાં ૧૫; છુટક નકલ-વાર આન

કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો ફોર્મીસર્પદથી રહિત છે

ઓધોગિક નવજીવન કેન્દ્ર

ઓધોગિક ક્ષેત્રમાં અડગતાતનો જોગ બનેલા, માંદા ને અર્ધ-શક્તિવાળી સ્ત્રીઓ સારવાર પછી તેમને ફરીથી કામકામને માટે લાયક બનાવવા માટે જિંદગીમાં એ કેન્દ્ર કામ કરી રહ્યું છે તે દુનિયાભરમાં અજોડ છે. કામ જીવનમાં તે નવો ન જાણ પડે છે.

યુવ દરમિયાન અને પછી, ઇન્ક પામેલા સેનિકોની સારવાર ને તેમના પુનર્વસવાટ માટે સિદ્ધિના ઘણા કારોમાં એમ કેન્દ્રો જોડવામાં આવ્યાં હતાં એ ન પ્રકારનું પુનર્જન્મજીવનનું કામ દેને ઓધોગિક ક્ષેત્રમાં અડગતા માટે રાખવામાં આવ્યું છે. ઇન્કોના સરે પદમણમાં એમદામ આતે ઈ. ૧૯૫૪ માં પ્રથમ જોડવામાં આવેલું એ 'ઓધોગિક પુનર્વસવાટ કેન્દ્ર' આવે તો આવેલ કાપ-શીમ બની ગયું છે, અને તેના અનુસર તમા અનુકરણથી હેલ્થ નર્સમાં બીજાં કેન્દ્રો પણ જોડવામાં આવ્યાં છે.

આ વિશાળ કેન્દ્રનું મકાન રમણીય મામ પ્રેરમાં પગ કોર જેટલી નબળામાં વિરતરેલું છે. એમિર કુદર દરિયાથી બાળીયા છે. રંગીન વિશાળ બારી-બારણાં, સગવડ-પુખ્ત ખેડે અને ઘોડી પરસાળોવાળા આ બનોદર કેન્દ્રમાં (નુખો મથાળાનું ચિત્ર) તબીબી નિભાગ, સુખાના ખેડો, વર્કશોપ્સ અને આનંદ-પ્રગીભની હાલથી સગવડો છે.

સારો પોષિક ખોરાક, તાજા જોડખી દવા, નિયમિત વ્યાયામ, -ને સૌથી વિશેષ ને પાતીલા ધર જેટું ત્યાંનું ઉદ્યોગશીલ અને આનંદપ્રેરક વાતાવરણ દરદીઓનાં તમ ને મનમાં ફેાડ નવા ન જાણની દવા પ્રસારે છે. વચલા ચિત્રમાં વિશાળ સાધારણમાં કેન્દ્રપાસીએ વ્યાયામ ક્ષેત્ર દર્શાવ્યા છે. દરેક માનવીને તેની શક્તિને અનુરૂપ કામિ કારિગીની તાલીમ ત્યાં આપવામાં આવે છે. નીચેના ચિત્રમાં એક જાણને પગ પાવડીથી કાલની રરવત પડે સુતારી કામ કરતે દર્શાવે છે. ગયા મહાયુદ્ધ જખતે દવાઈ તાલીમ ફળમાં કામ કરતી લેલા હાપખાનાના સાંધામાં તેનો જખમો દાખ આવી ભતાં તે કોમ્પીમાંથી કપાતી નાખતો ખરેલો. દરે અહીંની તાલીમને પરિણામે તે ફરી ઓધોગિક ક્ષેત્રમાં પાડો એકાઈ સાધે. આમ એકેએક જાણને કોઇ ને કોઈ ધંધામાં પાવરવા બનાવી રોટલો રળતા કરી દેવાન છે.

એપ્રિલ ૧૯૫૨

સોનેપરિચિતરંજન-ચક્ર-મહા-પદ્મધારી
ધનરથાગ વિષ્ણુની મૂર્તિની કલ્પના
કવિએ ભૂદી રીતે કરી છે: "સમસ્ત
વિશ્વમાં આજુબે આજુના અવકાશમાં,
વિષ્ણુની મનરથાગ પ્રથા કેવી આ-
બના એવા દળી-બધાથી રહેલી છે!
અહો! તારું સ્વરૂપ કેટલું વિરાટવિરતરી
રહ્યું છે કે તારા ઉપર—એ નીલરંજી
સાગર પર આખી સુષ્ટિ ભણે કે વિ-
રતરી રહી છે!" આમ કહીને પળી,
એવિરાટસમુદ્રનાં સમસ્ત પાણી એક
જ ડાળ રૂપે ભરીને, તેમાંથી શોક-
કલ્પના મૂળ્યની વિષ્ણુની પ્રસન્ન ચતુર્ભુજ આકૃતિ રચાવી દોખાની અભિ-
નય કલ્પના થોડા છે. પછી તો, એને માટેની માનવ-ચિત્તની હેખના બિ-
ન્ન-પ્રતિબિમ્બ ન્યાયે છે કેમ એ આજનાનાં તિમિરને છેદવાની પ્રાપ્તિના છે.

અહો ગગનરૂપામ, વિશ્વમહિ વ્યાપ્ત વિષ્ણુપ્રભા,
ઢળેલ અવકાશમાં અણુઆણુતણુ, આલ શી!
તરે તુલ્યપરે—સુનીલ નિધિયે—બધી સુષ્ટિ આ.
નિરાકૃતિ અહો, સ્વરૂપ તવ વિસ્તર્યું આ વડું!
અને, મહાલ વારિ ભ્રમભાંડિ એક જેવાં ઉઠે,
ચતુર્ભુજ ઉઠત આકૃતિ પ્રસન્ન, શોભા નરી!
સુદર્શી અગંત, પદ્મ ઠંઠયું, શંખ શોભે ગદા!
અહો, નયન મન્મથિ મુગ્ધ, સુહો જ આવા મદા!
સુપૂર્ણ અય, આ અપૂર્ણ મતુને શી આંખી તવ ?
અદૃશ્ય કડી સાંધવી ઉભયને સમાના કઈ ?
સ્ફુરે તું અમ ચિત્ત, તેમ તવ ચિત્તથી શું ? અને
શું બિન્ન-પ્રતિબિમ્બ ? શે ગહન બાણવી એ ગતિ ?
સુદર્શન અમેઘથી તિમિર ઘોર આ છેદ, રે!
ચાછત રવિ સ્વચ્છ વ્યામમાર્હ પૂર્ણ તેજે કહે !

પ્રતાપરામ

રનિતાની વેળીથી માંડીને અંતિમ ધામે જતા
માનવ શબ પુરની આદર સુધી આ સુષ્ટિમાં
અનેક નાનાવિષ રૂપે ભેને ભેયાં છે, એ કૃષ્ણ
અંધ દર્શન કયુંતે હવિષ્યતિ ચોટ સાથે જોનેદની છેલ્લી કીમાં મૂક્યું છે.

કૂતોને

અનુક્રમ

તમને ન્યાયિયાં છે મેં વેળીમાં વનિતા તણી,
ઘરની ફલદાનીમાં, યાદના કરકંકણે.
નિહાળ્યાં છે હુકાનોમાં શહેરની, જહી તમે
તાજેતાજાં છતાં ભણે દીસતાં સાવ કૃત્રિમ.
કન્યાની કેમરી કાચે, નવવીવનની ધણી
પુમારી, હાલતાં દીકાં પણ મેં તમને કહિ.
ન્યાયિયાં આયમતી રાતે તમને બિનજાણતાં,
સાક્ષી સુલભ સ્વપ્નોની વધૂની દુષસેજમાં.
કૃષ્ણના કંઠમાં ન્યાયિયાં, ન્યાયિયાં છે શિવને શિરે,
ન્યાયિયાં શિશકરે એનું ઝીલતાં હાસ્ય નિર્ગળ.
ન્યાયિયાં આદરરૂપે મેં કાયાએ માનવી તણી,
જતું છવનના વામી કસોડા જે ધામ અન્તિમે.
પણ સાચું કહું ? શોભ્યાં તમે એનું કંઈ નથી
ઓખા છે જેનું વૃક્ષાની ડાળીએ જલતાં તમે.

નિદાધ

સાદૃશ્ય

ધાળીમાં જલ કાલવે કૃષિવરોઃ જેવી રીતે ડેરાથી
પૃથ્વીની પર એમ અગ્નિવરસે આદિત્ય શું રાવપા!
આનંદયે તવ દુબતે પથ જતો ભણે અરે તો દિસે
જતો પતંગ અગ્નિથી યચી જવા શું રાફડાને વિષી

ત્રિચક્રાન્ત અગ્નિધાર

હવે આ બે મુક્તોગમાંની કલ્પનાઓ સુચિ: ઉપલા
મુક્તકમાં કદાગાતું વિચ્છે કલ્પ્યું છે: એકીતે કેસથી યાગ-
માં એમ યોધાવાર પાળી કાલવે તેમ સુર્ય રોપથી આગ
કાલવે છે; ને વચ્ચે ચઢીને સિતિભગ્નકંભળી જતો રસો એવો લાગે છે, ભણે આગથી
બચવા રાફડામાં પેસવા ધસતો સાપ !... અને બાબુના મુક્તકમાં તુલ્યન અને
સ્વપ્ને કરેલી આંખોની મરતી આલેખી કલ્પના પણ મરત છે: જુલે છે કે તારી આખી આંખોમાં સ્વપ્નનો સુરમે કાંઈ બાંધે ?

સુરમે

તુફાન—મરતી—સ્વપ્ને ભરેલા
તારાં મધુ મુગ્ધ દંગા મહી, અરે,
રહસ્ય ઉરે સુરમે ભરીને
કાંઈ કયું અંજન, સુન્દરી, કેડેઈ!

જગદીશ એંગા

આ માસમાં ૪થી ૧૧મી તારીખ" સુધી એશિયાઈ રાષ્ટ્રોની આંતરિક રમતો રમાઈ, જેમાં અધિવાર એશિયાઈ દેશોના મળી લગભગ સાડા પાંચસો ખેલાડીઓએ ભાગ લીધો. તેમાં રમનારો રમતો જોતાં, તેમજ એશિયા એવકા વિશાળ ખંડમાંથી કેવળ પાંચસો જ ખેલાડીઓ ભાગ લેવા આનંદા મેળોમાં સહેલ લાગે, કે ગમે તે કારણ હોય પણ રમતપ્રેમીને પશ્ચિમના દેશોમાં ને રમાવ મળતું છે તેટલું ઉચ્ચ રમાવ એશિયામાં હજી નથી મળતું. અલબત્ત, કેટલીક આંતરરાષ્ટ્રીય રમતો રમાય છે ખરી, તેમાં કોસલય પણ દાખવાય છે, છતાં આગ જનતામાં તેનું ભેદનું તેટલું મદદર રતીકાશનું નથી. રમતગમનો - અને ખાસ કરીને આવી આંતરરાષ્ટ્રીય રમતો એ કેવળ આનંદ-પ્રસાદનું જ સાધન નથી; પણ તે ઉપરાંત એ એક એવું અતિ ગદ્યનું અને સરળ માધ્યમ છે કે જે દ્વારા જેવ-હિંદી કેવાઈ એક પ્રભ બીજી પ્રભને સહાનુભૂતિપૂર્વક સમજાવી શાય છે જે એક બીજા દેશો જવાએ મારા સંજોગ કેળવી શકાય છે.

આપણે ૧૯૨૦ની સાલથી વિશ્વ-ઓલિમ્પિકમાં ભાગ લેતા વધાં ૧૯૨૭માં પશ્ચિમ એશિયાના ખેલાડી યુવાનોનું સંગઠન કરવાના હેતુથી 'એશિયન એસોસિએશન'ની રચાવના થઈ, પણ તેને પ્રભ કે શાખામાંથી બેઠકો તેવો સદસ્ય ન ગણે. ૧૯૩૪માં હિંદીમાં 'એશિયન એસોસિએશન' (હાલના 'નૅશનલ રેડીયમ')માં એક કીડાગ્રહીત્વ શાખો, પણ તેને યે ક્ષુ ગદ્યન મળ્યું નહિ. પછી તેના યુવના જારણે પેશાંત એ સંખની શાખાના પડી બાંધી.

યુદ્ધ પૂરું થયું. બારતે નવો હતિકાસ રચ્યો. પંડિત નહેરુએ એશિયાઈ પશ્ચિમ એશિયાની એ નેવા એશિયાનાં તમામ રાષ્ટ્રોને કીડાગ્રહીત્વ એક જ રચવાના વિચારને નવો રેખ મળ્યો. સી એશિયાઈ રાષ્ટ્રોના આ પ્રયત્ન જવાબી લીધો. પરંતુ એ જખતે તો દરેક દેશ ૧૯૪૮ની વિશ્વ ઓલિમ્પિકની લેવારીમાં યુરોપીય દલો, એટલે એ પ્રશ્ન યુનિયનન પાડ્યો ૧૯૪૪માં હાલના એશિયાના ખેલાડીઓ ફરી ગણ્યા. તેની બેઠકમાં 'એશિયાઈ ટલેબોના શારીરિક વિભાગ, ખેલાડીશૂનિ અને અરસપરસના ઓટાભાવને જવાબના હેતુથી 'એશિયન રેડીયમ રેડીયમ'ની રચાવના થઈ. જે તેના ફલરૂપ સમગ્ર એશિયાનો પહેલો કીડાગ્રહીત્વ ૧૯૫૦માં બહારમાં ધોળાવ્યું હતું. પરંતુ તે જખતે નૅશનલ રેડીયમનું કામ આલવ્ય હોય એ સાત બદલી ૧૯૫૧ના માગેથી ૪થી લાગી જ નહીં કાઢ્યો એ એનિયમ તારીખે બારતના રાષ્ટ્રપીઠથી શ્રી રામ-દ્રષ્ટસારે તેનું ઉદ્ઘાટન કર્યું.

પહેલે દિવસે દરેક રાષ્ટ્રનાં દેશોની પૅરિડ-ક્રમ, કીડાગ્રહીત્વની રચાવના અને રાખવિધિ જગેરે થયાં પંડિત નહેરુએ એ પ્રસંગના પોતાના મંગલ પ્રવચનમાં સૂત આપ્યું કે 'Play the game in the spirit of game'. તેના કામથી રવીકાર થયોને રેડીયમના રોડરોડે ૫૨ તે લખામાં આનું.

કુત્રી, બારફેટ બોલ, સાઈકલિંગ, કુસ્તબ, તેરાશ, બોક્સિંગ, હિરકસ, સાઈકે હોનો, હનુમાન કદા, એમક દુકડા ઉત્થાદિ રમતો આ પ્રથમ એશિયાડમાં હતી. તેમાં દરેક દેશે પોતાપોતાની રમત દાખવી. જેકે દેશી માટે સત્તાવાર એગ્રીઅનસિપનું કોઈ ધારણ નહોતું રખાયું, છતાં તે ગુણે અપાયા તે બેતાં બધાન વિનયી હતું.

૨૦ સોનાના, ૧૮ રૂપાના અને ૧૪ કાંસાના ચંદ્રો છતી તેણે ૧૯૮ પોઈન્ટ્સ મેળવ્યા; જ્યારે બીજે નંબર આપતા બારને ૧૨ સોનાના અને ૧૪ કાંસાના ચંદ્રોથી મેળવી ૧૧૧ પોઈન્ટ્સ લીધા. અધિકૃત રમતોમાં બધાને અને સમૂહકૃત રમતોમાં બારને એકદમ પ્રાથ હતું. જનન કાચકમાં યજ્ઞાતીની ઉનામ છરાને ફળે બધાં, જ્યારે તેણીમાં સિંગાપુરને કેવળ ૧૮ વર્ષના એક યુવાને કમાત કરી.

અધિકૃત રમતોમાં બધાને તેની ગહિતા-ખેલાડીઓને લીધે જ એકદમ મેળવ્યું. પંડિત રમતોમાં આમ સર્વવેષ કરવું એટલું જ પૂરતું કે મદદરતું નથી. રમતો સાથે એ સિવાયની બીજી કે કેટલી જ બાબતો તરફ ખેલાડીઓએ ધ્યાન આપવું બેઠકો તેનું સરસ કદાચકલ બધાને પૂરું પાડ્યું. રમવા આવવાની દરેક ખેલાડી કે તેનું દળ, પોતાપોતાની સમગ્ર પ્રભ અને દેશના પ્રતિનિધિ રૂપ પણ છે. તેમની આવકડ, તેમની ખેલહિંદી અને તેમનું સામાન્ય મતન જગેરે દરેક બાબત તેના દેશના સંસ્કાર-વિશાસના પ્રતીકરૂપ છે; અને તેની તેનું પેલું રમતોમાં કેવળ એકદમ પ્રાથ કરવા પૂરતું જ અર્થાતિ ન રહેતાં પોતાના દેશની સંસ્કૃતિની કુશિર છાપ પાડવાનું પણ રહે જ છે. બધાની ખેલાડીઓએ રમતોમાં મેળવેલા થક ઉપરાંત સગર કાંઈકેમી દરખાન તેઓએ ને કુશલ, જલજ, સંસ્કારી અને કામગીરી પદ્ધતિ અખવાર દરેકો તે બીજા વધા દેશ મળેં અદિયાની દલી, કાંઈકેમી તેમજ ને સિવાયના વખતમાં પણ, સીને આદરૂપ બની રહે એવી ને સીઅન્યલરી વતીયુક અને સિરવવાતની મેંપ તેમણે રાખની તે પરાધી એ પ્રભના સંસ્કારપ્રભની સરસ છાપ પડી છે. દરેકને તેઓ એક પશ્ચિમ બહાર બહાર, જેમાં તે બોના ખેલાડીઓના કીડાગ્રહીત્વના બધાની પત્રોમાં આવતાં વર્ણનના દતારા અને બીજા વિવસના કાંઈકેમીની રચરખા જગેરે અપાતાં. વળી, રેનિદી લાહીમ તો ખરી જ.

વિશ્વ-ઓલિમ્પિકનાં ધારણોને તો આપણે હજી પહેંઓ રાખ્યા નથી, પણ એ માટે આ 'એશિયાડ'માંથી ધણું જ પ્રેરણાકર મળી રહેશે એ નહીં. પણ એટલું જ પૂરતું નથી. બધાન અને ફિતિપાઠ-ક્રમને વાદ કરતાં બીજ દેશોમાં (આપણે ત્યાં સુધી) સરસતાને અને ખેલાડીઓને સમગ્ર આવવા માટે ખાસ કરી જ પ્રબેષ નથી; એટલું જ નહિ, પણ તેમનું મદદર પણ કદાચ માન્ય નથી દરખા. આ ઉકારીનતા ન્યાં મુખી યોગે નહિ ત્યાં મુખી વિશ્વમાં પહેંઓ-બાની આશા નિરર્થક છે. બારતમાં પશ્ચિમના સિવાય બીજે કશું જ ખેલાડીઓને કોઈ ખાસ સમજેરો અપાતી નજાઈ નથી.

વળી 'એશિયાડ'માં કોલરેવા બારતના ૧૬૭ ખેલાડીમાં એકે ય યુવશતી જવારો ન હોય એ કું બોલી હું; ખરવાત કે રમતો તરફની યુવશતીની કહારીનતા આમ કદાચ બીજી પ્રતિભામાં હેવલ-રૂપ બની ચઈ છે. કબલ કરીએ કે આપણી પાસે બેઠકો તેરહો સમજરા નથી, મેરાંકે બીજોને નથી, કાપનો પણ નથી; પરંતુ એતો આપણે સો ભાળીએ જ બીજોને નથી. આખરકલતની પરીકાર કરી અને યોજનાએ પણ યીએ છીએ; પણ કરી જંગીર પ્રથમ કામ નજાવા નથી. મનીલામાં રમાનારી આશાથી એશિયાડમાં યું કોઈ જ યુવશતી નહિ ન્ય?

કલા અને ઉદ્યોગ

લેખક
રવિશંકર રાવજી

દક્ષિણ દિગ્ગંધી આરતી

પુરાણી વસ્તુઓનાં એકાદ સંબંધરૂપાન મેળાતો વળે મળ્યા દશો ન્નવદિતો છે પુરાણી કલાઓ ને કાળથી તે સમ બધામાં દશે. તેમાં વિવિધ પ્રકારના પ્રસંગોનાં વર્ણનોમાં રૂપાળાં બરો, કાટકોમયા, રંગરંગીન વસ્ત્રો, ચોકીઓ, અમનવા નાગબાજા અને કારોની શોભા, ધરના ટોડાકા વપર કોતરેલાં પશુપંખીઓ, હિંદોળા-ખટો, ગીત વગેરેનાં ચાકલા-તોરણો, તેમજ સુંદર બેઠકો અને ખનપતાકાવાળાં વિમાન-વાદનો વગેરેનાં વર્ણનો હવેનાં કો કવિઓની કવિતા રશે થકે છે. માનવજાતિએ હાથનાં આંગળીથી કાઢ કામ કીધું ત્યારી કાટકું કે લેખાં તેણે કલ્પનાથી કીધું નથી રખાનાં કરી ન દોષ ને પાછળથી તે પર રૂંધ અને નકરથી મૂક્યાં ન દોષ

હવેનાં વર્ષ પહેલાંનાં નેમથી માનવીએ વાજમાં ગોસવાની ઘાટકાંની સગી વપર હરખુંડે કોં, સુધે કે ચોરની આપતિ પાડવા પછી ને તેની પૂર્ણતા માની છે. હવેનાં દન પત્રોથી શી બંધામીલા હાજિસ. સુધેર અને આકીરિયાનાં ખંડેર-ગંદપી ગાત પશુ-પરિભ્રમ નથી, મેના પશુધરે પશુધર પર સુલટિનાં રીકકુળી સંસ્કૃતિને ઇતિહાસ આદેખ્યો છે. સંસ્કૃતિની વાતો કરનારાઓ આને તેા પુરતરે ને કામજના યોઠવા લઇને મળ્યાં દરે છે, અથર વીંતપરનાં છાપેલાં પિત્તો કે ફેટિંગ મૂક્યાં લઇને સંસ્કૃતિને દેવાદ અનુભવે છે; પણ તેઓ કાલે ન વિચારે દરે છે કે આપ આનાએ પ્રગરેલી સંસ્કૃતિને કાલ તેા છેલાં ૨૦૦-૫૦૦ વર્ષનો છે તે પહેલાં હવેનાં વર્ષના માનવસંસ્કારમાં તેા ઇવનના પ્રત્યેક વર્ષવાર-માં, પ્રત્યેક પદાર્થમાં સંસ્કૃતિનાં રૂપો દાસ

પેરેસવાના આરતી
(વતનની કલાઓ કુલી
અમળી ખાનુ-પર્યાયુતે અને સુરોમનોની સમગ્રણુ મિલાવરવાળું કોરેનમખાંની ખલી)

સો-રથેનો વગલવાસ મહેલી રહો દતો; કળા અને ઉદ્યોગ એકબીજાની વાળી કીવલાં દતાં. ભૂમિ વળ કપર કુઆરને માકડો મોડાથી કે વરત તેમાં આંખમાંથી ધડાનાં વેરાન ને આ-જાન પર મુંઠેલીઓનાં દેવતાચિત્રોનાં પ્રસાદ પામશે. કીટ, શ્રીસ, તરીસર, ચોન અને કારતના પ્રાચીન ધડાએ નજરની કળા-સમૃદ્ધિ બન્યા છે. પાણી બરવાનાં પત્રો ન્ન માત્ર નદિ પણ પૂવનાને, વડપાનો વગેરે પણ માનવીની પ્રિય સામનાનાં વચરથી જળી મળ્યાં આંકરે, માળાઓ, કટિંગખડાઓ તેમજ વજ્રયુગના આજવાની સાથે કૂત-નેલી અને ચિત્રસાતો માનવ ઉદ્યોગોને સળેક પતિવાર કદી રાકાય. કાઢ સાથે ઉદ્યોગ અને કલાનો સંબંધ દરપો નથી.

પણ હવેનાં વર્ષનાં કો મુળક સંપર્કનેાં મેંત ઉઠેલાં ઘોડાં ન્ન વર્ષોમાં માલુસની ન્ન શોધાવી આવી ગયા છે.

ધોનાં વડોએ ઉદ્યોગને માલુસનાં દા-ધમાંથી હીનથી લીધાં મેટરે દાવારામત ને કુદિથી પદાર્થમાં તથા કાલમાં ને સામા-નિક તરવ ઊતરી આવતે છે મેવાની આરા નદ પદ-વેવથી નીકળી વસ્તુઓમાં વ્યક્તિ-તં કોશસ. કોશ કે ભાષના પ્રકાર કરવાનું આરાધ્ય બન-કું. પરિણામ કો આનું કે દાવ-કલોચની આખી સંસ્કૃતિનેાં વિનાસ થયો.

દાવાથી કલોચ ચાલતા ત્યારે કારીખર અને તેના માકડો વચ્ચે કો પ્રકારનો સુલખ સંબંધ રહેતો હશે. શીએનાં કારીખરોને પોતાનાં પર મગલ ગેસાદી, ધરનાં સી મા-લુગોની રંગિ, વિચાર અને પસંદગીનાં પાદ કાનતા અથવા તેમનાં વા-ભરખાનાંમાં નજરે પડતા નખનાં કાપલ. તેથી કાપલિતિઓમાં જનાવનાર અને વાપરનારો સંબંધ બદલ ગતો અને જતામાં કારીખરી-લી પરખમુદિ આચોઆપ રેખાલી. કો વખતે પ્રત્યે ન્ન કારીખરની કામગત અને વસ્તુની રચના સમગ્ર રાસતો.

વંચનાં સુખમાં પરિશિવિત બદલાવ છે. વંચ માત્ર કાલવાનું એક સાધન છે; પણ તે

કોલોનિયલ કાળની
અધિકાર ગુરમી

તેા પેટા ન્નમાંમાં એક ન્ન પ્રકારનું ઉત્પાદન કરવાની સક્તિ ધરાવે છે. આડું પ્રબળ સાધન માલુસોએ ન્ન ઉત્પાદન કીધું છે, અને એક માલુસ તેનાં કોબરો. પર હાથ મેળવીને ને કીરાણ ભતાવતો દત્તો તેવી રીતે વંચને પણ કાળમાં દેવાની યોજનાઓ વિચારાઈ રહી છે. નિપજાત વિચારો વિતરે છે કે વિશાળ પાયા પર માત્ર તૈયાર કરવાની સાથે માલુસનાં ઇખનના આદરથી અને કલોચ વચ્ચે ફરી-વાર સંબંધ રચાવવા કું કરીએ તેથી સંતેષ અને આનંદની પ્રાપ્તિ થાય

આપણે તેઓએ જીએ કે કલોચની નંબજ-માં પટેલા માનવીએનાં માત્ર કીરેલ, કો આજનાં સુખને માફ નદિ મેનું કીધ તરવ સામે છે; અથવા કો કંઈ કીધું છે, કે ને માત્ર પ્રદર્શનો તથા સંપ્રદરખનોમા પરી રાખવાનું

કપરની મરિનમાંનાં રંગમાં વિશાળ-પાન.
(કેપ્રેલ ૧૯૫૧) ૧૧૬

કેશલીની

ચુલ દાત

છાં એમાં રસ લેતારા કોણ અને કેટલા ? પુરતો વાચવાની નવરાશ હોય તે વળી તેમાંથી નળી કે પ્રાચીન ભારત, ગ્રીસ કે ખ્રીસ્તમાં એક જાત સરકતિ અને સૌંદર્ય હતી, અને એ સૌંદર્ય ઉછાં જોરાં વર્ષમાં યંત્રો આવતાં અલોપ થઈ જતાં. થોડા મીઠંતો અને સરકારોએ વળી પ્રાચીન ખરેખરાથી થોડા ચેરવિષે નમૂના લાવી સમઢરયાને પળુ બનાવી દોષાં, પરંતુ ખિતરમાં કામ કરતાં એવાને, મિલતા કામદારો કે રહેદોની ના બીક કરતાં લોકોમાંથી કોઈને સંમહોનાં સૌંદર્ય મેતાની પડી નથી.

લગનીનો

પાનનો ઢબો

સંપત, મોની અને સપાટમાં મુખાં માનવીએ રસરતિ લાખવી તેને કલાથી અંકિત કરી છે.

રેખજોરાં જનરોમાં મોદોના નવા નવા ઘાટ આપણે મેળવે છીએ. ટેલીફોન, રેડિયો અને એકાદીન વપરાશના પદાર્થોમાં પ્લાસ્ટિક જેવી નવી રસાવાળી બનાવટો અને નવાં નરૂંયાં આપણે મેળવે છીએ. એ બધાની પાછળ જે વર્તો છે તે ગણાવીએ તો સહાર્દહાર ચાકસાઈ, સાડી આકૃતિ, રચનામાં કરકસર અને નરૂંચેયું સુરોભન પણ દેખાશે.

આપણે નળીએ છીએ કે ઔદ્યોગિક બનાવટો. ચાલુ વપરાશ અને વપરાયના હેતુ માટે બનાવેલી હોય છે, જેલે તેટલું મુખ્ય લક્ષણ તો એ ન હોય કે તેમાંથી કે કાચ કરવાડું છે તે સમગ્રપૂર્વક અને સરસરતિ થઈ મેળવે એ પછી જ, તેના પ્રતિ માણસને

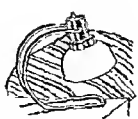
રાકો તેમ નથી. ને જલ્દારો અને આકૃતિ એ અમુક યુગમાં રોજાનાં ઢાં, તે પછીનાં યુગમાં રચનાત્મિક રીતે બદલાતાં જતાં છે.

પ્રત્યેક યુગે યુગના ઘડોગની બનાવટોમાં તે તે યુગના ચાલુ છવનમાં લાગ લાગે અને સારો રોખાં હોઈ એની છાપ પ્રકટી નેકરે. આની કાજી રાખતી તે એ બનાવટો બહાર પાડનાર માલિકો ને કારીગરોના જ હોવાની વાત છે. જેલે તેમના મનમાં એવો ખડો હોવા મેળવે કે તેમના નમૂનામાં વપરાતા પદાર્થોની રચના અને આકારમાં કોઈ પણ નવતરું પુરાગણ તથા સિધિલતા ન આવે.

આપણે મેળું કે હવે કોલેકા કારીગર કે કોલેકો કારખાનદાર દુનિયાની વધતી નવી માગણીને પહોંચી શકે તેમ નથી અને સંખ્યાં

સાધન વાપર્યે ન હરકો છે. સાથે ખોલે એ પશુ બધ છે કે સંધ્યા પર ચઢાવેલા નમુને ખરણ છે એટલે આકૃતિમાંથી આપર વધુ પડતા અસંકારવાળો તેમજ નળગાંધારી બનાવટનો યથો તે તેના પરિણામો કુદ્યોમ પાછળ નક્કાત સર્વે પરિવારને શોષણું પડે છે; એટલું નહિ પણ કોઈ ધનધાણી કે મૂંબના હાથમાં ચંચર ખેડું હોય તેો કલાને દેશવટો દેવાઈને કદરૂપ આકારો અને બનાવટોને ફેલાવો મોટા પ્રમાણમાં થઈ નય ને લોકોને હઠથી જતુઓ વાપરવાનો ચેપ લાગે તથા સુરક્ષિતો નાશ પામે. પશુને કલાત સિદ્ધાંતો પ્રમાણે વર્ગીકરણ સુધરવા, વ્યવસ્થિત રચના તેમજ વપરાશમાં પૂર્ણ સમયવાળા બનાવવામાં આવે તેો તે પ્રધાનની રીતિએ સાબકાં તેમજ પ્રમતની સંસ્કૃતિમાં અભિવ્યક્તિ કરનાર બને.

સામાન્ય માણસ પશુ તેના રોજની વપરાશના પદાર્થો સમજાવ્યો ને સાથે સુંદર ધારતા વાંપરી સકે કહેવા આદર્શ આજના હૃદયોપવિચિત્રો દોહોનેલેઈએ તેમની નલરેમાં માત્ર વેચાણ કરનારની શક્તિ જ ન હોય, પણ નહેર જનતાને શક્તિ, સરતાઈ અને શોભાવાળી વસ્તુ પહોંચાડવાની તેમની ક્ષમ છે. આ હેતુ પાર પાડવાને બનાવટનો અર્થ સમજનારા સર્વે કલાકારોને સાથ મેળવવા તેમણે આમકદ સાધવો પડશે, ક્યા કળાકારની લાલીમ અને સમજ માટે ચે.અ. સંસ્થાએ નિર્માણ કરવી પડશે અને તે માટેના બર્લમાં સરકારે પ્રત્યેક પૂર્ણ સાથ આપવો નેલેઈ આપણા કલોગમાં ને કોઈ શીડી આપી હોય તેો તે કપાચનાને અચ્ચક અને પારાળ વાતુઓનો વપરાશ છે. તે સાથે કારીએનાં યોજાવટીન નિરાસયુક છે કે ક્યારપટીવાળા લતા નાજુક કરવા નેલેઈ. તેમનાં શિશુઓ, લાલીમ તેમજ જનન

સુધારણના અમારે નેમની પાસેથી કલ્પનાવાવટોની આસાં વ્યર્થ છે.

પશુ આપણે ધીરજ રાખી પડશે. રાડનાં દસ હજાર વર્ષના ઇતિહાસ પછી હજી હાથમાં છેલ્લા દોઢરો વર્ષમાં ને ચંચરમે આપણા જનનમાં પ્રવેશ કર્યો છે. તેમાં પશુ છેલ્લાં ત્રીસ વર્ષોનું આગમણ જનતામાં એક ગામનારિક કામિત કરી રહ્યું છે. તેને લીધે આપણે અન્યથા આધારિક જનધારણપરથી લગી બધા છીએ, ને સૌથી સર્વત્રની પાણીરક નીચી વિવૃસ પડી ગયા છીએ. આપણે જડકી સમજ બનતું એવો અને આપણા કલાકારો અને કારીએનાં લાલીમ અપી ચેત પાસેથી કેદકદ કાગ લેતા કરવા પડશે.

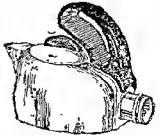
ચંચરો કપાચને વર્ષા કે લાવ કાપવાની શક્તિ અપવા હાથકૃતિઓની નકલ માટે થાય તે નિદનીય ગણાવું નેલેઈ. વળી ચંચરો કાગ કદરૂપી અને આંધળી વસ્તુઓનું ઉત્પન્ન કાચવાના નોકરા નીચે મુકવું નેલેઈ. કોઈને અડવતા કોઈ રીતે નેમની કામ ને નહિ તેવું અસ્વિત્તવ હશે ત્યાં સુધી તેની ગણતરી અને માડી અચર પ્રત્યેક કરેક પર ને કપાચની નેમ મેલવી ખાશે. ચંચરો કાગ કલાત્મક સુંદર વસ્તુઓ સમજાવે જનતાને નચ્ચાંબક મળવી થશે ત્યારે પરાધરમાં જનતાને નવી હવા મળશે.

માનનીની કેળવણીમાં દરેક પ્રકારનાં સ્વરૂપો દ્વારા સૌંદર્યબુદ્ધિને વિકાસ કરવો જરૂર પડે છે. શિશુવયથી ને આગકોને

પ્રત્યેક પદાર્થ લપાસવાની, સરખાવવાની તથા તેની કિમત સમજવાની લાલીમ મળવી નેલેઈ. આંખની આંખો શક્તિ તેના જનને કલ્પના બુદ્ધિને આપવાની થશે. માણસે બનાવેલ કે કદરેલ સર્વેક સૌંદર્ય પ્રતિ આપણે ક્યાં ક્યાં અંધી તેના નેત્રિક બંધારણમાં થે ધણેક મોડરવતો ફાળો મળે છે. લોકો રોજની વપરાશ માટે ને પદાર્થો બેગા કરે છે તે બધા સુંદર ધારવાળા હોય તેો તેના દર્શનથી આનંદ થાય છે અને સાધારણ આંખો કે કલાત બોલો કે દૂર થઈ શકે છે. ક્યા અને કેટલા બંધારમાં થોડા કે વધુને અંશે જાણો કિરેસો કે અચર છે તેનો વિચાર કરો; તે વરે બંધાકલોગમાં કેટલો કામ જાણે છે તે પણ જુઓ; પછી દેશવરમાં કલાની નવી લાલીમ અને સિદ્ધિનો કાફી મોડોનાં શિશુઓમાં કામચ કરો, તે પછી ખાસી થશે કે યધામાં તે કેટલું ફળદાતા બને છે. બીજી પ્રત્યેક નેલેઈ શકી છે કે કલાના સંપર્કથી તેમના કલ્પાગંધધારમાં તેઓ આપણા દેશના કલ્પાગંધધારો કરતા વધારે લાભ મેળવી શકે છે.

ચંચરોનાં પ્રબળ સાધનોથી સમજ અને વ્યાપક શક્તિ ધરાવતા આજનાં હૃદયો ધારે તેો કલાની જવાબસિદ્ધ વસ્તુ હાથ જનતા કપાચ પ્રસારી રહે. સૌથી અસરકારક સાધન તેમની પાસે આપણે છે. ને હૃદયોની આગાહી માટે પણ એજાએ માગે છે. નમરો, ધરો અને પ્રગથોમાં વ્યવહારની સમજતા, સમજવટતા, સાદાઈ અને ઠકાઈ પણ સાથે સૌંદર્ય પણ રોજના જનતા વપરાશ અને દર્શન માટે મેળવવાથી યોગ્ય સુખ અને આનંદ મળતાં પ્રત્યેક શક્તિ અને કદરૂપ મળશે. કલા અને કલોગને સંબંધ એટલા ખાતર ખાસ આપણેક બને છે.

(એલિસ ટ્રિપ્પા રેડિયોના સોન-વર્થો)

ચંચરુપ આજના પછી રોજના વ્યવહાર અને વપરાશની યોગ્ય કારણતામાં મોટા જથ્થામાં બનવા માંડી, તેમાં પશુ માનનીએ ચંચરની બનાવટની વિચિત્રતાઓ દોષોને કલાનાં નૂતન સ્વરૂપો કરે કામચ કરી છે. એ પ્રથેલનકુપ (functional) કલામાં, ને તે વસ્તુ પોતાની કાર્યગીરી વધુમાં વધુ પ્રમાણમાં, સરળતાથી ને સમજવટપૂર્વક આપવા સાથે આજનાં એકી જગ્યા કેમ રહે અને મેત-ક્યારને દૂર પાછીને સેકાઇબક ને કાચવર્તેક કાગ કેમ કરી કાચવ એવા વિચારપૂર્વકની સાલી સુધરવા આપવાના પ્રયત્ન થાય છે. તેને અંધેશમાં 'ફંક્શનલિસ્ટ' કહે છે. કપાચ કાળી ખાલુથી એવી ટ્રીમ લાઈડ હસી, ટાઈપસટર અને આની કિટલીમાં ચિત્રો આપ્યાં છે. મળાને એવો ટેગસંજ છે.

સોલ વરસની વધે, ચિત્તે બંધનાર પાતાનું કાકાની કકાનમાં કામે લાગ્યા ખાદ પછીથી લઈને અને પાલીસના ભાણીના કલાચિકેતા શાપિલની પેટીમાં સજ્જ કામગીરી બલબનાર બાન મોંઘની ચિત્તે કુમારવધથી ને કેન્ડા-બલ્લેસી હતી; અને રૂઢ વરસની વધે રાત્રસ-ગેઈમાં તેણે કલાશિક તરફ કામ પણ કરેલું હતું. પણ તેણે ચીતરવા તેા મોંઘુ' લગભગ ૧૮૮૦થી. આપણને રાક કરેલાં એ આલેખનેમાં પ્રથમથી ને બે મળ અને ચોટ દર્શાવે તેના નમૂનાથી આ 'એનમલ્સ'નું આરોગ્ય-ફોન છે.

સા

કલાકાર વિન્સેન્ટ વાન ગૌઘ

કેન્ડાસ વરસના કછળ અને કળાસ, તથા નદે-મત અને તિતિસામયો અસ્થિર અને ઉપેક્ષિત જીવનમાં માત્ર દસ ને વરસ ચિત્રકામ કરી જનાર કલાકાર વિન્સેન્ટ વાન ગૌઘની નાગના પથિયો દેશોમાં આને અસાધારણ છે પ્રકાશનો નલ્લે પૂલની હોય એમ, ભલ્લવ્યમાન રંગભવનથી ભરેલાં ચિત્રોની એની રૂઢિ અને શૈલી એની આગવી હતી. છતાં એના જીવનકાળ દરમિયાન એની એટલી ઉપેક્ષા થયેલી કે એને પોતાને પણ કદપતા નહિ દોષ કે મુદ્દા પછી સાઠ વર્ષે એની આટલી મોટી કદર થયો. એ જીવિતો દત્તો ત્યારે એનાં ચિત્રોનો કોઈ ભાવ પણ ધૂતું નહિ; અને આજે ?

ચોડા ને સમય પર એના દર તૈલચિત્રો અને ૧૭ આલેખોનું એક પ્રદર્શન ન્યૂ યૉર્કના નગરનિખાત મેટ્રોપોલિટન મ્યુઝિયમ ઓફ ફાઈન આર્ટ્સમાં ગોઠવાયું હતું. તેર અડવાડિયામાં ત્રણેક લાખ લોકોએ એ જોયું। અમેરિકાનાં પ્રદર્શનોના ઇતિહાસમાં આટલી મોટી હાજરી આજ સુધી કોઈ એક ને વ્યક્તિના પ્રદર્શનમાં નથી થઈ.

એની કળાનો અભ્યાસ કરેલા એટલે ખુદ એના અંગત જીવનનો ને અભ્યાસ કરેલો, અને એનું એ અંગત જીવન એટલે એક રમણે લખાયું છે તેમ) રંગપીછીનું કલારત જીવન નહિ : 'His story is not that of an eye, a palette, a brush, but the tale of a lonely heart which beat within the walls of a

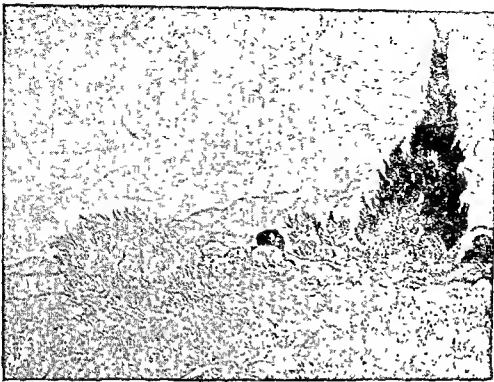
dark prison longed for and suffering without knowing why. કોઈ અંધારદોહથીમાં કેઈ પુરાણું દોષ એમ એનું હૃદય કોઈ અલભી આરમ્ભ અને યાતનાનું માર્ગ જુધા ને કરવું હતું અને એ વેદનામરી પોતાની જામિયાં અને મનોભાવનાઓ ચિત્રો દ્વારા વ્યક્ત કરીને ને એણે આત્મસંતોષ મેળવ્યો છે. કપાના ઇતિહાસમાં ભાગ્યે ને કોઈ કલાકાર એવો દરો નેણે વિન્સેન્ટની માફક કદિગત વિષયો ઊંડી પોતાની આસપાસ પથરાએલા જીવનમાંથી સૌંદર્ય, કડલા અને ભાવનાને ને પકડી ચીતરવા શક્યામણ કરી દરો. એણે કદિ પ્રમાણે શોડાં ધાર્મિક ચિત્રો પણ આલેખ્યાં છે; પરંતુ એમાં નસાયે બળ નથી. પેણ એણે ને પ્રાકૃતિક દરશો, મામજીનોની તરનીરો, રવ-હરને દોરેલી પોતાની તરનીરો, પદાર્થચિત્રો અને સાદા રાત્રિના જીવનનાં આલેખોનો રથો છે એમાં અરુ બળ છે, —ભણે ખુદ જીવન પળકે છે. હારણે એની પાછળ પોતાના વિષયની ટીલ સવેદના હતી એ ન્યારે કામગીરો ને કિસાનોનાં ચિત્રો દોરતો ત્યારે એપની સાથે —એમની વચ્ચેવચ નેધ એમની મારફત રહેતો. પ્રાકૃતિક દરશો દોરતો ત્યારે પ્રકૃતિની ગોદમાં તલ્લીન થઈ જતો; વહેલી સવારથી જમે કેનવાસ ને દાયમા રંગસામગ્રી લઈ કલાકોના કલાકો ધરતીની છાતી ખૂંદતો એ રખડતો ને ચિત્રો કરતો.

લેખક : કાન્તિલાલ રાહા

નિજ આંતરવ્યથા ને સૌંદર્યપિપાસાને દિલની વેદના જેટલી ને દારુણતાથી રંગના લયકા વહે કેનવાસ પર ઠાલવી ગએલા કલાકારનું કરુણ જીવનચિત્ર

હોલ્ડેન્ડની બામ સમ-
ભય સપાટ છે અને સિ-
તિબદ્ધતા સુધી પધરા-
એલાં રક્તો આંખોને એક
વસ્તુથી છપ્પર દોરતા-
એક સિતિબદ્ધતા સુધી
ખેંચી ભય છે. સપાટ પદ
કપર સર્પાકારે પુખ્તી-
પુખ્તી દ્રવ્ય સિતિબદ્ધતા
આંખની નિરાશની આ-
રમણીયતાની વિનંતી-
પર ખૂબ અસર થએલી.
એણે આવા વિશાળ બ-
ધિવિગતારદશાવતામ્બુ
ચિત્રો કર્યા છે. એના
નમૂના રૂપ એનું “હિ-
યાલો પિતરો” નામનું
વિષ્ણવાત ચિત્ર પાછળ
છાપ્યું છે. આ શીષ્યોનો
એની ન હતી; બદલ દેવ
કલાકારોની હતી. પણ
એણે એ પદ્ધતિનો હોર
હૃદયે ઉપયોગ કર્યો છે.

ફિન્ટેશીઆ (પામલખાનામ) હતો, ત્યારે વાન કોપે સર્ગનાં આંખનાં પછાલ ચિત્રો કરેલાં માનસશાસ્ત્રીઓ કરે છે નાંકડિયા
રફતા એવા કુદ્દાખાખા એ ચિત્રો એના હૃદયમાં ને શૂન્ય એકાંતમાં તેની ભયના અને અવિગત પ્રગટિત કરે છે.

કરતો અને એમની બધી રીતો કરતો. ફિન્ટવાની સારી વસ્તુઓનો
“ને ધનનો મોહ છોડી એણે હવે એક પ્રકારનો દેશસ્થ લીધો, અને
નૃસિની સાથે જ. એમનાં ખડિયેર નેવા ગ્રપકામાં જ હવે એ
દેવા લાગ્યો. પણ આ વધુ વાલ્યુ નહિ. આર્થિક મુશ્કેલી એને સતા-
વી હતી એટલે એ ચિત્રકળા તરફ વળ્યો અને માર્લર-આકૃતિઓના
અનન્ય પાયારૂપ Anatomy (સારીરચના)નો અભ્યાસ શરૂ
સાથેસાથે ફોક્સ-આરકોસ વડે ચીતરાતાં આંખોનો અને
ચિત્રો પણ શરૂ કરી દીધા. આ અભ્યાસ શરૂની પણ મદદ વિના
જો શરૂ કરેલો. એટલે એ આપ-સાધનાએ આગળ વધેલા ચિત્રકાર
તો એ પિતરોમા, ફિસાનોના ધરમાર ને મન્ડેરોનાં કુલકામાં જ
આંખોનાં કરી લાવતો અને પછી એ ઉપરથી ચિત્રો તૈયાર
રતો એનાં એ આંખોનો વેગીસી રેખાઓમાં વળનદાર ને વિષય
રૂપ હતો. “The Reaper” નામનું એનું પ્રૌઢમ જીવો આ સાચું
ત્ર) એનો પુરાવો આપશે. એમાં સારીની ગેળાઈ અને વજન
parcoul strokes વડે ઊંચા-પ્રકાશ ઉપભવીને વધુ કરવામાં
લગ્યાં છે. એનાં પ્રૌઢગીમાં સારંગી અને ભય છે. ફેટામાન્ડની માફક
ત્ર નાંક ન કરતાં એ પાત્રની શાકાહિતા લાવવા માટે આંખોના
અતિશયોક્તિની આત્મા જવા વધારતો.

ચેતાનાં તૈરચિત્રોની શરૂઆત એણે હોલ્ડેન્ડની ચિત્રકૃતિ પ્રમાણે
કરેલી. હોલ્ડેન્ડની વાદળોની કુતુબે કાણે ત્યાંના કલાકારોનાં
ચિત્રોમાંનાં, ગરબોમાં રંગોનાં દોષ છે વિન્ટોન્ડનાં શરૂનાં ચિત્રોમાં
આવી યેરા તપખીરિયા તથા આસમાની રંગોની ગદાશ દેખાય છે.
પણ રંગધેરા તેનો આત્મા ભેતભેતમાં આ કલિગીથી છૂટી ગયો

૧૧૪ (એપ્રિલ ૧૯૫૧)

હોલ્ડેન્ડનાં એ વાતો-
માખેરે કરતો. એણે રૂપ

વખત એકમાત્રથી બીજો મારાપોતાનો રૂઢિચોંસાઈલાખા. આગળ એકે
ચિત્રો દોરવામાં બંધરત હતો છતાં એના મનને પૂરી સાતિ ન હતી. એને
પ્રેમ હતોતો હતો અને કોઈ એણે પાત્ર ભેટઈ હતું એને એ પોતાના
પ્રેમથી નબળાની રીતે. અચાનક એને આઈ એક છી સાથે એક-
ખાલુ થઈ અને એને એકબીજા પ્રત્યે આકર્ષાયાં. પેત્રી એને એક
નાનું બાળક પણ હતું. વિન્ટોન્ડ એના નિમિત્ત પ્રેમથી સાંધિ અલ-
ભવતો. પણ એકો લગ્ન કરવાનાં હતાં એના થોડા સમય પહેલાં
જ વિન્ટોન્ડને બધું થઈ કે એ તો એક વેચા છે છતાં, પણ એને
હૃદયની વિશાળતા બતાવી અને લગ્નનું વચન આપ્યું. પણ એક
લિપ્ત થઈ એની વાત આંખોને રોકે દેખે માત્રી મદ. આ પછી એ
એકબીજા સીના પ્રેમમાં પડ્યો. પણ પ્રેમના બૂખ્યા આ કલાકારને
હવે આમલોકોએ પાત્રલ કરાની ગાય બહાર કાઢી મળ્યાં આંખો
હૃદયે વિન્ટોન્ડ હોર્મિડ છોડી ફરી પારીસનું સરખું લીધું.

પારીસમાં એનો સહારો દેતાજી ભાઈ થીએ એને ફૂંક આપવા
તબ્બર હતો. વિન્ટોન્ડનાં એ આખર સુધી મિત્ર રહ્યો વિન્ટોન્ડ એને
કાળો લખીલખી પોતાના છપ્પનની બધી હજીરતો કરેતો. એ સોડો
પરો એ થીએને ન લખાયા હોત તે બાદે એનું બેન્ડિગત શરૂ
બધુવું સરખ ન બન્યું હોત વિન્ટોન્ડ એક કોટી આંખોથી અને
ચિત્રકળા આરંભી દીધી. થીઓ એને માનિક મદદ આપતો એ
ચિત્રો કરેતો અને ચિત્ર પૂરે થતાં જ આખરી દુકાને લેવાવા રાખી
આપતો—એ આશાએને વેચાતો તો ચોતે થીએને આર્થિક જવાબ-
દારીથી થોડો મુજબ કરી શકે. પણ એનું એ રચન રચન જ રફ
પારીસમાં એનો કોઈ બાપ પડતું નહિ. (અનુમંધાન પૃષ્ઠ ૧૨૦થી)

વાર્તા પૂરી ન થાય ત્યાં સુધી જેની કલ્પના પણ નહિ આવે એવી

અકળ વેરતૃપ્તિ

વિશ્વાત લેખક 'લૅક પેડન'ની વાર્તા ઉપરથી અનુવાદક
મગનલાલ ખડિયા

રખાઈ, અલગથી, સાહસિક તથા નાનાં પશુ પ્રાણીઓના મિલનથી મુગાર એવી
જાતની, અને સૌમાયક અનુભવથી રમવાથી ઇચ્છાની પદ્ધતિથી ચમકાર
વાળાંમાંથી પુરોપ અમેરિકાના ખયાનનામાં આવેલાં અમેરિકન લેખક લૅક પેડન
એની નાણીસ વરસની નિઃસીમ્હા જે (૧૮૭૨-૧૯૧૬) એના ઇલન જે ન
સાહસીકી કથાઓના થવા પુરવઠા મૂકના ગયો. ૧. પ્રાદેશ તેમને માટે થોડાક
જેની વાટી ૨ ડોલર ગાંધ પ રોજ, ૩ પીપલ એલ ૪ એમિસ, ૫ કોલ
અંક ૬ વાલ્ડેન ૭ રી રી, ૮ મુન કેલેસ, ૯ ડોલર ૧૦ માર્ગિન ૧૧ લેલેઈ,
માર્ગિન ૧૨ મ મૂલિની એલ કો. ૧૩ રીસ એલ ૧૪ લેલે ૧૫ મુન

સ વેડેસમાં એ ચિત્તા એકાવાવાનુંકામ કરતો. પણ એને
જીવો તો તમને આશ્ચર્ય ન થાય કે આ માણસ આનું
હૃદયબોધક કામ કરી શકતો હશે કે એની આંખો સ્વપ્નતત્ત્વની જેની
હતી: બધું આનુભાવની વસ્તુઓની પરવા કર્યા વગર એ કોઈક
ફર ફરતું જોતો ન હોય. એને અવાજ તરબૂતના અવાજ જેવો મુઠું
હતો. વળી તેમાં સદેશ દિલ્હીની છાંટ વરતાતી. એનું જામડું,
બધું તેનામાં કોઈ જાંડું ફરે છુપાઈ જઈ જાય. તેની કમર અને નિતંબ
સાંકડાં હતાં. ખસા પણ સાંકડા હતા. ચરીરે પીળો અને દુઃખના
ભાર કરતાં કોઈ ગાયુર-ચુકુ અવાજી પીડાતો હોય જેવો તે દેખાતો.
પણ છતાં સરકસના લંબને કસોડસ જેની જોડેલા પ્રેક્ષકમણીએ
એકએક તેના ચિત્તા સાથેના એકાથી ક્લિષ્ઠકાં દેખાંત પામી જતો.
આવા અદ્ભુત એકા કરનાર એ એકાથી પાસેથી એના સર-
કસના અનુભવની કોઈક એવી વાત ક્લાવવા હું મધી રહ્યો હતો
કે જોમાંથી એકા સરસ વાર્તા નિપજાવે. પૂરા એક કલાકથી એ
માટે હું તેની સાથે અલકમલકની વાતો કર્યે ન રાખતો હતો. પણ
ત્યાં સુધીમાં ફક્ત એટલું જ નહીં શક્યો કે એનાના અદ્ભુત એકા-
ના મુળમાં રહેલા, એવાના જ્ઞાનતંત્રો કે કપરના સામર્થ્યના બદલા
પૂર્વાં નાણાં તેને સરકસના વ્યવસ્થાપકો પાસેથી માંગ્યાં મળતાં.
પ્રેક્ષકોની દૃષ્ટિને દેખાત પમાડતા તેના આ ઘંધામાં તેને હવે કોઈ
રસ કે રોમાંચ એનું જામડું નહોતું. નહોતું કોઈ સાહસ નહોતું, કે
નહોતા નજીવા તેના ક્લિષ્ઠકાવનારા પ્રેક્ષકો. ઇલન નહિ હવે એક-
ધાકે અને કંઠાજાએ જાળી ચડું ફરતું. એવાની કલ્પનાસાક્ષિને હોતો
એનું કાંઈ ન તેને મન એમાં રહ્યું નહોતું.

સિંહોડાં અને, સિંહો સાથે પણ તે ધણુ જાણડખો હતો. એમાં
કોઈ ન જાણે વાત નથી. ફક્ત, ગાન-જાંત રાજવાનું. એક સાધારણ
દુકામી ગમે તેવા સિંહને પણ તે સાત પાડી શકે. એક વાર એક
સિંહની સાથે તેને અર્ધો કલાક લડતું પડ્યું. સિંહ ધરો એટલે એ
એના નાક પર ફેંકાઈ. સિંહ ચાલાકી કરવા નય ને માણું નીચે
રાખી ધસે તો એક પગ ઊંચો કરવાનો; એટલે સિંહ પગ પકડવા
માણું ઉચકે કે તરત પાણું નાક પર ફેંકાવાનું. સહેલું ને સરું.
એવાની સ્વખશાસ આંખોને દુઢ્ઢર ખાંડી રાખીને મંદ-મુઠું

સમજવાહુધી આ બધી વાતો કરતાં તેણે એવાના મા અને દેખાડ્યા.
એ હો હો! કેટલેક વાર એમાં એક તો તાલે જ વાખતા પળતો
હતો. ખમાચાથી માંસનો લોખો કાઢીને ઘાઠે કાઢાડકા સુધી પહોંચી
ગયા હોતો. એના ઠાઠનાં કાઠાંબંધ માંસાં પીધાં ને એમાં, એમાં
કેળી નીચેનો એનો જમણો હાથ જેવો તો એમ જ લાગે કે એ
હાથ બધે કંઈક ઘોડાવવાના વસ્ત્રમાંથી પસાર થયો ન હોય! એલ-
ના નહોરના કે હાંત એકાવાવાના ધાનાં નિશાનોની તો કાંઈ ગણવી
જ ત્યાં નહોતી પણ એને મન એની કોઈ ગણના ન નહોતી. એમાસા-
માં જુના ધા કોઈ વાર ઊભી આવી તકલીફ આપતા એટલું જ.

એમાંમાં અચાનક તેનો મહેરો પાછો ઊઠ્યો. એનું હાથડું, કે
બધેલું અચાર સુધી એકા અચી વાત કલાવવા માટે જેવો આતુર
હતો એવો જ આતુર હવે તે કો વાત સમજાવવા માટે ન હોય!
‘હું ધાંકે છું કે તમે પેલા સિંહના એવાની વાત તો સાંભળી
જ દો, એને એક પ્રેક્ષક અર્થત વિકાસરતો.’

તે અટક્યો અને ધીરજ જાળુના પાંચરાના માંસા સિંહ તરફ
જેલ રહ્યો. ‘એવો જીવારાનો હાંત દુઃખે છે.’ કહીને પાછો તેણે
વાત સર કરી :

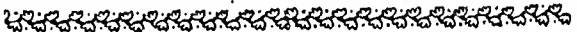
આ આસનમાં સુદાની નેમ શાંત યદને પદ્યા રહેવાનું
હોવાથી તેને શવાસન કહે છે. શવ એટલે મૃતક.
નેમ થય્યા માલુસો એકલું શીર્ષાસન કરીને તંદુરેલી સાચી
શકે છે, તેમ એક પછુ આસન ન કરી સંતપર માણસ શવાસન
કરીને થય્યા કાયદો મેળવી શકે છે. એને એકચંગાં Relaxation
(રિલેક્સેશન) કહે છે તે આ આસનથી સામાના સારી રીતે મેળવી
સાધ્ય છે. આખો દિવસ દોડધામ કે મનભૂંડ કામ કરનાર માણસ
સાંધે ઘેર આવીને આ આસનમાં થોડી મિનિટ્સ પડેલા રહે તે
તદન તાને હલે નવ્ય છે. પશ્ચિમની યજ્ઞી વ્યાયામ પદ્ધતિઓમાં
Relaxation માટે આ આસનની કેટલાક તરંગે અપાવેલા છે.
અર્થાં આસનો પછી આ આસનને એટલા માટે મુક્યામા આવ્યું
છે કે બીજાં આસનોથી લાગેલા અથા કોનાથી નિર્મૂળ થઈ નવ્ય ને
માણસ ટાઝી પૂલું રવરથતા સાથે આસનને વ્યાયામ પૂરે દરી સે.
તદન શાંત યદને આસન પર ચતા સુઈ નંબે. પ્રથમ પાસીપાસે,
અને અંધકા ગાથા રહે તેવી રીતે રાખે. હાથને પાસાની ઘાટમાં
રાખે. જાગી રીતે સુઈએ કે તરત બધા રેનાયુઓ કંઈક ઊઠા પડે
છે. સુઈ કે તરત ગયાની નીચેના ભાગથી શ્વાસાત કરવી. આંતરિક
દષ્ટિએ લજી હકાયને, ફેરસાને, પેટને, હીરવને ને અંદરના અવયવોને
શાંત થતા જોતા હોઈએ જાગી કાપના કરવી. એમ કરતા કરતા છેક

ચમની આંત્રજીભી સુધી જવું આપું ધડ એ પ્રગણે શાંત થાય
એટલે માથામાં જવું, અને ત્યાં પછુ વધુ આરામપૂર્ણ શાંતિ મળે
જોવી કાપના કરવી. આખી રીતે આખા શરીરમાં એક જે વખત
માનસિક દષ્ટિએ ફરી વળશે ત્યાં તો શરીર તદન નિશ્ચેત ને શાંત
થઈ શકશે. એક લેખકે તેા અટલે મુકી કહ્યું છે કે આ રિચતિમાં મેઘ
આપણે હાથ ઊંચકે, તેા નેમ બંધમાં એ હાથ ઊડી દેતાં નીચે
પડે છે, તેમ અહીં પછુ તે પડી જશે એમના.

આ આસન કરતા બીધ આવી જવાને પૂર્વે સંતપર છે. કોઈવાર
બીધી જવાય તેા રાગ કે ગ્રામી ન અનુભવવી. ક્રમ, આ આસન
છે અને તે કરતાં ઉધાય નહિ એટલી તો દારી રામ રી એટલે બધ.

આ આસનમાં આખો સામાન્ય રીતે બંધ રાખવાની હોય જે
આવી રીતે શરીર શાંત પડતાં મનની પ્રક્રિયા રાત પડતી નથી
અને મનભૂંડ અનેક ભવતા વિચારો આવે છે. તે બધા શાંત કરા
માટે આ આસનમાં આંગળ વધવાની દેહીક ક્રિયાઓ છે. પછુ એ
શરીર-રેવારેય ન મેળવજુ છે તે આટલેથી અટકે અને નિશ્ચાંતે
દહતાપરેક દેહી શરીરની નેમ મનને શાંત કરે તેા થાશે.

શરીરના કોષેએક કોષ અને જ્ઞાનતત્ત્વને આથી આરામ મળે કે
આ આસનથી 'દાઈ બ્રહ્મ પ્રેસર' તથા 'ધુરંધરનિધા' મળી શકે
દને પછી આપણે કેટલીક ક્રિયાઓ જોઈશું. દાસુભાષ શુક્ર

'એસિદના બેલાકીનો સોષી અદ્યુત બેય એકતા કે તે પોતાનું
માથું સિદના મોઢામાં મુકત' એ બેલાકીને ધિકારનાર પેઢો
માણસ, સિદ કષ્ટરે એ બેલાકીનું માથુ ખેલ કરતા કરતાં કરી
બાય એ જોવા માટે. ફરેકે ફરેકે બેલાકાં આવતેાં એટલા માટે તેા
એ જ્યાં જ્યાં સરકસ ફરું ત્યાં ત્યાં સરકસની પાઘળપાઘળ ફરેા.
કોમ ને એમ વરસે બીલ્યા ને તે યરડો થઈ ગયો. સિદને બેલાકી
થે ઘરડો થયો ને સિદ પછુ યરડો થયો. પછુ પેટો જોનાર યાકયો
નહિ. આખરે એક દિવસ આગલી હારમા મેસીને. પોતે એની
વધેથી રાહ જંતેતા હતા તે ખરેખાત બનજુ જોયું. સિદે માથુ બીડયું
ને કહેડારી બોલી. 'કાકરને બેલાવવા નેવું પછુ કાઈ રજી નહિ'
પોતાના બેલાકાં ચિતાને ધારેલે રથમે બેલાકીને પ્રેસકા સામે
એ રીતે એ સુધવા દાખવજુ જોતો. એ રીતે તેણે માથા સામે જોયું
અને પછી બેલાકારીથી પોતાનાં આંગળાનાં નખ તપાસવા લાગ્યો.

'એનું નામ તે ધીરજ' નેલે આગળ મલાબુઃ 'ધીરજ' રાખે
તેા તમે એ ધારતા હો તે એક દિવસ બનરથમેય થયાનું. યાવી
પછુ એ ન રીત છે. પછુ મારી નાખતા એક માણસની રીત એની
નહોની. એ માણસ પાતળો અને નાનકડો હતો.—એણે કરવતથી
વેણા ન હોવા તેનું કામ તલવાર ગળવાનું અને અંજ કસરતના
બીજા બેલાક કરવાનું હવ. તે કેન્ય હતો. 'એનું નામ દવિલે. તેને
એક સરસ પતની હતી એ બાઈ દોરડા પર આલવાનું અને તંજવા
છેક છાપરા પરથી નીચે જાગીને ફરવાનું કામ કરવી અને એ રીતે
પડતાં પડતાં અધવચે તેને કહો એની મુસદ્દે બાઈ દેખાડતી.

'દવિલેને મિત્ર નેજા દનો.—તેના હાથ એટલી ન તેજ;
અને તેનેા હાથ સિદના પંચ એટલે તેજા દનો. એક દિવસ રિજ-

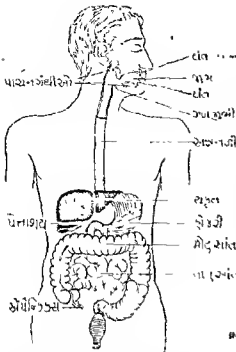
મારતરે એને ટકાખાઈ, કે એણે કાંઈક, કે એણી થે કાંઈક ખસાન
કયું; એટલે એણે સરકસના પોતાના છા ફેંકવાના બેલાકાં ન બે
રિખમરતાને છા ફેંકી દેશીને એક આદના થા સાથે જાકી ન
લીધો ને તે પછુ એટલી ઝગપથી કે રિખ મારતરે બીલાસને ઈ
ચિચારવાની થે તક મળી નહિ. ત્યાં પ્રેક્ષકોની નજરેનજર ન
એણે આદના થકમા એણી તેા સિતાબીથી છા ફેંક્યા કે રિખમારતર
ના કપડાને અડી આડીને, અને ક્યાંક તેા કપડામાં થળે પાછુ, મા
સોંસરા નીકળી જાગરી સાથે છરડીને લાકડામાં ખૂંપી મલા
સરકસના મરકરને જાને એ છા કાઢવા પડ્યા.—રિખ મરકર
પોતાના હાથે કાઢવા એટલી પછુ જ્યાં એણે રહેવા દીધી નહોતી
ત્યારથી એ દવિલેનું નામ મગાઈર થઈ ગયું. એની બીકે માણસો
એની પતની સાથે પછુ અસરક ન દેખાવા પૂરતી ન વાત કરતા.
એકે એ બાધ પછુ હતી તેા પહેલેથી છુટી. પછુ બધા દવિલેથી
ડરતા, એટલે એની પતની સાથે મૂટ લેતાં અચકતા.

'પછુ એક એકસ નામને માણસ કોમથી ડરતો નહિ. એ પુ
સિદને બેલાકી દોને નેવું કામ પછુ સિદના મોઢાં માથું નાખ
વાનું હવ. બ્રજબસા સિદના મોઢાં માથું નાખતાં પછુ તે પાંડો દે
તેવા નહોતો. છતાં એ કામ મારે તે પસંદ તો કરતો. આજરસને
ન. આમરસ મોટા, અચાચે સારો ને બેરડાપાર સિદ દનો.

'તુ તાને એટલી દડતો તેમ આંધલિસ—બોલિસ રામ. એ
એને હેડતા—છવંત કે મૂત દોઈથી ડરતો નહિ. ન પરેખ રામ ન
હતો, એમાં કાઈ મક નહોતો. દાર પીને મગ મથો હોય ને કો
મગત મગપનાર હોય તેા નીરડા સિદના પાંચરામાં ને ને સોડીથી
પછુ મદદ ચિતા તેને દેડાણે જાડી દેતો એ અને સજા આંખે નેજો

પાચનતંત્ર

ખબર છે ?
 ૧ મોઢામાંથી શરૂ થઈ ગુદા આગળ સમાપ્ત થતા આપણા મમત્ર અર્ચનનળની લંબાઈ ત્રીસ ફૂટની હોય છે.

¶ જાણ કે હેત દર્શાવતા યુગનનો આનંદ હોઠ વડે જ શાથી લેવાય છે?

¶ જૂના વખતમાં યુનો પકડી પાડવા માટે શંકાસ્પીક યુનેગારોને

सूक्ष्मं कं कंश अनाज्जनो षष्ठोऽयवडाववामां आयतो ते शाधीः

પ કેટલાકના હોઠમાં ચીંગા હોય છે, કેટલાક હોઠ ચાન્ચા કરે છે, કેટલાક તેના પર જીલ ફેરવ્યા કરે છે; કેટલાકના હોઠ નાંખી રંગના હોય છે, કેટલાકના કાળા હોય છે, તો કેટલાકના ઘડિયાળ જેવા સંકેત હોય છે,—તે શાથી ?

કાયાની કામગીરી - હૃદયનો સારથી

માં અને હોઠ

लेखक - डॉ. शिवप्रसाद त्रिवेदी

શ રીરચનાનું જ્ઞાન યતાં આપણે જીવીશું કે મુજાબી ચામડી નીચે ઢાંચેલા હેલના આ માળખામાં ફેરવાયે છે હાડકાં, અનેકાનેક માંસપેશીઓ, સંપૂર્ણબદ્ધ કાતનતંત્રો અને જલદુરબળ નાડીઓ તથા ધન અને પરાક્રી પદાર્થો આવેલાં છે. આ બધાં જીવંત કોષોના બનેલા છે. જનતાના આકૃષ્ટીઆત્મનાં શરીર અને વનરપતિઓ કેપ્ટાઇના બનેલાં જ બનેલાં હોય છે.

એ કોષોની અનેકવિધ, અગત્ય, અટપટી પણ સમતાલ ક્રિયા નિરંતર ચાલ્યા ન કરે છે. આપણે મને તે અવસ્થામાં દોઢાંએ, પણ હજારો વખત કે નહુલે-જેદેખે બહાર, કેવે કોષ પોતાનું નિયત કાર્ય કર્યે ન લય છે. આના પ્રતાપે ને આપણે જીવનકાર્યે યશસ્વિત્વ ક્યા કરે છે; માસપેશીઓની પ્રક્રિયાઓની થતી દીઘતાલ અને અધ્યાયાગ, શારીરિક ક્રિયાઓ, ચિત્તબ્યાપાર, પુનરુત્પાદન તથા જીવનની સર્વ ક્રિયાઓ માથે છે; હેઠની નિત્ય અધ્યાપાર આપ્યા કરે છે.

આ બધી ક્રિયાઓ ચલાવવાને માટે જોરક મૂકી છે. આ
પણા ખોરાકને માટે કામ તો 'બજલશુ' તરીકે વપરાય છે. કે
ધીરા દહનથી સરીખા ક્રિયાસક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, ને તેના આધારે
જીવનક્રિયાઓ થાય છે.

આહારનો વાકીનો આજ નવા કોષિ અને કોષસમૂહો જન્મ
નવામાં વપરાય છે. કામ કરતાંરતાં ઘસાવા કોષોને કે વૃદ્ધ
તંતુઓને સમારવાનું કે પુનર્જીવન આપી ફરી કાર્યસમ અનુવર્તન
કામ એ કોષ-સમૂહોને છે. આમ, ખોરાકથી જીવ કોષોનું સમારકામ
કામ છે અને નવા કોષો રચાય છે.

આ કપરાંતે જોરાકનું ત્રીજું એક અનન્ય કાગ તો છે શરીરનો વિકાસ સાધવાનું. બાળકોની શૃષ્ટિ—જીવાઈ વચ્ચે આઢારથી ન વધે છે. દેહકાગાં આઢાર એટલે પાપણ, અને પાપણ એટલે છવન. પણ આપણે જોરાક ને ‘રૂપ’માં લઈએ છીએ તે ન રૂપમાં એ

કોયાના ઉપયોગમાં નથી આવતો; પણ તેનો પરિચય (વિષય) યથા જોઈએ છે. એવાક શરીરમાં મયા બાદ તેના ઉપર પાચન ક્રિયા થવાથી તેનું ઉત્પન્ન એ ૩૫ બને છે તે 'પરિધાન' કહેવાય છે. એ પરિધાનમાંથી જ લોહી, ગાંસ, ચરબી, ખનન, ધાતુ, ટાંકાં વગેરે બંધાય છે. જે પાચન-ક્રિયામાં શરીરની કુલ ખાસ બાજી અર્થ નથી કરતી, પણ એવાના વિનિષ્ક્રિય શુદ્ધિ ક્રિયાઓ પદાર્થોમાં રૂપાંતર કરનારી શસાયણિક ક્રિયાઓ જ ખાતર ત્યાં થાય છે.

એ ક્રિયા પાશનના અવયવોમાં સાય છે આ અવયવો શરીરના
‘અનનન’ નામના વિભાગમાં સમાવેલા છે. એ ‘અનનન’ મોઝાઈ
સેર થઈ, અનનનમાં મોજાઈઓ બની, વચમાં દોઝરી આવત
નિરોત આકાર પામી, પછી હાંમાં આંદરમાં રૂપે આમન વડી થઈ
માગન સેરથી થાય છે. પુષ્પ વધના આજના અનનનની હાંઈ
એક સેરથી બીજા સેર સમીમાં ખીસ કરના દેવ છે

સરીખી આવે દિવાલો નેટી જ આ પાચાનદિયા પખાનું
 બાત અને આજળ છે. તે બે કાર્યે કપડે છે: એક તો ખીસામ
 મેરા અણુઓને 'ભાંગોને' સુગ સાદીના રૂપમાં બનાવનારું. બી
 પછા સરીખમાં કોઈ પખ પદાર્થ પ્રવાદી રૂપમાં આવ્યા પછી
 કાયેસુગ નીવડે છે. એ સિદ્ધાંત અનુસાર પહેલાં તો ખીસામના કોઈ
 પ્રવાદીમાં બેડે તો રૂપાંતર થાય છે. એ સરીખમાં કાયે ત્યાં પછી
 સરે છે અને છેક કોયેની દીવાલમાં પ્રવેશી સરે છે.

જીનું કાર્ય ખોરાકના આયુષ્યને માનવ-આયુષ્યના રૂપમાં બદલવાનું છે. ખોરાકના આયુષ્યને કૃષ, ધઉ, માંસ આદિ ભિન્નિત પ્રકારના હોય છે. આપણા સરીસૃપા કૃષ માનવ પ્રાણીના આયુષ્યને ખોરાકના ઉદ્દેશ્યે તેના ધસારાને સમાવવા માટે માનવ-પ્રાણીના આયુષ્યને ૪ મેદશ્યે, અન્ય પ્રકારના ઉપયોગમાં ના આવે. આથી, જોના આપણા હૃદયમાં જ્યાં પછી એ ખાદ્ય પદાર્થોના આયુષ્યે પહેલાં તે

“શાંખીને” મૂળ રૂપ બને છે અને યજ્ઞ તેમાંથી માનવ-પ્રાણીનું, માનવ-ચરખી અને માનવ-રચાયેલા અણુઓ બંધાય છે. રચાયેલું રૂપાંતર હજારી ભતની ખાંડમાં થાય છે. તેવ-ચરખીનું રૂપાંતર સાધુમાં ને પ્રાણીનું એમાંથી એ સિંદ્રામાં રૂપાંતર થાય છે. આ અણુ આપણા પાચનતંત્રની રાસાયણિક ક્રિયાઓ દ્વારા ન બને છે; કાંઈ પણ ભતના પાચનશાલ વગર, આપણી અણુ કે કોષના વચરે દેહમાં એ રાસાયણિક પ્રયોગશાળાની કેવી અવજન કરાય છે !

અંધીઓ

ખોરાકના અણુઓનું એ “ખાંડ-કામ” (વિભાજન) અનન્યમાં દેર દેર નિયામક જોડવાંથી અંધીઓના સ્ત્રાવ દ્વારા થાય છે. એ પાચન-અંધીઓ ભતભતના રસાયણ-રસો પેદા કરે છે. લોહી-હણ પેદા કરતી લસી-અંધીઓ વિશે આપણે જાણી ગયા એવી ન આ વળી રસાયણ ઉત્પન્ન કરતી “પાચન-અંધીઓ” હોય છે. સરીરમાં આવેલી આ બધી અંધીઓ મૂળ તેના રચનામાં એક સરખી ન હોય છે, પણ તેમાંથી પેદા થતાં “રસ” જુદાજુદા પ્રકારના હોય છે. એ અંધીઓ સરીરમાં જુદાજુદા રચના આવેલી હોય છે અને સરીરમાંનાં તેમના એ રચાન પ્રમાણે એ અંધીઓ ચાર વર્ગની હોય છે:

- (૧) સ્વચા-અંધીઓ: જેની કે અણુ ઉત્પન્ન કરનારી; પરસેવા કાઢનારી, મેદલાની ને ધાવણનું કાંઈ પેદા કરનારી અંધીઓ. આ અંધીઓના સ્ત્રાવ આગ્રહી ઉપર થાય છે.
  - (૨) પાચન-અંધીઓ: તે મોની હાથ, દોઢની અને આંતરડામાં નરૂરી પાચનરસો વગેરે બનાવે છે. તેનો સ્ત્રાવ મોં, જમ, દોઢની, આંતરડાં, શુદ્ધ અને અવજનશાળામાં થાય છે.
  - (૩) બહિર્સ્રાવી અંધીઓ (Excretory glands): ને લોહી ને બહારની દુનિયા વચ્ચેના યસાતાં દ્રવ્યોના વિનિમયનું નિયમન કરે છે. દા. ત. શુદ્ધરસો અને પ્રસેદ-અંધીઓ.
  - (૪) અંતઃસ્ત્રાવી અગર તે જોડનાર ઉત્પન્ન કરતી અંધીઓ (Endocrine glands) જેવી કે થાઈરોઈડ, પીચ્યુરરી વગેરે.
- આમાંની ખીન નમૂરની પાચન-અંધીઓના કાર્ય વિશે જાણનાં આગ્રહ આપણે તેમની રચના અણુથી નિર્ધારિત એ પૈકી “હાથ-પિરા”નું વર્ણન બધી ન અંધીઓને સરખી રીતે લાગુ પડે છે. અંધી એ વિશિષ્ટ પ્રકારના કોષોની બનેલી એક કોષણ હોય છે કે જેમાંથી આમેલા લાવનારે આયવણુ કે ફર્મેન્ટ (Ferment or Enzyme) સ્ત્રાવ થાય છે. એ સ્ત્રાવ યજ્ઞ નાની નર્વલકાષ્ટ દ્વારા પાચન અવયવોમાં પડે છે.

આયવણુ કે પાચક રસ

રસાયણશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ આપણા ખોરાકના મુખ્ય ત્રણ યજ્ઞો છે. પ્રોટીન, સ્ટાર્ચ અને તેલચરખી. લોહ, બટાસ અને દોળામાં સ્ટાર્ચ હોય છે. આ સ્ટાર્ચ વનરપતિ-સ્ટાર્ચ છે. તે આપણા સરીરમાં ગયા બાદ તેના કપર આયવણની ક્રિયાઓ થવાથી તેનું હજારી ભતની ખાંડમાં રૂપાંતર થાય છે અને તે જ્યાંકોળન-સ્ટાર્ચ રૂપે સિલ્કર અને ગાંસેરશીઓમાં ગળા થાય છે. જ્યાંકોળનનું રાસાયણિક બંધાન રજુ વનરપતિ-સ્ટાર્ચ કરતાં જુદું છે. વનરપતિ-સ્ટાર્ચનું જરા મજબૂત અને કંઈક ઝોરો હોયું છે, એટલે તેને “જ્યાંકોળન”ના રૂપમાં લાવવા માટે આયવણુ કે ફર્મેન્ટ (Ferment or Enzyme) ને શાંખીને તેનું હજારી ખાંડમાં રૂપાંતર કરવું-પડે છે. આ રૂપાંતર કરનાર “આયવણુ” છે. એ આયવણુ આપણા ખોરાકના સૂકામાં સૂકાં અણુને પણ લાંબો નાખીને તેનું રૂપાંતર કરે છે. ખુબીની વાત તો એ છે કે લૌકિક રીતે ને અણુ અવિભાજ્ય ગણાય છે તેનું આ આયવણુ વડે રાસાયણિક રીતે વિભાજન અહીં સરખાવેલી થાય છે. એ આયવણુ એક રાસા-

યણિક પદાર્થ છે. તેનાથી સ્ટાર્ચના અણુઓ તૂટે છે, તેના ઝંરો જુદા પડે છે અને તેનું કંઠારા: ઉકેલીરન, માલ્ટ સુકર, એપ-સુકર વગેરે હજારી ભતની ખાંડમાં રૂપાંતર થાય છે.

જેમ પ્રોટી ટિમેરીને ખોલવા માટેની કૃતિ તો નાનકડી ન હોય છે, તેમ વિષુદ્ધ પ્રમાણમાં ખોરાકમાં જતા ગિચ પદાર્થોને તોડવા માટે જરા નેહનું આયવણુ પડતું છે. કૃતિ જેમ વધો પર્થત થસાવા વિના કામ આપ્યા ન કરે છે, તેમ આયવણુ: પણ ખોરાકને તોડવા-ખાંચવા બાદ, પાચન બજારનર પૂર્વવત્ પ્રમાણુ નેહન ન રહે છે. નાનકડી ચાલો વળી કમીગાળને રાંભને રાંભ, સતત વધો સુધી ચાલી આપી સકાય ચિલો આ બીના છે.

આયવણુ ખોરાકના કણ હટા પાડે છે એટલું ન નહિ પણ તેમને વળા એકન કરી માનવ-હણમાં રૂપાંતરિત કરવામાં પણ મદદરતો ભાગ લેખને છે. સરીર માટે આ આયવણુની જોડણી બધી નરૂર છે કે સરીરવિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ કંઈ છે કે આપણું જીવન એ આયવણુની ન કિંગાઓની જેમ પરપરા છે !

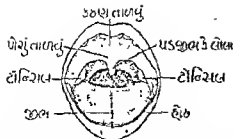
એ

પાચનતંત્રની રાજભાત ચોંધી થાય છે. અહીં ખોરાક પાંચ ક્રિયાઓમાંથી પસાર થાય છે:

- (૧) પહેલાં તો તણ જાનેન્દ્રિયો—જાંબ, નાક ને જમ—દ્વારા ખોરાકની પરીકા થાય છે. ચાલેથી ખોરાક નીરખી લઈને આંખ તે ખાવા લાયક છે કે નહિ તેની ખાતરી કરે છે. પછી તે નાસી છે કે સ્વચ્છ તેની નાણુ નાક કરે છે. જીભ તેનો સ્વાદ પારખે છે. વળી આ દરીન, સુગંધ અને સ્વાદની ક્રિયાઓથી મોમાં પાણી પણ હરે છે. એ જાણી એટલે પાચક-રસો.
- (૨) જીભ ક્રિયા હાંત કરે છે. તે ખોરાકને ચાપે છે, કઠકા કરે છે, પીરો છે અને ચૂર્ણ-વિચૂર્ણ કરી નાખે છે.
- (૩) ત્રીજી ક્રિયા યુક કરે છે. યુક રસપી ખોરાક પર રાસાયણિક ક્રિયા ચર થાય છે સ્ટાર્ચનું શીટા લાગતું પચન મોમાં ન થાય છે.
- (૪) ચોથી ક્રિયા જમ શેળિયો વાળવાની કરે છે; અને
- (૫) પાંચમી ક્રિયા અત્રનળી (Oesophagus)ની માંસપેશી-ઓ દ્વારા કોળિયો ગળે ઊતારે છે, તે છે.

ખોરાકની રચનામાં મુખ્ય ક્રિયા કરનારાં બે જડમાં છે. કપણ જડણું ખોષપીના ડોઢકા સાથે જડાણિયું છે, જ્યારે નીચળું જડણું બોલની અને આંત્રી વચ્ચે ઢાલવા માટે હરું રહેલું છે. એ નીચલા

જડખાના દબનજલન માટે-આસ કરીને ધોરકને કાપવા અને ચાવવામાં તેને કપવાથી નીચે એ માટે મોટી અને બહિષ્ માંસ-પેશીઓ અને જડખાં ઉપર ચાલેલી છે. અને એ માંસપેશીઓ પર, -આપણી ચામડીની નીચેના ભાગમાં, આપણે ઉપર નજીક મથા તે શરમાયણિક પ્રયોગશાળાના જેવી પાવન-મંપીઓ આવેલી છે.

આપણા મોઢાના બોજાદાર તળ નીચેના ભાગમાં માંસપેશીઓ ને ઉપરના ભાગમાં કાજુ તાજુનું આવેલાં છે. એ બંને બાજુનાં બહિષ્ પજુ મુશ્કાલમાં માંસપેશીઓની ડીમાલોથી બંધ થયેલી છે. તાજુ ઉપર છામ આવેલી છે. જડખામાં દાંતોની દાર ગોઠવાયેલી છે. પાછલા ભાગમાં માંસપેશીના પાતળા પડદાનું બનેલ પોચું તાજુનું ઘડદાનું આવેલું છે, કે જે વચ્ચેથી લંબાઈને પછી જેવું બની ભરે છે એનું તાજુ પડદાની કે લોલા (Uvula). આપણા શરીરમાં દુછ બાનું કાર્ય પૂરું સંચાલ્યું નથી પણ જ્યારે તે લંબાઈમાં થયે છે ત્યારે સૂતી થયે તે અંગમાં આક્રમણી કથરસને ઉપદ્રવ થાય છે.

પોચા તાજુની પડદાને ગળું આવેલું છે. તે ઉપરથી તાજુ કાચે એવી નીચેથી અત્તનળી કાચે સળંગ છે. અત્તનળીની નેડાને એ જ કનળીનું કાર છે. આ દારની આગલી ધાર ઉપર પાન આકારની પાતળી ગળજીલી આવેલી છે તે જલના પાછતા ભાગ ઉપર ગોઠવાઈને પછી રહેલી હોય એવી રીતે આવેલી છે.

મુખ દાર જેવા એ દોઢાં, બંધિતના મોંના ફેરબંદદોક અને પ્રતિમા વધારનાર છે. બોજાવાની અને ખાવાપીવાની ક્રિયાઓ સિવાય દોઢાં બીરેલા રહે છે. દાં, નાકેથી થાક નહિ લેવાનું એ કાજુ રહે છે ખર્ક, પણ આ રીતે અતારિય જાણનાર છે.

દોઢાંનું મુખજ કાનતંતુઓ આવેલા છે. અણી એના દારા આપણને રેપાંનીય જ્ઞાન બહુ કડપથી થાય છે. આ જ કારણથી દોઢાં અને ઊંચ દર્શનતા યુગ્મને આજીવનથી આનંદ અને મુજ મુલાનું સાધન હોઈ છે. વળી તે તીવ્ર ચેતનાવાળા દોઢાંવાળા મોંમાં રેપાવા પડેથીના રહસ થાય છે. કોંકરી, કમર કે લાગવાના, ખૂંચે એવા વધારોત્થા અમાઈ પાછે હોડને અડકાંવેંત જ તેના જ્ઞાન આવે છે. આથી દોઢાં વરત બિટાઈ નબ છે, અથવા તે આપણને તે

મૂઝી નાંખવા થેરે છે. દોઢાંમાં પેસતા બમાડને અડકવાની આ દોઢાં ઉપર અતિ બારીક અને બાજુકે ચામડીનું આવણું તે અંદરના ભાગમાં જતાં આંતરવચામાં પલગાઈ નબ છે રહેલી છે એ બોજામાં આંતરવચાનું અંતર છે ત્યાં બધું કાજુ પણ બહુ મુશ્કેલ (Musculus) અંદોલિત કરવા કરે છે. નાકની અંદર જવાના ભાગ મુશ્કેલ-હીંચે આપણે અમાઈ નબળી થયા દારો સહેજમ વખતે તેનો સાવ વધી પડવાથી આપણે તાસ અજીવનથી બીજો પણ એ બધાં મુશ્કેલ શરીર માટે અત્યંત ઉપયોગી દ્રવ્ય જે એમનું કાર્ય થયે અને છવાણુએને અડવી લેવાનું વળી તે છવાણુ માટે થોડા અંતે રેરેપ પણ છે, એટલેકે તેનામાં જંતુને નાશ કરવાનો યુજ્ઞ થાય છે.

મોઢાના મુશ્કેલથી વળી દોઢાંને અંદરના ભાગ અને અગાઉ 'મુશ્કેલ' રહે છે, જેથી તે ઝીકખીન સાથે કોઈ જતાં નથી જે તેમની ઠાલવાલ સરળતાથી થાય છે. માડું કે સાર્કિક સરળતાથી દોરે તેને માટે તેનાં પેડાંમાં તેલ કાનવા જેવી આ બીના છે, આ ઉપરાંત કાનિજા ઉપર પણ મુશ્કેલનું પડ વળે છે. આથી કોનિજા સુવાલો બનીને સરળતાથી અને સહેલાઈથી ધરે પાવે છે.

આ મુશ્કેલને સાવ કાનતંતુઓના અંકુસ દોળ છે. બધા અને જિતા વખતે તેમાં ધટારો થાય છે. આથી માટે મુજાવે છે કે કોનિજા જિતરતાં મુરેલી પડે છે, આ હજીકતનો ઉપયોગ પહેલાં આપણે ત્યાં શુના શોધવાના કાર્યમાં થતો હતો. મંજરીક યુનેમારને મોખા કે યુમા અમાજનો ખૂડો ભરાવવામાં આવેના. યુનેમારે મન બચલીત અને ચિંતામરેત તેા દોઢાં જ, કાચે તેની અમારથી મોંમાં મુશ્કેલને સાવ કોઈ છવાણી પાનનો ખૂડો મોંમાં પલગાવી વાનાનો સૂચ જ રહે તે બળે કાંતરવામાં મુરેલી પડે. આ અનલોકને પરિણામે યુનેમાર તરત જ પડારી જતો.

પૂર્વે તંદુરસ્તીમાં દોઢાંને રંગ પરાવાળા જેવા હોય છે. આપણાં મનમાં મુજાવેલાં દોઢાં-દોરો-દોરો (વચકિયાપરોક્ષ)માં મોટીમાં કે મોટીમાં જેવા રંગવાળા હોય. દોઢાંની બમરેલી નિયત હોય તરત દર્શાયે છે. યુનેમારમાં દોઢાં ફિકા હોય છે અને હલકા બાધિમા બુરાશાપડતા હોય છે. કોગાં ને તારા જેવા કેવા રંગનું બેસા ચોરાજી અને દોઢાંઓમાં હોય તેા કિલિલિસ (પરમાણુ) કંટાલ કરતા છે; જ્યારે તેમાં ખૂણા ઉપરના ચોરા ગિદામીન-બીની ન્યુતવાના રંગ છે. બેધાર્ય કે આંતરદાના અછડું વખતે દોઢાંને અંદરના રંગ છે. બેધાર્ય કે આંતરદાના અછડું વખતે દોઢાંને રંગ બેધાર્ય રમને આસમાની થાય છે, તાવમાં અને દોલરી-પે વોડા વખતે દોઢાં સુકાય છે. પોચા મગવાની બંધિઓ દોઢાંને પોચાવા લીટ વળી કડપાય. કરે છે કે તેના ઉપર છામ જેવો ફેર બીકી પીનારના દોઢાં કાળા કેવા છે. જ્યારે દોઢાં પીનારના દોઢાં આજુ દારી થયા હોય તેવા સહેર થયે કારણ કરે છે. (આજુ)

આંખ સાચવવાની કળા (સચિત) લેખક - ડૉ. જોવિદભાઈ પટેલ કિમતગા. ૧.૮૦ પાસ્ટન અલગ (કુમાર કાર્યાલયમાંથી મળશે.)

'કુમાર'માં વપરાતાં ઝીણાં બીણાં સામેની ફિચાના ઉપરમાં અમે કરેલો છુતાઓ દેખાડેને મળે નહોતો. જોવાયે છે, કે ઝીણાં બીણાં વાચન તેા બેઠક બમરેલી અંખને સુધારવાની નેસીક ઉપચાર-પદ્ધતિમાં એક મુદ્દો છે. એ નેસીક પદ્ધતિએ ઉપચાર કરીને. એ બાવબમાં દાંકરેલો 'નહિ માટે' હીને હાય પોઈ નામેલો એવા અંખના કરીએને હિ આપી. પ્રયત્ન પરિણામ લાવી દેખાડનાર દૉ. જોવિદભાઈ પટેલનું આ નાનું પુસ્તક એમાં એ ઉપચાર-પદ્ધતિની દૃષ્ટી ઉપરના આખીને એ નવબાઈ ઉપયોગી થયેને છે તે ધણ સોં પતાં પ્રાપ્તી છે. માટે જ અમે 'કુમાર'માં તે કહીએકે 'આંખનું આરોગ્ય' એ નામ નીચે કમરો: પ્રકટ કરતા આપણા બીજો. માનવદેહમાં રહેલો નેની આંખનું મુજ સરળતાર તથા એ રતનનું જતન કરવાની એવના સજ્જતાર નાનામોટા સોજો આ પુસ્તકને લાભ લેશે. (આજુ)

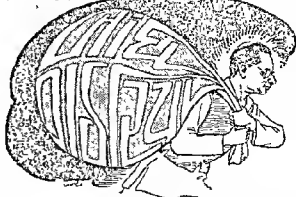

યો પુત્ર એ વગર જીવન છોડી શક્યો છે?—હી વગર એટલે કે એના સંસાર, સંસ્કાર, સંસ્કાર, સંસ્કાર, સંસ્કાર વિના; જીની પ્રેરણા, માયા, મપતા, કાળજી, દેવ વિના; એની કૃપા મીઠાસી, મનુષ્યતા વિના? હશે કોઈ જરૂરો, જોયડ, અનુષ્ઠાન, કુર, મૂઠ, પાટ, અપવાદ રૂપ કોઈ જીએ કોઈ કમનસીબનાં જીવન જેવ પણ કવી હશે? જનવા વિગત; પણ એ એરની મીઠાસી પણ કોઈ માણે માણી ન હશે. કંઈક દાખલાઓમાં તે એ જેર પાછળથી અમુત સમાન પણ નીવડ્યાં હશે. જીની અણતરની પૂણી એ જે છે, કે જીના બંધારણનું પુષ્કરણ કોઈ કરી ન શકે નહિ. ગદાચક્રિત કે પે ગનાની એ મહામાયા નિવેરતરો એક સ્થિતિ કોયડો ન રહેવાનો. ગાદ છે, સુરતમાં આજાગતાને મરિદે દર્શન કરીને જીતરતાં પચચિયું ચડની પ્રિયંવદા મળી હતી તે? અને એની સાથે જીની ગાશી હતી એ? ત્યારે હજી મેંટ્રિકમાં બેસવાની આશરી તેવારી સામગ્રી હતી. આ દાયકામાં આપણે યુગલે એ પ્રિયંવદાની વાત, યુગલિની વાત, વિલાસની વાત, અને સાથેસાથે રંગમંથિની અને સ્વાતંત્ર્યની લડતની વાત કરીશું, એમાં કદાચ આપણે સાસતાર નહિ જીએ, એક વાતમાંથી ખીજી વાતમાં જીતરી પણ પડીએ, તે રોપે ન બસારો.

ગોશિ વાન, તરવું કપાલ, એની રીપાવે એવો ચાંદો ને મીઠા કંઠની એ પ્રિયંવદા બહુવામાં દોશિયાર, વાચાળ, હસમુખી ને મળતાવડા સ્વપ્નાની સૌને સહેજમાં મળી જતી. એકે નિરાશમાં બહુતી તે ન નિરાશમાં વિલાસ બહુતી. (વિલાસ-વિલાસિતો દીરજદાસ કોમોસિર.) એ હતી તો બેગલુ આપણે આજળ, છતાં અપરાધ પ્રિયંવદા એને જોળાવતી, એની સાથે જીતરી મળતી. યાજી આપણે રોજી મારી મરકરી પણ કરી હતી. મારી મળાર વડે વિલાસને પ્રિયંવદા મારફત ને આપણમાં એ મળવા-જોળાવવા પ્રસંગ પડ્યા હોત, તે જીવન કંઈ જીરો ન વર્ગકે લેત. પણ કોણ જાણે કેમ, અત્યારે તે એ ઉગરે પણ ધણીને ને સુશ્રમ ને સહેજે લાગે છે, તે હરવાની હાથ કે આનંદ ત્યારે બંધમાં બંધાઈ; નહિ તે આને આવા પરતાવા કરવાના વળી વખત આવવ અસર? સુરત છોડ્યું ત્યારે ને કુખ થયું તેમાં પ્રિયંવદાને હવે નહિ મળાય' એ વિચારે પણ અત્યારેના પાગ લાગીને હતો. એક દાયકામાં સુરતની ને મળ્યા બંધાઈ હતી તે મીઠી હતી, રંગીલી હતી, એટલું નહિ પણ જીઠી અને અંગોળી હતી પુણી પધરાવણી તે થઈ. પણ વેંરેશનમાં થોડી રત તે સુરત મળીને પછી ને જોતે માળાપ પાસે ગંગાપુર જતા. એની એક વેંરેશનમાં સુરત થઈ ગંગાપુર જતાં પ્રિયંવદાને પણ સાથે લઈ ગયા હોત. મુંબઈથી એમાં માળાપને રત આપી હતી, એટલે સુરતથી એનાં દાદામીએ પણ દા પાડી અને એને ગંગાપુર જવા બોલ્યાં. પણ પ્રિયંવદા કહે કે અર્ધદાવલ થઈને જીએ, એટલે સવારી સુરતથી અર્ધદાવલ બેસી.

ત્યાં થોડીની થોડીમાં એની માનાં માળાપ રહે. એની માશી તો હતી ન. રાતને પહોરે મોડમાં બેસી માશી-બાણી ને હજકમી જીતે'લખારતાં તેના સુર તો હજી એટલા ન તાવે છે. પ્રિયંવદા કરતાં પણ માશીનો કંઈ વધારે સુરિલો. કદાચ માશી કમરમાં ચાર-પાંચ વેંરે થોડી તેમી હશે. માશી તે સુમતિ હોરે. નસા માશી, પાંધી હતી, ગોળ મોં અને તેજસ્વી આંખોવાળી, અતિશય ભુક્ષિ-માણી. એકથી પણ માની ત્યારે બધાને ફેંક કરી દેતી. અને માની

ત્યારે મેટ્રિક અને નાનાસાલ ન. નાનાસાલને અને પહેલો પરિવન ન આ: 'ચન્દ્રીએ અમુત મોઢકયા રે જીનેન' 'અમ્મા વીસને જી વારો રે લોસ.' 'એક ભવાન જલે તુલ નેનગા.' નાનાસાલ કપરો રેકવ થોડી એ લીધી હજી પણ સંરમરજીને હમરવે મળાને છે: નિર્જન વનવરે બસી વાણી? જી શા દોળવાં અમ્મા? એમાં દેવાસાનાં સમીપ હૃદય શીર જોલવા અમ્મા? થોડીની થોડીમાં એ કામરલાલ પ્રચોદસા કાકોરના ધરમાં બોંવતંતરે લીંચકા પરથી પુરતાં ન મેં પહેલી વાર મહા વિદ્યાન કોચ હર્ષક મુખને જોયા. એમનું કંઈ પણ લખાણ તો સાનું વાંચ્યું-દોષ? પણ નામ સાંભળેલું. કોઈએ જીને મનમાં આનંદ મળેા હોત. મળાય તો કેમ ન? અને સાને મરિદે? અમ્માકાકાથી સુમતિના કહે સાંભળેલાં જીતેલા સંરમરજી લઈ અમે જમ્યુરને રરતે ગંગાપુર જવા બોલ્યા. ગંગાપુરના જગતમાં ગંગામુતિ પ્રિયંવદાના આવ-વધી સોમોમને આનંદ બેસારો. પણ મારી બાના હરખને તે પાર ન હોતો. સંતે કોઈસોપી બાણી મારા આપણ જીની સાથે ચર્ચામાં જીતરી પડે, ને નહિ તે? બંને જમ્યુરમાં જીતે. ત્યાંની રેતાવ'જીમનાથી પણ એ કાઈ જીએ તે ગંગાડવા મળામળુ કરે. કદવનાસુદિને સતત તેજસ્વી બાવે એમાં એમોમરમ દિવસો! માની, માના પ્રકારનાં તોફાનો કરતી, છતાં કાચકી સેજવની સમી પ્રિયંવદા જીલ્લા મોગાનમાં, નહીં મરે, માનકડા મિરિમિરે, મયુના-વટે, કામના બાગમાં, જ્યાંત્યાં અમે રચાં ત્યાંત્યા હજી રે વિધિ કે અનેક વાતચીતમાં રમી જમતી તરવે છે.

જીકમીમાં બેસતો અનેક કમળકાઓમાં એક જીમરે હરત-લિખિત થાસિસ કાઢવાને આવે છે. સાહિત્યનું ક્રેવ ત્યારે અતિ આકર્ષક અને સોદાગળું લાગે છે. યેન કેન પ્રકારે પણ નામ મેળવવાની રહિત ત્યારે એટલી સેતે ન મળે ત્યારે કે કોઈ પણ રીને લેખક થવા મુલાવી વજનાં મારે છે. ત્યારના અમ્માસકમમાં મુજરાતી શાખવવાનું હતું ન નહિ, છતાં મુજરાતી સાહિત્ય વાચવા-લખવાની લતમાં સપડાયા. અર-વિંદ તજા કરીને આમારા વર્ગને ન એક હોરતદાર આમારી બાલુની રમમાં રહેતો. એને પણ જરા કમ્પાઈની ભરતી લાગી હતી. એ રવિ નાનાસાલને જોળાવે. એક દિવસ 'કવિ મુંબઈ આજા છે: મળતું હોય તો ચાલ કવિપદ' એનું એટલે કહેતાં ને મારી કંઈકના સુમ્મી. પેલાં અદ્ભુત કમ્પોના લેખક નાનાસાલ કવિને તરત ન 'કન્દુકમાર' અને 'જ્યાન્યન' કથાકાવી નાખ્યાં. એક હરતલિખિત આપણિયું કાઢવાનું બહાનું બહાનું બહાનું, અને કોઈ અનેક હમંચથી

હોન્ટેસમાંથી મુઝિયમની દ્રામ પકડી અને એ મનમાં ખાંડ ખાનારા
સાદિયમજેડીએ બંને મેદાનમાં રૂખી પડયા!

‘કોને ત્યાં બેઠયા છે?’

‘જાણજાણ હોડાણાને ત્યાં. એનો દોકરો કમલાનત મારો
દોરત થાય. હું આત્ર તે બરો; બધું પારે કતારીયું.’

તનાની છાતી મળ્યું. રવશને બગર અને રસો. કાતરી
કાઠવામાં એકો. સેન્ડવિચ રોડની દ્રામ નવાં બેઠી રહે છે ત્યા
બેઠયા, અને દરિયા તરફ જતાં રાંધે દાંધે અસહ્ય અવસ્થા કહેવાતા
બિલ્ડિંગમાં અને હોસબેર બીચ માળને દારો અડવા સાગ્યા.

ખાટલા પર ખાસાદી અદાથી કવિ આરામ લેતા પડયા હતા.

‘આ નાનાલાલ કલપતરામ કવિ?’ ‘બીસમી સી’ માસિકમાં છાંવે

તો જેઈ હતી; થેપો પણ નાંચ્યા હતા. મુગાતને થોડે બેનાં બીતો

સાંભળ્યા હતાં તે ન આ? હ થયાં કયા મુલાયમ રાખ્દરમાં, અને ક્યાં

આ ભૂલેલ અવાજ, અને મળ્યું પડકર કાયા? આ પછે તો ડચાર્ડ ન

ગયા. પણ કવિનાર પળયા સહુ કોબનો નારા કરી નવનવતની વારે

વળગ્યા, તનાની મારી બોળખાણ કરાવી, ચોનાનિવાની વાત

કરી, અને થોડો જોઈ એણે હોરટેસમાં નજાય અવસ્થા નિર્મલ

પણ આવી દીધી. કપરાત, ત્યાના અગારા મંદબમાં બાપણ! મંદબ

કયુ તે તો તનાની ન ભણે! પણ બધુ રીધુ બેઠરાતા મારા દરબનો

તો પાર ન ન મળે. નાનાલાલ અમારા મદેમાન બનીને હોરટેસમાં

નજવા આવે? દિવસ, વાર બધુ નહીં રહેને અને નમરકાર કરી

ત્યાની નીકર્યા. રસોતે તનાછા અપાથી થોરના વિમારોને સમ

નવી દીધી. તે પ્રમાણે હોરટેસમાં બંધને અને બધી ગુજરાતી

કવિતાનું શેરું જાણુ નહીં હતું. મેરડે બેઠાવડા! કોઈ મંદ છાતીના આંખો

હોઈએ એમ અને બેઠણ દિવસ તો ખારસા કદાચયા. થેપો નાકું

દીધું જીરું રાખી ફરનારા બેઠણે. બી. વાળવિદ્યાના મોડો તો

વહીને બેવા થઈ ગયા હતા! અને ચોપાનિયા મટી તાજડતોળ

લેખા એકા કરવા મંડી પડયા. અને એક ગુજરાતી મંદબની રચાવના

પણ કરી રીધી. આખી હોરટેસના ગુજરાતી વિદ્યાર્થીઓના તાબા

આવી અર્થ: ‘અરવિંદ ને ચન્દ્રવંદન સાસા બરો મિલિંદરો નીકર્યા;

ગાળા નાનાલાલને પકડી લાગ્યા!’

ગુજરાતના મહાકવિ હોરટેસમાં પડયા. આંખો તેવા રીધા

મારા રૂમમાં ન આવ્યા. બેઠા. તનાછા તે પાછા ફેરિતમાણી પણ

ભણે. ૧૯૨૦માં કવિ નાનાલાલની સગાપત્ની એ ફેરિત હજી થયાંક

પડયા છે ત્યારે તો એ ભણે કેવા થ હતાં. તે ફેરિત જેઠેભણે

કુસાઈ જતા, અને એ આને તેને બતાવ્યા હતાં!

કવિનાર હોરટેસમાં હતા. જુવાનિયાં ટાણુ જેવામાં હજી. તણે ગુજ

રાતી દેવબને સંયુક્ત નજમજાર નીચેના હોલમાં ભમી ગયા હતા.

સમય એ કલાક રૂઢી નજમજાર ચાલે. નર્મતા અમતા વચ્ચે

કોઈ પારો ગીત પણ જવાવતા. એક ખુલામાંથી ‘ત્રિવેદી ત્રિવેદી’

ની વ્યૂ મળી. અને એ મૂલતે તરત કવિએ બોળખી કાઢી. ખુજ

કરનારીકરા ચન્દ્રકાન્ત તો ગાય ન ને? આખરે ચન્દ્રકાન્તે માથું.

કવિ અને ત્રિવેદી બંને અસહ ક્રીમાળના (ક્રીમાળે બ્રાહ્મણ), એટલે

સારી રંગ નાચ્યા. નજમ પૂરું થયું. હવે માપણ.

કવિએ શ્રાવતામાં તો એલિન્ડરન કોલેજના એ હોરટેસમાં થોતે

ન્યારે કણવા રહેતા ત્યારના, તણ મળ્યાની એ હોરટેસની આ

ખાજુધી કુલ્લેલા દરને ઠોકરે મારી એ મહાન કલાવી પેલી બાજુ

નાખનારા પડકર મડપીરોની વાત કહી અમને વેલિયા બતાવ્યા.

એ નીસના દાવડામાં ન અને વેલિયા સાગ્યા, તે આજ પચાસમાં

૧૨૨ (એપ્રિલ ૧૯૫૧)

એ જુલિ તે તો હું હો? એના નજમામાં થતાં તોફાનોની આંખી
કરાવ્યા પછી કવિએ મૂળ વિષય ‘પર એક ચિરસ્મરણીય આપણ
હું. એમણે વિષય દીધો હતો ‘રંગાર’, અને આજ માનતા મોત
વડે કવિનાર રંગારની વિરાળ ૧૯૫૧ના અને ઝીણી ઝીણી રાખ-
મોતરણી કપર અનેક સુન્દર કપમાંગો સાથે રસિક બોધણ હતું.
સાધારણરીતે કવિ લખીને નાંચતા, પણ આ તો ત્યાં ન રવરંધ
રફરેજે ચલાવ્યું. કમનસીબે એની મોઢીએ નોંધ પણ લીધેલી નહિ.
એને યાદ નથી કે કવિએ ત્યાર માઢ ધોર પર બીજે કશે બાપણ
હું દોષ. એનાં થોડાં વાકયો તે હજી હું છ રહ્યાં છે. પણ એનાં
બિચાર વાકયો લખીને કદાચ બંનેને અન્યાય કરી બેઠું તો?

જ્યારે રવશાવના બણતા કવિ સાથેને એ પહેલા પ્રસંગ મીઠો
ને મળતાબેવે હતા. એમનાં ન્યમિત્તના હાડી આ આમા મન
પર પડી. રંગારના આકર્ષણ એમણે વધારી આપ્યું. એક નવા ન
પ્રકારની વાક્યછતા ત્યારે અને સાંભળી. ‘કવિતાને આત્મા રસ’
એ સમયે અને શીખ્યા, ગુજરાતી સાહિત્યસંસ્થિને ભણે એક નવો
ધોર ફાટતો દોષ એવું બંનેને જણાયું. મંગળ પગલે ક્યા તેમની
એવન જાણીને દોષ એવું અને પ્રમાણે. રાહદના રસપાનનું નવું
હવાલુ અને માણવું. એ અનુભવ અનેરો હતો. આમારી સમક્ષ કે
રાજાએ થાતાની રદરસગાય પાંખો બેઠાના માંડી. કવિતાની
પ્રક્રિયા અનાવાસ અસરદેહ ધારણ કરી આપાઆપ અર્થકાર
સગવા તેમણી કરતી હતી. કવિએ રમણે થકી થનગતવા તપા
બનતી હતી. એ જાહાજીલ દાશમાં કદપના ભવત થકી હતી.

એલિન્ડરન કોલેજની તાપલરીમાં અને આખતેમ આંધ
મારતા હતા, એવામાં હોરટેસ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ અને સાવધેરિવદ
આપલેએ અને બોલાવી મેમાંગો. મારા તો રામ રમી ગયા! જ્યારે
કંઈક મારાનો થયો છે, અને કંઈક નવાના! મુરતની નિશાળમાં ને
છાતી કાઢી હરતાફરતા, તે અહીં મુંગાઈની કોલેજમાં બઢરીલાઈને
લેવા બની ગયા હતા.

‘તમે ન સી.સી. મહેતા ક ની? તો’ નરા બેઠા રહો.’

હું છે છું? હજી તો હું વિમાસજુમાંથી ભણું તે પહેલાં આપલે

આની હે છે કે ‘આલો!’

પણ ક્યાં? એક ટાલસ પર ચોપડીએનો દગલો લઈ એક સાદેળ

બેઠા હતા, ત્યા મને ખરો કરી રીધો.

‘જેસી.’ હુકમ મળ્યો.

મારી સાથે સિદ્ધાંત સટમાં, મોરણી, મુલાયમ ચહેરાની

નયોરજ ન્યમિત્ત હતી. કોમણે કોમરૂ દિપણ પતાવી મારી સમી

રનેડરોની આંખે જોઈ હતું: ‘સી.સી. મહેતા એટલે છું?’

‘ચન્દ્રવંદન મીમનલાલ મહેતા.’

‘બી.એ.માં હું લેના તો?’

‘નહીં નથી હતું. સાદેળ! પણ—’

‘રંગારની લેલે, હું તમને હુકમ કહે છું!’ કહી માયાબાને હસી

પડયા; અને કોણે: ‘હવે આપણે આ પીવા નહીં.’

એમની સાથે હું પણ જોસા થયો. એમણે છું કે એ થાતાની

બંધ તથા ચોપડીએ થાતાના ખેડમાં મુજને સિદ્ધ આમળ આવે છે;

મારો હોરટેસ અને એને પછું કે એ સાદેળ છે કોણ?

આપલેએ બેઠયા: ‘અરે હુંથી કવિવિદ્યા સાદેળને નથી બોલ-

ખતા? કેવા અર્થે મનુષ્ય તમે છે?’

પાછો હોડ મારા બાપ, રીધા સિદ્ધ આમળ! મેરલામાં તો એ

સાદેખ આવી પહુલ થયા. અંગે સિદ્ધમાં, કોલેજ બહાર, અને ત્યારે સામે ડોનાતી કોનેલિયા રેટરોમાં તરફ ધપવા ગાંડું.

આ નરસિંહરાવ દિવેરિયા પુરત ધરતો ને નિશાળમાં અમે બેઠ્યા હતા ત્યાં ન, કહે છે કે, વર્ષો ગઈયાં, એક સાદિય પશિયદ ગણી હતી; ને ત્યાં નરસિંહરાવ અને રેશવલાત મુવ વગેરે મદારથીએએ નમ થવાઓ હતા. એ આ નબળિય પુરત હાઈટલમાં ગયાં કોલેજમાં સાદ મારતર હતતા ગોખાવા હતા તે યાદ આવી:

‘સાંતિ શીતળ વરસીને સુખમાં સુવાડું રાત્રિયે,
 ને નદી સરવર આદિત ઠરવર દિવસ લખિયાં તેમને.’

પણ ગાળની લીટી તો આ છે

‘નામ ચન્દા ગધુર મદાકં પારિયું મુજ માડીએ...’

ખરેખર? એ ન ‘ચન્દા’ કાન્યાના સેખક આ નરસિંહરાવ દિવેરિયા! ‘કુસુમગાળ’ની તો પછી હતતા અને પોટ કરી હતી. આમ, કોનેલિયા પદેચિતાં તેા મારા મનમાં અનેક વિચારોની લીનલીએ પસાર થઈ ગઈ. કંઈક કોલે, અર્થત આનંદ, અને પૂરી અદભૂતી હું એમની સાથે મેઠ. ‘કુસુમગાળ’ના આ સેખ, આ નરસિંહરાવ, શુદ્ધ સાખાના આમલી સાશર... મારી આંખમાં હજરજિયાં આવી મયાં હતાં.

‘લુપ્તિયા ચન્દ્રવદન! તે મારી “લીપ્ત” વાંચી તમે મુરતીએ બધા ન અનુરવાર-સવુએ લાગી છે. અને ઉપરાંત, આટલા બધા બ્યારણે રોષ! એરડું મુધારડું પડી.’

‘છ’

‘તમે શીડું કંઈ પધારે કેમ લખતા નથી? લખો.’

‘છ’

પછી હું ક્યાં રહું છું, શું શું ગાંડું છું વગેરે અનેક વાતો કરી અને પાછા કોલેજ પર આવ્યા. હોરટેમાં પેલા દરલલિખિત માસિકમાં એ એક વાર્તા લખી હતી. એનું નામ ‘લીપ્ત’ હતું. પહેલું લાલક હતું: ‘જરેજી નીપ્ત’ મારા બાપમાં ફૂલ નીપ્તના આવતી. એની વાર્તા લાંચોને એક રાત્રે ચન્દ્રકાન્તે કહે બારણે ખખડાડ્યું અને વાર્તાની પછી ન તારીફ કરી, આપણે તેા કુહાઈ મયા. કિનેટીએ એ વાર્તા ‘એકિન્દ-રેટરિયન’ (કોલેજ રેટરિયન)માં મોકલવા ખાસ આમદ કર્યો, તે એનું મની મે મોકલી પહુ ખરી. શુનસતી વિમામ દિવેરિયા સાદેખ તપાસે, એટલે બધો મોચો એમની પાસે મથ્યા, અને વાર્તા લખા એમણે ખુશ થઈ બાલકોને કહી મુઠું કે ચન્દ્રવદન લટકાય તેા મારી પાસે મોકલી આપને. આમ દિવેરિયા સાદેખને કોટા થઈ ગયો. એ ને તેા લખવાની એ નબળી હતી, એમાં આવી વધારા થયો!

પછી તેા પછીવાર નરસિંહરાવ સાદેખને મળતા. શું સંજોગો તે નજીવા થયતા. એક-રોડે થયેલા આ મળામાં રેશવ હરદ મુવને લેયા, નાનાલાલને મળ્યા અને નરસિંહરાવનો કોટા થયો, એટલે આપણી-મા રવાબાલિક રીને રાઈ ભસાવી રાકે થઈ.

પણ ફરેઈ સર આઈસ—કોલેજનું પહેલું વર્ષ, એટલે એ નમાનામાં દાખલ અને ફિઝિક્સ. બહુ આગરે પણ દાખલ કેમ આવે? કેમમાં અદાં તેા લગી એક નવી ભતની કિયાને સમાવેશ થતો હતો. એને અપ્પાપો ‘ફિઝિકોમેટ્રી’ કહેતા, અને એની સંજા ‘આલ્ફા-બીટા’માં થતી! અં-વાષતે ફિઝિક્સના દિવરે પહુ નમ કાઢી પાછી નાખીને એ ભણે. બહુ દેખાવડો, હંસમુખી એ ચોરો મળ્યા હોસિવાર અંજિતસારી કહેવાતો; પણ એ ‘આલ્ફા-બીટા’માં એ શું કહેતો એની મને ત્યારે કશી સમજ પડતી નહિ. અત્યારે પહુ એટલો ન ધન્ય રહ્યો છું. કંઈક ફિઝિક્સનો વિષય ન મારો કાવ. અને એન આવરે એટલે ફિઝિક્સમાં પહુ કાંઈક કાઢીને મારો દોસ્ત. એણે સખલનું.

હોરટેમાં બીનલોએ માર્યાં ફરેઈ, પણ એકે ન પ્રાબલ્ય એસે ન નહિ ને હું એ વિષયની ચાલક નથી કરતો; પણા અને કહે છે કે એ તેા એટલો સરસ અને રમિક વિષય છે! પણ મારક મગજ એ ન પકડી શક્યું તે ન ન પકડી શક્યું.

પરિભ્રમી કોલેજના પહેલા વર્ષમાં નાપાસ! મેંસ અને ફિઝિક્સમાં કંઈ પાંચસાત માર્ક હતા, એટલે વરસ આખરે બની મરખી નાહ્યા ગઈ! હોરટેવ પણ છોડતી પડી, એ કોલેજ પણ છોડી અને ઝિરગામાં બેક રોડ પર કાકાના છેકરોએ રહેતા એમની સાથે રહી. ફરીથી ફરેઈ ઉધરને બેઠ્યાસ નરસિંહ કોલેજમાં રાક થયો. નહિ નરસિંહરાવ કે નહિ નાનાલાલ. પણ ત્યાં ભણે એક ડાંગે, અને બીને અમારો મુરતને નાંચો મેગો રણુછત રાયછ- પછી નૂની એખખાણુ લાછ થઈ. એ ન વરસમાં કોકમાન્ય દેખાઈક પાપ્યા. તે દિવસે આણું મુંબાઇ રોકમાં હુમ્મું, અને કોલેજમાં મો રમ નહિ. પણ એ વહુ મૂરખ છોડા સિવાય કોઈ કોલેજમાં ગયું ન નાંચું કોલેજનાંકિતીએ મોડીસ કાઢી, એટલે ડાંગે દાલાએ કોલેજ સામે મોપાકીમાં સલા બરી એક દિવસ પાછી હકતાલ પડાવી. ડાંગેનું તે દિવસનું બાપણુ હછ યાદ છે.

શું મારો છે? નિલસન કોલેજમાં આખા કોલેજે કંઈ દાખલા આવડી મયા? અંગે-અંસરુતમાં તેા સાશ માર્ક, પણ મેંસ અને ફિઝિક્સમાં એ રામ મેગો. પૂરો મળકકો! બંદે બહાદુરના મેલિયા તેા એવા મરી મયા હતા કે બસ.

બપુવાડું પૂકે મુઠું અને દને કોક કેવા મળતા ફરીશું. પેથી હતતાની ફૂટવા માટેલી પશિયા તેા કોણુ ભણે ક્યાંય કુશામ મળ. દને કોઈ આમળ બણવા કે ને નહિ. સારખા મુધ્યાં કંઈકને ત્યાં પચ ધસકવા. પરીકાને ત્યાં પણ નમ આવ્યા; જરમરી કાલાવાલા કીખા; પણ કોઈએ કંઈ દાદ આપી નહિ. મુંબાઈએ જે ન વરસમાં આપરી સલામ કરી લેવાનો વખત આવી મથો એનું સામ્યું, બલિથના વિચારે મનમાં મૂજરખુનો પાર નહોતો. ચિંતા અને રોકકળમાં રીકદનો દિવસ પણ આવી લાગ્યો. બપોરે માર વાગે પરિભ્રમી પારિયે ચકમાનું હતું, પણ આપણા બાર નેા વાગવાના ન હતા એની પરી ખજર દોવાથી જે વાંચવા સુધી તેા ઝિરગાએ બેક રોડમાં જે દેશમળ મલી-મુંધવાતા પડી રહતા, છેક જણેક વાગ્યે બહાર નીકળે, ત્યાં રસ્તે એકાદ કોલેજનો ગોડિયો બેસી મથો. તે કહે ‘કોલેજીયલ રાનસ’ ગોતારી! બળતામાં વાણું થી! પડતા પર પાડું! ખિતિયાં મોડે બેને ગાળ દેડો કોલેજ તરફ મથો અને પછી મત ન રહેવાં પાડીને નવર નાખવા લામ બીડી, તેા આપણે પાસમાં બંદરે થયેલા!

ખરેખર? હા, દા. મોરો નાંખર. અલખલ, જે વિષયમાં નાપાસતો ખસ, પણ મારા કેવા ધણા નેગો બળેમાં લાદ રોકકી-વાજા નીકળેલા, એટલે સપ્તિમેન્ટરી યાદીમાં આપણું નામ અગરું હતું. દને જેમાં નાપાસ તેા નાપાસ, પણ ધોરોમત નેા છે ને એ નુદાની વાત. એરેસે આપણે ત્યાંથી ફૂલક કે પેર! રીસ ભણે વાષ માર્યો દોય, એમ દળદાથી માળાપને બહાદુરીનો લાર; અને પછી આપણાં મોમમાં મોઠવવામાં પેરનાઈ મથા.

કુદો ન રહેા, પણ એકિન્દ-રેટર વિના ચેન ન પડે. વિલસનનું સર્કિફે લછ, સરપરટર કરી, પાછા એકિન્દ-રેટરમાં દેશ આઈસમાં દાખલ થઈ મથા. દને આવી નહો! દાખલાની બલા ટપી, દામ, આન બારગરે રસરથી કોલ વળગ્યું હતું, તે ધરે ન નહિ. ઝિરગી ને ફિઝી, ઝિરગીને ને કાલકળાં! છતાં તેા નહિ મળેા. પહુ જે દિવસ સુધી, ને ને દાખલાની ચોપડી, નેાક કે રેસર દામ આવી (એપ્રિલ ૧૯૫૧) ૧૨૩

તેના સો સો ટકામાં ને રીતે કુશળ ડાહ્યા છે. એ માણ હું નથી પારતો કેદોની આંખોને બેલા નહીં કરી શકે!

આથી, દબે જળ મારે છે. હોંનિક, અંધેર, સંકેત, એક-ગિનિટ્ટેશન, કિટરો... કા, એ ન દિવસો; અકબર ઓરેજેબ-ની શરખાગળી. ચોથા-પાંચમા ધોરણમાં બંધી પડવાલા છે. બન્યા એ કોસના કરાવનાર! પણ એમાં તો પડેયો વળી શું. પેલા અબ-કના આંકડા, અને એના મેકર, અને પાંચી કોસમાં એના કબૂલ, પાછા કાઢેા, અને સુણેા, અને ભાંચેા, અને મીન અને કોમન, કીવસ હું અને મારવડું. તમેથી અને સરચાએ અલ્લાયો! છુટ્યા, કોઈ અવસર બચાવોથી છુટ્યા.

પુનઃ હરિ: કૃષ્ણ. એ જ મનગમતાં પચ્ચિયાં, એ જ વર્ષો. એ જ કાવર્તન અને એ જ દિવસો. વધારામાં પંડિત પ્રોફેસર અબ્દુલ મકકર, અને ભલા સાદેબ ન્યેપિત મહેતા, અને અમને વિ-હ્વાન કૌશલમાં બહુવલ તો અદ્ભુત રંગરજુસની ધરાવનાર પ્રોફે-સર નરદરિ વાકાગડ. આખા શરીરમાં ફૂંચા પાણુ અને મેચની, — ખીચે કહ્યું જ ન થયે! અને એટલા મરદયામાં આવી લાગમેરી! અને મારે કહેવામાં તેમ, કેટલાં પુનઃકા નહિ, કેટલી પુરતકાતરી અપાઓ અને મોટે સમાઈ ની!

છંદમાં મળે પગ આવવા માંડ્યા હતા. એ કોશિસેનાં પાણી પીને છાતી છુલી ગઈ હતી. ટોણી પણ મનગત એકડી વધી હતી. મેનજૂ કામીના તો નામચીન, રેડા, ધરતીને આજમા કલાજનારી મોતે સાવાલા, ખેતમના જાણીતાં એવા આવી પડ્યા હતા. મેનજી મુસરે કોશ સાબરી ભાંકામી પર, અને પ્રોફેસર મારફત અને તે ઉપરાંત બંધ પેચો મેવું જ્ઞાન મેનજી પાસેથી કંપાદન કરવા અમે પણ એ 'શાહ'મીની ઉગ્રછાયા લેવા લેસવાનું સાવું હતું.

શિવત મારે ખૂબ જ માનજી રાખનાર. અને લગણ દરની નીચેયો. પરંતુ એમ મોર પકડાય શેનેર પણ અપોરો પડે ખુમાર કરતાં, ૧૨૪ (એપ્રિલ ૧૯૫૧).

આખા કલાકને દેડ મોડેા. ચોખ્ખાએ ને પ્રમાણિત નિસાદિવાએ એ વિરોધકલોએને પકડીને નીકળે પગ લાખ્યા. કાયદો પણ બતાવે; પણ મોટોલા દંડ વિનંતપણે માફ ને ન થયો! એક દિવસ પેલી કાઠાટીનીમાંથી એક જળુ બહને આપ્યા દંડ કાઠાના મોડા પર ઝાંસી આપ્યા ત્યારે જ એ પ્રારણ પડે મળું.

કુચાં એ મુઠાર, તંદુરસ્ત તેમની મોં, ઘસારી રમી વળારા પ્રિયંબલા, અને... અને... ક્યાં આ?

અમે રજમનેથી વિર લાખ્યા ત્યારે તો એવું બનું નહિ. લાખું પણ બીને કે તોને દિવસે તો સોને છનુ જ કીત મંગે. અને મારે ખાસ નામે આટલા બંધારે, અને કાઠાની દુકા મુખજ અને એ સુઈ જ રહેવાનું કહેવામાં આવ્યું. કાઠારદાર પશની બીમરાજ પાઠી-મા શી પેટુરાય શો પતરાવ કાઠારને ત્યાં ખેલેલા કેલકા મલિન-તો કાઠારની આવળ માણ જ હતી. મેં માપણુ રવસાવના મદદુ જાવે, મને કોઈના ન્યામની નહીં મગવાથી, થેતાને મેં રહેવા આવત ક્યાં કહેા. ત્યાં દંડે નાનાપોડા કાઠારોને આવતા એવા કાઠાર પણ થવા કે લખેયો સર થયા, અને પછી લેવાની પણ પારી આવી. સોમે કેમ તો પારખ્યે, પણ જીલુકો કોઈ ને આપી રાખ્યું. રાખ. કાઠારોના જુલ, વાંસોના કાઠારો કેલ દાઉડ પગલુ લઈ શેવળો પાંચેા લાવ આવતો. કાઠારે કાઠારે ભલભલની રમ નહો વઈ હતી: મેળીએ, સિરપ, કંપેચુલસ, કાઠો, કનેકશન, — અરે, આપ પંખીની આ દશા!

કલોશ અબગલ માન પણ આવી ગયા. વૃજન સેટી સાથે પણ લખાપદી રી સલાહ માગી. મુખાર્દના તેજ જળદારના મલખતે કાઠારોના મને સોરો મેળે અનુગ્રહ થયો. એક વિષતવાર મેં પે-પેથી રાખવા માંડે; અને ત્યારે મેંદ નવે કાઠાર આપે ત્યારે આખું પેરાયનું રાજ કરવામાં આવતું.

મોશી મળેનાં, પાંચો ભંધ — તાપ તો ખરેખરે પડતો હતો; પણ અચિયારને શુમારે એકે પંખીન ચાલે રોડા-પાપરાય વડ, અને મેંદને દિવસ જ પંખ બહુલાતે થાતુ કરવામાં આવી આમાં પેદારીસ મિનિર નીંણી ગઈ હતી. મેળી મેંદને માણુ થઈ કે પંખા ફરક્યા. પણ જલદીએ જ એવી કી દતી કે પંખા ફર્યા જ, આમાં પંદમાં પ્રોફેસર સાદેબને માથે-ના પંખા ઉપરથી ચાર લાખે દડાં ધળાવ લઈને પડ્યામાં, અને રેમલ પર પડાલાં ફરકાવાં!

યા અલ્લા! મેંદનેમાં કોરેખમાલ મલક અજી કોરેખમાલ કોખડેન

શિવત મારે ખૂબ જ માનજી રાખનાર. અને લગણ દરની નીચેયો. પરંતુ એમ મોર પકડાય શેનેર પણ અપોરો પડે ખુમાર કરતાં, ૧૨૪ (એપ્રિલ ૧૯૫૧).

એ ધરમાં પ્રા, જલવંતરાય કાઠાર બહીતા કાજ, વિદાન, સાકાર જ કા. પણ આવીને કોતરતા. ત્યારે કાઠારની બધી. ભલભલવી થયેમિ થતી. અને એમાં કાઠાર સાદેબ ખીલતા, કુરકેલા, કાઠા કાઠા, કોટલા, સલાહ આપતા, રોજલપો પણ દાંકતા. અને કોલ લાખ્યા આનંધો નેા વાલવામાં વળુ કી મળુ નહિ રાખતા! ત્યારની બિશીસ સરકાર સમિ એ કમી રીમ સઘન કમી ને રાખા, ને એમ થતાં ત્યારે રંગતે લખાતા. પ્રિયંબલા બનું સાંભળી, ગાતો વાંક નીકળતાં દેમરા મારે પડુ હતી. અને છતાં કાઠાર સાદેબ મારે જ પાંકે કાઠા ત્યારે એ કી જગતે રવારે તો મેરે હું નહેતો. રડતો, પણ આને એના એ માન

માટે આવતાં લીનલો જ મળ્યો પછી મળ્યું.
 કોરેદારનાં એ ઘરમાં રાજાનાની લગ્નલે લગ્નજન બધી જ
 સ્ત્રીતા કોરેદારને વાંચવા આવતા. પછી વાર તો સડ દરને
 વાંચવા બિના જ એ ફાંફી નાખતા : 'આવાં તો હજી કંઈક લખાણો
 લખાણ પછીના ટાપખાનાં નાખવાં પડશે. ડાકામાં પાણી નાંખી નાખી
 બનાવેલી ડાકાથી રાજ્યનું હોય તો બધે રાજ્યો, કલિતાસિદ્ધિના
 માથે બિ-ક-ટ અતિ ચિકર, કાંડાકાંકારી કરેલી છે. ધારો છે
 એટલો સહેલો નથી. જરા વધારે થાંચો, વિચારો. મનન કરો. લઘ
 કાગળિયું ને જ આગું તે ચીરવવા બેસીને કલિતાનું નામ નહિ પાડી
 મેરો' એમ ખૂબ બોલાવતા. ધાંડા પાડીપાડી, ફાટકે અપાલ,
 હોલોડાનાં માથે બોલો મારતા. અને એમાં પછી બે નાનાલાલ,
 કે અબરદાર, કે લલિત, કે મેથાણી એ કોઇ સપાટે ચડતા તેની
 સામે પેટી થોડા નાખતા !

પણ એ રોજિંદા રોડો ફેરફાર એ પ્રારંભના કાળમાં ખૂબ જ
 જરૂરી હતો. પછીપછીની કપકાપાણી થતી તો પ્રિયવદના એ જ
 બોલની હેઠ્ઠી એ સમજાવો પ્રતિકાર કરવા પૂરતી હતી.

પરંતુ ત્યારે કોરેદાર સાહેબની મારા પર સારી મહેરબાની હતી.
 ૧૮૨૨ કે '૨૨માં 'હા-ટ'ના અધ્યાનક અવસાન પછી 'સન્તમજા'
 પ્રેમ કરવાના કાળમાં માથે પાછો ફીકરી કામ નાખ્યું હતું; એનો
 મલેલો અનુભવ મને અનુભવ હતો.

પ્રિયવદનાં મા કુસુમબાબી દીકરીની બહે પછે ચાડી કરતાં.
 પણ વાંચવાનો એમને બાંધે રોજ. ફેરા પર્યંત મુખનાં બધાં જ
 પુસ્તકોં એમની પાસે, અને તે પણ કુસરસહેળે એમને બેઠ કરેલાં,
 પાતાના હરતાલકે સાથે, પડોશના મિત્ર કોરેદારલાલની એ મોટી
 દીકરી પર એના બાલપણમાં એ વિદ્વાન કાકુજીને સાકં વાચક
 હતો, એટલે પોતાની કલિતા આખી કરશે. કુસુમબાબીને પણ બુધ-
 સાહેબ માટે થયું જ્ઞાન અને એમનાં પુસ્તકોં પણ ફીકરી વાંચેલાં.
 અને પછિજીમી 'મહાલક્ષ્મી હાલિદાસનાં આશર અને દોષાચક પાચોની
 નામાવલિ પ્રમાણે કુસુમબાબીએ પોતાની દીકરીઓનાં નામ અન-
 સુયા, પ્રિયવદા, સંકુતલકા અને માલવિકા રાખ્યાં હતાં. સોયી
 નાનીની બહેન હું મુંબાઈ આવ્યો તે આસ્થામાં થયો હતો. અનસુયા
 અને હું પ્રિયવદના ખાટલા પાસે પછીવાર પાનાં રચાય કે ટાલ્યાં
 કરના બેસતા. અને 'મોટી' કહેવા, 'સોથી મોટી એટલે. અન-
 બનો જલદ સ્વસ્થ થો' મુરોડો કરે ત્યારે એટલે કે અપખલે રાકા
 મધને લેવા જ કરીએ છતાં એ તાર પાછળ માંદગી જાહેન કુદર
 પાચારાજની લાગણી હતી. હું તો બહુ એનો દસ જનમમાં મુકેમ
 હોઈ એમ જ નહોતો માનતી. ને કહે તે બોલું દેહકાંડ માણી દેહકાસ,
 કિરિયાવતી, મોરાર, રોષાણ અને હેખાળી. એ માટે કબર વારડા હતી.
 એ હલ્લો રાદ કરે ત્યારે માકં કોઈ નહિ. કારણ પ્રિયવદા પણ મોટી
 બહેનનો પણ ભેટી. એની કપાળભૂતી સ્થિતિમાં એકલાં કુસુમબાબી
 મારી મારે આવતાં અને ઉપસાણે લેતાં. 'વાંચતો નથી; નિયમિત
 ધી; મેર કાગળ બજતો નથી; મોટીની અબર હાલવા ન્હોતો નથી;
 રખડવા કરે છે; વગેરે અનેક આરોગ્ય પ્રકારના. કુસુમબાબી બધામાં
 નીકળે તેાં અને દીકરીઓ માની સામે પડતી. માકં તેાં કોલવણનું
 અંકુ જ શું ? રોજિંદો આવી છામણેથી થતી. તેમાં વે જ્યારે
 વિલાસના વાવતો પ્રસંગ નીકળતો ત્યારે તેાં અને એનોનો સંપ
 પરાગટિકે પહોંચાવતો અને હલ્લો મારી સાથે ધણેક મનપૂત બનેતો.
 અનસુયા સાથે તકારાર બધી ન્હોતી અને અંગેશક પાલકાને. તે કલાકો
 નહિ પણ એ તણ કિસ સુધી લંબુતા. બીમારી પ્રિયવદા શરમ્ભાત-

માં તેા વચ્ચે પછી સુતાદ કરાવના મળતી, પણ પછી તેા એ પણ
 હંધાળીને બળહટી : 'લડવા હો; ક્યાં જવાનાં છે ? પાછાં એક થરો
 એનાં એ.' એના એક અંગેશકાના પ્રસંગ એક દિવસ હું જાડુ મોટો
 થેર આવ્યો. કોલિજમાં રોકાઈ રહેલો કે કોણ નહોતો. બધાએ જમી
 લીધું હતું. રસોડામાં પાણી લોંચી હતો એમ માની ત્યાં ગયો. કમું
 જ જમ્યાનું નહોતું. વાહણની માફક અનસુયા દૂધ પીતી, પાકાસાહેબ
 સમને છે શું ? નિયમિત જ નહિ. ખૂબ ભાવપૂર્ણ આપ્યું. વારા 'હસો,
 ઝીમઓ ! મેરો !' હપર રીકામાંથી ખાવાનું કાઢી અનસુયાએ
 પીરસવા માડ્યું. હું ખાવા બેઠો. પહેલો ડોળિયો ખાઈ શું ત્યાં તો
 પ્રિયવદાએ ખૂબ પાડી : 'ઉ શરમ ? મોટો બીમારી એને માટે
 ભૂખી રહી, તે છતાં પહે છે થ પહેરે કે હું નહીં ?'

'રવાઈ છે એ તો, હું કંઈ જ નહીં.' અનસુયા તણી.
 એ મે પછી સાથે જમ્યાં. તણ દિવસની લકાઈ તેા પતી ગઈ
 હતી, પણ જમતાં જમતાં મારી આંખમાંથી ડગલ ડગલ આંસુ
 પડ્યાં. મારે માટે એને આડડું બધું હેત હતો એનો તો મને ખ્યાલ
 પણ નહોતો. પરિજીમી એની મુંબજાગળુ બ્યલક થતાં લખાણું :
 જ્યારે દેલા હું હતી એ અંગેશકા...

એવામાં વેલુંકાઈ કોરેદારની થોડા વખત માટે સોતાપુર ખસી
 ગઈ; ત્યાની પ્રખ્યાત સોલાપુર મિલના મેનેજર તરીકે. અને એની
 એમને મોરારાઈ કહેતા. એ મધ્ય એમની સાથે એમાં કુદેળ પણ
 મળ્યું, પ્રિયવદા પણ જઈ એક નાતાવની રમ્યાં હું પણ ત્યાં પહોંચ્યો,
 અને જિરંદીમાં પહેલવહેલી મિલ જોઈ. સોલાપુરમાં અને એની
 આસપાસ અને ખૂબ થયો. કોરેદાર મોટર ટોપકાના, રાદેરીની કહેજ
 બદાર એક સરસ બંગલો હતો. એનું નામ 'મોટી બામ.' જ્ઞાના
 વખતમાં કિરોડી વડાપણું હતું તે જમનહરે હતું પણ કિરોડીના આગ્રહ
 થી બંદરો દુટકા, અને વડાપણાને ને પોતા પ્રિયવદાને તે તો
 બહોળીતો કે એ અસલી દિસબ અને માનોજા હું જમનહર તો નાશ પામ્યો,
 પણ નવા લેખારામાં નવેસરથી કિરોડી વડાપણું શરૂ કરવાનું જ્ઞાન
 તેા એક ગતે થેલા નીકર સાહસિકને, આબર-આંદરે માટે મારી
 ફીટનાર રોક નરોત્તમ મોરારજીને રાજે નોંધ્યું પડતો. મોટીબામ
 કહેવા બંગલો. બનુ કુનેદશી બંધારી આદરેક રીતે એને સમન્યે
 હતો. એક જાણ તણવા, બીજા જાણ નાનો જ્ઞાન અને બધી રીતે
 મુન્દર બનાવેા દતો.

એ નાતાલનો એકએક દિવસ સ્વાસ્થ્ય થતી ગયા દતો. એ
 ઠા ઠાં ક્યાંકયાં રખડવા ને ભગ્યા. આને વજનપુર તો કાલે
 પેદરપુર. થેરે દિવસે વાંદર વકેતો તેા પછી રોડેકીનાં પોતરામાં, એક
 દિવસ અલકરડો તેા પછી નલકુને. સોલાપુરમાં કી.સી.એસ. એક
 અંગેજ ગિ. કહે કરીને હતો. ત્યારે તેા બધા જ કી.સી.એસ. ને
 કી.એસ.ઓ. કહે કે ફેક્ટર, કહે કે મંથો, 'નિક'નો 'ચાન' કે 'ચેક'નો
 'ચન'—એકેએક જ હતો. આ કંઈની વડુ જાડુ ધરિગટ અને વિવેક-
 નેદની બાજુ હતી. એને ત્યાં સહિ એવાવડો હતો. તેમાં અનસુયા
 અને હું સાર્કકક પર અ્યાં હતાં. બાઈ પોતાની પોતરામાં કહેવાકાવની,
 સોતાનાં ફોરેટમાં વિવેકાનંદની અને રામકૃષ્ણ પરમહંસની છબિઓ
 રાખી ડોકમાં પહેરતી, અને લેડા બિના ફારી. છ.આઈ.પી. રેલવેના
 નસીબે કી.સી.એસ. ટ્રિનિક્ટક ટ્રાફિક સુપરિન્ટેન્ડેન્સ, સામે મળ્યો
 હતો. બી.બી.માં તો જે નેથા તે મોલા બાજનાં કામકા, દુધાખાની
 બો, આ હિન્ડુ. આ હિન્ડી. રોડેજાન અને 'કુમ' કાઠી માળી'થી જ
 વાતો કરનારા દોઢા. આ બાહે તો કોરેદાર તથા લિલક વાંચતી ને વારે-
 વારે આદ્યેશક થતી. ત્યાંનું વાતવચનું એને સારું લાગ્યું હતું અને

વતો ગયો તેમ મોટા મોટા સવા માંડયા.
મિથેનિયનની આખ આગવાળે બરાહને
અંબલઈ ગઈ

હવે તો એ પ્રકાશમાંથી મધુર આમોદ
હૃદયો અને કોઈ જાડા સુખાનુભવને લીધે
કુમારનું મરતક નીચું ઢળ્યું. આ પહે અને
કોઈ વાસના નહોતી, કોઈ રત્ન નહોતી,
સુખના કારણની શોધ બહુ નહોતી.

હવે એની આંખમાં આંસુ મળી પડ્યાં.
નજર થોપળી થઈ અને તેની નિઃશ મૃતિમાં
દગ્ન થયાં. મોટાથી તે 'વોનસ' ! એમ દેવીનું
નામ પોકારી બેઠ્યો અને બીજી જ પળે બધ
ને મરમને માર્યા ચૂપ થયા.

સુનકારમાથી સાદ આપતો દોષ તેમ
તેની રૂપેરી કંઠ સમગ્રના હાથેય :

'મિથેનિયન, તું શાને સંકારીય છે ? જેને
મારા બહા છે તેઓ સદા નિર્ભય છે માત્ર
હજી માનીશ તો તું એ દૂર કુમારિકાને ધેમ
વિહોણું મૃત્યુ પામતી જાનાવીશ. ને, મારા
પગ આગળ મારકસનાં ત્રણ પવિત્ર સુવર્ણ
ફળ પડ્યા છે. તે સુદર છે એટલું જ નહિ.
પણ માનવજાતમાં ગમેતી આકાંક્ષા જ્યારે
બેઠા છે. એ ફળના દર્શનમાત્રથી એ પવન-
વેગી કન્યા પોતાનું લક્ષ્ય ચૂકરી ને પ્રવિન્ય
મેળવીશ. સરતમાં એ તારાની આગળ નીકળે
ત્યારે, એ જ્યારે તેમ, આમાંનું એક ફળ ત
આકરરતે મળ્યાવન મોહરસ બની એ જરૂર
ફળ પાછળ દોડશે. ને ત તારી દોડ ચાલ
શખને એ જરીતે બીજાને ફળને કપડોગ
રહે. અને પછી જ્યારે વનદેવીની એ બીર
ખ્યા પોતાનાં કોમારવસ્ત્રો કતારે અને તને
સદળવેરી આપી. વેરે માયાણી નજરે ભેડ
વડે ત્યારે-એકા પ્ર કું છે કેમ ? -આ તારી
સુખવિધાની વીનરને ન વિચારીશ.'

આ બોલતાં તો દેવી એટલી મધુર અને
માયાણી બની કે કુમારે તેની સામે જોવા
માત્ર બેઠું હતું. પણ...પણ જહુ, મોહું, ત્યા
હતી માત્ર એક આરસપ્રતિમા; અને પાસે

પરેલાં ત્રણ સુવર્ણફળ !

આંખ ચોળીને તેણે એ સુવર્ણફળ જાયત્રી
લીધાં. આતુરતા ને ચિતાભરી રાતોના કલ-
ગરા હતા, અર્ધસાનું ભગરત્ન હતું, અને છતાં
તેને લાગ્યું કે પોતે જાણી રાકશે નહિ. પણ
કેસામાં આંખ પર એક સૂર્યકિરણ પડતાં
એનું ચોપડું બીડાયું ને કુમાર જાંબગાં પડ્યો.

બપોર પછી મિથેનિયન આનંદભરે જોઈયો
અને વિચાર કરતાં પણ જાનંદનું કારણ કળી
માથે નહિ. ત્યાં તો તેની આંખ પેલાં ચક્ર-
ચક્રિત સુવર્ણફળ તરફ ફરી. પછી તો દેવીને
નમન કઈ એ ચાલ્યા.

મીસની મુદત વીતી ગઈ છે. એદાનમાં
લોકની મેદની સમથર બની છે. પહેલાંની
જમ આ સોએ જમાવ નથી. સી જેનારાંની
વચ્ચે પડાઈ જેવાં જુવાન મિથેનિયન બેસી
છે પણ કન્યાના ચહેરા ઉપર આ સો જાળ
ફેરફાર ! તું એ કુમારની ચળતી આંખમાં
તલચારની પારને તિરસ્કાર, આરા અને
વિન્ય ભેઈ રહી છે ? કુમારના દોઢ આક્રા
લાલકામ સા ? મુખ પર આવાડા સુખની
માધુરી રી ? વિન્યને કન્યા દોઢ રી નહિ
કે દેવ મનસગી કન્યા પરજુલ નવો ન દોષ ?

અને કુમારની નજર સામેથી એ પોતાનાં
પોપલા દેશી કેમ લે છે ? મિથેનિયનની
સન્માનશીલ દષ્ટિમાત્રથી એને માલે સરમ-
નાં કુડાળાં કેમ પડે છે ? એને એમ કેમ લાગે
કે પોતે આવા હરીફના પોશાકમાં ન
આવી દોત તો ? તું અંતરાત્મા કોઈ પ્રેમ-
બીત સાંભળે છે ? કે કન્યાને લગ્નકામ ?

સરતને સમય બરાબ છે તેમ એને કંપારી
કેમ છટે છે ? સરમબરી હાર અને કોઈનાં
કુંજદ છત્તો બધ એને કેમ લાગે છે ?

અંતરાત્મા પોતાના હૃદયના પડાસ સાં-
ભળી નથી એકત્રામાં તો રજુશી કુંજાડું
અને-અને...આ સરત છૂટી ! વેગમર આંત
પદ્મચેત પગ બેઠકવા; પરીક થીમા પડ્યા.
ત્યાં તો તેણે પાછું જોયું ને ઘડિયા પાડીને
જોઈ. લોકોએ ધાર્યું કે મિથેનિયન મૂંઝા.
એરે. પ્રમસનું કિરણ દોડડું બધ તેમ.
નનીનકાર કંઈ દરજી એનેજને સદસા એ
કન્યાના હૃદયમાં પાછા નથી. એરે વધુ કે
અંતરિક્ષી કોઈ દેવની ભેટ આવી પડી.
તરત તે આડી ચાલી. સુવર્ણફળને બેઠકી
કાગળ ફેંકી બીજાના સંતોષક અને પાણી

સરતમાં દોડી. પણ એકત્રામાં તો કુમાર
ક્યાં વ નીકળી ગયો હતો.

એક હારે કળ પકડી, નેસાબેર એકબેરે
આગળ ચીંકી દોડતાં એનું યતન છૂટી પડ્યું
ને બાયામાંથી ત્રણ બાણ પડી ગયાં. જેણે
મિથેનિયન વળાંકના રતનને આક્રમણ બધ
કે એના આંગળાં નીચેથી કોઇને હાથ સરખી
નીકળ્યા. એની આંખ આગળથી એ સેન-
વર્ણી કન્યા એકપાટ પસાર થઈ ગઈ.

સમયસૂચક મિથેનિયન એકદમ બીજું
સુવર્ણફળ ફેંકે છે. હળકી દોષ એમ એક-
લાન્ડા આટકે છે. અને દોડી, ફળ લઈ, કન્યા
નોંધી દૂરસુદર ફેંકાય છે.

સરતના નિશાનનું હવે વારની. કુમારની
લગ્નકામ એ આવી કે તરત તેણે પોતાનું પેાં
એની આંખ તરફ માંડ્યું અને ત્રીજું સુવર્ણ-
ફળ છોડ્યું. આભાર તીર માંડે એ છછપી
નોમ ફળ પાછળ પડી. લીધું અને તરત એ
દાકણ વિન્ય મેળવવા દોડી.

પણ એને આ આસ શાનો અર્થ ? અને
પગ ભારેખમ કેમ થયા ? અરે, એ નિશાન
પણ દોડી કળી નથી ! આંખે એમ બધે
છે, રીપરે દુર્લભ છટે છે, શોઈ આધાર મેળવ્યા
એ હાથ લળાવે છે; અને એના કુમારને હાથ
પોતાને લીધી લેતો જુલો છે. અર્થને સુખમાં
પડે છે અને પેલાની વસતી હાર વઈ ભેજ
આનેદનાં આંસુ ટપકાવે છે !

એસ, રજુશી ફેંકી દોઢ; યાત્રિયામાના
યાંસલ કાડી નાખી; ચલેદો ઉપર તલચાર
ભાંગી નાખી; અને જનસભ જુરાનિના
આત્માઓની સદ્ગતિ માટે થૂપ થયો.
મૃતનસાં તારા બંધાર છુટવા કર, અને
સુવર્ણફળો તારા કે મિથેનિયન, કેસા-કાંપ્યા
સાણ ને હિમશીત અંજન વડે વરણકિંચાંનું
અવેન આર. એ દેવકુમારિકાએ મેઘ
શીતળ ગંધ દેવગ આ નવવધુને લગ્નસંક
માણે; રત્ન એકત્રામાં એકબેરે લીધે
ચરણ પોતાની કોમારનેખા અને મધવ-
બાણ પરાવા આવી છે.

ટિકિટ સંગ્રહ એ સંસ્કરણોની શોધ કેમ કેળવવો તેની તથા બીજી ઉપયોગી માહિતી આપતો વિભાગ

અમારું (એક કરકમ) મહેવાઈયું છે કે ટિકિટ આલભનનાં પાનાં પર સીધેસીધી કલાપિન ચોટી. જેને માહિતી નથી હોતી એવા શિખાક સંબાદોમાં સાદી કે ગુંદરથી ટિકિટો ચોટે છે. ફેટલાક એવા બેદરકાર પણ જોવા છે. જે ટિકિટ પાછળ એટલો બધો ગુંદર લગાડે છે કે ટિકિટ નીચેથી તે બહાર નીકળી આવી આલભનને પણ ખરડે છે આ ગંદી દેવ આપણને છુદવજ ગણાવે છે.

પાછળ ગુંદરવાળી ફેરી ટિકિટને પણ 'સીધી' આલભનમાં ચોટી એ પણ જોઈ તથા નુકસાનકર્તા છે, તે પછી ગુંદર લગાડવાની તો વાત ન કર્યાં? ગુંદરથી આલભન તો ગુંદર થાય ન છે, પરંતુ ધખીવાર ટિકિટ પણ ખરડાય છે કે બગડે છે ને તેમ જ બન્યું હોય તો પણ, એ ટિકિટ કારણપત્રવાર ત્યારે ઉપેક્ષી હોય ત્યારે તો ખાસ અગત્ય ને રાસ થાય છે. સીધી ચોટેલી ટિકિટ આલભનમાં નો આખી ચોટી હોય તો ઉપેક્ષતા નસા બેદરકાર રહેતાં કાંતો ટિકિટ ફાટે છે અથવા આલભનના કાગળનું પદ લઈને વળગી તેને ફાંછવાનું બનાવે છે, બીના બ્લોટિંગનો હુકમ લગાડીને ઉપેક્ષા પણ સલામત નથી, કેમકે વારંવાર બીનો કાગળ લાગવાથી ટિકિટની છાપના રંગનો આપ આંધો ન્ય છે, ને ટિકિટનો કાગળ પણ હીસી પડે છે. એટલે કહી ટિકિટોને આલભનમાં સીધી ચોટી નહિ.

તેને માટે 'હિન્ન' નામનું સાધન આવે છે. તેને 'માઈન્ટ' પણ કહે છે. ચીઠ્ઠા, પારદર્શક, અત્યંત પાતળા કાગળ (બેરોપર)ની એક બાજુ ગુંદર લગાડેલી એ બાની લંબચોરસ ટિકીટો હોય છે; અને ગિભનશરનાં પાખિયાની માફક તેને વળાંને તેનો એક વાગ ટિકિટો તથા બીજો વાગ આલભન પર ચોટવાનો હોવાથી તેને 'હિન્ન' કહે છે. (એટલેજા 'હિન્ન' એટલે ગિભનશર.) ટિકિટ સંગ્રહનો સામાન વેચનારા કોઇપણ વેપારીને ત્યાં તે ઝાંસ, સો કે હબરનાં પેકેટ કે ડબ્બીઓમાં વેચાતી મળે છે ને બહુ સસ્તી હોય છે.

જે 'હિન્ન' વડે ટિકિટને આલભનમાં પદ્ધતિસર તે કાગળ પરેક ચોટવી એટલે નીચેની આકૃતિમાં એ પદ્ધતિ કેમસર બતાવી છે. પહેલાં તો એક ટિકિટો (ચોપિયા વડે પકડાય તો નજુ ચાહે) લઈ, ગુંદરવાળી બાજુ કપર વડે તેમ, તેનો બીજો વાગ વાળો. (આકૃતિ ૧૨) પછી આકૃતિ ૩માં તીરના નિશાનથી બતાવ્યા પ્રમાણે એક કાગળને પ્રથમ રહેજા બીનો કરો. પછી ટિકિટને એક ઠોસ કાગળ ઉપર લાંબી મૂકી, એ બીજા વેડી ઉઠી ટિકિટની પાછલી બાજુને મથાણે લગાડી દળાવી દો. એમ કરતાં મેંદરું ધ્યાન રાખવું કે ત્યાં દીકી વાંછીચૂંકી ન ચોટતાં બેસાવે સીધી ચોટ ને ટિકિટના મથાણાની સહેજ અંદરના ભાગમાં રહે—મથાણાની કિનારની બહાર ન નીકળી ન્ય. (જુઓ આકૃતિ ૪).

દબે ટિકિટને ચોપિયા વડે પકડી, ટિકીટના બાજી રહેલા ટુ ભાગ-

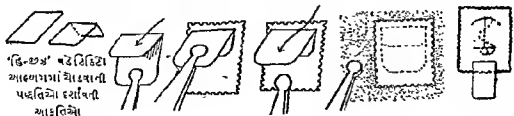

ફર પૂર્વના પ્રશ્નોનો આ તમામ ઉકેલ લાવવા માટે ગયા એ માસમાં ફિલિપાઇન્સમાં સાત પ્રબંધોના પ્રતિનિધિઓ મળેલા તે પ્રસંગના રંગસૂત્રમાં બે ફેરી કાટ્ટેથી ટિકિટો તેમાં પૃથ્વીના ચોગા વર ચોપિયાના દેશોનેલાળી આકૃતિથી દર્શાવીને તે પરસાતિનું કપાત આવી રીતે બિટલું બતાવ્યું છે.

ને (આકૃતિ ૫માં) તીરના નિશાનથી બતાવ્યા મુજબ) બીનો કરો અને પછી આલભનમાં મુકર કરેલી નચાએ, બેરોપર પ્રમાણસર ને સુરક્ષિત રીતે, (વાંછીચૂંકી ન રહે તે રીતે) ટિકિટને લગાડી આછા દાળ વડે દળાવી દો. આકૃતિ ૬માં એ રીતે ચોટાએલી ટિકિટની નીચે 'હિન્ન' કઈ રીતે આવી રહેલી હશે તે તુરંક લીધી વડે બતાવ્યું છે. આ 'હિન્ન' વાપરવાનો એક ફાયદો એ પણ છે કે ટિકિટની પાછલી બાજુએ તેને 'વૉટર માર્ક' કે એનું કાંઈ તપાસવું હોય તો, તરત ટિકિટને સહેલાઈથી (ગિભનશરની માફક) કપવાની તેની પીઠ પણ તપાસી રાખીએ છીએ; ત્યારે આકૃતિ ૭માં વેપારીની આકૃતિવાળી વૉટરમાર્ક દેખાય છે. (એ 'વૉટરમાર્ક'ની વાત આપણે આગળ કરીશું) આમ, એ ટિકીટનું 'હિન્ન' નામ સાર્થક છે.

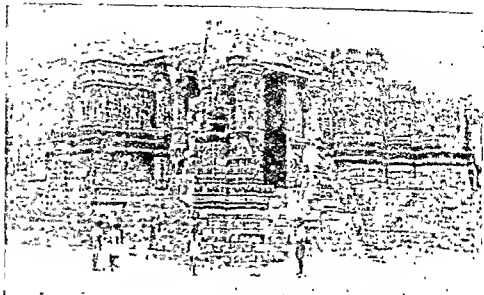
એમને આવી 'હિન્ન' મળી ન સાની હોય તેમજ (તથા બીજા પણ કેટલાક) ધખીવાર દખાલની ટિકિટોને છેડે આવતી ગુંદરવાળી ડોરી પટ્ટીઓને કપવાય કરે છે. પણ એને ગુંદર કાઢ દોવાથી તથા તે કાગળ ભડો દોવાથી વધારેપડતી સફાઈ ચોટી ન્ય છે, અને નજર પડ્યે ઉપેક્ષતાં તકશીફ પડે છે. તેવાય મળવી 'હિન્ન' તો કાગળ પાતળો ને તેવિયા વિકાસવાળો દોવાથી તે નજર ધરતી ન ચોટી રહે છે, અને ન્યારે ઉપેક્ષી હોય ત્યારે સરળતાથી બપડી આવે છે.

એક વિશેષ સૂચના: કાગળ 'હિન્ન' લગાડેલી ટિકિટ આલભનમાં બલ્કી વાછીચૂંકી ચોટી મઈ હોય તો તેને સુધારી લેવા માટે તરત ને તરત ન ઉપેક્ષતાં રહેવા દઈ બીજે દિવસે ઉપેક્ષા. ચોટી 'હિન્ન' પરના ગુંદરને સુકાવાનો અવકાશ મળવાથી ટિકિટના કે આલભનના કાગળને નુકસાન થઈ વિના સરળતાથી ઉપેક્ષાશે. (ચાહુ)

'હિન્ન' વડે ટિકિટો આલભનમાં ચોટવાની પદ્ધતિઓ દર્શાવતી આકૃતિઓ

કુમારપાલે બંધાવેલા સોમનાથ-મંદિરના બગનાવરોપનો છેલ્લો દેશીઆદ્ર્ઃ નવું મંદિર બંધાવવા માટે તેને હવે પાછાને પાછાં કરી નાખવામાં આવ્યું છે. નીચે : મંદિરનાં ખંડિયેરોમાંથી બીકોએ એક ચુકર દેર મંદિરનું મરતક (સંદો) - હાલમાં નવું કુમાર મંદિર બંધાવવામાં આવ્યું છે.

સો

સોમનાથના મંદિરનાં મરતક (સંદો) - હાલમાં નવું કુમાર મંદિર બંધાવવામાં આવ્યું છે.

સોમનાથના મંદિરનો નાશ

શ્રેષ્ઠક - મનમજિરાય બીમરાય

નું પુત્ર : નવનિર્માણ થાય એ આપણે માટે મોરની વાત છે. આવી તારીખ ૧૪મી મેના રોજ તેની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા થવાની છે. સોમનાથ પાટણ એ સમયે મુસ્લિમોનાં ધાર્મિક પાટનગર હતું, પરંતુ ટુર્કોએ તે સમયની અનેકવાર ટુર્કા કરી એ તો ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ વાત છે.

એવા નિષ્કસ પણ ઇતિહાસના યુગેયુગે સોમનાથના ઇતિહાસ થયા છે, પરંતુ તે દેસાસને અનુસરીને થયા છે. તેમાં છેલ્લે મુસ્લિમો સુધી ને ખંડિયેર તરીકે જાણુ હતું અને મેદા માસ હવે ને એ મુસ્લિમોનાં હરવામાં આવ્યું તે છેલ્લું મંદિર મુસ્લિમોનાં સરોતિના એક મહાન ભયોતિષેર મહાસાં કુમારપાલે બંધાવેલું. (જુઓ કુમાર (ચત્ર) એ પૂને એ સદી પહેલાં મદમુદ મઝનરી એ જાણુ છેલ્લું મંદિર તેનું દશે એ બજાવાનું આને કોઈ જ સાધન નથી. સોમનાથ-નાથિયા સમયમાં આ મંદિર ભદ્રેન્દ્રાદીની રોએ હતું આલ્લાહીનના લરખે ૧૩મી સદીના અંતમાં એ મંદિર ભાંગ્યું. એ પછી સમયને અનુસરીને એના ઇતિહાસ થયા કર્યા હતા. અને હવે ને ખંડિયેર આજ સુધી જાણુ હતું એને સાંકે દરી હવે એ સમયે નવું મંદિર બંધાવાનું હવે આજે બાલી રસાનું છેલ્લું વાત છે.

મંદિરો બંધાયા છતાં બમવાળ સોમ-

નાથની પૂજા કરી બંધ રહી નથી એમ પણ ઇતિહાસ કહે છે. મોરેન્દ્રે મના દુકમણી ન્યારે મંદિર ઉપરનું જાણુ મળ્યું ત્યારે અર્ધે ખાખો પડ્યા આવ્યો, તેનાં સદીના પાછા ભાગમાં માળવાનાં મહારાણી અદલવાલાઈ દોજાએ કુમારપાળના ખંડિયેર થોડે ઓરુ નાનું સાંકુ મંદિર બંધાવ્યું, તેમાં આજે પણ બમવાળ સોમનાથ પૂજાય છે.

પુરાતન અવશેષોનાં રક્ષણ કરવું એ કારના પુરાતન સંસ્થાપને લખતા કવલોરી આર્કીટેક્ચરલ કલ ખાતાનું ભવ્ય છે. કુમાર પાળના મંદિરના ખંડિયેરનું મોદદામ કાલ એની વાચતાનાં સુચક અનેક ચિહ્નો ત્યાં જોવામાં આવ્યાં છે. (જુઓ સાથેનાં ચિત્રો) ઇતિહાસનું આનું એક બળ્ય રમણુ સાથે રાખવાને બદલે એ ખંડિયેર આ રીતે નામ રોષ કરી નંખાયેનું એનું ઇતિહાસના સમયે રીતે તેનાં ભરૂં દુઃખ થાય. પશ્ચિમના નવ મુજાતા દેશોમાંયે પ્રાચીન ખંડિયેરને કેદા મોરનાં મેમણી સાથે છે એ ભાગીયું છે બળ્ય રમણનાં અવરોષ કપરાત બંધિ દાર્શિક દરિએ પણ એ ખંડિયેરનું મદદા હતું. કારતમાં વિધર્મી મહારાજા ભદ્રે પછી તે મંદિરો જાણુ થયાનાં મારણુ પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ મદમુદ મઝનરીએ બાર હવે અનેક દુઃખદા કર્યા ત્યારે વરુદિયે

દ્રી ન હતી. ને સમયે વિદ્યાર્થી કે વિદેશી
ના ફાઈ નહોતી. ગરનીથી હાલર ચાઈ
રે, અનેક વિદેશી શાસ્ત્રો ને રજુ વકાશીને
હમુદ લેકે મરી માણે ક્યાં અને એની એ
ની ગમતમાં કેમો પૂરવડે પશુ કાઈ ન
કી શક્ય એ તો આરતના હતિદાસમાં
કે ગયકર ને શરમજનક બીના છે. એના
પાકમાં જ અનેક પરદેશી આક્રમણકારીને
રતો ખાતાઓ અને આપણા સમાજની
બગાઈ પશુ ખાતાથી સમાજની કંઈ અને
ની નાજાઈથી આમ બન્યું એ સામાજિક
વિદાસના સંશોધનનો વિષય છે. એ ખરેખર
આ અવશેષો આપણી આબધી બુદ્ધિઓ-
બાન નથી કાગલાં ન ગયાં જોડાણમાં
દૂતાગદમાં ગળેથી સોસાપની પહેલી હતિ-
દાસ-પરિપદમાં બંધના ગોદરને રહેવા દેવાનો
રાવ થયો હતો, એના ઉપર પશુ કાઈએ
માન આપ્યું હાલત નથી.

આને દેશકાળ બદલાયો છે ત્યારે રવા-
નાવિક રીતે જ સોમનાથની એ બંધ
ભાગીન રચુતિ તાલ કરવાનું અન આપણને
ભાય. પરંતુ હવિદાસના પ્રેમીને તો આધાત
ભાગી કે એ પ્રાચીન અવશેષોનો આમ
કમળો નાશ કરીને એ રચુતિ જળવાશે કે
નહકલામાં હોજકરને હાખડો આપણી
માત્ર ક્યાં ન હતો ? તેમણે સોમનાથના
પ્રાણુ જાળવિત ગોદરને હાજ ન સમાવતાં
વધુન માટે નહું જ રવાન વિમાણ કરું.
મે તો માળવાની મહાનાબી હતી. શુભસત-
ત્વાદારામ્ માળવા પર ત્યારે શિવમજા હિંદુ
હારાજ્યની સલા હતી. એણે માયું હોત
કે દેશકાળમાં એ ઉપદેવનું મંદિરભાગી
ક્રાંત. છતાં તેણે નવા ગોદર માટે દસ
હાલરકપિયા ખર્ચ્યાં જોગાં દેશકાળને અનુ-
સરવાનું હડાપણ દોવાનું કેય ન માનવું ?
માણે રવાતય પછીની સરકારિક અરિમ-
ાની બચુતિના આ કાળમાં એ નહું ગોદર
પણ કરવું જ હોય તે એ જ રીતે બંધાને
રાયબીને નહું યદ શક્ત. પશુ બંધાને જમીન-
પરત કરવાની સી જગત હતી કે આજે દેશ-
ના ને દેશની આર્થિક રિષિતિના સંમેલો
નહલાયા છે. એ સમયે ભજવાન સોમનાથ-
ની પૂજા આજ કરતાં સારી રીતે થાય, અને
દેશો નવા ગોદરને નાકે એનાના ભકતો—
દેશના લોકોના સૌંદર્યિક વિકાસ માટે વપ-
ભાય એ હજ નથી ?

હતિદાસ કહે છે કે તેરમી સદીમાં નાનાક
મામે એક વિદ્વાનનાગર કવિ થઈ ગયો. એની

સોમનાથ-ગોદરના એક શિલ્પમંદિત તોરણનો આકૃતિ, આપણી કેવી પ્રાચીન કલાને નાગ-
રોપ કરી નાખનામાં આવી છે તેનું કહેણ સ્પષ્ટ કરાવે છે. (ફોટો-દસપુષ્પ જ. કંકર શામનગર)

નાનાક પ્રશસ્તિ સોમનાથ પાસેથી ગયો છે.
એણે સોમનાથમાં એક 'સારસ્વત કીડા-
રવાન' બાંધ્યું હતુ એમ એ પ્રશસ્તિ કહે છે.
એ નિર્ધારકારનું કોઈ પ્રકારનું કેન્દ્ર હતી.
એનું કાંઈ ચુલસાત-સોરામ્-કચના વિદ્યા-
સરકારને થાયે એનું રવાન ત્યાં ન બાંધી
શકાય ? તો સોમનાથની મહાનાથાજીના
દેશકાળતુસાર ખરે ખરાર થયો ગણાય.

વળી બુદ્ધિગેદિયેરની જગ્યાએ બંધ ગોદર
બાંધવાને બદલે અદ્દશાળાઈના મંદિરો
બુધ્ધ દેવનું મંદિર ગણી એના આસપાસ
વિશાળ કાંકમાં નાનાં સેન ચેત્તો હતી તેમાં
દક્ષિણમાં શેવમંદિરની પેઠે શિવની ખોસ-
શ્લિક મૂર્તિઓ (નરસાજી, અધનારીશ્વર, દ-

ક્ષિણામૂર્તિ વગેરે) બેસાડે તો મૂર્તિવિધાનનું
એક અપૂર્વ સમદરવાન જેવું આપણા પ્રાંત-
માં થાય. આજે તો આપણને એ બધાં રેવ-
રેવોનાં નામ પશુ પૂરાં ચાદ નથી. નવા મનારા
મંદિરનો આશિષ કેવો છે તે હજ પ્રભ
ભાગી રાખી નથી. તેમાં કાંઈ અણું આશો-
જન ન હોય તેો થવું જોઈએ.

બીજું એક સૂચન એવું છે કે ને બંધની
બંધા પર જનનું મંદિર બાંધવાનો આગ્રહ
હોય તેો હાલ બોદધાય કરતાં બંધના છલો-
હારનાં ને મિલો નીકળ્યાં છે તેને નીચે
બેંચામાં કાચમ રાખી તેના ઉપર નહું મં-
દિર બાંધવું, જેથી હતિદાસ અજવાસીને
પ્રાચીન ત્રણેક છલોહારનાં ચિહ્નો બેવામળે.

શરદી

[નિર્મલિકા]

લેખક - અકુલ ત્રિપાઠી

સ

વારે એની આંખ બંધ પડી. જીવનભરનો પાક આંખને બંધે એના દેહમાં બરાઈ થયો હતો. વાવડામાં ભલે સીસાનો રસ રેડ્યો હતો. એ ઊઠ્યો. એકવાનું આંધું કરી એ એણે થયો. એની આંખોમાં અંધિન આંખોને વરસો હતો, અને એની નાસિકામાં સમુદ્ર. એ નાનકડા અમમાં હંધક તરંગ ઊભા થયા. હંધકના પળકાસ પછી ગયા. પગ કૂચ્યા, પ્રચંદ તોફાન પહેલાં પગસાથ એનો શાંતિ શાંતર પથરાઈ ગઈ. ક્ષિતિજની વાદળો પછીને પથજરમાં પેરા વાદળથી આકાશ છાઈ સે એંગ ડાંગીયા કાઢ અમર્ય ખૂણમાં ઊંચુ થયેલું ગ્રેવન, નાકમાં, કાનમાં માર્યા પા-રેલ આવાગ્ય કુલરી તપાસ કરી ગયું. એના દોઢ કંપા અને એક પ્રચંદ આવાગ્ય થયો. 'હાહ...હાહ' એને શરદી થઈ હતી.

ધનુષ્યમાથી શર વર્ષાવતા રજુવેદાન પર અગ્રજ ને આગ્રજ ધસતા મહારાષ્ટ્રી રો એ હાંક પર હાંક ખાતો ધરમા ધૂપી રહ્યો: રમાલની શોધમાં. એ દાસજી કરવા ગયો, પશુપાછો પડ્યો. એ નંદાવા ગયો, પશુ દારી ગયો. એ પધારીમાં પડ્યો તો હાંકને એને કહાળે કહાળી અધૂરો કરી નાખ્યો. એ છાપું વાવવા ગયો-આંખોને તીવ્ર વિરોધ છતાં; પશુ એના અગ્રે એક રાહ પશુ મદ્યજી કરવા ના પાડી, એ પગની નેડે વાત કરવા ગયો તો એ એને શરદી મહાદ-વાના કપાચો થયે વાપણે આપવા ગઈ. એ બહાર ગયો તો કાંઈએ એને મૂળ મળ્યો. એ ધરમાં બેઠીને સૂઈ રહ્યો તો કાંઈએ એને સીધો કર્યો. એનું જીવન બંધે આઠ પાંદે થઈ ગયું. એનું એકમાત્ર જીવન. સ્તંભ્ય રજુ કરા રમાલો શોધવાનું-બીના થયેલા રમાલો ખૂણમાં ફેંકી બીન કરા રમાલોની શોધમાં નિરતર ગયા રહેવાનું...

ગને ધણીવાર થાય છે કે આ મહાભારતનું યુદ્ધ અંદાર-અંદાર રિવસ સાથે એ શરદીએ એ વખતના રાજવિદ્યાના નિબાળોને ગરકાસ, અન્યાસ, વગેરે અનેક અસ્ત્રો-સસ્ત્રો શોધી રાક્યા તો તેનું એક સરણાસ ન ન શોધાયું તેમનાથી? ને અસ્ર હેઠતાં ન દુરગમના આવી સે-વને શરદી થઈ નય. એનું એ કાંઈ સસ્ત્ર સોયનું દેવ તો યુદ્ધ અંદાર રિવસ પલાવનું ન પડત. પહેલે ને રિવસે રાજસેન સાથે આપી બંત થયો. એને કાઠો છે કે એ વખતના રાજવિદ્યાના ધૂરંદરોમાં પશુ ધણી માણસાઈ હતી એમણે આવા મનને કપાયે જૂનજ વાતથી માન્યો હતો. એના માનુસ દેવ તો અંદરન ગને એમની ન્યાયસુદ્ધિ માટે માન ન થાય છે.

ગને ખાતરી છે કે આનું સસ્ત્ર આનના અંદર બાળ નેનું ન થઈ પડત. કારણ શરદીનું કે વાસજ ન નથી. શરદી મટે કઈ રીતે? નસ તમારી આનુભાવનાને પગી મેળે. ગને તો આટલું જાન મળ્યું છે: શરદી થઈ દેવ ભારે રોક કરે. અથવા સંક્રાંતિ નયો, આજી પાકે કે તેને રસ પીએ, કપર સૂચે કે 'વિકર' અગ્રગાયો, ગાંડોને ન્યાસ લેા અથવા કીડા થાસ લેા, રિપાસન કરે કે આસાસ લેા, સત્વનાશયજ્ઞને અગ્રામરગ પ્રસાદ લેા અથવા અગ્રપાસ કરો, નહીં તો પછી...

૧૩૨ (ઓપ્રેક્ષ ૧૯૫૧)

પશુ આ તો બહુ જોણું છે. આનાથી બચવું કપાયો બી અરથા કલાકની પગારને એને નથી રહે. પરંતુ હાજીત એ કે આગનો એકે કપાસ રાગનાજી તો નથી ન. પ્રેમી કરો. મ તો 'એની ખૂણ', ન મટે તો નેરોળ, એથી વાન છે. ગેં તો, તે સીસ-તે સીસ કપાસ જેવતાં એની નિરતર આસાસન કર્યા પછી અજીને રાજી એક પશુ જેવ ફરે નહિ અને અજીને સંકેત નિરાસ થાય એવી નિરાસ આ કપાચો અગ્રમાવોને અનુરૂપી છે તમને પશુ એનાથી શરદી ન મટે તો શરદી વાત ખરી છે એમ માન્યો. અતે એ કદાચ મટે તો પેલા આકાશમાં એટલે ફર ફર કાગલો જેવ દેવાથી માનવજીવનમાં વાસિયંથાસન કરતા તમારા કદો સારા હશે માટે ન મરી હશે એમ સમજાવે. શરદી મહાકલાક કપાચો વિષે મારા જ્ઞાનને અંદે આટલો ન: આ નહિ. આ નહિ... 'નિતિ' નિતિ'.

પશુ ફેટાક બહાદુરી તો દવાઓ અગ્રમાવવાની ન નિરક છે. મારદીને તેઓ આ સંસારમાં મહાના મેનરવાનું સુદેવામાં સહેલું સાધન મળે છે, ને એમની વાત ખરી છે. સોના અગ્રજની અને અંદે મેવેથી વાત છે કે રેલ ને કેડીના કાંધ એ માવડ માર્દા પછે ડેવેડાર મદરવાન બની નય છે, ની એના પગલ પૂરે છે, એની સોના કરે છે, એનું સાઈંદર છે, એના એક રાહ પર એનાં જોઈમાં થઈ નય છે. મારદીને આ મહાન કામ છે.

પશુ શરદીના દર્દીને તો આ લાગે થ નથી મળતે. અન્ય મારદી વખતે દવા પાનાર સંજીવીએ શરદી માટે આ પછી દવા ખાતાં થઈ ઉઠવું, 'મેં તો કદાં કે હાંકલામાં ન સૂડી, ન મરી; પશુ માં તો ને?'; 'શરદી થયે ન ન થાય તો બીજું શું થાય?'; 'તે શરદી થઈ એમાં આમ બકરી જેવો શું થઈ થાય છે?'; 'શરદી તને નવાઈથી મળે છે? મારાં અગ્રમાં પર મિનન રામો કરે છે?'; 'ઉંઠ ને એવે... જોડી રેલો... અનમર્દાં છે... ફેડલી નવાઈ... સહેલું અગ્રમાં...'. આરસ! શાંતિ! શાંતિ! શાંતિ! શરદીના દર્દીને કાંઈને દવા નથી, છતાં એ એની નવાઈ છે, એ કુટુંબને આરસ છે, એની યુવાનીને દરમયે છે, એ પાચકબળ છે-એના સી કુટુંબીઓ એથી અપાને પેકારી કોરે

પશુ ખરી વાત તો છે કે અન્ય મારદીના દર્દીના પ્રમાણે શરદીના દર્દીને પોતાનો, ફેડ કામત કરવામાં, ધણી ન એ છે એ થાય છે. શરદીથી બચવાનો કાંઈ કિલ્લો ન નથી. શરદી શિવાળય થઈ રહે, કોનામાં પરસેરા સુકાતાં થઈ રહે, એમાંમાં દાન એની થઈ રહે, આયુ હુલ્લું રાખતાં, મેં કપાડું રાખતાં, મળે કી જાતવા દેતાં, છતાં પર પવન આપવા દેતાં-એ જોડીને શરદી થઈ થઈ નય. ફેડેડાર શરદીના સરણાસે? ધૂળ કોરે તો શરદી થાય પવન થાય તો શરદી થાય. પત્થર પર એરો તો શરદી થાય, દરજા પોતાં શરદી થાય, માણ બીના થતાં શરદી થાય, મિનક ન થઈ શરદી થાય. કપડાં જોઈમાં પહેરવાથી શરદી થાય, ધણી કપડા પહેરે તો એ કાંઈના ન શરદી થાય. બહાર ફેરો તો શરદી થઈ નય, ધણી બરાઈ રહે તો ન હરકી રાખય. કસરત ન કરવાથી શરદી થાય. કસરત કરવાથી શરદી થાય, કાંઈમાં શરદી થાય, નવાના સરો થાય, રસના, નંદાનાં... શું કરવાથી શરદી ન થાય એ ન શોધવાનું છે

શરદી થયા પછી થે ક્યાં સુજ છે? બહાર ન નવાય તો વાંચે નહિ. હાંકથી ફેડાળ કાંઈ આપાગી જેવે વાત ન કરે તો સારથે સાહિત્યે તો કંઈકને શાંતિ આપી છે. આપણે થે સાહિત્યને આડે લેવા એ પછી એના કપાસ તરફ પગીએ; કમિતા સહમે. ને માર્દા અપવિરમ તથા તાક લેડવાના પામ્પિરિસમે (નનુન ૫૦ ૧૩૨)

આદ્ય કવિ

નાય તોળો! આ વિધાતા, નાય તોળો!

પાપના, પાપંદના ખીસા સમાને

મરહટ્ટો હીનતા હોય બિરાને

કેક પડતાં પૂરેલે એને નવાડે

હાળના રેખાથી, પ્રભુજીને નેત્ર એટી!

ધરમને કાંટે દરે અર્થ ન્યાય તોળો!—મરહટ્ટોને

બાપાવિદ્ય શ્રી રોષાદિ

‘તમને હિંદી આવડે છે?’

‘હા.’

‘મરાઠી?’

‘હા.’

‘બંગાળી?’

‘હા.’

‘ફ્રેન્ચ?’

‘હા.’

‘અંગ્રેજી?’

‘હા.’

તાજબ જાગી પુણવાર વ્યક્તિત્વનમાં આવે તે બાપાનાં નામ કોણે જાણે છે. તે એનો જન્મજી હાકારમાં જ ગયો છે, ત્યારે ન રહેવાતાં એ પૂરે છે: ‘કહો મિ. રોષાદિ, તમને કઈ બાષા નથી આવડતી?’ જવાબમાં શ્રી રોષાદિ માત્ર નસતપૂર્વક રિગત જ દે છે.

હોડાં વરસ પહેલાં ત્રાવજુકોરના તે વખતના રીવાજ સર સી. પી. સમરનાગી બાવર અને શ્રી રોષાદિ વચ્ચે ઉપર મુજબ વાતચિત્ત થઈ હતી. શ્રી રોષાદિ આપણે ત્રાવજુકોર યુનિવર્સિટીના મેયાગાના અધ્યક્ષ છે, યાગીજરી દેશી તથા યુરોપી બાપાઓ દ્વપરાંત તેઓ ચિત્તાઈ, જાપાની, તિબેટી અને સિયામી બાપાઓનું જ્ઞાન ધરાવે છે. એમને સંસ્કૃત, મરાઠી, હિંદી, ગુજરાતી, બંગાળી, તામિલ, તેલુગુ, ગુજરાતી, ફ્રેન્ચ, અંગ્રેજી, રુસ, ઈટાલિયન, હૅલેન, ગ્રીક તથા રૅપ્નિશ વગેરે બાષાઓ ક્રેયુલરીતે આવડે છે. આ બાપાઓનું જોગનું જ્ઞાન સમૃદ્ધ અને સમૃદ્ધ છે. વજતોવખત એ બાપાઓમાં એમણે અનુવાદો પણ કર્યા છે. દ્વપરાંત હાગયલાં આવડે એથી બીજી બાષાઓની તે વાત જ શ્રી રોષાદિ આસામીથી માંડીને પુરતુ સુધીની હિંદની કોઈએ બાષા એમને આવડે છે. યુરોપિયન બાપાઓ પણ હમશા જાણી જાણીને વળી તેઓ ચિત્તાઈ, જાપાની, તિબેટી કે સીઆમી બાપામાં તે સમાજાબંધ વાતચિત્ત પણ કરી શકે છે!

આથી દે વખતે નવાઈ બધાંદની વાત તેઓ કોઈ કે શ્રી રોષાદિએ જાણે અવગણ આપમેળે જ કર્યાં છે. યુરોપની જાણી બાપાઓ તેઓ બાઈબલની મદદથી શીખ્યા છે. અગ્રેષ્ટ બાઈબલ તેઓ વાંચતા જાણે અને યુરોપની ને કોઈ બાષા શીખવી દોષ તેઓ બાઈબલની આવડત પાસે રાખી સાથેસાથે તે પણ વાંચતા જાણે. અને બાઈબલ પૂરે થતાં સુધીમાં તે એ બીજી બાષા તેઓ વરાબર શીખી ગયા દોષ!

બાપાઓ શીખવાને આ જોખ ક્યાંથી જાણે એ વિષે પણ એક રસમય પ્રસંગ છે. એક વાર એ જિમિનયટ્ટ પાલનું સમૃદ્ધ પદમદેસ વિષે જ્ઞાપ્યન સોંપવા તેઓ અંગ્રેજા. એ જ્ઞાપ્યનથી તે એટલા મુગ્ધ થયા કે સમૃદ્ધના દ્વપરેથી મૂલ બંગાળીમાં વાંચવાની એમને તાલાવેલી જાણી. તરત જ એમણે બંગાળીની અવગણ સાર કર્યા; ને પછી એક વાર મસદા લાગેલી એટલે એ અટક્યા જ નહિ.

શ્રી રોષાદિના પિતા ત્રાવજુકોરની રાજગાં દેડગારતર દત્તા. શ્રી રોષાદિના છવનને મેડો બાપ પણ સબ રનિરદાર તરીકે નોંધીમાં ગયા હતા. રસમયે તેઓ અત્યંત સરમાળ અને સ્માજોલા દોષ બહેરમાં આવતા જ નહોતા. એટલે એમની સંજીવની માહિતીની જાણ જાણવાથી થઈ, અને તરત જ ત્રાવજુકોર સરમારના દારનેદર (બાપાંતર) તરીકે એમની નિમલુક થઈ; દ્વપરાંત સરમારી પ્રકારન આતાના વડા અને યુનિવર્સિટી સાથેસીના અધ્યક્ષ પદ પણ તેમને મળ્યું.

પશ્ચિમ-દર્શી યુકટમણિ એવાંદો આવડે તો કહા વિ જામા અને દેવદ, એમાં પણ વિરોધ રહે તો રામા એટલું જ. આલો-કિક મિદારા અને વિવિધકાર્યા જન્મન માન-પ્રવાદની સાથે બોડારા મુત્તપ્ય અને પશુ-પશ્ચિમીની અનેક ભેદવાળી વાળીઆતાં અનુકરણ કરવાની એવી તો આગાધ સંજીવ છે કે અવાજનું કોઈ પણ પદ એતા કંઈને અપકં કે અટપટું લાગતું નથી.

રવવાલે અતિશય સરમાળ કોઈ તે મા-ખુસથી બને તેટલું જાણીય વનરાઈ (અને એ મળે તો વાંસની ઝાડી)માં જ રહેવાનું પાસં કરે છે, એટલે તે જા નજરે નથી ગડતું. હમણાં જાણીય મુલુકલુક જેવું જાણીય પાણીની પૂછી સહેજ જાણી. તરને માણ, પીડ તે ઢાળી અજાણતાં જાણી, તમા પેટ મદ જાણી રમણી પૂછી જાણી, જાણી અને સહેજ રમની મદજાતર વિનારીવાળી પૂછીના મુલુકાં પીડ થરપણ એક અફેડા હું મારાને વળી જાણને બદલે રાખી કાંઈ થેતો તપખીરી અને પેડ ઉપર સહેજ મિદો તથા પૂછી દૂધી પગ આઠા મુલુકાં તથા વાંચ જાણી.

તેનો મુખ્ય આદાર કીજાં છવડાં, અજ-શિયાંને જાણીયપરખરી પેડેસાં જાણીય પરથી જાણીય જાણીય; પરતુ જાણીય કમલ થતાં જ તે જાણીય કીજાં છવડાં જાણે છે. આ દ્વપરાંત પ્રખનકાળે તેનામાં એક જાણીય આવડત દૂધી નીકળે છે, તે એ છે કે ખુદથી જાણીય જાણીય વખતે તે વારંવાર પોતાની પાખી અજાણ જાણે છે.

કેપ્રિસથી જાણીય તેનો પ્રખનકાળ, એવેજા તે કોઈ જાણીય થકે કે ઢાળીયા સામાન્ય જાણીય એવેસી જાણીયમાં, કે એ ઢાળી-ઓના સંધાજ પર, ધાસમણિયાં પાંદડા ને કમ્પિત હીલ વડે ઢાળીય જાણીય રહે છે, ને તેઓ, આથી-મિલવળી સંધ પર જાણીય રેતાસ પડતાં તપખીરી આંધારમાં, એક ઉટે જાણીય અણિયાનાં પડેલાં ને સંજાણ જાણીય વારડાં મૂકે છે.

(‘વનેયર’ પરથી)

107, 1992, p. 107.

એમ આપણે કાળજીપૂર્વક કે આનંદપૂર્વક નંદાતા નથી, તેવી જ રીતે આંખને કોઈ વખત કાળજીથી ધ્યાતા પણ નથી. એ આંખ પાસેથી આપણે અદારેઅદાર છાકે છામ છઠ્ઠે છીએ તેને સ્વચ્છપૂર્વક એક મિનિટ પણ આશર્યા આપવાનો વિચાર કરતા નથી. પરિણામે બધાં મંદોષા કરતાં આંખ વહેલી નળગી બની રેવાનું જ બની જાય છે.

આંખને કેવળ શાખવા માટે આંખ ધોવાની ખાસ પદ્ધતિઓ દવાખાજાને ત્યાં મળે છે. દિવસમાં આંખમાં આંધો જે વખત જે પાણીમાં આંખને ડુબાડી, ધોઇને સાફ કરવી જોઈએ. સવારમાં ઊઠીને તરત જ એ પદ્ધતિ દિવા આંખ ધોવાની જ દોષી જોઈએ અને રાત્રે સૂતી વખતે પણ આંખ ધોઇને સુઈ જવું જોઈએ.

પ્રસૂત મનથી અને આરામથી બેઠીને આંખ ધોવાની ક્રિયાને પણ ખૂબ આનંદદાયી બનાવે. પાણીને ચોખ્ખા અથવા દવાલાભા, ઠંડા કે રેડો કાઠરવળાં પાણીથી ભરીને, પછી નીચું જોઇ પાણીના બાળને ઊંડા તમારી આંખના બે ખૂણામાં બેઠી રીતે ઝોલેતા કે પાણી આંખ પર અપોષણ ઓઠવાઈ જાય. દબે આંખને પાણીમાં ઝોલે, પાણી નિહાળે, પાણીના પારફક્કે રાખપોથી આવતા આંધા રંગીન પ્રકારને નિહાળે. પછી આંખને પલકારે—દવાધવાસ કરે. એમ આંખને પાણીમાં પલકારીને ખૂબ રમડો. બેત્રણ મિનિટની આ આનંદદાયી રમત થી આંખ ખૂબ ઠંડી, દલગી, રૂઝિતવાળી

અને ચોખ્ખી બની શકે છે. આ રીતે દિવસમાં જે વખત આંખ ધોઇને કેવળ શાખવાથી આંખનો થાક દૂર થતો તે તેજસ્વી બનશે અને વધુ કામ આપી શકશે.

આંખ ધોવા માટે પાણીની છાલક મારવા કરતાં આ રીત વધુ સહીસહામત બેઠલા માટે છે કે કેટલીક વખત મારેલી છાલક આંખને વામી તે ખૂબ કષ્ટ છે અને એ રીતે તેને તુકસાત થાય છે.

—ડૉ. ગોપિવંશદાસ પટેલ

જોરાકમાં બેળસેળની ભયંકતા

ખાખાની યોજનામાં બેળસેળ કરતા નીતિબદ્ધ વેપારીઓના પ્રયત્નના પરિણામે પ્રવૃત્તિ ફેરફાર બરબાદી થાય છે, અને પ્રવૃત્તિ તેજો કેવા મુશ્કેલીમાં મળેલી રહ્યા છે તેનું ચેતનાવર્તક પરિણામ દમણાં સબનીની મહાદામ આંધી જેટલું જ હેલેલના પ્રાંતવાક ડાહરે માલવિયાએ, ખાખાના નેશમાં એક કરવાથી થતી અસરની પ્રયોગનાક તપાસ પરથી જણાવ્યું છે. તેમણે એ દેશમાં ખૂબ વપરાતા સરસિયા તેલમાં એમજવામાં આવતી યોજના અસર તેલરૂપેથી પર ફેરી થાય છે એ તમી કરવા દરેકની કચડા ૧૦, ૪, ૨ ટાંપાં બેળસેળ કરવામાં વપરાતી વરદેવેનું મિશ્રણ કરીને સરસિયું તેલ કાઢેલમાં પાણેલાં પાંચાં, હજારે હજારને આપવાનું સારું થયું જેનાં પરિણામે હિલ કેપાની નામે એનાં આગાં છે.

એ અંદાજ આજ પાંચાંનાં વાણી કુમાર ચાલી ગઈ, એ રહી ગયાં, કાંચમાં પાયોરિયા થયાં, તેમની કુખેન્દ્રિયા ગળી ગઈ અને સરીરની સુસ્તી બેઠેલી બંધી આવી ગઈ કે આંખની પર માણેનાં બીને તેમના પતી રહેવા હાંવાં. એક પાંચાંની દાહલતે તે ખૂબ જ અંધાર થઈ ગઈ. કમળેની રિયલિટ પછી આવી જ વધુ ટકરાની દાહલતે તે ખૂબ ખરી થઈ ગઈ. એ અખતારમાં સમજ નહીં કા પ્રાણીએ મરી ગયાં. આ બખતે બીને બધાં ખોરાક સાશમાં સારો અપાતો, પણ તે સાથે માત્ર બેળસેળનું તેલ જ વેપાના પરિણામે તેમના બધી

જ સકાર્યાં. એથી હમરૂં, એ પ્રાણીઓને શુદ્ધ તેલ આપવામાં આવતું હતું તેમની તેલરૂપે સંપૂર્ણ રહી. આ પછી માણસ ઉપર થતી તેની અસર જેવા માટે બેળમાં ફેરીઓ પર આ પ્રયોગ અભ્યાસવામાં આવ્યો. દેનાં. અને તેમની દાહલત પણ વાંદરાંના જેવી થવા લાગતાં લાલકાંતેલ તે બંધ કરી દેવામાં આવ્યો. એ પરથી પુરવાર થયું છે કે સરસિયામાં બીબ તેલોના થતા ભેગની આ નીચ વેપારીઓ પ્રવૃત્તિ નાશ જ કરી રહ્યા છે.

—ન. મ. સાહ

મદ્રાસી ટોંસા

કોઠામાં બનાવતા મદ્રાસી ટોંસા અને કોપરાની ચળણીથી, એ પુરતા પ્રમાણમાં ક્ષેત્રી-મુલ્ય ધરાવતા સરતામાં સરતા ખોરાક છે, એનું નવી દિલ્હીમાં અખિલ દિલ્હિ અદિવા પરિવહ તરફથી ચો-ભરોડા આનાં પ્રકારમાં નહીં થયું હતું. આ ફેરફાર મંદોષાને લેવાઈ રહ્યાં મળ્યું હતું. ટોંસામાં પ્રાંતીન, રદારી, ચરખી અને કોંકરસ હોય છે અથવા કોપરાની ચળણીમાં એ. બી. ડી. બિટામીન હોય છે.

વિકસાનું વિજ્ઞાન

જાસના શુભોધી તે કોણ અભ્યુદય દરો ૧ મધુર પીણા ઉપરાંત ખૂબ યોગિક પણ છે. પરંતુ દમણાં કોંકરની ખોરાક સંરક્ષણ સમિતિની મદદથી સારકેચવાનું યુનિવર્સિટીમાં છાત્રની યોજિતતાના સંરોધન-પ્રયોગમાં જણાવ્યું છે કે છાત્રમાં ધીરજ તાખવાની મંદોષા રહેલા પ્રાંતીનનું પ્રમાણ સોમણ વધારી રાખાય છે. વળી ધીરજ ઉમેરવાથી વિદ્યાર્થી બી ર પણ સમજા બળ્યું થાય છે. અને ધીરજની સાથે બીબ બેક્ટેરિયા પણ એ કોષરોમાં આવે તે બંને વિદ્યાર્થીને પ્રમાણ સમજાવ પણ બળ્યું થાય છે. જાસના રહેલી લેક્ટોસ (દૂધ-સાક) આ ક્રિયામાં ઉપયોગમાં આવે છે.

‘વિદ્યાર્થીની ૧૨ની રોષ પાંડુરોય (એ. બી. મિયા)ના હાઈસ્કોલે આશીર્વાદપ નીચી છે. આ વિદ્યાર્થીની લોહીના રાતા છેલ્લા બનાવવામાં ખૂબ ઉપયોગી પુરવાર થયું છે અને અભ્યાસ પાંડુરોયના વિવારણમાં આ વિદ્યાર્થીન મદદનું સિદ્ધ થયું છે.

કારેન્ડો-કોર્સીદો કોપરોયને ચાર વર્ષના સંરોધન પછી એક નવીન પ્રકારનું જેવું જાનવેલેસ થાય છે કે બી અભ્યાસ બીબ દરીક કરી છે. એરેસ હોમોમોગા તેમજ બુદ્ધસંભવમાં દબે તે જ વપરાશે. સામાન્ય અભ્યાસ કરતાં તેના પર વાતાવરણની અસર ઝીલ બાજની જ થાય છે.

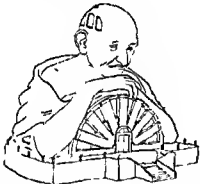
૧૯૩૫માં રાજા હાખ રૂપિયાની યીપરોયેન્ડ, ટોડી, ચાહલી અને એવી બીબ મિડાઇની થીને આપણા દેશમાં આયાત કરવામાં આવેલી. ૧૯૩૬માં એ આયાત સમજાવ ૨૬ હાખ મુદ્દી પડેલી. પણ પછી યીપરોય એ પડતી મળી અને ૧૯૪૩માં ગાન ૩૯૦૨ રૂપિયાની જ માટે આવી દબી. એ બતાવે છે કે આપણા મિડાઇને કોઈય વિદ્યાર્થી છે, પણ તેમાં દબી પામણને સહી ઉપયોગના પ્રત્યે ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. તેમાં વેતનનિક મદદની ખૂબ અસર છે. હમરૂંમાં માણસ રીઠ હર વર્ષે ૧૦૪ પીટ મિડાઇ વપરાય છે અથવા આપણા દેશમાં મીઠા અને ખાંડોના માણસ રીઠ વાર્ષિક ઉપયોગ માત્ર ૨૦ રલત આવે છે.

આપણે દબી સકારે બોઈઓનિક સંરોધન માટે ઉજિલતામાં સંર હોર્યા હાદી છે. તેમાં દિવાલ ખસલમાંથી ખાદ્ય, ટોર માટે ખોરાક અને દિવાલના કાચ માટે ખાદ્ય બનાવવાના પ્રયોગો દમણાં સફળ થયા છે.

—ન. મ. સાહ

ગાંધીજીની એક અમિનવ પ્રતિમા

મુંબઈના વિખ્યાત શિક્ષી શ્રી વિનાયકરાવ કરમરકરનું નામ 'કુમાર'ના બાપોને પરિચિત છે તેઓ ૫૦ ગાંધીજીની એક વિરાટ કદની અર્ધ પ્રતિમા તૈયાર કરનાર છે. આ અર્ધ પ્રતિમાની કિંમત ૧૧૦ ફૂટની ઢોરે ને એનું સેતુજી બાર લંબર ચોરસ ફૂટનું હતું. તેની અંદર ઘોરા દુકાન અને ઝોતેરી તથા ગોરડાઓ પણ હશે અને એ રીતે, એવી ભવની પ્રતિમાઓમાં એ પ્રતિમા કદાચ પહેલવહેલી ન હશે. પ્રતિમામાં અંદર ફાળવેલા માટે પગથિયાં હશે એકાદબીધે તે ગચ્છાવરના ગચ્છાવર ૫૨ કમીરીઓ ને કળાપ્રદર્શન માટેના ગોરડાઓ થશે. પ્રતિમાની અંદરના ભાગમાંના મુખ્ય હોલમાં આપણના જીવનપ્રસંગો રજૂ કરી કલાકૃતિઓ ચીતરવામાં આવી હશે. પહેલે મળે પ્રતિમાના મુખ્ય ભાગમાં એક ખડ હશે. ન્યાયી ગાંધી-સાહિત્ય સમજાવા આવીશે. છેક ઉપલા ભાગમાં ન્યાય પ્રતિમાને 'ગચ્છા'ને ભાગ છે, ત્યાં ગચ્છાવર થશે. છેક ઉપરના ગચ્છાવર પછી માનવી આરામથી બેસી રહી પ્રતિમાના મધ્યકાંડ ન શહેરનું દર્શન કરી શકશે. જ્યાં પ્રતિમાની કુદરતી પ્રકાશ આવી શકે એને માટે પ્રતિમા-

ના 'પાછલા' ભાગમાં કાચની બારીઓ મૂકવામાં આવશે. ને બહારથી દેખાશે નહિ. જગા આ પ્રતિમાની અંદર 'ફિટ' પણ ચાલતી હશે. શિક્ષી શ્રી કરમરકરના જીવનના પ્રમાણે પ્રતિમા તૈયાર કરતાં ૪૦ થી ૫૦ લાખની ખર્ચ થવા ને એકાદ બે અને નહીં પણ બે રૂાખની રકમ જેની અંદર એ રકમ બેગા થઈ શકે એમ છે, એવું તેઓ માને છે. (વડેમાવરમ) વતરપતિઓનું મૂળ સ્થાન

હિંદીમાં ઢગણનું જીવનસરના નામાંકિત વતરપતિઓમાંની એક પરિવદ મળી ગઈ. તેમાં જગતની જુદીજુદી અન-વતરપતિ-ઓનું મૂળ સ્થાન કઈ દોરું તેહુંએ એ વિશે ચર્ચા થયેલી. તેમાં સમીપગતે એમ કહ્યું કે ચોખા, રોરડી અને રીંગણું એ ત્રણનું મૂળ સ્થાન હિંદુસ્તાન છે. કેળા, કેરી અને સતરોનું મૂળ સ્થાન હિંદુસ્તાન ખર્માં અને ગાદાવા છે. પડનું મૂળ સ્થાન કહ્યું એ જાણત કશો નિર્ણય ન થઈ શકાયો. એકે મોઢન-જો-દોનાં બંદિયેરોમાં પડના કેટલાક

અમેરિકામરની કોલેને અને યુનિવર્સિટીઓમાં પરદેશની બાપાઓ રીંજવા માટે ઢગણું હિંદીકાંડ તરીકેજ લાગી એક નવી પદ્ધતિ અપનાવ થઈ છે, જેમાં જુદીજુદી બાપાના પાટા અને મનોચાલનાં ટેકા પર દોરડાં અને કપડાં કરવામાં આવે છે. યુનાઇટેડ નેશન્સ (સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંઘ)ની બેઠકોમાં થતાં બાપાઓ વિવિધ દેશોના પ્રતિનિધિઓ ચીતરેલાની બાપામાં સમજ મકે તે માટે જેમ ત્યાં, ચાલુ બાપાને તેના જુદીજુદી છ બાપાઓના અનુવાદો બોલી શકે એવાય છે, એના નેથી ન આ પદ્ધતિ છે, નોંસિયતની નોંસિયતનું યુનિવર્સિટીમાં ને ૧૯૦૦ ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ પરદેશી બાપાઓનું શિક્ષણ છે તે તેમને એ પદ્ધતિને લાભ લેતા કપડાં ચિત્રમાં દર્શાવ્યા છે. અર્ધ-અવાજ-નિરોધક (સેમી-સાઉન્ડ-પ્રુક) ખાનામાં કાને ઉઠાડેલા લગાડીને બેઠકોએ બે વિદ્યાર્થીઓ ચીતરેલાના અવસાપાક કોમાંથી સામગ્રી રહ્યા છે. એમાં બોલી શકે છ બાપાઓના પાદ અપાય છે, ને વિદ્યાર્થી ચોલાના ડેરક પચની 'સિલેક્ટર રિચ' વડે તેમાંથી ચોલાને જુદી બાપાની રિચ બેઠક કરી છે. પાક રેકડ કરેલા હોનાથી વિદ્યાર્થીને સાબર તથા વાકોના ફરીફરીને યુનરાવતેવને સાલ મળે છે, ને તેમાંના પ્રકોના કત્તરો જરાબર ચોળવાની તક મળે છે. અર્ધી ચાલુ વરેમાં રીંજવાની સામાન્ય પાદપદ્ધતિ કરતાં આ પદ્ધતિમાં વિદ્યાર્થી પરદેશી બાપા બોલવામાં વધારે કાળેચિયત મેળવી શકે છે.

કાણ મળી આવેલા તે પરથી આજની ૬૦૦૦ વર્ષ પહેલાં પણ હિંદમાં પડની બેરી થતી હતી એમ સાબિત થઈ હતું. છતાં એ વખતે છનિપ્ત, સુરોપ અને અમેરિકામાં થઈ નહોતા ન એમ એકસ રીતે જણાવું નહોતું.

ગ્લાઉડિંગનો રેકોર્ડ

પૂના ખાસે ગ્લાઉડિંગની એક સાજા છે. ગ્લાઉડિંગ એટલે પેટા-ની ગદદ વિનાના ગ્લાઉડર નામે વિમાનમાં આકાશમાં ઊડવું. ગ્લાઉડર વધુ વખત આકાશમાં રાખી શકાયું નથી. લેડો ભળામરે ઢગણું નર કે કલાક ૪૫ મિનિટ દવામાં રહી એ બાળતમા હિંદુ-સ્તાનમાં રેકોર્ડ કર્યો છે.

એક વાર મગધના બુદ્ધ એક જેઠાને ખાત-
લે બિડ્યા માગતા હતા. જેઠાને એમને કહ્યું,
‘સારીરે તો સાળગરો છ; એની કરીને થઈ
હરનાં શું માથે છે ?’ ભગવાન બુદ્ધ સાનંત
ગમીર રવરે કહ્યું, ‘આહ, હું પણ એવી કંઈ
હું. માણસોનાં મન તપના દળ નરે જેઠું હું,
પછી તેમાં સંશિષારની વાગ્યો કંઈ હું અને
સકળોને પાક કરાવું છું.’

અનેકાર્થી રાખઃ જ્ઞાનજ્યેષ્ઠ સિદ્ધારી
પરીઃ પોરોઃ 'વાણ' કે 'કામિષ' કે 'અનુ-
રક્ત'નો અર્થ દર્શાવતો પ્રત્યયઃ નેમકે દગઢ-
લાન, નિરાંતજાન, નસાલાનઃ સતારનો
'પદેશે તાર, નેના પર આંગળીઓ રાખી
વગાડવામાં આવે છે તેઃ પતરાણી'.

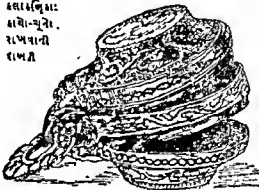
કહેવતોના અર્થઃ 'પર બાળીને તીરથ કરતું'—મૂળમાં 'પર ગેળીને તીર્થ કરવા નહીં' એ કહેવતને વધુ તીક્ષ્ણ બનાવી બોલાવી આ કહેવતને પાગર રખાઈ છે, એ બાળી 'પગેના નાશ કરીને કોઈ અશાસ્ત્રી કામ કરવા નીજીયું એ મૂખર્થ' છે એ જ પાગેની ખીણ ચોટાદાર કહેવત છે. 'નાશ થઈને ચરકે બાંધેલા'; તોમાં પણ બધું ફના કરીને પરજીવા નીજીનારાની મૂખર્થ પર ઉપાલંક છે. એ વિષયનું એ તોલકીય પણ છે. વતન ફેરોને લોકોએ વડા,

પછાવાડે દુઃખ યાગીએ બહુ
 કમંસંભે બેરી મરે,
 તો દાંડીએ યજ્ઞને દેરામા કરે;
 પાપભેગે પુરુષ ને મરે,
 પછી રાંડનારી શું કરે ?

ગણિત-ગ્રન્થ
૨૫૨૦ની સંખ્યા એવી છે જેને નીચેના
બધા જ એકા અંક વડે ભાગી શકાય છે :
૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૭, ૮, ૯.

કળતા પાણીમાં ચાનાં ઘોઠાંક પાંદડાં નાખીને એક ઠાઠા રહેવા દીધા બાદ એ પાણીને અળીને એક શી રાશીમાં ભરી રાખો. આ દ્રાવણ વડે અરીસા, કાચની વસ્તુઓ માટે અઠાઈ આદિ સાંકે કરવાથી ચમક આવવા સાથે આખી જોથી પણ એનાં નવાન આવે છે.

कलाकृतिकाः
कायो-चुनो
राजधानी
राज्य

જેનીવાની અમેરિકન નિ
ખ્યાતો હશે એ કે જામીનને ફૂલ
પાવામાં આવે તો છાડવામાં
સામ્યાઈને ફૂલો વધુ પ્રમાણ
માં ફોગે છે અને છાડવાને લક્ષ્ય
દેશ સામે રક્ષણ મળે છે.

આફ્રિકાનો વિટ્સ પીર
જગતનો સીધી કામગીરી માણ
કહેવાય છે, તેની કાચાઈ ત્રણ
ફૂટ કરતાં ય ઓછી હતી. પણ
તેને જોઈને કુળખાજકો દર્તા

આચારીજીના પ્રાવના ક્રવિયા સાથે હાથમાં મેથિલેટ્ડ સ્પિનિંગ માપકોને, ગ્રેના વિમાસને મેથ અંતો રહેશે.

હારમો પાટલ

સેતાંજના પાટિયાના નાકક એક પૂઠા ૭૫૨ આ ચિત્રમાં બતાવેલા મુજબના ખાતાઓની આકૃતિ પાઠો અને એમાંથી મેળેલા રચના માંડો. એમાં એક જાણેકાપણ એક ખાતામાં પેલાની નિશાની મુકવાની. અને એની રીતે એ નિશાની વારાફાટી મુકતા જઈએ એક ન દારમાંથી પાંચ ખાતામાં લાવી રીતે નેજીએ. પણ એમાં એક શરત એ છે કે દારમાં આવતીની વચ્ચે ત્રણેરી લીધીથી કદાચેયે યેરા રંગનાં ખાતામાંનું એક ખાતું તો આવતું ન નેજીએ; પછી એને તે દાર આડી, જાણી કે ત્રણેરી દોઢ, રૂકા એ દાર એની દોઢ નેજીએ કે ખાતાંએમાં બતાવેલાં અધ્યર્ગિદ્ધોમાંથી એક સીધી રેખા તેમાંથી પસાર થઈ નેજીએ. રીકે રખતારે પેલાની સહાય એક દારમાં મુકવા સાથે બીજી રખતારની વેષાર થઈ એની દારમાં પેલાની રેખા મુકાડી એક શરત એ છે કે દાર પછી અડીવત્તા જનાની. આજ છતાં તે પેલાની દાર એ પહેલાં પૂરી કરી કે તે પેલાડી છતાં મણમ.

કિયારા બંગાળનું આનંદપુર્વક (મિત્રકાર - આશિષ ત્રાસ)

નોંધ: શિવરાત્રી (શિવરાત્રી ની બીજી રમત)

પીરમાન પર વાસના પુરુષોનાં કમળપીરોનાં પુરુષ (નાનકાં તળાવોને તીરે, પુરુષ વાસનાં મોળાકાર પાસનાં કાપાવાળાં ને આગળનાં ફેરનાં આકારનાં મનુષી સ્વર્ણ પર, ને તેમની વાસનાં પુરુષો દિગ્ગિજ મુખી રમતી કમળો પર બમના, પાંચો દરેકનાં ગાંઠો બન તળાવે સ્નાનવાળ મનુષી આપવી શુદ્ધિઓ, — એ બધાં બંગાળના આનંદનાં કમળોનાં નાનકાં નાનકાં લાગેલાં (પરનાં લાગેલાં) ગોળાં કલાકારે કમળો નિયમો નમુના આપવાનું પાતાવાળું બમનાનું છે. (૧) શિવનામ પર દરેકનાં કિલ્લો-લક્ષ્મીને અનુભવે આનંદ વગેરે કમળો આર પાતિવારિશિષ્ટિવાળાં નીચેનાં મિત્રનાં પદોનાં બુદ્ધિ દીરસાગરનાં તરંગવર્ણ, નામનાં બીજાં, બાબુનાં બાબુનાં બાબુ, પાંચોનાં બેક, અમલકાની લગ, બાબુનાં બેક નીચેનાં આનંદપુર્વકી કિનારો બીજી સામસામા પ્રમાણભાવવાની કિનારો બેકુ આનંદપુર્વક છે.

(આનંદપુર્વક શિવરાત્રીનાં બેક કમળોનાં નામનાં બાબુનાં)

દાંત

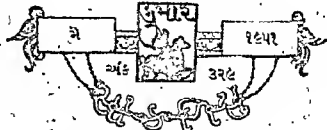
કઢાવશો નહિ

- ૭ દાંતનું દર્દ, દુઃખતા દાંત તથા પાથોરીઆ મટાડે છે.
- ૮ મોંની ખરાબ વાસ દૂર કરે છે.
- ૯ પેશાંમાંથી નીકળતું સોહી બંધ કરે છે.
- ૧૦ જીવનિનાશક, ખુશબોદાર તથા સ્વાસ્થ્ય છે.

સનટોન

દાંત સાફ કરવા જેવું વાપરો.

ચિત્ર:

સ્વાત પછી (સિંચ) દેવી પ્રસાદ રાયચોધરી-૫૬૫ તથા મુખચિત્ર પાઠન.
 પરિચયનો વિનય (સિંચ) મુખચિત્રની પાઠન
 મીષ્ણનું આન હનુ દેસાઈ ચિત્રની મુખચિત્ર
 પુષ્પ-પરંચિયાની રૂપચરના (નવખાની હાથ) પાઠન પૂજામાં

કાવ્યો:

આવ્યો દેવેશખ પ્રભારમાં રાવળ ૧૪૪
 વસતા રાજનમ્ ૧૪૪
 વ્યથા પિનકિન કોરે ૧૪૪
 કતિદાસને પ્રિયદાન્ત મણિયાત ૧૪૪

ચરિત્ર

વા પેરુ 'ચન્દ' પાટનપુરી ૧૪૪
 વાંધ ગરિયાં [આપકપા-૧૦] ચન્દ્રવર્દન સ્વીમનતાલ મહેતા ૧૪૪

વાર્તા

પ્રેમસચાઈ 'સારંગ' ભારેલ ૧૪૮

લેખો:

શ્રેણિમુદ્રા (ગોપાલસેના-૧૪) ૧૪૮
 કિર્તિચિત્ર: તરવે વાતિ- રાત્રમણિયાત બીમરાવ ૧૪૮
 દાંત [સાવાની કરામત-૮] ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી ૧૪૮
 નેરાનહ કોટ કોર પ્રે. દમિરેશ પાઠક ૧૪૮
 મુસિદ બંગેની [માસગામના તદ્દેશ-૧૦] ૧૪૮
 દિગ્દિ નેમદ (૨૦) ૧૪૮
 કપિલ અને શ્રેણિચરિત્ર બાકુલ વિખાડી ૧૪૮
 ગિરિવાદમાં મુલિયાત્રિવેદી ૧૪૮

વિશાગો:

કોમ કેમ ૧ ૧૪૪
 અથાણુ ૧૪૪
 પચ્ચોસ વર્ષ પહેલાં ૧૪૦
 પતંગિત્ર વિખાવ ૧૪૧
 માધુરી [અંક આદર, સુદન, સુદનુરી જન] ૧૪૨
 મોતનયના [માસગામનાં પેખી-૧૪] ૧૪૨
 આ માસ કતિદાસમાં [અનિચિત્ર: ગદાકાની વિશાગિવા] ૧૪૨
 હાલું પાનું ૧૪૩
 નવાં પ્રસ્તાવ ૧૪૦

કુમાર આરંભિત કરાણે એક મોટા ન વધે દોવે તો 'કુમાર' દર વાસની ૧૫મી તારીખે બદલાય છે; એટલે તે અવધામાં એક ન મળે તો તરત તેની ક્રિયાદ કરવી. આરંભિતે કુમ પચ્ચોસ અંકોની ક્રિયાદોને, અગાડી પાડી નવેસ દોવ છે ત્યાં મુખી તો પદોની વજનનો અંગે પ્રયત્ન કરવો પડે, પહેલુ સિવા મુખ પચ્ચોસ કોઈપણ અંકે બરખાઈ દેવી આપવાનું છું! બંધન અગાડે માથે રહેવું નહીં

કુમાર કામચિત્ર ચિત્રિતે તારીખ તેની, પ્રકર અને પ્રકાર કામચિત્રમાંથી કાઢી રાખવું મુશ્કેલ-પ્રકારનરખવું. કુમાર કિન્દરી, કુમાર કામચિત્ર વિ. ૧૪૫૪ રામપુર, ભવપ્રાગલ રાત્રિ લગભગ ૧૫-૧૬ મહિનાથી રા. ૬૫ અવધા વિ. ૧૪૫૪ પ્રકર નવકાળા આગ કુમારમાંનાં સેવ લખાણો ચિત્રો અને કોટો કોપી સર્વદથી ગહિત છે

મુંબઈ જઈશ ત્યારે—

અમે દરેક જાતના ઑઈસો જનાવીએ છીએ, છતાં ય મંજવાગંધ કંપનીઓનાં હૃદયોમાં મંગાવી અનુભવ કર્યો; પણ મારી નાની ઉંમરમાંથી જ ખરી પડતા વાળને ફાપડો થયો જ નહિ. તે તો જરૂર અને સફેદ થવા લાગ્યા. પરંતુ એક દિવસ અમારી ઑઈસોમાં આપતાં કેટલાંક પેપરોમાં રામતીર્થ યોગાશ્રમ, દાદર (છ. આંધ. પી.), મુંબઈ-૧૪ નું રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ (સ્પેશિયલ નં. ૧) રજીસ્ટર્ડ, મેડીકેટ્ડ માર્કના લોકોના અભિપ્રાયો મારા વાંચકોમાં આવ્યા અને તેથી તેનો અનુભવ કરવા મારું મન લલચાયું.

મેં એક મોટી બાટલી ખરીદી. તેનાથી મગજને ફેંક મળી. વાળ ખરતા અટકી ગયા. વાળ મુંવાળાં અને કાળા થયા. આ ચમત્કાર જોઈ અને આનંદ થયો અને રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ (સ્પેશિયલ નં. ૧) ઉપર મંપૂર્ણ વિશ્વાસ આવી ગયો.

અમે ખુદ હૃદયોહન બનાવનાર હોવા છતાં બીજાની પ્રશંસા કરીએ છીએ. તેના યુવાની પ્રશંસા ખરેખર સત્ય છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ (સ્પેશિયલ નં. ૧) સામે કોઈ પણ તેલ ટકી શકે તેમ નથી.

વેપારી બંધુઓને બસામથુ છે કે તેઓ રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ (સ્પેશિયલ નં. ૧) વાપરે, વેચે તથા બીજાને વાપરવા આગ્રહ કરે. કોઈ વખતે મુંબઈ તરફ જઈશ ત્યારે તેમના કારખાનાની મુલાકાત લેવાની મારી બાણી જ છત્તા છે.

આવું ફાયદાકારક બ્રાહ્મી તેલ આટલી જુગ કિમ્મે પ્રાપ્તને પૂરું પાડતા બદલ યોગાશ્રમના સંચાલકને ધન્યવાદ પટે છે.

(ચહી)કર્મલિલાલ આશાભાઈ અરવિન્દ આશાભાઈ એન્ડ સન્સના પ્રોપ્રિયેટર તથા મુખ્ય મુખ્ય સ્ટોરના આગ્રીફાર લીલવણ (રાજસ્થાન)

ચોપક તત્ત્વવાળા

બોરાકની તંગીના

સમયમાં

સ્વાસ્થ્ય—શક્તિવર્ધક

ઝંડુ

કેસરી જીવન

વાપરી

શરીર અને મગજ સશક્ત રાખે

ધી ઝંડુ
કાન્નિસ્ટીકલ વર્કસ લી
મુંબઈ નં. ૩૬

હજીયે વધુ ઝડપી....
ગેવા પાન ૩૩૦

... છતાં ફાઈન ગ્રેઈનવાળી

★ ગેવાર્ટના વિકેતાઓ
પાસેથી હવે મળી શકે છે

Allied
Photographics
Limited

એલાઈડ ફોટોગ્રાફિક્સ લિમિટેડ

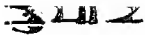
અચ્ચાંઓના ઝડપી
તથા વધુ સારા
પોષણ માટે ..

બેંક ઓફ લેન્ડ રેલવે (ઈન્ડિયા) લિમિટેડ કં. મુખ્ય, ૩૯૭/૧૪, મદ્રાસ.

Copyright

LAS 189

મે' પર

માત્ર ૩ પાઠજી લીધા છે અન્યની લીધીને; બાકી તો
આખું માન, કોધાવિષ શંકરના રૂપક અને બલવતી
માની વડે, વૈશાખના ધોમને, આપણને ભણે
ફાડતો હોય એવો સામાન્યકાર કરાવી રહે છે.

વત્સલા

અથા ૪૫

ધણે વર્ષે મળી તું તો, કાંખમાં ઊઠકું હતું,
બાપાઈ હસતું મીઠું સર્વે કાને હસાવતું;
મુગધી વાળમાં તારી આંગળી ફરતી હતી,
ઊડતી બે લટો એની પ્રેમથી તું સુમારતી;
પળ બે બિસતું યોગે, એકાએક ઊઠું થતું,
એને પાછું પાડે ધમ્મ, પાછું એ વળી ફૂલું;
શાલ પે થોડીએ; લેતાં હુંએ એ હસતું હતું,
હાસ્ય એ ઝીલતાં તારું મુખકું મરકી જતું.

'બાબો કે બાબો?' પૂછ્યું મેં; 'બાબો.' વાણી મધુરવી
હરી મુઠલ એજેથી; પરંતુ શોકની નવી
ઝાયા મેં રેલતી બાબી મુજબાન પર તવ,
ઊડી એ હાસ્યની રેલ; બની ગઈ તું નીરવ.

'બાબીનું નામ શું પાડયું?' મોઢે આરમ્ભ બેઠના
રુકરી તાર; વહી તું, 'આપાડેશીની છરેજના!'

વૈશાખ

પતિહાસને.

મિત્ર

તેં હીવેલા શબ્દના હીપ દ્વારા
મેં અંધારે કાળતું હેઠું બોધું;
ઊનાં ઊનાં અક્ષુની નીરધારા,
એજોડા કેસ મત કે' રક્ત રંગ,
ત્હેતાં કે મિત્ર લેને ધબકીધબકી આનંદયાનાં યુદ્ધ અંજ!
મિત્રકાંત મણિયાર

નાનકડા મુકામમાં થોડી ચંદ્ર ચાત કહેવાનું લાખવ, એ મુકામ-કલાની સિધ્ધિ કે ખજા
શબ્દમેળી. કવિની વ્યથા છે; મૌનતાં અમૃતને વાળોમાં કહ રીતે વચારવાં કે—એ
શબ્દની વાત તો એણે છે કે અદ્યતિત ન રવખની જેઠે દવા બનીને કી વચ છે

ધધખતો આવશે એ વૈશાખ!

ઉત્ર ધુર્જડી તપે મગનમાં ઉડે ધધખતી રાખ!
ધધખતો

દશે દિશાની ઊભી ઊભી કાયા સળગી બાય
દિશાપારથી વરસે કેવળ વૈશાખની લહાય!

આ તે બાળી કરશે ખાખ!—ધધખતો

ફુર્નિરીક્ષ્ય કે' રુદ્રરૂપની મનુષ્ય નહિ લખાય.
પારવતી-પરિવાણ સમેતો કોપ કંઈક કળાય.
દશ પર લાલ રુદ્રની આંખ!—ધધખતો

વાયુ સૂચવે લોન શોરથી, ડમર ગાંડુ દૂર!
ભરી ભરી લેકાર છુવન ત્રણ કહકે મિત્રવ સૂર!
પંખી પક્ત્વાં જ્યમ પાકી શાખ!—ધધખતો

ત્રાહિ, ત્રાહિ, ત્રિલુપન કર ભેડેદેવદંભ, મહાદેવ,
આશુતોષ, હે શંભુ, સૌમ્ય, શિવરૂપધર્મી તતમેવ;
અંગ રેલા ધારાએ લાખ!—ધધખતો

અન્તરામ

(શ્રી-પાપાલાલ દવેની 'આન્ધ્રી દે વૈશાખ'ની લીધીને વપાડ થયેને.)

મથુ ન સમન્વયવા એકું નથી આ કાન્ધમાં; વાત કરતા હોય
એકે દને એક પ્રસન્ન આલેખે; એને કેરની લીધીના છેલ્લા સાદા
શબ્દમાં છપાએલી જોડી વેદના કોણ આ કોને કે કમ્બાની ને
ઝાપા મૂકી બચ છે, તે વાચાજાને ચાલે કહે છે.— મથાણું એને ?

સહા નવવર કલ્પના લખેને આનતા આ નવોદિત કવિ આ મુક્તકમાં
પતિહાસને કહેશો કહે છે; 'દારા હીવેલા શબ્દના હીપ વડે મેં અંધા-
વામાં ભળતું હેઠું મેં, નેના શું નજાણું કે—એ વરતું; વિજાસની થોડી-
રંચી લાલિયા ને કેજાનાં જિવાં આંસુને ચાંતતાવાં યુદ્ધ અંજ કેનાં
એનેના પ્રવાહ ને મિત્ર થયેને ધબકતા વહેતા દેના તે પતિહાસ.'

વ્યથા

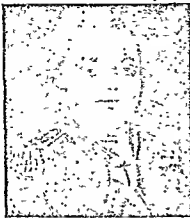
અંશરથ

આ મૌનતાં અમૃતને ઉતારવાં
શી રીત વાણી મહી, એ મને વ્યથા;
મે શબ્દની સુંદર સ્વપ્ન શી કથા
જ્યાં રપડી ત્યાં બાય ઉડી બની કથા.

પિતાકિલ કહેકર

(એ ૧૯૫૧) ૧૯૪

લા પદમ

થી

જીવનની મારી નાખે એવા દક્ષિણ મુળના જરંગના પદપાર પર પળ એ કપાચે વસવાટ થોડા જમીન હોય તો તેના પર પણ દેવ સાધાન્યની સીમા-રેખા આકાશ કપરામાં કપરી સાપર-સફર ખેડનાનું બીડું ઝડપી, કાંસોનો એ તીર સામરપુત્ર આજથી દોઢરો વરસ પહેલાં નીકળી પડ્યો-મોતને સાથે લઇને, જ્યારે એણે પાસિફિકમાં જાડા પાણી ખૂંટી ને હૃદય ફક્તી હરીઝફ કરે એની ત્યાંના જલમોર્ચની તથા ધણી અણુતજ્ય રાષ્ટ્રદેવી મોજબી કરી. અને પછી પોતાના સર્વે વરફ જવા તૈયાર થયો. પણ વિધિની રમના જુદી જ હતી. દક્ષિણ મહાસાગરના એ અદાદે એમાં જળ-શરિષ અનેલા, વરવાળાના નીરજી અડોળી એનેલા એક નિર્જન કમળક ડાપુ પર તેના વહાણે અપરાધને તેણે વિગતિડા લીધી. વાહિનામાં નહિ વધાં વાતલા મયા. પણ તેના હાર્દ જ અજર ન મળતા દુનિયા અધીરી બની. એની માનુષ્યિ કાંસો જ માત્ર નહિ, પણ મુરોના બાધા દેશોએ દેવો શોધ આદરી : કાંપને થે મારે નહિ કરી હોય એકલી શોધ કરી. એનું મુખ્ય એ યુરોપના સામર-સફરીમાં સોષી વધુ શોધાયક અને દુઃખદ આપત્ર બન્યો ઠી.

એક બેન ફેલિન અને તેના ૧૩૦ સાથીએને શોધવા માટે પણ આવા પ્રયત્નો થયેલા, પરંતુ એ તો કેવળ એક જ વાર જલવારે આ અખર અવાસીની ત્રાસ એ બાણે પ્રત્યેક જલાનું સર્વજન વરફ પડેલું. કાન્સ પોતાનું હૃદય દુરમન હોવા છતાં પણ, એ એ હવના હોય તો તે આસાનીથી પાડેા કરી શકે એ માટે ઉઘરે પોતાના લટકેના માનુનો પણ એને માટે મોકલે રાખ્યા અને એનાં વહાણે પ્રત્યેક ત્યાં વચર ચાલ્યું ફરી માર્ગ આપી શકે એવો છુકમ કર્યો. જગતક ઉલ્લસ સાથે યુદ્ધ આલેવું હોવા છતાં કાંસે પણ હૃદય ફક્તી વહાણેને સારી-સલગમ જવા રીતેમાં તેનો ખસેલો ઉઘરે આ એલદલિલી રાખતી વાળી આપ્યો. પણ એને પત્તો ન મળ્યો તે ન જ મળ્યો.

શોધકોમાં મર કરી અંગેલા એ સામરખેડુ સહસ્રલીનું નામ અર્ધાં દરિયા ઝેલપ, કાન્સ દેશ પેરમ, એને કાન્સનો ફક તેવો જ કાસનો આ તો પેરમ ફક ન એને પેરમુ બની. હવનામાં મહાન યુદ્ધની મોળત અઢતી હતી ત્યારે, કાન્સમાં રામ પ્રદેસના અજબી નજક તેનો જંગ થયો. એક નાગીરી જમણી પણ તેને વરસામાં મળેલી. ૧૮ વર્ષનો થયો ત્યાં તો કાન્સ ને ઉઘરે વચ્ચેના યુદ્ધમાં તે નેડાચો અને સામરયુદ્ધોના મોરચા તથા અનુઅંગોમાંથી પેસાર થઈ પડ્યો. અને પછી તે સતે આશેવેના જાલમુદા વિજાઓમાં ૧૪૫ (જે ૧૮૫૧)

દક્ષિણ મહાસાગરનાં અદાદે પાણી અને અણુતજ્ય અંદોશની મોજબી કરીને તેના વિગતવાર લેવાલેના ચાર મોટાકંથ જે આપતો મયો,—

અને જેના આખરી અને ઉઘરા વિચની સફરના સમાચાર મેળવવા આપુર આખું મુરોપ આખીસ વર્ષ મુખી કંપી રહ્યું; પણ...

લેખક : 'શાન્' પાલનપુરી

એક નોડાણની એ લાગ્યો. આમ, જીવનની શરૂઆતથી જ સાદરી બેલતોબેલતો એ એક નિપુણ નાપુરો બની ગયો.

લડાઈ દરમિયાન કાન્સ, શોધખોળ સફર અને શોધક સાહસિક પર જીવે લઈ જાણી શકેલું નહિ; પણ લડાઈ પૂરી થતાં જ એણે એ વરફ ઈર કરી. કાંઈકસ રચેને પશ્ચિમી કાંઈ નથી દુનિયા મેળવી આપી હતી. માર્ગાએ શોધખોળ માટે પૂર્વની દુનિયામાં માર્ગ મોકલો કરી આપ્યો હતો. ઉલ્લેખના ફક્તી અજુત મુસાફરીએની વાતો એ સમયે આખા યુરોપમાં મીઠી હતી. પાનિફિકથી આસાદિક તરફનો માર્ગ શોધવા તે એક નિપુણ નીવડ્યો હતો, છતાં એણે એટલેકેલિયાનો મરજી આમ શોધી એક નવા ખંડ પર ઉલ્લેખના પાપટી ફરમી લીધો હતો.

ત્યારે દલે દુનિયાને વજીરોધાલેલો એવો થયો બાજુ હતો કે એને શોધી કાઢી કાન્સ પોતાના સાધાન્યમાં બેળતી દેર દિંદ, અધિકાર, એટલેકેલિયા, એમ નવાનવા પ્રદેશો પર વિશ્વાસ લાડા દરીકે મિલતના સાધાન્યથેના વચર ફરકતો ભેડ, કાન્સને અજાઈ થાય એ રામાવિક દલું. દલે તેને બાન આપ્યું કે પોતે તો લડાઈમાં વિજય મેળવ્યા જ કાંઈક ખાલી કરવું હતું, જ્યારે ઉલ્લેખ એક વિશાળ સાધાન્ય જમાવવું મળુ હતું.

ઉલ્લેખ હૃદય ફક્તે દક્ષિણ યાત્રાએના પ્રદેશો શોધવા મોકલ્યો હતો, પણ તેને જાકે શિયાળ ખીલે જ જ મળ્યું નહોતું. છતાં કાન્સના વિદાનને ત્યાં કાંઈ પ્રદેશ હોવાના આશય હતી. અને બીજે સમયે ની રોપ પોતાની જે સીમા વધારી હોય તો દલે તેણે ને પ્રદેશને જ શોધી કાઢ્યો પ્રદેશો હતો. પણ વિશાળ પાસિફિકમાં મુખવતો પાણીની જે પેલી વારના, એ દેશમાંની નાખના દિશાપ્રદેશમાં જવાની ફરી તોપાતવળે જીવાન, જટલ, સાહસિક સફરી શોધ હતો, જે ત્યાં જઈ, ફક શોધી કાઢી, તે પર કાન્સનો પાપટો ફરકતો.

કાન્સે તો પેરમ પર મીઠી માર્ગો અને પોતાના વહાટા વતનની જે અવધના રીત પર પાડવા તેણે બીડું ઝડપ્યું. પૂર્વે કરી ન બંધા-એમાં એનાં જે ગામવન વહાણે 'ખુસોલ' અને 'એટલેકેલ' તૈયાર કર્યા અને પોતાનો માર્ગક પટી લીધો. આખી દુનિયાની પ્રદક્ષિણ કરીને પૂર્વનીના મોજાની માપબળી તેણે કરવાની હતી. એમાં નવા શોધાતા પ્રદેશો પર કાન્સનો વિજયવારો ફરકાવવાનો હતો. એટલું જ નહિ પણ એ પદેશના જોડા, એમાંની રહેબી-કમળી, રીપતિનામે, ત્યાંનાં પ્રાણીઓ અને તેગની રાખતિ, ત્યાંની વનખતિને જીવત રખના વગેરે વિષે અને તેટલું જાણ પણ એનું કારણ હતું. અને એ માટે આધાસાધનાં કટાણુ આપનારા નિષ્કાને, ત્યાંના અને પ્રદેશ વચ્ચે અવાવનારા અપ્રાણીઓ, પૂર્વની મોજબી કરવાના

કામદા ને વાંદરાં શેલે-કેલે છે:
પતંગિયાં બળી મરે છે...

પ્રેમસગાઈ

સેખડ

'સારંગ' બારોડ

સા

તેક દબારની પસંદ સંપરવા એ મામને સી મરે
રેલે રેલેસનના રસ્તા ઉપર, પારેલા રળવા એક કળાણભરિયા
ભરપરિકે, એના ધોળા કપિયાની કળાસા ધોળા ભયરે સાર્વનિક
રૂપાણાનું બંધાનું, ત્યારે જેની સુવાણીના છવતરામાં એક નાનો ચો
પડેલો આવ્યો. એ દવાનાના પ્રચલિ-વિભાગમાં એને માસિક
પરક રૂપિયાવા પચાસની યેકરી અળી ગઈ. કામ તો આનું રેલેલું નહિ
કારણ કે પ્રચલિતમુદને લાભ કલાવનાને આગમાં દુષ્ટ રિવાજ પડ્યો
ન હતો. એટલે જેની પલોખરે વખત બાદ આટલું ને ચેરા કાટર-
નું પદકામ કરવામાં ગાળી. વાસણ મળે, કપડાં પૂરે, ધરમાં સાં-
સરી રે, અનલ પીળી આવે, અને આ બધા કામના બદલામાં એને
એને ધરથી સગરમાં આવતું મળે.

દરેક કામ કરનારને હોય છે તેમ જેની પછી એક કામ થતું
બાસ પછીનાં હતો; અને એ કામ કાટર સાહેબના બાળાની હંજાળ
સાખવાનું. એને નાગડાનનો-ચીપડાવનો, કપડાં બદલાવનો, સાંને
ફરવા લઈ ભરે, સગવડર દુધ-નિરિકટ આપનાં, આ બધાં કામો
કરતાં જેની કદી કાઢતી નહિ. જ્યારે કોઈ કામ હાથ પર ન હોય
ત્યારે એ બાળાને લખઈ કોઈને કોઈ કામ ચોધી કાઢે. કાઢે જ ન મળે
તો એને રમાડે, પણ કદી નમરી તો એને જ નહિ. નવરૂં અનલરૂં
એ અનલરૂંસીધી બાળાની પાલક માતા બની ગઈ હતી. અને એ
તોફાની યોરારને પણ જેની વિના જાયે ભાવનું ન હતું. મા દુધ આપી
તો ન પીએ; પચાણે પીવડાવવા માલ તો ડોળી નામે; કપડાં બદલાવે
તો બુમરાણ થયાવે; નજાવવા બેસે તો રહી રહીને અંધિયા સુભરે;
અને એ સે સુખી, એ સે તે કારણસર એને એની બેનતા સાથે

ગીણ સંભાળ ગાલતો. હોય અને રહારોજ મચો
દોષ ત્યારે જેની એ સાંભળી દોડી આવતાં ફરથી જ
પગ મારે 'બાળાભાઈ... દો' એટલે ગુસ્સા સુલેલ-
ની કદી ફરે, રડવાનું અંતરમાં થઈ જાય અને
બાળાભાઈ દરસી પડે. ક્યારેક તો એના હસી ર
કાટરપતની રમાવેનને પણ હસવું પડે, હસીને રમા-
વેત કહે: 'ભલી જેની! આ બાળાની મા તે હું કે
હું મધુ, આટલો બધો દેવાયો. કદી નાખ્યા છે તે
ક્યારેક મારે બદારગામ જવાનું હોય ત્યારે હું ગાયર'

'ભવાનું નથી, બીજું શું? મારે આવવું પડે
તમારી બેરે: ગમેય તો બાળાભાઈ વગર કોઈ નહિ.'
જેની જવાબ આપતી.

એને એકવાર બન્યું પણ એવું જ, રમા-
વેતના પિયરમા લઈ લઈ કાટર સાહેબ તો
જાઈ રહે તેમ ન હતા. એટલે એકવાર રમા-
વેત જવાનું હતું, સવારની વહેલી માઠીએ
રમાવેત રવાના થયાં. એ વખતે તો બાળી
શયતોદતો એટલે કુળબંધુ નહિ, પણ પિયર

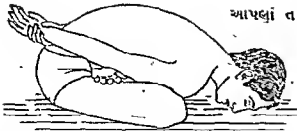
પરોથતો જ રમાવેતને લાઈ કરેલો પડ્યો. કાંઈ તાર આબો ત્યાં
સુધીમાં જેની બાંધુબાંધુ રહી હતી એની તો કાટર સાહેબને
બગર ન હતી; પણ ત્યારે એમણે લોભા લખીલેલા સમાચાર
સંભારવા એને યોગ્ય પાસો યોગ્ય ત્યારે એમનાથી જેનીની
આખતેજ બાધી જાય: 'જેની' આ કુળ આંખો કુઠાવ્યા બાધી છે.'

જેનીએ શેલું રૂપી રીપુ. કાટર બાધવા: 'મધુ વાલ શું છે એ
તો કહે. તારાં સમાચારથી કોઈ કુળની તો નથી મળે છે.'
ત્યારની વાલ બાળુએ જ રહી. જેની રડવામાંથી કાચો અને તો
જવાબ આપેને

'એ જેની, અને આ પરાદ નથી. ઠ કાઢક ગમેય તો સગા' પડે
વસા બાધેલો લાઈ આવ્યો છે અને ઘને પ્યાં બાળાની તો પણ ન
પણી કાંઈ નથી જ સુશીલમાં સુશીલો ભાગે છે. કોઈનું મરણ થયું
દોષ તો તે વારાથી એ રીતે જવાબ'

પણ કાટર સાહેબ આમજે ભોક્ષી રાધ્યા નહિ. જેનીનું કલત
અચાનક જ આઠી થયું હતું. આંખે લૂણાં એ દરસી રહી હતી
કુશમાંની જગ્યાએ ઘને ઘરને પાસ થઈમાં દતો. એ બોલી:

'લાર... હાં તારે આવો છે સાહેબાં'
'હા, બાળો લારા વિના એક પડી રહેતો નથી; પણ...'
'તો... તો સાહેબ, મારે જવાનું ને... કમળાનું નાનકા
બળ નિયારા રીરકે... કહેતાં જેની કદી.
'જેનું કમળાનું કામ કદી નહીં જાય તો તેને કાઢે સગાં
જેની બંધિયાળી પડી જતાં બોલો: 'એ ને કું જ'
હું ને મૂકે દેલો ન કું ને'

આપણાં તન-મનને સ્વસ્થ રાખતાં યોગાસનાની વ્યાયામ-પદ્ધતિ

૧૪-યોગમુદ્રા

અહીં તે પીર ન રાખા. દોડા ન સમયમાં એ અડધી ચાકરો, બેર કરીને પહેલે ન દિવસે અડધાકલાને આમદ ન રાખા. પહેલે દિવસે નેટનું વગાય તેટલું ન વળા. એ રિધતિમાં યોગી કાલ રહે. પછી બીજે દિવસે થોડું વધારે વળાવે. પ્રવલ કરે. એ કરતાં દરરોજ એકાદ આઠવાડિયામાં કાળજી નરર નખીને અડધી રાકરો.

દેશાક માણસોનું પેટ નીચે લઈ પડતું હોય તે અને પેટની અંદરના રનાકુચો ટીલા થઈ ગયા હોય છે. એવા માણસો એ આ મુદ્રામાંથી વધારેમાં વધારે ફાયરે કમવગા મગત્યા દેશ તે એમને બેરે દાખને પાછળ રાખવાને બદલે પગની યોગીએ જાણ રાખવા, અને પછી વળવું. આથી પેટના કામ કપર વધારે ફળાવું આવશે અને વધારે ફાયરે થશે. લાંબા સમય સુધી આ મુદ્રા રાખી મૂકવાને બદલે એને વધારે વાર કરવી એ સારીરિક દ્રષ્ટિએ વધારે હિતાવદ છે. આનાથી કાચ પાયાત મટે છે. બહાવવે પાયાનાં આ મુદ્રા પૂજા ઉપયોગી થાય છે.

દરમુદ્રાપ શુકલે

એ આપણે કેટલીક 'કિયાઓ' ભેળેયું. આ કિયાઓ યોગનાં આસનોની બદલની છે. પણ યોગાસને કરવાથી એ કાચરો થાય છે તે આ કિયાઓથી દિયુક્ત થાય છે. આ કિયાઓનાં સાદાં ક્રોધો તે સહેલાઈથી કરી શકશે. એમાં આગળ વધતું હોય તે કોઈ નિષ્ક્રાંતની રોવવાળી દેહક ધ્યા કરવું.

આસન કપર પદ્માસન બાળીને ભેસે. બેરે પગની એકીએ પેટના નીચેના ભાગ સાથે ફળાવી ભેળે. હવે કમરમાથી વાંકાવશે અને કપાળ નખીને અડધાડો. બેરે દાખને પાછળ (દાખા દાખથી નખાણા દાખનું હાંડું પકડીને) રાખે. કપાળ નખીને અડધાડો. એકદમ ન

ધરી પહેલાં કાપણ-આદરે વરસાવની જેમી એકાએક આમ હસતી સાથી મઈ મઈ એ કારરને સગળયુ નહિ.
'પણ હુ દામણા રવની'ની કેમ, એ તો તે મને કહું ન નહિ.'
'બળયુ છે તો આથી, સદાબ.'
'અમરતી ન' ?'

જેની નરા સમય સાધે બેઠી: 'સાહેબ, આદરણ. મું કહું માથે પુલગાર ભવરે બળે પગાંયે તે બળાભાવ વચરે સેરારવું ને.'
એ દરની પદ્ધતિ: કારર મુજરીતે, જેની હમરો સમતાં.

જેનીની આ મગતા પાછળ એક નેરનામરી વાત હતી. પળીસમે થઈ એને વેધવ્ય મળ્યું હતું અને પતિના વિચારને રોડ એના વળ વધતા બાળવાના આપારે એ સહી શકી હતી. પણ બીજે ન થઈ એ બાળક પણ બાળને પંચે જલ્યે. એ દિવસથી જેનીની મમતાનું અર્જુ પુર્ણ થઈ હતું. કારર સાહેબના બાળને ભેટાં ન એ મુખએક અર્જુ હતી વેદવા કાર્યું હતું. બાળના અદરને અજસર. હસતું, રડતું, રમતું, બધું ન જેનીના બાળક જેવું ન હતું. વધેની વેદવા એ બાળકને ભેટાં થમી મઈ. જેનીને માટે અશક્ય થઈ મુકેશી માલતરને લલાવે હતી એ લેવી થઈ હતી. જેની માની બેઠી હતી કે બચવાને બેના મુ'ગા રહેવા ને બાળ આપેલા હતા. નહિ તો વળી એ બાળ મામમાં દવાબાનું કેવું અને એ કાર્યું અને અવરું કેવું અને એ તો બધું ડીક, પણ પેતાની નોતાની છાતી કપર હોવા છતાં પેતા માટે બળાભાવ તાર કાપવા નેરકો વિચાર વેરે એ પક્ષપાત...

નાથવું જેવું શરીરનું બાળન બુલાવે બેની તરફની રાખતાં જેની એ 'નનાનું' એ સમાચાર મળવા પછીના સમય બહુ કંઠાળથવંક વિતાવેલા છતાંય એના અવા ન આનંદના અભિરેખી કરકાર અથો હતો. બાલવી ત્યારે બેળાવીને બેલવું પડતું. દિવસ આપમયા. રાત પીતી અને પહેલા કકે જેની રેરેશને નથ ગલીએ બેઠી.

બળાભાવનું સર્વ હુએ જેની ભેટાં ને દૂર થઈ નવાં રમાવેને બેળા-વળી. પણ એ દાસ લીખી કે તેમ ન હતું.

'નની' રાંરે કાંક ભડ હતું છે.' એક વજાએ બીજે કહ્યું: 'નહિતર રાંક આરૂ તે હોય ?'

'હાં'હી, બધાં ભેળું નંદા બેરે ભેટાં ન રાપ ફળે બાને રે મો.
'અને એ આપી છે ત્યારેના પછી રડને સાંમળ્યા છે રેકેમ ?'
દિવસી સુધી આ ન વાત આલવી રહી:
'ના બળું મેં નાંખે. પહેલાં તો તાળને દમ નો'તેલા ધાલતો.'

પછી તો આ વાત નાનાં મોઢાં બધાંએ કરી, સાંમળ, અને ભેળે સાંમળી તેણે બીજેને સંમળાવી.

'બેન. અમેય છાંઈ કલેઈ છે.' રમાબેનની માથે એક દિવસ એને કહ્યું. 'હું બાનની નથી.' પણ નરર આ રાંરે કાંક કામળ હતું છે.

'હવે મું, બા. આદરથી સહીની વાત લઈને બેઠી છે અથે હતું કામળ, મારે એને કહેરવાની પીડા તે નહિ રહે; નેરી કહેરશે.'

બાને તો રમાબેન આરૂ ન હતીને અડકયાં, પણ એક વધેઅથ બાંઈ એ આ વાત બેરને કરી ત્યારે એમનાથી રહેવાનું નહિ. એ બાંઈ વહિત હતો, પૂજ્ય હતો, પણ રમાબેન એમનું અપમાન કરી થઈ.

'બું, નેરી એક દિવસ રમાબેનને હતું, 'તમારાં વિચર્યાં...'
'તારે એનું મું કામ છે ?' રમાબેન વચ્ચે ન બોલ્યાં, 'હા મે બચાવ કરતાં. હું કાંઈ કહું ત્યારે તારે બોલું કમકાવનું. અર્ધાં તો લેતા ને એનાં છે.'

'હું એ ન રેવા કરતી તી, બું. આપણે હવે રેકલા કા'દા આંઈ રેનું પડશે ?'

'થશે હટ કસોક દિવસ.'
'સમન કીકલી નય એરેસે તોત દેકવાનું કરને. પાને આંઈ કોઝન નથી.'

'તે મને થ થાં ગોઠે છે ? મે, હવે પછી રેક બેની વાત કરશે તો હું સમ લકતાં ન મૂકીને ચાલી નીકળશ, બસ ?'

'એનું ને-કરાવ, બું. તમે થ પાછાં કોરપીલાં છે એ તો હું બૂલી ન મઈ. આપણે થોડા ન નખારો કાદવાનો છે ?' હતી જેની બાળને કાપ બહાર ચાવી મઈ.

'પૂણ વાત આપણે નહિ અને રમાબેનનાં અપમાનો અને અજુ-અમાની દરમર ક્યાં વિના નવરી છલો એકકણું નેરતાં થાકી નહિ. પરિણામ એ આપણે કે ક્યારેક રમાબેનના દિવમાં પજુ મઈ નઈ'.

‘આ આટલાં બધાં લોકો મારા અનુગ્રાહી અને અપમાનની દરમિયાન કર્યા વિના છતાં જ હવે જે તે વાત કાંઈ સાચ પાયા વિનાની તો નહિ જ હોય ને ? બધાં કાંઈ મારાં દુઃસ્તન હોય જ છે ?’

એને પછી તો બહેનના બીજાને પાંચરતાં વાર રીડે કે બીજાને પોષનારાં જિનેનો તો ત્યાં તોડેલા જ ન હોય, વગાડેલમાં ધક્કેલા આ રાહક ફેફસાંની અનુ થતાં એકવાર એમના આજુબ અપમાનિત થ-એલ વચ્ચેથી કહ્યું : ‘મારું કહ્યું તું માનતી નથી જાન, પણ મારી આંખ આનંદની જ વાત કહે; હો, સંતોષ : પેલા પરચુદાસ કાઠાના ‘અંત-દર’ની બાબતે જે સુચાળી કાઠી ગઈ’તી, ‘કેડે વાળ બાળીને રાખ ક્યાં ત્યાં છાકરો લાવે પડાયો, અને વળતી રાખ, જે’છે, પેલા છત્રન બાબતની પણ પેટને’તી માંડતી તે એને કુધમાં પોલીને પાક’તી’તી. આ બાબત અંતરે ત્રણ જ દિવસના લાવચાં દેલ છાકરો અને ત્યાં જમન બાબતની વહુને જોધાન રહ્યાં ? છાકરો જન્મેથી તે થ જાણે અસત અંતરે જ લાગે ? તમે જે સોપાની બચવાં એટલે અમારું માનો નંબ, પણ આ જેની જરૂર રાંડે કાંઈ અતી દાકાજ છે.’

‘માય, લાખ પાતની એક વાત :’ રમાએનનાં બાબે બહુ ચંપાની વાતને તોડ લાવતાં કહ્યું, ‘હું તો કહું છું કે એ જેનીને પૂછે પાપડ બંધાવી કાઢે પાણી, બાળે કાલે જે કાંડા રડતે, રડવાથી કાંઈ કલ નહિ અરી પડે. આવાદિયા-માં એનો દેવા છૂટી જરી એટલે ટેવાઈ જશે. અને એ જેનીને પાણી ફનામાનામાંથી રાત જ આવી હો. એ ત્યાં હોય ત્યાં જાણી, રમા, તારે અડાંથી જવું જ નહિ.’

રમાએનને વાત કથી નહિ. પણ પડેલોનાં નિમિષ કાપક રહ્યો અને જેનીને જવું પડ્યું.

‘ખેલાડુ કેવી છે ?’ જતાં જતાં એવી રીતે કે બહુ પોતાના પેટના અપમાનને વિભોજન થતો હોય.’ જેની ની વિદાય પછી કાંઈક કહ્યું.

જે બનવું એટલું હવે તે જ બન્યું. બાબે રાત્રી-રત્રીને માકચો, અને પછી સાંત થઈ ગયે; રાત્રીની દબે એવામાં સૂઈ જ રહી ન હતી. બે દિવસ બીની બાબેની બીન દિવસે અમારે એને તાવ મડયો. સાંજ પહેલાં તે વાત થઈ પછી.

કેહાંકે ચુકાવું કે પીર સાહેબની દરગાહના મુલવરને જોધાંની જાળવી નેખાને, એટલે પેણીનું કાંઈ કાનખ-દમખ હોય તો એને અંત જાણે. મુલવર અંધાર અને મેલનાં પીણાની સાવરથી વડે સંધ્યાસાથે જાળવી નાખી. લાવના પેલામાં બાબાની આંખો બધ હતી. સાવરથીના રખે એણે અંધાર બાંધી, જરા મધકયો અને ફરી પાછી આંખ મીંચી બંધ. રાતે તાર જરા ઘોળા મધો, પણ એણે આંખ બાંધી નહિ. બીન દિવસે એણે આંખ કપાડના પ્રયત્ન કર્યો, જરાક પેપચાં પડેલાં થયો; તુરંત જ રાજા અગ્રી બંધ અને અંધ બની ગયો. સુતે ફરી વાર જાળવી નેખા. પીણાં આટલાં બાબે ફરી મધકયો, એણે આંખ કપાડી ચીસ નાખી, બચથી મલગવડ ફરી આંખો મુલવરે લાપ દાખી બંધ કરી. ત્યાર પછી એણે આંખ કપાડી નહિ !

ત્રણ દિવસ બીની થયા, પણ બાબાની લલિયતમાં ફરી ફેફસાં જાળવી નહિ એટલે રમાએનથી ન રહેવાયું. એણે પતિને તાર કરી તુરંત આવવા બોલ્યું. બાબાની બીજાનીના સમાચાર અનુભવે એનીનું દેખ દાખ રહ્યું નહિ. રમાએન જેનીને પાણી પીણાની તપને પતિને થવ તપી એને પાણી પીણાનાં કારણે જન્મનાં હવે બાબાની

બીજાની તાર આંખો એવા જ કાકર સાહેબ સમાચારે જાણ્યા : ‘બધાં મળીને એ કુખળા કુચને ચૂંધી નાખવાનાં થયાં છે. માલ જેડી, ઘેં મારી સાથે. લોકો ખસે એને તે કહેતાં. મારા કેળનાં ડાળ જોલો તો મેહું જ કાંઈ નાખીયા એવેનતાનું.’

બીન દિવસે કાકર સાહેબ ને જેડી રમાએનને પિયર પડેલાં, મહોલ્લામાં પચ મુલતાં જ જ્યાં જમનાં બીતો અને વાનિનાના મંગલ દરદે સંતજાના જેવો દત્તા ત્યાં ફેફસાં મળી રહી હતી. કાકર સાહેબના પચ મુલતાં આગળ અજર સાંમનાં પડેલાં જ જેડી એટલા થઈ જાનના પર દળી પડી. મહોલ્લાનાં લોકો જોતાં આંખોં. લોકો સાથે રમાએન પણ આંખોં અને પરિસ્થિતિ જોતાં જોતો જોડ્યાં : ‘અંદે ? અંદે ! આ તું ? બાબો તો કુખળ છે. પડેલામાં અચાનક જ એક જન્મનું હવે બંધ થઈ ગયું, જેની આ તો રોડકા છે. અને બીજારી જેડી : કાંઈ પાણી લાવે...રોડો...’

પાણી આપ્યું. જેડી પર ઘસાયું. એનાના અગ્રી અને સાંધે બેઠેલાં રમાએનનો હસતો અંદરો જોતાં જ કાંઈ અચકાતી બોલો : ‘દરે કે તું ડાકળી...? લાખ મારો ટીપે-લાખ નંદર દમખ...’

બધાં સડક થઈ ગયાં. તે મલમ પાને કાન મુખારી જેડી હતી. મુલતા રાત્રીને એ જોડી ને રમાએન તાર થયો. પણ એવા જ્યે મળી એને પાણી રાખી ને થરામા લોળા. કાકરની અપમાની જેમાર પડા પાણી એના પર કંડામાં આંખું. જેડીને કંડામાં જરા મીંચ્યાં કે તુરંત કાકરે કહ્યું, ‘જેડી, બાબો સાથે છે... સામને છે, જેડી ? બાબો સાથે છે, હોં જરા તાર બાબી મધો છે એટલું જ...’

‘બાબામી...’ જેડી બંધે બાદમાં બાબની દોર લેતે પાંચો. એની ચાલવડન ફરી આંખોં. દબે બંધે વિગર થઈ જતી હતી એને કહ્યું જ અનુભવું વિદારવાની કે જોધવાની તક આપેલા વિના કાકર જોધતા જ રહ્યા : ‘હા, જેડી, બાબો મારો છે, હોં... આજે આંખડે એ રોડકા તો કાંઈ બીજા મલગવડ માર્યું હતી. હો, દમખ જ તારાં જાંઈ બાબને લાગે છે. હો, હો, આ લાખા, હો...’

રમાએન તારમાં જોડેલા થઈ મલેલા બાબાને જેડીના પીણામાં મુક્યો. સદુ સાંત જાળી કરતાં હતાં. જેડીએ પેલાનાં બીનાં કપડાં છોડ્યાં, મેલનાં, જરા સારમાં નિંદા બાબાને કાંઈમાં લોળા અને એના સામું જેડે બાબો. ‘અર...બાબો...’

બાળાએ માંખણ પહેાણી કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ લીનબીની સાવચેતીની બીધી એ ફેરી હમગી મણી.
 'બાળાભાઈ...' એકી ફેરી બોલી, બાળા જરાક સજલજથે.
 'બાળાભાઈ...' એકી ફેરી બોલી રીતે બોલી.
 પરિચિત સાદ સાંમગતાં બાળાએ બળ ફેરી આંખ કુપાડી નાખી.

તાવના ચેવના કારણે તે આંખ ઝાડી વાર કુપાડી શાખી સાંખી નહિ, પણ એકીને થુદેરે બનરે પડતાં જ એણે આંખને ખુલ્લી રાખવાને એક બનરેઈટ પ્રયાત્ન કર્યો. દમ્બા મગતાં પાપચાને બળખુંબે બીઠતાં રોગી બાળાએ શિખત હું અને પછી એ આંખ મીંચી મણે ત્યાર પછી માત્ર વાર જ કલાકમાં બાળાને તાવ ઊતરી મણે.

ક્રિયાસિદ્ધિ: સત્ત્વે વસતિ

રત્નમંજિરણ બીમરણ

ચરાટરના એક ગામમાં પાણી સેા વર્ષ પહેલાંના જ્વાળામાં બેઠત કુટુંબમાં જન્મ. એ સમયના સંસ્કૃતિને હવા પ્રમાણે ગ્રામજનમાં બેઠતના ઠાકાને મણુંકું બેઠતમાં કામે લાગતું એ મેટ્રા પ્રથ. અંજેલ ભણ્યા માટે તેા ચહેરમાં જાંબું પડે, એમ એ પ્રથ તેા વળી વધુ બાદે. પણ બચપણના અનેક તોફાની સમયે વડાની મેટ્રિક્ષ-લેસન સુધી એ કુમાર પહેાંચી ગયો. મદનપાકાંડા તેા હરી નિવાસત નહિ બેરિસ્ટર થવાની, પણ તેને માટે પેસા નેહએ. તે કમાના માટે, ફોસિલ્લો અલ્લાસ માંડી વાળી દાંપકેટ પછીદરની પરીક્ષા આપીને, વરત વગીઠત શરૂ કરી. તેમા કુનેહ કાખની પેસા એકાકરી વિતાવત જવાનો પાસપોર્ટ પંચાલ્યો, તેા મોડા બાપએ તેનેા કમચોગ (બેનેમા નામગરૂર એક દોવાથી) પોતાને માટે કરવા દેવાની માગણી કરી. એકેસે તેમને આપી દઈ પોને લેણાં વરસ મોડા મણ. ત્યાં વળી કુખ અને પાછ પચ રહી પહેલી સમાચારી પોતી સાલ સુધી બોતબોદ કલાક અજાસ કરી પહેલા નંબરે બેરિસ્ટર થવાને બીજે જલિસે બીમરમાં બેઠી દેગ આબ્યા. ફેરી વગીઠતની જમાવટ કરવાની ખુશ્દીએ તેા બેઠી જ હતી. સમય જતા, લેતા સમયમા સુધં ફરી આપમતો નથી એની મોટી બિટિસ શાલસતા સામે દેશમાં જંગ કીપયો, અને હમિયાત વિનાના શાંત સંસારમાં બેઠત કુળના આ બીર પુકળે અંજેલ સરકાર સામે જ્ય મેળવશે. દેશના લોકોએ એને 'સરકાર'નું બિલક આપ્યુ. બંજેએએ દેશને સ્વરાજ આપવાનું નહી કહ્યું, પણ બાહુ એવો મોટોઈ કે સ્વરાજ્ય મેટ્રા સમય પછુ નિભાની સમય નહિ. એ બાહુમાં કુખ્ય રમત દિંદના રત્નવાડાની હતી. દેશના માનવા પડયા ને સ્વરાજ્ય મળ્યુ ત્યારે આ લોકોએ બોલવતંચ રત્નવાડાં સ્વેતંચ ભંવાં થયાં. અને એના સાંતિમય નિશાલ ન થોઅવ તેા દેશના સેકેટર લાગલા યઈ જવાને ભય હતો. આખી દુનિયાના રાજનીતિ-નિષાસરોએ આ કારકો અતિ બિલક સરકારે હતો ને દેશમાં તેા નિરાસા ફેલાઈ હતી. પણ સરકારે ન કહ્યા સમય એની સાંતિ, સમાધાનશક્તિ અને કુનેહથી આ અસાધ્ય પ્રશ્નને એક વર્ષ નેહલા દંકા સમયમાં સકથ બનાવ્યો અને સેકેટર કે.હનદા વર્ષથી ઊપલિખ રહેલા કારતને એક બનાવ્યો. કયા બેઠતને ત્યાં જન્મેલા ઊઠારે, કયાં મહાન બિટિસ સાધાનમયું બળ, અને કયા અનેક રાજનીતીમાંથી અદવાલિયો દેશને મોડ્યો! પણ એ બેઠત નીરે કેવળ બિરાતી સંસ્કૃતિ અને સાધનો છતાંમા મહાન મને અસાધ્ય ગણાવ માર્ય દંક સમયમાં સિદ્ધ કયું. એ સિદ્ધિ એમાર પોતાના આત્મ-બળમાં હતી—પોતે જ મેળવેલી સક્તિમાં હતી.

મોડા બેઠરે મહારાજ્યને રવામા થયા. યુગસતની સંસ્કૃતિના બરો અસાધ્ય મહારાજ્યનિરાજ કુમારપાળ જ થયો એ સવાચન સત્તાથી, સાધનો તેા બિલક જ હતો.

મોડા જ સંસ્કૃત કવિ એની હાસિલુકી રીતથી કહે છે કે

સ્થાયૈકં વચ્ચં મુજગમિતા: સપ્ત સુરગા
 નિરાલમ્બો માર્ગશ્ચરણરહિત: સારથિરપિ ।
 રવિગચ્છલ્યતંતં પ્રતિદિનમપારથ નમસ:
 ક્રિયાસિદ્ધિ: સત્ત્વે વસતિ મહતાં નોપકરણે ॥

(અનુવાદ: શાદ્ધવિકીરિત)

પેરું એક રથે, લગભગ અધિની, મોડા ભુલેા સાત છે, વાંકે સારથિ પાંગળા અઠ્ઠણ, જે આશમ ભેતો નથી; પોસે મારી છતાં અપાર નબળાં શ્રી સુધે નિયે ફરે, કાંઈ સાધનથી નથી સફળતા, સ્વાયત સત્ત્વે બરે!

(વિવરણ: સુધેના નિત્ય જાગ્રત કપર કવિ પોશ્વિક માનવતા પ્રમાણે બિલક સાધનો મણાવે છે: આશા ભેતે આપાર વગરને પોસે રસ્તે; સુધેના રથને પેરું તેા એક જા વળી સારથિ અઠ્ઠણે પથ જ નહિ, અને એવા પાંગળા દર્શનારને સાત સાત મોડા કાખ માં રાખવાના; ને લગભગ સારી નહિ પણ લીસા આપની આંખ છતાં સુધે આશા વગર આશામાં ફેરે છે, એકેસે માર્પની શિથિ સાધને કે સંસ્કૃતિમાં નથી, પણ પોતાના સત્ત્વ ને શક્તિમાં છે.) વળી કવિ કહે છે:

વિજેતવ્યા લક્ષ્મ, પરણતરણીયો જલનિષિ:
 વિપક્ષ: પૌલસ્યો રણમુવિ સદ્વાયાશ્ચ કપય: ।
 તથાવ્યેકો રામ: સકલમવધીત્રાસસુહૃલં
 ક્રિયાસિદ્ધિ: સત્ત્વે વસતિ મહતાં નોપકરણે ॥

(અનુવાદ: શાદ્ધવિકીરિત)

ભેળી લંક, વળી સમુદ્ર તરફે મારવી પગેથી બરે! મોરે સવળુ શત્રુ, લસકર રહે જેમાં બધાં વાંદરાં! નેા થે રાદુસંકોષો વળ વ્યુઓ શ્રી રામચંદ્રે કયો, કાંઈ સાધનાથી નથી સફળતા, સ્વાયત સત્ત્વે બરે.

(વિવરણ: સામે સવળુ ભેવા મોટો શત્રુ, અને એની લંકાને ઇવવાની; ત્યાં જવા માટે સમુદ્ર વરચાનેડ તે પછુ વદાભુષી નંદે પણ પડે આશીર્વા અને લસકરમાં શત્રુ વાંદરાં ને ત્યાં જોય મણે તેમ ફેરે! આગ છતાં ભીરવી સમુસોને લંકાર કાંઈ ને લંકા છડી એકેસેસિદ્ધિ પોતાની શક્તિમાં રહેલી છે, સાધન-સંસ્કૃતિમાં નહિ.)

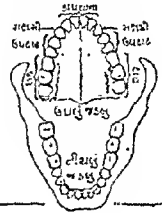
એ જ પ્રમાણે યુગસતના ઇતિહાસમાં સંવર્ષી મેટ્રો મણાતો સિદ્ધરાજ જ્યસિદ્ધ ભેવા મહારાજ ભેવી બિલક હતો અને ભેવી પાછળ સતત મારા ફેરતા લતા એવો કુમારપાળ છેઃ યડપણ સુધી નંજશોમાં ને ગામડાંમાં ધૂધે મરો અટકયો, અને છેવટે સિદ્ધરાજ્યથી ૧૬૧૬ (મે ૧૯૫૧)

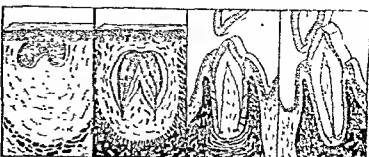
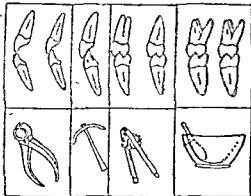
આપણા આપા શરીરનું સૌથી નાનું અને છતાં સૌથી ઉપયોગી અંગ

દાંત

આ તમે જાણતા હતા?

- ૧ દાંતના કિસ્મતી રીતે બેઠી છે. પહેલાં મુઠ્ઠો ને પછી દબાવે.
- ૨ મિત્રાક શાવતી પાસે છે દાંત પરથી કેટલું પાણી પડે છે કે એના પાંચ. ઉપરનાં થા પડે એટલું.
- ૩ અને છતાં આ દવાકુપી દાંત કાઢતા નહીં જલકે મજાક ને ને.
- ૪ એથી ઉપર, દાંતના એકા ઉપયોગી જ ને ખદક, નોકે કે.
- ૫ દાંત, માણસના જન્ય પછી, શરીરનાં બધાં નેજ કરનાં મોટા-કાળા માંડે છે, અને ખીની બધાં અંગ કરતાં વેલકા કિલ્લે થાય છે.
- ૬ શરીરનાં દર દર કરનાં મૂળ દાંતના શરીરને લીધે થાય છે.

હાથી બાળના ચિત્રમાં મણાણે ચાર આનામાં દાંતના ચાર પ્રકાર બતાવ્યા છે, તે અનુક્રમે આ મુજબ છે : કપવાના દાંત, રાક્ષસી, કપવાદાંત અને દાંત, નેગાં કપવાનીચાં

જડાંના સામસામા દાંત એકબીજામાં કદ રીતે બરાબરે આવી રહેલા હોય છે તે એકઠામાં દર્શાવ્યા છે; અને તે દરેક આનાની નીચેના આનામાં, તે તે દાંત એ પ્રકારની કામગીરી કરે છે તેની કામગીરી કરતાં હાથિયારો કે સાધનોનાં આલેખન છે. એમકે, કાપવાના દાંતના આના નીચે કાપણીનું ચિત્ર છે; રાક્ષસી તોડવાનું ને કપવાદાંત કચવાનું ત્રણ કેની દોલ જે તેની નીચે તેવાં ચોભરનું ચિત્ર છે; અને દાંતો પીસવાનું કામ કરે છે તે દર્શાવવા તેની નીચે ખરબ બતાવી છે. મણાણે જ્યણી બાળના ચિત્રમાં ચાર આનામાં દાંતના ગ્રીષ્મના કામ બતાવ્યા છે : પહેલાં ચિત્રમાં દાંતની બીજના બંધારણની તથા છે; બીજમાં તેના પારા (Crown) બંધાવવા દર્શાવ્યા છે; ત્રીજામાં અપાણુ ફાટીને દાંત બહાર નીકળ્યો છે; અને ચોથામાં પુષ્ટતરીતે બંધાવેલા સંપૂર્ણ દાંત, કપવા જડાંનામાં સામેના દાંત સાથે કદ રીતે ફિટ થાય છે તેનું ચિત્ર છે.

આવી બધા છે. દાંતની એ દારને બિચારને સમયતથા એક જડાંના આરમ્ભ બાજમાંના તેને કામ આ પ્રમાણે હોય છે : (૧) કાપવાને પહેલાં દાંત હાથમાંની વધે જોડે છે; (૨) કાપવાને બીજે દાંત : નવ માસની વય; (૩) રાક્ષસી ૧૮મી માસે; (૪) પહેલી દાંત ૨૨મી માસે; (૫) બીજ દાંત ૨૪મી માસે.

આ બધા દુષિયા દાંત કહેવાય છે. સાત કે આઠ વર્ષની વય થતાં આ દુષિયા દાંતની પાછળ કાચગી દાંત ફૂટવા માટે છે. ને તે દુષિયા દાંતને પાડીને તેની જગ્યા લે છે. (જુઓ ચિત્ર) દાંતો બાર તેર વર્ષે મળજી પડે છે. આ જ વયની આસપાસના માણમાં દરેક જડાંનામાં બળજે કપવાદાંત પછી કોઈપણ પહેલી વાર ફૂટે છે.

દાંતના મૂળને મળુ ખૂંદા હોય છે. જ્યારે કપવાદાંત મૂળને બે. કાપવાના દાંત તથા રાક્ષસીને એકબેજા જ ખૂંદા હોય છે. બેઠી ચાર દાંતો ૧૭મી ૨૪ વર્ષની વય સુધીમાં આવે છે, એ 'કપવાદાંત દાંત' કહેવાય છે. પણ દરેક માણસમાં આ દાંતો પૂરી સંખ્યામાં જોડે જ આવે નથી; જોડે જ પડી ને ન પછી જોડે; કારણ કે આજના આપણા સુખદેલા જોડાકમાં ખૂબ ચાલવા પડે એવાં જોડાક રહ્યાં નથી. આથી દાંતોને પૂરત કામ મળત બંધ થતા તે ડાચી બંધ થઈ. 'નિકરપણી બંધાવના નારા' એવાં જોડાક નિવવાદોને સિદ્ધાંત છે.

કાચગી દાંત બિચારને દરેક જડાંના આરમ્ભબાજીને કામ આવે : કાપવાને પહેલાં દાંત : ૭મી વયે કપવાદાંત પહેલી : ૯મી વયે બીજે : ૮મી " બીજ : ૧૦મી " રાક્ષસી : ૧૧મી વયે બીજદાંત : ૧૨મી વયે પહેલી દાંત : ૧૩મી વયે ત્રીજા દાંત : ૧૪મી ૨૪મી વયે

કપવા અને નીચલા જડાંના દાંત બરાબર એક બીજાની સામ- સામે જોડાવાએલા નથી. આથી એક દાંત પડી નય તે તેની સામેના દાંત નિકરપણી નથી નીચલા; પડી ગયેલા દાંતની જોડેના દાંત સાથે બે સામેના દાંત કામ લે છે. એ આવી કામગીર ન હોવા તે દાંત પડી જતાં તે જ સામેના દાંત મળુ બિચારપણી નીચલા.

જુદાજુદા પ્રકારના દાંત જોડાકને કાપવાનું, ચીરવાનું, કચવાનું તથા બીજા કરવાનું અને પીસવાનું એમ વિવિધ બંધનાં કામ કરે ૧૫૩ (મે ૧૯૫૧)

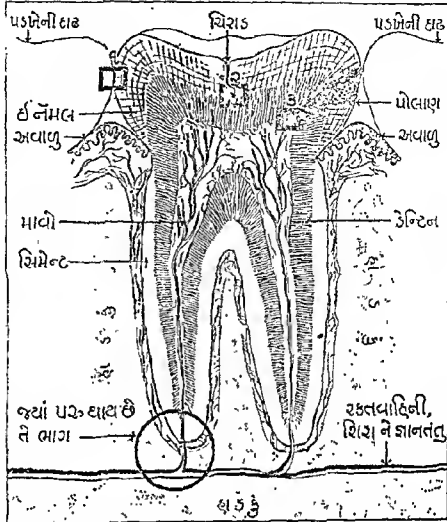
છે, અને તેમની રચના પણ એ વિવિધ કાર્ય અનુસાર જ છે. આમજા ચપામ અર દાંત જોડાકને કાપે છે, રાક્ષસી તેને ચીરે છે, કપવાદાંત તેને બંધાવે છે અને દાંતો તેને પીસે છે. (જુઓ ચિત્ર) આમ, બધા દાંતોના રાખુદકાર્યની જ જોડાક ચપામ છે. પામનક્રિયા ખરી રીતે મોંમાંથી જ રાશ થાય છે. આથી દાંતને કપવાય પૂરેપૂરો મથો જરૂરી છે. જોડાકને માથવા વિના મળે દાંતમાં ફેરબે ને દાંતનું કામ અપૂર્ણ રહેલું બાકીનું કામ કંઈ દોહની કે આંતરકર્ક બિંદા જ કરી રાખવાનું છે કે પરિણામે જોડાક ન પથવાને લીધે રોગાવરણ આવી પડે છે, મારે જોડાકને તે ખૂબ આનીચાવીને જ આવે મેલમે.

પણ આપણે આજના જોડાક એટલા બધી નરમ છે કે તેને અધિકારથી ચીરવી છે જાણવા વિના (૧) મળે કટારી ફેરબે બેઠી અને બંધાવી કટાવજ પણ આપણને વિરાંતે બેસીને આવ્યા કે તેમ નથી હોતી, યજી આ પણ બંધવા જેવું છે કે દાંતના બેઠા કપવાથી તે બંધાવવા માટે છે ખનીજ જોડાકની, પ્રોટીનની કે વિટામિનની ન્યૂનતા ને વાપણને આબાવ દાંતના સડાનાં કારણો છે ખરા; ખોંડના ગપારે નપરાશથી દાંત બંધ છે તે વાત પણ ખરી; પશુ દાંતના સડાનું ખડે અને જોડું કારણ તે દાંતને બેઠા કપવાય છે. વાંધા, તળેલા, મીઠા ને નરમ જોડાક ખાવાથી દાંતને બેઠા કપવાય થાય છે.

મટ દાંતને સાચત રાખવા હોય તે રોગના જોડાકમાં ખૂબ ચાચવી પડે એવી ચાનએ: જોડાક. ન્યૂટ્રીશનના ડા. ન્યૂમાન કહે છે કે 'રોમીને વાપરે બેઠા; વપારે બેઠા તેટલા દાંત સારા' નીંખીત લખે છે કે 'આપણામાં રોમીને કાચ કે સાકમાં જોડાકને ખાવાની રૂબ છે. આથી રોમીને જોડાક ચાચી નથી..... નેથી, ચાચવા પડે એવી રીતિમાં જોડાક ખાવો લાગવાથી છે.' (અરોચની સાચી)

દાંત સડામાં મુખ્ય કારણ તે દાંત આગળ અરાર્દ રહેવા જોડાક છે; અને જોડાકમાં ખૂબ કઠીને વાંધા, જગ્યા, તળેલા અને કપોટાકટ્ટર વાંધો. આવા વાંધોની દાખરીમાં મોંમાં વસતા છપા- છપા વાંધા જોડાક પામે છે અને તેમના કાર્યમાં કાચ આવે છે. આના પરિણામે બેક્ટેરિયા એસિડ ઉત્પન્ન થાય છે. આ એસિડ તે બેક્ટેરિયાને મેટા રાખે છે. અને બેક્ટેરિયાની જગ્યા એટલે રોમીને ખુદો થાય

ઉપર : દિધિયા ફાંતની પાછળ બે-
એતો આવતો કાથમી ફાંત, જે,
દિધિયા ફાંતને પાડીને તેની નચ્યા
લે છે. નચાળી નામનું : ફાંતનું બં-
ધારણ તથા તેમાં પેસતા વિવિધ
નળના સડાને ખ્યાલ આપતું મોટું
કરીને બતાવેલું ચિત્ર છે. જે ફાંતની
પચ્ચે આવેલી વચલી ફાંતનું છે અને
જડખાના દોડકામાં તેમાં મૂળ કર્ક
સીને જડખાને રક્તવાહિની-શિરા
તથા જાનતુંમુદો સાથે સંપર્કમાં
રહેલાં છે તે ફાંતનું છે. ઉપરનાં
નં. ૧, ૨ તથા ૩નાં ચોપાંથી જુદી
જુદી નચ્યાએ જે સડા પ્રવેશે છે
તેનાં કડાકાણ આપ્યાં છે. નં. (૪)
જે ફાંતના ફાંતનું રચાન છે. અને
ધનુષાખરા-સડા આ નચ્યાએ સાર
થાય છે, કેમકે ફાંતનું જે બહાર કાઢ-
છથી ધનુષાખરાન આવે તે સારથાન
બહાર સાર થતું નથી. પરિણામે
ત્યાં બોલાઈના સૂરજ આવ્યો ને

મા થઈને સડવા માટે છે. તેમાંથી ઉત્પન્ન થતા બંધુઓ એવી નળને એસિડ પેદા કરે છે જે ઇન્ટ્રાસેપ્ટ નાખા માટે છે. નં. (૨) જે બીજા
પ્રકારનું બચરથાન છે, જેમાં ફાંતના બંધારણમાં રહેલાં બારીક પડ વચ્ચેની નચ્યામાં પડની ચિરાડમાં એસિડ પ્રવેશીને ફાંતને એકર-
ખાનીથી ખાવા માટે છે તે પીડેલીથી ખાવા ફાંતને એકરથી પોચા બનાવી મૂકે છે. નં. (૩) જે મોટું બંધનું પાલાણ (વડન કાળો ફરીને
બનાવેલો જાળ) ઇન્ટ્રાસેપ્ટ અને ડેન્ડ્રીનને કારી નાખીને વચલા માવા સુધી ફરી રીને પડેલો છે તે ફાંતને છે. સડા અહીં સુધી પડેલો
એસિડ તેમાં રહેલા ફાંતનું બોને કંટું પાળી કે બળપણ અડતાં ને વેદના સાર થાય છે. આથી એવી નચ્યાને વોચ કપચાર કાઢવામાં ન આવે
તો બોલીની શિરાઓ દ્વારા તે સડો ખાવા માવા સોંકરો નીચે મૂળના ઉડા સુધી પડેલો છે, અને ત્યાં મોજ કુંડાળી ફરીને બનાવ્યું છે
તે રમણે પડ થઈને પાંચું સાર થાય છે, જેની વેદના અસહ્ય બનીને આખા જડખા તથા મચ્છમાં સુધી સળા કાપવા કરે છે.

છ: ખુલ્લું થવાથી ફાંતે ડેન્ડ્રીન પછી એસિડની અસરથી ખવાવા માટે
છે તે સડો જડો બિતરે છે. પરિણામે ડેન્ડ્રીનના પોલાણમાં આવેલા
જાનતુંમુદો ખુલ્લા થાય છે. જે જાનતુંમુદો ખુલ્લા થવા એસિડે કંડા
પાળી કે ખાંડના રમણથી તે તરત ઇકર થાય છે અને અરુણ તથા
લીઝ વેદના બેખરે છે. સડો જડો એક ને ફાંતમાં પછી અરુણ જડખું
ફરથી સળાવળી જાડે છે, કારણકે એક ને જાનતુંમુદો તાજાં જાળવા
ફાંતમાં પ્રકરેલી છે. સડો ફાંતના મૂળ સુધી નચે છે, ત્યાં પડે
કરખન થાય છે, અવાળામાં સોજા આવે છે અને કલતર કાપે છે.
ફાંતને સડો બેખરે ફરેલું મૂળ છે. કદબાય છે કે શરીરની ૮૬ ટકા
વ્યાપિતમાં મૂળ ફાંતના ફાંતને લીધે ને કદબાય થાય છે.

સડો ના થાય તે માટે ફાંત સાફ રાખવા આવશ્યક છે. ખાસ

ફરીને રોજ રાત્રે સળાં પડેલા ફાંત સાફ કરવા ને જોઈએ. કંઈ પણ
ખિરાડ કે ચિખર પીણું મોમાં નાખવા પછી પાળી વડી મા સાફ કરવું
ને જોઈએ. ફરકે ફાંતની આગલી, પાછલી અને કપલી બાજુ ઉપર
તેમજ અવાળાં ઉપર આંગળી ફેરવી-પડેલી-અનકાયેલી નાખવા
એસિડ ફાંતજીવી ફાંત સાફ કરવાને વિચાર બંધો કરેલાં છે. બીજી જે
અર્થ કરે છે: એક તો નવું ફાંતનું આવવાથી ફાંતને કસરત મળે છે.
પોચાને પોચા ફાંતની ફાંતની પોચાએ લીકીક સાફ થાય છે. ફાંત સાફ
કરવાની બીજી કસરત રીત આંગળીના ટેરનાં પાર બંધ ફાંતનું મૂળ
ધસવાની છે. ફાંતનાં પોચાએ ને અનકાયે પાર આંગળી પડેલા ફરવાથી
ત્યાં બસલું રહેલા અનકાયે અને ઇન્ટ્રાસેપ્ટ સાફ થઈ નચે છે તે પાંચ-
વિધની સાર આશરૂ પાડેલી (ફાંત) પાંચાના તળ આવડત ખાઈ નથી.

એસિડોફોસફોરસ શાથી બનેલું નથી ?

ધૂમ્રાંશી એવું હશે કે એસિડોફોસફોરસ નામના પદાર્થનાં બનાવેલાં પૃથ્વી પરથી વરતુઓ આગિ ૫૪ તત્વાવજ્ઞ છતાં બનેલી નથી. ધરૂં હાથોમાં બહીને તાપ આદવાસ માટે આવાં પૃથ્વીનાં કપરોય થતાં એવાં દશે. પરંતુ આગિ ૭૫૨ સીયું ધૂમ્રાવા છતાં યે તે શાથી નથી બળી એ બહુ મોટા નબળા હશે. એ ન બળવાનું કારણ એ છે કે એ જોતે ન એક સંયુક્ત બળી બચેલો પદાર્થ છે, આથી એ વધુ બળી શકતી નથી. એમ કોણસાને બાળી નાખ્યા બાદ રહેલી રાખ વધુ બળી શકતી નથી, તેમ આપમી પૂરતી ભયાંક એક ખૂબ બળતો મદદગાર. એ ભયારે કંડી પડતી મજલ્યારે ભૂમીભૂમી ભલતાં નરેબેદોસ તેવા પેશાબમાં નિર્મળિય થવા. આ બની ભલતાં એસિડોફોસફોરસમાં એક સીલીકોન Silicon નામનો પદાર્થ હોય છે. એમાં લાંબા દોરા જેવી સાંકળના રૂપમાં પ્રાણવાયુ અને ઘીટ ધાતુઓ મળેલી છે. સમાન્ય રીતે ભયારે મળે વધુ પદાર્થ બને છે ભયારે એ કિયામાં તે પદાર્થમાં પ્રાણવાયુ બળતો હોય છે; પરંતુ એસિડોફોસફોરસ તેા એટલા ભેદથી તેટલો પ્રમાણ પ્રાણવાયુ પડેતાં ન પ્રાપ્ત કરી લીધા હોય છે, એટલે એ વધુ બળી શકતું નથી.

નેતરની સોડી લવામાં જીવતાં મુશ્કવાદો શાથી થાય છે ?

આ સમાજના માટે આપણને સમજાવે. અવાન શું છે એ બહુતું ભેદથી. એ અવાન એટલે આપણા કાનમાં સંવેદન પેદા થાય એટલા થમ આવેલાં દવામાં પેદા થતા તરંગો (Vibrations) હતા એ અત્યંત રિથિતરોપક છે. દવામાં સોડી જીવતાં તે હવાને તેને રચનાથી ખસેડી નાખે છે. એમ થવાથી હવાના કોરેડા અણુઓ તેમની ભચાકોથી ખસી ભઈ પારોના અણુઓ પર અવકાશ છે અને તેને પણ તેમની ભચાકોથી દાડમે છે. વળી તે અણુઓ આજબાનને પહોંચે માટે છે. આમ થવાથી હવામાં ગોળામાર મીંચે પેદા થાય છે જે આપણા કાન પર અવકાશ છે અને સુસવાદાસર્થ અવાન આપણને સમજાય છે.

એટલે : અલ્કા બાઈ, આરો ગોષ્ઠાએ ભેરો ?

સિખાડ મિઠાસી, અરેરે ! એ ગોષ્ઠાએ દબો ? !

વરુ : પાણી ૩૫૨ અને પાણીની નીચે ચાલવા છતાં કોર રહી રહે એ કાણ ?

વરુ : કાંઈ સજ્જતું નથી; વં હોલે ભેદથી.

પહેલાં માથે પાણી મેલેલું બેડું કહને પૂત કપરથી બની પનિહારી.

નિશ્ચયના પ્રાઈસર : અને એક ઓસ એસીડ બાઈસોપીએ સાર્દવાનેડ અતેપા !

કેનિરેડ : એકોદા, આપને રાઈનું તેમ જોઈએ છે, એમ કહોને !

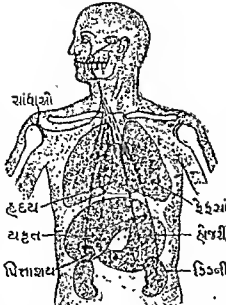
પ્રાઈસર : હાં, પણ એ નામ યાદ રહેતું નથી.

‘ભેળી, કેમ રે છે ?’

‘એકને રભ પડે છે, ને ગને નથી પડતી.’

‘એમ કેમ ?’

‘હું હજી નિશાએ ન નથી ભીને, તેમાં’

પ્રાણીઓનાં દાંત ભવદે એ દારે છે એ ન રીતે નબલવાસીઓના પશુ. આનું કારણ શું ? એમને જોરાક કહ્યું અને કાકમય પદાર્થોને હોય છે. આવા જોરાકથી દાંતને કસારત થાય છે અને વળી યાથોસાય દાંત સાફ પણ થાય છે. અમેરિકામાં ખાવા પળી સફરબન એવું સખત ફળ અને આપણે ત્યાં ગોપારી આવાને વિચાન દાંત રચક કરવા કિ એ અતિભાગ્યા આગ્યા હોવા ભેદથી. ખાવા પળી, ખાવા રીતે ગળ્યા, પોથી અને તળેલો જોરાક ચાલ્યા પળી દાંત કપર યુગબીનું રેપક ફેરવી પાળી વળી મોં સાદુ કરવું ન ભેદથી.

દાંતના સડાનું એક કારણ દાંતનું નબળું બંધારણ પણ મનાય તાનપણમાં લાગી માદમી આવી હોય, પોરક આદવારના તથા મિન-ડી ધારક તાન કુધને અમાવ હોય, તેા દાંત કપરનું ધન-નું કચય પાતળું અને પોણું બને છે. વળી તે બરજીયકું દોવાથી પારાકના ‘પ્રકાદ’થી દાંતની સપાટી કપર ખાડાબેયા પડે છે : અત્ર કહ્યું બરાઈ રહે છે. આમથી લેક્ટિક એસિડ કેટલય થવાથી મેલ ખવાયા ગેરે છે અને દાંતના સડામાં પચરણું મેડાય છે.

લેક્ટિક એસિડથી દર્દનમલમા રહેલો ચાક ધીમેધીમે ખવાય છે. સુખીયોય શુક્ર અણુકામમાં આરે આને છે. તે આલ્કલીન (Alkaline) હોવાથી તે ભાન (Acid)નું રાખન (Neutralize) કરે છે; આ દર્દિય રંતમનનું કે કુષ્કેરેટ આલ્કલીન હોવું ભેદથી; વળી ભંતુ-ન મુખ્યથાણું પણ, જેથી મોદામાંના છપાણુઓના તારા થાય. લીમકાના દુધમાં આ સુધે મુળો સમાવેલા છે. દાંતને તે નીરોમાં ને ચાનજીત બનાવે છે. દાંતનું કે બસા દાંત કપર આદાં ફેરવવાની રીત ખોટી છે. તેને ભાં (કિચે અને નીચે) દાંત કપર પડવાનું ભેદથી. આમ કરવાથી એ દાંત વચ્ચેની ભચા ચોખ્ખી થાય છે. દાંતભૂને કિચી થાય કોર નહિ પણ મુશાયમ હોવા ભેદથી. કારણકે કોર કિચાથી અવાળાને નુકસાન થાય છે અને દાંત સાંક થતા નથી.

ખાણસ : અલ્કા ઓકરાં, આટલી રોડનો કયાં ભય છે ?

ઠાકરો : એ ભજીને લડતા બચાવવા માટે.

ખાણસ : કાણુ લરે છે ?

ઠાકરો : માનસુખ અને હું.

નૅશનલ કડેટ કોર

લશ્કરી તાલીમ આપતી
રાષ્ટ્રવ્યાપી સંસ્થા

લેખક: સેકન્ડ લેફ્ટનન્ટ જી. હેપિકેશ પાઠક
કોટા: કડેટ આન્ડર-ઓફિસર વિઠ્ઠલ દલાલ

પોતાનાં માન અને નવતા રક્ષણ તરફ જોરદાર માવજત બેસકું ગણાય; એટલું જ નહિ, એ સુતો પણ ગણાય. પણ દુઃખની વધા સારાની વાત છે કે આપણે એ બેચક્રી અને યુનેગરી આચરી વહા ધીએ. આપણા રેશની શાન અને શક્તિ રક્ષણ કરનાર આપણા લશ્કર વિશે, આપણે મું નબળીએ છીએ એ પ્રશ્ન પોતાની નવતા પૂછીશું નો હૃદયમાં શન્ધ મળશે. 'કુમાર'માં આ વિષયને અગત્યનું મ્હાન આપવાની અમારી મુશ્કેલ છે, પણ અધિકારી લેખકને અમારે અમે તેને પાર નથી પાડી શકતા. તેનો આરંભ પ્રાથમિક સ્તરે થાત કરતાં પણ અમને સંતોષ થાય છે.

અ.

પણા રાષ્ટ્રીય અસ્તિત્વનાં કેન્દ્રાંકનો પાસે આવે અસ્થમ જોરદારી જતાવીએ છીએ. આપણા લશ્કરને સંરક્ષણને પ્રથમ ને પૌષ્ટિક છે. એના નામે આપણું આ લેક્ચર શ્રી રાષ્ટ્રવર્તન માટે છે એ સામાન્ય નામચિન્ને રેશના સંરક્ષણની જાણવતું જરા-પણ જ્ઞાન નથી હોતું. લશ્કર અને લશ્કરી જીવન વિશે એના મતમાં ખરા ફરતાં જોતાં ખ્યાલો વધારે હોય છે. આ નિષ્ક્રિયતા આપણે માટે લાંબી માટે લુકસાનકારક છે. આપણી રવતંત્રતા અને સંરક્ષણને સ્પષ્ટ સંબંધ આપણે બજાવે એકઠે, એટલું જ નહિ પણ વિષાં સક્રિય બાજુ લેતા થઈએ છીએ. આને ને રીતનું આંતરરાષ્ટ્રીય વાતાવરણ પ્રવર્તે છે તેમાં અદિસાના આદર્શને રવતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે આપણે અજાણમાં ન મૂકી સમજીએ.

આપણા સંરક્ષણના પ્રશ્ન સામાન્ય પૂરનો આપણે લશ્કરી-જીવનને પરિચય મેળવવા જ નોંધીએ; અને આનો સીધો રસ્તો લશ્કરી તાલીમ છે. પરંતુ તે સિવાય પણ, આપણા સામાન્ય જીવનની દૃષ્ટિએ પણ, આપણા જીવનમાં આવી તાલીમની અગત્ય વાળી ક્ષી રાકાય. આપણું સામસિદ્ધિવિદ્યોત્તુ જીવન, આપણા યુવાનનાં રાત્રી, દેવગની હાલવાયાજવાની રીત, આ કસામાં મદદનીશી કે હુસ્સોની નથી દેખાતાં. એજ દેખાવામાં મગજની હોતા આપણા યુવાવયસ્કને સારી-રિક શ્રમની ખૂબ જરૂર છે. આ બધું લશ્કરી જીવનમાં અનાયાસે મળી રહે છે. શિસ્ત, જ્વલિત-વ્યક્તિ, બિરાદરી, વિદ્યાત વગેરે જુલો આવી તાલીમથી આપોઆપ ખીસી નીકળે છે. વળી જરાક જુદિ-રજાની યુવાવયસ્કને સારી રાકેરા કપરાંક બીજા વહાલ જાન પણ આવી તાલીમથી મેળવી શકે છે. સાંતિના સમયમાં લોધિકી આ તાલીમ રાષ્ટ્રની કટાક્ષીના સમયમાં અમુક વહિસા નેથી થઈ પડે છે.

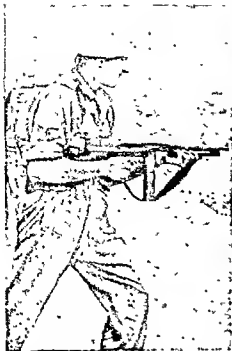
લશ્કરી તાલીમની આવી કોઈપણ યોજના જુદિની કેળવણીની

કંપમાં પ્રવેશ કરનારને પહેલાં જ આનો રેનિન્ડર થીલી સ મળે. ફરજિયાત અનુસાર સીને એ સહામી આપે.

સહોસામ જ હોવી જોઈએ. આપણી હાલની કોંતરડી કેળવણીનું એ એક મહત્વનું પુષ્ક ઓગ ગણીએ જોઈએ. પરિણામ, કોમ્યુનિકેશની કે એવી કોઈ વપાવિ લઈને કોઈને માથી જીવનમાં પ્રવેશતો વિદ્યાર્થી આપોઆપ સંરક્ષણ અને લશ્કરના પ્રશ્નોથી પણ નજીક લાગી ગયો હશે અને એનામાં કોઈપણ પરિસ્થિતિને સામનો કરવા પુરની દિશાત અને તાક્ષત આવી ગયા હશે. પછી તે એને આ કેળવણીમાં કમ દુનિયાના વિવિધ અનુભવને જ વધારે કરવાનો રહેશે. યુદ્ધ અને અમેરિકાના આવી યોજનાઓ વિદ્યાર્થીઓના વ્યક્તિમાં અમુક શોધો આપે છે; અને આવી સંદેશાઓમાં તાલીમ લઈને બહાર પડેલા વિદ્યાર્થીઓ યુદ્ધ નેથી કટાક્ષીની પળોમાં રાષ્ટ્રના રક્ષણમાં ખરે ખરે વેશ રહે છે.

એક બીજી દૃષ્ટિએ પણ લશ્કરી તાલીમની અગત્ય સમજવી પડે, જીવનનાં જીવંતમાં પાસાંઓને આપણે વધારીએની અગત્ય આપીને એ બધાને આપણે એક નવતા સંબંધમાં રાખવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આપણે ખર્ચ, નાત, નવત વગેરે તરફની આપણી જાતનાંઓને નેની વધારીએ છીએ અગત્યના પ્રમાણમાં આપણે અમુક કમથી અપતાવીએ છીએ. પરંતુ આ કમ સાંતિના સમયમાં એક પ્રકારનો હશે ન્યારિ રાષ્ટ્રીય કટાક્ષીના સમયમાં જીવો જ હશે. હાલના તરીકે આપણે 'હું અને મારું હા પહેડું' એમ સાંતિના સમયમાં કહી શકીએ, પણ અમુક નિશ્ચિત પ્રસંગોએ આપણે આ મત બદલવો પડે અને 'પહેડો' હશે અને પછી બીજું જુલું' એવો સામાન્યોનો કમ અપનાવવો પડે-અપનાવવો જોઈએ. લશ્કરી તાલીમ દ્વારા કુદરત અને શિલ્પની જે બાજના વિદ્યાર્થીઓમાં આવશે એનાથી તેઓ જીવનમાં પણ ખરા નિર્ભય લઈ શકશે. આપણી આજની કટાક્ષીની પરિસ્થિતિના યુવા-માં પણ કોઈ ખાસ કામનું ને હોવું તે તે આપણી જાતનાંઓને (૧૯૫૨) ૧૫૩

ઉપર 'સિન્ડ એકેડેમિક્સ સેન્ટર'ના પૂજારી જુહાપુર્ણા પ્રદેશના નકશા ને આધારિત કરી યુદ્ધને અણત આપવાનો પ્રયત્ન. અગ્રીન પર વચ્ચે લીલા દેખાય છે તે રંગ અને નદીનીના આધેખનના છે. એના ન નકશા પાછા પાડ્યા ઉપર દોષ્ટેલા છે. અમદાવાદ કેન્દ્રના વડા આંસર પેશ્વરે ઉરાળી તેનો વર્ગ સમ રહ્યા છે. ટાળી બાબુ દેશી મનને કપડાના દાવામાં રાત્રે રહે તેવું આ દલિવાર નકશાના દુરબન સાથેના યુદ્ધમાં ખૂબ સામવાળ નીવડે છે. આ હોટ મોળીએ ઊઠી રહ્યાં છે.

આમાં દાથ, આમજા અને પમનું પલ્લુ કાવું નિયત કરેલુ દોષ છે, અને એમાં ને સહેજસાજ પમુ બજા થઈ તેા નિશાન ચૂકાયા ન સમજો.

વિસ્તારી કમ છે. પરિભ્રમી સો પાનપોતાના કુખ માટે ન છવે છે. અધારે દેશ માટે કાંઈ નથી છવડ. આ વિસ્તારના નેટરે સ્વાસ્થી આપણે ત્યામ કીધા એટલે રાષ્ટ્ર તરીકે આપણને ન કાવેરો થયો.

મી પછે દેશ રવતમ થવા પછી એક વર્ષના ન આપણી સરકારે વિદ્યાર્થીઓને લશ્કરી તાલીમ આપવાની એક રાષ્ટ્રવ્યાપી યોજના અમલમાં મૂકી છે. આ યોજના તે નેશનલ કોટ કાર. રાષ્ટ્રીય રક્ષની આવી યોજનાનો ખ્યાલ ૧૯૪૮ની કાન્સની અદાન રામચંદ્રભટ્ટના સમવર્ષી રાજ થયો. એ વખતે કાન્સની પ્રબંધ 'ગજસલ્મ રાષ્ટ્ર' (Nation in Arms)ની રચના કરી અને તેતનેતાંમાં નવચૈદિયા

દેવ્ય યુવાનો ભરખીભૂત કાન્સની રાજમણી નવા રાષ્ટ્રનું સર્જન કરવા ભઠાર પડયા. આપણા દેશમાં યુનુ નવસર્જનના ને બનેક કચેરી કરવાનાં છે એમાં શિવેતભદ્ર નામશીરોનું ધડતર એ સોખરના ને અનિવાર્ય પ્રભ છે. તેનો કોલ કરી આ નેશનલ કોટ કારના લેતુ નીચે પ્રગણે છે :

(૧) યુવાને અને યુવતીઓમાં ગારિબ, બિરાદરી, રીવાજાપ અને નેનુરવનર મુજો લેખવા.

(૨) દેશના સંરક્ષણમાં પ્રબળો રસ ભયુત કરવા યુવાને અને યુવતીઓને લશ્કરી તાલીમ આપવી.

(૩) રાષ્ટ્રની કોટકરી વેળા લશ્કરની કડવી રૂઝિ ગાઈ તાલીમબદ અમલદારોનું અનામત રજા બદ્દ કરવા.

વિદ્યાર્થીઓને લશ્કરી તાલીમ આપવામાં આ કોરની એવી અભિલાષા છે કે દેશના ગિસિત યુવાનો નેતા થવાની સાધકાલ મેળવે; સારી સંખ્યામાં લશ્કરમાં નેડાવ અને સેનાના આદિસરો થઈ શાંતિના કે યુદ્ધના સમયમાં લશ્કરને રેરખણી આપે અને એની સારકારી લે.

← કાળી બાબુ : લાઈટ મોડીન-મનનો. આર : આ એક મહાનનું રાજ છે. અગ્રીન પર વચ્ચે લીલા દેખાય છે, અને ભાઈ કાતરો થરથાર પમુ હીઠ થાય છે. કોટકરી પારી એક દવાલાર બોડો મેડો એને પ્રયત્નમાં આપે છે. ભંડાના કિષ્કર (સાઈ)માં આંત્રણ બેરેલા કોટકરી અમલુ દાથ ઉપર અંધે ગન્દારી દેખાય છે તે 'મિન્ટીન' છે. એમાં મોળીએ બેરેલી દોષ છે. પોલી પર રેકેટી ખનની આપણ નીકળી આંત્રણી નજીમાંથી માંતી છૂટે છે. તેના ઉપર નિશાન લેવાની 'માખી' છે.

પ્રા

મીન કળમાં રવિચંદ્ર મનન્તર-
માં હિરણ્યશંક નામે એક પરાક્રમે
રાત્રિ થઈ ગયા. આ રાહુચંદ્રના
પ્રક્રમ સર્વ દેવો દત્તી લઈ દેવો પર ખૂબ લુપ્ત
ગુરુવા સામેલો, એટલે અગત્ય વિષયને વરાહને
અવતાર લઈ તેની નાશ કર્યો ને લોકોને મુક્ત કર્યા.

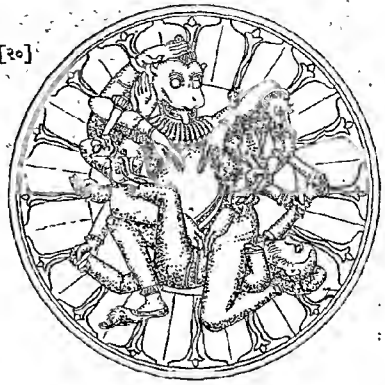
એ હિરણ્યશંકના વંશમાં જ આમજ હિરણ્ય-
કશ્યપુ નામે બીજો વળવાન પ્રક્રમ થઈ ગયા. તેણે
પણ પોતાનું રાજ્ય સર્વ દેવો દયાપન કરીને
લોકોને પીડવાનું શરૂ કર્યું. વિષયને હિરણ્યશંકનો
નાશ કર્યો હતો, તેથી વિષય સાથે સેર બાંધી,
તેમના મકાનોને તે ખૂબ દુઃખ દેવા લાગ્યા. કપરત
કાંચિઓ, દેવો તથા બીજા રાત્રિઓને તે અનેક પ્રકારે
હેરાન કરવા લાગ્યો. વિષયલુપ્ત થયેલા આ અતુર
રાત્રિએ તપસ્વાથી એનું વરદાન મેળવેલું કે જેથી
તેને રાત્રિ કે દિવસે, ધરમાં કે ધરંગણાર, તેના
કેઈ મનુષ્ય કે દિવસ પશુ મારી શકે નહિ. આ
પ્રસાદે બ્યવસ્થા થયા પછી તે તેની નિર્દયતા અને
ક્રુતાંત્રિ માત્રા મૂકી. તેના લુપ્ત નીચે પુરુષી
વાહિયાદિ પોષારવા લાગી.

પણ વિષયનું કષ્ટનું જેનું કે એ લુપ્તથી રાત્રિના
નાશનું કષ્ટનું તેના પુત્ર પ્રહલાદે નજા-પોષાદિરણ્ય-
કશ્યપુને કહ્યું પુત્રો હતા. તેમાં પ્રહલાદે અતિશય
સાત્વિક સ્થિતિમાં અને વિષયલુપ્ત હતો. પોતાના
પિતા તથા બીજા સંપૂર્ણકેમોના તાગરી રત્નમ
તથા વિષયલુપ્તતા તેને મગતાં નહિ. પ્રહલાદેનું
કુળ અતુરોનું અથવા દેવોનું હવાનું, તેમાં પરમે-
શ્વરને ન માનનારો દેહાવગતી હતા, અતુરોના

પ્રતિરૂપમાંથી સુદર્શનમહાદેવો હતા, ને બધાકે પરમાત્મારૂપ અગત્ય
વિષયની પૂજા કરતા. સુરોના પુત્ર એ જ સત્ય માર્ગ કે એમ પ્રહલાદ-
ની આત્મી થતા તેણે વિષયલુપ્તિનો માર્ગ રચી કાઢ્યો.

પોતાને જ પુત્ર પોતાના દેહર શત્રુને બનું કે એવી નજી થતા
હિરણ્યકશ્યપુને પ્રહલાદને પોતાના મતના મુકતીએ અથવા મૂકી
તેને અતુરવિદ્યાનું અતુર આપવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ દદ અતિ-
વારવાળા પ્રહલાદે તો હલકો. સુરને જ હપદેશ કરવા માંડ્યા કે
'મહારાજ, મિત્રતા અભિમાનને લીધે અમે અતુરો. દેહાવગતી બની
પરમેશ્વરને બક્ષી ગયા છીએ, પણ તે સાચા માર્ગ નથી. સાચી વસ્તુ
તો એ છે કે વિષય અગત્યક્રમ સાચા પદોએ શરને અથવાની રાત્રિ
સંપાદન કરી તેનામાં જય પામવાની હજી રાત્રી નેહાં.

પ્રહલાદે શત્રુનું કહ્યું માનતો નથી એ વાતની હિરણ્યકશ્યપુને
અતુર પડતાં તેણે પુત્રને બોલાવી મંગાવી શરૂના કપરેશ પ્રમાણે
ચાલવાની સખત આજ્ઞા કરી. પણ પ્રહલાદે નીડરતાથી કહ્યું, 'પિતાએ,
મેં વિષયની સાચત મુખ મગતાં નથી તે સાચા કામની કે હિર-
પ્રતિ અજ નજા અંતિમ ક્યે છે. એ સાચ કરવા માટે મેં રત્રી

વિષયના દસ અવતારોનો વિષય ભારતીય રાજદોષાં વિષયોમાંથી કલ્પના અને વાક્યને હમેશા
ઉત્તરને: રત્રી છે, અને પ્રાચીન અનેકવિય રત્રી જે અત્રે રત્રી ને વિષયો રહેલો દેખાય છે વિષય.
વત્રેમાં હિડ મહારાજનાં ગાંડિપેશમાંનું નૃસિંહનું કાલક્રમ શિલ્પ તેના જેમ વિષયાન છે, એક
જ હપર અપેક્ષા મુકર વિષય આપણા ગુરુઓ કરી મારીના કાંકાની શાબનકલાને ખસાઈ છે.
આપણે રેલવારનાં મારીઓ એક બધાં કેન્દ્રમાં કેમગણનામાંથી પછાડામ્ મૂકીને વધા
આરમમાં હાડાનું આ અપેક્ષા, વસ્તુસારમાં પોષાદેશા મોલન-સંપૂર્ણનના પ્રસાર મનને
છે. એમાં પીરાલને તેથી દેહર જાહેરના પદ વત્રી નૃસિંહ હિરણ્યકશ્યપુના પદ સપદાથી જે
હાથ પકડ્યા છે ને બીજી છે હાથ નેના હાથ પકડ્યા છે, નૃસિંહને મુક મેળ હાથ ત્યાંથી
તેમાં જે હાથ આંતરકર્ષ ચીરના, જે હાથ આંતરકા પકડેના ને જે હાથ (અપેક્ષા) તેથી કિનામાં
વેળા છે, પણ હાથમાં વિષયના ચિહ્નો અક, મારા ને પદની નજા છે, ને ચાપી ખાંધે રત્રીએ
મયાનને બીજી એક હાથ ખડિ છે, હિરણ્યકશ્યપુને પણ એક હાથ મંડિ છે.

કરેલો માર્ગ જ બરાબર છે.' પોતાને જ સંપદાકિ માન માનતા
હિરણ્યકશ્યપુને આ હોલું કયાથી ગમે ? તેણે નોકરોને આજ્ઞા કરી
કે 'એ કાઈ પણ કાળે પ્રહલાદે કાળે ન આવે તો તેને સખતમાં
સખત સિંહા કરવી.' નોકરોએ પ્રહલાદને વિષયલુપ્તિમાંથી ચલિત
કરવા અનેકરીતે દુઃખ આપ્યું. પણ એ બધાં કષ્ટ પ્રહલાદે હસતે મંદે
રાત્રન કર્યો અને પોતાની વિષયલુપ્તિમાં આઠમ રહ્યા.

હિરણ્યકશ્યપુને આની નજી થતાં તેણે શત્રુપક્ષમાં અત્રે મળેલા
પોતાના મુકર દેહાંનકર આપવાનું નહીં કેવું. પ્રહલાદને બોલાવી
તેણે કહ્યું, 'પ્રહલાદ, અત્રે તું મારી કાળ મુકળ વતેતો નથી સારો
હું અને દરે ક્રમો. રહેવા દેવા માગતો નથી. ને વિષયનું તું રાત્ર-
દિવસ સખત કર્યો કરે છે તે તને કેરીરીતે બધાં છે તે માટે મેંનું છે.'

પ્રહલાદે નજાની નજા આપેલા, 'પિતાએ વિષય સંવેન છે,
તે મારામાં છે, તેમ આપનામાં પણ છે. ને લોકો તેના નિતનમાં
મજ રહે છે તેમનું રસનું વિષય કરે ન છે.' આ સમિત્રતા જ હિરણ્ય-
કશ્યપુને કાંધથી કહ્યું, 'તારા વિષય બધે જ છે એમ કહે છે તો સા-
મેના સમિત્રતામાં તે મેળ મળતો નથી.' પ્રહલાદે (અત્રે સામેના પાને)
(મે ૧૯૫૧) ૧૧૨

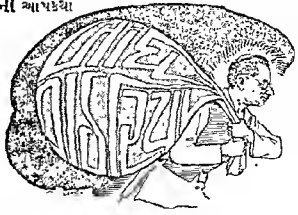
ખાલુ કોલેજમાં પણ રંગ ધારે નવતો હતો. હોસ્ટેલમાં હાલમાં હતા, તેમ આઈ પબ્લ, નજા છુટી વરેલતા હાલમાં પોતાના આઈ નજાની બેઠા હતા. સુકો પબ્લ હસમુખો, આ બેરહામાંથી પેલા બેરહામાં યુવનોઃ પ્રેરે સરને રાખતો યુવનોઃ મહેરબાની, ટાઈ અને લાક ફેરમાં ત્યારથી ને વિદ્યાર્થીઓને જાનીતો હતો. એટલે જ, પબ્લ રજાએ નજા નજા સોશી (સોસાય) બાટલી-વાળા, રાજમાળ પબ્લ બજાવામાં હોસિયાર મીનુ મસાપી, રજાવર કપેન્ડે દેસાઈ, નાટકચેરમાં પોતાનો કમો ખેડે કરાવનાર હાલે ખંડાલાવાળા, એમાંને એકે એક બજા કોલેજમાં મંડળીના મંત્રી પદે નમ્મેર હતો : કેમ કિલ્લેલીના ને કઈ કોલેજમાં કિલ્લે યુનિવર્સિટી. એમાં આપણે હાલે યુનિવર્સિટી મંડળ માની ચલું હતું, અને આ બધા સેક્રેટરીઓનું પાણું એક યુનિવર્સિટી, એટલે આખી કોલેજ લાખમાં :

કોલેજ આદર, વચાવરો ને સાંભળા, કપેન્ડે દેસાઈને તમે કુલિયસ દેડ પર ચંડાળ ચેડાઈ ચેડાઈ થતી. એકું, સોશી અને કુલિયત મીનુ અને બનદા. ત્યાં આસપાસી સુતલાની ચર્ચાતી, લાવડા થતી, નવના મેંતરા ચોળતા અને અક્ષક મક્ષકની બાળતો વંચાતી. આઈ તો અંમેર જ કાલું એટલે એમાં હું કઈ જાતનો તો. હમેશ અટકતી થતી અને કો લોકો તો અંમેરમાં દેડાઈ ફરકાવે રાખતા.

રોળીને સેપ બહુ ચારી. કાંડે અંમેર નાકરનો પાં અને આ-સિલવનો બહુકાર, સોને ઢારી હેલો. અને આપણું કંઈ અંમેરમાં પાખતું નહિ. એટલે યુનિવર્સિટીમાં 'આખી નમ્મેર' કરી બેઠા હતા. દેખીરીરીને જ રૂપધારીતી, પબ્લ કી રૂપધારેનું બીનહોલાં વચાવતું પબ્લ તો બીનદે આર પાંચબારકેડો એમાં આખી મક્ષરો કે બાર જાણીએ-

કેડે એકાદ યદ 'રાત્રુપુટીન ફલગ' કાઢી. અંમેર (દહે તે કોલિસિદર) એને પહેલો મંત્રી, અને-ચાલે એ ચકાવના કે શું, ને પહેલો પ્રમુખ ચન્દ્રવદન મહેતા. અંધારુ રજા દેખારજા કંઈ નહિ. મહીને એકે બે વાર મોટિંગ થાવ. તે દિવસે બધાએ કાળો કપડો પહેરવાનું બાર પેટા એક નજા દેડા પર મહેલા માણસની જોડાઈ લીધે બાર રજા બહાર લેખો રહે. કોલેજના ગમે તે રૂમમાં મોટિંગ બારક, નોકા કાળો વાચ પબ્લ ના ન પાડી રાકે, બધા સભ્યો આખી નવ ચેરેલે બહાર લેખે. 'જાપરી-માસ્તર' અંદર આખી માણસું બેરહાથી અંધ કરી દે. પ્રમુખની સત્તા એટલે વજુ લોહનું રાજ, પૂરી નોહુકાની ને સભ્યોની સત્તા એની કે એમનું સાથે તો ત્યાં જ પ્રમુખને ક્યારથી બીજે લે સાડી દે કોલો નિયમ ન નહિ. હાલે વાપરેની બધા પ્રમુખ થતા, નિયમિત સત્તા મળતી. ને વચાવના દરમ્યાન મેમબર સાહેબોએ ને કંઈ કંઈમાં કીધા દોષ-યા ન કીધા દોષ-તેન 'શો કૉઝ' (Show Cause) થતા કાજુ આપી દોષની કલમોને દિવસે દોસનમાંથી નીકળતું કંઈ પેટી

સાથે યુસુસ કરવા પગથિયાં ગ્રેતવતા હતા કે શો કૉઝ? તરત નવાળ. એટલે પ્રમુખ બધાને પૂછે, નવાળ બારબર ઉપ 'કૉઝ' તો આઈ. નથી ર તો પ્રમુખનો દે-કલો : દંડ : તે પબ્લ ત્યાં જ બરી દે. 'પરમ દિવસે આપુક પ્રેરેકરના કલોમાં તેમને કરનામાં શામેલ કેમ નહિ થયા? શો કૉઝ?'

'આ આખા પંદર દિવસ દરમ્યાનમાં તેમનેનું કેમ પબ્લ આપુક? તમારા પર કેમ નથી આપુક? શો કૉઝ?'

'મહ કાલે તમે જતા હતા ત્યારે રહેને તમે પસાર થયા ત્યાં કેડ દેખાવડી પેટી બેઠી હતી, છતાં તમે એને કિલ્લ બેરહા કેમ ન કરી, અને સીધા કિલ્લ દેસાઈમાં કેમ ચાલ્યા ગયા? શો કૉઝ?'

પ્રમુખ એ તે સવાલ પૂછે અને તરત સાચાંદા જવાબ આપના. નજા કાલે તો વામો નહિ, પબ્લ મેમબરોમાંથી કોઈ પબ્લ કોસ કરે અને વધારે કાખરડો થયો તો દે બારે? એ બધા દંડમાંથી પછી ત્યાં ને ત્યા જ બારહાની કાલરી અને કેમની જવાબત થતી. વધારો રહેતો તો સેક્રેટરી કિલ્લમાં રાખતો.

એક પ્રેરેકરના પેડમાં તેસ દેડાનું. આ 'રાત્રુપુટીન ફલગ' કિ શું કે કોઈ આંકે કાખત્રાણોની રોળીતો નથી? અને પ્રેરેકરોના અનમાં એ વડેમ પેડો તો મૂળા કટપા. એક તો કોલેજ, અને એમાં બજાવતો નથી તે દરમ્યાન બંધ બારેલું નોટિસ લેવે? મક્ષર ન દેડા?

એ આડીયાન લેશચરતું નામ નહિ હતું, પણ એણે પ્રિન્સિપાલ ના કાનમાં જોખક વધતું. કપરાંત પોને લેખો કરેલી દેડ જનવાળ કપર મીકું મરતું પબ્લ બહારબહુ. આ સહીની પહેલી વીરજ પૂરી થવા-આવેલી, જિસાન્ટની દો અરજ લીધે દોદા કરેલી. કપેરી મેડનદાસ આદિકાથી આઈ બારી અજોત. એડનું નામ સરહારી હુતરે ચકાવના મીકું, મહેરબાની નરીઆનને મળતો, સોશી ઝીણાને જોડાવતો, ચન્દ્રવદન નાથકને નોતારતો. —હિન્દુસ્તાનનું સાધનાંકા યદ નરો? નહીં કંઈ લાખમાં કાણું છે. બાર જાણ કાળે કપડો પહેરીને અને કાકડી કપર મેખાની બેરનીને સમા બરે? નરેર બધા ગોધો આપરીના એકકા થયા છે. કોલેજને બટો લગાડી, સરહારમાં ઉપચપચ કરા-વતો. એવ થાનમાં કે કંઈક બારશાહીના સાગનો કરવા અર્ધો કાવડ. રચાઈ હશે, કોઈ કોલોલિન કે પ્રિન્સિપાલ એકા થતા હશે; ન...

આહુ સમાજે એક દિવસ પ્રિન્સિપલ કાચરને બધા માણે! અગતી સત્તા તો હજુ અંદર આહુ થવાની તેવારીમાં હતી, એક-લમાં બહાર રજક રાખતારી. કી જોપરીને મદદર બહાર હાખમાં બોપરીનું નિલાન લઈ જશે. તે ચન્દ્રવદન તે શું પબ્લ કિલ્લો સા-માન્યને સાદનસાદ આવે તે પે બાજક થવા દે એનું નહોતું

તેમજ 'પ્રદર સંચાર' કે જે બાળને નહિ' એવો એ ત્યાંથી બચાવને બદલે હજી આવે એમ પણ નહોતું. વાત વધી અને કોષ્ટકને બાજુમાં ખસાવવા, એટલે આપણે મહેરબાની બદલે પડ્યો.

'કમળ' સંજ્ઞાને કોઈ રત્નથી લીધું છે' રોકડો જવાબ : 'કોઈની નહિ; અને લેશું બી નહિ. કેમ આપણે છે'.

બસ, વાત વધી પડી. એક પછી એક રાત્રીપુટિનિયોને કિલ્લા બહાર જમા થવા માંડ્યા. વાટાપટામાં, અને સાથે છે ત્યાં સુધી, વિદિકે કે નરીયાંને એકાએક બેનમાં ફેરફાર આવ્યું કે શું કે તે કંઈ 'કલ્પે કલ્પત', રાત્રી રીમ પોષા' એવું કંઈ ન સમજાય એવું—અત્યંત કાંઈ રાત્રીપુટિનિયોની સારિતિક બાબ દોષ એવા બોલ્યા, અને કમળે 'પોલિટિક ડિરેક્ટર'.

અને તે દિવસે બેઠાની બાગ-કાતરી વિના બધા ફરસ પડ્યા. આ એ જ કોષ્ટકને, આપણે હોટ્ટરને : ફોરે યોગી બન, બુદ્ધી, વિચાર, એટલે જ વિચાર, એવા જ કોષ્ટક-કારણ, એટલે જ વાળી, પૂરો પેતુલ, પણ કમળ-કમળ બિરિસ—અંધેર જ અરધા, આ બાર બાહરો સાથે બહારપાટ કરવું કીડ પણ નહિ. ચમે નેમ, પણ એણે જેતણ રિપસ બલે રૂઝું બન્યું જ નથી એમ વર્તો એકાએક યુરુફને બોલાવ્યા. પછર મિનિટમાં અંધેર જાણે જાણે સમગ્ર બધા અને એણે યુરુફની પીટ ધાળી. ત્યારે અમારા મહેરબાની વધી કહારકિશી બતાવીને એક પચમિટ-દાથે તળીને—આપી આવ્યા, એ ચિદી ફરવાન પર બતાવતાં કોષ્ટકને ચમે તે એક સમામાં ધાળીને આપવાને હક દેનો. જેતણ સમાએ બાદ એક રિપસ કોષ્ટકને સાદેબ ચિદી બતાવી કાપત થવા. સમાનું મારામત તે સાથે જ રહ્યું : 'શો, મેઝ' નર 'શો, કોઝ' જ રાત્રી બતાવતાં એમાં યુરુફ મહેરબાની ચિદી આપી આવ્યા તે મારે પણ સવાલ થયો : એણે અથવા રત્ન એવો કે વચ્ચે જેતણ સમાએ લખ મળે છે, એણે સવાલ સમૂત બહાર બહારો મેડેડે, પણ રાત્રીપુટિન કલમમાં 'શો, કોઝ' નહિ હતા. ત્યાં કાનૂન બહાર રીડને ને વાત થી ? 'શો, કોઝ' શો, કોઝ' શો, મેઝ' બધાએ કોરસ થીયા, અને મિયાં મહેરબાની સાનુતાન કહાયા : આખરે સમા પરી થઈ.

માનસી ? આપી રાત્રીપુટિન કલમને કોષ્ટકને જા પીવાનું નિમોજન આપ્યું ને યુરુફથી થઈ મધ્યા. પંકા મારી કાનૂનનું તે મોં જ એવું બીલું પડી મધ્યા કોષ્ટકને બાજુ નીલે કોષ્ટક દોષ નો આ નહીં વાનનું વનેસર માત, કમળા ચપત, ને સરવાળે કોષ્ટક કોષ્ટક કમળા ન માત.

પરિણામે કોષ્ટક કોષ્ટક પણ પણ પળાં વધે સુધી 'રાત્રીપુટિન કલમ' મળતી. પછી તે વરમામાં એકબાજુ અને આખરે તે બધો-આ વિજયાર પણ થઈ. એના દિશાન, એકાએક એ કંઈ દોષ તો તે હક કહાય કાનૂનમાં તાળા ફરેમાં કામ કરનાર ગરજની પાસે દોષ. પણ બીલેયુકે તે કોષ્ટકે મર્યાદા, તો કોણ અત્યંત એ રીતિસિદ્ધર કોષ્ટક કોષ્ટકમાં પસરે એ કોષ્ટક કોષ્ટક રાંધે નહિ !

રાત્રીપુટિન કલમના સમયા સોસીની રિજમા પાછી બીલ મ-રતિયા સાથે રાજતા : કોષ્ટકમાં બારસી નાગાંતિક વ્યક્તિએને બાબતુ માટે નોતરવામાં આવતી. અને એમાં આપણે રાત્રીપુટિન મહેરબાની પૂરો પાવર્યા દનો. જિન્નાદને કે જવારને, જિન્નાદનાસને કે મિતરાજનાસને, નેહુને કે નરસીંહપંતને, કેમ જવાબી કાવચ એ રિજમા એ બોલાવે નજીવે, અને બાબલે એકાવારતે. આ બાબત કોષ્ટકને પણ રીસામાં કમારતો. ગુજરાતી મેડળની મારફતે પણ ૧૧૫ (મી ૧૮૫૧)

માંક નવ એમ નહોતી. આનેકારકો મુવે ગંગલ વાપણ કરેલું. તેમ એકાદિકાક છે : 'સા, દોષમાં રસમર્યાદા વા દરમને કલ્પાક ઉપરાંત, યો. બજવંતરાય કારકે કલ્પાકીની 'હરથાત્રપુટી' પર તેમજ કલ્પાક 'વરંતનિવર' પર ઠીસેકલ કલ્પાકીના, ગોલે ગલ્પકે જવારે નુસિદ વિમારને 'આપણી રંમખી' હવે બાપણ કરવાં હક મધ્યા હતો. ત્યારે આજ બાબે મિદેશમાં હરથિયાં આવતાં હતા.

વિમારને કોષ્ટક ન વાર સુરતમાં ૧૮૮૭માં સંમિલેલા. મન સુખલાલ મહેર, ચન્દ્રકાંત પંડ્યા, જગન્નાથ કોષ્ટકાક, દર સિદ્ધાક દિવેદિયા, નુસિદ વિમારને હોનાંમોનની રાણી હોમરે લીખતો ઝોડ ફરાયણ ગુજરાતમાં બહાર પડી હતી, ત્યારે મિદેશ અને બી રીસીમાં બાપણ હવે હવે એ હક વાદ છે. નાના' કાને ગાળુસ, પણ જગનાનાં કંઈની કમક, એરેસે ગુજરાતી નરા નેરોતુ લાખડ, ચન્દ્રકાંત સંસ્કૃતની મેળવણી કરે અને વિમાર ફારેડીકે મસાલો બને. એ એને પ્રકારની ગુજરાતી ત્યારે વધારી કાઢતી.

અને તે સાદિકલનાં બાબલોની વાત થઈ : પણ બાપણ કરવાની કમામાં નિખુસાતોમાંના ગોલા આપણો તો રાજગાંત્રવજનાં જ અનુભવ સરેજિની નાવકુની રીપી પળે જગલદેર થઈ ગુપી હતી. ૧૮૮૮માં મોમરામાં મહેસી રાજગાંત્ર પરિપદ થઈ ત્યાં તિલક મહારાજ જિન્ના, ચિત્રુખાઈ તથા ફેરા-અમરખામાં બીપીછને સંમિલવા સાદિક વરંત રાજગાંત્રમાં સુરેન્દ્રનાથની રીપીને અનુસરતા ચન્દ્રકાંતને પણ સંમિલવા. પણ સુરેન્દ્રનાથની વાડખારા કે યુનિફર્મ નહિ. ફેરાખંડુ ફાસ, સોનમુખા ને વાલ-કાલને પણ સંમિલવા, પણ બંદરક આગળ બધા લખ્યા. પાલની બંધાણી રીપી છુલ્લી ખરી લાવા જગપતરાવને એક જ વાર સંમિલવા, અને તે પણ ફેરા મહેસી કે ફેરા બધી જ ન રીપી, એ રિપી નરા આગળ ફાર, પણ કલ્પાકાક એને મારે તળી મધ્યા છે કે 'એ જવારે દિન્દીમાં બોલે ત્યારે આ મારમાંથી બંધાક રિપલની નજામાં બીજાવા પડતાં દોષ તે ને પણ પડતાં વંધી ભય એવી જાની', તે તો પંડિત આતમીચળી.

પરિણામે એ કમિયવળે ફરત હવે છે, જે તો પંડિતને દિન્દીમાં જે સંમિલવા હતા, અને અંધેરમાં પણ સંમિલેલા. મને તો એમનું એરોત બાપણ પણ રિપખૂક ફરી કે ફરું સાચું.

એરોતિસવર થીએને મિદેશ બાપણ હક. ત્યારે વળી આજના બંધાંધિપદમાં ફરિગ લાડકેપીએ ફેવાં સર અનુભવાલ સેતલવડ પ્રમુખરતો હતા અને માલનીયક પંચમણી મુલાંક આજના હતા, પંચમણમાં તાલેતરમાં જ કારકે જિજિવાંલાની કલ્પ કરી હતી, ને પંડિતએ એ કલ્પ સુધી, છર સરજની પણ તલમક થઈ ભય એવી રાક, સચાર, નેહલી, મહારાજ અંધેરમાં ત્યારે જે મિદેશ આપેલા તેણે સમજનાવાડેને ફેરિસર તો ફરત રાત્રીપુટિન રહેવા પીપીનેલી, તાણીએ કલ્પાકની રાકિ તે સાની ન દોષ ? ફર ફેરા આપણે બોલાવે એ અંધેર આપી રહ્યો હતો : અહુન એ વારેલી, તિયુક એ રીપી, બેમાલ તો સમાં રહે, પણ પ્રાપ્તિવિષય આગળ હવે નતો દોષ તે ને થા વગવાલ પણ ફરીને દિગ થત ભય.

મારતીયક સુરેન્દ્રનાથ એના આરોધ અપદાદ ન ફરતા, વા સામરમાં ચોલે નહોતા અગાળતા. પીપીપીમે બુરખા નાખી સામન નારાખેને રાત્રીપુટિનમાં જાડી હતા. નોશાન વચરની એ રીપી પણ વેષ અને તળાં મારેલા રીપી હતી, કલ્પોની અનાવસર ફરત.

પામેસી મુદર કિંદિયાકિલ્લો હતો.

અંધેરને 'રાત્રીપુટિન કલમ'ના સમયા સર કાપસક હોશમાં ને વાર અંધ એકાદિક મધ્યા હતા; એમને પુરોડેક નેસનાન

સુગરમાં જોડવાની તૈયારી, બરડ પડયે અર્થસૂચક ને હોતક તમા
કાંમતવારની રીતને કનેચક થિવા મુશાવમ આરોહનપરદના
નાર્થનિગ્મન નહિ. માત્ર એખેરું બરાડા પાડીને જોડતા એમું જ.
કોઈએમાં કેમ એવા ખાસ વર્ગો નહોતા. પણ આ હરીફાઈમાં
આવ લેવા સમજદાર પાસ કરવારે બધાર પડતા, અને પરીક્ષે
પણ કિંમતને જાણનાની માતા, એમાંથી જાણવું મર્યું.

આપણે તે સુરતમાં નચીનચક હોય તબનેશ ને મનમાં બારી
એક, એકલે એચન્દ્ર તે સદાકે લઈવું એવા પારી, પહેલાં 'દેહિંદ્રસનું
કમ્પીચમેન્ટ' એમું, પછી, તે તે બીજાએ લીધું છે એમ જાણવું
આકરિત પરીક્ષક એપેટની કોંડીએ જતા કરેલી રીવાજ ગોખા નાખી.

દરીફાઈને દિવસે તે એવીસપચીસ ગદારીએ બહાર પડતા
અથા, તે સાંજનો દેવ ન થઈ અથા, કોઈએ દાદાભાઈની રીવાજ તે કોઈએ
દેહિંદ્રસનું કમ્પીચમેન્ટ, તે એક કરવારે જગો 'ચાડા' થવાના શબ્દ
પર—'એવા ને હું મેનસ' લખાઈ. આ પછે, મચ્છે ચિટ્ટી એવાતાં
કમ્પેન-બારમા નબર આવેલો ને પ્રથમજે જોડવા, પણ હંઈ કલાસ
જ નહીં (જિલ્લી કીડી તે કીડી, પણ કેકડીને પાત્ર હવાં તે જુદા,
એ પહેલો દરીફાઈમાં જ હોલકચુરાન કું તેવું બાન મર્યું. ત્યાં જ
ખગર પડી કે દલ તેા આપણે ક્યાના દેહકા બીધ, પહેલે જ સમાર
સોસબજ બારલીવાળા એક નાનકી અંધિય કવિતા બોલીને પહેલું
ક્યામ લખ થયા. પેલા ધરખમ કમ્પીચમેન્ટવાળાએ અને એવા
પેલેકાં મનવતારાએ તેા કીડા જ પડી અથા.

એક નાની કવિતા સારી સરજ ને સુદર 'જિજ્ઞાસુ સાધક'.
સોસો પોષીપોષે એક પછી એક કીડી આસાનીથી બોલે. અચાન
આપસર, મિલન બાંધાર, બાર વખત પ્રયત્નસર, અને રૂપર શાકીય
કચ્ચાર. બે ત્રણ દેરનાં બોલાવા રે તેા દરેક કીડી સંમિલનવાના
હકથમાં સોંકરી જોતરવા માડી. ક્યાય કદી ચાલક નહિ. ઈતિ—
તદન ચુપડીકીમાં અંધિય ક્યામ પડે કું, અને એસવા જતાં તેા
તાળીએની વખાળી. એ તાળીએના જ પ્રેક્ષકોએ પોતાનો સુખદો
બહેર કરી રીતે. હોતો. અને તેા કોઈએ 'એકર લક નેકરક કાઈય'
પણ ન કું. કું પૂજ કહે ?

એક કાચએ પેલી નાની કવિતા 'દેખપરસ, હર વૉજ એ સુનર,
હેરપરસ', એવી તેા સજીકાઈથી—નણે સારી જાત કદી અતો દોષ
એમ—કદી ને બીલું દેનામ હઈ અથા. દેશા દોડી, એને કાંપાન,
એની નાની કીડી, લાંબાની રાત અને દોનારન,—પણ રાજકોચ્ચારી
એવું તેા ખુંડે કરી રીતું, કે આપણે ગદ્ય વાદ કરેવી જ પડે.

આપણે તે બધુ જ વધારે પડતું કરીએ, કરી જ નાખીએ. સવમ,
નિયમન તેા પાલખાના જ નહિ. એકર એકર, એકર એકર, એકર
એકર એક એકર દેશખલે આપું. થળીવાર કેકડીમાં કે રેડિયા પર
ચરબો સામલેત અને એમાં 'આરની રાતના રોપકની રફક' એવી તેા
એકએએએ કીડી કાંચી, તેા તરત તથા પેલા મેડામાં પાણી ભરેલા સો-
સવા પીસકા પચારી હુંડ હુંડના અચાનક કાંડવાના જાં કોડ-ક ફે-
કેડક! કું, ક્યાય ? એ જાત પ્રમાણે હાલે કમ્પીચમાં કવિતા બોલતા
આપણે ચેતવાના થા વારડા પાડવાના. આજે પહેલાં ધોરણમાં
હોતો ત્યારે એક મેળાવવામાં મધાપાક એ એક કવિતાપદન ગોખાવું કું
હોતો ત્યારે એક નેહલ એકાદરે બોલક,

કુર્કેવ ય નેહલ એકાદરે બોલક,
દિર હર એવા ય હેડ.

કે એકર, તે એકા મકને શર કરતાં જ પહેલી કીડી વખતે બંને
દાખમાં બીડો પડકી બોલતાં હોતો. ક્યને હોડના હોઈએ એમ
અને શરદે અચિત્ત કેકડી. એનાં તો કેકડાં રીકેસેડાં અને રીકો
(મે ૧૯૫૧) ૧૧૧

ક્યા, તે સાંજનાં એમ લખ્યું હતું ખરું ?
તેની બચ. બાપણ કરતાં અચિત્ત વધારે, અને
એસ સમાચારમાં હજારે. સિદ્ધ છસ : પાકો વાર-
જોવા મુકો તેવો જ બાખાનો એક, તેવાં જ નાનાં-
વાક્યાં, તેવા જ હાથના દેહકા ને મોંના ચાળાં :
વજ્રની ગોળી એમ વિરોધભેગી કીડી; અથાજની
આ નાકાથી તે નાકા સુખીને પૂરે દયથામુદીક
કીડી બરા કોષે, કીડીક માંમિંક કાપેતે તેા કીડીક
મવાનક બરખાઈ ધોતલચંદને અચિત્ત કરી બરમાની રાજબજામાં
ગોંધી જ રાખે, છક કરી દે, એની રાજધોરારી પર નાચવું કરી દે.

બસ, એ રીશી મઈ ખરીવા ખોડી,
પણ એ પ્રકારના દેહે ભવવામાં નથી.
મહેરઅરી, સોશી ને બન્દા એ લગ્ન
દાય કરવા થળી વાર દરિયાકિનારે
જઈને આવે તે વિષય પર બચવા
ને બરાડા પાડતા, પણ એ ક્રોમિયા
કું એમ હાય અથા.

બચતમાં વસતોમાં આજવા અન-
ભવા ખરેખર યુનિવર્સિટીના રેડિ-
યાળ અભ્યાસક્રમે કરતાં અતિ ગદ-
રવા હતા.

હોલકચુરાન (પરુલુલ) વિના નાક
કે અતે જ નહિ, તે એકિન્દરન કોને
ન પોષીયા બે હોલકચુરાની આ-
વડી કદી : એ હોલકચુરાની અને
બીજી કુર્કેવિક કાંચીકીડી. અચ-
કે થળી નિરુભોમાં કે મંડળોમાં
પરુલુલવાની દરીફાઈ માથે છે,
કેકડીએ બાપણે આપતા ભવવા

છ, પ્રમાણવા છે; પણ એ 'હોલકચુરાન' નહિ. નિરાશિમાં હોલક-
ચુરાનની બરાંબર તાલોગ અપાની દોત-તો કુલસાની રંદમિની
કાયા પડતાં જત.

એમ તેા કોવા ધોરણમાં નવસિદ્ધવાની 'અન્દા' અને 'આસા
પંખી' સરકકારે બોલી જતા હતા, અને પાંચમામાં

'પુન રતમનાં નથી કો નેવાઈ' સિવાય પણ કું કું કું.
'પણ તમાગિ તમે જ તો હું નકારે પણ શી રીતે બહુ ?'

એમ દરિજીતમાં મારવનરામને પણ લલસતવા, છડા ધોરણમાં
'નિદ્ધ મુખ' એખેરો અને સાતમામાં 'અન્દાનિવતથ' કાંચ. પણ
કોઈએ હોલકચુરાન (બોલવાની છડા) સમજાવેલું નહિ. ચોરસકી
કેળાએબી, પણ બોલવા માટેની 'માઈવર્ડઃ એન્ડ ઇલેક્ટ્રિકલ કોર્ડઃ'
નહી. રૂપરોચ્યાર, દેરવાની અને એકરવાની રાજદેના વચર્થ
ધોગ, ગળાની નેપરી સારકીડી, વચ્ચાલુવેની કેચકી, અરખારી

લીલીમાં 'ક્રિકેટ' એટલે કે લાલ મારવાની ક્રિયા આવતી હતી. તે મેળા-
પડામાં બેઠા એવા તેા ખીલી ગયા કે ને નેરથી પણ દહાવ્યા કની,
તે ત્રિયાં પડતાં પડતાં રહી ગયાં ! શું કરે ? આરોગ્ય કચ્છને કળાએ
કળું દરો કે બનાવે 'એકશન' કરું; તે એકશન થઈ ગયું ! કેવો
દહાવો લાગે! દોહડો, એનો હું વિચાર કરું હું ત્યારે શરમ આવે છે.
એ દેરપરસ : શિવાય રાત, આકાશમાંનો ચાંદ, થયી આવતો
વેગાન, —બધાંનું દશા યે અભિનય વિના, શાંતિથી, સદેશ કંઠજ
રવરે, પણ ખૂબ જ સુંદરથી એવી તેા સચોટ રીતે એણે દાખવ્યું
કે દેનામ એને મળવું જ નેરથી એમ સોને લાગે.

ખીરે વર્ષે પણ આવણે 'શોક' ગયા. આ વખતે કાલે ખંડાલા-
વાળા ચાંદ લઈ ગયો. અલખન, શરપુરીન કલ્પજમાં એની રેવડી કરીને
ન્યાયત ધીમેથી, પણ એ કંઈ એની જ રૂંદર કવિતા ગોલી ગયો
હતો. યુદ્ધભિયાં એમાં વિવેક નહિ. પણ સીટ સાલ એક નવો
તુકો જાગ્યો અને મનું કે આ વખતે ને કાલે આતે નીકળી
ગયા તેા અમ લોકપતા પડતી મૂકવી.

તકરીર પણ કવચિત કેવું તીર મારે છે તે જુઓ દહે ! પચ્ચીસ-
ત્રીસ બાલનારા, એમાં કય માટે ચિટ્ટી બેસાય. બે વાળે દરીકાઈ
સરે થાય અને એક સાડા પાંચન સુધી ચાલે. ત્યારે સાંભળનારા
તદન દંડાળ ગમેલા હોય, —પરીક્ષા સુધી. ચોડા તેા ચાલ્યા પણ
નય. કોઈને ટેનિમની લત હોય તેા કોઈને એક લપ હોય. પરિણામ
જાણના વળી હેતુ મી રેલકા એસી રહે કે જે વખતે આવી પહેંચાય.

ચિટ્ટી બેસાતા બેસાતા આવણે નેજર સોધી ઉઠેલા આવેલા.
વચ્ચે કંઈક જાણીદુરો ઝળચી ગયા : સોરીડન અને બેક, ઝેડાએ અને
એચીની સહવન કરી ગયા. કવિતા બોલનારા પણ કિસલ અન-
ગાની ગયા. બે કલાક, આઠી કલાક, અને એવરે તેા બધા જ તદન
કરાળી ગયા હતા, કારણ અકસ્માત જ આવનારા ભાગમાં બધાં ભારે-
ખમ ભાગણે જ ચાલ્યા હતા હતા.

સાંભળનારો યુગાર, અને ફરી હોલ મિસર થઈ ગયે : મરે
માત્ર નહિ, પણ દહે એકાદ બે ત્રેક રહી એટલે પાંચાગ નહેરે
વરી, એ નજવા બધાં એકાદ થઈ ગયા હતા.

આપણું નામ બોલાયુ અને ઉકારાએએ નેરથી તાળીઓ પાડી.
કંઈ પમાણીની નહિ, પણ દહે તમે 'મોરાક' નહિ બનતા, પહેલા
એસી નહેા અને વખત ના બાગડો, એમ સુચવતી એતાળીઓ હતી.
અને એજર પળખર મને માંડી વાળવાનું મન થયું; પણ આવણે તેા
'મા દેખા કરીને અગળ બરી' તપતા પરજા ઊભા રહ્યા. છતાં પણ
છેતરવેને શોભ ન થયા.

પરીક્ષામાં દેખિલ દનેા તેણે બધા થઈ જરા ડોળા કડકાળેા
ત્યારે ઉકારાએનાં બહેરા રાગેા ને આવણે આવણી રવીચકટકારી :
"નહા ! નહા ! એક અદ્ભુત, નવા જગાનાની રોષા ! નવી જ
દવા ! એ તે રોષ પર વાવરી, તે તે રોગ મઠી નય !" એમિય-
માં, જરા આટળતી શેતીમાં બરાડ પાડી, અને ગળવામાંથી નાની
ડબ્બી કાઢી બતાવી !

'એને રાત હોય તેને, દાંત નહિ હોય તેને...' અને એજ ને
હાય આવ્યા તે બધાને ધડાધક એવા કપથેલ અલગમણ કરી.
તરત જ, ગળવામાંથી જગાદારની માફક વાળે રાખી મૂકેલા તે
સરિકિરેકેનાં વીટા જેવા એક છેડા હાથમાં રાખી અબ્બા વીટા
દવામાં કડકાળે, અને એડીઅસ તેા ખુશખુસ થઈ ગયું અને એમ
એમ એમ અતિશયોક્તિબેરેમાં ખોડાં સરિકિરેકેમાંનું એકે વાંચું,
અને રોવક બનાવનારની દોશિયારીનાં તપી નમી વખાણ કરું, તેય
૧૬૭ (મે ૧૯૫૧)

તેમ સાંભળનારાના શરને પાર ન રહે. સાળા પર લાળી !
એક તેા બધા જ ચાંદેલા. કંઠાએલા, એમાં આવરે આ બંધ
નેઈ ઉકારાએ તેા ખુશખુસ થઈ બધા ! આવ્યા તુતની કંઠાએ
આરા રાખેલી નહિ, અને મેંદરન વિહસને બદલે આશા પસાદો
નીકળેા, એટલે બધા જ હરખાઈ ગયા. કેમ કરી તાળીઓ બંધ
પડે જ નહિ. પડે કરી, એમાં સરિકિરેકેનું ટીપણું વંદેતો હું નીચે
જીતયો, ત્યાંતો બેજણ જણ બાકી પડયા, અને ટીપણું પણ વીરવા
મંડી પડયા. એ આવરની ધમાકમાં ને એની આવરમાં કે કોણ બધે
પરીક્ષાએ એલે મન્દક ત્રિ. સી. સી. મહેતાને અપાએશે બેર
કર્ષો ! પછી તેા બસ આવા દોશમાં ખુશાલી ખુશાલી વાંકે
થઈ રહ્યા. અને મારી બાનીમાં તેા હું સમાઈ જ રોને ? !

પણ 'શરપુરીન કલ્પ' માધાના નાંજ ઉતારી નાખ્યા. એમાં
દહે તેા બોડ પર કોમનરમમાં પણ સવાલ કડકાળેા, કે સી. સી.
મહેતાનું પ્રવચન ગેરકાયદેસર છે. એક તેા રેન્ડર્ડ રવીચ નહિ
બીલું, કાઈ વરતુનેા કપચીમાં ન રહેા. નેરથી છેતાં પોતે કાળાં
વીટા લઈ આવેા, એની અમારેથી નહેરાત તેા કરવી જ નેર
હતી. એમ કે કાંઈ કરી હીના લઈ નય તેા દરીકાઈનું ઓરવનું.
હચારમાં તેા કડકાળ જ નહેતાં; વાકયો પણ કેટલાંક તેા
જ કોઠી મારેલા; રાત વાળા દેખિલને નેરથી એની રાત માટે
બતાવી; એ બધું અડીક હતું. પણ દહે શું થાય ? હંમિયે તેા બધે
કયો કે ને કરું તે વારતમિક હતું. એવી બનાવરી કથના જ
ખજાનિયા આવું જ કહે, અને આ જ સદા-ચેનાસથી છેતરી બધ
એટલે યહું તે ચોખ્ખ જ થયું. પણ 'શરપુરીન કલ્પ' ઉપર કીર્ણ
અને એમાં કપરી પણ નીકી સતાગળીમાંમાં માંડમાં પ્રજો.

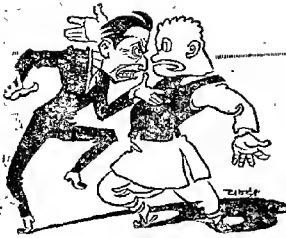
આમ, ઇલાકપુરાનેા મન્દક લીધેા. કાલે ખંડાલાવાળેાને નિર્-
બાખર હતો. તકરીર, સંતેમ, આવરનું પ્રવચન, અને ઉકારેને
ના હરોરાટથી નિર્નિઝ દેરાવઈ ગયા. પણ બધા જ ન્યાયોધીરો
બધા જ સુકાદા કયારે દમેશાં સાચા હોય છે ? !

કવિતા અને ગાલિ પ્રદાન

[નિર્મલિકા]

લેખક

બકુલ ત્રિપાઠી

‘હું છું?’

‘હું છું, તું નહીં હશે?’

‘હું હોય? એક વાર ફરીથી પાછો તો નેહ? ... (ગાળ)’

‘બોલોશ તો હું કરી નાખીશ?’

‘હું કરી નાખીશ? હું કરી નાખીશ, તે ... (ગાળ)’

‘પાર માણસ કોમાં થયાં.’

‘શાઈ, કેમ હશે ઠા? કું થયું?’

‘આ સાથે ... ગાળ બોલે છે.’ થોડીક ગાળોના મસલા સાથે બેઠાંથી એક બેસેલા

‘અહીં ક્યા ... ગાળ બોલ્યા છે?’ વધુ તીખા મસલા સાથે બેઠાંથી એવા બોલે.

‘બધે માથે બેસતો પણ અમારા સત્તામાં નહિ ... (ગાળ); તલિ છે ... (વળી પાછાં સ્વચિત્તવન).’

‘જવાબમાં કંઈક બોલું.’ ‘નહિ તે હું કરી નાખીશ એ તો કહે ... (સ્વચિત્ત) ... (સ્વચિત્ત) ... (સ્વચિત્ત).’

‘કેઈ ગાળ નથી બોલઈ, થેર નહીંને છાનામાના,’ કહેતા પીલ બાઈ વચ્ચે પડ્યા ને થોડી વારમાં તો એ વ પરા રંગમાં આવી ગયા.

અને એમને સમજાવતા ફરી પડેલા બીલ વચ્ચે પણ એ ન રાગમાં આવડાવતા ગાંડ્યા ... (સ્વચિત્ત) ... (સ્વચિત્ત).

જલસો થયો. થોડી વારમાં તો એ પાંચસાત જમને ત્યાં ફેરું ખાસું આવાઈદ ત્યાં બેઠું થઈ ગયું. પાસે એક ગાદી જેલ ફરે તો દોતે તેને બીજાસેને પ્રેક્ષાને અભાને ગાવા હોલી ચાલતા થઈ પડયું.

ત્યાં એક વહીવટ આવી પહેલેવા

‘તમે, અધ્યાઓ (સ્વચિત્ત), આ હું માંડું છે (સ્વચિત્ત)? ક્યા (સ્વચિત્ત) અહીં આંખો બેલવાની રીતલ ફરે છે, (સ્વચિત્ત)? ફરી નાંખીશ (સ્વચિત્ત)? ગા-બેને બોલી હોઈલ (સ્વચિત્ત), તે આવું બેલવાં શરમ નથી આવતી (સ્વચિત્ત)?’

એમના આ બોલમાં પેલાં નાના પાવા પરનાં ગરુણં વગુઈ ગયાં અને સુસાધેરા પૂરે ફરે. રસસાગિમાંથી નજીને સોવાઈદ વિનયસા માંડયું. મારી જેટલે ગાળ એક કવિ ગિત દેતા તે બેઠી

જાણ્યા: ‘જેલું? ને આ ફેરું બધું સરમજલક હોવાય?’

‘અરેબર, શરમાવા જેવું હોવાય. આવડા મોટા ટેલ્યુગાંથી

માનસ ન જમ આમાં લાગ સઈ સકયા.’ મેં કહ્યું.

‘તે વગને જોવા સારું છે?’

‘હારતે; ગાળો દેવા જેવી કલ્પવૃક્ષાર પ્રવૃત્તિ, નહેર નવતાના

લાભાએ આવી સરસ સમારંભ, અને એમાં માત્ર સાતઘડા જમ ન જોલી સકયા એ બોલું તો કહેવાય ન ને?’

મારા મિત્ર તો હું અને મારી સાથે ન જોઈ રહ્યા: ‘તે, ગાળો દેવી એ સાકે છે એમ તમે માનો છો.’ એમણે મને પુછ્યું.

‘કવિતા કરવી એ સાક છે એમ તમે માનો છો?’ એ સાચું પુછ્યું. ‘હારતે.’

‘અમ, તો ગાળો દેવી એ પણ કોઈક ન સાકે છે.’ મેં કહ્યું. પણ એમને કંઈ પાછી થઈ નહિ.

મને લાગે છે કે એમના બેવા ન જમ આપણામાંના મોટા બાગનામાં મનમાં છે. આપણે માનીએ છીએ કે ગાળો દેવી એ શરમાવા જેવી રીતલ છે; પણ એવું નથી. અભિપ્રાય નેવી નિર્દોષ, ગાંડા-દાસક અને કલ્પાણ્યક પ્રવૃત્તિઓ બીજી થોડીક ન છે, સરખાવવા ન હોય, તે એક કવિતાપ્રવૃત્તિ જેટલે સરખાવી સકાય, એ બેનેમાં

પૂલ સામ્ય છે, કાણકે કે બંને મુખ્યત્વે બિનિના વિષયો છે. તમાશા મનમાં કોઈક ધાય, સંવેદન ધાય, લાગણીઓને બેઠાંથી આવે અને એ મનેદાર સમજાવણિમાં બ્યક્ત થઈ બધે એનું નામ, કવિતા, ને ગાળોમાં પણ એ ન હોય છે ને? રસ એ કવિતાના તેમ ગાળોના

પણ આભા છે. કવિતામાં મૈત્રા રસ મુખ્ય હોય છે તે ગાળોમાં બીજાસ રસ હોય છે. કવિતા અને ગાળો બંને જવારે એવી કલ્પવૃક્ષ કલાઓ પહેલે છે ત્યારે કણકેસ કલ્પક ફરે છે. ને એકી રસ કલ્પવૃક્ષ, એ કલ્પ રસ બંને વડે સામ્ય છે.

એમજેમ હું વિચારતો બહુ હું તેમજેમ ગાળો અને કવિતામાં વધુ ને વધુ સામ્ય દેખાય છે, થીર નરોઈથી મારીને ચૂકવેદન મહેતા સુધીના કવિઓ સુરતી છે. જ્યોતીન્દ્ર દેવે નાના હતા ત્યારે ‘કવિ’

કહેવાતા. પનસુખાસક્તી માતાઓમાં ક્યાંક કવિત્વ થયે છે. શ્રી અતિસુખદેવ વિવેચી કાળવિવેચક છે. મારી એક સુરતી મિત્ર છે તે પણ મને તે કહેવે નેતાનું યત્ન થાય છે કે વાત અન્યત્રિયલ

લખી શકે છે, આમ, કવિતાએ જેમ સુરતીઓ હોય છે તેમ ગાળો. મારે પણ એમનું જ કલ્પક સ્વીકારણું છે. આ બ્યક્તિઓ કાલ્ય ગણકુશલ નહિ હોય (જે હું ખાનગીમાં માનવા લેવાઈ નથી) તો પણ બીલ સુરતીઓ તો મેં મારે મોવ લે છે ન. કદાચાર્યના હરીક પંચિત મંદનમિત્રનાં મેનાગેવડ પણ જેમ કાલ્યસાક્ષિને કદી

સકતાં તેમ સુરતીનાં ફરતાં પણ મોજમાં હોય છે ત્યારે માજસાજ વિતોદ ની શકે છે એમ મને કોંક કહેવું. બે એ તેમ, પણ સુરતીઓને સખ્યાર દોષને બધું પણ આંખ અને કવિતા બંનેમાં છે. એ ચાકસ.

અનેક કાલ્યરિવેચકો મારે છે કે પહેલનાં કવિઓ કદી પ્રતિષ્ઠા આપના કવિઓમાં નથી. મોજનું પણ એવું ન છે. ‘કદરીસાએને

દબે પહેલાંના જેવી ગાળો થ નથી આવડતી’ એમ વધુ સુરતી વ્યૂહની ફરિયાદ છે. કદામિના કદારો ગાળો બોલે શખતી, અને છતાં થ એક પણ ગાળ ફરીથી ન જોડાય, ફેરક કાણે નવા ન ગાળ અને એવી કુશળતા એ જ્ઞાનાગારે કદારીના. એવી કદરીસાએ વળી (અન્યનીયનાં ફરગામાં કવિઓની વતી એવી), અને એવી ફર વતી.

આજ મણુ એના અવરોધે છે, પ્રાચીન કવિતામાં અવરોધો એવા ન. હુન્મતી વાત એટલી ન છે કે મૃતી કવિતાના સંપાદન મઠે વર્ષો પગડાનાશ્મિ અને માટે થોડી સહેલે પણ આપતા નથી.

કવિતામાં કૂલ, જમરા, કમલ, સંધ્યા, પ્રિયા, નિમર, બંજર, શાશ્વત, રાગા, પરવાના, હિના આદિ શબ્દો-કૃષ્ણાચ્છે વારંવાર આવ્યા હરે છે. માણેમાં પણ અમુક કૃષ્ણમયો ન કૂરીકૃતિને આવ્યા કરે છે, અને છતાં ય એટલી કૃષ્ણમયીથી નહીં ન સાર્યે ઊંચું કરવાની પ્રતિભા, સાચા કવિઓની પેઠે સાચા ગાન દેનારમાં હોય છે.

બીજી એક વાત. ગાળો દેનારાઓનું હૃદય પણ કવિઓ જેટલું ન ભાવજનું હોય છે. 'વસુધેવ કુટુંબકર્મ'ની ભાવના એકલા કવિઓ અને સંતોનાં હૃદયમાં રચી રહી હોય છે એમ આપણે ગાની લાગે છીએ. પણ મનુષ્યમાત્રને પોતાની પત્નીના કાર્ય તરીકે સ્થાપનાર મહાપુરુષોનાં હૃદયમાં પણ એ ન ભાવના વસી હોય છે. અને એમને ગત તો એ પ્રેમભર્યાં એટલા બધા સ્વાભાવિક હોય છે કે એ સંબંધનું એમને ભાન પણ નથી હોતું. એ હોશ તો એકસરખી કૃષ્ણાથી સો મનુષ્યો, પ્રાણીઓ ને રસ્તે કેસ વગરનાર પશુઓને પણ પોતાની પત્નીના જ્વામદગમમાં સમાવી લે છે. એકલા કવિઓનાં હૃદય ન પ્રેમગમ હોય એવું એણે છે ?

કવિતામાં અને આદિપ્રદાનમાં નવા આદર્શ બહુ સામ્ય છે, ત્યાં કવિતાને છાપે ચઢાવવી અને ગાળોના તિરસ્કાર કરવા એ એવોતેવો અન્યથ છે ? કવિતાને સરકારનું ચિહ્ન મળવું અને ગાળોને અકરેલ-રત્ન, એ તે કઈ એવોતેવો ભગ છે ? સાચુ પૂછા તો, આદર્શપ્રેરણાની દિશ્કો ન નહિ, બીજી પણ અનેક રીતે ગાળોમાં ધાર્યા જેટલું કમ ન ખરાય નથી. એમ પણ કહી શકાયું તો સમજી શકાયું છે. અને એટલે તો છેક પુરાણો કાળથી—મહાભારતના સમયથી—એના કૃષ્ણાચ્છે વર્ષો આવ્યો છે.

કહ્યું અને અન્યથામાંથી દેરી ગયેલી ત્યારે નાચાળ, ખૂદ, સુતા-પુષ્પ કોની હળવી ગાળોના કૃષ્ણાચ્છે કુકેશો સિંધોને વેદ ન પૂજતા, 'મુખે', 'સખ' વગેરે કહેતા; અને કમળ ભગવાન નેવા કમળ ને પણ અનુલને અનેક વાર 'આખલો' કહો છે. એ તો અનુલ-ને કમળ ભગવાનની ગરબ હતી એટલે 'મને વૃષભ એવો, આખલા એવો સક્તિશાળી કહો' એમ ગાની મત બનાવતો. બાપી, કોઈને આખલા કહેતા એ ગાળ તો છે ન, અને કમળ ભગવાને એ ગાળ પણ દોડીદોડીને પાસરી છે, એટલું ન નહીં આપણે માટે પૂરવું છે. સિંધુ-પાણે પણ આદિપ્રદાન-સાક્ષિનું એ પ્રદર્શન કરેલું, તે પાથી મહાભારત યુગમાં પણ આ કળા નિકસેલી એટલું તો સિદ્ધ થઈ નય છે ન.

બસ, ત્યારથી ગાંડીને આજી સુધી ગાળોને કૃષ્ણાચ્છે મહાપુરુષો બીજા મહાપુરુષો માટે કરતા આવ્યા છે. અને ય ઇતિહાસના ગ્રંથોમાં 'ચોર' એવું કે હુલ્લ એવા શાકાનસાદો મઠે હુકમી, કૃષ્ણ, ભૂક્રી, બાપલો અને એવીય જીવા પ્રકારના શબ્દો કેટલેક વખત આવે છે. એ શબ્દો આવા મોઢામોઢા વિદ્વાન ઇતિહાસકારો, એવા ન મોઢામોઢા રાજ્યો માટે વાપરે તે ન શબ્દો વર્ષે તથા પરાશરોશી માટે, બસના કૃષ્ણકર માટે, શાશ્વત માટે આવ્યા તો એ લોકોના પિતાશ્રીઓ મઠે વાપરો એમાં ખોટું શું ? અને તમારી કૃષ્ણનાશકિત તેજ દેવ, શબ્દસમૃદ્ધિ વધારે હોય તો એવી ય જીવા પ્રકારની ગાળો વાપરો એમાં વાંધો તો ?

ગાળ દેવામાં પડતા ધાંધાથી કેટલાં મનુષ્યોને કંઈ પણ નહીં.

હુકમી સંસ્કૃતિને ગાંધિપ્રદાન દોરા માટે મળી નવાથી હુકમ કૂલ થઈ નય છે. ગાળોની સાંભળવાની સહનશક્તિ વધે છે; અને એ કદાચ એ ચિદાક્રમે ગાળ દેનારને મારે તો પછી ગાળ દેનારી થે સહનશક્તિ વધે છે. આદિપ્રદાનના આ તે કઈ એવોતેવો લાભ છે નયારે બીજી બાજુ કવિતા ક્યાંથી કોઈની થ સહનશક્તિ ન વધારે એટલા દાખલો ય છે ?

અને વૈવિધ્ય ? અદાહ... 'ન્યૂન'ને રૂપે અંદત ખાસે' ગાળ કેટલેલી રીતે હઈ શકાય છે ? માતાની રેનેલમરી માણે અને લખ-જોતારી સંપ્રીતમય ગાળો, હરીફ વધીવને દેવાની કાચ દેસર ગાળો ને પત્રકાર દોરા દેવાની નહેર માણે, ચુદ્ધીયુદ્ધમાં વપરાતી તેલકો ગાળો અને વિવેચનમાં વપરાતી શરણી ગાળો, કોઈ સાસુશ્રીની પોતે એકલા ન સમજે એવી ચિંતાતમક ગાળો અને પાળના યુદ્ધમાં પ્રગટતી વારતવર્ણી ગાળો, સરજતપ્રેમીઓની ગિર્વાણ બાળોને કિશિ-યનો-અંજોલ દિધ્યોનેની આંશ ગાળો, પત્નીના વેષનથી ભાવન ભક્ત કરતા પતિની, તેમજ ભગદનો પાળનારના, મૃત્યુની અભિલાશ દર્શનતા એટલતી આલેખકી ગાળો, મગાઈ કાઢી દોષિતા કૃષ્ણ એ ગાળો ને આદેશો ગાળમાં એવી ગાળો, કેટલુંક વૈવિધ્ય આ સ્તરમાં ?

અને છતાં આવી રવામાલિક, ભાનદેવક, આરોગ્યદાયક, યુગલ કાળથી કાળી આવેલી, અમરઅરમાં આપણા દેશને ગોરવ અપાવે પ્રવર્તિને આપણે તિરસ્કારીએ છીએ ! ને એના એની ન બહેર કેટલી રીતે તો એનાથી સહેજ નીતરતી એવી કવિતાપ્રવર્તિને આપણે સમ-નના સિખરે ચઢાવીએ છીએ ! આવા અન્યાયનું શું કારણ હતી ?

અને તો અર્થસાક્ષની દિશ્કો વાળે છે કે આનું કારણ ગાળો વધુપડતા પુરુષમાં અને કવિતાની લંગમાં સમાયું છે. ગોપવાદી આપણને એટલું તો શીખવું છે ને, કે પૂરવડો થતે તેમ આવ વડે બસ, તો ગાંધિપ્રદાનનું મહાભારત વખતેવા પછી એ કૃષ્ણાચ્છે થાપે ન અન્યથાવળે ? મુશ્કેલીથી મળતી બીજા કમરેમાં આમુલ્ય દોષ કે રતા થતે માણે સાંભળવાની ન મળે તો લોશા ફી, બાપીને પણ સાંભળવા ખાસ સમારંભોમાં આવે, પાળ-શ્રીનીના પરચુરુષ કે એમાં આન ન આવ તો નિતનવી માણે સહી શકનાર, કઈ કવિહુદય વિરલાઓની કિંમત નર નથી. મુશ્કેલીને બદલે સંજો માં ગાળો દેવાય તો કંટાળી નવો એ સમજવા ખાસ સંજો શીયે તે બધાં નહિ !

અસ એક બાજુ માણોની લંગ શીયે કરી એનું મુશ્કેલ વધુ અને બીજી બાજુ કવિતાઓ ખૂબ લખી એના આવ ધારી ન. નવકૃષ્ણાચ્છે ગાળ કવિતામાં લખવી, નિર્મયો કવિતામાં લખવ. કમનીઓ અને નહેરખાળો, વધુપડતી નહેરનાની ગોશીઓ અને પાળી વિચારે વર્ણપત્રો, ચુદ્ધીયુદ્ધ નહેરનામાં અને કાલ મહાકથો, બી ગેળ મહાવર્ણો બિલ અને માટીને લખાના નવાની સુચના-એ બહુ ન કવિતામાં લખવું. આમ કરવાની ગાળોને યતો અન્યાય અને કવિતાને યતો પક્ષવાન ફર થશે સાચા સેરકારનું મુલ્ય થશે.

અને શોડાં વર્ષોમાં એવી ગ્રંથક સિમિત આવશે કે સાં-નનારને મોઢામોઢા કવિઓના સુસાધરા નમરે ચઢી અને ન-ભવ મહાકથોમાં સુસરકૃત કવોના આદિપ્રદાન-સમારંભો — એમાં આમંત્રણ, શિકિ કે રવર્ણસેવકની ઓજખાણ વિનાના સંસ્કૃતિવર્ધન નવાની ફર નહીં હોય.

સંસ્કૃત કે દાર પીવાનું એ પરિણામ હોય.

દર્દી : સાહ, સાહેબ ! તો હું આપે દાર નહિ પીયો હોય એવે વખતે આવીશ.

પરચીસ વર્ષ

અંક ૨૯ મો : ચૈત્ર ૧૯૨૨

ચાળીસ પાનાંતા અંકમાં પાંચમે આઠ રોકતા 'વિજ્ઞાન' નો સર અધ્યક્ષ શ્રી ચંદ્ર પ્રસાદ મરિનવાળા આ અંકમાં ખીલું આર્થિક શ્રી રમેશ્વર મેધાપત્રીની આરોગ્યેતી 'એકામી' નામની એક રહેઠાણ વતીના સીકકમા હતી. વિજ્ઞાનમાં પોતાના જાન-પણમાં રમરમેતીની એ માગા લખતા તેમાં 'ચેરી બહાર'નું પ્રકરણ, 'ટાપાલની ટિપ્પી' કેપરનો સી પ્રથમ (કદાચ બર્ધાઈયુનવાતી ચાલિંગ) માં પહેલ કરતે) લેખ, વગેરે અમી સામગ્રીમાંથી આ બખતે (જ્યાં) કે ચરિત્રમાંથી નહિ પણ) રજાઈમાં લેખમાળામાંથી 'નિરીક્ષણ'માં લેખ એક પ્રાચીન જીવન-કપયોગી વિષય પરના બેલેકરકાવારીએ એકલા માટે કે પ્રેક્ષા-ગિનના બહાર બનતા બનતા આપણા આજના જીવનમાં લતપલટના એ કેપયોગી તરતની બહુ બધી જગ્યાએ છે :

ઈંગ્લંડમાં નાના રજાઈટને નિરીક્ષણ કરતાં કેવી રીતે સીખવવામાં આવે છે તેની વાત, શ્રી અનંતાચ પટેલના સિંચ પત્રમાંની નીચેની લેખીત પરથી રૂપ થશે :

“...લેટન ઝાંચ રજાઈ કોઈ ફાઈલમાં હું અથા દત્તેલ ત્યાં સિંચ બાર વર્ષનો રજાઈક સહાય ભરી હોશ રહો. સલામતી રાજાત ખખતે તેની નજર માસા બેઠા પર હતી, તે હાથની સાથે એકદમ મારા આખા શરીર કપર ચાલી જઈ મારી આંખોને ચળા બેળી રહી. મને રહેતો બતાવી તે સાથે બધેલ અહીં કેવી તાકીમ આપવામાં આવે છે તે બતાવવા માટે ત્યાંના અગાધારે અને એક વર્ષનું થોડા દિવસ પછી બતાવ્યું. થોડા રજાઈ માટે જ વર્ષનું વર્ષનું કલ્પ : 'સાદા બરા બર પેલેલી હતામ બહુની અમીએ પાતળી ને ટોલી દરમી હતી; આખી થોળે ને ફેલેલસનું પાટલન હતું; વધુ બરા સીકાચો ફોર પહેલો હતો; બંને બાત બીરસાં હતાં; અંદર બહુ ભકીટ હતું; ઢાળા હાથ પર આગાડાનું મોલું હતું ને હાથમાં કાચા રંગની નળન જેલે લાકડી હતી; હેમગોળ ચહેરો, વિશાળ કપાળ અને તેના પર નળમી, બાનું લાગતી લટ આખી હતી; થોડું અને ફાટી નાનાં, નાક લાંબું, આંખો બૂરી ને જગણા ઘાલ મારી લલ હતાં; તે આંખ મગમગાવતા હતા, તેમી આંખો કઈ પીડા દેતા તેમ લાગતું હતું; ઉપાદ કલચન પ ફૂટ અને હ છગતી અને ચહેરો દેખાતો હતો.”

સલામ ભરતી વખતના વાત એક જ નિવરના અવસ્થાનથી બાર વર્ષનો રજાઈક આટલું એકસ વર્ષનું વર્ષને તે ફાંલ જેટલી નિરીક્ષણશક્તિ ન હોવાનું આપણે રતે જતા હોઈએ ને કોઈ પૂછ કે 'બાઈ, તમને પપરા બરેલું આટું સાચું મળ્યું હતું ?' તે આપણે હોઈએ છીએ કે 'કાણુ ભણે ?' આપણે કદાચ તે જાડા સાથે અલકાયા હોઈએ તે પછી આપણને વાડું થાઈ રહે જી, ત્યાં નિરીક્ષણ કરવાની વાત ને ક્યાં રહી ? અહીં નિરીક્ષણશક્તિ ખીલવવા માટે મોઢા અલકા-કારોના પડાવાળા તરીકે રજાઈટને આદિસની બહાર બેસાડવામાં આવે છે તે એકોને મળવા આગનાર દરેક માણસનું વર્ણન, તેની હવાઈ અને અંદાલ વર્તન લખાવવાનો આ આગલ રાખવામાં આવે છે.

ઈસાહીમાં 'કેમી' બાગનું એક બંદાબોળ રોકળ હતું ને પોતાના ડાકરાએ નિરીક્ષણશક્તિનું સિંચુ પછી કાળજી રહે આપણે

બાપીકરી રતે જતા હોય ને અચાનક બાપ કીકરાને પૂછ, 'આપણે એ છેલ્લી ચેરીમાંથી વળ્યા તેના જમણી બાનુના ચોપા પરને અંતરણ બેઠેલી સોમેકેલે પોસાક પહેલો હતો ?' 'એવી પહેલાંની ચીજ ચેરીને નાકે એ જમણી કીકરામાં રી વાતો કરતા હતા ?' 'હમણાં થેલી બાહરી વાડી અંદાળી ઉપરી તેને બેસાડ્યો ક્યાં હોઈવાનું હતું હતું, અને એ માડીના નંગર ચો હતો ?' આ સામે મકાન દેખાય એવી જગ્યાએ કેટલી હશે અને એના પહેલાં મળતી બારી કેટલા ફૂટ પહોળી કેટલી ? આવાવાના સમયો ફરીને એ 'કેમીસ્ટર' હોશે પોતાના ડાકરાએને કેળવતા.

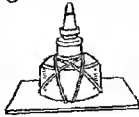
દ્રામમાં કેટલેકમાં મોઢા હો, ત્યારે માણસોના અલેશને અલવાસ કરવાની ટેવ પાડવી. અલેશન પછી તેનું ચરિત્ર તમે સહેલાઈથી જોી શો. 'ટાપીએ પહેરનારની રીત પરથી પણ ચરિત્ર જોઈ શકાય છે. એક બાનું સહેલ નાંધી હોય તે પહેરનાર રંગબોળ આંતરો હોય; એક બાનું બહુ જ નાકો દેાય તે પહેરનાર કપડેલ હોય; ને માથાના પાછલા ભાગ પર હોય તે પહેરનાર કલકા ને ફેળાવિયો હોય કે પાળ પર હોય તે પહેરનાર પ્રમાણિક પણ મૂર્ખ હોય.”

આજથી પચ્ચીસ વર્ષ પહેલાં પણ આપણે 'વર્તમાન' આવે ત્યારે મું કાનું જોઈએ તેનો વિચાર તો કરતા જ હતા, આ નીચે ઉલ્લેખેલા ફરો આટલું પણ આપણે માટે દેરસી સાચા છે (બધી રીતે) :

“ન્યારે તમે રજાસમય દેખો ત્યારે તેની કીકરીમાં નજર કરતે, તેના પત્ર મુખએ. ત્યારે તમને એકલો બધો આનંદ થશે કે રજાસમય પછીના વરસોને તમને વિચારે જલદિ આવી, તમે તમારાં આશ્ચર્યગીત-માં રસ પુરાવવાનું સોને હોવા શરીરોમાં ફાટી જશે. જ્યાં જશે ત્યાં સંભીત હશે; દરેક પર રાખાઈને કહો; દરેક રીતે અળહળતો હશે.

પણ ન્યારે આનંદના દિવસો પૂરા થાય, અળહળતી ન્યેતી દોલતી નાખવામાં આવે, રાખજાતો હાતરી લેવામાં આવે અને થોડો પાછા પોતપોતાને કામે વજરે, ન્યારે માજતી ચેરીએમાં યદને છેલ્લું સમય થાઈયું ભય અને નેતાએ કેમમાંથી દરેકના વિગેરેનું સ્વાતલ જોઈ સાલ્યાનું, ત્યારે આપણે એક રજાકી રાસવા કરવી રહેશે—તમારે તમારે માટે ને મારે માટે—એ માપણે આપણા માટે છે છતાંયે છે તેને માન બનીએ; અને એકોએ આપણા માટે સહન થયું છે, હાલત ચલાવી છે અને ચોત કે એના ખીલ બધી હવાઈના થોળેનો દાખલો લઈ ફેરવે કપયોગી થવા પ્રયત્ન કરીએ.”

કુમારનું સોચી વધુ લોકપ્રિય થયેલું છેલ્લું થાનું તે હોજ મળુ

દરકામાં ક્યાં પાડી તે પર ખડિયને ફોટી વડે આપ બાંધી લેને. (સે ૧૯૫૧) ૧૦૦

OUR FRIENDS ABROAD

જગતસંપર્ક સાધેતો પત્રમિત્ર-વિભાગ

(આ પત્રો મેળવનાર: વિરધારીલાલ ઝાંઙ, સાદર ગાંધી, અમદાવાદ)

મારા પ્રિય પરદેશી પત્રમિત્ર,

એકા દિવસ પર ખૂબ લાંબી સફર કરીને આવેલો તમારો પત્ર મળતાં મારે આશ્ચર્ય થયું. તમારાં લેખાં દિલ્હી મિત્ર સાથે પત્રવ્યવહારની તક મળતાં મને ખૂબ આનંદ થાય છે.

હું એક ગાંધી ઉગારનો વપાશ અને કમ્પ્યુટર સરકારી અમલદાર છું. મારે પાની અને પ્રભુ બાબતો છે. પરદેશીની કુલવંશપ્રમાણિતે સામાજિક પરિસ્થિતિને અસ્થાયી કરવા ચાલું છું. મારો જીવન 'ગો' અને 'નો' પ્રકારની નાશિકાઓ ને ચિત્રો છે. મને દિલ્હીથી છે કે મને એંગ્લો બહુ સારું નથી આવડતું.

અમે ભવાનીઓ તમારા રાજાંત્ર્ય મદદે તમને પૂરા હૃદયથી અભિનંદનો છીએ. તમારા વડા પ્રધાન નેહરુએ જે ચોટી(દાખી) બર્ફો મોડીની તે આગરા દેશનાં શાળાને ખૂબખૂબ અગ્રી. રાધિકા-વાસીઓમાં તેાં એ લાંબી બહુ માનીતો વજ પડ્યો.

દૂર પૂર્વે અંગેની લક્ષ્મી અદ્યતનમાં તમારા દેશના ન્યાયાધીપે કુલ-કેરીઓને નિર્દેશ બહેન કરવાને માત્ર ચાલ્યાં એ વાતે મારા પર બહુ મોટી છાપ પડી છે. તમારા દેશમાં પૂરેને લીધે મોલાના પાને નવીનું સુક્રાન પહેલ્યાના રામાચાર છાપાઓમાં વાંચીને દગલદીં અત્યુત્કંધ છું. એની વિચિત્રતા પ્રમાણિત હું ભણવા ચાલું છું.

આ સાથે કુચુલ પર્વતનું ચિત્ર મોકલું છું. દુનિયાસરમાં તેની સુદર આકૃતિને કારણે તે બહુ પ્રખ્યાત છે. અમે ભવાનીઓ લાલ્લાં બહુ કપરા રાખમાં છબીએ છીએ એકે જેવલ્લ વરસ પહેલાં કરતા તેાં કમખ્યાં વિચિત્ર સારી છે. વિવસ પ્રકારે દોષ અને એ અમે કુચુલયામાં પર્વતની દેવી, સુંદર, વિચુલ અને સાવરવમથી આકૃતિ લેવા ચાગીએ તેાં અમારી બધી ગિતાઓ અને હાડગારીઓ બહુ નહીં છીએ. એ પર્વત ઘણી કાચી છે, અને તેમાં માત્ર રસીન ન કરાય છે, તે પર કાંઈ ચડતું નથી. શાપી તે બહુ છે કે એનું ચિત્ર સલામત બચતી દેશમાં નહીં રહે છે. ભર કલાનાં બહુ.

હું ચુસ્ત બીજામાં છું. એમ તેાં ભવાનાં પુષ્પ વધનાં માફુસો જેાં ૮૦-૬૦ ટકા નેહલા ગોતાને બીજ બહુ છે; પશુ સાચા લાલ-

વાલ બીજો એમાં કેટલાંએ સોઝાનેલું છે. હા હાખ્યાં મુખી આપુએ માત્ર મોરેશને ન મનેબોધ કરતા-આને ય કરે છે. આપી કુષ્પાત વર્ષે બીજ મળે નિરાશાથી બહુ છે. હું તરુખવર્ગમાં બીજ મત પ્રચારવા માણું છું. પહેલાં તેાં 'ધર્મ' શું એ ન તેગણે સમજવું નેહલે.

આશા રાખું છું કે બીજ પત્રમાં તમે અગદારાદ ક્યાં આપું તે તમાર તમારે ત્યાંનાં લેખાઓ, દેશની લાલત વધેરે વિષે લખો.

હૃદયપૂર્વક તમારા ચોટી અને દોશોને.

પ્રિય દિલ્હી મિત્ર,
તમારો આજબરો પત્ર મળતાં ઘણું આનંદ પાડું છું. મુંબાઈ વિવિધમાં છપાવેલો તમારો લેખ રસપૂર્વક નિહાળી (વાંચી નહિ) રહો છું. એ અગ્રી બહુ ઉદગારિલા દોષ એવા લાગે છે!

બલભાઈ આ સાથે તમને ભવાની વિવિ વધનાં એક લેખની કપડી બીજું છું. તમે બહુ છે કે અમે ભવાનીઓ મીનના ન નથી વિવિ વાપરીએ છીએ. એ મીની ભવાની વિવિના કેટલાં અગ્રીનાં મુજ વિષે કૃતિઓમાં રહેલાં છે. (તેને વિષે) સાધીની કપડીમાં (એ આપું છે તેમાં) તમને રસ પડશે.

હા વરસ પર હું રાધિકા મુનિસિદીમાંથી મેંબુકેટ મળેલો, તે લાલમાં આંધિ તપાસ કરેલામાં કમ્પ અચકારા છું. મેં લાલ ને અગ્રીઓને અસ્થાયી કર્યાં છે અને વધોલાતની સતર પાણુ છે.

તમારી જેાં મને વજ પ્રવાસને ખૂબ જોઈ છે. નવાન આવલ પરદેશીઓમાં વિષાદના નિહો અને લોહીના અગ્ર પાણીના ક્યા કપડાં પશુ ભવાનાં મણાં સુંદર નિસરેધાને તમા કાચી છે.

ચેરી બેસમ-ચેરીનાં પુષ્પોની ખતુ આવી પહેલાં છે. તે જેાં ચેરી પુષ્પ જેવાં છે. હેવાય છે કે એ ભવાનીઓના પ્રખર પ્રતિક છે. ચેરી બેસમ પૂર બદારમાં બીલી કાચા પછી ચેરા ન દિવસમાં ગ્રામમાં રાખી માફુ બરી પડે છે. તે, અમે ભવાનીઓને તેાં, પુષ્પેશમાં લીલા રાખવી રહેવાએ મોરવાનિવત મુઝાને લેલા સામુદાયીએ (ભવાની સુવિચ સારદારો)નું રમખનું કરાવે છે.

(ચેરા સાથે પુષ્પનિરીસણુ યાત્રાએની ગળવાનું (મનુ. ૫. ૧૮૬))

ભવાનીઓએ જેાં, સના છડા સોઝા આજરથી મીનની વિવિ આપનારી. મીનની વિવિ મિત્રવિવિ હેવાય છે, કેમકે તેના અગ્રી મૂળમાં કમ્પિતની વિવિની માફુ વિવિસંજ્ઞાએના રમખાં હતા. પશુ હાન પતની હાપરેવિઝિલ વિવિ કરતાં તે એકી વિવિતોપાળા અને નજુ રુચક હોઈ, કડપથી લપા રાખ તેમ લેવાની તેાં રહી રાખા અને અગ્રના બીનના 'સોસી' મોરેશમાં રૂપાંતર લાવવા. એ રૂપાંતર ધીરધીરે કેમ થયું તેાં ડાહી બાળુની આકૃતિમાં ચાર કસાઓમાં દર્શાવું છે. મયાયાની દારમાં મીનના 'મીના' રાખ છે. 'મીના' એટલે સ્ત્રી. તેને માટે ચુકે તેાં. પહેલી આકૃતિમાં છે તેાં, બેટલી સી આલેખવામાં આવતી. પછી, બીજીના લસરકામાં (મીનાએ હમેશાં પીળીથી લઈ છે-કમ્પાથી નહિ) તેાં અગ્ર લીધેથી કેવી રીતે પલટાતો થયો તે કલ્પારતર બીજી, ત્રીજી ને ચોથી આકૃતિમાં દર્શાવું છે. એ ન

રીતે બીજ દારમાં 'હું' (એલે 'મળે') રાખ છે. રાખમાં તે માટે કડ પુરવા માતામાં વજુ પંચી બેટલાં મીનનાં. આને તેના રૂપાંતર પામેલા હેવા આજરમાં પશુ તે વર્તાઈ આવે છે. ત્રીજી દારમાં રાખ 'પંચી' છે. તેની પહેલી આકૃતિમાં હજુ આલેખત ધીરધીરે પડાપડે અગ્રની ઉલ્લી આકૃતિ પાડવું. ચોથી દારમાં રાખ 'હું' અથવા 'હી', એવા અર્થ થાય છે 'અગ્ર'. નવાજાણી પવેતમાંથી અકા નીકળતા દોષ તેાં આકૃતિ રહે રાખમાં તે લખાતો. તેમાંથી નેનું અગ્રનું રૂપ યસાનું યસાનું ચોથા નેજરની આકૃતિ પાડવું.

આધુકરો

આજે તો તમને મરેં;
 ચોપચે ઝીપનેડીથી રચિતોં મોલીઆધકે.
 મુકિના મંદિરે રોપ્યા પાપાના પથ્થરો તમે,
 છાયા ત્યાં કબરો કરી પેંચિયા ના, દૂરથી તમે.
 તમે તો ત્યાગનો તેજ પ્રગટ્યા દેહદાનથી,
 આગરે મેંદના ગાળી તમારા મેંચમાનથી.

(સંસ્કૃતિ)

—પિતામિત્રકોશર

એકે આદર્શ સંજ્ઞા

સુરતના એક મધ્યમ વર્ગના કુટુંબમાં એમનો જન્મ પિતા 'તરજુલા' થી નેમ, તરવર નેવા સહિષ્ણુ વૈષ્ણવ; ને માતા સાક્ષાત અખર નેવાં બદ્ધિક ગુહલદમી. દેક પચારની રેલવે નોકરી કપરાંત કરી જ આસીતેડી આવક કરવામાં પાપ માનનાર પતિને પરસ્પર શીઝળો કરી એમણે વહાળેશ ને નવ દીકરાની કીડીએ ને અપાર સંસ્કારિતા સોંચીને કંઠમાં, એ સંતાનો ન્યાં ન્યાં ને છબ્યાં ત્યાં બધે નિર્બાજ સંસ્કારિતાનો સાંત પરિમલ ખૂડતોં ગયાં.

ગણપત્તુથી જ આ સુખડ, દેખાવડો બાળક પગમાં નિશાળમાં, શેરીમાં પોતાના બ્યજિત થી સોનું ધ્યાન ખેંચતો. બહુવાળાં પોતાના બુધિવેબધથી તે શાળે છક ન કરી દેતો, પણ જેની નિયમિતતા. રાપરીપ અને વિનય દેને સોના વદાદસોના બનાવી દેતો. ચેરથી મુળદ-અમદાવાદ જતાં, મા સર્વાવદાત્તિઓખીતોં મારે મંદિરના પરસાદ અને પાઠ્યે વેચાની કવારમાંથી પાપરીની રજુકરી પોટકીએ બાંધતે. બાળક એકેએક સંગેતું રચમ્મ કંકડા કે કાચળમાં એવી સફાઈથી બાંધે કે તેનારને બદાઈવે લેઈકાં કે આગળે નેથી રંદારમાંથી આવનારો આવ્યાસ ગાય. કપડાં, પગારી, તલિયા કે ચાદર પર એક ગાય કે કરચલી ને કાંઠે, કેનકાસના ખૂડને હાથે બેઠોના લગાડીને કેમ્પેસ મોખા ભજતા દેખા રાખે.

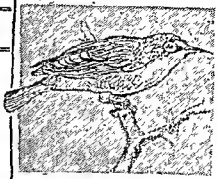
કોલેજ ને કાલકાલી ગળવાસ પૂરા કરી નવી નીકળેલી સિંચિયા બનાવીની રમીગર પર નોકરી લીધી ને યુરોપની સફેરા કરી પરદેશ જવાની અભિલાષા પૂરી કરી. બે વરસ પછી મોરારજી મોહનદાસ મિલના મેંચીનું કામ શીધું ને એતએતામાં કંપેનર નિમાયા. પચીસથી વધુ વરસ એમણે આ લાઈનમાં ગાળ્યાં ને કંપેનરવણુટ કામના નિષ્ણાત તરીકે દેસ આખામાં અસાધારણ નામના મેળવી. મરણકાળે, ઉ મિલોના મેંચેનર લતા.

એમની રાપરીપ, સીવર અને કગદા રચનાજ છવનવર નેવાં ને તેનાં રહ્યાં. ૨૫-૩૦ વર્ષ પર મુંબઈની મિલોનાં સાંધેકામ, આઈરિસો, પગારો, કંપેનર-ડ, ભાંયાં એકાદી અને એટલાં મેલોં અંદાં ને અચરચિયત લતાં. તેમાં તેમણે કાનિત આખી ને આખી મિલઆગમમાં ગવનહતા ને વ્યવસ્થાના કાજલો ભેસાડયો. મૂડીદાર માલિકોના તેઓ સત્તાવાર પ્રતિનિધિ છતાં ગિલમન્ટરો તેમજ કારકોના તેમને પોતાના એક મિત્ર અને હિનેશરી અણુત ને પોતાનાં બુનિયોના પદેલા પ્રમુખ નીતગત. એકો પોતે પણ સાલિક-મનુરવેન વગેરે ઓળે પાટો બાંધીને અલદ બ-સાઈ તેમણાં.

છવનગાં રિયર થયા પછી જ શરૂઆતમાં પાંદરાને એમનો સંસ્કૃષ્ઠ લેતો. પોતાની રુચિ મુજબ ઝીણમાં ઝીણી તેવાનીએ ક્યાં બાદ સુચીવ, સેલકારી કુટુંબની કન્યા એડે લમ કહ્યું. પણ પ્રયત્ન ને મંદુર નહોતો. દેક આવસામાં જ ચિત્ત રચા. કમર તે વખતે ૩૦ ની આવસપાસ; ખાસો એવો સાગળિક ફરજીએ; પણ ફરી લમનો વિચાર કરી ન કર્યો ને મરણુ લગી એમણી છવન ગળ્યું.

ધરમાં બધું હતે જ રાખે. ખર-પોલિશથી માંડીને કાતર, છરી, કપડાં, છાપાં, મોપરીઓ, જાની ચલાણું કે વાસણ-મિલતરાં સાફ કરવાના આસો મુખી એકેએક ચીજ હતે મેકવે. ખાવાપીવા, લખવાલેખવા, ધોવા, રૂપા, સાંમગવા, દસવાની સામગ્રી કે દુઃખતાની દવા, — કોઈ પણ ચીજ તમારે મેકઈતી હોય તે પછી નોકર કે કેઠાંની મદદ

માસમાસનાં પંખી (૧૬)
 રચેતનયના

દી-દી-લેવી સાદી, ઝીણી, ઢળવી અને એકધારી છતાં કહુંમધુર સીડી બળવડું, આદારની શીઘમાં પાંદેપાંદે બેડતું ચારેક આંગળનું આ પંખી આપણે વાતું કાચરી વસવાડી કોવા છતાં તેનું આસ મોઈગુનરની નાગબહુમાં નથી. પરંતુ આખો ફરતાં સફેદ કુંડાળોની તેની ચિરિચટાને લઈતેને એવેત નવના કહેતું સાચું થયો. એકેએકમાં પણ તેને White-eye ને હિંદીમાં 'બખ્ત' કહે છે.

વામી, ઝાડી કે પહાડી, દેરક રથળે ગીચ ધટમાં વસતાંકે આ રજુકહું પંખી વિવિધરંગી અને આકર્ષક હોય છે, પણ તેમાં શીઘોગીતા વાગલેવી રચકતથી. નર-માદા બેનેનું આખું, મરદન, પીઠ, પૂછડી અને પાંખો લીલી છાયા વળાં સુપર્યુ નેવાં પીળો; અને મળું તથા છાતી અચકિત પીળાં હોય છે. એક મેલા સફેદ રંગનું. પછડીના મુખમાં નીચેના ભાગે પીળું છેલું; સાંધ કાળો, પાટળો ને સહેજ વળેલી તથા આગળેદાર. પગ મેલા રાખેડી. પણ આ બધાંએકો કરતાં તેની આંખો ફરતાં પીળાં અંદર કુંડાળાં વધુ ક્ષણ જમે છે.

ઝીણી જીવત અને ફગ તેનો આદાર. કુપરંક કુંડોના ૨૨ પણ તેને લાગતો હોઈ અબજપણે 'અપર-પરાગણુ' — Cross pollinationનું કાર્ય પણ તેનાથી ચલે રહે છે.

ચોટ મળે પાંચ-વીસથી સોસોના ટોળામાં રહેતારૂં હોવા છતાં પ્રવનનાકાળે કેવળ એકડું રચાને જ એ રહે છે; અને મીઠાના આવરેથી વર્ષાન્ત સુધીમાં તો બે વખત સંવતનારખત કરી નાખે છે. તેને માણો ખૂલ નાનો, અચાલી નેલો, અને બંદર વગેરેની મુલાયમ ગાદી પાથરી કરોળિયાનાં ભગાં વડે મળખત કરીને જમીનથી પાંચ છ ફૂટ ઊંચે ઢાળીને રહે લટકાવેલો હોય છે; નેમાં તે આજા આસમાની રંગનાં, બેથી ત્રણ કે ચાર ઠંડા મૂકે છે. ('ખેનચર' તપસી)

જાણી પાછા પરાવે છે, અમેરિકાના આસીઆ પ્રદેશની એક એવા હુંગરના ખડકો પણ તરેલવાર સ્વચ્છતા રંગતા છે. યજુરેખાઓની વિવિધ શૃંગિક તે ધરાવે છે અને વિરુદ્ધ પ્રાણીઓના પણ ત્યાં અભાવ નથી. નવાઈ લાગે, પણ દેશકાલ વિશાળ અણુપ્રદેશો ધૂમ્ ત્યાં આવેલા છે, જે પર મેશનકારનાં ટાંકાં ભરતાં હોય છે.

ઉત્તરથી સદરાના રણમાં આગળ પધતાં એ પ્રથમ તે યાસનાં બીડનાં બીટ આવે છે. દરિયાની સપાટીથી એમની ઊંચાઈ લગભગ ૧૦૦૦ થી ૨૫૦૦ ફૂટની છે. ત્યાંથી દરિયામાં આગળ પધતાં ખડકાળ વેરાન ત્યાર પછી શરૂ થાય છે ત્યાં અને મોનગ્રૂમ્ રેનીનું મહાન રણ પહોંચે એ રણનો કાંઈ બાગ દરિયાના પહેરા (oases) થી વેચિત નથી. કલ્હર, કલ્હર કરતા દરિયામાં આવા પ્રદેશો વિશેષ છે. આનું કારણ સદરાના બૂતરમાં સંકુલ છે.

સદરા એ પહેલથી જ આનું ઉત્તરિયન નદોષ. અંતિમ દિગ્ગજ દરિયાવાન મુરોંય અને મુર્ગાઈટર રેટ્સ જવારે ભરતા થયે ત્યાંથી દરિયાના રહેણ ત્યારે સદરા એક મહાન કુલુપ્ત પ્રદેશ બને. દિગ્ગજ વરમાન ત્યાં વરસતો રહેતો અને એનેક નદ નરી તથા સદરામાંનું લઈને આખું એ સદરા કીકુલ્પ રહેતું. આપરે વિષુવત્તમાં જળાતાં કલ્હર આફ્રિકાનાં અનેક પ્રાણીઓનું ત્યારે તે નિવાસ-રેખાનું વર્તન દર્શાવતાના ધારીયા ત્યાંથી જ કારણમાં આવેલ; અને એકલાસ પર્વત પર હાલુ એ રેખાતા સિદ્ધ તથા વિચિત્ર એ બ-ખતના જ પૂર્વેતોના રંગો છે.

એ અરણ્યમાં જ સામુદાયનતામાં પ્રથમ મમકા પુરે ત્રી પર ત્રી થયાં હો. ત્યારે આ પ્રદેશમાં એક જ બેસા કપાલ થયા પાવે. મુશીમાં છે જળની મોટી ફાર પડી, અને એ જ કારણથી પ્રદેશ (ગામ્નું સદરા) હબદેક ફૂટ ઊંચા આની બધા. આ રેખાને લઈને નદીમાં ને સદરામાં લઈને બુધિમાં સમાઈ ગયા. આ રેખામાં પાણી કલ્પુ એ સદરાની સપાટી નીચે પડેલા રવાં છે અને કચિત સપાટી પર આવીને કીટા રણપ્રદેશો રાંધે છે.

સદરામાં રેનીનો પ્રવાહ થયેથી નેક્રેસ તરફ સતત પાણીની પુટે પડેનો રહે છે. એમાં કયાંય ખડકાળ અંતરાય નહે તે તે પર એ જગા થઈ શીટા રાંધ રાંધે છે, જે 'કુપુન' ને તારો કોચખાવ છે. આવા રેનીના ટાંગ પાંચ થી ૧૦૦ ફૂટ ઊંચા હોય છે.

સદરામાં વચ્ચા લોકો મેટિ બાંધે આવેલા છે; એ સિવાય તો-રેંચ, યહૂવી, મગ્ગલ વગેરે પણ છે. અરણ્યો તે ત્યાં આક્રમણકાર તરીકે આવેલા; એ ત્યાંના મુજ વત નીચી. સદરાના મુજ વતની-મંત તેા જ્યારે લોકો છે એમણે ધરતરગતો રેનીકાર કપી દેવા સિવાય અરણ્યો રાંધે એવાને કંઈ લેવા હોવા નથી.

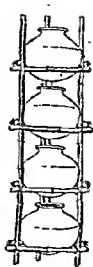
—અશોક હર્ષ

ઉનાળા માટે થીતળ સુવાસિત જળ

આપણા રેવિન્ડા હવેનામાં હાલ આપણા દેશનાં આજોડગ તથા પ્રકૃતિથી વિરુદ્ધનાં અગર સામાન્ય માનુસને ન પાવવતાં સાધને પ્રવેસતાં જાય છે. રેવિન્ડેટર તેમાંનું એક છે. એક અભિપ્રાય એવો છે કે રેવિન્ડેટરમાંનું જે ભરફીની કંડેરીયું પાણી પધારે પડતું ને અકુદરથી કંડે હોઈ શરીરને નુકસાન કરે છે. એ ખાત આલુએ મુશીએ તેમજ આપણે ત્યાં કુનામાંમાં પાણીને કંડે રાખવાની કે સરક અને સગી રીતો પ્રચલિત હતી તેમાંની એક આ નીચે આપી છે :

આક ફૂટ લાંબા લાકડા કે વોડના ત્રાનુ દેવાની મોટી જનારો; ને વચમાં વિશાળ આકારનાં આડાં ચાર ખાનાં બનાવી દેવા.

હવે આ આકારની આ રીત એમાંથી જળની નીચે રિન્ડેટરની નીચે જાય એવું છે. જનાનીને મોટાં બારીક કપડાંને વળી જાય એવી રીતે.

કની રાખો. —મદદરેખી જળાધારીની માફક. હિદ્દ વચરનું માટનું પોતીના એક તરિયાના ખાનામાં મોડો, અને હિદ્દપાનાં ત્રણે માટનાં કપડાનાં ત્રણે ખાનામાં મોડેલા.

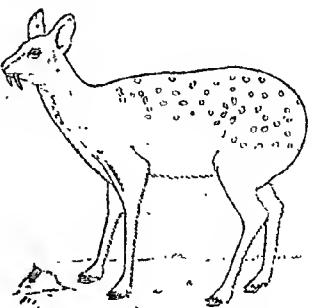
હવે એ કારની માટીમાં પાણી ભરી, એમાંથી હિદ્દપાટે ટપકાને પાણી બીલ ખાનાની માટીમાં પડેલો. એ બીલ ખાનાની માટીમાં આ તેવા સુવેધો થાયો, જે તેજી કપુરમાંથી અને કોકતે તેજી મુલખનાં ફૂટની પાંખની પાથરો. આ પદાર્થો કપર પડેલા ખાનામાંની માટીમાંથી પાણી પડેલો. એ પાણી નીચે હિદ્દમાં પડેને ત્રીસ ખાનાની માટીમાં પડેલો, અને ત્રીસ ખાનાની માટીમાંથી તે છેક તરિયાની હિદ્દ વચરની માટીમાં મોટું થયો. એ જળ બિલકુલ કંડે લીમ જેવું તથા સુંદર સુવાસવાળું, અને જલદરના તરખથી તુપાથી બાકુલ જની આવેલા ગિર મહેલાન ને રચવને પાથો. આ પદાર્થો પ્રચલ કરે એનું સરસ જતરો.

આ એક એકાક પાથે, રવાખર્મજનથી કારતવી મદદથી મેળ રાખાવ એવી ન્દી રીત છે. (મુશ્ન સમાચાર) —વેલેન્ડેવજ શાસ્ત્રી

કરેતુરી મુજ

દિગ્ગજ એક 'સરકિત'ના દેવામાં પધને જાય છે અને તેમમાંનું પ્રમાણ પડતું જાય છે તેગ દરમિયાન પડતી ધરતી જાય છે 'જાખસ' તરીકે સુંદર કપડાંના દરજી 'ચીતત' એક વાર સર્વત્ર ગળી આવતું, પણ હવે તે અમુક રમણે જ રાખે છે. દરજીની ગીટ એક જલ 'ખાડા-સીંગ' પણ એ રીતે વિરત બની ગઈ છે 'અસત્તા દરજી' અને 'સાગર' વગેરે બંને દરજી એવાના દુરગતો સામે કંઈ અરો હપી રહેતી છે; એ દુરગતો કે વાષ, લીપડા, જંગમી કુતરા તથા શિકારીઓ.

પરંતુ બધાં જ દરજીમાં સોથી વિરજ બની ગયેલી જત તેા છે કરેતુરી મુજની. કપમાં તહેલ તાનું અને વિરિષ્ટ દેખાવનું આ દરજી મધ્ય અને અભિશિયાના ખૂબ જવા પદાર્થમાં મળી આવે

છે. હિંદમાં એ હિંદીમાલ પવંતમાં ન્યાયી બરફતો જમાન રહેય છે એ જિવાદથી મળી આવે છે. આસામની ગિરામી ભલિ આ કરૂરીમુખને પકડવા માટે પ્રખ્યાત છે.

કરૂરીમુખની કાચાઈ માત્ર ૨૦ ઈંચ હોય છે. એમાં નરને માથે શીંગડાં નથી હોતાં, પરંતુ કપલા બડામાં બે અળીદાર લાંબા કાંત હોય છે એ લટે તે કુશનતા પ્રમાણમાં કરે છે. એનું માથાકું ખાસ ખપનું નથી હોઈંકારણે એના વાળ ખૂબ ભડા અને બરછટ હોય છે. આ કારણે એના શિકાર થતો બહુ ઓછા જોવામાં આવે છે. ગિરામી તથા બીજા ભલે: અને જલતો જ પકડી લે છે.

આપણે બે કરૂરીનો ઉપયોગ કરીએ છીએ એ કરૂરી નર મુગના બાંસિરમાં આવેલી એક ક્ષેત્રીમાંથી મેળવવામાં આવે છે. એક એ ક્ષેત્રીમાંથી કરૂરી મુગનું કુદરતે તે મુગલીને આકર્ષવા માટે એનામાં મુકેલી છે. પરંતુ માણસને એ મુગની પકાઈ માટે જ

એના નાશ કર્યા રાખ્યો છે. આ નાશ બેશુમાર છે. ઈ.સ. ૧૮૨૫માં નીકોલેસ એડામ મુગન હિંદ અને ચીન વચ્ચેના પહાડી પ્રદેશમાં વસેલ દિવસે ૧૫૦૦૦ કરૂરીમુખોની હત્યા તેમનામાંથી કરૂરી મેળવવાને કરવામાં આવે છે કરૂરીમુખને મારીને એના નામિ પ્રદેશમાંથી કરૂરીનું ફેળું લેવામાં આવે છે અને એને ધાતુ સુધીને પછી શુદ્ધિ સ્વરૂપમાં આવે છે

હિંદમાં કરૂરીમુખનું વસતિપ્રમાણ બહુ વધારે છે, અને એનું આ સ્વતંત્રી હાથે અટકાવવામાં નહિ આવે તો તે કાન લેખું નાબૂદ થઈ જશે પહોડોની હાથાઈએ એ રહેતાં હોયને બીજા દવા એમને માફ નથી આવતી. આ કારણે તે જાનવાળ પ્રાણીઓના લેવામાં પણ કયાંય કરૂરીમુખ જોવામાં નથી આવતા. આજથી ચાલીસે વર્ષ પહેલાં કલકત્તાના પ્રાણીસંગ્રહાલયમાં એક કરૂરીમુખ લાવેલો, પણ થોડા જ સમયમાં એ મરી જાયો. (પલખે)

એશિયાડમાં ગુજરાતીએ.

આ એકના 'સામાયિક વિચાર'માં એ એવું વિધાન કરેલું કે એશિયાડમાં રમતોરમમાં એક ગુજરાતી ન હતો, તેના પ્રત્યે ધણા વાંચકોએ કયાન ખેંચી એ બહુ સુધારવા પત્રો લખ્યા છે. 'કુમાર'ના એકેએક લેખમાં આરક્ષી ભરત રસ લેનાર આપણે પ્રિય વર્ગ છે અને ગુજરાતના ગૌરવની તેમને હૃદયે આંદલી દાઝ છે એ જાણીને આમને આનંદ ને સંતોષ થાય છે.

એશિયાડમાં એક નહિ પણ (આમની માહિતી પ્રમાણે) એકેકે જાતાં ગુજરાતી બાહ્ય-જાતેની સીતરેલાં હતાં. આનીય એમની માહિતી-રહસ્ય કરતાં પહેલાં આ બાબતમાં એટલી ખુલાસો કરવો જરૂરી છે કે એ ઉદ્દેશ પાછળનો હકીકતને ધ્યાન ખેંચે છે. પણ તેની રત્નજાતનાં કોષ હોતો એ વિધાન તળ ગુજરાત પરથી, તેની ન્યાયમતપ્રતિ-તા એવા એક અવલોકન ઉપરથી હવે, કે તળ ગુજરાતના ક્રેવમાંથી તે મુખાઈ આંધ્રિયક મુદ્ધી પણ હજી માંડ પહોંચતા થયું છે; અને ત્યાં પણ ખાસ રેખા જરી રાખવા ન હતો. ખાસી તે એશિયાડમાં જોતરેલા ને વિજ્ઞાપી થયેલાં એનાં ને નામ આ નીચે આપ્યાં છે તે બધાં મુખાઈમાંથી હતાં. પણ તેથી તેમણે ગુજરાતી તરીકેનું ગૌરવ હેરામમાં જોડ્યું થઈ નથી, અને એને તેમની હકીકત અંધ સાથે ફેરવી જાયો. તેમનાં નામ નીચે મુજબ છે: (૧) જલેન દેરાન, મહિલી; (૨) બાનુ ગઝદર; (૩) શાન્તિપ્રાણ નીળીનસ શાહ-કમર વર્ધ રત; (૪) બાકાટ પ્રેમજી કમર-૧૬ વર્ષ; (૫) શી ગૌરવનારાસ રતનશી કાપડિયા-૩૨ વર્ષ; (૬) શી બજવાનદાસ રતનશી કાપડિયા-૨૮ વર્ષ; (૭) શી ડી. ડી. હંદ-૨૪ વર્ષ. આ પૈકી છઠ્ઠા ગૌરવને હરી-શામમાં લેવા આમંત્રણ મળેલું હતું પણ તે કચ્છમાં મુકાયા ન હતા. બહેન દેરાન મહિલી સ્ત્રીઓની ૧૦૦ મીટર દોડમાં બીજાં નંબરે આવ્યાં હતાં. બાનુ ગઝદર શાહ: આ બાઈ દોડમાં હારી નહોતું ન હતું. બાજીના માથાએ વિચેની માહિતી તો, અમને એ વિષયમાં લખનારાઓ પૈકી શી હતપતલાન મુનીશાલ અવેરીયા પત્રમાં નિષ્કલ-વાર આપી છે તે, એમના આજ્ઞાર સાથે આ નીચે ઉતારીએ છીએ:

"શી શાન્તિપ્રાણ નીળીનસ શાહ: આ બાઈ દોડમાં હારી-શામમાં ૧૦૦ મીટર બેક રોકેક, ૩૫૧૦૦ મીટર મેડલી રીસે રેફેક, અને વોલર વોલે. એમ ત્રણ હરીફોમાં માટે મુકાયા હતા. ૧૦૦ મીટર બેક રોકેકમાં એ આખા એશિયામાં બીજા આવ્યા હતા, તેમનાં સમય ૧ મિનિટ ૧૬.૩ સેકન્ડ હતો, અને તેમણે ફાળેના ચાંદ છપાવે હતા.

૩૫૧૦૦ મીટર મેડલી રીસે રેફેકમાં પણ તેમને બારતની રીમ તરફથી બેક રોકેકમાં જીતવા હતા તે રીમ એશિયામાં પ્રીનું રથાન પ્રાપ્ત કર્યું હવે તે તેમાં તેમને કાંદાને ચાંદ છપાવે હતા. વળી વોલર શેલોની રમતમાં પણ બારતની રીમમાં તેમની વરણી થઈ હતી તે તેમની જડપથી તરવાની કળા તથા ચોક્કસ નેમથી બેઠા નાખવાની આવડતથી તેમણે છતાંથી જો ગેલ ક્યાં હતા, અને બારતની રીમ-ને ચેકિપવન બનાવવામાં આગેવાનીઓ આમ લોધી હતા. તે મટે તેમને મુખ્યત્વે અન્નદ મળ્યા હતા. વળી આખા એશિયામાં આ રીતે ત્રણ ચાંદ મેળવનાર એ એકમાત્ર જ છે.

શી બાકાટ પ્રેમજી કમર: આ બાકાટી કમર હજી તેમ બેઠામળી જ નથી ની. તેમને તરવાની હરીફાઈમાં શિષ્ટ પ્રેમ જોડે કાઈવિષ અને કાઈવોડે કાઈવિષ માટે ચૂકવામાં આવ્યા હતા; અને એ બંને હરીફાઈમાં પ્રથમ આરિને તેમણે જે રીતાના ચાંદ છપાવે હતા. બારતમાં જે મુખ્યત્વે કમર મેળવનારાઓમાં તેમને બીજા છે. (એક પ્રથમ માન વિ. વિરોધને નંબ છે.)

શી ગૌરવનારાસ રતનશી કાપડિયા: આ બાઈ વોલર શેલોમાં બારતના એક મુકાદા શેલો પર છે, ને બારતની વોલર શેલોની રીમ-માં તેમની વરણી થઈ હતી. એ સેપાડની હરીફાઈમાં બારત તેમાં બંધિ પવન થયું છે તે આ બાકાટ આગારી છે. તેમણે જ સફાઈથી સૌંધાપુરની રીમ સામે ગોલકાંપિંગ કરેલી તેનાં નાખાવે તો. એકે એશિયાડની રેફેક બેકેટરી સાંભળે હતા, તેણે સારી પેટ ભર્યાં હતા. વોલર શેલોમાં બારતની રીમ જ ગેલ ક્યાં હતા અને સૌંધાપુરની રીમે ચાર ગેલ ક્યાં હતા. એ રીતે બારતની રીમ એ શેલોની જીવ. મેળવી ચેકિપવન થઈ હતી અને આઈ ગૌરવનારાસ રતનશી કાપડિયાએ જીત્યું એક જ મેળવેલી હતા.

શી ડી. હંદ: આ બાઈ કાઈવોડે કાઈવિષ માટે મુકાયા હતા અને તેમાં તેમને ત્રીજા આવ્યા હતા ને કાંદાને ચાંદ છપાવે હતા. આ જ હરીફાઈમાં આપણા આઈ બાકાટ પ્રેમજી કમર પ્રથમ આવ્યા હતા એ કોઈક વતી વાર આવી ગઈ છે. બીનું રથાન હારને મેળવ્યું હતું અને પ્રીનું રથાન સામ હંદ છપાવે હતા.

શી રીતે તરવાની હરીફાઈમાં આપણા ગુજરાતી બેઠામળે મુખ્યત્વે કમર, ચાંદીનો ચેકક તથા કાંદાનો ચેકક મેળવેને ગુજરાત નું નામ ફિલિપાઈમાં અમર રાખ્યું છે."

આ. માસ (મે) ઇતિહાસમાં : દિનવિશેષ : વ્યક્તિવિશેષ : પ્રસંગવિશેષ

એપ્રિલ (૧૯૫૫)ની તવારીખ

તા. ૨ કાર્તીક વિદ્યા યુનોના કાવત્રાને અગ્રત ન કરનારી મંદિત બહેનની બહેરાવ.
 તા. ૩ દિવેને ૧૦ લાખ ટન આનાજ આપનાની યીનોના પ્રસ્તાવ. ઈ.કે.રિયામાં યુનોનાં હોજારો ૩૮ અક્ષરોએ ફરી એપ્રેની.
 તા. ૬ ઇંગ્લેંડ સાથેની પહેલી ટેલિગ્રાફિક સંદેશ આપનાની ૮ વિગત ૧ પી હાર.
 તા. ૬ ૬૦ આર્થિકન સરકારની નવિદિપની નીતિના વિરોધમાં મહાત્માજીના પુત્ર શ્રી મણિલાલગાંધીના ૧૪ દિવસના કપવાસમાં.
 તા. ૬ થીની બેંકોર તથા વી. પી.ના કરમાં વધારાની, અને રાજાનિક કપાસનાં ધરણીકી-યોના કોહા કર થયેની બંધારી.
 તા. ૧૧ પ્રમુખ કુર્ચેને જનરલ રૉડ આઈરને બધા હોદ્દા પરથી અસ્તર કર્યા.
 તા. ૧૩ વરોદના મહારાજાને ૫૪૪૪૮ કરીને તેમના પુત્રરાજ કૃતિહસિદને તેમને રથનો નીકળાની હિંદ સરકારની નહેરાવ.
 તા. ૧૪ કાર્તીકને જન્મ પુર્ણિમા સંદેશ આપનાની ૩૬ વસંતિક ૬ કરાંડ ૧૮ લાખ કરી. ઈ. ઇરાનના તેલ-ચિરોતામાં મોટા પ્રમાણમાં તેલન તથા કંકડાણ ઈ. ઈંગ્લેંડના ગાંધી પરદેશોની શ્રી બેપિનનું અધ.
 તા. ૧૫ નેપાળી સરકારના વડા તરીકે રાજ મિલુવતે પરીકીયુત્તરો તેપાળાંજરાબહાત મથાનનાર શરૂઆત ૫૨ પ્રતિબંધ મુક્યા.
 તા. ૧૮ પુરોણનાં કોલસા અને લોખંડનાં ઉત્પાદન બેંક સંદિધારા નિયંત્રણની શ્રે મુક-કવાની શરૂમાં થોળનાના કરારો. ૫૨ કાન્સ, ડોહંડ, પંથિગાજીની, હંકાશી, જોલનિયમ ને લહેરોબીના પહેલાંની બેંકની સંદીકા.
 તા. ૨૦ મુંબાઈમાં થોમે દિવસે, લાયક રાજગોએ ઉપરની લોહદૂત જેનની ગાર લાખની રોડ ૨૬૫ની હંક. ઈ.આમેરિકન સેનેટની ૫૨૬૨-સંબંધ-સંગતિએ આપનાને ૧૦ લાખ ટન આનાજ લોન લીધે ને. ૧૦ લાખ ટન દે તરીકે આપનાની કાવત્રા થ્યા.
 તા. ૨૧ સાલ હોળાન નેરાકેર ધસાતાથી યુનાનાં હોળાની ડેરિયામાં ફરી પોહકક.
 તા. ૨૭ ઇરાનના નવા મુખ્ય પ્રધાન હુસેન આસાનું રાજગામું.
 તા. ૨૯ લોણાવાળા ખાતે. ચામનિવાની કોસેનનું વધારાન.
 તા. ૩૦ કાર્તીક માટે યુનોના પ્રતિનિધિ તરીકે અમેરિકાની રેકોલિના યુનિવર્સિટીના પ્રમુખ જેન્ક મેહામની નિમણૂક.

દિનવિશેષ

તા. ૧ જન્મના કામગાર કિસાનોના 'મે ૨' લાખવાળા પહેલવહેલા હાસવ, ૧૮૮૨.
 તા. ૩ અરવિદ થોપ ૫૨ અલીશર જોળ કેસ મોટા, ૧૮૮૨. (જોગોતે ને નિરોપે કુટબા.)
 તા. ૬ ઓરેપકદમની લડાઈમાં અંગ્રેજો સામે જૂઠાં દીપુ સુલતાનનું મરણ, ૧૭૬૬.
 તા. ૬ દિવેમાં પહેલાં કિસરી ધર્મપ્રચારક કાન્સિસ બેપિયર યાવા બેંકે કોતવા, ૧૫૪૨.
 તા. ૧૨ ૫૭૫ના કાંતિકરોએ હિન્દો સર કરી જાહારાસાદને હિન્દના રાજેનશાહ બહેર કર્યા.
 તા. ૧૪ ઓરેપકિયાથી પહેલી વિગાની ટવાર ૧૯૧૧ દિવસે ઈંગ્લેંડ પહોંચી, ૧૯૩૧.
 તા. ૨૦ ધાગીએની સમગ્ર યુદ્ધિના નાગકરમાં ૫૨ અંગેડ એંગ લખનાર મહાન નિસર્ગ-સાથી લઈ આપસિસને નિરુપકરેમાં ૧૮૫૧, ૧૮૭૭.
 તા. ૨૫ બંગાળના-જલેહિન્દના સમર્થે જંગલથી કાર આશુનોપ મુકરજનું અવસાન, ૧૮૨૫.
 તા. ૩૦ ૧૧૫૫૫ ધરણીકેને કારણે હવે કાગાડ ૩૦,૦૦૦ માણુઓ માર્યા ગયા, ૧૯૩૫.

વ્યક્તિવિશેષ-મહારાજો નિકેટારિયા

જન્મતમરના ઈતિ-હાસમાં બીજા દેવ પશુસાધીથી કરતા વધુમાં વધુ વિનુદ સામાન્યપર આપિ પત્ર બોધની નવાર ઈંગ્લેંડની આ અતિ કોહકિય મહારાજી-નોલ-માટાનાગેની રમીસારીએ થયેલા રાજ નેવાંની જીલના ચોપા પુત્ર ૧૬૫ ઓવ નેન્સિલનની ઈ. કે.કમાય પુત્રી હોઈ, તેના કામ વિસિયમ આપના અવસાન બાદ તે ૧૮૫૧ની વયે ૧૮૩૫ની ૨૦મી તરીકે ઈંગ્લેંડની આદીએ આવી. બેંકે તેના બન્ધવજીમાં જ પિતાનું અવસાન થયેલું હોવાથી માના (ન-નૂળ નર્મન હતી)ના જ એકમાત્ર કોહરમાં આવવાની છેક માદીએ જો સવા સુત્રી તે તેનું અંગેજનું વાધાજાવ પશુ વાણું કાઠું હતું. પશુ હોઈ મેલબોર્ને પાસેથી રાજકારણના પાદ ગ્રામીને તે યાવરથી ૫૪ મે. ૧૮૪૦માં તેના મામાના પુત્ર પ્રિન્સ આલ્બર્ટ ઓવ સ્કેન્સ કોળમેજા સાથે તેનાં સત્ત વયઃ સગાવાનમાં

મેલબોર્નની રીને રાજ્ય ચલાવ્યા બાંદ પાદ-જથી તે પિન્સની કોહરવણી મુજબ વતેલી. ૧૮૬૧માં પ્રિન્સના અગમનનો આપના કાવત્રાં સમગ્ર જાણી સામાનિક પ્રવૃત્તિઓ હોઈ હઈ તે કેવળ રાજકારણ જ નહ રહેવા લાગી, અને છેક ઉપર સુધી કાઠવી પશુ ગાદ લીધા વિના પોનાની કરાને જીવને જ આદા કરી રહી, ત્યારે જ એ કુલનિકથી ને કલમશીલ તથા પ્રવૃત્તસક્ત ને રાણી સર્વોની ખરી રાજીઓની કોહિને નીજુ ધર્મ. એને રાજ્યકાળ ઈંગ્લેંડના ઇતિહાસમાં શુભ-ધું યુગ ગણાય છે. ૧૮૭૧ની નાની વયથી ખોડી અવસાન સુધીના ૧૬ વર્ષના કાંલા રાજકાળ રમિયાવ પ્રાન અને રેકાની જ સતત ચિતા રાખી નેમે પ્રવળેા કં ચાલે મેળગ્યો, એનેા કુનિવાના કોહ પશુ રાજ-રાણીએ આસાનિરેવત સાધાન્યની સમગ્ર પ્રવળેા નથી મેળગ્યો. ૧૮૭૦માં તેને વિરેમીત થયા કામી, ખીરે-ધીરે રાજી કોજુ થી પાતરી ને ૧૯૦૧ની રમી જન્નુઆરીએ નાની સ્ત્રીને પ્રાપ્ત નેજ ૮૨ વર્ષની વયે જ અવસાન પાતરી.

અગ્રજવિશેષ : પહેલી ખનોતી : વાસ્કો ડા ગામનું કિંદમાં આગમન
 કુનિયામરના વાણિજ્યેન્દ્ર હારેતમાં વેપાર ખેતી ચાલેતુતર વખતના મોહથી પાર્શ્વેતીત સરકારે ૧૪૯૭ના જુલકાઈની ટમીએ વાસ્કો ડાગાને હિંદ મેારસ્થા. તેણે ૧૦મી મે ૧૪૯૮ના દિવસે રાણિક હિંદના રાણીક બંદરે પગ મુક્યો, ત્યારે એ તરફ બેંક બેંકી ભવિષ્યવાળી પ્રચલિત મેલોલી કે 'કુરુદરથી આવી મોટા લોહા હિંદ પર રાજ કરશે અને પોતાના વિરોધી-એને જડમુળથી કાઢેલી કુવાલી હશે.' એ કાળવાળી ખરી પડવાના બધથી ત્યાંની પ્રબંધો આ વાત રાજવા બેંકો વેલતને તેનાંભોથી તેનાં વડાણ આવી કીધાં. નેહકા વખિપુદ્ધિ એલકા જ યાજુકાય એ મેારસ્થા પહેલી નજરે જ હિંદી પ્રજાની નિર્બળતા માથી લીધી ને દી. ૧૫૮૨માં સુલતનજ વજ આની કેવળ ધાક બેસાડના ખાતર જ પ્રાન પર અત્યાચાર ચુલ્યો, એને વિરોધ કરતાં ક્રોધેલીન પશુ હાર્યો. પછી તેા આકેડ ગમ નેઈ અમેકા એ વલેકોએ તથા વેપાર બાદ ડચ, જે ને અંગેતેએ આ દેશમાં આવીને શી વેલે કરી કે આપનાં નેલ્લીએ જીએ. એ સાહાવારસો-વાસની પેરેલી વાસ્કો ડા મહાતા આગમણી બેંકેતી.
 (મે ૧૯૫૧) ૧૬૧

અલિ. પંથમ, મૃગ, મીન, મન, એક એક રસ આંધ્ય, તુલસી તિનકી કે ગતિ લા કે બ્યાપત પાંચ.

બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી માટે ફાળો
કથરાવતા પંડિત માલગીયછ કવકતામાં
એક રોક પારો મવા દતા. ત્યાં પારો રોકનો
નાનો ઠાકરો રમતો હતો. તેણે દીવાસળીની
પેડીમાંથી એક દીવાસળી લઈ અમરથી ન
સળગાવતાં રોકે તેને તમાચા ચોટી કાઢ્યો.
એક દીવાસળી બગડતાં એ રોક ઠાકરાને
મારવા એટલી કૃષ્ણતા ધરાવે છે તે દાનમાં
શું આપી શકે, એમ વિચારી માલગીયછ
કાળાની કાંઈ ન વાત ન કરતાં છીક્યા. દર-
વાને વળાવવા આવેલા રોકે માલગીયછને
આગમનનું કારણ પૂછતાં માલગીયછએ તે
હાલુ, તત્તલ રોકે તેમને આંદર લઈ નહ પા-
વનર રૂપિયા આપ્યા. આથી અચરજ
પામી માલગીયછએ પેલા દીવાસળીના
પ્રસંગ વિષે પૂછતાં રોકે હાલુ, 'પ્રસંગ આનંદે
ઠહારતા શોભે, પણ કરકસર તો છબનમાં
દર્ધરાશોભે. એ ઠાકરો આ એક દીવાસળીનું
મુઠય સમજતો હતો તે મારી આ એકઠી
કવેલી ગિલકલનું મુઠય પણ ન સમજી શકે.'

અનેકાર્થો શબ્દ: ફેલકુંદેલ આપતી;
નવું કે પરવરણું; એરથી રેડકું; ડોળકું; રેલમાં
તાળી નહ; ફર કરણું; પાળીનો એક સાપ.

રેલને કયાં, કયાં રે શરૂ થઈ?
જાનક તા. ૧૭-૧૧-૧૯૨૫
કાન્સ ૧-૧૦-૧૯૨૮
આરિદ્રવા ૩૦-૧૧-૧૯૨૮
અમરિકા ૨૮-૧૨-૧૯૨૮
ગંગા ૭-૧૨-૧૯૩૫
રસિયા ૮-૪-૧૯૩૮
દેશાલી ૬-૪-૧૯૩૬
રોઈન ૨૪-૧૦-૧૯૪૮
તુરેસ્તાન ૪-૧૦-૧૯૨૦
હિંદુસ્તાન ૧૯૪૮
હન્નિપત ૧૯૨૫
ચોટીમાલ ૧૯૨૪

●અમર, પતંગિયું, હાલ,
માલકું ને દાથી, એ બધાં
માત્ર એકએક ન હિન્દુધર્મા
રસના આર્થા વિનાસ પામે
છે, તો માખસને પાંચ દ-
ન્દ્રમેા છે. તેના પર કાપ ન
રાખતાં તેમાં તે લીન થાય
તોતેની તો શી ગતિ થાય?
૧૭૭ (મી. ૧૯૫૧)

કહેવેનાના અર્થ: 'આંત્રી માથે નેડું'—જેના
પર કરો બેરોસે ન રાખી સાધવ એવા બિન-
નવાબદાર અમર આવી જુદાંતા માખસની
શક્તિ, શિયરતા કે કાર્યસિદ્ધિ વિષે ખાલતી ન
પડતી દોષ્ય તે દર્શાવતી આ કહેવતમાંની કપ-
મા સાથે છે: આંત્રી સ્ત્રીના માથા ઉપર રહેલું
પાણીનું જેડું નેડું બિનસલામત છે (કપાને એ
દે'શ દે તેનો બદોસો નહિ) એ અરિધર-
તા આવા દાધામાં માખસ વિષે સમજવી.

મણિત મગલ
૬૮૭૬૫૪૩૨૧ નંબર ૦૮૮૮૮૮૮૮૮૮૮૮
" ૧૮૮૧૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭
" ૪૨૩૮૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧
" ૪૩૬૦૩૫૫૫૫૫૫૫૫૫૫૫
" ૪૪૫૦૪૪૪૪૪૪૪૪૪૪૪
" ૪૫૪૦૪૩૩૩૩૩૩૩૩૩૪
" ૪૬૩૦૫૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨૩
" ૪૭૨૦૬૧૧૧૧૧૧૧૧૧૨
" ૪૮૧૦૮૦૦૦૦૦૦૦૦૦૧

પતંગિયાં ને દરવામાં જોડે છે તે હવાની
તેમના રેખ પર અસર થાય છે.

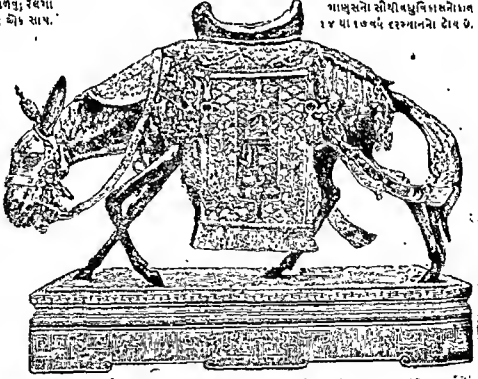
નીતી ગારીનાં વાસણે એવા પાકે
કકા આ લોદાની અબસાર, પર સીધાં મ-
વાને બદલેલાં એકાદ કાપકનો હાથોપાથરી-
ને તેના પર મૂળાથી ને કાપડ વાસણે
પાણી રોપી લેશે અને વળે વાસણે કપતી
પડી ફરી જતાં પણ બચશે.

બંજો છે? સોદાની સાંકળના મુલવા પૂઠ
શીનાભાગે ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં કયાં દતા. ●
માખસના શરીરનો પરોનો બધાર ૧૬૯૯
કરનારો ૩ કોડ છિદ્રો શરીર પર છે. ●
પીળા અમર નારંગી પ્રકારમાં બ્લુ રંગ કાજો
દેખાય છે. ●ઉંદર, જિવાત તથા મેનવાળા
હવાને લીધે ફરખે ૩૦ લાખ ૨૫ અનાબનો
આપણા દેશમાં નાશ થાય છે.

ઉંદરી જસતિમજૂરી પ્રમાણે બારતમા
૧૮,૬૩,૮૪,૮૦૭ પુરુષો
અને ૧૭,૩૫,૦૧,૮૧૭ સ્ત્રીઓ મળીને .
કલ ૩૫,૯૮,૯૧,૯૨૪ની જસતિ છે.

તદન મુલાયમ અને બારીક સાડી કે
પોશાકમાં રોઈની પિન બરાવતાં બેથાઈને
કાટવાનો ભય હોય તો પાછળના આગ્રમાં
રડું પૂરક રાખીને તેની સાથે સાડીનાં
પિન બરાવવાથી નાંક ફાટી.

માખસનો સોથીવધુવિશાસનોકાલ
૧૪ ધા ૧૭ વર્ષ દરમિયાનનો દોષ છે.

કલાલિસા: જે માત્ર ખંડિયા નહિ પણ સાધન, પણ નવાનીઓએ કમગરમેર એ માટે ફેટલું રોબન કર્યું છે.

સરતું સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલયનાં નવાં પ્રકાશનો

આરોગ્યની બારમાસી : નીચી રહેવાની સારી રમજી અને રોગોમાંથી બચવાની સારા કામગીરી બનાવતું સર્વેશ કમ્પેન્ડિયમ પુસ્તક; લેખક : મેઘ પ્રાગજી મોહનજી રોડી, ૧૮૦૦. શાકભાજી અને બીજાં લેણાં : બાગબાનીના આયોગ સાથે ધર પૂંની સામ્રાજ્ય વાવી લેનારા 'ડિયન ગાર્ડન'ના ફ્રાંસીસને કમ્પેન્ડિયમ બંધી આપતું પુસ્તક; લેખક : માર્કેટસાચ શિવમદ્ ગોસ્વા, ૦૦૪૦. વનવનકામાં વસનારા : અનેક ભૂમીતાં છતાં જેને વિષે હકીકતમાં આપણે બહુ જ ધ્યાન લેવાની જોઈ એવાં પ્રાચીનપણે પરિચય કરાવતું પુસ્તક; લેખક : પ્રદ્યુમ્નરાય કંચનરાય દેસાઈ, ૦૦૧૨૦. જમનાથપુરી અને ચોરિદ્વાના પુરાણન અવશેષોને પરિચય આપતું વિદ્વાન લેખનું સચિત્ર પુસ્તક; લેખક : મોખીલાલ સેઠિસર, ૦૦૧૦. ગુજરાતની કમ્પેન્ડિયમ એક આપણું વિદ્યારાજ્યોનું લેખક : હીરાલાલ કાશીભાઈ કાજી, ૦૦૬૦. રીમત સંકેતવાચ્યનું જીવન અને માર્ગ શાખાનું પુસ્તક, ૦૦૧૦૦, સોઈબાબાનું ચરિત્ર તથા ભાષ્ય પ્રમંડી, ૩૦૦૦. બેનવા લેખક : વાગનરાય પ્રાજ્ઞાસિંહ પટેલ, શ્રી ચંદ્રીપાક : રતિજ ગુજરાતી અનુવાદ સંદિત; લેખક : સંકેતપાવેલી, ગંધારી, ૧૦૪૦. ચેતસંગ્રહ : ચિત્રશાસ્ત્ર અને આનંદપ્રસિદ્ધિના કૃતિઓ; લેખક : જી. મગનરાય દલિભાઈ વ્યાસ, ૦૦૬૦. કેપ્ટને કલેક્ટરો નાહિ : ધર, કુટુંબ અને સમાજની ક્ષતિઓ પર કરાણ કેન્સાં ફ્રાંસિસ નાંધીના નાટ્યો; ૧૦૪૦. સુશીલાંબની વાતો : શાન માથે અમીત આજવાની બાલકોત્તર વાર્તાઓ, સેપાલિટા : જ્યેષ્ઠ

અરોહ કાજી, ૦૦૬૦. બાલકોની રીતભાષ : ભારતીય સંસ્કૃતિને અનુકૂળ રીતસાત અને રહેણીકરણી રીતજવતા, બાળકોને અપાવના પાઠ્યલેખક : રોગામાત્ર બારસર, ૦૦૩૦. અમારા સાધનકારકો : એક બાલકોત્તર સચિત્ર વાર્તા, લેખક : જાદુભાઈ બટ, ૦૦૬૦.

ધર પ્રકાશનો

સર્વોદયનો સિદ્ધાંત : તમારે મારેના કાર્યક્રમે બેંગલોર પાવામાં રહેલા આદ્યોમિ અથાત આપતી પ્રિસિદ્ધ પ્રકાશક : નવજીવન સર્વાલય, અમદાવાદ, ૦૦૧૨૦. આદિતક : આદી હાલર વરસ પ્રદેશના બારવના અિતકાસિક પટપર શ્રી સને ગુરુજીએ આદિપ્રેમી માનવતાની મામિક કથાને અનુવાદ; કરનાર : જ્યેષ્ઠ પરમાર, ૩૦૦૦. અનુભાષ : 'અર્થો' ઇતિયદ'ની 'સિવાસ માનર'ની કથા પરથી શ્રી સને ગુરુજીએ લખેલી કથા; અનુવાદક : સુરસાગરેન દેરાગર, ૨૦૦૦. મિયાં કુસુમી : પાંચ વાગ્ય : આબાદજી સોને મિત્રેય આનંદ આપતી કિસાંબના દારૂગમય પરાક્રમેની કથાઓ, લેખક : જીવરામ ભેળી, કરનાર ૦૦૧૨૦. સોનેના પ્રકાશક : ભારતી સાહિત્ય મંડલિ, અમદાવાદ, જ્યેષ્ઠ યોગેય : ઇ, સ, ૩૫૦-૪૦૦ માં સતતજ અને અંબલદિમાવધની વધારે વિરોધાતેલ પોષેય મનુશાસ્ત્રની આગ-પાસ ગુંધાએટી રાહલ, સંકેતવાદનની અિતકાસિક કથા; 'અનુ-નાદક : જ્યેષ્ઠ પ્રકાશક : આદી પુસ્તક બેઠાર, સાવળક, અમદાવાદ. ૩૫૦-૮૦, અપકારાનું વલકેય : પરમાણુથી મોટી ભક્તિ કુપીના અવકાશનું રહેણીકરણન કરઈ સરજ અને સચિત્ર પુસ્તક, લેખક : જાદુભાઈ મુશાર : પ્રકાશક : તારક મંડળ, આમંદ, ૧૦૦૦.

પેટ ભરીને જમો !

ગેસાહર પિલ્લે : જોસ અડવા-યેલા, બાટી, વાડુ, રાજ. યેરમાં પચનનું શુંવારું, મેદાસિ, ઝોળી બજા, આપા પળી પેટનું ભારે થતું, અમારમજુ મળી ભાટીમા મુંગરો, યા-વટ, મેલો, જોદાકાર, પદપીરેશન, બ્લડ પેટાર, અમજન માં અચાંતિ, લોધ ન આપની, રસ્તની દુકાન વધેરે દરે કરી દરત હમેશાં નિયમિત સાધ લાવે છે. અત પાચન કરી બજાકડીને લગાડે છે. શરીરમાં ફોટી વધારી શક્તિ આપે છે. હીવર, બરોળ, આંતરડાં તેમજ પેટના કોઈ પણ રોગ માટે બીનહારીક ધંધાજ છે. કિનારી શીરી જોળી ૫૦ રૂ. ૧૫૫ : મેદા રી શી જોળી ૧૫૦ રૂ. ૧૪

ની. પી. પી. મગાવના નમનગર હખો :

હુમ્વાનુપાન ક્રામેસી, ૧. નમનગર (કાઠિયાવાડ).

અમદાવાદ-નંદિત સાહબી કંપની, નવુ દરવાજા.

મુંબઈ-નીજી બપ્લે કંપની, ૭૬, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.

સુરત-સી. એન. પ્રપર્મ, કમ્પીટ.

વડોદરા-એ. જોષની કંપની, રાજપુરા.

જાગ્યામાસ-જાગ્યામાસા રોડે, પો. બો. ૧૪૪.

પોસ્ટની ટિકિટો

આપ પોસ્ટની ટિકિટોને મંચદ કરો તેજાએ ટિકિટો અને તેને લખતાં સાધનોની લેણદેણ કરીએ છીએ. આપને શુ યેલેઈ ટિકિટો, તેને ચોટવાના માઈદસ. અલખેમા, હેલેમા, તેને લખવું સાહિત્ય, અને બીનું શું ? ટિકિટોના ફોટાને દેસ-પરેરેના બિલોને અમે આજ દેસક વર્ષથી એકધારી રોજ આપી રહ્યા છીએ. તે સોમાં આપનું નાગો પછાકમેરવાની આગે તક આપેરી ? આપને પૂરો રાતેમ અપવા અને પૂરી કાસિસકરીશું. લખો ત્યારે, આપને અમે કઈ ભલુની રોજ આપીએ ? આપની કોમળખાણ આપવા વિનંતિ છે.

ઈસ્ટર્ન ફિલાટેલિસ્ટસ

એ. પી. એમ. એસ. પી. એ. (યુ. એસ. એ.), પી. ડી. એસ. (લંડન) ફિરના રેડિયોઈનિટંગ, અંબાનીઆ ગ્રેઈટરોડ, નમનગર

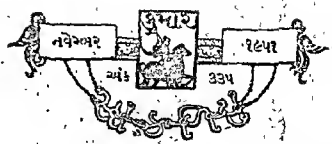
દાંત કઢાવશો નહિ

- જા દાંતનું દર્દ, દુઃખતા દાંત તથા પાયોરીઆ મટાડે છે.
- જા મોંની ખરાબ વાસ દૂર કરે છે.
- જા ચેડામાંથી નીકળતું લોહી બંધ કરે છે.
- જા જંતુવિનાશક, ખુશબોદાર તથા સ્વાદિષ્ટ છે.

સ ન ટો ન

દાંત સાફ કરવા સૌજ વાપરો.

વિગ્રે	પરિચિત શરદ પાર્વતી-ભુવનેશ્વરનાતિગ્રહાચાર્ય મંદિરની બાંત પરનું સિદ્ધ પા. ૫૪૧માં રવાન મણી	ફેડિંગ પ્રકૃતિ પટેલ પદ્મ ૫૪૧ ચિત્રકાર ચન્દ્ર વિવેકી વિરંગી મુખ્યમિત્ર ચિત્રકાર એ. પી. રાન ૨૨
દાંતો	આ કોણી મિલન માણી ને પલ પલ યાત્રા અત્રેએ	સુન્દરમ ૩૬૫ રાજેન્દ્ર રાહ ૩૬૫ સુધર્મી ૩૬૫ જ્યંતીલાલ દવે ૩૬૫
અનિત્ર	પાસસેલસ બાંધ અદિચિંત [આપકમા ૨૩]	અશોક દવે ૩૬૭ ચન્દ્રવંશ ધોમનલાલ મહેતા ૩૮૦
વાર્તા	૨થી માર્ગદર્શક	લલિત પરિખ ૩૬૮
કેસો	એક પ્રશ્ન [સામાયિક વિચાર] મોડાં આંતરણી [કાયાની કસોટી-૧૪] વ્યંગચિત્રોની કલા હૅમલેટ [નિબંધિકા] ફિક્શન-સમીક્ષ [૨૫] ભુવનેશ્વર ૨૫. ડૉ. કરિષ્ણાદ દેસાઈ	પ્રણીત મહેતા ૩૬૬ ડૉ. શિવપ્રસાદ વિવેકી ૩૬૬ જ્યંતીલાલ પટેલ ૩૭૨ પ્રભુલ ત્રિપાઠી ૩૭૭ ૩૫૨ ડૉ. મોગીલાલ સારોડસરા ૩૮૦
વિદ્યાગો	સુભાષિત [૬] પેળાની એન્ડ-ઉપાંગ ૨ પરમીસ વર્ષ પહેલાં પત્રચિત્ર વિભાગ મધુકરી વરિષ્ઠિયું [માસમાસનાં પંખી-૭૦] આ માસ ઉલ્લાસમાં [અંખિતવિરોધ ૨ ઉલ્લેખ પાનું	રતનભુષિણ ધોમરણ ૩૬૬ ૩૬૪ ૩૮૩ ૩૮૨ ૩૬૩ ૩૮૩ દેમચન્દ્રાચાર્ય ૩૮૮ ૩૮૬

કોઈ એકરિમક કાઢેલે એક મેરડો ન થયો હોય તે 'કુમાર' દર માસની ૧૫મી તારીએ જાહેર પડે છે; એટલે તે અસ્પર્શમાં એક ન થયે તે। તરત તેની ફરિયાદ કરવી. અસ્પર્શને શ્રમ થએલા એકોની ફરિયાદોને, આમારી પાસે નહીં હોય છે ત્યાં સુધી તે પહેલેથી જળવાનો અને પ્રયત્ન કરીએ છીએ, પરંતુ એવાં શ્રમ થએલા ઠોઈપણ એકો સરપાઈ કરી આપવાનું કમું બંધન અમારે માથે રહેતું નથી

કુમાર કાર્યાલય વિમિટક તરફથી તેની, સુદક્ષિણે ને પ્રકાશક: અયુરુદ્ધ શિવપ્રસાદ રાવલ સુદક્ષ-પ્રકાશનવાસ: કુમાર મિન્દરી, કુમાર કાર્યાલય લિ., ૧૪૫૨ રાયડગ, અમદાવાદ વાર્ષિક લગભગ ૧૧, ૧૫૫૫૨૨૨માં ફા. દસ અપવા ૧૦૦ ૧૫; છુટક તકલમા આના કુમારમાંનાં સર્વેલ આજીવિ વિગ્રે અને ફેડો દોપીરાઈથી રહિત છે

મુંબઈ જઈશ ત્યારે—

અમો દરેક જાતનાં ઔષ્ણો જનારીએ છીએ, છતાં ય સંખ્યાબંધ કુખનીઓનાં હૃદયોઈમ મંગારી અનુભવ કર્યો; પણ મારી નાની ઉમરમાંથી જ ખરી પડતા વાળને કાયદો થયો જ નહિ. તે તો બરહત અને સફેદ થવા લાગ્યા. પરંતુ એક દિવસ અમારી ઔદિસમાં આવતાં કેટલાંક પેપરોમાં રામતીય યોગાશ્રમ, દાદર (જી. આઇ. પી.), મુંબઈ-૧૪૦ રામતીયે આહ્વાતેસ (રેસિપેસ નં. ૧) રજિસ્ટર્ડ, મેડિકેટ્ડ માટેના લેડિના અભિપ્રાયો મારા વાંચવામાં આવ્યા અને તેથી તેનો અનુભવ કરવા મારું મન લાલચાયું.

મેં એક મોરી બાટલી ખરીદી. તેનાથી મગજને દંક મળ્યા. વાળ ખરતા અટકી ગયા. વાગ મુંવાળા અને કાળા થયા. આ અપેક્ષા જોઈ મને આનંદ થયો અને રામતીયે આહ્વાતેસ (રેસિપેસ નં. ૧) ઉપર મંપૂર્ણ વિશ્વાસ આવી ગયો.

અમે ખુદ હૃદયોઈમ જનાવનાર હોવા છતાં બીજાની પ્રશંસા કરીએ છીએ. તેના યુગ્મની પ્રશંસા ખરખર સત્ય છે. રામતીયે આહ્વાતેસ (રેસિપેસ નં. ૧) મામે કોઈ પણ તેજ ટકા શકે તેમ નથી.

તેમોરી બંધુઓને મજાગણુ છે કે તેઓ રામતીયે આહ્વાતેસ (રેસિપેસ નં. ૧) વાપરે, વેચે તથા બીજાને વાપરવા આગ્રહ કરે. કોઈ વખતે મુંબઈ તરફ જઈશ ત્યારે તેમના કારખાનાની મુલાકાત લેવાની મારી થયી જ હજી છે.

આવું કાયદાકારક આહ્વાતેસ આટલી જૂઠા કિંમતે પ્રગળે પહેં પાડવા જલ્દ યોગાશ્રમના સંચાલકને ધન્યવાદ થી છે.

(સહી)કાન્તિલાલ આરણભાઈ અમીન આશાભાઈ એન્ડ સન્સના પ્રાપાયટર તથા વસુધા સુનંધી રેકોર્ડના ક્વાનીટર ઓલિવોડા (સન્સાન)

યોગ્ય તત્ત્વવાળા

ખોરાકની તંબીના

સમયમાં

સ્વાદિષ્ટ—શક્તિવર્ધક

ઝંડુ

કેસરી જીવન

વાપરી

શરીર અને મગજ સશક્ત રાખે

ધી ઝંડુ
ફાર્માસ્યુટીકલ વર્કસ લી.
મુંબઈ નં. ૭૬

અમદાવાદના એજન્ટ : મેસર્સ લોગ્ગલાલ એન્ડ સન્સ - ૫૭ ગાંધીરોડ - અમદાવાદ

હજીયે વધુ ઝડપી...

GEVAPAN 33°

ગેવાપાન ૩૩°

... છતાં ફાઇન ગ્રેઇનવાળી

* હવે ગેવાર્ટના બધા

વિકેતાઓને ત્યાં મળે છે.

Allied
Photographics
Limited

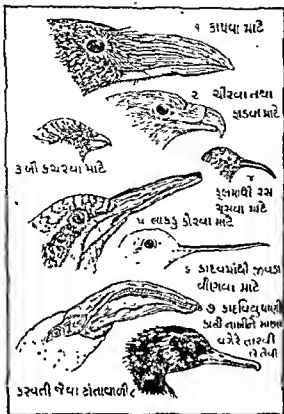
એવાઇડ-ફોટોગ્રાફિક્સ લિમિટેડ

મુંબઈ

કલકત્તા

મદ્રાસ

પંખીએનાં અંગ-ઉપાંગ : થાંથ અને પમતા ફેટલાક મકાંરે.

આ કોણ સરી આવે છે ગુપ્તગુપ્ત મુજ દેખાતો ભીતરમાં ?
આ કોણ કરી મૂકે છે યનગન સુજ લગ્યત અંતરમાં ?

આ શીતલ શાંત સુનીર ભરી,
સરિતાની યે સુખદા લલરી,

આ કોણ ધસી આવે છે મારા સુના જીવનપદમાં ?
આ કોણ ટસી ખિલખિલ એનું સુખ લે છુપથી ધૂંધમાં ?

આ કામલ કાન્ત પ્રભાતવલ્લી,
કમનીય પ્રભામય થઈ ધરણી,

આ કોણ હમી ઉઠે છે મારા તિમિરભયો આંખણમાં ?
આ કોણ અમી વસે છે મારા સુમધુર-સૂકા રસમાં ?

આ સુધન શ્યામ આપાદ નિશા,
ચમકત દામિનીએ દરી દિશા,

આ કોણ કુંડો વ્યારે છે ભરચક મુજ નમના મુંખજમાં ?
આ કોણ મને ભારે છે એના શતશતલલ અંબુજમાં ?

સુન્દરમ્

પાણી ને પલ પલટાતાં ?

ભનન

પાણી ને પલ પલટાતાં :
મનવા ! અમીમ અતરમાં ભતાં.

એક નીરનો રમતો રેલો,
ભૂજ્યો થઈ નંગલમાં ઝેરો,
પહાડ, ઝાડ, શલ-કાત મળાતાં
નીર મહેરામણ ભાતાં—મનવા.

આજ ઊગી મઈ કાલ થવાની,
પાંકડી પાંખપરે ખરવાની,
ખાતર થઈ ખુરાઓ બદલાયા
જીરણ સજીવન યાતાં—મનવા.

સીમિત સીમા સંભારે મજાણાં !
જલજલનાં ભૂજવાં જલજરણાં
સાધુ જળનું એજળ જલધિ તો
વિચરે : બેહુ વાતાં—મનવા.

સુધાંશુ

(૧) આ તો સમજવલું પડે તેવું નથી. (૨) જુદેજુદે મારે રહેતાં પાણીનાં વહેણ પરસ્પરને મળી ગયા પછી તેમાં કોઈ ફેરફાર ન રહેતાં તેનાં અણુએ અણુનું એવું સાચુભાવ માથે છે તે તેનાં દેહ, મતિ, મોહ, તરંગ, જમું એક જ બની રહે છે; જે છુટીછુટી રિસાતાં તે જ એકજ પાનનાં તેમના સંગમથી વધુ જાણી તેજ બને છે; તેમ આપણાં હૃદય પણ એ... (૩) ભનનમાં પાણી અને પલ (સમય) બંને પલકાઈને નમે રૂપે વાકાનિતને મારે અનંતમાં નિહાળ થાય છે તે દશાંબુ છે—નાને રેલો ભૂજ્યો રૂપે વહેતા સમુદ્રમાં બદ થયે છે, આજ ભરીને માલ જતી ભય છે, આજની પાંકડી પાંખખરમાં ખરીને ખાતર બની નવા રૂપે ખુરાઓ બદલાયે છે, એમ એકે પોતે પોતાની મર્યાદા સમાધી નિર્મિતિને ભૂજ્યો પાણી પ્રસરતાથી વહેતાં અનંતમાં લય પામવાનું છે એજ પ્રણેશું છે. (૪)માં લોકભાષા ને લોકભાષા બંનેનું સંચોટ બળ પ્રસંગીય છે.

કવિતા (અનિયતકાવિક) માટે મેં આ અલગ માંડ્યા છે તેની પદોંચકે પત્રો લખાઈ નહિ, જહાર પડે આ પાના પર ખબર આપાઈ મોકલાયો.

(નવેમ્બર ૧૯૫૧) ૩૫૨

નવેમ્બર
૧૯૫૧

મિત્રન

વસંતનિધન

જે મિત્ર મારાંયથી જે જલનાં વહેણ
આવી માર્યાં, પછી ન કોઈ ફેરફારેલો.
સાચુભાવ કેવું દલનાં આણ પમણું,
ત્યાં એક દેહ, મતિ, મોહ, તરંગફેર.
વધીથી હો સમર, આતપથી મહીત :
એઓધિ કે રણમર્દી પણ નેમ લીન.

ને લિન ને દિશ થકી પ્રગટેલ તેજ
ભેળાં મળે, મિત્રન ઉભવલ શું વિશેષ !
(ત્યાં દીપ્તિમંત કૃષ્ણમાં નહિ કોઈ છાયા
આછાં ચ તે તિમિરની વરતાય મહેલ;)
એવાં પરસ્પરતાણું ઉર એક થાય,
પીંધાઈને પણ અકુટિત પાર ભાય,
જો, આપણે પ્રિય ! ઉરે જલ નેમ આરં,
ને દિપ્તિનાં વિષુલ તેજ વિષે અખાધ.

રાજેન્દ્ર શાહ

અણેખે

દોહડા

તરફર તરપિડી કરે, માગણ મોંધો થાય;
લખાડ આપે વાયદા, (ઓ) ત્રણે અણેખે ભાય;
આશાનું અલકપણું, આશિતાની અરણાઈ;
મતલબિયાની મિત્રતા, (ઓ) ત્રણે અણેખે ભાય.
ભૂઈ વાકીડું કરે, વંધ્યા હાલોં માય;
દાસી ફરે દમામથી, (ઓ) ત્રણે અણેખે ભાય.
મહાજનિયો રમકો અરે, ખાણ પાંકડી ખાય;
લાંબણ વહુવારુ કરે, (ઓ) ત્રણે અણેખે ભાય.
કાળજી સારે કરકશા, ઠોંગી મંખા નડાય,
ટીકાં તાણે તરકડી, (ઓ) ત્રણે અણેખે ભાય.
નાટકિયો રાજા બને, વેરાગી વળ ખાય,
કોષ કરી પામર વહે, (ઓ) ત્રણે અણેખે ભાય.
જાંચતીલાલ દવે

રમી માર્ટર

જ્યારે કંઈક ગુમાવીએ છીએ ત્યારે જ કંઈક મળે છે

૨૬ ઇલાનું પડિલું નાગ તો હતું એનું નેમચંદ, પણ એ નામે એને જોલાવાનારની સંખ્યા આંખળીને નેટે ગણાય એકલી જ હતી. જોખળીનાઓમાં એ 'રમી માર્ટર'ના નામે જ ભણીતો હતો.

નેમચંદ પચ્ચાસ સત્યાગ્રહી સર્વેના કાંડેડા યુગલ હતો. દંડર-ગોળિયેટમાંથી ભણતરને સલામ કર્યા બાદ, બીજા દુવાનો જ્યારે નોકરીની શોધમાં હોય છે એ પથે તેનો અવસાય માત્ર 'રમી' રમવાનો જ હતો. એમાં તો કઠણના કલાકો ગાળી શકતો. છતાંનું પથે જ્યારે 'રમી' જ હોય એમ એ પતાની નેટા જિરસામાં રાખી ફર્મા કરતો.

પતાં રમવાનો એ નાનપણથી શોખીન. ક્યારેક સતિયો, છકડી અને એવી નિર્દોષ રમતમાંથી ફોક રખડુ, એકસાએ સાથે એ તણ પસે પછુ રમી લેતો. પણ 'રમી' તો એ શહેરમાં આવીને જ રાખી. અને એ રાખીયા પછી એને એના એટલેક રસ આવી ગયો કે ગમે ત્યારે એ રમી રમવા તૈયાર રહેતો. કાંતેજા પછુ ફોક નોકીદાર શોખી, એટેન્ડન્સ આપી, બહાર નીકળી બાગમાં બગીચા પડતો. એ હમીશા 'જસ'માં જ રહેતો અને 'જસ'માં પણ સારા એવા પાંદડા લેતો. કેટલાક રોટરન અને ચોપાટના પેલાડીએ એમ આજીવનકે છતે જ, એમ નેમચંદ પણ આજીવનકે જસમાં જ રહેવાનો.

એમાં જે એક વાર જ્યારે નેમચંદ એના લેવા જ રમી-રસિયા એના સાથીદારને ત્યાં આવેલા ફોક મેસા વેપારી સાથે બેસી રૂબિયે જાતી રમત રમી અને રમત બંધ થઈ ત્યારે બારેસા બારેસા જોગણતરી સંપાદન પછુ જસ લઈને જાયો. ત્યાર પછી તે ના બધા મિત્રો, નેમચંદને સંબોધાએલા પેલા ફોકના સમઠો 'તમે જ રમી માર્ટર છો, રમી માર્ટર'માંથી રમી-માર્ટર પછી લઈને એ જ જવાનાથી જોલાવા લાગ્યો.

આ 'રમી' રમનારાઓની પણ એક મઝા જ હતી. એમાં રમી નાતપણથી આસિયત પ્રમાણે જવાનમચસવતા. મેહાનને એની ખૂબ હાજરી થતાં મનમાં કે ન લાવવાની અને જરૂરી સી માટે સીનેમા કે નારતાને ખર્ચ કરવાની આદત પડી સી 'બાદશાહ' કહેતા; ફાટી-તો ખર્ચ બચાવવા બાદર કે આગસમાં પણ ફાટી અડધાડિયે માંડ બોલાવતો જગતના 'અકસ'ના નામે ભણીતો હતો; જિરસામાં છૂટા પેસા ન હોવાને કારણે આના અને એ આનીએ માંમલોતે આપી હેતો જગુ 'જગડુ શા'ના નામે જોખળાતો; બલવેતને તેના સડિયા રમવાય થા જમેલા સરીરને લક્ષમાં લઈ 'લીર' કહેતા. છતાંનું 'ટોલ' કેમ કહિતો એ તો સમજાવ પછુ નહિ; સુનિધાને તો...

પછુ આનાં વિચિત્રિય જવાનીથી જવામિતે લગમમ એકે એકને જાણ હતી. પહેલાં તો બનતા સુધી રમી કહેને ઘેર જ રમતી; પણ નેમચંદને હવે એમાં મગજન આવતી, એટલે એણે એક સારા બાદશાહના રૂમ સાખી એને ચોડાપણા વિનયરથી રાજગારીને ત્યાં એક 'હજબ' રવામી હતી. રોજ રહેતે બારેસા સુધી, મન ફાંચે ત્યારે બધીર, રિવારે તો સવારે પછુ, જરૂરતે જ્યારે પછુ જવનુ જનુ એના થઈ જાય ત્યારે ત્યાં રમી રમતી.

અંદરઅંદર તો તેઓ એક આને પાંદડા જ રમતા. પરંતુ નવા આવેલા ફોકો સાથે, કાગડાન એગે આવેલા રમી-રસિયા વેપારીઓ કે જેનાસરો સાથે મોટી રમત જમાવતા.

પછુ નેમચંદ તો મરે, ત્યાં 'મરે' રમી નાખતો. એને તેડવા મિત્રો ઘેર આવ્યા હોય તો ચા તેયાર થાય એટલી વારમાં પણ ગુડ (નેવેગર ૧૯૫૧)

એક એ રમત એલી લેતો. અરે, ક્યારેક તો 'દાંમાં'ના વાહનમાં પણ એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જતાં સુધીમાં જોલાવા આવનાર સાથે એ રમી લેતો. એના મનથી મિત્રો એનો આ રમી-શોખ નિહ ઢસતા અને ફોક તો કહેડું 'આને તો યમદેવ તેડવા આવે તો તેને ય કહેવાનો કે 'મને લઈ જતાં પહેલાં એમણે જોગણ તો રમી લો.'

નેમચંદ બીએ કે જ કાગડો ન કરતો. રાત્રીમાં એ એક ફર્મામાં જોડાયેલ હતો અરે, પણ જેતલુ દિવસમાં જ કંટાળીને છાટી લીધું. ત્રીસ કે એકત્રીસ દિવસના હાંબા માત્રા પછી આખી સાડ રૂપરડી મળે એ જમાલ જ નેમચંદ માટે અપમાનભર્યો અને અસહ્ય હતો. એના સાડ રૂપિયા તો ક્યારેક તે એક જ દિવસમાં હડાડી હેતો.

ન માની શકાય, પણ તે છતાં હજીકત હતી કે 'રમી' એ જ નેમચંદનો જ્યવસાય હતો. શહેરમાં નવા આવેલા રમી-શોખીન વેપારીઓને એ કીડાં ખેંચેરી નાખતો, ને મિત્રો સાથેની નાની રમતો-માંથી પણ ખર્ચ પૂરતા પેસા તારતી લેતો. સિનેમા અને ટેલિવિઝન હડાડતો પણ પુષ્કળ. ક્યારે જવાની લાલ્ચે લલમમાં ખાતી ચડતા જેનાસરો, કાંચેનિધાને કે વિદ્યાર્થીઓને પણ એ ફોરા ન મૂકતો.

દાંમાં એ કમાતો પણ સાકં અને ખર્ચતો પણ ધૂરથી. જેમ ફીચર, રેસ કે રુટા પર જ ફેટલા છતાં જનુલરના હોય છે એમ આ રમી પર જ જનુલર રહેતો—જનુલર તો માટે રાખાતો. એના તણ રમના નાનકડા બહાને એણે ફેકડરીને રાજગારી હતી. રડિયો-માગ, ધુરસીઓ, ટેબલ, ટેલફોન, કળાટો, પલંગ ઇત્યાદિથી મોતી-ને જિરસાના રમાલ સુધી એની બધી જ વસ્તુઓ કીમતી રહેતી.

ખૂબા ધારતા હતા કે એ પરધેયો એટલે રમવાનું જોણું કરી ફોલ રિવાર ધંધો કરતો. કે નહિ તો બહાર રખડરી તો જોણું જ. પણ ના, પાસુવા પછી પણ નેમચંદમાં જે જ આસ ફેર ન મડતો. કમાલ જતા ત્યારે એ પહેલાં મિત્રોમાં જ ખર્ચો નાખતો તેને બાદ્યે તે બારેસા સુધીના માટે એટ લઈ જતો. એની સુધર અને સુધરી પતાની મળવા માટે એ જાણ જ ખુસ રહેતો, અને ક્યારેક તો બોલી લેતો: 'આલ, આજ તો હું કહે એ કહે લાખી આણું.'

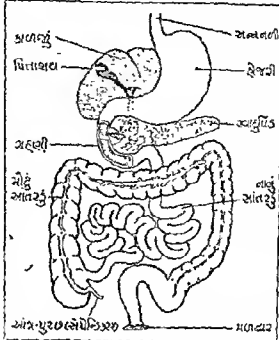
'તમે થતો ના.' સુશીલા હસતી: 'મેસા બગવાન આજ' માથે એ આણું' કહે' મવાન

તેમચંદ પણ હસી પડ્યો

મોટાં આંતરડાં

નાનું આંતરડું જગણી રૂબ આમળ પછે, થાય છે ને ત્યાંથી મોટું આંતરડું (Colon અથવા નળ) સાડ થાય છે. ત્યાં આમળને મોટા આંતરડાને મૂકી જેટલા કદનો અમળામ બંધ ફેરવળી લેવો છે. એનું નામ આંધાન (Caecum) મીકમ). આખા મોટા આંતરડાને આ પહેળામાં પહેલો ભાગ છે. (લુંછો નીચેનું ચિત્ર)

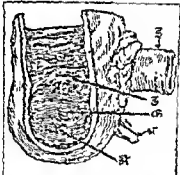
આપણા (મનુષ્યના) દેહમાં તે આ અવયવ જગમળ નિષ્કપેશી છે; પણ ધાસ પડે જગનારે થાય, સસલાં આદિ પ્રાણીઓમાં તે મોટા કદનું, ને વિશ્વક પડુઓમાં તદન નાનું હોય છે.

અને મળપ્રદેશ

એના પોતાનું માં સદા છાણુઓ રહે છે. વિવિધકારક પદ્ધતિ ૩૩ પદ્ધતિ પણ હોય. એમના કાંધેથી જ આંધ-પુષ્કમાં રોલો આબના કદે છે. આમ થવા કસાયત્વ ત્યાંની રચનિક રાગ-ફામતા (કામ સાથે જગનાની સક્તિ—motility) પેદા થાય છે. છતાં પણ એ એપેન્ડિક્સાઈસનો દુગમે થાય તેા તેા પળી જાણું કે ફેમના દવાલુઓનું એક વધારે છે ને આખાં શરીરના સોજા એ છાણુઓની સાથે સદા આંધપુષ્કની દાર થાય છે.

એપેન્ડિક્સાઈસનો વાગ એકે આંધપુષ્કનો ફેલો એ સોલો ફેમ-

લેખક - ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી

કાળી બાણ: નાનું આંતરડું જગણી મોટા આંતરડાને થયે છે તે બાણનું આસિખન, જ આંધાન-મૂકી જેટલા કદનો મોટા આંતરડાને પહેળામાં પહેલો બંધ ફેરવળી લેવો ભાગ; જ એપેન્ડિક્સ-આંધપુષ્ક (મુઝો જગણી બાણ મોટું કદ કહેલું ચિત્ર); ક આંધપુષ્કનો આંધાનમાં પુષ્કતો છેડા; ક નાના આંતરડાને મોટા આંતરડામાં પુષ્કતો છેડા; મોટા આંતરડા સાથે જોડાતો નાના આંતરડાને ભાગ.

અત્પણુ મારે આ અવયવની મોલખ ખાસતો એ મારે જરૂરી છે કે એના નીચડા ભાગમાં એ પુષ્કી એનું આંધપુષ્ક (appendix એપેન્ડિક્સ) જોડાયેલું છે તે એક ફેમનું ફેમન છે. મળાપીડાપણે અને કદીક છપ્પેજી નીવડતો 'એપેન્ડિક્સાઈસ' નામનો બર્ધિ એ જ આંધ-પુષ્કમાં થઈ આવે છે, અને તે મારે લાખડતોખ રક્ષકિયા કસાયત્વ પડે છે એ તેા દબે ધણીની જાણીની હજીત છે.

છાણુઓને ધીમે જ આવે છે. ફેમનાં સખત બી, ગળાં વલાખ કે ગમડવાના આખાં જગાંઓ બી, મુખપ મલોહા મળની કાંસીઓ વચેરે આંધપુષ્કમાં આવે તસય છે ત્યારે તેની મળાસ રાગ જીવરડાય કે થયાય છે. આથી ફેમના છાણુઓને ત્યાં—નેની કીવડમાં પેસ-વાનો મોઠો મલે છે; અને એ છાણુઓને જોડાતી વંડુઓ સાથે ખળવાન નીચકેવળી પડે તેા આંધપુષ્કમાં રોલો આવે છે. કદીક તેમાં પાક પણ મરે છે, અને ત્યારે મળાપીડાથી એપેન્ડિક્સાઈસનો દુગમે થઈ આવે છે. એ કસાયત્વ સાંતરમાં પેદાઈ ફેમની અસપાસ વાટ થતો હોય એવી અસપાસ આંધ છે, કે, અમુક વખત પળી, પેદાના જગ્યા ખુદામાં આવી વિચર થાય છે. સાથે સાથે પણ હોય છે; પરંતુ કસાયત્વ હોય તેા પણ એવના-એકીખયસ હોય છે; મળા પળાવેલો.

એપેન્ડિક્સાઈસ

એ આંધપુષ્ક, એમાંની સાથે એપેન્ડિક્સ, કાળી કસાયત્વ અમળાથી પણ પાતળો આંધવેશીનો હોય છે. તે અંધથી પોરો હોય છે અને તેનો અંધરો છેડો આંધાનમાં લપડે છે. એની લંબાઈ હોય છપ્પથી આંધ અજિયાર થીય જેટલી હોય કદે, પણ સમાપાણ-નીતે તે જણથી ચાર દબે લાંબું હોય છે.

ધણુ મારે છે કે આ આંધપુષ્ક માણસની રક્ષકિય વર્તાઈ કસાયત્વ અમળાથી પાતળો એક નિષ્કપેશી અવયવ છે; જ્યારે કેટલાક કદે છે કે તેના કસાયત્વ મોટા આંતરડાની આંધુઅન-કસાયત્વ કસેખન પામે છે. પણ એટલું મરે કે એ આંધપુષ્ક, મળામાંના ડાંખાંથી પેડે, મોટીમાં ફેમખાંધક થાય કદે છે. ટાંખાંધકની જેમ જ, પુષ્કત ઉમરનાં માણસોમાં આમાં પણ પુષ્કત પ્રમાણમાં હસીતંવુઓ હોય છે.

એપેન્ડિક્સાઈસ કોઈ પણ કમરે થઈ આવે છે, પણ ખાસ કરીને મળાપ્રદેશમાં અને તેમાં જ એી ફેમનાં પુષ્કવર્ધમાં સામાન્ય છે. આમ તેા કસાયત્વ કાણુ બાણુ દોની, પણ ફરી તે ઉચ્ચ રચાય પડે છે ત્યારે પેદા જ કસાયત્વમાં પ્રાપ્ત પણ મરે છે. મળાપ્રદેશમાં ફેમનાં ટાંખાંધકમાં આ ફેમનું પ્રમાણ વધુ હોય છે. આમાં કાણુઓમાં (૧) કાંબા: વખતની કાળિયાંધક (પુષ્ક કાળ) (૨) ફેમનાં ફેમનાં અને તેને બંને મોઠાનો તથા આંતરડાનો મેષ (૩) વધારાની કાણાંધકની

બિરાક પેટમાં બિરાવાની રેખાથી ઢોળવી અને આંતરડાનો રહેતો કામળી સોનો અને (૨) વધારે પડતો માંસાહાર.

મોઢું આંતરડું: નળ

નળીથી છ કૂટ લાંબું મોઢું આંતરડું પેટમાં આવી ઊભી બને વિશાળ સીંધુ ગોઠવાયેલું છે. તેના ચાર વિભાગ પાડ્યા છે: (૧) ઊભો નળ (૨) આડો નળ (૩) ઊતરતો નળ (૪) મળાશય અને ગ્રુદા.

અંધારથી શરૂ થઈને આ નળનો જે ભાગ ક્ષેત્ર સુધી જાયો ત્યારે તે તેટલા ભાગનું નામ ઊભો નળ. ત્યાંથી કાબા દાંધે વળી કાબા પડખે છેક બંદોળ સુધી પેટમાં આડો નળ ગોઠવાયેલો છે. અહીંથી તે નીચે વળી પેટમાં ઊતરતા નળ રૂપે ઊતરે છે. તે પછી પેટમાં રહેલા આ આંતરડાના છ ઈંચ જેટલા છેલ્લા ભાગને મળાશય કહે છે. એ મળાશયનો છેડો આપણી આગળની સપાટી ઉપર ગ્રુદા વાટે ખુલે છે. આમ, આખા અન્નમાર્ગનાં બે દ્વાર પડેલા છે: એક આપણું મોં ને બીજું ગ્રુદા.

ગ્રુદાધાર નામે સંકાયક માંસ પુરતો આ ગ્રુદા સખતરીતે બંધ રહે છે.

નાનું આંતરડું, અધારથી જરા કપરના ભાગમાં મોટા આંતરડામાં પ્રવેશે છે. આ પ્રવેશમાર્ગે પડારથી રસાયેલો છે. કોઈ કુંજરાની વાંજીચુકી અને વજાવા હેલી કેડીએ નીચે ઊતરવાનું હોય એવો નાના આંતરડાનો પ્રવાસ એવો બેડતો આમરસ નાના આંતરડાના આ ઉપા પાસે આવતાં સુધીમા તેા અર્થ-પ્રવાહી બની નય છે. સહેલાઈથી પચેલા પદાર્થો નાના આંતરડામાં શોષાઈ ગમેશ હોય છે. માત્ર ત્યાં નહિ પચવા પામેલા તેમજ ન પચે એવા ભાગી રહેલા ૧૦ આ પડારના ધારમા ઘટ અંધારમા આવે છે.

ઊભા નળમાં એ આમરસને ઢલે જાયે ચડવાનું હોય છે. આખા અન્નમાર્ગમાં બિરાકના પ્રવાસનું સૌથી કાણ કામ અહીં છે. યુગવા-કેમ્બુના બળની વિકલ્પ થઈ આ કાર્ય પવેતાન ચડાણ જેવું ન વિકલ્પ છે. નાના અને મોટા આંતરડા વચ્ચેના પડારનું દ્વાર સાંકડું છે. આથી બિરાકને આગળ હડસેલાવાનું કાણ નાના આંતરડામાં વધે છે. આ વધેલું કાણ અંધારમાંના બિરાક ઉપર દાર્દ્રીલિક ભળ વખતે વે છે. જેથી તે ઊભા નળમાં અનાપાસે જાયે ચડે છે.

આ નળમાં આમરસ ઉપર વળી નુહા ન પ્રવારની પામન ક્રિયા થાય છે. અત્યાર સુધી તે એના ઉપર કંઈએના સ્વાદ, ગુરુદા અને આપવજીની ક્રિયાએ થઈ, જેના પરિણામે રસાવાથી ઢળી ખાંડ, ઘીડીને માથી એગાધને-અસિડા અને ચરબીમાંથી સાણ ને ગ્રીસ-રીન બન્યાં અને તે નાના આંતરડામાં શોષાયો. પણ અસાધારીએના

મળાશય અને ગ્રુદા

બિરાકમાંના એક ભત્રોના કામોંકાઈકૂટ પદાર્થો તેા હનુ પચ્યા વચરનો નરક હોવા હોય છે. આ પદાર્થો તે સેક્યુલોચ આ સેક્યુલોચ રાક કીરા આપણું આંતરડામાં આવે છે. ઘડનો લોહ, ચોખા, બટારા વગેરેમાં તે ચોરોક ન હોય છે. ઘડના આંતરડામાં પચી નય છે. પણ રાક વગેરેમાં તે વધુ પ્રમાણમાં હોય છે, જેને પચાવવા માટે આખા અન્ન-માર્ગમાં કાંઈ ગોઠવણ નથી.

આ કામરસેક અવાજો આડા પેટે નળમાં તેમની નુરી-નુરી ભત્રો લાગ્યોની સંખ્યામાં હોય છે. તે સેક્યુલોચના પરમાણુઓને તોરે છે. આ સડાની ક્રિયા (putrification) છે. એના પરિણામે રાક ને કુળોનાં કાડાં-કાતરમાં રહેલાં ચોષક તત્ત્વો છૂટાં પડે છે અને આંતરડામાં શોષાય છે. બટારા, રાકરિયાં વગેરે કંઠમૂળ અને સફરજન, ભગફળ

તથા બીને બીવાળાં કુળોની ભત્રામાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં ખનિજ કારો: જેવાં પેષક વર્ણો સમાવેલાં હોય છે.

સડાની આ ક્રિયાથી ચોષક તત્ત્વોની સાથે વાયુઓ પણ છૂટા પડે છે. એમણને-અસિડોમાંથી એમાનિયા, ખરમાંથી કાર્બન ડાયોક્સાઈડ ને પીએઈન તથા ઘીડીનેમાંથી દારૂકોબન સફાઈક વાયુઓ છૂટા પડે છે. આ વાયુઓ કૂંચબરેલા અને જેડી વધુ હોય છે. કોહન, ઉડાં, સિંચ-સાંકો, કોબેન, કાંદા, લસણ આદિમાંથી હાઈડ્રોજન-સફાઈક વાયુઓ કૂંચબરેલા વાયુ છૂટા પડે છે. વધારે પ્રમાણમાં કોહન તથા રાક ખાખા પછી પેટમાં વાયુ આડેલા, યદ્યદાત ને કૂંચ-કુખ વાગ્ટ વગેરે માય છે તેનાં કારણો ઢલે સખતરી.

સડાની ક્રિયા ઉપરાંત નળમાં અવાજોના કાર્બથી વિશમિન 'બી' અને 'ક' 'સિન્થેસાઈઝ' થાય છે. વળી આમ-રસમાં પાણી પણ અહીં ન શોષાય છે. પણ આ કામ પૂરી રીતે થવા માટે નળની લંબાઈ પૂરતી નથી. વળી નાના આંતરડાની જેમ આમાં નથી મેખાભાગની કચચીએ કે નથી શોષણ-કરેલી. પણ શોષણનું કામ બસબર રીતે થાય એ માટે નળમાં આડ્યુન-લદરી ઉપરાંત પ્રતિ-આડ્યુન-લદરી પણ થાય છે આ ઊલટી અંતિમી આમરસ ક્રિયાવળી થાતી નતો નથી, પણ વારંવાર એટલો ઘટ વહોરાય છે અને શોષાવા માટે લોના વખત સુધી રોકાય છે. દિનસમાં બે કે ત્રણ વાર નળના મોટા ભાગને આપરી લેરી સખત આડ્યુન-લદરી ઉત્પત્ત થાય છે. તેથી નળમાંને બિરાકને નમ્મો ઊતરતા નળમાં ઘસડાઈ નય છે. ઢોળવીમાં બિરાક આવે તે વખતે પણ આવી સમમ આડ્યુન-લદરી ઉત્પત્ત થવા ક્રિતભ માંડે છે. ખાખા પછી શોષની હાલત થાય છે તે આ કારણે.

અન્નમાર્ગમાં બિરાકના પ્રવાસને કમ તથા રવાન કરાવતો આવેલ: કાળો કરીને જતાવેલો બિરાક (૧) પદેવાં ઢોળવીમાં આવે છે, ન્યાં તે ક હલાક સુધી રહે છે. તે પછી (૨) નાના આંતરડામાં બાર કલાક રહી (૩) મોટા આંતરડામાં જાયે ચડે છે અને ઉપર (૪) ઊતરતા નળમાં નીચે જાયે છે તેમાં તેને લગભગ ચોવીસે કલાક લાગે છે. માણસેમાણસે તથા સંજોગે પ્રગાણે આ સમય નુહાનુહો હોય છે.

આ ખા અમ્રમાર્ગમાં ખોરાકના પ્રવાસનો સમય માણસે માણસે અને સંગેને પ્રમાણિત હોય છે. પણ સામાન્યરીતે એમ કહી શકાય કે ખોરાક હોમ્નીમાં છ કલાક સુધી, નાના આંતરડામાં છાર કલાક સુધી ને નળમાં ચોવીસથી છત્રીસ કલાક સુધી રહે છે. રોમ-વારનો ખોરાક (સવારનો નારનો ને બપોરનું ભૂખ) રાત સુધીમાં નાના આંતરડામાં આવે છે; મંજળવારના ચોવીસ કલાક સુધીમાં તે નળમાં આવી, ત્યાં પાણી શોષાઇ જવાથી થકું બની, ધીમેધીમે આગળ વધે છે, ને છ વધારે સવારના એ ખોરાકનો નિષ્ક્રય થઈ અન્ન-રોય બાગ મળ દ્વારા બહાર નીકળે છે. આ અરસામાં તે મંજળવારના ખોરાકનો લગભગ નિષ્ક્રય થઈ જશે. બચેલા નળમાં આવી ગયેા હોય છે, આ રીતે તંદુરસ્તીમાં નળ કદી બોલા નથી.

ઉત્તરતા નળમાં અનુક્રમ પ્રમાણમાં બરાબર પેદા થાય એટલે થકું થકું થઈ મળ નીચે મળાશયમાં પહોંચાય છે, એટલે અર્ધા ફરી જરા-વાની રૂંચેદના ઊભી થાય છે અને મળાશય કરવાની રૂચિ થાય છે, ફરતે ફરતી વખતે સાપારણ કરાજી—તેર કરવું પડે છે. આ વખતે ફરતે શ્વાસ, હૃદયપટનનું નીચે ઉત્તરવું, શ્વાસ ધબકાર થકું જવો, પેડની માંસપેશીઓમાં સંકોચાણ વધે ક્રિયાઓ થાય છે. આમ થવાથી આંતરડામાં અને મળાશયમાં ફળાણ વધે છે અને ફરત થાય છે.

આખું ઉપર જોઇ ગયા કે મળ એ પાચનક્રિયાને કયોરે છે, તેમાં ઉરથી તર ઠંડા પાણી ન પચેલા અને ન પચે એવા ખોરાકના પદાર્થો, પાચન-રસો, છત્રાણુઓ, ચૂના ને સોડાના કણો, આંતરડાની લીવા-લોના ખરી પડેલા કોષો વગેરે હોય છે. પિત્તરંગો પર છત્રાણુઓની ક્રિયાથી પેદા થયેલા પદાર્થોને લીધે મળને એ જ બને છે; સદાથી પેદા થયેલા બેરો અને કુદ્યમ્બરેલા વાયુઓને થીએ તેની લાક્ષણિક ગંધ કલ્પત થઇ હોય છે. પુખ્ત વયને માણસ ચોવીસ કલાકમાં છથી આઠ આઘાજ એટલા મળને (પાણી વગરનો) બાર કાઢે છે.

રોમ અનુસાર આડાની લાક્ષણિકતા હોય છે. સ્વમ્બરેક વંશ દ્વારા આડાની તપાસ કરવાનું આજના વેદકાંડે રોમનકાનનું ખાસ અંગ છે. લોહી, જળસં અને પર્વવાળા મારકાના આડામાં રોમ-જનક છત્રાણુઓ હોય છે. આવી જ રીતે લાતાના કોષામાં પણ રસના અને પ્રકારના કોષોના આડામાં અલ્પવિરસના આકારના રોમ-જનક છત્રાણુઓ હોય છે. કમળામાં આડે રાખેલી રસનો અને ખાસ મારનો હોય છે. ક્રિકા, પર્વેલાવાળા અને ચત્રીકોણવાળા આડા સંકલ્પીના હોય છે. હરસમાં આડા કપર લોહી ઇંડાએવું હોય છે, જ્યારે ટાઇફોઇડ, હોમ્નીનું ચાંદું ને હંસર જેવા રોગોમાં આડામાં નિશ્ચિત ચાંદું પતિવરત પામેવું લોહી હોય છે.

ફરત થવાનો આધાર ખોરાકનો પ્રકાર, નળની ચિકાસ, શરીર-શ્રમ અને મનની રૂચિઓ ઉપર છે. જ્યારે ખોરાકમાં સેક્રુમીક્રીક્રી બરપર આપાદાર હોય ત્યારે વિરસમાં શિ કે ત્રણ વાર ફરત કરવાનું થાય છે. એકલા કુધ કે માંસના આદાર વખતે ફરિયાજે જવાનું એવું હોય છે, કારણ કે એમાં ન પચે એવા પદાર્થો મોટા હોય છે. બપોરા પેટે પર્વે સારીમાં મળ તે જન્મા ન કરે છે. તેના બંધારણમાં માત્ર ‘જ્યવા’ સિવાય કોઈ ફેર પડતો નથી. નવા જન્મીલા બાળકના નળમાં પણ મળ હોય છે, જે જન્મ્યા પછી બદલા આવે છે. કોઈ કારણસર નળમાંથી ખોરાક કપાડાવંધ થતી જાય અને પાણી ત્યાં ન રોવાય તો આડે પાતળો ને વારંવાર થાય છે. આથી સ્વદું આંતરડામાં ખોરાક ખૂબ ધીમેધીમે અતિ કરે તો પાણીનું શોષણ વધુ પ્રમાણમાં થશે અને સખત મળ બંધાય છે, એ નાના નાના ચક્રા રૂપે બહાર

આવતાં તકલીફ આપે છે. સામાન્યરીતે માણસને ચોવીસથી છત્રીસ કલાકની અંદર એક વાર ફરત સાદું આરવો એડેડો. મળશુદ્ધિ છતાં પણ થોડો મળ તેના નળમાં રહે જ છે. પેડેતુ વધારે વાર અને બહુ પ્રમાણમાં મળશુદ્ધિ થયા છતાં વધુ નળમાં વધારે પ્રમાણમાં મળ જન્મા રહે તે તો કલ્પિતવાદની રૂચિ છે.

કલ્પિતવાદ

કલ્પિતવાદ એ આ જગાવાની સામાન્ય ફરિયાદ છે. તે થવાનાં પદ્ધતિ કારણોમાં (૧) દોષિત ખોરાક, પોષિત કરેલાં ચોખાવાન, વૃક્ષ વગરનો લોહ, ઊંડાં કે શાક વગરનાં કોળાં તથા શાક—આવેલા આવેલાં સ્ફાલકાર ખોરાક લેવાની ટેવ; (૨) ખૂટતા પ્રમાણમાં પાણી પીવાની ટેવ; અને લીધે શરીરની અંદરના પાણીની સમતુલ્ય ભળ-વણ સાથે આમ-રસમાંથી વધારે પ્રમાણમાં પાણી ચુસાઈ જાય ને; પરિણામે મળ વધારે થકું અને સુકા બને ને, જે છેવટે બંધારામાં પરિણમે છે; (૩) શરીરશ્રમનો અભાવ; ચત્રીકાળના ખોરાક ખાઇ પીઇથી પાચણે ને પાટલેથી પાચણેની ટેવવાળા બેકાડુ છપનથી બીજા માંસપેશીઓની સાથે પેડની મંતિપેશીઓ ખૂબ નળણી પડે છે; (૪) ખોડી ટેવો; જેવી કે ચાંચા વગર કલાવળે ખોરાક ખાવો, આદ-હોડી વધારે પ્રમાણમાં પીવાં, અનિયમિતપણે ખાડું, ખૂંખાં બેસવું, ફરતની ઢાંચાતને રોકવી વગેરે; (૫) ચિંતા, કષય, ક્રોધ, વેદન વગેરે માનસિક રૂચિઓના પરિણામે ખાધા બાદ પૂરવા પ્રમાણમાં પાચક રસો નહિ ફરવાથી; તેમાંથી પ્રથમ બળજી ને પછી ધીમેધીમે કલ્પિતવાદની ફરિયાદ આવે છે; (૬) વારંવાર જીજ્ઞાસ અને જીનીયા લેવાની ટેવથી આંતરડાં ચિતિત બની જન્મે એવાં તેા થઈ જાય છે કે જે રેચક દવા લીધા વિના આપમેલે મળને બહાર જ ન કાઢે.

ઉદરસ

વાંળા વખતના બંધારાના પરિણામે બેમાં થતાં અનેક ફરેદોમાં એક ખૂબ જાણીતું ફરેદ હરસ છે.

આખા આંતરડામાં લોહીની નળીઓ શોળાદારે શોષવાએથી છે, પણ મળાશય ને ગુદામાં (આંતરડાનો આ ભાગ જેમ ઊભો આવેલો છે તેમ) તે ઊભી નળાં રૂપે શોષવાએથી છે. વળી તેમાં પડેલા પણ નથી હોતા. આ શિરાઓ ક્રિકા કરતાં સ્વાભાવિક જોર કરવાના પરિણામે જોતિયા અને સખત બળાળેના વારંવાર મોગ થઈ પડે છે. એટલે સુધારના કામથી શિરાઓની રચના ન બની છે કે પ્રમાણસરથી એટલે હરસનું ફરેદ ઉત્પન્ન થવાને કલ્પન થાય છે. (પ્રમાણસરથી એ બુદ્ધિના અપરાધોથી; સમજ દોવા છતાં બેરકાર રહીને ખોડી બાળત આચરનારોથી).

લીસ-પચાસી વર્ષની યુવાવસ્થામાં (ખાસ ફરીને પુરુષોમાં) હેમા હેમા આ બાધિતિના કારણ રૂપ બેકાડું થાય. વધારેપડતું હાર્ડન જ્વસન, ગિચ્ચાદારને લીધે થતાં અછળું, ગંદાગ્નિ અને બંધારાને લીધે વિવરમાં બરાબર થાય છે તે છે ગુદાની શિરાઓ વિવરમાં જતી શિરાઓમાં દબવાની દોઈ આના પરિણામે ગુદાની શિરાઓમાં લોહીનો સંચય થાય છે, જેથી ગુદાની અંદરની અને બહારની લોહીની નળીઓ પ્રાકી અને પડેલા થાય છે. આની રીતે નિશ્ચિત થયેલી શિરાઓ તે જ હરસ, ક્રિકા કરતો વેગા થતાં આભાવિક જોરના પરિ-ણામે લોહી બરાબેલા હરસમાંથી, પાણી ભરેલી વાદળી દબાવાથી જેમ પાણી દબે છે તેમ, લોહી કૂચે છે.

કલ્પિતવાદનો ઉપચાર થેય નથી. એક વાર હજાર રેચથી કાચ થઈ જાય છે તે બીજા વખત આરોગ થેય રોગ પડે છે; ને પછી તેા કાર્યવાર થેય લેવાથી આંતરડાં રેચક દવા લીધા વિના મળને બહાર જ ન કાઢે એવાં બની જાય છે. અરે કયાય તે (અનુ-૪. ૩૩૫)

વ્યંગચિત્રોની કંલા

અ

It is the art par excellence of humanism of the world in which the spirit of man is most dominant. — Henry Bergson

હેલો! શું કમાલ ચિત્ર દેવું છે? નાંકું મોં ચોવું છે, ને કંબા કઠાડું કર્યું છે? કઠાડુંચિત્રો વિષેની આ સામાન્ય માન્યતા!

પણ માત્ર વાંકાં અંગવાળાં પાંચોથી જ, કે એની પાછળ ફેંક વક્ર કથન મુકવાથી જ કઠાડુંચિત્ર બની જતું નથી. જેમાં વસ્તુચિત્રિની મજબૂત પકડ સાથે પ્રસંગ કે વ્યક્તિના અંતરનું હાર્દ ખેંચી કાઢીને રચ્યું હોય તે જ સાચા કઠાડુંચિત્રની કાઢિમાં આવી શકે. અને એમાં જળનંદ સામર્થ્ય તથા નેષક હૃદય જોઈએ. જે વ્યક્તિ કે પ્રસંગ વિશે કઠાડું કરવો હોય તેની રચના અને સહૃદય સમજ એ પહેલી આવશ્યકતા છે. તે પછી, એ વ્યક્તિ કે વસ્તુમાં રહેલું સત્ય તેની બાહ્ય દેખાતી પરિસ્થિતિને અનુરૂપ વ્યંજનાથી ચીતરવામાં આવે છે. એમ કરવામાં તેવરતુ જેવી દેખાય છે તેવી આગેદ્યુન નહિ, પણ તેનું આંતરિક સત્ય સ્વરૂપ ખેંચી કાઢીને કલાકાર રચ્યું કરે છે. એની ચિત્રણમાં તે તે તત્ત્વોને એ અતિકાંચ, અપરૂપ, ચોડાં, વક્ર કે વિઠૂત કરે છે. જે આંતરિક સત્ય પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતું હોય તેને ચોટ આપવા, આપણે જેમ અતિશયોક્તિ કરીએ છીએ તેમ જ, કઠાડુંકલાકાર કરે છે.

કેહા અત્યંત વારતવદારી હુણ્ણુ ચિત્ર જોઈને લોકો એમ કહે છે કે 'આ ચોટલું આગેદ્યુન છે કે જાણે દંમણાં બોલશે.' કઠાડુંચિત્ર એમ 'બોલવા' કરતાં પણ વધુ—એનારને તે તે પ્રસંગવિષે વિચાર કરતા કરી મૂકે છે. આ શક્તિ ચોખી નથી: બંધે ચડિયાતી છે.

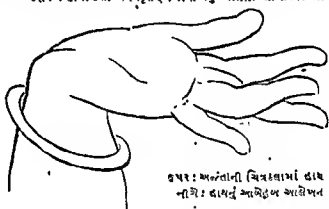
પણ પ્રશ્ન કરે છે કે વ્યંગચિત્રકાર થવા મટિ કઈ વિધિઓ હશે? હા, હોય છે. પણ તેથી ખાસ અર્થ સરતો નથી. આ કલા સામાન્ય ચિત્રકલા જેવી નથી. જેમ વેદકાળનુક પક્ષકાં ખાંચાથી કે અનુક પડદેહ પાળવાથી રોમ મટી છે તેમ એ નિયમોના પાલનથી જ કઠાડુંકલા સાધ્ય થતી નથી. વ્યંગ ચિત્રની કલા એ એક પ્રકારની વ્યંજના છે. ને તેથી જ વસ્તુ વ્યંજના

વારી શકનાર કવિ પ્રતિભા જેમ વિરલ હોય છે તેમ કઠાડુંકલા પણ વિરલ પ્રતિભા યાગી છે. કોઈમાં ઘણી ભગદા આવે ખનશક્તિ હોય, વક્ર રૂપ આપવાના બધાં તુમખા સાધ્ય હોય, છતાં ચોટલા જ માત્રથી તે કઠાડુંચિત્રો કરવામાં સફળ નથી નીવડી શકેતા: જેમ ઉદરચના ઉપર ઉત્તમ કાળુ હોવા છતાં સાચી કવિતા નથી નીવડતી તેમ.

આલોખનના બે પ્રકાર છે: Academic અને Expressive—શૈલીય કે વૈજ્ઞાનિક મોરણુ કરવો. ને બીજે અતરની અભિવ્યક્તિ કરનાર છે. પહેલા પ્રકાર અવવાસથી સાધ્ય થઈ શકે છે; કોણ પણ માણસ મહેનતથી તે રીતી શકે છે. બીજા પ્રકાર મટિ મહેનત ઉપરાંત એ વસ્તુને પોતાની પકડ છુટાવ રચ્યું કરવાની શક્તિ જોઈએ. કેટલાક લોકો હાથ ચીતરવામાં ચોટલા કુશળ હોય છે કે આગેદ્યુન હાથ જેવાં હાથ ચીતરી બતાવે, બન્યારે કેટલાક માત્ર ચોટાં લીડીએને એવી ચોટાંદારીને રચ્યું કરે કે તેમાં હાથનું આગેદ્યુન દર્શન દેવા છતાં બે વિઠૂત રૂપમાં તે વધુ 'બોલતો' લાગે. ભેડે આ

કાઈનરેડ શંકરે હો-રેલું થી કનેવાલાલ મુનરેડીનું 'કરીકેયર' કાર્ટૂનિસ્ટ શંકરે હો-રેલું થી કનેવાલાલ મુનરેડીનું 'કરીકેયર'

ઉપર: અનંતાની ચિત્રકલામાં હાથનીચે: હાથનું આગેદ્યુન આલોખન

કાળી વાળ: કલાકાર રવા-વસ યાવડાએ નૃત્યકાર રવા-સો કરનું. ચાત્રતા નૃત્યે ફાટ-ન-ચેનથી કરેલું કડપી રેખાંકન. એ આગેદ્યુન ચિત્ર નથી, પણ એની રેખાએ રેખામાંથી એને એમ બોલી જાય છે. કાટુંની રેખાઓ પણ આજ રીતે 'અકશન'—આવેશ અને ગતિ દાખવતી હોવી જોઈએ.

નીચેના હાથનું આલેખન બધે આગેદ્યુન છે. પણ ઉપર અનંતાના હાથમાં ચોટીક જ અતિશયોક્તિ-થી લાવવું આશ્ચર્ય છે.

ઉપર શ્રી ભવંતરાય કાકાને: ફોટોમાં અને ચકોરે ફેરવું તેમનું ફરીકેચર બંને ત્રિશૂળો: આપમાં છે તે પરથી સમજાશે કે ફરીકેચર કરવામાં કલાકાર ચિત્રનાં લાક્ષણિક ચર્ચોને કેવી રીતે પકડીને આવળ આણે છે. જગાણી બાલુ મથાણે રેખ. સરેશ્વરીના નાચદ અને નીચે જગાણીના જગાણી કલાકાર સુલભાનસને ફેરવું યોજાયેલું ફરીકેચર.

બંને ભવંતરાયનાં ચિત્રો આપણને માટે સારો દાખ કેવો હોય તેનું તત્કાલે જ સ્પષ્ટ થાય છે. બંનેને હોલું જરૂરી છે.

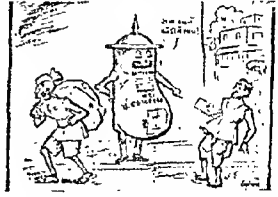
રામાયણ આદિ આપણી કથાઓમાં આ જ તરખ અમ્યારે ફેરવું છે. રાવણ, કુંભકર્ણ વગેરેનાં ચિત્રોમાં આપણે અતિશયબળે છે. તે તે પાત્રોની વિગિચતાને સાચીપણે રજૂ કરવા માટેની અતિશયબળે છે. જે એક પ્રકારનાં બ્યંગચિત્રો જ છે.

બ્યંગચિત્ર કલામાં અનેક પ્રકાર છે. જે બધા પ્રકાર ફોર્ટ એક જ પત્રમાં બાંધે જ શકાય. પણ હંમેશાં આલેખક નહીં (100 વરસ ઉપરના) બ્યંગપત્ર 'પંચ' (Punch)માં મોટા ભાગનાં પ્રકારો બેઠાયા છે. સુખ્ય પ્રકારો આટલા ગણી શકાય: (૧) મોઢ પળ એક બ્યંગિતનું ફોર્ટચિત્ર-ચાહું: Caricatures; (૨) રાજાણીય તેમજ

રાજાણીય ફોર્ટચિત્રો: ફોર્ટચિત્રો: વિષયવાત કલાકારે સંકરનું 'ફોર્ટચિત્ર' ઉપર કલાકાર કરત ફોર્ટ 'બ્યંગચિત્રો' જેમાં દ્વિતીયાને હરતે કુપ કોન્ટ્રીનમાં જે બ્યંગચિત્રો વાપરતેય બવાને છે તેની પાછળ દ્વિતીયાનાં કપડાં પળ કોતરી લેવાને: યાદ છે તે ફોર્ટચિત્રો જે કોન્ટ્રીનમાં ચોક્કસ બહુ રેખા રીતે કપાડી પાડી છે (ફોર્ટચિત્ર રાજાણીય). જગાણી બાલુ: 'ચકોર'નું ફોર્ટ 'બ્યંગચિત્રો' બધું-બધું બાંધેલું નહીં. રવર 1991 મ્યાનમાલમે સમા આપનાં ચોર્ટચિત્ર ન મલકેલું તે પર બ્યંગ ફેરવે ફોર્ટ (મનબંધુ).

સામાજિક પ્રયોગ, પરિસ્થિતિઓ, અવલોકનમાં વગેરે પર કલાકારનાં બ્યંગચિત્રો: Cartoons; (૩) અવલોકન વિચિત્રતાઓ, માનવીની ખૂબીઓ વગેરે જિંદગીની હજારો બાલુ રજૂ કરનાં હાસ્યચિત્રો: Gag cartoons; (૪) અવલોકન એ જ પ્રકારને એક કરતાં વધુ, ત્રણ-ચાર કે પાંચ ક્રમિક ચિત્રોની માળામાં રજૂ કરતાં ચિત્રો: દારૂ-પરીક્ષા: Comic strips; (૫) રીનેમા ફોર્ટચિત્રોની પદ્ધતિએ તેની સાથેસાથે જ બીજી કલાકારોનાં રજૂ કરત ચિત્રોના પ્રકાર: Imitated cartoons; (૬) માનવીનાં વગેરે બ્યંગચિત્રોની વધારામાં માટે રજૂ કરત ચોક્કસ ચિત્ર-પાત્રોના, ચોર્ટચિત્રો વગેરે.

ફરીકેચર-ચિત્રો ફોર્ટચિત્ર, એ બ્યંગચિત્રોનાં સર્વ પ્રકારોમાં અગત્યનું સ્થાન પરાયે છે. ફોર્ટચિત્ર બાલુ કે બ્યંગચિત્રો વિચિત્ર સામાજિક

જાણી બાબુ: 'માનુષ્યને ચીતરતા માનુષ્યને ચીતરતા માનુષ્યને ચીતરતા માનુષ્ય'—કેટા માનુષ્ય બીજાને ચીતરે છે, બીજા ચીતરે, રોજે એકબીજાને, ચોથો પાંચમાને, એમ વારંવાર એક-બીજાને ચીતરતા માનુષ્ય આ તરફ સાદું જાણે છે કાંઈ ન અમેરિકાના અ-મરણીય કલાકાર-ચાર્ટનબર્ગની વેધક કૃતિ છે. એના મગ્ન સમજનો દોષ તે 'ચીતરતા' શબ્દમાં 'ચી'ને બદલે 'રે' મૂકવાથી પણ એક અર્થ સમજી.

જાણી બાબુ: સહજ દારૂનિષેધ-માળા 'બીની મેટલ કાઉન'માં વોલ્ટ ડિઝનીએ મળેલા નવ નિષ્પાત કલાકારો 'મિત્રી મહાકવ' મેંપરીન પછી સરારબાપી આનંદ આપનાર કલાકાર વોલ્ટ ડિઝની નવ પેઢા છે.

ધિક્કતાએને અતિશયોક્તિની માયા જે બદાર ખેંચે આખીને મૂલ્ય રીતે ચાલકાર બનાવતાં આ વિશે એકલાં રવતર વ્યક્તિચિત્રો તરીકે આક્રિષ્ણાએનાં આગળે પલ્લે રમણે એકદમ છીએ (એના થોડા નમૂના આ રામે આપ્યા છે) આગળા દિંદના અમળી દાસપત્ર 'શંકરે વીરલી'ના પદેશ પાના ૩૫૨ ૬૨ અઢ્યારિને આડું એકેએક અક્તિ-ચિત્ર નિયમિત આના ન હો છે, એમાં આગળા રાજદારી તેમજ સાંસ્કારિક નેતાઓ, અમળીઓ, મદ્યપુરુષો વગેરેનાં ફેરીકેયર દોષ છે.

કાઉન-રાજકીય ન સામાજિક કલાકારિતો તે સામાન્યતઃ આપણે ધન્ય સામયિકોમાં નિતા થયા છીએ આ મુખમાં રાજસભ્ય જીવનમાં અમર્યાદા ભોજનવત્ દોઈ તેનાં વ્યવચિત્રો વિષુવ સંપ્રધામાં દેખાય છે, અને એમાં અતિદાસિક દયલપાયતના ગોલા પ્રસંગે તથા મારીયક પ્રસંગે ૩૫૨૪ આનરિક ચિત્રિતો, સત્તાશ્રોમ, રવાય, સુસ્તીમીની, અગિમ્યાન, મૂર્ખાઈ વગેરે માનવજાતના સામાન્ય કલ્પણે પણ આ એવના કલાકારિતોને મળવન સામયી પૂરી પાડે છે. સમાજીયન ઇતિહાસની નોંધા આગયિક પડીને પાને કે ઇતિહાસ-હારીના મથોમાં આગેનાય તેના કરતા આ કલાકારિતોમાં વધારે વેધકરીતે, વધારે ધનીબૂત ડગમાં તથા દુઃખમાં મળી રહે છે. કલ્પનાના વડા પ્રધાન ચલિયે એક રમણે કલાકારિતો રજુ છે કે 'હું ઇંગ્લેન્ડના ઇતિહાસ પંચ'ના રાજકીય કલાકારિતો દ્વારા શીખ્યો છું.

એ ન રીતે આપણે ત્યાં ધણુ દિલ્હીના 'હિંદુસ્તાન કાઉન્સ'માં સિલ-સિલાબ્ધ આગેતાં તથા ત્યાર પછી 'શંકરે વીરલી'માંનાં 'દાર'નાં કાઉનમાંની, રવતરતા મળવા પહેલાંના ખિરિસા મુગળી માંડીને છેક આંદા મુખીના આપણી હલતને, રસાન્યપ્રાપ્તિને અને રસાન્ય પછીની પરિશિષ્ટિને ઇતિહાસ અણી રાજીએ. યુરોપની આધુનિક ઇતિહાસિક તત્વારીય પણ, એ ન પ્રકારે, નવનિષ્પાત કલાકાર કલાકાર રેવિંદ એનાં ૧૯૧૪થી આન મુખીનાં કાઉનમાંથી મળી રહે છે, એ પ્રકારના એના સંમદો પણ બદાર પડ્યા છે. આમ, એક રીતે તે, રાજકીય કાઉન: એ ઐતિહાસિક દસ્તાવેજે એવા છે.

જીવનના આનેદને સદાતાને પ્રચલિત રાખતાં 'મિત્રી કાઉન્સ' નો પ્રકાર એક 'દિલી રંધ'ના સમયથી બેકાને આભે છે, અને આજે પણ સામયિક પત્રોમાં દારૂવના દૃશ્યમાની કાચે તે આવતાં થયા છે, છતાં પશ્ચિમને પ્રકાશ્યે એમાં આપણે દલ જણા છીએ. આખા દેશના મિત્રાનને પ્રકુલિત રાખનાર અને નિર્દોષ દારૂ વડે જીવને બદેલાવનાર આ પ્રકાર કલ્પના નવા ને પીઠ 'પંજે' સર કર્યા, ને દલ થે તે એમાં મોખરે રજુ છે. એ ન રીતે અમેરિકામાં 'ન્યૂ વોર્કર' રસિયામાં 'કોમિસાર્લિ' એમ દેશોદેશનાં દારૂપત્રો છે બેરે છે.

પણ કાઉન રિપ્રેન-આર-પાય ચિત્રોની કમિગ માળા રૂર પછીનો પ્રકાર એવા અમેરિકામાં આવ્યો છે તેવા કાઉન દેશમાં નથી.

એમાં જાણી: 'વકાર'ની કૌમિક રિપ્રેન, 'હાપાદ' માંનું એક દર્શન. એમાં ચિદને ખેંચવા નતાં હાપાદ પાને ન ખેંચાઈ નવ છે.

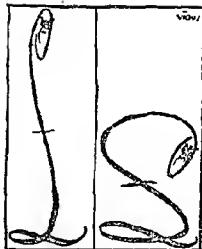

આજબને તે ખેંચી નવે છે! ઉઠ...ઉઠ...ઉઠ... ૬૯...૭૬...૭૭... નવેને નવા રૂંધુ તારા ને રૂંધે મુખાયે ૩૭૬ (નવેમ્બર ૧૯૫૧)

હિંદુ સંસ્કારમાં સ્ત્રીની દિગત કેટલી છે તે દર્શાવનાર શ્રી સ્વિસેકર રાવળનું સામાજિક શક્તિ, આધુનિક ગુજરાતીકુટુંબના બધાં વિવિધ અંગોની ષેઠ વ્યંગચિત્ર-વલામાં પણ શ્રી રાવળે 'અધ્ધલાતુન'ની સહીથી શરૂનો કરવાની પહેલ કરેલી.

ત્યાં તેા એ રાષ્ટ્રનો બંને એક વર્ણોગ હોય એવા બની ગયા છે. ત્યાં દર અઠવાદિય દૈનિક પત્રોની સાથે પાનાં બરીને તેનાં રંગીન ચિત્રો એવા નિયમિત ને અનિવાર્ય પહેા નીકળે છે કે એ એક રાષ્ટ્ર-ચાપી વાચન બની ગયું છે, અને એમાં આવતાં પાત્રો ફેરી બ્લોન્ડી, લિટલ કિંગ ને લીસ એવનર જેવાં પાત્રો તેા ત્યાંના મોટા નેતાઓ ને રાષ્ટ્રપુરુષો કરતાં પણ વધુ હોશિયાર થયાં છે. એ રીતે આપણે ત્યાં 'ડાઇસ એન્ડ ટ્રિકિયા'માં પાંપ, 'બોમ્બે ફાનિલસ'માં મટ અને એક 'દી પ્રેસ નેન્સ'માં જ્યોર્જ મેક્ડોનલ્ડની માળા 'સિન્ડ્રિય અન્ડ કાધર' વગેરેની

સર રેફરેંડ ક્રિસો પિટનનું અધ્યક્ષત્વ મળ્યું કરવા 'પાક-ડનો મૂલ્ય પડડો' કથા ત્યારે માત્ર પાક-ડની સંજ્ઞામાં આ ત્રે સાર્થક અક્ષિખનો વડે ન વિખ્યાત ચિત્રકાર 'ચિત્રો' એ તેનું સચોટ દર્શન કરાવ્યું હતું. પહેલાં ને ટકાર હતો તે એવડ વળા નીચા નગી ગયો. મધ્યભાગના ગોળાકારમાં સર રેફરેંડ હુબ.

વરધેહાની આગેના એક ઘોડા બીબને : ચાર હને આ લગનગાળો પને એટલે આપણે પણ ક્યાં સારીથી પરભી નાખીએ (આપાર્ય).

'પ્રતિ' (ચક્ર)ઠીઠીઆના સામાજિક દરબનામાં પ્રતિતિ થવાનું મનાય છે, પણ કદાચાર કહે છે કે માત્ર ઉપરની યાપરીય સિવાય વસ્તુચિત્રિયાં કાંઈ ન ફેર નથી પડ્યો. 'કાપા પયડું ખાસકું' મનાઈએ હજીયે રેલી ન રહી છે ફેર પડ્યો છે માત્ર ખાસકાના દેખાવમાં : પહેલાં કે એખાઈ ભેડો હતો; તે હવે બૂટ બન્યો છે એટલું ન.

હંમલેટ

મે હંમલેટ ન એક નાટક વાંચ્યું. નામ છે એનું હંમેટ; લેખક છે જે'ક રોકસ-પિયર; પ્રકાશકના નામવાળા હાથે ફટી મળ્યા છે; અને કિંમત લખી નથી.

આમ તેજાએ સિદ્ધ સાહિત્ય સિવાય બીજું કંઈ નાંચતા નથી. પણ આ તો અમારા એક વિદ્વાન મિત્રે આ લેખકનાં બોલં એકબે નાટકો વાંચ્યાં અને એ બન્નેમાંથી એમને હંમલે ને હંમલે સીધાવાનું થયેલું, એટલે એમણે અમને આ 'નાટકની બલામણુ કરેલી. એ મિત્રને 'એલેક્સ' નામના નાટકમાંથી એક થયેલો કે-એડ્રીઆને પેલાનાં રૂમાંથ રખડતા બૂકના નહિ-અને 'વેનીસનો વેપારી' નાટકે એમણે એલેલી ડોકરી પરથી આવા સમજાવેલા. એટલે આ હંમેટ-માંથી એમની જેમ હંમલે સાર સ્વલ્પ કરવાને હશે એ આશાએ એને અમારા રવજાન્ય નિકળે જઈને એ આપું નાટક વાંચી ગયા.

હી છે; નાટક સાકં છે. કેનાઈના કાકા હંમેટને સારકુંવર છે; ને એને પેલાના સમા આપવું જૂલ કેનાય છે; ને એના એરમાન બાપ સામે એવિશાય છે ને મારો મધ ભય છે; ને એની પ્રિયતામાં મે આંધી થઈ જાય છે; ને પછી વારસદારી રાન, રાણી, કુંવર, મંત્રી, મંત્રીના પુત્ર, પુત્રી બધાં ને રથને ભય છે. આમ, જોઈ તો ભણે સારો છે: પણ એ સારો છે એટલે ન અમને વહેણ પડતો કે તમો એ બીજે ક્યાંથી ઠકાવો. હોવા ભેંકે, હંમલે પણ સાકં લખાણુ જેવું જ એ એટલે તમને અમને એની મોહિતતા વિષે વહેમ પડ્યા વિના રહેતો નથી. સાચું પૂછો તો દરેક સાહિત્યકૃતિ વાંચના પાઠકનો અમારો એક હંમેટ શણે ક્યાંથી શું હંમેટ છે એ પકડવાનું નોંધાય છે. અને એ હંમેટ આ નાટક પુરતો તો સંજય પણ નીવડતો છે, કારણ કે અમે રોકસપિયરે કરેલી એક અદ્ભુત હાલતરી રીતો રાખ્યા બીએ. પછાં નખત પહેલાં કેમ ખાકા-ભાંજવાથી પીગરમાં અને એક પીટા-ફૂડ નાટક એટલું. એ નાટકનું નામ 'ખુનડા ભલવા ખુન' વાને બીજું હંમલે માંડ નથી એ, અને રોકસપિયરનું હંમેટ એ પેલા 'ખુનડા ભલવા ખુન' નું સીધું રખડવું ન છે! ખરું જોવાનું તો એ છે કે રોકસપિયરે કેમ જગ્યાએ ખુન ઉઠે નાટકનો હંમેટ મુકાં કર્યો નથી, ને મોહિતને નામે ન પેલાનું કેડવું છે. આ વસ્તુ ખુબ સરખમનક કહેવાય. અમને વિભા મે કાય છે કે આપણા સાહિત્યકારો નીતિને મદિમા ક્યારે સમજી શકે, એટલું અજ્ઞ કર્યા વિના દરેક નથી કે ખુન નાટકમાં આવતી અદ્ભુત ભેળાવણ અને રાનરાણી તથા હંમેટ અને એની પ્રિયતામાં ડડુ એટલે રોકસપિયરે ઠકાવ્યાં નથી. પણ એથી હંમલે એની જવાબદારી એકાંતી નથી મલી.

આમ, નાટકનું વસ્તુ તો તરફવેલું છે ન; પણ, માનસો કે ક્યારેક તો આખાં ને આખાં કાંકયે પણ બીજી હાલતે ને ખુબ દીર્ઘ છે! રાખતા તરીકે જરૂરે એકવાર મેની પેલાના પુત્રને શેડી સિંચામણે આવે છે, એમાંની ધળીખરી તો અમે બધી અમકા એ અંજીલે ચીમી-પાંચમીના મારખમાં અસરમાં આવતી હતી. Frailty, thynome is woman નેપાં અનેક માર્ગો એ મારગના 'શ્રેષ્ઠ' એવે દરખીચ ના પામવાથી લીધાં છે, અને હોવે every man thy ear એવાય તો સીધું મેંદ્રિના અંજીલેના ચેપરમાંથી ને ઠકાવું છે! આટલી દહ સુધી લેખક ચોરી કરી શકે છે એ બહુને નવાઈ થપાત છે. પણ છતાં

નિર્મલિકા
તેજા બકુલ ત્રિપાઠી

અમે આ વાત ન જણાવતાં આમ જ ચલાવ્યું.
'હંમેટ'નું સૌથી સુંદર અંગ તો એનો અંત છે. એનું કારણ શું. ખબર છે કે કારણ એ ન કે નાટકમાં લખાયેલાં બધાં ન પાત્રો મૃત્યુ પામે છે, અને મૃત્યુ પામે છે એ તો ઠીક, પણ પૂરતી વિધિધર્તાપૂર્વક મૃત્યુ પામે છે. લેખક માટે આ સિદ્ધિ હંમલે નાનીસુની ન કહેવાય. આનું મહત્વ સમજના આમારો એક અનુભવ તમને જાણી જાય છે.
નાત એમ બનેલી કે અમે જુલકામાં એક નવલકથા લખેલી. (હા, અમે સર્વનાતમક લખાણુ પર પણ નખતો નખત હાથ આજે માનીએ છીએ) એ નવલકથા સાકાં નીક પ્રકરણુ તો અમે લખી નાખ્યાં, પણ પછી એક બંધારે મુરેલી આવી પડી. વધું એવું કે એકે પાત્ર અમારા કલામાં ન ન રહ્યું, અમને સમાનનું ન નહોતું કે મેને જોની જેડે પરણાવવું; કારણ કે બધાને બધાની જેડે પરણવું હતું! હવે શું થાય? છેવટે અમે એક કપાય રીતો કાઢ્યો અને નહીં હંમલે કે નખત-કથાને ફક્ત જનાવવાને જોખમે પણ બધાં ન પાત્રોનું મૃત્યુ નિખળવી રેવું. એટલે આપણે વિભા ન નહીં. પણ આદાદા, એટલું કરતાં પહેલાં અમને એવું લાગે પડ્યો મેંદ્રિયન પછેલું કે વાત ન પૂછા. અને નિહીય લીધા પછી એ ચારપાંચ જણનો અંત દેવી રીતે લખવાનો એ સવારો અમને મેંદ્રિયન એટલે છેવટે છેલ્લા પ્રકરણમાં બધાં પાત્રો એક ટ્રેનામાં ભેરી ને નવાં હતાં ત્યારે ટૂંક કવચી પડવાને લીધે બધાંનું રીડાભનક અવ-સાન વધુ એમ જાહેર કરી અમે નવલકથા પૂરી કરી.

એટલે અમારા આ અનુભવને લીધે ન અમે રોકસપિયરની આ કથાની કહારે કરી રાજીએ બીએ. એણે પણ હંમેટ કહેલો અમારી જેમ ન બધાં પાત્રોનું મૃત્યુ નિખળવીને રક્ષામાત્ર કરી છે. પણ તે કેટલેલી વિધિય રીતે! 'હંમેટ'ના પાત્રા મનમાં હેર દેવાથી મૃત્યુ પામે છે; એની પ્રિયતામાં ફૂળીને, મંત્રી તલવારથી (પણકાં), રાન પણ તલવારથી (ભણી જોખને), હંમેટ તલવારનું હેર ચડવાથી, રાણી જેરી સરખત પીવાથી... એમ સૌ વિધિય રીતે, રનમાવિક રીતે મરે છે. પાત્રોને મારવાની ભેખડની આ કુશળતા માટે અમારાં હાલિક અભિનંદન! ફરીથી હંમેટને એટલે કે અમારા નિરા સર્વનાતમક લેખના અનુભવ ને આ બળતરે રોકસપિયરની સાથે હેર કરી રાજી.

આ થઈ નાટકની પડેલી ખૂબી. એની બીજી ખૂબી એ છે કે નાટકમાં જે ચાલું નાટક આવે છે. એક વિદ્વાન એમ કહેતા હતા કે આ એરનું લાનું નાટક તો રાનકુમારે રાનની રાનની પીટીસા કરવા કહેલું છે. પણ અમારું માનવું એ છે કે ઠીકના પેસા અર્થને હંમેટને જોવા બધાંને એ નાટકની ટિફિટમાં નાટક લેવાનો સંતોષ મળી શકે એ હેતુથી ન રોકસપિયરે આવી રીતના કરી છે. એની જૂલ ફેલ એટલી ન છે કે આપણું નાટકો—નેજાસરીને ફિરંગો—ની

એમ કોણે વચ્ચે એકાદ નુલ નથી જોડાયું. એવું કહે જોડાયું હોય તો 'દંડોદર' નાદના આપણાં બેર વધારે થાત. બસ, એ... ને રજુ રજુ રજુ નુલ વાણું હોય, મૂપરીએ થાગરી હોય, સંજીવ નાણું હોય અને પ્રેક્ષકો પણ પત્રના તારો ડોલો રહ્યા હોય. તે વખતે રાજા 'બંધ કરો આ દાવ' એમ કહી બેઠે એ કેટલું સસ લાગે? 'દંડોદર' કે કોઈ સરખા નથી? પણ શોક્ષપિયરને જીયારાને આપણા દંડોદર રંજ્યમંત્રી હાલ ન નિદિ હોય ને? નહિ તો નાદને આકર્ષક બનાવવાની આવી સારસ તક કઈ યુગલે?

દને આપણી આજીવ એક બીને પ્રશ્ન આવે છે. 'દંડોદર' 'દંડોદર' કે 'દંડોદર' ? પાંચે કે આઠે આ વિષયનું નાંચે કોણે દંડોદર વાંચવાનું મન થાય અને નાદક મુખનું છે કે કંઠનું? એ અમે અહોર નહીં હોય હોય, આ પાંચતાં ચર્ચાનું હસનું છે કે રસનું એ વાચક કેવી રીતે નહીં કરી શકે? એણે આ પ્રશ્નનો કોઈ લાભો વિના છૂટકો ન નથી.

અમે તો આની એ જીએ કે એ અમુક સાહિત્યકૃતિને આપો વ પ્રસંગ કોઈના લગ્ન પહેલાં જાનવો. હોય ને તરફે લગ્ન આવડતું હોય તો એને સુખાત ગણીએ; અને કોઈ કાંઈ ને બાળ્યે લગ્ન પછી ગણ હોય ને એને નાચક-નાચિકા કુવામાં ન રહી જતા હોય તે જ કૃતિને કંઠમાત ગણીએ. આ કૃતિએ રાજાશાહીના લગ્ન પછી આ નાદકના બધા પ્રસંગે બનતા હોવાથી એને કંઠનું માનવાનું હાજુ મળે છે. આ ઉપરાંત દેહલા એમ જાનરી કે આ નાદકના વર્ણાવર પાંચે અંતે મારી જતાં હોવાથી એને કંઠમાત ગણવું. પણ અમને લાગે છે કે આ વિચારસામગ્રી ખારી છે. હાજુ મુલ્ય એ તો મહોલસ છે, એ તો અવશ્યવર્તી આવે છે, એ તો સુખાગમ અમૃતરસથી આગે બરે છે. 'ગીતો છે, એ તો રમતું... દંડોદર' મુલ્યને હાજુ નાદકને કંઠમાત ગું એ કીડી નથી.

તો પણ અરુ મુ. 'દંડોદર' 'દંડોદર' કે 'દંડોદર' ? આમાં તો માનવું એ કે શોક્ષપિયરે આ નાદકને પ્રદસન બનાવવા થાણું છે. નાદકના મુખ પાસે દંડોદરને ખૂલ 'દંડોદર' નાચવાની લેખકે પ્રવન કર્યા છે. આમાં એ બાળ્યે લગ્ન પછી ગીતો કે કેમ શોક્ષપિયરે દંડોદરને ગીતો બનાવ્યા છે. * પ્રેક્ષકોને 'મનેરભન ગાળી રહે એ દેવુપી બીંબે પાંચે પાંચે પણ લેખકે પણ ગાણુંતે મોહાણુ છે. નાદકના આવા નાદકના આકર્ષક પાસે નવી રંજ્યમંત્રી રમુજ નાદક કરાવીને પણ શોક્ષપિયરે રમુજ બાલાવણુ જોવાના પ્રવન કર્યા છે. અને આરડું બોળું હોય એમ, ગાદે, દંડોદરની પ્રથમગાને પણ એણે રંગ પડ ખૂલ હસાવી છે: એ દેવુપી કે હંઈ નહિ તો એને વારે વ પ્રેક્ષકો વરો.

પણ અમને હોતા ખૂલ વિશ્વકોની થાય છે, અવંત રંગ થાય છે, કે શોક્ષપિયરના દારસરંજની નજા પણ સંજીવ નથી. નાદકને ખૂલ પ્રવતો છતાં એ પ્રદસન ન જાનારી શંકા ત્યારે ઉપરે પોતાની અસંજી સમજાવે જોડેને મારી નાખીને અને મથાળા ઉપર 'એ કંઠનું તો નાદ' એમ જણાવે. પોતે કોઈની નહિ પણ જોડકાં એમ કહે છે કે શોક્ષપિયરે જોડેને જોડેને કંઠોદરની પાસે લેવાની શરતે મોહાંબોની રિપતાઈ મરે શુંજી ઉપરાવના-એને અનવવા મરે આ નાદક લખું હઈ. અને એમાં મોહાંબોની રિપતિનું ફાલ થાય એ હોદસી દંડોદરને, એની પ્રિયારે વગેરે એણે મોહાંબોનાં કી. એટલું ન નહિ. દંડોદરના પાસાલેખન દ્વારા ચિત્રચોને મુકીએ એણે મોહાંબોનાં પણ દાખવેલાં છે. એ દેહલાકા મે, સરુ પણ વઈ છે. પણ અમે આ વાત માનતા નથી.

દંડોદર લખતા દના એમ સાબિત કરવા એમણે પ્રવન કર્યો છે. પરંતુ એથી એમની દારવકાર લીટીની અસંજી તો છપી નથી ન રહેતી. અમને શોક તો એ થાય છે કે શોક્ષપિયરે પ્રદસન લખવાને બદલે કંઠનું નાદકો પર દાવે જાગ્યાઓ દોત તો કેટલું સારું થાત? એથી એમને કીર્તિ પણ દેહલી બધી મળત?

હીક; તો હવે મુખ્ય વાત પર આવોએ 'દંડોદર'માંથી આપણને શું શીખવાનું મળે છે? એના પર મોખ છે ખોરી? તો, તો તો સામા સાદિત્યનું લક્ષણ ન એ છે કે એમાંથી વાચકને કંઈ શીખવાનું મળે; હાજુ કે માત આદર તો કોઈકેરીના કંચુભરથી પણ મળે છે. એ સદિત્ય પણ કૃત આદર ન અવધા મરે હોય તો એના કરતાં હુંબર શું બેઠું?

વરતું શોક્ષપિયરે આપણા અને એના સુદાઓ, આ વાત સમજતો હોય એમ લાગે છે. હાજુ કે દંડોદરમાંથી આપણને મળું શીખવાનું મળે છે મુખ્યત્વે તે બહુ વિચાર કરવાથી રૂઈ વિવસ કરવા કોઈ નથી એ સારા આ નાદકમાંથી, મરુજ કરવા એ જ. દંડોદર વિચાર કરવાને બદલે ખાદોળી લગ્ન કરીને લદે કે હરી દોત તો એ કેમ? બધા સુખી થાત? આજનાં દેહલા લોતો એની બને વાંચક-વિચારવાનો આમદ કરતા થઈ ગયા છે. બુદ્ધિ કસવી એ ન પણ છવનડું બેવ આનતા થઈ ગયા છે. 'દંડોદર' નાદક દ્વારા શોક્ષપિયર આપણને આપાંબોની કુશ શીખવણીથી કુશ શાખી બહુ વિચાર કરવાની નિરંજકતા સમજાવે છે.

યુવાનોએ આ નાદકમાંથી, રાતે બાદબોધે મેરે રજુકા નહિ નીજવાનો લેખ લેવા એવો, રાતે રખડતા ન દંડોદરને બન વળગતું ને એનું ખરી મળું હઈ. આ ઉપરાંત નાદકોદરની અસર તેથી માણસ પોતાના (નવા) પિતાનું ખૂલ કરવા નીચીતે લેવા થાય છે એ બતાવતો લેખકે માણસાણુ યુવાનેને બહુ નાદક ન લેવાનો લેખ પણ આપ્યો છે. શોક્ષપિયરની આ ઉપરાંત પ્રિયતા ભેઈ અગાશી લેવા કો નીચીતરે આદર એને આદર થશે એવી અમને મજા છે. અમારા પારવા પ્રજાને એ ઉપરાંત નીતિભક્તિનાં સમને પર પણ હાથ અજાગ્યાં હોય તેને મુખાઈ નહિ. બાળકો આ પરને પ્રકાશ દેશે?

આ બધાં છતાં અમને નાદકમાં ન મળી હોય તો એ ન વરડ. એ વરડું તે એ કે વિષવાંબોએ પુનઃજનો ન કરાં એણે એનું લેખ માનતા લાગે છે. દંડોદર પોતે પણ માનતો દના કે વિષવાંબોએ એમાંથી એણું એ વરડે તો ખૂબી પાળે ન એણે. એના એના બચેલાં મળેલા યુવાન મરે આવી પ્રવાણી વિચારસરણી ખૂલ રાજાનું કરેલાય અને અદાં તો દંડોદરની માતાને ખાસ, થકમાં લગ્ન પ્રસંગ લાવી દંડોદરને આદરમાં લાવવા ન લગ્ન મળું હઈ. છતાં, ખૂબ દંડોદર એની માતાના આમ-બોખની કર નથી કરી રાખી એ જીના ખૂલ કુનું છે. એવર એના હલવવંતર થશે હાંવું છે એ બતાવું દોત તો પણ માણી જાત. પણ માનશીલ દંડોદરની માતાનું કે અમરો સિવાય કોઈ ન એની કર કરતાં નથી નીચું.

એને દને એ ન સુખતા. અમને દગણું ન વાદ આણું કે આપણે 'દંડોદર' નાદક એણે અગામાં-વર જાગ્યાં-તણાવું છે. આપણે આ મરે શું જાણી કે દિંદી સામે આવે. પરમદ રા મરે? દને આપણે દેશ આજાદ થશે કે એ એનાં પોતાનું યુવાની ખાનસ રજુ સો લેખાં મુજાશીમાં ન લખવાનો આમદ રાખે તો હીક, એટલું કી અમે વિશ્વકોને જીમે.

ટિકિટ સંગ્રહ એ સંસારવ્યાપી જ્ઞાનની માહિતી આપતો વિભાગ

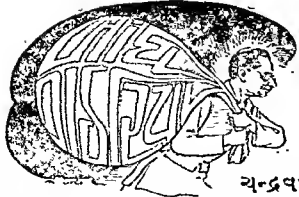
આ વર્ષે નવી ટિકિટો શરૂનારા હશે. પૈકી થોડાક અમલવાના ચણાવીએ તો નાંખેએ તેના પ્રખ્યાત લેખક આને જાણેગ-ની જન્મસ્થળીના સ્મરણમાં; હંદાકીએ પોતાને ત્યાં રસનીની ગાંઠ ડચી તરફથી પહેલવહેલી છપાએલી ટિકિટોની સતાજી નિમિત્તે; પોપનારી જેટકને એક ધાર્મિક વિધિના સ્મરણમાં; ખિટને પોતાના સતાજી મહોત્સવ-મેળાની યાદમાં; હિંદી-ચીનના વિદેશના, કંગોડિયા અને લાઓસના જાતીએ, અને સ્વીડને, તેમજ ચેકોસ્લોવાકિયાએ પોતાને ત્યાંના વિવિધ પ્રસંગોના સ્મરણમાં કહેલી ટિકિટો, એટલી મુખ્ય છે. એ પૈકી એક રસીકની તૈયારીથી એક સ્વેડિશ-વાદિયાની થોડી ટિકિટો આ સાથે આપી છે.

ટિકિટોના આંતરરાષ્ટ્રીય સંઘ 'ઈન્ટરનેશનલ ફાયરલ યુનિયન' આમુક અમુક વ્યવહાર ગા-રની તથા હિંમતની ટિકિટો સાથે અમુક જ રંગો નિમિત્ત કરેલા છે, અને જાણે હશેએ તે ન પ્રમાણે રંગે રાખવાના હોય છે. ખિટનની અમુક ટિકિટો આ ચોખ્ખાસાર ન હતી. પણ હાથમાં પોતાને ત્યાંના 'ફેરરીલ' આપે ખિટનના મહોત્સવ નિમિત્તે તેણે આટું કરતાં એવા કદની થોડી ટિકિટો કાઢી જ પ્રસંગે આ રંગને ફેરફાર પણ સાથેસાથ કરી લઈને તે જીન હોનોની હારમાં આવી ગયું છે. ટિકિટસંગ્રહને માટેનો મંગેજ સમ્ર 'ફિલે-ટલી' (philately) છે. એ કેમ કહેવળે? ઇ. ૧૮૬૫માં ગ્રીક ધાતુ કપરથી તે બનાવ-વામાં આવેલી. ગ્રીક ભાષામાં Philos એટલે પ્રેમ; α નો અર્થ 'વહિત' અથવા 'વચરનું'; અને telein એટલે દેક્સ-વેરો નાખવો તે. ટિકિટો સાથાઈ તે પહેલાંની રૂપાંકન્યપ-રમાંથી ચોખ્ખાચીનીહરી, રૂપાલીએને કાળવ પહેલાંવટે તેની પાસેથી મહેનતાણવા પેસા લાવેને એ કાળજ આપે. આમ, કાળજના

આવાળાની હારની પહેલી (નાની) ટિકિટ રસીકની હોય એક નિશિટ સ્મરણ-ટિકિટ છે. ઇ. ૧૮૮૮માં અમેરિકાના ગ્રંથ પ્રદેશમાં રસીક વસાહતી-ઓ નની સંખ્યામાં ત્યાંની પસેલા કાળજ સુવાદસ લાખાં એ પ્રસંગેને ૧૮૮૮માં સો વર્ષ થયાં તેને અનુલક્ષીને રસીકને મેટા મહોત્સવ જન્મેલે, કેમકે ગ્રંથ અમેરિકાના વિશ્વકામાં રસીક પ્રલયે મેટા કુળો પુરાળે, સારમાં તો તેઓ ખેની કરત, પણ આને તો ધંધા-દેખાવારનું પ્રયત્ન સ્નેર તેમજ આપની લીધું છે. આ ટિકિટમાં આગાશ્વર્યમાં એક રસીક જેટલે લગ ચલાવતો દર્શાવે છે અને તેની ચાલિ-માં કાંપી બાનુ જેવરમાંની સુંદરી તથા જમણી બાનુ અમેરિકન અગનસુંજી સ્કાઈ રફેર છે તે એ ચિકાગનું લોક છે.

તે પછીની જમણી ટિકિટો ચેકોસ્લોવાકિયાની છે. તેમાં અવાળાની હારની છેલ્લી જે એ દેશમાં સામ્રવાદની રચાપનાની ૩૦ વર્ષની જન્મજયીની ટિકિટો છે. તે પૈકી પહેલીમાં આંતરિત એક પ્રમુખ સાથે સંચયન સેનિક, અને જીલમાં, અગાશ્વના પાંડિત પ્રમુખને સુકાળે આળે. ખાટલ એક બતાવે છે. જીલ હારમાંની પહેલી જે ટિકિટો પર જે એક સંજીતકારેની ઉપલે છે. એ હારની છેલ્લી તે નીલ હારની તથા અળેને ચાર ટિકિટો અથા ન્દમાં ચેકોસ્લોવાકિયાની જન્મજયીના રમત-બધામાં સંદર્ધ 'સોલોલ'ના કલસ નિમિત્તે બહાર પડી છે, જે પર રિંગ બાર, સેકેટિંગ, સ્પીડર, તથા કુચેલની રમતોમાં આમેજત છે. છેલ્લી હારની બંને ટિકિટો એક યુનિફાઈના સ્મરણની છે.

ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતાની આપકથા

એ આવે છે વિલાસની વાત. સમેજ, નસીબને મનની નળગાઈ જે છવને કેવે અણખે ચઢાવી દે છે, એ પણ બહુવાળેની સંસારની લીલા છે. આ મારે અગાડી થોડી દણી હતી દગાએજ લઈ બેઠો. બહુ આગળ ઉપર આપણે વલ્લભાદામ મથા દત્તા. કુરતનો ધક્કો-ય, ડક્કા, ત્યાંથી સીધા ગામમાં જવાના રસ્તા પર, દબે એ દેસાડ પોત્રા મેવાય છે ત્યાં, મારો જન્મ ગમેશે. અની પાંચગણી સેરીમાં, એ જો મોડેરેર કુટુંબના બીજા સાખામાં (કહે છે કે મોરજ ન જામે અને પિતરાઈ પણ ન થાય એવા કુટુંબમાં) મારી પછી સમજ ૧૦૩ વર્ષે વિલાસ કોમોટોર જન્મ્યા દત્તા.

ઠોઠી મારી, બારેથી સારમણ અને દલાવરી દલી. ન્યાતના મેળાવામાં આપણે જરા પારંવાર ચાલકી-ચલકી બતાવેલી અને : ગામમાં એરેડા પ્રધાન ભેવા એટલે અંશદિગમાં એકા, એથી જાણક ઠોઠીચીના માલાપેની આપે થી મથા દત્તા.

‘ઠગાજાયક’ એટલે શું ખારો છો? બારેતેર વસતી ઠોઠી થઈ કેટલે પાંચવાના ચતુરમા સાર થઈ જ ન્હાય. તે પછી, વાત જરા બાળની રાખે, કોળાને ઓઝળી ને એ કોવાં ‘પીઝીમટિર રીજેશન’-વાળાં નજીકના સાખામાં કેપ ખમા ડોસારોસીએથીથી થયેલ નિ-મણુક થાય અને એની મારકત મામા ચાણે. તે પછીને તળકાં જન્મા-ફરેનો આને, ફોઈ મળી-સેરીમાંના મેળીના ધરમાં એ ઠોઠા-ઠોઠીના મદો અપડાય; શનિ-ગમળથી પાપકી ધાટી વરતાય; ભેના રવ-બાવનો મેળ ત્યાં જ મોડાવાય; અને આખરે બેચાર મસલતો પછી મોલધાખાનું નહીં થઈ જાય, નહિ તો વાત બીકી બન્ય. જનન કરતાં પણ આ વિવાદ વેતરને બારે. લગનમાં તો પાંચે વગેલી ઝાડીને જાણે પાંચવાની પણ વિવાદવા તો ઝાડીના પાડા જ નાજવાના. બારેનું અપકેલા. બાર વાખા ને તેર સાખા. જરા વાત ચોળાઈ તો એ જામીને ના. વિનંતેતેથી એવા આડા આવજા થાડે. ઠોઠાસરે ઠોઠીને ‘અજ’ નો રોમ સાર થઈ જાય, પેલાને મદો આજી થઈ જવાની વાત વહેવી મુલાવ, કાનલેસેલીથી માંડી ચાડીચમલી સુધીના ધીસા અજાડે, તે એને વાત મુંઝાઈ જાય મથા તો એ કે થળી વાર આ સરવરજ ને ધુસુપુસતો ઠોઠા-ઠોઠીને તો એ જાણી જાય એ ન આવે.

મારા વિવાદ તો દૂં છડા ધોરજમાં દત્તા ત્યારે જ વધ અંજલા. ‘તમજન નહી’ તો તે પહેલાંનું થઈ એકેડ. ઠગર દરો, સાંદેળ, દગામરી ત્યારે સત્તર-આઠારી; અને કાલિ પતનીની બાર-તેરની

માર્ગ સાખાપર તો ત્યારે ડર, એવાપુરમાં એમને તો ખાસ ખજાર પણ નહિ. સાંધારજીતે તો એકાદા પાણી મારું છે. એટલે જન્માફરો એ થોડા જ એવીને ત્યાં લઈ જાય. અને સમિલનું દઈ કે અમારા જન્માફર તો મન્યા દત્તા. દરો; ત્યારે મથા દરો. પણ ત્યારેજ

૩૮૦ (નવેમ્બર ૧૯૫૧)

વચ્ચોસેક વરસથી મેં કહીતોઃ મજાતરીબાનેથી મોડેને બલખલા મેળીએના દાવામાં મારા જન્માફર મુક્યા છે: મુંબઈ, અમદાવાદ, મુરત, વડોદરા, દિંદોર, બનારસ, ગઢાસ, દલકાસ, જયપુર, ફરેપુર, જમ્શેદપુર, દોરાર ને નેપાળ ઉપરાંત આસામના મેળી મુકાને નાળી મેવા છે. એમાં ફોઈએ માટે લઈ મુખી થાય, થા અને લઈ મુખ દોવાનું કહું નથી. બધા જ કહે: ‘બહુ ખર્ચ, પણ સાનના ધરમાં બચરો!’

આખને પણ એ સર દોષ કહાય, તો ક્યાં કરી જરા કુલોની: મીન લગ; અને ત્યાં શુક રપિ ૧૮ વર્ષના રક અંજાના; સાનમાની અધિ. પતિ રક અંજાનો ભુધ કુલોને તથા બારો બેઠો; આ સાતમા ધર પર પંચમે પહેલા ગમળગી અને દસમે રહેલા રામીની દિંદોર મું

વાય ફાં સાકે છે કે શનિ સાથે ધનનો શુક રક અંજાનો; બાપી આઠમા આઠમાં તુલોનો ચન્દ્ર અને નવમે વૃશ્ચિકો રાહુ; એકેરે સાતમા ધરની બાળાવાળીની કહેનાસામે ‘દ્વિભાષીયત’ પણ બાળાનો દત્તા; ફોઈએ વરસસારના મુખનો બંધ તારવ્યો દત્તા. દા, પહેલા ધરમાં મીનમાં શુક, એટલે જનન કહાય સોમિતો વડાણે થાય, પણ સાથે સુનું એટલે મુખમાં તો ફોઈ જા

પણ ફોઈ મોડારા મેળીના ધરમાં અમારા મદોએ ભેમે કાવજા સોપાંબાજી રપિ યોના સંતકસ કરી લીધી, અને વિવાદ થયા! ઉપરને દાબર રાખી કહું છું, અને દહ નજનીત મહેતા એવા ફોઈ સાધીએ દાબર છે તેમો કુલોરો, કે ન્યાતને યોપર છે કિયો વિવાદ લખાનો-નોંધાયો તે કિયો અને કયાની ખજાર નહોતી. કેટલાક કિયો સુધી તો કેમ ખાનગી રાખું દરો, એનું દહ પણ મારી જણમાં મારજ નહી. કાશને એ મદોને લીધે જ, મોડાક વરસોગિયો યોપરમાં એ નાગો લખી નામે, એટલે વિવાદ થઈ જાય, એ ધન્ય પ્રથમ એમ કુખરીને જ મથાવા સરખ્યો દરો. બાપ પહેલો પડો જ નથી જાણે અને મારા મનમાં ખરો પડી મથો.

ન્યાતને વિવાદનો યોપરો એટલે બાઈબલ, બૈદર, જનર અને વસે—ના, વિષમુખનો યોપરો, વિધાતાની નોંધણી, છકીના લેખાં એમાં મેળેથી મેળની એકેરે જ સરખી ફેર નહિ! ફેરવા જાય, થા ફોઈ એમ વિવાદ ફોઈ ફેરો પંચ પુર, અને પંચ પુર એને પંચ-શર પુરો અને પંચ રપિ એ પંચમે ફોઈ ફેરો તે ફોઈ ફોઈ રકો: ન્યાત બનાર પણ મુકી રો કે જગાજાય પણ કહી રો.

એ વેળા જ્યારે માધાલને ત્યાં મુરતમાં ન્યાતની ‘જુક થોન સિગરની જગત્તી કિડી’ મજવી, એમાં પાંચ પંચતિયાને મેળા દવા. મારા જાણીને ન્યાતવાની પહેલેથી સમ, એટલે જ્યારે મારી ચારગંધી બે બદોને પંચપી ત્યારે ન્યાતવાના રિયાજજગત્તીમાં નહિ આપતાં ન્યાતના જગત્તીમાં આપી રીધા દત્તા, અને આ ફોડ-માપી નિજાણમાં જગત્તીમાં મેળપીએ ન્યાતના વિદોધોએ મળત અપામી. પણ એ ફોડ ‘સારો રસ્તો’ નહોતો. ખજારી અને ‘વિમન મહેતા, પરી પાંચ પણ યોપર બોલેલા નહોતો તે થઈ જાણીને ખજાર તે જગત્તીની વાતો ફેર’ એમ કહી પંચ મુરો કહી

પંચના મુખી પંચતિયાએ જાણતા: ‘સાદાસામે તે ખોંડ જન્મવા જોઈકે બરતાં સરમ નથી કામગી, અને યેર ન્યાત જન્માદવાના વાળા. પંચ પંચ પંચે થરની છબ ત્યાંથી પડી કરતી, ને એને મળી જ જાણે બચતી. તેમાં યે મુજાર વાડી ફિયાને નાકે જ્યારે પંચ એક થાય ત્યારે તો મધારત મોલોના વરસાદથી જમને, પંચતિયાએ પિંડોની થવેલી થવેલીને ઓઝી મેં કહીમરીને બોલારે! આ મદા-

અનેઆમાં એકમાત્ર સ્ત્રી થયેલી—તે ન્યાતની ગોરાળી. પણ એ તો જાનાનાથી દુબલ ગયેલી, એટલે એની કંઈ ચિંતા નહિ. જ્યારે ગણેા મહત્ત્વથી ત્યારે ટાં. મનભાઈ મહેતાએ એણે આલે એકે જાના દંડને કરાવ કરાવે. ત્યારે કંઈક પેચવાળી સુધી ની.

આ પંચ: પળમાં ભલકલાને તારે કે હુજારે. આપને આર બાઈ પર હવારે, પાકાને વાંકે પખાતીને હાથ દે. ન્યાય—દંડની વાતો કરે ને ન્યાતના ઝીરખનું પાપહું પહેરીને ફરે. આ પંચ, આના એના પહેલો, અને એમાં એનો ચોપડો, ત્યાં મહત્ત્વ કીધું કે વિવાદ સહી; હાફેર-હાફેર તો નહોતું પણ નહિ; અને—હાલમાં પંચનો વાત આવેલેથી રહી.

વિવાદ થયા પછી એકાંકીય રહી અમારે એકબીજાને સીસેરે જમવા તો નહું એકથે. એની તબલી ન ગાડી. વિવાદ થયા તે અને અમું નથી એ તો ભણે છું ન રહું. એટલે એ જમવા શિક્ષકવાની કિલ્લાવાદમાં નજા થીય થઈ. પછી પીમે રહીને, સારા દિવસ એઈ, બેપાંચ સગાંવહાલાંને બોલાવી મહુને તો જમવા બોલાવી. એકંક બેપાંચ ઉપિયા આપવાના હોય તે આપી વિદાય કરી.

પછી આપણે તારા આવ્યો. ધરામાંથી નક્કો દિવસે જાનાને ફતલે સાંભળતાં જઈ પડ્યું. ત્યાં નેહરું તો પાસનું ટોણું ત્યાં હુવાત-પરકાં સગાંવહાલાંએ બધાંએ ને 'આપના અન્નવંદનસાલ' આવેા અન્નવંદનસાલ' કહીકરી સરકાર ખેડેા. જમ્યા. પહેલી વાર જમવાની ને કંઈ વિવાદ ન મુજબની ફી હશે તે—ધાર્મિક ઉપિયા મને આપવામાં આવ્યા, અને પાંચે પાખા ફ્યા. પૈસાનો એ બજાર તો ચોપડે લખાવાનો હતો, કારણ એની ગણતરી પહલાં-પહેસમળીયાં થવાની હતી. અને પ્રસંગેમાં બાપે એકબીજાને સારારે જમ્યાં, પણ મહુએ વરને ન બેડેા, કે વરને મહુ ન મળી.

તેકે વિવાદ પહેલાં તો અમે એકબીજાને અગાઉ બેપાં હતાં ન. પણ 'હવે' વાત કરીએ તો 'શુના'માં આવી નહીં એમ હોવાથી અમે એકબીજાથી બાજબાર માફ ફરે નાસતાં. મહુ બૂલેચૂકે પહેલે માણે હોય અને તે ત્યાં હું થયેા તો રોડતી ઝીલે માણે જવા નહું. ગરના હાથદારમાં જેમ હુજતી થાકે એમ અમે એકબીજાની આપાં નાસતાં. કોણે આ વધતો હતો: માણે દુર કરવા શરૂ કરી નહિ, સામે પછેથી કાંઈએ મહુને એમ આવા રહેવાની ન શાખણી ફ્યા હતી.

સુરતમાં પ્રિયંબદા હતી ત્યારે એણે છું. હવે કે વિલાસ મારી ને નિશાળમાં બહુ છે; ત્યારે કંઈ કહેવાયવું હોય તો મને કહેજો. પછી ધાકના માયાં કંઈ ચિઠ્ઠીપપાટી મોકલવાની દિગત આપી નહિ. કેવા સંમેલોમાંમાં મુંબઈ બહુજા રહેા તે તો અમુક સે નહોતો ન છા. એ પહેલાં અમે કહી ગયાં નેતાં, કોણે મેળવવાની કસિસ પણ કરી નહોતી. મુંબાઈમાં ચાર-પાંચ વર્ષે લકયા તે દરમ્યાન પણ કરી સાથે હળવાગળવાનો પ્રસંગ થીએ થયો ન નહિ.

એમાં મારે એક દોષ ખરો: મેં મનથી માતા લીધું હવે કે મને છાકરી થવાની નથી,—વિના કારણ ન. એટલે મેં કહી પહેલ કરી નહિ. હુમમસથી વેકેઅમનું કુટુંબ મુંબઈપાણું ફ્યું ત્યારે પ્રિયંબદાની ગરજથી આપણે અમે હું સુરતમાં મારે સાસરે આંરે મારી આવ્યો. અનસવા એને મળવા ચોખ્ખી હતી. પણ ત્યાં અમે આ પીધી, અને કસારેક બેસી પાછાં ફ્યા. બધાં ને મેરાં હતાં, પણ મુજબીયમે અમને મળુને એકલાં મુકવાનું રીક પાણું નહિ.

તેદિવસે અમે ત્રણ એકલાં પડત તો કંઈક લીક માંગત, અમરથી મનસ્વી થયેલી સમજફરે દુર થાત અને બેનેને થયું લામ થાત. પણ લેવા મળી રહેલા ક્રોધેએ એ સંજોગ સુરત ન રહ્યો. મુંબઈમાં ખાટલે પહેલી પ્રિયંબદાએ બેત્રણ વાર અને ટોણી

વિલાસ પર કાગળ લખવા સમભળ્યા હતા. એ પરિણામે મેં એક ખારશેા સારો લાંબો પહેલો કાગળ મહુ પર લખ્યો, અને હાથડોલે જવાબની રાક લેવા બેઠા. પણ જવાબ ન આવ્યો. હું ત્યારે લગભગ રડ-રડ્યો; પી.એ.ની આસપાસ—થવામાં, હા, ખાખરે જવાબ આવ્યો, પણ સસરાઈને: લગભગ પહેલાં કાગળ લખવા માટે મીઠા કપકાથી કરેલો, અને ફરીથી એવું પગલું નહિ બરાસ મુકવા હેતુ કે એ વાંચી પ્રિયંબદા તો રડી પડી. મારા મુજબનું ફરીકી મે તો ફટકી મહુ હતાં દરમ્યાન એકાંક દિવસ સુરતમાં મારા બાપણુ પગતે સસરાઈ મળ્યા, અને બાપણુ પર ફરે જઈ ખુલ્લુ બાપણુ આપ્યું; આ મુંબઈમાં નાઈચેટક કરો છે તે મને નજા મ પસંદ નથી. અન્નવંદનસાલ તો ખરી. જમાઈ એટલે 'હાલ' હુમેચાય; પણ 'હાલ'ને કીપથી 'તમે' ના ઘં-તો મારા દીકરા લેવા, એટલે હાલથી મહુ છું. મરચે સાંસરણું કે તું સારી થોણા પહેરી નાઈકમાં લેતોયે...

'એ તો સંદેશિની નાપહુતો...' 'એ મે તેતો પાડ, પણ આ આપણને ન રોલો.'

પછી આ બધાંને પરિણામે મનફરનું મન મેળમાં થતાં રહ્યાં તે થતાં ન રહ્યાં. કોણેય ત્યારે હાથમાં ચાર તમાશા મારીને મને કહું દોત કે 'રેંચા! આ બધાંમાં વિલાસનો રો' માંકરે વાતાવરણુ આપું હવે એટલે તો તારે, કોણેકુ એને દિગત કરી, બહાર કાઢી, ફરે લઈ જઈ પડવી હતી. પણ બાઈસાઈનેમાં થતાનામાં ને એટલી લામ ફ્યાં હતી

વિલાસ રાસમાળ હતી તો મારો રસમાળ બેસાં કરવાં પણ ખૂરો રિસાળ હતો. અલ્યા, પછને તારા મનને, કે તને કું ખખર નહેરો કે એ નાદાન છાકરીને આસપાસનાં વડાને છે, ભમેઈ છે, બેડી દોર-નળી આપે છે. મનામાં મહેમનાં નળાં બાંધે છે. હેવામાં જરનાં બી નામે છે તે એવો મહેમ પડના લાગેા છતાં, એ કાયર! તે આમજ આવી એના મનનું ચણુતર માથે કેમ ન લીધું! આ સંભેમે તારાથી નાની, તારી રખતણી રતનાર પ્રિયંબદાએ તને ચોલાંથી નહેતો કે પણું તું ના ભગેા, અને આને મને ક્રોધને બીચારાને નિરવા બેરેર હુંને જરા અમજ નહોતો. સસરાઈના કાગળ તથા કપકાએ મનભમાં મરખી તો થાકી ન અઈ હતી. મુળથી ન 'મહુ' મગની નહોતી કે તો મનભમાં પૂગતું ન હતાં; અને લગ્નનો કદાનો લેવા તે પગતે મનમાં નજા પણ રોસ નહેતો; એટલે, એક કાળ ચોપડીએ, એ જ મનભત ને મકમ કમળ 'મારે લગ્ન નથી કરવાં' એ અતલબનેા, રપથ માપમાં સસરાઈને લખી દીધી! એમાં, વિવાદ ફેક થવાં કે કંઈ સમ ન્યાત કરે તે બધી સમજા અને એની જાણે મારી લેવા હું તત્તર હું એ પણ રમેવું હવે. છેલ્લે 'તમારી દીકરી તમે બીને મમે ત્યાં પરજાવી શુખી કરી રાંધો છો' એ પણ રપથ જાણું હવે. દીકરીનાં માગાપને આથી ફેવાજમાત પહેલાંથી દોરોએની ત્યારે મને કપવાસરખી થઈ નહોતી.

જસા કાઢી તો ધરતી કંઈ મહુ; છન્દનું વજ મહુ છું, કંકાપાત મહુ ગયેા. સસરાઈ દોશિવાર, તે મેણે એ કાગળની નક્ક મારો ને તણ મુજબીયને, નહિતો મેકેલો આપ્યો. અને આપણે નેની દીશરની કીંગા, મહે લગ્ન નહિ થાય એવી તાને કલામ પણ નાખી.

ફરફર નસેતાં મારાં મદાલાં અને અતલ સમજકાર માગાપને આ કસાની ખખર ન નહિ. પણ એમના રિસાળ સી મેકરે મારા કપર ને કીકી છે, ને વળનરકાકા અલ્યાના છે એના કેમ એના આપું! એક વાત તો એ ને છે બાપદાદાની આખરે થોડી! ફ્યાં, કેમ અને કહ આખર એ તો ફાણુ નહીં! મારા મનથી મેં લલ પ્રા-માલિક મકામ કહું હવે; મનનો ચોર નહેર કરી દીધો દેના. દા. આકરસ વર્ષે મેરો, એ મારી બહુ; પણ મને નહું સમભળું કે આ

મેળ કંઈ મળે એમ લાગતું નથી, એવું જ તડ ને રૂઢ કીધું એમાં મેં વડવાનજ સળગાવી દીધી।

મને એક આપત્તે તો કપૂત હતું, પણ મારા પર ને અંસાં કાઢવામાં આવ્યાં, 'મીઠા મીઠા ડાંગ' દેવાયું તે તો અસહ્ય દતા: 'ભાલાભાઈ! કરસો કુંડે રવડી જરો; કોઈ ડાંગ નહિ દે; રખડતા રહેરો; ધર નહિ મોડાય; હાનગત દરો; ભરથા પણ ટોર નેવા; ' વગેરે આપરપાર ચાલ્યું, બાવનનો બલિ નિસ્તાર।

વેલકાઠા પાસે પણ વાત ગઈ. કાકુરદારના પરમાં દાખલ થતાં જ એ બાપ નેવા મારા મુરખીએ ધોડીથી એલ્યું જ હતું, 'મને પૂછીને લખત ને, તો ઠીક થાત.' બસ. અને પ્રિયંવદાએ તો એવી પણ વધારે મીઠું એલું-માયું: 'બધું જ મને કહો છો, અને આટલું ના કહ્યું કે દરો, ને થયું તે થયું; એમાં કંઈ ખોટું નથી હતું.'

જી! તં લગ્ન થયાં તે પહેલાં એકેને વડે મારી ચાર બહેનોમાંથી બેનાં લગ્ન થઈ ગયાં હતા. લગ્નોના માંડેના માતાજીને ત્યાં નહિ પણ પેલા અમારા દાદા, આત્મશ્રામ બ્રહ્મજીની પરીમાં મુનિમ તરીકે કામ કરનાર શિવદાસ વાસે બંધાવેલા અક્ષીના ધર આગળ ચોકમાં બંધાતો. મારા બાપુજીને ૧૯૧૪-૧૯૧૧ની લડાઈ પછી એક નવો જ તુકડો સુએલા: અને તે કે પચાસની રકમમાત્રી, લડાઈ પછી ને ને નવી કંપની નીકળે તે દરેકના કંઈ નહિ તો એકાદ બે રોર સે. નેવી બહેરબાજ નાંચે કે ફારમ મંગાવી પહેલો કાલ બરી જ ને: એ કહેતા કે એમાંની એકાદ બે વરસો તો આગળ ઉપર નવાલ કરી દેશે.

'કાલાલા દેવું' અને 'પોર્ટફોલિયો' કે એવા કાલેવાના બાવો સારા થતાં એમાં કંઈ મળેનો ફાયદો જાણતો જ નહોતો કે રથો જે ઠીકરીઓનાં લખનને માંડેના ઠેકથો. બીલ બધા કાલમનીમાં તો આખરે પાંચ સાત દબારનું પાણી થઈ ગયું; પણ એકેભાઈ કમ્પાયા દરો. એકેએ ઉખટે તો કહેતા કે આમણે તો હતા ત્યાના ત્યાં આવી રહ્યા।

મારા પછીની બેન તે મુનિમ, અને તે પછીની દાખલી. બેનેમા પહેલીના જન્મસમયે જોઈને લગ્ન કરેલાં, પણ લગ્ન થયા પછી એણે કંઈ મુજ નેણું નહિ; અમારે ત્યાં જ રહેવા સાધિએ નિમ્ણું. બીજા બહેને કંઈક મુજ નેણું. સાસરિયાં સારાં, સાસુ મા નેવી, નહુંદ ખૂબ જાણ, ૧૨ પછુ રનભાવનો રાજો કયો; પણ પારથા પછી પાંચવ વર્ષમાં એમનું અવસાન થતા, વજુ ઠાકરાં ઉછરવાના કામમાં એ પડી. એમણે જતે દોડે સાસરિયામાંથી ધણું ખરી મળ્યાં અને એ પણ અમારે ત્યાં આવી. બીજા બે—સરલા અને ઉપાને આગળ ઉપર પછુ પોટી થતાં લગ્ન કરવાનું કહેતાં મારી છબ આવી નહિ.

આપણે દહેલગામ, મામાજીના ધરની આશમર નેડે, જન્મદાન-દાસ રહે જાસલાઈ. એવા 'દાસભાઈ' વજુનાં કુટુંબજીએ મારા બગાડ મળેલા મળી આવેરો. પરગળા; મહેનત. કોર જ આવસરે નારીએજ લાવવાં, જન્મજીવાની દીપ બનાવવી, સોદા કરવા, 'માંડવાવાળા' કહેતું વગેરે દબાર નાનીમોટી ચીજો લાખડતોળ કરી આવે, 'માંડા ફેરા ખાવ, કામને ઉકેલ કરી નાખે: કુત પડોશીધમે જાલવવા પૂરતું જ. હાવાના ચોખ્ખા, છબના ચોકા, સો સાથે ચીકાસાથી બળા કંઈક કહેવા કુંદકા ગળી જવાની સાલસાંધવાળા, કાંઈનું વજુ કામ કરી જુદનારા એવા દાસભાઈએ આને એકાદ થતા બલ્ય છે. લોકોનાં આટઆટલાં કામ કરી જુદનાર અમારા એ દાસસાંધના બીચારાના નસીબમાં પોતાનું જ ધર વેચવાને વારો આવ્યો, પોતાને પાછળના સામ્રામાં ભાડે રહેવાનો સમય આવ્યો। દહ પછુ જ્યારે જઈએ, ત્યારે જો એમને ઘેર ન જઈએ તો દાસભાઈ બગચા થઈ બન્ય; અને એમને ઘેર જઈ આવું 'શીપ' લગાવીએ ત્યારે દોરા આને આનંદથી

દેણું છલકાઈ બન્ય. કામના કુચલી નહિ. 'કેમ છો? પહેલાં તમિરે કેમ છે? બધાં સારાં છે કે બસ; ચાલો, ભગવાન બધાંનું મહત્ત્વ કરે વધારે પછી મળેને, તો વે આટલામાં વાત પૂરી. અને પોતાનાં છાકા એને બોલાવી આપણી તારીફ કરે. ખરેખર દરેક અનુભવ ને આ રવભાવ થટે તો એની અને આ કુનિયાની અનેક વિવેચનાઓ આપે આપ યોગી થઈ બન્ય. ધણા બહેર સેવા કરવાના કામોના એ દેહજ કંઈક કાળાંધોળાં કરે છે, એના કરતાં આવા સેવાતાથી કા કરનારાઓની કિમત અનેકમળી છે.

આ જ આપણમાં મામાજીને ત્યાં એ 'મૂલો' અને બંદેરો ને ચડી આવ્યો. દત્તા એક નાની રહેઠ-પાટી પર લખીને તમે પૂઠો એ તરત જવાજ લખો, અને ખરા નેવા લાવો। કોઈ કહે કે એવાએ કહ્યું પિસાચ સાંધ દોષ છે, એકેએ તંતમાનકાણનું જ્ઞાન બહુ સાં એણે કંઈકનાં જાનિ નેળ્યાં. અને આખરે એણે કહ્યું: 'ધરના એ ખંડમાં દરેટો ધનને ચા છે, તે એકનીસાં દિવસમાં બહાર નીકળે એમ માતાજીની કૃપાથી છલા કરે છે। માટે યહાં કરે.'

અને એમ બધાંએ ધનનો ચર મેળવવાં એને જ થઈ કરવાન રૂચિયા આપ્યા. બેચાર દિવસમાં તો એણે એવી બરડો નાખી દીધ હતી કે અમે એજ જ માનતા કે જે ત્રિજાળજની જ છે. એકનીસમે દિવસ કૂડકો આવવા માંડ્યાં, ને આપણે નેળ્યા રેજ જાણી તે ખંડમ એકેએએકી ધુલોતો મથો. વજુચાર દિવસ રહ્યા એટલે અમે તો ચડન આશામાં થેલાથેલા થઈને કા. કરમ્યાન બેતજુ વાર એણે નખા રકમની આગણી કરેલી તો અમે પૂરી પાડી હતી. પછી બે જ દિવસ રહ્યા એકેએ તો એવાએ જ સાંડો? અને એમ એકનીસમે દિવસ પણ આવ્યો અને મથો; પણ ચર કૂડો. અને થન કૂડું। એણે જતાવેલી જગ્યાએ એમ તો અમે જોતી પણ નેણું। પણ ત્યાં નીકળે કુંડે પૂજા પછી દાસભાઈ એકો કામની કમ્પા અને આપણું કુંદકા ખમ્બેની વચ્ચા. પણ એણે મોટી રામી દેખાઈ। વજુચાર દિવસે કુંદકા ખાતમી મળતાં સુરતથી અધિનીકમાર રમશાન પાસે મથા. ત્યાં કાજ મથી. એ ત્યાં રહેતો અને અમારા નેવા પાંચસાલને મૂકીના આશામાં નડાવી દેવે તો જગ્યા છાલી ચાલ્યા મથો, એમ પત્તો મથો. પણ દને કુંડે જાણ પછી કહેવા લાગ્યા કે એમ ને બીનના ચર એ કુંદકા દોષ તો પોતાનો ચર ન કાઢી લે? પણ એણે તો પોતાનો ચર બનાવી જ લીધો દરે તો! અને અમે કહ્યું જગ્યા।

એ એવીએ મારી જન્મપત્રિકા નેજ ચોખ્ખું કહ્યું હતું કે મારાં લગ્ન હતી યાજ નહિ। (ચાલો)

આપણે અંદરના કલાકી જલારે કોની સાથે વાત કરતો હતો 'દીકરા: કો તો મોહન હતો. બહુ ઉતાવળમાં હતો, એટલે અંદર આવવાનો એને વખત નહોતો.

એક: મારી લખખીર રાજાની કબ્બી કોઈ મોટી ગયું. બીજો: પણ, તારા બિરસામાં મેમકી હાથ નાખ્યા તેની તને ખબર ન પડી? એક: ખબર તો પડી: પણ મને લાગ્યું કે હાથ એ મારો જ હાથ હતો.

ખૂબ લાંબો વખત સુધી ગમ્મણા હાંકતાં એટલા મહેમાન જવા માંડ્યા ત્યારે તેમણે યજ્ઞમાનને કહ્યું, 'શા માટે આરુઢા સુધી મૂકવા આવવાની તારી ક્યો છે?' બગાડું આવતાં યજ્ઞમાને કહ્યું, 'તરરી રાની? ભલે તો આને આનંદ થઈ.'

પરજીય વર્ષ પહેલાં

રેણુ નંબવદાદુર-ને પાળના સર્વ સતાપીશ પ્રધાનોના કુટુંબ-
ના શિક્ષાશાળી આદિ પુરુષ અને બોલેલીની સામે ને પાળને
કેડમ રાખનાર મુત્તકદીનાં બળ અને બુદ્ધિવરનાની યેરક કયાના
ધાડ સાથે રાડ થતા આ અંકને અંતે પણ એક એવા ન બળ અને
દ્વિઙ્ગાખનાર-પણુ વચારક દૂશ નેમ અણાનતારક ખરી પડનાર,
તેજાધી જીવાન ટપુમાદી વસાળીની એવી ન યેરક છપનકયા ઠંપી.
ત કપરાંત દેવપુત્રી જીવનેચર, આપણી ખનિન સંપત્તિ અને શી
તમાનક કાપડિયાએ લખેલ દ્રવિત દેશનાં સંસ્કરણે જેવા વિવિધ
તાના લેખો દ્વારા, આ પૈકી કેલસામોના એક રસાયક કહેતો :

“હીરને દ્રવિત દેશમાં જુદાજુદા નામથી ઓળખવામાં આવે છે.
કેઈ રત્ન કહે, કેઈ ગુલ કહે, કેઈ યેરમ કહે, કેઈ કમલ કહે. આ દેસ
રાતો સોથી વધારે કપયોમ અને કપજોમ કરે છે. તીસીની સમગ્ર
જી આ લેહોની વધારે છે. મકાસી સી હીરા પારખવામાં કુશળ
થ છે. હીરાનું એક યોડ પડીકું આપો તો અંદરથી સત્ત્વ કાઢી લે,
નવાન પડની સ્ત્રીઓ હીરાનાં આપણજીવી બેરી કીરા. પુરુષો
જી હીરો સોય કીક સઢકાર કરે છે. પણ ગમે આશયે તો કીક થયા
પરંતુ જે આ રથામાંગોએને હીરાનો તેં આરેણી અધી રા માટે રોખ
રોડી આ બાળુની સ્ત્રીઓને સ્થામ વધુ સુખસિદ્ધ છે. અલગત, એ
થામતાના પ્રકારમાં વિવિધતા છે. કેઈ બળધેરી તો કેઈ કાનજ-
રી. આખું આધારમુરી તે ૩૫ સારલે ગોરવણ, અને અંકકાર તો
પખાનને ન અધિસાર, શેમ થાની જે બીજી. પણ એ કિવતે, કપ્પુ-
ક્ષની મધ્ય રાત્રિએ, ચક્રચક્ર રહેતા તારાઓની સુરોચિત નીલ
પાકાસાની ગનેહારિવાએ માકે કયાન અમ્મુ અને મારા ઉપયુક્ત
પાકવૈત્ત એની મેળે સમાધાન થઈ ગયું. પ્રકૃતિને સુતિમત્ત કરતી
રીતિત પ્રકૃતિના અંકકાર રોપી ધારણ કરે એવી વધુ રવાણાવિક
કે હોય ? ન કપ્પુવક્ષની રાત્રિના માહાત્મ્યને સમજાવે તે રાત્રિ-
જગજા દ્રવીક સમારીના અંકકરણ-ઓરિયને જરૂર થઈવું કરશે.”

ટેકાકેટિમની લેખનાજામાં આ વખતે “જુપા સંદેશ” ઉપરનો લેખ
રહેલો જાન-ગમતવર્ષો કહેતા કે તે આખો અર્ધો તારવવા જેવા છે :
“રકાકેટિને જાહ ન રસ પડે તેવી એક રસત તે જુપા સંદેશ
ચનાની તથા ગોકલવાની કળા છે. હાલમાં પણ આવા સંકેતોના
પયોગ લડાઈ આપવા એવા સમયમાં દુરગમના દેશમાં જુપા સંદેશ
કોંચાડવામાં કરવામાં આવે છે. આમાંની કેટલીક રીતો રકાકેટિ
પટે બદ ન ઉપયોગી તેમજ રસમય છે.

૧ (૧) પોતાની લાકડી પર હાથની એક લાંબી પટ્ટી જરાખર
ટંચી. પછી લાકડી આડી રાખી તે પટ્ટી પર સંદેશ લખવેલ બચારે
દી લાકડી ઉપરથી ઢગેલી હોય ત્યારે સંદેશના એવા તે વિચિત્ર
હડા થઈ નરો કે કાંઈ સમજી શકાશે નહિ. તે પટ્ટીને પાછી તેવી
૨ લાકડી ઉપર ચીટવામાં આવે તો ન સંદેશ સંદર્ભને જરાખર
જાય. એ રકાકેટિ પાસે આવી એક થાપની લાકડી હોય, અને એક
સાકટ ખીન્ન રકાકેટિને આવી પટ્ટી ચોકલે તો તેમના સિવાય બીજું
કોઈ કાંઈ સંમજી શકે નહિ.

(૨) ત્રિકોણ સંદેશો સાથેના ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે સંદે-
શના ચોર સમજના ચાર કાંપજીવા વાળા ત્રિકોણ બનાવવા અને
તેમની ‘અ-બ’ બાજુ પર સંદેશના ચોર સમજી જણવડ પછી

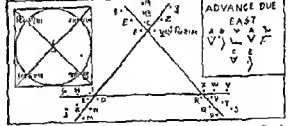
અંક ૩૫ મો કારતક ૧૯૮૩

આજે ત્રિકોણ બનાવે તે સાર પહેલી લીટીમાં એક અક્ષર, બીજીમાં
બે, ત્રીજીમાં ત્રણ, એ પ્રમાણે લખવાં. એ અક્ષરો આગલા અક્ષરોની
પછીના ન અક્ષરો હોય તેમજ, અને કોનો માત્ર અનુસ્વર વગેરે ને
કાંઈ દોષ તે પણ આગલા અક્ષર મુજબ ન રાખવો. એમકે, પહેલા
ત્રિકોણમાં પહેલી લીટીમાં ‘અ’ એક અક્ષર, બીજીમાં ‘મ’ અને ‘મ’ એ
બે અક્ષરો. ત્રીજીમાં ‘લ, વ અને ર’ તેમ જણ અને ચોથી લીટીમાં
‘માં, ચાં, અને લાં’ લખીને તે ત્રિકોણ પૂરા કર્યો. આ (પાછળ)

○ ડેર ગટોલુ ○ આદિશમાં ધીવાલાયક
અસુ કામ છે પાણી છે,
જ્યાં મોગક મલરો રૂપામિતોત્યાં ગયલે

અંદેશો જગતમાં દુશ્મનનાં ચાલીસ માણસો છે

પ્રિયભાઈ
ફૂંડાઈ ગઈ ગલે આલ્ચી હું તમે રા પૂઠ મને
મોકલશે. હજુ સ્ટીમરોની આવવા શકુ નથી ઘડ
કડાઈને લીધે બજાર મદ છે. (પાકે) હું તેવાર માલ
લઈશ નહિ, તમે ઉપર કુ કરવું તે લખશે. લિ.

આ લેખમાં વર્ણવેલા જુપા સંદેશની દશોર્વરી આ આકૃતિમાં
અથવાની હાથમાં તો રકાકેટિની બાજીતી સંજ્ઞાઓ છે, અને તે
સ્વતા પર કેલકાડ પર ખોટરીને, અધેખીને કે પવત્રો ગોકલી-
ને દર્શાવાય છે. બીજા હાથમાં ત્રિકોણના ને ત્રીજા હાથમાં બાજોરા-
વાળા પૂજાના સંદેશની ચક્રતિઓ સમજવતાં ચિત્રો છે. (ત્રીજા
હાથમાં ‘તેવાર’ સમજની આસપાસ ફૂંડાઈ આવેલખાનું રૂપી ચણું
છે.) ચોથી હાથમાં ડાબી તરફ ભૂમિતિની આકૃતિ દ્વારા સંદેશ
ચોકલવાની પદ્ધતિ અને તેની પછી લીટા તથા ટપકાં વડે ચો-
સમાની સંદેશ-પદ્ધતિની સંજ્ઞાઓ કેમ રચાય છે તે દર્શાવ્યું છે.
તેવી પછી, એ સંજ્ઞા વડે Advance due east એ સંદેશો
કઈ રીતે લખાય તે એક Advance due east લખીને બતાવ્યું છે.

પ્રમાણે ગોઠવણ કરી પછી "અ-બ" લીટીએ પર આવેલા અક્ષરોને સંદેશો બતાવનાર છે. આ પ્રમાણે ધરો : બંધપરબંધ, દુસરબંધ, ચાલીબ, માંતંગોએ" ન્યારે આવે સંદેશો નાંચને હોય ત્યારે ચાર ત્રિકોણ દોરવા અને તેની "અ-બ" બાજુ પર ઉપરના અક્ષરો લખી નાખવા. પછી પાછા હઠી ત્રિકોણ કરી દેવા અને "અ-બ" બાજુ પર નાંચું એટલે અંદો સંદેશો મળી જશે.

(૩) એક પૂરું લઈને તેમાં અધુક રથને બાકારાં પાટવાં અને તે પૂરું લખવાના કાગળ પર બરાબર પછી તે બાકારાં નીચે મોકલવાનો સાચો સંદેશો બરાબર લખી મારવો. પછી પૂરું કપાડી લઈ મૂળ લખેલા સંદેશના જુદાજુદા સમુદો બરાબર એકાઈ બધ તેવો એક લખાવડો પત્ર લખી નાખવો. તેમાં બાકારાંના પૂરું આપણી પાસે હોય. તેમાં જ બાકારાંના પૂરું બીજું આપણા સાથી પાસે હોય. આપણો પત્ર તેને મળે કે તરત જ તે પત્રની ઉપર પોતાની પાસેનું પૂરું મૂકે એટલે કામગીરી બીજી બધો ભાગ દેખાઈ બંધ અને ગાય સાચો સંદેશો બાકારાંમાંથી વંચાય. પહેલાં યુરોપી ગદ્યકૃદ્ધરમ્યાન ભરેલી આવાં પત્રોની પદ્ધતિથી ઈંગ્લેન્ડના બબર જીવનનું દેખાડો કાઢને હાથ આવેા પત્ર એટલે પાછુ તેને તે તદન નિર્દોષ જ બારો. માત્ર બાકારાં પત્ર રચી મારવામાં યુદ્ધિ દોની નેહએ. એવો એક સંદેશો આ નેરેના આકૃતિમાં આપેા છે. તે પર બાકારાંના પૂરું મૂકવામાં આવે કે તરત કુલાળાના દસાવેલા પુબધ પંચ રહીમદા લડાઈ માટે તૈયાર છે" એવો સંદેશો વંચાય.

(૪) મળીમાર વળા એવી ગોઠવણ કરી હોય છે કે આવેલા કામગી. પર બુઘિતિનું અધુક નમી કરેલું ચિત્ર દોરવું. જે સમુદો પર લીટીએ મારી લખેલો કાષ્ટે તે જ સમુદો ખરા સંદેશના સમજવા. જેમકે "દિલી-માં રમણાણું" પૂરું લઈને બે છે. આકૃતિમાં ચિત્રમાં સંદેશના બંદો પર જ લીટીએ તથા વનું એકબીજાને કાષ્ટે છે. બાકીના કામગીરી બીજા સમુદો ગોલી બતાવડી કામગીરી લખી નાખવેા. અને ચોરસ ક્યા માખનાં દોરવાં તે તે આગળથી નમી કરી બેઠું હોય, એટલે હોય. આજુસ તેવી આકૃતિ કરી કાઢી સંદેશો છે. આ રીત થયુ સલામતીજરેલી છે, કેમકે પૂર્ણ દુરમતોના હાથમાં પકડાઈ જવાનો સંભવ થયુ ખરો. ભરેનીએ આવી બુઘિતની અનેક રીતોના પછુ ઉપયોગ કરેલા.

(૫) રકાઈને માટે નીચેની એક રીત બહુ જ ઉપયોગી છે, કેમકે તેમાં કામગી-પેન્સિલ સિવાય લીટા અને કપડાં વતી અથવા સોટીએ અને કાંકો વતી લગલગા ગમે ત્યા સંદેશો લખી રકાય છે. આના સંદેશ બહુ જ દંઢા બેઠું અને ખૂબનાં ટપકાં મૂકવાં તેના રથને થયે આજુ ધ્યાન આપવું એવું છે.

સંદેશો છુપાવવાની બીજી કેટલીક પરચુરણ રીતો : (૧) લાંબુના ચોખ્ખા રસથી જે કુચળીના રસથી સંદેશો લખેા. એથી કામગી પર કાંઈ ત્રિસાની રહેશે નહિ, પણ તેને સહેજ ગરમી આપતાં આજુસ ચોખ્ખા વંચાશે. આવા સંદેશ લખવામાં ટાંકને બાંહે બરની કામગીરી ઉપયોગ કરવો. વળા એ વદન કોરા કામગી પર ન લખતાં "સાહીના લખેલા એકાઈ પત્રમાં બળે લીટીએ વચ્ચે લખેા, જેથી કાપને કાંઈ ન પડે. નિંદર કોરા કામગી નેહને કાપ વહેમાણે અરમ કરી જુએ તેના પકડાઈ બંધ. (૨) મોરચૂપના પાણી વતી પછુ લખી લખાવે. તેના અજુરો એંધાંધાંના યુગાદો સંધાવાથી વંચાય."

અને રમ. ડો. હરિપ્રસાદ જનગલ દેસાઈએ લખેલા "દેવપુરી જુવનેશ્વર" ઉપરના લેખ અંજે તેા. અમે ધણું કુંદર ને ત્રિસાઈ કોટા-માદો ચેળવી રકયા હોયને, તેમાંની જરૂરી ત્રિસાઈ તારવી હઈથયુ નવા હોશ સાથે એક રવંત્ર લેખ તરીકે જ તે આપીએ છીએ.

ભુવનેશ્વર

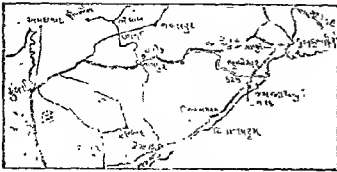
ઉલ્કેતેથી જગન્નાથપુરી જવાને રસ્તે, પુરીનો એ એક કલાઓ માર્ગ બાકી રહે ઉપરે ભુવનેશ્વરનું દેરાન આવે છે. એરિસા એટલે કલિંગ દેશ. એ દેશ છતાં અંશીક રામથી ને હિંસા થઈ તેને પથારીએ એણે બિઠી સુધી સહી દત્તેા. તે પરિણામે એણે બુઘિનું રામય વધારવાને બાંહે બીજ ધર્મનું રામય વધારવા પ્રયત્ન કરેલા. એ દેશમાં કેસરી નંરાનો રામલોકો થઈ ગયા. એ ચુસ્ત સનાતન હિંદુ ધર્મના અનુયાયીએ દત્તા. ન્યારે કાશી બીજ ધર્મથી ત્રિતાલ અર્થે ત્યારે કેસરી રામલોકો ભુવનેશ્વરને બીજું કાશી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો. ભુવનેશ્વર એટલે ત્રિકાલના નાથને નામે એ રથાન વસાવવામાં આવ્યું. હજે કે બધાં મળાને ત્યાં ૭૦૦૦ દેવગો દર્બાર એમાં સૂર્ય, વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, શિવ, જગન્નાથ, શક્તિ વગેરે તમામ દેવ-દેવતાનાં ત્યાં રથાનકો બનાવવામાં આવેલાં. આમ, બીજ ધર્મના ધરના સામે હિંદુ ધર્મની એકેએક સાખા તથા સંપ્રદાયને એકત્ર કરવાનો કામગીર પ્રયત્ન કલિંગ દેશો કર્યો હતો.

આખું રાદેર પ્રથમે જ સમૃધ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું અને બિહુ-સાગર નામનું સેરાવર બનાવી સર્વ પવિત્ર નદીઓ, યાત્રાના સમુદ-મિત્રા, કુકો, સૂરોવરો અને સંગમધારીનામાં જળ એ સેરાવરમાં આણી અનેક ભતનાં પાપ નાશ કરવાની શક્તિ એમાંથી છે એવી ભાવના કરવામાં આવી હતી. એ સેરાવર હજી કામગી છે.

હાલ એ રથાન લગભગ વેરાન નેહું, ખરિત અને છલું થઈ ગયું છે. પરંતુ એવા પથ્થરો અને શિલ્પકાળા આપણાં પુરાણી સંસ્કૃતિ અને ધર્મની ગોરત્ર કેતપ્ત કરાને એવી વાતો કરી રહ્યાં છે.

હજી બિહુસાગરને બિનારે પાંચસોએક દેવલોનાં ખંડેર વગવા-એલાં ભામાં છે. એમાં ત્રિગરાજ અને રામરાણીનાં દેવલો મુખ્ય ગણાય છે. ત્રિગરાજનું મંદિર દહિરહરનું છે. એમાં હરિ એટલે વિષ્ણુ અને હર એટલે શિવ બંનેની એક ત્રિગમાં એકી પૂજા કરવામાં આવે છે. અરધા બાજ પર ભીલી અને અરધા બાજ પર હુલસી ચડાવાય છે. એની નેડે રામરાણીનું મંદિર છે, અને મુખ્ય મંદિરની આસપાસ બીજાં અનેક નાનાં મંદિરો છે. ત્રિગરાજનું શિખર સેત્રેક ફીટ ઊંચુ છે. એનું કોતરકામ અતીક્રિક છે. એના એકેએક ખૂણે કલામય અને સંપૂર્ણ છે અને મંદિર સર્વાંધ સુંદર છે—બળ્ય છે. મંદિરને કાંમેરકાંમેરે અને કાંપારે કોતરવું છે. શિખર ઉપર ચોમર નર્તકીઓ, અપસારાઓ, દેવીએ વગેરેનાં મૂર્તિ મારીમાં પૂજામાં છે. એમના નાના પ્રદાનો અંચગરોડ, હાંવલાવ, કોશવિલાસ વગેરે આપણા એક સગવળા સંસારના ભરપૂર જીવનનો ખ્યાલ આપે છે.

એ સગમ મંદિર ફક્ત પથ્થર અને લોહના ખીકાથી જ ન બનાવે છે. એમાં જૂનો કે ત્રિમેન જિલકલ નથી. અમે આ રમળની મુગા માત (૧૬૨૬ના જુલહાઈ મહિનામાં) લીધી ત્યારે છણેહારનું કામ આપણા કચ્છના શિલ્પીઓ અને સુરતના કારીગરોથી થતુ જોઈને અમને અતિશય દર્બ થયો. એટલે દૂર, જુનરાતને સામે છેડે ૧૫૦૦ માઈલને છેડે રહીને, આપાં પ્રાચીન સમયનાં ભળ્ય મંદિરો કચ્છ

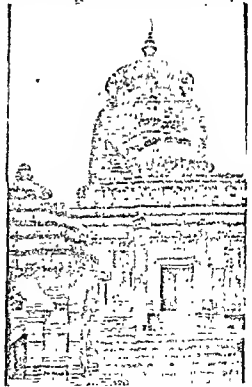

કોન્ટ્રેક્ટોની દેખરેખની ચેલેન્જ બોર્ડને નેત્રુ બરાલના સલાહકારો સાથે ગાંધીના નીચી કોર્ટમાં રાજકીયની પાતો કરતાં અમને ન આનંદ થયો એ અનુભવી છે. મુખ્ય શિસ્તીએ કહ્યું કે 'કન્સ્ટ્રમ્' આગરી કદર નથી. બારી બગાળ-બાગપુર, ૨૦૨ ઇન્ડિયા, ઈસ્ટ બંગાળ વગેરે રેલવેઓ પર આ વખતે કોન્ટ્રેક્ટને ને મિલ્કિયેટને તમે ન્યાયમાં લેશો. અમે આ મંદિરોના ઇન્જિનિયરના સલાહકારો સાથે નેત્રુ તાપરી બીજી. રેલવે પરથી અને લોકાથી આવા મોટાં રેલવાસ બનાવવાની કામ આ વખતે દાખવી નાશ પામી છે. દંડ આ તરફ કોનારક નામનું રાય છે એ પણ બહુ ન આશ્ચર્યકારક સિદ્ધાંતોના નમૂનો છે.'

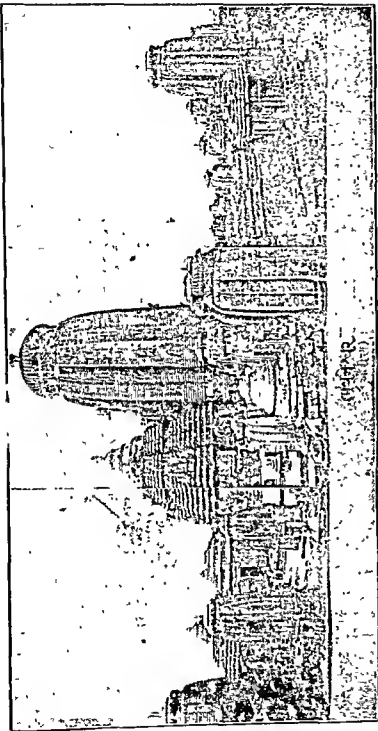
અને ખરે જુવને થયે પણ આશ્ચર્યકારક ન છે. એ મોખામાં દરેક મંત્રી એક પાંચની ભૂતિ હતી. મોહિ-લે-કેરોના સોધક અને વિદી પુરાતત્ત્વ બાળના એક વડા સાબાલકાસ બેનરજીએ પણ મહિના સુધી એ પાંચડાની પાંચડાની સાક કરી છે. તે હિંદુ કળાને આ પ્રતિભ નમૂનો છે. એક કીટ કોષ છે અને એક પડો દળતા હોઈને લાવવન થયે આર્થિક કરીને જોયે છે. અતીર મુખ, દોષમાં નેરો, પજાલકારની છટા, બધું અહીં છે. પજાલકારની આરી જારી વિનયો એમ પડકાર છે. ધંડકની કંઠિએ પડા છે; આથી પડકારની એટલી છે; મકુટ બહુ ન સુંદર રીતે થઈએ હોય એવો પગથરી રેલવેથી છે કાળના તથા લાવન મના આજુબાજુ, હાર, તમામ કલ્પ કલાના નમૂના ર છે.

પાંચની મુખ પર સાંતિ રક દાવ છે અને અમે અંગ ચેતનવંત છે. આમળી, આંખ, કેડ, અંકેશો આવધમાં સોનદેનો પ્રવાહ વહી રહ્યો છે અને કલમ નાચી ભરેલું એ કલ્પાસપૂર્ણ શરીર, આણુ એ આજ વખતે અહીં ગતિમાન કલ્પત કરે છે. શિષ્ટકળાના આ એક સર્વોચ્ચ પ્રતિમા છે. જે પ્રત્યેક જન, ધર્મ શાસ્ત્ર અને કલામંદિરમાં તરંગીય થઈ ગયાં હોય તે ન પ્રભ આવી પ્રતિમાથી પડી ગયે. જુવને થયે આજુ એ એમ તે કલ્પ શિષ્ટકળી બોલે છે, પણ તેમાં એ સોયી ચરસ પ્રતિમા આ છે. (બુદ્ધો પાછા પૂછાયા)—દરિયાદ ન. દેશકર્મ આ બીન કલિદાસ ને પુરાતિહાના વિદ્વાન લેખક તથા સંશોધક ડૉ. બોમીલાચ રાઈસરાએ એરિસાનો પ્રવાસ કરી 'બુદ્ધિધાર'માં એક રસમય લેખમાળા લખી હતી. તેમાં જુવને થયે વિષેનો કલ્પેલી કલ્પે આરે તારવીએ છીએ:

"જેમ જગતપુરી સોયી મોટું વેળુન નીચે છે, તેમ જુવને થયે સોયી મોટું શી નીચે છે એ નમરમાં પ્રવેશ કરતાં જ સોયી પૂર્વ સોખનાય પાછુ વાદ આવે છે. શી મનોમોહન ગાંધી નામે વિદ્વાને જુવને થયેનાં મોદિશની સંખ્યા ૫૦૦ની આવી છે. શેખન છે, ૬ આમાં હોડામાં થરમાં આવેલાં મોદેશ (નરદેશસર)એ તેમજ મુખ્ય મોદિશની આસપાસનાં નાનાં દેશકર્મોના સંગ્રામેશ પતો દેખ.

[જગતી તરફ પડે તથા નીચે: વિગતમત મોદિશના પડાં નમૂનાં એ દરેક ૧૨૭ ફૂટ કીચા મુખ્ય મિખરવાળો આ મોદિશના પડાં નમૂનાં કીચા પર ૨૦૪૬૫ ફૂટ છે અને તેમાં જીવે પણ પડાં નાનાં મોદિશ છે. મુખ્ય મોદિશમાં વાર અંગ છે. કલ્પા વિગતમાં દેખાય છે નેમ સોયી આમળ નાનો ભોગમડ છે. જ્યાં ભોગ (પસાર) વેચાય છે; તે પછી એ કીચાં કમળના આપરના મિખરવાળું નરમોરિ છે, જેમાં દેવને સમર્પિત કન્યાઓ દુત્ય-ગાવન-વંદેશ રેવને સીકવડી. તેની પાછળ એટું જ પાછળ જગમોહનનું, અને તેની પાછળ, સોયી કીચું અર્ચક કપરનું મુખ્ય દિખાય છે. નીચેના વિગતમાં આ છે હેલાં મિખર (જગમોહન તથા ગર્ભાશરનાં) નું પડોયેલી સીધું દરન છે. (કેદાર: અંકેશ ૫૬૬)]

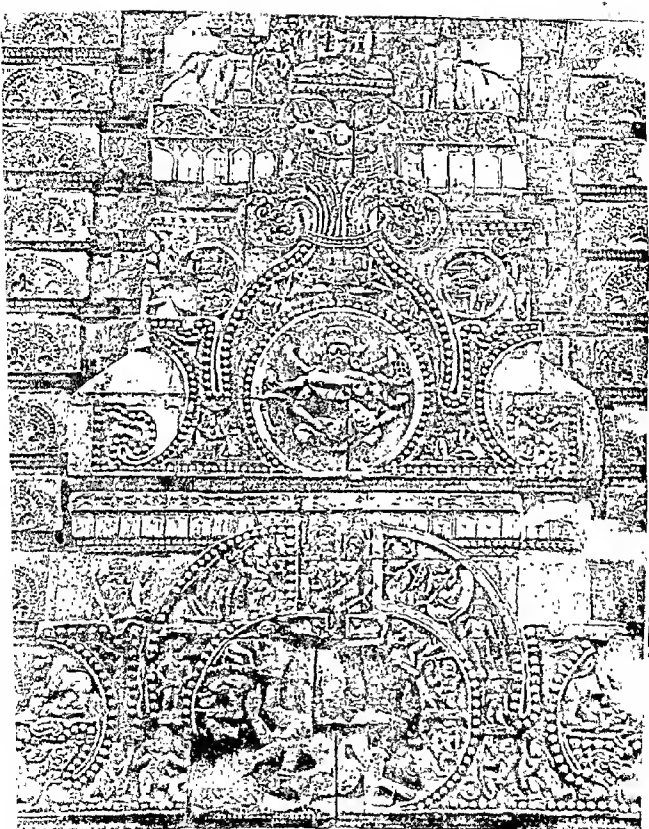
(પાનિપત)

બુવનેશ્વરનો મંદિર-સમૂહ

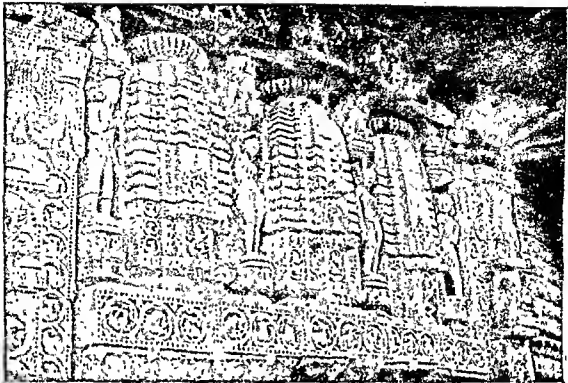
બુવનેશ્વરના મંદિર-સમૂહના આ ચિત્રમાં સર્વથી જાણ્યું દેખાય છે તે વિખ્યાતના બન્ધ મંદિરનું ચિત્ર છે. એની બાયા આખા બુવનેશ્વર પથારીથી છે અને આખું બુવનેશ્વર એટલે જાણે કે વિશાળનું ન નવર એમ લાગે છે. એ મંદિર ઈસવી સભના દસમા શેકામાં બોદિસના શાન વધાતિ કેસરીમિ બંધાણું લેવું. ૧૨૭૫ દેવ જીવા એના મુખ્ય વિખ્યાતના પાટ એક વિશાળ મંદિર છે. વિશાળનું મંદિર એ સતિય દેસમાં વિશેષી રથ. ૧૨૫૨માં એક કાળમાં નમ્મો છે અને તેનું ચિત્ર તો દુનિયાભરમાં એ પ્રકારનાં યાદનાર સ્થાપત્યોની હારમાં જીવું રહે એવું છે. આરવી બાનુએ સાંદું, પણ બહાર તો પાથાના પથ્થરથી માંડી ચિત્ર મુખીની દાવામાં પર જોડેર અલંકારો વડીર મુકાલેલો હોયો સિદ્ધો અને મુતિઓથી તે ભાવ્ય છે.

સાત્તે: પરશુરામેશ્વરના મંદિરના ચિત્રનું નોંધપદ્ય

સાત્તેના પાના પર આપેલા 'પરશુરામેશ્વર મંદિરના ચિત્રના સંપૂર્ણતા સિદ્ધિ'માં નીચેના ભાગમાં, ચાલે શેલા ચિત્રના નિવાસરથાન ફેલાસના કચ્છાલનો પ્રકર છે. એવા લંબગોળમાં બહુવાન ચાલુની ખંડિત મુર્તિ છે અને તેને મથાલે તકલીમાં (દેલાસમાં બેસેલો) ચિત્રવાળીનું મુદર સિદ્ધ છે, જેમાં કબાલિયાં પાંચલીને સિદ્ધ નમથા દોષની આલય મુદ્રાથી આપાસન આપે છે. લક્ષ્મીની કોબાલ્ડ ગભરા તથા બીજા બાજુ સ્વરવાલન કાલિયની સાથે શમ્ભુસભ્ય ચાલુ છે. પણ આપી ચે સુદર તો કપર મધ્ય બાજે વૃંદાવામાં આવેલી દસાબુજ નરાસન(સિદ્ધ) મુર્તિ છે, તે કવચથી નાકના રૂપમાં નકિ, પણ સંનનના આંતરોની મેલી કાલ પ્રસર કરી રમથ પ્રસન્ન મુદ્રા દાખર છે. કપર જે પદને જે વૃંદામાં બેસે તથા મથાનું સિદ્ધ છે. એ મથાલે સિદ્ધની આપના કાલિમુખ ૩ ૧૨ બીજા એક મુર્તિ છે.

રેશ્વર મંદિરના સિખરનું સંયુક્તાર્ચન (ફોટો - ચંદુભાઈ ભટ્ટ) ભુવનેશ્વરના મંદિરસમૂહમાં સૌથી પ્રાચીન પરશુરામેશ્વરનું મંદિર છે. આજથી બારસેકે રવાબોલા એ મંદિરનો પર્યટક પર્યટક રોડ ને રોડ વચ્ચે, પ્રસંગ કે ચોક્કસથી બનેલો છે. એની રીવાજો ૫૨ શાળાવળ-મદામદાનનાં અનેક પ્રસંગ સિદ્ધા છે. આ કપરના વિજયાના કિલ્લાનું ગર્વન આયેના લાગા કપર આયે છે

લિંગરાજ મંદિરના જગમોહનના ઉપરના ભાગનું શિલ્પ • જગમોહન એટલે ફરીત કરવા કીર્તિ રહેવાનો સમામટપ(ફિટો) ચંદુભાઈભટ્ટ

ઇ. સ. પૂર્વ પહેલા સેકાના પારવેલના લેખ પછી લગભગ ૮૦૦
 ઓરિસાનો ઇતિહાસ બંધાયેલો જ છે. પારવેલના લેખ પછી
 સેકાના ઇતિહાસની યુગધ્વજામાં કૃષ્ણેશી યાચ એવો પહેલો
 લેખો તે આ ભુવનેશ્વરમાંનું પરશુરામેશ્વરનું મંદિર, જેનો સમાય
 વી સનના આદ્યો સેકો નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો છે. તે છે.

ભુવનેશ્વરનાં મંદિરો સગયાનું કમ મુજબ તેમજ રણાત્થચેરીના
 વાસાની રીતે ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઈ ગય છે: પ્રાચીન કાળ
 (અંદાજે ઈ. પૂ. ૭૦૦ થી ૬૦૦) - પરશુરામેશ્વર, નેતાલ દેવળ, હત્તરેશ્વર,
 રાવુખેશ્વર, બરતેશ્વર, લક્ષ્મણેશ્વર, મધ્ય કાળ (અંદાજે ઈ. ૬૦૦ થી
 ૧૧૦૦) - મુકેશ્વર, લિંગરાજ, પ્રલેશ્વર, રામેશ્વર, ઉત્તર કાળ (અંદાજે
 ઈ. ૧૨૦૦ થી ૧૩૦૦) - અનંત વાસુદેવ, સિદ્ધેશ્વર, કેદારેશ્વર, ચમે-
 શ્વર, મેધેશ્વર, શ્રીદેવળ, સોમેશ્વર, રાવરાણી.

ઑરિસાનું રથાપાય પછુ બાળીના બારતથી કેટલીક નોંધપાત્ર
 બિરાતાઓ ધરાવે છે. જેમાં દેવમૂર્તિ બિરાતો છે તે તર્જનદેવકે ગમારો
 (એને ઑરિસાની શિલ્પશાસ્ત્રી પરિભાષામાં "વિગાન" કહે છે)
 અને તે સામેનો સભામંડપ (જે ઑરિસામાં "જગમોહન" તરીકે
 ઓળખાય છે) એ બે એકો તો બીજો હોય તેવાં જ છે. પછુ ઑરિ-
 સામાં જગમોહન પછી કેટલીક જગ્યા ઇસીને થોડેક આગળ
 મંદિરના પરાંગણમાં બીજે એક વડાપ દોય છે, જે નટમંદિર અથવા
 નટમંડપ કહેવાય છે. મંદિરનાં વિધિવિધાનના અંગબલ દુત્ય-
 સંગીતાદિક કાર્યક્રમો માટેનું આ રવાન છે. જગમોહનમાં કીર્તિ રહીને
 યાત્રીઓ મૂર્તિનાં ફરીત કરતા હોય ત્યાં આપ સમારંભો થઈ ન
 શકે, એટલે તેને માટે આ નટમંદિર લઘુ હોય છે. નટમંદિરથી થોડેક
 આગળ બીજે એક મંડપ આવે છે, જે ભોગમંદિર કે ભોગમંડપ કહે-
 ૭૯૮ (નવેમ્બર ૧૯૫૧)

વાય છે બજારાનેક પ્રસાદ (ભોજ) રાખવાનો તેમજ વેચવા અને
 વહેંચવા મંદિરનાં એ મંડપ છે. લિંગરાજ, અનંત વાસુદેવ તેમજ
 જગમોહન, ત્રણેમાં આ પ્રકારની થાળના છે.

ઑરિસાનાં મંદિરોની બીજી એક વિશેષતા એ છે, કે એ મંદિરો-
 ની બહારની દીવાલો નાનાં મોટાં અનેક શિલ્પોથી ભરપૂર હોવા
 છતાં એકરની દીવાલો સગભમ મરિજાઈ એવી સારી છે.

લિંગરાજના બન્ધ મંદિર અને હનુમંત ગિરનારી ઘાયા આખા
 ભુવનેશ્વર પર પથરાયેલી છે. આખું ભુવનેશ્વર એટલે ત્રણેકે લિંગ-
 રાજનું નગર. લિંગરાજનું એ મંદિર ઇ. સ. ના દસમા સેકામાં ઑરિસા-
 ના રાજ વણાતિ કેસરીએ બનાવ્યું હતું. ૫૨૦૦ જુદા જુદા પદાં-
 ગણુ આવીસા વિરાળ મંદિરોના આસપાસ અનેક નાનાં મંદિરો છે.

લિંગરાજનું શિખર ૧૨૪ ફૂટ ઊંચું છે અને એનો આધાર એક
 વિરાળ શિખરનાં જેવો છે, જેમ અનંત વાસુદેવનું શિખર, જેલેલ
 સુક્રધારી નિષ્કુમ્ભિને બનાવ આપે એવું છે. લિંગરાજનું મંદિર
 એ ક્ષિત્ર દેગમાં નિકસેલી રથાપત્યપરપરાનો એક હત્તમ નખનો છે
 અને તેનું શિખર તો દુનિયાનાં એ પ્રકારનાં યાદગાર રથાપત્યોની
 દરેળમાં ઊંચું રહી શકે એમ છે. આવાં કાચાં શિખરો અને ગોપુરો
 બાંધવા માટે, એના કળસ સુધી મારે પડ્યો શી રીતે મહાવતા
 હશે એનું રથાગાનિક કુટુબલ થાય. એમ કહેવાય છે, કે એમ બાંધ-
 કામ જાણું નય તેમ એની બાલુમાં એટલો જ જાણે માટીનો કાળ
 પડતો યર મહાવવામાં આવેનો, અને એ કાળ પથરી પથ્થરો ઉપર
 બેસવામાં આવતા. લિંગરાજના મંદિર માટે પથ્થરો લાવવાનું રથળ
 ઉદ્યમિતિ-બેંડગિતિ અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં હવું, ને એથી
 આવેલો કાળ શિખરની પશ્ચિમ બાજુએ બનાવવામાં આવ્યો હતો.

હિરણ્ય મંદિરની તીર્થોત્સવનાં, સંસ્કારકારની લીલાઓ દર્શાવતાં ભરથાક શિલેશોભાના જિનમૂર્તિ, ડાબી બાજુ 'યુગલ-જોગના મુખલાવચમાંની મસ્તી અને આલેખસુક્ત ઝાંગની ઔપચીથી રસાદ્ય વિવેચનોત્તર તૈયયમાન છે. જમણી તરફ-નૃપુરમાલિકા-જોના તંદુરત ચંપની ભંચી, અલ્પવાસ કર્મથી યોગ્ય આલપણો તથા મોં પરની ઉરકારાદર જુલોના (ફિટા ચુલુભાઈ વાટ)

મંદિરની પશ્ચિમ બાજુએ જણાતા રેલાક ટેકરા છે તે આ માર્ગે મારે ભરવામાં આવેલી માટીના અવશેષ છે. આ કાળવાળા માર્ગને ઈંડો ન્યાં આવેતા, એ રથોએ ચરનારાયણ નાગનું મંદિર માંધવામાં આવેલું છે. 'ચર'નો અર્થ ઊડિયા ભાષામાં 'ચંદ્રાણુવાલો માર્ગ' એવો થાય છે. ઊંડેથી આ વિચારને વિરોધ અનુભવના મળે છે.

લિંગરાજ મંદિરની બાહારની લીલાઓ પર ઝોથિર અવંકરણો તરીકે શિલેશોભાનુસાર મુકાએમાં સંકોચ શિલેષ અને મુર્તિજિનનું બળુન કરવાનું આ રથજ તથા. તેમજ આ મંદિરની પાશ્વતી, કાલિંકવ, અગ્નિ અને કુમેરની ઉત્તમ મુર્તિઓના નિરંદ્ર કર્મો યોગ્ય છે.

લિંગરાજનું મંદિર એકે કલ્પ અને વિશાળ છે, પણ આ મંદિર-સમૂહના રત્નરૂપ, હૃદયરપર્યાં લિંગિકાઓ જેવાં મંદિરો જુનનેશ્વર-માં ખીલે ત્રણ છે: વેતાલ દેવળ, મુકોથર અને રામરાજીનું મંદિર.

વેતાલ દેવળ એ લિંગરાજના મંદિરથી વાયવ્યે થોડું દૂર આવેલું છે. આજે તેા એમાં વેતાલની નહિ, પણ જીવનેશ્વરની રામદેવતા ચંડિકાની મુર્તિ છે. એ પરશુરામેશ્વરનું લગ્નલગ્ન સગકાલીન ગણાય છે. કેવળ ઉપ કૂટ જાયા: શિખરવાળું આ મહાસુત સૌંદર્યશાળી નાકહું મંદિર ઓરિસાનાં ભારતીય આર્ય સ્થાપત્ય-સંપ્રદાયનાં મંદિરોમાં પોતાની લિખિત રચનાને કારણે જુદું જ તરી આવે છે. (પૃ.૩૮૭) આજ રૂપ કૂટ જાયા શિખરવાળું સુનેશ્વરનું નાકહું મંદિર એ-વિશાળી સ્થાપત્યશીલની એક હતામ સિલ્હિ છે અને કેટલાક કલા-વિવેચકોએ તે, એ અનલપ્દ શ્લાકિત મારે 'રેલિયા પથ્થરનું રચન' (Dream in sandstone) એવો ચમદ્વયોગ કયો છે. આ મંદિર-

ની સામે એક તોરણ છે, કે જેનું તોરાણ ઓરિસાનાં વિષ્ણુમાન મંદિર-માં અલ્પારે નથી. સ્મરતામાં આપાં તોરણો વડનચર, સિલ્હપુર, પિલુદા, કપડવાજીન, દેતામાળ વગેરે રથો છે. આ તોરણોને કીર્તિ-રત્ન નામ આપવામાં આવે છે એ શોધ્ય નથી. મંદિરના દ્વાર સામે જોવા કરવામાં આવેલા એ મુરોમનયુક્ત દરવાજા કે 'તોરણ' જ છે.

આ સમૂહના રત્નરૂપ ખીલે રામરાજીનું મંદિર ક્રિ.સ. ૧૦૦૦ના ચરસામાં બંધાયું હોવાનું મનાય છે. તે સમયના રાજ્યકર્તા એમ વંશનાં કોઈ રામરાજીએ બાંધેલું હોવાથી એ રામરાજીનું મંદિર કહેવાય છે એવી સાધારણ માન્યતા છે. પણ શ્રી મનોમોહન ગાંગુલી રાચે છે, કે જોનારાપડતા રેલિયા પથ્થર ને ઓરિસામાં રાજ્ય રાજીયા પથ્થર તરીકે જોળાય છે એનું આ મંદિર બાંધેલું હોઈ તે રામરાજી મંદિર કહેવાય છે. આ મંદિરમાં અત્યારે કોઈ મુર્તિ નથી. પણ મંદિરના શિલ્પનું ચરકોદાન કરતાં મંદિરના ભગ્નોદાનના ચોત-રેમ ક્ષર જીવિસાની અને એની બંને પારસાળી ક્ષર રોષ દ્વાર-પાલો ઝંડ અને પ્રવંશનું મુર્તિઓ છે; વળી મંદિરના વિમાન ક્ષર નરારાજ, લિંગપૂન ને શિવલિપાદનાં શિલ્પો છે, તેમજ નિશાપાશ્વતી-ના પારિવાયિક નામે જોળખાતી 'પાશ્વતી' મુર્તિ પણ છે. આથી એ રોષમંદિર હોવા વિષે શંકા નથી. એટલે ઓરિસાનાં જોર મંદિરમાં એક કાચે લકુલીસા કે નરારાજની પણ પૂન યતી એમ માની શકાય."

આ તરફના એક ગાંધ કાલુર્જના મંદિરના અપવાદને બાદ કરીએ તેા ઓરિસાનાં મંદિરોની લાક્ષણિકતા એના સર્વોત્તમ રચરૂપે આપણને રામરાજીના મંદિરમાં જોવા મળે છે."

(રમી મારેટર અત્યુત્સાહન પૂછે કહતી) એમ જ સમજાવો?

સુશીલાને પતિને જીવનની ચકરમાં ન મળે એ રસમાનસિક છે. એમની કમાણીથી બધા જોઈઓજી આખી રાજકોટ એ બેઠું, પણ ક્યારેક ઢાલી નય તેના એમ જ પાપમાલ થઈ જાય છે એ તે સમજીને; એટલે નેમચંદના આ 'મામ, માગ, ને માગે તો આપું' સંદેશ સાંભળી એકવાર એ બોલી, 'તો પચન આપો કે હવે પતાને નહિ અહું.' નેમચંદ ખિસ્સામાંથી પતાની ભેટો કાઢી બોલ્યા: 'અરે, આ તો માંડ જીવન છે, જીવન! આપું શું માગે છે? પતાને નહિ અહું તો આ બધા મેનજીવન કયાંથી રહેવાના છે?'

સુશીલા રકબા જેવી થઈ જતાં બોલી, 'ન રહે તો હું નહિ. સાહાઈ-ધી રહીશું. પણ આ કાંચમનો નાદ શું આરોગ? નેમચંદ હસતો હસતો બંદાર નીકળી બોલ્યો, 'અરે, વાદ ને વાદ! પતાને તે ઊઠાય છે?' સુશીલા સાંભળ્યા જતા પતિ તરફ ફર્યું નજરે ભેઈ રહી.

એમ તો સુશીલા પણ રમી રમવાને આનંદ ન સમજતી એમ નહિ. જનજીવાન દિવસોમાં સુશીલા સાથે રમી દેવાવાળી એ પોતે પણ ઠીકઠીક રમી નહીતી. પણ ને હવે નેમચંદ રમીને કમાણીનું સાધન બનાવેલી એ તો ભયંકર જ હતું. ઉપર જોણે એક નવેરા રસતો રોપી કાઢ્યો, એક દિવસ પતિની રાહ ભેટી એ મોડી રાત સુધી નયની જ રહી. છેક રોડ વાગ્યે નેમચંદ આંખો, સુશીલાને પતાની ભેટો લઈને પસંમ પર બેઠેલી ભેઈ તેને આશ્ચર્ય થયું.

'હજીરું ભગે છે?—અને આ પતાં લઇને શું બેઠી છે? એનો નાદ સારો નથી, હે?' મનકમાં કહાસ કરતો હસતો હસતો તે બોલ્યો.

પણ સુશીલા બંધીર હતી. એણે પૂછ્યું: 'આ તમે કાંચમ રમી રમો છો તે કદી નથી દારવાના? ક્યાંદિય માઇનસ લઈને લંબો?' નેમચંદ હસ્યો, 'આ જન્મમાં તો નહિ જ. બીજું ત્યારે પ્લસમાં ન રહું તો રમી-મારેટર ન કહેવાઈ. આશ્ચર્ય થ સત્યાગ્રહસેક રખિયા ખાડી આંખો છું. નાનીમોડી કાઢ પણ ગેરિંગ દોષ, આપણે થોડા-થણા પુણ્ય લેશમાં તો રહેવાના જ!'

સુશીલાને પતિના આ આત્મનિષ્ઠાસ દરાવતો હતો. 'એકને વાર કહેલી વાતને નિરંસ કરતાં એણે પૂછ્યું: 'યાદ છે મેં રપડા નતોડની એક વાર્તા કહી હતી તે?'

'એ થઈ ચોપાટની વાત, અને આ છે પતાની. ત્યાં બધે આધાર કાઢા પર ને અહીં તો ખુશિ ચગાડવાની.' એના સંદેશમાં અભિમાન બારોબાર હતું.

'કેમ, રમીમાં પણ પાનાં પર તો આધાર બરો જ ને? લે પાનાં દેખકદા વિનાનાં આવે કે નરસીજીએ બેયવામાં પણ છે ને સુધી જરૂર વિનાનાં જ આંખો દરે તો?' સુશીલાએ સંભાવનાઓનો ભય જતાવ્યો.

'તો શું?—એટું કદી બને નહિ...પણ છે આ બધું કયાંથી નહીં જ આવડે છે કે શું તને?' નેમચંદે આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

સુશીલા ફિલ્કું હસી: 'હા, આવડે તો છે. એ આનંદનો આજ કપરોગ કરવા છે.—ગુરસે ન ચાલે તો.'

'અરસ! આલો, ઘરમાં પણ એક ભેટીદાર મળી ગઈ. હા, પણ કપરોગ કરવાનું શું કદીની હતી?'

'મારે આ તમારો પ્લસમાં રહેવાનો ખેવ કલારવો છે. તમને હું માઇનસમાં લાવી દઈ તો?'

'હો!—હો!—હો! શું...? નેમચંદથી બદખટાઢ હસી જવાયું: 'શું? અને તે ગમે માઇનસમાં લાવવાની?'

સુશીલા થયું બંધીર થતાં બોલી: 'હા, એક કલાકમાં હું જમને માઇનસમાં લાવી દઈ. રમત બંધ કરીએ ત્યારે ને તમે માઇનસમાં

હો તો...તો...તમારે રમી રમવું બંધ કરવું? બોલો, છે કમલ?'

'જાણ! કમલ!' નેમચંદને રૂમખત પડતી હતી: 'રમી રમવું તો શું, શું કહે છે એમ પતાને થ ન અહું.'

સુશીલાએ એમના મહેરા પર આનંદની સંદેશ અડક દેખાઈ. આત્સર સુધી એ ઉશ્કરને મોગમન પ્રાર્થના કર્યા કરતી હતી કે પોતે કે અજગાએ છે એ કપાય સફળ થાય ને નેમચંદ રમીના નાકમાંથી છૂટે.

એની પ્રાર્થનાના ફળસ્વરૂપે થકો કે પછી નેમચંદનું નસીબ નવો એક લઘુ રહ્યું હતું એ કારણે કહ્યો, અને તેમ. પણ મુશ્કેલી પડેલી જ રમતથી પ્લસમાં પડેલા લાગી. નવામાં બેનજી ગ્રેમ નેમચંદે લીધી ખરી. પણ એ રખને મુશ્કેલીએ આવેતાં પોઈન્ટ પાંચસાત માંડ હતાં. નેમચંદને આશ્ચર્ય થતું જગ હતું.

આઠ રમતે પણ મુશ્કેલી મનમાં પ્રથમે પ્રાર્થના કરતી વાનો ક્યે જતી હતી. પતાનાં નાદનાં બૂરાં પરિણામ વિશે એ ચોરેચારે કંબલાએ દેતાં બોલતી હતી: 'હવે તો કે જેલો થ થયો છે. આ પછી તો રમીનો નાદ ઊઠાવે જ ભેટ્યો આવેરે આપવા ભેટો આ એમ આખી રાત કામ મોડી ગેઈમાં માઇનસ પોઈન્ટસ આપવા ભયંકરો ન ભલે શું થે પરિણામ આવે. પેલા તમારો ખવડત વીરને ભેયો? દલાડીના ધંધામાં પાંચ પંદર હજાર બનાવી લીધા પછી એ પતાને હાથે આડતો છે? સંક્રાપનો ધંધો નથી લઈ બેઠો? કારણ કે એ સમજે છે કે કમાણીનું આમાં ગુમાઈ પણ નય, અને એમ થાય ત્યારે માણસની એવી પડતી આવે કે ખાવાનાં થ સાંકાં પડે. પેસો થયો છે તો, પછી શા માટે કોઈ ધંધામાં ન પડવું?' આમ કું ને કે અસરકારક રીતે સુશીલા ફેરવીરેતોને બોલતી હતી.

નેમચંદ આજ કે શાંતિમાં દેતો. મનના કાંડાખમાં તો આ વાત ક્યારની તેને જયવા લાગી હતી. આજ આ વાત વિશેષ અસર કરવા લાગી: કપરાપરથી માઇનસમાં જ જતી એમ પણ આ વિચાર ને જોઈ જવા લાગી. આ કે રિયર કમાણીનું સાધન તો ન જ કહેવાય. પેસો થયે છે તો કોરોડ સાધારણ ધંધો શા માટે ન કલાવે તો?

આમ એ વિચારતો હતો. ત્યાં પદિયાભમાં અડીનો કોરોડ થયો. સાથેસાથે ભલે નેમચંદના હાથ પર પણ કોરોડ થયો. રમત બંધ કરતાં, પાનાં કલાડી દેતાં એણે બે ચોક્કસ નિશ્ચય કરી નાખ્યા: એક તો કદી પતાં ન રમવાનો, અને બીજો કોઈ ધંધામાં કંપલાવવાનો. આ નિશ્ચય સાંભળી સુશીલાને ને હવે થયો એ તો અત્યંત જીવન જ હતો. પોતાની પ્રાર્થનાનું જ આ પરિણામ, એમ તેને લાગ્યું.

રમીને ત્યાર પછી તો નેમચંદનું ભલું કે જીવન જ પદકાઈ મળ્યું. એણે બહુ જ રપડા અને બંધીરરીતે મિત્રોને પોતાના નિશ્ચય જણાવી દીધો અને મિત્રોને મજાનું બંધ કર્યું. અને રમવું હોય એને કેમ જ રમ પરમાની છૂટ હતી. નેમચંદે પોતેની આવી પણ સોંપી લીધી. બધાને નેમચંદના આ એકાએક થયેલા પરિવર્તનથી આશ્ચર્ય તો ખૂબ જ થયું. પણ નેમચંદનો નિશ્ચય અડગ હતો.

નેમચંદે હવે એક રટોર નાખ્યો હતો. આ જીવનપરવાળી એ ખુશ રહેતો. સુશીલા તો વિશેષ ખુશ રહેતી. સતેષ અને આનંદ-થી તેમનું જીવન ભર્યુંમળ્યું બનતું જગ હતું.

અલબત્ત, ક્યારેક નેમચંદનું મન રમી માટે આતુર ન બનતું એમ નહિ. પણ આખી આતુરતા કાપી દેવાની શક્તિ તેનામાં આવી ગઈ: ક્યારેક કુકાન બંધ કરવા પાંચસાત જ રૂપિયાનાં વડકે ભેઈ એને લૂના દિવસો થાદ આવતા, જ્યારે ફક્ત પતાનાં ભેરે જ એ રાત પડયે સંદેશાઈથી જોણમાં જોણ પંદરવીસ કમાઈ શકતો. માઇનસ કલાચ વિલક્ષણતા જ હશે કે અમુક આતે કે જગ

સનને તણ કીધા પછી એ માટે લાંબા સમય સુધી તકરાર રહે, તે છતાં ક્યારેક તે એ તરફ ફેરવે. અદ્યત્ન આરંભે જ વ્યવસ્થા થાય, — એટલું આદ્યત્ન કે નિર્ણય થતીને પણ માણસ એ તરફ ધસડાય !

નેમચંદનું પણ એવું જ થયું. કુખન બંધ કરવાની એ તેવારી કરતો હતો ત્યાં મનુ' હાંડ' આવી પહોંચ્યો. એ કાગ કપાળીને જેના સ્તર ખાતે હતો, અને હવે જેવલ મહિને આઈ પહોંચીને કલગ રમ પર પણ જતો. એ જોઈ મોટે ભાગે માર્દનસમાં જ રહેતો. પણ પૂરે પૂરે ફેરા પેમેન્ટ તો એ લાગ્યે જ ચૂકતો. બાકી રહેલી રકમ તો એ મોટાણી પણ હોતો. આ જ કારણે બધા એને હાંડ કહેતા.

એને પણ બજાર તો થઈ હતી કે નેમચંદે રમવાનું બંધ કર્યું છે, છતાં એ નેમચંદ તે સાંભળે હતો. 'તારા ભવે એરફાર કેઈ રમના મયે નહિ અને મારા મજાકે પેસા આવે નહીં' એણે નેમચંદને કહ્યું. 'મનુ' હાંડ કરી પણ છાપા હોય એવું બન્યું ન હતું. નેમચંદને હસતું આવ્યું: 'ન ભવે! હોય પેસા પાછા મેળવનારે મોટા! તારા ભવે! મોટા તે પછી રમીમાં મજાકે પેસા પાછા મેળવી સારું ખરો?' મનુ' હાંડ ફરેરાઈ ગયો: 'કેં પાત છે? મરદ હોતો આવ આપણે શરત સાથે આજ છતવું.'

ભૂતી આદરે, અને અભિમાને કહે તો અભિમાને, ભેર હતું અને નેમચંદની બાંધી જવાનું: 'લાગી સો રોની?'

'હા, હા, લાગી!' મનુ' હાંડ તેવાર હતો. નેમચંદ હવે કરી રમે જ નહિ એવી વાત સાંભળી 'એને રમાડું જ' એવી સોની શરત એ જણ સાથે એ મારીને જ ચારણ આવતો હતો. એટલે આ શરત કબૂલવામાં તો એને જે કુસાસા નહોતું જ.

નેમચંદનું કાળમાં રહેલું મન આજ બેકાળ બની ગયું હતું. શેઠનું હતું, પણ છાકિ સગવળથી હતી કે જિયમાં શું? ક્યાં રોજ રમતું હું? બેક કલ્યાણમાં ને આ મુશ્કેલી ઉઠાવ કસાય તે. ને પાછા શરતના મળશે એ જુદાં. એક તો ધણી વખતથી ન રમ્યા હોવાથી નગેરી તીરેમ્મા અને પાછી કમાળીની સાલચ. નેમચંદ પલળે મથે. બન્ને કુલબગ તરફ બે પડયા. પણ ત્યાં રાઈ ન હતું. વપાસ કરી તો જણાણ કે બધા પિકચરમાં મવા હતા. નેમચંદને યાદ આવ્યું કે મુશીલા પેસા પહોંચીએ સાથે શેઠેકે ધારિક ચિત્રમાં જવાની વાત કરી હતી. તો તો. થેર જ રમીએ.

નેમચંદ મનુ' હાંડને લઈ ધર તરફ ચાલ્યો. રસ્તામાં, માદ આવતાં સોનીને ત્યાં નવા ઘાટ કરવા આપેલાં મહેલું લેવા રોકાયો, ને બિલ્લા પેસા ચૂકવી, ધરેણું લઈ બંને થેર આવ્યા. પાતાની માણી ધર એકતા નેમચંદ પૂછ્યું: 'પણ પતાંતો છે તે અદ્યત્ન તારી મારે?' 'જાકા, હવે તો હું પણ તારી ભેગ એ જોડ સાથે જ રાખું છું.'

કંઈ અંત જ મેળવ રમવાનું નહીં કરી બાંધીને શરૂ કર્યું.

પહેલી રમતમાં નેમચંદે તરત જ રમી બનાવી લીધી. પણ પેલાંએ આખા સત્તર જ પોઈન્ટ આપ્યા. એ પછીની રમતમાં નેમચંદને તેરમાંથી નવ તો પિચરસે આભાં અને બાકીના ચાર પણ સત્તર — નવ જ હતા. એમાંયે વળી ધણીખરાં તો ડબલ પાનું હતો. હજી તો તે આ બધાની નિઠાઈ કરે, પતાંએને હેક કમાળી સાથે સંબંધવાળાં બનાવે ત્યાં તો મનુ' હાંડે રમત કરી નાખી! નેમચંદે તે હજી સીકવેન્સ પણ નહોતી કરી. ખારસા એક તો ને સત્તર પોઈન્ટ આપવા પડયા. નેમચંદે એ પછી કપાળપર ત્રણ રમતો લીધી. પણ વધુમાં વધુ મનુ' હાંડે ફક્ત સાડત્રીસ જ પોઈન્ટ આપ્યા. હજી નેમચંદ માર્દનસમાં જ હતો. પાંચ રમત તે થઈ પણ ગઈ હતી.

આ વખતે એ મોટી રમતો મનુ' હાંડે લીધી. આઠમી રમતમાં નેમચંદે મોટા રાડન્ટમાં જ રમી કરી નાખી. મનુ' હાંડે પહેલી માર કો ઉપર પોઈન્ટ આપ્યા. નવમી રમત પણ નેમચંદને જ મળી. હવે એ છેલ્લી રમત પણ નેમચંદ કરી નાખે તો નવર જસમાં આવી જાય. અને એણે કરી પણ ખરી! પણ મનુ' હાંડે આખા ચાર જ પોઈન્ટ આપ્યા. નેમચંદે ફેક હવારા થઈ ગયો.

કિસાણ કરતાં નેમચંદ ખાતે સત્યાગીસ માણસ પોઈન્ટ હતા. મનુ' હાંડ પતાંની ભેડ ખિરસામાં મૂકતો બેસતો 'ચાલ, કરી નાખ હવે એક સો સત્યાગીસનું પેમેન્ટ, એટલે એકાદ સદાને ખચે નીકળી જાય.' નેમચંદે પાકિટમાંથી ત્રીસ રૂપિયા કાઢી આપતાં કહ્યું, 'બાકીના કાલ દુકાનેથી લઈ જાને. ધરમાં નથી આવતે.'

'જો...હું. કપાર કી ખાત હી નહિ. તે રાખ્યા છે શેઠ દિવસ?' મનુ' હાંડ અંધુ રિમત કરતાં બોલ્યો.

'એટલે?' નેમચંદની આંખ બેચાલ.

'એટલે એટલે કાંઈ નહિ. યાદ છે, તે મારી વીંટી કઢાવેશી ર...

આજ બેઠા પણ પેમેન્ટ તો કરી જ લેવાનાં.' મનુ' હાંડે નકાદાથી કહ્યું.

એની વાત ખરી હતી. આ હાંડ બધાના પેસા મોટાણી હોતો. હોવાથી નેમચંદ એનું કપાર બાગ્યે જ રાખતો. એટલે તે દિવસે યુરસમાં ડરાનીથી વીંટી જ કઢાવી લીધેલી. જોકે બીજા દિવસે પેમેન્ટ મળતાં પાછી પણ આવી દીધેલી.

'એટલે? તારા ઈરાદા શે? છે?' નેમચંદ યુરસમાં આવતો હતો.

'ઈરાદા જે જ નહિ.' હંડી રીતે બોલતાં મનુ' હાંડ બેસી ગયો.

'હમણું સોનીને ત્યાંથી લાંબા કોમાંથી એકાદ નાનું ધરેણું બઢાના તરીકે આપી દે.' થેર જ વાળતો હોય એમ એ બોલતો હતો.

ત્યાંતો એકાએક નેમચંદની એવી સખત થવા મનુ' હાંડનામાં પર પડી કે તે જોણ આજ મળી પડયો. ધરેણું માગવા નેટકી તેની ખૂલવા કરવાથી ચિડાયો: એવી થે વધુ તો નેમચંદ મનુ' હાંડે બેસે. થતાં એની નીચેથી નીકળી પડેલાં ચેપાંચ પાતાં ભેજ ચિડાયા. લુચ્ચાઈ કરી છતી મથેલે એ ખપાકે એનો કોષ બેકાળ બની ગયો.

'દરબાજા જૂતા! એક તો લુચ્ચાઈ કરી અને પાછો ફેસ પેટે ધરેણું માગવા નીકળ્યો છે? તારા ભવે તો હેકને કાચા ખાઈ મથે.'

પણ મનુ' હાંડે જાણી જાય એમ ન હતો. નેમચંદે ને પેલાં આમ અપમાન કરી નાખતા નેમચંદને આજ તો બતાવી જ આપવા એ તેવાર થયો હતો. ભણે ને થવું હોય તે થાય! એ બેસેા થઈ સીધો નેમચંદ પાસે પહોંચી બેસેા કોંચર પડેલાં બોલ્યો: 'રમડ પૂરી થયા પછી જે નહિ બોલવાનું. મમે તે થાય, પેમેન્ટ તો આજ જ લેવાનો; ને ન લઈ તો આ મૂઠો ઝુકાડી નાખું.' એની બગાવકાર મૂઠો પર એવી જડ આંખોનાં કરી રહી.

નેમચંદ ફરેરાઈવાળા રવાનાવેન હતો. મનુ' હાંડ ગમેગમનાં પાણી પી ડાગીમ ભવેા બની ગયો હતો. બોલાચાલી મારામારીમાં પડીછો. રોકનારે કોઈ હતું નહિ એટલે વાત આગળ વધી.

નેમચંદે મનુ' હાંડને પગની આંકડી બરાબી ધક્કો ફટકોતોપાર પાડી કોપો. પણ પેલાએ ઝડપથી બેસા થઈ નેમચંદને આખા ને આખા બેચરી નીચે ફેરસ પર પછાડયો. નેમચંદનું મગજ ભગી ગયું. તેની આંખોમાં યુરસ બરાઈ આવ્યું. બેસા થઈ એણે મનુ' હાંડને એવી દબાવી દીધેા. પકડ એવી મળ્યાંત આવી થઈ હતી કે પેલાં થી શ્વાસ પણ નહોતો સેવાતો. એનું બધું ભેર બેતરી ભડ લાગ્યું. કૂટવાને પ્રયત્ન કરવા બતાં એ લકડયો અને પાછળ હંધયો. સાથે નેમચંદે પણ પકડ દીટી ન કરતાં એની સાથે પડકાર્યો.

સાલા, ડામીયાં મારી, સાથે યુદ્ધગીરી કરે છે? હવે તે આ મગમાંથી આપનાં બુદ્ધિની રૂંદ તને. નેમચંદે મળું વધુ દબાવતાં હજી. લયકતા, પાછળ હટતાં એ બંને બારી પાસે આવી ચડ્યા હતા. બારીના પહેાં પછી ચિરાઈ ગયા હતા. મન ડાંડ કમજોર બન્યા હતાં એ ખરું. પછી તે છતાં એનું તમકું સારી સારા દાન બધુવું હતું. બધું જોર એકું કરી એ બારી આગળથી પાછળ ફરી ગયા અને નેમચંદને કમરેથી મળખત ઝાલ્યા. મળું ખૂબ દબાવું હતું. શ્વાસ કંધાતો હતો, છતાં વે એણે કમરેથી ઝાલ્યા નેમચંદનું અર્ધું સારી ગુસ્સામાં બહાર લટકાવ્યું. ગયાની પકડ છોડાવવાના હંસાદે જ કદાચ આમ કરી હશે. અને નેમચંદથી પકડ છૂટી પછુ ગયો, એ પકડ છૂટતાં જ મન ડાંડથી પછુ નિરાંત અને છુટકારાને લાંચે શ્વાસ લેતાં. નેમચંદની કમરે મૂક્યા હાથની પકડ પછુ છૂટી ગઈ.

‘કે સમગ્ર તમે પહેલાં તો એક થીસ નીચો ભીતરની લાગી. નેમચંદ તોને માગળથી મળખતો હતો. મન ડાંડથી પછુ બાબની થીસ પડી ગઈ. ત્યાં તો દરવાજો ખુલવાનો અવાજ સંભળાયો. નેમચંદની પત્ની જ આની પહેાંથી હશે! મન ડાંડ બીધો. એ બાઈ એ થીસાથીસ કરી તો જરૂર પાંતે પકડાવાનો ને નેમચંદના ખૂન મટિ—આ કે નહિ તો ખૂન કરવાના પ્રયત્ન બદલ સભ... ફૂંસી...

રિચાર ગાત બચકર હતો. એ ઝડ દરવાજા પાછળ લપાઈ ગયા અને સુવંશીલા અંદર પેસતાં જ સરકીને બહાર નીકળી ગયા. સુશીલાને એનો બહુકારી આવ્યો. પછુ એ કે સમજી રાખી નહિ. કેક કરી ખરી, કેક અભિપ્રયો બધ તેને મુલવી ગયો. બારી તરફનો પહેાં ફૂંટિયા બેગો કેમ લાગતો હતો? એ બારી તરફ દોડી. ત્યાં નીચે પડનાં એનો મોંમાંથી કામરી થીસ નીકળી ગઈ.

નીચે દોડ્યાકાંડના બગીચામાં નેમચંદના શરીરની આસપાસ ફેલાયેલો લોહો ટોળે વળ્યા હતા સુશીલાનું ચકર ખાટુ મગન બચકર કમપનાઓકરી બેઠું. એનું હૃદય બેસી મર્યું. આંખે આંધારાં આપવાના પાયા.

પછુ ભેટી બચકર કમપનાઓ ચઈ આવી હતી એવું તે નહોતું જ બન્યું. નેમચંદ બચી ગયો હતો. પછુ એને મારવામાં ઈટા સખત વાળી હતી. આંખો અને ચહેરા પર ઠાંડાના ઢોરડા પછુ ખૂબ પડ્યા હતા. લોહીઆં એ ચહેરા કેવો બિહામણો લાગતો હતો?

ઑરિપેટલમાં ડાંડદરે લાકસાલિક સારવાર કરી લીધા પછી બધા-બધું કે આંખોમાં પછુ કાટા પેસી ગયા છે એટલે તરત આપરેશન નહિ થાય તો કદાચ આંખો તો યું પડી નાને લેણી બન પશુ...

સુશીલાથી પછુ સંભળાયું નહિ એનાથી શોટું હરકું મુલક અર્ધું. ઑરિપેટલ કરવામાં આવ્યું. બન તે બચી ગયો પછુ આંખો સદા મટિ બંધ જ રહી. સુશીલાએ હવે આખી નાક નેમચંદ પારો-થી સાંભળી હતી. એણે રડતા અવાજે હજી, ‘તે આખી રડું’ હું ને મૂઆને એકાદ થરેહું! નકામી આંખો મેળઈ?’

નેમચંદ ફિફું હસતાં બોલ્યા, ‘આંખો મજ તો ભલે ગઈ, સાકે જ મળું હવે પતાં તો કદી નહિ રમી શકાય? પેહું તેમ હું પાછો ઘસડાઈ ગયા હોત. એમ માન ને, કે “સમજની આંખો” આવી.’

‘તમે યુ પાછા પ્રજ્ઞાચક્રને ફિંચ ચક્રની વાતો કરવા મંડવાઈ’ સુશીલા કિલગીરીને બલવાનો પ્રયાન કરતાં દુઃખમયું કરી.

‘એ બધું તો કાણુ લખે!’... પછુ હવે તે ડ જ મારી આંખો.’ નેમચંદે સુશીલાના કોમળ હરત પર ચોતાની આંગળીએ રમાડતાં હજી. સુશીલાથી ન રહેવાનું.

ઑરડામાં આગની નઈ અંદરનું દરય નેઈ સરમાજ રિમત કરવી આરંભી જી પાછી ફરી.

લલિત પરીખ
૩૬૨ (નવેમ્બર ૧૯૫૧)

મું બાઈ સરકારના હસ્તાક્ષર-નિષ્પાત શ્રી ડી. સી. ગર્જર દ્વારા અમેરિકામાં યુનાનો-કાંક વૈજ્ઞાનિક-સાધનોનો સવિશેષ અભ્યાસ કરી રહ્યા છે અને આ શ્રેયમાં પોતાનાં પિતૃ-સાક્ષિ દાખવીને બહુ જલ્દી બિદીઓને મળ્યું હોય તેવું વિરલ માન તેમણે ત્યાં મેળવ્યું છે. એમને સ્કીમર કપર એક જગેન કુખારનો બેટો ચઈ અમેરિકા. હમણાં લગભગ ૩૫૦ જર્મન કુખાર-કુમારીઓ અમેરિકામાં એક વર્ષ માટે રહેવા, ભ્યાનાં હોશ તથા વિચારોનાં સંપર્ક પામવા તેમજ ત્યાંનાં બેટરોમાં કામ કરવા માટે ગયાં છે. અમેરિકાના બિદી-વારી ખાતા તરફથી એવી થોળના કરવામાં આવી છે, જેની રકમે એ દેશનાં વિવિધ રાજ્યોના બેટરો તથા વિદ્યાર્થીઓને પોતાનાં બેટરો પર રાખીને આ લાભ આપશે. એ થોળનાં હેટણ અમેરિકા નહીં રહેશે જર્મન કુખાર મિ. વર્નર ફોર્મ (Verner Form) મિ. ગર્જરને સ્કીમર પર મળેલો. તેનો એ વિષયનો પત્ર શ્રી ગર્જર, અમને મોકલીને બધાનું છે કે આ રીતે તે દિલ્હીનાં કોઈ માળખાપ કે કુલ્લ મિ. ફોર્મને ફિલ્ડી છપવાને સંપર્ક પામવા પોતાને ત્યાં યોરો સમય રહેવા દેવા ઈચ્છતાં હોય તે બંદશમાં તેમના કુખાર કે કુમારીને મિ. ફોર્મમાં માળખાપ અમેરિકાના બેટર પર એ રીતે રહેવા દેવાની વ્યવસ્થા કરી આપવા ખુશી છે. એ પત્રનો પ્રસ્તુત ભાગ અહીં આપીએ છીએ.

Werner Form C/o Mr. & Mrs. Schaffly
7 Westmoreland-Place, St. Louis-8, Missouri (U.S.A.)

October 4, 1951

પ્રિય શ્રી ગર્જર,
આપના પત્ર માટે ધણે આભારી છું. આપ એમાં બધાનો છે કે આપ તે હવે રડમી ઑસ્ટ્રાલરે અમેરિકા છોડશો. આપને વાદ હશે કે સ્કીમર કપર આપે અને દિલ્હીનાં કેટલાં પત્રમિત્રોનાં સરનામાં આપેલાં. તે પછી મુંબાઈનાં એક બહેન મંજરી એ. મુશ્મદાર સાથે જે પત્ર-વ્યવહાર કર્યો છે તે તેમના કિતરની રાક નેઈ છે.

હમણાં તો હું આખો દિવસ અભ્યાસ કરું છું. તમે ધારેનું તેમ હમણાં રાઈ બેટર પર નહિ, પછુ અમેરિકન કલોગ્રો વગેરેનું જાન તથા સંપર્ક પામવા અહીં શહેરમાં માલ્યો છું. રોજ ચાર કલાક તે ઘર-લેસન કરવામાં મારા નબ છે; કેમકે ડિક્શનેરીમાં બિજાભેષને એટલે સખેનાર અર્થ લેસડતા જઈને મારે અભ્યાસ કરવાનો છે... હું હજી તે નામે છું ને ખૂબ દુનિયા જોવાની આરી મનીષા છે. પરંપરના બદલામાં વિદ્યાર્થીઓને એકબીબના દેશોમાં મોકલવાની જગી કોઈ થોળનાં હેટણ તક મળી નબ તે હું તે કડપી લેવા ખુશી છું. દિલ્હીમાં આવી કોઈ થોળનાં હોવાની તમને બધુ છે? આ રીતે તે કોઈ બિદી કુખાર કે કુમારી જાદશમાં થોરો સમય આપવા ખુશી હોય તે પૂરાં માલખિતા તથા હું તેને ખુશીથી જોતાં વીઠું, અને હું બદલામાં તેમને ત્યાં દિલ્હી જઈશ. આ રીતે દુનિયાજરમાં મિત્રો થાય અને વિદ્યાર્થીઓ પરંપર એકબીબના સુલકમાં જઈ શકે એમાં કેટલી મઝા છે? આવી કોઈ થોળનાની તમને માહિતી હોય તો એ અધકારો લખશે? હું ઉત્તરની રાક નેઈશ.

હૃદયપૂર્વક તમારો, વર્નર ફોર્મ.

આધુકર

બૂઠી પર્વપ્રદા નૃત્યા, દેવના ડંખ નિરમી,
વોતેથી નિદ્રાનાની, શિક્ષાનાં યુગ સંપરી,
પળતાં બાકીના પંથે, દુઃખને ચોક ના નેડે,
પ્રશંસિ એ નિર્જતાને, પુનઃ પ્રસ્થાન માંડીએ. ~રસનિધિ

કંકર બાપા નગરના 'સર્વિસ સિવિલ ઈન્ડસ્ટ્રીસલ'ના વિદેશી મિત્રો

અમદાવાદ રહેતા નથી એ અગ્રી માહત્તને અંતરે સિંધી હરિત નિખાંસિતા મળે સદાકારી
ધોતું એક નગર બંધાઈ રહ્યું છે. બારતના મહાન ચોંટસેવક રવ. કંકર બાપાના આગાં
એવું નામ 'કંકર બાપા' નગર' માળખામાં આપ્યું છે. આર કંટુળ વડી શકે એવા એક
બ્લોક એમ ૧૬૦૦ ફુટોએ વસાવવા મળે ત્યાં ૪૦૦ બ્લોકો તથા એક સાળા તેમજ દવાખાનું
પણ બંધાઈ રહ્યાં છે. કામ પૂરું થતાં તો દાહ થોડાક ગાંઠના લાગશે, પણ નગર રચનાની
ત્યાં જે તેજરી વાકી રહી છે તેવું દરમ પ્રેરક અને આશ્ચર્ય છે.

આ નગરરચના-પ્રયત્નનું એક વિશેષ આકર્ષક એ છે કે દબલે માહત્તના અંતરેથી
આવેલાં આરખાંશ સુરેષીઅન મિત્રો કંઈ પણ વેતન લીધા સિવાય બીન મળદૂની સાથે
તેમાં હાડતોડ મનુરી કરી રહ્યાં છે. એ મંડળના તેનાનું નામ છે ખીરે કોપ્પીચર. તેઓ
ગિવટકુરેન્ડથી આપ્યા છે અને પહેલાં સિમ્પ્સન કામ કરતા દલા. કુમારી જ્વન અને કુમારી
ભાઈરી કરીને એ બંનેના 'ઈન્ડિયન આર્ટી' છે, એ કે કુ. માર્સરી દમભાઈ પાકિસ્તાનમાં
કામ કરવા પડેલાં થયાં છે. કુ. જ્વન આઈ છે. એ બંનેને અત્યંત કમ કમ સુધીનો વન.
સ્પતિશાસ્ત્રને અભ્યાસ કર્યો છે અને ઈન્ડિયનમાં એ વિષયનાં તેઓ શિક્ષિત હતાં. એક
બાઈ જ્વન દલાઈથી આપ્યા છે અને મહાભૂતા ગાંધીકામમાં તેમણે પ્રતીક્ષતા મેળવી છે. બીન
લાઈ થોશી ફિન્ટેન્ડથી આપ્યા છે અને એમના અવસાય જીતીને છે. અહીં કંકર બાપા
નગરમાં આ પાંચ (દબે ચાર) મિત્રો દંખ વાળીને રહે છે, અત્યંત કમસરવાળુ, સાદું,
સ્વાસ્થી અને સદાકારી જીવન ગાળે છે, આપણા મનુર બાઈઓ સાથે ઘણીને સરીરશ્વમ
કરે છે, આપણને સમજવા તેમજ પાતાને સમજવના મટિ આપડે છે તેવો અંગેજીમાં મયે
છે, આપણે આદાર પણ સ્વીકારી લીધી છે અને તેમ છતાં મેં પરીથી તાઝીને પ્રસન્નતાની
એક દેખાં સુદાં કરમાના કીટા નથી.

એ મિત્રો સર્વિસ સિવિલ ઈન્ડસ્ટ્રીસલ (વ્યારરરફ્ટીય નાચરલ સેવાલજ) કરીને ૧૯૨૦
માં રચાયેલી એક સંસ્થાનાં સભ્યો છે. પહેલું મહાબુદ્ધ શરૂં છે પણ, ફિનિયામા મેત્રી
અને સાલ્તિની ભાવના પ્રસારે તે મટિ ૧૯૨૦માં હોલેન્ડમાં 'ઈન્ડસ્ટ્રીસલ ફેલોશિપ ઓવ
રિક્સ-સીલિયેશન' અંગે પરિષદ ભરાયેલી તેમાંથી આ સંસ્થાના કહેલવ રચેલા. એના
પ્રેલેતા પીએચ ફેરેશિય નામના એક રિવસ કાયેર દલા, ૧૯૩૪ના જિલ્લોના ધરનીકેષ
વખતે એમણે ભારતમાં આવીને એ સંકટ હળવું કરવા મહિનાઓ સુધી, અપાય પરિશ્રમ
કરાવેલા. તેમ છતાં એમની સંસ્થાની પ્રશંસિ અધિકારી સુરેષીમાં અધાઈવ રહી છે. દબે
પૂર્વના દેશોમાં પણ એ નિરતરે એ મટિ પેરેશિય વાકી રહી છે.

'સદાકાર શબ્દનાં મૂળ અર્થ આપારે મોજો પડી ગયા છે, અને સાથે મળી ચડ્યાં કરવી
થોમનાઓ ધડવી એટલામાં સદાકાર આની ગયાં એમ સાધા-
રણુરીતે તેમ ગાનારો લેવાય છે. પણ આ સંસ્થા એમ માને
છે કે સહિયારા સર્વનાત્મક પરિશ્રમથી જ મેત્રી ને સમા-
ધાનની સાવના વ્યવહારમાં સિદ્ધ થાય છે. ફિનિયાના બુદ્ધા-
લ્લા ભાગમાંથી માણશે સમાન કાયેની સમાન પ્રતિષ્ઠા

માસમાસનાં પંખી [૩૦]

તારોડિયું

મેટિ બાજે પાખી સમી પડેલાં મોઢાં છતાં
કપાદેક દેમલેના લાર લપર, કારને કાંચે કે
મેટિર મરિનનગી અગાશીની પાળે દેખાતાં
આ તારોડિયાં તો, એના પુઠામાં બેને ધડ-
ખાંમાં થોપડના લાર જેવાં સાનેક આંગળ
લાંખાં પીઠાંથી તો તરવ એજગાય. લાર
પરથી તારોડિયું. અંગ્રેજીમાં પણ તેને તેથી
or Wire-tailed Swallow કહે છે.
જનાશયની નિકટમાં રહેલું હોય તેના માથા
પણ નાળો, પણ કે કુવામાં જેવા મળે છે.
માત્ર પોતે નય-આવે એટલી ન ટાકાળારી
સામીને, જે પચ્ચર નમ્મે કે પાણી કરની
છત નીચે, માટીના તપાસેના લેલાં, અરશી
રકળી જેવા માળો એ થોડાં છે. એમાં
મુડ પીઠાંની પચારી કરી, તેના કપર સરસ
સેત રમ પર કપરણાં ઊંટણાવાળો પણ
હલ તે મૂકે છે. ડિસેમ્બર સિવાય લગભગ
આખું વરસ તેનાં હાંડાં જેવા મળે છે. સ્વચ્છ
એકસરે પેઢાં એના માથા માત્ર દેખાડવાયા
એકે ન નમ્મે પડે છે. પાખી સમી પ રહે-
વાનાં આટલા પડાપાટી હોવા છતાં કપાદેક
એ નિર્જન સ્થાને પણ નમ્મે પડે છે. સ્થાનિક
વાત્રા કરતાં હોવાનું પણ મનાય છે. એથી
એની આપી થાત્રા પણ આમ નિર્જન સ્થાને
દેખાવાનું કારણ હોઈ શકે.

પોતાના વર્ગમાં સોથી વધુ ખૂબસૂરત તો
આ તારોડિયું ન. એને રંગ પેરો ચળકતો
આસમાની; નીચેનો રંગલો ધોળો; શાલુ
લાલ; ચર્ચ લાલો; પત્ર લાળ અને નિર્જન,
છતાં સપાટ રચળ લપર અડધાળુ વિના જેસી
શરવા નેટલા સળંગ; પણ તે ઝાડ પર જેસી
શકડાં નથી. પાંખો સારી કરતાં લાંબી અને
છેટલી અળીદાર.

મરિનનગી અળાળીને નામે એજાખા-
તી તેની ખીજ એક ભલે હંતર ભારતમાં થાય
છે. ત્રીજ તેની એક પહાડી ભલે પણ થાય છે,
જે કવચિત્ આપણે ત્યાં બીન-પહાડી પ્રદેશ-
માં પણ જેવા મળે છે. ('વનચર' ૬૫૨થી)

દામેથી બીબા-લિનલેન્ડનારી ભાઈ યાશી; ત્રાંભ-કુ. માલેરી; (ને આયારે પાકિસ્તાન છે); થોષા-કુશીના નેતા પિયરે ઓપલીઅર; પાંચમાં-કુ. નેન.

પર દબેશમે અને એકધરનાં દિપ્તિજિંદગી સમને તેા થણા વિરોધી ધોતાની મેળે રાખી ન્ય. નળા આ પ્રમાણે નિઃસ્પૃહ બાને ઉપયોગી રચનાત્મક કાર્યો કરવાથી દિપ્તિ પણ નિશાળ બને. આ સંસ્થા લરકરને દૂર કરી તેને કેસાજી ઉપયોગી કાર્યો હાય ધરનારી સિસ્તબજ અને સહકારી શાનિરીના મુકબાના ધ્યેયને વરેલી છે. જગતમાં શાનિત પ્રસારથી એ એનેા મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, રવેન્થાએ વહેરેલો સીધોસાદો શરીરઅમ એ એનું કાર્ય છે. હેસ ભતિ કે અંગત માન્યતાઓના અંતરાય વિના આ ઉદેશો સાથે સંગત હોય તેવી અસર વર્ષ ઉપરાની કોઇ પણ તરુરતે વ્યક્તિ આ સંસ્થાનું સ્વયંપદ મેળવી શકે છે.

આ સંસ્થા એ માત્ર પર ખાસ કાર મૂકે છે. એક તો એ કે ન્યાં નેતનદાર મનુદેશ મળી રહેતાહોય અને તેમને આપવા માટેનાં નાણાંની પણ ખાસ ખોટ ન હોય ત્યાં કામ ન લાગતું, અને ન્યાં કામ લાગતું ત્યાંથી રચાનિક અમતજીઓના સહકાર મેળવી લેવા; બીજું એ કે ધોતાના ઉદ્દેશો સાથે સંગઠાન ક્યાં વિના ને સરકારી સહાય મળતી હોય તે મુશીથી સ્વીકારવી.

બહેનો પણ આ સંસ્થામાં નેહાઈ શકે છે. શરૂઆતમાં બહેનો રહેકું અને શુદ્ધકાર્યની બીજી નીમતો સંગાળવી, પણ એ યંબાન્યા પછી એ અનુદાન હોય તેા મુશ્કે સાથે બહેનો પણ 'કામિ ન્ય.' તેને સંસ્થા હવે છીટ લેખે છે.

સંસ્થાનો આટલો પરિચય પૂરતો થશે એમ માનું છું. ભગને થણ પરિચય એટલો હોય તેમણે ક્રમરણપાનમરમાં વસના આ વિદેશી નિગેનો સંપર્ક આપનો એટલે; અથવા C/O સનિસ સિનિલ ઉંદાર-નંદાનલ, રચ, રાનપુર હૈડ, હિંદી એ સરનામે પત્રવ્યવહાર કરવે.

આપણે ત્યાં નિગે આપનાં છે તેમનું સીન્ય, મધુર્ય, પ્રસન્નતા, શિસ્ત, કાર્યક્રમગતી, રહેણીકરણી સવં નમૂનેતાર છે. એમની સાથે કામ કરતું એ એક લલાતો છે તે ન, પણ એમાંથી મદરતનું સિંચણ સુકાં પ્રાપ્ત થાય છે. સમુદ્ગજન અને સહકારના પ્રવેશ પદ્યવેપાદ તેમાંથી મળે એમ છે. અખિલ ગુનસત વિદ્યાર્થી કોએસે આ દિપ્તિ રેખાને આ મિત્રો સાથે કામ કરવા વિદ્યાર્થીઓની થોડી દુકીઓ ક્રમરણપાનમરમાં મોલેલી. અલવાદિ એ આદરિયે દુકી બદલાતી, ને રહેતી ત્યાં સુધી આ મિત્રોની સાથે શિબિરજનન બાળવી. આ પૂર્વ-પશ્ચિમના મિલનનું દરેક સાથે ને જસ્ટાદપ્રેરક હતું. —યશવંત શુક્લ

૭૬૪ (નવેમ્બર ૧૯૫૧)

શિયાળો : બદલાવિતની કણ

સંવત્સરના એ વિભાગો છે: આદાનકાળ અને (૨) વિસંકાળ. આદાનકાળમાં શિશિર, વસંત ને ગ્રીષ્મ એ ત્રણ ઋતુનો સમાવેશ થાય છે; ન્યારે વિસર્ગમાં વર્ષા, શરદ ને દેગનતનો. વર્ષા ને ગ્રીષ્મમાં મનુષ્યાનું બળ યોગમાં યોગ હોય છે, શરદ અને વસંતમાં મૃત્યુ, ન્યારે દેગંત અને શિશિરમાં ઉત્તમ બળ હોય છે. દેગંત અને શિશિર એટલે આપણે શિયાળો. કારતક-માગધર એટલે દેગંત અને વૈષા-મઘા એટલે શિશિર. શિયાળો બળ સંપાદન કરવાનો ઉત્તમ કાળ છે. શિયાળામાં યુગ્મરુદ્ધા ફડી હોય છે, અને શીટ અનિલના રપરીધી શરીરની ગરમી એકર રહે છે એટલે જલરાગિન પ્રબલ થાય છે. તમે તેવું કારે ખાવામાં આવે છે તેાપણ આ ઋતુમાં સહેલાઈથી પગી ન્ય છે. અને લઈને જ શિયાળામાં ફંડ પણ પોષ્ટિક ચીન ખાવાનો આપણા દેશમાં થાય છે. ગરીબમાં ગરીબ પણ આ ઋતુમાં સારો મુશ્કિતાર જોશક ખાવાની ફરજા રાજે છે. કોઈ મેથીના લાડુ, તો કોઈ આદિયું, તો કોઈ સાલમખાક, તો કોઈ દમેશાં મઘાઈ, તો કોઈ ઉઠાં, તો કોઈ રાવે પરાળી રાજેથી યજ્ઞની દાળ સવારમાં થાપીને ખાય છે. વળા શિયાળો વ્યાયામ માટે ઉત્તમ કાળ છે, વ્યાયામથી બળ કઠડીને લાગે છે. એથી જ આ ઋતુમાં વસણા કે પાક ખાવાનો આવ મહેલો છે. પણ વ્યાયામ સિવાય ખાપણ પાક કે વસણાં જેવું એ તેવા ફલપ્રદ થતાં નથી.

બલ ત્રણ પ્રકારનું છે: (૧) સદન (૨) કાલન અને (૩) શુક્તિફલ. સદન એટલે વારસામાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. કાલન એટલે ઋતુવિશામ ન્ય. દેગંત-શિશિરમાં જનનનારાં સંતાનો સાધારણ રીતે, બલવાન હોય. શુક્તિફલ એટલે આદાર અને વ્યાયામની થાનનાથી પ્રાપ્ત થયેલું બળ. માલુસ પારે તો આદાર અને વ્યાયામની થાનનાથી ધોતાના છત્રનમાં કારે પરિવર્તન લાવી શકે છે.

શિયાળો 'કાલન' અને 'શુક્તિફલ' બને માટે અત્યંત જરૂર છે. વસણાં આ ઋતુમાં ખાવાં દિવાલ છે. મેથી એ સોપામાં ફોંટી અને છતાં ઉત્તમ ખાદ્ય ચીન છે. આપણા દેશની રૂંદા ખાટે તે એક ઉત્તમ ટોનિક છે. એમાં લોહ છે અને કોલ્ડીયર ઓઈલ જેવું પોષ્ટિક ખાદ્ય છે. મેથીનાં લાડુ બદામ વગેરે નાખીને ખાવા ઉત્તમ બલ્ય છે. આપણી ફિફીડસ ગુલાબી બેનો માટે હું દમેશાં મેથીની લલામણુ કુટુંબ. મેથીમાં કડવારા છે, મેથી પરમ વાતનું છે, રેશક છે, બલ્ય છે. આપણી બેનોમાંથી ઉપ દડા દમેશાં કાર કુખવાની ફરિયાદ કરતી દોઢ છે. કમાનો દુખાવો મેથીથી મટે છે. કલ્પિયાલ રબે છે, શરીરનું કમરત મટે છે ને છાંનુનજર હોય તો તે પણ મટે છે. મેથીથી પાંછ પટે છે એવી ને માન્યતા છે તેમાં કંઈ તરમ નથી. અને પાંછ પટે તો થ મુત્ર ક્રિમાં શેા અર્થ છે શીએને અલે સાલમખાક વગેરે પાક ખાય. પરંતુ આપણા ગરીબ દેશમાં આખાલ રુદ્ધ, કીએતો ગરીબો સોને ને વોસાય એવી ચીન ને તો મેથી ન્ય.

શિયાળો આવે છે. કોકોઇ ધોતાનું શરીર શીટ બનાવવા ફલ-નિષ્ફળી બને. અને ઉત્તમ કાલ બલપ્રાપ્તિ માટે બીને નથી.

(પ્રશ્નવાન)

—નાપાતાલ બ. વેલ

મેથીની ભાષ

લીલી મેથીનાં પાંદડાંની ભાષ હવે આવતી થઈ છે તે ખેતરામાં લેવાથી બેકે લાક કરે છે. વાણ તથા કિમિનો નાશ કરે છે. કળવિયાત-વળાએ લીલી મેથીનાં પાનાની ભાષ ખાવાથી ભૂદો મળ સાફ થાય છે. મેથીની ભાષ, સુવાની ભાષ અને પાકાં કીએતો, આ ત્રણેયને સાથે મેળવીને બાણીને દરજી ખોસાડમાં લેવાથી શરીરમાં રફી આવે છે.

કબળિયાત મટે છે અને વાણુ, કૃમિ, ગંદાગિન, હરસ વગેરે નાશ પામે છે. આપણા કોમનના આવી કાષ્ટોથી લેવાની રૂબ રાખવી. તેથી પેદાનાં અનેક રોગો થતાં અટકે.

(લોકનાર)

ખાનીકાપના અદ્યક્ષત પ્રકારો

યુરોપિયનોએ હિંદમાં આવીને આ દેશનો કબજો નાણું કરી તે પહેલાં બ્રિટાનના વસુકેા એટલું અદ્યક્ષત ખારીક મસલિનનું કાપડ વસુતા કે જે માન્યમાં પણ ન આવે. ભારતની આ કબાની પ્રતિભિ તરીકે એક ધરાની એકથા પોતાના બાઈરસાદને આ આપણા અર્થેથી ૩૦ વારોના ખારીક મસલિનને આપે. આજે તોજા માય નાભિચેરની કાગલીની એક કુટ્ટક કાતરણીવાળી સુંદર નાની રબાનીમાં મુખીને તથા અંગેથી એ તવારીખી હાંકીત છે.

એક સાહસકારને બહેરમાં અપરતા પોસાકે આપવા મટે તેના બાઈરાદ પિતાએ કંપડો આપતાં તેણે કહ્યું કે મેં ગસલિનનાં સાત વસ્ત્રો પહેવી છે. એ સાહસકારી એક અંગેએના બુ પુષ્ટી દલી, તોજ વારોને ખારીક મસલિનને આપે તોજા કાષ્ટમાં પડ્યો દોષ તેા જે તમને બાળે લાગે કે તમારા કાષ્ટમાં કેટલું સ્થાન પડી છે. ત્રીસે સોંસરી કાઢી સાકાની કારગેરી સાલો તો વસુભિ આજે જોઈ હશે. એ ન રીતે ઢાકાની મજાવવાના આપા તમા ત્રીસે સોંસરા નીકળતા તેના વિવિધ પ્રકારો નેંપલાં અણુષ્ટ કુટ્ટક લે છે કે કેટલીક અત્યેત ખારીક મહમલ આજે રવાં (એસે કે 'વહેલું પાણી') કહેવાની, કેમકે પાણીના વહેણમાં તેને મૂકતાં તે આંખથી કાણે ન જ દેખી શકતી. 'શબનમ' (કાકળ) નાખતી મસમલ એટલી ખારીક થતી કે પાસ પર તે નિજાથી હોય તેા માત્ર કાકળ પડયું હોય એટલી આપણે કામોં અને કેટલીક મહમલ 'આંતરકા' (વહીલી હવા) કહેવાની, ને હવામાં ફેંચી હોય તેા વાદળાની માફક અદર તરતી!

કાલેશની રાણી ઈલિસખિયરે એક નેળા કાઢીએ ત્રીસ કરીની એક સોનાની સાંકળો લેટ આપેલી. તે એટલી તેા ખારીક હતી કે કાઢી એકી થીજ પર મુકવા વિના નરી અંગે દેખાવી પણ નહિ. અને હળવી તેા એટલી હતી કે એક માખી પર તે મુખી હોય તેા કાઢી પછું ભતના આપાસ વિના તે લઇને માખી બેસી શકતી! એ સાંકળા વિષે વધુ અજાણ વાત તેા એ હતી કે તે કાઢી સોનાથી નહિ પણ નહકું સોંખેડ રીપનારા ને વધુ અજાણવા લુહરી થકી હતી.

આખાના દાણુ ઉપર આપણે ત્યાં ખારીક લખાજ અને જિવેા કેતરાકળી વાતો તેા નજીવી છે. ૧૯૩૮માં દિલ્હીના ઓલોનિક પ્રદર્શનમાં ૪૧૭ અક્ષરો લખેલા એક ચોખાને કાણુ 'મે' યુરપરસીક કાચમાંથી લેબેલેા. પણ એથી અદ્યક્ષત કરાવીતરી તેા એક રેપિનકારેની સામિલેથી. તેણે અનાનના એક દાણુમાંથી આખી આકી કાતરી કાઢેલી, ને એટલી તેા સંપણુ હતી કે તેની બહેરના કાખનાં સુ-રોહાને સુધાં સોડી પોતી પાવવાના સ્વપ્નદર્શક કાચ વડે જોઈ શકાતા!

અમારા ન કુટુંબમાં પરંપરાથી લેતરી આવેલું, અત્યેત ખારીક અક્ષરે આખી બીતા તળેલું એક રૂઝુકું રીપણું હતું, ને એક સોડી બદામના કોચલાની રબાનીમાં રુગાઈ નહતું!

આ પરથી મને મધ્ય યુગના પોદાંડના એક સાધુની વાદ વાદ આવે છે. એણે આખું 'ઇલિયડ' નું મહાકાવ્ય એક કાષ્ટ પર એટલા લીધુ અક્ષરે લખેલું કે તે માનદ કૃતના કોચલામાં સમાઈ નહોતું. લૂંકાં યુનિ-વર્સિટીની લાયબ્રેરીમાં 'લુક આપ અવર્સ' નામનો એક રૂઝુકો ક્રંથ છે. જેનું હદખિરસાનિયાન કરતાં પે નાનું છે. ને નબંદ સંકેદોમાંથી રખાલ-પિ રિકિટના કર્કની કેટલીક હાથે લખેલી રિકિટનેરીઓ સુધાં છે!

આટલી ખારીક લખાવટ પોરદાઈ ઉપર આજમાય વાચ છે તે વાત તેા નજીવી છે. એનાં કહાલરણ કાઢ વાર. —સી. એન. હુન્સે

આખું સહેર જમીનમાં પેસતું ભય છે

મેક્સિકો સિદ્ધી જમીનમાં પેસતું ભય છે. એ સહેરની નીચેનું વહિયું પોલી માટીનું બનેલું છે, અને સહેરના માર્ગોની દુરસભેનીની તિરાડમાંથી જમીનમાં પેસેલું પાણીએ છે, ને સુકાઈ જતાં સહેરના વનનને લાંબી નીચેની માટી દબાઈને લોટ નેથી થતાં સહેર નીચે પેસતું ન ભય છે એ કલાએ ન સહેરનો કેટલાક ભાગ ૧૫ ફીટ જમીનમાં પેરી ગયા છે! આ રીતે છેલ્લાં ૫૦ વરસથી વધોવર્ષે ચારાચોરા ઇય એ સહેર પેસતું ન રહ્યું છે. એનાં કેટલાંક મકાન તેા બારબાર ફૂડ નેટલાં જમીનમાં પેરી ગયાં છે, અને ને અગાઉ પહેલા માથ હતા તે જમીન સરસમાં બની ગયા છે! હવે ત્યાં મકાનોની નીચે સીમેન્ટના થેલા ધરમીને તેમને પેસતાં અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

રત્નોનું પ્રદર્શન

લંડનમાં ગ્રોલ્ડરિમથ હોલ ખાને દુનિયાસરનાં રત્નોનું પ્રદર્શન સ્વરણેલું. તેમાં કારત અને સીલોનાના ખાસ મણાના નીલમ, દીપા, માણેક વગેરે સંખ્યાલબ્ધ રત્નોના નમૂના મુકવામાં આવ્યા હતા. વપરાંત ૧૦૦ વર્ષ પૂર્વની રત્ન પારખવાની પદ્ધતિએ, કુદરતી સંપત્તિ તરીકે તેમની લખલિતા પ્રકાર, ઇ. ૧૮૫૧ પછી રત્નો સંબંધી પ્રગટ થયેલું સાહિત્ય, હીરાની પદ્ધતિ પ્રકાર, પ્રાચીન કાળમાં રત્નોની વપરાય વગેરે વિષયો આ પ્રદર્શનનું બીજું એજ હતું.

આ પ્રદર્શનમાં પ્રથમ ન વાર શુભાવી-સફેદ રત્નોના એક નવો ખતિન રત્નપદાર્થ 'સેફેડ' રત્ન, થયો હતા, જેના જમતમાં માત્ર એ પ્રણ ન નજીવી કુદરતીઓ છે. તેના રીપક છે કાલેક ટાફ.

ઉત્તરી કાતનાં રત્નો

આજે જમતમાં નીચે મુજબનાં ઉત્તરી રત્નો અને નેચાં જવ-સતમાં વસુાય છે: (૧) હીરા (૨) પાર્લ (૩) મોપી (૪) ગાણિક (૫) શનિ (૬) કોપલ (૭) આઈર (૮) અમર-રત્નોમાં (૯) એપિથિર (૧૦) અન્કાસિલ (૧૧) બલરેટાન (૧૨) મારનેટ (૧૩) પીરોન (૧૪) અથેપિરિટાઈ સેફાયર (૧૫) કાલિકલ (૧૬) ક્રીસ્ટાલાઈ (૧૭) ક્રિસોપ્રેસ (૧૮) પુરવાણુ (૧૯) કાર્નેલિયન (૨૦) ઈમ્પેલ (૨૧) નેલિય (૨૨) નેડ (૨૩) નહુન (૨૪) નેસપર (૨૫) નેટ (૨૬) કોલ-ક્રિસ (૨૭) એમેટાઈસ્ટ (૨૮) માયલક (૨૯) મૂનરેટાન (૩૦) રોઝ-દિરેડ. (૩૧) સાર્કોનિક્સ (૩૨) સોનેરાઈન (૩૩) સોનેટાન-હુપાઝ (૩૪) ટર્બાઇન (૩૫) બ્લાઈડ સેફાયર (૩૬) લેમેટાઈડ. —લેડાલાય ધોળકિયા

વિકસતું વિજ્ઞાન

વિજ્ઞાનમાં મારીસકે એવી રાસાયનિક સીમેન્ટ ન્યૂચાઈસ્ટેટ કૉલેજ હોલ રોરેકિસમાં તેજાવ કરવામાં આવી છે. તેમાં એટીમીસાઈટ પેન્ટ-કેલેરોફીનેટનું શેલું પ્રમાણ હેલ છે. એને કારણે એલવળએ કે રીવાસી પર બંટુકોનો વપરાય એ ગટાળી રાકે છે.

અગાન-અચોલ

દિલ્હીસિદ્ધિવાની રેપલ યુનિવર્સિટીની સંરોધનસંસ્થાએ મમે તે પદાર્થમાં કંડપમેર કાણું પાડી આપે જેની અગિન-ન્યોતની રીપ કરી છે. કાર્બોનિસ અને ફિલિપિનની આ વાનકડી આસમાની ન્યોત ૬૦૦૦ થી ૬૫૦૦ ડિગ્રી કેનકાઈડની ગરમી ધરાવે છે. તે કોન્ક્રીટની રીવાસમાં બે મિનિટમાં ત્રણ થયું બાકે પાડી રાકે છે. સપડાઈ અલેહાં માણસોને કંડપમેર ભદર કાઢવા માટે રીવાસ તોડવામાં આ જતો અદ્દરૂપ બની.

૧૧ અમેરિકાના લશ્કરી હેન્ડેરેએ જે હોડાયેલાં તૈયાર કર્યા છે, તે ખરાબ હવામાન, પાણીના ધારા, આંધ્રકાદે નૃત્યો સાથે સારી ટકાર ઝીલી શકે છે. શન્યાથી નીચે ૧૫ ડિગ્રી ફેરનહાઈથી શન્યાથી ઉપર ૧૨૫ ડિગ્રી સુધીનું ફેરનહાઈનું પ્રમાણુલખ્ય તે બતાવી શકે છે.

હેન્ડેરેનિસ

ક્રિકેટ રમવા માટે બેટની જરૂર, હોડી માટે રિક્કની, તેમ જ નિસ રમવા માટે ડોલ્ટની જરૂર હોય છે. પરંતુ રાજકોનારા શ્રી પરચુરામ શ્રી. નેહાણી જેકેટ વગર માત્ર હાથની ખુલ્લી હથેલી નરે ટેનિસના બેસાડોએ સાથે રમતમાં જીતી શકે છે. અને છતાં આ રમતમાં તેમની સ્ટાઈલ અને બેલ કપડાનો તેમનો કાળ પ્રસંગનીય છે. તેઓ ટેનિસના બધા પ્રકારના રેટ્રોફેસ, એવા કે ફોર્-હેન્ડ, બેક-હેન્ડ, બોલી, હાફ બોલી, ડ્રિપન, ફોર્સ વગેરે કુશળતાપૂર્વક રમી શકે છે.

આપાર સુધી ટેનિસની રમતમાં ફક્ત હાથથી રમવાની સરખાત કરવાર શ્રી પરચુરામ નેહાણી જ છે. તેઓએ રાજકોટ નજીક નામદાર પ્રદ્યુનસિદ્ધાંત અને અમેરી (યુ. પી.) ના નામદાર નવેસ રબુસિદ્ધાંત સાથે આ રમત રમી બતાવી સુવર્ણપદ્મક તથા માનપત્રો મેળવ્યા છે.

આંધ્રધોળાં-હોરો સાથે વાતાવિત કરનારો યંત્ર

તે અણિ અને કાને જે આંધ્રધોળાં અપંગ હોય તેમને જોડવાનાં વાંધાં શી બવલું થયું કપડ પડે છે. એ મુશ્કેલી રાખે એવું એક યંત્ર લિવરપુલની બિરિસ હથેલી ફિસિડી એન્જીનિરીના ડિ. એ. આર. ૫પરે

ગણિતગમ્મત

[પૂજાળ જેડુ બેસી]

અમે તે દિગ્ગંધી સંખ્યા (રાખસા તરીકે ૧૨) આઠ વખત પાસે પાસે લખીએ: ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨ ૧૨. હવે તેને કલકાલીને લખીએ: ૨૧ ૨૧ ૨૧ ૨૧ ૨૧ ૨૧ ૨૧. આ બંને સંખ્યાને ૧૭થી નિરોધ બાગી શકારો.

અમે તે ચાર બેગી સંખ્યા (રાખસા તરીકે ૭૭૩૫)ને ચાર વખત પાસેપાસે લખીએ: ૭૭૩૫૭૭૩૫૭૭૩૫૭૭૩૫. પછી તેને કલકાલીને લખીએ, એટલે ૫૭૩૫૭૭૩૫૭૭૩૫૭૭૩૫૭૭૩૫ થશે આ બંને સંખ્યાને ૫૭ ૧૭ વડે નિરોધ બાગી શકારો.

અમે તે આઠ બેગીવાળી સંખ્યા (રાખસા તરીકે ૮૭૫૩૨૨૫) બે વાર લખીએ: ૮૭૫૩૨૨૫૮૭૫૩૨૨૫. ફરી તેને કલકાલીને લખીએ: ૮૭૫૩૨૨૫૮૭૫૩૨૨૫. આ બંને સંખ્યાને ૫૭ ૧૭થી નિરોધ બાગી શકારો

એ જ રીતે

અમે તે ૩ બેગીવાળી સંખ્યા ૧ વાર લખીએ, ને ફરી તેને કલકાલીને લખીએ: ૧૨૩ ૧૨૩ ૧૨૩ ૧૨૩ ૧૨૩ ૧૨૩ અને પછી ૩૨૧ ૩૨૧ ૩૨૧ ૩૨૧. આ બંને સંખ્યાને ૧૭થી નિરોધ બાગી શકાય.

અમે તે ૬ બેગીવાળી સંખ્યા ૮ વાર લખીએ, ને ફરી તેને કલકાલીને લખીએ: ૧૩૫૭૮૨ ૧૩૫૭૮૨ ૧૩૫૭૮૨ ૧૩૫૭૮૨ ૧૩૫૭૮૨ ૧૩૫૭૮૨ ૧૩૫૭૮૨. આ બંને સંખ્યાને ૧૭થી નિરોધ બાગી શકાય.

અમે તે ૬ બેગીવાળી સંખ્યા ૨ વાર લખીએ અને ફરી તેને કલકાલીને લખીએ: ૧૩૫૭૮૨૪૬૯ ૧૩૫૭૮૨૪૬૯, તથા ૮૬૯૪૬૭૮૨ ૮૬૯૪૬૭૮૨. આ બંને સંખ્યાને ૧૭થી નિરોધ બાગી શકાય.

પૂજ્ય બાપુજીની યાદમાં

- (૧) બીજાઓએ જાણ ૧૯૫૫ના દિને "જાપુજી"ની ટકરબી બંધતી નિમિત્તે પોરટ કોર્ટિસ તરફથી તેમની યાદગીરીમાં આર પોરટ કોર્ટિસ તેમના જાણના પ્રસંગોના ફોટાના બાંધકોનાં કાલેમાં કલકાલીને તે કમ્પીટ સેટ અંગેએ સુજાઈની છ. પી. એ. ગાંધી તરીકે નિરોધ-સલકાલેલેલે. અને તેના કમ્પીટ સેટની કિમત ૧૨ અને ૮૫૫૩ અર્થે ૮ અનંદ
- (૨) ૨૬-૧-૧૯૫૨ દિન દેવતંત્રતાના ચોથા વર્ષના "ફરેડે" કોર્ટિસ પોરટ કોર્ટિસના જાણ "જિહાદ પક્ષી"ના છ. પી. એ. ની છાપ સાથેના. કિમત ૬૫૫ ૮ આના.
- (૩) ૧૫-૮-૫૨ "પૂજ્ય બાપુજી"ની જિહાદની કમ્પી તે વખતનાં "ફરેડે" કમ્પી. "પૂજ્ય બાપુજી"ની જિહાદ સાથે રેપેરિયલ "પોરટ કોર્ટિસ" તકલી"વાળાં છ. પી. એ. ની છાપ સાથે કિમત ૮ આના.
- (૪) ૧-૧-૧૯૩૭ "દિનુરેતાન"થી "બરમા" જુદું થયું તે દિવસનાં "ફરેડે" કમ્પી બરમાના રેટર ૩૫ ઉપર રચનમાં કેન્સલ થયેલાં. કિમત ૬૫૫ ૩૧. ૧-૪-૦૦ ફરેકા પોરટરના ૮ આના જુદા.

સોપી કાઢ્યું છે તે ઉપલા ચિત્રમાં બતાવ્યું છે. તેમા રાજકોટ-રેની ચાલીએ જેવી ચાલીએ: પર ટોચા ભારતમાં આવે, તે અપંગ માણસ મશીનની ટેસી ઉપર જોતાની આંગળા રાખીને બેસે છે. એ ટોચા અંધ માટેની બેલ-લિપિની સંજ્ઞા અવડસરના હોય છે એટલે અપંગ સંજ્ઞાવાર તેનો અર્થ સમજી શકે છે.

સી. સૂત રવાલા ઘાટ કો પ૨ (થાણા)

પારાસોલ્સસ (અનુ. ૫. ૩૬૭૫), ત્યાજ થઈ, એક જ સતમમાં એની લોકપ્રિયતા યોગ્યપણે મળે ને પોતાનો સાચો એના માથા પર ધ્રુવવા લાગ્યો. અનેક દુરમનો વચ્ચેથી પોતાને મોઢાંદગરી સહે એમ નહોતું રહ્યું, એટલે આખરે પારાસોલ્સસ નાસી છટ્યો એ કાચર નહોતો, પણ દુરમનોની આખી ફીજ વચ્ચે પોતાનું શરતન એવે શુભાવલું થાય ન લાગ્યું. સ્નેહીઓ ને મિત્રો, યોગનેર, પુરતકો તે કપડાંવત્તાં સુધીં છોડી એ નાસી છટ્યો-હમેશને માટે. ફરી એણે જિંદગીમાં આજનું ને જોયું.

પરંતુ પાત્ર એને અજનો ફરી બેસી ન રહ્યું. એણે એનો રસ્તો સમૈત રૂંધી લીધો. કેલમાર, લુરેન્ડ્યુર, એથેનઝેક, ન્યોર્મંતો ત્યાં પારાસોલ્સસ હાંધ્યું બની પાછો ધક્કેલતો. એ તરીબ બન્યો, લાવાર બન્યો. ન એની માસે આખતરા અથે મૂડી રહી, ન લેખનમાં દુરસક, સુરિય, ફાફેર, મિડલહાઇમ, એક પછી એક સહેરમાં ધુમકેત એમ દર્શન કમ એમિલતન દિલ્લેરી પાછો અદરૂપે થઈ જતો. નજતની એ કાળની એક કમળજળ પ્રતિષ્ઠા આગ એતસ, બેઝાલ બની રહી. આ રખડપાટ અને આ જરકેશીએ નવપુત્રના એ પ્રતિદારીને છતી જુવાનીએ જેને બનાવી દીધી. પરંતુ એનો સંદેશ હલ્યું નેક નહોતો થયો. માઢે તેટલી મુશ્કેલી કે પરાજયો તેને મીન રાખી રાકે તેમ ને હંદુ.

યોગજુલાળી સંગી વયે જે-આશિયાં બનેલા એ પારાસોલ્સસતે, આગિમાર વરસના રજપાટ પછી, પચાસ પૂર્વે થયા બાદ આશ્રય ગળેલા ૧૫૪૧માં સાલકજુલના આર્યબિરાપ અત્યે તેને આશ્રય દીધો. 'હાથ, હવે બધું થઈ ગયું' પારસોલ્સસતે હૈયે વર્ષોથી શુભા-નેલી શહેક વળી : 'મનોમન એવેલી હલશે. જોનાઓ હવે મૂત્તે કરી શકાશે. હવે તો સમય છે તે હું છું.'

પણ સમય ને ખૂબ આગળો હતો. ચાર પાંચ મહિનામાં જ સહેરના લોકોને તેની બાલ ગમી મઈ તે ૧૫૪૧ના સરેવંજની ૨૪ મીએ તેમણે આખરે આ જગત તેની પાસેથી છોડાવ્યું.

પારાસોલ્સસતે એકલાને જ નહિ, જૈહનનાં બહાણાં પર હલો કરનારં એકેએક સાચોધક હલોપોરને ખૂનથી જ તેનો બડલો વૂઢવવા પડ્યો છે. સર્વેરસે લોહીની અતિ પર દેડાલાલ કરતાં છે. રૂપકમાં કેવિન નામના ખિસ્તી ધર્મસુધારકે તેને છપતો બળાવી મૂક્યો. ૧૫૪૪માં લેસલિયેસે તેના 'ફ્રેન્ચિસ' નામે એવામાં ગઈને રોમનોની બૂલો ફાટી પાડી, એટલે છટલી તેના છવનનો પણ લોગ માત્રાવાહુલ્ય થયું. લેસલિયેસે સળાળી નેપથોથીએ અગિને હવાલે

કરી ને પોતાની પ્રતિમા તરફ પીઠ ફેરવી રેપેન ગાઈયો થયો. રેપેનના ફરજારી તરીકે ત્યાં જ એ હૃદયલ્લંગ અવસાન પામ્યો.

આ જોરબાએથી લડતને પુનઃ લેગ આપવાનું માન લેસલિયસના અવસાન પછી પેરેર વરસે ન્યેમેલા, ઈંગ્લંડના ઇન્ટ પરજુલાના એક એંગે નિલિયમ હાવેને ફળે નબંધ છે.

હાવે રવાબને એટલે તો નાન હતો કે પારાસોલ્સસ કે સર્વેરસ એનો જુરસો એનામાં કરી ન પ્રગટ્યો. યોગજીસમા વરસે હેન્ડિસ-નોએ એન્યુએટ થઈ તે કાજારીના વધુ અલ્યાસ મઢિ પાડ્યા થયો ને ત્યાંથી પાછો ફરી સાંતપણે હંડનમાં પોતાનો ધંધો ચલાવવા માંડ્યો. ધીમે ધીમે એસ પહેલાં સુધી તેની લાગવજ પહોંચી ને સેંઠ બાથેલિયમની આરિપટતમાં તેણે ભાળ્યો. આપવા માંડ્યાં.

પારાસોલ્સસ એવો પ્રખર જુદિવારી પણ તે ન હતો. અંજીછને આમદ ન રાખતાં તે વિદ્વેશોગ્ય લાટિન ભાષામાં જ ભાષણો આપવા લાગ્યો. બહુ સાચયેતથી ધીમે ધીમે એણે હૃદય તથા લોહીની મતિની સાચી માહિતી મૂકવા માંડી ને નવી માન્યતાઓ પર હળવા દબાડ કરવા માંડ્યાં.

ઈ. ૧૬૨૮માં એ વિવિધ પરએક પુરતક પણ એણે બહાર પાડ્યું. એમાં એણે જુલાળુ કે લોહી હૃદયમાં થઈ સતત મતિએ શરીરના બધા ભાગોમાં ફરી વળી પાછું હૃદયમાં આવે છે અને ત્યાંથી હૃદયનું આરુઢન ફરી તેને બહાર ધક્કે છે. આમ, શરીરમાં લોહીનું સતત ગ્રમજ, ચાલ્યા કરે છે. આ સામાન્ય મહેસારમાં કંઈ વિશેષતા નથી; પણ એ કાળે તો, આપણે જોયું તેમ, એથી અપૂર્ણ બહેરાશોએ પણ પારાસોલ્સસનો પાત કરાવ્યો હતો, લેસલિયસને દેસપાર કરાવ્યો હતો ને સર્વેરસને છવતો ચિતાએ ચડાવ્યો હતો.

હાવેએ પણ એ પુરતક ધીતળીમાં જ પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું ને પોતે સયના કરેલા રહેઠોડે સુશિલિત મગને આપકારશે એમ ઈચ્છ્યું હતું. પરંતુ 'કશું ને નજીવારા છતાં બધામાં માણું મારી પદત્યા મેળવનારા' ઈંગ્લંડના સુશિલિત ક્રાન્સિસ બેકેતે જ તેને આખા યુરોપમાં બંદનામ કરવા માંડ્યાં.

ઈંગ્લંડના રાજ્યાશ્રય ને હાવેને નહોતો તે એ બંદનાગી એતે પણ આકરી પડત. પરંતુ કાન્સના જુદિવારી તેને રેરકારીએ એ આણું પ્રવરજ થેલા માટે કપડી કીડ્યું ને ફીરેમીને દર પાનાં હાવેનું એ પુરતક પૂર્વજદોષી મુકા બચિતયોમાં પ્રચાર પામ્યું થયું. લેકને આખરે મુકા જાસ લેવાનો વારો આવ્યો.

મારું હિદનું દર્શન

પંડિત જ્વાહરલાલ નેહરુના આ ભણીતા પુરલકમાં, એમણે હિદના પ્રાચીન તેમજ અર્પાચીન ઇતિહાસનું, તેની ફદાર સર્વમાહી અને ધ્યેયવક્ત્રી સંસ્કૃતિનું, સાહિત્ય કળા ક્રિસ્તી વિજ્ઞાન વગેરે છવનનાં વિભાષિત ક્ષેત્રોમાં હિદે યુગયુગના-તરોમાં જેવેનેકી સિદ્ધિઓ, તેના વિજય તથા પરાજયો તેમજ ગુણો તથા ક્ષતિઓનું પોતે એ દર્શન કર્યું છે તે, પોતાની અનુપમ અને તલરપશીં મેલોમાં સર્વગમ્ય આ-લેખન કર્યું છે. એમાંનું પણ અંજેક પુરતક (હિરકવરી ઓન કડિયા) નહિ વાંચી રાકનારને માટે તો આ અનુવાદ એક સુખમ પ્રાપ્તિ રૂપ છે જ, પરંતુ અન્યને મળે તે આશ્ચર્યવેશ છે, પોતાને 'હિદી' માનનાર અને હાલ તથા સંસ્કારનાં એકેએક ચાલે આ ક્ષેત્ર વાંચવો જ નેહરુએ.

૮૦૦ પાનાંનું ફજદાર પુરતક; ક્રિંગન નવ રૂપિયા; પ્રકાશક, નવજીવન પ્રકાશન સેન્ટર અમદાવાદ.

નવાં પુસ્તકો

સાધુતાની પગદંડી : મુનિશી સંતબાલજીના સિદ્ધાંતો અને તેમના પ્રયોગોને સમન્વિતતાતેમના ચિચારો અને કાર્યોને રમ્મ કરતી પુસ્તિકા; લેખક : નવલસાઈ શાહ; પ્રકાશક : મહાવીર પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ, ૨૦૦૦. સાત લીલા-નાટકો : અલ્પા વિચુની વિશ્રુતિઓનું સુદર્શન કરાવતાં નેપેન્દ્રાશ મગવાનલાલ દુરકાજ પ્રસિદ્ધ નાટકો; પ્રકાશક : આરિતક સાહિત્ય કાર્યાલય, અમદાવાદ, ૩૦-૦૦. અભિરામ, ગંધાધરના, ઝંખના : તલન નવી, ભાગ્યમીત્રી, રમતિયાળ અને મિતાફરી એવીએ લખાએકી બેખાળી લેખક શ્રી શેત્રવળદેવી પાર્તાઓનાં ત્રણ પુસ્તકો. અનુવાદક : નટપરલાલ માસવી; પ્રકાશક : મોંડી સાહિત્ય સેન્ટર, સુરત. ફરેબા ૪-૦-૦.

આ માસ (નવેમ્બર) ઇતિહાસમાં: દિનવિશેષ • વ્યક્તિવિશેષ • પ્રસંગવિશેષ

વ્યક્તિવિશેષ : હેમચંદ્રાચાર્ય

ગુજરાતની સરસ્વતીને પંચપ્રજી મઠાડી, પોતાની તેજસ્વી કૃતિઓ વડે ગુજરાતના પારંપર શ્રીપતન (પાંચ-જી)ને ભારતનાં અગ્રગણ્ય સારસ્વત-દ્રોની હરીજનમાં બેસાડનાર, ભજન-લગ્નગાન ગુજરાતના કવિ-કાવ્યકર્તા દેવચંદ્રાચાર્યે જન્મ સં. ૧૧૪૫ની

કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ ધંધુદાસ મુકામે ચોદ નજીક કુટુંબમાં જન્મેલા, ચાંગરેષ એ એકાદું બચપણનું નામ, બાળવયથી જ અપ્રતિષ્ઠિત શ્રદ્ધાભક્તિવાદી ચાંગરેષની જન્મસામાજિક સેવા પરથી પૂર્ણતર મગ્ધના મુનિ દેવવદજી એમને પોતાની સાથે બેઝાત સર્વ ગયા. પાંચજી પિતા ચાંગરેષને ભજન થતાં અત્યંત આમ કરી પુત્રને શોધતા અમાત આગળ ત્યારે કદચ મંત્રીએ તેના બોજામાં સમૃદ્ધિનો દમધો કરીને ચાંગરેષની તેજસ્વી મેધાને પૂર્ણતઃ ચાંગરેષની તક આપવા સમન્વયા. આમ કરી રસસ્થિતિ સગભરા પિતાએ એ સમૃદ્ધિનો વરસી પછી કહ્યું હતાં વિના પુત્રને દીક્ષા દેવાની સમતિ આપી.

દીક્ષિત ચાંગરેષ હવે શોભચંદ્ર બન્યા અને બાર વર્ષ સુધી પ્રભાજી, બાપા, બપાઈ, કાચે વગેરેનું અનુશીલન કરીને ૨૧ વર્ષની કાચે એમુગની મહાવિદ્યામણ્ડાલમાં જણજીને સાહિત્યમાં અસાધારણ પારંગત્ય મેળવી સુદૃઢ પ્રાપ્ત કરી, હેમચંદ્ર સુવિતિ નામ ખ્યાલ રચ્યા. હવે તેમણે લેખન પ્રવૃત્તિમાંથી રત્નચિત્ત એમુગનું કલાકરણી દર્શાવવા 'દ્વયાશ્રય' નામે કાવ્ય રચી તેમાં સંસ્કૃત-સંસ્કૃત શાખામાં ચાહકાચ વંશનો ઇતિહાસ એમણે જણી લીધો. પછી 'અભિ-લાસ-વિલાસજી' તથા 'અનેકાર્યસમદ' નામે અનુક્રમે ગદ્યવાચી તથા અનેકાર્ય શબ્દોના કોષ રચ્યા. બાદ 'ધનન્તરી નિષંક' અને 'રત્નપરીક્ષા'ના અનુક્રમમાં 'શોધનનંદ' લખ્યું, જેના છ અંકોમાં દાહમંત્રે નેહક, વનરવતિ તથા રત્નપરીક્ષા પરના એકાદ બંધે છે. ત્યાર બાદ 'કાચાનુસાસન'ને પછી 'છંદાનુસાસન' લખ્યાં. જણી કાચાનુસાસન ૬૫૧ 'અંતકારણશાસ્ત્ર' નામની દીક્ષા અને તે અને પર પાછી 'નિવેક' નામની ચોટી દીક્ષા લખી. ૬૫૧માં, પ્રભાજીશાસન પર પ્રભાજી મીમાંસા રચ્યું, આ સિવાય 'વિષયશાસ્ત્ર' 'કલ્પ' (નવેમ્બર ૧૯૧૧)

દિનવિશેષ

તા. ૧ અક્ષીના યુદ્ધમાં અંધેશને હાથે બાહ્યજા પૈશ્વની નિલ્લયાતમ દાર, ૧૮૫૭. તા. ૩ પ્રથમ ટ્રિટક્રિય પાલકીક સંન નાર્દેવનવત્કારચેતોરિયોના જન્મ, ૧૮૩૩. તા. ૨ કાશ્મીરની સરહદનું ચિત્રાતરામ્ય કાશ્મીરે જી. પાકિસ્તાનમાં બેસ્યું, ૧૯૪૭. તા. ૪ દેશબંધુ કાસો જન્મ, ૧૮૭૦. તા. ૭ પંદરપુરા ત્રિજોના વિપ્લાવ અંદરમાં હવિજનોનો પ્રવેશ, ૧૯૪૭. તા. ૮ રાજાને પહેલાં બોહોનિંક બળતો પેટાકામાં સાર થયા, ૧૯૧૭. તા. ૯ આરજી હટ્ટમ તથા કિરી સેધના લગ્નને નંદાદેવનો કબજો લીધો, ૧૯૪૭. તા. ૧૪ શોષસંક્રમી બૂસે જીવ તાલવનો પ્રસાદ શોધી કાઢ્યો, ૧૭૭૦. તા. ૧૬ અંતીની વીરંગનારાણી લક્ષ્મી-બાઈનો જન્મ, ૧૮૩૫. તા. ૧૮ આર્યેતિયાસાથેની પાંચમી નૃવ-શાહિદે પહેલાં વિજય પ્રાપ્ત થયા, ૧૯૪૭. તા. ૧૯ મુએજની નદરે આંધવાર પ્રખ્યાત ઈન્દરે કિડનાન્દ લેસોપના જન્મ ૧૮૦૫. તા. ૨૩ મહાન દિતી વિદ્યાનાથચંદ્ર સર જગદીશચંદ્રવત્સુ(ગો)નું અવસાન, ૧૯૩૭. તા. ૨૫ ગિનુરાના યુદ્ધમાં અંધેશ જોના પતિ કોડે વંદા (કાચ)ને ઇસ્લી દાર ચાપી દિંશમી તેમણે પગ ઇસ્લી રાખી, ૧૭૪૬. તા. ૨૬ ભોંસલેને હરાવી વેરેસીએ ગ્વાલિયર છડ્યું, ૧૮૦૩. તા. ૩૦ બીલ વિશ્વયુદ્ધની અતરતાક આફઘાની ઈંગ્લેન્ડને તારી સેનામ શ્રિદાસ મુસ્લીમ વિન્ટન ચર્ચિલનો જન્મ, ૧૮૭૨.

પુરુષનરિમ'માં એમણે ૬૩ જીવનચરિત્રો લખ્યાં અને કુમારપાળના બાળકની 'યોગ-સાસ' પણ લખ્યું. કહેવાય છે કે એમણે કલ ત્રણ કરોડ શ્લોકો રચેલા. જેને એટલું બધું

ઝાંકટોબર (૧૯૫૧)ની તવારીખ

તા. ૩ ઈરાના આગલાન તેલ ક્રેતા થી ઉતરના ૩૫૦ સિદિસને દિંદી કાશ્મીર ની વિદાય, ૬૬. હાઈલિન સાથેના ૧૯૩૬ કરાર તેની નાપી કુલેજની નદરે ત સુદાન પોતાને કબજે લેવાની હમિખત બંદરોત. તા. ૧૦ યુનોની સલામી સં વિમાં તેવ-ગ્રમકાનો ઈરાનનો કેસ નંદરે લ્યાના વડા પ્રધાન મુસાદિક અવેરિસ ગર તા. ૧૧ ડો. આંતેકરે કાલવા-પ્રધાનનું ઇસ્લી કરેલા પાલેચેન-ન્યાર. તા. ૧ મુંબાઈ-પૂના વિરોધમાં વરસાદની અંધ કીધે ૧૫ નવેમ્બરથી ૮૫ માસ માટે લીબેન વપરાશમાં ૩૩ ટકાના કાળની બંદરોત તા. ૧૬ પાકિસ્તાનના વડા પ્રધાન લિયાકા અલી ખાનનું સારથિપદીમાં સુવદ અકબ નામના અફઘાનને હાથે મોળીખારથી ખૂ તા. ૧૭ ખાન નાકિપુરીના પાંચ વડા પ્રધાન પદે; ફિલ્દીમાં ભરાનારી હોમિયને ગંદ આગથી લાગ્યા, તા. ૧૮ ફિલ્દીમાં કોમિસ ની પછમી યેકડ; મુએજની નદરેમાંના સિદિ દોમીએ હમિખત નાંધ્યાનાં મગકા બનેલે કી તા. ૨૬ શિદ્દામાં સામાન્ય ચૂંટણીએ દિંદીની ચૂંટણીઓની દિવાલચલ પ્રદેશમાં સાર આત. તા. ૨૬ શિદ્દાની ચૂંટણીમાં કદિ મુસ્લિમ પક્ષની કલેક. તા. ૨૭ ચર્ચિત્રે ઇંગ્લેન્ડ મં કદિચુરત પ્રધાનમંત્રી થયા, તા. ૩૦ નિકમ સંવત ૨૦૦૭ ની દીવાળી. તા. ૩૧ ૨૦૦૮નું પિંકમ સંવત બેઠું; અર્ધ મધ્યરો બરોબર બાર વાગ્યે બિહારમાં ઇરાનાક પુર પાસે, સૌદીની મુકામે આવેલા દિંદામ આરેના નંચી કારખાનોનું કામ શરૂ થયું

સાહિત્ય તો દાહ મળતું નથી, છતાં તે કંઈ મળી શકે છે એ પણ ભારત વર્ષના સર્વે મહા પંડિતોમાં એમને અનોખું સ્થાન આપાને છે વિ. સે. ૧૯૨૨માં એ કાળકાં પડ્યા.

પ્રસંગવિશેષ : અફઘાનખાનોના વધ

શિવાજીએ વધતો નતો પ્રતાપ નેહ બિલપુરાના રાજને પોતાના રાજ્યની સદામતી બચમાં લાગી, અને તેને છવતે ૬ ગરેડા પહોંચા પોતાના સરાર અફઘાનખાને મોકલી દેખ સર્વ મોકલ્યા. શિવાજીએ યુક્તિ કરી. પ્રતાપચંદના કિલ્લા બંદાર મોટા મંડપ લાગી તેમાં ૧૬૫૧ની ૧૦મી નવેમ્બરે તેને મથળા બેસાડ્યો. અને પક્ષના મનગાં દોના જ હવે અને એ માટે બંનેએ પોતાપોતાની તૈયારી રાખી હતી. આનીને બેઠી વખતે જ અફઘાનખાને શિવાજીને બીંદામાં લીધો. પણ પ્રયત્ન ખાન પાસે સારવ ટક્યો કા લાગતા શિવાજીએ તેની નહીં, ખાન પોતાના પેટમાં અમકુદ પેસાડે તે પહેલાં તો પોતે રાખે હાથે પહેરેલા ચાલકમ તેણે અફઘાનખાના પેટમાં ખોસી દીધા ને ખાન વાર કરે તે પહેલાં તત્તવારથી માગીને મળ પૂરું હતું. શિવાજીની આ છાત્રથી તેની ધાડ વિશેષ વધી અને તેનો માર્ય સરજ થયો.

તાંજિરના મહાગાયક નરસય્યર આસ
કરીને શંકરાભરણુ રામ તો એવે. સરસ ગાતા
કે તે 'શંકરાંભરણુ નરસય્યર' નામે ઓળખાતા. એક વાર ભીડ પડતાં રામભદ્ર નામે
વેપારીને લઈ તે આડ અરારડી ફળી લેવા
ગયા, અને વેપારીની ધણી ના છતાં તેને
ગાડક કાંઈ ગીરો મૂકવાનો આમંત્રણ રાખ્યો,
ત્યારે વેપારીએ રોળમાં તેમની પ્રિય વસ્તુ
ગીરો મારી. તરત તેમણે પોતાનો શંકરાભરણુ
ગીરો લખી આપ્યો, ને એનું પાત્રન એકલી
ફડક રીતે કંઈ કે વર્ષો સુધી એમણે પોતાની
પ્રતિષ્ઠાના મૂળ કે વેપારી સાથે રાખી ગયા. એક
વાર અપ્પુસાયર નામે વિખ્યાત ક્ષી મીતે જ્યારે
એમને એ રામ ગાના મૂળ ફળણુ કંઈ ત્યારે
તેમણે તે ગીરો મૂકવાની વાત બહાર કરી.
અપ્પુસાયરે તત્કાલ એ રામ છોડાવવા બ્યાજ
સાથે એ ફેણુ યાત્રુ મોકલ્યું ત્યારે વેપારી
રામભદ્ર તો એ ગાયકની આ વચનનિષ્ઠાથી
ફળ જ થઈ ગયો, અને એ મહાસના ગાયકને
પોતાની ઓળખ આપવા ભતે ત્યાં આગીને
હેવાળી બ્યાજ સાથેની રકમમાં પોતાની
તપકથી મોટી રકમ ઉમેરી તેને અર્પણ કરી
હેવામાંથી મુક્ત કર્યાની ભંદેરાત કરી. અને
ત્યારે જ નવો પગી નરસય્યરના મળામાંથી
શંકરાભરણુના રૂઢ વાતાવરણમાં રહેલી રહ્યા.

અનેકાર્થી સમજે છે કે કોઈકો જાણતું
છે કે ગાયકની પાસેથી ગાયકીની રચના થાય છે.
અનેકાર્થી એવારણુ કે તેની મળવતી.

એક ભાગ થોડો જાણજી, આર
ભાગ મંદક, એ આમ ફૂટકડી ને બેભાગ
ગાયકીના સિદ્ધિ સમિતિને મેળવી ને લગાડ
વાળી જીવંતી મટે છે. - પુ. ૬. પહેલ

છાત સાથે કાંઈ આવતી વાજ-
માં અગ્ર આવે છે.

દાંડો દુખાવે બેપડનો દોષ તે તેમાં
થોડી દીંગ વારની અગર લગીય દાંડી રાખજું.

૯૦૭	૮૩	૧૭૩	૨૪૧	૫૪૭
૧૯	૬૦૭	૮૭૭	૪૩	૨૩૩
૧૩	૧૯૩	૨૫૧	૫૫૭	૬૩૭
૬૧૭	૮૮૭	૭૩	૧૬૩	૨૧૧
૨૨૩	૧૮૧	૫૭૭	૬૪૭	૨૩

૧૯૫૧ નો આંકડો આગાંના કોઈ પણ સીપી
લીટીમાં આવતા આંકડાઓને સરવાળો આ
સાલના આંકડા (૧૯૫૧) ને ટેલી ન આવશે.

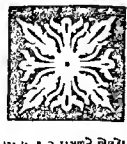
કહેવતોના અર્થ: 'જાણી
ભાણી ભનમાંને ખાતું પીંડું
દાનમાં' - ગરીબ, થોડી કે
'ફેગમિયા' માણસોને ત્યાંનાં
સાત વિનાનાં આમંત્રણ
મટે કે ફેગમિયા મહેનત
મટે વપરાતી આ કહેવત
ના આખી ઉક્તિ આ પ્રમાણે
છે: 'જાણી ભનની ભનમાં
ને ખાતું પીંડું દાનમાં; દોલ
વાજે વાનમાં ને રામ રહેલું
મેદાનમાં.' પસી કહેવત આ રીતે પણ
બેઠાય છે: 'ભાણી ભનમાં ને
ખાતું પીંડું દાનમાં; એની ન કહેવતે
લાલો લહેર ને ખાવામાં પેઠે; આખાને
ખાવાને પહેરવામાં થોડાં ખાવા-
પીનાને સહતા ને પર્થિયાણું બહોવ;
સાપને પેર સાપ પહેણુ, છબના લપ-
કાર; આંખો મિયા, ભંખો મિયા,
ધરખાર તુમ્હારા; મંદકાં ખાંખો
ખાંખી, બરકડ લપાવ.

દિલ્હીના રોકરજીની નવી છારો: (૧) આ અંકના પુ. ૩૭૬
પર ગણે પહેલી આપેલી સ્વીડનની નવી રિફિ બહાર
પડી તે દિવસે રફ કરવા માટે થોડો ખાસ છાપ. તેમાં કાને
પડે એ અમેરિકાનો આદિવાસી તથા જમણે પડે સ્વીડિશ
વસાહતી (વાવડા સાથે) બતાવ્યા છે. (૨) એ જ પાના પરની
છેલ્લી છ (સીકેલની) રિફિ રફ કરવા થોડો ખાસ
છાપ. (૩) સ્વીડિશ ઈન્નેર રિફિ રફ પાસે મના રમજીમાં
બહાર પડેલી નવી રિફિને રફ કરવા કહેલી ખાસ છાપ.

કક્કાકજી: ૧૭મી સુદની દરબાનો કચ્છી છુટકાનેરો
આંકડો ભરવા નથી, પણ માત્ર આગાં ન ભાગને
છુટકાથી સજ્જારવાની એક નવી છાપ નમુને પૂર્તિ પાડે છે.

કામળકાંઈના ત્રણ નમૂના. ૧-૨ કામળને લેવડા
માળીને છાપીને કપલવેલી. આકૃતિ; ૩-ચોવર વાળીને ફેલી આકૃતિ.
(૧૬૬ આંકડો મેં ગીનમાંથી રીતિવાસ દેરાની ફિતિએ)

નવાં પુસ્તકો

સરસ્વતીચંદ્ર : ચરતુસકલનાના બીજા બધા તાજાવાણા, આડકથાઓ કે તત્ત્વચર્ચા-આ વર્ગે સારી દ્રઢ માત્ર મૂળ કથાના જ સળંગ વાર્તા રૂપ સંસ્કૃત-કરનાર જ્યેન્દ્ર મનસાલ પંડ્યા, ૩-૦-૦૦ રૂપાદાઃ મુનિલાલ મિટ્ટાનાં એકાદી નાટકોનો સંગ્રહ ૩-૧૨-૦ બેનેના પ્રકાશકઃ એન. એમ. ત્રિપાઠી લિ. મુંબાઈ-૨, પંડિતજી, પિતાના વારસો, ઉદાર, દલા, રમાન્મહેશ : રાજદાખાની 'મૂળ બેમાળી નવલકથાઓ પાંચી રંગજીવાલ સોનીએ મળેલો રસ ભળવીને હરેલી સંક્રાંત કથાઓ-પ્રકાશકઃ વેરા ઍન્ડ કંપની લિ. મુંબાઈ-૨ હારત ઇતિહાસકદશોનઃ પુસ્તક ૧-૨ અનુક્રમે પાંચમા ને છઠ્ઠા ધોરણ માટે લખાયેલી ભારતનો સચિત્ર કુમારભોજ્ય રસગય ઇતિહાસ-લેખકઃ ઝીજીભાઈ દેસાઈ 'રનેદરશિઃ' કિંમત અનુક્રમે ૧-૬-૦ તથા ૧-૧૨-૦ કંમળીકુમાર : ૨૫ સો. સુચિત રચિત એક સામાજિક વાર્તા-૦-૧૨-૦; થી શુકદેવજીનો સંક્રિપ્ત જીવનચત્રાત-સંપાદકઃ વાગન પ્રા. પટેલ; ૦-૪-૦; જીવન-ભરતનો જોડપ્રદ જીવનચત્રાત લેખક વાગન પ્રા. પટેલ. ૦-૩-૦; આકાશીનાં તારા અને વસંત-આગમન : ચંપૃષ્ટ પ્રકાશનનાં બે નવાં બાલકાવ્ય સચિત્ર પુસ્તકો-લેખકઃ ડાહ્યાભાઈ ભે. બાઈ. કિંમત અનુક્રમે ૦-૧-૦ અને ૦-૪-૦ ; આ ગણનાં પ્રકાશકઃ સરવૃ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદ; પ્રેમાવતા રૂપશુભ જ્ઞાનદાયક જીવનચરિત્ર-લેખકઃ દેસાઈભાઈ પટેલ, ૧-૮-૦; ૨૫. કવિ કાન્ત કૃત બે નાટકોઃ રેશમલ દેસાઈકાવ્ય. શુક્ર ભોવિંદસિંહ-સંપાદકઃ મુનિકુમાર બાઈ, ૨-૮-૦, બેનેના પ્રકાશકઃ ગુર્જર ચંપૃષ્ટ કાવ્યલય, અમદાવાદ; મહાકવિ પ્રેમાનંદ કૃત નળાઈચાનનું પ્રમાણજીવ સંપાદન-કરનારઃ મગનભાઈ પ્રજ્ઞાદાસ દેસાઈ, પ્રકાશકઃ ગુર્જર સાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-૬, ૩-૦-૦; માનવ જીવનમાં વિજ્ઞાનઃ રેણિકા જીવનમાં સૌધી કે આડકતરી રીતે આગ લગવતા વિજ્ઞાન પર 'કુમાર'માં પ્રકટ થઈ ચૂકેલી ડૉ. નરસિંહ મ. ચાહની વિજ્ઞાનવિષયક લખેલી લેખમાત્રા સંપાદકે. પ્રકાશકઃ બાલભોવિંદ કુનેરદાસની કેપની અમદાવાદ. ૩-૦-૦; જનતાલય છે તથા સ્વપ્નદેહા ને બીજાં નાટકોઃ લેખક-પ્રકાશક જરાવેત દાકર, ૩૬, રવસિંહ સોસાંએડી, અમદાવાદ-૬. કિંમત અનુક્રમે ૧-૪-૦ અને ૨-૮-૦.

રેડીઓ-શિક્ષણ

ટપાલદ્વારા યેરગેદાં સરળ ગુજરાતીમાં પૂરા અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે.

*
વિદ્યાર્થીઓને રેડિયો અને રીધરિંગ કરવાના સાધનો આપવામાં આવે છે.

*
ફક્ત કાગળ લખવાથી તમે અને રેડીઓના પાત્રની પુરિતક મક્ત મોકલી આપવામાં આવે છે.

*
લખોઃ હરિવદન આર. દિક્ષીત R. D. C. (P. S. A.) પ્રિન્સિપાલ

રેડીઓ ટેલીવિઝન ઍન્ડ સાઉન્ડ સિસ્ટમ ઈન્ડીટ્યૂટ રાયપુર હંભરાની પોંગ અમદાવાદ (ઈન્ડિયા)
લ. ક. પરદેશમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓ માટે પશુ પૂરતું મ્યાન આપવામાં આવે છે. તેઓને અભ્યાસક્રમના પાઠો મેર મેઈનથી મોકલાવ છે.

શિક્ષણ-પરિચય

દિલ્હી કલાર્નાં રૂપ તથા રહસ્યદર્શનના અમળી આ વિષ્વાસ તેમજ 'રૂપમ'ના તેની, નવીતા કતાવિવેચક થી અર્ધેન્દ્રકુમાર માંડુસીએ વિદ્યાર્થીઓ માટે તૈયાર કરેલા મૂળ બેમાળી સંધનો આ અનુવાદ છે. મળવખ દુષ્ટાંતવિચારથી ભરેલું આ પુસ્તક કલાર્નાં રૂપ-રહસ્યની રાષ્ટ્રીય સમાજીય આપીને રસદર્શિ ખીલવવા ઉપરાંત દિલ્હી કલાર્નાં સમાજના અદ્યતન અભ્યાસ રૂપ બની રહે છે. કલાસંશિષ્ટ, રસદર્શિના અભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓ, ચિત્ર-શિક્ષકો, માધ્યમિક શાળાએ, પુસ્તકલયો વગેરેને રૂપયોગી, ખોચાખોચ લખાણ સાથે લગભગ ૨૦૦ ચિત્રોથી ભરચક સમૃદ્ધ મીર્ઝાસાંપોલી લિ. ક. ૩ (પોસ્ટેલ નાહ જીડ)

કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ

ઋતુરંગ

ભારતના ઋતુવેચિત્રનું તોન્દર્શવાન કેરાવર્તા શ્રી કલ્પ દેસાઈનાં ૩૫ અને રંગથી ભર્યો જનવાં જાતુ-ચિત્રોનો અભ્યાસ ચિત્રરંગપુટ [કિંમત ૧૮-૦-૦ પોસ્ટેલ વગેરે જીલ્ડ] પ્રાપ્તિસ્થાન કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ ૧૮૪૪, રાયપુર, અમદાવાદ

કુમાર

સંસ્કૃત - રવિચંદ્ર રાવળ

10

દિસેમ્બર ૩૩૬ ઈ. ૧૯૫૨

રાધાનાં વિલાસભાઈ - શ્રીમતી રમા મુખરજી

તંત્રી - ખલ્લભાઈ રાવળ

નવાં પુસ્તકો

સરસ્વતીચંદ્ર : પરસ્પરકલનાના બીજા ભાગા દાણાવાણી, આડકલાઓ કે તરવચચાં-
ઓ વગેરે છાંટી દશ માત્ર મૂળ કથાનો ૪૪
સળંગ વાર્તા ૩૫ સંગ્રહ-કરનાર : કવિ-દ્ર
મગનલાલ પેડયા, ૩-૦-૦; કમદા : યુનિસાસ
મહિપાનાંચિકાંડીનાદકોનોસંગ્રહ ૩-૧૧-૦
બનેના પ્રકાશક : એન. એમ. ત્રિપાઠી શિ.
મુંબઈ-૨. પંડિતજી, પિતાનો વારસો,
ઉદ્ધાર, કલ્યા, રમા-મહેશ : શરદાપાટી
મૂળ બંગાળી નવલકથાઓ પરથી રમણલાલ
સોનાંચી મૂળનો રસ ભળ્યોને કરેલી સંક્ષિપ્ત
કથાઓ-પ્રકાશક : વોરા એન્ડ કંપની શિ.
મુંબઈ-૨ ભારત ઇતિહાસદર્શન : પુસ્તક
૧-૨ અનુક્રમે પાંચમા ને છઠ્ઠા ધોરણ માટે
લખાએજી ભારતનો સચિત્ર કુમારભોજ
રસાય ઇતિહાસ-લેખક : ઝીણાબાઈ દેસાઈ
'રમેદરગિઃ' હિંમત અનુક્રમે ૧-૧-૦ તથા
૧-૧૨-૦ કુમળકુમાર : ૨૫ સો. સુમતિ
શિવિત એક સામાજિક વાર્તા-૦-૧-૨-૦
શ્રી સુકેવજીને સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર-
સંપાદક : વાગન પ્રા. પટેલ, ૦-૧-૦; ૪૮-૦
ભારતનો મોઢપ્રદ જીવનચરિત્ર લેખક-વાગન
પ્રા. પટેલ, ૦-૩-૦; આકાશનાર તારા
અને વસંત-આગમન : યૈયમ પ્રકાશના
મે નવા બાલકોજ સચિત્ર પુસ્તકો-લેખક :
પાંડુઆઈ એ. બહ. હિંમત અનુક્રમે ૦-૧-૦
અને ૦-૪-૦ : આ ભાષાના પ્રકાશક : સરજી
સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદ; પ્રેમા-
વતાર ઇશુનું જ્ઞાનદાયક જીવનચરિત્ર-લેખક :
દેસાઈબાઈ પટેલ, ૧-૮-૦; ૨૫. હિંમત
કૃત એ નાટકો : રોમન સાહિત્ય, ચુર
ગોવિંદસિંહ-સંપાદક : યુનિકુમાર બહ.,
૨-૮-૦, બનેના પ્રકાશક : ગુર્જર ગ્રંથપરન
કાર્યાલય, અમદાવાદ; મહાદાસ ત્રિમાન્દ કૃત
નળાંજીનાનું પ્રમાણબદ્ધ સંપાદન-કરનાર
મગનલાલ પ્રજ્ઞાદેસાઈ, પ્રકાશક : ગુર્જ-
રાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-૬, ૩-૦-૦;
આનંદ જીવનમાં વિજ્ઞાન : રેવિન્દ્રા જી-
વનમાં સીધી કે આડકતરી રીતે બાળ બાળ-
વતા વિજ્ઞાન પર 'કુમાર'નાં પ્રકટ ચર્ચાઓ
ડૉ. નરસિંહ મ. શાહની વિજ્ઞાનવિષયક
હયથોડી લેખમાળા અંધાકર, પ્રકાશક :
બાણગોવિંદ કુમેરદાસની કંપની અમદાવાદ,
૩-૦-૦; જનતા ભવે છે તથા રેવનુંદક
ને બીજા નાટકો : લેખક-પ્રકાશક : નરસિંહ
કાકર, ૩૬, રવસ્તિક સોસાએજી, અમદાવાદ-
૬. હિંમત અનુક્રમે ૧-૪-૦ અને ૨-૮-૦.

રેડીઓ-શિક્ષણ

કપાલદાસ પેન્સેલ્સ સરજી ગુજરાતીમાં

પૂર્ણ અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે.

વિદ્યાર્થીઓને

રેડિંગ અને રીપેરિંગ કરવાનાં

સાધનો આપવામાં આવે છે.

૨૬૫ કાગળ લખવાથી

તમે અને રેડીઓ

નામની પુરિતકા મશ્ત

મોકત્રી આપવામાં આવે છે.

લભો :

હરિવદન આર. દિક્ષીત

B. E. E. (U. S. A.)

પ્રિન્સિપાલ

રેડીઓ ટેલીવિઝન એન્ડ

સાઉન્ડ સિસ્ટમ ઇન્સ્ટીટ્યૂટ

રાયપુર હાલસાની પોળ

અમદાવાદ (ઇન્ડિયા)

તા. ૬. પરદેશમાં વસતા વિદ્યાર્થીઓ માટે

પણ પૂરું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે.

તેઓને અભ્યાસક્રમના પાઠો સિરેવેઈસથી

મોકલાય છે.

શિષ્ય-પરિચય

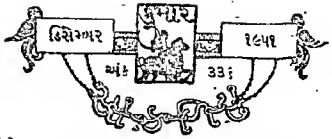
હિંદી કલાનાં ૩૫ તથા રવરસદર્શનના અભ્યાસી
આવિષ્કારક તેમજ 'રૂપમંડા' સંગ્રી, ભણીતા
કલાવિષયક શ્રી અર્પેન્દ્રકુમાર ગાંધીની
વિદ્યાર્થીઓ માટે તેવા કરેલા મૂળ બંગાળી
ગ્રંથોના આ અનુવાદ છે. મળલજી રમણલાલ
શાસ્ત્રી આ પુસ્તક કલાનાં ૩૫ રવરસદર્શનની
સાક્ષી સગળણ આપીને રસદર્શિ જીવનવા
કુપરિત હિંદી કલાની સગળણના મદદતરના
અભ્યાસ ૩૫ ભની રદે છે. ડૉ. કલારસિંહ,
રસદર્શિના અભ્યાસી વિદ્યાર્થીઓ, ચિત્ર-
શિક્ષકો, માધ્યમિક શાળાઓ, પુસ્તકાલયો
વગેરેને કપધોડી, બીજાંબીજા કપધોડી સાથે
લગભગ ૨૦૦ ચિત્રોથી ભરેલક સમૃદ્ધ પત્ર
મોકલાયો શિ. ૩. ૩ (પારદેશ ના નુકો)
કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ

ઋતુરંગ

ભારતના ઋતુવિભવનું સૌન્દર્યપાન
કરાવતાં શ્રી કનુ દેસાઈનાં ૩૫
અને રંગીની ભંધો જનનાં ઋતુ-
ચિત્રોનો આનંદ ચિત્રનંદુર
દિલ્હિ ૨-૮-૦-૦ પોસ્ટલ વગેરે છુટકો
પ્રાપ્તિરદાન
કુમાર કાર્યાલય લિમિટેડ
૧૪૫૪, રાયપુર, અમદાવાદ

હિન્દીના બરમાળી પત્રગિરિયા મેળવવા માટે હિન્દી-
રાષ્ટ્ર ક્ષત્રજનાં સભ્ય બન્યા. વિગત માટે લખો :
શ્રી એન.એમ. કેન્ડેશીય કલ્યાણ
સુરેન્દ્રનગર (સોસાયટી)

રેડિયો-શિક્ષણ

દરમિયાનમાં શ્રેણીમાં સરળ ગુણવત્તામાં
પરોક્ષભાષામાં કરાવવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થી
બાંધેલને ટેકેટલ અને સીરિયલમાં
સાધનો આપવામાં આવે છે. કામગીરીના
થી વિના મુશ્કેલી સંસ્થાની પ્રવૃત્તિમાં
તમે અને રેડિયો શિક્ષણ આપવામાં
આવશે. પરદેશના વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ
ના પાઠો એક-એકલથી મોકલવા છે.

લખો : પ્રિન્સિપાલ

હિન્ડિયન આર. ટી. સિટી R. E. E. (U.S.A.)
રેડિયો ટેલીવિઝન એન્ડ સાઉન્ડ સિસ્ટમ્સ-ઈન્ડિયાન
રાયપુર હાઈવેની પાશ, અમદાવાદ (ઈન્ડિયા)

ચોટાક વલ્લભાભ્યા અભિપ્રાયો:-

‘પાઠમાં વ્યાકરણિકો શ્રેણી સમજાવવાની રીત ઉત્તમ
પ્રકારની છે, તેથી સમજાવવામાં કંઈ મુશ્કેલી પડતી નથી.’

એન. પી. મનજી (ઉનાડા)

‘...એક વ્યાકરણ સંભળા છે... જે કન્ડેન્સીડ રેકૉર્ડ,
નેમ્બર નેટવર્કથી વાંચવા રેડિયો બનાવેલો છે.’

એસ. પી. પટેલ (અમદાવાદ)

‘આપે જતાંયા પ્રમાણે રેડિયોમાં... થોળના કરી નાંખી
છે, ખરેખર વ્યાપક રીતે સમજાવવાની રીત બહુ જ મજબૂત છે.’

ડૉ. એસ. એમ. મરઘાન (તા. પાલક)

ચિત્રો

સાધનાં રિસામણાં	ચિત્રલેખા- રમ્યા મુખર્જી પૃષ્ઠ ૫૨
અર્ધ	ચિત્રકાર- ચાગિની રાય ત્રિવેંગી મુખર્જી
અભિપ્રાયો	સિદ્ધી- કાન્તિલાલ પટેલ પાઠના પૃષ્ઠમાં

કવિઓ

હાલિકાને	મધુકર સંદેશિયા ૪૦૧
પણી ગળીય	હરીન્દ્ર દવે ૪૦૧
સંમિલન	‘સંપાદ’ ૪૦૧
સુર વિહાર	સુન્દરમ ૪૦૧
સામ્રાજી છું	ગીતા કાપડિયા ૪૦૧
રોડની ગાય	પ્રણામ મેથી ૪૦૧

અન્ય

ચાગિની રાય	૪૦૨
બાંધ મહરિયાં [અપક્રમા-૨૪]	અન્નવર્દન ચીમનલાલ મહેતા ૪૨૦

વાંતાં

છાત્ર અને શિક્ષક	સુભાષિ ૧. કલાલ ૪૦૬
------------------	--------------------

લેખો

કેરોલેટ	રામસિંહજી રાહીટ ૪૧૦
મૂનરિયો [ભાષાની કસમત-૧૫]	ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી ૪૧૪
પહેલો પુરુષ મૌલવ્યન [નિર્મલિકા]	ગણુવ વિપાદી ૪૧૭
પ્રોટોકોલ અને પરદેશી ચેલચોબો	૪૨૪
ચિકિત્સક-સંગ [૨૬]	૪૩૪

વિવરણો

રોજિયા બ્યામબની કસમતો	૪૦૦, ૪૩૧
મૂઠ: પરમ્પરવચેય કુદિ: [સુભાષિત-૭] રત્નમણિરામ બીમરાવ ૪૦૪	
પરમ્પર વર્ષ પહેલાં	૪૨૬
માધુર્યી રિવરિયોલ કલિયા, દેશભંધુ ગુપ્તા, ભવનીન્દ્રનાથ ૪૨૮	
કાદળ [માસમાસનાં રંખીન્ડા]	૪૨૮
ફોટોગ્રાફી દરીકાર્ધનું પરિચય	શ્રીદાસ કટ્ટ ૪૩૨
આ માસ છતિદારમાં [અન્યચિત્રો: નાનાસાહેબ પેશ્વા]	૪૩૫
અર્ધનું પાનું	૪૩૬
નાનિક સાંકળિયું	૪૩૭

કોઈ આકર્ષિક કારણે અંક ગોરોડ ન થયો હોય તો ‘કુમાર’ દર માસની ૧૫મી
તારીખે બદલ પડે છે; એટલે તે આરંભમાં અંક ન થાય તો તરત તેની રીચિયો
કરીવી. અઠરામાં ગ્રામ થયેલા અંકની રીચિયોને, આસારી પાસે નક્કો હોય છે
ત્યાં સુધી તો પહેલાં વળવાનો અને પ્રયત્ન કરીએ છીએ, પરંતુ એવા ગ્રામ
થયેલા કેઈમળ અંકો બરખાઈ કરી આપવાનું કહ્યું બંધન આમરે રહેલું નથી

કુમાર કાચાલમ લિમિટેડ તરફથી લખી, મુદ્રક અને પ્રકાશક, બચ્ચાઈ પીપલના ઈરાવત
મુદ્રક-પ્રકાશનવાન: કુમાર ઈન્ડિયા, કુમાર કાચાલમ, ૧૪૫૪ રાયપુર, અમદાવાદ
વાર્ષિક લખાણ ૧૧. ૬; ૫૪૬૫માં ૧૧ ૧૧ અથવા ૧૦ ૧૦; મુદ્રક નક્કોનાર આના
કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કૌપી રાઈટથી રહ્યાલ છે

વિદ્યાની કુરુદ્ર જીવન, સુરુ શોભા, કુરુધન,
જયદ્રથ, ચિકિત્સા, કૃષિ, સમુપસ્થિત દોનમાં;
મુખી સમરભેરી શેષ પખવાજ શીંગીતણા
મહો પ્રખલ મિહનાદ કુરુવીરના ગાજતા:
અથારરવ પાઞ્ચજન્ય તથા દિવ્ય કુંકયે તમે,
દલ્યાં તુમુલ લોપથી હૃદય ધારિરાણી તણાં.
અને વિરલ પૂર તત્ત્વણુ જ માહરોત્સાહનું
યુગ્મસુ ખલવત પાંડવકુરુ વહુ વેગીલુ.

અસંગ, અનલે, અડાલ હું ય કર્મજીવે ચુરા!
નિરંતર ઝૂઝી રહું અકર સ્વૈર્યે ધૈર્યે મધી,
(નરે, મધુર વેલુગાનતણી મૂઠીના યાચરો)
તોથી યુગતણી કંઈ વનકિતારે ને આવતા
અચરજ નલ પુરવી કુંજજ ગજવતા, ધેરતા
અરુપ ખલ, નવ આશ, નવ પ્રાણ, એ લોપની
હું સુહમ હૃષીકેશ, એક લાડની જ યાચી રહ્યાં.

મધુકર સંરચિયા

પછી મળીશ

સિખરિણી.

તને ચાહું છું, ને ચકીશ સખી, આસાંત લગીયે.
પરંતુ છે મારી તુજસમ લાણી દે પ્રિયતમા.
બધીને હું ચાહું. નવ કહી રહું એકતરફી.
તને ચાહું. એવી નિત ચકી રહું હું સદકને.

તને તો લાધી છે મિલનપણ મારી સંધિ લાણી,
પરંતુ તો રેલી યુજ પ્રિયતમા' દે સમયથી
નિહાળે છે મારો પથ, નવ નસીબે હજી લગી
પણા લાધી એને મુજસાદ સખી, સંવનનની.

હજારો હૈયામાં મુજ સ્મૃતિ લારી છે, પલપણે
ચલી લાગે એને દુઃખદ વામણા આગમનની;
તને ચાહું હું હું, પલપણું હું એને ય પ્રિય, કે!
તને ત્યાં એના પીડિત હૃદયનું સાંવન થવા.

બધા દયેલા, 'દરો' યુગયુગી રાહે નયનને
ખિલાવી ડંજે છે પલપણ પિયુ આગમનને.
મળી આનું એને પછી મળીશ નુને ય કવિતે!

હરીન્દ્ર દવે

આશ્ચર્યની ધું હૃદયરાજ્યની માહરા હું,
હાસી થવા પણ પ્રિયે! તમ કેમ ચાહું કે
ગીતા કાપડિયા

કવિતા(અનિયતકાલિક)ની રીયત પરત્વે એક ગ્રંથસમૂહ થવી લાગે છે: પોરટેજ માટે છે તે એક જ એકની ચાર નકલો મંગાવનાર માટે;
ચાર જુદાજુદા એક માટે નહિ. તેમ હોય તો તો ૧-૩-૦ મોહલના એક એ; ૧ મો એમાં દરેક એકે હરેક હરેક પોરટેજ અગરે ખર્ચવું પડશે.
(ડિસેમ્બર ૧૯૫૧) ૨૦૧

ડિસેમ્બર - ૧૯૫૧

સંમિલન

અનુક્રમ.

નાનકા માહરા ગેઠે નાનકા ગોખરે પડયાં
અસીસા, દાંતિયો, શીસો તેલનો ફેંક વપૈયા.
એવિતાં એક છી આખ્યાં દાંમકી, કંકુની શીશી,
ખાટકી તેલની નાની, બેગી તે ગોખરે ગયાં!
અને તે ભિયતારે એનપ્રીત થઈ ગયાં,
નાનકા ગોખરે બહુ પેલી નિવરયા હતાં!

'સરોદ'

જીવનના અદેલને સુચવવા માટે કેટું અભિનવગુરુ રૂપક; અને કેટું કવિત!

સૂર ખિડાંગ

પંછી, બાલે સૂર ખિડાંગ,

રાગ ગાડો અનુરાગ: પંછી

દશદશ એલિલ પરમ રહીહા, દશ દશ બીણા તાર,
શત શત ઝુંજી સૂર. જી., શતશત અનરધબકાર: પંછી
વન બાદલ મેં ચમકે બિચલી, કિણા કિણા પલકાર,
આગરની પ્રતિ લહેરે લહેરે, નૂતન ડો કમકાર: પંછી
વન, વન કુંજે કુંજે કુચુમો, ભરમર ભરમર ગુંગર,
નયન નયનની પાંપણ પ્રગટયાં નવલ વસંત બહાર: પંછી
મેનમંદિરને ઉખર ઉખર હીરકતાણી કંતાર,
પલ પલ પ્રગટે પરમ પ્રીતનો અલુચ્ચંચો દુઃગાર: પંછી

શુધ્યા કેશ, નયનને આંખ્યાં, સોળ સુખ્યા શુભગાર,
રટત રટત રસના પથ લેતી પાર તણી યે પાર: પંછી

સુ-દરમ

છે સનેહ એવી ખસ એક આગ
એનો ઉતાર નવ કોઈ બીમો!

પ્રતિધ્યો કરી

સંરંધા હથી. છતાં એટલું કહેવું જોઇએ કે ધાર અને આકૃતિની વિવિધ હીલગમી સુધિને કહાળો. હંદરમાં બરીને આવેલા આ કિસોરના હાથને આશ્વેનનની જરૂરી તાલીમ તેમજ ત્યાં ગળે મળે. પછી તે એણે નેત્રોત્તરમાં સોંટ લેઇતન. એટલે કે, પોઈન્ટર અને આલ્મા ટેકમા જેવા પશ્ચિમી હલારવાઓની દબે દુબદુ અનેરવાતા વાળાં અંકુશ પેઇન્ટમ કરવાની પદ્ધતિ હાથ કરી લીધી; અને સાળાને અઠવાસ પૂરેા થવા આખો ત્યારેતો કલ-

કાનાના હલજગતમાં નવારિત કલાકાર તરીકે તેણે પોતાની પ્રતિષ્ઠા જમાવી દીધી હતી.

પણ એમની એકાદિકાના પ્રારંભકાળની કૃતિઓમાં માત્ર યુરોપી પદ્ધતિના અંશો જ નથી. વિવચનિદંશન અને રીઝી સંદિશુરતછતા એકવીસ વર્ષની વયે કરેલા એમના એ ચિત્રોમાં એમના બધાસમકાલીનો કરતાં શાસ્ત્રશુદ્ધ ચોક્કસાઈ અને પીળી-નું પ્રચુલ એમનાં ધણું કિયુંહત. આ કાળે કરેલાં એમનાં તરવીર-ચિત્રો (પોર્ટ્રેટ)માં, અમેરિકન તખીર-કલાકારોના વિદેશીયની અભિનવતાને એકાદિકાર હોતો. તે એમને તેના અતુસરણ-નો જ્યાસ પણ ન હતો. એમનું મન તો પોતાના એતરની અભિ-વ્યક્તિ શોધવા મચ્છ હતાં પો-તાનાં એતરમાં રહેલાં કહાળો.

પ્રતિને લાઇવ' દેશન, કેમ ૧૫ માસે, હઈ નવી તિ કેપ્રમજાલીદાર એને બારીતે એકાદ કરી રાખાય અખતરકોળી તરવાર ગનામાં બધાં પડયો હતો.

૧૦ મનામાં એ મરત રહેતા.

આ સિવાય એમને કોઈ શોખ ન હતો. પ્રવાસ પણ એમણે ક્યાંય કર્યો નથી. બેઝે કહકડા પણ આગે જ ઠોડાય છે. બહુ વાંચેવળું પણ એમણે નથી. લગની એકમાત્ર હતી ચિત્રકળાની-એ દ્વારા પો-તાના ઉરબાવ વ્યક્ત કરવાની. એ જ કાળમાં બંગાળમાંથી અબની-દ-નાય' ટાંગોરના નેટવ નીચે બારતીય કલાકાલની ભજ્જતિની ચિત્રતા અણુઅણુ હતી. તેના રંગે પણ એ રંગાપા અને એ રીઝી દ્વારા પણ એમણે પોતાની અભિવ્યક્તિ જમાવી મેટી. પણ એ અખતર પૂરેની. તેની છાયામાં તણાઇને સીસાયાણ એ દરી થયા નહિ. પશ્ચિમી આગે-દુબ આદેખને. કરવાની રીઝી એમને જ લાગતી હતી અને નવી 'બંગાળી' રીઝીની પહેડનાં આગેખને કિંકાં ને રોજિંદે જેનાં થતાં જતાં હતાં. આમ, કસાથી એમને સંતેપ વતો ન હતો. એણે એ જ રીઝીની આદરવાય ને પશ્ચિમી રીઝીની વારતવવાદ, અને સંમિલિત કરીને પોતાના મંથનને માર્ગે આપવાને પ્રયત્ન એ કરતા રહ્યા.

એવામાં એમના પિતાનું અવસાન થયું અને એમની મિહલ

તણ પુત્રોમાં વહેવાર્ય નહ. એમાં પોતાને આગે જે કાંઈ આવું એ ચામિની ચાવના બેઝાળા કુટુંબનું પોપણ મરે શકે તેમ ન હતું. જમીનહારીની વંશજ ને જવાબદારીથી સંભાળવા એટલાં કિમત રૂપિય વલણ પછી ન હતો. કિયેટ એમણે તો પોતાનો ચિત્રકારનો પેઢો જ ચાલુ રાખવાનો નિર્ધાર કર્યો. પણ એ માર્ગે ધમો લખેરે એમને એનું જાન પણ હતું. તરવીરોએ ખન તથા બીજા કલાકૃતિઓ ચિત્રકારીને ખરીદવાનો વર્ષે કલકત્તામાં ધીમેધીમે થકાને ભરી દીધો, અને વેપારપંધાથી આરી શતમાં નવા કિમત થતા પેસાદાર વર્ગને આ કળા ફવાની હાંપ પડી ન હતી છતાં ચામિની રાય એ-રશીને માર્ગે ચિત્રચિત રહ્યા. એમાં એમનાં પંતીને તે પુત્રોએ ભક્તિપૂર્વકતા અને મનબર સાપ દીધો.

એમનાં બાળકોના ઉલ્લેખ અહીં કરવાનું પૂરક હશે કે, કેમકે એ બાળકો અને એમના ચિત્રો-માંથી જ એમને પોતાના આ પ્રયોગો કરવાની પ્રેરણા, પ્રો-ત્સાહ ને હિંમત મળ્યાં. એમનો મોટો છોકરો ને એક જન્મજમાં કમળ આદરવામાં માર્યાઈથી, તે એક આશાસ્ત્રચિત્રકાર હોતો અને એમનો ચોથો પુત્ર પલ્લવ તો બોલે પણ એમની સાથે જ મારે છે છે.

૨૫ ખરે ૧૯૨૨માં, જી.નોસ વર્ગની રિયર વયે એમને પ્રતીતિ મળે અહીં આ યુરોપી કેવારવ-રશી કોઈકળાથી પોતે એ અભિ-વ્યક્તિને માટે મથી રહ્યા છે તે સાંધ્ય મઈ સાંચાની નથી અને કોઈ નવો જ નિષ્કર્ષમાં શોપવા પડશે. જો આપતમનો અઘવારો છે તેને એવું માર્ગ મળ્યું જ રહે છે. ચામિની રાયને પોતાનાં બાળકોની કૃતિઓ અને પોતાનાં બાળપણ-નાં રચણોમાં એ માર્ગ મળી ગયો.

પોતાની વત્તામકોનાના માર્ગદા માર્ગમાં જે કુંભાર, સુતાર, ત્રણકર ને પદવતીની સાદી સજા રેખાવટ અને રંગાવટ એમણે રેલ અને કુરુદમથી મારાળી હતી એનો અંતરપ્રવાદ આ બધાં વર્ષે રચ-તવાન એમનામાં અજુદીક વધ્યા કરતા હતાં. પોતાની જાનને કોર એમને એ લોકકલામાં કાપી ગયો.

સપાડ લાકડામાં રંગો અને વડી નેરદાર રેખાઓથી આયો-ખાતાં રમકડાં, પટ, બીંતચિત્રો વાસણો ને વજ્રમાતોની ચિત્રતપરી લોકશોક્ષી સમરતે બારતામાં એકસરખી છે. ગદિરની કાંતિથી માંની આંતરજાની રંગાળી ને માસીનાં રમકડાં મુધી, એ લોકપીળી નિમિત્ત મરેવરની જલબુધી આજ અંતરકાળથી રમતી આવી છે. બધાજામાં પ્રચલિત એ લોકશોક્ષીની વિશિષ્ટ લટબને માધ્યમ બનાવીને એમણે

સુભાષિત

- ઉપનિષદ -

પુરાણમિત્યેય ન સાધુ સર્વે
ન વાડપિ કાવ્યં ન પમિત્યવચમ્.

સંતઃ પરીધ્યાન્યતુરદમજન્તે
મૃદ-પરપ્રત્યયનેય મુદિઃ ॥

નૃનું જ માટે નથી સર્વ સાકં,
ન કાંચ છે નંદી નહીં મારું;
સંતો પરીણા કરી એક સેવે,
દામય મૂકો પરાપ્રિયીને.

[વિવરણ: જાનવરવમાત્રનો કંઈક અતુમજ ધરાવતા, દુનિયાના સર્વ-કેહ પ્રદાકવિએમાં આપણા કવિવરુદ્ધક શલિદાસનું રચન મોખરે છે. એમનો આ મ્લેક જૂળ ભળીતો છે. મ્લેક છે તે કાંચને વિષે, પરંતુ લોક-વ્યવહારના દરેક ક્ષેત્રને એ રમકડો છે. કોઈ પણ પ્રકાર માટે લોકો એકમત હોતા નથી. એકથી વધારે પદ્ધતિ બેચલાણ હમેશાં ચાલુ રાખે છે. પોતાની ખુદિ ન વાપરીને ફરિયા કહેવા પ્રમાણે કરનાર 'જાપ દીકરો' ને કુટુંબી વાત આપણમાં ભળીતી છે, જેમાં જન્ટે એ લોકોએ રહુ ગુમાવું. જનતામાં દરેક ક્ષેત્રમાં આડું બને છે. આને અર્થ એમ નથી કે કોઈની સલાહ ન લેવી. આપણા કરતાં વધુ અનુભવી સત્યુચની સલાહ તો જરૂર લેવી; પરંતુ આપણી પોતાની ખુદિથી પ્રકરના વિવેકપુરઃસર વિચાર કરી, સલાહની તુલના કરી કાંઈ કરવું. કેવળ એકી પરાપ્રિયી જ દેખાવાને કવિ 'મૃદ' કહે છે.

આ મુજબ લોકસાહીમાં જૂળ જ મદદરતું છે. લોકસાહીમાં વ્યક્તિનો મત એ જ બેની સત્તા છે, અને એ જૂળ પવિત્ર છે. એમાં મહાકવિ કાલિદાસના આ અનુભવવાક્યનો ઉપયોગ થાય તો જ શુદ્ધ લોકસાહીની રચાવના થઈ શકે. — ર. બી.]

મથાળો: લેખકનું જાનનિકામાં કોઈ વ્યક્તિવરોપની તરવીર કરતાં એક આખા સંમાજની સાદાજીક સુદા તમને જાણે, ત્રીજો: જ્ઞાનવલ્લભ ગારેના યોગ અને વેદનાથી નીતરતો દૈશ્ય પ્રિયતમો મદેશે. જમણી તરફ: માતા ને બાળક: સર્વ રમ્ય-સાવનાં કોરાહર્યને રંપડીને વિષય: લેખની જ મિત્રસાધાની સાદી રેખાચિત્રમાં નારીત્વની સ્વ અને માનુસ્વનું માધુર્ય વૈજ્ઞાનિક ચિત્ર.

ગોતાના કૌશલ્ય વહેવડાવવામાંથી, સાધનની સાદાજીક પદ્ય એમણે જોત આવનાની, વિનયપૂર્વકની અવનજામિયો લેતરંગીની સુદ્ધિના રંગાડનારોને માણેલ દામચેદસા જ સાધનથી ધીર હૃદયે દાવે માન સાલ સાદા રંગોથી ગોતાની આનંદપૂર્ણને પરીની સાધનમાં કોરા આજ્ઞ રત્નકરના સાચી: કાલ, ત્રીજો, કોરો, આસનાની, સિદ્ધિરો,

સજીવી ને સફેદ, એમાના પદેલા વ્યાર, રેસની રમીત માઠી ને રંધીત પરપરેને આંખલોના કચૂપની કાદોમાં પૂડીને બનાવતા, સિદ્ધિરો: સિદ્ધિરંગીથી, બુખરો નરીના કાંપમાંથી ને સફેદ ખડીને પૂડીને બનાવેલો લેખો. કાલો રંગ તો રીંગની મેડાનેથી તેલકો આપી રહે. ચિત્રાસ-ની જુર પડે ત્યાંને કંઈ કાંઈની સફેદ (અનુસંધાન ૪. ૧૯૨૨) (દિસેનગ ૧૯૫૧) ૪૦૫

જવો અને શિવો

થી રજુગિત દેસાઈની વાર્તા ઉપરથી

અનુવાદક

મુખતિ ર. દસાહ

મું

ખાઈની ધાંધળ શોટક કમલ માટે અંધકારને બોલે લપાઈ
અઈ હતી. બધે સાતિ પ્રસરી ચઈ હતી. રાખીબાગમાં પછી
તદન સાંતિ હતી. દિવસભર થોવાઈ ગયાની મૂલતાં, અને રાત્રે
પછી સહેજ સંચાર થતામાં વિચિત્રાશ્રિમાં આજે પાતાવરજી
મળવાની મૂલતાં ગાડ્યાં પછી સાંત દેના. ગાય એક ચિતાની
પાંખરા પાસે એક માણસ બેઠો હતો. એ પેલા ચિતા સાથે સાં
ધીરા અવાજે કશુંક બોલતો હતો. એનાં કપડાં પેતાં હતાં. એના
બોલવાના ચાવા ઉપરથી એ રહેતા હોય એમ લાગતું હતું. પિત્તર-
ની લખીમાંથી એણે પોતાનો હાથ બહાર નાખ્યો હતો અને ચિતા
એના હાથ સાથે પોતાનું શરીર પસતો હતો. રેટકો વખત પસાર થઈ
એનું બેમાંથી એને બાન હોય એમ અર્થાનંદોનું પ્રતઃકાળ થતા
આવામાં સીંધી પહેલી સિદ્ધે માર્ગના કતી રાત્રી. અને એ અવાજ
સાથે પેલા બાનમાં આવ્યો. જઈ જઈ એણે પોતાના બિરસમાંથી
એક મીઠુંક કાઢ્યું. અને તે ઠાઠીને એ ચિતાની સામે ધરીને કહ્યું.
'લે, આ ખા.' ચિતાએ તરત જ એ વસ્તુ ખાઈ લીધી. એ માણસની
ચોખ્ખાની મિક અરપછ દસકું સમજાયું. અને પછી અરપછ પોતાના
'અમીસની બાથ મેળા કાળેતો એ ત્યાંથી નારી છૂટ્યો. ફરવા
તેણે સિપાઈએ બેઠું તો એ પેલા અંધકારમાં ફરક માણસ ઉભા-
વળો ઉભાવળો અદરવ યતો હતો. એ સીંધી વગાડવાનો વિચાર
કરતો હતો. પછી એને ધડે કે કોઈ પુછી કે એ માણસ અંધ રહી
રીતે પેલા, તો શું જવાબ દેવો? અને એણે સીંધી ખાઈ મૂકી દીધી.

એ નારી છૂટકા માણસનું નામ હતું રિતે.

બુલે એ મુંબાઈનો નરિ, પછી સિપાઈ રહેતો વતની. એનો
જીવ એ રહેતા સવળાવ સાગમાં થઈ હતો. રહેતા બાપુ સિપાઈ
ના બૂલ ચોખ્ખીન હતો. તેમાં પછી હિંદમાં પ્રાચીન કાળથી ચાલી
આવતી 'ચિતા સિપાઈ'ની પ્રથા હાલ ત્યાં જ વધારે પ્રચલ્લમાં
ચાલતી. ના ના કહેતાં જે રાખના ચિતાપરમાં રે-રખ ચિતા તો
દમેશ હોય જ. અને એના સિપાઈને માટે રાખમાં મોટા મોટા
'દરજી-પાક' બનાવવામાં આવ્યા હતા. એના જ એક બેટા પાં
સવળાગમાં હતો. એટલે ત્યાં ચિતા-સિપાઈ ભેળવેલાં જ સિપાઈ
નાનેથી મોટા થયેલાં. સવળાગમાં મહાસાગમાં સિપાઈ-રેખ આવે
ત્યારે સિપાઈ બીજું કશુંક સૂચે નહિ. ત્યાં સવળાગના કુખીએ મહા-
સાગની તહેનાત માટે નીમેલા સાકરાઓમાં રિતે જરા આગળ-
પડતો અડાતો. ચિતાની આંખો સાથે પાંખના પાકે બુંદવામાં
સિપાઈને બહુ ગલ પડતી. અને એ જ રીતે પછીથી કુખીની ખાઈ
બસામણથી સિપાઈસાપુરના ચિતા-પર સુધી પહોંચેલો. એ પહેલાં
તો ત્યાં ચિતાની આંખોના બળદોના રમેલાગ તરીકે હતા, પછી
કાગમાં જે એને બહુ વ્યાન પડેલો. પોતાના બળદોના આંખો ચિતો

C. Studio Ltd.

વધુ સિપાઈ કરે એ ભેલામાં રિતો
તનમન મુંબાઈમાં રહે. એને ચિતા
'પર રહેતા' મોટા કે પોતાના
નામ સારાને વખતભાગે કે એ કોઈને

કોઈ ચિતા પાસે જઈ બેસે. ચિતાને રખવાળ અને સિપાઈ અગાં
મારતા હોય એ સાંમજવામાં રિતો ખાતું પીડું સુધાં બૂલી બધાં!
એક વખત મહાસાલ સાહેબ આદિકાથી ખાસ ગંધારેલા જે
ચિતા લઈને ચિતા-પરમાં આવ્યા. બધા ફેરા સંભાળતા સામા મળ્યા
મુજોડાં વગેરે પડતાં જ મહાસાલે બૂલ મારી, 'હરમાઈલ-'

'હા' રહી હરમાઈલ આગળ આવ્યો.

'આ લે, જે ચિતા આવવા છે, એમને બરાબર તૈયાર કરો, જ
ખાસ બાદ મોટા સાહેબ સિપાઈ જોવા આવનાર છે, એમને અજી
સિપાઈ આવેલો બેઠો. એમાંનો એક તારી પાસે રાખ અને બીજો-'
એ કમલા નનવર ભેલામાં મરાથન પછી જાહેરા સિપાઈને કહ્યું જ
બાન ના રહ્યું. એણે આગળ આવ્યો રહેતા લક્ષ્માં કહ્યું આવે જે
પહેલાં જ કહ્યું. 'મને આપો, હા.'

બધા ચિહ્ન યઈ ગયાં હરમાઈલે આંખો કાઢી. હવે શું થશે
જે બીજી રિતે પછી આખાં મરી ગયા જેલો કઈ મરી પછી મહા-
સાલ પુરેલીમાં હતા. એમણે પૂછ્યું, 'નામ શું? હવા તારક?'

'હા, સિપાઈ' હરમાઈલે જ જવાબ રીધો, 'આખા સાવળામની
બંધબાનો રીધો. જે વર્ષથી અહીં જ છે, બજાદ કરે.'

'કેમ? હવા સિપાઈ ખાર કે હું આવે તને રોપું. તો બનાવીશ કે
સિપાઈ હવેની યોસમમાં?'

સિપાઈે સારમાં રે મોં નીકું દાખ્યું. હવે મહાસાલનો નિર્ણય
શો આવે છે એ સાંમજવા એ કશુંક હતો.

'વાર, તો હરમાઈલ! આવે ચિતા ઉપર નીમો અને આ બીજો
એને આવો. પછી રૂં એની ઉપર નજર રાખજે, દો.'

સિપાઈ આગળ આવ્યો અને એણે મહાસાલને ગમે માથું મૂક્યું-
સોમે મુજોડાં કહ્યાં. મહાસાલની આંખી મઈ. સો એ પાંખરા પાસે
એકલા થઈ સિપાઈે પોતાના પિતાનું નામ પાડ્યું 'હવે'!

આ સાથે જ બૂલ મોટું નનવર દઈ એનું લાંબું લડ શરીર, સોનેરી
રંગમાં કીપી આવતાં કાળાં બરમર ચાકાં, બેરસાર આંખો
ની કળીને ઉઠે ત્યાં સુધી પહોંચતી કાળી કળીસ વગેરે એના ગાંભીર-
બાર વહેરાને વધુ વિદ્યારાણે બતાવતાં. એ પાંખરા સાથે શરીર

છેવટે એણે જીવાને બધી જગ્યાનું નકશું દર્શુ અને મુંબઈની વાટ લીધી. ત્યાંની મિલવા યાતાવરણમાં એ તદ્દન ખૂંપી ગયો. ક્યાં એ પ્રેમાળ જીવાની રોવત અને ક્યાં આ નિષ્પ્રાણ મીલનું જીવન! સૂતર પર એનો હાથ ફરે, ને જીવાની મગગલ જેવી ચામડી યાદ આવી જાય. ત્યાંની ચાલીની બેઠકો ને ચિરકીમાં એનું મન ભેળાછૂં જતી જાય. અને એણે એ પાણીએ વારના માલી, કામતા એ રમસિયામાં ક્યારે ક્ષિપ આવી જતી એની યે એને ખબર ના પડતી.

આ તરફ જીવો સરકસમાં ગયો. ત્યાંના ધમાલિયા યાતાવરણમાં એનું માથું વધુ ને વધુ ભગવંત ગયું. ત્યાંની રોજ સિવાનો પ્રેમાળ હાથ કુશાલમયરીતે ફરતો હશે તે એની પીઠ ઉપર હલે ચાણકના ચમકાર થવા લાગ્યા. એને એનો આજે કદી સમજાયા નહિ. એને માણસોની ખીલવાગવા માંડી. ખાતું પીઠનું આકાર મધ પડતું, મેઢામેઢા ચીપિયાથી ઓઢીને એને પાંજરામાં પૂરવામાં આવતો. એવામાં એક દિવસ ચોપિયા છંદકથો અને એણે ખરીદી ચીપિયાવાળા માણસ ઉપર હુમલો કરી એકમાં તોડાય તેટલું બચડાં તેમજ લીધું. પ્રકળ જગ્યા-પૂરા અને માર પછી એને ત્યાંની ફૂટા પારવામાં આવ્યો.

હવે તે જીવો ક્વિસેકન્ડસે વધુ ને વધુ સોડિયા બનતો ગયો અને એને એલ શીખવા બાળતમાં સોને યંતે નિરાશ સાપડી. કારી યાત્રીને છેવટે સરકસના માલિકે એને રાણીબાગમાં સોંપી દીધો.

એક દિવસ શિવાનો એક ગિત્ર એને પોતાને ઘેર લઇ ગયો. એ રાણીબાગ પાસે રહેતો હતો. ત્યાંથી પાંછા વળતાં સિવા રાણીબાગમાં પેઠા મનમરેલો પાંજરાં ભેંતાભેંતાં એક જગ્યાએ શિવાના પગ ચોળીને યાંબલા જ નળી ગયા! સામે સંપૂર્ણ પછી લખામાં ગંધ ફેરોએ એક ચિત્તો હતો. એક ખૂણે એ રવરથપછે પડ્યો હતો. અતિથય કુશળની મમ્મલા ને સોંપી દીધાને પેઠાએ એ ચિત્તાને ભેંટને જીવાને જીવો દારૂ આવી ગયો. ન રહેવાતાં એણે 'જીવા!' કહીને જરા સાદ કર્યો. અને એ સાદ થતાં જ એ ચિત્તો ઠીકીને ઢાલો થઇ ગયો અને પાંજરાના સળિયામાંથી મોં બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. શિવાને હવે સહેને શ્રેષ્ઠ ના રહી. છતાં એને મરું છે આ તે સ્વાનું છે કે નહિ? પણ ખોલે રોજો યે વિચાર ન કરતાં એ પાંજરાની નજીક ગયો. એની આંખમાંથી આંસુની ધારા માલી. અંદર હાથ નાખીને એ જીવાને જેવો પંખાળવા જતો હતો એની જગ્યાના સિપાઈની એના પર નજર પડી. એણે એને બાવડેથી ઝાડીને બહાર ખેંચી કાઢ્યો. અને ઝેનેજર પાસે ખેડો કર્યો. એના ઉપર આત્મહત્યા કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનો આદેશ મુકતમાં આપ્યો!

એણે ઝેનેજરને સમજાવવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો. પણ પોતાને એ ચિત્તાના રખેવાળ તરીકે નીમવાનો વિનંતિ પલ્લ કરી. પણ મેંજરે એની વાતને તરીકે કાઢીને કહ્યું, 'હું કોઈ માંડો જ હાલો છું' એ આંડો ચિત્તાના રખેવાળ તરીકે રહીને હું શું કરનારો! મરવાનો કે છીલું કે આજ સુધીમાં એને માટે બહુ સાંભળ્યું છે મેં. એટલું હવે બસ છે'!

ઝેનેજરની વાત ઉપરથી શિવાને માત્ર એટલું જ સમજ્યું કે પોતાને માટે કસાવવામાં આવ્યો હતો. એ સાંભળીને શિવાને બહુ જ ખરાબ લાગ્યું. એનો જીવ હવે તદ્દન ઢીસો થઈ ગયો.

જીવાને રોજ સવારે ચીપિયાથી પકડતા અને એને દવા ખવડાવતા. પહેલાંજી જીવો અને અવસાને જીવો, બે વચ્ચે આગમદ નીમી-નનું અંતર હતું. જીવાની પહેલાંની કામગીરી સારીરખીતે આવડે સુધ સોપાઈ ગઈ હતી. હવે એની નબળાઈ માત્ર હાડકાંને બહાર બાજી રહી હતો. શિવાથી એના એ દાહ એવા ના ગયા. એણે મનમાં ક્યોક નિશ્ચય કર્યો અને એક દિવસ સાંને એ રાણીબાગ ગયો. બાગ બંધ

મેં અનેકવા ઉપદેશ લીધા છે, અનેકની સલાહ સાંભળી છે; પણ મારા આ સફેદ વાળ એટલો પ્રમાણશાળી ઉપદેશ મેં બીજા કોઈને નથી સાંભળ્યો, કે નથી અંતરમાંના અવાજ એટલી અસરકારક કોઈની સલાહ સાંભળી.

મેં સરકસમાં સરસ લોખંડ લીધાં છે. ઉત્તમમાં ઉત્તમ મળી પીધાં છે. શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સુંદરીઓનો પ્રેમ માગ્યો છે; પરંતુ તદ્દરહીતના જેવો આનંદ મને કશામાં નહોતો નથી.

મેં કડવામાં કડવાં ખાનપાન કરેલા છે. પરંતુ મરીબી એટલી કડવાસ કશામાં નથી નહોતો.

મેં લોહો સાથે કામ પાડ્યું છે અને કારે મોળ ઉઠાવ્યા છે; પણ કદાચ એટલો જોજ બીજા કશાનો મને નથી લાગ્યો.

સમુદ્ધિના સંધના પ્રકાર પાછળ જે મર્યાદા હું, પણ સંતેષ એટલી મહાન સમુદ્ધિ મને ભૂંડ મેં નથી નહોતી.

(સર્જન)

'અદિગિયન વિગ્રમ'

ચવાનો વખત થતાં એ એક કાઠીના છુપાઈ ગયો. બધા લોકો બહાર નીકળી ગયા. નોકરોએ જાગમાં જીને કાંઈ ન હોવાનો ખાતરી કરી લીધી અને એ પછા ગયા. સારી જેવી રાત થતા સુધી શિવા છુપા-એકો જ રહ્યો. છેવટે બહુ જળ જંગી જતાં એ જીવા પાસે ગયો. અને એણે ખિરસામાંથી એક પકક કાઢી...

મુંબઈની ધામડ થોડા દસકાને માટે અંધકારને જોણે લપાઈ હતી. બધે શાંતિ પ્રસરી ગઈ હતી. રાણીબાગમાં પણ તદ્દન શાંતિ હતી. દિવસબર થોડાક મચલી મૂકતાં અને રાતે પણ સહેલે હંસાર થતાં મોચિયાઈમાંથી આણું યાતાવરણ ખજાજાવી મૂકતાં માકડાં પણ સાંત થતાં. માત્ર એક ચિત્તાના પાંજરા પાસે એક માણસ બેઠો હતો. એ પૈલા ચિત્તા સાથે સાથે ધીરા અવાજે કમુંક બોલતો હતો. એના અવાજ પરથી એ રહતો હોય એમ લાગતું હતું જતોમાં પેડેલા બા-દમાંથી એણે પોતાનો હાથ અંદર નાખ્યો હતો. અને એના હાથ સાથે ચિત્તા પોતાનું સરીર ધમતો હતો. કેટલી વખત ચોંટ્યા મેંડું બેમાંથી એકને લાત દોય એમ નહોતું નહોતું. પ્રાતઃકાળ થવા આવતાં સૌ પહેડી સિંદે ગર્જના કરતી શરૂ કરી અને એ અવાજ સાથે પૈલા માણસ બાલમાં આવ્યો. નક્કી નક્કી એણે ખિરસામાંથી એક પકક કાઢ્યું. અને તે છેડીને એ ચિત્તા સાથે ધરીને કહ્યું, 'લે, આ ખા'! ચિત્તાએ તરત જ વરત ખાઈ લીધી. એ માણસના મોંમાંથી એક અસ્પષ્ટ ફસડું સંભળ્યું, અને પછી ડરપટ પોતાના ખમીસની જાંચ મોંમાં ટાળતો એ ત્યાંથી નારી દટ્યો....

સમારમાં કુખળો સૂર્યકિરણો નવારે રાણીબાગમાં પ્રસર્યા. ત્યાં ચિત્તાના પાંજરા પાસે મરી એકકી થઈ હતી. એક ખૂણમાં ચિત્તો મરેલો પડ્યો હતો. કાઠીએ એને જો દોડ્યું હતું.

એ દિવસે સંભળાં છાપોએમાં કોઈ ખૂણે નીચે પ્રમાણે ખજાર જીવાના હતા: "જિજીમ્બા નજીક વહેડી સવારે એક માણસ મિલિટરી ટૂકનીએ આવી ગયો. જખમી રહેતા એ માણસને તરત હિંમતવાળ પહેલાગવામાં આવ્યો. નધો એ ગરજ પાડ્યો. એ માણસ કેણ હતો એ વિષે કશો ખાખમી હતું સુધી મળી નથી. પણ છેવટે મરી સુધી એ કોઈને 'જીવાં જીવાં' કહીને મોકાના કરતો હતો!"

(દિસેમ્બર ૧૯૫૧) ૪૦૬

કેરાકોટ

કચ્છના શૂરોદાત્તા અને લોકખ્યાત રાજવી લાખા કુલાણીના સમયની સંસ્કાર ગાથા ગાતું નગર

કેરાના એક શીલું શિલ્પનું કલ્પનાકાન (રામસિંહજી)

ભલે લોકો ન માને પણ દુલાણીલાખાના સમય કરતાં તેો કદાચ કેરા અત્યારે ન-ધારેઆબાહ હશે. રૂપ નિરતારના કોર અને કાળા પથ્થરે તથા ખારકિયાલોના ઘેરા વચ્ચેથી હસીહસીને કિતકિલાટ કરતી, સર્પની ચામે સરી જતી સરિતા નામગતીની બન્ને બાજુ કેરાની લીસી વાકીએ નિરતરી પકી છે. વચ્ચેનદીને માટે ટુંપેના ડુંગરોની ધાર કપર તંદુરસ્તી બજાનારી પગલીની રેવગ્ગ ને સૂષી હવા ખાઈ કેરા માગવસેકુ છે. પુરાણ-કાળમા અહીં કપિલ મુનિ રહેતા એટલે એ કપિલશ્રામ કહેવાયું. કેરાનું એ બૃન્દ નામ હલ્લ.

અને લાખાકુલાણીના સમય-મા પણ કેરાની ભદોજ/કાકીમા કાઠ કમીના નહેતો તેની સમકી પૂરજ એ સગવળા શિવમંદિરનું ખડિયેર દલ જેમું છે. તેને એઈ દુલાણીની જીવનકૌશલ અનગાં લાલ બને છે.

પોતાનાપેતાલાખાહલ્લતનેમરી સિધના નગર સગેથી બેતેલા એ 'સગા' બાહ્યો—મોડ અને મનાહ, બેરહુલમ ને દમજબાલથી કચ્છમાં પોતાની સત્તા જમાવી બેઠા પછી તેમણે જીતેલી કચ્છની જમીનના ચાર ભાગ પાડ્યા. તેમાં બે ભાગ પોટના, એક મનાહને અને એક તેમણે કેર કરેલા તેના પ્રાપચિત તરીકે દાનમા આપેલા એમ કહેવું. પણ કેરાહ દાનને એ ભાગ પણ ખતાઈ બનાવી બેઠો. અને તે તથા તેના વગ જ કેર કરેલાં હતાં. એ રીતે મનાહ પોતાના બાગના કપિલમાગમાં વાસ બાંધી રહ્યો એટલે તે પણ 'કેરાહ' તરીકે ઓખખાઈ. પોટના વંશમાં તેની ચીલ પેઢીને લાખા કુલાણી પયો.

લાખાના પિતા કૂલને સાદ પુત્રો હતા. તેમાં કાખો સૌથી નાનો હતો. તે વિરોધ પ્રતાપી અને પ્રશારશાળી હતો. લાખાની અપર માતાએ તેની હમેશાં અજેખાટ કરતી. તેમાંની એક સોડી રાણીએ દોળીના વસંતોત્સવમાં લાખા પર બેઠાણીનું આજ ચઢાવ્યું. કૂલે કપડો આપતાં અણુગોરમદથી રિસાવ્યું—તીકળી ગાળો અણુહિત પાટણમાં જઈ વસ્યો. એ વખતના પારણના ચાવડકાજોના અંગવ-રિષ્ટ કારકારમાં સારું કામ દેખાતી તે કાર્યદક્ષ ચોટા તરીકે ઈર્ષિત કાઢ્યા અને ત્યાં તેનું પડતર થયું. પછી તો તે ત્યાં ચાવડીકુમારીને પરણ્યો. પાછળ કચ્છમાં કૂલ મૃત્યુ પામ્યો; લાખાનું કાસજ કાઠનાર રિડે કેર લોકો પછી ઈરજાગમાં જ્યાં.

લેખક અને તરણી કાર રામસિંહજી રોડોડ

અપરમા કટારી ખાઈ મૂઠું; દેશ દુકાળની પાર પતિવિયલિમાં સંસારે; બઈ માથે ધાણ, કૂલ વસન વાડીએ; બઈ ચાણુમ ગણ, વૃદ્ધ બન સિણ્ણુપી; વર લાખા મેરાણ, તો વિણ કાઠાકુવાયો.

એવું બ્યંગમાં બોલી માગતી અને પાટણની રીડીઓમાં માથણ તરીકે બઠકની ઘાટી કુમળી ગારફત લાખાને આ સમાચાર મળ્યા: [ધાણી તો દરે અગ્નિ કપર દાણા કૂટીને એ ધાય છે તે જ ધાણી રહી છે (એટલે કે કચ્છમાં ધાણ રાણી તો મરી ગઈ); ને કૂલ તો માગ વાકીઓમાં રહ્યાં છે (કૂલ રાખનું પણ નિધન થઈ ગયું). સિણ્ણુપનો બધાં માં નેરવિષેર મળ ગયો છે અને બધાં કંઈક મરત છે. દે રોરામણ જેવા લાખા, ઠંડ પાછો ફર, કચ્છમાં અંધારું પડી છે. લોકો મુરેલીમાં છે. વારો તે દે પ્રિય, કસોડીના આ કાળમાં કચ્છની સંગાળ જે] આ સંદેશ સારાણી લાખાને વતન ઘાઈ આવ્યું; ને તે કચ્છની વદારે ધાઈ.

પોતાની શક્તિથી ધણપતિ કાકીએ વહેરેને કચ્છમાં કળતે જઈ લાખાએ ત્યાં શાંતિરેપાળી. લોકોને શુદ્ધ આપી તેણે તેમનાં મન છોડી લીધાં. સારેરસાદ યજ્ઞથી કચ્છમાં મુખ સંનેપની લાખણી ફેફાઈ ગઈ. લાખાએ પોતાના ઝ પોરા ભાગ્યે: સાંધ, ધાદો, સૂર, ચારટ, નીંખ તથા ખેંચરને બણગોરમદને માસ વહેંચી આપ્યો અને પોતે રિષિતમામ આવી રહ્યાં. અહીં તેણે એક દિક્ષો બંધાવ્યો, જે પળથી કપિજાટ-કેરાકોટ, કેરાકોટ તરીકે બખીતો થયો. કેરામાં તેણે કાખ-શર મહાદેવનું ગોદિર ચણ્યું.

નિર્નિત પ્રકાશના પહોરમાં અપૂર્વ પ્રકારનાં દાન દેવાં એ કેરા-કોટમા લાખાની પ્રિય પ્રવ્રતિ બની રહી. આને પણ કચ્છમાં કેટલેક રથને સવારને 'લાખાનો પોર' કહે છે. તેના સમકાલીન લીકિયા દાનાર ને હમુત દાનાર સાથે તે દાનમાન મેજવવાની રૂપધર્માં બન-રેતો; અને લાખાની એહતાથી ચારણ કવિએ એ તેને બિરહાવે: કે: પપામ રિહડરું પોરઈયું, સમી દુલાણી સીરે બવા હારીડ રાતકણ, ઠંડ હાતરમ ડાં.

['મુરકમાં પગરે પગરે ઘેરાં પોરયાં પટયાં છે. તેમાં ઠંડ, દે લાખા દુલાણી, સિદ્ધ સમાન છે. બીજ બધા તો કાજરાવો જેવા છે, ત્યારે દાનરીશમાં ઠંડ રિવસ જેવો દીપે છે.]

કચ્છને ત્રાહીત્રાહી પેશરાવતાર રાણા ચાંદને લાખાએ કચ્છમાંથી તથેક રિપુજેરી મેરાદેને તેના પંતગમથી છોડાવી. એ મેરાદે, બેજાણી મોડ અને મુજરકુમારી મુગમ સાથેના લાખાના પ્રેમપ્રસંગે પણ રસભરૂર છે. લાખી પોતાના પ્રિય પોડા પળુપસર કપર સવાર થઈ પોતાના રસાટા સાથે કચ્છમાં અવગતનાર પહેલે નીકળેનો ને લોકોની ધા સાંખજોતો. બાજરાના વાનેતરે લાખાએ જ કચ્છમાં રિષેષ પ્રચલિત કર્યું. જાણી કુદરતપ્રેમી પણ નેર્યો. જ દોનો: કચ્છનાં હાળ પેખીએ (flamingo) નું સૌદર્ય નિદાજતા નેણે રિવરેના રિવરે પસાર કર્યું કહેવાય છે. અને પણ કચ્છમાં કેટલેક રથને હેંજને 'રા લખેને જતી' (લાખાનાં પ્રિય), ને બાજરાને 'લખો માન' કહે છે.

લાખાની લાખેણી પ્રભમાં નિખાળનું વળાન બંધાનાર, પશુમનના ચાલ જેવો રવાની નિમગ્નિયા, હારીમર કપોટી, અજાદન દેનાર રચ્છમા વણુપડતા કદાર માણસને આને પણ કુવણ સોં કહે છે.

મારુત મુજરાત, તથા કા અને સા એવા સ્થિતિય ને નિશાન વખાલીઓ
દના, સા ને સા તેા તે વખતના કચ્છના સમાજનાં જનજનનાં જન
જની ગચ્છા. કાળ વસ્ત્રમાં રસ ન હેવાય તેા કચ્છમાં આને પણ
હેવાય છે કે 'આમાં તેા જાન કાં સા છે.' એ સુ, જા, ને જાની બહેન
વધીર તથા સતી મારી જાતી પ્રજાના ચાલિયતા આદર્શ હતા. આવી
સમૃદ્ધિશાળી પ્રજાને પછી કલકથામાં કે કલકથા પેડે, માટે તેમનું
સોનું પૂરું પાડતા, સુવર્ણ પુરસાનું કે વડ મળે એ સ્વાભાવિક છે.

આ તરફ મુજરાતમાં પોતાનો તરતનો પ્રસવ થયેલ પુત્ર માનુષ્યે
નાનાભાત કુળનો નાશ કરશે એવા વહેવાર બરાહ, લોહાદેવીએ બાળ
મુજરાતનો ત્યાગ કરી દીધો અને પછીથી પોતે મૃત્યુ પામી.
આ બધા બનાવોથી મુજરાતના બાળ રાજા સોલંકીનું મન ક્રોધ
બની ગયું અને તે સોમનાથની યાત્રાએ નીકળ્યો. ત્યાંથી દ્વારિકા
થઈ તે તારાવણ સરેવર તથા ત્યારે વળતાં કપિત્રીક આવી રોકાયો.
ત્યાં જાણના પ્રિય પત્નિપસરને તેણે છવેલ માંદગીમાંથી સારો
કરી આપ્યો, એટલે તેણે જાણની પ્રીતિ સંપાદન કરી. રાજાનું મન
બહેલાવવા જાણએ તેને પોતાની બહેન પચ્છાની, આદી તેમને
જાણાઈતામનો પુત્ર જન્મ્યો. એક દિવસ જાણે અને રાજા સાપાર
રમતા હતા ત્યારે રાજા જાણને ક્રોધેલું માર્યું. તેમાં તેઓ ચટબછી
પડ્યા ને દેહ થયું. તેમાં રાજા ખતી ગયો ને જાણની બેન રાવણ
તેની પાછળ સતી થઈ. જાણએ જાણાઈતને હઠેરી મોટી કરી. પણ
જાણાઈતને કપલી બીનાની નાજુ થતાં તે મુજરાતમાં સોલંકી સત્તા
સ્થાપનાર પોતાના સાવકા ભાઈ મુજરાતને ભઈ જઈયો. આમ મુજ-
રાત ને જાણા વચ્ચે દુરગતાવસ્થા પામણુ થયાં એવી સંકલ્પ છે.

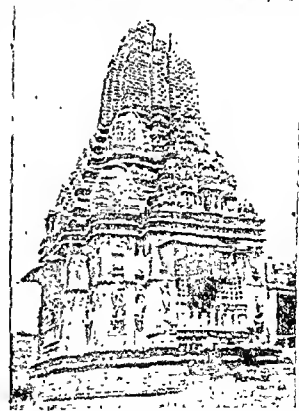
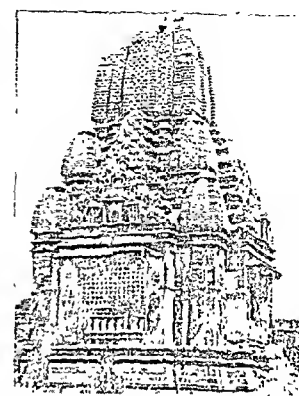
સોલંકીના રાજા મહારાષ્ટ્ર જાણાને બિગ થતો હતો. મુજરાત એ
મહારાષ્ટ્ર પર હુમલો કર્યો ત્યારે જાણે તેની મદદમાં પાંચો હતો
અને સરકર સાથે વાવસુંગરા અને વાવસું (નસુગો) પણ મેલત્રેજા.
આ વેરબંધનમાં જાણાનું નિર્દેશ કાંઈક મુજરાત તરફી રહ્યો હતો.

જાણે ગરબુ સંજોર્યો, આક મહિલા બચા;
વારે મુંલ વચ, કમ કહે દંભીએ
ગાંન કપધરી બીધીએ, મુખી નિષેડ રાગ;
જાણો એ મું બેરીઆ, કહે કામ દાપ.

સંજોર્યો બેઠેને જાણાને કેરામાં પગસાણુ મચવાની આચર્યામાં
મુજ પડી મઈ હતી. તેણે પોતાના સાથીદારોને મુજનો વાપ સંજોર્યો
બચત રહેવાની અને પોતાના તમામ જગજાણએ કેરામાં બેઠા
મઈ રહેવાની, તથા છેવટે કલકથામાં પોતાનું નિધન પાપ ત્યારે કેરામાં
જ પોતાનો અગ્નિચંદ્રકાર કરવાની સૂચના આપી દીધી.

વિક્રમ સુવત ૧૩૧૧ના વર્ષમાં, કાલજ સુદ પૂનમ ને રવિવારે શ્રી
વર્ધમાનપુરમાં મેલવંચતા "પ્રલંબ ચિત્તામણિ" ગ્રંથની રચના થઈ.
તેમાં જાણાને ચરોધાનદેવનો પુત્ર ભક્ષા અને તેના વરદાનના બળે
એકાએક કાઈથી ન જિતાય એવો મહા સમય અને વિષ્ણવતરાન હતો
છે. તેણે અગિયાર વખત મુજરાતના સેન્યને ત્રાસ પમાડી દહાળવા
અને દહાળ્યાના તેમાં નિર્દેશ છે.

જાણાના જન્મભૂમિ દાપ એવો તેનો માદેય નામનો દારવીર
મહાન યોદ્ધો સરકર સહિત વિશેષ મુવક છતવા મળે છે અને દાસ
જાણો કપિત્રીકમાં એકલા છે' એવી બાવબી મેગરી મુજરાત
એ આજે પણ કચ્છને આગેમામ લેતોના તારીના એ જાણા કુટાણીની
હત્યાર્તિ, યુરવીરતા, દાનવીરતા, ઉદારતા, દંતબલિષ્ઠા અને યેમ-
પ્રસંગે વિશે અનેકાનેક ચિત્રનિધિ પ્રસંગવાતો ચલેલી દંતકથાઓ
સંપાદવા મળે છે, એ જાણા કુટાણીની લેણિયવતની મુવક છે.

ઉપર : કેરાના પ્રાચીન શિલાલયનો પૃથ્થ ભાગ; નીચે : એ નિશા-
લયના જગાંમારના શિલાલયનો દક્ષિણ બાજુ (તરફ : રામસિંહજી)

કેશના શિવમંદિરની ઉત્તર તરફની દીવાલમાંની સિલ્પ મૂર્તિઓ પૈકીની આ ત્રણ મૂર્તિઓ ભારતીય શિલ્પની પરંપરા તેના ઉપ પશ્ચિમ ઉડા કચ્છ સુધી ફેલી એકસરખી બધી હતી તે દર્શાવે છે. તેની બેઝબેંગી, લાવણ્યકદા વસ્ત્રાભૂષણો જોઈને અન્ય ભારતીય પ્રતિમાઓ જેવાં જ છે. જુઓ લેખના મથાળા નીચેનું રેખાંશ (તરતીર, લેખક)

લખી ઓચિંતો હુમલો કરી કપિલકોટને પેદા પાડ્યો. લાખાને માહેલની ખેડ જીજ્ઞાસે માહેલને યાદ કરી લાખો કહેવક લાખો કે અત્યારે લરકર સહિત માહેલ કોલ તો મૂલશબ્દના સેન્યની એલ-એતામા તો ચરણી યદ અત. પણ માહેલના આવવાના સઘળા માર્ગો મૂલશબ્દ પોતાના લરકરથી અવરોધી મૂકેલા. આ અરસામાં માહેલ પાછો આવતો હતો. તેને માર્ગમાં મૂલશબ્દના સેનિયોએ નિઃશસ્ત્ર કર્યો. પોતાના રાજને સંકટમાં સ્પષ્ટાએલો લણી તેનું હિત કરવાના હેતુએ આ મહા હુલિમાન માહેલ કહ્યો. ઘૂંટણ મળી નઈ પોતાના શસ્ત્રો ત્યાં જ મૂકી પોતાના રાજ પાસે પહોંચ્યો. ત્યાં લાખા અને મૂલશબ્દને યુદ્ધમાં ભેટા નેયા. લાખાને નગરદ્વાર કરી માહેલે તેને સૌચ યદાવનાગં શરમંભિત વાક્યો કહ્યા: “અત ન રહેતાં સર્વેના પ્રકાસની પેઢે નારણે છતાં યદ શત્રુરૂપી અંધારું પાછું ન ઢકાવું તો લાખા નામને નિફર્યણાને મોટા જહો લાખે; મારે શત્રુને તો મારે” જુદો કે. પોતાના પુરમાં પધારવા પ્રવિણ કરેલી જલ-ત્રીમાં આલ કે દશ દિવસ જ વાજી રહા છે.” એ રીતે સત્રુ ઉપર પૂરી પડના ઉરેરી નજ દિવસ સુધી મૂલશબ્દ સાથે યુદ્ધ ગયાનું. મૂલશબ્દ સોમેશ્વર મહારાજનો દરેક કપાસક હોવાથી તેના ચરીરમાં સ્કંકળાને આવેશ આળ્યો એટલે લાખો વિનાશમાં પડ્યો. ચોથે દિવસે મૂલશબ્દે લાખાને માર્યો. મુરુધ પાપી રણકંઠમર્યા પટેલ લાખાના રાજની દાદીમૂલ પવનથી હાલની ભઈ તેને દળાવવા મૂલશબ્દે અપ-ગાનપૂર્વક પોતાના પગથી ત્યાં ચરસી કર્યો. આહું તેનું અધમ કાર્ય જર (ડિસેમ્બર ૧૯૫૧)

નેઈ, કિલ્લામાં રહી નિદાનની લાખા રાજની મહા સતીગાતાએ મૂલશબ્દને શાપ દીધો કે ‘હું ને તારા વંશ લઈ રોયથી નારા પાપો.’

લાખાના મુરુધ પછી તેનો ગિવ વીધિયો દાતાર ને સોમંગ આરોહ ફરતાફરતા કેરાકોટ તરફ નીચી આવ્યા. કેરાનો સ્વનકાર જોઈ તેએ બદ્ધ ગિત યથા, લાખાના વહીવંચા ખાન તુમેરે તેમને કહ્યું:

નાય લાખો નાય,
ઉડી નાય મેરાંદે મેરીએ;

બ્યા વરતાએ કોડ,

કોડીલા હી કચ્છમ,

[કે હવે તો અહીં લાખો નથી, તેના માહેલમાં મહાસતી મેરાંદે પછા નથી. કચ્છના એ કસાદી ટવે પોતાની મહેલમાં પૂછ કરી વહી ગયા અને હવે કાળ પતરી ગયા છે.]

લાખાનું બંધાવેલું લાખેશ્વરનું મંદિર તથા તેને યદ્યેલિસેલી આમશીને તેઈસમંતના કદમારની કળા પડ્યા. ઉવર હું ઢુરી, છુરી છુકા ન જો; અક્ષત હીમ્મીમાં મરી, કુંદ ફોરી રઈયે, લાખે મે લડાણે હી ન લડી વઈયે, પછું—

લરેડી લાખે યુઆ, પાડું વહયું પાતાર;
લાખે ને આપાર, વિજાગરિયું હી પડા.

[‘લાખે ગયો ત્યારે દે વલણ, હું કેમ પડ્યો નહિ અને ભાંધીને છુકો ન થયો? અને કે કમજબ આમશી, હું તો કૂલોથી અજી બહી ઠા!’ ત્યારે ઉત્તર લાખો કે ‘આમાં મૂળ તો અહીં પાતાળમાં પોડાયું છે તે અમે કેમ કરી લાખા પાછળ નઈ શકાવિ? અમે તો હવે લાખાના અમર નામના આધારે દિવસો ગુલરીએ છીએ.’]

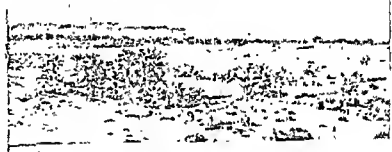
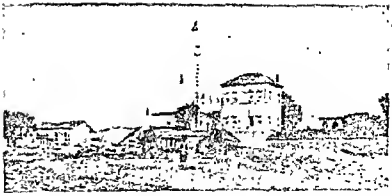
આ રીતે કેરાકોટના યુદ્ધ પછી એ મંદિર કલકર ઝીમી ‘લાખાના અમર નામને કીર્તિ આપણ રૂપી રણે તે સંવત ૧૮૭૫ના ધરતીકંપમાં ધણધણી ઢરી હાડ્યું. એ ધણેજીમાં તેનો ધણેજીને સામ જમીન દોરત થઈ ગયો. પણ ગર્જામરના શિખર વગેરેના ને બાજ બચવા પામ્યો છે તે તેના સિલ્પ અને રમણત્યની કુદરુષ્ટતાને પૂરતો ખાત આપે છે. મંદિરના શિલ્પની ધસાએ પી મૂર્તિઓની અકૃતિઓમાં પણ તેમના અંમજમનું સરસ લાવણ્ય તરી રહે છે. પછીથી ટલેબાર થએલા કિલ્લાની રાંતમાં છુડાછુડા ચણ્યોદ્ધા ન્હા બેનારમાં કહેલાક કોતરણીમાં પરથેરા પણ, એ જગનાની અશાંતિમાં થે સિલ્પોનું કાંકણું કેવું નિરાંતે કમળ મૂર્તિએ સર્જ્યું તેનો ચિતાર રહ્યું કરે છે. લાખાના અંત સાથે કેરાનો રાજકીય રંગ ગેતરી ગયો.

અંબધવિતાગણિ પૂષ્ક ૭૪ અને પૂષ્ક ૨૨૭, લાખાના મુરુધ પછી અરોરે સાડાઃ નણસો નર્મ પછી લાખાએસી આ ઢકીતને લાખાના કપિલકોટના અપન સંબંધી વિરોધ આધારભૂત માહિતી ચણી રાક્યા; અને લોકકથાની પરંપરામાં પણ તેને પુષ્ટિ મળે છે.

પછી કેરા કાંઈક માથે ૫૦૦ ગુજરાતી-સાહેબો સમયમાં, પીર સદુદીનના એ વંશજ થાય. સદુદીને ૪૦૦ વર્ષ પહેલાં ગુજરાત અને કચ્છના ફેરફાર સિદુએને ફરમાહસી શીઆ પંથમાં બેળવ્યા, તેમણે ચક્રવર્તી આ વંશમાં, સિદુએના વિષ્ણુના નવ અવતાર જેમના તેમ

૧. તમને હાલ અને અમને
ટેકો: આ માસ આખરે પૂરી
થતી એ યોગજાની તેમજ
લગાવજમ વિષેની વહેલોરત પૂ.
૪૨૩ ઉપર જુઓ.

દર્શાવી તેમાં દસમા અવતાર તરીકે અસીને ગણાવેલા છે. પંથના મુખ્ય ધર્મગુરુ આમા-ખાન કદેવર છે. રજાનિકે ગુજરાતીસાહે તરીકે બલ્લિતા વમેલા આ ગુજરાતમાં સીસાદ કરીવાસ, કંઈથી નીકળી ઇ. સ. ૧૭૬૨માં કચ્છમાંથી પસાર થયા ત્યારે તેમણે ફેરામાં બૂતપિશાચમાં માનતા વહેમી લોકોને સહા-રો આપી તેમનામાં પાતાની નામના જા-ગાવી. પછી ફેરામાં વસવાટ કરી ત્યાં તેમણે પંથવતના પવિત્ર નામે ફેરા થયું. ૧૭૬૨માં તેઓ જન્મતનરૂત થયા. ત્યાંથી તેમની કાયાને ફેરા લાવી ફરમાહસી ફરમાવવામાં આવી ને તેમના મુરીદ જોલ-ઓએ તેમને ગકબરો ફેરામાં ચણાવ્યો. ઈ. ૧૮૦૭માં ગુજરાતીસાહેનો પુત્ર ગુન્દરી મર્યા ફેરવે તેની માતા અબનબીબી આ ફેરાની દુનિયાને મોઢ હોડી ફેરા આવી ફેરીજી છ-વન માળી રહી. ગુજરાતીસાહે 'બહાધ્યાન' રખેલું અને અબનબીબીએ ફેરવાંક કીતેન કરેલાં તથા સહાયત ચાહ કરાવેલાં.

આજના ફેરાસાહેબો લાશુલિક દરજે: મથાલેથી (૧) ગુજરાતીસાહે પીરની દરખાદ, (૨) ફેરાસાહેબ પ્રાચીન મંદિર તથા મામખદેરાનું દ્રષ્ટી દરખ, (૩) નવી નામમતીના તીરપ્રતિ (૪) નામમતી નદીમાં ફેરાનાં રહેલું મુંડ (બધા ફેરા: રાગસિદ્ધ રાહોડ) (ડિસેમ્બર ૧૯૫૧) ૪૨૩

ફેરાની ધાર વચ્ચે ફરફરથી નાજરે પડતી ગુજરાતીસાહેની સફેદ અને હાથી દરખાદ ફેરાના સીમારતક સમી બની રહે છે. કચ્છના જોલઓને અહીં જંગ સુદ અગિયારસે મોઢા મેલેા બસાય છે. (જુઓ સામે ચિત્ર) આમ, વિવિધ વાતાવરણ વચ્ચેથી પસાર થઈ અમી નય જેવું ફેરા આજે પણ જેવું ફરફરવું પિકરે રહ્યું છે. (સામે બીજા ચિત્ર) આ ઉરમાહલી લોકોનું કચ્છમાં બીજું અવ-લનું ધામ નીમાવમાં છે. ત્યાં પ્રાકૃતિક સ્વાસ્થ્ય-થી સમર ભરેલું, ફરતને જોયે વિરતેલું, જુવાળી લાખાના સમયનું, નિગાજ નામનું વિરાગ લગાય છે. એ લગાને કાંઠે મળેલી દરખાદ આલેસી છે, જેમાં જોલઓનાં લમ તથા અન્ય સામાજિક કાર્યો વચ્ચેને લમતી ધારિક ક્રિયાઓ ફરવામાં આવે છે.

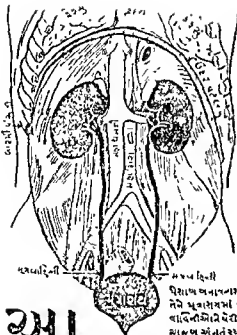

મળોત્સર્ગ કરનારાં (શરીરનો મળ કાઢનારાં) અંગો : [૧]

લેખક - ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી

મૂત્રપિંડો

અહીં આજમ બુદ્ધિપૂર્વક ચાલતી હોય તેવી પરાખની બનાવડ તથા ઉત્સર્ગની ક્રિયાઓનો રસમય વૃત્તાંત

આ

પણ શરીરમાં નિરંતર જે પ્રચારની ક્રિયાઓ ચાલ્યા કરે છે : વિખાવક અને વિખાતક. આ બંને ક્રિયાઓના પ્રભાવથી આપણી છત્રનક્રિયા (metabolism) નબે છે. પહેલી ક્રિયા વડે, આપણા પદાર્થોમાંથી રસ, રક્ત, મૂળ આદિ શરીરની વિશ્વવિધ ધાતુઓ બને છે. આનાથી શરીરની રુદ્ધિ, કસમત અને રક્ષા થાય છે. આ સંઘનક્રિયા (anabolism) કહેવાય છે બીજી ક્રિયા આનાથી બિલકી છે. એમાં, શરીરની ધાતુઓમાં રસાયણિક પરિવર્તન થઈને તેમાંથી કાબળ દાર્યક્રસાદ, યુરિયા, ઍમોનિયા, પાણી ત્રણેયે શરીર માટે અનુપયોગી, ત્યાગ્ય અને મળ પદાર્થો પેદા થાય છે, જે પેશાણ, મરસેસ અને ઉત્પાસ દ્વારા શરીરની બહાર નીકળે છે. આ બળનીકરણની ક્રિયા (catabolism) કહેવાય છે.

આરોગ્ય અદિ આ બંને ક્રિયાઓનું ચક્ર માટાને જે પેટની માંદક એડીસાઈ અને એકસરણ ચાલતું બહુ નરડી છે. પણ ઉપર પ્રમાણે એમાં વધ-પટ થાય છે. બાકાવરચામાં વિધાયક ક્રિયા વધુ હોય છે, એથી શરીરની રુદ્ધિ થાય છે. પ્રોટાવરચામાં બંને ક્રિયાઓ સરખી થાય છે. આથી શરીર નમી વધતું કે નમી ઘટતું. ધરપણમાં વિખાતક ક્રિયા વધુ હોવાથી શરીર વિનપ્રતિબિંબ દુર્બલ અને ક્ષીણ બને છે.

ભરતીકરણની ક્રિયાથી પેદા થયેલાં વ્યવ-દ્રવ્યો, તાગ્ય પદાર્થો વિષ અને મળદ્રવ્યો લોટીમાં ભળે છે, તે ત્યાંથી ફેંકાઈ, મળ, ચામડા અને મૂત્રપિંડો દ્વારા શરીરની બહાર નીકળે છે. આ છે આપણા શરીરની મળોત્સર્ગ ક્રિયા. કાબળ દાર્યક્રસાદ અને પાણી ફેંકાં વડે, કંઈક અને એ લોહના ક્ષારો નળ દ્વારા, તથા પાણી અને ક્ષારો પરોના વાટે શરીરની બહાર નીકળે છે. પણ વ્યવ અને વિષપદાર્થોના મોઢા કામગીરી નિહાલ કરવાનું કામ તે મૂત્રપિંડો કપાટે છે.

કાનુ જેના આકારના એ જે મૂત્રપિંડો (kidney) પેટની પાછલી દીવાલ પર, કંઈક પડેલી જ્યાં નીચે, કોડાની બંને બાજુએ એક એક, આવેલા છે. ચરમીના પટ્ટાથી રક્ષાબને તે કોડ સચે લટકી રહ્યા છે. આ મૂત્રપિંડો નેહોન નામની સુરક્ષાતિરણ નસિકાઓના સમુદાય બનેલા છે. દરેક નેહોનની લંબાઈ જે હચની છે. તે વાંછીચૂંછી

અને ચંચળ વળીને ચોડવાળું છે. દરેક મૂત્રપિંડમાં તેની સંખ્યા દમ લાખની છે : એટલે જે મૂત્રપિંડોની બધી નેહોનોની લંબાઈની ગણતરી કરીએ તો આશરે સાઠ માઈલ એટલી લાંબી નબી થાય !

અને આરની બધી સંખ્યા તથા લંબાઈની નેહોનો કેટલા નાના કેટલાં સમાચેવી છે તે પણ બજવા જેવું છે. મૂત્રપિંડનું કદ ફક્ત બેંક મૂલીના એટલું છે. ૪ ઈંચ લંબાઈ, ૩ ઈંચ પહોળાઈ અને ૧ ઈંચ બહાઈ આટલા નાનકડાં કેટલાં લાખોની સંખ્યામાં આવેલી નેહોનોની સુરક્ષાતિરણ પચાલ પણ આપણી કંઈપણાશક્તિ બહારનો છે. તેની સરેરાશ પહોળાઈ ફક્ત ૦.૦૦૩ માં ભાગ એટલી હોય છે !

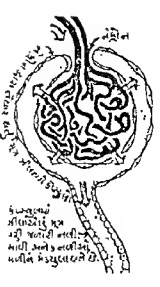
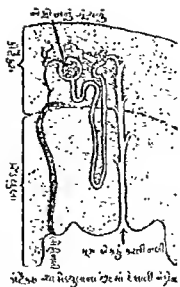
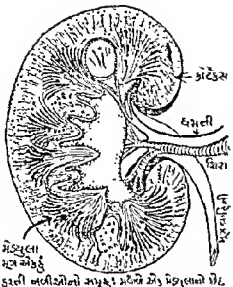
મૂત્રપિંડના મૂળમાં થઈ ધગની મૂત્રપિંડમાં બધે છે, અને સિસ તથા મૂત્રવાદિની તેમાંથી પેશાણ તથા મળટુંલ લોહી તરફ બહારનીકળે છે. ધગની દરેક નેહોનોની યોગેર વીંટળાય એટલી બધીક સાખામાં ફેરાળ મૂત્રપિંડમાં સર્વેજ ક્રેલાય છે. એ સાખાઓ પણ એટલી સુક્ષ્માતિ-સુક્ષ્મ હોય છે કે મૂત્રપિંડને વચમાંથી ચીરી જોઈએ તો તે ધૂળનાં બારીક રમકડાં એટલી નર હોવાય, ને કેટલોક તો નરી અંધે દેખાય પણ નહિ. તેના છેડા ઉપર કેશાદિની કોનાં ઢાંચાં ને ઢાંચાં મૂળમાં પરિભ્રમી છે. દરેક મૂળમાં આસપાસ નેહોનોનાં છેડા મોઝાકાર બની વીંટળાય છે. આંગણી પર રણરની ટોટી પડેલીએ એ રીતે.

કેશાદિનીઓમાંથી ગળાઈને વ્યવ દ્રવ્યો નેહોનમાં આવે છે નહીં તેને પેશાણ બને છે. પેશાણ જે રીતે બને છે : આજણ ક્રિયા (filtration) દ્વારા અને સાવ (secretion) દ્વારા.

લોહી ફરફરતું કેશાદિનીઓમાં આવે એટલે નેહોનો તેમાંથી પાણી ને કસોત આપે લે છે. આ નેહોનો ખૂબ કછમી છે. તેમની કામ કરવાની રીત પ્રમાણે તો દિવસમાં ત્રણ મળુ એટલું પાણી તે માણે હાટે ! પણ ને આ બધું પાણી શરીરની બહાર નીકળું બધે તો રોડીઓથી લોહી અને યુરિયા પાણી નહીં રહે ને આપણે નિમંત્ર બની નહીં સતત ઘરેલા રહેલીએ. આ ફેરસા આની ના પડે તે માટે નેહોનના બીજા છેડે ઘણું પચક પાણી પાડું મોલાઈને કેશાદિનીઓમાં બધે છે અને કચરા સાથેનું ફક્ત ત્રણ કે સાડા ત્રણ રીર ના પાણી ગળાઈને મૂત્રપિંડની બહાર બધે છે.

આ ગળાઈતું પાણી તે પેશાણ. એમાં સોડિયમ, પોટાશિયમ, કૅલ્શિયમ, ઍમોનિયાના ક્ષારો, ને વધુ પ્રમાણમાં મીઠું હોય છે. ઍસિડ સોડિયમ ફરફટને લીધે તે આગચુલ્બમાં છે, નિતરેગોમાંથી આવેલાં રંગેને લીધે તે ઝાંખા પીળા રંગનાં છે. કસમત તેમાં યુરિયા, યુરિક ઍસિડ અને ડિપ્યુરિક ઍસિડ દાવણુ કપે રહેલાં હોય છે.

યુરિયા એ પેશાણનું મુખ્ય અને મટરનું ધન ઘટક છે. કાસણે છત્રનક્રિયા દરમિયાન ઉત્પન્ન થયેલું વ્યવ ને નિષ્ક્રમ્ય નાટકીય આ રૂપે શરીરની બહાર નીકળું બધે છે. પ્રોટિન પદાર્થો પચ્યા પછી ઉપર ઍગાઈને ઍસિડો બને છે તે આપણે જોઈ તથા. ઍગાઈને

મૂત્રપિંડનાં અંગ-કષયનાં ચિત્રો : (૧) ડાબી બાજુએ પહેલું ચિત્ર છે તેમાં મૂત્રપિંડનું છે, જેમાં લોહી અંદર વહી જતી પથ્થરી, લોહીને બહાર લાવતી શિરા તે મૂત્રવાહિની પણ બતાવ્યાં છે. જે અનેક મોડેલોમાં તે બનેલું છે તેને અનેક જગ્યાએ મોડી કરીને (૨) જયજા ચિત્રમાં છે તેમાં બતાવી છે. તેમાં ફરારિલે નેહોનનું મૂત્રાશુષ્કકાર (સિસ્ટીસ્ટીસ) ને બેટકે દર્શાવેલું છે. બીજી રીતે તે જુદું, ઇથ એટલી સુસ્થાનિસક્રમ દોષ છે. આપણી મૂત્રીના કદના મૂત્રપિંડમાં આવી દસ લાખ નેહોન દોષ છે. જે લોહીમાંથી અચાનકે હરેલા થાઈ મૂત્ર રૂપે બહાર કાઢે છે.

એસિડોમાનાં અમિશનિયા અને લોહીમાંના કાર્બન ડાયોક્સાઈડ એકઠા થઈ સિસ્ટીસમાં યુરિયા બને છે. એ ડેરી પદાર્થ છે. એના નિકાલ માટે ન પેશાબની પેશાબના પગાઈ હોવી એટલે, કારણકે તે સારીમાં રહે તો ખૂબ હાનિકારક અને ડેરી અસરો જામી થાય છે.

યુરિયાનું પ્રમાણ દિવસભરના પેશાબમાં સવા અઢીય એટલું હોય છે. પણ તેનો આધાર ખોરાક પર છે. માંસાદારીયોમાં તે વધારે, મિશ્ર ખોરાકમાં ઓછું અને આનાદારમાં ઓછામાં ઓછું હોય છે.

યુરિક એસિડનું પ્રમાણ પણ માંસાદારીયોમાં વધારે હોય છે. તાવમાં અને કસરત બાદ તેનું પ્રમાણ વધે છે. લાવવાના દરદીને લાલચોળ પેશાબ થાય છે તે આના કારણે. ન્યારે તે સારીના સાંધા-ઝોમાં ભરી પડે છે ત્યારે માથે (ગાંઠો) નાગરો દેખ થાય છે. આનાદારીયોના પેશાબમાં દિપ્તિયુરિક એસિડ હોય છે.

આખા સારીમાં ફક્ત આ નેહોનના કોષો ને લોહીમાંના વિષ અને બધા દ્રવ્યોને સારી બહાર કાઢી નાખવાનું કામ કરે છે. આથી તેમની ધબ્બી ગઈલા છે. એ આ કામ નું પડે તો યુરિયા અને યુરિક એસિડ લોહીમાં ભરાય છે. આથી ડેરી અસર ભરે છે, તે દરદી પીએપીએ બેગનાના વરધા (uremia)માં આવી મૃત્યુ પામે છે.

એનિમિયા (એનિમિયા, ડિથિરિયા, રાઈફેડેટ લાવ વગેરે) વધી દેખી જરમિયાન મૂત્રપિંડમાં કાઢ થાય છે. આ દોષોમાં નેહોનો કામ કરી શકતી નથી. આથી વિષ ને બધા દ્રવ્યોનો બરાબર નિકાલ નહિ થવાથી માંસરો બંગીર ચિલ્લો વાળી અને કદી છવચેલ નીવડે છે. પણ એટલા સાથે આ પરિસ્થિતિ બ્રહ્મા નથી થતી, કારણ કે લેખમાંથી એક મૂત્રપિંડ, -અને મૂત્રપિંડનો થોડોક સારો કામ પણ અલેક્ષરનું કામ બરાબર કરાવે છે. આપણા આદિગ્ય ખોરાક મૂત્રપિંડની આરક્ષી જામી અત્યંત દોષાથી સરળવદારે આપણને એ મૂત્રપિંડો આપ્યા છે. એની મરદમી કે ક્ષતિનું ગેરલાભનીય પછી બીજું મૂત્રપિંડ એકલા દાખે મળેલાં મૂત્રનું કામ પાર પડે છે.

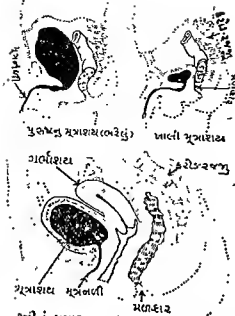
મૂત્રપિંડ લોહીની શુદ્ધિ કરવા કષયનાં બીજાં પણ કામ કરે છે.

એમાંનું મુખ્ય તો લોહીમાંથી એસિડ મોડેલિયમ ફાઈન થાઈ લઈ તેને અલ્કલી કામવાનું છે. વળી લોહીમાં કાર્બન પ્રમાણ વધી પડે તો મૂત્રપિંડના કોષો વધારાનું પ્રમાણ બંધી લઈ પેશાબ વાટે બહાર કાઢી નાખે છે અને લોહીમાં તેનું પ્રમાણ પ્રમાણ બળવે છે.

દિવસભરના પેશાબનું પ્રમાણ જણી સાડા ત્રણ રીર એટલું હોય છે. આમાં બંધીની ટેવ અને જનન અનુસાર વધ-પડ થાય છે. ડાહીની અસરથી થાગડીની રક્તારાહિનીમાં સોજાય છે. સાથે સાથે મૂત્રપિંડની પથ્થરી પડેલી થાય છે. આથી ત્યાં લોહીનું પ્રમાણ વધવાથી લોહીનું દબાણ વધે છે. આમાં થવાથી પેશાબનું પ્રમાણ વધે છે. કાઠ ને ચોખ્ખાસાની દંડક વેળા વધુ પડતું પેશાબ થવાનું કારણ આ ન. સંતાપ, સ્ત્રાવને વરદરશીને વેળા પુરક પેશાબ થવાનું પણ આ ન. કારણ. વધારે પ્રવાહી પીધા બાદ લોહીનો અચર વધવાથી લોહીનું દબાણ વધુ વધે છે. એ દબાણ સુધારવા માટે વધુ પ્રમાણમાં પેશાબ થાય છે. આથી કલેટ, ન્યારે વરદરશી પુરક થાય છે ત્યારે પેશાબનું પ્રમાણ પડે છે. કસરત ને કામ બાદ અને તાવ જરમિયાન આપું બને છે.

કેટલીક દવાઓ તથા પીણું પેશાબ વધારવાનું કામ કરે છે. એટલે જ તે યુરિયા મૂત્રદેયક છે. કાઠ પીવાની ટેવથી નેહોનો બાળી ખાઈ ના થાયે એનો જનવાળી બહુ મૂત્રવાદ થાય છે. ફરી અને આ પીધા બાદ મૂત્રપિંડમાં લોહીનો પ્રવાહ વધવાથી વધારે પેશાબ થાય છે.

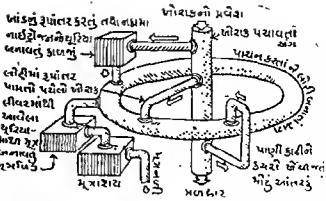
મૂત્રપિંડના કામ પર ખોરાકની અસર છે. ખોરાકમાં એમ માંસાદાર અને પ્રોટીન બરપૂર ખોરાક વધારે, તેમ તેમાંથી પેશાબ થએલા યુરિયાને સારી બહાર કાઢવા માટે મૂત્રપિંડને વધારે કામ કરવું પડે છે. માંસાદારીયોમાં મૂત્રપિંડ પાળીના નિકાલનું કામ કરે છે. ફેફસાં તથા થામડી કામ કરાવે છે, ન્યારે આનાદારીયોમાં આનાથી બરાબર કાલું દોષ છે. માંસાદારીયોએ યુરિયા ને વાંચે બધા ને વિષ દ્રવ્યોના બરાબર નિકાલ માટે તેમનું પાંચથી છ સાર પાળી પીવું એટલે જ બળિયાર કસર કરવા માટે પણ વધારે પાળી પીવાની સલાહ આપવામાં આવે છે. અને ગરમી માટે આપણને આ આરોગ્ય (ફિઝિયોલોજી) ૪૫૪

સ્ત્રીનું મુત્રાશય

છે કે મુત્રઃ મુત્રઃ ચાર વિવેક સ્ત્રી (વારવાર પુષ્કળ પાણી પીએ), બુધ્ધિ અને તરખા માણસના શરીરમાંથી પણ દોઢ સપ્તાશર જેટલું પાણી પેશાબ વાટે બહાર નીકળે છે. આ પાણી શરીરના પાણીના ભથ્થામાંથી અને છેવટે લોહીમાંથી બન્યા છે. આ ભથ્થામાંથી ૨૦ ટકા પાણીની બેચ શરીર માટે છલકેલ નીવડે છે. કૌશેશ અને મરડામાં સતત ઝાડા વાટે પુષ્કળ પાણી વલી નવાથી પ્રણાળ નવાને બધ બીએ થાય છે તે આ દર્શીકતાના આધારે છે. મારે ભવવાસ દર્શનિયન પાણી મૂત્રપિંડનું કાચ સરળ બનાવવું જોઈએ. પેશાબ થોડી વાર સંધ્યાસ રહે તે તેમાં દવામાંના અદરશ છપાણુઓ પડે છે. તેમની કિયાથી મુરિયામાંથી બેંગાનિયા ત્રાયુદ્ધે છે. પેશાબની ટીમ લાક્ષણિક હુનંદ આવાયુને લીધે ન દોષ છે. પેશાબની પરીક્ષા રોમ-પરખનું મહત્વનું બંધ છે. તેમાં સાકર કે આદભ્યુમિન હોય તે તે નરી આપે નહીં નથી પડતા, પણ રસાયનિક પરીક્ષા દ્વારા ખાલુ પડે છે. આદભ્યુમિન મૂત્રપિંડને બાધિ દર્શાવે છે. મૂત્રપિંડના આ બાધિના વેદના નથી હોતી, પણ ન્યારે તેમાં પથરી હોય ત્યારે તેા શ્વની અપાર ને અસહ વેદના બપડે છે. બીન દરદીમાં તેા ચિહ્નરૂપે તાવ ને ઝાડા પેશાબ હોય છે. આ બાધિમાં નેફ્રોને ઈન્લ થયેલી દોવાથી પાણીનો નિસાસ બરાબર થતો નથી. આથી શરીરમાં પાણી બરાચ (dropsy થાય) છે. રાશમાં પચના ચાળખામાં અને આપો નીચે પાણીને સચવા થાય છે.

નેફ્રોમાંથી સતત ટપકવા કરતા પેશાબ મૂત્રપિંડમાંથી મૂત્રવાહિની દ્વારા મુત્રાશયમાં આવી એકઠા થાય છે. આધા પછી આનું પ્રમાણ વધુ હોય છે; બીધ, આરામ ને પાચનક્રિયા દર્શનિયન બોધું. એ મૂત્રવાહિની (ureter) માં સુપેશીની બનેલી નળી છે. તેની લંબાઈ દસથી બાર કાય હોય છે. થોડા થોડા અંતરે પેશાબ તેમાં ઘડને મુત્રાશયમાં ન્બ છે ત્યારે તેમાં આડુંચનલદરી કતપ થાય છે. એ મુત્રાશય (bladder) પેડુંમાં છેડની ચે આવેલું છે. દોનરીની નેમ તે પણ માંસ-પેશીની બનેલી રિગતિરચાયક છતાં મળતકોયથી છે. કારણવચાત્ તેમાં પેશાબ એકઠા થઈ બરાઈ રહે તે તે કૂચીને છેક દૂરી સુધી

કાગી બાલુ : પુરુષ ને સ્ત્રીના મુત્રાશય, મથાળાના ચિત્રમાં પુરુષનું મુત્રાશય કો રિધિતિયાં દર્શાવેલું છે : એક બદેલું અને બીજું ખાલી, તેની પાછળ મળદાર કે મુદાશય આવેલું છે. નીચેના ચિત્રમાં સ્ત્રીનું મુત્રાશય છે. પુરુષ કરતાં તેની રચનામાં ફેર એ છે કે નેમાં મુત્રાશય અને મળાશયની વચ્ચે મળાશય આવેલું હોય છે. મથાળે : ખોરાકનો શરીરમાં પ્રવેશ થાય ત્યાંથી તેના કૂચા મળ-ન્ય રૂપે બહાર નીકળે તે દરમ્યાન પાચકતંત્રમાં તે કોનીની રીતે રૂપાંતરો પામતો પચાર થાય છે તેનો ચંચરૂપ સરળ આલેખ.

પહોળું થાય છે. પુરુષમાં તેની પાછળ મુદાશય અને આગળ હાડકું આવેલું છે. સ્ત્રીમાં તેની ને મુદાશયની વચમાં મળાશય આવેલું છે. મુત્રાશયમાંથી પેશાબને બહારલઈ બનારી મૂત્રનળી (urethra) સીધામાં બેંક ઢાંધી અને પુરુષમાં ડબી ટંચ લાંબી હોય છે. મૂત્રનળીનું કાર શેળાકાર સંકોચને લીધે સખત રીતે બંધ રહે છે. મુત્રાશયમાં ન્યારે દસ અંધાળ જેટલી પેશાબ એકઠા થાય છે ત્યારે તેમાં બરાવાની લામણી પેદા થાય છે. આ સંદેશી જ્ઞાનતંત્ર્યે દ્વારા મળન્યમાં આવેલા પેશાબ-રૂપમાં ન્બ થાય છે, જેની આશાત્સર મુત્રાશયની અંતરપેશી સંકોચાકને સંકોચક દ્વારા છુસે છે ને પેશાબ ગાય છે. એકે આ સંકોચક દ્વારા આપણી ઈન્જને આધીન છે. આથી પેશાબ રોકવો હોય તેટલા સમય રોપી શકાય છે.

બાળપણમાં તેા મુત્રાશય બરાચ કે આપોઆપ પેશાબ થાય છે. પણ જેવણી મળતાં પેશાબ કરવાનું ઈન્જને આધીન આવ્યું છે. રાગ થા તેા આ હિવસ જુદું હોય છે. રાત્રે બાળકો પથુરી પકાળે છે તે બળીતુ છે. પથી કેમર વધતું રાત્રે પલ્લે તે પર બેંકુરા આવે છે ટીલ બાળકો નપથુરી પકાળે છે એવું નથી. છિહાકાગી, અભરાશી ને સીધાં બાળકોમાં આથી વિશેષ થાય છે. આની પાછળ કદાચ ચિંતાનું કારણ હોય છે. ચિંતાનનક પ્રસંગે (પરીક્ષાના પેશરે મળતાં અમાત્ર, યારી કે બસ પકડવાની ધમ્યાતમાં, દોડવાની શરત આગક વગેરે વખતે) પેશાબ કરવા અવાનું આપણે પણ કયાં નથી અનુમતતા હોતા ?

કંડા પાણીમાં કે લીતા રેપને ન પડ વતાં મુત્રાશયના માંનપેશી સંકોચાય છે. આથી મુત્રાશય બરાચું બેઠા તેા પણ પેશાબ થાય છે. ગાથા પર ડંડા કે મરગ પાણીની કાર કરતાં પેશાબ થાય છે તે આથી. રાજિહ મૂત્રપિંડને ત્રિપાતિ આપવા માટે લોહી ગાળીને શુદ્ધ કરે એવું સ્વાદિતનું ફૂનિમ મૂત્રપિંડ વિજ્ઞાનીઓને બતાવ્યું છે. રાગીની નાલીમાંથી લોહી આ ફૂનિમ મૂત્રપિંડમાં આણવામાં આવે છે, એ ત્યાં શુદ્ધ થવા પછી જમણા હાથની રિરાએમાંથી શરીરમાં ફેરી દાખલ કરે છે. એ ફૂનિમ મૂત્રપિંડ કરતાં એક ધમકૂટ ને વળનમાં દસ રતલ છે. ન્યારે કદરતી મૂત્રપિંડનું વળન સાડા ચાર અંગેળ ન હોય છે ?

પહેલો પુરુષ એકવચન

નિબંધિકા: બકુલ ત્રિપાઠી

વૈષ્ણવધાર્મિકોને કહેણે મુકુ, નરક, અસિક કલાદરી ? મને ત્રણે છે કે એ કહેનારા નહીં જ એના દરી, બાકી ખરું જોતાં તેા એ વાસ્તવિકધારેની બુદ્ધિ માટે ગાન કરપત્ર થાય એવું છે. સર્વનામોની જ વાત લેતો ! એમણે સર્વ સાધનાઓમાં પહેલું કાને મૂક્યું છે ? 'હું' ને, હું પછી જ 'અમે', 'તું', 'તમે' વગેરેની સંચાર શરૂ થાય. પણ પહેલો તેા 'હું' જ. 'હું'ને પહેલો પુરુષ મળેા એ જ ભવાને છે કે એ લેાકો વેદિયા નહિ પણ જગતો વ્યવહારુ દરી, દુનિયાદારીના ખરા પરબંધા દરી. કેમકે દુનિયામાં પણ 'હું' જ પહેલો પુરુષ છે. એમાંથી જ ખીલે સર્વનામો પ્રગટે છે. 'હું'ની આરાધના એ જ આપણી જીવનસાધના છે; 'તું' અને 'તે' તેા માત્ર વચ્ચે તથાબંધ કરાવનારા તોડાનીચા છે. 'હું' એટલે જ ખરું કલ્પન; 'તું' અને 'તે' તેા ફક્ત અવલંબિયો, અધર્મિયો !

કાખાડા તરીકે આપણા પેલા મધુપાદને બેચેનકુચે તમે પૂછા કે 'તબિયત કેમ છે ?' તેા તરત જ 'મારું છે' એવું છે ને બાહ્ય, કે આજ તબિયત સારી હોય તેા કાલ ખરાબ, આજ તેા મને છેક ૧૯૨૮થી ઉધરસનો રોગ. પછી એ રોગ પધતાં પધતાં...

અને એમ એ રોગની વાત વધતાં વધતાં એમના અરેમ્પનાઈટિ-લાસનું રચક પકડી બેસે, અને રહેનારા સ્વમગ બધા જ ડોક્ટરો, બેઠાંપણો, દોષો એ બધી કંચાલો અને એમને ચલેલા બધા જ રોગો વિશે એકાદ પાઠગુસ્તક કરવા નેરહી માહિતી બેસી થવા માટે. એટલે વાત બાંધવા તમે પ્રયત્ન કરો : 'ખરી વાત છે; તબિયતનું એવું જ છે. બધાની તબિયત કંઈ જા. ડા. ડા. જેની યેાગી જ હોય છે ?'

તેા કાગલા જ કહેરી, 'જા. કા. ને ?' એ પછુ ખરા છે ? આ કપરે ધ આરંભું કામ કરી શકે છે ? મારું પછુ એવું જ છે. તબિયત આગી, તેા થે કાગનો ખાર નહિ. આ અઢ દિવાળીની જ વાત લેતો ! દિવાળી આવી ને મારે ત્યાં દિવાળી અંકેનાલેખો માટે આગંતુજોના દગથો ! દગાથી પછુ જાકી જતો !

કેટલીને વળી પાછા તમે વિષય બદલીને કહો કે, 'દગથાં આ ગૂંટણીની ધમાક બારે થાલે છે. તેા તરત જ કહે : 'ગૂંટણી ને ?' એમાં તેા કોયેમ જ જીતવાની. એકે કોયેમનું દગથાં જા...દટ પચમ રિવંરે જ રાજ સાદેખ અને કહેલા દગા કે મધુ...સાવ સાદેખ ને મારે માટે ખૂબ જ માન, હોં... એમને મને એક જટુ સરસ અનુભવ થયેલો. હું જ્યારે કોયેસમાં દટો...તમે-તમે ધ વચ્ચે કોયેસમાં દટા, નહિ ?'

'હું તેા ફક્ત ભેતાલીકમાં...' તમે જવાબ આપો.

'ભેતાલિસને ?' તે વખતે તેા હું મુંઝામું : તે પહેલાં ત્રીસમાં અને ને પછી બધા સત્વાશ્રદ્ધ વખતે ધ હું એમાં ગમેશ, એ હું કોયેસમાં નેમણા દટો તેા છેક ૧૯૨૮માં...' અને આમ કોયેસને કાલિદાસ શરૂ થાય. પછી તેા 'હું અને કોયેસ' વિષે જ નહિ, પણ 'હું અને કલિતા', 'હું અને ભાષા', 'હું અને માતી બેજી', 'હું અને બાપામગાં પુરતો સંસ્કારતા માટે રોજા', 'હું અને ગા નહિ પીવાનું વતન', 'હું અને છઠી પાટકોનું પિતિતું પટેરજની રીત' એ બધા વિષયો પર આંધી પાંજો કલાક ફાન આપે. તમે માલને

અમે તેમ વાણે, બીલે મને તે વિષય કહો, પણ સંપત્તિકાર એમ પૂછીપૂછીને પણ અને સમ પર આવીને રિપર થાય, એમ એમની વાત એતે તેા પહેલા પુરુષ એક વચન પર જ આવી જાય.

દગથા જો કે વિવિધ ભગવંતે જ આગમકથાને સાદિયપ્રકારે આપણી આવામાં બાગાજી ખીલેા નથી, મને ધણુ, બહા માખમ, આમકથા તે કંઈ ચોપડીઓમાં જગ્યા બેવી વેતુ છે ? આપણે ત્યાં તેા ખીસીખીસીને કલિતા એવા સાદિયપ્રકાર ખીલેા છે; કાજી કલિતાને જીવનમાં કંટારવાની વાત તેા ફર રહી પણ એમ ને એમ કહી સંમજાવવાની તકો ય યોગી. એટલે નમુકો બિગાસા કલિયા એ જીવાતી મારે, ને પછી તમે કહો કે કલિતાને સાદિયપ્રકાર ખીલેા !

પણ આમકથાને વળી એની શી માત્ર કે એનકામી સાદિયની છાપરી નીચે બસાય ? એ તેા આપણા જીવનની શણેજીને આપરીને બેડી છે, આપણા શોધખોળો અબંધ થવા કરની દોષ છે, આપણા કાનને સદાય અભિપ્રિય કરી રહી દોષ છે. કલાક ને કલાક બદાર કરી આવે અને એમરે 'આમકથા'એ સામી મળી જ સમજે ? કે ? કહેરો, 'હું તેા નાનપણથી જ ખાનતેા આમી છું કે...' તેા બીલે કોંક કહેરો, 'મારા પંધાની દાઝમારીની તેા બહા, શો વાત કંક ?' ત્યાં બોલું કોંક તમને સમાવતુર દરી કે 'મારી વાતોએમને કે નિશિષ્ટતા છે તે મારાં તારકામાં પણ છે...' ને મેણું કોંક જણુ-જણી રજું દરી કે 'પણ બેઠાણુએને પૂછુ કે હું બાપુ છે...' પછી એ આંધીએને પૂછું કે હું બોધી છું...

અને પેલાઆઈ દેટા દટા કે આગમકથાને સાદિયપ્રકારે આપણે ત્યાં ખીલેા નથી : ખરું પૂછો તેા અપણે ત્યાં આગમકથા પૂરતો તેા ફરે રીક જણુ સાદિયસરક છે. કંઈને પેતામાં પરાક્રમે મનુવ-વાસાદેવ છે તેા રાખને કુરિયારે આગમ પરવાની દોષ છેકોલજાવ બલકામની કથા કહેવું દોષ છે તેા મેઘ ભાવિનાં દગથાં મનુવનું દોષ છે; પણ સોના ધ પ્રેરજાણા તેા એ જ જ-પહેલો પુરુષ એકવચન.

'એક મારું દમેશાં પોતે કેલા યજ્ઞનિગીઠ છે અને પોતાને કેડી એક મરીની પજનવસાર નહીં કે કહેવામાં જ પોતાનો ભરી સમય માનુ નાખે છે. બીજા એક અઢ અધારે મને છે ત્યારે કલાકે કે છે કે અપણે ત્યાં સો ગોમા માખુનો-સાદિયકારોથી મોંકીને લકારી

અંદર સુખીનામો એમની દેખી જો શોભતા ફરે છે! એ બિચારા કેટલે ઉઠાણે પહેંચી વળે? મનુષ્યોઈ કરીને એક ગિત્ર માને છે કે પોતે આ યુગના કુણ છે; અને તેથી થોડી ચોખીએ એમની પાછળ કેવી પડી છે એ કહેતાં એ ધરાતા નથી.

આ બધા કરતાં એ એક સન્મુખજાણી વાત જુદી છે. પોતાને આ દુનિયામાં સિદ્ધિતા સિવાય બીજી કશામાં રસ નથી એમ એ માને છે. એટલે તમારા ધરમાં પ્રવેશતાં ન કહેવાના 'મારો તો ભાઈ પહેલેથી જ સિદ્ધાંત, જે બહાર બેંચક કરીને જ ધરમાં પેસતું!... મારો તો પહેલેથી જ એક સિદ્ધાંત કે આ પીતી દોલ તો પીતી જ, અને ન પીતી તો ન જ પીતી' એ બાબત મારા છે તે હમેશાં 'હું ન્યારે તમારા જેવો ઘરો ત્યારે તો રી વાત' એમ હીને કહિયા-વાડના કો'ક દરબારમાંના એમની સાહચી જ વર્ણવવા માંડવાના.

બીજી એક રહનમૂલે તો એ ત્યારે વ યોપયાં ઢાળીને બોલતી હોય છે: "...હું અત્યારે એવી પરિચિતિમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છું કે મારી જગ્યાએ બીજો કો'ક હોત તો એણે જરૂર આપણત ક્યાં હોત" વાત એમ છે કે એમનો જુદો બાહુઆંત સહેરનું મગ્ન બાંધી નહિ કરતો દોહાથી એમને સોસાપરીમાના પોતાના બેંગલામાં રહેલું પડે છે અને એનું બાહુ ગમાવતું પડે છે! એમની બંધકર પરિસ્થિતિ એટલે આ.

એક બેચરલાવ કરીને એટલે દુઃખવરની રીત વળી નિરાશી જ છે. એમને તમે પૂછો કે 'ક્યાં માયાગી' તો કહે, 'કેમજ બેચરલાવ દવે થેર તો નથી ને? હા...વળી, આ બેચરલાવને એ બેરી ઠોપાંતે છે હો!' અથવા ક્યારેક કોઈ વિચેરની બહાર બીજી કુદરેરો અત્યજ કહેતા હોય, 'આ બેચરલાવે તો આ જ શોરો સુનાવી દીધી, હા...' એમ એ કહિય 'હું' નહિ બોલવાના, પણ પોતાને વિષે 'આ બેચરલાવ' હીને જ વાત કરવાના.

અને એવી જ રીતે ને ત્યાગી વેગાગી છે, જેણે અદમ્યને વિચાર્યો છે, એવા સાધુઓ પણ 'બાઈ, હંસ શરીરો જ નહીં કેંડ લગ જઈ, ત્રિ હંસકો આપા સુખાર, ઘસ દેઈ જો દવાઈ તો રાખી જઈ નહિ ઓર...' કરીને 'હંસ શરીર'ની વાત કરવી શુભતા નથી!

વેશાનિતો બંધે માને કે પુષ્ટી સુર્યની આસપાસ ધૂમી રહી છે, પણ આપણે તો માનીએ જ છીએ કે સુર્ય, તારા અને આખું પ્રણાંડ આપણી આસપાસ ધૂમી રહ્યું છે. કેટલાક તો આ વાત સાબિત કરવા ન જાણે ન હોય, એમ દિવસ ને રાત પોતાના પ્રશંસકો, પોતાના બંધો અને પોતાના વિના છોડી નહિ શક્તાઓની કંપ્ત્ય મણ્ડળો કરતા હોય છે. જ્ઞાન પોતાની પાસે જ રાખીને મરી નવાર આવતે બેરે પ્રણાંશસ થાય છે એમ જાણના હોય તેમ પણ પોતે ને કંઈ વાંચે છે ને કંઈ વિચાર્યું હોય તે સામે જાળવાર આગળ કાલવે જ રાજે છે. આ કપરાતું 'હમણું' તો એક સ...રસ લેખ વળે છે. એમાં એ એવું લખ્યું છે કે... 'હીને આજો વ લેખ બોલી નવારો લેખ કહિયોતો તો કોને અનુભવ નહિ હોય?

થોડા વખત પહેલાં એક વિચેરમાં એક ભાઈ મળી ગયેલા પંખાના ધમધમરને બેઠીને પણ એમની વાતો આવતી'તી:

'પેલા યુવકમંડળવાળાએને કાળખો! વચ્ચે એ લોકો સદ્ગત શ્રી...ની શોકસથા કરવાના દંતા. તે મને કહે કે તમે છાપાંમાં કોનાડન્સમેન્ટ આપી રહો! મેં કહ્યું એમાં શું? એનાડન્સમેન્ટ તો ખરી જ, પણ હું સભામાં બોલોશ પણ ખરો. એકે મંડળવાળાએએ તો ધણે એ વિવેક કર્યો કે મારે બોલવાની તરફી ન લેવી, પણ મારે તો સદ્ગતને અંભલિ આપવી જ રહીને!'

'ખરી વાત છે. પછી, તમે બોલ્યાને?'

'હારેતો...'

'પણ તમારે સદ્ગત બોલે કંઈ ઝાઝો પરિચય ખરો?'

'પરિચય તો બહુ—મેં શોકસભામાં કહ્યું તેમ—એમની જેરે પરિચય તો બહુ દમણાં જ, થોડા વખત પહેલાં જ્યેએ. પણ ૧૯૩૩માં હું દિલ્લિશ્વર... એટલે તે વખતે સદ્ગત કે બાળુ આવેલા, પણ મારે તો 'ગોડરી સોસાએઈ એક સાકથ કહિયા' આમ જ પ્રચલન કરવાનું હતું તેની તૈયારીમાં હું પડેલો—એ સોસાએઈના આમંત્રણનું મુલ્ય કંઈ નેહુંતેનું નથી, હોં. એ લોકોએ મને કડપેલો;—એટલે ક્યનરેઈ એ મામમાં હું રત દોષાથી સદ્ગત મને મળી નહિ ઝુકેલા. આ માઠં એમને વિષેનું પહેલું રમણ્ણ...'

'તે તમે શોસાએઈમાં કહ્યુંને?' મેં પૂછ્યું.

'હારેતો, પછી તો મેં કહ્યું કે સદ્ગતને ચિત્રકળાનો શોખ, એટલે આમારે પરિચયનો સંભવ વધુ વેદો બન્યા. મને પણ ચિત્રકળાનો શોખ ખરેખર ૧૯૩૩માં ચિત્રકળાનું પ્રદર્શન અહીં યોગ્યએવું ત્યારે હું એનો મુખ્ય મતી ઢવો. માઠં નામ મેંથી તરફે હોય નહિ અને પૂરખાંથી ચિત્રકર્તા અહીં ચિત્રો મોકલે નહિ' મેં તો એ શોકસભામાં ચોખ્ખું મુજબ દરી દીધું કે મને ચોતરનાં આવડતું નથી. તોય એ પ્રદર્શન કેવું થયું અને આખા દિવસમાં મારી વ્યવસ્થાની કેવી કરર થઈ એનો અંદેજાત લોકોએ બહુ રસથી સમજ્યા...'

'ક્યા લોકોએ?'

'કેમ? શોકસભામાં આવેલા તેસેા. એ પછી તો એ લોકોએ મને સુવખ્ધદા પણ આપવાનું કરાવેલું...'

'મોતે? શોકસભાવાળાએએ?'

'ના સર્જ, ના; પ્રદર્શનવાળાએએ. શોકસભામાં તો મેં આ બધું કહ્યું એમ જ, સુવખ્ધદક માટે તો મેં 'નામરુદ્ધ દર્શનો, મારા છવનની ફિલ્મસ્ટ્રી જ એ છે, કે સેરા દરવી પણ એનોબદ્ધો ન લેવા. મને ચોતાનો અસ્વાસ ખરેખર! હું ધારું છું સદ્ગતને ચોતામાં મારી નેમ જ રસ હતો. મેં ચોતા વાંધી પડેલવદેથી હું નેહમાં હતો ત્યારે... કહિયાસ ને કબજત પણ મેં ત્યાં જ વાંચિયા. મેં તો સાઈકોલોજી તો બહુ ત્યાર પછી વાંચ્યાં. સદ્ગત પણ એવું વાંચવાના રસિયા હતા. એટલે જ રસરસ સાથેના પરિચયનો સંભવ વધતો ગયો.'

પછી તો પોતાની અને રસરસથી સાહિત્યની સમજ સરખી દેવાથી કેવી રીતે એજાખાણું થઈ તે વાત એમણે ત્યાં કરી હતી. અને એને રસરસ હમેશાં પોતાની કેવી પ્રમંસા રતતા ને કેટકેટલાં વખાણું કરતા એજાખાં વિગતવાર વર્ણન કરીને કિમળે શોકસભામાં આવેલા એક આગળ સાબિત કરી બતાવ્યું હતું કે સદ્ગતમાં સાચા મોની પારખવાની આવડત આવડત હતી!

આમ, શોકસભાથી મીડીને તે મેરેમેર અરે, ઉક વરનાં રસોડાં સુધી પહેલા પુષ્પ એમનની લીલાવનાથી મળે છે. હા, રસોડામાં થે ખરી; અને તે બીજો હોય છે તેના કરતાં નસાવ મોગ પછુ નહિ.

અત્યાર સુધી મેં પહેલાં 'પુષ્પ' એકવચનની જ વાત કર્યાં કરી, એટલે એજ માની લેવાનું નસાવ કારણ નથી કે 'પહેલી સ્ત્રી એવચન'નું મહદર અર્થ છે. બંને સરખાં સર્વેભાષક છે. બ્યારણુકારેએ ત્રીજા પુષ્પ માટે 'તે' અને 'તેણી' (કે અંગ્રેજીમાં he અને she) એવા બુદ્ધિસરોહો યોગ્યતા, કારણકે એ લોકો ભજૂતા દવાકે 'તે'ની વાત જુદી છે ને 'તેણી'ની તેથી ન્યારી છે. પણ પહેલા પુષ્પ સર્વેનામમાં તો એજણે સ્ત્રીએ અને પુષ્કર્માં બને માટે એક જ શબ્દ, 'હું' જ યોગ્ય છે. કારણકે સ્ત્રી અને પુષ્ક બંને 'હું' ને તો સરખું જ માન

આપે છે, બેને સરખા જ દરજ્જાથી એના કપયોગ કરે છે.

તેકે વિષય પરને બેઠાં થોડા ફેર બંદરે, દાખલા પહેલી પહેલી સ્ત્રી એકવચનની વાતોનું "પ્રમાણ" બધે વિપુલ, પણ વિષયવૈવિધ્ય આપે જ. એમના વિષયો મુખ્યત્વે વણ: એકે તે "હુંને મારી તબિયત", એ મારી તબિયત"ની વાતમાં તબિયતને ઘટિતદાસ ગુપ્ત રચના દેશે. તેકે તબિયતના અર્થશાસ્ત્રનું વર્ણન પણ એકું ન દોષ. બીજે પ્રિય વિષય તે "હું ને મારી શાંત, ક્ષમા, સહનશીલ રચના-અને તેની કદરને આપના પર્વા" આ સિવાયના વિષયો પર પણ દાઢય (કે વાળી) અભિમાની તો નેવાય જ છે; પણ એમાં ખાસ મઝા નહિ!

આ પહેલો પુરુષ એકવચન મોટે ભાગે આત્મપ્રશંસા રૂપે જ પ્રગટાવે. (એ કે કોઈ વાર આત્મકદરન રૂપે કે ફિરિયાદ રૂપે, પણ એ સરસી નય છે.) પણ એમાં તે કોઈને વાંધે થ શોર દોર્લ સહે? પોતાનાં વખાણ કરવાની હિંમત એમનામાં નથી હોતી એવા કેટલાક પિદ્ધાન દોષો આત્મપ્રશંસાને અવગુણ ત્રણે ઉપાસે, પણ એમની એ માનવતાને તો નહીં કહે જ નવુંદ નથી. જરા વિચારે તો કહે, અત્યાર અને કાલે એની વસ્તુઓ માટે આપણે વર્ષોથી રવાવેળી બનવાની હિંમત કરતા આપણા છીએ તે! પછી પ્રશંસા—એ અનિર્ણ અને કાલે એની જ જીવનની નડરિયાત છે—એનું સ્તરપાદન ભલે જ કરીને રવાવેળી બનનાર બોલું છું ફરે છે? પોતાની પ્રશંસા પેલે જ કરવી એ તે રવાવેળાને માર્ગ છે, રવાવેળાને માર્ગ છે. આવી વસ્તુ માટે બીજા પર આધાર રાખવો એ તે કઈ સમજ માણસને કમ છે કે!

વખી બક્ત કપીર પણ શું કહી મયા છે? કે આ જગતમાં કોઈ કોઈનું નથી. માતા, પિતા, શાઈ, બહેન, પત્ની, પુત્ર, કોઈ આપણું નથી. સો સંબંધો ક્ષણિક છે. તુલસીદાસ અને સૂરદાસ એવા સંતો પણ એ જ માઈ મયા છે. આંખ પર માયાનાં પડોનો દોષ ત્યાં સુધી આ બધા સંબંધો આપણને અનૂદાસિ છે—એ મળીએ આપણને આગરે દિવસે પડારાખા આપણે માટે વળ આપી કે એના વચનને લાગે છે તેમ.

પણ હાનાં એ તો પહેલી પી જ સમજ નય છે કે આ જગતમાં આપણે જ આપણા એકમાત્ર આધાર છીએ. આ સંસારમાં આપણી બિચારી નલતનું આપણા સિવાય બીજું કોઈ નથી. એ આપણી નાનાં દુઃખાર એ આપણે જ નહિ કરીએ, એની કદર એ આપણે જ નહિ કરીએ તો કેણુ કરશે? સંસ્કૃતમાં પણ કહે અમરેણ ન કહું દોરે કે હમરેણે વાંસાંતી મંયુ આપના જ આપણને બંધુ છે? (આનું બીજું ચક્ષુ સંસારવા નેનું નથી.) એરે એ માણસ ભલે ન પોતાનાં ગુણમાન માય, પેલે પોતાની જ વાત કરે એમાં કંઈ બોલું નથી.

મોરનાં બલનેમાં થ શું છે? "મેં ગિરધર કે સંત નાચો;" "મેં તો પ્રેમદિવાની;" "એરે તો ગિરધર મોવાણ..." બસ, આપણા જ કે બીજું કોઈ આમ, મોરનાં એની મોરનાં પોતાની ન વાતો કયાં કરે એને વાંધે નહિ, અને આમરે બિચારો કોઈક સમજાની તૈયારી કરતો સાદિયકાર "મે આમ જીવુંને મેં તેમ વાંચું" એની વાતો, રાતને દિવસ, મોરનાં કરતાં વેળે વળુ એકામવાળી કયાં કરે તો એને તો સો કંઈનું કંઈ કરી નાખશે! છે ને જગતનો નાચ?

અરે, કેટલાક દુષ્કારો તો આવા પહેલા પુરુષ એકવચને પ્રત્યે થોડી પણ સહિષ્ણુતા બતાવી રાકતા નહી. એક ન્યાસ કરે કે "નું ભલે ઉગરુંદ મેં તો ભલે..." કે "મને એક વાર આપણને જીવ કહે કે..." અથવા "મને અપ્રિય તો એ પ્રકારનો છે કે...", ત્યાં માં તો એ થોં મચોટવા માંડે છે, માં મે...નાં વખાણ માય છે. કે માં તો બંધિયાળ સામે નવજ નાખવા કરે છે, કે પછી કોઈ "તમારે

બસનું મોડું થવું હશે, હો!" એમ સંકારીને પેલાને આત્મનંદના શિખર પશ્ચીમ મધ્યે નીચે પાડે છે!

હા, કેટલીક વાર વખી એ સરખેસરખા મળી નય તો રંચ પણ ભલે છે. આને વખતે એ બંને પહેલા પુરુષ એકવચને નહીં પાયાની રમત રમતા દોય અને વારાકરવી પાનાં બેસતા દોય એમ બિંચેને "હું" કયાંએ કહે જ નય છે.

"મારે તો ભાઈ, તબિયતના બહુ વાસ છે" એમ એ જમ્ય મઝ કરીને ન્યાં સહે જ થાસ ખાવા ચટકે ત્યાં તો બીજે આરંભા દે: "આપણા વાળને તો એ બાળતમાં ચઢેર છે. મેં તો કાઈ દિવસ ટાકરને વેણ પડ્યાની નથી..."

"ટાકરની તો આઈ વાત જવા દેને" પેલા અપ્રવચારી કાપે, "મને તો ભવજા ટાકરને અનુભવ છે. એક ફેસાઈ ટાકર ભેડે તો મારે ભમી પડે..."

"એમ તો મારે થ એક વાર બસ કહ્યુંર તો નમી પડે..."

"એકે આમ તો મારે રવાવ તદન માત..."

"મહે થ મેં, ગિભજ બોલ બેસ, પણ કિત મા કંઈ નહિ. તે દિવસે તો નહીં કહ્યુંરને જ વાંક દેતો..."

"વાંકેતો મારી બાળતમાં ટાકરને જ દેતો, મારે બનું મેં કંઈ કે..." વારાકરવી વારે, ને તારા પછી મારે" આમ શાંતિથી, યતોપધી, કદાચ સ્ત્રી એકવચનની "હું" કયાંએ કહેતી જીવસેલો નેનું થુ ભાઈ મને યાચ છે કે "મેં બેને ને આંખ કરી" એકે એક વાર આવી એક જીવસે, એકેલા બનેને ભલે મને લાકણી વસ્તુર માટે બાન બેસાં અપ્રિય આપેલો કે "પેલા તો ખરેખર મૂંઝા લાગે છે" પોતાની વાત સિવાય બીજું કંઈ એને ચૂવડ જ નથી" પણ આવા પ્રસંગે થણું બકે તો જન્મે એકબીબના પ્રસાદક બનીને ન મૂંઝા પડે છે.

પણ એ કરતાં થ પહેલા પુરુષ એકવચનેને તો મારા એક મુશ્કેલીના એવા માણસે સૌથી વધુ પહોં પડે છે. આમરો એ મુશ્કેલી તો બસ, હમેશાં શાંતિથી માન વચ્ચે દોંગસ પુરાવા પુરાવા દેકેની પહેલા પુરુષ એકવચનમાં કહેવાની વાતો કંઈ કિંચે સામન્યા કરે છે. એ કહે છે કે પહેલા પુરુષ એકવચનમાં જ વાતો. કયાં કરનારાં એકથી આપણે ગાળાવું શા માટે? આપણને કોઈની "હું" કયાંએ રંચ ન પડવાનું કારણ એ પણ દોષ માં મે, કે આપણને માત્ર આપણી જ "હું" કયાંએ રંચ છે? તો પછી એ આત્મકષાકાર તો આપણી કોમાં વચેલા પહેલા પુરુષ એકવચનનું વધુ બધા રંચ, આપણું જ એક કદાચિય છે. એમ સમજ લેને શા માટે એની આત્મનિર્દેનની દોંસ પરી ન કરવા દેવી?

એમ દોમ, પણ આ બધી વિશ્વસીને પશ્ચિમને ચોમણે જેવસી "હું" કયાંએ સાંભળવાની દેવને તોયે મને તો હું એમને ત્યાં નયારે નહુ ભલે રોમ ને કોઈ પહેલા પુરુષ એકવચનની લીધા અથવા ગિરધરનાં ગણે છે! કોઈને કોઈ પોતાની અભિમાનને અભિવેષ કરવું ત્યાં મેં જ દોષ છે. અને એ નિર્ણયને જ વિશ્વેશિવને માર્કે વેવારણે માટેનું માન વધતું નય છે. એ દોંસ "હું" શબ્દ માટે "હું" એવા આરંભ પહોં કયાં એ પણ એવા નેનું છે!

"પણ એ વાચારાસોની એક બજ તો છે ને. "હું" ને એમને હુડર" કંઈ કાઢામાં છે. એરી રીતે તો તીપે "હું" ને જાણવા એમ દેનાં બંધોએ એ પુનઃ (આર)ને ઉપરત કયાં નથી કયાં? એરે એ "હું" ને બારે "હું" ભાલાવું દોલ તો પહેલા પુરુષ એકવચનમાં પછી આપણી વાતોમાંથી મળે છે એથી થ ભગદેવ મંત્રોપ મળ ને! પણ એમ દેની મજ ન રાખે તો એ વેવારણી કદાના

ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતાની આપકથા

આ ખરે આખો વરગેટો ચરણ, રામજી મહિવો બંધાયો અને ઢાંઠી બેઠા, નાંધા પત્ની માથે હાર ચૂંથ્યા ને પટોગમાના ફોની મઢાજને ધણેરા ધાટ થઈયા રામજી સિલિક આદવાકાના ડગસા શીવડાવ્યા, ને નવા બેઠાથી ઢોળેલા પછી ધા.

આમ ને રાદા ગિવડાસ મહેતાને આખો વરગેટો ચરણ બેઠો તો એકો-નેનું માણુસોના થાય, એમણે જો વહુ ફોટી (એમાં એક હંસી-તરી) એટલે સમયવડેલાં ચન્દ્રવદનલાલના લગન મઢાવવા બેસવાના હાથમાં, વડિલોની ને માટે જોડ ન નહોતી, એ બધાંએ મળીને મને કીરે તો શ્રાવણ અને બજારની કીરે તો મૂળ બંધારી કે મગર મારે મારા હાડકાં બોળારાં થઈ ગયાં અને હામ બાંધી મઠ, પછુ એમા દોષ કેને હવે ? એમણે ધમકાવ્યો-પડાવ્યો એમનો શો વાક ? મારી ન બુદ્ધિ કયા બળી મઠ હતી ? એમ અણીને વખતે હિમત હારી, નળજાઈ બતાવી એ માટે તો હું ન જવાબદાર ને ? પ્રભુતામાં પમથા પાડવાનું તો રહ્યું, પણ મરખા પેને કાન પછુ હતું ખરે કે કેટલી એકરી નવાબહારીનું પમજીત આ હઈ રહ્યો હતો ?

અને ઘારી વાત તો સમજ્યા, બાર સરાઈ આપે અને તેરને વ પછે, પછુ આ ધર્મજીયાઓમાં વિલાસનો તે કઈ થ વિચાર કર્યો હતો ? તેં તો જો લખી ઠીપું હતું કે હું તને પરજીવાને નથી; બસ ! પછુ પછી—હા પાડ્યા પછી એને મનમાં કહ વિમાસજી નહિ થઈ થ ? બળ્યા તમે નાટકના લખનારા થતા ! નથી તેં એની જેડે વાત કરી, નથી તેં એની સાથે વારેવારને પત્રવ્યવહાર કર્યો, સસરાછને તો બેસે તમે સુધારો ન ગરબો, પછુ તમે કયો બળુ ન બીજનું કહ્યું માની આવતા હતા, તેં એના મનમાંની કથાઓમ નળ્યા પછી હિમત કરી ખરી ? ના, અને હવે દોષ દેવો કે મઢદશો ?

મારા કાકાના ત્રણ છાસરાઓ નાનાબાઈ થેવાલાઈ ને મગનલાઈ નજી બાપુજીયા પાવઈસ વર્ષ નાના, ખારસા ઝુંબાડીમાં સુખી, બારે સંપત્તિના ને મુંબાજીનીરીતે પૂરા સોખીના, એ બધા અમારા સુરતના ધરમાં બિતરી પડ્યા હતા, બ્યવહાર-વહીવટ બધે પેલામાઈ ન કરે, અને મારા બાપુજીને બધા બાપ સમાન માન ગાયે, એકેના એકદીકરે પરજી, એકેલે ન્યાતવરો પછુ નહી કરાવ્યો, અને એટલા ન રૂપિયા કેળવણી દંડમાં આપવાનું પછુ દરાવ્યું, વાળું તો રત્નકુંડ ન-એમાં કઈ થાયે ન નહિ; બંને જખને—વરગેટોના ને નજીવજાર વખતે પછે.

ન્યાત બીજી રહી હતી, વરરાજ દેરામી ખમીસ અને અપેદાશ પહેરી, અજામાં હાર લટકાવી, પાનનાં ખીડાં પીરસી રહ્યા હતા, સોજીની પંચમતાં વર પીરસે, અને પુકોચેની પંચમતાં વહુ નીકળે, રિવાજ કંઈ બોડો નથી, બધાં બંનેનાં ચારાં તો જાણે !

પટોગમાના સગાના ધરમાં ત્રીજે માથે સેવ-પાપડ, બાજીયાં-રે, સાણુ ગોડાનું હડું ચાહુ ન્યાતે એકએક અનનુયાયે મને એવાથી મંથાવ્યું—હા, એ મુંબાઈથી લગનમાં સુરત આવી હતી, એ ત્રીજે માથે મને લઈ મઠ અને એકા રહેા, અહીંથી જતા નહિ—કદી તારા આતી ગઈ, એ મિનિટમાં પાછી આવી, સાથે વિલાસને લાવી, ધડ હજને એને હાથ મારા હાથમાં મૂચી, ‘હવે વાતો કરો; અને પાછા લટના નહિ બેસતા’ કહી, બારણાં બહાર બહાર પર, કોઈ સેવ-પાપડ લેતા આવે એને પાંચા હાટવા, બેઠી રહી.

આમ, લગનને આમલે દિવસે અમે વરવંહુ મળ્યાં, પેલી કવિતામાં કે તેમ ‘વરવંહુ અમે, ન રોપાં, ન લડ્યાં, હતાં જેવાં તેવાં ન એક

થઈ રહ્યાં.’ ના, કંઈ ખાસ વાત પછુ ન કરી શક્યાં, એના મનમાં પછુ અનેક વાતો ચંબળાવી હશે, મારે હું બેઠવું એની કંઈ સમજ ન મને પછી નહિ, અને એ રત્નકેલિતન પૂર્વે ‘મઠ’ મૂચી ? અનનુયાયા એ ભગજીકા માટે હું એને હમેશાને આભારી છું, પછીથી એણે મને કહ્યું હતું કે પ્રિયવંશમે મુંબાઈથી આવેા કંઈ પ્રમંથ ગોડવવા માટે ખાસ સૂચના આપી હતી, આ બાનું એકાદ દિવસે અને પછી બીજે દિવસે—વસંતપચમીએ મારો વરગેટો નીકળ્યો.

યોડે નહેાતો; નથી ફીશાનાના આ વરરાજ પછે થાકીને જવાના હતાં ત્યારે વળી સુરતમાં એ બંધ આવતો, અને આ વરરાજની નળી યોડેસવારી કરેલી પછુ ક્યારે ? ચાલતા નીકળ્યા એ ન કીક થયું, બહાર રત્નકાં બેંડનું ધપાધમી રહ્યું, સુરત રેલેસાની સાથે એકાનનું એકેલું રહેતું અને તોડી થાકે, એકેકાનબાઈ ફોટા બાધવામાં પાવરો અંબાયા, એના ન, રત્નકાંની વાન-ટોળીમાં ફોટા ત્રણપાંગો ભૂંમળામારેતર રહીક પછુ સાફે બાધવામાં હરતાઈ બનાય, એ બંને આ વરરાજને સાથે પૌતપોતાની કારીમરી આજ્ઞાની રહ્યા હતા.

નહાર્યા, પૂલજીથી, બાબરીએની, શણુસારાયા, સિલિકનો ડગસો ને કુખનેડાં ફોટા બંધાવેા, કપાળ પર ચાંદાનાં નિધિ થઈ, સૂર્ય નારિયેળ પડ્યાનું, એ વરરાજને બારણા આગળ બેઠા રાખવામાં આવ્યા.

સામ્ય સાકં હડું, પછુ એમાં લેખક થવાના અભજાર સેવનામાં સેરાથે વાચવામાં કોઈ નાનાશક્તિ કે નરસિંહરાય, બળવંતરાય કે બળરદાર નહેાતા; તેમ કોઈ કાશ્મીર કે શાનુશકર પછુ નહેાતા નળ્યા, અને નજીમાં પટોશી ન્યેતીન્દ્રે દવે થ નહેાતા દેખાતાં ! મિતેમાં હુલેશરામ જખારિયા, રણજિત રાયજી, ચંપકજાલ બુખજી-વાળા, નટરજીજી વીમાલાળા અને કોશરજીજી કીપતરાય કોશર.

હાથમાં નારિયેળ લઈને ચાલતું એ આટલે એકે ફેશન થવા લાગ્યું હતું, એટલે બહાર વરરાજને એમાં પછુ હિમત કરી સુધારે કર્યો, નારિયેળ નિશાળના દોરત કોશરજીજી કોશરના હાથમાં આવી દીધું, અને થોતે ફૂલના તોરો લઈ, રરતે કોઈ એકેલે એજબીતા મને તેને અદાથી સમામ કરતા ચાલવા માંડ્યું, નારિયેળ તો ખરેખર શુનનું હોતું એટલે; મે તે નહિ ગઈપણ એટલે મને તો ન ફૂલું, પણ કોશરજીજીના સંસાર સુખી નીવડયો.

એ ન રરતો; અંબાછને ચાકેથી પાણીની કોત, દેસાઈ પોળ; નિશાળ જવાને રરતો, આ ન નિશાળે બળ્યાગમ્યા; હવે ત્યાં થઈ પરજીવા નીકળ્યા ! નેવાઈને માંડેને પહેાંચ્યા અને બેલાં સામુજીએ થોંપ્યા, ચોરીમાં એકાં, હરતેગોળા પછુ થઈ ગયો, એ પરજીવામાં ના ને ના પાડ્યા કીમીથી ત્યારે એક ફોટાના હેડાસે કોડુઆઈએ રરત

કેટલી કે પરણે તો માલસામાં બધા વચ્ચે એ તમારો મહેલ ? હરત-મેલાપ થઈ ગયા કે તરત મેં જેને બોલાવી મંગાવ્યો ને હજી 'હો-હ-ભાઈ' ગારો તમારો?' ખીચારો હાલુભાઈ હારી ગયા અને દસી પડ્યા. પણ હારી તો હું જ ગયા હતાં. બચવાનો હાલુભાઈ સા, મટિ તમારો મારેડ મેળેને, ફરતર તને હવે કેવીકેવી થપડા મારે છે તે!

તે મન મહેલું તો માનવે નહોતું જતું. અને પાળવે ગયા તો ચંદની ચોખાઈ પછી કરવી નહેતી. બકરીની માફક જે બની બેરોને બધી વિધિ બરાબર પૂરી કીધી અને મધરાતે વહાણ પાછું ફર્યું.

ધેર આવી, બેસાડેલાં માતાને પગે લાગી, અધરાતે બંધાઈને મંદિર બોલાવી ત્યાં દેશન કરી, પાછા ધરમાં પડીલોના આશીર્વાદ લેતાં બધાને પગે લાગ્યાં. માને પગે લાગ્યાં; બાપના પગમાં માથું મૂકી માંગી પડ્યાં. રડયો—બૂન રડયો. સા કાચી પી રડયો,—કાણે બલે. પણ હસકેડકે રડયો, ધણી વાર સુધી રડયો.

બીજે દિવસે બાકી રહેલા મુરખીઓને પગે લાગ્યા વહાણ નીકળે ત્યારે ચાર સાલથી જુની ગયેલા મામાજીને ત્યાં એમની ઇચિ આગળ પગે લાગતાં પછી રડયો, બહુ રડયો.

ઉંઠે આ લાગ્યાની પહેલી પચ્ચોતીમાં આખરના બાગમાં આવી પહેલાં આ છોરો, સુરત, મુંબઈ, સોલાપુર, ગંધાપુર, દુધિયર, હુમ્મણ થોડાં થોડાં વખત હવાફેર કરી હવે મુળાઈમાં મલાટમાં પ્રિયવદાને લાવવામાં આવી છે. ૨૫ પૂર્વે થઈ ૧૬૨૬ની સાલ સારું થાય છે. આ દાવડાની પહેલી પચ્ચોતી આપણે '૨૬ની અધવખતો જ પૂરી થતી મળીશું, આ અરસામાં એક અજુકત વાત બની. જેનો શુભાસો દબ હું કરી રાખી નથી. પણ એ જરા નેહ થઈએ.

૨૬ની રાત્રી આત તો સારી થઈ. હું વજીહાતું વાંડું અને કેપ્રિ-લમાં પરીક્ષા. ફેણબારીમાં મુનશી-હીલોતી પરડ્યાં એના ટોલ લાગ્યા. ત્યાર બાદ માધવજાગમાં મેલેટ પેચમોને કિસ્સ બેઠાવ્યા. પ્રમુખરાયને નાનાલાલ, અને ત્યાં નરસિંહરાવ હાજર. કોયેબગાં આનંદકંઈરે સંરકારી સંચય આ જણવતો હકલાસ એ ઉપર રલિક બાપજી ફર્યું. સુગંધિ અને ને હું આસ ગણવતી મુંબઈ એ સુભજા ગયાં. કેપ્રિસમાં ગણવતી નેન વિલાસય માં રમખાણ અને પ્રજાન પદે સાદિત્ય-પરિવદય થઈ. ત્યાં મહુભાઈ કાંતાવાળાં ભતે મને રોષધતા બોલ્યા અને પરિવચ પાંડી ગયા. એથી મને થયું કિસ્સા આપ્યો. પરિવદના મેળાવડામાં રમખાણ વચંતલાસ દેસાઈ સાથે પહેલી પારિવચ થયા, અને બીજી પણ ધણી મેળાવડાઓને લાભ મળ્યા.

અહીં એ પરિવદ ઉપર આપણે લેણજી નહિ કરીએ, પણ એ પ્રસંગે મુનશી દેવતાની કિસ્સા અનેક હતાં, અને મહુભાઈ નેન-કંઈરે કલા ઉપરનું બાપજી સર્વોત્તમ હજી. એમની બેલવતી સૈલી દિવસરૂપ હતી. વખિત વિશ્વાતની પાળના નેદાનમાં ચેલબેલા મેલાવડામાં તો ગરબામાં મારો એક મરજો ગવાયો. મયંકમમાં મરજો હવાયો હતો, પણ સાથે કાતનું નામ નહોતું. એથી મનમાં રીસ તો ભારે થયેલી. પણ ગરબાવાળાં પના—સર મહુભાઈની દીકરી હતી, એરે મને પ્રકુલન હતું. આર્યત માદેવચત્રી બે. લાવજી મુંબિને આપણે આગળ ઉપર મળીશું, પણ મને તેના નગાલા મરણને પછી-સજીવન કરવાની પચા મહેલામાં આવેલી ચાંચ હતી.

પરીક્ષા પૂરી થઈ અને હું વજસાડ-મસાદે વચ્ચે જ્યારે મારવા મેલ્યાં. મુવસાદેના તીવસ હવાફેર માટે આવવાના હતા તો માટે બંધાયો જેવા અમારે ત્યાં આવી લોત્યાં, ત્યારે પણ મારા બાપજીની છાતી અજગ બીજી હતી. એ સોન-મયમુંતિની મહેબાની અમરા-વાદમાં મેં બહુ માણી હતી; પણ એમનું આતિથ્ય અમે વજસાડમાં

તો શું કરી શકીએ? મારા બાપજીએ એ દિવસ રાત લીધી અને એમની સાથે તીવસમાં બંગલો પચેડ કરવા ફર્યા. વજસાડ-તીવસની વચ્ચે વાંધી નહીં પર શુકલજના બંગલામાં એમનું હુંલ આવી ફર્યું. એપ્રિલ ગયા અને મે આપ્યો. એની રાત્રીમાં તો નરસિંહરાવ દિવસિયાને પ્રિયવદાની માંદગીની પૂરી ખબર પડી;—ખબર તો હતી જ. પણ એમણે હિમત કરી સાતું કહેણ ફર્યું.

'અન્નવદન' તમે તો વેડુંકાઈના હુંલથી જીવ ગયા થઈ ગયા છે, તો એક વાત હેમને ના કરો ?

'જરૂર, સારેળ !'

'મહું સાંભળું છું કે હેમની ટીકી માટે હેમણે બધી જ દવા અજમાવી દેશે છે, પણ જ કાજારે કન્સલ્ટ કરી લીધા છે.'

'હા છ,'

'તમને ખબર તો હતી જ કે દયારાગમાઈ હાગારે ત્યા રહે છે.'

'હા છ,'

'અને એ હોમીઓ પચીના ધણ જ હોસાધાર નહણાર છે. એને ફસ રોષેના તો ૨ દયારાગમાઈ કબજ કરશે કે કેમ એ હું નથી નહણે, કારણ એ આમ તો કાળે જ કાઈને મળે છે. પણ તમે પહેલાં વેડુંક-બાઈની જાન રધો, હું ધરના એમની ગરજ નહીં લઈ, અને મને તમે શલે મળે.'

દયારાગ શીડમલ નહણીતો સિંધી જીવે તે એમના જમાલ. આખરના દિવસોમાં એ વાંદરામાં નરસિંહરાવને ત્યા જ રહેતા. વેડુંકમાઈ તો દયારાગમાઈને બરાબર બોલણે. અને હવે દવા કરીને માલમા પછાડતા. આખરને પારો હતો. ભલે અજગારીએ, દરી હા પાડી. ત્યાં દિવસિયાસલે મેળે પણ દયારાગમાઈની મોવડી મેળવી.

'જીએ અન્નવદન ! દયારાગ બહુ બીવડવાળા છે. દરડી બિલે એટલા તો સવાલો પૂછશે કે તમે કંટાળશે. કેટલીક વિમનો તમારે માળાપ પારોથી મેળવતી રહેશે. પછી એ દવા નહીં કરશે. ધોારી નાની હતી ત્યારે કયે પડ્યો સુની હતી અને તકિયે કેમ રાખતી ત્યારથી માંડી અત્યારની કાકસ હાલત બિલે કીધામાં કીળી વિમતો મેળવતી પારશે.' કંઈક અરકા એમણે કહેણું. 'પણ હા, તમારો તો એ ઇલા છે, એટલે તો તમે હેડિહોડે કરશે જ.'

મલાડથી હું વાંદરા નરસિંહરાવને ત્યાં જાઉં. કદાચ અમે રહેશન પર જ નોંધણીની આપણે કરી લઈએ, એમ વિચળું દિવસ સવાલ-જાળો આલ્યા 'પણ દયારાગમાઈએ દવા આપી.

લગજએ એ સવાલોના જવાબો આપ્યા પછી તો રડતી પી દવા શરૂ કરી. એની સરસ, ફેરફાર, પરિત્યાત વચેનો એક નોંધવાથી જ શરૂ કરી. દવાસગમાઈને મેં ત્યારે જ પહેલી—અને છેલ્લી વાર લેયા. 'જેવા' એટલા મારે કે એ મોલસા તો બાંગે જ.

મેની અધવચ આવી અને મારે બેવજી દિવસ માટે પાતો વજસાડ જવાનું થયું. પેલા પચાજીના નાના બાઈ દયાળજીનાં જેને મારા લગ્ન હતું. દવાના થોડા હવતા આંધાં થવામાં હતા. હોમીએ-ગણ દવા એટલે થોડાં દિવસ રાહ લેવાની હતી.

તા. ૨૮મી મેને દિવસે હું વજસાડ જવા નીકળ્યો. જતાં પહેલાં હું પ્રિયવદા પુરો ગયા એણે હાથ નેડી હજી 'આજે.' જરા રહી કયેથું કે 'બોલમુંબાલડું માફ કરજો.' મુંબાઈની મારી સાથે ઉપન્દ દેસાઈ પણ આવેલાં હતાં.

૨૮મીએ ઉપન્દને હું વજસાડથી સચીન થઈ જતાજી પહેંચવા રાત્રે લગ્ન બાધાં, આમડા શાખમાં લગ્ન. જરા અવનડું તો અંક જ. બાર સાડાબારે લગ્ન થતી જતાં ચૂતા. અમે તો બહારની ચોસરી

પર ન ગાદસત નાખી કોઈ ગયા હતા.

માંદ એવેક હાલકાની કાંઠા આવી દરો અને ચાર વાગ્યે સફાળો નગ્યો. બધા ઘસપરાહટ જાણે અને મને કશી સમજ ન પડે. છપ ગમરાતો હોય એવું લાગ્યું. ફિળાયામાં આંટા મારવા માડયા પણ અનુચિત બોલી ન ન થાય. પછી તો ગમરાહ સુધી સુવાણું ન નહિ.

ચારથી છના એને કસાકસા ગાગામાં અનુભવેલી એ ચણચણી હટ પણ યાદ છે. કાના સોનામાં આડે ? ને બન્યું તે હું ઘણાચિત્ત ન કહું છું. સવારે પાંતમાં પરાબલને તેમજ ન કેન્દ્રને ગમરાહની પાત કરી, પણ અમે કોઈ એનો ખુવારો કરી રાકયા નહિ.

પણ મારું મન તો ઘસ વહેતા વહેતા વહસાડ નવાનું ન હતું. ગાદલા બેરો ? ગાદલા બેરો ? પણ કંઈ મેળ ખાય ન નહિ. સવારે તો કોઈએ ન ન નીકળવા દીધા. ખાવાનું તો મન માને ન નહિ. આખરે બાંધેને વજાખાથી ગાદલામાં ખરવાસા ગયા, ત્યાંથી સચીન આવી ટ્રેન પાડી રાતે નસસાડ શેકસગા થેર પહોંચ્યા.

આજે રસ્તે કંઈ એન ન પડે. યાક પણ દીક લાગ્યા હોના. રાતે નવેકને યુગારે ધરગા દાખજ યથા. દાદર ચડી ખોરે એક ત્યેના સોફા હતો ત્યાં હું આટો પડ્યો. કોઈ દિવસ નહિ અને તે દિવસે મારી આ એકમક મારે પડ્યો આરો બેડી. અને કોમીયો 'બાણ' એટલે ન ગોલી બાણુજ નરા ફર હાંચકે બેસા દતા ત્યાંથી બોલ્યા 'પહેલા કહી ખાઈ છે.' ક્યેન્દ્રને પણ ખાવાનું હતું.

પણ મુખ્યાય ? જા ને રીતે મારી ધારો બેડી તે ક્યારથી ન સવારના ગાસા ચણચણાદનો તાણે મગા બેસા દતો હું બોલું કે બેડો થાઈ ત્યાં તો બાળી ન રહેવાયું. એકાએક રી પડી. 'બધેરે તાર આંબે' એટલું માડ બોલી, અને મારે માથે હાથ ફેરવવા મેડી. પણ એને થે ઘેરો બેરો આંબો અને મેટીથી રડી પડી. ગમરાહે ચાર—બરાબર ચાર વાગ્યે મલાડમાં પ્રિયવદા યુવરી ગઈ હતી !

જાદાએક હાલકાની પાંતે તો મારી આંખ ખુલી ન નહિ પણ હૂમો નીકળ્યો અને ચોધાર આંધુએ રડ્યો. મન માને નહિ. અનિ-ચારની હાલક બપડવાની તૈયારીયા હતી; પણ બધાએ વાણે: 'એગ દોડયો દોડયો મુખ્યાઈ જઈને કશી પણ કુ' ? અને વાને ખરી હતી. રાત તો ગઈ. સવારે વહેસો નગ્યો, અને નેહડું છું તો કશીચર નરા મેડો આવેશો તેનું અનિન હટ છૂટડું હતું. ત્યાંથી રટેરાન પર પહોંચ્યું તો મિ મિનિટ. હું તો 'નહ છું' કહી સીધો એમ ન રટેરાન પર, અને અનિન પારોના કબાળામાં બેસી બેઠા. આખી સવાર મને મગરાહે યમ્બેલા ચણચણાદના ન પિયારો આંબો કરે. આંબે વિચિત્ર યા અનુભવ અનુભવ ફરી મને કહી થયા નથી. અને હું એને કશો જુગાસો વજુ કરી રાતનો નગી. અનિવારક વાગ્યે મગરાહ પહેલેથી, ત્યાં તો પગ થોંભ્યા બની રહ્યા. છલ સિવાઈ મઠ.

ત્રણેક દિવસ રહી પ્રિયવદાનાં મા કુસુમભાણી અને બંગરાના પાછળના બાગમાં આવેલા નાના બગીચામાં ત્રણ ગળાં, અને કહું કે 'આ બાદથી દૂરી કરી નાખવાનું લાકે કામ. ગમરાહ હાથ એપડતા નથી.' અને પછી... અને પછી એમણે ને વિચાર્યો થઈ છે, ને વિચાર્ય થઈ છે ! અમને ધડીબાર તેમ યકુ કે કુસુમભાણીને કંઈ થઈ જશે.

નાની પણ સરસ ખાટલી હતી. અમે ખાસ બનાવડાવેલી હતી. માંડમાંડ છાંટી. મારી ભેન સુમન ત્યાં આવી રહેલી હતી. હું, એ અને સુમન, એમ ત્રણેયે તે દૂરી કરી અને કોઈને આપી દીધી. બધું સારીર અવાઈ ગયા પછી હોમીએ પછી રાક કરી. બહુ થોડી, અને માટ થોડાં પડીયાં ગયાં હશે. પણ એના કંઈ અર્થ નહોતો. પેકુંકાઈને સાચો દિલ્લોસો તો નરસિંહરાવ ખરખરે આંબાં ત્યારે

૪૨૨ (ડિસેમ્બર ૧૯૫૨)

ગમરાહ. એમની આંખમાં ત્યારે પાણી તેમ નહતું, પણ કાંઈક પૂર્વ નરસિંહરાવને મુગા ભાગિમથ બેઠેલા હોઈને કોઈને યજુ દિગત આવે. મને તે એમને નેહ એમની રમણજી હોંલિલા ન આપી યાદ આપવામાંથી.

પ્રિયવદા મઠ ! ૧૯૧૨માં નમ્મી ૧૯૧૬માં ૪૮. ૧૫ વરસ છની આલી મઠ. એમાં છેલ્લાં ત્રણસાર વરસ તો સપમાં પીણાઈ પચારીમાં ન કાંદયા કાંદરોએ બળબળેલી સુવારી મૂકી. એ પચારી નેમુ એ એનું એક નેરસાન રાખતી. એની ધરખરી. પૂંછ, હોલત, ખનમે, નાનીથોડી થીને.

એમાં થેલી 'જગ'ની એના હાથની કરેલી એક ધધારે નકલ નીભળ. એમાં એણે થેતે ને નેંપ કરી હતી: 'આની કવિતા લખી છે તે દીક છે; પણ હવે આનું આનું લખતા નહિ. ફંજ સાહેસાહે લખજે.'

એ પણ એક વિચિત્ર ઘટના ન હતી. મેં એ 'વિરહાલય' લખવા માંડ્યું હતું સો નબળા હતા કે પ્રિયવદા ખસ કરવાની નથી. એના છપતાં એના અપસાન વિષે ખારડું ૫૦૦-૬૦૦ લીટીનું કાંચ લખ્યું. એણે થોતે એની મારે માટે નકસો કીધી. આખરે આની નેંપ કરી.

કોણ નહિ કા. ૧૯૨૨માં લખવા શરૂ કરેલા એ કાંચને મસાગત કરી હું કહી પૂરું કરી રાક્યો ન નહિ—પકટ પણ કરી રાક્યો નહિ. 'દિલાકાલો'માં 'માટ દિલ' એના મુખ પર લખી, અને માર્યું

'પ્રિય... અલક નામ એ ન કમરાપ હાર્યા પૂરું.'

એ સાંનેટની પહેલી લીટી થેટ 'જગ' પણ પૂરું ન ન થયું. હાથકંઈ પહેલી કૂર પચાસીથી પૂરી કરીએ તે પહેલાં, એમને રસ હોય તેમને માટે, 'જમ'માંથી થોડી લીટી મળી લખલ કંઈ તેમને નિમંજવા કૂસ કરી નમાવી નહિ હતો ?

'જમ'ને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાખ્યું હતું: સાંજ, મધરાત અને પરાડ. નરસિંહરાવ, બલકંતરાય ને ખબરદારે ત્રણેયે રેસા સુધારા અને કમ્પ દતા. પહેલા ભાગમાં રાજાત આગ છે:

(બનુદુષ્ટ)

વિષયો ગરવા શસ, ગથા થંખી ધડીબાર; •
બોમને અવનિ મધે, સાંતિસ્થિર ચરાચર.
એક યુવાન કલેશો છે, તે થોતાનું કુલ જડતાં કહે છે-
લપાડી કાળની પાછી, મોનાચુ નટ પટે.
જલ્લા અયતો નામ, તેમ મે રંગરોથે.

પછી થોડી લીટી નજા હતી—

(વચંત)

'હા દેવ ! દેવ !' લલોટો નિજ નેન બંધ,
નહી તુડી સકળ આ મધું વિચિતંત !
બદનાં દવે વિવિધ બોધ ને કાંઈ દેવો ?
ને બહેન એ વચન બે કહું કોણ કહેશે ?
'ખગમ' શુભાશિષ વડી નહિ વારણું છે.
'મો કાણકા' નહિ વડીસા ફરી તે બંધાયે.
જાળની નસ વડે નમ્ર બોમબો, એની હતી હલવ નિર્ગળ રનેદગમ;
લોધા ખરે હડપો તે નિજ અંધભળ,
હાં એ મને ય હડપે નહિ કૂર કાળ !

વળી થોડા ફેરા છોડી હતી—

સંગીત તેં છપનમાં જગ્યું અમેાનું.
એના હવે મધુર સી બજાર થોળું;
ને એ રહા રમરખાંઠિત સૂર તારા
સંગીતનાયક સમીપ ન દોરનારા.

લવાજમ વધારા વિષે

સુપ્રેમકોર્ટ અંદરમાં અમે કરેલી નવેરાતના કતરમાં અમને સંખ્યાબંધ આદેશો તરફથી સહાનુભૂતિના પત્રો મળ્યા છે અને તેમાંની થોડીની અનુસાર અમુક આદેશોએ એકએક નવા આદેશ મોકલી આપી લવાજમે 'કુમાર' મેળવવાનો હાથ લીધો-અપાળ્યો છે. ફેટલાકે તે બબ્બે ત્રણત્રણ આદેશો પણ મોકલ્યા છે. થીનએએએ નવા વધારેલા લવાજમે 'કુમાર' મોકલવા જણાવ્યું છે એટલું જ નહિ, પણ મેં તો કાગળનાએ તો અમે રજૂઆત કરતાં મોટી રકમ રાખીને પણ કોઈપણ કપાસે 'કુમાર' આપી રાખવા અમને આશ્ચર્ય થયું છે. નેમના આ પ્રેમને કસાદથી અમને ધારણ મળી છે ને એ સહભાગ માટે અમે યોના ધણા આભારી છીએ. એ રીતે આપે લવાજમે આદેશો નોંધવાની શુદ્ધતા આ માસ-ડિસેમ્બર આખરે પૂરી થશે. કોણે આ પંદર દિવસમાં અમને હાથ લેવા દેણ તેઓ પાતાના તથા પોતે નોંધાવતા હોય તે નવા આદેશના લવાજમની રકમ ડિસેમ્બરના ૩૧મી તારીખ પહેલાં અમને પહોંચે તે રીતે નવા આદેશો મોકલી આપે. આ યોજનામાં થી.પી. કરવામાં નહિ આવે.

બાકીના બધા આદેશોએ આવતા વર્ષનું લવાજમ નવ રૂપિયા (પરદેશ ૧૧ કે રિ. ૧૭) લેખે મોકલવાનું રહેશે. અમે ફરીથી હાથે લખ્યું છે કે આ વધારો આપરે થયો જ કોલેમ ને દુનિયા સાથે બહેર કરવો પડ્યો છે. પણ કાળને થીન સુદક્ષ સાધેના કાગ-વધારાને કારણે નિકાસે અમને આમ કરવાની ફરજ પડી છે, અમને યશ છે કે અમારી મુશ્કેલી પ્રમાણેને બધા જ આદેશો અમને ઠી રહેવામાં સહાયતા થશે.

અને આમજ છેલ્લે—

આનાયાસ, અસંખર્ષ, વાણીએ વસ્તો રહ્યો,
હૈયામાર વધ્યો જ્યારે, નિર્દાષીન થઈ રહ્યો.

આદર્શ પહેલો કાગ પૂરો. એમાં નરસિંહરાવ બસવંતસય જાનેની સ્પષ્ટ અસર તિથને પછી વાત આગળ વધે છે, એમાંએ યુવકને કોઈ દેવદુતી આપી જમાડે છે, આશાસન આપે છે અને યુત્યુમે સદ સમાનને છે. એ 'ગદ્યશત'નો પહેલો શ્લોક:

પાશા તથા સેનાડય યતી નિષેક,
છાઇ રહ્યું તિમિર ગાંઠ, દિવંતે થંદ;
ગાંઠીયેનું ગાંઠન કપ ધરી અંજલી,
આવી અચાનક ત્યહોં ગદ્યશત વંદેલી.

પછી ફેરફારી લીધી લલિત હંઠમાં છે, એમાંની એમ—

તિમિરથી બરી કાળની યુદ્ધ,
મમ કને લઈ રમેહરીપાશ;
અમુર ધાગમાં આપું દંડતો
અમીપમાં થયે આત્મચાંકતો.

પછી—

(વસંત)

ચરચા અધી મઈ દુખી નિજા મલુએલે,
જાડું બગી હૃદયમાં ચિર સાંવિ રોધે;
આંસુકરી અમિત આંખ મઈ નિરાશ,
ખાંધે દયાણુ કુઃખશાયક નિંદાશ.

આદર્શ પણ નરસિંહરાવની અસર થોડીની છે—

હૈયે અસાંતિ કપતી, સહયું અકાંઠે,
દે હાથ આજ જગમાં નહિ કોઈ માર્તે;
આરા કુખી પલકમાં સહુ છેકનાંકે
હે મોત યું અમર એક જ છવનાંકે

વિધિની વસતી પાતો, જોતલી મગતી તપી,
હૈયામાં દુઃખની મુખી, કહો હું સમતી તપી.

જાણી દોરે જગતની મતિ કેમ અણી ?
જાડું રહસ્ય જ હશે કંઈ શુભ ભાવી,
એવું વરી જન પણ કંઈ દે દિશાસા,
જોણી યું એ થઈ શતી દિલની નિરાશ ?

[આવતે વર્ષે શરૂ થતા વિભાગમાં નાટ્યપ્રવર્તિને મધ્યાહ્ન, મંચનમણું હાંપલ્ય, રવાંતગમી લડતમાં કોમલ-પરિજાનું તથા બીજું કામ, અને છેવટે આંત્રી ઇતિહાસ વૈદિયોમાં પ્રવેશ, સુખીના પાત્ર હાવતા આવે છે, તે આવડું આજુ વર્ષે સિલસિલાબંધ રસ જમાવતા રહેશે.]

(ડિસેમ્બર ૧૯૫૧) ૪૨૩

અક્તિયારું છવન નિર્ગળ હંડાશોડું,
વંદાતેભયું. સુમતિયેરક, પુણ્યવેલોડું;
અશુ સમુ સરી પડયું જગ રીત ગયે,
સંવત્સ હેડું નિજને કિનરાત ભાગે,
છાંધી બગો હૃદયને વસતો વિશાલ,
તું ભણ્યું, અંતર યજ્ઞ સુણ કિંચ સાંઘ;
ભણી દવે મારણુ સુદર સ્વપ્નભળ,
બહો અંધો જગ હને કર દ બળળ.

આદર્શ એમ જરા આશારવડ થતાં 'મધરાત' પૂરી થાય છે અને 'પરોડ'નો તોએ હપ્તો રાત થાય છે, એનો પહેલો શ્લોક—

(પરોડનાંતો)

ધીમે ધીમે તિમિરગમની રાત લીલી જતી'ની,
ને હૈયાની મડગાથ શો સાંતે ત્યારે થતી'ની;
ધીમે ધીમે, મારણુકાણુ કંધતી તે ય બાંતી,
ને ત્યાં ફેરી, છવનપથમાં જ્ઞાનની નિષાદ ભગી.

'પરોડ'ના વણનમાં આવે છે—

(વસંત)

છપા અરણુ રાડ ખેડતી આલસામાં,
તારસ વીણીવીણી મરી કમિલપાશમાં
સુષિત જગાવતી મઈ કપ તેલવેલોડું,
છાંધો હડે જનકેરે ભગવાં જ ભાગુ,
ખીણેક ફૂલ જલજિન્દુ થરી પિતોતે,
મેાની સમું અજકડું કરમાં કિલોતે;
જિવાડવા અનિત કાઠારડાં જ ગાયે,
પંચાંગના મધુર સાંતિ ત્યહોં લાપાવ.

એમ જણું આલડું જાય છે; છેવટે—

(ફૂલજી)

દ્વાર ચેતન્યનું ઝખડે ત્યાં દિશા
રજાવરણી થતી રજામખી કો,
દિવ્ય તેજભરે ખાણુ ત્યાંજનકોતે
શુદ્ધ યજ્ઞ આત્મથી નમનકોતે.

એમાં બીજા ત્રણ ફેરો ખજારદરે ઉમેરેલા તે આદર્શ નથી મૂક્યા.
• આ કમેરી જે કંઠાળો આપે દોષ તે કમા આપતો. (આણુ)

રહેશીના એલચીઓના સમાચારો સાથે પર્વમાન-પર્વમાર્ગ આ 'પ્રોટોકોલ' રાજ દ્વારકાંચાર વાંચનાર્થ આવે છે. એને અર્થ શોધ એનો મુખ્ય અર્થ થાય છે 'રાજદ્વારી શિશાયાર પદ્ધતિ તથા તેનું ખાત્ર'. તેનું કામ દેશપરદેશના એલચીઓ સાથેના સંબંધોની શિશાયાર સાચવવાનું છે. આપણા દેશમાં બધા પરદેશી પ્રતિનિધિઓ આપણી વિદેશ-કચેરી સાથે આ ખાત્રા મારતે સંપર્ક સધે છે.

ફરક રાજતંત્રમાં આ ખાત્ર રાખવામાં આવ્યું હોય છે. રાજદ્વારી પ્રતિનિધિઓનું સ્વાગત કરવું, તેમના યોગ્યપદ્ધતિ, નિમણૂક-પત્રો વગેરેની રત્નપ્રાપ્ત કરવા માટેની ગોઠવણી કરવી, તેમની કચેરી માટે અને તેમને રહેવા માટે મકાનો નક્કી કરવા, અને રાજદ્વારી પ્રતિનિધિઓ તરીકેના ગાનમરતબના, તેમના ખાસ અધિકારો તથા મળાપદ્ધતિઓ (ફોર્મ્યુલિટીઝ) આવી પૂર્વક જળવાઈ રહે એ માટે સતત દેખરેખ રાખવી વગેરે કરવે એ ખાત્રાને માથે હોય છે. વળી બધા સત્તાવાર સમાર્થનમાં દેશદેશના રાજદ્વારી પ્રતિનિધિઓના અપવરનો ક્રમ બદલેબદલ જળવાઈ રહે એ માટેના પ્રબંધ પણ એ ખાત્રાએ કરવાનો હોય છે. બીજા ક્રમ નક્કી કરવા માટે તે રાજદ્વારી પ્રતિનિધિએ જે વિષયો પોતાના યોગ્યપદ્ધતિ સત્તાવાર રીતે રત્ન કર્યા હોય તે તારીખને સંદર્ભ લેવામાં આવે છે.

વળી જે ફરજોના વિદેશી પ્રતિનિધિ હોય તે અનુસાર તેના સ્વાગતવિધિમાર્ગ રહે છે. (૧) રાજદ્વારી પ્રતિનિધિઓના ચાર પ્રકારો અથવા ફરજી હોય છે : (૧) એમ્બેસેડર (એલચી); (૨) મિનિસ્ટર પ્લેનિ-પોઈન્ટ અરી એન્ડ એન્ડોવ્સ ઇન્ફ્રા-એમ્બેસેડર (કુલપતિવાર પ્રધાન અને અસાધારણ પ્રતિનિધિ); (૩) મિનિસ્ટર રેસિડેન્ટ (નિવાસી-સચિવ) અને (૪) ચાર્જ દ'આફ્ફેર (અધિકારી). જે રાજદ્વારી પ્રતિનિધિ પહેલાં ત્રણમાંથી કોઈ એક ફરજીનો હોય તે ફરજીના રીતે સ્વાગત, ન્યારે તે પોતાના યોગ્યપદ્ધતિ રત્ન કરે ત્યારે, શિસ્તી મુજબના સર્વ વિધિઓ સહિત રાજ્યનો વડો કરે છે. પણ જો તે ગાત્ર ચાર્જ દ'આફ્ફેરનો ફરજીનો થાય તો પોતાનો યોગ્યપદ્ધતિ તેણે વિદેશપ્રધાન સમક્ષ રત્ન કરવાનો હોય છે, જે વિદેશપ્રધાન દર્શાવનાર તેનું સ્વાગત કરે છે. આ સત્તાવાર સ્વાગત વડે પ્રતિનિધિને સત્તાવાર સ્વીકાર થયા પછી તે પોતાના યોગ્યપદ્ધતિ સર્વોચ્ચ રાત્રે છે.

પ્રત્યેક પ્રતિનિધિને એક સીલકેન્ડ યોગ્યપદ્ધતિ અને તેની એક પુસ્તી નકલ આપવામાં આવે છે. તે પ્રતિનિધિ પોતાના હર્ડરેથલે પહેલાં પછી તુરંતજ તે દેશની વિદેશ-કચેરીને પોતાના આગમનની નજી કરવા માટે પોતાના યોગ્યપદ્ધતિ પુસ્તી નકલ મોકલી આપે છે. આ રીતે તેના આગમનની નજી થયા પછી યોગ્યપદ્ધતિ રત્ન કરવાના વિધિ માટેની તારીખ નક્કી કરવામાં આવે છે. સમાન-પદ્ધતિ: કોઇ ખાસ સંધિ (ટ્રીટી) અથવા કરાર (કન્વેન્શન) કરવાનો હોય તો રથાથી પ્રતિનિધિને તે સંધિની સત્તા આપતો ખાસ અધિકારપત્ર આપાય છે. જે 'પ્રેસ પાવર્ટ'ને નામે યોગ્યપદ્ધતિ છે.

એમ્બેસેડર (એલચીઓ) પોતાના રાજ્યના વડાના અંગત પ્રતિનિધિઓ હોવાય છે અને તેથી સામા રાજ્યના વડા સાથે જલ્દે વાતચાટ કરવાના ખાસ અધિકારો તેમને હોય છે. એલચીઓના નામની આગળ 'ફોર્મ એન્ડેવ્સ-રો' રાખવો જરૂરીય થાય છે અને તેમને જે દેશમાં પોતાની નિમણૂક થઈ હોય તે દેશના વડા સાથે ફરજ (ડિસેન્ગર રૂબા)

દરકોઈ વખતે મુલાકાતની માગણી કરી શકે છે.

'મિનિસ્ટર પ્લેનિ-પોઈન્ટ અરી' અને 'એન્ડ એન્ડોવ્સ ઇન્ફ્રા-એમ્બેસેડર'ના ધારનારા પ્રતિનિધિઓ પોતાના રાજ્યોના અંગત પ્રતિનિધિઓ હોવાના ન હોવાથી સામાના રાજ્યના વડા સાથે જલ્દે વાતચાટ કરવાનો તેમજ જો તે વખતે મુલાકાત માગવાનો તેમને અધિકાર નથી. તેમને શિશાયાર ખાત્ર ન 'એન્ડ એન્ડોવ્સ-રો' હોય છે.

પ્રેસ્ટ 'મિનિસ્ટર રેસિડેન્ટ' તે શિશાયાર ખાત્ર પણ 'એન્ડ એન્ડોવ્સ-રો' હોય છે. એથી તરૂંબત બાદ કરતાં તેમની અને 'મિનિસ્ટર પ્લેનિ-પોઈન્ટ અરી' વચ્ચે ફરક નથી.

ચાર્જ દ'આફ્ફેર (Charge d'Affaires) તે ખાત્ર એક વિદેશચેરી તરફથી બીજા વિદેશચેરી ખાત્રના પ્રતિનિધિ ન હોય છે અને તેમને બીજા રાજદ્વારી પ્રતિનિધિઓ જેવાં સંગાને ભાગવવા નથી.

કોઇ પણ રાજ્ય ખાત્રે પ્રમાણિત કરવામાં આવેલા નુદાનુદા રાજ્યના આપા બધા રાજદ્વારી પ્રતિનિધિઓ મળીને 'ડિપ્લોમેટિક કોર્સ' નામનું મંડળ બને છે. આ મંડળના વડાને 'ડાયરન' હોવામાં આવે છે અને બધામાં ને સૌથી વધારે અનુભવી એલચી, અથવા સૌથી વધારે અનુભવી 'કુલપતિવાર પ્રધાન' હોય તે 'ડાયરન' બને છે. આ ડિપ્લોમેટિક કોર્સ જેને કોઈ કાંધા વડે રથાપિત થયેલું મંડળ નથી, છતાં એ ઘણું મહત્વનું મંડળ છે; કારણ કે તે રાજદ્વારી પ્રતિનિધિઓના ખાસ અધિકારો અને સંગાને સંબંધે દેખરેખ રાખે છે.

ખાસ રાજદ્વારી અધિકારી

રાજદ્વારી પ્રતિનિધિઓ તેમના યોગ્યપદ્ધતિ સંગાને ઉપરન બીજા પણ ફેરફાર ખાસ અધિકારો હોય છે. રાજ્યોના વડાઓની માફ તેમને પણ પવિત્ર (સેક્રેડેટ) હોવામાં આવે છે અને તેમની અંગત સમાગમીના સંબંધમાં તેમને ખાસ સંરક્ષણ આપવામાં આવે છે. ને રાજ્યમાં તેમની નિમણૂક થઈ હોય તે રાજ્યના કોઈ પણ પ્રકારના ફ્રાંકદારી ન્યાયકર્મમાંથી તેમને મુક્ત મળાય છે. આ ખાસ અધિકારો આપવા પાછળ એની અર્થિત માન્યતા રહેલી છે કે તેમને તે રાજ્યની આંતરિક ન્યાયરથા સાથે મુસંમત રીતે વર્તશે. તે તે અન્યથા વર્તે તો તે રાજ્ય એને પાછો ગુલામી લેવા માટે તૈયાર થી શકે અથવા તેને પાછો સ્વેચ્છામાં મોકલી શકે. વળી એક અન્યવાદ એવો પણ કરવામાં આવ્યો છે કે જે રાજદ્વારી પ્રતિનિધિ દ્વિસંક્રમ કરે અથવા પોતે ન્યાય નિર્ણાયક હોય તે રાજ્ય સાથે મારતુ કરે તો એમાં ફરજીની પુનરાવર્તિ થવી અટકાવવા માટે રાજ્ય પ્રતિનિધિને નિષ્ક્રિય કરી શકાય; પરંતુ અમુક મુદત બાદ તે પ્રતિનિધિને સહી સત્તાગત રીતે રવરસ પર્દોપાસના પડે.

વળી રાજદ્વારી પ્રતિનિધિઓ ન્યાય હોય તે રાજ્યના રવરસમાંથી પણ મુક્ત મળાય છે. આ અધિકાર તેમના પદના (રેસિડેન્સ) ને પણ લાગુ પડે છે. એ પરિવારમાં માણ્યોના ચાર પ્રકાર પાંચમાં અન્યથા છે: પદેશ વર્ગમાં ફોર્મ એન્ડેવ્સ, એન્ટરપ્રીઝ અને સેક્રેટરીઓ, સિમેસનનો ચાન્સેલર અને તેના મહત્વનીઓ, તથા કાનૂની સલાહકાર વગેરેના સંગાનેશ થાય છે; બીજા વર્ગમાં તે પ્રતિનિધિના આદેશર શેક્રેટરી, તેના અંગત મોકરો, તેનાં ગાનગાના શિષ્ય તથા વરનેક વગેરેના રાખેશ થાય છે; ત્રીજા વર્ગમાં તેની પત્ની અને બાળકો તેમજ તેના કુટુંબમાં અને તેના (અનુબંધ વગર)

આ નીચે આરતે પરદેશીમાં થોડાંએક તથા પરદેશીના બારણમાં રહેલા એવા, જુદાજુદા પ્રકારના શાળાની પ્રતિનિધિઓની યાદી આપી છે. તેમાં એલ્યુમિના વગેરે પ્રકાર દેડેકના નામ સામે આપ્યા છે. નચ્ચે ધાર્મિક બીજામાં દેશનું નામ છે; અને તેને ડાબે પછળે તે દેશગાંના આપણા એલ્યુમિનું નામ, તથા જમણે પડખે આપણે ત્યાંના તેના એલ્યુમિનું નામ આપેલાં છે.

વિદેશીમાં બારતના પ્રતિનિધિઓ

શ્રી વી. કે. કૃષ્ણમેનન (દાર્જિલિંગ)
 શ્રી થોડનસિંહ મહેતા (દાર્જિલિંગ)
 શ્રી આર. આર. સંકેતેના (દાર્જિલિંગ)
 શ્રી કે. પી. કે. મેનન (દાર્જિલિંગ)
 કુમાર શ્રી દુર્ગા પસંદજી (દાર્જિલિંગ)
 સરદાર કે. એમ. પાનીકર (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 ડૉ. સર્વેપલ્લી રાધાકૃષ્ણન (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી બી. કે. કપૂર (રાન્ડેલ)
 શ્રી ચન્દ્રેશ્વરપ્રસાદ નારાયણસિંહ (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 ડૉ. એમ. એ. રૂઢક (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 વિચ કમાન્ડર કે.એલ. (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી સી. એસ. જી (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી બિનયદેશ્વર સોન (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 વિચ કમાન્ડર સરદાર એચ. એસ. શક્તિ (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી પી. એ. મેનન (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી એ. એ. શાહ (રાન્ડેલ)
 શ્રી અમલત દયાળ (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી આર. ગોવર્ધન (રાન્ડેલ)
 શ્રી બી. આર. સોન (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી બી. આર. સોન (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી બી. સોન, ગણેશ (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી ગદગદ સુબુક્ (રાન્ડેલ)
 શ્રી સોન, રાધવન (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી બી. આર. સોન (મિનિસ્ટર)
 શ્રી અમલત દયાળ (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી એમ. એ. દેસાઈ (મિનિસ્ટર)
 શ્રી એમ. એ. દેસાઈ (મિનિસ્ટર)
 શ્રી એમ. એ. દેસાઈ (મિનિસ્ટર)
 વિચ કમાન્ડર સરદાર એચ. એસ. મલિક (મિનિસ્ટર)
 શ્રી એમ. એ. દેસાઈ (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી એન. રાધવન (મિનિસ્ટર)
 શ્રી એન. રાધવન ( )
 શ્રી આર. ઇ. રાજગોપાલ (રાન્ડેલ)
 સરદાર સંતસિંહ (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી કેવલસિંહ ( )
 શ્રી બી. આર. સોન (મિનિસ્ટર)
 મેનર જનરલ પ્રેમ કૃષ્ણ (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 શ્રી પી. એ. મેનન (મિનિસ્ટર)
 શ્રી કે. કે. વિપુલ (હિંદ આંધ્ર મિશન)

બારતમાં વિદેશીના પ્રતિનિધિઓ

પ્રિટન
 પારિસવાન
 હેનડા
 લંકા (મિસોન)
 આસ્ટ્રેલિયા
 ચીન
 રશિયા
 યજન
 નેપાળ
 બ્રહ્મદેશ
 અફઘાનિસ્તાન
 તુર્કી
 સંયુક્ત રાષ્ટ્ર (અમેરિકા)
 ફ્રાન્સ
 બેલ્જિયમ
 બ્રાજિલ
 વિન્ડેશિયા
 એફેસ્ટ્રોનાકિયા
 હટકો
 મિકો (ઇન્ડિયા)
 યુગોસ્લાવિયા
 નેધરલેન્ડ્સ
 ઇરાક
 આફ્રિકા
 ઓરિયા
 પાકિસ્તાન
 ટેન્કા
 ફિલિપ્સ
 નાવે
 સ્પેન
 સ્વિટ્ઝરલેન્ડ
 બેલ્જિયન
 આર્જેન્ટાઇના
 ચિલી
 ઇથિયોપિયા
 પેર્ટુગલ
 હોર્ડેન
 પાકિસ્તાન
 લાંડાન્ડ
 બાપાન

સેક્ટરન્ટ જનરલ સર આર્કિબાલ્ડ નર્થ (દાર્જિલિંગ)
 આનબહાદુર મહાદાઇ ઇમાર્દિન (દાર્જિલિંગ)
 મિ. વારિસિક ફ્રીડરિક વિષમન (દાર્જિલિંગ)
 શ્રી સી. કુમારચંદ્રા (દાર્જિલિંગ)
 શ્રી એચ. આર. થોડન (દાર્જિલિંગ)
 જનરલ યુએન સુન્ડરીન (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મૉ. ફ્રીડરિક વાસીલિયે નેવિકોવ
 મૉ. મુલા તોરી ઇન્ડોનીયારી (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મૉ. જી. વિશ્વ સમશેર નંગબહાદુર રાણા ( )
 મહા શાય સિયુ ઇ કયીન (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 સરદાર ડૉ. નજીબુલ્લાખાન (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મૉ. આલી હુસેઈન (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મિ. ચેરર બેલ્ક (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મૉ. આર્કિબાલ્ડ (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મૉ. રીફિન હેક્ટર (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 સિનૉર કે.એન. કે મેશા કાંશી (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 ડૉ. મુરારી (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મૉ. શ્રી. પોતી (રાન્ડેલ)
 સિનૉર સિડની પ્રીત વિશ્વેશ્વરી (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મિ. ઇમાર્દિન કામિલ બે (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મૉ. મિ. વિશ્વ (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મૉ. મિ. એમ. એલ. વિન્ડેશિયન (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 જનરલ મહમ્મદ સલીમ અલ્-ખાલી (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 ડૉ. હર્ડે એમ. એન્ડેરી (રાન્ડેલ)
 ડૉ. નજીબ અર્બાસી (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મિ. લુઆય ફીનીટ અકસન (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મૉ. હેલ્ડેરી એલિસ વિલ્હોલ્મફ્રેન્ડગન (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મૉ. લુથો નાલ્લાને (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મૉ. એન્સ સિરે (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 ડૉ. મુબાર બર્જિસ (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 ડૉ. આર્મિન ડેનિસ (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 મૉ. ઇન્ડોનિયન (સિયો ઇન્ડોનિયન)
 ડૉ. ફ્રાન્સ. રાન્સિયે વાર્કાલીઆ (એંગ્લો-ઇન્ડિયન)
 ડૉ. જુબાન મરીન (રાન્ડેલ)
 અતો ઇન્ડોનિયન અબ્દાલ (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)
 ડૉ. વાર્કાલી. મારીન (મિનિસ્ટર)
 મૉ. ફરહાન બે અબ મુબલકાન (એન્ગ્લો-ઇન્ડિયન)

ਪਾਣੀ ਤੇ ਚਾਢ ਪਛੋਂ

ਅੰਕ 34 ਮੈ।

મામર ૧૯૯૩

[illegible]

‘આપણા દેવો પૈસી રૂઢ સંધારનો દેવ છે અને હતા સુખર છે, શિવ છે, ગંગા છે; ગ્રામ ને ક્ષાનો તે આદ્ય ગુરુ છે.

કદની બારના વૈદિક અગ્નિપૂજારાંત્રી
વિદ્યાસપાત્ર છે. અગ્નિનું રૂપ ગંધ છે. તે
માણસને અને કીટો કે પાકારક છે. તેનું આજ
વાણી આપે છે તેનું ધર્મ અન્નમાત્રી આપે છે,
શકેથી તેનું વસણ કરે છે. પરંતુ એ અગ્નિ
કલાંકના પશુ સહાર વિના પ્રગટ થઈ શકે
તો નથી. ધર્મના અગ્નિ કર્મને દેખે તે તેને મરે
પાકાને કે કાંઈક સાંતો નાશ થવા દેવા પડે.

એ રીતે એ મંમત સ્વરૂપને પ્રગટ કરવાને
માટે પણ સંદારની, વિનાશની જરૂર છે.
ક્રાન્તિનું પણ એવું છે.

ધણા માણસો કાન્તિથી રહે છે. કાન્તિમાં
સંહાર થાય છે એ જાહેર, પરંતુ કોઈ પણ નરુ
જેમણે કેવળ ધરવાને કંઈ નરુનો સંહાર
તો થવા દેના પડે. વિના સવિના સર્જન નથી.

દરેક ગણી અવરણ કરતાં નહીં જાણે
 જુદે જ. અણસરે પડે તારણે જુદીરીતે
 મોઠાનાં હોય તો બધાંની જે કલતારી એકતાર
 અણવરણ કરતી જ પડે. તરીકે જાત પ્રમાણે
 ધરખાનું હોય તો નહીં ધર પાની નાખું પડે
 ને થોડા દિવસ ધર વિનાના થઈ રહેતું પડે.

આપણા સમાજમાં કિયું થયું છે અને
મોટું કંઈ કાનિષ્ઠી જ નહીં છે. સમાજ
સડી ગયો છે. બાળક જન્મે છે ત્યાંથી જ
જીવંતમાં શરૂ થાય છે તે મૂળા પછી ખલ
કાપાય રહે છે. જો સર્વનો મરે તે કોઈ નાશ
થશે. ભગવાન, જે નાશ કરવાને મોટું જ બળ
કરેલા પોતે કોઈ જ આપણો વધ છે.'

ॐ! ज्ञानमा मुपययस्वितरीरिणापेक्षा,
आहं संशुतिना भवान् संस्थान-स्थापकमुते
अमराय ऋषिनुं दर्शय तो अहो वतारवा
नेतुं ह. ये क्षेत्रगांथी प्रवृत्त वारचष्ठी :

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગો. સદેશો. આજી વરસો
 ધર્મનરતનનું અંતર આજી રત્નો. ૬૪ વરસ
 મુકુટમદ્ધન ધરમનરનો બીજાન્યદ્ તુરંગનાવ-
 થી દિન સુધી કદય પાગથા છે. એજ રીતે
 આર્થસંકલિતાગે બાધારીએકમત્રાંકે પાન-
 નરિયા પદેશીને હાયમમાંનિધય કે બિચિત્રક-
 ની દાગીએક સાલ સમુદ્રો ને એકલ પવેતે
 નીકળેને સંકલિતિની પ્રતિષ્ઠા મારે ધરયા છે.
 તથા ન્યાતુર ક્યોને જીવન-કમલપ પામું છે.

નેદ ને પુરાણ પ્રાપ્ત થયો ત્યારે આ એક
 સંસ્કૃતિના પરિવારનાં ગુરુ આચર્યે તત્ત્વ
 આધારિતની પ્રજાને ને પાનપ્રતી સંસ્કૃતિના
 પદોનું દર્શનમાં વહેવાથી, ત્યાંથી કે
 દરિયાપારનાં દિશોમાં પણ આંધોનાં ધમ્મે
 સરળિતે ને સળ્લોનાં માણસે સાધ્યાં, ને તે જ
 એક પશુ સ્વાદીયર, કાચાને જ સંસ્કૃતિના
 બીજને રાષ્ટ્રનાં ભવાદોને તે માત્ર આધોનાં
 નહોતી, પણ મનુષ્યવતિઓને સુધે સાધાનાં

એવી અવનમાવનામાંથી રચાયેલી.

जंगलांत विद्यार्थी वाराचुलीपासून येथे
सवरे कोक कुंभारणी—कसबापाठी तेल्ह-
दणी आतावाला येथे गावलां देवद
दणी, येथें आतावाला देणू ये गावणी
काष्ठने भाज लागी नळि, येथेच बोसोये तेने
‘कुंभारणी’ के ‘कसबा’ कसी, ये वेशा तेने
त्यान दशि के ये गाविक लुडवाणी पदोये सं-
दयाचक अने हीच प्रहादोये प्रयाचक अथवा
नरमुनि थावा सत्यनये धरोी येथुं नाग
आनंदाचक शुद्ध आचरणे (भद्रादी विद्वान
श्रीनिवास आचार्यच हथे के ते ई. स.जा
कावाला येथें अथवा होवा केतेथे)

કેઈ જગિયરને રાજ્યના સંતાન હોય
હોમ તેમ કોમનાં બિં જણ મહિયન પદ
અને રાજ્યનાં ગીરવ અને પ્રતાપની વધ
દેખાળી તરવરની કોમને આપના નેટકાં
સાહસિક ને વિરાજ દિશવાળો હોને કોઈકો
સુરખ ને અદ્વૃષ્ટ કોમની કોઈનું કોઈ
હતી અને તેથી એ મેગજી આચાર્યશ્રીની
આગળ વળી નિષ્ઠ અને વફાદ મેળવી,
પિતૃ દેશની એ સમયની અદ્વૃષ્ટ રાજી
રાજ્યની ચોખ્ખાઈનાં ખાલિય કહ્યું
અને હતાં ગોમનાં યોગદાનને કહ્યું હું
નહોતી, એક ગોમ કહ્યું તે મેગજી દિશવો
સાદ સમયની, અને દિશવની દિશાદિશા
કોમનાં તમા તેની એ પદ આગેનાં બધે-બધે
જાં બધાં જાં બધે બધે થયા.

पक्ष को तो दख को सहायता दक्षिण-
 आषा प्रदेश गीत पनोरी नीदरदेश मने
 आमुरीरी नरेशक इनो, पक्ष आशरत ता
 मोठा शिखरंयों जगतावा अयोध्या नदी
 नीदरता इला; जगतावा कोना हजिरी मारी
 जगतावा जगतावा जगतावा, आशरत: आशरत
 तो आशरत धरता, नासिक आशरत जगतावा
 आशरत आशरत यथाध्या, जगतावा हंदाशरत यथा
 यथा, जगतावा प्रस (जगतावा) पारी जगतावा
 नाशरत गहाल आशरत आशरत, को जगतावा
 दक्ष पक्ष दक्षिण पक्ष "तरी को जगतावा के.

આથી આગળ વધી અમરેશ આગળ દ્રો
વીડ દેશ ફરી વળ્યા,—સર કરો કહીએ તે
ચાલે. તેમજ નંમણે કપાળી નાખ્યાં, અ

રામપુરદેશને પદ્મ પ્રવાહ વનનાંની સામેલાયે
ઠરઠર રામકુંવરીએ પણ પાસણનાઈને 'અગરત્ય-
ગાવ'નું પંરાયણ સમર્પક કરવા બતા હતા.

આખો દક્ષિણ પૂર્વી જળને અગરત્યની વનપર દૂર
સમુદ્રકિણે તરફ દેડી,
સામેહિરી મહાસાગરના
ધુધવતા મેળ બિજળતા
હતાં. પણ નાના કુંવામાં
નન્ય પામેલો એ મહાન

પરથી બાણ્ય છે કે નહીં એ અગરત્ય નિઃ-
સું છેલ્લું યાજ્ઞ હતો. ત્યાંની સંત્યાનરમા પના
માટે ઠેક કલિંગ દેશથી એમણે દેવતાં કુટુંબો
અને રામકુંવારોને બનાવે તેડાવેલાં.

બનાવી બાપામાં એમણે મહાભારતનું
વાપાન્ટર પણ કરાવેલું છે. ભવામાં તે 'ભગ-
વાન વલયે'નું વપરાત 'રાવપુત્ર' કે 'મહારક-
મુકે'ના નામથી પણ યુદ્ધ્ય છે.

બનાથી અગરત્ય કહી પાઠા ફર્મા નથી.
આપણે ત્યાં 'અગરત્યના વાવક' એ
કહેવત ચાલુ થઈ છે એ પણ એનો
પુરાવો છે. એ તો હિંદમાંથી નીકળ્યા
તો નીકળ્યા. જ્યાં ગયા ત્યાં જસ કરતા
ગયા, વસાવેલો મૂકતા ગયા. સંસ્કૃતિનો
દેશ પતા ગયા ને સંસ્કૃતિ તથા ધર્મના
પ્રચારાર્થે સિંધગંઢજ મૂજી તથા નનું
જનું કરી આગળવધતા ગયા. સંસ્કૃતિ
પ્રચારનું બાપણ ધર્મશાસ્ત્રે ગાથે લખ
નીકળનારને તો દેવદેશપાળ કૃત્વાનું
રચન પણ ક્યાથી દેશના કોમને તો
જ્યાં યાજ્ઞનિષાથ તેજોમને 'રવદેશ'.

દક્ષિણમાં અગરત્ય બુનિની અનેક
મુર્તિઓ ગણે છે. એ સંધળી જુદીજુદી
બતાતી છે, ત્યાંથીના મુખ્ય લક્ષણો
તો એક સરખાં જ છે: બેઠા બાંધાનો પાદ,
પહેલું યુદ્ધ, પોદી કુંડ, વિશાળ વસ્ત્રરથળ
કપર યોગપદ્મી, ફેંદી દંડ, લાંબી દાંડી, એક
હાથમાં કમંદલુ ને બીજામાં વિરખો, માથે
જરા બાળને બાળુબંધ ને પાછળ વિશૂળ.
આખા રવરૂપની ને જુદાં બળમળાના નેથી
રાન્ટ, સોમ્ય, મંબાને રિપત ક્યાનની
મુખમુદાઓનાથી એ મુર્તિઓનું દર્શન કરતાં
સહેને દાંડિલાસનું અગર વાક્ય યાદ આપી
બધ છે: 'નિર્વાત નિર્કપ્પ હંવ પ્રતીપમ્'
(સીપકના નેથી વિશ્વર અને રાન્ટ.) યોગ-
ની આ મહાન, વિમિતિની મુર્તિમાંથી બન્ને
બાણ્યધરોનો પ્રાણ નીતરતો લાગે છે.

આર્ય જૈનિક સુર અગરત્યનો પ્રવાસ

કુરોનો નાશ કર્યો, પ્રદેશને બેની અને વસ-
વાટને યોગ્ય કરી રાજ્યો રચાયાં, અને ને
રાજ્યો તથા લોકો સંસ્કૃતિને રંગે રંગાયા
હસ્યુક હતાં તેમને આર્ય ધર્મની દીક્ષા દીધી.
પરંતુ એ સંસ્કૃત્યનરથાપક જાણેલીવરી
પ્રવ્રતિઓની સીમા જોડે જ નથી આવી
રહેતી. એના હલાથેથી આત્મ્યાદિ પ્રત્યર્માં
સૌનર્ધનમાં બીજા પણ નાખ્યાં. એવે સુદર
મુર્તિઓ પડાવી, સિંધપુત્ર ગંદિરા બંધાવ્યાં
અને સિંધપ્રતિષ્ઠા કરાવી. એમણે દક્ષિણ-
વાસીઓમાં વેદકશાસ્ત્રનો પ્રચાર કર્યો, ક્રા-
વીડમાં તાગિયું મૂળાક્ષરોના મરોડ મેસાડી
અપેશ અને એ ભાષાનું નવું વ્યાકરણ રચ્યું.
પછી એમણે દીર્ઘદંષ્ટિથી નેનું કે આર્ય
સંસ્કૃતિને રચાથી રૂપ આપકું કોણ તો આ
સંસ્કૃતિનો ચિરકાળ સુધી જળવાઈ રહે એની
વંશપરંપરા રચવાની એકલે આ દષ્ટિએ પોતે

આત્મ્યાસમુદ્દની
એ સંધળી મેળ
માણ્યો પીરા
સમર્થ હતા.

એણે જળદેશને વસ કરી સમુદ્રોની મોટી
કુરો બેડીને 'ગીત સાગર'નું પદ પાસકું કર્યું.
દક્ષિણદેશને મુલે કિનારેથી લેખડી, અગરત્ય
સાગરપારના કમ્બુદેસ (હાલના કંબોજ-
દિશા કે કમ્બુજ)માં બેઠાં. ત્યાં આવે ધર્મ-
નો પ્રચાર કરી ત્યાંના મહિસિંહ કુટુંબની
ચરોમતી નામે રાજકન્યાને પરણી. તેના-
થી એમને નરેન્દ્રવર્મા નામે પુત્ર થયો.

અર્ધથી આગળ થી એમણે જાહિલુ દિપ
(ભાનિયો), કુસાદિપ, વરાહદિપ, સોમ્યદિપ,
મલય દિપ (મલાયા) ને થપ દિપ (બર્મા)
સુધી આર્ય સંસ્કૃતિનો વિજયસ્વરૂપ ફેરકાવ્યો.
આત્મર સુધી મળી આવેલાં પ્રમાણે
-પ્રોટોકોલ (અનુસંધાન પ. ૧૨૨થી આલે)

આશ્રય હેઠળ રહેતાં તટજનાં સત્તાંઓનો સમાવેશ થાય છે; અને
યોગ્ય વર્ગમાં, જેમને 'કુરીબર્સ' (સંદેશવાહક) કહેવામાં આવે છે
તેમનો સમાવેશ થાય છે. પરબપવાદારની ગુપ્તતા અને સુરક્ષા અટિ
પણાંજસં વિરોધનોમાં આ કુરીબર્સ રાખવામાં આવે છે.

આ રાજદ્વારી પ્રતિનિધિઓ કંપરાંત કેટલાક 'કોન્સલ્સ'ની
પણ નિમણૂક કરવામાં આવે છે. તે પોતાના રાજ્યના એકાન્ત
તરીકે—મુખ્યત્વે તેના વ્યાપાર અને વહાણવટાના દિવાલે કામ કરે
છે. તેઓ રાજદ્વારી પ્રતિનિધિઓ ગણાતા નથી તેમ તેમના ખાસ
અધિકારો પણ મેળવતા નથી. તેમના અધિકારો જુદા નહીં થાય છે.
'કોન્સલ્સ'ની નિમણૂક તેમની સરકારના 'કમિશનર' નામના
એક ખત વડે થાય છે અને તેમના બે પ્રકાર છે: (૧) બેચરસાથી

કોન્સલો અને (૨) મનાદ્વાર (આનરરી) કોન્સલો. બેચરસાથી કોન્સ-
લોનો દરજ્જો મનાદ્વાર કોન્સલો કરતાં ઉચ્ચતર ગણાય છે અને તેઓ
વધારે જાહેરકારો હોય છે. આન્ટરરેશીયલ કાયદા હેઠળ કોન્સલોના
એજરસીયુઝ અટ્ટ અને તેમના નિવાસસ્થાનના રક્ષણ અટ્ટ ખાતે
બેચરસા કરવામાં આવે છે અને પોતાની ફરજ દરમિયાન કરેલાં
કૃત્યોના સંબંધમાં ફોર્મહારી અને રિવાની અદાલતના અધિકારસ્થેવ-
માંથી તેમને પણ માફત ગણવામાં આવે છે.

રાજદ્વારી પ્રતિનિધિઓમાં સન્માનો, તેમને માટેના સિંધા-
ચારો, તેમના ખાસ અધિકારો, તેમની અજાધતાઓ વગેરે સહિતનું
આ આખું તત્ત્વ આન્ટરરેશીયલ કાયદેપદ્ધતિ ને શિરસાંડીએ આવધાર
રચાયું છે અને એ બધાં થકી મળીને 'પ્રોટોકોલ'નું તંત્ર બને છે.
(ડિસેમ્બર ૧૯૫૮) ૪૨૭

આદ્ય કવિ

ઈ શિવે હરે તો બલે હરે, તારા પત્ર ધરતી પર રાખરે છ.
પેર ધ્યા વડલાની છાઈ,
ધરતી પર ભીતરે વડવાઈ,
વનવંદોળે ઘેરોં તોય એનાં બોમાં અડીખમ ધામ રે છ.
પરતીને રસ અખુટભાઈ,
માદીને માનવ તું બાઈ,
માદી રમશે મોં ફેરવ આ, પાટ ઈ અરખા આપ રે છ.

—નંદકુમાર પાંડક

રવ. ન્યાયમૂર્તિ હરિલાલ નેકિસનદાસ ઠણીયા

અંચેએ પાસેથી રાજસત્તાનાં સુત્રો દિતી પ્રલના હાથમાં આંખોં ત્યારે સમગ્રત દિવના ન્યાયખાતાના ચરિત્ર ન્યાયમૂર્તિ તરીકેનું અપાળદારીજનું સ્થાન એક ગુજરાતીને મળ્યુંં એ આપણે માટે ગૌરવની વાત છે. સ્વતંત્ર દિવની મુખીમ કેદેલા એ ચરિત્ર ન્યાયમૂર્તિ સર હરિલાલ નેકિસનદાસ ઠણીયાનું ગૃહ ફક્ત નવેગળરે નવી દિલ્હીમાં છુટવાપાતથી અરસાન થયુંં.

આજથી એકસઠ વરસ પહેલાં, ઈ. ૧૮૯૦ની ત્રીજી નવેગળરે, સુરતના એક સંરદારી ધર્મનિષ્ઠ ને નિરાસંપત્ર કુટુંબમાં એમને જન્મ થયેલો. થાય, વેદાંત આદિ દર્શનશાસ્ત્રોના અભ્યાસી એમના પિતા નેકિસનદાસ નેહાલાલ ઠણીયા ભાવનગરની સાગળદાસ કોચેજ મા ૨૦ વર્ષ મુખી સંરદારના પ્રાધ્યાપકપદે રતી થોડો સમય તેના આચાર્ય પણ થયા હતા. ગુજરાતના વિદ્યાન્યાસંગી મધ્યમ વર્ગમાં ધર્મનિષ્ઠ અને ભક્તિસંરદાર પ્રસારનાર મેધા-સાધક અધિકારી વગેરેના આચાર્ય શ્રીમન્નુસિદ્ધાચાર્યજીના તે અગ્રણી શિષ્ય હતા; અને એ જ સંરદારના પાયાએલા રવ. હરિલાલ પણ નૂતન યુગના સંપર્કમાં આવીને આવા અમરણી પદે પહોંચ્યા હતા, ધર્મજ્યોતિષિવ રહ્યા હતા.

ભાવનગરમાં થયેલો એમનો અભ્યાસ નેરથો તેજસ્વી તેટલા જ રૂનિસ-ફિરેટ આદિ રમતગમતોમાં પણ એ પારંગત બેસાડી હતા. યૌન્યભેદ થઇને મુંબાઈ યુનિવર્સિટીની બંને કોલેજોએ. ખીમાં પ્રથમ આવી તે ઍરુરકોલેજની કો સમયની ઘણી અધરી પરીક્ષામાં પણ પાસ થયા, ને જેમાં ૧૯૧૧-૧૨માં પાસ થનાર કો એકલા જ હતા.

૧૯૧૧માં મુંબાઈ હાઈકોર્ટમાં બિ.એલ.ના હાથ નીચે વજીલાત સારૂ કરી તે એ ધંધામાં ઝગડી બેઠ્યા અને માત્ર ૩૦ વર્ષની વયે ૧૯૧૭માં ન્યાયાધીશ પદે ગયા. વરએ મુંબાઈ હાઈકોર્ટના જુદા જુદા જજોના સહયોગે ૧૯૨૨-૨૩માં તે મુંબાઈ હાઈકોર્ટના ન્યાયાધીશ થયા ન્યાયાધીશ તનુ-રેત્તાર થયીને તે ભારતના સર્વોચ્ચ ન્યાયાધીશ થયા.

રવ. દેશબંધુ મુખતા

આશરે ઈ. ૧૯૧૭-૧૮માં દિલ્હીની સેન્ટ રીડીન્સ કોલેજમાં ભણવા આવેલા એ સામાન્ય વિદ્યાર્થીએ ૩૩વર્ષમાં પોતાના પરિચય, મધુર સ્વભાવ, સેવીતરપરતા, દેશભક્તિની પ્રમશ અને આપમેળાગથી કો શહેરમાં એટલું આદરપાત્ર સ્થાન મેળવ્યુંં કે રવ. ડૉ. અનસારી ને શ્રી અસફઅલી પછી દિલ્હીના એ અગ્રણી નેતા મનાતા; ને ગઈ ૨૨મી નવેગળરે કલકત્તા નજીક નાસ પામેલા વિમાનમાં થયેલા એમના અવસાનથી દિલ્હી અનાન જેવું જાન્યુંં છે.

દિલ્હીના રથાનિક નેતા હપરાંત હતરના અગ્રણી ધરદાર અને અખિત દિવંત્રી પરિ-પદના પ્રમુખ એ લાક્ષી દેશબંધુ મુખતાને જન્મ ૧૯૦૧ની ૧૪મી બૂને થયેલો. ૧૯૨૦માં અસહકારની ચળવળ સારૂ થતાં જ દિલ્હી છોડી એ કોમાં નેહાલા અને ૧૯૨૨માં તો દિલ્હી ખાનત કોચેજ કમિટીના પ્રચારકંગી થયા. બસ, ત્યારથી કામગીરી લીધી તે લીધી. સામાન્ય ૪૨૮ (ડિસેમ્બર ૧૯૧૧)

[માસમાસનાં ૫મી બૂ]

કાદમ્બ

વવવિત્તુ લગનાં ત્રિયમાનવાનામ્
વાદમ્બસંસર્ગવતીત્ત વંકિત :

સીતાને છોડાવી રામ અધીયા બાળી આપ
શયાન કરતા હતા. મોંઘેમાં પ્રયાગ જાણ્યુંં.
ત્યાં ભાગીરથી અને કાલિન્દીને સંગમ નેજ
રામના હૃદયનુંં મનિવ મોલી બેઠ્યુંં કે,
પદયાનવવાજ્ઞાં વિમાતિ ગંગા |

મિત્રપ્રવાહા યમુનાતરંગે :

‘દે કમ્યાણિ, ને ! યમુનાના રયામ તરંગે
કબિત પ્રવાહવાળા મેળા જેવી શોકે છે |

બલે કાદમ્બના દેસાં રામદેસરખેન !’

નેને નેરથે કવિકુતુબ કાલિદાસે શ્લુ-
વંશમાં આ પંક્તિએ લખી એ રયામતનું
કાદમ્બ અને ચેતરંગી રાજદંડને નદીકિનારે
એકાં નિચરતાં નેવાં એ પદમ રમણીય
દરય છે. કાદમ્બ આપણા પરિચિત ભત્રાનુંં
પૂર્વ જ અગ્રણ. શિયાળામાં તે ઉક સાહબી-
રિયા અને ગમ્મ કોચિયા તરફથી આપણે
ત્યાં જીતરી આવે છે. દેખાવે તે ભત્રા જેવુંં
જ. સારીરે દેહોડે કમળ જાણ્યુંં, રંધ મેલા છીંકણી
માણું, ગરદન અને પીઠ ધૂળિયા બદામી;
હૃદયથી છાતી ને પેટ ફિલ્કાં બદામી; બાજીને
નીચેનો ભાગ સફેદ; આંખો છીંકણી રંગે; આંધ
એ પગ કુચિયત પીનારા પદાંતી, કમિત
મજલ નેવડે રોડનુંં આઘાં ફિલ્કાં, જુલોળી
લાલ. કોચિયામાં સાહબીરિયા, તુરેતાન,
ધરાન વગેરે એનાં યાન. અગાધારનાં આસ-
પાસ નેહાનુવાલ, અસલામી, સાળાતીરેક
વગેરે રથયે એ નેવામાં એ છે. નદી કે
વિશાળ જલાસાયતું વારસી. અત્યંત સાવધાન
પેખી. ચપળ પણ એવુંં જ. આખા દિવસ
નદીકિનારે રેતામાં રહે ને રાત પડયે જોતરીમાં
ચરવા નય. કેવળ વનરપણે એનો આદાર.
કમળનાં બિસતંત. લીસા ચણા, ધડ, રાંધર
વગેરે ખુલખાપ. આસ પીરી, જથકતી, ગ્રોર-
વાળી. જો ત્યારે > આકારમાં. વસંતજનત
મેટે પાણી નય છે. (‘વનસર’)

રવ. વાસા દેસાઈનું ચુપ્તા

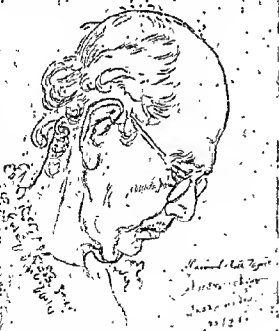
સમયમાં તે ડૉક્ટર કચેરીના મેન્ડે-અમુક કે એના કોઈ મોટા હોદ્દા પર જાણનાર નહિ. પણ જેની લડતની ઠાકણ પડે કે મોખરે આવીને ખડા ચર્ચા નય. દિલ્હીની બધી જાણી સંચાલન એમણે જ કરેલું અને એ વખતે પ્રમુખ, મંત્રી વગેરે સૌ એમનું જ કહી કરતા. ૧૯૩૦, ૩૨, ૪૦ અને ૪૨ની બધી જ લડતોમાં બધું મળીને છ વરસ કુપરાંત તે એમણે

જેવળમાં ગાળ્યા હતા. પંજાબ ધારાસભાના એ ૧૯૩૭થી ૪૬ સુધી સભ્ય રહેલા અને સ્વાતંત્ર્ય પછીની પાકિસ્તાનના પણ સભ્ય હતા.

ઉપર પ્રતિભા અમણી ઉર્ફે દૈનિક 'તેજ' ના તે જૈનનિય દિરેક્ટર અને પ્રેસ ફ્રંટ એવ ઇન્ડિયાના દિરેક્ટર પણ હતા. અખિલ હિંદ તંત્રી-પરિષદના પ્રમુખરથાનીથી એમણે ફરેલી કાયમી રી કુપરાંત અખબારી કાયદા સાથે જે નેહલા ઉપરિથી એવી એમનું નામ હમણાં વિશેષ નબળું થયું હતું, અને એ પરિપત્તી કાયમીરીને એને નામપુરથી કલકત્તા જતાં વિભાગી હોનારતામાં એમનું અક્ષય અવસાન થયું.

રવ. અવનીન્દ્રનાથ ટાગોર

ભારતીય કલાકરની પરદેશી કળાના આકર્ષણથી રૂંધાઈને પડી હતી અને એનો એટલો ગમેા હતો ત્યારે, આનંથી ચારેક કાયકા

રવ. અવનીન્દ્રનાથ ટાગોરના હસ્તાક્ષરવાળો શ્રી રાવળે કરેલો રૂકેચ

પર, એ ઉપેક્ષિત હરેગીનું સાચું તુર પારખી, એને સત્કારી, એને સૌત ફરી વહેતો કરવા માટે બચીરય પ્રયત્ન કરનાર, અને આનંની ભારતીય કલાના આદ્ય પ્રજ્વિતા ડો. અવનીન્દ્રનાથ ટાગોરનું આ પગી દિસેમગરે રાત્રે દસ વાગે કલકત્તામાં ૮૧ વર્ષની વયે અવસાન થયું. દેશપરદેશમાં હિંદી કલાનો 'ધન્ય' ફરકાવનાર એ અવનીન્દ્રનાથ રવ. કવિવર રવીન્દ્રનાથના ભત્રીજા થતા હતા, અને પ્રતિભાસાગી ચિત્રકાર હોવા કુપરાંત લાક્ષણિક સૌમીના લેખક તે અનિનયપદ્ધત પણ હતા.

આધુનિક કલાના એ આગ્રમોની કવિને પશ્ચિમી કલાથી એવન-એસા કાવ્યમાં ભારતીય પરંપરાની સાચી વરખ કરાવવામાં વિદેશ અને પરિશ્રમ બંને લેવામાં પડેલાં. યુગમાં તે તેજો પણ પશ્ચિમી દબે જ ચિત્રો કરતા. ભારતીય સંસ્કારના સાચા પરબંધા અને એવા જ એક કવિ સમ અંધેજ, કલકત્તા કલાશાળાના આચાર્ય થી ડ. બી. હૈન્ડલના સમાગમમાં આવતાં તેમણે ૪૫ વર્ષની વયે એ પરદેશી અંધેજો કુમારી દઈ સાલુબુગિના છળું કલામંદિરના ઉદ્ઘાટ કર્યો, અને હિંદી કલા વરંપરાના તાર પર મેંડાએની નવી ચિત્રપ્રણાલી શરૂ કરી. શ્રી નંદલાલ વસુ જેવા આનંના આરંભ ભારતીય કલાકારથી માંડીને લગભગ ૨૦૦૦થી વધુ પુલરીએને એમની એ શિષ્ય અને પ્રશિષ્ય પરંપરામાં એ કલામંદિરની નીકા મળી ધૂધી હતી.

એમણે બંગાળીમાં આત્મકથામાં ત્રણ પુનઃકો કાવ્યમાં છે. એમની પ્રતિભાસાગી બધીની ચિત્રસામગ્રી તથા અનન્ય ફોટોગ્રાફો સાથે એ આત્મકથા આપવાની 'હમાર'ની તેવારીઓ કપારની ચાહ છે.

હેલિયમ જેટલેજ બહુલાયમ

આનંથી ૧૭૫ વરસ ૫૨ અમેરિકાએ સ્વાતંત્ર્ય મેળવ્યું ત્યારે ત્યાં એ ખરીતા લખાએકા એક છે. ૧૭૭૬માં લખાએકું 'સ્વાતંત્ર્યનું નહેર-નાયું' (ડેક્લેરેશન ઓફ ઇન્ડિપેન્ડન્સ), અને બીજું ૧૭૮૭ની સીધી જુલાઈએ લખાએકું 'બંધારણ.'

પ્રણીતિની કાળજીના જેવી માતળી સામગ્રીના બનેલા પાશ્વેરોન્ના મનુષ્ય પદ પર લખાએકા હોવા છતાં એ બંને કીમતી દસ્તાવેજો, આ પાછા બંને વરસમાં કાળની અસરથી નાસ પામતા નય છે; અને 'સ્વાતંત્ર્યના નહેરનામા' પર તે આશરે જે પૂરો ઊકલતા નથી એટલી શક્તી બી ય છે. નહેર પ્રભને જેવા માટે એ બંને ખરીતા પાટનમર લોસિયનની હૈંચેસ લાયબ્રેરીમાં કાયની કેઈસમાં રાખવામાં આળખા છતાં તે હવે ખરડી જવા લાગ્યા છે. આનું કારણ શું છે?

કારણ ઓફિસિનનની અસર. ઓફિસિનન જ્યારે કોઈ પણ વસ્તુ સાથે મળે છે ત્યારે તે તેમાં પડેલા આણે છે. હેલું કહાય છે, કંઈ સહી નય છે, પાંદડાં માટી થઈ નય છે, રંગ સુકાઈ-તરડાઈને બૂકો થઈ નય છે, એ બધું ઓફિસિનનને લીધે.

અમેરિકાની સરકારને આની ચિંતા થઈ ને તેણે એ પ્રસ વેલાનિકો આગળ મૂક્યો. વેલાનિકોએ ઉપાય સોમી કાઢ્યો. કાયનાં એ કેઈસમાંથી ઓફિસિનન કાઢી હાથને હેલિયમ વાયુ અંદર કાપત કર્યો અને પછી તેને સીલ કરી દીધાં. હેલિયમ એ કોઈ પણ રંગ વિનાનો; હાથે હાથે વાયુ છે અને તે કોઈપણ પદાર્થ સાથે લેસમાં આવતાં છતાં કરી અસર કરતો નથી. હવે તે દસ્તાવેજો સલામત બની ગયા છે.

અણુબોર્ન કપડ

વેલાનિકોએ, વણથિલા નિર્મિત કાપડ પર મિથ પ્રાન્ટિકનું પદ પાશ્વરિને પાણીથી ભીંજી નહિ એવું કાપડ બનાવ્યું છે. 'ફાઈબર ધીન' નામે એમણાનું આ કાપડ, રેઈડો, તંબુલો, ઓનિન પર હાંધવાના ચેરે અને ખીછ દળવી વસ્તુઓમાં વપરાશે. ભીંજી નહિ એવું હોવા ઉપરાંત તેજ, હાર, તેલજો અને મિઠવાં બિરતાં રંગકેણે વગેરેને પણ તે સહેલાઈથી પોતાની ઉપર લાગવા દેવું નથી.

કેમ ખાઈયું ?

ખોરાક બૂખના પ્રમાણમાં હોવાને જોઈએ. વધારે ખાવાથી લોહી ચડતું નથી, કે વધારે તાણા પણ આવતી નથી. કિલ્લે પચાસના ખોરાકથી તાકાત સ્ફૂર્તિ અને આયુષ્ય થતે છે. જે ખોરાક યુગ્મિત આપી શકે તે જ ખોરાક લીધાંથી આપી શકશે.

અનાજમાં ગંડજ તરુ-ગોરા-રહેણાં છે. તેનાં એવા રસ આવે છે કે પોને પચવા પહેલાં સાથેના ખોરાકને પચાવે કે નહિ. ગંડજને પચાવવાની રીત એવીના અંગેમાં છે. મેંના રસમાં સંસ્કરણ પદાર્થ (અનાજ, ૨૬ વગેરે) બૂખ મવાય નહિ અને યુગ્મિત આગી લેખતીને મેંનામાં જ પચાવાય નહિ તે તે હોળીમાં અંધ નસજ પદાર્થના પચાવમાં પણ નડતરરૂપ થાય. તેથી તેના પદાર્થ એકલા જ ખાવો અને મેંનામાં જ પચાવી તે ખાઈ કરી નાખવી. અને તે જીવન જરૂરે તે જીવનની સાથે ખાઈ રોકાય એવા ન થાયવું, જે જીવને પચવા સરળતા જ વખત જાગેનાં હોય તે જ સાથે ખાઈ સંતૃપ્તિ ફળ અને અનાજ એક જ એક જ ખાવાં રાધેવું અને યાચુ રાધે ન ખાવું.

આ અંકમાં આપેલા લવાજમ-કાર્ડમાં કોયથી પરનો તમારો આહુકનંબર ભરી મોકલવો ન બૃહસી

એક સાથે બે ભતના ખોરાક ગિચા કરીને ન ખાવા. માથુસ સિવાય કુદરતનાં તણા પ્રાણીઓ આજ જ કરે છે. જાડેનાં કડગે, કાગળે સળકેરી, રાકતું ફેરવું, અગિયાને કુચો, રાજતાને લવરેકો અને અગાધોને ચાકો કોઈકાથે ખાવાની રીત જોવામાં આવી છે.

સાવળી વખતે કીડી, કાળે કે ખીલ કાઈ પ્રવાહી પદાર્થ લેવા નહિ. પણ મેંના અમીથી જ બીજાનું પ્રવાહી થવા હેતું એટલું અમી તેમાં ભળશે તેના પ્રમાણમાં જ હોળીમાં પાચક રસ નીકળશે હોળીમાં રસ નેકેડો નીકળશે તેના પ્રમાણમાં જ રવાડું પિડાના ને પિત્ત વગેરે ખીલ પાચક રસો નીકળશે. અને એ રસો નીકળશે તેના પ્રમાણમાં જ આંતરકાના પાચક રસો નીકળશે. જે અમીના માથુસ આંધુ અમી ભળવા કે તે જ ખીલ બધા થ પાચક રસમાં ખેંટ ખાઈ છે. તેથી બધા પાચક રસોના પાલાથ મેંનાં અમી કોલિયામાં જેમ અને તેમ વધારે ભેળવાય તે પાચના રાગનું નેકેડો

હોલન કરવા વચ્ચે વરસ કાઢે જ, તે કાઈ રસ-કૃષ્ણ ખાવું. પણ એ વરસ રસ કાઢેલાથી તે શોધી કાઢવું. તીખી તબબતી કે ગરમ રસોઈથી વરસ કાઢે છે. તે જોઈ કરવી.

દુધ, દહીંનું યોગનું અગર ફળોના રસ પ્રવાહી હોવા છતાં માત્ર પાણી નથી. એ સરપતી બેરેડો ખોરાક છે. તેથી તે ગરમજીવના નહિ, પણ ચમચથી ચમચી પીવું. ફળ-સાંતનું મુલકમ લાકો-ઝોતમાં અને અનાજ-કોળાનું યુક્ત ફાડવું કાઢી ન નાખવું પણ ખાવામાં લેવાં. તેમાં કપચોના કારો હોય છે.

ધીમેથીથી ચાવીને ખાવું. પ્રસન્નતાથી ખાવું, બૂખ હોય તો જ ખાવું વગેરે બાળતોથી કોઈ અજ્ઞાત નથી. માત્ર અવશ કરવા એટલી ધીરજ નથી રહેતી એટલું જ. —અગનરાય મેખુવ (તંદરસ્તી)

રોજનાં પીતાંબર ને સાથુ

‘રોજ’ એ રાખ્દ હાથ બનારસી કસબી વજાહતની સમી. તેમજ એને બહુ જ મળતી એ જ પ્રકારની અગાધાની વજાહતની સમી પછે વપરાય છે. આ બંને વજાહતકરો થોડા જાણી જ નહીં છે. અમદાવાદની વજાહત હાથ ચારેક સેકા નેકેડો-લેકેર વરણુ ત્યારેના હશે. આ તનાં વચ્ચે ‘અમર’ (અંબર) અથવા ‘બસમો’ પણ હશેનામાં વે છે. અગાધાની રોજો મટે ‘પરણી’ રાખ્દ પણ સાંભળ્યા છે.

પાછળમાં આ ભતનું વજાહતમાં થતું હોવાનું બહુવામાં નથી. પણ ‘પરણી’ના અર્થ ‘શહેરી’ બનાવર એવા હાથ હોય. બનારસી અને અગાધાની કસબી વજાહતમાં ફેંમાં વચ્ચે યુગ્મિતકારે એટલેથી બાંધતા તે પણ ‘રોજો’ કહેવાતા. પાછલીમાં યુગ્મનું તે ‘રોસ’ અને એને તે ‘શાલુ’ એવાં નામ બનારસી વજાહતમાં વચ્ચે મટે આને વપરાય છે.

ગુજરાતની જોત વિધવા સ્ત્રીઓ જે રોર વગરનાં કીરમજ બૂપડાં પહેરે છે તેનું પ્રચલિત નામ ‘સિંદુરિયું’ છે. ‘ચંદ્રકા’ માય કલ્પ કે બૂરા રંગની જ હોય એવું નથી. કાત, લીલી, કીરમજ, બેળુ જ બધા રંગની હોઈ શકે છે. એમાં ફક્ત ચંદ્રકાની માત્ર કાંઈક વખત હોય છે. સામાન્ય રીતે ચંદ્રકા ભાત વગરની હોય છે.

અચારે અગાધાની પહેરી જમવાને રિવાજ હશે ત્યારે ગુજરાતી સ્ત્રીઓ જાતિબોજનમાં બનારસી પીતાંબરને સમી તરીકે પહેરતી. બનારસી રેશમાં ભાત વગરનું પાત, અને વજાહત રેશમાં અથવા કસબી રોર એ વચ્ચે પીતાંબર કહેવાતાં પણ કીરમજના પીતાંબર માફક એના રસ પીળો જ હોય એવું નહોતું. સીધી સામાન્ય

રમકીરમજ પડતો કાઢ હોતો તે પછી બેળુ, લીલી, લીલી વગેરે આવતા.

‘ફરસાઈયા ધોળા સાથુ, ફરની કસબી રોર’ એ વચ્ચે ‘છાંલુ’ કહેવામાં આવતું. હોળી વખતે ઘરની કન્યાઓ ને નવી વહુઓ મટે એ ફરસાઈયા રિવાજ આજથી ત્રીસ પાંચીસ વર્ષ પાછુ ચાલુ હોતો.

એના જોડ વચ્ચે કેતર અને મધ્ય ગુજરાતમાં ‘કામો’, કસિયુ ગુજરાતમાં ‘કાંચળા’ ને કાઠિયાવાડમાં ‘કાપડું’ કહેવામાં આવે છે. (બુદ્ધિપ્રકાર)

રોજી

મેમાં પારેલા પાંચ રોર ભમકળ ધોઈને (બની શકે તે કાલ રંગનાં) લેવાં. સમગ્ર ઉપર મેમાં તપેલામાં પાણી કાઢવામાં મુકવું. ઉપર કાઢવાની પિત્તળની મેડી ચાળી મૂકી, તે ઉપર ભમકળ વરાળથી બાંધવા માટે મૂકી, ઉપર કાઢું માવસરનું છીડું દાંડી રેડું. ભમકળ બાજબર ખાઈને નરમ થાય એટલે ઉતારી લેવાં અને કાંઈ પડે, ખીલ તપેલા ઉપર રમજા કપડું બાંધી, ભમકળને ફેંકા કરી તે કપડાં ઉપર છલવું. નીચે તપેલામાં બિયાં વગરનાં એ બેંગો મીઠો, નેકેડો ગર હોય તેવો જ ખાંડ લેવો. બનેનું વિશાળ કરી ફરીસર ચકી ઉપર ચકાવી કલાકવા રાડું. નીચેકે મિનિટ પછી ઉતારી છેડું. આ છેડોને ફેંકી પાછા પાછો બિયાંની કસબી રમજા બનાવવી બરી લેવી. મેટલીમાં બેંગોને કાઢાં એ દેડેશી ખરી. પાંડ ખાનાર તે ઉપર પણ બેંગોને ખાઈ શકે. (ગુજરાત સમાચાર)

એકસ-એ મેટરકાર

હાલના આંદરશાળીય મોર પ્રારંભમાં ઉમળાં એક એકસ-એ મેટર કુશળ હોતી. રાગમાં, પાસે જઈને એનારને તે તે સામાન્ય કસબી કલ્પા રંગની મોર જ દેખાઈ હતી; પાંડ પાંચેક સેકન્ડ પછી પ્રેક્ષકો આર્થિક વચ્ચે એ મોરમાં આમુવ પરિવર્તન જણાવ કર અને માનવીના હાસ્યવર્ણને પે તેમને પણ આંતરિક ચારિકે હેલે હોવા કાતરને હોતું તેની બનાવર પાળને કહેસ; એમ તનીજ તેના દરદીનો એકસ-એ દેડો. એકને તેની રિયાત બાળી શકે છે તેમ, આ મોર ખરીદનાર માલક પણ મોરની એકની એ ચારિકે રચનાનું નિરીક્ષણ કરી શકે છે. તેની કિંમત રૂ.૧૦૦ થીલ છે.

શ્રી આચાર્ય પદોએ પાને આર્યેશી રોજિંદા વ્યાયામની કસરતો

શ્રીચરને રવરથ ને રૂઢિલાયક રાખે તેવો વ્યાયામ આપની કસરતો આ એક બિષકનો આપી છે તે, કસરતના 'એસ્ટ્રોસોન પેપર' નામે સામયિકના ડાહલરી સ્લાઇડમાં ડૉ. હિરેન્દ્ર પૂઠાડી એ પત્રના વચ્ચેના લાખમાં, રમતચમતો મરેતી પુલેતેવારી માટે સૂચવી છે. તરીકે રમતો તથા તેની દરીદ્રીએ ખેલનારાઓ તેની પવેતેવારી તરીકે સરીરને કસી તથા લેતા લેતા દરમ્યાનના કાલ એવિંતા આવ અથવા પરિશ્રમના બિલથી મેઈ નાની ઈલ અથવા રનાયુઓના દુખાવના તે લેગ જઈ પડે છે. ડૉ. પૂઠાડી લખે છે કે "આ કસરતોથી રોગ સવારે સરીરને 'ગેરમ' કરી લેવાયી" એક તેા બધા રનાયુઓમાં રૂપિશરિસરણ સુધરીને તે રનાયુને પૂરતો લેહીને જોરાક પૂરો પાડે છે, અને બીજું એ કે આ વ્યાયામથી રનાયુઓ બંનેજોર સુધીને રમત દરમ્યાન નવરી વિષાર-સંકેત્ય પામી લયબદ્ધ કામગીરી આરે છે. સીત્રનમાં પહેલરહેલા ક્રીડ દોષ્ટ કે કુરબોલ બેકવા બોલો. ઓ ત્યારે સારના કિવરોમાં સરીરે કેવા જોડણા ખાલે છે ને ચાંપના દુખાવા રુદ્ધ થાય હો એ કુખ આમ મેંકારી લેવું કે નરી બાધાઈ છે—બહર સુખાઈ છે; રમેકે કોઇ વાર કોમાં રનાયુને કુશલને કે કોઈ બંધને કરમેકે વારી નવ.

એ નિવારવા માટે અબધાસ ને સંશોધન વડે સાચીય સિદ્ધાંત પર યોગેશી આ સારી કસરતો. ક્રીડામાં ક્રીડા સમયમાં રજુમાં વધુ કાપકો મળે અને પ્રમથકરનાયુ પસારાઈ નવ એ રીતે રમવામાં આવી છે. આ કસરતો દરેકમાં 'નિયમિતપણે' અને 'લેલત સમયે' કરવી જોઈએ. આ કસરતો રમવામાં બેતરત પહેલાં જોતે કોમક કામગીરી

અધી કસરતો બહુ ન રવરથતાથી અને લયબદ્ધ રીતે કરવી. કસી અણુપરતો પરિશ્રમ ન લેતા, કે કસરત દરમ્યાન આંધવા ન ખાસતા. કોઇ ક્રિયા લેખ્યું કરે સાધી ન સકે તેા તેમ જાનીને વરાળે ન કરસો. ધીમેધીમે ખેલપૂર્વક રોગ મેડીકાઈ વધીને તે રિલ્લ કરી સકરો. આ બાર કસરતો રોગ ૨૦ સિનિટમાં પતી નવતેમ એકધારી કરી લેવાની રેવ રહેલો, એને એસે સારી પરસેવા નીતરી આવશે. પછી ખરબચડા દુખાવથી બૂળ યસીને સરીર લગી નાખશે. પરસેવા મુકાવા ન રેતા, તેમ ક્રિયિત સરીર પર ઢંપાવી ક્રીડા લમખા ને રેતા.

એક સાવચેતી : નખણ કે રોશી રહેવાયાઓએ કાકરને સરીર ખાલગા વિના આ કસરતો ન કરવી. કસરતની કિમતોનીચે છે : કસરત (૧) પગ લેહીને બેઠા રહેા. બની શકે તેટલી લયબદ્ધ રીતે સરીર પહેતાં આગળ ને પછી પાછળ ઝુકાવો, અને એમ કરતાં હાથને લીલા ઝલવા હો. એાગળ તમે પીઠ તથા રેલાના આયુઓને ખેંચતા નચો તેમતેમ આગળ ને પાછળ વધુ ને વધુ સૂચી ગડકો.

(૨) પગ પહોળા કરીને અને બંને હાથને આગળ પર પ્રયત્ન લેતાં આંધવામાં આંધા બસાઈને બેઠા રહેા. પછી કમરમાંથી સરીરને ઝોળઝોળ પુશરકીએ ખસડાવો.

(૩) પગ પહોળા કરીને બેઠા રહેા. ધૂંલજમાંથી પગને દહાર રાખી સરીર ઝુકાવીને બંને હાથ નચીને આડખા પર પ્રયત્ન લેતા (સાથે ચિત્ર). હવે સરીરને ઝીલકીને કરી લયમાં મુકાવી બંને હાથ વડે બે પગ વચેની, અને તેની ચે માલગની નચીને આડખા પ્રયત્ન કરો. ક્રીમાં નેકલે દુર જઈ રાંધો તેટલું જ નચે.

(૪) પગ પહોળા કરીને અને હાથ બંને ખાણુ સીધા હંથાવીને બેઠા રહેા. પગને ધૂંલજમાંથી દહાર રાખી બંને પાનીને નચીને પર ચોટીલી સાખી તમારા નચાણુ હાથ વડે હાથા પગને અલવા પ્રયત્ન કરો, અને એ વખતે તમારો કાળો હાથ પાછળ બેસી દહાર રાખો. કરી મૂળ રિયલિત-આવી એ ન ક્રિયા હાથા હાથ વડે કરો. આ ક્રિયાઓ બન્ને ચે કાકા માર્યા વિના સરળ લયથી કરો.

(૫) પુશરકી લપસી નહિ તેમ થીતે ટકવીને, ચિત્રના છે તેમ બંને હાથે તેની જોડ પકડી પગ દહાર પાછળ હંથાવો. પછી કાળી-માંથી હાથ દહાર કરી જોવા થાઓ અને એમ ન દહાર નીચા હંથાવો. પગ ને પુશરકી કરું લપસવા ન પામે તેની ખાસ કાળજી રાખો.

(૬) જોધા સૂઈ હાથ સીધા આગળ હંથાવો. પછી હાથ-પગ બંનેને દહાર રાખી એકીકરણે બંનેને નચીનેથી અલદર બેઠકા પ્રયત્ન કરો. એ ન સિધામાં રહી કાકા પેટાઈ રહેા. કરીકરીને આ કસરત કરવી.

(૭) હથેળીઓ નચીને પર નચી, પગ પાછળ દહાર હંથાવી, હાથ અલદર થાય એકકા જોવા થાઓ; અને બંને તેટલું સરીરને સીધી લીટીમાં અલદર ને અલદર રાખી ધીમેધીમે રોળીએ વાળીને સરીરને ઝુકાવો. પછુ તેમ કરતા ચલેદો ને છાની નચીને અલવા ન પામે ને પુશરકી તેા કાકીકર ન ચડે. બની શકે તેટલી વાર કરીકરીને કરો.

(૮) બંને હાથ બે પડખે રાખી નચીને પર થમા મૂઈ નચેા. હવે હાથને રોડે લીટીયા વિના ધીમેધીમે કમરમાંથી ન બેઠા થઈ, બંને હાથ લેવાથી પગના અંધકા પકડવા પ્રયત્ન કરતા એમ કરતા પગને ધૂંલજી નચાપણુ પગવા ન રેતા દહાર રાખો. પછી મૂળ રિયલિ-માં રુવા નતાં વીકને આંધેા ન લાંચ તેની સાવચેતી રાખવી.

(૯) કપર ગાફ ન ગત્તા સૂઈ નચેા. આમ બંધર હેતા નચેા ને હાથને 'ધાયા' પર પકડ લંબાવી પછપરે નચીને પર નચેા. આસ લેવાતો નવ તેમ માણુ નચીને પર રેકાની કમરમાંથી કરીરને બેચકી કયાન થાઓ. એ વખતે ગામ માણુ ને જોડકે બે ન નચીને આડેલાં હોવાં જોઈએ. હવે ધીમેધીમે આસ મુકતા બધ વીકને નીચે કલારી નચીને પર અલકરો. નેતી સામ્યોસાધ હાથને પછુ આગળ બે પડખે લાગો. આ દરમ્યાન બંને પગ તેા જોડાનવા ન રહે.

(૧૦) કપરની માફક ચત્તા સૂઈ, બન્ને પગ આંધેા માર્યા વિના બંને પગને એક પછી એક નચીનેથી બંને તેટલા અલદર લેવાયે. પછુ તેમ કરતાં પગ વળે નહિ અને માણુ તથા પડ નચીને સાથે બંને બંને હાથ બે પડખે સપાટ ચોટી રહે તેની ખાતરી રાખો. એક પગ નીચે લેવતરી બધ તેમ ખોતે કપર ચડતો નવ.

(૧૧) કપર ગાફ ચત્તા સૂઈ, બંને પગને નચીનેથી ૪૫ અંશને ખૂલે લેવાયે. બંને પગને ઝોળઝોળ દેરવાતા નચેા ને રેર તથા નચક વાવતા નચેા. પગ કરતી વખતે કુંડાળું એક કુંડાળું રિયલિત થાય. આ દરમ્યાન સરીરને દહાર બંને હાથને નચીને પર નચેા નચેા.

(૧૨) કપર માફક ચત્તા સૂઈ, બંને હાથના રેકાથી આખા પડ તથા પગને નચીનેથી સીધુ અલદર બેચકી નચીને કાટખૂલે લાવો. હવે પગ લઈને દહાર રાખી બંને પગ વારાફરતી તમારા માથા પાછળની નચીને અલકરવા પ્રયત્ન કરો. થાકો ત્યાંમુથી કરીકરીને કરતા રહેા.

આ મની રાવ અને તેમના કથાગર પુત્ર પદમ. બીંતાથી બાંધવ તેમના. પર વિચારવળા (ફોટો રિપ્રિન્ટ રાખ્યો)

સામિતી રાજ્ય (અનુમતિપાત્ર ૫૪૪૫૫૫) માધી સેવાની, ધીરજવાના મારો મારે પણ કાંવા દેવાસને જાણે ખરજગી ખારી કેપર નરીના મપ અને માનના મિત્રપૂત્રી દોષ બાધી તેના પર ખરીને દાષ મારી સેવામાં આવેનો. રાવ વાર તે પાત્રના પદાર્થક, લોહા મુખપાદ, દેગી હા કે પોસ્ટરોના બાજપદા કાપણે પણ વપરાય. અસખ, રોહ વાર આ અખતરા દેખે પણ જતા ને એમનાં કેસાં સારા મિત્રે એમા નારા પણ માગ્યા છે.

ફળદ્રુ બાકામળની તારીખ મારેસાં દાવેક દામ, પારી આપતિ-દેવે કોનારી કેજવાનંધી આજ અને રોહ પણ સાધનને રમણી મળતી મળી આનંદકોના આની વાગાતી રાધે આ કાઠી રાખમો વરે પાત્રની મનેપ્રત સવિતાને બિમિપુત્રેપી અપાયા કલારવા માંતી, અને ભલેમણ કેસાંવામાંલોની કમળનાંપણુ ન દોષ દેવાં ફાં-વારને અને કાળા સપારા લોરી દેખાંતો વરે એ સવિતાનાં સથ અને તાજને જલસામાંવના મનમા રમતા રહ્યા. (આ એકનું મુખચિત્ર)

એમના આ વિષયને જોતા મરેલો છાં તે કમળનાની પડે છે. એની રાધે એક પ્રસાત સથ પણ છે એમની દેખાંનામા મેન અને દેખામા અમર છે. પણ તેમા સતમનાર કે કેસાંક નથી, પાત્ર સથનું માધુર્ય ને નિરાવની સાતિ છે. દેખવા વિષયને પદ વળ પુરાણકાદેમાર્ અપાર્દન રહેના આસામાંવના છત્રનેથી મોડણી વિસ્તાર પામી છે. દેખા આપણી કથાકોનાં 'મયો રવાંન, પૂજન કરતી નારી, ધરતી ખેડતી ખેડત, સુવાર કારીગર, વેનુજ માવો, મુલિંગમ દુકીરે ને મિત્ર છવનના મિત્રો મુખાં છે. કુખ-જકરાનાં બલિષ્ઠ પારાના તકની-વિચારો શોખલકીમાનું કામ છે, તે દેખનાં વેપનુ અરેનો એવામાં કોઈ બચિત્તિરેપની તરવાર કરતાં એ એક આખા સમાજની સાક્ષીનુક મુદા છે. દળી અંબિને નથી મુજવામા છુ પ્રિતના સારા નાના ચદેરામાં ખુદ પશિમના કાંઈ કથાગરે દહાડ નથી કલારી એ ધી માનવમત મારીની રેલના અને પ્રેમ નીતરતાં કાગે, રોઈ એ દેખને પાંચુ કે તમને પ્રિત છત્રનાં મિત્રો આલેખવાનું કેમ અરુદ્ય? એમણે કહ્યું 'ધર્મશાસ્ત્ર પ્રત્યેકોને આપમા એક જ છે, એની મારી થતી છે. મને મરુ કે ને એમ દેવ્ય તેા હું કે બાવ કુખુનાં મિત્રમાં આપી મરુ તે જ છત્રના મિત્રમાં આપી મરુ કે નહિ? અને તે ચકારી એવા જ પ્રિત છત્રનાં મિત્રો રહ્યા.' અને, ૪૩૨ (દિસેમ્બર ૧૯૫૧)

કથાવિવેચનો કહે છે કે 'પ્રિત છત્રની કથાએ અને પશિા એમને અપરિચિત દેવાં કરતાં દેખને જે સફળતા એમાં સાધી તે પશી તેા એમ પણ કાગે છે કે હમુ પ્રિતની અમરમિત, અલે પ્રિતનીમર્મી ન દોષ સોમણ, પૂરેનું મન પશિમ કરતાં વધુ સરજગતી કરી રહે.'

આ રીતેને અંબિગ માને તરીકે અપનાવનાં મરેલો એમને કાણુ મેપન નથી અનુમતવું પડયું. એમણે એક વખત અખાવા દતા મેમ, આ મારે તે સખર બુદ્ધાબુદ્ધા તળકામોમાંથી પમર થવા દતા : અને તેમને આમાં કોનોપ ને સફળતા મળ્યાં.

પણ આ મરુજગતી પામળ દેખી જ કહ્યુના સમર બરી છે. આ માને આપવા મળી એમને જે કપરી છત્રનાવાના ખેડતી પડી તેને દેખતો દેખના જ સખેરામાં સંમિત્યોને : 'કથાની સાધનામરે જે જાળી, મમન, બળુ નેમી હોય હવુ, જે મનમાં કદા સળી ચેકામું કે છત્રનું તેા આ કથાથી જ, હું જાદુ પ્રતીજ્ઞ જતી મેંમા જ ને એક કપિયાનો પ્રિત મારે મન દબર રૂચિવા દેરહો દતી, કરતાં એ વખતે મને વધુરો રૂચિવાની કથાસાનાની નેકરી મળતી દતી ને જે નકારી, મને એમાં વિષામ જન દેવે, તેા હું માને. ત્યાં જરૂર ખર પડે તેા ત્યાંનું હામ તેા આપો કથાથી વિમુખ જવાનું, ફર દહાનું દેખ છે, આપ કથામરે મરે ત્યાં રોડિવામરેનું જે સત્ર નથી.'

કેમના આ તવા પ્રદેશનાથી કેસાં મીં મયોદિ છે, તેા દેખા દેખને મળેલો સફળતાની કેસાંક ઉર્મી પણ કરે છે. છવનમર મેરો વાવના અને આ કથાની એમનામાં નિરાસાવાલીની કુદા આલેકી સાને, એક મુજામીને એમણે કહેનું : 'મામા મિત્રો બધા આજ રા મારે મારી રામ મરેલા છે તે મેમનું કહ્યું જ બજામણુ

મામરેના સુવાર કારીગર

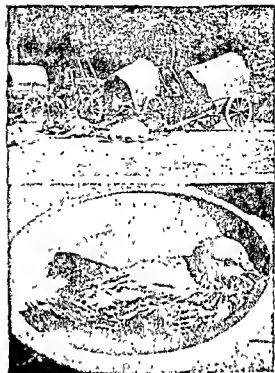
નથી. હું તો મારા ધરની બહાર પણ નથી નીકળતો. તમે નહિ માને, પણ છેલ્લાં ૧૫ વરસથી હું કોઈ પ્રદર્શન કે સમારંભમાં જ નથી ગયો. કોઈનાં ચિત્રો વિશે અભિપ્રાય આપવાની હું મારી લાચકાત ગણતો નથી; ખર્ચ પુછાવો તો મને કો મમત્વ જ નથી.”

હમણાં સુધી ભારત સરકારના રીન્ટલ એ સિમન એન્ટિકુપ્રિટીઝ મ્યુઝિયમના ડાયરેક્ટર અને વિદ્વાન પુરાતત્ત્વવિદ્-સ્વાવિચેતક શ્રી વાસુદેવશરણ આશ્રવાલ આગળ યાચિની રાધે બળતરા કદતાં કહેલું: ‘હું કાઠને નીચો ગણતો નથી. મારે મન સૌ સરખા છે ને સોને એકસરખા થેમથી મારાં ચિત્રો બતાવું છું... આપ મારા દુઃખથી અત્યંત ન થતા, એ દુઃખનું કારણ તો સમજે. પણ જેવામાં રાગ નથી તે મરી ગયા એવા છે. મારી આવીની દુઃખજની છે. નાગ-બળરમાં હું એ ધરમાં પચ્ચો સવયં સુધી રહ્યો તેમાંથી મારે નીકળવું પડ્યું, ચિત્રો કરવાનો મને આ બદલો મળ્યો! છતાં મારી ખાસે મ્યારે ધન ન રહ્યું ત્યારે ચાર પેસાની માટી લાવીને ચિત્રો કરવા લાગ્યો, પણ એ ધૂન મેં ન છોડી. મારો એક ધુત ચિત્રકાર હતો. એણે પરિચયપૂર્વક એક ચિત્ર તૈયાર કરી પ્રદર્શનમાં મૂક્યું. એનું મૂલ્ય ૧૫ રૂપિયા મળ્યું! એ દુઃખ એવાનો સહન ન થયું ને નાગમાં બધા એણે એ પીને પોતાના છપનનો અંત આણી દીધો!’, પણ મારો તો વિશ્વાસ છે કે હું ખાસ કામથી છપતો રહી રાજીશ નહિ તો પછી મરી જશ્યા... એ દિવસે આ દેશમાં વિદ્યાસાગર જેવા પંડિતનું નેતન ૫૦ રૂપિયા અને મૂલ્યુઓટનું ૨૫૦ થી ૧૨૦૦ રૂપિયા મંદૂર થયું તે દિવસથી આ દેશનું લાગુ ફરી ગયું!”

એમની આ અલગામણ સહારણ છે. વર્ષો પૂર્વત વેડેની કપરી હાડમોડીએ અને પોતાના દેશવાસીઓની કપેસા એને માટે ભગબહાર છે. એમને વિષે જ બધું સંભળાય છે તે પરથી, શ્રી આશ્રવાલ લખે છે કે ‘જે એમને અહાં મરી રેવાવની અહાં બચ્ચિ સમઠ લીધા હતા. પણ એમને શે જ નહાં તો ચોક્કસ પૈના યાચિની માયના લેખમાં એક માળખમાં દર્શન થયાં. લાવથી આવેલા ઓતા મળતા એમની વામ્માસા છૂટી ને અંતરની આગ આ રીતે પ્રગ્ન થઈ. પછી હવે કીમીથી તેમની કઠાની કદર થી આવે છે. કવા-રસિકો એમનાં ચિત્રો ખરીદવા પણ એમના આતીર્થજના નાના સારકડા ધરમાં ભય છે. એની કિંમત પણ બહુ લાંબે નથી હોતી. કોઈ કોઈ વાર તો એમનાં ચોક્કસિય મચ્છાં ચિત્રોની નકલો કપર નહોતી પણ હોડા માગે છે, યુનેસ્કો (આંતરરાષ્ટ્રીય શિક્ષણ-સંસ્કાર-સંધ)ના પ્રદર્શન માટે જે કડ દેશોનાં ચિત્રો ગયાં હતાં તેના કપર વિવેચન લખતાં એમેરિકાના અશ્વણી ટ્રેનિક ‘ન્યૂ યૉર્ક ટાઇમ્સ’ અને લંડનના પીટ પત્ર ‘ટાઇમ્સ’ સુધાંએ લખ્યું હશે કે ‘કેવળ યાચિની રાધનાં ચિત્રોમાં જ પારીસમી નસલ નથી. (મતલબ કે ભાષી બીજી આવેલા ‘નવીનતા’ અને ‘પૌંદરિકા’ને નામે કોન્ક્રીટ ફૂટી નીકળ્યા છે તેમાં) એ અનુકરણ સિવાય કંઈ નથી.’ યાચિનીની કલામાં નેતા-પણું છે, અને તે (બીજાની વડે) કોઈનું હજીનું લીધેલું થયો.”

એમણે ભૂતની પ્રશ્નલિને અર્વાચીન ધણ આપી. ચોક્કસાએનાં વહેણની મૂળ યોગોત્રીનાં લરણમાંથી એમણે જરૂરી પ્રેરણાપાન જ ક્યું. તાલીમસિદ્ધ હાથ, અંતરની અભિવ્યક્તિ કરવાની તાગના, અને સર્જકની કમ્પકતા તો એમનામાં હતાં જ, એવેલે એમને હાથે જે મૂળ ક્ષણની પ્રેરણાથી જ મહાદાન પ્રગ્ન્યો તેમાં વિષયનું વેવિષય, બાજવની સંજોગની લીલાને પરરધરમાં લઈને પુરાતત્ત્વ સાદા સંજોની રંગમઠ રેલી રહી. અને, પહેલી વખત પણ અભિગાંથી ફૂટી ધરતીની ફોરમ જેથી, મધુર અને માદક છતાં રવરવ અને પ્રશાન્ત સાવલીએમાં ભાસતીય છપતના સંનીતનો લય વિવરતી રહ્યો. તેને વિષે લંડનના બિટિશ મ્યુઝિયમના દિલ્હી વિભાગનાં નિયામક બ્રેન અર્બિન તથા વિષ્ણુ દેવે હમણાં સ્વિચેતકાએમાં તો એમણે એટલે સુધી કહ્યું છે કે ‘ભારતની ચાલીસ કોડડની પસતિમાં યાચિની રાધ એ એક જ એવા વિદ્યમાન કલાદાર છે કે જેણે સાચા સર્જકની અરેખી વિરુદ્ધ ને મર્ગોમાં અસિન્ચરિત સાધી હોય.’

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

આ બળતે આલેલા ચિત્રોમાં વિષયની પસંદગી સારી છે, પણ મળે સીતકને કવયોગ એકેમા સફરતીતેષ્યેયની.

બાહ ચન્દ્રપાન્ત આર. સાદ(સેશવરનગર)નાં ‘આરામ’ અને ‘પાણેત્રું’માં હાથ આવેલા પક્ષીનો કવયોગ કરતા આવડતો નથી. પંખોને રક્ષણમાં મૂકીને તથા કિશોરના હાથમાં પકડાવીને છબિ પાડવાથી કંઈ કવિત ચિત્ર બનતુ નથી. તેને કોઈ ક્રાંતી ગણી પણ નેસાડીને સુદર નેતરિક ચિત્ર સહ્યે સકાત (જુલેમા કપર).

બાહ ‘વિષય’(સુંભાઈ)નાં પ્રણે ચિત્રોના વિષય સારા છે, પણ એકે ચિત્રાર પ્રત્યે લેવાયું નથી. અપેક્ષા અર્ધ(મથળે)કાપેલાચિત્રમાંનાં છટલાં બજરહાડોની અન્વરિયતા અને પાછળનાં ક્રાંતીની ભૂમિકાની સામગ્રી વડે મનોરમ ચિત્રસૌચીનવાળાં ધણાં ચિત્રો યોગ સમાવ.

બાહ મણિકાન્ત યાચિત(સુંભાઈ)ને, ભળ પામરતા માછીમારને વિષય સારો છે. પણ કંમેરાની રીંગડે આંખી પડવાથી માછીમારનો હાથ ને ભળ હલેલાં આન્યાં છે. ચિત્રકોણ પણ બદલવાની જરૂર હતી.

ભણ પ્રથાકર ફધિવા(અમદાવાદ)નું ‘વલ્લુકર’સહ્યે ચિત્ર અચકે ‘કુમાર’ની હરીશરમાં બાઈ નગીનદાસ ફધિવાના નામથી હીનામ પાળી મચ્છેલું ચિત્ર છે. આ રીતે બીજાનાં ચિત્રો પોતાને નામે મોકલવામાં લીધેલત હાથની નેજમે.

શ્રીદામ ભટ્ટ

ટિકિટ સંગ્રહ

એ સંસારવ્યાપી શાંખ કેમ કેળવવો તેની માહિતી આપતો વિભાગ

ટેપાક-ટિકિટ પરની છાપોની એક નવી વિવિધતા આ વખતે એક વાચક મોકલે છે. પોટુગીઝ પૃષ્ઠ આફ્રિકા-ગોઆન્ડિયક-ની સરકારે પોતાને ત્યાંના દરિયામાં થતી વિવિધ મીઠાલી માછલીઓની આકૃતિઓવાળી ટિકિટો હમણાં બહાર પાડી છે.

એમાંની ૧૫નો સમૂહ માછનું દુધાદળ વ્યાખ્યાને દીવથી મોકલ્યો છે, તે જગતની બાનુ આપ્યા છે. પણ એની ખરી ખુશી તે જોના રંગમાં છે. સ્વેદની વિવિધ ને ચિત્રવિચિત્ર એની આકૃતિઓ આમાં જગ્યાય છે તેરલા જ નાનાવિધ જોના રંગો છે, અને તે કુદરતી રંગમાં આપવા માટે ત્રણથી પાંચમાં રંગમાં જે છે છપેલી છે તેની મનોહારિતા કુદરતને રસપેરક છે. રેક માછલીની નીચે તે તે માછલીના નામ અત્યંત બારીક અક્ષરે લેટિન ભાષામાં લખેલા છે અને ઉપલા જમણા પાંચા પાંચે ટિકિટની કિંમતો નીચે મુજબ જણાવી છે: મધાળે, ૫૦ માનુસાર: પાંચ સેન્ટાવુસ; દસ સેન્ટાવુસ, ૧૫, ૨૦, ૩૦, ૪૦ અને ૫૦ સેન્ટાવુસ; એક કોકુટ, દોઢ કોકુટ, અદી, ત્રણ, છાંડ ત્રણ, ચાર, આઠ, નવ અને દસ કોકુટ.

હાલેન્ટ બાળકેવ આઈ હમણા બહાર પાડેલી નવી ટિકિટો પૈકી પાંચનો સમૂહ ચોક્કસ એ પ્રત્યક્ષ એક કમું કે કપર એક કમરડોની બાહ્ય નળીન પાદેએ મોકલ્યું છે. હસપુખા વહેરાનાળાં, રેશની જીભળી આગા જેવા એ બાળકોના મિત્રોવાળી ટિકિટો જાનીએ આપી છે. એ બાળકોને પોતાની છબીઓ ટિકિટો પર જોઈ કેટલા આનંદ થતો હશે! અને બાળકેવના કાળા અર્થે તેઓ પોને જ પોતાની શાળાઓમાં એ પાછા વેચતા હશે.

એ જ હારમા કાળી બાનુએ કેટલી ટિકિટો જર્મનીમાં હમણા જ રાજાશાસ્ત્રીવટિકિટ-પ્રદર્શન (નૅશનલ ઓફિસાઈન ઓન્ટ્રેલુન)નાં રંગરણમાં નીકળેલી ટિકિટો પૈકીની એક છે. તે મૂળ કરતાં કુમેરા કદની બતાવી છે. તેના પર વર્તુલાકારમાં ટિકિટોના સમૂહ દર્શાવે તે પર NBA પ્રથમ-સર, મેનાઈ જમણે ખુલે મોટા અક્ષરે જિગત આપી છે. એની આકૃતિની નળીનતા પાન જેવે તેવી છે.

સામેની શ્રીછની ટિકિટ અઢ તા. ૧૭મી સપ્ટેમ્બરે ત્યાં બહાર પડેલી ફેલ્પ-રેટમ (આઈસલેન્ડ ટિકિટો)ની માથા પેંજીની છે. તેના પર દરિયાકાંઠે ખેલતા કિશોરોના દૃશ્ય વચ્ચે છઠ્ઠા ન્યોર્મની છબિ છે. મૂળ દરવંતે અડી સપાયાકદની કરી ગતારી છે.

આ માસ (ડિસેમ્બર) ઇતિહાસમાં: દિનવિશેષ વ્યક્તિવિશેષ • પ્રસંગવિશેષ

વ્યક્તિવિશેષ: નાનાસાહેબ પેશ્વા

સત્તાવનના ને રવાન-
મ્યયુદ્ધે પ્રબળ એવી
વિદિશા સહનનતામાં
મૂળ થોડા કાળ માટે
પણહિંદની ભૂમિમાં
ધીરજપ્રવાણનામાખ્યાં
તેની ચોળના, ગુપ્ત
સંગઠન. તથા સંચા-

લનકરનાર અગ્રણીઓમાંના એક નાનાસાહેબ
મૂળ તેા માધવરાવ નારાયણ બહેના પુત્ર.
એજનો જન્મ માધેશન ખાસે થયું આગમાં
૧૮૮૬ની ૮મી ડિસેમ્બરે સેવણે. એમનું
મૂળ નામ શિંચેરાંત. અંગ્રેજોએ પેશ્વાન પર
હતારેશા બીજા બાહરાવ પેશ્વાએ એને કતક
લીધેલા; પણ બાહરાવના અવસાન પછી,
તેનું ૨૫૫૮ વસિયતનામું હોવા છતાં અંગ્રે-
જોએ નાનાસાહેબના હુકમો ખુંચવા લીધા ને
આમ તેના મનમાં અંગ્રેજોને હિંદમાંથી નાગ-
રોષ ઠરી નાખવાનો સંકલ્પ કરવાનું કરણ
આપ્યું. નાનાના હુકમમાં બમ્બેકા કો બક-
રાએ મિદિશા આમ આપવા માંડી, અને હિંદ
મુસલમાનોએ એજ પર ધરને અંગ્રેજોને બાંસ-
માંથી ઢાંખી કાઢી, વહ બાદશાહ બહાદુર-
શાહને હિંદીની માલીએજી સાદીને નવેરાની
શાસન-પર્યાલ કરવા માટે એક દેશવાળી
ગુપ્ત સંગઠન જાળું કરવાનો નિર્ધાર કર્યો.
૧૮૭૭ના વર્ષનું પહેલું આઠવાડિયું વિખત
માટે નહીં હતું, પણ મેરઠમાં ખાયાં ફત્તાં
વહેલું હતું તે જોઈના વજુસત્તા લાગી.
પણ નાનાએ ધીરજ રાખી અંગ્રેજો સાથે
કોરેશા તેા સારા વતીજ રાખ્યો. કે તેના પર
જે વિશ્વાસ મૂકી અંગ્રેજોએ તેને કાનપુરનો
અનનો અને દારૂગાળાને બંદાર સાચવવા
આપ્યો. વમર મદનને આજખું એજવાનાનાએ
કરી વલગી મધરતે સોંતસુનાસ બંદ સાર
કરી કાનપુર કબજું અને ૧૬મી હુકમકરિ
બિહાર જઈ ત્યાં વિપિસર પેશ્વાની ચારીએ
જેકા. પંચમ વનરજ હોરોડ પાઠો કાનપુર
પર આવતાં તેમને જાને એકાને પડયું પડયું.
પણ અંગ્રેજોના શિરપાસને નેજદાર ઘસારા
સાથે તે કથી સરખા નહિ અને કતારનાર
બધી લાઈએ ગુમાવવા મળા.

હવે શિરતળહ અંગ્રેજોને યુદ્ધ આપયું
મુરૈય દોહ નાનાએ મેરીલા છપા મારવા
માંડ્યા ને સાધનસામગ્રી તથા માણસોની

દિનવિશેષ:

- તા. ૩ દિંદગાં હોંડ વિજિયમ બેન્ટેકે સતી
થવાનો આજ નાજક કર્યો, ૧૮૨૦.
- તા. ૬ અંગ્રેજોનીએ (પારસીઓ દરાનથી
આવી સંભળ્યાં પહેલવહેલા પરાયા, ૧૭૫૫.
- તા. ૧૦ બારેથી ઇતિહાસજ્ઞ સર જીવનાય
સરકારને જન્મ, ૧૮૭૦.
- તા. ૧૩ દિંદગાંચારની રણિયન કલાકાર
નિરોજસ રોરિકનું અવસાન, ૧૯૪૮.
- તા. ૧૫ એપ્રિસા તથા છત્તીસગઢનાં દેશી
રાજ્યોનું દિંદ સાથે બેઝાવ, ૧૯૪૮
- તા. ૧૮ અમેરિકામાંથી ગુલામી નાબૂદ થઈ,
૧૮૬૫.
- ૨૨ સાંતિનિકેતનમાં કવિવર રાધારાની
વિષ્ણુભારતી વિદ્યાપીઠની સ્થાપના, ૧૯૨૧.
- તા. ૨૪ હિંદ પરના પહેલા યુરોપી આક્રમક
વારો-ના-ગામ્નાં કાચીનમાં મૃત્યુ ૧૫૪૪.
- તા. ૨૮ દેરી રાષ્ટ્રીય ગદાસભા કોએસન
સુંળામાં પહેલું અધિવેશન શરૂયું, ૧૮૮૫.
- તા. ૩૦ રમાગિવાના રાત્રિ કિંગ માછેલનો
માલીલાગ; પ્રભસત્તાની સ્થાપના, ૧૯૪૮.
- તા. ૩૧ ઈંગ્લેંડ હરિવા કંને હીલીઓએ ગુરંગાં
વેપાર કરવાનો પરા લખી આપ્યો, ૧૯૦૦.

અઠતના ૬૫૧૩૨માં પણ બંદાગત રાખ્યું.
અંતે ૧૮૫૮ની ૧૩મી વ્હતે હનદર રજવેસેવા
લઈ, બાંદાસાદેળ, વિલાવતરાદને અલીખાં
ધેવાની આદિ નેતાઓ સાથે નાનાએ જાનનો
પર ઉત્સાહકરો કર્યો. પણ તેમાં ગ્રામતિમ
બહાદુરી જતાપણાં છતાં અનર્કે તેઓને
કારણે અંગ્રેજો છતીમયા. આ બળરી શિરદત
ખાખા પછી પણ નાનાએ અચારનવાર દરવા
કરી બીજા છ મહારા યુધી અંગ્રેજોને તોળાદ

પ્રસંગવિશેષ: ઈરાન મરેથી પારસીઓની હિંદમાં લિજન

હાતમજ અટી સદી મુધી મધ્ય એસિયાના પાર્થિવ્યેની દરમત સજા બાદ તેની સાથે કાંતિ
કરી, ઈરાનની પ્રલયે એ વિરેટી સામનોને દાંધી કાઢી તેની જગ્યાએ ધાગાની જગત એને
ચોતાના નવરોરની ધર્મતા અરેકર પહેલાને રાત્રી બનાવ્યાં, જેએ સામાની સામાન્ય
રથાળીને નવરોરની ધર્મોના મુચ્ચમુચ રચાપે. પણ સાતમી સદીમાં ઈરાનના ફેલાવા
સાથે ધર્મયેકા મુસલમાનોએ એક કાચમાં કુશન અને બીજા દાખમાં તત્તવાર લઈ આસ-
પાસના મુઝા સર કરવા માંડ્યા. તેમાં આ માયાની સાંકેત્ય અને તેનો સમર્થક બદ-
થારની ધર્મ પહેલોદામાં, અને ઇરાનના બચથી ફેટસક નાંધાંનીએ, ધર્મગ્રામ અને પોતાનું
વતન ભોતી દિંદને આટરે આપ્યા. ત. ૪૨૫ના ડિસેમ્બરની ૬મી તારીખે બારકામાં
સોપ્રથમ સંલગ્ન બંદરે ગોરદેરા એ પરાશીએનાં દિંદે, અગ્રાજ પોતાને આગ્રય મોખવા
આવેલા બીજા લોકોનું કનું હવે તેજ નેવાનન હતું. એવાના વંશને તે આજના પારસીઓ.
આજ પર્યંત નિર્બંધપણે તેઓ પોતાનો મેધધો માચવી રવાયે. દિંદની પારીમાંથી મુલિયો
ને વૂચી મથા તે એકલા સાધી તેમજ એ પ્રખતિ કરી હ તેથી તેા સો વિદિન ઇ. જ.

નવેમ્બર (૧૯૫૧)ની તવારીખ

- તા. ૧ કાર્મીનીની બંધારણસભાની શરૂ-
આત; તા. ૬ પારીસમાં સંયુક્ત રાષ્ટ્રમંદ
(યુનો)નું ૩૬મું ગામાન્ય અધિવેશન (બનરસ
એરોબ્બ થીની બેકમ)શરૂ; ભારતની સર્વોચ્ચ
ન્યાય આલયત (સુપીમ કોર્ટ)ના વડા ન્યાય-
મુર્તિ હરિશ્ચાન્દ મજિયાનું અવસાન; તા. ૧૦
કાર્મીનાના રેલે માટે ૪મી વધુ પ્રયાસ કર-
વાનું યો. હેડાગને તેા પતેા સજાગાની સમિતિ-
ને કરાવ; તા. ૧૧ નેવાળના પ્રધાનમંડળનાં
સાચલામાં; તા. ૧૫ મુખેને આકાશવાગદે
રીઅરેજેકે સત્તાવાર બનાવેને ૬૨૩મી વધારી
દા રમને કર્યો; તા. ૧૬ નેવાળના રાજ્ય-
શાહીને અંત અને માતૃમુપ્રસાદ રેલવાલા
વડા પ્રધાન પદે સજનું લોકગાદી કોએસપરી
પ્રધાનમંડળની રચના; તા. ૨૦ કાર્મીરમાં
લેડાશાહી રાજ્યની રાજઆત; તા. ૨૬ રેડિ-
વાના મુદ્ધવિરાજની હળેળ સાચવનું;
તા. ૨૬ મેરિયા અને રીયામ એ બંને
દેશોમાં લરદરે સરકારોને કુશાચી નાખી
સત્તા પોતાનેદાપ લીધી; તા. ૩૦ તિરાર્જી-
કામ્બુની સમગ્રની કરવામાર ગદાસત્તાઓ-
ની મતભુમાં બાપ લેવાની રમિયાની દા.

વૈરાપી. આજને નવદે મુઝી અરિય જ
લઈ ૫૨૪૫૨૫૨ ૧૮૫૨ના ઐતિહાસમાં ગઈ-
ની આરાએ તે નેવાળ મથા. પણ ત્યાં તેા
કલકૃ રાજ્ય જમજાદુરે, એના કાંતિકરોને
૫૨૬૨માં અંગ્રેજોને સમજાવે આપી 'તેમાં
વણા માત્ર મથા, પણ કેદ પડવાયા અને
દેશાક નેચીમાં ચાલવામથા. એમાં નાના-
સાહેબ પણ મુમ મથા. આ પછી તેમનું મૃત્યુ
થયા અને કપાને થયું ને દરજ અધ્યક્ષ ઇ.

અંધ નગર આખું રૂંદે, વેરયા કીર્તન ગાય,
સપનામાં સંપત મળે, (કો) મળે અલેખે ભય.

વિશય

સોમનાથની રથાપનાના દિવસોમાં સેવા-
દળનો એ સૈનિક સાર્દકશ્વ પર વેરાવળથી
રેવાની ફરજ પર ચેમિનાય ન્તોના હળો.
જેનામાં ખાદીને કાઢે, સામેથી આંધી દોઢમાં
ધસી આરતી એક ભેંસના માર્ગમાં એક મુઠ્ઠા
આરવા-મિશોરને ન્તોના ભેંસો. તેને ગિયારાને
ખજાર નહીં કે પોતાની પાછળ સાસાતમેત
ધસી આવે છે. રાહદારીએ જુમાજુમ કરતા
પોતપોતાનું રક્ષણ સોંપતા અર્ધાંતરથી ભરાઈ
ગયા. પણ તેમને કે પતવારમાં સાર્દકશ્વ ફેંચી
ઈઈ મિશોર તરફ દોઢ મૂચી, અને તેને નીચે
પછાડી તેના પર પોતાના સરીરનું રક્ષણ
કાપી દઈને જીંદા સુઈ ગયા. ભેંસ નહીં આ રી-
તે લ રપથી ટેકી આસી મઈ. બને બધી મયા.
પછીથી તેગની ખબર પુછતા ને ભેંસના
માલિકને બાહરા રાહદારીના ટાળે બળી
સૈનિકની પ્રસાદ કરવા કાચ્યા, પણ એ તો
કિશોરને કીલો મરી કપડા બગેરી મગોમગો
સાઈકલ પલાળી એ જ બાવના પૂર્વક પોતાની
ફરજ બાળવવા આવી નીકળ્યા.

દળા સંકાપાલન દર્શણ શીલું થઈ જશે.

અનેકાર્થી રાહદાર પારણુ-વરતું તે;
આધારમૂલ મહં તે; ટેકા કે આધાર; ધીરજ યા
આશાસન; પાટો કે ભારવટિયો; સંતોહો.
કહેવોતોત અર્થ: 'કામને કહો ડોળાં ન
મરે' નગરોઈ કે નગરના ગાલજોનાની દેવતા
કે મુરસો નિષ્કળ નીવડે છે તે દર્શાવવા ગાટ
વપરાતી આ કહેવતનો અર્થ ચોખ્ખો છે કે
પોતાને નીરાંતે માંસ ખાવા મળે એ દાનતથી
હાંનટે દોરનું ચોત ફાંડે એ કાંઈ ફળીસત
મતું નથી એને ગળતી બીજી કહેવતો: 'ખિ-
લ્લાડીને કહો રીકું ન વૂટે; રાંદીરાંડના શાપ ન
લાગે; સતી શાપે નહિને શંખળીના કાગે નહિ.'
નીલમ, હીરા મગેરે જ્વેશત દિપરિત અ-
પવા કાગેન વાંદરથી ઘાયા બાદ તેને સુકાવ-
શે. પછી રાહ નરમ ચાગડા કે મખમલ પડે
ને હાથે મસવાથી ચગાક ખાવશે.

.. (ડિસેમ્બર ૧૯૧૧)

દેવતાંડગા ઠાકેવરમાં બાવલેય આપે
નીકળેલી દિક્ષિતાના પ્રસંગે રવીકરણ મારે
ચેલ-જેથી ખાસ કાપને સિધ્ધો.

અખિત મગત: કાંઈ પણ રકમ લખી તેને
કલકાવે. પછી મળ રકમ અને કલકાવેલી
રકમની બાદબાકી કરતાં જે રકમ અદરે તેના
આંકડાને સરનામો કરી નુબો: તે અ-
પવા ક્તો મુલક ન આપવી (રખ)

રેસેલિન ખગાસ થઈ ગયું હોય એવી
ખાલી શીશીને સાફ કરાવિત (અંદા હોડું
રેસેલિન ખરડાયેલું હોય તે રહેવા દઈને)
તેમાં કપચોમી રૂં, બીવીએ, ક્રૂં, બીજી
નહીના મગેરે સાખી મુખાપી કઠારો નહિ.

સોડી રાત સુધી રાંધેલા વપાવગાડ કરીતે વખતમાં પડોળોએ કપર વેર
નાળવોનો એક મળેથી વસેયો છે. સવારે ચાર વાગે તેરે રેકિરોલ કરીતે વસેયોને
કહેવું કે તમારે રેકિરોલ સાંકળીને બહુ મજા આવેલી તેતો આભાર આપીએલોએ.
રપના રાંધીનાના કાબડગાંઈ પર મખાપી તે કાળા પડી નતા અટકશે. (રખ)

કલકાકિલક: મયાળી બાંદારાપાળી આ વિચિત્ર પાવ, તાપવા મારે
બાળાની સગતી છે: કલાપિય પ્રભ સગતીને પણ રાજ્યમયાવિના ન

બિનળાં લૂગડાંનો આદર્શ
તે. નિવાંદનો પ્રક ભણેલા
હોયને કહણ પડે છે તેનું એક
કારણ એ પાત્ર છે કે આપણે
સો બિનળાં લૂગડાંના મધ્યા ન
રોપીએ છીએ. ને અણુતર ન
ભતખેડમાં વિદ્યાર્થ હોય તો તે
કપચોમી નથી. પણ અણુતરને
એના હોય કેવાની નર નથી.
આપણે બિનળાં લૂગડાંને આ
આદર્શ ન હોડીએ તો બસ છે.
એકી મહેનતે ખુલ કમાડું
અને લુવાનીનાં વયેને સારી
ચેતે ભોવતી લેવાં, એ આદર્શથી
આ પળી મુરકાંકીએના કલક
નાંક આપે; પરંતુ પૂરી મહેનત
કરી, સાદા પણ નીશાની અને
દીધાંય થઈ શકે એવા છપનના
આદર્શ પ્રત્યે વળતું નેકલે.
(કિશોરલાલ મરાવળાણી)

'એકો કોયે સનાલ છે કેલો નગાળ'
માણસ કરી પણ નકારમાં ન આપી શકે
'ભાષી મયા કે'

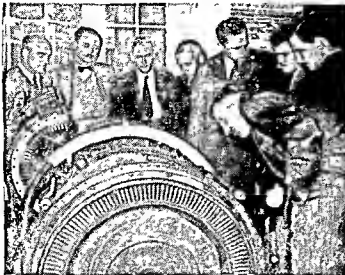

ગણેશમૂર્તિ

(શિક્ષી-કાન્તિલાલ પટેલ)

વામન(મિનિયેપર-નાના કરતી) સિદ્ધપદ્મિયાનું નિર્માણ કરવામાં આધુનિક સિદ્ધપદ્મિયા પૈથી એ જાણુ જોડા સ્થળના મેળવી શક્યા છે, તેથી શ્રી કાન્તિલાલ પટેલનું કામ નવી ન જાણ પડે છે. આપણી પ્રાચીન સિદ્ધપદ્મિયાથી રૂઢ વચ્ચેના લાક્ષણિકતાઓવાળા મિત્રને પટેલની આ મૂર્તિમાં, પદ્મપદ્મિયા અર્પકમો સાથે પ્રતીનિકર આધુનિકવિધાન અને સજ્જતાનું આદેશપણ કરાને એમણે પોતાના દરનકોમળની મિત્ર દાખવી છે. જેના બાદ આ મૂર્તિઓ યાદના આપના દેવના સેવાદાતા દંકલમાંથી પ્રાચીન સિદ્ધપદ્મિયા આદેવ, મુગ્ધતા અને કલ્પનાઓ આને જોષ થયા છે ત્યારે આવા તબક્કે કલાકાર અને એક સારા કારીગરના પદને ગાંધીય અપાવવાની જાણ છે. શ્રી કાન્તિલાલ પટેલે પોતાનું સાધનાદેવ આજેના પદને જાણવનારનાં રાખ્યું છે અને તેમની મિત્રતાના ઉત્તરોત્તર નવા સાદમ-પ્રોત્સાહમાં નિકર્યા યાગી છે આ નરુલ સિદ્ધપદ્મિયા મુલકવાની કલાના નવા આજુપરવાની આગા આપે છે.

ઉપસંહમાં જેસ ટર્મિન એન્જિનો દુનિયાભરમાં ખીનહરીક મણાવ છે. ત્યાં ફાન-
બારો ખાતે જેસ ટર્મિનની એક શાળા છે. જ્યાં વરસમાં ત્રણ વાર એક
આતર-રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમ યોજવામાં આવે છે. અને દુનિયાના દરેકદેશના એક
પ્રોફેસરના નિષ્ણાને તેમાં તાલીમ મળે તેમજ આધુનિક ટેકનોલોજીના એ
કેનની અદ્યતન પ્રગતિથી પરિચિત થવા મળે મોકલવામાં આવે છે. એ શાળામાં
નિવિદ્યદેશીના એના વિદ્યાર્થીઓ એક એન્જિન તપાસતા આગિતમાં દર્શાવ્યા છે.

સુષ્કદળમાં જિલ્લામાં એ તાજીદનાં પત્રમાં બરવામાં આવ્યાં તેમાં વધુમાં વધુ
અત્ર કલ્પાદન કરવા મટિની કુસિદા મોટી હતી. તેના પરિણામ રૂપે આજે ત્યાં
એક 'જેની સલાહકાર ટેર' નામનું આખું ખાતુ ભર્યું થયું છે, જે બહુ અતુલરળીય
છે. તેમાં ૧૪૦૦ જેટલા નિષ્ણાત જેનીવાડી અધિકારીઓ કામ કરે છે, જેઓ
મામડેશમટે જેતરામાં ફરીને તેમના પાક લપાડે છે, વાવળી, ખાતર વગેરેની
સલાહ આપે છે, અને તેમની ફરિયાદોનાં કારણ ચોધવા મળે ખાસ આજની
પ્રયોગશાળાઓમાં અખતરોમાં સલાહી તેના કલે આપી આવે છે. કેવલા
ચિત્રમાં એવો એક જિલ્લા સલાહકાર અધિકારી એક ખેડેતે આપેલા નિષ્કળ
વએત્રા પાકના નમૂના પ્રયોગશાળામાં લાવી તેના વૈજ્ઞાનિકને બતાવી રહ્યો છે.

નવાં પુસ્તકો.

ગોષ્ઠી: શ્રી કમારાદર ગેબીના: ખાલીસ નિ-
બંધો-જેમાં અંગત નિબંધો, ચરિત્રાત્મક
લેખો, અદેવાદાર્ય લખાણો, પ્રવાસ લેખો,
મનનારમક લઘુલેખો, લગ્નના નિબંધો તેમજ
જીવનના મુશ્કેલ પક્ષો ઉઠતા લેખો જેવા
કેમકે વૈવિધ્યની સાથે 'નિબંધો' એક કલા-
પ્રકાર' એ નામને, નિબંધની કલા કૃત્તર એક
સ્વપ્રધાન પછે ૧૬૦ પાનાં, મૂલ્ય રૂ. ૧૫.
પ્રકાશકભારતી સાહિત્ય સંપત્તિ, અમદાવાદ
દેવચંદ્રી : આનંદરાય બહેનના આશ્રમી
કાવ્ય-સંગ્રહમાંનું એક ખંડકાવ્ય-પ્રકાશક
આનંદરાય બહેન-વિસતમર ૦.૪૦. કેવલેત-
ની જરૂરી માહિતી તથા હુકમોની વિચિત્રતા
ને વ્યવસ્થિતરીતે સમજાવી આપતા પુરતક-
ની સુધારેલી બીજી આવૃત્તિ લેખક : મોહન-
લાલ છ શાહ પ્રકાશક : ગુજરાત ન્યાયામ
પ્રવારક ખંડલ, નડિયાદ, ૧-૧-૦૦.
ગુજરાત વિદ્યામંભા-અમરપાદનાં
મજિલાસ નજીલાઈ દિવેરીનું જી-
વન ચારિત્ર : લેખક અંબાલાલ બાલકૃષ્ણ
પુરાણી ૨-૦-૦૦; ૧-૧-૨૦-૧૯૩૦નાં વાર્ષિક
અંબાપ્રયોગ: [૨] ૨-૦-૦૦; ગુજરાતનાં
નગરોનું ફારસી ભાષા અને સાહિત્યનું
કેડાણ : લેખક : ડા. હુસૈન રજવાડાજી
નાયક, ૦-૧-૨-૦૦; કામજન્ય દરેકી તેની
બવરદા અને અટકાયતની આવરદામાં
સમાવર્ત પુરતક-લેખક : હર્ષદરાય દેશર-
લાલ જાલા ૦-૮-૦૦; મોરાર્જીનાં ગુજરા
નો સામાજિક દરિયો ક્યોથે અભ્યાસ:
લેખક : અમરનાથલાલ ત. માંડડ, ૧-૦-૦૦.

કુખિર

આપલી કાવનાં નામકિર્તીનું અસિક - સંસ્થાપક : રવિશંકર રાવળ

કેબુઆરી ૨૨/ ઈ. ૧૯૫૨

ત્રી. બચુભાઈ રાવળ

પ્રતીકા (રેશીન ૩૬૫૨) ગિરમાર દરેન રાવળ
આ બાન્યુઆરીમાં દરિયામાં રીંડા અને ખુલ્લા
મુલાચિયા દિની કાપાવડોનાં નાં એક કૃતિ

હજી એ વધુ ઝડપી...

GEVAPAN 33°

ગેવાપાન ૩૩°

★ ...છતાં ફાઇન ગ્રેઇનવાળી
હવે ગેવાર્ટના બધા

Allied વિક્રેતાઓને ત્યાં મળે છે.
Photographics
Limited

LAS (07)

સોલ પ્રોપર્ટીસ

એલાઇડ ફોટોગ્રાફિક્સ લિમિટેડ,

મુંબઈ

કલકત્તા

મદ્રાસ

મંગલ પ્રારંભ

સવનનો સમયોત્તમ બાળકને બાવિ વિશિષ્ટ પ્રમાણુર
અને પુરતા પોષણ ઉપર આધારિત છે. ઓસ્ટરમીલ
બચપણની સમયાવધી બાળકો માટે આદર્શ ખોરાક છે.
આપના વિશિષ્ટ દુધમાં વિશિષ્ટ ડી અને લેલ્ડ હોય તે
ને બતાવવામાં આવેલ છે. ઓસ્ટરમીલમાં, ૧૬ સ્લાય;
મજાનુદ અવયવો, વિશિષ્ટ રાંદ, મુખ્ય રાંદ અને
આનંદ આપતાં સદાકાં આશ્વસ્ય દ્રવ્યો ધરાવેલ પાચ
કારણમાં રહેલાં છે.

OSTERMILK

ઓસ્ટરમીલ બાળકો માટેનો મીલક ફૂડ

ગ્રેકેસો લેબોરેટરીઝ (ઇન્ડિયા) લી. મુંબઈ. ૧૯૫૫. અગ્રા

Copyright

LAI (B)

આ અંકના મુખચિત્રમાંથી કલેન્ડર બનાવો

પરની ઓતો પર કળિઓ તે આપણી રવિ આગુસાર ચૂંટીને ચોક્કસ બને. પણ કલેન્ડરો કે આપણે જ કેમ જાણી શકીએ તરીકે સર્વે દેવ છે, અને મનુષ્યો કે મનુષ્યો તે કલેન્ડર લઠાવી દેવાય છે. પણ કલેન્ડર ઉપર માણસની ગતિ વધુમાં વધુ પડે છે; એટલે તેના પરનું ચિત્ર તો પ્રસન્નકર, રોચક કે માનવાણેષક હોવું જોઈએ. આ અંકના મુખચિત્ર નીચે આપેલી પ્રસન્નિત વાંચીને તેનું કલેન્ડર બનાવવાની છત્રણા થાય તેની સાગમી આપણે આપી છે, તારના ટાંકા કુખેડીને તંમે અંકમાંથી ચિત્ર કાઢી લઈ શકો એ હેતુથી આ વખતે કાળજી ધરો. રાખો છે. તેમાંથી ચિત્ર કાપી લઈ, એક પૃષ્ઠ પર આપણે રંગના કે સફેદ કાગળ સપાટ ચોક્કસ, ને પરચિત ચોક્કસ દો, અને તેને ઠાકવ મળે તે માટે તેની ચોથો સરખે અંતરે પ્રમાણસર એક કે એ બીજી આંકી દો. પછી આ નીચે તથા ઉપરના પાનાની સામે આગળથી દસ માસનાં તારીખપત્રો આપ્યા છે તેને લીધેથી આગળથી કાપી, કમવાર સીની લઈ કલેન્ડરની નીચે લગાડી દો, અને મધ્યે એ કાણું પાકી દોરી પાંચી લઠાવી દો. પછીનું માગ તથા તે પર ચિત્ર અને કલેન્ડર કેવા પ્રમાણથી ચોડવા તે દર્શાવવા આ સામે તેના આલેખ આપ્યો છે.

માર્ચ						
રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શુક્ર	શનિ
૩૦	૩૧	૧	૨	૩	૪	૫
૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨
૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯
૨૦	૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬
૨૭	૨૮	૨૯	૩૦	૩૧	૩૨	૩૩

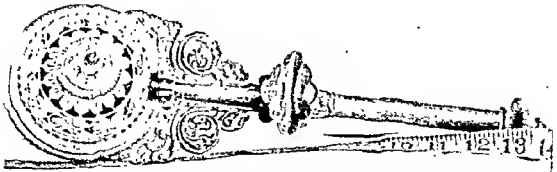
જૂન						
રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શુક્ર	શનિ
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪
૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧
૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	૨૮
૨૯	૩૦	૩૧	૩૨	૩૩	૩૪	૩૫

એપ્રિલ						
રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શુક્ર	શનિ
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪
૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧
૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	૨૮
૨૯	૩૦	૩૧	૩૨	૩૩	૩૪	૩૫

જુલાઈ						
રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શુક્ર	શનિ
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪
૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧
૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	૨૮
૨૯	૩૦	૩૧	૩૨	૩૩	૩૪	૩૫

મે						
રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શુક્ર	શનિ
૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪
૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧
૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	૨૮
૨૯	૩૦	૩૧	૩૨	૩૩	૩૪	૩૫

ઓગસ્ટ						
રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	શુક્ર	શુક્ર	શનિ
૩૧	૧	૨	૩	૪	૫	૬
૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩
૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯	૨૦
૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭
૨૮	૨૯	૩૦	૩૧	૩૨	૩૩	૩૪

ગુજરાતની પ્રાચીન પાતુસિદ્ધકલાની ઉત્કૃષ્ટતાના એ વધુ પ્રતીતિકર નમૂના
 સ્વરૂપ: પાંચમી સદીની ત્રિપીઠિક પ્રતિમા; ત્રીયે: ગાંધીનું કલામય મૂર્તિદાન. ગુજરાતની મોરવપ્રદ કલાના આ નમૂના-
 યોગી વિષ્ણુ માટે વાંચેલા આ એકમાત્ર લેખ 'ગુજરાતનું પ્રાચીન પાતુસિદ્ધકલન'. (કેરો: ઉમાશાન્ત યે. શાહ)

ફૂલદાન - ચિત્રકાર: એમ. વાઈ કુલકર્ણી (હુંગાર) - 'સાધના'ના સોનમયથી

એ નિર્મલ, સીના ડાબા અચૂત વર્ણવતા હમણા નયન છે, નન્યવની પુણ્યમાતાના હૈયાની જોવાળ છે; ફરવતી અછેડોડ કપિલા મે, કિલ્લોલવા કિશુથી અમલિ
 સુધીના માનવમાનવને તે પોતાની નિર્ભય સોનમ્યે જોવાથી પ્રસન્ન કરે છે તેના આર હૃદયથી આકર્ષિત સુદા-માનવીએ તે વડે ફેલ શાશ્વતારવા આરોપી તારણ
 સામિક વિધિઓમાં કે રોમિલા ઉપકર્ષોમાં સુરોભિતો-ચીતરામજો કોનસણીઆ મુખીના જીવનના વિચારમ ફેલક પર તેણે જે રથાન મેળવ્યું છે તે માનવદુષ્ટ
 કરેલા રથાનની પ્રતીતિ છે સ્વાખાનના દરદીઓ સુદા ફેલાનના હારણથી પોતાની તીવ્ર વેદના હણવી કરના અજ્ઞાતા છે, તેા રથમ અનસામાન્ય પાર
 પ્રચલકર અસરની તેા પાત જ શી ? પરંતુ સોને સદા તે ઉપવચ્ય ન હોય. ત્યારે તેનાં નિર્વેશી પણ સંતોષ મળે છે, જેમની છંદા હોય તે એમને તે એમ મીઠી
 તેા, રોજ એકાદવાર તેા અચૂક નજર ફેરવાના સાધન રૂપ ફેલક વચકે તેના ઉપવાચ કરી શકે, તે આદેશો જરૂરી પાનાં તથા મુખના અન્યન આપ્યા છે

ડેનિડસનની બે કૃતિઓ : ડાબી બાજુ વિજ્ઞાની આઈન્સ્ટાઈન; જમણી બાજુ ધનકુબેર રાઈફેસર

બહુ સહેલો છે!" અને "ડેનિડસન જણે છે કે, "આ સાદ્ય એવાંવાંની સાથે અત્યંત એને હાથેસાને વિશિષ્ટ મુજબાન એના અહેસા પર એવો આંખી ગયો કે જે તરત એ પ્રકાશી થીયો."

આવસાન પહેલાં બાર-પંદર દિવસ અગાડ રૂઢી તે પોતાના આ ન્યયસાચમાં જ રત હતો. છેલ્લે, ૧૨મી ડિસેમ્બરે તે નવા થકુરી રાજ્ય હંઝાએક જાહ આવીને ત્યાંના પ્રમુખ આઘઘ વાઘજમાન, પંત પ્રધાન ડેનિડ બેન-મુરિયન, વિરેશ પ્રધાન ગોરો શારેક અને બીજા એ નવી પ્રિયતા આમળીએના રૂબે કરી કાન્સ પાછો આવેલો અને તેમના પ્રતિભાશિક્ષણ કરતો હતો. કાગાત હંઝરાએવાના બૈંડેન નરીપર બંધાઈને કોણે કરવામાં આવનારા જની હાલુરુ હલેકટિક પ્લાન્ડ (વીજળી કલ્યાણક કેન્દ્ર) માટે એક પ્રયંશ રચારકશિક્ષણ પણ તે કરવાનો હતો. એવામાં અત્યંત તેને હૃદયરોગપ્રતો દુઃખેશ થયો અને બેચેરેન ખાતે આવેલા તેના કામાવાસમાંથી રજામાનામાં લાજવામાં આંગે, જ્યાં દુઃખસામક દવાની અસર નીચે કોનમાં જ

તેવું આવસાન થયું. તેના આવસાન સમયે તેની હાલતની પાની વૈદ્યે, એક વૈદ્યપત્ર (જે પણ એક કલામાર છે) કે લુવાનીમાં "આઈ રેટુડ-ન્ટમ લીવ"માં તેની સાથે બહુની તે) તથા કાન્સો વિખ્યાત કાર્ટુનિસ્ટને કલામાર વિલિંગ-ગોન્ડ તથા મિસિસ ડિવિંગ્સોન્ડ જે તેની સાથે પાતાતાના તહેવતરો અજવા આવેલા તે પણ હાલુરુ હાલુરોની આપણી પાની જે ૧૯૬૩માં ગુજરી ગઈ તેના બે પુત્રો ન્યૂ યૉર્કમાં છે: એક જકસ વીચા કંપનીમાં મજાક છે અને શ્રીલે કાન્સની વૅગિંગ્ટન ખાતેની અખબારી એજન્સીમાં. તે પોને તે કોઈ બાથે કાન્સમાં જ પડેતો: એવો સમય પારીસ ખાને ને ફોર્ડો સમય તેની આપણાની બધીર પર.

નિર્દેશ માટે) છવંત મૂર્તિના રસપ્રધાન પત્તકવચમાંથી બહુધરી રાજી તેવાં આંતરોમાં હતી વળી, માટેને ખાસ પદતિથી પરીને લાલ-બદામી બનાવોની તેણે પોતાની એક આનની રીત રોપી કાઢી હતી, અને એ રીતની વકત્રપતિગાઓ પણ બહુધરબહુધરી. એ સાથેનાં મિત્રોમાં જેર માન્ડન્ટી, કારતી કવિ કોલ્ટ નિલ્ડ બેનનો પ્રયંશ મૂર્તિ, તથા આધુનિક જગતના ભાદાન ગણિતી-વિજ્ઞાનો આઈન્સ્ટાઈન, મકા ધનકુબેર રાઈફેસર અને મહામાનવ મહાત્મા અંધીછનાં તેનાં શિક્ષણ નાળા તરીકે આપ્યાં છે. જગતના ઇતિહાસમાં કદી કોઈ રાજપર નહિ કરી દેવા તેટલી મહાકુશળી શિક્ષણપતિગાઓને એ સર્વક આદરમાંથી માનવપ્રતિભાશિક્ષણના લંબકમાં આવવાનું આદેશાય પામ્યો હતો તેવું એને માન જોરવ પણ હતુ. છેલ્લે ન્યૂ યૉર્કમાં તેનાં ઘોડાં સુનંદા (ફિરોઝી આઈ) એનાં મિત્રોનાં પ્રદર્શન બરાહુ ત્યારે તેણે કોઈ ને પછણું હતું: "છવંતમાંતમે હિં આરત્ર મહાપુકરોના લંબકમાં આવેલા બરા?"

રળિયામણી ગુજરાત

રોડોગ્રાફરો-કલાકારો માટે એક નવી ઈનામી હરીફાઈ

દેશન્યય સૌંદર્યપ્રધાનોના ગુજરાતમાં તેવો નથી. ચરોતર કે તાપીની કુળેથી માંડીને પારલીની કર-પણ રીછ ગઈ હોય એના, પાર-કુચરથી મંદિર અવાનીયાં લહેરિયા લેતા પ્રદેશો; હરિયાળાં ખેતરોની લીલી સાકી વચ્ચે ઝીકનો છુટા જેવાં ચોખતાં આમડાંએ; સગવળ ધાળીમાં મોની વેરાવા દોષ એવાં છુટાજવાયાં રૂબેથી રોમલા સખાટ બુગિ-રતરો; નિકટ વાંધાં ને કાચ કોતરો તથા કચો જે બોડા ને કાચગોંટ બોડો વચ્ચે વહેલી મઠી, ગાયક ને સોબરગની, આદર મરુછ ને રોટુંછ, કે તાપી નગેદા ને પૂણીના લીલામધુર વચ્ચા લેતા પ્રોટ કે પાનજા થા મીરનંદીર વહેતા વહનઆગે; જોર અને બરડા તથા ડાંચ ને પંચમહાલની પુનપટાએ; આસગ ગિરનાર ને રાણુજય તથા ઈંડર પાવાગઢ ને પારનેશના મિરિસાને; કાનમ પાંખાત કે વદિયારના વિશિષ્ટ

સૌંદર્યસખ બુગિખાઓ;—અનુનાં ચેયાક જાને એવાં રૂપરૂપોથી પ્રકૃતિએ ગુજરાતને નજી પરી લીધો છે. બેણુષ છે માત્ર તેને લેવાની આંખની, અને દેખાડના દબેણુની. એ ગુમાવેલી આપણે લેવાયેલી છે; અને એ માટે દબેણુધરવાનું છે કલાકારોએ. ગુજરાતનું રૂપરૂપન કરાવવાના અજ કાંઈ માટે સો ફોટો-માફરો ને કલાકારોને આગમજ છે.

સિદ્ધ રચનામયના નહિ, પણ નેસર્સકરોગા અને રૂપસૌંદર્યવાળાં દરેયના, અગાડ ક્યાંય કદી પ્રસિદ્ધ ન થયા હોય તેવા, સુકેમિપણે ચિત્રસંયોજન તથા ઉત્તમ ટેકનિકવળા દ્વંદ્વ હંચના કદના ફોટોમાફરો કે રસમજના માપેનાં સુદર રહેયે શિક્ષણવાળી રી. ઈનામકારા પ, રર કે હાથકાતપ્રમાણે, ઈનામપામેથી કૃતિએના હક્ક કરતાના ગણ્યારો, પણ કુમાર કાર્યકમ સિલિટ્ટે પોતા પૂરતા સર્વ પ્રકારસેનાના હક ધરાવરો.

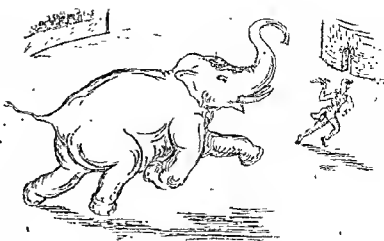

ચૈ, અગદ! ચૈ!

એ વળી કઈ બાપાના શબ્દો?
એનો રજાટ કરીશું તો એક
હૃદયસ્પર્શી વાર્તાના રસ ટોળી દઈશું.
બહેતર છે કે એ વાંચવા માટે.

છે

શ્રી રણજીત દેસાઈની
ગરબી વાર્તા ઉપરથી
અનુવાદક
સુમતિ ર. દલાલ

દલો! આઠસ વિવસથી વિજાસપુરમાં મોટી ધાંધલ
મચી મઠ હતી. એમાં જે આખરના જે દિવસથી તો લોકોની
ઉત્કેહા મળા મુખી આવી મઠ હતી. વાર્ડસરોય સાહેબનાં શુભ પમણાં
વિજાસપુર સંરથાને પાટાં કાર્યક્રમોની લલ્લે ત્રી વારેલી હતી. આખા
જે વિજાસપુરનો રજાળ ફરી ગયાં હતો. રાજ્યબલ આખો રોજાળથી
અળાઈળાં યથ મયો હતો. અને રાજ્યમાંથી કપર પણ દેરેદર વિવિધ
રોજાની કરવામાં આવી હતી. કુરની, શરતો અને એવા અનેક કાર્યક્રમો.
એક પછી એક યોજનાં જતા હતા. છેકના જે દિવસથી લોકો એક
નુએ અને ખીજીનુએ એની કાર્યક્રમોની જુદજુદામણી મચી મઈ હતી.
અને એ છેકનાં જે સહુ આજનો દિવસ પૂરો થયેને કાલની સાંજ ક્યારે
પરે એની વાંઠ એવાં હતાં. કારણ, ખાસ વાર્ડસરોય સાહેબને માટે
જ, આજ લગભગ પૂરેર વયે પછી, વિજાસપુરમાં કાપીની સાઠમારી
ચોજવામાં આવેલી હતી.

સાઠમારીનાં મેદાનની સાઈડથી પર અડધે યતી હતી. વર્ષોથી
અપડ રહેતો. ખુરજ સાફ કરવામાં આવતો હતો. પડેપડે કરતો બેઠેલો.
એ ખુરજ કેટલી જે જગ્યાએથી સમારવા યોગ્ય થઈમયાં હતો. એટલે
એ પણ કરવામાં આવ્યું. કહી કપર ધન-પત્રાડાઓ યાંધવામાં
આવતી હતી. આ બધી ધમાક ચાક્રવી હતી ત્યારે ત્યાં મેદાનનાં એક
ખૂંદે એક માણસ ચિંતાચરત બેઠો હતો. એનું નામ હતું રંકર. સાઠ-
મારીની બધી જ તૈયારીઓના કાર મહારાજ સાહેબે એના માથે
નાંખેલી હતો. રંકરે મેદાન મહારાજના વળતરો એ એક જ સાઠમાર
આલે બાપી વહો હતો. એનો પછુ એક જ માનો હતો. આત્યારે એ
આવની કાસનો વિચાર કરતો હતો. આલે મેદાનની વચમાં બેઠેલો
એકને એક ખુરજ એને એના પહેલાંના દિવસોના યાદ આવતો હતો.
એ એક જ માવ એના સાથી અને સાક્ષી હતો. એને એવાં જ રંકરને
એના પહેલાંના દિવસો યાદ આવી ગયા...

એ મેદાનનું રવરૂપ બદલાઈ ગયું. મેદાનમાં બેઠેલ અનેક ખુરજો
રંકરની આંખ સામે તરી આવ્યા. ચિલચિલિત અવાજો એને કાને
પડવા લાગ્યા. એણે નેરુંયું તો શુક્ર સફેદ વસ્ત્રોમાં સાજાં થયેલા અને
દાઢયાં બલબલતાં રંગીન રંગોમાં ફરવાવતા અનેક સાઠમારો મેદાનમાં
સરખેતિએ દોડતા હતા. એ દોડતા લોકોમાં એના બાપ કેસવ પણ
હતો. એના હાથમાં લાલ રંગાલ હતો. એને રંકરવતો એ કાસને
બોલાવતો હતો. 'ચૈ, અગદ! ચૈ!'

અને કેસવનો એ ગળાજ સંમિળાને એની પાગળ એક મરત
ગન્સરનું દોડવો જતો હતો. એના ગંડ-ચળમાંથી અત્યંત ધારા વાપી
જતી હતી. પૂજી રંકર કરીને, રંકરને હાથમાં બોંઝને; સાઠમારને
આખવા એ મેકામપણે દોડવો જતો હતો. એની આંહુણાનું દંવલ
અચાવતા લોકોની એને પરવાઈ નહોતી. એનું સમગ્રત લક્ષ તો હલ
પેલા લાલ રંગાલ કપર. કાપીને દુકકાવતો દુલકાવતો કેસવ દોડતો
હતો. મેકામ બળતા એ સફાઈથી કાપીની નછક સરકવો. કાપીને ધાપ
આપીને એના મદમરત દંડચળકપર બાંધેલી ચિટ્ટી એણે તોડી લીધી.
લાંબીએનો પ્રમેદ નાક વાંતાવરણને મળતો રહ્યો અને ત્યાં જ સમિ-
ચાણમાંથી મહારાજ સાહેબને બલાજ આવ્યો. 'સાળાસ કેસવ!
નામ રાખવું તે માટે'

અને એ દિવસે મેદાન મહારાજ સાહેબે ચિટ્ટી પર જ એનું પાંચસો
રૂપિયાનું ઈનામ તો કેસવને આપ્યું જ, પણ એ કપરનાં જાણી ભત્તા
રંકરને બનાવેલા સાઠમારનો સફેદ ચોરાક પણ એને એટ લીધો.
અને એ વખતે કેસવની આંહુમાં બેઠેલા રંકરને માથે દાઢ મૂકીને
મહારાજ સાહેબે એને કહ્યું હતું, 'અરે, આ તારો લીકો કે! એ રમે છે
કે નહિ સાઠમારી? એને બસબસ તૈયાર કરી નાખ એક! એણે તારું
નામ રાખવું એટલે ને?'

અને એ દિવસથી કેસવ રંકરને રોજ નિયમિતપણે સાઠમારી
શીખવતો હતો. એકેજ વર્ષમાં તો રંકર ખાસતો તૈયાર થઈ ગયો.
એ વખતનો એક ચાલનો ધસડો રંકરને યાદ આવ્યો. આઠસ સાઠ-
મારો અને રંકરને સાથે લઈને કેસવ સાઠમારી માટે મેદાનમાં જતો
હતો. રજાતંરમાં એ રંકરને શીખવતો જતો હતો ને ભરી રાજ્ય-
નાંજો આવતો જતો હતો. સૌના હાથમાં જુદાજુદા રંગના રંગાલો
હતા. મોટા સાપીને રંકરે કાપીની નછક સરીને જતાં જ કેસવ એને
ચિટ્ટી તોડી લેવાની હાલક કરી. પણ ત્યાં તો એકીની હાથોએ
મેટકી ટાક નાખી, અને કાપી ચિડાઈને પોતા કપર ધરયો એમ
ચાલતાં જ રંકરે દોડીને ખુરજનો આશ્રય લીધો. પોતાનો લીકો
મેદાનમાંથી નાકો એ બેઠેને કેસવને ખૂબ જ દુઃખ થયું. કોપથી,
સંતાપથી એને પછથી તે માયા મુખી જાળ લાગી. બિનમાળને એ પણ
રંકરની પછળ ખુરજમાં પેટે, ને એને બોલીએથી પકડીને બહાર ખેંચી
આણી બીજાં હાથે એક સાલુની થપાટ એના ચોખ્ખામાં મારીને
એણે કહ્યું. 'સા!... એરી છે કે શું? ખુરજમાં સાનો પેસી ગયો! વાદ

રાખને ફરી આમ કહ્યું છે તો" અને એ શારે આજે થે એનું મેં
ફિગમથી ચમકા ગયું. એ બાનમાં આંખો.

અરેબર. મેગ મદારાન સાહેબ દુષ્ટત હતા ત્યાં સુધી કેશવ
અને સારક કેના એરમાં હતાં. એ બાંતરીસાનાં નામ તો હમેશાં
લેતાંની જલે રમ્યા કરતાં. ધરને હાથેર મેરા મદારાનના પ્રતાપે
મેનાનાં નજિયાં ચમકતા. પણ મેગનું નસીબ પાણુ પડતું અને
મેરા મદારાનનાં હાથ પામ્યા. નાના મદારાન સાહેબ મારીએ આવ્યા
એમને રસેનો ખૂબ જ શોખ! એમણે હાણે રૂપિયા ખરચીને
વિદ્યાસપુરમાં મેરાંદે મારેનું મેરાન બંધાવ્યું અને સાકમારીના
વળતા પાણી થયાં. મેરા મદારાનના બનતમાં તો આ મેરાનમાં
ન્યા આદરસ સાકમારી રતરિવસ પડ્યા જ રહેતા ત્યાં હવે
હવેરા થે ફરેલા નથી. એમને રિવસ પતાં જ મેરાનની બુધિ કેપર
"એ અમદ" થે" ના ને અવતને યાદ રહેતા તે સહાર બંધ પડ્યા.
દેખીને એ લેણી વિદ્યારીને એમને હુલાતા એ "એ અમદ" થે"
ના આવાએની વાતો પણ લેણી બીવી અથા. મારીએ આપતાં જ
મદારાન સાહેબે બધા સાકમારીને મોકરીમાથી કમી કર્યા. એમને
સરનાર વરકમી છુટીમા જમીન લીધેરા આપવામાં આવી હતી
એ પણ ધીનની લેવામાં આવી થોતાના જીવન અને થોતને રોડો
મીલીને ને લેણી પહેલાં હવતા હતા. એમને પછી કમીપના
સોદા મીલીને જીવત નિભાવવાને વખત આવ્યો એ સાકમારી
બધ થયાને આજે પહેરવી નીસ વર્ષ થયા હતા. અને આજે ફરી એક
વાર મેરા સાકમારીએના આચરનને કારણે ખાસ એમના જ હલેવા-
થી. સાકમારી વિરવામાં આવનાર હતી!

મેદારાન સાહેબે જ્યારે કેશવ અને શંકરને પોતાની પાસે ગો-
લાંબા અને રાકરને સાકમારી મેલવાની આજ્ઞા કરી, ત્યારે કેશવે
મદારાન સાહેબને સગલજવાને ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો. એણે મદારાન
સાહેબને પોતાની હાસની દીન અવસ્થા વિશે કહ્યું કે શંકર જ
માન મેની રૂઢાવરવાને સહારી હતો. અને ઉપરે રાકરને જલે
થોતે જ સાકમારીમાં લેતારી એમ પણ કહી મેલ્યું. એણે એ દાષ
લેડ્યા. પણ શંકર જ માન્યો નહિ. એ જ નતે. એકરવાને લેવાર
મથા, અને મદારાન સાહેબને જીવ ત્યારે હેડે લેકે. શંકરે પોતાના
કુજ પિતાને સગલજવાને પ્રયાસ કર્યો: "હાથ છે ને, આ એકરને
દારાન સાહેબને સાકમારીનો નાદ ફરી લાગે તો પોતાનો ચોર
વેતવ પાછો આવવાનો થે સંભવ ખરો ને?"

આ બધા વિચારમાં રાકર એકથી તો રાઈઈ ગયો હતો કે એને
હાળનું કાઈ બાન નહોત. એના જીવને કાઈ રીતે થેન નહોત પડત.
રહીરોતે, નેના કલેબા, જરા આશમની હાજ બજતા જ વિચાર
આવેતો, કે આજ વધર વર્ષથી રૂઢ પૂરી અથા પછી આ સાકમારી
કેટલે અંશે સજ થયો તેમને સાથે જ રમી રાકરો ખસા જુદ પોતાની
હાથર પણ આજ પાત્રીસ વર્ષની થઈ હતી: એને તો પોતાની નતને
માટે થે રાકા હતી. નેકે અમે તેમ કરીને એણે રસપાત્ર સાકમારી
તો લેવાર ક્યાં હતા, પણ કેપર કહ્યું જ્યા વિધારીને કારણે એને
આમવિધાસન ડગતો નતો હતો. અને પછી એનું મન ચિતામ્ત
દશમાં ગયું નેખાઈ જતું. અત્યારે બધા રોડો થેર ગયા હતા. આ-
કાસમાં થેદ જીવે આવતો નતો હતો અને એના મગજ મધુરા
પ્રકાશમાં એને પોતાનો ખૂબ લાગે પડતો પડઘરજે દેખાયો. એને
થયું કે હવે જલદી થે જ નહિ જશે. બાપુ વાત લેતા હતા. અને એણે
હાથથી ધરની દિશામાં ડગલાં માર્યાં.

કેશવનો શંકર કેપર ખૂબ જ જીવ હતો. શંકરની માનવપણમાં
હર (ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૨)

જ મરી ગઈ હતી, એટલે કેમને નતે પાણુ બાંધીને શંકરને મેલે
કર્ચો હતો. એને માના સુખની બોલ કરી સાકમારી નહોતી રીધી.
મકરને આવેરા એટલે રોડો લેકો થયા. જમતાંજમતાં પણુ એ
એના જ વિચાર કરતા હતા. એણે રાકરને પૂછ્યું: "બીવીને લેવાર
કે ને જ બાણુ જરાજરા જનવસનમાં કે ને?" રોડાનો જીવ આજે
લેકેકર થઈ જતો હતો. એટલી અપાવ તેટલી સુખનાઓ એ આપે
જતો હતો: "રાકર, એ બાક સંભાળી મેલને: હાથી તરફ પી
કરીને કોઝાજીવ ના દેખાવા કરતું. ચિહ્નો તોડવાનું કાંઈ ને રીક છે
નહિ તો, ને, આપણે હાંધામની કાંઈ પસાર નથી, હો!"

એટલે રોડીને શંકરે કહ્યું. "બાપુ, બીવી અથા કે ? તું નાને હતો,
અને એક જખત હાથીનીનાડથી ગસરાઈને હું ચિહ્નો નતોડતાં જુલ.
માં નાસી ગયો હતો ત્યારે તમે મને મારીને શું કહ્યું હતું? અને
આજે આમ કહો છે? જુલો તો ખરા કે પેલા અંજખસની રીકે રેવક
દાણાકાં કંઈ છે?"

રોડાએ નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું, "અંશે બાઈ, બહે! તાર ખતે અને
માતે રહ્યું. ખસતું પણ ને બાઈ, જરા સમાજીને મેલને. બ્યાન રાખને
કે મારી પાછી અવરવાની તું જ માન દાખસાકરી છે. અને તને
એટલે જ ખરે બાજીનાં પૂરાં કરવાનાં છે...

આજે રિવસે રાકર વહેણી કમી. એ ખજામાં પડેલી થી મેલે
બહાર ફેરી. કેશવ હતું જીવતો હતો. પેટી બહાર અજવાતામાં
આંખીને એણે એના કેપરની પૂજા બંધેરી કાઢી અને કહાઈ મેલે
તાણુ ચાપીથી માંમાંડ બોલ્યું. થોડી વકલ કરીને તાણુ છેવટે
ખૂંપ્યું અને શંકરે અથા કરતી થી ખૂલી. એ થીમાં કોથી કેપરના
બાજમાં જ એક લાકે જમાલ હતો. કોનીની થે લીમડાનાં પાનમાં
સાચીને મૂકેરા સાકમારીને ખાસ દેશમાં થાપાક હતો. એણે પાન
સાચીને આપ્યાં કર્યા, અને એની બંધારથી કેપડાં બહાર હાંધ્યાં.
મેરા મદારાન કેશવને હાંધામમાં આપેલાં એ જ એક પડાં. એ બાવ-
બરી નેબે કપડાં તરફ મેલેનો હતો. ત્યાં જ અથા જ કમી. "એ
કપડા પહેરીને તું સાકમારી મેલવાનો કે?" એણે રોડ કહ્યો.

રિવસ વળેતો ગયો તેમતેમ રોડાને જીવ થયું ને થયું બાણુ-
બાણુ થતો મથો. બપોર નખતો શંકરે મુરત પાચળ્યો અને અંજ-
રણું અડાંબ્યાં, અને એની કેપર અથા રંગની સાદીનું નજીક પડેડું.
શંકરને એ કપડામાં લેતાં જ રોડાને જાણીના વિરોધો થાદ આવી
અથા. પછી શંકરે માથે કલસરીને સાફો બાંધ્યા. ફેવની મૂર્તિ પાગે
જમીને એણે બાવપરેક પ્રણામ કર્યા. પછી બાપને મથે પડીને આ
શીપર્ત મગ્યા. રોડાની સફેદ મઈ અમેથી જમરેની પાછળ થોડ
વિજસણુ લીટવાત આવી રહી હતી. એણે રીકરને છાતી રસરી
ધારી બહાર ડગતું મારડતાં જ એના સાંકાના હોતા છેતરા સાથે
મેજાને બીચે માર્યા, અને એની સાથે જ બીચે મોઝમાંથી બહાર
સરી આવ્યો. રોડાની છાતીમાં એ લેકેને અરચાટ થયા. શંકરે
હસીને બીચે પાછો એની જમવાએ ખોસી રીધી. એની પાછળ જ
કેશવ પણ બહાર નીકળ્યો.

સાકમારીના મેદાનની આજુબાજુના સગિયાખાખાં ગેસવાને
માટે તરપુર પણ જમ્યા બાકી નહોતી રહી. મરી ચિહ્નર બાઈ
(મનુષ્યનાં જુલો ૫ ૬૨ કેપર)

પશ્ચિમ ભારતનું
પ્રવેશદ્વાર

SSGU

ગુજરાતનું ભાવિ
મહાબંદર

लेणक - रामसिंह राठोड, ३२:७

ભા રતના માંગલા પડતાં પૂરેમાં ચિતાજાગ (ચર્યાપ) અને
 પશ્ચિમે કરાવીનાં બંદેરા હિંદના હાથથી ગયા, હિંદની
 ૩૫૦૦ માઈલ લાંબી સાગરકંઠારમાં હવે કનહતા, મુંબાઈ, ગાદરાઈ,
 વિશાખાપટ્ટન તેને કોઈના ઝોરમાં મોડા બંદેરા છે, આ ઉપરાંત તમામ
 વલિમાં, ગમે શહિને કછના અખાતમાં આવેલા કંડલાનું નામ ધમે-
 રાણું. એની રથા પતનાં શિશિરપ્રણયિષિ ૧૬૫૪ની ૧ જાની બન્ધુ-
 આરીએ શારતાના પૂત મેડાના નામ જ્ઞાનદેવના પેઢીના હારેને ચેલે.
 હિંદનો વર્ષિક ફરિયાદ બચતહાર સરેરાસ છે કેણે રાખેનો છે,
 માત્રનો એરેલે જરથો જ્ઞાનસંઘન કરવાની તો દાહ આપણું મોડાં
 બંદેરની કાચેસાંજ છે. પણ એની વિશેષ વેષાર વધે તો મગજ
 લેવાની વાયને બીડાબીડ શરૂનું કસાની પણ થાય, ૧૬૪૬માં મુંબાઈમાં
 આની પરિશિષ્ટિને ઊભી ફૂલે તો સોની કરેશીનું પુલસાન થયું હતું. આ
 કાણે પણ રવેલેષ બહારમાં હવે વધતાં વેપારની પાઠશાળી મઠિ
 એ નવું મોડું બંદર તો વિશ્વસવાનું આનરક બન્ધું અહીં.

પાકિસ્તાન ચલાઈ રાજસ્થાન, હિંદી અને જગત હિંદના કેટલાક
ભાગોને કબજામાં બંધી આપવો બળી બંધ થઈ. તેથી આ મોઢા
વિશાળ આંતરપ્રદેશ માટે પશ્ચિમ તરફ વારતને એક નવું પ્રેક્ષકાર
મોકલી આપવાની જરૂરિયાત તાર્કિક જોઈ પડી. આ વિષયે તું કંઈ
પણ છો તેની વાત આજે ૧૯૪૮માં અધ્યયન સરકારે જી સ્વત્ત્ર રાજ
સાલગ્રાહના અધ્યક્ષપદે એક કમિટી (ચેરમેન ડૉ. મેન્ડે પોર્ટ કમિટી)
નોમી. એ કમિટીના કમિટી એ કમિટી આપવાનો આજ્ઞાપત્ર કરી,
કંઈકમાં જાણ કરિયાની જાત સમગ્રતા મળે તે દોષને જાણ પછી
આજકાલના વિના મુખ્ય મોઢા બંધ દરીયા વિશાળતા સાથે તેની
પરંતોની કમિટી ને કંઈકની માળ બંધ નવું પ્રેક્ષકાર આપે.

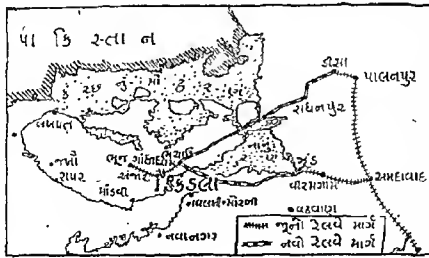
કેડલાની નાજ એ કુદરતી બાકે છે. કેડલાનું હાસનું નાનું જંદર

પ્રથમ ૧૬૩૦ગાંઠ-
ધાપુંતારીએક મોડી
આગળેટ લાંબરી
સેકે એવરો ૩૦૦
ફીટની લંબાઇના
ધર્મી આપવાના
માળમેઅનેતે ૧૦૦
ફીટ જેટલો વિરોધ
લંબાઈ જમીન સાથે
સંધાવેલો છે. તેના
પરથી કાઢના પાટ-
નમર બુન રૂઢી
નાની રેલનેસાજનનું
ગેડાપુ પશુ કેરુંકું છે.
આજ નાનાઈફરી
મેઘાઈલેકેડેડના

ની નાથના તેના મુખ તરફ હવે ખસાઈ નહીં ચોટી જઈ શકે. આવેલું છે.
કેટલાના આ જાણનાં કેમ ભૌતિકશાસ્ત્રીને મદદન છે તેમ જ વગર
નિનાના પ્રવાહવળી આ નાજ ફરિયાદો વગરદાર માટે કુદરતીરીતે
મધ્ય અંતિ સંગ્રામમાં છે, કેમકા તેમ જાણનાવા કામમાં યુરોપી આ
સાતને જોડી તરજમા ચોખાસાના કાપડાં અને આખરના યાવદારી
શબ્દ ફરિયાદો તેઓની પાસે સંપૂર્ણ રકામો મળે છે, મધ્ય ક્રાંતકના
પ્રેક્ષક આ નામના કાઠા ભિચા (લવર) પી છપાયેલાં તે અગત્યનો દોષ
વલ્લુધિયાઈવાદ રહે છે. કંઈકેટલી બીજાં વર્ગકેની પોદે શંકામદની પાસે એને
મદદ નથી. તેમી અર્થનો અભાવ ધરો જે પોદે કામમાં વપરાયું.

કેડલાની આ નાળને લગતી તમારા નોંધ છેકડા. ૧૯૫૧ની સાલથી રહેતી આની છે અને છેકડા નીચ વર્ષથી તેની ફરિયાદો માધ્યમી પસુ થતી રહી છે. તાત્કાલિક આ નાળની રિપોર્ટમાં હજી હાઈ જે ફેરફાર ચક્રેતોનોંધાયેલ નથી. આજે આની નાળને માટે ૩૫૨ જેમ આધારભૂત રીતે હોય છે તેને આ નાળના નીચે આંદ્ર પસુ પાળીની નીચે દારૂ-ધટા નામે રેલીને ધટો છે. રાંતુ આ ધટા ૩૫૨ પસુ પાળીની કોઈનામાં કોઈને જોઈઈ ૧૩ ફીટ જેટલી તે સતત રહ્યા રહે છે. ભરતીમાં આઈ ૨૨ ફીટ જેટલું જાઈ પાળી ગાય છે અને ત્યારે ધટા ૩૫૨થી મોટી રહેતીને પસાર થયા માટે પસુ જુરત પાળી રહે છે. આમ જરૂર ભરતી વખતે બહારનો સરેરાશની કપડોના પથ માટે મોટામાં મોટી રીમરે: દર મોસમના અગ્રામનીથી પ્રવેશને લાંબી રાંધશે. બધો નાળની આ બોંદાજ વળગી રાખીને તેને સુધારીને વપારદારના પગમાં લેવા દારૂ તેની બાજીક માધ્યમીમાં કાચે આવે છે.

આ જે આધારના બીડી થયું છે તે મુજબ કેડલાના વિગત સતત છેકડામાં દરવામાં આરો. તેમાં પ્રથમ તબક્કે ૬ ૧૨૫૫ મુખીમાં તબ્બા હરો ફીટ લાંબી અને ખીસ ફીટના ફાટવાળી આર મોટી મોટી

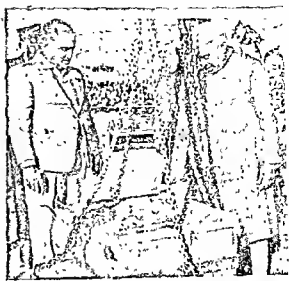

(ક્રિષ્નાની ૧૬૫૨) ૪૨

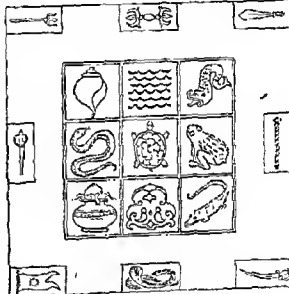

કદાચ રૂપિયા અઘારો નવારે લગભગ છ કરોડ રૂપિયા ત્યાંનાં પાંચેક સામનો, માર્ગો, રેલવે, રહેવાનાં ગામો, પાણી, બીજી પહેરે માટે અઘારો, યોજના મુજબ આ કાર્ય ૧૯૫૫ સુધીમાં સંપૂર્ણ થશે ત્યારે પાંચ કરોડની વસતિવાળા ૨,૭૫,૦૦૦ ચોરસ માઈલ વિસ્તારના આંતરપ્રદેશને કંદલાના તમામ બંદરી લાસો ખજોરો, ત્યારે ફર વચ્ચે બંદરમાંથી ૪,૫૦,૦૦૦ ટન વિવિધ ભત્તનો માલ ને ૪,૦૦,૦૦૦ ટન ઘેરોલ, કોઈરોલ આદિ ભત્તનાં તેજ વચેરો દેરફેર થશે. બીજી આ રૂપિને બંદર થતાં કપર બજાવેલા આંતર પ્રદેશને ફરિયાદી વ્યવહારના જોડાણનું ૨૦૦ માઈલ જેટલું અંતર યોગ્ય થશે તે નેથી માન રેલવેના દૂરમાં જ ૬૦ લાખ રૂપિયાનો ફાયદો થશે. (તુલ્યો સામનો નક્કો)

ચોરા વાણના આંતર પ્રદેશનું કંદલા સાથે રેલવે માટેની જોડાણનું કાર્ય તેો લગભગ પૂરું થવા આવ્યું છે. ૧૭૭ માઈલ લાંબી કંદલા-નીસા મીડરેલ રેલવે બંધાઈ ગયું છે જે આવતા આંધ્રાવર સુધીમાં તે બુકડી મુકશે; તેમાં નવથી દસ કરોડ રૂપિયા અઘારો, કપરોલ વિશેષ વિકાસ માટે ત્યાંથી બાંધ જેજ રેલવેનું જોડાણ કરવાની યોજના પણ નિર્ધારણ છે; અને તેમ થશે ત્યારે કંદલાનું આરોગ્ય વીરમગામ રેલવે સાથે કુદ આચળથી જોડાણ કરી દેવાશે.

આ રીતે રેલવે થવાથી અત્યાર સુધી કમળું હિંદના બીજા ભાગે સાથે જોડાણમાં ને જોડાણ સીધું જોડાણ ન હકું તે થશે, અને બંદર બુકડી મુકવાં કમળ, કપર યુગલ, સમરના વચેરોના અણુ-ચિન્સિત વિસ્તારમાં કઠોરપ્રધાની ખીલવણી થતી જશે આ વિસ્તારમાંનાં ચોરોડી, સિન્નાઈ, ચાઈના ફૂલે, ગોંડસાઈ, અમગાડી, લોહી, બૂલુંપાણ, રણ પાયાણ વચેરોના ઝોમની જરૂરો તથા રણ વિસ્તારના ધોડાને સમતં રસાયણિક દ્રવ્યોના યથોચિત કપરોલ થવા લાગશે. મીઠું, સીમેન્ટ, ચોરોડી, માટીકામ, લાડમાં, આમણ, શામ-મુતર, શામલો અને બંદરથી આવ્યાત કચણેલા કાચા માત્ર અને રચાઈનાં સામનોથી ચાલતાં ઓછીશિક્ક મારખાનાં પણ સાર થશે.

વળી કંદલાને 'આંધ્રપ્રદેશીય વ્યાપારવિસ્તાર' (ગ્રેનેન ટ્રેડ એન) જતાવવાની એક યોજના પણ વિચારણા માટે રહેતી મુકાઈ છે. તે જો અમલી બની શકી તે પહેરથી કાચા માલની આવયાત-વિસાર થઈ રવાનિજે તેને લગતા કઠોરો નિસ્સાવવામાં થતી દુશ્વરા અને સમજદાર મજા રહેશે અને દુનિયાના બધા દેશો સાથેના કંદલાને વ્યાપારી સંબંધ ધનિષ્ઠ બની જશે.

કંદલા વિસ્તારના ફરિયાદિતારના જાલકમાં તે પાણી ખાઈ છે; અને આ બધા વિકાસકાર માટે, તેમજ તે પછી પણ બંદરની વસાહત, રેલવે અને બંદરથી આવતી રેલીંગો માટે થીકા પાણીના રૂસા નેપાનીની જરૂરત રહેશે. એટલે ત્યાં બીકા પાણીના પૂરતો પૂરવડો દેવાની ખાતરી પણ કરી લેવાઈ છે. ૭૦૦ ફૂટ જેટલાં ઘાંટાં બોરીંગો કરી કંદલા વિસ્તારની ખાતુના બલકમાં કિરેસિયસ રણ પાયાણના પરાગથી પાણીનો પૂરતો પૂરવડો મેળવી શકશે. પાણીની આવરોની જરૂરત પૂરી પાડવા કંદલાથી ૧૭ માઈલ દૂર આવેલા નીચી જાડે ૨૦૦ ફૂટ જીલા પાંચ નળકા તેયાર થયા છે. તે પણ જરૂરતની જરૂરે પથારવામાં આવશે. ૬૪૭માં સંદેશની વરસાદ માત્ર ૪૮ ઈંચ જેટલી પડે છે. છતાં વરસાદનું મેટલું થે પાણી પણ બરેશજ સંપરાઈને વધેરોની થાય તે માટે ૪૫ કરોડ યનફ્રે જેટલું પાણી સમાવી સકે તેવું સિંચાણતંત્રના કંદલા રેલવેપાથને માટે યોગ્ય છે અને એમાં બીજાં તથાનાં તેયાર કરવાની યોજના પણ વિચારણામાં છે.

મથાળે; ગદાબંદર કંદલાને શિતરોપણ વિધિ કરતા પિત્ત નેલક કમળા ચોડે કમિસર સાથે. નીચે; કપરના જિતમાં દશવિધી શિતરોપણ વિધિ આદેની 'કુર્મશા'ની કપર ચાલેલા રીતે ને આકૃતિએ મેતરવામાં આવે છે તેનું આલેખન; વચેરું કુર્મ (કાચળા)ની બાહુબાહુ ગણશેની કમવાર-સંજ, જલ-લલર, ગરુડ, સર્પ, મેડક, કુંભ, આસ, મયર, ત્યારે બાહુના રસકો; મથાળેથી-ચિત્રાર, વાન, ચાકિ, દંડ, તલવાર, નામપાસ, ધ્વજ ને ચત્ર, 'વાનસાર' નામનાં શ્રેષ્ઠમાં આ બધા સંકેતોની વિગતવાર સમાજણ સાથે વાનકૃતિવિધમાં તેમનું અલકર સમજાવ્યું છે. આ સંકેતો સાથેની મથાળાની ફેરિ-માકમાં દશવિધી કંદલા બંદરના શિતરોપણ માટેની શિક્ષા, કમળા આલેખાધીના પીળા પાલક ૧૧ કરોડાળને તેવા રસવામાં બચેલી

કંદલાના કાર્યવિકાસ સાથે ત્યાં ગાજુરોની વસતિ પણ રચાસ-ચિંટીતે જ વધવાની. આ વિસ્તારમાં સદી થરતીની અધારે છાળ

છે અને જમણકાના વિસ્તાર માટે પૂરતી મોકળાઈ છે. બંદરની આ વસાહત માટે 'ગાંધીધામ'ની પ્રાચલિક યોજના તેયાર કરવામાં આવી અને તેની બાંધણી માટે ૧૯૪૬માં (અનુસંધાન ક્ર. ૬૬ કપર) ચાલુ બની ૧૯૫૨) ૪૪

ગુજરાતનું પ્રાચીન ધાતુશિલ્પ ધન

ગુજરાતને કાશ્યાપે, હનુ ઓક દમણાં સુધી, તેણે સાહિલ્ય રાજ્યકારણ કલાકોશલ્ય નવેરે અનેકરીએ દેવના ધડતરમાં આપેલ કાળાની રથાપોત્ય મોષ, આપણા દેશના ઇતિહાસમાંથી ઘડી નહોતી, માત્ર વિરોધ દિશ્ય કે રો. આનેદ કુમારપત્રી જેવાના પ્રમાણભૂત ગણના હિંદી કલાના કલિ-કાસરોમાં ગુજરાતની શિલ્પ કેરનાપત્રસમૃદ્ધિ વિષે મોટું બંધુના મળે છે. છેલ્લાંની સેકવર્થમાં રો. કુમારપત્રી, શ્રી નાનાસાલ ન. મદેતા, શ્રી મંજુસાલ મળમુંદાર, પ્રો. આઈ.ન. શ્રી સારાભાઈ નવાળ નવેરના પ્રયાસોથી ગુજરાતની કેશરય ચિત્રકલા ઠીકઠીક પ્રસિદ્ધિમાં આવી છે. પણ આ કલા મેટિ બાંધે વિ. સં. ૧૧૫૦ પછીની છે. ગુજરાતની શિલ્પસમૃદ્ધિમાં આસ કરીને મેટિરા કે લેલકારનાં લેન મંદિરનાં શિલ્પો વિષે જ લખાય છે. લેલકારના કારીગરે ચારસપાત્રને ઝીણોઝીણો કાતરવામાં ભરે ગમે તેટલી ઉત્પત્તિ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીદેાય; છતાં ગાનુષ કે દેવની આકૃતિ કાતરવામાં તે તે જ્ઞાનામાં મોટાઈ મૂકેલાં આપણી શિલ્પકલાની અવનતિના પગરખું દેખાઈ આવે છે, કેમકે આ આકૃતિમાં સ્વચ્છ નથી બની રાખી, રથાપત્રમાં પણ મોષ, માન, કે કંઠવરના દેવળોને આઈ કરીએ તે મધ્યયુગ પૂર્વેની (ક્રિસ્ટલેઈ. સ. ૧૦૦૦ પૂર્વેની) ગુજરાતની રથાપત્રકલા વિષે આપણી પાસે બીજા શિલ્પ વિદ્યાતાંદેશી હંકર સામના વિશ્વશિક્ષકારી શ્રી હનુમદારે ત્યાંના કારણભાઈ, કોટા અને ડીડેલના શિલ્પો તથા પ્રાચીન મંદિરોને પ્રકાશમાં આપી ગુજરાતની શિલ્પ અને રથાપત્રકલામાં નવા રસ નવચુલ કયો છે. આ શિલ્પોમાં મધ્યકલિની શ્રુતવાસીન કલાકૃતિની સીધી અસર છે; કમકે કાળગણથી ગુજરાત આવતે કોઈ મહાન નવાપણી મોટી રસે, હંકર સામના વહને નહોતે દેખે; અને આ રાજ્ય માળવાના સરકારકેન્દ્રથી થયું નવટીક ગણાય.

ભારતવર્ષના ઇતિહાસના સુવર્ણયુગ ગણાતા ગુપ્તયુગમાં ભારત-વર્ષ સાહિત્ય તેમજ કલાકૃતિ સિદ્ધિની પરાકાષ્ટકાએ પહોંચેલું હતું. એ ગુપ્ત સમ્રાટોના સરકાર્ય ૬૫૨ (જંગમી) હજીનાં ધારાએ આક્રમણ કરવાથી દેશીક સમય પ્રભલવનમાં ને કોઈ અંધાધૂંધી દેશાલ હરો તે તુરત જ દૂર વધ લાગે છે, કમકે એ પછીના કાળનું ગિરુષ પણ કાઢ મોટું મરોહ નથી. કેટ મોટાં ધણે કે એકેકો ગુપ્ત સમ્રાજ્ય પર આટલા પડવાથી ભારતવર્ષના ન્હાનશિલ્પ પ્રદેશો (પ્રતિ)ની સંસ્કૃતિએ, સાર્થકો, કલાએ પોતાપોતાની શિલ્પ રૂપ ધારણ કરવા માંડેલું, સંભવ છે કે આપણી નુટીનુટી પ્રાનીય બાપાઓનાં મૂળ પણ એ હ.સ.ના છઠ્ઠા સેકાથી છઠ્ઠા પડવા માંડેલો. એ નરીતે શિલ્પ અને રથાપત્રમાં પણ પ્રસિદ્ધિરે (એટલેકે લલન ગુજરાત, રાજ્યુતાના, મારવાડ ને સોરાષ્ટ્ર) ત્યારથી ગુજરાતી શિલ્પ રૂપ ધારણ કરવા માંડેલું. આપણને સોરાષ્ટ્રમાં વલ્લીના મૈત્રકા, હક્ષિણગુપ્તમાં અરવાળ ગુજરાતે ને ઉત્તર ગુજરાતમાં ત્રિગમાત-મન્દોર-કોનજના પ્રતિદારોના કાળો અવરધ હોને એ રાજ્યકલ્પિના આકારો પાંચેલી કલાને કડીબદ્ધ ઇતિહાસ આપણી પાસે નથી; હજી પણ સંરોધન નરેરી છે. પણ છેલ્લાં પાંચેક વર્ષથી ગુજરાતની આ મધ્યપ્રાચીન શિલ્પસમૃદ્ધિના સંરોધનમાં આ વેળક અને બેના મિત્રેને સાંપડેલા નવાંઓમાં આસ મોષપાત્ર છે કપૂરી ગમેથી મળેલું શિલ્પ-પાર્વતીનું શિલ્પ, કારવણના એકાંદશચિત્રેશ્વરના

લેખક-ઉમાકાન્ત પ્રેમાનંદ શાહ એમ. એ.
આપણી મેંથી સંસ્કારસંપતિ ગણાય એવી એક નવી જ શોધામંત્રી કડી વિષે પ્રકાશ પાડતા આ લેખમાંની વિગતો તથા તેને લગતાં આદેશ છે પર આપણાં મુંદે વિશેષાસવાંચવા-સમજવા-વિચારવા લાભામણુ છે.

મંદિરમાં હાલ પૂજની દત્ત્ય કરતી કોમારી, (જેનું ચિત્ર ૩૩૩માં એક-ના પુસ્તકમાં આપી મળે), કારવણના તળાવ કાંઠે કોતેનું કમાગદેશનું ચિત્ર અને બન્ધ મોતરણીવાળી દારગાખાએ, વંદોદરામાંથી આ લેખકને મળેલું મતિદેવનું શિલ્પ, શ્રી આણંદલાલ હીરાભાઈ મોરે નરોદરા મહાવિમાને બેઠા આ પેલી ભેરવાની પ્રાચીન મૂર્તિ, અને દાવમાં વંદોદરા મહાવિમાનના અધિષ્ઠાતાઓએ મેળવેલાં શાગળાલ્પનાં અને બા પ્રાચીન શિલ્પો. વિભાવુર-મહુડી-કોટવડના મંદિરનાં શિલ્પ અને માલવણનાં મનેહા શિલ્પો તે આગાહ કુમારનાં હાથાઈ મુકાઈ ને છે.

આ કોટવડના મંદિર પાસે બોદીગ કામ ચાલતાં કોટા વર્ષ પૂર્વે ત્રણ નાની ધાતુપ્રતિમા અને એક મોટી ગળી ચાર લેન મૂર્તિઓ મળી હતી, જે રો. હીરાનંદ માર્કોએ અને પછી શ્રી સારાભાઈ નવાળ તથા રો. સાહિબાબે પ્રસિદ્ધ કરી હતી. આ પ્રતિમાઓ બોદ નથી પણ લેન છે એ થયાં ૬૫૨ મટિ બાંધે બાપનાં આન કંદ્રિત થયું હતું. આમાંની કોયી મોટી પ્રતિમા ને હાલ કોટવડના મંદિરમાં જ છે તેની પ્રત્યક્ષ ૬૫૨ એક ગાળુએ લેખ કોટવડે છે. રો. હીરાનંદ સાક્ષી પાતાના રીપોર્ટમાં આ પતિગાને સાતમા સેકાની માને છે, ત્યારે એ નરીપોર્ટમાં એગના તે વખતના આલિદરને એ મેડેએ એ લેખ છે. સ. ૩૦૦ આસપાસના સમયનો હોવાનું ભંદેર કહ્યું હતું. એ લેખમાં અવગત 'વૈરિકણ' કંદલેખ પછી શ્રી નાનાએ કોને એથી મે એ સેકા પ્રાચીન ગણી હતી. વંદોદરામાં આપા કિસ્કાઓમાં સદ લેખ-નો બરોબર ફેરોમાં કે એટલેકે એ જા નરેરી છે, નેથી કિપિના અલ્યારીઓ પોતપોતાનો માત ભંદેર કરી રહે. બાજીની ત્રણેય પ્રતિમાએ ૬૫૨ કાઢ લેખ નથી. આ ચાર પ્રતિમાઓ પૈકી કોયી મોટી પ્રતિમાનો પાછળનો, નીચેનો અને વચ્ચે તીર્થેશ્વરી પ્રતિમા-વાળો બાપ એગ ત્રણેય ભાગ અલગઅલગ થઈ રાહે છે. આમાં નિનપ્રતિમાને કલાકૃતિએ નાલકાના પ્રખ્યાત ધાતુશિલ્પો સાથે સરખાવી રાકાય તેની છે. એટલેએ શિલ્પને ગુજરાતનું શિલ્પ ગણવા કાઢ તૈવાર નથી, સિવાય કે સદ લેખ અસદ રૂપમાં છાપા અને પછી મૂર્તિના ચિત્રિય ભાગોનું ભંદોબર અન્વેષણ કરાય.

પણ ગુજરાતમાં પાટણના આદ્યકાળના સમયમાં એ એક પ્રસિદ્ધ શિલ્પ-પાત્રવતી સેલી નિસરી તેની યુદોગમાં ને કંઈ વિવિધ શિલ્પ, કલા, મ્યા તથ કે ચિત્રકારી હરો તેના ચંદો, આ ચાલુલ્પ-ચુચીન કલામાં નિહાસ પામી અપા આવત રૂપે પણ અવરધ કલિ-રેલા હરો. ઇ. સ. ૧૧૫૦ સેકાથી આરંભેને તે આપણી પાસે માલ-શિલ્પોના ધણા નમૂનાઓ, પણ એ પહેલાંનાં ધાતુશિલ્પોના નમૂના બહુ ન મળે છે. ને છે તેમાં ૬૫૨ ન્હાવેલી પ્રતિમાએ બાદ કરીએ તે વસતવદની મળેલી બે મોટી ધાતુપ્રતિમાએ ને એક જ શિલ્પીએ બનાવેલી અને લેના ૬૫૨ના લેખ મુજબ સંવત ૭૨૪માં પ્રસિદ્ધ થઈ તે હાલ કિસોલી પાસે પિંડવાડા ગામમાં છે.

પરંતુ આ ધાતુશિલ્પો ખરેખર ગુજરાતનાં-પ્રાચીન ગુજરાતની (સંસ્કાર)ગ્રીકોમાં ન્ છે ૨ આ કોણે એ બેલકશી શકે તેમ છે. ગુજરાતને સદ્ગુણો સાતત્યવર્ધન અનેક એવાં નાહતા ને કુર્ચિદારનાં ધાતુશિલ્પો નેટકો ન્ રસપ્રદ અને આપણી હલના છતિલાસમાં નવે પ્રકાશ પાડનારાં જન ધાતુશિલ્પોનો એક ધોરડો સંપદ, ને વડોદરાની પશ્ચિમે આવેલા એક પ્રાચીન નગર એકાદક (હાલના નાના ગ્રામ અકોટા)ના એક જન મંદિરમાં જૂલતા હોના તે ગળા આવ્યા છે.

આમાંની યાજ્ઞપત્રી પ્રતિમાઓ ક્ષમસીમે ખંડિત થઈ છે. એના છતિલાસમાં જીવરવાની ભરૂં નથી. ચાલી એક ચારેક ફૂટ નેટકી મોટી ક્ષયભનાયતી ખંડિત પ્રતિમાનો સિદ્ધભામ આયોજના પૂજામાં ધાપ્યો છે. (આકૃતિ ૧). ઉપર હિંદમાંથી ખખેલાં ગુપ્તકાલીન શિલ્પો નેટું. એ જ શૈલીનું આ એક અપ્રતિમ ધાતુશિલ્પ છે. તે એ અખંડ મળ્યું હોત તે બર્જિયાકામ મુશ્કિલગમાંની ગુપ્તકાલીન બુદ્ધપ્રતિમા નેટું ન્ અવશ્યનું યદ્ય પડત. દક્ષિણાર્ધ વર્ણક લેતા કેસ ઉપર ઉપજિપવાળું, બનામય નેત્રોમાં ચાંદી નડવાથી અતિ મુંદર લાગતું, સોમ્ય અને પ્રસન્ન મુખમુદ્રાવાળું આ ચરતક હિંદમાં પ્રાચીન ધાતુ-શિલ્પોનો એ-મુંદર નમુનો છે. આ પ્રતિમાના ધડ અને પગના ને હડકા મળ્યા છે તે ઉપર ને પોતી અને વચ્ચેની પાટલીની રચના છે તે તથા એ આખી યે પ્રતિમાનું ધડતર મૂલ્યે છે કે એઈ.સ. ૫૦૦ આસપાસના સમયની હોઈ શકે. પણ એમાં પશ્ચિમ હિંદની-ગુજરાતની કોઈ પ્રાદેશી વિશિષ્ટતા હલું નહીં પડતી નથી.

એતેનાબરે પડે છે પાછલા પૂજાર્ગીયોની મૂર્તિમાં (આકૃતિ ૨), ને વિખ્યાત જન આગાંધ શ્રી જિનમદ્રગણિ ક્ષમામખ્ખનાહરતે પ્રતિષ્ઠિત વધેલી એક ક્ષયભરેલી ધાતુપ્રતિમામાં જિનેશ્વરની સામરેલીને રચાને મૂકેલી અંગિકાદેવીની છે. આ પ્રતિમા શ્રી જિનમદ્રગણિએ ન્ પ્રતિષ્ઠિત કરેલી છે એનું તેમાં કોતરેલા લેખ અને તે ઉપરથી ક્ષિપ્ત થતાં બીજાં કારણોના આધારે માંક માનવું હોવાથી એમાં સમય વિ. સ. ૧૦૦થી ૬૬૦ અથવા ઈ. સ. ૫૫૦થી ૬૧૦ વચ્ચે ચાલક મૂકી શકીએ. આ પ્રતિમાને રક્ષણરતે આપણે ગુજરાતનું શિલ્પ ગળી સપ્તાશ્રું, તે જ્ઞાતાનાં બીજાં શિલ્પોથી એ જુદી પડતી હોવા છતાં, ગુપ્તકાલીન શિલ્પકલાની સીધી અસરવાળી છે. એનું

વડાં એવું સુરખ અને નીનામોટી વળા લેતા, લાવણ્યમયું, માટીનું તથા હરતે (life-like) છે કે આપણને આપણા પશ્ચિમ હિંદના આ નમુના મારે ભરૂં રાનેલાધર્ય અભિમાન થાય. આ શિલ્પ નાહતા અને કુર્ચિદારની ધાતુપ્રતિમાઓની શૈલીથી રખતે અને પ્રાચીત છે. ચાર મતે એ પ્રાચીન લોક કે ઉપર ગુજરાત કે કાઠિયાવાડની કૃતિ છે. બહુધા એ લોકના ન્ કોઈ શિલ્પીની કૃતિ હશે. એનાં કારણોની વિચિત્રતા જન ધર્મ અને જન મૂર્તિઓના છતિલાસની ચર્ચા માગે છે, તેથી અહીં ફક્ત માંક અનુમાન ન્ જણાવું છું.

આ ન્ પ્રતિમામાંની ક્ષયભરેલી મૂર્તિનો ખમા મુખીનો બાજુ ભરૂં મોટા કરી આ સામે (આકૃતિ ૨) રનું કથોં છે નેથી તેની ખૂબી ને ધડતરનો ખ્યાલ આવી શકે. આ પ્રતિમા પછી ક્ષયભર એક ફેક પછી પ્રતિષ્ઠિત થયેલી નાગેન્દ્ર કુવના કોઈ સિદ્ધ મહાવત્તની ક્રિષ્ણા એક આર્યિકા (જેના સાંભી) એ પ્રતિષ્ઠિત કરેલી પાર્શ્વનાથની ત્રિતીર્થિક પ્રતિમા મુખાવિષ્ણુ પાછળ આકૃતિ કર્યાં રનું કરી છે. એમાં પ્રભાવલિની બાલરૂપો પર ને લાત-désign motif છે એ આલેખાનું નમુનામાં આ રીતે મળવાથી માગે છે કે તે ગુર્જરાની કે ગુર્જરપ્રદેશીની વિશિષ્ટ શૈલી તરીકે એજાળવાવી શકાય, પ્રભાવલિ ઉપર આ રીતે બેખામાં ને દેખાએ છે તે સંભવ છે કે પ્રકાશ ફરિજો-દીસિયો-જ્ઞાતાઓ મુખતરી હશે. આ પ્રતિમાનો સમય એની પાછળ કોતરેલા લેખની વિપિના આધારે ભરૂં ગુર્જર રાજ-ઓનો સમકાલીન-ઈ. સ. ૬૫૦-૭૦૦ વચ્ચેનો મૂકી શકાય તેમ છે.

સેકું બળે છે કે ગુજરાતી તાડપચીય અને માગની ચીજોમાંનાં ઈ. સ. ૧૨માંથી ૧૪માં સેકા મુખીનાં ચિત્રોની વિશિષ્ટ શૈલી Western Indian School of Painting તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામી છે, ને છેક પંદરમાં સેકા મુખી પણ નેવાય છે. પછીથી આ શૈલીમાં ખીટ કલેમો-ગુપ્ત, રાજપુત વગેરેની અસર દખલ થાય છે. શિલ્પ-માં પણ આજ ન્ છે. આ ચિત્રોમાં લાંબું અધિયાલું નાક, લાંબી (elongated) બાંજો, હોંસોની આજળ માતી બાંજાની ક્રીકીઓ-ટાળાઓ, અને ચોળાવૃતિ નહિ પણ ખૂબી પાડતા-ચોરસ આકૃતિના ખૂણા નેવા પાટે રચાએલા જડબાનો લામ-એવી વિશિષ્ટતાઓ જણાય છે. એને Western Indian School of Painting કહેવામાં આવે છે. મોટે ભાગે એ કલા તત્કાલીન ગુજરાતની સીમાઓમાં વિકસેલી-ગુજરાતી કલા છે. હવે ઉપર વર્ણવેલી આકૃતિ ને. ૨-૩-૪-૫નાં પૂર્વેક નેવાળી રખતે થશે કે આ વિશિષ્ટતાઓની શરૂઆત આ શિલ્પમાં નેવામાં આવે છે. અંગિકાદેવોએ પંદરેલા વજ્ર ઉપર ને બાંધણીની કાવ છે તે પણ ખાસ આ ધાતુશિલ્પોમાં ન્ વધુ પ્રમાણમાં નેવા મળી છે. ઉપર રનું કરેલી આકૃતિઓ મુદક, તંદુર-રત, લારાદાર શરીરમાં, સામ્યાલુ વિહસિત અંગોમાંથી પુરુષ અને સ્ત્રી આકૃતિઓ રનું કરે છે, નેપથ્યા, વજ્રાલંકાર વગેરેની ચર્ચા કરતાં આ લખાણ વધુ લાંબું યદ્ય નહય.

પણ આ સંપદમાંનું એક અતીવ મુંદર, અપ્રતિમ ધાતુશિલ્પ ને આ લેખકે મેળવેલું તે છે એક ચામરધારિણીની લગભગ સાડા આઠ ઇંચ ઊંચી, શોઠા વિહસિત કમલ ઉપર અંગભંગે બેસેલી નયન ચમોદર પ્રતિમા. એના નાકનો ભાગ સહેજ ધસાઈ ગયેલો. હોવાથી ફેટોમાં (પાછલા પૂજાર્ગી-આકૃતિ ૫) સહેજ બેઠાળ લાગે છે. બાજીની, સદ્ગામ્યે, બાજી ન્ ખૂબીઓ સચવાઈ રહી છે. શોઠા અંગિકાથી સર કરીને તે કેક પગ મુખીના વજ્રાલંકારોની રચના મુંદર છે. આખા કારતવર્ણનાં ધાતુશિલ્પોમાં આ એક અનોઢ મુંદર નમુનો છે. તેની બેઠે આકૃતિ કર્યાં એ ન્ પ્રતિમાના પાછલા ભાગ રનું કથોં છે, નેથી

આપીયે પ્રતિમા(moJelle.in the round)નો ક્યાલ આવી શકે. આ સિદ્ધાંત ૭૦૦-૮૦૦ વર્ષથીના સમયમાં ટાલેસ્ત્રે લખે છે.

કંઈક આ પછીના સમયનું, સ્વપ્નન નવખા કે દસમા સેક્યુલર એક કલામય તાજાનું પુનિયું આ સંપ્રદાયમાં ગણ્યું છે. તે આકૃતિ નં. ૭માં (રંગીન પ્રખ્યાતિની પાછળ) દર્શાવેલું છે. આમાં arabesqueવગર design ખાસ નોંધપાત્ર છે. આ પુનિયાને જે સમય અનુમાને આપ્યો છે, તેથી પણ તે વધુનું હોવા સંભવ છે, પણ દસમાં સેક્યુલર પછીનું હોવું સંભવિત લાગતું નથી. આ કલામય પુનિયું તે જામાનાની ગુજરાતી પ્રભાના કલાપ્રાગ્નું સ્તરીક છે અને પ્રભની સંસ્કારિતાનું સૂચક હોઈ ગુજરાતને ઓરસપ્રદ એક ગુજરાતી કલાકાને નમૂના છે.

મિત્રમાત્રના ગુર્જર-પ્રતિદર્શના વખતમાં મિત્રમાત્ર ગુજરાતનું એક સંસ્કારકેન્દ્ર હતું. મિત્રમાત્રને પ્રાચીન ઇતિહાસ તથા ત્વનન (ખોદકામ) ધરે ત્યારે સાપડશે. હાલ જે શેઠપણુ ભણીએ છીએ તેમાં પ્રખ્યાત ભણતિરિંદ શસ્ત્રગુપ્ત મિત્રમાત્રને હોને એ સદુને વિરિત છે. તિબ્બતના ભીલ શેખર લારનાથે કરેલી મેંધ મુજબ મહારામા સાતમા સેક્યુલર શાસ્ત્રધર નામના એક કલાકારે પશ્ચિમ દિશની એક વિશિષ્ટ કલાકૃતિનું સર્જન કર્યું. નાથ-દાની-પૂર્વ દિશની વિશિષ્ટ કલાકૃતિના પ્રથમાચાર્ય અને પિતાપુત્ર શ્રી. માન તથા બીતપાલોથી જે એ સેક્યુલર પદેલા શરૂ થયેલી ગુર્જરોના

પ્રદેશમાંની આ વિશિષ્ટ કલાકૃતિ વિષે ગુજરાત કે દિલ્હી કલ્પન બહુવંતું નહોતું. ઇ. સ. ૧૮૪૨માં મુંબાઈની એરીકોન્ટ્રા કોન્ટ્રાન્સમાં આ લેખકે કેટલાક ફેટા સાથે આ શૈલી તરફ આપણા વિદ્વાનેનું ધ્યાન દોર્યું હતું. ત્યાર પછી ગુજરાતના સદ્ગુણિયે ગયા નું મળેલાં આ ધાતુકલાકૃતિના આધારે, અને વેડાઈ સ્મૃતિપ્રમાણે સંપ્રદાયમેલા, પાલજુના કોમ પ્રાચીન દિલ્હી મંદિરના બંધારણોમાંના છ અપ્રતિમા સંદર્ભમાં શાસ્ત્રપર્યાયના નમૂનાઓના આધારે આપણે પાત્રી-પૂર્વક કહી શકીએ કે ગુજરાતને પોતાનું નામ આપનારા ગુર્જર-પ્રતિદાર શાસ્ત્રકલાઓના સમયમાં પશ્ચિમદિશમાં (મારવાડ, પશ્ચિમી રાજપૂતાના, સોશપૂર, રત્તર ગુજરાત ને લાટના પ્રદેશોમાં) એક વિશિષ્ટ કલાકૃતિ શરૂ થઈ. આ શૈલીનું મૂળ પૂર્વની કલાકૃતિની જેમ દિશની ગુપ્તકલીન, ગાય દેશની કલામાં હતું. પણ મૂળ અપ્રજ્ઞા બાબતના વિદ્યાસી સાથે પ્રતિભાંતે જેમ પ્રાંતીય લાભાઓ વિકસી તેમ બાહરના નૃસાંચના પ્રદેશોમાં વિશિષ્ટ કલાકૃતિઓ પણ શરૂ થઈ ને વિકસી. જેમાં પૂર્વમારવાડની, પાલ રાજ્યોના સમયમાં વિકસેલી, ને પશ્ચિમ માત્રમાં મહારામાં શરૂ થઈ વિકસેલી કલાઓ મુખ્ય હતી.

પણ દરેક, ગુજરાતની આ પ્રાચીન કલાના કીલ્લવંતમાં સંપૂર્ણ અભ્યાસ માટે પણ નમૂના શોધી પ્રકાશમાં લાવવાની જરૂર છે. એ માટે ખલે કેમિસ્ટ લેઈ પરિશ્રમણ અને અન્યવધુ કરવું નેહકી.

બાંધ મહરિયાં (અનુસંધાન આપાત્રી ૫૪૩ ૫૦થી આદિ)

- કનૈય નાથકુ (જમણી બાજુ) અને લેખક ઉદ્દા ગળ્યા ત્યારે

હવે પાંચમાના રહ્યા બે: દેવધરદાશ અને વિજય મન્યેન્દ્ર. વાલ પડે, કાતે, આદિ. પે. જાની વગેરેના નૃદા જામાના એ બેલાદી દેવધર. વર્ષો સુધી સતત રમી, નવા નુવાનિયાકોને શરમવાનારી શાંતિ કાળવતા એ જોડ્યમૈનને, નવા પછી બે વાર ફેરવા બેંદે દેકા-બાલ કરતા બેલાની અનુપમ લિખત તેા હવે એ શૈલીથી રમનારાની મેરહાજીમાં ગળથી મુશીલ ન છે. અને મૈય છલવાના પૂરેપૂરા માનસિક સમતોલ પલગાની તેવારી સાથેની બેંડસર્જનસય તે વિજય મન્યેન્દ્રની. ફેરફાર, કાલકો, કાંડો, હોંબસને પણ કદી આટલે એવેરા, આન-લહીમાંથી મેળવે બહાર કાઢી સલામતીને શિષ્ટે મૂકી દે એવેરા વિજય મન્યેન્દ્ર! એમાં બે એની લેખની પ્તો અને ખાસ કરીને દૂક મારવામાં તેમજ લેઈટ દમાં એ પૂરા પાવરશ છે.

બાલ, અમરસિંહ, નિશાન, ગ્રાહાન્ત અને સી. એસ.ને હું પડેલા ૪૭ (ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૨)

પાંચ બેલાઓમાં મૂક્યું. પેલા અમરસિંહ બિનીને જેમ અને હોન્ટે લખવાની સમિત મળે તેા હું આખરની બીડી અમરસિંહ માટે લખું. સામાન્ય નો છપ્પા કે મજબૂત નામથી પણ એની કોવર આજન મળેા પડે.

લિખક અને ફિલ્મકોએનિ દગીને ભતભતની કથનાઓ આપી છે સંસારને સાગર કાઠો છે, નિદગીને રિસી કાઠો છે આપ નેસીતો: કિલ્લીની રમત પણ એક મનુષ્યની મિલકતો વિચાર્યું હોવાથી, કસાને ન કોઈ બહારો નહિ આવડતા પણ ફરે, મેંદર ટકવવામાં થે મારે. આ બહારમાં લાગી પણ નથી. જનમતાં ન ગરે આ પથાર-સાક વધે બેમ, ને પછી કથકિયાં આવે. કાઈ સતાયું થઈ બધે. પણ એમાં થે સામેથી ભતભતના કથાકૃદા બેલાય, ઉતરપીડીયા ધાય, આદા-અવળી દડા પડે. જમણા સામે બેલા ન હોય અને એમાંથી કુનેહ-બરી રીતે રરતે રાતરવાનો. એમાં નિદગીને કાઠો બહારો નહિ. કાઈપીએ છેવે, કાઈ કથકિયા છેવે. પણ એકંદરે આ રમત છવનરમત સાથે કી-લીક બેમજેસની આવે છે. ફેરા કેંદારો નિખિના પાસા નાખ્યે નવ, મારા જમ વિરેકીપર ચોટી કરતો ન હોય. (આદિ)

રેડોય પ્રેક્ષ

આ નંક ગણીન પર જતો હતો ત્યાં એમકેશી બાબુમાઈ દો. કાનિત-લાલ પંડ્યાનું પત્નું સહને ગાળ્યા. હું ત્યારે, કોણ બલ્લે કેમ, દેકા બિન હતો; પણ એ પત્નું પાંચી ચિત્ર પ્રસન્ન થઈ ગયું. હા; એમાં શ્રી કાનિત-લાલે એમકા દત્તા વિષે જે બધું બતાવી છે તે બરાબર છે; વલકાદ-ના અગારા, રાજા રેડોયે તે આસરસાર-“આસપ” નહિ. પણ હું તેા દંડ ગાનું છું કે તે અક્ષય ન છે, અને ડો. કાનિતમાઈ લખે છે કે નરિયાદમાં તે નિરમિત રેડોયે કેમ સિત્તરથી વધુ છતાં દંડ આરોગ્ય થાલું સાક છે. આને તેા નહિ, પણ વજનત પ્રભે નરિયાદ નહીં કરી એમને થયે માયું મૂકી આડું; સરક, કસતુપા, લોખા, પ્રાગાલિષ, હવે તેા તદ્દન વજેરકલ્પે કે કાનિતલાલના વતીલ મશિયાઈ કાઢ-અમારા પણ વતીલ, અને એક ન રેડોયના મારવાર તેા શું. પણ આખા ભારતની રેલવેઓના રેડોયન માટેના થવાને લાયક એમને ફરી ગળા આપું એમ મન તલ્લે છે.

-ચન્દ્રવંશ મહેતા

ચન્દ્રવદન ચીમનલાલ મહેતાની આપકથા

આ દલી ક્રિકેટની પાતળી સાથે સાથે બીજી પણ થોડી ફરી લઉં : મારે વિષે નહિ, વા એ ક્યેકેક વાર ચલાવેલી સહી વિષે નહિ, પણ આ પચ્ચીસ ત્રીસ વર્ષના યાજ્ઞમાં જોએકી એ રમતની થોડી તારવણી રવ્વું, રહે...

એ રોજ બારદાની રગત છે. મુનશીજી જેવા લગ્ન છે કે બાનીસ નજી રમે અને વાર દાનવ નજરાજી કહાલોના કહાડો સુધી જોવા કરે એ કંઈ બરેબર નથી, આ તદન વિરોધ પડતો યત. પણ એ નો લગભગ બધી રમતોમાં થોડેપણે એકી બુને રાખવતમાં એ સ્થિતિની બનવું કે રજીમેદાનમાં પણ એક જ; તેવાના નજ આપા એટલું જ.

ક્રિકેટ એ જોતોને વિષામ રવ્વું કરતી રમત છે. કેન્સી ટેનિસ રમે : પંદાપદ, ઉતાવળિયા, રહેને કસકસ નવારા, એની રમત કે સહેજમાં ફેંસાવેલ, બંધેને માછીમારની પ્રલ છે. લીધામાં મધકાથ ભેરવી, પાણીમાં નાખી, કાઠી ઝાકીને રાફ જોઈ એકી જ રહે. આ-વરો, આપરો, સાંજને છેડે બેપાંચ માછલા તો પકડાશે જ. ધીરજ; બેલ; સમય બાળી મોઝાની થકી આરે ત્યારે થા મારી લેવેલ કપરો કાથ હમેશાં નથી ચામતો, એમાં પણ એકાદ શુભ ચોપડિયું આવી નય, અને આરે તો કાચકે કહાવી લેવો. એમની બધુકરચના પણ એની, પછી જોખાનીની લડત હોય કે સપામહલો; સામને કરવાને હોય. એ મોરોએ લડે ત્યાં આસાનીથી, કંડકથી, ચિપકાઈથી, એક સંપ અને એક એવથી.

ક્રિકેટ પણ એમ જ જોઈ છે. અને તેથી જ મોટે ભાગે છતે છે. પણ પ્રલ એવી જોડી છે કે ક્રિકેટને પણ એણે રાખવત બતાવી. બ્રિટિશ એરપાઈ અને એની સાચવણી. એમાં પાયા દીઠા માય તો રમતના રંગ પણ એ પ્રમાણે બદલી નાંખે. જળની અને બાદેશ પ્રલ.

બહાર રમવા નીકળે ત્યારે પણ ક્ષેપ ચોક્કસ કરીને નીકળે. ટેસ્ટ છત્તી હોય તો તેની સાલ મહિના અગાડથી પ્રેરનાય. મુંબઈની અમુક મોટી મંથ છત્તી હોય તો રાન્ડેટ, નમનગર, નારપુરની આગાતરી એવામાં એવી રીતે રમે કે એતણે તો પેલવાન ચાકે-સારના મોવરો ક્રિકેટની બલિમ કીગમાં આગે જઈ જ નય. એની બોલિંગ એન્લિસિસ થોતે સુધારતા ચાલે, હાથે કરી આરપાંચ મોટા બેલાડીએ અને હાથે મહાત થતા ચાલવા આવે. આન્યેએગલ સુધીની બમ પડાને. અને પછી લુલો, જો કે આખરના સામનામાં મુઠાડ આપ્યો તો! થોડેકી પદોંગ, એકેકી અગમ છુદિ, એકેકી રિસેવ, એકેકી નેબોશી, એકેકી ટકાસી. એના એકેકી સામનો કરવાને.

આપણે પહેલું ક્રિકેટને ચોખ્ખો કાળો છે. જેમ ધણમાં આપણે મુરખા બન્યા બીએ એમ એમાં પણ આપણને કેટલું બનાવવા છે.

આપણી નબળાઈ, કુસંગ અને અદેખાઈનાં બી બહુ ખુબીથી વચાયાં, અને તે કપ્તાનથી માંડી સર્વેજ મુંઝવણી સુધી. અને વારંવાર ક્રિકેટ હિદમાં તેમજ હિદ બહાર નબળા દેખાવો કયાં એમાંથી જે વક્સાધુ અને રવાબી રવાબાવના નીકળી જતાં કંઈકરું, સુધરતું.

પણ આપણે જ એકલા ખરાબ બીએ એમ માનવાનું કશું કારણ નથી. એમની જે અમુક કીમની રીતરસમ બાધીની છે. જે તરખાડી ભાલરો : એમાંને એક તો 'શ્રો' જ કરતો, જમીન બગાડતો ને ખાડા પાડતો. અને એ વાત ચપડોએ ચડેકી છે તો બહાર કાઢા છે.

ની નપથુમા કટક અને ચિહ્નકા કાઈ અણુવતની રંગીલી રમત જોઈ જાતી. ખાટ. વોર્ન ને એથીની અલપકી બોલિંગ ન્યાખી હતી.

સીકી રોઈન પર શીપ જેમ સપજ બોલિવાને જોવો એ કહાવે હતો. રાજાની બતાવમને વિરોધીપિત કરતાં જોવાં બીક લાગતી. સારી માની-એ રમતો વિરુદ્ધ, મામસી હાથમાંથી જતાં બંધિ જ બેઠ નાખી હસતા હાખની રમત કરનારો એનેા કાજ સિપરામ, મુકુદશાવ જે અને હસન-સાધની કંઈક પરની રંગમાલ, ગોસરના માયા પરથી સીધા જ મીન પર જતા ટોશી કાપડિયાના જોવર બાન્ડ, પહેલી જે જોવરમાં તરખાટ કોણનારા ચંદાળાખ, અગિયારથી પાંચ સુધી બિન આરામે એકધારા ટાંકાં રિનારો ચાલીપડતો અબુરસામ, નાકી-જડીકની બાઈ-જોડી, એકાદ જે મીકનમા કળણી જનારા ને ભાવશી કરી સાવરણ નિકેટો લેનાર મોટાલાલ, એવી તો કપ્તાનશિપ નીમે અમે રજોય તો કેમ બનીએ? થુકથી ભાલર નોકાજો અને રી.એસ., જિયાએવાએ તો ક્રિકેટને મહાકર બનાવ્યું છે.

એ એ જોડકીની લેટ કરો ને હોસીની શીલ્ડસ કપમાં બહારથી આવનારાઓમાં અસદમાં રી. બી. કાંઈની રવારોનક, મુકમકાકર બોરોલેથિયન બેલાડી ટેસ્ટનો બધી રીતનો તરખાટ, ટેસ લારવડ મંતર ને વ્હાટની કલિતિ બોલિંગો, જે બધાં શિખાક ક્રિકેટને બરો બધો પુરતક સમાન હતો. પણ અમર કલાણાતેની કીમિયાલોરી તે વળી શોર થોમજી. એમાં બહો જે જોલરો આબ્યા હતા : રોય કિવનર અને હરેડે. ૧૯૩૩-૩૪ કે એવી, 'મેરક ડિવિસ પોમ્બ્રીની એન્ડ્રોલોજીમાં ક્રિકેટ પર એક સોનેટ પ્રસિદ્ધ થયું હતું. એમાં એમલ, હોલ્સ વગેરેને અંજલિ હતી, પણ છેવટની જે લીડીમાં રોય કિવનરની બોલિંગની કાબજામ થાકી રહી હતી. એની જોવરને રમે-એકેકી રમત રહેતા સાથે સરખાવી હતી. હિદમાં તો એક જ મંથમાં એ જોતરેસો, પણ હર કરી મથા હતો. પહેલી ઇનિંગમાં ૭ અને બીજામાં ત્રણ નિકેટો લઈએલ દત્તો : એમાં પહેલી ૭ જે છ હાંડીગલ—'લકડી ગિવોએ'ને હિસામે, અને બીજી ઇનિંગમાં સાતે ઝિલાપીને આડરો એવી કલા-કરાવ બીલ રોગની એવેલી ચાલ નથી.

હોલ્સની કાલ અકે પછો. તો અને ગ્રી નહિ. પંધાદારી તે પૂરો પંધાદારી જ બેલાડી. વેરિયું ક્રિકેટ! કુંડો માટલું તલ્લે જવારે રમે ત્યારે એક છત્તવને જ રમે. પણ એ જોવા ત્યારે એની કીતરની અવ-સ્થામાં હતો. બાધી વિવેચકો અને વિખ્યાત બેટ્સમેન બેલો છે. સેન્ટ-હામ ને સરુલીકે પણ એવા જ પુરતરિયા. એકોને ક્રિકેટ એક પડ જ મરાય. અહીં એક-કી.સી. આની ત્યારે સેન્ટહામે લેગ પર ને સાત પેડીનું જેર કહી એકેકેકી માર્યો છે. અને ત્યાં અપવચ્ચે બેલા રહેતા પતિવાલાના અસાદ બેલાડી કેટી ગિસીએ કાપ મીરાતાં છતાં ઝીડી લીધી છે, એ તો એતિહાસિક દરેકો અને એક હતો. ને તો મંથ જ

સેવક નાઝીરખી (જમણરની બાઈ-મેડી) સેવક નાઝીરખી

મઈ મઈ, અલ્લેના નવ જોષર બાઈ-મેડી ને નેડુને એવો જ જાણતોડ અગિયાર જોષર બાઈ-મેડી જાણ, બુધ્ધ દેવધરના રજા અને સાથે ચિરાયેલા પાસાવાળા ઘણે કમી મિત્રોની ચાદમાર બાઈ-મેડી નેડી-મેડીના જાણમાઈર બોલેલા પછી ઠાણાર મઈ મઈ ઘણા હતા.

હિંદના પાંચ મહાદેવ બેદરબેન અને પાંચ બેદરબેન તરીકે નેડે પહેલા ત્રણ બેદરબેનને નથી જોવા એવો રજા પછી કરી લઈ એક નેડે જાણ રજાજીવ, બીજો મંદુરબેન અને ત્રીજો રાંધ. વર્ષો સુધી બોદેવિયાને બાપનિય બેદરબેન, 'અનંદ' તરીકે મહાદેવ યજ્ઞેશ મેદુરબેનની બાઈ બાઈના પછી રજા રજા નેડુઓ; અને રજા ત્યારે એક જ વાર—તે જાણમાઈરની મેંચમાં, રજાના જતા જાણેકું કે જાણ રજાજીવને દિવસ-અનંદ આપવા આજે હું રજાની, અને એકરોડે રજા રજા કરી, એ જોવાનો મેંચો મેંચો એવો અનંદેવ રજા મેંચો.

હિંદમાં રજાએથી પહેલી દેરબેન, મુબાઈના આજાર મેદાનમાં બેદરબેનની તેણે તે નહિ પછી એની જાણમાઈર નહિ અને એની બેદરબેનનાઈ એકરોડે તેર રજાની આજુબાજુ હિંદુઓ કોઈ દોષ તો તે એ સાંતે નેડે આજે રજાએ અમરનાથ. સાથે નેડુને એને બીજાએ અને એ જેણે બેદરબેનને પછી વાર જોવાના નેડે ત્યાં જાણ દોષ એમના પછી હેડું હળ કે એ જાણમાઈર હિંદુઓ હા. વખત આંજીની, માંડી હાંડવળી, પગથાપાળી, હાડીસિય, બુદ્ધિપ્રધાન બધાનો હાંડવિય મેંચ જાણમાઈર હોતો. અમરનાથ એ એક જ હિંદુઓ હિંદુઓ આજમાઈર અમર મઈ મઈ.

હવે પહેલા પાંચની વાત કરે. એને હમવાર અમુવા નથી. માર પહેલા પહેલા જ નહિવાના છે. એ પાંચ બેદરબેનો અને રજાએ પાંચ બેદરબેન એમની બેદરબેનની રજા, હાંડવે દે બોદેવિયાના મેંચે તે હાંડવે જાણમાઈરની રજા સાથે જાણમાઈર સામનો કરી રજા, અને બેદરબેનને બોદ કરી એને હાંડવે-હાંડવે-પછી રજા.

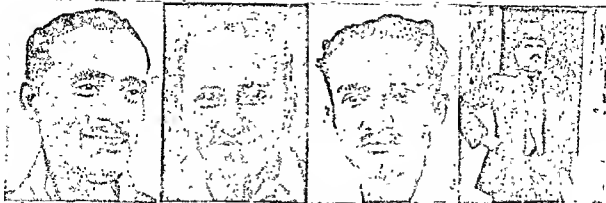
નેડે, હુડીપ, દેવધર, જાણ અને મેંચ-મેંચ એ પાંચ સાથે મને સરી વિજાન વધેથી માટે હું એમને મોજારે મૂકું છું એમ ન જાણતો. હિંદની રજાને રજા-જાણ બાઈમાં દેરબેન દેરબેન તે સી. કે. નેડે, આ સીના નીલ દાવકામાં, ૧૯૧૬માં, મહાદેવ દોડ દેરબેન તરીકે આ રજાને એ હેડવા દાવમાં જતા, 'બેદરબેન, 'બેદરબેન'ની કદાચ પૂણે સાથે જ એની સાથે પાછી હતી. ત્યાર પછીની એની હાંડવે જાણમાઈર છે. એ જાણમાઈર કરે ત્યારે એને જે જાણમાઈર પાણથી જુએ તે જો તારે જાણ પડે કે હવે જોયાર ઘડીમાં રજાનારું મોત બને છે. એણે મારું દોષ ત્યાં અને તે રજાને જ એના પ્રાણ જવાના હેડવા નજાસવાને તે જો રજા, ચાણે, પાછા બાંધી રજા. જાણ હેડવા દે અને ચાણમાં મગજી નાણે રજાત એજાણમાઈર જિતતો, અમરનાથ બુદ્ધ મેદાની જાણમાઈર ને જાણમાઈર આજાર મેદાન કરતો. જાણમાઈરની નેડે એ જાણમાઈર તરીકે એ જોવાના જાણમાઈરના હાંડવેના સાગી હાંડવેના હાંડવેના સાગી-અમરનાથ જાણમાઈરને જોવા જોવા સહસ્રાદ હાંડવેનાની જાણમાં નેડે જાણમાઈર. અને વેદ હાંડવેમાં એનું મેદાનમાઈર પાણમાઈર અતિ વિજાવાત થયું હા.

બધી જાણની રજાત એ રજા જાણમાઈર; પ્રસંગ પ્રમાણે જિતતો; અને જ્યારે વિજેતો ત્યારે જાણમાઈર ૫૨ આજાર હાંડવે નહિ જાણતો. એના મગજમાઈર હાંડવેની હાંડવે તો હાંડવે કોઈ કુદાની સાથે નથી એમ તે જાણમાઈર અને અમરનાથ પછી જોયાર બાઈ-મેડી તે મારતા, પછી નેડુના આજાર જોયારબાઈ-મેડી તો હાંડવે સેન્ટુરી થઈ મઈ હોઈ પછી એ સર્વ કરતો વધારે મહાદેવની વાત તો એ કે એ પહેલી જિતવિજીવાળો જાણમાઈર દોષ.

હાં, એ સામાન્ય બુદ્ધ મુધારી હાંડવે. ૧૯૧૬માં એ મુબાઈના મેદાનમાં જિતતો ત્યાર બાદ ૩૩ વર્ષે રજાજીવ દેરબેનમાં આજમાઈર એણે સાત વિજેતા કુદાની અને રજાનાઈમાઈર અમરનાથ મુક્યા. એ પછી તરત જ મુબાઈમાં રજાની એક મેદાની મેંચ દરમ્યાન અમરનાથ જિતેન્દ્ર મેદાનમાં મેદાન તરીકે એ દરમ્યાન કોણ કહેવા નેડુને હું એમ જાણ જાણ તાજમાં જાણમાઈર બેડા હતા ત્યાં નિર્જાતી વાતો હતાં અને તે પછી, 'તમે પહેલાં તો જોયાર તરીકે આવેલાને'

મન ક. એમ. (કેડી) મિત્રો; સાગી હાંડવે રજાતો વિજેક; પીડ બેદરબેન રી. જી. દેવધર; નેડેના જાણમાઈર. 'પી. બાઈ. ૪૬ (કેડી) જાણ ૧૯૫૨)

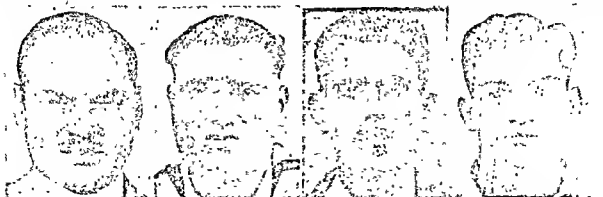
પણ અમેઢ બેન્ડેસન(૧)એલ સી. કે. નાથુ(૨)ચિન્તક દુસીપસિદ્ધ અને (૩) વિજયચંદ્રે ૪ી બાલુ (ગોવર)

તે સીસ વર્ષની એકમાત્રી કોમી ક્ષાત્રી રમત રમનારા આ બહુએ બેરક મ્હાન વદને કહ્યું : 'એ પણ એક ઠીક ગિય છે. સી. સી. બેવા' દેખો, નાગપુરને જ્યાં મેને સાત સેયરી કિયા થા, કિર બી મેરા નેબર આદયાં થા, ખુંબાઈમાં એકિરી મેંય હતી : પતિયાલા અને અવનરની ટોળા થયે. હું પતિયાલા તરફથી રખતો હતો, મેંયાવન મિનિટ પાસે આપણે ડીકથેર કરવાના' હોએ એમ કહેતાન પતિયાલા ગદા-સાએ કહ્યું, હું સાતમા દાવમાં હતો હતો, એ પંચાવન મિનિટમાં મેં એકસો નીસ રન કીયા! છેલ્લે ત્રિશાયો અને રિક્ષેર કહું તેા થે ત્યારે બેન્ડેસન તરીકે મને નહોતો ગણવામાં આવતો! આપણે ત્યાં પ્રચલિત માન્યતાએ મારથા ન કરે છે. મેં પહેલી કાજીજ બેટિય પર ન લીધી, પછી તેા બહુ વાનો કરી, ત્યારે એણે ડાનેરિક્ષ પર ચર્ચા કરી, ફોટ કોન્સ પર પાતો કરી, ને સિનેન્દ્રે પેસરી કુલળ વિષે ચક્કા ફેરવ્યા, એલ સી. કે.ની કોમી લગ રજૂજ નેમ હિલના અમેઢ બેન્ડેસન તરીકે ન પ્રસેરી રહેશે એ વિશ્વસાય વાત છે.

નેહુ એટલે દુસીપને એવાને મોડા ન ગયા, પણ એ મોડીવળી રગત એણે અહીં કરી તે આફ્રીન પેઝારને મોડી હતી. વિધવિચ્છાવ દરર ઘેલાડીએને લેવા, એમાં હિંદુ ગિજાખાના પર એક રંગેલા હોમ્સ ને એક વાર સરકુલિય; તેજાનું ખુંબાઈમાં, એક વાર પટોડી થે ખંડો, પણ એ બધાને આંટે એવા મેઝ : રેલિસ કોરપ્શન અને ક્રોડાચી મે સંવાળ રુંદર દુસીપ. મેલાનમાં રમનારાના નગણા ક્ષાત્રા છટકા થી ચનચનતી વડપી રહેની દુલપસિદ્ધની ગિંજાવળાજી (ટોલિય) ડેલ લાગે ને એના દાવખાંચી છટે, જરા બેલકયા તેા એની તરખે

ઝીલાયો ન છે' એ નેા ઓર વાત, પણ અત્યંત આરામની રમતમાં છુદ્ધિપ્રયોજાનુસાર પ્રયાજુસર શક્તિને કપચામ એ એની મ્હાત્રી ખૂબી આસપાસ અગિયાર વરસો તવનને દાખે ાંપીને ગેલા હોય અને એમની વચ્ચેથી ન્હો કાઢીને સરકુલ પર મોકલવાનો હોય, ત્યા દુસીપ અમેઢ એને' હરેક બેલે એ રમે છે, એરથેકે ૭ થે ૭ દડામાંથી મુસે કસ કાઢવા મેા મેા છે, પછી એક મળે કે ચાર મળે, વધુ દેલે એની બલ-કમલ પમાલે રમવાને બેડે નહિ કે જે અટામી, એમદ મારવાને પ્રયત્ન કરેલા, તળા એ દડાને એ ટી તેા રીતે ફરકાને કે એ ટીકડોની વચ્ચેથી જતા એ દડાને અટકાવવા બંને નમ્મુ એની પાછળ યા એને આનરતા દોડે, પણ મોટે ભાગે તેા દડો અને ચેલા એ ટીકડોને તળેને સંત્રમ બાસબર બાક-ન્દરી કપર ન થઈ રહે! એમદ ઇચ આમ કે બોલાર તલ્લુ બદાર, બસ! એ એનું ડીકલય, ડેલ કલકટ કરકાળાજી નહિ, પણ પાછું બીજી મારી-મરીનું કામ, એટલું એણે મેનું નેરેર, વપારેઆણું નહિ.

એક વાર નહીં અને દુસીપ અને સમયસમી બેલતા હતા, બંને ચાયા હતા, ટીમારોએ કહ્યું કે નહીં મોટે કે દુસીપ એ દેવેનું મુકરેવ છે. ચારેસિયન ટીમ વળતે ચાર ખાસ રમતાં ને મિક્રોન્ટીની આનેરામાં આવી કહી ટીપુ દળે કે બેન્ડેસમી તેા નહીં ન, તે રિવરે સાંન ખૂરી થવા આવતાં આવતાં છે બેન્ડેસમી પાંચ પર ચારચાર લખને મટે બાલે એક રન લઈ એણે પાછી બેલારની ખબર લેવા માંડી અને ચારખાંચીને આંક ચાડ્યા દત્તેા, પાડ તે રિવમના ચાચાંગી તે લખ ચાચાંગી એટલા મદરવતા હતા. (અનુ. પાપ રડમે)

આરસિદ્ધ (ગોવર) મદમદ નિસાર (ગોવર) એસ. આર. મે.દામ્જે (ગોવર) સી. એસ. નાવકુ (ગોવર) (ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૨) ૫૦

આપણા શરીરનું એક અદ્ભુત અંગ ચામડી

તેના ઉપરના વાળ, મસા, તણ, લાખાં, ખીલ, ખરજવાં, મુદ્રાછાપ, નખ વગેરેની અજબ વાતો

લેખક: ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી

આં

તરલસ્વામી વાળના મૂળની આસપાસ એક બીલ પ્રકારની અંધોંચો શેઠવાયેલી હોય છે. તેની નજીકથી ચામડીની સપાટી ઉપર ઊપડે છે. શરીરના વાળવાળા ભાગોમાં તેમની સંખ્યા વધુ હોય છે. તેમને સાવ બંધામાં તેમજ આલ અને નાક આજળ ચિકાસાપે (Sebaceous)—મેદના ગુપ્તમાં નીકળી આવતો મારૂમ પડે છે. કેટલાક કોષોને આ સાવ વધારે પ્રમાણમાં હોય છે ત્યારે અલ ને નાક પર બગાડ નહરે પડે છે આ મેદના સાવથી ચામડીનાં પડો અને વાળનું રેનેલ્ડાન (lubrication) થાય છે, આથી એ બને રેશમ જેવાં સુવાળાં અને કૂચાંદડી જેવા સુલાચળ રહે છે. ઉપરાંત એ બળિને કાનિત અને સાવજ્ય આપે છે.

ખોલ

દિશોર યુવાવસ્થામાં પ્રવેશતાં આ અંધોંચોના સાવના પરિણામે ન આપન બદલાય છે અને મો ઉપર ખુટતો દોરો પલુ ફરે છે. આ આરસાના મેદની અંધોંચોના સાવ થયેલું થઈ પડે છે અંધોંચી નજીકથી આ ચામડીની સપાટી સુધી મરાઈતલ છે. ને માવ અને મોની આમડીની સપાટી ઉપર બેસાવને ઉપરથી આવી કાળા દવડા-રે દેખાય છે. આને તાકેલ પોલિસ કે 'ખીલ' કહેવામાં આવે છે. આમને ખજુવાથી અવાલુઓના ચેપ કામતાં કદીક તે પાક ઉપર ચડે છે અને તે ફેલકી કે ચમડાનું રૂપ બાંધી કદે છે.

મીઠાં

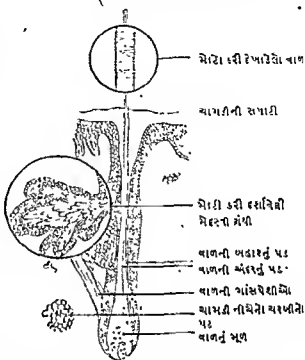
કરીર ઉપર થતી ફેલકીથી કે ચમડા એ મેદની અંધોંચી, રેલે-અંધોંચી કે વાળના મૂળમાં (પાસ કરી આ ન અંધોંચી) રેલેલોલકસ નાગના રોમ અવાલુઓથી કાલ્લેલેલ ચેપનું પરિણામ છે. પાક એ બહુ લાંબાંવાળું મીઠું નાકું છે. તેમાં ફેલકી વધારે ચમડાં એકઠાં પડેને ચામડી નીચેની વેળીઓના મેદા બાળને ચેપ લાગેલો હોય છે. એને મધુમેલ (મીઠી પિસાળ) કે મૂનપિટલા વ્યાધિઓ હોય કે શારીરિક કમતામત હોય તેમને પાક ચઈ આવે છે. ઉપરાંત દોલ અને નાક ઉપરની ફેલકી કે ચમડા બળ અલેર લેખાય છે, કાચક કે તેનું એર સિરામી દારા તરત મળનામાં જવાથી અનુકૂળ રિપતિ આવી રહતાની બલ લેલો થાય છે.

રેલે (પરસેલે) અને આ મેદ બને અંધોંચોના સાવ કાળામાં વધુ હોય છે; પાલુ શિવાબામાં અને નિરતાલીસ વર્ષની વય બદ પડે છે. આથી ચામડી સૂકી (કસ) બને છે ને કદીક તેમાં ચોરા પલુ પડે છે. બેલક, નાક અને હલેલી પર ચામડીનાં ઊંડાંલેલે છે. આના કારણમાં બેલકામિન 'એ' અને 'બી'ની બહુ પલુ હોય છે.

ખરજનું

આમ, ફેલકી કમુતમાં ચામડીની ચિકાસ એની તો હોય ન છે. તેમાં વજી સાજુથી નહાવાથી તે મોરાઈ બલ્ય છે. આથી ચામડી બાચક અને ઊ, બેલો, રેલુની, હાપ, પગ વગેરેની બરજક બનેલી ચામડી ત્યારે તલરે છે ને તેમાં ચૂંર આવે છે. આમાંથી આજળ ઉપર ખરજવાની રિપતિ આવી શેલી રહે છે. રૂપાળા તથા ચાલો વાળવાળાઓના નાનુક ચામડી તો રૂપાળા તાપ અને સખત પચન-

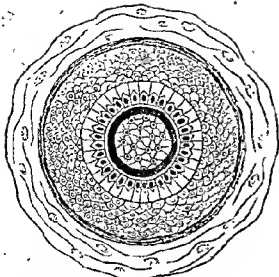
૫૨ (ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૨)

ચામડીમાંથી નીકળતા વાળના મૂળથી માંડીને રોમ સુધીનાં અંધ-કર્ષાંમ દર્શાવતા આ ચિત્રમાં વાળને પ્રલાયમ રાખતી મેદની અંધોંચી તથા (મધાળે) વાળને ધોતોને વનુવગાં મોટાં કરીને બતાવ્યાં છે.

થી પલુ તલડી બેડે છે. ચરમાંની રેલો, પડિવાળના પલારકકના પડા, નખપાસિસ, સુમંપિત તેલો, ફેર-પાક વગેરેના સંપર્કથી પલુ ચામડી તલડીને રોમને આવી ખરજવામાં પરિણમે છે. આમાં હોતોને તરો, નોપિધાનો મોલો અને શારીરનામાં કોઈ વધુ અંધોંચી-રેલુ આ રોમને વધવા કે બેખજવા માટે કારણરૂપ થઈ પડે છે.

આ અદ્યપરા મારે કદી કમુતમાં ચામડી ઉપર—ખાસ કરીને મોં તથા હાથપળા બાજો ઉપર ચિકાસાનું તેલ કે કોમનું મદન કરતું નેરેરી છે. આ તેલકાલેથી ચામડી મુલાયમ બને છે; માલિસના વર્ણભૂથી ચામડી નીચે લોડીને પ્રવાહ વધીને તેને પોપલુ મળે છે; પલિભૂમે દેલની કાનિત વધે છે અને શરીરમાં રૂકૂતિ અનુભવાય. ખાલિસ બાદ ત્રીસ મિનિટ-રેલીને શરીર પરી-ચોળીને નહાડું નેરેલ. ચોળીને નહાવાથી મેદ અને રેલેઅંધોંચી દેખાય છે અને તેમની નજીકથીને કચરો નીકળી નહતે ખુકીને રવચ્ચ થાય છે તથા કાનલેલોલો સતેજ બને છે. નહાવા બાદ શરીરને કચરા કૂચાવ-થી ખૂબ થસીને લુકડું નેરેલ; નહિ તો શરીર ઉપરના તેલના થરમાં ખૂબ બળવાથી ચામડીના રોમો મોંપાળની દહેશત રહે છે.

માળના ઉદ્ભવ વિરાટસ્થાનઃ માળના કાષિયા છે અને સૂર્ય-
દેશકર્ષણમાં ૩૦૦ મલ્લો મોટા કરીને ભેલતાં તેમાં આવાં આર
પદ ને તે દેવતાં માળી સૂર્યમંડુર આકર્ષક ભાત એવા બધે.

નખ

નખ એ જાણીતી વાતોના પરિવર્તનો પામેલો વિદાસ છે. પશુકેશમાં
તે નહોત તમા ખાદી રૂપે અને પશુકેશમાં ચાંચ તથા નખ નહોતે કો
દોષ છે. તેનો ખદાર દેખાતો જામ લોહીની નળીએ ને જાનતું
વમરને દોવાથી મેલે છે. આથી તે નેલના ર્થાં વચર કાળી રાકા
છે. પણ નખની મેકકનો અને જાણીતો જામ શિરમુ-સાહીની
શિયાળોવાળો તે જાન જાનતુંકાં વાળો દોવાથી રીધવેટી છે.

નખની મેકક અને જાળમાં નવા કોણ પેદા થતા હોઈ આજન-
નો જામ ગરતો જાનને તે આગળ ને આગળ રાંધિા વધતો આવે
છે. તેને આગળ નખ વધવા રીઠીએ જીએ. નખનું મુખ્ય કામ તો
આંગળીઓનાં ડેરવાને રક્ષણ આપવાનું છે. હિસા પડાઓમાં તે
સિરાઓ પછ, સાધન છે. પાંડવાથી કેઈતલી કોઈવાર જ્યારે આજો
નખ નીચી ભય છે ત્યારે તે નવો આવતાં શિયાળામાં ૩૩૨ દિવસ
અને ૩નાજામાં ૧૧૬ દિવસ લાગે છે. તેમાં જે જમણા દાષ કરતાં
દાખા દાષનો નખ આવતાં ૬૬ દિવસ વધારે લાગે છે. બાજી અને
નંદુરત માણુરોના નખ જાહી વધે છે સામાન્યતઃ આંતરજીવોના
નખ મહિનામાં ૬૬ વધે છે, જ્યારે અણકાના ૬૬ જ નેહ્યા.

નખમાં રૂપ અને રંગ ઉપરથી ન્યાયના રેખાઓ અને આંતરજ
વિષે ખાલુકાં જાળી રાકા છે. પહેલા અને ગુળાંથી અંકારક્રિ-
કાની અંક્રિત એવા નખ રક્તશય અને રૂંડકાના ન્યાયિના સૂચક
છે. દંડા અને સાંકડા નખ સરીરમાં ઉંઠવયાની ન્યૂનતા બતાવે છે.
નખમાં જિહ્વા વીધ કે અથવાં જોવા ખાદા તે રેખાવરણ વળી સરીર
વધતું અટકી ચવાની નિશાની રૂપ છે. અંદર ઝીણીઝીટી એવી રેખા-
ઓ જાનતુંકાં જાળી ખાદારી દર્શાવે છે. જ્યારે માલી રેખાઓ વરત-
ની-કાળજની બીજાનીની દર્શક છે. હલ્લની બીજાનીમાં અંધળીનાં
ડેરમાં મોઝાનીની એક વધારે નહાં અને નખ મશા કે કાળાપડતા
દોષ છે, જ્યારે કમળામાં પીળા બાદ નખ સરીરમાં વંધક તેજા
જાસરી જીવુપ, અને રાજ્ય નખ ગરબીનું મોઝાખાળ બતાવે છે.

નખના મુજ આગળ દેખાની રેખાને રેખની અર્ધજોળાસર આ-
હતિને 'અંક' કહેવામાં આવે છે. પોતો રેખ દવાના પરપેરાને લીધે

દોષ છે. દંડા નખ ઉપર એવો અંક દોષ તે તો લોહીના જામખની
ગદતા દર્શાવે છે. આંતરજમાં નખ યુક્તાળી રેખા, મુંઝાણ અને
અમકતા દોષ છે. દિક્ષા રેખા નખ લોહીનું ચોગળપણું દર્શાવે છે.

કાળો રેખ વરેલા ને પ્રવેશા નખ ખામજની મેદરકારી અને
હૂબડાણની નિશાની છે. નખ ઉપર ધોળાં ધોળાં ટપાં એ ત્રાંકી
અને તકારી રેખાઓનું પ્રદર્શન કરે છે. હોડાના નખ ઉપરનાં આવાં
ટપાં કે વખતું આધાર કરવાનું અને જાનતુંકાં કરકરી મૂર એવી
વાર્તાઓ તથા વાતાવરણમાં ફેરતાં દોવાનું સાબિત કરે છે. દંડા,
સપાદ, મૂળાળી સાંકડા પણ હોડાની પહેલા નખ જાહી કરકરી
જ્યારે માણુસના રેખાવળના નિદર્શક છે. નાના નખ લીન બુદ્ધિસત્તા-
ની નિશાની છે, જ્યારે મોટા નખ મેદબુદ્ધિ દર્શાવે છે. —સાથે સંપૂર્ણ
આંતરજમથતા પણ, અધિર રેખાઓ, નિકાસી અને તામરી
માણુસ વારંવાર નખ ખેલતી કે હાત વતી કરકયા કરતા દોષ છે.

વાળ

આખી કાળીરુદિમાં આજગણાં પ્રાણીઓની નિશિદ્યા સરીર
ઉપર વાળ હોવાની છે. આ વાળ માળીના ઉપડા પડના દ્રવ્યોના
બનેલા છે. બધાંજાણે ને નખ જેવા જ છે. સામાન્ય રીતે વાળને
દેતુ સરીરની ઝરબી ભળતી રાખવાનો છે. એક માણુસનવ માટે
તેનો આરો ૩૫૦૦ થો નથી. પણ એ કેકાન્તિ દર્શાવવાનું પ્રાણી-
રુદિ સાથેનું આજી સામ્ય દર્શાવતા અજરોધી ને નહિ દોષને કે
વિનાશીએ કહે છે કે પ્રાણિકાન્તિ- કાળમાં માનવી જ્યારે નંનલી
દશમાં હોત્યારે તેના સરીર ઉપર પુષ્કળ વાળ દતાઃ સરીર મરમ
રાખવા અને ઉનલોથી રક્ષણ આપવા. પણ એજાન તે જ્યાં
પહેરતે સંપતો તેમતેમ વાળ યોગ્ય અને આગ્રા થતા થતા છે.

અને સંપતતા આતર આપણે 'પણ કેટલાં કાળોના વાળ કાઢી
પણ નાખીએ જીએ. પરંતુ તે કપરીના વજીરના છે એવું પણ નથી.
જાંબા, કાજા અને ખૂબ અશક વાળ એવાનાં મોંદરોના રાજ્યાર છે.
અંદર અને પાંડોળીના વાળ તો આંખ અને મોંને અર્ધ રૂપ આપે છે.
સરીરનાં વાળો (મોં, નાક, કાન, આજ પછી) આજગતા વાળ
નંદુરુએ અને ધૂળ-રત્નને પ્રવેશાળી કરનારી કુદરતી રક્ષણ દર્શાવે છે.
જાગ્ર અને ભગવતી ઉપરના વાળ વરેલો કંધરી રાજ છે, એની
એક પ્રાણીઓમાં કાળો નેજક અને ભત્રિયત આપણે રૂપ નીવડે છે.

વાળે જાણ રેખામાંથી છેક આંતર રેખામાં જીડે જીડે મુજ
નામેડું દોષ છે. અને ત્યાંથી, બીજામાંથી કુળો કૂટે તેમ કૂડીને
સામકીને રીડે એવીને તે બદાર આંખના દોષ છે. વાળનું એ મુજ
વસી-નિસકાન્તોની અંધમાં મોઝાખાંડું દોષ છે ને તેની આસપાસ
લોહીની નળીએ તથા જાનતુંકાં દોષ છે. વળી તેમાં મેદરકારી અંધ-
જીની નિસકાન્તો પણ પ્રુસ છે. આ બધાંમાંથી જાણ મેજીને વાળ
વધે છે તેજા મુંઝાણ અને અમકદાર રહે છે. માળીની ઉપર નીકા
આવેલા વાળમાં તથા હોલી લોહીની નળીએ કે જાનતુંકાં આંખી
તે કાપતાં નખની જે નંદી જાહીની નેલના કે નથી વહેતી સારી.

વાળના મુજ પાસે એ નાની ધાંસવેળીએ આવેતું દોષ છે.
દંડી, જાગ, ઉંઠવ અને વાસ વગર તે કંકોગાષ છે. આથી વાજ ખડા
થઈ જાય છે. એકે આનું આખામાં માણુસમાં તો આજ જાન
દેખાડું નથી, પણ એવે વખતે આખી માળી ઉપર માણુસીએ કેપડી
આવી દોષ તેવે દેખાય (hoods-skin) થઈ આવે છે. વાજ ખડા
વાળથી સરીરની ઝરબી જગાવા છે. રિયાળાની કે યોગસાની દંડીમાં
કુશાલથી પીડામાં ડાકું પેસાડી એવી રેલકાં પડીએ કે વાળે લગત
થઈ જમેલો મરત જિહ્વાકાં આખળે ર્થાં નથી જોવા દોષા કે ભવવત

જિજ્ઞાસીમાં પણ વાળ બીજા યજ્ઞેના જેવા મળે છે. આ વખતે તે બંધારે પણ કાગે છે, કોઈને તે તેના શત્રુથી રક્ષણનું સાધન, પણ છે. વાળનાં મૂળ ચાંચીમાં રક્તની જેમ જડાએલાં હોય છે. આથી તે બેસથી બેચાલા છતાં તરત ઊછડી નથી આવતાં; અને ઊછડે છે તેા પણ તેના બીજાંકુડો તેા નથી જ ઊભરાતા. આથી તેમાંથી નેના વાળ બેસવાની શક્યતા કાળગ રહે છે. વાળમાં જસતના તાર જેટલી તણાવાની પણ શક્તિ છે. વળી સામાન્ય વાળ કોડવી અંદી અંકિસ બાર ખમી રહે છે, જ્યારે મજબૂત માથાના બધા વાળ તેા ૩૦૦૦ થી ૫૪૦૦ સતેજ જેટલું. સરસમાં સીના નદ થોરહી વડે આખા શરીરનું વજન કપાડતા કે બરેલી થોરાર બેસતા નથી દેખાતા ?

ગર્ભવસ્થાના પાંચમા મારો બાળકના શરીર પર વાળ બેસવા શરૂ થાય છે. તે છેક તેના જીવન પૂર્વત કાલગ રહે છે. આપણા આખા શરીર પર નાના-થોરા વાળ હોય છે. કેમ ત્રણભાગસિવાય; હથેલી, પગનાં તળિયાં ને આંગળાઓને નખવાયેા સાંધા. શેરા માણસોને માથાના વાળ સુવાળાને વધારે હોય છે જ્યારે માથા માણસોને નહાં ને આછાપસા વાળ મળ્યા બંદી હોઈ સંખ્યા; માં ઓછા હોય છે.

શરીરના કેટલાક આંગેના વાળ કાળા વધે છે જ્યારે કપાક નથી વધતા. સ્ત્રીઓના શરીર પર તે વાળા હોય છે જ્યારે પુરુષોના હેલ પર વધારે. વળા પુરુષોને ફાદી મહા ને છાતી ઉપર વાળ હોય છે. તે પોષણની નિશાની છે. એટલેથી સ્ત્રીઓના સાવ અનુસાર તે બેગની જુવાની વખતે ફૂટે છે. (સ્ત્રીઓના આ વખતે માથાના વાળ વધે છે) તથા તેના બસાને કદ અને દેખાવ પણ તેના પર અવલંબે છે.

વળી, શરીર પર પથરાયેલા વાળ એક જ દિશામાં નથી દેવા. હાથ-પગ ઉપરના વાળ જુઓ; તે જુદીજુદી દિશામાં દરો. આપણે દૈનિકું વાળે એથી એ જો શરીર પર પડતું વર્ષાનું પાણી તે કપરથી નીતરી વળે એથી રચનામાં શરીર ઉપરના વાળ એવેલ છે. વળા એ પણ બંધવા જેવું છે કે આપણા બધા વાળ એકસરખા આકારના પણ નથી. માથાના વાળ જોળ છે જ્યારે ફાદી-મૂઠાના ત્રિકોણાકાર ! વાળને ઉદ સુકેમકશીક ચંચનીએ બેઠેલો તેમાં ત્રણ પદ, અને એ ફરેક પદમાં સુદર અને આકર્ષક બાત લેવા ગળે છે. ચામડીના જેવા રંગ-રંગેા વાળમાં પણ છાત્રવાળા નેશાયેલ છે. અને લીધે તપખીરિયા, રાતા, કાળા, એવા જુદાજુદા તેના રંગ હોય છે. વાળના

ચોક્કસમાં વાંસુના પરપોખા ભમી આ રંગકેા મૂકી થાય છે જ્યારે વાળને રંગ બદલાઈ થોળેા થાય છે. આનું સામાન્ય રીતે ધડપણમાં થાય છે; પણ કોઈને જુવાનીમાં જ આમ વચ બદલાવા માંડતાં આપણું ધ્યાન ખેંચાય છે. આના કારણેક વ કામને સતત બોલે, કીર્તિને કે લાંબા વખતેના લીધે ક્રેમ-લાગણીઓને સતત કંદેરેલ, ન્યૂરે-લિન્થા (સાતવતુને વ્યાધિ) અનારોગ્ય વગેરે અનાવ છે.

પિણીનીઓની એવી ચણવરી છે કે વાળ ગડિનામાં ચરેને દુધ વધે છે; સત કરતાં દિવસે અને શિવાળા કરતાં કડાનામાં વધારે કપવળી. લેખાકડાં તે ત્રીસ ઉંચકી માંડી વળે છે ચાર ફૂટ જેટલા

સુભાંધિત

અનેક પ્રકારના પિતોદમા કાળવેળા વિનદા જીવા પ્રકારને કહેવાય છે. કોઈએ જ એક કવિ કહે છે કે જુદિમાન લોનોને સમય કાળવેળાના પિતોદમાં પસાર થાય છે જ્યારે મુખેના નિદ્રા, અનિદ્રા ફાસ કે વ્યસનમાં પસાર થાય છે. કવિઓના જેવા વિનોદમાંથી જીવનને ઉપચારી રૂપ પણ મળી આવે છે. ક્રેમવાર એક આશ્વાસની અને કેક નિરાશાવર્ધકી રસિવચ્ચે આ પ્રમાણે વિનોદ થયેલ નિરાશાવર્ધી બોલેલ :

રાતિર્ગમિષ્યતિ મવિષ્યતિ મુમભાવમ્
માથ્યાનુદેષ્યતિ હસિષ્યતિ વૃકજશ્રીઃ
હૃત્યં વિચિન્તયતિ કોપગતે દ્વિરેકે
હા હંત હંત નલિની ગજ ડગજહારઃ

અનુવાદ

રાત્રી જરો, અકચુતે જ રહેું વરો, ને
હોયે રિવાર હરો ને વર પંકજનીઃ
પુરાયકો જ્ઞાપ એમ વિચારોઃ જ્યાં
હા ! હા ! મને રમતમાં નલિની કખાડી.
આ સાંભળી આશાવાદી બોલ્યા કે 'આનું રોડું કેમ બોલે છે ? હું તે
આમ કહું.' એમ બોલી તેણે ઉલટી કીધી આ રીતે કેરવી :

સાતિદર્મકલમલેકમધાવિરાસીત્ત્વ

માર્કડ મેડલ અર્જડ તર્કી પ્રકારડ.

[વિવરણ : પહેલા ૪ ક્રોડમાં, રનેદથી કમળમાં બિહારી મળેલો અમરો
હાથીએ કમળ ઉભેલી નાજવાથી નાસ પાડેલો એ નિરાશાવાદ; અને
લીલમાં સવારે સુરોદ્ય થતા કમળ ફરી ખીલ્યું ને બમરો જાતે
રહીએ એ આશાવાદ, અનુભવમાં બને બને છે. પદ્યમાં અને ગદી
કોઈ હાલે નહીં જોઈ હોય થોલોને લવાલો વધારે જોઈને નિરાશાવાદી
હરો કે ગારો ખાલો અરનો 'ખાડી' છે, જ્યારે આશાવાદી હરો કે
ગારો ખાલો અરધો 'બરેલો' છે. જીવન તેા છે તે છે. તેને કેતા દમિયો
જેડું એ આપણા પોતાના ઉપર જ આધાર પાડે છે.' - ર. બી.]

લાંબા થાય છે, વાળના આયુર્ન
અવધો છે. પાંચલેખા વાળ છે
મંદિના ટકે છે. માથાના વાળ
ત્રણવી પાંચવર્ષ, અને સ્ત્રીના
સાત વર્ષ સુધી નિતંબ સુધી
હોવા પધરાતા ત્રિશીરોને
કેસરકાળમાં તે જાળના પદે-
લા વર્ષ કીમેડા વાળ દેવાયો
પણ સંખય છે.

તાલ

પણ બાલુ ખરતા વાળ અને
તાવ ચિત્તાનું કારણ થઈ પડે
છે. સીનાઓ અને આકરિશ
લોનોને તાલ જ નથી પડતી !
સ્ત્રીઓમાં પણ તે જવકલે જ
હોય છે. પોપણુનો આવાર છે
આજના તાવવાળી માં તોમાંથી,
બેલડાંથી સ્ત્રીઓના સાંધા-
માં ફેરાર (નિના કાણે સ્ત્રીમાં
સુવાળા પડી વાળ ખરે છે),
કાંપરના સંકેત, વારવાર વાળ
કપાવવાથી માંડેલો સ્ત્રીની
વાળની ધકકડી કો પડકારી
વગેરે લાંબાજવાના કાણેલોદ્ય
છે. જુદે, માંડેલો સંકેતના નાખ-
ખા એટલે સ્ત્રી સ્ત્રીસત્તી આ-
સત્તી જે માથાની સાધતી સ્ત્રી-
ની ચરની એાળી થાય છે. વળી
ચિત્તાને વિચિત્રમનોભવાપરો-
ને કોયે માંડી મોંની માંડેલો
એાળી હીલચાતથી તાવવાની

લોહીની નખાઓ સંકેતપા છે, એને પરિણામે પણ તાવવાના વાળને
અપૂરવું પોપણુ મળવાથી વાળ ખરી પડી ધોમધોમ તાવ પડે છે.
દંત વિજ્ઞાનીઓ કહે છે કે દંતાના સાડાને કોયે થરી સાનતંત્રે
કપરની અસરને પરિણામે પણ લગણુના વાળ એકદમ થોળા થયા
ખરે છે. વળા દંતાનાં દરદોને કોયે વાળ ખરતા પણ ખરે છે. રાંડ-
આતમાં તાલને વિજ્ઞાન થોડા પણ સખ્યા એકથી વધારે હોય છે,
એ આજના કપર કોઈ થઈ જશે થોડી તાલમાં ગરિષ્ઠ છે.
વિચારિના 'એ', 'બી' હાલનાં તથા 'સી' વિચારિનો, લોહ-
તાંબું, આયોક્તિ અને અંધાળો અંકિરો વાળ બેચાનું અને તેના

રંગનું નિયમન કરનાર કંબોય છે, આ કંબોય વાળો (કાલ તથા) તેલ, ઝાણ, આગથી, ધૂળ તથા યોરેટ, કોષકેન્દ્રો જે સપ્રમાણ ઓરડા લેવાથી થોળા થતા અને ખરતા વાળ અટકે છે. વળી વાળમાંના પોરો પછુ (પોસાળી પટલી એ આગલીની ખરી પટલા છે) વારંવાર યોરે-ઝોરો સાદું થાય છે તેથી, દિનસર્યાં અંકરના વાળ આગળીએ વળી જેવા વાળનાં નેહરે, આથી ત્યાં લોહીનો પ્રવાહ વધી વાળનાં મૂળોને પોષણ મળે છે, ને પોષણ મળતાં વાળ ખરતા અટકે છે.

સુદ્રાછાપ

હાથની આંગળીઓનાં ટેરનાં પર વિષવિષ પ્રકારના વળાંક લેતી આછી કરચલીઓ (Ridges) હોય છે. શાહી જે સેવાની તેની મુદ્રા-છાપ તે તબીબી છે. દુનિયાભરની વ્યક્તિએ વ્યક્તિએ એ મુદ્રા તદ્દન જ નુકીનુકી અને વિશિષ્ટ શાત તરફ પ્રકારની હોય છે. કોઈ પણ એ માણસોની ઈસે આંગળીઓનાં મુદ્રાછાપ પહેરૂરી મળતી નથી આવતી. કેવી અદ્ભુતતા! વળી તે ચિરંમયી પણ છે. આમ્મખાત કોઈના હાથની આંગળી માત્ર જઈને વળી આને તોષણ આ મુદ્રાછાપમાં વિશગાત ફેરફાર થતો નથી! પણ આમની જે ઉડે મુખી જળી નવ્ય તો ત્યાંની રહેલેલીઓ અને વાળનાં મૂળ પણ ખળી નવ્ય છે. તે પછી બજેલી આમની હાથની નથી બિચારા વાળ કે નથી થતો પરજોવે.

હસ્તરેખા

સુદ્રાછાપ કરતાં વે હથેલીની રેખાઓ તરફ યોગ બળના લોખંડાં ધ્યાન વધુ દેવાય છે. એ રેખાઓની લંબાઈ સૂક્ષ્મ, વળાંકની આકૃતિઓ વગેરે ઉપરાથી રેખાશિલ્પ આનુમાનિક હસ્તરેખા-શાસ્ત્રમાં કોને રસ નથી પડતો હોયે તે પણ આના ઉપર જણુ વલદુ રાખા. જેવું પડતી રેખાવાળા છે બધાં વયેશકાર જે છે ત્યાં હાથ અને રેખાઓ પડતી રેખાશિલ્પ છે. આ બંને રેખામાં રાજકીય હથેલીઓ ગ્રંથ રહેતી રોવાળી તેમાં આ રેખાઓ અંકાય છે. પછી ખોટપણુ વ્યક્તિઓની પ્રવૃત્તિઓ અનુસાર, તેમજ મનોવ્યાપારની અસરો નીચે માણસના ચોંતી માંસરેખાઓની સંધિસાચ હાથની આકૃતિઓ અને માંસરેખાઓનું પણ હસનચસન થાય છે. વળી ફરેલા રેખા પણ વિશિષ્ટરિતે જ રહે છે. આ બધાની અસરો નીચે હાથમાં નારી રેખાઓ ફેરે છે અને ન્વરી ધુસાય છે. છતાં કોઈને જો હાથની રેખાઓ પરથી બનિજના દુષન ઉપર વિશ્વાસ પડતો હોય તો તેણે એટલું તો યાદ રાખવું કે વ્યક્તિની વર્તમાન પ્રવૃત્તિ (અને તેના અંગે થતા વિચારો) અનુસાર તેની બનિજન દશક રેખાઓ અંકાય છે.

તલ મસે અને લાખાં

આગલી ઉપરના તલ, તલ ને લાખાં પણ આપણું ધ્યાન દોરે છે. તલ અને લાખાં આમની એકી ધંધેલી રજાવાહિનીઓને અંગે છે; ન્યાયે ગણુ રૂપકલેખેની કીધે. એમાં કદ ને આકારનું કદ દ્યારણુ નથી, તેમજ એમાં રૂપાન પણ અનિશ્ચિત હોય છે. પછુ ચહેરા ઉપર તેમની હાથની સૌદર્ય વધારવા કે બગાડવાર હોય છે. રૂપાના બાલ-નાતમ માટે કીધે હાથકે સમર્થક અને બોધારાના પ્રદેશો-બોધાવર કરી દેવા મુખીની તત્પરતા દર્શાવતી એવ ક્યાં નથી રહેતી?

આ બધી નિશાનીઓમાં કેટલીક નવા સાથે સરીર ઉપર આવે છે, ન્યાયે કેટલીક મોટપણુ, બીજા પ્રકારની નિશાનીઓ પણ આમની-નાં પડેમાં સંવાળે તે પડેલી જ હોય છે, પછુ તે આમનીનાં સખત તંત્રોએ લેતી રેખાંને સપાટી ઉપર ઉપસી આવે છે ત્યાં આપણને નવીન જ લગતી હાથ એમ લાગે છે, પણ ખરી રીતે તે તો નબલિ-ની ઉગર નેટકી જ પરડી હોય છે.

તલ સપાટ હોય કે ઉપસેલું; તેનાં ઉપર વાળ હોય કે ના પણ-

હોય. તે પોરો હોય કે સખત પણ હોય. પણ જન્મ-પતની ઉમર બાદ આમની ઉપર કદાપ મસ જેવી રંગની વિકૃતિ થઈ આવે તો તે તરફ સખત રહેવું, કેમકે કદાચ-અચિનું તે ગામલીના કેન્સરની નિશાનીય પણ હોઈ શકે. પણ આવું તો જનકે જ હોય છે.

આમની પર સૂર્ય-તાપની અસર

સરીર પરતે આમનીનું ધ્યાન લેવું છે. એક તો તે સૂર્યપ્રકાશથી અંદરના અવયવોનું રક્ષણ કરે છે, અને બીજું સૂર્યપ્રકાશની મદદ વડે દેહ માટે અત્યાવશ્યક અને ઉપયોગી વિદ્યાર્મિન 'ડી' ઉત્પન્ન કરે છે. આમની રોહની અને રોહની બંધીઓના આનામાં કોઈપરેસર અથવા બર્બોન્ટિડેલ નામનું એક વરબીવાળું દ્રવ્ય હોય છે. આના ઉપર સૂર્યનાં આક્રો-વાયોલેટ કિરણો સસાયલિસ ક્રિયા ઉપખનીતે વિદ્યાર્મિન 'ડી' વેદા કરે છે આ વિદ્યાર્મિન (સીકા) કોઈપરેસર અને કોન્કરસના પાચનનું નિયમન કરે છે. તેનાથી હાડકાં અને હાંત મજબૂત બને છે. આની લોણુષ કે અહતને લીધે બાળકોને બાળરોષ (રિકેટ્સ) અને સ્ત્રીઓને એસ્ટ્રોપેલિસિયા નામના રોગો થાય છે. આપણે દેશમાં સ્ત્રીઓ અને બાળકોમાં આ રોગોના બહોળો ફેલાવો છે અને તેને મારે દંડ કે જીંછ માણસીઓના તેલ દવારે આપવામાં આવે છે. પણ તે સરીર પોને જ સૂર્યપ્રકાશથી વિદ્યાર્મિન 'ડી' બનાવી લેવું હોય તો પછી કમઅમ બરે માસ સૂર્યપ્રકાશથી અબલગતા રહેતા અપણુ દેશમાં આ રોગનું રચાન ક્યાંથી સ્થળી રોકે? એટલે આમાં રોષ તો કે આપણી રેખા બને રિવાજોને. કોઈટના આત્મીયાન પ્રકારનાં આપણે રિવસના પણ બરાઈ રહીને વીજળીનાં દુનિયન મહાભાષા કમિશર હાલકી છે. સખતવાન પોતા આત્મમાં તથાજીને આપણે જાળકોને પુખ્ત કરવાં પડેરાવી સૂર્યપ્રકાશથી વંચિત રાખીએ છીએ આવી જ દશા પરદેશીન સ્ત્રીઓની પણ છે. બાળકોને ખૂલ્લા સરીરે સૂર્યપ્રકાશમાં રમવાફરના દેવં નેહરે, ખરદા રાખનારી સ્ત્રીઓને અને આલોચાન મહાનમાં જોપાઈ રહેનારંચિનો કાર્ય-પ્રદેશ ખુલ્લામાં હોયે. આજ નરી છે.

કદાચ સરીરે સૂર્યપ્રકાશમાં બિસવાના ધણુ ફાયદા છે. સૂર્યનાં વજુ પ્રકારનાં કિરણો છે. આમાંનાં જી-ઈન્કા રેડ ને અલ્ફા વાયોલેટ અદ્યય છે. ઈન્કા રેડ કિરણો બાલ તથાને લેરી આંતર તથાગાં, આનેલી લોહીની નળીઓ મુખી નવ્ય છે. અલ્ફા વાયોલેટ કિરણો તેકે બાલ તથાના પડ મુખી જ પ્રવેશે છે, છતાં આમાંનાં યોડાં તેકે કો લોહીની નળીઓ અને જાનતંત્રુઓ મુખી નવ્ય છે. આ કિરણોની અસરથી આમની ઉપરના રોષ-ખાણુઓ તથા ફૂંચ નાસ પામે છે. વળી આના પ્રકારથી જ આમની તાંબાવજળુ બને છે કે તેના ઉપર કદાચ આવે છે. આ પણ સહેલુક છે. એ રંગને લીધે કિરણોની વધુ-પડતી અસરમાંથી આમની રક્ષણ મળે છે.

કિણ્ણોની બીજે પ્રકાર તે રાત્રે કે પ્રસિત દરમ્યાન કિણ્ણો, તે ગામલીનાં બંને પડોને લેલી માંસરેખાઓ મુખી પડોએ છે. તેમનું તેજ અમીમાં પરિવર્તન પામે છે અને તેની અસરથી લોહી તથા લગ્નીને પ્રવાર કરાવી બને છે તથા લોહીમાંનાં લંત્રમુક્ક ધોળા હળો સંબંધ બનીને કાર્યમાં વેગ ધારણુ કરે છે અને વિદ્યાર્મિન 'ડી' વેદા થઈ લોહીમાં બંને છે. આ બધાનાં સિધર્થે સરીરમાં ચેતના અનુ-ભવાય છે, અને રોગો સામે લડવાનું બળ તથા પ્રાણુશક્તિ વધે છે.

એટલે જોનાથી બને તેણે સવારના કૃમળા તાપમાં કદાચ સરીરે સૂર્યઅનુભવે લાભ લેવો નેહરે. પણ જંલુ કદાચની વધારે સમય સુર-તાપમાં બિસવાથી વિદ્યાર્મિન 'ડી' બનાવવાની આમની ક્રિયા નાસ પામે છે, માટે તાપમાં સખત બેસી રહેના કરતાં યોડાંયોડાં (ફિજીઆરી ૧૯૫૨) ૫૪

સમગ્ર ખેસવાળી સારી અસર થાય છે. વળી શરીરના ઘોડાક બાજુ ઉપર પડતી રેલ્વેલાઈની અસર પણ આપણા શરીરમાં મુંઝવે આપે છે. પરંતુ સૂર્યનાં કિરણોની અસરથી શરીરની રક્તચાલુ તથા ઘોડાવાળી ફેરસાં અને હૃદયના રોગોએ સૂર્યતાપમાં નિહિ ખેસવાની સાવચેતી રાખવી જોઈએ. વળી માથા અને ગોથા ઉપર સૂર્યનાં ક્રિયકારક કિરણો પડવાથી ત્યાં લોહીના બહારના થાય છે અને આથી શરીરમાં અમુક નિષિદ્ધાંશો થાય છે. આથી સરકા પ્રદેશમાં (ખાસ કરીને હવામાં) માથા ઉપર હોળી કે ફેટા પહેરવે અત્યંત જરૂરી છે.

પણ સામાન્યરીતે તો સૂર્ય-કિરણો આગમીતા હોય છે. ફર કરવામાં ને આદરવાના અગ્રી વર્ણવનારા છે. આથી સૂર્યને વેદમાં સૂર્ય કામ્યા જગત્સત્સુવ્યવસ્થાનતની વરાઅર વસ્તુઓના આગમીતા કહ્યા છે ને તેને મોગમાં મોકલે ઓપધ તથા પધન (પાપક) બાખ્યો છે. આદરવપૂર્વક દીર્ઘજી બોલવાના આપણા ક્રિયકારકો કયાકા શરીરે જીવતા ને આપણા સૂર્ય સમાક્ષ બિના રહી પ્રાપ્તતા કે હુલોડે સમ સૂર્યે હરિશાપ્તં ચ નાશય (હું સૂર્યે, મારા હૃદયના-અત્યંત રોગ અને આગમીતા પીળાશી-ફિસાલીના નાશ કરે). નથી સામગ્ર્ય કે આપણે સૂર્યનું ધરણ નિસરી જ્યાં આદરવ્ય અને આપણે કૃષ્ણ મેતરીએ જીવે?

આમરી-શરીરનું એક વિશિષ્ટ અંગ

આમા, આગમી શરીરનું ફક્ત ઢાંચું નથી, પણ એક અંગત અંગ છે તે આપણે જોઈ અથા એટલે તેની આપણા અને ગોપણ ખાસ મહત્વની બાબતો છે. આમા શરીરમાં ફોઈ અપધ આપણી વિશેષ માવજત અને ફરકાર પામવું હોય તો તે આમરી ન છે, ફરકાર કે સોઈઈ ફરકારવાનું સાધન છે. પણ આમાં જે બાતબતના રોગો-સાથ, પાકડરો, સિપરિકક વગેરે લગાડવાની મૂખાઈએ પણ હોય છે ન. આમરી ઉપરનાં મૂળ, ચિદાશ અને મેલ હાંસ કરેલાં આપણને કષ્ટપાત્ર કાઢી છે, પણ તેમાં જે થોડું ફરક રાખવાની જરૂર છે. શરીરની કુદરતી ચિદાશને ઘોઈનામે એટલી ઘન સુધી સાધન નાખે. પણ સાધુ લગાડીને ઘોઈએ મો દિલ્લે, નિરને ને લુપ્ત હોવા છે. લાવધમય નહિ. વળી સાધુ લગાડીને બીજા ને સોઈ-જે ખૂબ પાછી બતે તેને જાળવર રીતે ઘોઈને કાઢી નાખ્યાં છે. બીજા સાધુની મુંઝવે જતી રહે. વાળની સુધિ માટે તો સાધુ-સોડા ઢર-બીજા નાખવામાં, આ કારણથી વાળ ઘોળા થાય છે) પણ આમળાં, અરીકા કે સીકખાઈ જેવા ફાવજવાળા વધારેમાં નાખવા.

પાકડર છાતવાળી આપણી ધરસેવાની તથા મેરની ક્રીયાઓનાં હિદ્દો પુરાઈ જાય છે. પરિણામે જીવનને સાવ (એટલે જ્યવદ્રવ્ય) જાળવર જાકાર નથી આવી શકતો. આપણી આમરી એકે દેહમાં વર્તેના પ્રાણીઓની જેમ આસ ક્રીયાઓનું બારે બારે થાત તો નથી કરવી. પણ થોડાં બોલો જે તે બોલો આ ક્રિયા પણ થાય છે. બીજા આમા વિશેષ છે એટલે કે તે ક્રિયાને દેવામાં ખાતર શરીર પર વાનિશ લગાડવા સુધીની મૂખાઈ કરવી પણ છે. તેમ નથી! પણ આમા ક્રિયામાં આવે તો વ્યક્તિનું નિશ્ચિત મોત ન થાય છે. આના કારણે રૂપ શરીરનાં જ્યવદ્રવ્યો જાકાર નીકળી ના રોકે જે નથી. પણ એટલે તો શરીરનું આપણે જરૂરી-નિયમન-તેજ ન દ્રવી પડવું જોઈ.

વળી આમરીનું કાર્ય વધારે રીતે થવા દેવા માટે શરીર ઉપર વધારે પડતાં કપડાં પહેરવા પણ ચોક્કસ નથી. આમરીને કપડા વગેરે ખૂબ ઢોંઢી રાખવાથી તે 'અસાધ' અને છે ને પોતાનું કાર્ય બરાબર-આપણે લેવાવેલા બાજવાળી અંગેએની સોલર હેલ્થ આપણી પહેવાર પાકડીએ તથા ફેટા, અરબો વગેરે અંગ પ્રદેશના વતનીઓના માથાના ઢોળા નિશિદ્ધ પહેરવેથી વગેરેની પાછળ આ ન દેરે રહેવો છે.

પપ (ફેટાની રક્ષક)

રીતે કપાડી નથી શકતી. કાબજી તરીકે આપણા મોંની આમરી ખૂબ ઘાતબી છે, છતાં જે ત્યાં બહુ કડી નથી લાગતી. કાબજી વોગમું પણ છે. તે. પણ પપનાં તળિયાંની સખત અને બડી ચાગડી વધુ કડીમાં ચમકે છે. ફરકાર કે કારણ કે આપણે પપને પપરમાં વડી દોઢેલા ન રાખીએ છીએ. આપણી જાતી, પીક વગેરે શરીરનાં બાજુ વધુ કડકાએલા રહે છે ત્યાં કડી વધુ લાગે છે કયાકા રહેવા આમળાં નહિ. કારણ કે કયાકા આમળાં કડી સહેવા દેવાએલા છે. આમા, આપણા શરીરમાં ટેવ એ મહત્વની બીબા છે. લાંબે પપર આપણનું ન મળતાં તે નકામા બની જાય છે. એ જે જે આપણે જોઈ અથા તેવું ન ચાગીનું પણ છે. અરધા-પરધા કપાડા રહેતા નીલી અને સાધુ લોકોની ચાગડી આવી ન રીતે કાઢે-કરે. સહેવા સ્થિતિમાં બને છે.

વળી ઓપધ ક્રિયકારક કરવાના ચાગડીના અણુ વિશે પણ બહુ ન જોઈએ. આમા તો ચાગડી જ્યાંએલ છે. પણ તે કેટલાંક ઓપધોને થોડે છે. પાસની ઓપધિએ, કાંઠાની વગેરે આંતરનાં ક્રીયા-ઓની દરમિયાન આપણીમાં ધસવાળી થોડાં છે. આ રીતે સિદ્ધિ, રિજામ વગેરે રોગોના કપવાર થાય છે. વળી કોલેરા, બનિયા, કાંઠાકાંઠા અને કીચેરિયાની રક્ત આમળાંમાં આપણાથી પ્રતિક્રિયા (ગ્લોબીનાઈ) પેદા થાય છે તેને તે રોગોના દુઃખાસામે રક્તમય છે.

આમરી અને શરીરના બીબા અવધારે તથા મધ્યવર્તી ફાઈલ વચ્ચે ધનિષ્ઠ સંબંધ છે. એના બગાડની તથા વિચાર ને સંસ્કરોની જાતનું કપરની અસરો આમરી ઉપર છતી થાય છે. આંતરમાં જ્યાંકા પવિત્રિયે શીળા-શીળક (અરડીકિયા) થાય છે. બીજામાં બીસની વખતે મેં કાપરિયો થાય છે, કારણકે તે કોષમાં કુદરતી પરીવાળી જોડી થઈ આવે છે. અવધારે અવધારે ને ચિત્ત મોલવા-પાસે લીધે આમરી ઉપર નાનાનીનાં ફક્તસીએ કપરની આવે છે. આમા, આમરી પણ શરીરનું એક અણુત્ત ને નિશિષ્ટ અંગ છે. તેની રચના અને કાર્યો પણ એટલાં જ અણુત્ત છે. (પાક)

એક કાઠરે તમાકું કે પપરે અર લીધું હતું? બીજા: એટલે કાણ અણુ, કાણ પીતે તો માઈ પવિત્રિયો જ આપણે છે. કપર: ચંદ્રસુધી પહોંચાડવા માટે શરીરનાં કેટલાં પિટલાં મેલો? મળુ: મને ખબર નથી, કેટલાં? કપર: એક ન-તેને એટલું લાંબું હોય તે.

વિજ્ઞાન શિક્ષક: આકૃષિના એટલે પ્રાણુવાયુ. તે પ્રાણીમાં અને માટે કપરો પીતે. એના વિના કોઈ છતી ન ન રોકે. કાણ એક કૈવં પહેલાં ન તેની શોધ થઈ.

વિદ્યાર્થી: તો એ રોગાચાર પહેલાં કોઈ કેમ છતાં દરે, સર્વ?

જગતારો (દોહિલના પીરસનારો): આ રોગથી એટલી વાત છે કે આપણી જગતી પણ નથી. જોવાર તારા મેનરને. પીરસનારો: એથી કાંઈ વળગતું નથી. જગતારો: કેમ? પીરસનારો: એ પણ આવી ગતવાના નથી.

વિદ્યાર્થી: આદરેશો મોરર આમળાં એથી જવાના આ મામરી પંકર રમિયા લેશે એ તો જાણક હશે.

વતની: કાંઈ નાંધી નહિ. તે એમને જાણે અસ કાઢી. મેં કાંઈ કપર ન પણ કાળી રાખ્યો છે.

આ

હુલી

જે વાદળિયા દિવસની વાત છે. વાનંદાજ ને વર્ષા સંજ્ઞા પી ન રહે થયેલાં. પણ હું અજબ દલોંએ વહેવાને વર્ષાં : પવનના યુગલાશાથી અગાડે તેસસાંકોરનું પણ માનવું મકાન જાણું બધું થયેલું કેવળું હતું. પાણી ઊગળું અગાડીથી ચિરાડ પડીને એ વારે ઉપરનું પાણી અગાડા ચૂરાના ઓરડામાં વૃંત્ત હલે. ફાંટીએ રીના પેઠાવની ને પવનના ઝપાટાથી એ વારેવારે એકજવાળું જતા. ફાંટીએએ પથારીમાંના ચીરા ફરી અમને નીચે લઈ બીજા માળના 'નાચ-પા'માં ચૂરાડયા હતા. આ-આપા, ફેંદ-ફેંદા, ઠેસાં-ઠેસાં, ચાકર-ચાકરની અમે સી એ જે ને જોરડામાં હતાં.

ચોટીક વાર જીવીને તો ચોટીક વાર જીવીને એજ એવાજ વિતાવી. વળતે દિવસે પણ આકાશમાં ઉગાડ નહોતો થયો. સવારે કાચડા ભોંક્યા નહિ, રાત્રી બાજરમાં માછલી આવી નહિ, પાનવાળો પાન લાખ્યા નહિ. રાત્રી હાલમે આવીને ખજાર આપ્યા કે સહેરની ચોટી-ઝોમાં ફેડ સગાળાં પામી બરાયાં છે.

'એ દેવા ગા'રામાં આને શું બનાવવાના છે?' અને જવાબમાં 'ભાતે ભાત બિચુડિ' (ચોટી રીમણાં મટાયા વગેરે રાકની સાથે ન

ચોટી પીચીકી) કરતાં દાઢમાં કડાણ સાથે એરમોડા બાળુ વાદળા મથા. સિંધરામ તે દિવસે ઓરડા ન જમ્યા. બે-કમા કામ કરનારા બાળુએ તે દિવસે માડામાં બેસી, તિરપાવનું વરસાદિયુ ઝેડી પામે યુવા સિતીનું વજાર લેખરાડું બધું છે અને તેમાંથી માછલાં બહાર નીકળી આવ્યા કે ને ચોટીના ઘોરોં એ પડોડી તળા-તળીને આવે છે. એવા ખતર દોર મહેતરે આપ્યા કે હાલ આપો. એક નોખર બિલિન માનસી દોડી બહારને. ચોટીની તાપી ઘોડી ચોટીચેડામાં ફરવા નીકળી પડ્યાં અને સાથે સાથે અમારી કાજની દોડીએ પણ વહેવા લાગી. જાણીયાની પુણીયા થયને જે અપાઠા-બંધ આપ્યા જતાં વહેડામાં પડી અજબ ફરવા બનાંડામાં સળિયા સાથે અપઠાને ત્યાંના ઠાંપિયા જાણુમાં કવચી પડતી.

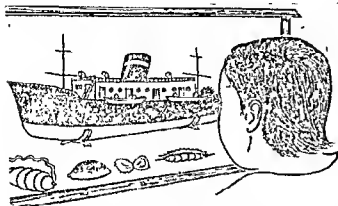
સાત દિવસ ને સાત રાત સતત વર્ષાની રમણ બેસી. 'શોખ મટર, શોખ મટર અને બિચલ ઘરો' જવા નહોતો જાણે બીનાં ચોતરમાં. ને સાચી પડરાની લેમ દબાવ્યાં બુધે, ને ઘેને ઘાયલ ઘાયલ રમણ દિવસ આજે અમવાનું. સાચી ન રેડકાંબનું ફૂટ ફૂટનું સંજોત રાત્રે થઈ જતું અને રાત્રે સતતગતો મચ્છરદાની ફરતા મજ-મજલ મોઝામેને મજનમ્માર. આકા-આકાડી, મુલિયા-મહેતાહ સહુને સાથે મોજ લાડછાની છતી દોષ, ત્યારે શોખા ઘે, પોરારપુર કે રેઈમ રાત નહોતાં. આજાલ જલ શો બેગા મળીને ત્યારે વાતો-વિચોડ કરતાં. વાનામોમાં સી બેગા બેસી રાતા પહેરની દાઢાતા અને અડમટા દોડામાંથી દેરાને અચા સમજાતો ચુકુ...ચુકુ...

કન્યામ

આજ નેડું છું કે વાનાં બાળોએ જે દાખમાં આજન-મોપડી હાલે હોરથી રોન્દા કરતા અજુબા વાદળાં બધાં છે. ફેડો અપજતા છે એપનામાં' આ રીતે અજુબા મળું દોત તો નું પડી કડાણ ઘોડકા સળી સમ્પાં દોલ, અમરે તો ધરની પાસે ન વળી નેમ્મેસ ફેલ. પણ કોણી શું? માડી એરે દું હીયે નિશાએ નથી થયો. નિસાળથી નાસતો આમતો ફરતો. આરે પેઠમાં દુખવાનું તો રાત્રે માણું દુખવાનું જતાનું મારતો. પરંતુ કેમ કે હવે એમાંથી પુણનું નંદ. મુધે જ્યાં માડી દરવાજે આવીને બેઠી રહે અને દું ચોસાપોસ પાડી બમણાં મથાણું : 'નંદિ નંદ, કેમ કે ક્યાં નંદિ નંદ.' પણ મોરો મજરમની કરી માડીમાં બેસાડે ન રહે. મદમાં થાવ કે આ મડીનાં જાને પેઠાં મારા પદ થયને આક્યાં બધાં બધે, પણ નિશાએ નથી જતું. પણ એ આડી એજા-અજુબા નું આરંભાં મોરો. શે દ્યા સકું હું રહે એની કપારે કપારે કનાનોં જાને ફપા આને અને એ કદે 'એ જુનું, અતોરે આ નિશાએ નંદિ આવે' આ. આપારે કપારે નામ કેળાના બેઠણી દુલિ મચી જતી. પણ મોરારામે તો મોરો રોજરોમાં કરીને માડીમાં બેસાડી ન જતા ને આગીનું બાણું વસી દેવા અને માડી પાછા માંડતી. બીજું શું કરું મેરે ફેડ કામ

ન આવતાં બંદી દરખાસ્તો જેટલાં આંખનાં આંસુ લૂછી હું સુમસુમ બેઠો રહેતો. નિરાશ અને રીડીયે ન ગમતી. છતાં ત્યાં કંઈક ચમત્તં નો તે એક આ દરખાસ્તો કાચના કબાટમાં રાખેલાં રમકડાં : એક માટી રેડી-ગાર અને થોડાક વિવિધ આપરના કાંપ. વધુ બાકનો વખત હું નિરાશગામી એ કબાટ સામે બેઠાબેઠો. એ રમકડાં એવામાં હાલતો. મારા ચિત્તસિદ્ધાંતનો એકદમ મોં ત્યારે ધૂટ્યો. બીજાં કંઈ વિચારો તે આ હાથે ન ચડી, પણ સુખાગ્રે એ વિચાર થોડીક આપડો ગઈ.

માટીનો એક કૂતો અને એક ખાલો, આ બે હતાં મારા ચિત્ત-ગિફ્તખુના સૌ પહેલાં પ્રેરક સાધન. અમારી બાજુમાં જ મોટા ઊંડાશ્ચાઓ એક વર્ગ હોતો. હું આવાનવાને એ વર્ગ તરફ પડતી બારી બાજુ જઈને બેસતો. ત્યાંના મારતર સાલ-વાદળી પાળિત શીશા એકબીજામાં ઠાલવતા હતા. સાલ પાણી ક્યારેક વાદળી બની જતું, તે ક્યારેક વાદળી પાણી સાલ બની જતું, તે ક્યારેક વળી એબેડેને રંગ કાઢી જતો અને મીસામાં થોડક આણુ ડાળું પાણી જ નમરે ચડતું હું એ ધારીધારીને જોતો. મને એમાં બહુ મજા પડતી. કેમકે વિદ્યા (મિમરી)નો એ વર્ગ પૂરાં થયે આવતા સનાતન બાણુ ડૂંધે જ મારતર. એક મોટા કામળ કપર મોટો ફરીને ચીતરેલો એક માટીનો કૂતો અને ખાલો કામળ પાનિયા કપર ડીંગાડીને એ મારતર કરતા : 'ઊંડારો, દબ આ જોડજોડેને ચીતરો જોડ.' અને બધાં વિચારોમાં તે ચીતરવા માંડતા. પણ મારતર એક પણ એક બપોની પાંગે જઈ એનું કામ ભેટા. એ જ વર્જના હોતો અમારી પડખેની ચીરોને જુલું. અમે સાથે જ નિહાળે જતાઅવતા, એકેએકે પારડી પાસનાં ને કહ્યું કે 'કઈ રીતે છઠ્ઠે ખાલો ચીતરાય એ શી બધી કે મને બાહ.' એની પાસેથી કૂતો ચીતરવાનું રીતખીને હું ખુશખુશાય થઈ ગયો. પણ તે વખત મળે કે તુરત કૂતો ને ખાલો ચીતરતા. એમાં થે મને વધુ મજા આવતી હુલના મેનિ મોળાકાર દેરાવાળો. ત્યારે મન કુલના દેડકાની જેમ એકદમ કુલની અંદરે ભેટી જવા-તેમાં હુલની મારવા કટાવણું થતું. ને પેલા કાચના કબાટમાંની રેડીગાર એમાં સ્થાવર થઈને સાત સમુદ્ર અને તેને નદીઓને પેલે પાર જવા મન આતુર થઈ જતું. કુંદ કુંદ હની એ રમકડાંની રેડીગાર? અસર રેડીગારનાં જેવું જ તોતીય મેટું બેઠું. બોધાં દેરાડાં વગેરે હુલજ રેડીગાર જ નહોતું.

જુલું અને લગમગ દેર જ કહેતો : 'જ બહુવામાં જરા ઢોસિયાર બની જ ને તો કદાચ આ રેડીગાર જ તને છનામમાં ગળી જશે; પણ બહુવામાં ચિત્ત જ ચોંટતું નહિ, પણ હીનામ કંધાંથી મળે? જોડેલે એની જરા થે આસા નહોતી; અને છતાં મનમાં થઈ કે એકદમ હીનામ ગળી જાય તો કેવી મજા?

પછે (ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૨)

એકવાર રડકામાં હીનામ-સમારંબને બિનબાપી એક મોટા ખેડમાં ગયે બાજુએ 'મેડેરી' મોડવવામાં આવી હતી. એ બાજુએ થોડી ખુરશીઓ અને એક ટેબલ હતું. રોજ જ રોજ રાત્રે થતાં પહેલાં નાનામોડા, સૌ ઊંડાર ત્યાં બેસા થતા. મારતર રાત્રેજ રેડીગાર એક પણ એક વિચારોનું નામ બોલતા અને એકે 'પ્રિન્ટ સર', 'એનસ્ટ સર' એમ હાલની રેડીગારની ખુરાવતા. હાલની પરી થયે કસતર થઈ થતી. મારતર જોયે જતા હતા ન જ મળેલા હાથ જોયે! કાચો કાચો! આંખમાં હાલતો ને આમાં પાંચ ને પાંચ દસ આંખનાં હવામાં હાલતો-કહ્યું પાંદડાંની જેમ. તે પછી પછેનાં વારો આવતો. ડાબા-જમણા ડાબે જમણે કરતા, બહુ જ ધીમે ધીમે ધપધપાટ કરતા સૌ ચીતતાતા વર્ગમાં ચાલ્યા જતા.

એ જ મોમ ખેડમાં, હીનામ સમારંબને દિવસે, ટેબલ કપર સુલાખી દોરીથી બાંધેલી કેમકેડમકા નાના-મોરી, સોનેરી રૂપેરી, રંગ-ભેરેલી મોપાડીઓ પડી હતી. ખુરશીઓની એક દ્વાર નિષ્કાંચ રાત્રેથી માટે રાખવામાં આવી હતી. અને બધા ઉકામો પછુ બહુ વહેલા આવીને મેડેરી પર મોડાઈ ગયા હતા. છનામ વહેવાતાં પહેલાં જોતને બાંડેજોતે કુશીના પ્રથોળી જતાઅવા, લોડાની સાંજળ તોડી. લોડાના મોડા પેલા દડા કબાટવા ને બીજી લીધા બહુ મોટા પહેલવાન હતા એ.

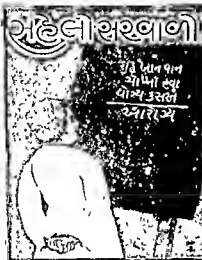
દહે હવામ વહેવાવાનાં હતાં. દેડમગતર મોપાજનાખુ-રાસિયું માથું, પાળળ દેડકાંકા થવા, આલે હું છું છતાં જ હતા એ. પણ એમનો વાન જરા વધુ બિનજો. મંડીર માણસ હતા એ. દબમ કરાની, ફિફાટ થઈ, મગમાં ચાદર બુજાવતા આવીને એ ખુરશીમાં બેઠા. વિચારોમાં રાત્રે કાંઈ સમજે કે ન સમજે, પણ આસા પ્રથોળે એ તો તેમને કંઈએમાં જ બાવણું આપેતા. એમનું લાંબું લમચ સાથે એમણે પહેલું કંઈ એકદમ એક મારતર ઊંડાર અને તેનેતેને હીનામ મળવાનું હવે તેનાં નામ ધીરેધીરે પણ મેડેરી વાંચવા લાગ્યા. પોત-પોતાનું નામ સાંજળતાં જ સૌ બીમા થઈને પેલા ટેબલ પાસે જઈને બેસા રહેતા ને દેડમગતર સાંદેબ હજેરેકથી એના હાથમાં સુલાખી દોરીએ બાંધેલું એક છનામ મૂકી દેતાં. આમ, એકે પછી એક છનામ અપાતું હતું અને એકે અને તેકેના ભેરેથી લાળીએ પાડી બેઠા. એ લાળીએનો કુંડ પડકારક થઈ રહેતો! આખરી હથેળીએ લાકડાના થઈ બેઠી ને અમથમથ લામતી છતાં અને અકતતા નહિ. એ વખતે ધણું છનામ વહેવાવાં હતાં-એમાં જુલુંને પણ એક છનામ મળતું. સારી ચાલચમત માટે એક છનામ સમર હાં ને પણ મળતું. હું એ બહુ ચીવટથી જોતો ને વિચારતો કે હવે નહીં મારું નામ મોડારો અને મને પણ સમર હાં! જેના કોઈક શુભ માટે કંઈક હીનામ નહીં મળશે. મારું નામ સાંજળવા હું મન માંડીને બેઠો. છેવટે છનામ પણ અપાઈ ગયું. છતાં મારે હાને મારું નામ સજળાણું નહિ. છનામ વહેવાનું પૂર્વ કંઈએ મારતરે બેસા થઈ ગયા, ઊંડારમાં પણ હો-હો કરતા બદાર નીકળ્યા, અને મારી આંખમાંથી આંસુ ચાલ્યા જવા હાથો. જુલું મને આશ્વાસન આપતો હતો કે 'અર એમાં યું થઈ ગયું! સરખી રીતે બાળીસ તો આવતે વધે તને પણ નહીં હીનામ મળશે.' પણ મન કંઈએ જો વાતે માને? ને માથેના ધામ ન ગળતાં વાનું વાનું નેમ રચી રહે છે તેવું મારું પણ થયું. આંખમાંથી આંસુ ચાલ્યાં જ નહ. આખરે જુલુંએ કહ્યું. 'તારે હીનામ જોઈએ છે એ જ વાત છે ને? તારા આ લે-અને મોરડું ફરી એણે પોતાની નાટમાંથી એક પાંડું ફાંટી સડસડ કરતાં કંઈક ત્રણે જો કામળ મને આપશે.' હું મન કોટલાથી જ રાત્ર રાત્ર થઈ ગયો. અને એ કામળ મડી ફરીને ગઈ.

પરચીસ વર્ષ મહેલાં

પ્ર ચારચિત્રોનો પરિચય પણ 'કુમારે' નો પ્રથમ કરાવ્યો. આરંભ્ય ને એક એક પોસ્ટર જે રંગમાં આ અંગના મુખચિત્ર તરીકે મૂકેલું તેની છાપ નીચે આપી છે.

અંક ૩૮૩
માહ ૧૯૮૩

દને(સાથેની આકૃતિમાં) તાલબા પ્રમાણે)

તાર લેવાના સંચામાં ચાર લોખંડના હુકડા દોષ છે. તેમાંના 'અ' તથા 'બ'ને 'ક' હુકડાથી બેડી તેમના ઉપર લાવાને તાર વાટકેલા દોષ છે. આ તારમાં વીજનિક શક્તિ ફાળવ કરીએ ત્યારે તે U આકારના એવું જ લોહચુંબક ધર્મ લય છે અને તે, ઉપરના 'ક' હુકડાને પોતાની તરફ આકર્ષે છે.

પણ આ 'ક' હુકડાને એક રિપ્રેમ થયો અને સંચામાંના લોહચુંબકથી નજીક જેટલો ગોઠવેલો દોષ છે. વીજનિક શક્તિ 'અ-બ'માં આગે કે તરત તે લોહચુંબક બની 'ક' હુકડાને પોતાના તરફ ખેંચે છે. એ ખેંચાણને લીધે તે સંચામાં ગોઠવેલા સંચા રફ જેટલે અખડાય છે. પછી 'અ-બ'માંથી વીજનિક પ્રવાહ બંધ કરવાના આચારમાં 'ક' હુકડા રિપ્રેમના બેડે લોહચુંબકથી ફૂટા પડી પાછી પોતાની જગ્યાએ આવી અથડાય છે. આમ, લોહચુંબકને ધડકામાં વીજનિક શક્તિ આપવાથી ને ધડકામાં પાછી બંધ કરવાથી થેલો 'ક' હુકડા બાજુના રફ સાથે ને પાછું પોતાની અસહજ જગ્યાના રફ સાથે વારંવાર આગતેમ અથડાય છે અને કંટકટ અવાજ થયા કરે છે.

ટેલોમાર્કમાં મુખ્ય ત્રણ ઢેનો દોષ છે: તાર લેવાનો સમય, તાર ચેકલવાનો સંચો અને વીજનિક પ્રવાહ લઈ જતાં તાર.

તાર લેવાના સંચા 'સાઇન્ડર' વિષે આપણે બની લીધું. તાર મૂકવાના લેવાની રચના વીજનિકના લીધારની ચાપ (રિચર્ચ) બની છે. ચાપને જેમ એક બાજુ ફેરવવાથી વીજનિક

ગોળમાં આવી પ્રકાશ આપે છે અને બીજી બાજુ ફેરતાં વીજનિક પ્રવાહ તૂટી પ્રકાશ બંધ થાય છે, તેમ આ સંચામાં પણ ચાપ ફાળવવાથી વીજનિક પ્રવાહ તૂટી નય છે અને એકી દેવાથી એક રિપ્રેમના બેડેથી ચાપી પોતાની અસહજ સ્થિતિમાં આગે છે ને પ્રવાહ પાછો ચાલુ થાય છે.

દરેક આકૃતિમાં તાર મૂકવાનો ને તાર લેવાનો, એમ બે સંચા દોષ છે અને તે તાર દ્વારા વીજનિક 'સર્કિટ'માં જોડેલા દોષ છે. એટલે, એક આકૃતિ તાર મૂકવાનો સંચો- 'કી' ફાળવવાથી વીજનિક પ્રવાહ બંધ થઈ નય છે અને તેથી બંધાં 'સાઇન્ડર'માંથી થેલો 'ક' હુકડા, પોતાની અસહજ સ્થિતિમાં આવી નય છે ને તે બાજુના રફ સાથે અચાનક કંટકટ અવાજ થાય છે. પાછી 'કી' ફાળવી દેવાથી તારમાં બંધ વીજનિક ફાળવ થાય છે. આથી 'અ-બ' હુકડા લોહચુંબક બની નય છે અને 'ક' હુકડા ખેંચાઈને બાજુના રફ પર અથડાતા ફરી કંટકટ અવાજ થાય છે. 'કી' વધારે વખત ફાળવી આ અવાજને લાગે, અને એટલે વખત ફાળવી ફેરો, એમ નાનો મોટો કરવામાં આવે છે, ને તે લાંબાઈના અવાજ પરથી એ એકેટલ ABC D ના અક્ષર નક્કી કરેલા છે તે પ્રમાણે તારના સંદેશા આપવા લેવાય છે. નાનો અવાજ 'કક' એટલે ટપક અને મોટો અવાજ 'કહ' એટલે હોડી એ રીતે ગોઠવેલો તેના નીચે મુજબ એકેટલ મૂળાસરે રચ્યા છે. આ લોહચુંબકી 'કકકકક'ની એ

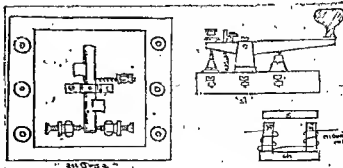
આને જવનમાં ને સામાન્ય બની ગઈ છે તે તારસંદેશ-ટેલીમાર્કી-ની શોધ પહેલ-વહેલી શોધારી ત્યારે ટેલીમાર્ક અસહજ વાગેલી, ને તેના શોધક મોરિસે સુખ ને સમૃદ્ધિની ભાવના ફાટી છોડી તેને સિદ્ધ કરવા પાછળ ફેરવેલા ક્યારેય વતને ફાટી પડેલા આ ને ઉભરે

1. થયો તેનું શોધાયક જીવન આ અંગના સાથે આથી જે તારસંદેશ પાછળ રહી કરાવતો છે તે સમજવતો. એક નાનો લેખ પણ હતો. એ લેખ આને પણ રસગ્રસ્ત લાગ્યો: તારના સંદેશ વીજનિકી ચેકલવામાં આવે છે વીજનિકમાં જે ગુણ છે: એક અરમી થેલા કરવાનો ને બીજો લોહચુંબકને ટેલીમાર્કમાં આ બીજી ગુણનો ઉપયોગ થાય છે.

તાળના તારને લોખંડના કકડા ઉપર ગોળ વાંકીને તેને વીજનિક શક્તિ આપવામાં આવે તો ન્યાં સુધી તારમાં વીજનિક શક્તિ દોષ થયાં સુધી તે લોખંડના કકડામાં લોહચુંબકને ગુણ રહે છે.

ટેલોમાર્ક લોહચુંબકનો આકાર એકેટલ U જેવો દોષ છે. આમાં લોહચુંબકમાં આકર્ષણનો ગુણ સરખો નથી હોતો. આકર્ષણશક્તિ બંને બાજુના છેડા પર વિશેષ દોષ છે ને ઘટી-ઘટી બરાબર મધ્ય ભાગે તે બીજકુચ રહેતી નથી. પણ તે હુકડા સીધો ન રાખતાં U આકારમાં વાળવામાં આવે તો આકર્ષણશક્તિ બરાબર થાય છે. તેથી જ લોહચુંબક પછે આગે વાગેલું જેવું જોએ.

પદ (ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૨).

આપામાં સંદેશથી સંદેશમાં કોઈ શકાય છે.

A	—	R	—
B	—	S	—
C	—	T	—
CH	—	U	—
D	—	V	—
E	—	W	—
F	—	X	—
G	—	Y	—
H	—	Z	—
I	—	1	—
J	—	2	—
K	—	3	—
L	—	4	—
M	—	5	—
N	—	6	—
O	—	7	—
P	—	8	—
Q	—	9	—
		0	—

શ્રી હરિનારાયણ આચાર્યે ને વિવિધ દિ-
શમાં ક્રમશઃ ચલાવતી ત્રણે શરે કરેલી તેને
એક નવો પ્રકાર (શરીરસ્થાપ્ત્ય અને મનો-
ચેતના રચના માટેના પ્રેરક લેખોના) આ
અંકથી શરૂ થશે. એ પહેલાં લેખ 'અબીની
પગ' આને પછી ક્રમશઃ ક્રમશઃ લેખ છે:

'પ્રારંભિક વર્ષ' પછી આ વાતને હવે
થઈ નથી. સંશયને અંધકારમાંથી સંસ્કૃતિ-
ના પ્રકારમાં મૂકવાર આ પીઠર અને ન-
ર્ગનીતો આપવિધાયક ક્રેડિટ, સેન્ટ્રીટલ
અર્થનું શાહી મહેલમાં બીજા માણે વાલચક
કરતા પડતાં. હરકરી વ્યવસ્થાની વાત નીક-
ળતાં બંને 'સંસ્કૃત'ના વિષયપરથીતરી પડયા.
પીઠરનું માનવહૃદયને જાગ્રત કરવામાં આગ-
દારોની બાબતને લીધે સંસ્કૃત Discipline
તેલે એ એવો પગલાલ નહોતો; ત્રણે રચિયન
હરકરી તે ગૌરવિદ્યાએ પહેલીએ વેતો.

દેશિકને અને આ વાત બેતરી નહિ. એ
માનવે એ સંસ્કૃતના આધાર પ્રવર્તના માનસ
કપર, હૈય છે. અને એટલે, જર્મન પ્રવર્તના
દેશિકમની બાવના એટલી તે પ્રવર્ત દની
અને રચિયનેનું રેશનિયક જાન એટલું તે
આપું હવે એ સંસ્કૃતનું તરખ પીઠરના કહેવા
પ્રમાણે હોઈ શકે નહિ. પીઠરે હવેલ-
લસતાં ન હોયું કે કોઈ પણ રચિયન દેશ
કરતાં કારની ખાતર મરવાનું વધારે પડે
દેર છે એ વાત સાચી; પરંતુ એથી સંસ્કૃત-
ના તરખની બાબત સિદ્ધ થતી નથી. અને
એકદમ માનવે એ એવા પોતાના એ. સી. સી.

ને કહ્યું: 'ભારીમાંથી નીચે ફરી પડે.'
એ એ. સી. સી. તરત જ 'પ્રજ્જ્વળ' 'હા' આ-
માંથી? ન તો એના મેં વરનો બાવ બદ-
લાયે કે ન બેલે જ પછી વિચારને બાવક-
આપી. સંસ્કૃતની પદાવલિ ને પછી એ
સેનિકની જગ્યાએ તમે દોલ તો શું કરત ?
ભારીમાંથી નીચે પડવાને હુકમ થતાં ન
તમારા મનમાં ક્રેડેક પડત. જય ને વિજય-
તાથી તમારે સરીર કેંપી બેલત. મેં વિચરું
ને પારસીથી શીનું બલત. રાનકાલેકવાની
તમારી દિલ્લમાં તો નથી ન. તેમ ભારીમાંથી
નીચે ફરી પડવાની સમિત, વત્સલકે રનાય-
એ વરનો સંસ્કૃત વળ નથી. નીચે જેલવેલ
તમાર આવે, ત્યાં તોત ફરીથી પથર પર
પડવાનો નિશ્ચય ન શી રીતે થાય? છતાં ?
છતાં પેલા સેનિક તરફ એવું દોલ તો ?
મેં 'પર પથ તો ફરીથી પથ નહિ: જ્યારે
પર્યેતે એ જગત જગત આપામાં અંત:કરણે
રાનસેરા બલવતો હશે. એવું આ કમ ?
અને વજો સામે પૂછે છે કે હવે ભારીમાંથી ?

હવે એનું કારણ તમારીથી બેલે તરકી
તારીય લીધી છે, અત્યંત ધનિ બાવના-
થી પોતાના સરીરને કર્યું છે. માત્ર આદાર-
વિહાર અને શુદ્ધ વિચારથી આરસી જેવા
સ્વપ્નર દેલતા એવા મનમાં જ પછી સંતાવ,
શોક, યાક કે અજસમ્ય નથી; એટલે એવા
વિચારબળના કાળમાં એનાં એટલે હોય છે.
નિયમિત વ્યવહારથી એને કમળમાં નિશ્ચય
કરી લેવાને અવકાશ પડ્યો છે. આ બધાં
જગ્યેલી એનાં મન અને સરીર એટલાં તો
સુખતેલ છે કે કર્તવ્યનો વિચાર કરતાં કે
મનની સામે થતાં એને જ પછી 'સંસ્કૃત'
કે શિષ્ટિતા લેવાની પડતી નથી.

તમારે આમ ફરી પડવાનું તો નથી ન.
પછી કમળ બેલે: એથી અબીની પથ આવે
તો ? એને માટે તમે મોલ વેપારી કરી છે ?

પેલા છાપા પર લડકામાં પહેલી વિહારી
લુએ. કેવી નિરાંતે લાંબી પડે છે ! પાંચે
અંજો આરેથી ચામડી પડી એને જાણે હશે.
કેવી હોવા એવી જાણે છે ! પછી એટલામાં
હવે જાણે. તે નીચેના વ્યવહાર પેટે એ
ને કી કઈ અંતે એક અંતમાં તે સાચી
ભારીમાં પેટી મળી !

અને તમે ? એ બિહારીની પેટે શિવિજ
યક પડયા દેવાનું ન કરેને આવડે છે ! પછી
જાણમાં કહેવ આથી બેશમવાની ને નિશ્ચય-
નું પાલન કરવાની તો વાત શી ! પછી એ સા-
ચે: વિચારે કરવામાં થોડા સમય તો;

અને આપણે પદા નિશ્ચયથી કમ કરવા
મોટે; એમાં પછી શા મલીવાર હોવાં અપરી
રને થરમાં આમ લાગે અને આવું કરો તો
અચવાની આશા વળ ખરી ?

આ પ્રકારે જેનું ? પ્રકાર અને પ્રકૃતિતા
પામવા એ કેટલો પ્રયત્ન કરી શકે છે ! મોટા
આની છાપામાં કમાવા છતાં, કચરાનું પી-
ડતાં. માત્ર અવધું થઈ અને એ પાંડુવું પછી
બેલ્યું તો છે ન. સામાન્ય વિકાસ, કમલિત બને.
એને વરનપલિત; એને વેળે તો છે માત્ર સ.
એની પેટે વ્યવહારમાં સફર ને અકસ્માતે
વિરજ માત્ર કમળકરી, દલનાથી માત્ર કરવાની
શક્તિ તમે કેળવી છે ? આથી પડતાં વિધે: સામે
નિશ્ચયની શક્તિ સેજી કરી છે ?

સંકટો ક્યારે આવશે એની તમને દોષ
શી ન આપવી આપશે ? એટલે માત્ર તો
એ ન કપાડે રજો; પછી તેવાનીને. કારત-
ની શિખાવત તો સદા એ તૈયાર રહેવાની
ન છે. એમને નવજન મેળવે છે, એમને
થોતાના રવાનગી રજા કરે છે, એમને
મનુષ્ય 'કહેવનપલિ' નથી પછી 'મલું' છે,
તેમણે તો આ શિખાવત માત્ર ન હોઈ.

આ પોતાં હૃદય બંધ પડ્યું; માત્રમાં થઈતાં
પથ લપર્યે અને પાડા તમે આપી કપાઈ
મૂંઝે; આમ તાત્કાલ પહેલે માત્રથી ફરી
શક્યા નહિ ને અજા ગયેલકરતાં ન આવડ્યું.
એટલે તમે કોલરતાં કુખી મથેલકરતાં પસાર
કરતાં મરજાઈ જવાથી પીઠર નીચે ચલકાઈ
ગયો;—આશા અને! બતાવે! આપણે
વાંચીએ છીએ. દિલ્લોની બતાવેલ છીએ
અને પેંકી જાણે અંદરે છીએ. પછી—

પછી એની પાછળ રહેલો 'તેવાનીનો અ-
ભાવ' જાણે ન વિચારમાં આવે આવતો
હશે. અને આથી અબીની પગ દમેશાં નીચે
ધારી ન આવવાની.

એ કમળો દોલતાં જાસ થયે, મેં જાલ
થઈ નય, આંખો નીકળી પડે એને કેટલાં
ફાંદી ભય; ને નીચેમાં થઈતાં નજા હોઈ
આવે; બાર કપાડતાં કપરમાં વરજો મૂંઝે,
પથ થયે અને છાતી બેસી નય; હવે
મારી જોડેલો અવવાની કે વાડ કુલવાની.
અર્થ એક છાપરેથી બીજે છાપરે દોલતાં
દોલતાં જવાની તો રમવા પછી જાનવાય;

—આ અને આથી અપૂર્ણતાએ આપણે
પાલક છીએ ત્યાં સુધી એ અબીની પથ
વાલક ન નીકડવાની. એથી અબીની પથ
માટે તમે શી તૈયારી કરી છે ? નહીં થોડા
તો કેમ કરીને તે દને પડી લેલું.

ટિકિટસંગ્રહ

હોલકાંડની ટિકિટ-સાતપટ્ટી

આ વર્ષના બન્યુઆરીની પહેલી તારીખે આવેલી પોતાની ટિકિટોની સાતપટ્ટીનો ઉત્સવ હોવાકે કાંઈ બિનબોધા વિના જવા દે તે ત્યાં પુરૂષ અને એક મહિલા આંતરરાષ્ટ્રીય ટિકિટ-પ્રદર્શન ભરાનારું છે જેમાં દુનિયાભરની ટિકિટો રજૂ થશે.

ઇ. ૧૮૫૨માં રાજ વલિયમ રીને માટે એકનો ત્યારે દોનારે તેની કાનવાળી પહેલ વહેલી ટિકિટ બહાર પાડી. ૧૮૬૦માં તેના મરણ બાદ તેની પુત્રી (હાલની રૂઝ સમી) નિરદલિયા માટેની આવી. એ વખતે તે તે કિશોરી હતી અને તે સમયની કાનવાળી ટિકિટો સંક્રાંતિમાં પ્રિય થઈ પડી છે.

પણ હોવાકે ખાસ તે પ્રખ્યાત છે તેની 'ચેરિટી ટિકિટ'થી. ગયા રિસેપ્શન આંશમાં આવી હતી તે 'ખાસ ચેર' અર્થે બહાર પાડેલી અઘરા અગ્રણી ટિકિટોના એવી, બનકર્યાબુ-કાર્યની રિસગરિસગની ટિકિટો દેતાંકે અત્યાર સધી બહાર પાડી છે એ તેના હેતુના

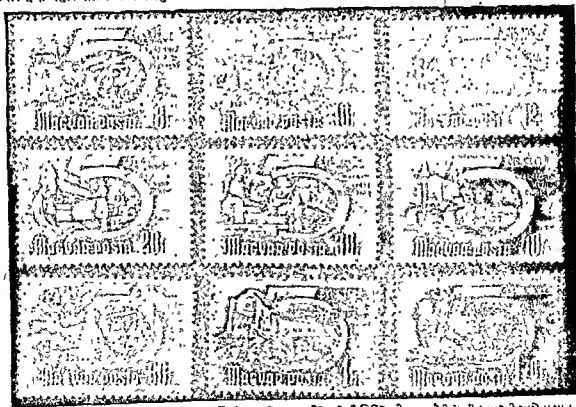
એ સંસારબ્યાથી શોખ કેળવવા વિષેની માહિતી આપતો વિભાગ

વધારાના લેખક ઈરીકે પત્રો વચ્ચે ઉપર ચોડવા માટેની આરોગ્યપ્રચારની એક આતાની રિસિટ-એમાં સોને રચની વિચારની મારતા પુઠપની બાધવિ છે. તે મૂળ કરતાં સગવળ થોણા બેગમી થોડી દરીને બતાવી છે આવાં લેખકોની આગર આરોગ્યવર્ધનના પ્રયત્નો પાછળ અર્થવામાં આવે છે.

વૈવિધ્ય ઠરેલી જ આકેખનો ને વિચાર માટે પણ પ્રખ્યાત છે. ૩૫૨૦૧૧૩૩માં પોતાના આત્મકથની રજાબની નિમિત્તે તેણે સ્મારક ટિકિટ બહાર પાડી ત્યારથી એવી સ્મારક ટિકિટો માટે પણ તે બન્યોતું થયું છે. ૧૯૩૪-૪૫નાળીઅ મહાધુલ દરમિયાન એ જર્મનીથી પાદાકાંત થયું ત્યારે એણે એ શોકગ્રેસી ટિકિટ બહાર પાડી તે એમ તેની વિશિષ્ટતાની ઘોતક હતી. તેની જ રીને. એ યુદ્ધ સમયે લેકનમાં દેશરડો બોખતી દેહ-કાંડની નિરાસિત સરકારે યુદ્ધ જવાને પર

લટતા પોતાના લેનિટોની ક્યાપ પર થોડવા માટે ૧૯૪૮માં બહાર પાડેલી ખાસ ટિકિટો પણ અસરકારક આકેખનેવાળી હતી. હંગેરીની પંચવર્ષી યોગનાની ટિકિટો આ પછી દેશના નવનિર્માણ માટે પંચ-વર્ષીય યોજનાનું મહાણ ચાલુ છે તે સમયે આ નીચે આપેલી હંગેરીની એવી પંચવર્ષીય યોજના પ્રસંગે બહાર પડેલી ટિકિટોનું દર્શન થી અનિવડકાર સંપરીના સંમકામાંથી અહીં આપ્યું છે. મથા મહાધુલ પછી એ દેશે એ યોજના અનુમાર ને નિમિધ કેનોમાં પુન-

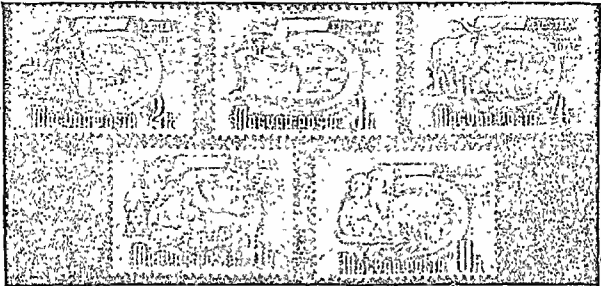

હંગેરીએ પોતાના દેશના નવનિર્માણ માટેની પંચવર્ષીય યોજનાને અનુલક્ષીને કાઢેલી ટિકિટોની માળામેરી થોડી (ભાજની સાથેના પાન ૫૨) ૧૧ (ફેબ્રુઆરી ૧૯૫૨)

વિધાનના પ્રયત્નો કર્યા તે પછીના ઘોડાનાં
સુચક આદેશનો તેના ઉપર, પાંચના એક
(5)ના પેટાળમાં તથા તેની આસપાસ સંયો-
જિત કરેલાં છે : (૧) કોંઠાની ખાણનું
પેટાળ-જેમાં સારસીથી રોકસો તેડાતા મલ્લ
રે તથા ટ્રેસી દર્શાવ્યાં છે; (૨) લોખંડનું

સરખાનું; (૩) ત્રીજી કેપાર્લન કારતું પાતર-
હાકસ; (૪) મીઠા-કઠોર; (૫) મલ્ટેના
આનદ્રપ્રમેજ; (૬) ચાંચક ખેડીવાસી; (૭)
આમસદમરી મેડાળો; (૮) દેવરે, પુત્ર,
કેરેલેન, મોટર વધેરે વ્યવસ્થારસાધનો;
(૯) સુરી-રેપારેશન અને કુટુંબચુપ; (૧૦)

યુદ્ધસાધનો : સેનિક, ટંક, વિનાશક અદાજ,
બેરગર વિગાન; (૧૧) વાહનો : સ્ટીમર,
દેવરે, વિમાન, મોટરબસ; (૧૨) દોર-
કરોર; (૧૩) નવનિર્માણનું આયોજન કરતો
રથપતિ; (૧૪) મેદાની રમતો, કુટુંબકર એક
અને મોટાની નરનારી.

હૈ, અમદા! હૈ! (અનુસંધાન ૪, ૪૧મી યાદ)

હમી, આજ ફેરવાં વે વર્ષો પછી અહીં ફરીને આ વાતાવરણુ અમુક
હવું. હમી પોતે ભેજેલી સાકમારીઓની વતો તાજ ફરતા હતા
અને તકેલા પોતે સંકળેલી સાકમારીઓની વાતોને, આજે નજરે
તેવાને ઉત્સુક થઈ ગયા હતા. એકેએક વહની આજુબાજુ તકેલાનું
નાટું ટોણું અમુક હવું અને હવે પોતે ભેજેલી સાકમારીઓ વાદ
કરીકરીને એમને રસથી સંભળાવતા હતા. મેદાનની બહાર ભાત-
લાતની વરતુઓની કુહાને બરાબરે મોટા મોટા ફેનો દેખાવં મઠ
ગયા હતા. એ કુહાનેવાળાઓની રસમરી અને વિચરવિચર ગુપ્તો
તથા કોઈના ધંતનાદોના અવાજે સમિયાણાની ઝંદર મુશી પણ
સંકળાતા હતા. અંદરના અને બહારના લોકોના અવાજોથી આજુ
વાતાવરણુ બરાબર મુકું હવું.

જખત થવા આવતાં સમિયાણામાંવેગવેગથી ચેરવાનીઓ અમક-
વા લાગી. બહાર એક પછી એક શાકીઓ અને મોટરો આવતી અઈ
અને એમના બંદો મુરતે મુઠે ખાસ સાખવામાં આવેલા સિપાઈઓની
સીટીઓના અવાજે વળી ઘોંઘાટમાં ઓર કપેરો કર્યાં ઓર પુઠારી
પણ કપેરી! અને એકદમ એ અવાજ સાંત પડી ગયા. છકી લઈને
અમક ભેજેલા ચોપદારોએ તેથી પુઠારી અને સમિયાણામાં મહો-
રાન સાહેબના આગમનની દબા પ્રસરી મઠ. સોયે વાઈસસેય પણ
હતા. લોકોએ જીભા થઈને એમનું રવાગત કરું. પછી લોકો ન વારમાં
મહારાજ સાહેબની આજ્ઞા થઈ અને અમુક કુંકમું.

ફેરવે બધા સાકમારીને સંકળાઓ આપી, સીપાયા અને બાણ
તપાસી ત્રેયાં, ને પછી ઝંકરની પીઠ ધાબડતાં સોને કહેરોને કહું,
‘સંભાળોને એકેએ, દો!’

ઝંકર ફરી એક વાર ફેરવાના પગે પડ્યો અને પછી સાકમારીની
સાથે મેદાનમાં આગેવા. તાળીઓના એક પ્રચંડ નાદ વાતાવરણમાં

લહેરાઈ ગયા. એ લોકો સમિયાણાની નજીકથી પીરેથી રે આવતા,
લોકોની ધાબીઓ અને સાબાસીના બેઠા ઝીલતા મહારાજના ટાંચિ-
યાણા પાસે આગવા. મહારાજ સાહેબને સોયે મુઠરો કર્યાં અને
એના ન વાહર પગે આવતા આવતા તેઓ કહેવાના પારે ગયા.
પછી સારે પોતાનો તાજ ફાગલ ફરકાવે ને જમ મારી ‘હૈ અમદા! હૈ’

એના એ આગમન-સાથે જ ઘણીની સાંકળો ઠોડી મૂકવામાં
આવી અને સફરની પોઝ જ ને જમણસ દોડ્યા. આજે જમણસ ખૂબ
જ વચ જણાવતા હતા. એને એવાં જ ખીલ સાકમારીની પરાણે એકકી
કેરતો દિમત કર્યાં જે સડી પડી! જમણસના સાથેથી મદની બેસાર
વહી જતી હતી. એના કપાળે ચેરપેટા સિંદુરને લીધે એનું રવરવ
હવું એથી જે વધુ બિદામણુ જામવું હવું. એનો અર્થસર ચિત્કાર સાં-
ભળીને મેદાનની ઠાની ઘડકી જતી. એની આંખો ભાકીપૂર હતી.
પૂછકી રહાર કરીને મુંદને આગતેમ વીંકતો અને તેને પોતાના શરીર
ઉપર પછાડતો એ કોપથી દાડતો હતો. એને એવાં જ પ્રત્યક્ષ મુદ્દ-
નો ચાદ આવતી. કોણુ અચ એની સામે? અહીં દલાઈ થયા, છતાં
સાકમારીમાં ફેરો રમ વ્યતોર નહોતો. મહારાજ ફાગલ ગયા.

અને ઝંકરને પણ કાંઈ ખબર નહોતી પડતી એનું ચોડું જ હવું?
પણ એ કોપથી કહે શું? આરસી મહેનત પછી જે મહારાજ નાખુજ
ધાય એ એનાથી એનું નહોતું જતું. એણે નિશ્ચય કર્યો અને એકમાળ
દઈને ફાગલ બતાવતો બતાવતો એ જમણસ સાથે મેદા. ‘ઠાકાર
વહિ, નહિ...’ એના કોઈના રાજો. તમારામીદાની તાળીઓ અને
સાબાસીઓના નાદમાં કર્યાં રમી ગયા એ કોઈને ખબર પડ્યું તા
પછી. ઝંકરને ઘડની પડવા નહોતી રહી. એણે તો નક્કી કર્યું હવું કે
સાકમારી એરેથે શું એ આજ વાકસરોય સાહેબને બતાવી દઈ!

એણે સંપ્રતિએ દોડવાની શરૂઆત કરી. ઘણીને સંપ્રતિએ

હોદતાં ના ફાવે, એટલે તે ખૂબ ક્રોધે બરાયો. અને ક્રોધે બરાયેલા નંઝળસને સુકાવવાનું તો શંકરને માટે રખત હતું. એક આખરે ભર્યો હતો. લોકો દેહલાન બહારને કલાગા મારતા હતા. આરતે આરતે શંકરે નંગને ઝાંસ દેવાની શરૂ કરી. નંઝળી તો ગળગળી દેવડી બીડી. લોકોએ બાંધા વર્ષવધને દુકકા માર્યા. દવામાં સાંકારે રમાયો. વાવરાની નેમ કહાવવા. ને એ જ વખતે શયિયાણામાં બેઠેલા એક નાનો છોકરો સમતોલે છુપાવી બેઠેલાને મેળામાં પડી ચર્ચા!

નેતરેતરમાં આખા મેદાનનું નર પલરાહ મળ્યું. એ છોકરાએ બીડીને નાસવાનો પ્રયત્ન તો કર્યો. પંજુ બીકથી એના પગ સાવ લગ્યા થઈ ગયા હતા, એટલે હોડવાની ઇચ્છા છતાં એના પગ ન બેઠે નહોતા બેઠડા. એવામાં ક્રોધે પૂષ્પાટ ચમેલા નંઝળસનું ધવાન એના તરફ મળ્યું અને એણે મોરચો એ બાળક ઉપાડ્યો.

સીને થયું કે છોકરાનું આવી બાનુ. નંઝળસની ચિકારણ ચીંઝાની સુંદ એ છોકરાને દમભણે જ ઝડપી લેશે... પણ ત્યાં તો એની એ નીંઝાની સુંદ ઉપર જોરથી કોઈના ફટકા પડ્યો! નંઝળસે એ બાળક નેત્રુ. એના ગુરેસાને હવે પાર નહોતો. નંઝળી નવરે એ બાળક નેત્રાં ન લાલ રંગાવવાનો એ બાળક ત્યાંથી સરળને બાળકને છડી ગયો. નંઝળો જુરેસો હલ પડાવી ગયો. એણે જોરથી શંકર તરફ પગ ઉપાડ્યા. શંકરે એને ફરી એક વાર હુલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. બાંધીના સાકમારો પળુ આરતે આરતે એ બાળક આવતા જતા હતા. શંકર મનમા હાઈક નિશ્ચય કરીને ધીરેધીરે નંઝળસને હુલાવતો હુલાવતો એને બીંદે લેવા લાગ્યો. અને એના સાધીને એણે નંઝળસના કંતે બાંધેલી ચિકી ઉપર તરાપ મારી!

એવા એ ચિકી ઝડપીને ફાંત નીચે થઈને છડકવા ભય છે ત્યાં જ એને ફેટા નંઝળા ફેટાણ સાથે ધસાવો અને એકદમ અંધારા પાગતા આગળ હોડતો શંકર પાછો પડ્યો. તરત જ એ ત્યાંથી વળી તો ગયો; પણ હુલે એ ઉતો નંઝળસના દરશણ એકદમ એની નજીક છે.

એ આંખે ચિકાર કરીને કાંઈ પડ્યાનું સંભાળ્યું! નંઝે સુંદને લીકી. એક ફાજ હાકર દવામાં લદાવેલો, અને બીક જ શણે આળુ-બાળુ ધાધવ મળી મળ. રસ્તે; દેખાંધ ત્યાં સીંચો. દોડવા લાગી...

એ ગરદીમાં એક ડોસો બેઠેલું પડ્યો હતો!

એ જ રાત્રે એક બાળક એ સમિયાણામાં બેસી હતો. ગળગળી

ચાંદની બીડી હતી. મેદાનમાં નંઝળસ હતું જે છુટો જ હતો. એ બચીને એક બાળકે એની મેદાનમાં પ્રવેશ કર્યો. એનાં પગમાં ગિયર પડતાં હતાં. એ રીધો નંઝળસની તરફ આંધળા જતો હતો. એક બીજાએ આગ દળને એણે નંગને આલુવાન ટીપું. સંધ્યાકાળની ટપ પછી હતું હમણાં જ નંઝ પોતાના રાંત ચિભજ ઉપર આવવાનું કરતો હતો. ત્યાં તો એણે કાંઈ માણસનો અવાજ પડ્યો. એનું મગજ ફરી બેઠેલું મળ્યું. એણે ઝડપથી પગ ઉપાડ્યા. મેદાનમાં નંઝળે ચિકાર અને માણસને અવાજ સાંભળીને બધા સાકમારો ભયી ગયા અને એકર દોડી આવ્યા.

આવે રાત્રે તખને ક્રોધ માણસને મેદાનમાં ઘોરેલો નેત્રાં પ્રથમ તો શું કર્યું એ જ એમને યુક્તિ નહિ. ચાંદનીના પ્રકારમાં એમને ગાવ એક હાથી અને એક મહુસ દેખાતા હતાં. પછી તે જ અવાજ ઉપરથી તેઓ ભળી રાક્યા કે એ કશા હતા. એમણે એને મળી જે બૂંધેા મારી, પણ ફેરાવ છું જ સાંભળવા તેવાર નહોતો.

સંધ્યારત્રિએ નંગને બીંસ દેતોદેતો ફેરાવ એને ખૂબ દુર ખેંચી ગયો. અને પછી એ બને એરથી ક્રોધે પાછો છુરજ પાસે આવીને બેસી રહ્યો. કોનેય જે સમગ્રય નહિ કે ફેરાવ શું કરવા માગે છે! નંઝ તો સુંદ જાચી કરીને રીધો એના ઉપર ઘરેલો આવતા હતા. કોઈને 'નાસ' લદવાની જે શુદ્ધિ નહોતી રહી. નેત્રાનંધેની આંખો ફરેલી રહી ગઈ. મળાં સુકાર્યા. નંઝ ઉક નજીક આવ્યો કે વીંજળાં ઝળકે એમ ફેરાવ એક બાળકે સરી ગયો. એક પ્રથેડ અવાજ પાતાં વરણુમા ઘુપી બીકથી અને ફક્ષી પટેલા છુરજની સાથે જ બીંસ આંતે ચિકાર કરીને નંઝ પળુ મળીને ઉપર ઢળી પડ્યો. એનાં મંદરમળ અને દંડરાગોમાંથી લોહી વાલ્યું નવું હલ એ લદેતા લોહીના ધોપ વરફેરાએ એક વાર છુરજોરથી એણે; એક વાર એ છુરજની સાવ નજીક ડોલેલા લોહીના બીમ બીમ તરફ એણે એણે અને પછી, બીલ સાકમારોના બોલપવા છતાં એ તરફ થાન આપવાને બદલે એમનાથી ચિકારની રીંશ તરફ એણે અવાજ માર્યું. એ પદવા પછી કરીવાર ફેરાવ હતી ચિલાસપુરમાં દેખાયે નથી.

સવારે સૂર્યનાં કિરણ ફૂટતાં સાકમારોના મેદાનમાં નંઝનો લોહીથી તોળાળેલ દેહ પડ્યા હતા. એનાથી દુર લોહીનું બીંચું એક પોતે માણું હતું અને એની નમ્મે મોટેલી લોહીના રંગે રંગાયેલી એક ચિકી. ની એક કાર પગમાં ફરફરી હતી.

કંડલા (અનુલભાન પૂ. ૪૪થી) ફેટાલિયન રચપતિ મેરિયો બેઝી-સીની સાકા દેવામાં આવી. તેનું કામ એ છેડેથી કપારનું શરૂ પળુ વજાવ્યું જે અંધધાગમના ફેટલી-કોરિવા-અવજા-આફિલુમના કંડલાને લગતી વસાહત છે. અધારે બીડે છેડે જ્યાં નંજુ લેલે રજસન મવાનું છે અને જ્યાં કંડલા રેલેધપર્ગર કમિસરની એફિસ છે તે 'સરદારનંગ'ની નિકાસ થતો જ રહ્યો છે. રસ્તાએ, રાખાએ અને રેલેધારપરિશ્ટિ યાટનાં જેન્દોની પુરૂ મદાપતાજીના આરીર્ષત સાથે કાકમાં આયારે માત્ર ગુજામાં જ એક વિમાની મચક છે, એટલે કંડલા નજીક એક બીંચું એરેડિમ પણ બાધવાની યોજના નિચારી રખાઈ છે. બંદરનું બાંધકામ પૂરું થતાં તરત એ પળુ તેવાર થઈ જશે.

'આંધીકામ'ની રથાપના પુરૂ મદાપતાજીના આરીર્ષત સાથે થઈ હતી. એ વસાહત નિર્ધારિતો ને નિરાશિતોને આરીર્ષત સમાન થઈ રહી છે. કંડલામાં જેમ સાત સામરનાં સફરી વડાએને સલામતી અને સહારી મળી રહેશે તેવા જ રહિયાયારો નિરાશિતોની ભગ આશાએને અર્દો મળેનાં પશે. કંડલાની નાળમાં ૧૯૪૮ની ૧૨મી

ફેબ્રુઆરીના રોજ જૂન પાછી છતાં અરિયમરમનું નિસર્ગન થયું ત્યાં રથી એ સમુદ્રપિનાના પુરુષરક્ષક નામ સાથે સંજાણેયું માંખીમાન-કંડલા દિલ્લો વરત' અરિય વાજાકાલોની કલામાં આવી ગયું છે.

આ રીતે કંડલાને ઝડપી વિશ્વસ થતાં તે એક અતિ મહત્વનું ભર બની રહી રહેતરહેત રમતરે ને રવાવંબી એકમ જેવું થઈ જશે. સમરવ રાખેલા ને પારકલોચની બીજાઓમાં તેને દિલ્લો રી તેના ફરફાર કે રેલી છે. બારાની કમલિના આ પ્રથમ મોટા સાકસના શિવારોપણવિધિ મસંગે પંડિતજીએ કહ્યું કે 'સાગમ સારવના બિયમાં તેના એક જામ તરીકે જુ અધારે આ કાર્યને નિહાળું છું ત્યારે હું સમિરોવ રાણું છું. આ શિવારોપણવિધિથી હું નૂતન ભારતને પાંચો નાણું છું અને આ બંદરનાં મુકામમાં આવીને એક એક હેટ નૂતન ભારતના ચણવરની ઘટ છે. આ કાર્ય સમગ્ર દેશની જનતાનું છે, કારણ કે જનતાના બજા મટે તેની રચના છે.' કંડલાની બીજાઓની કુળને તેની પ્રાચીન ઓરવવંની સાગર કંકારના પ્રદેશની વિરોધતા પુનઃ પ્રાપ્ત થશે અને સમગ્ર દિલ્લે સમુદ્ર કાલ કાલ આબાદ કરવાની રહેશે.

આધુનિકતા

કોઈ કોઈ વાર સંબોધની અવાજી પર હું છું છું છું;
 અને ક્યારેક મેંતોની બિભારી પર હું છું છું છું.
 ફોનોની વેદવેશિભા નીત હું છું છું છું સંચલના.
 પરતુ પાનખર કેરી પથારી પર હું છું છું છું.
 કોઈ કોઈ વાર કિંગમતની કઠારી પર હું છું છું છું.
 અને એની જ આસાની આગની પર હું છું છું છું.
 અગત્યકર્મ કરી ખુશખુશની મેના હો ફરે દિવસરત,
 વિવસ ને રાત છુરખની ખુમારી પર હું છું છું છું-દુવાવ માની

(સંસ્કૃત)

કેવ. ક્રિસ્ટેપટ્ટ પટ્ટોડીના નવાબ

આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રચાતિ મેળવનાર આરોપીય ફિફ્ટેટ્ટ પટ્ટોડીના નવાબ દર્શિતખારબીઆ-
 નું આ નવનુઆરીની પાચગદી તારીખે ફિફ્ટેટ્ટ પટ્ટોડીના ગેદાના પેદાશ પર, રમતોરિમતા આ
 કમગતહુદયે બંધ પડી નવાબી, ૪૧ વર્ષની વયે દુઃખદ અવસાન વર્ધે ચલુ. ક્રિસ્ટોના કેવમા
 અમતામી યાનવા ૭૫૨૦૦૦ હોણી અને બિલિયનરૂબા પળ ને કોસલા કામેવ બેજાડી દબા કે
 આકસકર્મમાં એ પલ્લે રમના (ક્રિકેટ, હોણી અને બિલિયનરૂબા) આ એક નાવડવાનું મોક્ષસ-
 ફુંદું બહુ નું ત્રિપટ બહુમાન ને છની અમેકા. એવું 'ટેલેવિઝન' નું માન મેણા મેળવે છે. ૭૫-
 રીત ટેનીસ અને વેસિંગના પલ્લે તેમજ અલ્બા મેસાડી ધત્તા.

પંખીજના એક નાના રાજ્ય પટ્ટોડીના નવાબને ત્યાં, ઇ. ૧૯૧૨ના માંચની ૧૭મી
 તારીખે એમનો જન્મ થયેલો. ૭૪૪૮ની આગસ્ટે દુનિવર્ધિનીની બેલિયનરૂબામાંથી
 તેમજે મોલ્લુએક ધયા હતા અને એપાસના નવાબની બીજી પુત્રી સાથે તેમનાં લગ્ન થયેલાં.
 નેનાથી તેમને ત્રણ પુત્રીઓ અને એક પુત્ર થયેલાં. આ પુત્ર 'અમર'ની ૧૭મી વરસ-
 માં ઊભીને જ તેમજો પોણી રાગા આવેલા, ત્યાં એક લશ્કરી ઈમ સાથે રાત રાત
 હનુમાલસિમ કપ દનગિન્ટામાં રમતાં રમતાં, તીલ ચલકમાં એકાએક પીમા પથ નહીં દાણ
 કચ્ચા કરીને પોણા ખરખી નીચે ટળા પડયા, અને ત્યાં ને ત્યાં જ એમનું અવસાન થયું.

કુમાર વયે તે ૮૪૪૮ અવસાન અર્થે મધ્ય ત્યાં એક વર્ષી જેના પ્રખ્યાત ફિફ્ટ બેજાડી
 પાસે તેમને રમતની લાડીય મળેલી. અને ૧૯૩૧માં બહુ નાની (૨૧ની) વયે તેા ફિફ્ટિંગ-
 ની સાથે ચોલાની માવડેલા આકસકર્મને વિભવકર્તા વખાડી છતાં, આકસકર્મના નાખી
 બેટલર એ વેદકિલ્લે એમાં ૨૦૧ રમના નેખી વેડે કર્યાં. જ્યુ તે પછી નહીં એમણે એ રોડાં
 તોફા ૨૩૮ રન કર્યાં એવું જ નહિ, પણ છેક સુધી તેણે આકસકર્મ કર્યાં ન દતો. અને
 તેમણે રથાવેલા એ નવા નિકમને ૮૭ સુધી ખુદ

આકસકર્મમાં પણ કોઈ તોડી માર્યું
 નથી. ત્યાર બાદ ૧૯૩૨-૩૩માં
 ૮૪૪૮ પંખી. આર. નર્સિનગી દુગ્ધી
 સાથે તે આંદોલિયા અને રમવા મળ્યા,
 ત્યાંની રમવામાં ચોલાના પ્રથમ પ્રેસે
 જ એમણે ૧૦૨ રન કરીને નાખાંવિત
 આરોપીય ફિફ્ટેટ્ટ પટ્ટોડીના રમણને કુમાર
 શ્રીકૃષ્ણકિશોરની માદક સતી નોંધાવી
 ને ગોનાના એ મહાન પુરોગામી બેજા-
 ડીએની વચારી દરોજમાં રમવા મેળવી
 હોમુ ટર્મકોના વિખ્યાત ફિફ્ટેટ્ટવારીજ-
 નેકા વિગ્રહ ૬૨ વર્ષે એ જન્મલખીડ

આગમાંના હોણી આગબદાર નેખવ નવ
 છે ત્યાં પળી જખત રમણી કેવડુ મેલાવેલા
 રૂબાં એક પછી ફરતું મેલામાં આવે છે. સોડો
 તેને સફેદ શગળી કહે છે, પાનુ વનુનુત એ
 સગળી જ નથી. મેલા તામની ઝીમની જ છે
 એ નત છે. બધાં નીવમાં માનના નાનું
 એ બીન્દે બીમ જેવું રંગે માં મારે કે જલ્દ
 કામે સેડવાની તાબાન વળી. અને મેવું બાઈમે
 જ છપ્પ દેવાથી જનાં શ્રીધામા આ જલ્દ
 દવવામા લલકી તથા પુણાવડ મેલાઈ છે.
 આથી જ એ 'બેની' Pinnallor Vail-
 lare કહેવાય છે. મળી નુનુ મેલા માલદુઃ
 નજા ફરેતો મેલા પી માંડી અપેક્ષમ પ્રાય
 તથા મથ પીગા અને મેવું મેં મેવું જ પીછુ
 તથા મથ વિમાનું મેવું. રેના આપા નાના
 શરીરને સીધે બીલ બીધ કરતા તે વધારે
 મથ માલદુઃ સૂતિથી દરીફરી મેં છે. બીન્દે
 મીધા રંગે તે બહુ કામ ક્ષેત્રી નથી માનુ
 વળી. દેખાવે મેં એ બીન્દે મીધા નેવું
 સાવ મધુ નથી. રેવમાવે મેલા-વિધ દેખા
 મતાં આદાર મજને દેવા તેા મળાઈ-મા-
 ડાની જમાતમાં મેં મેરી નવ અર્ક. કોઈમુ
 દિવાલ તેા રેલાક દિડું મેં મેલામાં આ કીમને
 દરોજ અમક નિવન સમયે આદાર આપ-
 વામાં આવે છે. અને તેના પળ એ મળ્યા
 ન દેવા તપાથી ડીકી માને જ છે.

વસંતકવુ મેલા લેવનમો સમય છે. આ
 કાલે નરમાદા બંને, કોઈ બેડીના નોખવામાં
 કે કોઈ બેખડ પા રૂકા રાંધી બેખાકમાં
 દવવા વચરનો મોરેા રેરા માળે બનાવી.
 તે પર વળી વાજ કે રેના મુકા, નામું છે,
 પણ તે પે નેખનેમ જ. અને આપા મળા-
 માં પછી તેમજો ખાણી બહારી રાંધવામાં અને
 એક છેડે મતાં મેલા રેનાના, જે માર
 સફેદ હાડાં મેં છે. ('વેનેચર' ૩૨૧મી)

ના કોઈપણ મેઘાદીએમાં અગાધાને ૧ ટી ૧૬૪૬માં ભારત તરફથી
 ઇંગ્લેન્ડ મેઘોથી આરંભી ૬૬૩નીના કોષ્ટક તરીકે નહીં એમણે ઇંગ્લેન્ડ
 સામે ૧૩૧૧માં ૧૨૧, ઇંગ્લિશાયરમાં ૧૧૩, સરોહિયામાં ૧૦૬ આડર
 રહી ૧૧૦ ને નોંધપાત્ર સાચવમાં ૧૦૧ ૨૧ કરી ચાર સરીએ નેધા-
 વેથી, આગ ઇંગ્લેન્ડ અને ભારતના બેનાના પ્રસે રહી રમનારા અલ્પ-
 સંખ્ય મેઘાદીઓનાં તેઓ એક બન્યા.

તેમની બુદ્ધિના એ નવાજ પરીડી એમ રમનામાં તેજ ન જીવું
 ને કોઈ કામ હાથ નેવા તેમાં ૧૧ પાળી જતાવના, ભારત સરકાર-
 ના પરદેશ તિપ ૧૬ માસ એરુદ્યેનક એફેસ ગિનિરટ્ટીમાં ઉકે અથ
 વર્ષ મુખી તેઓ નાચખ રોકેરી હતા અને થોડો સમાય તેા પ્રેરો
 કોરના નાચખ વડા પમ્પ થયા હતા. એ ખાનાના વડા ઓ કે. પી.
 એસ. મેનને તેમની રાજિનિયા મુજા કેરે અંજા આપી છે. એ એ
 વધુ છતા હોત તેા ભારત સરકાર તેમને પરદેશમાં એકથી તરીકે
 માલકલેની મજૂ પરી સંભાવના હતી.

એનાના નામનો સાચો કચાર કરવામાં પદ્મિમવાસીએને
 પડતી તકનિદને લીધે (પમ્પા એમને નવાજને બદલે 'નુજ' અને પરી-
 ડીને બદલે 'નરોડી' ને 'પરીડી' કરેતા) થોડે માસે સાદમાં
 'નર'ના દસ નામે નાખીતા એ નવાજ રેવખાને ખુબગિલખ દોહ
 એનાની રમૂને અને દાંભરવખાથી માટે નાખીતા' હતા, આરુદિયા
 મામે એ રમવા મયા ત્યારે છેક હાંબી કીડિર પર પ્રેક્ષાની નજર
 ને એનાના હતા. હિંદની અસહકારની સત્તાના નુકાળોને એ ફાજ
 દોખાથી નાખીછું નામ બહુ કમલ મયું હતું અને હિંદીવાને થોકે
 પળીનાર મલકમાં 'મંધી' હીને બોલાવતા. પોતાની નજર આ
 કિરીવાનને ગ્રેસિયા એક પ્રેક્ષામાંથી કાઢ દખાં ખૂબ પાડીને એમને
 પૂછ્યું : 'હરથો મંધી! હરેરે હંચ યોર માદર' (મંધીછની બકરી એ
 વખતે હાથનું સાધન મળ્યું.) પરીડીએ એનો તરત સામે કુદર
 પરખાવ્યો : 'સામહરે એમરુધ થુ' પરંતુ એમની જે રમૂજન
 કચારેક સાગા માખુસને મનદુઃખ કાઢી ભેરી એકથી આગળ વધી
 ની. ગિલખના એ રવતેત ને આખાગિલખ હતા અને કિરેલા કાવ-
 દાવાના ગદવાટથી કુર રહેતા. આથી તેમજ નજીવો તળિયતને સીધી
 પાળી વાર તેમને રગતોમાંથી બાહત રહેતું પડતું.

નાક

સાડા મજૂ મજૂની કાચાના નવટાંકનું નાક વેગળી કાઢીથી ખજ
 એક મદરનું આગ છે. નાકની સાથે છત્રોના બહુ નિહરોના સંખ્ય છે.
 કોઇ પમ્પ ખાલની મુખ્ય આવતાં છત્રમાંથી કાળાસાચ થાય છે.
 શરીરની રક્ષા કરવામાં નાક એક નંખરનું કામ કરે છે, નાકમાં કુદરે
 વાજ (cilia) નિર્માણ કરી શરીરમાં લેવામાં આવતી વધારી સરસ
 ચારણી મૂકી છે. હવા સાથે મેલેલા સૂક્ષ્મ રજકલે-પૂજ, યુગાદી વગેરે
 તેમાંથી ચળાઇને ને પ્રાણુવાયુ પ્રવેશ કરે છે. આ વાજને કેટલાક કાતરી
 કે બેચી નાકની શરીરચંચને મેડું કુક્કાન કરે છે.

નાકની અંદરની ચામડી શરીર ઉપર દેખાતી હવા કરતાં બહુ નર
 પ્રકારની છે. તે કિલ્લો કહેવાય છે. તેનો સંખંધ મળું, મુજ, આંખો
 વગેરે સાથે ખજુ છે. પળી નખત મેડું હતો કે નાકની આ ત્વચામાં
 સળખળાટ થતાં આંખોમાં પાણી વારાઈ નવ્ય છે. શરીર રવખજ છે
 કે નહિ, તે અજુવાનું નાક ચંચ છે. નર પેઢમાં ચરળક થઈ, જવખન
 થયું, કાંસીરુદિસ હોતાં મુરેડી ભગી થઈ, એટલે નાકમાં શરડી
 મળેને છંકી આપી, હોઈ વહેતું બની અરવરમતાની ગળર આવે છે.
 ને માનવીએને આડાની ગાલમાં, રંગીબહુ હોય તે કારખાનમાં,

એકિયા મજા યુગાદી કપજ થતી હોય તેવા રવખમાં રહેતું ખજે છે
 તેઓનાં નાકની કિલ્લોને ખૂબ તુરસાન પડેલું છે. એમને મારી,
 સળેખજ, ખાંડી, અને કમ થઈ જવાનો વહેલો સંખર છે. આ ન
 રીને, પધ્ધતના કોરમા તથા કાકડાના કોરમા બળનાં પેલા મલેથી
 યુગાદીમાંથી કપજ થયેલા રસ પમ્પ નાકુ, અને જામનજીની ત્વ-
 ચામાં કોરખ પેલા કરે છે. સિવાયનામાં સંક્રા સમયે ગિલેમાં જળવા
 કોરમામાંથી પેલા થયેને ધી મુખી નીચે ગતરી ચુંગાળખુ કરે છે તેમો
 અનુજા અનદવાઈ જેવા રાકેરમાં વસનારને નકર હતો.

પાળીના કોરમા તથા કાનખુ કરીને કરેલા મુખયુદિ રો
 છે. તેમ ન નાંસિશયુદિ પમ્પ કોર : (૧) નાકમાં પાળી ચડાવી,
 નાક રવખક કરી ૧ પડાવી એરે થોડેલો મજ કરેલા કાદી નાખવો,
 (૨) કપડામાંથી નાક કંઈ પાળી પીસાની રવ વારો, (૩) કરેલા
 તેલનાં કીવાં નાકમાં મૂકો, (૪) શરડી થાય ત્યારે ન અમતાનાં જે
 રિવજ એ પદાર્થને વડી જવા દો, (૫) નાકના વાજને તોડરો નહિ,
 નહિ તો આંખ અને માખુ બંધનેને તુડીસાન થશે. (૬) તપપીડના
 તલકાં તેમાં નાકની કોજખ ત્વચાને તુડીસાન કરેલા તો કાચથી
 સળેખખથી નાકની રૂંપચાની રાજિન નાખવ થશે.

નાકની કોષ્ટા કરીને નાકને રોજ નહિ સંભાળનારને મસા જેવાં
 કરો થાય છે અને એને આ પરેશાનના ખાલકે મળું પડે છે.
 (અન્યત સમાચાર) .

જેડી

દિવેખજ એકની 'માખુકરી'નાં લમડગમાંથી બનાવવાની
 જેડીના અનુસંધાનમાં સરકારી, કેળવળી ખાતાના માણુ ઇન્ડેપેર
 થી દરસાય આ રેસાઈ જળી મોકલે છે કે જેડી બનાવની વખતે
 કપડાની છબુવાને બદલે ઝીખું વેદવાળી માખુ કીક પડે છે. એમાં
 લાક અમરુદને બરથે અલ્પાદાવારી લમડગ વધારે સારાં પડે.
 તેમાં કેસર નાખવાથી રંગ અને મુગસ બંને આવે. મુગસ વખતની
 જેડી ખાવામાં મજાનથી પડતી. આવી પેર બનાવેલી જેડી કું મારી
 સાથે મુસકરીમાં લખને કરેતાં.

પાડનો સિક્કો

ચલખમાંથી જમખ કિસાઈ અમેશ પાડનો સિક્કો પાડવાની
 પાકિરતાનની સરકારે નોંધરાત કરી છે. લાડોરની કેસાળમાં કાંસા
 માંથી પાડવામાં આવતારા એ સિક્કાની એક ખાલુ બીજોને ચંદ,
 પાંચ ખુજીયા તારક અને માનવ મળીની સાથે 'હકમને પાકિરતાન'
 એસ સમ્બો હતો; અને બીજ ખાલુ કું તથા રોગન સિખમાં 'એ
 પાઈ' એવા સમ્બો તથા સિક્કો પાડવાની સાલ હતો. એક બીસ
 વરસ આ આ ૪૫ ખંડમાં ફરી પડેલીકા એ સિક્કો પડ્યો.

નવી જાતનો કાંબળ

વેલિમર નામે એક નવી જાતનો કાંબળ તેવાર થયો છે. આ
 ઝીણા કાંબળ, વેલિસેમાં વપરાતા મેડાછટને કળકળતા હીરાએની
 'વચ્ચેનો' એવી રાજિ થતી નવ્ય છે. પમ્પ આ નવા કાંબળનો એક
 બીજાક ચંચોમાં તે બહુ કળથોગી થશે.

લોંટું, ચાંડી અને સોનું બહુ ન બનીતા તીનની-વડક પદાર્થો
 છે. છતાં, કુદાતામાન વખતે નવ્ય તેમત્રેમ બીજીનું વડન કરવાની
 આ પાનુએની રાજિ થતી નવ્ય છે. પમ્પ આ નવા કાંબળનો એક
 એકા કુખુ છે કે કુખુતામાન વખતે તેમત્રેમ તીનજીનું વડન
 કરવાની એવની રાજિ પમ્પ વધારી નવ્ય છે. એથી તે માખુ-મળી-
 એમાં વાવરી સકારો.

ઉનુનાં ચર્ચા
૨૧-૮-૫૧

શ્રી ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકની વકીપૂર્તિ

લોકપ્રણીની લાક્ષણિકતા એવી લોક-
સેવા પાછળ જતને જીવન ઘસી નાખનારા
જે મળ્યામાંના નગર લોકસેત્રે શુભસતને
સાંપડ્યા છે તેમાં શ્રી ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિકનું નામ
કદાચ સોથી વધુ છે. શુભસતના આજના
સાંસ્કૃતિક ને રાજકીય જીવનના ધડતરને
જીવરિષ્ટ પાછો નાખનાર એ. રજીસ્ટરમાં
વાવનારાં જે પ્રથમ રાષ્ટ્રપિત્રી શુભસત સમા,
શુભસતી સાહિત્ય પરિષદ, શુભસત કેળવણી
મંડળ અને શુભસતી રાજકીય પરિષદના
કાળના એમના એ સમમગીન અને સાથી.
એકએક જી. યદને તરત સેવાની ધીકરી
લગાતાં પીરમાયાં 'દિલ સેવક સમાજ'માં
જોડાનાર જુવાન ઈન્દુલાલની પદ્ધતિ અને
તેમની કામને આગેવાનને ધૂમની આજ-
થી એક ત્રીસ પાંત્રીસ વરસ પહેલાં જોડેલી.
ત્યારના એમના પરસેવે ગીરતાને કેટલાક
નું કુવાસ કાઢતાં અનિવર્ય હતાં હજી
યે એટલું જ તદ્દસ થાય છે. આગાંતી દરિદ્ર
અને ખીડિત જનતાના પ્રશ્નો માટે તેમને
સીમા સંપર્ક પામના સાહેબ શુભસતની ધરની-
નાં ટેકાં એમના પત્રો ખૂણાં છે એટલાં એ
કાળમાં તે એમના જેટલાં કેટલાં નહોતાં
ખૂણાં-ને આજે ય રવિશેર મહારાજ એવ
કેઈ વિરથે ખૂણાં દરો. શુભસતની રાજકીય
રંગમંચ પર સરદાર વલ્લભભાઈને પ્રેરણ

પણ નહેનો! થયો ત્યારથી ઈન્દુલાલ સિપાહી
અને સરદાર બને યજ્ઞેશ્વર; અને પોતાના ગિ-
ખાલસા એટલા જ તરવારમાંથી જીવનમાં
વચ્ચે એ વિવિધ પલ્લવો કર્યાં તેને બદલે
એકધારી ગિર સેવામાં જીવનજી રહેલા
ઈન્દુલાલનું રવાન આજે જુદું જ હોત. છતાં
યે શુભસતના સેવકોત્રમાં એમની ફેરમ
વિશિષ્ટ જ રહેવાની છે. એ ફેરમ ફેરતા
જીવનનાં સાઠ વર્ષ પૂરાં કરેલા ઈન્દુલાલના
આદર્શમાંથી અને આપણે સર પુરાણીએ
છીએ અને એમને દીધાં જીવંતી છીએ.

ક્રિકેટ જીવનમાં બહુમીટી 'શખ' (અંશિક)નો જન્મ

આજથી ૧૦૦ વર્ષો પહેલાંયે બેંગલોરના
ક્રિકેટ એસોસિએશને જન્મદેને પ્રથમવાર ફાર
આપી ત્યારે એકાદરને આંચકા અને અ ધાત
એટલાં બધાં અસહ્ય થઈ પડ્યાં હતાં ક્રિકેટ-
ની રમતનાં સાધનો—બેટ, ક્રિકેટ અને
બોલ—ને બાળી નાખવામાં જીવ્યાલુદ્ધા અને
તેમની સાથે એક નાનકડાં આદીના પાવ-
માં 'ઈંગ્લેન્ડની ક્રિકેટની રમતના શોક્ષનક
અવસાનના કેમર' તરીકે મૂકવામાં આવી
હતી ત્યારથી આ 'શખ' ક્રિકેટ જીવનમાં
પ્રવર્તિત ને પરંપરાવત બની ગઈ છે.

રવ. બા. ક. કાકેરના પત્રો

૨૫. બજવતરાય કાકેરના લખેલા પત્રો
ધરાવનારાંએને વિવિધ કરતાં તેમના પુત્રો
જાણે છે કે ૨૨મીએ પોતાની હાથકાળેની
સાહિત્યસેવા દર્શાવતા પોતાના બહેનો
ગિર સમુદાયને લખેલા પત્રોની સંખ્યાકદાચ
અનંતની દરો. એક પત્રલેખક તરીકેની
એમની પ્રવૃતિ પણ શુભસતી આધારમાં લા-
ભણિક લેખાય છે. એ પત્રોને કોઈ પ્રતિષ્ઠિત
સંપાદક દ્વારા સંપાદિત કરાવી પ્રસિદ્ધ ર-
વાની હજી હોવાથી એમની પાસે સદ્ગતના
પત્રો હોય તેઓ આગેને તે એકાંતી આપે
તેની વિવિધ છે. કાકેરના પત્રો રહ્યા પછી તે
પાછા મેળવવા દરો નો તે પાછા એકલવા-
માં આવશે. આમથી હજી, આપણું સાહિત્ય
પછીથી કોઈ જાહેર વિદ્યાપરંપરાને પણ સોંપ-
વાની કોઈ પત્રો મોકલનાર અમારી આ
દેશને પણ અટકી જશે તો અમે વધુ
કંઈક વધશું. પત્રો મોકલવાનું સરનામું:
શ્રી પ્રભાકર બ. કાકેર, વેલ્લાપાઈ મેન્સન ૩૪,
ચોપારી રોડ, મુંબઈ ૭.

રેડિયો-શિક્ષણ

દેશસંસ્થાનાં સરળ શુભસતીમાં
પૂરો અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થી
ભાઈએને ટેકેસ્ટ અને રીપોર્ટિંગનાં
સાધનો આપવામાં આવે છે. કામગ
લખવાની વિના મૂલ્યે સંરચાની પુરિતા
તમે અને રેડિયો એકાંતી આપવામાં
આવશે. પરંપરાના વિદ્યાર્થીએને અભ્યા-
સના પાંડો એક-એકલથી મોકલાય છે
લખો: પ્રિન્સિપાલ

હરિવંદન આર. દીક્ષિત R.D.R. (U.S.A.)

રેડિયો ટેલીવિઝન બેન્ડ સાઈડસિટરમાં
ઈન્દોદીપ્યુટ રાષ્ટ્રપુર દહચારી પોળ,
અમદાવાદ (ઈન્દોગી)

★
થોડાક વલ્લભાંધા અભિપ્રાયો:-
'આપ' એ અભ્યાસક્રમ મોકલે છે, ને પહેલો
જ મરસ છે.'

ડૉ. એસ. ડી. પટેલ (ઇ. મેડીસીન)
'આપે બતાવ્યા પ્રમાણે રેડિયોમાં...
પોતાની કરી નાંખી છે, ખરેખર આપની સમ-
જનતાની રીત ધણી જ મુદર છે.'

ડૉ. એસ. એમ. અરજખાન (તા. પાદર)
'આપની સંરચાના અભ્યાસપાઠો તથા
આપણે એકત્રી પઠિતિયાં અને એકલ એમ
કાળે છે કે લખિયાં રેડિયોના સાધે અભ-
કાર થયેશે.'

બી. બી. દોશી (ઇ. શુભસત)
'આપના મોકલેલા પાઠ મળ્યા છે. પાંડો ખુલ્લું
સરળતાથી લખાય છે, અને ધણી બધીથી
અને આપણી સાથે સમજમાં આવી નય છે.
શુભર મુદરિન (પંથમહાલ)

OUR FRIENDS' ABROAD

નંપકે ચાહે છે

મુંબાઈ સરકારના હરેતાક્ષર-નિષ્ણાત ઠાકોરાદાસ મજૂરે ગમ્ભીરિકામાં લલતા એક જગન કુમારનો મોડાણો પત્ર ગમે-ગમે આંકળ પ્રગટ મળે હોય તેવી જોડગાળ બજાઈ કરીને રૂબેરૂની એક શિલ્પકાર યુવતીનો પત્ર તેમણે મોકલ્યો છે તેનો પ્રસ્તુત બાજ નીચે આપ્યો છે.

“ગિજાહર જતાં કહીપર બેઠોની કપર હતું આપને મળી હતી. હું હિંદ સાથે સંપર્ક સાધનાઈવ છું અને તે મારે માટે નામ-સરનામું (સંધિ) આપું છું હિંદના કોઇ ગિલ્ડાર્ને કે સિસપ્કાર પરરપરના દેશોના સિસપ્કાર વિષે વિચારની આપ-સે કરનાઈછતા હશે તેમની સાથે પત્રવ્યવહાર કરવા હું ઈચ્છું છું. બેઠોની નહાય કપર આપના મળ્યા હિંદીઓને હું મળી તે પહેલાં હિંદી નામ મેં મારવું હતું. તી હતી અને તેને વિષે કઈ ચિંત્રિતિય બોગોલિક જ્ઞાપ્યા હતા. પણ હિંદે તેનામાં મને સાચા અને મનુષ્ય રસ બચ્ચત થયો છે. મુશ્કેલોના સંકે Celia Munoz, Hermanos Tercero 2, Chamartin, Madrid, Spain.”

Mr. William R. Saksy, 551, 25th Street, Santa Monica, California (U.S.A.) દોહા મેળવવાના અન્યથાપરથી પશ્ચિમીઆના કામ કરતા આ બાદને દિલ્લા પશ્ચિમી એરેન્ડા ઉ. હાઈ નહીં દ્વારા મંગાવવાની એ બાઈ વ્યવસ્થા કરશે. પશ્ચિમી એરેન્ડા પશ્ચિમી વિધિ જતોગા બ્યાપાર કરતા બાઈએએ તેમની તમામ પત્રવ્યવહાર કરશે.

પરદેશનાં પત્રમિત્રે।

(1) H. B. Mamap, C/o A. A. Alwan, Sec. B; Str. 9; Adea-Camp (Arabia) Boy—17, Hobby: Stamps; (2) Miss Posvinge, Reclus Pa (U.S.A.) ગુમાસ્તીને ઝૂંખ ખસાવે છે, બારતને બારતની ઠાણીમાં વિશે બહુજા મળતુ છે. અવિષ્કાર સિદ્ધિ થવાની આશા રહેવે છે; (3) H. Oughena, 11. Hart Collufo, 126's Labuudszeez Baan, Ganshoren (Belgium). Young worker; interested in man and life; (4) Josef Kleiner, Udol Sv. Krystofa 138, U Liberce, (Czechoslovakia), Hobby-View cards; (5) Edith Llanney Tomries, California (U.S.A.) Girl—18, To Collect Ear rings from all over the world; (6) Richard Weinstein, 80 Van Cortlandt Park South, Brany 63, New York, Flar D 33, (U.S.A.) Boy—18; (7) R. Gub, Werner Liets, (10b) Roichenbach/Vgl. Brumgartens rue 10, Germany, Stamps; (8) Augustine Ugwaka, 11 Bradrick Street-Coal Camp Cougn Nigeria, Boy—19, Hobby: Arts, Photos; (9) Ayinla Kanneke, 26, Ojo Street, Lagos, Nigeria, Boy—19 Years, Stamps, Boxing, News Papers, Swimming, Hindu Talismans ૧૭ (કેશુઆરી ૧૯૫૨)

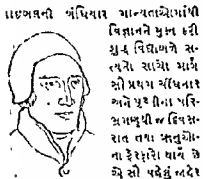
Exchanger, Post cards, Viewcards & Correspondence
 36310: (1) Jephthah Blas Kenyah, E.C.M. School, Prestea;
 (2) K. A. Koomson, P. O. Box 8, Takwa; (3) Daniel
 Dadoo Darku, House D 177/2, High street, Accra;
 (4) John K. Nsarko, C/o J. Agratham, P. O. Box 235,
 Sekondi; (5) Ltephier Osofi Kwame, C/o B. a. 107,
 Kumasi Ashanti; (6) J. K. Frithke, House No. 11/3
 Ketan Via Sekondi; (7) Robert K. Ocran, Roman
 Catholic School, P. O. Box 12 Apowa, Via Takoradi
 G. C.; (8) Kobing Sekyim, Methodist School, P. O.
 Box 16, Prestea; (9) Sushilkumar, Opp Tower,
 Palanour, N. G.)

ଡିଡ଼ି ଏକାକିତ୍ବେ ।

(1) Rajnikant Pannalal Kothari, 118/2 Kalladevi, Bombay 2—18, Literature, Science, Politics, Reading; (2) Hausraj Kheraj Thakkar, C/o Kheraj Odhavji, 276, 74, Samuel St., Vadtga, Bombay-3—15, Stamps, Photos, Cricket; (3) Kishor Premchand Chhishrekar, C/o Inspector of Salt, Dharwad, Via Durgani St (Ois', Surat)—22, Stamps, Photography; (4) Jaswant H. Kamkar, 1295, Sarangpur, Talia's Pole, Mahadev's Khincha, Ahmedabad—16, Coins, Cricket, Pictures; (5) Rishikumar M. Gandhi, Near Jain Temple, Mahuva (Saur.)—16, Stamps, Coins; (6) Vitthaladas Keshavji Mewawala, Surji Kheraj's Bungalow, Mulun (G. W., Dis', Thann)—24, Stamps; (7) Kirtankumar F. Doshi, Jain Gurukul, Palitana (Saur.)—16, Stamps, Coins, Pen friendship, Photography; (8) Mahikumar F. Doshi, Address as above,—18, Stamps, Coins, Swimming; (9) Shashikant P. Hithkhani, Beroja,—19, Photography, Reading, Cricket, Make-up; (10) B. M. Joshi (1577-12) P. O. Upleta (Saur)—33, Stamps; (11) Mukundrai T. Somputra, Mukund Nivas, Gorawad, Palitana (Saur.)—18, Pen friendship; (12) Itaj C. Ved, C/o Sunderdasi Viji, 20, Mangesh Shenoi Street, 5th Floor, Fort, Bombay—1—18, Stamps, Pen pals. (13) Kanakrai P. Shah, C/26 Parvati Mansion, opp. Lantington Talkies, Grant Road, Bombay—7-23, Stamp Collection (Special Interest in U. P. U. and First-day Covers), Travelling, Photography, Cinema (1949-50)

મા માસ (ફેબ્રુઆરી) ઇતિહાસમાં: દિનવિશેષ · વ્યક્તિવિશેષ · પ્રસંગવિશેષ

વ્યક્તિવિશેષ: કેપ્ટનનિકેસ

નાર નિકેસ કેપ્ટનનિકેસને જન્મ પા-
ડના વર્ષને માથે એક શિવપ્રાસને ત્યાં છ,
૧૬૩૧ની ૧૬મી ફેબ્રુઆરીએ જન્મેલા. દસમે
ફેબ્રુઆરીએ તે પિતાના મૃત્યુને બાંધેલો
રજો અને તેમણે બધા પુરુષોને જોઈ
જોઈને જીવન વિદ્યાપીઠમાં તે ખોળા-
માં શીખવા ગયા, પણ પાછળથી કામના
માથે વેડું શીખ્યા અને ઇલાકી જીવ જી-
વેલું તથા તર-પ્રવાસમાં પારંગત બન્યા.
૧૬૪૬માં તે ફોર્મની નિદાનીમાં ખ-
ત્રાશ્રમના અધ્યાપક તરીકે ભેળાયા અને
ની આસપાસ જ બધા મેટ્રા ફરતા
હતાં. પાછળથી કોઈકને સિદ્ધાંત સાથે
ત્યાં તે વિશે થયું પ્રયોગો કરવા અધ્યાપક
ની પ્રથમ માટે તેણે ફોર્મનીમાં પાછો આવ-
્યો. પરંતુ તેણે કોઈકને પોતાની સાથે
કર્યા. લોકોને સહેલાઈથી પાછી મળે
માટે એ આઈવરી દુરની નદી પર બંધ
માટે એક સારી રમી વટે નજ દોશ ત્રાસ-
પાછી લાગી આપ્યું; રાજ્યની આગલિ-
તેની અલગપણમાં સુધારા કરી બન-
વત કરી આપી અને એવિયે એક પુરતક
લખ્યું; અને કેપ્ટનની અજીબી વરસના
સોની તખ્તો કરી એક વ્યવસ્થિત
જે પગ રતી આપ્યું. અનેવિષ પ્રતિમા
અંધવા સુધે પોતાનો શોખ તેણે તેણે બની
સાધ્યો. અને એણે કેપ્ટનની સાથે, કેપ્ટન
તેના ત્વારે શોખમાં પગ નહોતાં. આ-
ક્રમ પછી સતત મહેનતે તેણે પૂરીની
ક અને વાર્ષિક ક્ષતિ તપી કરી તથા તેને
જ આનુકૂળ રાજ્યનાશ અને સુખને-
કેરારો સાથે એક સાચી બંધુ. પણ
શોખ તેને જીવનમાં તેણે દિવસ
રો; કોઈના બંધુથી કોઈને નહિ પણ

ફેબ્રુઆરીના દિનવિશેષ

તા. ૧ જાન્યુઆરીની નાકરની કલકત્તા, ૧૯૨૨
તા. ૨ ફેબ્રુઆરીએ સંસ્થાનવ્યવસ્થાપક કમિશનર
નેટામ્ પૂરે અને સંકલનની સમીક્ષા, ૧૯૨૨.
તા. ૩ ૪૩૨ વર્ષે લંકા આઝાદ બન્યું ૧૯૪૮.
તા. ૮ એલિટ અનુક્રમણો જન્મ, ૧૮૦૧.
તા. ૧૩ જન્મતાપુત્રીના મંદિરમાં સી
દરિદ્રનપ્રવેશ, ૧૯૨૮.
તા. ૧૪ અકબર આદિએ મેટ્રા, ૧૫૫૬.
તા. ૧૫ મેટ્રાએ પૂરું અવસાન, ૧૬૧૧.
તા. ૧૬ મેલબર્ના ગુજરાત આમ પાછોની
સીએ સાથેની લડાઈમાં જન્મિષ્વાન કોઈ-
નર હોરી અંગેએને દાખ ગયા, ૧૮૪૪.
તા. ૨૨ ફેબ્રુઆરીમાં પોલીસ અવસાન, ૧૯૪૫.
તા. ૨૫ ગુજરાતી સાહિત્યના નવયુગના
આગ્રહી કવિ નરેન્દ્ર અવસાન, ૧૮૮૬.
તા. ૨૮ દિવસમાં પશ્ચિમી દેશના સાર, ૧૯૪૫.
તા. ૨૯ ભારતમાંની ઉદ્દેશી ગિરિસ શરદી
દુકાની મુંબાઈમાંથી વિદાય, ૧૯૪૮.

પોતાનું જીવનકાળે વેદાંત ન બધ કોઈક
માટે. એકવાર તેને ખાસ મિત્ર અને મજિત
નો અધ્યાપક નરેન્દ્ર એકાદિમ તેને મળતાં
તેના આ મંથ અને શોખ વિશે વાત નીકળી.
એકાદિમને તે છપાવેલા આરંભક સ્થાનમાં
તે પોતાની સાથે તેની દરેકતર લઈ ગયા.
સોખાનસ પૂર તેના પ્રકાશનની કોઈ અસર
પરંતુ તે કેપ્ટનનિકેસને જીવેલા જ દોષ, પણ
સાચને મોંથી સખતું પણ મિત્ર ન લામતાં
એ મંથના આરંભમાં જ એણે પોષ પાવક
મીનને એક સામાન્ય પ્રત્યક્ષના લખી.

ફેબ્રુઆરીને પ્રસંગવિશેષ: ચિત્તોદગમનું ઝંડન

સમગ્ર દિવસ રાત્રીએ દોષી એક મહાન મુશ્કેલ સતતન રેવાપના રાજનરોતી આ-
ભરે આક્રમ ને અજેય રહેલા મેચાસને મુશ્કેલ પાછા તેની રાજધાની નિગેડમને ૧૫૬૨ની
૨૦મી જાન્યુઆરીએ વેરો પાડ્યા. બધા મેટ્રામાં એક અનુભવ એ મિનાડને પાડવા ને પાંચ
કોસમાં પશ્ચિમ એકી નિશાન રોના અને મેટ્રાના દાખા ને પાડવા એટલે દરમીયા તથા
તોણ લાવેલો. પરંતુ સખત ૧૬૬૬સિદ્ધાની રોનાનું સંગ્રાહન કરવા બંધનીરતા કોઈ જ નવમમ
સહેડે તેને છ છ મહિના સુધી ગમત ન આપી. એક રાત્રે કોઈકાણે પાછો મળા.તને
અનુભવે કોઈની મમમ કાણમાં અજાણને આજાણની જાણી અને તે સખત પાવક
પરંતુ; છતાં પોતાનું સંખ્યાલય અને પુરકો ખૂટતા આજમાં દોઈ બીજે દિવસે જન્મેલાં
નવાં દુઃખકો કર્યા ત્વારે જન્મમે પણ હજારની કાંચ પર મેટ્રા રજુમંત્રામાં મુકાવ્યું
અને આજારને દાખે અમરમિતે પાડ્યો. પોતાના એ મહાન મેચાનવાસને મુશ્કેલપાછી
૧૫૫૨તેએ છેવટના એ કેસવિગાં કર્યા તેથી ત્રણેસા અજારે ૩૦,૦૦૦ રજુમંત્રાની કલમ
કરી નાખી. એટમાં એકાદિમને વેદર કહ્યું. આમ આખરે ૧૫૬૮ની ૨૩મી ફેબ્રુઆરીએ એ
અજેય મહાત્મા મર પાડ્યો. અજારને એ મહાન વિજય મળ્યો. અને તેની વાજમાં ને
નિશાનમાં તોઈત્ર દોશ અને આઈવરી દુર સુધી સંખ્યાલય મેટ્રા ત્યાંની નેજાને ને સાથે
લઈ જઈ નિગેડમને એકી અજ દાખવમાં મૂકી ગયાં એ આજ સુધી ને ખેડે જ રહ્યું છે.

લન-ધુઆરી (૧૬૫૨)ની તપાસીખ

તા. ૨ ગુજરાતી કવિ, સાહિત્યકાર અને
વિચારક સાસુરજન બલ્લભરાય કલ્યાણ-
રાય કોઈકેનું અવસાન, તા. ૩ ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૫.
માં રવતન દિવસી પદેની સંસ્કૃતીની સરખાવ.
તા. ૫ કોઈકે, મેટ્રા વગેરે માર્ગની રમતોમાં
નામ કાઢનાર પદેની નવાબનું પોષાક રમતો
આસાન, તા. ૧૦ અરિષ્ઠમાં પશિપાનારન-
નું મહાબંધર થનાર કલ્યાણ કંઈકા બંધરોતે
પ્રકિત નેહરને દાખે શિવદોષપણ વિધિવિત્તા.
૧૮૬-ચોના વહીવટ તેના રૂપનીકાણામાં
સાધ્યીયે તેણેનો. તા. ૧૬ નેપાળમાં બજાર
યાત્રા કોઈકેની મિત્રિત બંધર કરોને સાલ
વિજયને કોઈકેની વડા પ્રધાન કોઈકેનાને સ-
ગમ સત્તા રોપી. તા. ૨૩ કમિષ્નરમાં કિલ્લ
નિશાની કમિષ્નરે રેવાપનાં સંખ્યાલય નિ-
શિરોના મરણ; તા. ૨૫ કમિષ્નરના પ્રધાન
મંત્રીને જન્મદિવસ આજીરાલ કુરકે અજી મેટ્રા
પાસાને નવું પ્રધાનમંત્રી થવા દુરગાવ્યું.

એકાદિમે કોઈકેની મરણપાસ કમિષ્નરને એ
મહાન રોષ બતાવતાં તેણે તેને કપવાસ
કર્તા, પણ છતાં એ મંથ તે કપાવાયા જ.
કેપ્ટનનિકેસ એ રોક થયાં દોષ. પોતાને
મંથ છપાવેલો મેચાની કોઈકાણ કમિષ્નર
એ જીવન રહાની રજા દેના. અને ૧૫૬૩ના
મેટ્રા રજાની છેક તેના બંધાવાને એક
તેવાર થય તેની પાછે બાપી ગયા. પોતાનો
એ દોષી આજીરા આમ સિદ્ધ થયેલી મેટ્રા
તે મંથ પર પ્રેમથી દાખ ફેરવતો ફેરવતો
એક જ જીવકાળાને સંતોષથી ચલ્યુ પાડ્યો.

પાસો, ભેંસો, અગન, જલ, ટંબ, ઠાકોર, સુનારુ*
એતાં ન હોય આપણાં, અજ, વાનર, કુનાર.

કુંભમેળા પર હરદોર ગએલા રવામી રાગ-
દાસને, ત્યાંની રૂઝી નાજી માનવમેદની-
માંથી બેસાધુએએ બચાવી, બપોરની મારફ
તેમનું જ્વન કરી, ખાસ પેલા વિખવાત
બ્રહ્મકુંડ પાસે સહ ગયા, જેમાં રનાન કરવાથી
ગોફ મળે છે એવી વાચકા છે. પછી સાધુએ-
એ તેમણે એ કુડમાં રનાન કરવાનું કહેતાં
રવામીએ કતર આપ્યો. મારે આવી
મોટી સિદ્ધિ આટલી સરેલી નથી ભેટીલી.

અનેકાર્થો રાખે: ગોકર્ણ = ગાયને-
કાન; અચ્ચર; સાપ; અગ્રકાથી અનામિકા
આમણી સુધીના વિસ્તારનું માપ; એકબત-
નો મુગ; આયના કાનના આધારમાં વાળેલા
દાંધ; એક મોણ કૂલ; દક્ષિણ દિશમાં આવેલું
સિપનું એક પ્રસિદ્ધ તીર્થ.

મણિતમગત: ર ઈ છે સુધીના અંકને.
નના (+)ના એક જ ચિહ્ન નરે એવી રીતે
ગોઠવે. કે સરખાણો કરતા ૬૬, ૬૬૬ આવે.
(જવાબ ૬૮૭૧૫+૧૨૩૪)

પોતાના મિત્રના બાઈબંધને સોનીની
કુશન હતી, તેથી એક ઘોડાસાંચે તેની દોર
એક વીંટીની કિમત પુગાવી. પેલાએ નીચે
જુજળ જવાબ લખી ગોઠવેલા. તમે તે કોડેરી
શકોશ: NA KJ K JV VT.

પાણી બહેલા કાચના ખાલામાં મધનાં
બેએક ટીપાં નાખી જુઓ. નાજલિંત એ
ને એરિયતિમા તળિયે પહેરોએ તો મધ સાચું,
ને પાણીમાં એવળી ભય તો બેટું.

*સોની. (ગાઠકાંઈપરકોરેકોનરાજવેર)

કહેવતોના અર્થ: 'આવે બાઈનો બાઈ, તે
ભેલા નેવાં સાડી.'—પોતાનાં અંતરે મો-
જુસોને કારણે વહેનમાં કેઈ પડાવાત કરતું
હોય, તે બતાવવા માટે વપરાતી આ કહેવત
પાછળ આપણા સંસ્કારનું એક દરસાવકદાણું
રહેલું છે. સામાન્યરીતે ચેર આવેલું મહેમાન
પોતાનું વિષયરિયું હોય તો જો તેનો જેટલો
ભિગળકાપી આદર કરે છે તેટલો પુરુષના
સમાસભાંડીનો નથી કરતી;
બતરે ધળીવાર અપહાપણું
ચાય છે. બાઈનો (એટલે કે
પુરુષનો) બાઈ આવે તો તેને
પરનાં નેવાં પકડીને (એટલે
કે આશિર્વાદો બહાર) ભેભા
રહેલું પડે, પણ બાઈનો (સો-
ની) બાઈ આવે તો પરના
રધાનગણે; વગેરે વ્યક્ત કરતી
એ ચાર ચરણની આખી
કડી આ મુજબ છે:

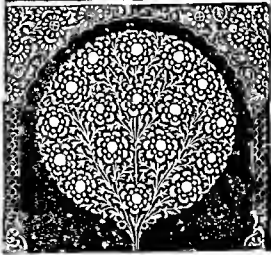
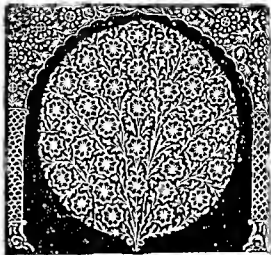
આવે બાઈનો બાઈ,
તે ભેલા નેવાં સાડી,
આવે બાઈનો બાઈ,
તે પરમાં પેસે ધાઈ.
આવે બાઈની જન,
તે ભયે આંજુ એરી,
આવે બાઈની જન,
તે ભયે સાડી પહેરી.

*જોને મળતી બીજી કહેવતો:
'કાંચમિથું સમયજી સાચું';
'જમણમાં લાડુને સમયજી
ખા સાડું'; 'સાળો રસોડા
સુધી ને બાઈ એસરીમાં'.

રસેજ રાઈટ નામના એક માણસે ત્રણ
કલાક અને ૨૫ મિનિટમાં પાછળા પડે બાર
માઈલ સુધી ચાલી દુનિયાને ફેરોડે તોડપોછે.

કુરંધ આવતી રીસીમાં રાઈનું પાણી
રેડી ખૂળ હલાવે; પછી ચોખ્ખા પાનુથી
સાફ કરી નાખે: કુરંધ દૂર થઈ જશે. (૨૫)

દાકતર: જે તમારી પૂરી તપાસ કરી લીધી
છે. તમને માત્ર લાંબા આરામની જરૂર છે.
દરદી: પણ મને ચેન નથી પડતું તમે
મારી છબ તો જોડ નહિ, દાકતર સાહેબ!
દાકતર: તેને પણ આરામની જરૂર છે

સિક્કા પાટવાની કળા દુનિયામાં સોથી વધુ ખીલતી શીકોએ. ઢિંક જગત-
માં સૌપ્રથમ સિક્કા પાટવારે દેશ ખરો, પણ તેનાં ચિત્રોની સુંદરિયતા
તો તેણે શીકો પાસેથી લીધી. એવો શીકોનો સાહસકણનો દસ
દ્રમનો રૂપાનો સિક્કો અહીં આપ્યો છે, જેની એક બાજુ વિજયી રથનું
અને બીજી બાજુ દેવી તથા શુભ ચુખનાં સૂચક ચારસ ચિત્રો છે.

કલાકારશ્રી: વેંબળના એક મુખવાસના ડબ્બા પરનો સોનાના
બિદરીકામની તકતીઓ પેડીનો એક નમૂનો અને બે વરસ
પર આપ્યો હતો. એ જ ડબ્બાની બે અનોખી મુદ્રોસન આપ-
તિવાળી આ તકતીઓમાં વચ્ચેના ત્રણકાર ચંદાની આકૃતિઓ
નિરનિરાજી અને સરચળા હોવા છતાં નયનમનોહર છે.

રવિ	સોમ	મંગળ	બુધ	ગુરુ	શુક્ર	શનિ
૬	૧	૨	૩	૪	૫	૬
૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩
૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯	૨૦
૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭
૨૮	૨૯	૩૦	૩૧	૩૨	૩૩	૩૪

ਕਿ	ਸੋਮ	ਮੰਗਲ	ਬੁੱਧ	ਗੁਰੂ	ਸ਼ੁੱਕ	ਸ਼ਨਿ
੨	੩	੪	੫	੬	੭	੮
੧੫	੧੬	੧੭	੧੮	੧੯	੨੦	੨੧
੨੨	੨੩	੨੪	੨੫	੨੬	੨੭	੨੮
੨੯	੩੦	੩੧	੩੨	੩੩	੩੪	੩੫
੩੬	੩੭	੩੮	੩੯	੪੦	੪੧	੪੨

क्र.सं.	नाम	पिता	पुत्र	पुत्र	पुत्र	पुत्र
३०	२०	२०	२०	२०	२०	२०
२	३	४	५	६	७	८
९	१०	११	१२	१३	१४	१५
१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२
२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९

ବି	ସୋମ	ମଙ୍ଗଳ	ବୁଧ	ଗୁରୁ	ଶୁକ୍ର	ଶନି
୪	୧	୨	୩	୪	୫	୬
୭	୮	୯	୧୦	୧୧	୧୨	୧୩
୧୪	୧୫	୧୬	୧୭	୧୮	୧୯	୨୦
୨୧	୨୨	୨୩	୨୪	୨୫	୨୬	୨୭
୨୮	୨୯	୩୦	୩୧	୩୨	୩୩	୩୪

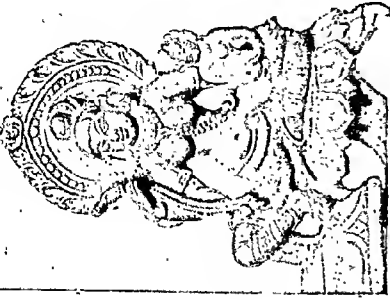
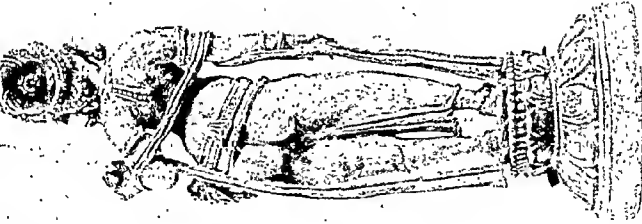
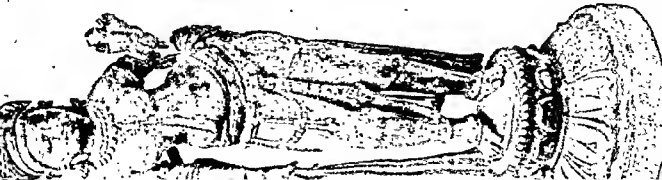
સી. સુતરનાલા • ઘાટકોપર (થાણા)

मन्त्रपूज्य धर्मप्रतिनिधींची भेट घेऊं आं घुरेतकं क्वांनां उप-
रदर्शनची शास्त्रीय समग्रताय गांवीनें रसदक्षिणीय विलक्षणता ह-
रतें दितीं क्वांनीं गणपतीच्या गळवनां म्हायनासउप जगी-
रांत वेळें हें क्वांसारसिको, रसदक्षिणा म्हायनाची पित्रा-
वर्ज्या, चिन्तारसिको, माध्यमिक शाखाको, घुरेतकालये
मनेनें उपेयाको, पवित्रीयाय वलाय आधे दशमम २००
चिन्तणीकरायक समुद्र भोगांसापोटी उ. ३. उ (५०० वा)
नुसार कार्यालय लिमिटेड, वयपुर् - अमदावाद

રાણી વાળુ : ચામરપારિણી (બે રથ) : ડુબ્બરાનડુ અપ્રતિમ સૌંદર્યનું આ મનોહર પાર્શ્વલિંગ આપના ભારતરત્ન પાદસિંચામાં અત્યંત વધેલા છે. વિકસિત કમલ હાર્યા અંગભર્યા કોલેલી અંગ આદા આદર્ય લિંગી આ નવનમનોદાર પ્રતિમાના પાલકજર્ણિલા મેલા અંજોદારી સાથે કમરે કેડ વધ્ય સુધીના લગભગદેવી રમના મુરેન્નુ-ર છે. ઇ. ૭૦૦-૮૦૦ના ગાળામાં આપણે ત્યાં પાદકમ્બોએ પડોલેલી કેમ્બી તિલકશ્લોકો(વિગટે) ખ્યાલ આપે એવે કોરવા માટે તેની પીડના ભારતી પણ જળિ નેદે આપેલી છે. એટલી જ મુંદર કાટિયી, કિનાશી ઝોએક વર્ષે નૂતની—ઇ. ૬૫૦-૭૦૦ વચ્ચેના ગાળાની આ ઉપર અપેલી અંબિકાદેવીની પાદપ્રતિમા પણ ડુબ્બરાનડુ એક જ ઝોલેવકારી હિંદુ છે. જાનની રૂપની એક પદપ્રતિમામાં ભિન્ન ભરતી શાસ્ત્રોદયી તરીકે મુરેલી એ મુર્તિ છે. લાવણ્યભર્યું પાદીલું વધર કોરવું મુરેન્નુ-ર છે કે આપણે ત્યાંની કળા તરફ એને તિર્તાં આપણે સાનેસાચર્ય અભિમાન થાય. આજ મુર્તી ભારતની પાદસિંચાશાખાં વાચક અને કુત્રિકારની પ્રતિમાઓ છે જેકડ ગણતરી આપી છે તેની જ ફેલિના સોરંધ્યા મંદિર સિવા આપણે ત્યાં ડુબ્બરાનડુ પણ થઈ હતું તેની પ્રતીતિ અપણા આ પ્રજાન નમનાયો છે, અને એ ચીતે કલાના ઉત્તિહાસના એ અનુભવ છે. વિષયો હરિયોત માટે પાલેલા આ અંકમતી લેખ 'ડુબ્બરાનડુ પ્રાચીન પાદસિંચાવન'. (ફેલિના : ઉમાપ્રાન્ત ડે, સાક)

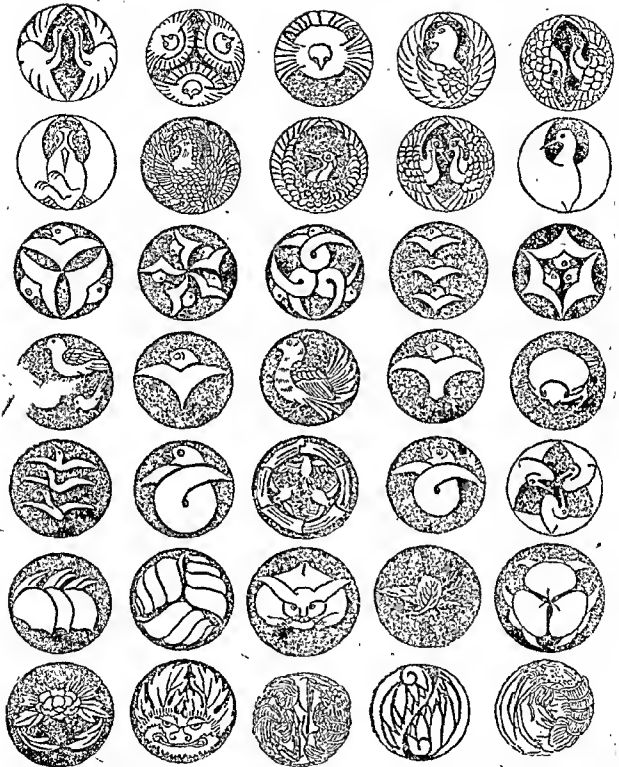

अध्यापक • रविशंकर रावण

मार्च २०२८ '५२

दशमी • अशुभार्द्र रावण

જાપાની શૌભનચુંચણી : દેશદેસના કલાકારો ચેતાને ત્યાંની છબી તથા વનસ્પતિસાધિની મનોરમ કીર્તિમાંનો રજવસણ પડી લઈને તે પારથી શૌભન મારેલાં વિવિધ રૂપાંકનો પ્રકાશ છે. જાપાની કલાકારોએ ચેતામાં એવાં રૂપાંકનોના બે સમૂહ બનાવે ૧૯૫૦ તથા ૧૯૫૫ના અંકમાં આપ્યા હતા, તેવા આ ત્રીજે સમૂહ છે, એમાં ગણતરીની પાંચ દારમાં માત્ર પશુની જ વિવિધ કીર્તિની શૌભનચુંચણી છે. બગીચા, વાસણી, ધરનાં ઉપરકરો અને પર શુશૌભનોના પ્રકાર તરીકે તથા બીજા ચલુ વિવિધરીતે વિવેકપ્રદિયી અને વાપરી રાખાય.

પ્રેમગાંઠ

વસંત.

એ આંખ કિંતુ નહિ એ વિધુ એ નિહાળે,
એ પાદ કિંતુ પથ એક જ સાથ કાપે,
સંગીત એક જ મુણે દ્રવ્ય કર્યું તો વે,
શી છે પરી ઉભય એકબીની પ્રેમગાંઠ!
એવાં જ આપણ; હવે પ્રિય, શા ઉચાટ!

રમણલાલ બાની

એડિયા દેહાંગના પરસ્પરતા એકબીને પ્રેમગાંઠની રૂપરા આપીને
ચાલેલી એક નવી જ કલ્પના.

પ્રતિજ્ઞા

વંશરથ-વસંત.

દિનાન્ત પહેલાં હણવા જયદ્રથ
સખાતાણી પૂણે થવા પ્રતિજ્ઞા
રશી નહીં સંભવ લેશ-ત્યારે
વાતસલ્ય-અખિ ઉછળે નભસુંખિ છાળે
છાઈ દીધો જલદમાળથી વ્યોમ સૂર્ય
ને ભક્તના શપથભાલ કયાં પ્રપૂણે.

વિવિરહુ

ગદાસારતના કુદ્ધ વેળા અશ્વને સુધારત પહેલાં જયદ્રથને હણવાની પ્રતિજ્ઞા કીધેલી, તેમાં તે કાળના ચિત્તે સંભવ જણાતાં કુણે આકાશને
પાશમાંથી છાઈ સુધારતને આભાસ જતન કર્યો. તેથી જાતાના વિચયના આશયથી તેનું જયદ્રથને કાંઈ બેધું કે હણના અંતેથી અશ્વને તેને
ગાયો. તરત કુણે આભાસ દૂર કરતાં ફરી સૂર્ય પ્રકાશ્યો.

તારું હૃદય

તારું હૃદય
-તો સંપ્ર બાંધુ, જે ઉગળે આલ આ અંધારમય;
તારા વિષે ગારી પ્રીતિ:
કિન્તુ એને કારણે મારી અચળ શી આ સ્થિતિ:
કુલકુળ થકી જેણે કહિ રે એક પણ એનું ચરણ
માંડતું નથી-તે સંદર્ભમાં પૂરાયેલો હું તો કરણ!

મિત્રકાન્ત મણિયાવ

અન્દરનો એક નવી જ કલ્પનામાં ઉપયોગ.

લાલિમા

મંદાકાન્તા.

તારે આંકે ખિલખિલ થતી લાલિમા હાસ્ય રહે
તે બોલેને કુમકુમલયોં આંદોલો અંખવાયે;
ને ગણે થૈ રસમય ધરે લાલિમા રમ્ય જવાબ,
વેરી દે ત્યાં શરમમહી સૌ, વેણીની પાછળથી
રોકાતું તે મધુર નિજની પાંખડીએ ગુલાબ.

ગીતા કાવરિયા

મયા અકમાં છપાવેલા આ કાવ્યની પહેલી લીટીમાં મંદોલો કુદ્ધ-
દોષથી તે દુર્બોધ થઈ હોય ફરી આપણું છે. લાલિમાને બિરદાવતી જ
તાની, રમ્ય કલ્પનાઓ છે:

મુસ્કારાટ

પૃથ્વી.

ન કો સ્વજન સંગમાં, પથ અજાટ સામે પડયો,
અને શ્રમિત-એકમાં નવ સ્ફુરે નવી ચેતના,
નિશાન નવ દીસતું, સિતિજ કયાંય દૂર પડ્યું!
ચૂનીના ધણે તે છતાં, કદમદૂચ બેઠી રહ્યો.
વીર્યું જીવિત આપું વેડી દુઃખદુઃખરા તો ય આ
મદા વિધિયપાટથી હસતું મદદ હૈયું રહ્યું.

રહ્યું હસતું હૈયું? હા, વિષમ રુદ્ર વંટાળિયે
સમુલ પુજને ઉબેડી દહને કબો રાનમાં
ભલે પટકો દો: ન કંપ કરણુ સમાધાસની
તમા ન મધમીઈ શબ્દ મિજબાનીની વે કશી—
અગર દિલ ચહે ભલે ખુદખડાટ દેલે હસી.
અકેલ હોણુશક્તિ આશહીન દુઃખદામ્યો છતાં
નિરેતર, હું મસ્ત મુઠીભર હાડકાનો ઘડયો
ધરીશ મુખ મુસ્કારાટ—દુઃખ આપજાની ગતા!

મધુકર સંદેશિયા

બચવતી બાનીમાં ગદાનબીની ફારમ મહેકાવવું કોનિટ.

હે હોલિકા!

ગિમ.

હે હોલિકા!
શિખા રમે કો તુજમાં અનામિકા.
સ્થાને સ્થાને નહીતી તું અનૂપા,
ગેદે ગેદે સાહેલી તારી મૂર્તિ,
રાજે સૌમાં એક તું સિદ્ધરૂપા,
દેહે દેહે તુજ વિલસતી ગુન્ત કો માણુપૂર્તિ.
તું દેવોના યજ્ઞની અગ્નિજ્વાલા,
ભણે જે સંધા હવિ અમૃતોના,
ને લાવી દે દાન સૌ સંજીવોના,
તું ભૂમાની અમલ પ્રતિમા, મુકિર્મદારમાલા.
તું અજ્ઞાની આદિ કો દિવ્ય દીર્ઘિત,
જે સુહિનાં અંતરે એતપ્રોત,
રમે રમે જે હતો ચૂક સ્રોત,
રે તે આજે પ્રકટ તુજમાં પૂણીની પૂણી જ્યોતિ.
તું મૂર્તે શક્તિ પ્રભુની પ્રભાવિકા,
હે હોલિકા!

શ્રીકાન્ત માહુલીકર

“ક્રાફ્ટ” વહુવામાં” આદિમાં સર્જનહારને એના અનેક ધ્યાની કેવી તમના થઇ હશે! એકલું કોને ગમે છે? “દલાદીન રમ્ને” સર્જન કોને નથી ગમતું?

આવી જ કોઇ તથાસાથી કલાકાર પણ કલાકૃતિ સર્જે છે. કલાકાર લખે છે, ચીતરે છે કે શિલ્પન કરે છે તે એ સર્જનના આનંદ માટે. કવિને કાંઈવે રચતાં, ચિત્રકારને ચિત્ર ચીતરતાં, શિલ્પીને પત્રોપતિનું સર્જન કરતાં, સંગીતકારને કોઇ સૂર વલેવકાવતાં કે નૃત્યકારને નૃત્યના નવા અંગમંગદો શોધતાં સૌંદર્યના એ સંશોધનમાં એ આનંદ અરે છે તે કોણ કહી શકે? એ તો કેવળ કલાકાર જ બલ્કે. એ આનંદને બહાનું-સહારો દર્શાવે છે. થોળીને થોમસાધનાને અને બહાનો સાક્ષાત્કાર થતાં એ આનંદના અનુભવ થાય છે એના સખાબાઈએ જ આનંદ કલાકાર અનુભવે છે.

પ્રખ્યાત એંગ્લેશ કલાચિત્રકર્તા એલિઅર્ડાન્ગી કહે છે: An artist communicates કલાકાર પોતાના રહસ્યમ અનુભવને communicate સંકોત કરે છે. પ્રથમ તો કલાકારને પ્રેમ, કષ્ટણ, સમજા, વગેરે બાવાનો અનુભવ થાય છે, અને એ અનુભવ કલાકારને બલ્કે સર્જન કરવાનો આગ્રહ કરતો હોય એવું લાગે છે. Experience urges an artist to create. પોતાના અનુભવને બીબની પાસે રખ કરવા માટે તે કલાકૃતિ રચે છે.

કલાકારના અનુભવ એ પ્રકારનો હોય છે: (1) પ્રત્યક્ષ અનુભવ અને (2) કાલ્પનિક અનુભવ. કોઈ કલાકાર કોઇ અરીબની દુઃખી પરિસ્થિતિ જોઈને કષ્ટણની લાગણી અનુભવે છે, તો કોઈને કોઈ બ્યક્તિ પ્રત્યે પ્રેમ બચવાથી પ્રેમની લાગણીનો અનુભવ થાય છે, તો કોઈને પ્રકૃતિના અવનવા દૃશ્યો જોઈને સૌંદર્યનો અનુભવ થાય છે. એ શી સીધીને થયેથી અનુભવ એ ‘પ્રત્યક્ષ’ અનુભવ. પણ કલાકાર પાર કલ્પના પણ કરે છે કે અપ્રક પ્રેમીના હૃદયમાં કેપીકેપી ‘ખામો જીજળી દર્શી’ અને પછી થાતે એ બાવ અનુભવે છે. તે ‘પનિક’ અનુભવ. કોઇ સાધારણ મહાનગર રહેતો અરીબ કલાકાર ‘દે રાજગેઝલનું ચિત્ર ચીતરે છે ત્યારે કોને મહેજની બચવાનો અનુભવ કલ્પનાથી જ કરવો પડે છે, અને કોઈ ધનવાન સ્ત્રી પિતિને અને મગીઓનાં કામો ત્યારે મજામજાના સોફા ઉપર બેસીને લખે છે ત્યારે તેને પણ કાલ્પનિક અનુભવનો જ આધાર લેવો પડે છે.

આવી રીતે પોતાના હૃદયમાં થયેથી અનુભવ કલાકાર અન્યના હૃદયમાં સંકોત કરે છે. દરેક માણસને પોતાના કોઈ રહસ્યમ અનુભવ બીબને કહેવાની ઈચ્છા તો હોય જ છે, પણ સાધારણ માણસ વસ્તુની રહસ્યના સાધારણરૂતિને કરે છે. ત્યારે કલાકાર એ જ વસ્તુની રહસ્યના કરતાં તેને વધુ બાવનામય અને સૌંદર્યસુષ્ક બનાવે છે અને પોતાના જીવનની આવી ધન્ય વખોને કૃતિ દ્વારા ચિત્રજી બનાવી શકે છે. કવિની કવિતા, ચિત્રકારનું ચિત્ર કે શિલ્પીનું શિલ્પ કાણુના (વ્યવેચનારના) અથવા નિહાળનારના) હૃદયમાં તેવા એવી જ લાગણી-બોલો અનુભવ કરાવે છે. એ કલાકૃતિમાં બાહુની લાગણીઓને બહુલાવવાનું એમ વધુ સામર્થ્ય, તેમ તે કલાકૃતિની સફળતા વધુ.

Art is an imitation of life. કલા જીવનનું અનુકરણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. બીબસ ક મિશોની પ્રતિમા બનાવનાર શિલ્પીએ અને અંગ્રેજનાં પિંચોની રચનાસુષ્ક રચનાર ચિત્રકારોએ બલ્કે

જીવનને આજેદહરી તે મૂર્ત કર્યું છે. આનો અર્થ એમ નથી કે વર્થાવર્થો (realistic) કલા એ જ માત્ર સાચી કલા છે. રેખાઓની રૂબણી કે શિલ્પની અનુક વાત (design)માં, અથવા સંગીતના (રહસ્ય વિનાના) રાગો કે આલોપામાં નથી માત્ર જીવનની પ્રતિષ્ઠિતિ કે નથી પ્રતિનિધિ અનુકરણ; માટે તેને કઈ કલાવિદીન ન કહી શકાય; કારણ કે એ પણ અનુકરણ કરસોવરમાં આનંદમાં આદોષનો લેખો દર્શી શકે છે. એટલે કલા વર્થાવર્થો (realistic) કેપરાંત આદેશર્થો (idealistic) પણ હોઈ શકે છે.

જીવનમાં કું છે એટલું જ કહેવાનું કાને માટે પૂરતું નથી; પણ તેને તો જીવનમાં કું હોવું જોઈએ એ પણ કહેવાનું છે. કોઈક ચિત્રને કે શિલ્પને જોઈને કેટલાકને રૂંક થાય છે કે ‘આવી સી તે હોતી દરો? આટલી મોટી આંખો? આટલી પાતળી કે? આટલો મોટો અંગેરો? આવું છે? અમે ક્યાંય જોયું નથી!’ પણ એ જોયું હોય તે જ અને તેવું જ જવામાં ઉતાવળ છે પૂરતું નથી; પણ તેનાથી અધિક સુંદર એ હોવું જોઈએ તે પણ કલામાં આલેખાવું જોઈએ. વાતવર્થો ચિત્રકાર મોઈન ઇન્ગ્રેસે કે રેનોલ્ડ્સ કે રેન્માનાં ચિત્રોમાં જ સૌંદર્ય છે અને રેખાઓમાં રહેલ અતિશયોક્તિ કરનાર નંદલાલ બોઝાનાં ચિત્રોમાં કે અજાતવિક રંગોની સમ્બંધથી અભળ સૌંદર્યસુષ્ક રચના નીકોલસ રોડિંકોનાં ચિત્રોમાં સૌંદર્ય નથી એમ કાણુ કહી શકે?

ધર્મે, વતજ્ઞાન કે નીતિશાસ માનવને ‘સંસ્કૃત’ કરવા માટે છે. પણ તેમને એ કલાનો આધાર તો લેવો જ પડે છે. લોકોને ધર્મને સહાયાર શી ખવવા લખાયેલાં રામાયણ, મહાભારત, ઉપનિષદો, કુશન કે બાઈબલને પણ રચવી બહાર જ કાંઈમય વાણીનો આધાર લેવો પડે છે. સૌંદર્યી સનેા સિંધુ પછેટા, એ કલાને કલાકારને પોતાના ‘આદેશ’ રાખ્યામાંથી આકાત રાખવા ઉપકરણ હોઈતો હોતો તે પોતે ત્યારે તત્તજ્ઞાન, રાજનીતિ કે બીબ વિષયો પર લખતો ત્યારે પોતાની વાતને સુંદર ને સમાદરીને કહેવા નર્તાં કોઈ કવિની છાંટી કલ્પના, અલંકાર ને શબ્દમાણુર્વથી બાબને એવ આવપતો. આમ, એ જાનો નિરોધી પણ કલાગ્રહ બની ન્તો. કલા વિના જીવન ‘સંમતી’ શકે ખરું, પણ કલા વિના તે ‘હવાર્થ’ તો નથી જ થઈ.

કલાનો કહેટા રાજન કરવાનો છે. કેટલીક વાર પ્રાચીન કવિની કવિતામાં વધુ પડતો કેપરેશ કે આધુનિક કવિની કૃતિમાં વધુ પડતો પ્રચાર આવી બંધ છે ને એથી કલાની વિકૃતિ થાય છે. કલાને કહેશ શી ખવવાનો કે પ્રચાર કરવાનો નથી, પણ આનંદ આપવાનો છે. પણ આનંદ જો એમ નથી કહેવા માગતો કે ‘કલા ખાતર કલા’ (Art for art’s sake) એ જ સિદ્ધાંતને વળગી રહેવું. આમ કરવાથી તો ન ચિત્ર કે કાંઈ અંગેરી લખવું ન આજેદહ અને સુંદરરી તે કરે તેને પણ સારી કલા કહેવી પડે; કારણકે એ ચિત્રમાં રંગ અને રેખા સુંદર છે અને એ કાળમાં કલાનો અને રાજગાધુર્વ સુંદર છે. ‘કલા ખાતર કલા’ એ સિદ્ધાંતમાં માનનારાઓ વણીવાર એવી દલીલ કરે છે કે ‘કલાનું કલેવ કેવળ સૌંદર્યસુષ્ક ખરી કરી આનંદ આપવાનું જ છે, પછી એ આનંદ અથે તેવો હોય.’ પરંતુ સૌંદર્ય ‘સત્ય’ અને ‘શિવ’થી વેગળું ન સંમતી શકે. અપ્રક પ્રવાદ રમણીય હોય પણ એ તે જીવનને આંશાંકિતા માટે વચસી બંધ તો તે દુઃખદાયક છે. કલાને આનંદ એટલે નિર્વિકાર આનંદ, કલા એટલે સત્ય શિવ સુંદર.

ક

કાકાસાહેબ કાલેકરની તરુણકાળનાં સંસ્મરણોની 'સંસ્મરણયાત્રા'ની અતુલામી લેખમાળા

મનોમંથન

વળ શુભરાત્રના કુમાર-સાહિત્યમાં જ નહિ પણ સમગ્ર સાત્ત્વકચત્રના સાહિત્યમાં એક વિશિષ્ટ પ્રકાર તરીકે એણે અનન્ય રવાના પ્રાપ્ત કર્યું છે એ શ્રી કાકાસાહેબ કલેકરની 'સંસ્મરણયાત્રા' સૌ પ્રથમ પ્રકટ કરવાનું સદ્ગત્ય. 'કુમાર'નું હવે 'કાકા' થયા પહેલાં એ મથાળા નીચે શરૂ થયા પછી વર્ષો સુધી 'સંસ્મરણયાત્રા'ના નામથી ચાલેલી એ માળામાં, બાળવયુષી માંડીને મૅટ્રિકની અભ્યાસ પૂરાં થતાં સુધીના કુમારકાળનાં ને સંસ્મરણો આભ્યાં તેમાં પ્રસંગોની પાછળ થતા રહેલા માનસ-ધટતરની પ્રક્રિયાનું સુગોપિત આલેખન હતું. કૌલેજમાં આભ્યા પછી એ ઘડતરે ને 'મનોમંથન'નું રૂપ ધારણ કર્યું તેનાં બેકે સંસ્મરણો 'કુમાર'માં આવેલાં. પછી સંસ્મરણપ્રસાર તેનું ચેખન અટકરું. પણ 'કુમાર' પ્રત્યેની પોતાની મીઠી વત્સલતાથી કાકાસાહેબે, તે જ્યારે પણ લખાવ ત્યારે તે પ્રથમ પ્રકટ કરવાને અધિવાર 'કુમાર'ને જ સ્વીકારેલા. હવે ચેખનના જ તેની પછી નીચે પ્રકટ થતા કૌલેજ માસિક 'મનોમંથન' પ્રકાશનમાં એ માળા આપવા લાગી છે, તેના અતુલાક આ એકથી શરૂ થાય છે. તરુણકાળના તીવ્ર મનોમંથનના એ પ્રસંગોના આલેખનમાં પાંચકને અનુસરકની ને કાંઈ બેધુષ લાગે તેો તેઓ સહી લેશે, અને અમારી સાથે જરૂર હોયશે કે 'સંસ્મરણયાત્રા'ની પોંડે આના જનુ નૂજ ચેખનને તાત્ત્વ હવે જ શુભરાત્રીને મળે તેો સાકં.

પ્રાથમિક શાળામાં દાઢ પર ગેસનાર વિદ્યાર્થીને જ્યારે પાઠશી પર ગેસવાનો મોકાર મળે છે ત્યારે તેને લાગે છે કે આપણે કંઈક કંઈક ગંધ્યા, આપણી પ્રતિષ્ઠા થી, એ જ પ્રમાણે હાઈસ્કૂલને અભ્યાસ પૂરાં કરીને જ્યારેને કૌલેજમાં આવે છે ત્યારે પણ તેને એવો ભાવના મારે છે કે પોતે હવે કાંઈક કાંઈક આલેખનાયુષ્ય ગળેા. શાળાની પરીક્ષા હતી, મૅટ્રિકની હતી. વિદ્યાર્થી એમ માને છે કે આખા પ્રાંતના હબરે વિદ્યાર્થીઓની સાથે એક સંબંધમાન્ય પરીક્ષામાં બેસીને તેમાં પાસ થઈ જશેા નંબર મેળવશેા એ કાંઈક લોકાક્ષર કસીડી છે. ને સિફતોને મિત્રે આચર હશેા કે અમારા વિદ્યાર્થીઓએ જશેા નંબર કે જગતપ્રસિદ્ધ કૌલેજરેશિય તેા હવેતી ને જલેમ તેમો તેમ જ તેમની શાળાના વિદ્યાર્થીઓ મૅટ્રિકના પેપરેા લથા પરીક્ષાની ખાસ્સી લખુકરી રાખતા. યાદરોડ કે સરકસને માટે ને માનજીથી યાદાને કેળવવામાં આવે છે એ જ રીતે પરીક્ષાને માટે વિદ્યાર્થીઓને પણ તૈયાર કરવામાં આવતા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ એ કે માલિકી પાસ થયેા જયેાથી લેતા કે આખા પ્રાંતમાં મૅટ્રિકના વર્ગમાં પાસથા હોકા અતુર ને લુચ્છિતના છે. 'જલુ વરે પરીક્ષામાં બેસીસ તેા અમુક હોકાએમોના મુશળગેા નહિ કરી રહેા, ને પહેલો નંબર જાવવાની આશા નથી, એટલે આપની સાથે જ પરીક્ષા આપણી સારી' એવેાં દુરદર્શી વિચાર કરનારા વિદ્યાર્થીઓ પણ અમારા જમાનામાં હતા. આજકાલ શું છે તેની મને ખબર નથી. અમારી રીતે પરીક્ષા પાસ કરીને કૌલેજમાં જતા વિદ્યાર્થીને એમ લાગે કે પોતે હવે કાંઈ હવે કૌલેજ કેટિનો દેખ જગી જયેા તેા એમાં નવાઈથી ?

હું ને હાઈસ્કૂલમાં સમુત્તેા ત્યાંના અમારા સિફકોમાં પહેલા નંબર માટે કે કૌલેજરેશિય મેળવવા માટે વિદ્યાર્થીને તૈયાર કરવાનો હમેશ ન હતા. હું માનું છું કે મારે માટે આ જ આગેાલકા સારી હતી. અમે—કાંઈ નહિ તેા હું નેા ને કાંઈ વિષય લખુતે તેા દિલ-ચરેપીને ખાતર જ, અમારા સિફકોમાં પણ ચેતવેપોતાના વિચરેા સાથેો સિલચરપી હોવાથી જ તેમો આ વાતારવજ જમાની રાક્યા હતા. કેળવ પરીક્ષાને માટે જ વિદ્યાર્થીઓને તૈયાર કરનારા સિફકો ખરેખર એ દુનિતે પણ મારા મનમાં એટલેા આદર રહેતેા. મને લાગતું કે સાતમી કલાસનાને હરીફાઈનું રૂપ આપતું એ, કાંઈ નહિ તેા સિફકોને તેા શોભા આપનારું નથી જ. એ વખતે આ વાત

હું હંધ્ય આ સમયેમાં મૂડી ન રાકતા; પણ રૂચિ તેા આ જ હતી. એક જ શાળામાં આપણું વરસ તેા હું કોી જ બળી રાક્યો નથી. આપી મને થાણું તુકસાન થયું છે મૅટ્રિકની પરીક્ષા પતાવતા વેંત—એટલે કે પરીક્ષા પતાવર પડ્યા પહેલા જ અમારા મેના વિદ્યાર્થી એમો હતીહરી કૌલેજેમા કાંઈક થયા માટે અરજીા કરી કીવી હતી. મને જુઝતે તેા આનું જાન પણ ન હતું. પરંતુ પછી શોભાપાછ એ કાંઈ મુશાકરું નહ. પણ પરીક્ષામાં પાસ થયા પહેલાં આગ અરજ કરવાનું મને કાંઈક ને મુશાકરું હોત તેા મને લાગત કે એમાં સાક્ષીતવા નથી અરજઆપીએ ને પછી પરીક્ષામાં નાપાસ થયાવ તેાં મારે ફરેતી ને ?

આનું પતિણામ એ આપણું કે હેકન કૌલેજમાં જમાની હંધ્યા હોવા છતાં મને ત્યાં પ્રવેશ ન મળી રાક્યો. એ જાણવમાં પણ માકં જાણાપણું જ આવે આપણુ. અમારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્તર રાવજ માળાજી હંધીકરેા મારા પર પૂરેા પ્રેમ. જ્યારે એમને ખબર પડી કે વખતસર અરજ ન કરવાને કારણે હેકન કૌલેજમાં મને પ્રવેશ મળવાનું મુશકેલ જાની ગયું છે, ત્યારે એમણું મને એક થણેા જ સુદર લાકામણુ પત્ર લખી આપેા. એ લખને હું હેકન કૌલેજમાં ગયેા. ત્યાં એારડીઓની વડેઆપી ઘરેલી હતી. મેં એ વડેઆપી કરનાર 'ફેલો'ને જમને એ પત્ર આપેા. પત્રની નીચેની સહી વાંચતાં જ એ પ્રલાવિત થયા: 'એમના ચહેરા પરથી મને એમ લાગ્યું. હું સમજેા કે મને હવે એારડી મળી જમાની. એારડીઓની વડેઆપી પૂરી થઈ, પણ મને એારડી ન મળી. મેં ફેલોની પાસે જઈને કહ્યું, 'મારે લતામણુ-પત્ર મને પાડેા હઈરેા,' એણે કાંઈક વિચિત્ર રીતે મારી તરફ જેવું. હું તેનેા અર્થ ન સમજેા. ફેલો તાર નૂપ રહીને મેં ફરીથી સફારક આમણી કરી કે 'મારેા લતામણુ-પત્ર મને પાડેા આપી દેા.' (મને શી ખબર કે એમની અરજ પત્રતસર ન આપી હોય એવા વસીલા-વાજા વિદ્યાર્થીઓને પાછાગથી કાંઈક ખૂબીથી જમ્યા માણુ લય છે ? કેટલીક વાર તે એવા લોકો માટે ખાસ જર્જ્યા પણ આપી રાખવામાં આવે છે.) ફેલોએ ફરી વિચિત્ર ચહેરા કરીને મારી તરફ જેવું અને મારેા લતામણુ-પત્ર મને પાડેા આપી દોષેા. એને લતામાં થયું હતી કે 'ફેલો જાણે છે ? આપણું પણ સમજતેા નથી ! એવું તરીય જ આવે આવે છે તેા એને માટે ખીલ શું કરવાના હતા ?'

અક્ષામણ પત્ર લખને હું પિન્ડિસ પત્ર સેફની પાસે મૂક્યો. પણ સાર્દેનના મંત્રણામાં જવાની દિગત કેમ ચાલે? ફાંફ પાસે ન જાણે થઈ રહ્યો. સેફની સાહેબ જાદાર આળખા ત્યારે એમના હાથમાં અક્ષામણ પત્ર મૂકવાને બાકયે શું હતું. 'મને રેસિડેન્સીમાં જોરડી ભેંસજો છે.' એમણે પૂછ્યું. 'આ ન સવારે તમે ફેરવાને જાયજા હતા?' મેં કહ્યું, 'ના બપોરે જ મળેલો.' મારે આ જવાબ સાંભળ્યોને સેફની સાહેબ આશ્ચર્ય પામ્યા. ખસ, 'ડેક્કન'માં જાણીને ફેલિંગ-સિસ્ટમ સેવાની કમેડ કંપર સલાને મારે પાણી ફરી વળ્યું.

ડેક્કન કૉલેજની બન્ય હામારતોનો મારા મન પર જનું પ્રભાવ પડેલો. છાત્રાલયની નાની નાની જોરડીઓની બેઠકી દાર ભેંસને હું તો તાલનજીવન ગઈ અંગેથી. જ્યારે જોરડી ન ગળી ત્યારે મનમાં વિચાર આવ્યો કે 'એક જોરડી ન મળે ને માત્ર વરંડાના એક ખુણામાં રહેવા દે તો પણ ખુશી થી રહું. જોરડીઓ સિવાય બીજી આટલી બધી જગ્યા આવી પડી છે તો પણ આ શોશો કોણ ભણે સાચી વિદ્યાર્થીઓને તત્તો ભણે છે.'

મને ધળી વાર વિચાર આવ્યો છે કે એ ડેક્કન કૉલેજમાં જગ્યા મળી હોત તો મારી નિંદગીને જીવો ન એક ગરબો હોત પિતાજી સરકારી નોકર હતા. એક મોટા ભાઈ પણ સરકારી નોકરીએ લાગી ગયા હતા. આમ હોવાથી સરકારી નોકરીનો જ આદર મારી સાથે રહ્યો હોત. દિર્ઘકાળમાં હું અભ્યાસી છોકરી તો નહોતી. પણ વિદ્યા મારેની વિશ્લેષણી તો મારામા જાણી હતી. હું ડેક્કન કૉલેજમાં ગયા હોત તો હાથ વિદ્યાર્થીઓની તરીકેની માનતા હું કમાયો હોત. ને સરકારી નોકરી કરતા વિદ્વાનોનાં જીવન જેમાં પ્રતિષ્ઠિત હોય છે એવું મારું જીવન પણ થયું હોત. એ 'કરીઅર' હું જોઈ જોડો એનો મને કદી વસવસો નથી થયો. પણ યુરોપિયન પ્રેરિસરોના જે સંપર્ક મને ત્યાં મળત એ કંઈપણના ન ગળ્યો એવું મને ધળી વાર દુઃખ થયું છે.

આખા પણ મને લાગે છે કે જોણામાં જોણું યુરોપિયન મિત્રાની ઓનો સંપર્ક સાથવા એટલી ધામિંગ કલારતા મારામાં એ વખતે હોત તો પણ મને જોણો કાબ થયો હોત. કંઈપણ કૉલેજમાં મંદિરેલ આખા અને સાહિત્યવત્તુ ભજવત તો મળ્યું, અંગેજીમાં ન બધા વિષયો શીખવા પડ્યા, તો પણ વિદ્યાર્થીઓમાં અને તે પછી પણ અંગેજીનો સંપર્ક મને ન ગળ્યો એ સારું ન થયું એવું મને પાછળથી લાગવા માંડ્યું. અને તેનો વિચાર આવે પણ થયો નથી. અંગેજીના સંપર્કથી ન સુશિક્ષિત કે સરકારી થવાય છે એવી કલ્પના કરી ન હતી; પણ 'તદન જીવી ન સંસ્કૃતિના હોશો સાથે બેવિષક સંબંધમાં આવવું એ સંપૂર્ણરિત્તું ન એક જરૂરી બંધ છે એવી મારી માન્યતા કૉલેજનો અભ્યાસ પૂરો થયા પહેલાં ન પાકી યત્ત જઈ હતી.

એ વિદ્યાર્થીઓ પુના-મુંબઈ જેવાં મોટાં શહેરોમાં રહે છે તેમને નાનપણથી જ કૉલેજ, તેની હામારતો, પ્રેરિસરો, તેમના મિત્ર (કમળા), કૉલેજના વાદવિવાદ વગેરેનો પરિચય હોય છે. મારા જેવા, જેણે મંદિરે પાસ થતાં સુધી કૉલેજનું પ્રકાન પણ જોયું નથી હોતું એના મન પર કૉલેજના દોરમાગમનો નૈતિક પ્રભાવ પડ્યા વિના નથી રહેતો.

જ્યારે હું અંગેજી છઠી કે સાતમીમાં હતો ત્યારે મારા મોટા ભાઈ બહુ બીમાર હતા. પણ દિવસ સુધી ચરી પાળવાથી તેમનું મેં મેંથી પડી ગયું હતો એમ માનીને મારી માએ તેમને કેઈ રવાઈટ રોયલ વસ્ત્ર ખાવા આપી. પણ એમણે તે ન લીધી. એમણે જો એટલું જ હતું હોત કે 'અપરધ વસ્ત્ર ફરી ખાઉને મારે સદા માંદા ઉઠ (માર્ચ ૧૯૫૨)

નથી રહેવું' તો એમના એ ક્યનની મારા પર ઝોડી અસર ન થઈ હોત. પણ એમણે કહ્યું, 'આ વસ્ત્ર અપરધ છે. એથી મને તુરંત જાણ થશે એવું ૧૫૫૮ નજીતો છતાં હું એ ખાવાને તેમજ શાક તો હું સુશિક્ષિત સાનો?' એમના આ જવાબથી મને લાગ્યું કે સુશિક્ષિતનું એક પરિણામ એ હોય છે એવું કે પોતાનું કિત-આદિત સમજવા લાગ્યા પછી 'અદિત'ને યાગવાની સંયમશક્તિ સુશિક્ષિત આદર્શમાં આવવી ન જોઈએ. આ એક પ્રસંગથી ફેલિંગ-સિસ્ટમને મારે મારા મનમાં આદર પેદા થયો હતો. કૉલેજમાં દાખલ થયા પછી મારા કેટલા મે રોય 'હને તો આપણે કૉલેજમાં આવ્યા' એ ભાવનાથી જ આપણાપણ દર થઈ ગયા હતા.

હું જ્યારે કંઈપણ કૉલેજમાં દાખલ થયો ત્યારે કેટલા વિદ્યાર્થી આવવાના બાકી હતા. કૉલેજની ક્લબમાં દર રાત્રે નહોતી થઈ. જનના દિવસોમાં પણ ક્લબમાં અભ્યાસ થઈ શકે એ દેવોથી એ પાંચદસ વ્હાના વિદ્યાર્થી કૉલેજની રેસિડેન્સી (હાનાવાસ)માં રહેતા હતા તેમની ક્લબમાં હું સામેલ થયો. પહેલાં દેશમાં મિનારતું ધાતિયું, યેરથી ભેંસવા મારે આલેખી આગાખુરશી અને રાત્રે મુળાં પહેલાં જેક ટાઈરે દુધ પીવાની માન્યતા, આપણા મારા અને જોડેને એ વિદ્યાર્થીઓને થયું કે આ રીતે રહેવામાં જાણે છે. લગો ઈસ્ટિનિયર બી. એ ના વિદ્યાર્થીઓને નવા આવેલા વિદ્યાર્થીઓને સહેલાઈથી અપનાવી લેવા ન જોઈએ એ મિત્રમનનું તેમણે પાલન કરતા છતાં મારા તરફ મંદિરે આસ નિમણૂકી લેતા. એ પછી જ્યારે શાલ (મારા મોટા ભાઈ) સરકારી થયો બી. એ. ભણવા આવ્યા અને વિદ્યાર્થીઓને ખજાર પડી કે હું એના નાના ભાઈયું ત્યારે બધી વસ્ત્રો પલટાઈ ગઈ.

પણ કૉલેજનો એ પહેલો અનુભવ મારે કહેવો છે તે તો રહી ન ગયો. જ્યાં સુધી નવા વિદ્યાર્થી નહોતા આવ્યા ત્યાં સુધી તો ફક્ત જાણીએ જોઈ મારી પાસેથી 'પેઇઝ ગેરેટ'નો મુદ્રકર ચાલું ન થતાં મને પેતાની ક્લબનો મેમ્બર મળી લીધો અને એ કંઈ ખર્ચ માતા હિરેસે આળ્યું તેટલું પચલ લીધું. પણ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધતાં ન તેમણે હું ક્લબનો મેમ્બર ન નથી એમ મળીને મારી પાસેથી 'પેઇઝ ગેરેટ'નો ચાલું લેવો શરૂ થયો. આ રીતે મારે બીજે ગણીને પણ વધારે આવવું પડ્યું. ક્લબના વ્યવસ્થાપક વિદ્યાર્થીને મેં સરલ-તાથી પૂછ્યું કે 'મારો દિસામ મને જરા સગમવશો?' ત્યારે તેણે ગંભીરતાથી કહ્યું કે પાછલે મહિને તમને ક્લબના મેમ્બર મળ્યા હતા; આ મહિનાની લગેને 'પેઇઝ ગેરેટ' મળીએ છીએ.' મેં પણ ગંભીર ચહેરે કહ્યું, 'ભલે, તેની તમારી ખરજી.' અને પૂછવાપર પેસા પીધી દીધા. એણે પણ પૂછવાપર પેસા લઈ લોપા. પૂછવાપર પેસા પીધી તો એ કે આજના ન પરથી તે મારી સાથે એની રીતે ખતવા લાગ્યો કે નહીં અમારી વચ્ચે અલગતાપ થઈ ગયો હોય.

મેં મનમાં વિચાર્યું કે કૉલેજ-સિસ્ટમનો એપ પામિશા આ પ્રીદ વિદ્યાર્થીઓ બહારથી જેવા સિંધ રેખાય છે એવા વારતવમાં તેમના નથી હોતા. પછી આજના વારતાં જ્યારે જેણે કે બહારથી પીડપણા અને ગંભીરતાથી વર્તવું અને જોરડીઓમાં દોરતો વચ્ચે બધા ન પ્રકારની કક્ષામરકી લેવા કરવી એ કૉલેજની સંસ્કૃતિ છે ત્યારે મનમાં થઈ ગયું કે એ કપાલકલ્પી—માત્ર દેવાની ન સંસ્કૃતિ છે. કોઈ સુંદર ચિત્ર પર પાણી પડવાથી એ એવું બગડી નહ તેવું ન મારે મારે થયું અને હું નિરાસ થઈ ગયો.

ક મુંબઈનું પ્રદર્શન

કૉલેજની દર્શ શરૂ થયા પહેલાં હું પુના ગયો હતો અને હોરટેસમાં રહ્યો હતો. શોકા દિવસ પછી મારા મોટા ભાઈ 'ભાઈ' પૂને આવ્યા.

એમણે કહ્યું 'મુંબાઈમાં એક સરસ પ્રદેશન અરાધું છે. આવ, તેવાનું જો' એ મુંબાઈને જોઈ ન હતું. નાનપણમાં પૂના સુધી આવેલા પળ મુંબાઈ વિષે સાંભળ્યું હતું ખૂબ. મુંબાઈમાં રહેતા પારસીઓમાં આસે છે; લોકોના પાટા પર એમ દેવેલે આસે છે તેમ જ આ દીગ પળ ચાલે છે; અને તેને યેનનાથી લોકોના ગાથા પર એમીનેની હાંક એની હાંક દેલ છે એટલું તે મેં સાંભળ્યું હતું. હાંકમાં મેં કાણું પાડ્યું તેમાંથી લોકોના બે કાન જાલસ કાઢેલા હોય છે એ સાંભળ્યું, કાંઈ નહિ તે આ કુતલલ જેવા ખાતર પછી, મુંબાઈ જવું જ એવો નિશ્ચય કર્યો.

મુંબાઈના મોટામોટા રસ્તાને મોટામોટા મકાનોએજેબને એવો તે આવનું થયો કે મનુષ્યની કરામત પછી ઇશ્વરની કરામતથી કાંઈ કરા નથી, યેરીબંદરનું મોટું સ્ટેશન જેમનાં તે હું ત્યાં જ બેસી રહી ગયો અને તેની કારીગરી જેવા કાળે. હાઇકોર્ટનું મકાન, યુનિવર્સિટી હોલ, રાજભાઈ ટાવર જે ગાંધી આશ્રમ યાતાનાં રસ્તાન હતાં. એક વાત મારા મ્હાનમાં બેસી નહોતી કે હાઇકોર્ટના મકાનમાં મોટા-મોટા પત્રચરના રત્નમ કપર પુતક સા માટે બેસાડ્યાં હતાં? મોટા જાણે કદ્યું કે આખે પૂણેને અશુભ અને ભેલકું માનીએ છીએ, પણ પશ્ચિમના લોકોની સરખતીનું જાલન છે એ, એ લોકો માને છે કે પૂણેની આંખોમાં શાશુ લોકોની બુદ્ધિની કલક હોય છે. અમે સાંભળ્યું કે રાજભાઈ ટાવર પરથી પડતું બીને કાઈ પારસીએ ખાખ-ખા ખેસો તેથી હવે કપર જના ગાંધી પાસ થેવે પડે છે. રાજભાઈ ટાવર પર જળેને જળે જેવું તે બે સમુદ્રની વચ્ચે મુંબાઈ શહેર ફેલાઈને પડ્યું હતું. શહેર શું, થોડું એક મોટું નગર જ બળે!

આનું ધણધણ જેવું, પણ અમે મુંબાઈ નેવા નહોતા આવ્યા. આવ્યા તો મુંબાઈનું પ્રદેશન જેવા. ત્યાંનો એ પ્રદેશ પહેલાં કહી દઉં. પ્રદેશના હરવાન આવળ જ મારી કામને એક પારસી ઠાકરો માની. એણે કામ જમતીની ટિકિટ ખરીદવાની વાતો કરી. હું એની વાતો સીધી સમજાવી તેવા તેને જ નાબ કહ્યું. એની જુઓની મને નહોતી આવતી, મારી મચાઈ એ નહોતો સમજતો. એણે મેં એને ઓછોળમાં સમજાવ્યું કે તેની સુચના બપવદત ન હતી. હું રવાનાને જ અધ્યાપક તરિતો હું. એ સગલતવા ચાલું તે વિસ્તારથી સમજાવું હું. હું એને સમજાવતો ગયો ને એ સાંભળતો ગયો; તે પછી એના થલેરા પર કાંઈ પ્રત્યય નજાયો નહિ. મેં માન્યું કે બીજાઓની સમજાવિત એણી લાગે છે. મેં ફરી શરૂ કર્યું. પૂછાણે રહેતો કપરના ફરીને બધી હાંકત બોળાવ સમજાવી. મેં કહ્યું 'કાંઈ કે હવે મારી વાન મનમાં બેઠીને ?

એ બોળામાથે બધું સાંભળી રહીને જનાબ દીધો કે 'હું એમ છું જ નથી બલુતો.' હું તે આલો જ બની ગયો! મને નવાઈ લાગે છે કે મેં એને સમજાવ્યું કે નહિ એણી દીધી હોય! મુંબાઈ જેવા શહેરમાં, રોજ-અકાર વરસોના ઠાકરો, અને તે પછી પારસીના ઠાકરો એમ છું ન બલે! વાત કલ્પના બદલાવી હતી. બલ આદમીએ પહેલેથી જ કેમ ન હતું? મારા મનમાં મુંબાઈ શહેરની સાન થઈ ગઈ.

મુંબાઈનું એ પ્રદેશન ખેરખર અદ્દલ હતું. મરીન હાઈવેનર ટેસન પાસેના મેવાન પર મોટા વિશાળ થેનમાં તે લોકોને આકર્ષી રહ્યું હતું. એક રમણે જોયો કિંગમલન રેલવે હતી. પાંચ ફૂટિંગ તમારમાં ફૂટિંગ બદલ તરતા હતાં. દરોમદનરના નમ્યા અને પરદેશી થેનાંથી પ્રદેશન ભણે પડ્યું હતું. એ 'રવરશી' નહિ 'પણ' 'ઓવોરિંગ' પ્રદેશન હતું. આઈડરન જેમને મન પર એ પડી થયું કે પશ્ચિમના લોકો દોશિવાર છે, અકાદર છે; એમના વિના આપણું ચાલવાનું નથી.

એક રમણે કીમરી, એટલેકે મોરસ-વિદ્યાનાં ભલભલનાં વંચોદતાં. એક વંચમાં દુધ પીસાઈને મણાઈ તપાનિ:રનેદ ફીકું (સિવેર) દુધ અલમ થઈ હતું. અમે વિચાર કર્યો કે બહાર જળેને રેરેટોમાં ચોપાને ખાવા કરતાં એક દિવસ માન મણાઈ ખાઈને જ રહીએ. અમે મોટા મોટા દેરાસ બરીને મણાઈ પેટાનું ઉતારી અને આખો દિવસ પૂર્યા.

મારું કામ કે દરેક પ્રદેશનનું નળુંન કરવાની નથી. કોઈમાં હું ને દિંદેના હિતિદાસ બપેયો હતો એની શરૂઆત આપના જમાનામાં મુકમ્મલ મજનીથી થતી. મજની, યેરી, ગુલામ, ખિસત, તપલખ, સેપદ, લોકો એ લખા આ દેરાના સોપથમ રાખ્યાતાં હતા. એની પહેલાંનાં હિતિદાસ નહોતા બપેયો, કે નહોતા કહી સાંભળ્યો. 'દિંદુ-સ્વાન-કયા-રસ' નામની એક મરાઠી ચોપામાં સેમિરામિસ રાણી, તેના ફૂટિમ દાથી, તથા બેલેકાનું નામ અને પોરસના બુદ્ધની વાતો વાંચીતી ખરી, પણ મુકમ્મલ મજનીની પહેલાંનાં દિંદેને હિતિદાસ અમને કહી પ્રત્યય નહિ થયેલો. આવે અભ્યાસક્રમ કાણે અને શુ હરેસાની બનાવ્યો હશે એ તો એ કિરસોમાં મારા ખ્યાલમાં ન આવ્યું. પણ મનમાં એક વાત કરી ગઈ હતી કે દિંદુવાતને હિતિદાસ દિંદુ લેારો હરી જવાથી તેમની પરત્વતાથી શરૂ થાય છે. અમળ કપર જ્યારે મેં મારન્ટ રદ્દ જઈ એલિફન્ટરને બારને બેઠો હિતિદાસ વાંચ્યો અને તેમાં દિંદુ કાળથી પ્રારંભ થતો જોયો. ત્યારે મને બહુ આનંદ થયો. માંક આત્મગીરન જળન થયું અને મારામાં ચેતનવને સંચાર થયો. કાંઈ પણ ભતિને ચેતાના હિતિદાસને અપરંમ હાર અને ગુલામીથી હવે પડે એથી મોટો કાંઈ શાખ દોઈ શો નહિ.

અરોહના સિદ્ધાંતોની જાખ મેં સી પ્રથમ મુંબાઈના પ્રદેશનમાં જોઈ. મના કામળ કપર રફે અસરોવાળી શાખ અમલ કિયો. એ સિદ્ધાંતે જોલને મારું કુદરત ભલત થયું. તેની નીચે ઓછોળમાં તેનો અનુવાદ આવ્યો હતો. અરોહના રાખ્યામળનું નળુંન પણ કાંઈક હતું. એ જળું મેં મ્હાનથી વાંચ્યું અને મારનાની અનીન (બુદ્ધામળ)નું ઓરૂ મારી રામે કાંઈક જાણ્યું પ્રકર થયું. તેને પડ્યો જ રોનાનો એક મોટો તિલ્લો દેશમાં મટીને રાખ્યો હતો. એના પર જાણ્યું હતું કે પ્રાચીનમાં પ્રાચીન સિદ્ધાંતોમાં આ સોથી મોટો છે અને એનું નામ 'સામટક' છે. એ 'સામટક'ને જોઈને પણ મારી દેશાંભિયોની મારા થપી. 'સંસ્કૃતિની બાલતમાં આપણે દેશ ખૂબ આગળ વધેલો હતો. આપણે દેશીએ તે એ અતીત ઓરૂ પાણું કારી સજીએ' એ ભાવ સી પહેલો તે કિરસો મારા મનમાં ભલત થયો.

જયપજમાં સિદ્ધાંતના હિતિદાસની કથાએ સાંભળ્યું હતી, અને દેશની આકારીનાં રસેનાં હું નાનપણથી જ જોતો. રાખમે પ્રત્યેની નિષ્ઠા તે મને વારસામાં મળી હતી. 'દેશની સંસ્કૃતિ' એવી પણ કાંઈ વરત છે, અને દેશને માટે પુરાતત્વનું પણ એક અસાધારણ મહત્વ છે એ વાતનો સ્પષ્ટાકાર મને તે દિવસે અરોહના સિદ્ધાંતે જો અને 'સામટક'ના રસેનથી થયો.

એવા જાઈ કલેજ લાખ્યા, 'ચાત્ર ચાલ હતો તે યજ્ઞ જળું ચેરાનું છે.' હવે એમની વાતો મારા કાનને રેરેશી મુઠાં નહોતી. આખો દિવસ અમે સાથે રહ્યા, છતાં હું 'એરોહ' જ હતો. જસ યુમયુમ! ન માછની સાથે કાંઈ વાત ફરં ન તેની વાનોના હંધ મ્હાનથી જનાળ દઉં. આખો દિવસ, અને રાત્રે સુતી વખતે પણ, મારા મનમાં અસોહના સિદ્ધાંતે જ જ પૂર્યા કરતા હતા, અને જ્યાં જોઈ ત્યાં 'સામટક' ન બધે પડતા! પ્રદેશનમાં તો અસંખ્ય યીલે હતી, પણ પછીમાં માત્ર એક જ કાંઈ મણા જ હતું, અને મળનારું પેસો સિદ્ધાંતે જ અને 'સામટક.' (ચાલ)

શરત

એવી, કે જેમાં જીતનાર પણ હારે છે
અને હારનાર તો જીવે છે...

લેખક : 'સારંગ' બાણેડ

વિ

જ્યારે લેખક સમગ્રસિદ્ધ મોંઘની વાતચીતો પહેલો સંકલિત સંગ્રહ બહાર પડવાનો છે એવા સમાચાર આવ્યા ત્યારે વાંચકોમાં કહે 'ચોપડી ખરીદવી પડશે.' મેં કહ્યું 'હું તો હમણાં પુસ્તકો પાછળ પૈસા અર્ચવેતો નથી.' જિતુભાઈ કહે 'સર, હાલ તો ગારી પણ નરમ છે, છતાં ક્યાંકથી કળીના લથને પણ પુસ્તક તો વસાવવું જ પડશે.' આગારી વચ્ચે એની સગવડની હતી કે જે પુસ્તક એક જણ ખરીદે એવી જાણ એને નહોતી. આ નિયમથી આગારી ત્રણેની નાનકડી એકત સાચવેલીમાં સુનંદા પુસ્તકો એકઠાં થઈ રાખ્યાં હતાં.

જિતુભાઈ સમગ્રસિદ્ધ મોંઘના આશક છે, એટલે જો તે પુસ્તક 'હારે પડવાનું છે એવી અબર મળી ત્યારથી જ ખરીદવાની વાતે ત્યાં હતાં. વાંચકોમાં એની રેખ જણે કે એ દરેક સાથે પુસ્તક ખરીદવાની વાત કરે પણ ખરીદે નહિ. અજબત, એને અર્થ એવો નહિ કે જિતુભાઈ સાહિત્યના રસિક નથી. પણ પૈસાને જિતુભાઈ સાથે કાંઈક એવું હાલતે, કે જરૂર પડે ત્યારે ખીસામાં હોય જ નહિ. વાંચકોમાં આ વાતની જાણ, એટલે જો હમેસા કહ્યાં કરે કે 'જિતુભાઈ કહી પૈસા છૂટવાના નથી.' જિતુભાઈને આ વગોળાં મને નહિ, એટલે જ્યારે જ્યારે પૈસા અર્ચવાને કાંઈ પ્રસંગ આવે ત્યારે 'આ વખતે તો કાંઈક હરી જતાવું' એવી ધારણાથી ચોક્કસ નિર્ધાર લહેરે કરે; પણ આર્થિક અસહ્યતાના કારણે છેવટે તે પાર પડે નહિ ત્યારે વાંચકોમાં એમને ધમકાવી નાખે. હમણાં હમણાં વળી જિતુભાઈની આર્થિક હાલત વધુ તંગ હતી, એટલે મોંઘના પુસ્તકના સાત રૂપિયા એ નહિ અરથે એની વાંચકોમાં આવી હતી. એટલે વાંચકોમાં એમની જાણ હતી કે 'જો જિતુ, હું પુસ્તક ખરીદવાનો હો તો જ હા પાડજો. નહિ તો પહેલાંની ના પાડી દે, એટલે પાછું.'

'ના ના, મારે ખરીદવું જ છે.' -

'તો ત્યાં મારી સાથે, અગાડપી ઓફર મોંઘાની પૈસા ભરી દે.'

'એવી શી જરૂર છે? પ્રગટ થશે ત્યારે લઈ આવીશું. આને તો ગારી પાસે તણ જ રૂપિયા છે.'

'તેમું ને?' વાંચકોમાં મને કહ્યું, 'હું જાણું જ કે એ કહી ખરીદવાનો નથી. પુસ્તક બહારમાં આવશે ત્યારે પણ આવી હાલત આવી જ રહેવાની.'

૭૬ (માર્ચ ૧૯૫૨)

'તમે ચાર દરેક બાળકમાં નકામી ચિંતા કરો નહિ.' જિતુભાઈએ કહ્યું. ક્યો, 'હિંસા ભાગ્યે જીતે હારે જીતે તે થેર ધમાધમ એવી વાત છે તમારી. હજી તો પુસ્તક બહાર પણ પડ્યું નથી ત્યાં તમે અગાડપી પૈસા ભરી ઓફર મોંઘાવાની વાત કરો. હા. માગમાં આવે ને હું ન ખરીદું તો કહેજો.'

'હું કહીએ ન ખરીદે તો?' વાંચકોમાં કહ્યું,

'...કેટલીના' પ્રગટ થયું ત્યારે પણ આજુબ જ દરેક.

ખરીદવાનો કહ્યું, ખરીદવાનો કહ્યું કહી અમને ય ખરીદવા

ન કીધું અને પછી કહેવા લાગ્યો કે ચોપડી મોંઘી છે અને વાતાવરણમાં ઝાંઝો કસ નથી. 'જાણ હુમન ઓન્ડે'ની બાળકમાં પણ આજુબ જ થયેલું. જો કહેવું છે, પણ ખરીદે નહિ. એકવાર અમે મોંઘામાં મળી ગયા એટલે હું એને સીધા વસડી ગયો ન્યૂ છું કંપનીના. ત્યાં જ પુસ્તક ખરીદવાનું કહ્યું. કહ્યું, 'એટલે વહના માયા લઈ તો લીધું, પણ ખીસામાંથી એકલા પૈસા નીકળ્યા નહિ, એટલે ખૂટતા મારે આવવા પડ્યા. તો આપેલા પૈસા ચાર મહિના પછી પણ એણે પાછા આપ્યા નહિ, ત્યારે મેં એણે ખરચેલી રકમ આપીને પુસ્તક એની પાસેથી ખરીદી લીધું.'

જિતુભાઈની ખૂતલાજની આ વાતે સદી મઈ નહિ, એમણે કહ્યું, 'વાંચકોમાં, પુસ્તકોની બાળકમાં તમે હમેસાં ગમડાટા રસા છે. આમ સાથે એસીને પાંચ રૂપિયા ખરચો નાખીએ એવો દિસાળ નહિ, પણ પુસ્તકની વાત આવે ત્યાં એમણે રૂપિયાનો દિસાળ મળવા એસી ભલે છે. તે દિવસે રમજુલાકની 'મોહિલા' લઈ ગયો. વાંચકોમાં તમારી પાસેથી, અને મારે ત્યાંથી ચંદ્રિકા લઈ ગઈ, અને પછી એ ચોપડી પાછી આવી નહિ એમાં તો હારે પડ્યો. આ વાતે સંમતિમાં, અને જ્યારે હું નથી ખરીદી શક્યો ત્યારે તમે લીધી નહિ અને કેપરથી કપડો આપ્યો કે મેં તને નથી લાવવાનું ક્યાં કહ્યું? હું તમને કોઈ રીતે પહેલાંવું નથી.'

'હારે તો, પંદર વાર વાંચેલી 'મોહિલા' હું ફરી ખરીદે એના કરતાં પૈસા અર્ચવા જ હોય તો પછી કોઈ નથી ચોપડી કેમ ન ખરીદવી? હું સુરેશો કરી ખરીદી શક્યો એટલે મને માફ લાગ્યું.'

'નવી ન લાવું તો શું કરું? ચંદ્રિકા પાસેથી એ ચોપડી એની બહેનપણી વરંચવા લઈ ગઈ અને પછી એની પાસેથી કોઈ ખીલું લઈ ગયું. ચોપડી કંઈ ધરતી ગળી ગઈ ન હતી; પાછી આવત; પણ તમને ધીરજ ક્યાં રહે છે?'

'આને એ વાતને એ વર્ષ થયાં. હજી 'મોહિલા' પાછી આવી નથી.

હું પરજીવીને નાતેરે થવાને છે એ સાથે જ મારો વાંચો છે. માંકે પુસ્તક ચંદ્રિકાને તારે આપવું જ શા માટે એકલો?'

'એને ના કેવી રીતે પાડું?'

'એને હું કોઈ વાતની ના પાડતો નથી, હેમાં હજી એણે તને પરજીવાની હાંધી નથી' વાંચકોમાં મમક ફરી. ચંદ્રિકા પાતાને આદે છે એવી જિતુભાઈની ખાતરી છતાં લાંબા વખતથી એની સાથે

સનની ચોનજઈ યની ન હતી એ વાડીસાઈ નજીવા દોવાથી તે જિતુસાઈ એ બાબતમાં ચીડવવાની એક પછી તક જવા ન હતા.

‘ચોપડીની વાત સાચે છે ત્યાં ઠાકરીને વચમાં શું કામ લાગે છે?’ જિતુસાઈએ કહ્યું.

‘તું, જિતુ, જેમ ધારી ચોપડી નથી ખરીદી શકતો, તેમ ધારી ઠાકરી પણ નથી ચોપડી શકતો. તારા મઠ ન ચોપા છે.’

‘તો જોઈએ મઠભણ કેવું છે તે. માંમને સંમઠ બલદમાં આવે કે તુરત આપણે ખરીદેલા.’

‘તું નથી ખરીદવાનો એની ગમે ખાતરી છે.’

‘અને ખાતરી તો?’

‘તો મારે પાંચ રૂપિયાની મિજબાની આપવી.’

‘જો જો હોં, ફરી ન જતા.’

‘તું તારું સંભાળજે ને બાધ. હાં, પણ પુરતક માટે પૈસા ફળીવા લેવા મારી પાસે ન આવતો.’

‘નહિ આઈ, નહિ.’ જિતુસાઈએ નિશ્ચયાત્મક સારે ચિદાઈને કહ્યું.

થોડીક સમય થીની ગયા. પુરતક બહાર પડી ગયું. એક દિવસ વાડીસાઈ મને મળ્યા ત્યારે કહેવા લાગ્યા: ‘પંદર દિવસથી ચોપડી બજારમાં આવી ગઈ છે, પણ આપણા જિતેન્દ્ર મહાશય ઢાલ સળે પળતા નથી. એ નથી ખરીદવાનો એની ગમે ખાતરી છે. એની પાસે સાત રૂપિયા ફડી એકા યવાતા ન નહિ.’ મને પણ લાગ્યું કે જિતુસાઈ ખરેખર ન પુરતક નહિ ખરીદે અને મિજબાની યુવાવધી પડશે.

પછી મારા અને વાડીસાઈના આશ્ચર્ય વચ્ચે સનિવાની સાંજે જિતુસાઈ પુરતક લઈને હાજર થયા. રવિવારે પાઠી આપરાનું વાડી-બાઈએ કમરૂં અને જિતુસાઈને કહ્યું: ‘અભ્યા, વડનો માપી તાજાં ખાવા મોકા બરો છેવટે; પણ ફાનું ખોરસુ ફાનું?’

‘તામઠ, કાચે પાંચ રૂપિયા તમારે ન દીકા કરવા પડશે.’

‘આપણને તો આ રીતે ખરેખર કપાયાનો આનંદ છે. કાચે કેટલા વાગ્યે ગળી શું?’

‘ચાર વાગ્યે; થઈ ન રાખીએ.’ જિતુસાઈએ કહ્યું. મિજબાનીએ અને મુલાકાતો માટે મિત્રો માર્ક ન થર પહંદ કરતા.

બીજ દિવસે વાડીસાઈ ને જિતુસાઈ સાથે આવ્યા. જિતુસાઈના હાથમાં પુરતક શોભતું હતું ને વાડીસાઈના હાથમાં નારતાનાં પીકડે.

મિજબાની પડી. બનિયાં, પાતરો, ધૂણું અને મિઠકાં આરંભતાં થોડીક વાતો ફરસાળના રવાલ વિષે થઈ. વાડીસાઈ ખૂબ સૂરતના પતની જોરડે રેવાલપારખુ બરા. છેક બૂલેસરમાં આવેલી એક નજીવી રંસાલની દુકાનેથી એ ખાસ ચીવરપત્રેક બાધી વગડેલા પહંદ ફરીને લાગ્યા હતા. ફરકે બાબતમાં થોડક સાઈ રાખવી એ વાડીસાઈને ખાસ શુભ. પુરતક ખરીદતાં પણ ખૂબ ચિડાઈ કરે. ખરીદતાં પહેલાં પાનેપાનું તપાસવાની એમને ટેન. નારતાનાં પડીનાં ભજગ વર મૂકતાં એમણે જિતુસાઈ પાસેથી પુરતક લીધું અને જોવા લાગ્યા. છપાર્ક, બાંધણી, રેપર ગરો પર નિશાઈ પ્રમારે ચર્ચા ચાલી. એક વાનું નસા વળેલું હતું એના પર વાડીસાઈએ દીકરીક લગણાણીક કરી. જિતુસાઈને પુરતક ખરીદતાં ખાસ ક્યાનામાં રાખવાની બાબતો અને એક લાનું બાપલ પાનું અને સબ્જો સાથે નારતા પછી રવા લાગ્યો.

પાઠી પૂછી થઈ જોરડે અને રેપરના નાચા. નીચે ગરબાં ત્યાં ચંદ્રિકાએ સામાં જાવાં. જોવાં: ‘અરે જિતુ, દીક યયું, હું સમવ-

સર ન આવી પડેંગો. થર ચઇ તો ત્યાંથી નજીવા મળ્યું કે તું અડી છે. આને અવાનક અમદાવાદ જવાનું યયું છે. ફાડીમા એકાએક બહુ બીમાર થઇ ગયાં છે. મને યયું. નતાં પહેલાં તને મળી લઉં. કાચ એકે જો ગહિના ત્યાં રોડાનું પડશે.’

‘કોણ કોણ નમ્મે છે?’ જિતુસાઈએ પૂછ્યું.

‘હું, બા, આપણ, બધાં ન.’

‘કઈ ટૂંનમાં?’

‘ગુજરાત મેલસમાં. આવી શકે તો આવજે ને રંડેશન પર. બા-બાપુએ પણ મળી શકશે.’

‘નર આપીસ.’

‘દીક, તો હું નહ.’

‘અજે, રંડેશન પર મળીશ.’

‘આ શું છે હામગાં? કયું પુરતક છે?’

‘સમરસેક માંમને વાતાંકમઠ છે.’

‘નેડ?’ કહેતાં ચંદ્રિકાએ પુરતક જિતુસાઈના હાથમાંથી લઈ અમારી સાથે લાતાંયાહતાં પાનાં ફેરવા મોંઘાં ને થોડી વારે અવાનક પુરતક બંધ કરતાં જોડી: ‘દીક યયું આ મળી ગયું. અમદાવાદમાં ધાણે પુરતકો મળતાં નથી. આ લઈ નહ છું; આપીસ ત્યારે લેવી આપીસ. હું નહ ત્યારે’. આશું કહી નવાબની રાહ જોવા વિના ચંદ્રિકાએ અમારી ધીમી આવડો સંગ છેડી પણ કપાડયા ને અમને ત્રણેયને નગરમાં ક્યાં. જિતુસાઈ કહ્યું જોઈયા નહિ. ગંધારી બની ગયા. ચંદ્રિકા જોડેલોતમાં પુરતક સાથે અદરૂપ થઇ મઠ.

થોડાંક વગર વાડી વાડીસાઈ જોવામાં: ‘કેમ જિતુસાઈ, ગંધારી બની ગયા? રિપરોએ તો ઢાલ વાર છે. ગુજરાત મેલ છેક રાત્રે આઠ પછી બપો છે. અવારથી આ દશા છે તો જો ગહિના કેમ...’

‘અરે છેડોને યાર, તમને તો ન્યારે ને ત્યારે મરફરી ન રૂડે છે.’ જિતુસાઈએ રોપસમાં અવાને કહ્યું. એમના અવાજમાં આવેા રોપ ને ફડી સાંજેથી ન હતો.

‘સામા-ચ બાબતમાં વિચારો ડો શું જિતુસાઈ?’ એ કહ્યું.

‘સામાન્ય બાબત? અરે બાપુએ કોટ ફરડને ત્યાંથી લાવવા માટે મળેલા. ફસ રૂપિયા ડિપોઝીટ પટે આપી હું પુરતક બાંધેથી લઈ આવ્યો હતો અને ચંદ્રિકા એ લઇ આસી વાડીસાઈ, હોરત. ફસ રૂપિયા ફળીવા આપણ પડશે તમારે; નહિ તો મારી ખેર નહિ રહે.’

વાડીસાઈ ચાલતા અટકી ગયા. હું પણ અટક્યો. જિતુસાઈ પણ અટક્યા. એમની નજર નમીત સાથે નડાયેલી હતી. મેં પર સરમને અમરકની છાયા લીધી. એકાંક મિનિટની અવાચકતા પછી વાડીસાઈ ફરી પડયા. હું ચ દરેયો ને સારમાત:સરમાતા જિતુસાઈ પડે દરેયા.

‘સામા, મડતમાં પાઠી પડાવી મણે!’ કહેતાં વાડીસાઈએ જાનવા-માં હાવનાબી પાડીટ કાઢ્યું ને મિજબાની મેળવવા બાંડેથી આવેલ પુરતકની દિખત પર પાઠીના પાંચ રૂપિયાને અંધે ચડી મણા એની મોંઘ લેતાં કહ્યું: ‘કુલેબ આર રૂપિયે ચોપડી છેવટે મારા ન ગજામાં બરાઈ! હું નહોતો કહેતો કે જિતુ ફડી સાત રૂપિયા સાપટા અર્થે શકવાને નથી? હો આ ફસ રૂપિયા. હવે મહેરબાની ફડી પુરતકની દિખત ચૂકવતાં ત્રણ રૂપિયા વધે એ મને પાછા આવડે, મને ચંદ્રિકા અમદાવાદથી આવે એટલે પુરતક પણ કપા ફડી મને પહેલાંયાડે.’

શાંતિ એટલે જેને માટે બના દેશો જરે છે તે.

વજીર એક ન કોવી નવડિ છે જેને એટલું જોલવા માટે પૈસા મળે છે.

થોડીસ મેષવતુષ્ક જેનો છે: મારજ એ જે બંને લેલાન સમી મણા પછી દેવા છે છે.

લકે એ એક એપી રોમિયક વાતાં છે કે જેમાં નાચક પહેલા ન પ્રકરણમાં મરી ન્ય છે (પ્રતોષ જેનો)

ટિકિટસંગ્રહ

ભૂતિયા ટિકિટો

તમારી પાસે કદી 'સોડાંગ', 'ફનાની', 'બાટીક', કે એમાં વિચિત્ર નામના જાહેરાતીકોઈ ટિકિટ આવેલી ખરી? કદાચ આવી થયે. ને તમે કોઈ ગેલેરિયરમાં એ દેશનું નામ શોધવાની મથામણ કરશો તો ચેંગળરી નદિ, કારણ કે કારણ કે એ 'ભૂતિયા' ટિકિટ હતો. એનું અસ્તિત્વ જન હોય એવી બનાવડી બ્રહ્મચોનાં નામનાં 'ભૂતિયા' દેશન કદે નેમ આ જગાનામાં ચોક્કસ કદાચ છે તેમ આ ભૂતિયા ટિકિટોના નામના જાહેરાતી હતરી જ નથી હોતી.

૭૫૨ વર્ષુવેવા નામે પેરી 'સોડાંગ' ફ્રેચ હિંદી ચીનના આનામ પ્રાંતમાં આવેલું નાનું રાજ્ય મનાય; ફનાની બ્રાઝીલમાં અને બાટીક વળી ફ્રેચ આફ્રિકામાં આવ્યું હોવાનું પણ એ બધી અ. તે પછી એ ટિકિટો કદેલી કેલ્સે કે દેકની પાછળ કોઈ નાની કદાબી રહેલી છે. સોડાંગની ટિકિટો સોડાંગના રાજ એવી પહેલાં નામ કારણ કરનાર કોઈ હોડાચી કે છપાવેલી. બારે દબાવવાથી તે હોંઘામમાં આવેલા. ત્યાંના મનરે તેનું માનપૂર્વક રસાયત કહી. ૧૮૮૬માં તે પારીસ અપો. ત્યાં પણ સમાજમાં અનેક જાહેર માન પાત પામ્યો. પણ થોડાં અઠરાવિયા રહી તે અનેક લોકોની મોઢીમાંથી રક્ષા કરવાની અત્તપાન થઈ ગયો. કેવા રહી જીકનારાઓમાં આ ટિકિટો છાપનારી પેટી પણ હતી. તેણે એ જોઈ બેઠાઈ કરના એ ટિકિટો વેચના કદી વરતુત: એ ટિકિટો ટપાલના કપડાઓમાં કદી ચારાઈ જ નથી. ચોક્કસ માફનાળી કોઈ એવી ટિકિટ હાથલાગે તો પણ ન માગાતો. કેમકે એ 'ચોરટગાર્ડ' પણ બતાવડી જ!

નોનું વિષયુજ્જ અટકાવવાના રહેસાથી સરકારે આઈ જવાએલા ઉત્તર આફ્રિકાના દેશોના મેનોસમુહની સંરક્ષા 'નોર્થ એટલાંટિક ટ્રીટી ઓર્ગેનાઈઝેશન'-NATO-ના રહે-શોનો પ્રચાર કરવાના આશયથી યુનાઈટેડ રેટ્સે હાજી જ નવજુ સેન્ટની બેંગળી ટિકિટ બહાર પાડી છે, જેના ઉપર ઉત્તર અમેરિકા, અને બ્રાઝિલ સહિત યુરોપનાં બહોશ ઉપર, એ બાલુખી એ હાથ લગાઈ આવીને મશાલ જલચી રહ્યા છે એવું ચિત્ર છે; અને નીચે 'શાંતિ, શક્તિ, ધૃતિ' (Peace Strength Freedom) એવા સમ્બો છે.

૭૮ (માર્ચ ૧૯૫૨)

એ સંસારવ્યાપી શાંખ વિષે માહિતી આપતો વિભાગ

જગભી બાલુ : કોલેસો પ્લાનના પ્રસંગને રમણીકૃત કરવા હાજી જ સીચોને બહાર પાડેલી નવી ટિકિટ. તેના ફરેટ-કે કવરનું ચિત્ર છેલ્લે પાને.

હંગેરીએ ત્રણ વર્ષે (૧૯૫૨માં) બહાર પાડેલી નવ કોઈ મેઇલ ટિકિટોના આ સમુહમાં રીકે ટિકિટમાં વિવિધ આવે બેનોની પામીદ મિમમાં આકાશમાં જોરાએન બતાવેલું છે. મથાળેથી કાપી બાલુખી (૧) વિજયવિગ્નને બહાર ધરી રહેલી સ્ત્રીના આંત્રે બનવાળું ત્યાંનું રાજ્ય પ્રતીક; (૨) જહાજમાં માલ ચલાવવા-જારાવાનો જાહો-કેઈન; (૩) કારખાનાનું દરખ; (૪) ભૂમિ જોડતું ટ્રક; (૫) રહીમ; (૬) જોતમાં લખાણી કરતું ચંચ; (૭) રેલ્વે; (૮) સિલે; (૯) હવાઈ જહાજ. આમ કોરેએક ચિત્રમાં બહુતંત્રવાળી રવતું પ્રતીક બોલો-નિષ પ્રગતિ-આમાંજ્ઞાનાં સાધનો દર્શાવ્યાં છે (શી અનિતકુપાય સંપૂર્ણના સંમદમાંથી)

ના બાંધ ગઠરિયાં

અન્નવન મહેતાની આપકથા

ઘણે વર્ષો નેહી ગયા. હવે બાળ દુસરા.

૧૯૨૭માં ગુજરાતમાં રેલ આવી, અને વડોદરા-અમદાવાદ મુલાકાઈ તરીકે કપાઈ ગયા. વડોદરામાં કમ્પાઉંગ યાંત્રો પૂરેલાં હિસાબ પ્રાણીઓ બેઠાકામાં બની બહાર ફેરવા લાગ્યાં. સહેરમાં હોલી-ઓ તરીકે ને યાંત્રના પરના તાર સુધી પાછી ચડ્યાં. એવું બહુ સાંભળતાં સોહી ગાઠલીના ને હું પડેલી ગાડીએ વડોદરા ગયા, પાછીમાં ગરકાવ થયેલા ડો. સુખાન્તના ધરમાં બેઠ્યાં, અને બહુ નેહ કરી પાછા આવ્યા. દરમ્યાન વડલજામણએ ક્યાર કરી સરકારને પણ દેગ કરી નાખે એ રીતે શકતકારે કપાડયું.

પ્રિન્સિપલ હેન્રિએ કહ્યું કે તમે બધા બળ્યા છે તે કહેજામાં સલા કરી આપણું કરો. સલા થય, ને મને ભાવના બોલે કીધો. મેં એમણમાં ચકાસ્યું. એમાં કંઈક ગરકા કીધા હશે, તે પાંચે પિનિટ હેન્રિએ પાછળથી કાનમાં કહે, તમે તમારે ગુજરાતીમાં જ બોલો. હવે જાણો, પેસા, ફડ—જેને પછીથી મેં પાપ એટલે કે એટું માન્યું, તે ધંધો મેં શરૂ કર્યો. રેલસંકટ માટે નાટક એવી પહેલ કરી મેં નહોતી કરી, પણ મેં જે ફક્તના ગાઠ નાટકો કરવાનો એ ચાલો ચલાવ્યો તે ખરો જ, અને પછી તે એનો એવા અતિરેક સવા માંડ્યો કે હમણે ને પગથે એમાં રંગભૂમિના તે બારેફટો જ ચલા લાગ્યા.

ગાનમાં આગળના તે પૂછતાને જ હતો. એના યાજના પશિલા, 'અંગેશોરી' લખેલા, એવું જીવન-સાહિત્ય મેં. બહેન જેવી પ્રિય-વધા જીવની ગમેલી ને આખામાં બહેન જન્મનાનો સારો નેવા ફાળો. કૃષ્ણદેવેસાઈ કહે કે એવી બહેન સાચા જરૂરે બેવારો. શરદાપુરીન ફક્ત માર્માના સોહી-મહેરઅલી મેંદાને પડ્યા. જીવાનિયા-એની પહેલી ફોસ પ્રમાણે એક કલાસમાજ રચાઈ. જીવાબા પ્રમુખ ને હંસાબહેન મહેતા કપરખાન, રાત-મધરાતે બેઠી અળા પર નાટક લખી ગાપ્યું અને પછી બળવાની તબક્કાની આંતરે.

ત્યારે—અને આજે પણ મું—ને નાટકસાળો તો મળે જ નહિ. મહાનજીની ચિટ્ટી લઈ પકનલ પારો ગયા, અને એમ આંદોશમાં ચિંતેદારે કપાડ્યાં. પણ હંમેશા આધી નહિ. આખરે સેન્ટ્રલ એવી-અર્થ કોલેજના બીને માળના હોલમાં (ત્યારે ત્યાં ટેનીસ મેડે પાસે) આજનું ડાંણું બંધાવેલું નહિ) બળવરતું નહીં.

મને યાદ નથી કે પૂર્વપાદ્ય એક રીડસેલ પણ અમે ક્યાંકે કહ્યું હોય ! એમાં આગ લેવાનામાં ડો. યોધ, ગિરધરલાલ દોશ, (સોરાજીના બ્યાવાન-પ્રધાન) કેશવપ્રસાદ દેસાઈ, નવલકુમાર બદે (હાન્સના પુત્ર), રમણકાન્ત લોહાણ, સનહુમાર ઘોષ, નિર્મલ કાકેવ, સરલા દેસાઈ, ભગવાનલાલ માધી, નિલુભાઈ મહેતા.... આ પચરણીએ ક્યાં એકઠા થાય અને ક્યાં રીડસેલ કરાય ? એમાં બે ને થયાં તે વધુ ન્યારે ડો. યોધ એમના-ઓપેરા હાસપર પરના કન્સર્ટિંગ રૂમમાં આવે ત્યારે એમના પુરત એમાં ત્યાં કરીએ, પછી એકાદ દોહકની આફિસમાં—એમ ફર્તાઈફર્તાઈ ફરેફરેકે રીડસેલ કર્યા.

પણ એ 'અંગે' ભગ્નનું એમાંથી શીખવતું બહુ મન્યું. બહેરનાં મોઝા પાસા પૂરે એ પહેલું નાટક. એમાં ગિયેટર વાજી કરવાની વાતથી, વેગરે બેઠા રિટો વેગવી, રીડસેલ કરવાં, સંગીત

રેલ : સેન્ટ્રલ દેસાઈ

જન્મપત્ર, પ્રમુખ રોધવે, એ રી અનેક બાબતો એક જ માથે રહેતાં ઉપર યાદ, મરો, કામ, અને એ મહિનાની મહેનતને પરિણામે પૂળાં. એકે નાટકમાં લોક ડીક આન્યું હવે. સુવશી અને નરસિંહરાવ પણ હતા, એટલે અમે બહુ ખુશ હતા. રોહી-મહેરઅલી બધા ખરે પછે. બધા જ કામ કરવા લેવા. તે એટલે સુધી કે સી. એમ. નિવેદી લખા સરદારશુદ્ધમાં રહે, ત્યાં બે બેટો દોસ્ત સાને કે રાતે-લોકાંકે પગથે અને વાંસાળી પણ કરે, એટલી ભેરબંધી.

આ નાટકમાં એક અભિનેત્રી નીવડી આવી સરલા દેસાઈ (મી-ટપી પરથી અસારી સાથે જ મણુતારા મોખાત બેનરજીને). કુદરતી અભિનયની ભણુકાર અને રંગભૂમિ ઉપર કરા જ શોક વિના પાઠ કરનાર એકસારી કાળીગર. અંધેલ પણ એને સાંકે આપડે; સમજીને પાઠ કરે; બહુ બતાવવું ન પડે; અને પાઠને ખાતર પાઠ કરવાની બચસ, એટલે બીલ કરી જાપન છપ્પનમાં કે કાનભેરલણીમાં લા-આયા વિના ગરાગાર પોતાનું કામ કર્યા કરે.

એ જ અરસામાં વચ્ચે કહેજામાં બનઈ રોતું 'સેન્ટ્રલ નેન' પણ જન્મ્યાનું—એનો ફક્ત પહેલો જ સીન. સોહી, નવંબીર સુખ-રિયા, સાંતિલા દેસાઈ (સરલાના મોઢી બહેન) અને સેવક પોતે. હંડનમાં જન્મવાએ એનાકના ફેટોમાફો મેળવી તે પ્રમાણે પહેર-વશની લેવારી કરી. એમાં જોડઈએસ મોજ આવે, અને નરસિંહરાવ સાદેલ ચિડાયા કહે કે તમે ગોંડનું જ કમેરો છે. આગ તો અમે ડીક તરબૂતો કર્યાં હોતો, પણ ગોંડ દેનસનું તે ગોંડઈએસ જ રાખ્યું હવે. એવું ગુજરાતી બતાવવા એ કહેતા, અને અમે ના પાડતા.

આ નિમિત્તે વરત્તમાં-જીવનમાં માટે એમને વાત અહીં મૂકે તો ક્ષમા કરો. 'સેન્ટ્રલ નેન' તરબૂતો ને છે તે પ્રમાણે થાય. એમાં દિ-ની થા ગુજરાતી વાધા પહેરાવાય જ નહિ; કારણ એ એંતિદાસિક બચ્ચિ છે. એને કાન્સની ભૂમિ પર જ રખાય, ત્યાંથી જીવેલી એને બીને કરી ન આરોગયા. તમે કહેશો કે આ સાદી વાત કહેવા મું બેટો ! તે કહું છું કે તે દરમ્યાનમાં શી અનંતવાય પહોંચી-ને 'દાઈએસ' છાપેલા અનુવાદ દર્શાવે તરીકે અમે બતાવવામાં આવતો હતો. સૌના નાટકની રજાઆતમાં એક વાકય આવે છે: 'મરથી ઈંડાં મૂકતી નથી' એમ રજુઅડ—કારણારી કહે છે. અનંત- (માર્ચ ૧૯૫૨) ૭૬

‘સેન્ટ જોન’ માં ઊભેલા નવદાસી સુખાદિયા અને સોદાસાજી બાઈલીવાળા. બેઠેલા સાંતિલા દેસાઈ અને ચન્દ્રવંત મહેતા

સાથે મેન્ટું હતું કે ‘આથ કુષ દેવી નથી’, જે સહેતર બોલું છે. કાન-સની બરકરી છાપબીમા સાથેને કાચવી એ બેઠું છે વાતાવરણ તો ત્યાંનું જ રાખતું લેઈએ. વચગાળે કોમાનોદરની બાપામાં ચરોતરી ઉપયોગ કર્યો છે તે પણ બોલેા. કાન-સની બીગિકા સંજ્ઞન કરવામાં, એવો આદ્યપ્રયોગ સાબળના-વાચનારના મનમાં કેવળ વિશેષ જ કરે. એ જ રીતે સમર્થ વિદ્વાન રવ. બ. ક. કાંકોરે પણ કાઠચેવના જેમ થ સકેલના અનુવાદ ‘સોલિયેટ નવલુવાની’માં પણ ક આખી છે. કાઠચેવનો મુદ્દો અને એનું મોઝું કઠારી રહેા, અર્ધા-રમદામાન પારો, તે બાબતર છે. પણ ‘સોલિયેટ નવલુવાની’ નામ પાી, એની નાચિખાને અર્થદેખ થયલુંલેલા બનાવી, ‘કઠચેસ’ની કોચરી’ કરાવી અને નોકરો પાસે લાલિયા-ચરોતરિયા જળાન બીજા, વળી કોચા પ્રેક્ષકનાચકના માનને ધીકીમાં કરામત અને ધીકીમાં કોષ્ટકો ક્રિમ કુલાવધાથી કેવળ રસસંતે જ માય છે. કોષ્ટક સિવાય-પ્રતાપના નાટકોને અર્થેષ વાવા વહેરોતે તેા સિવાયને સિવાય રાખી એના નોકર પાસે વેલસની ચા નોર્મન્ડીની આગડિયા સાથા બોલાવે તેા સેન્ટ જોન, બેઠેલે સેન્ટ જોન. એનું ‘સંત એચન’ કરું એ અનુચિત છે. પીર પ્રભાવનું કોચરી જાણક દ પ્રતાપ એનું કે દેચ જનાવો તેા? મેલિડાસિક બ્યકિતો સાથે એવી છૂટા લેવાય જ નહિ. કૃષ્ણ લાખા જ બાઈલાય, આંતે તે એકધારી જ રખાય. વેફ્રન પ્યે, પ્રોલેથિસ પ્યે, એવા મુદ્દાઓ આપણે પ્યે હોય તેા તે તેની આખી કાવાપસક કી રાકાય. એ વર અને એ વેલુચોની અલભ-બદલી અર્ધો આપણે ત્યાં પણ નથી થતી કે પ્રતિવિરોધ પણ કને તેા ચાલુ થયા છે. નહિ તેા વિવાદ-વિખેરે રાખવે. આ એક જળનું બપરવાન છે અને તેની ખૂબ કાળજ રાખવાની જરૂર છે.

‘ગ્રેમનું મોતી’નો જાખસો છેવોની. દેવેલિયને મૂળનાટક લખ્યું ‘ધ પર્થ ડી’. એમાં બીગિકા રાખી શોધાવ ધી, વન્દાવન એ જળના-તટ. એમાં બતર-ગાખણને બદલે ચીક હતું હોત તેા અને નકી જગનાને બદલે હાઈન કરી હોત તેા? સેન્ટ જોન મથે તે બાપામાં બોલે, અર્થેષમાં કે શુભનીમાં, મૂળ તેા શોલી કરી દેચનામાં જ ને? કુખંતે અસક ગ્રેમ દાખલો સંકટમાં અને તે બાઈસકટમાં જન-૮૦ (માર્ચ ૧૯૫૨)

વાતો બોલેા અંથેષમાં, પણ જળ્યા તેા કવચાચમ, માલિની નીરે. ટેકસ-લિવારે નહિ. ‘કઠચેસ’ તે ‘કોચરી’ નાઈ જ; રોફ કે રીકું નાઈ જ; મોંગ્-ડી તે ચરોતર નહિ જ.

સેન્ટ જોન પણ એક અખનર દતો કોમાં સરલાની યોડી બદેન સંતિલાએ સરસ કામ હતું. પણ એ બે બદેનો આમ નાટકમાં સાથ લેવા બેતરી એથી ખારરી બંદાઈ-નિર્દાઈ, એકે પછી તેા ‘ગ્રેમનું મોતી’માં એ ઉપરાંત બીજી લેવાયર પણ બેતરી. એમાં જરોલદાના પાકમાં પમા મહેતાએ દાઈ કરી. માતરને પાક એને સારો અનુકૂળ આવી મયો હતો. એ બેતણ વાર જન્યું. ઉપરાંત ‘દેન્ડને અપીલ’ અને ‘પ્રલયકાળ’ પણ બન્યાં. એમાં કપિલા ખાંડવાળોના વધારો થયેા. માંડમાંડ પાંચેક કોચરીએ એમ હિંમતપૂર્વક નાટકમાં સાથ લેના માંડ્યો. એટલે આપણે પણ હિંમતથી બમ પાડવા માંડી કે સોચોને પાક તેા સોચો જ જાવે. ને પછી એકાદ દાખમાં તેા રાડી ફાટ્યો. કાળના વહેણને કોણ અટકાવી રાકું છે ને?

‘મુખી સી’ આપણે આગળ જોઈ ગયા હોએ, એ વિષે એક બે રસિક વાત અર્ધી કરી કહ-અજળનું એ બીલું છે. કહો, કસાસ, ગામક, અલિસાથાંકિ, ચરની, તોફાન, —કેમને લખ બેસવા ગાટ એ ફારસ ઉત્તમ સાપન છે. ફરીથી કહું છું કે હુનિયામાં ફારસમાં એને કું સંપ્રેષ માનું છું, પ્રદસન તરીકે નહિ, પણ ફારસ તરીકે ફેર લખવામાં આવે, થા તેા ફારસના બીબામાં ધરાવવામાં આવે તેા દસપી સડીના સંસ્કૃત નાટક ‘ભગવદ્ગીયમ’ને કું બીલું રવાન આવ્યું. વાર સાખને, ‘કોચરી’ તરીકે નહિ, ‘કારસ’ તરીકે, મોડીએ, જોલાઈ, ચેકોવ, ગડકરી ચરોની કલિઓને કું જરા પણ ઉતારી પાડતો નથી. ‘ધ બેર’, ‘ધ ઇન્ડેપેન્ડન્ટ’, ‘નોંક ટીકર’ અને બીનું થે હેલાંક ને મારી જાણમાં નહિ હોય એ ફારસો હરી, પણ ‘મુખી સી’ને વરત સકાલને માટે, કોઈ પણ પ્રકારે માટે વિરંકી છે. એના મળ દેસાક-અપાથિત કોલામાં કોટોં દંખડસ વિનાનો પડો. છે એ એની મદતા છે. કોઈ અમુક વર્ગને નહિ, પણ સારત નારીવર્ગને એમાં કોટ છે; પ્રુપ્ત-વર્ગને પણ એમાં કીક ફૂટો છે. કલાક-ટોક કલાકના આ ફારસમાં માતલર દસવાનું અને પૂરું શીખવાનું મળી રહે એમ છે. ઉપરાંત બીનું કોઈક સમયરખ્યું છે કે મૂળ જોખાને સાચની રાખી એમાં સહેરસંતેમ અનુમાર પારો એકહો સંભાર-મસાથે બાંલી રાંધો, બરી-અમર-તી રાંધો.

ત્યારે કહું દેસાઈ ચિત્રકાર ઉપરાંત શરૂઆતમાં નૃત્યકાર પણ હતા. કું થે ત્યારે તેા નાચ્યો હતો એમ કહું તો નહિ યાનો? મુંબાય-મી ટિપ્પા હેલવાં, અને પછી સુતમાં હતુના વૃત્તચરિયો શોખજો ત્યારે સુરતામાં. એની સાથે ‘મુખી સી’ પણ રાખ્યું હતું. ત્યારે શોલીસે પ્રથમ તેા નાટક કલાની રત્ન જ ન આપી? પછી કોમાંથી થોડુંક કાઢી નાખવા સૂચ્યું, અને મેળ ખાધો. નાટકમાંના જળ ખાન-ખાકુર ખરોદળ ખરખરિયા પોતાના ન્દાનાં વંકીર હોત સાથે ચસતતામાં થોડી આગમય રકમ વિવે હંસારો કરે છે. સત્તાવાળા કહે કે જળ રૂરવત થે એનું તો બતાવાય જ નહિ. અથે કહું કે ડી. બ. કુશલેલાય ગ્વેરી જળ હતા ત્યારે એમના જ પ્રમુખપદ નીચ આ નાટક મુંબાઈમાં સન્યનું હતું. પણ આની કાસર યાદ નહિ. અથે કહું કે આ તો મૂળ ચરખનારનાં કાંઠ, પછી રાજેલ્યાના દાખમાં સમસથો, આંતોથે એને દેચ આમકામાં જળ બતાવ્યો, તેના અથે ખરોદળ બતાવ્યો છે. પણ નહિ ને નહિ! આઠલી કલમેા કાંથો જ. તે કાપી. પછી સનત વીણ ને કું એલિધ્યો, તે એ કાતર ચલાવનાસ કોપી લખને પહેલી કારમાં આપી બેઠા તેને જોતાં

જ અમે કોમ્પાઇ સર કરી. કાપવાનો કામ આવશે એટલે અમે અટક્યા. અમે કહ્યું કે હવે વાતચિત બંધ; બિલ્ડરના નથી; નહિ બિલ્ડરના અમે છે. એમ કહી પૈસાની વાતચિત હતી એવાથી વધારે સંધેરાટીથી અભિનયમાં જ મુગા મુગા ઘસારાતેથી કરી ગયા! પછી એ જ નાટક ત્યાર પછી થોડાં વરસ રહી વડોદરામાં કવો ત્યારે ત્યાં પતરાંના થીએટર પર નાટક સર થતાં જ ધોધમાર વરસાદ સર થયેલ, ને તકાતક થવા માંડ્યું! તે પછી, બાઈ જે થઈ છે, તે બાણીના નાટક આખો પેન્ડાગાર્મમાં જ કરવો પડ્યો! જે હંક બોલો તે કહ્યું સંભવાય ન હાલિને! પણ અમે અભિનયની માત્રા વધારતા ચાલ્યા, અને હવેવાનું બધું જ કરી બતાવ્યું! બારે અમત પડી.

સુરમાં એવા વિદેશ પડેકો કે નાટકમાં અતિશયોક્તિ થયી છે. બાપમાં પણ એ વિષે ખૂબ ચાલ્યું. હોય. જેની જેની સગા, હું માનતો હતો કે સુરનીઓની મોટા કામની ચિત્તવત્તને સાર કાટો તેા અતિશયોક્તિ જ છે. જ્યોતીન્દ્ર દેવે અને ધનસુખદાસ મહેતાએ અતિશયોક્તિના આરોપ નથી લીધા! રમણમાઇ નીકકો અને નવસારી શું કહ્યું છે? બદ્ધમદ્યમાં કે નવાળમાં અતિશયોક્તિ નથી?

પણ આ તે કૌરવ જ છે, કોમાં જન્મેને મોટી લેખણ પકડાવી એ કુનો! સુરકૃપારી (સરજની દીગાં-તરની) નાટકમાં નાણીને રમુજને નર શિવશાસ મહા વૈજ્ઞાનિક યથને જગદીશ બોલ જેવા સ્વાંગ કરીને આવતો, એમાં પેટ પર ટેલીસાપ બાંધેલું તે વિંમ કુણી પડેલો મોટલું કોણું. ને એમાં જ નવર રાખી પ્રવેશ કરતો! વલકમ, જટાસંકર, રેખિયાં, મુજવદ મામા, વાનેવાતે અને સાધન-સામગ્રી તથા પહેરવેશ અતિશયોક્તિ નથી કરતા? ચાલોનું શું? ફૂલપેદેડનું શું? સારેલા-લાડોનું શું? સંસ્કૃત વિપ્રમનું શું? મનમાં એવાલે ને કૌસલો દુષ્ટે પણ હસ પર વાલકમ કરવા આવનાર કાઢતો તેા કોણી કરવતોનો બારો કર્યો આવતો જ બતાવ્યો છે. હો, એનું શું?

નાટકમાં અતિશયોક્તિ અને અસંબધ તાણવાણી બરમાર થરતલ મેથી હોય તો તે એ વખતેને પછી પણ કટીક કહી-વળા ટો. જાહોશર વાલવાતા! પારસી દિશ્યન્દના નાટકને લેવો. ગરે, કો માથ પછી બીજું વાક્ય કોના અને કયા સંબંધમાં જાવશે એ ને કોઈ માધને પૂત કહી આપે તેા કાબ દસ હારી જઈ. કલપના માં આવે એવા કોઈ ટો આકાલે! એનાં ને ઘણું નાટકો લેવો. પછી તેા એની સાથે દોરની પાડી. બારેનો સરગાળ માણસ, પણ તપ્તા પર ભરતો કે છલ બે-લગામ! એનો કોફાલ નાનો નમુનો બેઠકો: પછર પિદરનું ખૂન થયું છે, અને ત્યાં નાચિકા ને એનો પ્રેમી હામર ધાવ છે:

નાચિકા: અરે, સીમા જ છાલીમાં છરી લેણી.

પ્રેમી: અગારથી નોટીસ બી નહિ આપો! હોય. ચાલ ત્યારે, એક કોટિ.

નાચિકા: મારા પિદર નવા પિદર ગુન્યાં અને તને કોસી કાટિ કમપડે છે? નરા ભોલા રહે, હોય તો હું રહી પછુ નથી. નહિ તેા જવા દે, હું જા: એ ગિનિટ બેસુધ થઈ નહ.

પ્રેમી: ખરેખર? શુ બેસુધ થવાની બી પ્રવૃત્તિસ પાડીશ? પન ત્યારે મારે આ બે ગિનિટ સું માલ ગારવાની... હે ચાલ, મેહરેલીના મનવામાં હંક વીક કે કુચી હોય તેા લઈ લઉ. આ તેા બેસુધ જ છે. એ, એ! આટલું કિંગી દસ્તાવેજે! જોનન!

નાચિકા: હાખૂંશ, હવે માંહે કોન્યંસ કલીશર થયું. હં. વેવા દસ્તાવેજે મને પાછા આપી દેજો તેા.

પ્રેમી: અરે, પન હું તો બેસુધ હતી ને?

નાચિકા: પણ ત્રિહોને કહેય કે સજ કોન્યંસ તેા બધું જનનેય. આ દસ્તાવેજે તેા બોલ છે, ખરા તેા ખૂની લઈ ગયો હશે...

એને એમ ચાલ્યા જ હરે.

આજન આપણે ઘણી યુરોપી મંડળીએ લેઈ ગયા, એવી આ પંખમાં પણ આવી. એમાં મેસોડોનિયન પ્રેચર્સની એક ટાળી આવે એવું એવેરા હાકસમાં પાંગસાત ઘણું સુંદર નાટકો કીધાં. એમાં ખાસ તેા 'પિયર્ગેલિસ' અને 'ગેન અને સુવરમૅન'. રોને આવી રીતે જાનવાતે એવાને લઈવો અહીં જ મળી નથી એવે તેા રવખે પણ પચાલ નહોતો. બનશે ત મયા એ ગંડણી પારી ને કહ્યું કે સેન્ટ જોન હરોને. પણ એમણે કહ્યું આપીને તેવારી નથી. એ પણ ખૂબ. એ હંક આપણી આક્ર બે ગિનિટના વિચારે નાટક કરવા ભીતરી પડે?

ગેન સુવરમૅનની જાનવળી તદન સરખ અને સચોટ હતી. બનાઈ રોને લિંડામાં રમુ કરતો એ નરા મુરકેલ તેા ખેડે જ. પત્રુ નરો અવાજની સફાઈથી છતી મદા, એ સંવાદ-રોષી કામ અનેરી હતી. ખૂબ રીજવા જેની ને જાપણે અહીં અજાપવા જેવી હતી એવા લપચામ 'આગાઈ'માં એવાને પાઠ ભજવવા ને હંકી કર્યો હતો, અને મને એમાં ખૂબ આસની કાગી હતી, એમાં ખૂબી કોટકી કે અભિનય બોલુ, કાકચાતુરી વિરોધ, ને સાહસંધય એ મુખ્ય બળ.

આ લપચાંત એ જાનવાઈ કંપની પણ એવેરા હાકસને રોખા આપી થઈ. દસબાર વાર મેહોરી 'નો, નો, નેને'ની સંગીત રોખીકો તેા હજ રમણમાં તાજ જ હતી. 'આઈ પોન્ડ હ બી હંપી, બાટ આઈ નોન્ડ બી હંપી, રિલ આઈ મેઈક યૂ હંપી ફ', ને તેછહ, સુરીહ, રસીક, મારીલ ગીત કેમ છુલ્યાં? આ ટાળીએ કોમાં નાટકો કીધા. પણ એ એક જ નાટકથી એણે મુંબાઈમાં મોહિ બી ફેલાવી. આક હાકસની રિહિત સાઈ થઈ પડી હતી. જે જમાનામાં, જ્યારે મુંબાઈમાં લોકો કોહા, દેસો કોહા, ત્યારે પાહા રી. એમાં પકકથા અને કહુ 'કંઈ પણ કરી આ નાટક તેા જોતું જોઈએ' એ નીકળ્યો. ટંસીક લગને ને સાંજ સોરો ને ત્રણ દિવસનાં પ્રક્રિયસ થેતો આખો. નાટક 'રેકમૅરી': સંગીતપ્રધાન એવનામાં ગીતોએ મુંબાઈને સર કીધું. એમાં 'જો રીટ રાંમરી', અને હુહુહુ કહી રાઝ થતું એક 'ઈન્ડિયન જવ હોલ' અને મીને એક આંત સુન્દર કાન્સ. પણ એમાં ને નાચક થતો—અલેક, એ જ આતો, તે કોઈ અદ્ભુત અજાનની કીચિવાગીરીથી, રિલછત મોસલથી, હંકવના તંતુ તણુ તણુની જે એકી સત્તિથી. અલસસી ખુંસો પણ, પચમર તો એને સંખાણે પ્રેમની ખુમારી અનુભવતી શર કરી દે.

સી. કોમ. અને હું તેા ગ્રંથમુખ જ નબી જતા. અચેરિકનો હુંમરણ પ્રદેશ અને એમાં એક હુંમરની ખીજમાંથી કાઢતું 'ઈન્ડિયન લવ-હોલ'નું પ્રથમત ગીત જ્યારે મપાઈ ત્યારે રીખવા જેવું તેા એ પ્રસંગે પ્રકાસથાના પચસતી તે હાઈ. આપણે ત્યાં એવાં સાધનો નથી એમ કહી, એવું કરી રાંએ એવા કારીખરો એવી એમ પણ નથી, પણ એટલા કેમકેએ આપણા રોખ જ નથી. અમરગાઈની ટેના-કોલા આપણે એવા મુસાયમ પ્રકાસ-ખતરા ક્યારે કરી રાજીશું?

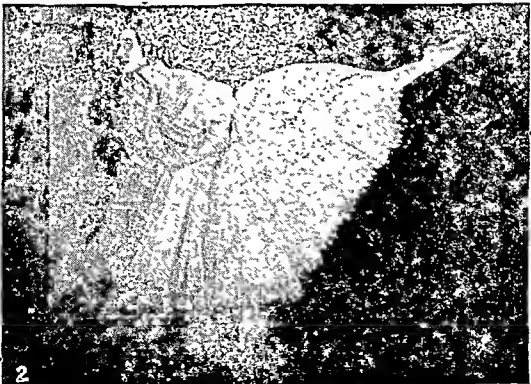
આ બધામાં એક નાનકડી બીજનેખા મારાથી ગઈ તે પણ નેંધી લઈએ. ૧૯૨૨માં પાચલેખા કોરિયા ખડ ધૂમીને પાછી દૂરમાં આવી, ને વળી કંઈ એવે નાનન મોરેરાન સુધિ સરજ ગઇ. હવે વળી રાંકીધળી સમજ પણ આવી હતી, એટલે એનો એક પણ કમ પડ્યા નહિ.

પણ રીકીથી અહીં એ ધૂધીસ આના પરીનાં ગોરપીક ચીત-રવા મયામાલુ કરવી એના રો અર્થ છે? વધેાં વીતવાં તેમ કે નહી

વાર્ષિકચને બદલે નવચોવન પ્રાપ્ત કરતી હતી । એના પ્રલાયક અંગ-
 ગિરદામાંથી સૌક્યમરી કલા નીતરતી રહે એવી એ આદિનીય
 કલા-નીપિષ્ઠા પારસગણિની એમ એ ને વરતુને રચશે તેને કંચન-
 મય બનાવતી ન રહે એમાં રી નવાઈ । અને તે દેશની ખરીકયા
 થયો, (પણ વળી ખરીકયાને દેશદેશાન્તર સાદી) એ જેવી શક્તિવાળી
 નર્તિકા દેશપરદેશની હલસરહદો કોણેથી કલાના એવા એકદેશીય
 દિગ્ધ રવર્ગીય વાતાવરણમાં લઈ જતી હતી કે આ મહેબોબની
 એકિક આધિ વ્યાધિ ને વપાધિથી તેટલા સમય માટે આપણે પર
 ન થઈ જઈએ આપને કદાચ આ શબ્દરમત યા શબ્દખીચરો લાગશે.
 ના, હું એ પ્રતિભાસંપન્ન કલાનારીની શક્તિઓનું વર્ણન કરી શકું
 એમ નથી. મેં તેા માત્ર બેચાર ફકરા ન લખ્યા છે. પણ એની
 જીવનકોશ અને નૃત્યકલા ઉપર તેા પુરપૂર કલાવિનયકોએ ખાસ
 પુરતકાનાં પુરતકા લખ્યા છે, તે જ્યોત્સને, એ નાથે ત્યારનું એ
 આસારીશિષ્ટીનું વર્ણન હું તે કઈવાણીમાં કરી શકવાને હતા ને ?

એને ખૂબ મેઈ, મિત્રમંદળ સાથે ફરીફરીને મેઈ. નમરકાર છે
 તને આના પાવસોવા ! પ્રભુામ છે. એની આને હજ એવી ન અસર
 છે, અને એમ અમૃતરસ ચાખ્યા પછી સો રસ મીઠા લાગે, એમ
 આને તેા મોઝા બાનનાં નાચક્ર એટલાં નમાત્રાં લાગે છે કે એણે
 રમજભૂમા હરીબલ કરેલા સુદર દરથોને ન ફરીફરી મનોરુદ્ધિમાં
 નિહાળી નિહાળી આનંદ મેળવ્યા હરીએ છીએ. ૧૯૨૬માં આપીને
 એ ગઈ અને પછી તેા, એક સાલ પછી, એક દિવસ મીરખામ રરતા
 પર રાત્રિનું હું જ્યા બહાર નીકળેા, એક આનાનું છાતું લીધું ને
 બહારના પાના પર ન એના જગમગશ્વર અદા કરતો ફેટામાઈ
 દેખતા પેઠેમા ફાળ પડી । એની પેટી ખલે આડોલી પાંખો વડે

એણે આ દુનિયાની વિદાય લઈ લીધી હતી !
 પણ આ તેા વચ્ચે આનાપરીની આકકયા આવી ગઈ. ને મુઝા
 કલાકારને નાનકડી અનર્લિ આપવાની છે એ ચમકેલી ચીજદેખા તે
 મુરાશિયોઈ. એકસેલશીબર થીએરમાં કઈક કયાપટ્ટી ફિલ્મ હતી.
 ૧૯૨૬ ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૭ની સંજ ન હતી. છાપામાં વાંચીને સોલો
 બાટલોપાળા, ચન્દ્રમાન્ત ત્રિવેદી અને હું, ત્રણ એ નવી અને નાની
 કુમારિકાને એવા કીપડી ગયા હતા. એ હતી તેા રશિયન બાલિકા,
 સત્તર-આઠાર વર્ષની ઊંચી ડિરોડી બાથેરિના, નામે મુરાશિયોઈ.
 મુરા એકલોઆદલી હતી; સાથે કોઈ ટાળી નહોતી; પણ ચાલુ ફિલ્મ-
 ની વચ્ચે ઇન્ડરવલમાં એત્રણ નુરોા કરી. પાવસોવા તે પાવસોવા
 ન. અહીં સરખામણી નથી કરતેા. પણ મુરાએ ને કલા દાખતી
 તે પણ એની ઉમરના પ્રમાણમાં, એના સંજોગો ભેતાં અદ્ભુત હતી.
 એણે થે રજાનકાન્સ ક્યો. બીજાં પણ એત્રણ નુરોા કીધાં. પ્રેક્ષકોમાં
 હતા આસરે નીસ ત્રીસ જણા, ખસ. પણ અને દેન થઈ ગયા હતા
 અને માટે 'શર્લોસ'માં કોઈએ આનાયાસ લેખ લખ્યો હતો. કોમાં
 એને બારોબારની અંજલિ આપી હતી, અને જગમગશ્વર થઈ શકે
 એની શક્તિશાળી તથા પ્રતિભાસંપન્ન એ ડિયુકડીને એવા લેખો નથી
 જતા એ માટે જોઈ પણ પ્રગટ ક્યો હતો. એવાદ અકચાડિયા પછી
 મુરા અલોપ થઈ ગઈ—અલોપ ન થઈ ગઈ. એત્રણ ચાલિના પછી
 ફક્ત યાજમે દેકમાં પણ સંચોટ. દિવસોરે એવી એની અવસાન-
 ગોમ લખી હતી । સિમાયોર કે એ બાનું અહીંથી ગઈ, અને ર્યાં
 ન કંઈ જેવી લાગ લાગતાં એ યુજી મઈ । ખરેખર, આવી કાચાએ
 પર હેર કેમ અમર કરી શકતાં હશે ! મેં ચન્દ્રમાન્ત ને સોલોને એ
 વાત કરી, રવારે એમની મળતીનીને પણ કંઈ પાર નહોતો. (વાલ્ક)

હૃદ્લાં થોડાં વર્ષો થયાં તબી શોધાએલી એક અજબ અને અન્ય સર્વથી અનોખી કાયાની કરામત શરીરની બધી ક્રિયાઓને એકરાગે ચલાવનાર અને જીવનની સમતુલા જાળવનાર અદ્ભુત રસો બરતી

અંતઃસ્રાવી ગ્રંથીઓ

કાયાની કરામતઃ દ્રવ્યોત્પાદકશક્તિ

સેખકુ
ડૉ. શિવમસાદ ત્રિવેદી

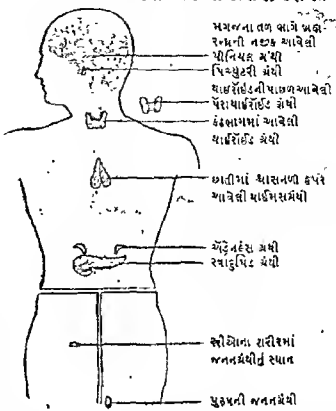
અ

આપણું શરીર એક ને અખંડ અંશ તથા, પણ તે વિવિધ અવયવોનું બનેલું છે. આ બધાંને એક સુત્રે પકડીને અખંડ અને એકિત બનાવનાર નાદીતંત્ર છે. ખીજ આની વ્યવસ્થા તે ફેરે ફેરે કરતા હોલીની છે. હોલી કેપો માટે પોષણદ્રવ્યો કપરાંત સ્વખંડિયાનાં નિયામક અને સંચાલક એવાં રાસાયણિક દ્રવ્યોને પણ શરીરમાં સંવેત ફેરવે છે. હોલીમાં ફરતાં આ દ્રવ્યો અત્યુક અત્યુક અવયવો માટે જ તબી કરેલાં હોય તે તે અવયવોમાં તે પહોંચ્યા બાદ જ થોતાની અસરો પેદા કરે છે; ખીજ કોઈ અવયવ કે કોષ-સમૂહોમાં નહિ વિષવિષ પ્રકારના માત્ર-સામાન વહી જતી માત્રામાં જે ને રેસેસોએ માત્ર ક્ષતારવાને હોય ત્યાં થોલી તે પાછી કરે છે, એના જેવી આ યદના છે.

આ રાસાયણિક દ્રવ્યો છે અંતઃસ્રાવી ગ્રંથીઓના રસો. તે હોર્મોન્સ (Hormones) ના નામે જૂળ લાગીતા છે. આ રસો જીવનક્રિયાની સમતુલા જાળવે છે. એમની અસર તબી જીવનક્રિયાઓ એક રાત્રે અને એક તાલે ચાલે છે. તબી કંઈનાં પ્રાણીઓમાં નાદીતંત્ર તથી હોઈ, પણ એમનામાં આ અંતઃસ્રાવી ગ્રંથીઓના રસો જ જીવનની બધી ક્રિયાઓનું નિયંત્રણ કરતા હોય છે.

અંતઃસ્રાવી ગ્રંથીઓના રસોની વધઘટ અવયવોની ક્રિયાઓને કાં તો મેંદ પારનાર કે વેગ આપનાર છે. આ હૃદયે એકરાગમાં જેવી વિચારગતિની વિશિષ્ટતા છે. એવી શરીર વિષે હોર્મોન્સની છે. હોર્મોન્સની અસર તબી માણસનું વ્યક્તિત્વ, ધાર (દેહનાં નૃત્ય, અવિ નૃત્ય) કે ફરતા ને અતિ ઊંચાઈ કે વામનજીવણ, તેનું વર્તન, ને આદ-કતરી રીતે તેનો રતનમય પણ નિર્માણ થાય છે. તબી માનસિક વિકાસ (જીદિ, ચાતુર્ય, વિવેકશક્તિ, ટકાવજી આદિ), હૃદયના કારના (મેગ-મતા, હૃદયના વજર) ને શરીરની ગુણવત્તા કે સિમ્લિતા પણ એમના કપર અવલંબે છે. દેહમાં, અંતઃસ્રાવી ગ્રંથીઓના વ્યક્તિના શારીરિક ને માનસિક સંવેદશીય વિકાસ અને શક્તિઓની પુરવઠા કે અવ-રોધક છે. એને સમૃદ્ધિ કે દેસાચિત બહુનાર છે.

અમાક આપણે મેંદ મયા કે અમમાર્ગની ગ્રંથીઓના સાવે નવિકા દ્વારા અવયવોમાં નંચ છે. પણ અંતઃસ્રાવી ગ્રંથીઓની જૂની એ છે કે એમના સાત્રીને વહી જવા નવિકાઓ તથી હોવી. (આથી

તો એમને નવિકાવિહીન ગ્રંથીઓ "ડક્ટલેસ એન્ડોક્રાઇન" કહેવામાં આવે છે) પણ તે રીધા હોલીમાં જ મળે છે અને ત્યાંથી રહેતા બધા ભાગોમાં વહેવાતા કરે છે. એમનું પ્રમાણ ખૂબ ઘોડું હોય છે. આથી એ ગ્રંથીઓનાં કદ પણ નાનકડાં જ હોય છે. કોઈક ગ્રંથીઓના સાવે તબી બીજ ગ્રંથીઓ કપર અસર હપાલી સાવે પેદા કરે છે, ને તબી બીજ જ ગ્રંથીઓ સવના માટે હોર્મોન્સ નીવડતા હોય છે. આજુબુધી શરીરની આઠ અંતઃસ્રાવી ગ્રંથીઓની કાગળોરી અને અસરો સારી રીતે સમજી શકાઈ છે. તેનાં નામ આ પ્રમાણે છે: (૧) પીનિયલ (૨) પિત્યુટરી (પોષકગ્રંથી) (૩) થાઈરોઈડ (કંઠગ્રંથી) (૪) પેરાથાઈરોઈડ (૫) થાઇમસ (૬) એડ્રેનલસ (આધિક્રમગ્રંથી) (૭) રવાડુપિંડ (૮) જનનગ્રંથી (સ્ત્રીઓમાં એંડગ્રંથી ને પુરુષોમાં ટેસ્ટીસ). આ કપરાંત યકૃત, મદળી, બેરેન, હૃદય અને મૂત્રપિંડોને પણ અંતઃસ્રાવી રસો હોવાનું માનવામાં આવે છે, પણ આ સંબંધી એકસ નજીકમાં હજી તબી અજાણું.

પીનિયલ ગ્રંથી

મગજના તળ કાગમાં, થામસાગમાં અને જઘાર-ધ્ર કહે છે તેના નિકટના પ્રદેશમાં, આ નાની ગાંડમય ગ્રંથી આવેલી છે. વિજ્ઞાનીઓ એને ઝીન નેત્રના અવશેષરૂપ માને છે. આનો જ્ઞાન શરીરની રુદ્ધિ સાથે સંબંધિતો માનવામાં આવે છે. ત્યારે આ ગ્રંથીમાં ગુંડ (tumour) થઈ આવે છે ત્યારે જાળકમાં માનસિક અને નતિનેય અજાણ અતિ પ્રોદત્વનાં લક્ષણો (કાદીમુછનો ભરાવે ને મુલેલિદ્રવ્યોના વિકાસ) જોવામાં આવે છે. આથી એમ અનુમાન કરવામાં આવે છે કે આનો જ્ઞાન નતિનેય વિકાસ માટે એક—એકસ સમાન છે.

પિત્યુટરી (પોષક) ગ્રંથી

બધી અંતઃસ્રાવી ગ્રંથીઓની શિરોમણિ આ ગ્રંથી માનવદેહને

પળી રીતે અસરકારક એવા ફસવાર નવતના સહાયે શ્રેષ્ઠ છે. વળી તે ઝેન્ટ્રલફસ, વાઇરોઇડ અને પ્રબળનશ્ચીમોની ક્રિયારીક્ષતા ઉપર સજ અને શક નિયમન. આ ઝેન્ટ્રલફસ) પશુ પરાણ છે. એનું રચાન મગજના તળામાં, પીનિયલ ગ્રંથીની નજીકમાં છે. વાહાણો જેવું ન એનું કદ છે. એની વચમાં ફાટા દોવાથી તેના બે પિંડ બને છે: અગ્રણી (એન્ડોસ્પીર) અને પાછણી (પેરોસ્પીર)

પેરોસ્પીર પર પિન્ડ્યુટરીના સાવાના એક રસાયણનું નામ પીન્ડ્યુટીન છે. તે કોરોડન્ટનું બે પીંગળાએક પ્રવાહમાં નજીકથી અને હલ્કી પ્રવાહમાં બળે છે. તેની અસરથી શોદીનું ફાળણ અને મૂતનું પ્રમાણ વધે છે. અગ્રણીની આડુંબસલદરી કે જે એરિકા અને મળ-દ્રવ્યોનું વદન કરે છે, તેને તે વેગ આપે છે. અમીબરવાના અંતમાં નવારે ગર્ભાસવાના મંદ સંકેતોને પરિણામે પ્રસવમાં વિઘ્ન થાય છે ત્યારે ઉપચાર તરીકે આ દ્રવ્યનું ઈન્જેક્શન આપવામાં આવે છે. નવારે આ પિંડ રોગિષ્ઠ બને છે ત્યારે ન્યુનિને બદુમૂતના સાથે અતિપ્રધાની ન્યાધિ લાગુ પડે છે, અમર તેા શરીરમાં ન્યુનનકિયાના ફાદ વધી જવાથી તે ગળી જમને થોડા માસમાં મૃત્યુ પામે છે.

એન્ડોસ્પીર પર પિન્ડ્યુટરીના સાવાના તેની પળી અદ્યુલ છે. તેમાં એક જલિ-સ્રાવ છે. તે બાળજાણી તે પુખ્ત કમર વતાં સુધીમાં દાઢકાં અને ગાંધિપેશીઓના વિકાસ ઉપર કાળ પરાણે છે. પુખ્ત કમર વતાં સુધીમાં જે આનો સ્રાવ વિશેષ પ્રમાણમાં વધે ન્યુન છે. એન્ડોસ્પીર શરીર લાગુ પડેલું એનું રાક્ષસી ફરજી બને છે. આના થોડા માત્રામાં વિજ્ઞાનના ફક્તરે નોંધાયેલા છે: આયર્ષ-ન્ટોના ચાડા આઠ ફૂટ કાંચે કોર્નલિયસ શિક્ષા અને ટાન્કની કાચાપવાળો વાઈરો. વળી એક ફેરનામાના રિશિયનનું પુરુષનું તેા નવ ફૂટ ત્રણ ઇંચનું હતું. એના હાથના પાયા ન ચોઈ-ચોઈ ઇંચના હતા!

પુખ્ત વય પછી આ ગ્રંથીના કોષો વધવાથી તે મોળાં મુંડ વધાથી નો સ્રાવ વધી પડે છે. આથી પશુ માનની પીં મળણું રાક્ષસન(એકો-ગેકી)ને પામે છે: ચલેરાના અને હાથવગનાં દાઢકાં વધવા માંડે છે, ઘડા જેવું માથું અને ભુલ દોષ એવી થોડાની વિરુદ્ધિ આવી પડે છે.

આ ગ્રંથીના સાવની વિશિષ્ટતા પ્રબળનશ્ચી ઉપરના સદનિવ-ગનની છે જે એનો સ્રાવ વધારે હોય તેા અદાશે નતિનેવ પ્રીરતા પ્રાપ્ત થાય છે. એના વિકાસના પરિણામે શુભાગિનેા અપૂરે વિકાસ, રમેશનમાં હોય, નતિનેવ શીતળતા (રિન્ડિડી) ને પુરોવામાં પુરુષવતની ભૂજા દરમયાન થાય છે. રતનમાર્ગી ફૂંડનો પ્રવાહ વળુ આ પિંડના સ્રાવની અસર નીચે ન જાય થાય છે.

આવાયવરવાના આ ગ્રંથી ઉપર કરવામાં આવે તે ન્યુનિને વાગન છ બને છે. દાઢકાં બંધાતાં નથી, ફાંવ ગીતના નથી ને ભતિનેવ વિકાસ વળુ અટકે છે. વળી જો આવાયવરવામાં આનો સ્રાવ કોઈ હોય તેા વળુ બાળકની કમર જેવળી જેમ પડેલો અને ચરબીથી લદાયેલી તથા છાતી ઉપર કમર રતન-પ્રદેસ હોય છે. પુખ્ત વય થવા છતાં વે વધારે બાંધવાયરના જેટલાં નાનાં રહે છે. રમેશન માંડું અને નજીક હોય છે.

અભિળી સીએના પેરાગમાં આ ગ્રંથીનો સ્રાવ આવે છે. જે પેશાબ સસલી કે હાઈડ્રોની કાનપટીમાં ઈન્જેક્શન દ્વારા રાખલ કરવાથી તેનામાં વળુ ગર્ભાધાન સમયના ફેરફાર પેદા થાય છે. આ કોસીડોના આધારે ગર્ભાધાનની નિશ્ચિતતા થઈ શકે છે. ગર્ભાધાનની શરૂઆતના સવા માસ જેટલા દંડા સમયમાં ગર્ભાધાનની કોઈપણ નિસાની વર્તાની ન હોય ત્યારે આના આધારે તે નહીં થઈ શકે છે.

ઇ. ૧૯૪૦માં ૨૫મી ન્યૂતના તાર-સમાચારમાં કલકત્તામાં એક બંધાળી જુવાનને છાપરા સુધી પહોંચેલો રાક્ષસી રાત્રી મળણસ દર (માર્ચ ૧૯૫૨)

દેખાવાના અને પોલીસે તેનાં પગલાંની છાપ ૨૨ ઇંચ લાંબી અને ૭ ઇંચ પડેલો ગાળી દેખાતા ખબર છપાયા હતા. એ આ પિન્ડ્યુટરી ગ્રંથીનો ન પ્રભાવ. ૧૯૬૪માં એકની માથુકરીમાં એ વધારી અભિનેત્રી નેપથ વળુ આપી હતી. વર્ષો પહેલાં એપ. ઇ. વેલ્સે ૧૬ ફૂટ ઝાંખ જ ઝોટક નામના પોતાના પુરવઠામાં એક વિજ્ઞાનીનું પાન આશિષેણું જેણે કોરો પદાર્થ સેધિયો કે તે આવાથી માથુસનું કાપાઈ જેટલું વધારી રાખે. વેલ્સની ની જે કલ્પના ન હતી પણ આજે તેા ઉલ્ટરોને એના ઇન્જેક્શનથી કાચર બનાવી દેવાયા છે અને માથુસ પર તે અખતરો કરવામાં આવે તેા ૧૨ ફૂટ જેટલે રાક્ષસ તે બની નય.

થોડા વખત પર એકે ડોહરીનો વિકાસ ત્રણ ન વર્ષે અટકી જવ ડોહરીએ પિન્ડ્યુટરી ગ્રંથીનાં ઇન્જેક્શનો આપી એનો પુનઃવિકાર ચાલુ થયો હતો. એ ન રીતે બે બાળકોને પિન્ડ્યુટરીના અતિ પ્રચારે રાક્ષસ બની જવાને સંભવ હતો ને તેમની એ ગ્રંથીઓ ઉપર એક્સ રેની પ્રક્રિયા અભ્યાષી નિષાચો હતો.

પ્રયોગો અને નિરીક્ષણ દ્વારા એક વધુ છે કે પિન્ડ્યુટરી-સા-ન્યુનિને ઉપર અસર કરનાર, નાકા વિપુલ હોય ત્યારે ન્યુનિ-અથાક ભરચક કામગીરે છબન છબનાર, સાદસી અને ધૈર્યવાન હોય છે; એમાં સ્રાવ વખતે આગસ, કાચરતા ને નિરતેજતા પ્રાપ્ત થાય છે આ ગ્રંથીનું રચાન વળુ નેંધિયાવ છે તે મગજના થેથેસસ નામના બામરમાં આવેલો છે. આ માત્ર આપણા ભાઈ, ગર્મિ, આથેયો અને ચિત્તક્રોધ વગેરે લાગણીઓ સાથે સંકળાયેલો છે. આ રચનામાં જ્ઞાન તંતુ-પ્રવાહ અને ગ્રંથીસ્રાવના રસાયણનું મિશ્રન થાય છે. આથી તેઓની વળુ એકબીજા ઉપર અસર કે પ્રભાવ પડે છે. ગાન અને શરીર વચ્ચેના ગાઢ સંબંધના યોગસાચના અવગણીઓને આ હકીકત બહુથી ઉપયોગી થઈ પડશે.

થાઈફોઇડ (કંઠ) ગ્રંથી

આપણા છબનની અતિની નિયામક, પતંત્રિયા જેવા આકારની આ ગ્રંથી સાસનળીના ઉપરના ભાગમાં આવેલી છે. તેના થે બે પિંડ છે. એના સાવનું નામ થાઈફોઇડીન છે, જેમાં ૧૦ દંડા જેટલું આયો-જન હોય છે. એક અધિગ જેટલા ન વળનની નાનાડી આ ગ્રંથી દરરોજ રૂઢે આપ (એક તોભાના ૧૧-૧ મામ થાય) જેટલા ન રસ રહે છે. આ સાવની રાસાયણિક અસરો ઉગર શારીરિક ને માન-સિક વિકાસનો તથા આખા શરીરના આરોગ્યનો મુખ્ય આધાર છે.

થાઈફોઇડીન શરીરમાંથી નવનકિયાનું નિયમન કરી છબન-કિયાની અંતિનું નિયમન કરે છે. જનનને લીધે શરીરમાં સંક્રાંત થેદા થાય છે. એના પ્રતાપે શરીરની બધી ક્રિયાઓ અને ન્યાયોરો ચાલે છે. બહોળી ધમજુના જેવું આ કાર્ય છે. ધમજુ ફૂંડાતાં અંતિ નેમ નેસથી પ્રસરે છે તેમ વાયરોફીસીનના વધુકા સાવથી શરીરના ન્યાયોરો અને પરિણામે નિર્મીની અતિ વળુ ઝડપી બને છે. વળી ચારંવાર જાહાની આપણી બર્મિઓ ઉપર વળુ આ ગ્રંથીનો અંકુશ છે. માનસિક આધારો વળુ એના દ્વારા ન સહા નય છે. અને રવસાર યડનારી ગ્રંથી લેખવામાં આવી છે. આ ઉપરાંત દાઢકાં ને ફાંવનો વિકાસ તથા ચામડીના પેાતનું વળુ તે નિયમન કરે છે.

કંઠગ્રંથી વખરનાં કે તેમાં વિરુદ્ધિવાળાં બાળકોનો શરીર અને મન-નો વિકાસ આસ્વારવધામાં ન અટકે છે. શંકે કોઈકા પુષ્ક બોડા આપવામાં આવે તેા વળુ તે ઠીંગણ અને નદ રહે છે. આવું બાળક નહીં ચામડીનાળું, બંડું, ચેં બરી દેલી લાળ જળીમાં બહાર લખાડી નહીં છખાઈ, એવાન અને મુંડ હોય છે. તે પુષ્કાતા (જેને ચાલતાં

અંથી રસોની બિલુપ અથવા અવિશયતાથી સરીમાં આપની વિદ્વિતાનું દર્શન-
દર્શનું : ડાબી બાજુ—આપણા સરીની મહત્ત્વની અંધિયા પેટીની એક
અને આપણા છવનની અતિની વિશામક યાદરોઈ અંધી (કંઠ અંધી)નું કામ
સરીમાં જતા ખોરાકમાંનું આયોડીન એક્ટું કરી યોગ્યરૂપે પહોંચાડવાનું છે.
એ આયોડીન એક્ટું હોય અને તેના સ્ત્રાવમાં બિલુપ આવે તો તે અંધી આવી
આતિ મોટી થઈ જાયને અર્થુ અતિસય તરફ થઈ જાય છે. તેને યોદર કહે છે.
જમણી બાજુ—પિચુટરી અંધીના આગસા (એન્ડીરિયર) પિંગ્વિનો રસ
દેહની શક્તિ કરનારો છે એ રસની બિલુપ હોય તો માણસ વાગનજ રહે છે તે
સ્ત્રાવ વધુ પડતો થઈ જાય તો તેનું કંઠ રાક્ષસી બની જાય છે. આવા દાખલા

ધણા તેવા મળે છે. જમણી બાજુના ચિત્રમાં દુનિયાની અલ્પચી તરિકે દર્શાવેલા ડીગુજ આઈડન
અને લંબુસ ગીનો : (જુ ૧૧ કૃષ્ણી ઘાટા પર પોતાનું નામ લખી શકતો તે) ચોનાં દર્શાવેલા છે.
(પણ) રી ખર્તું નથી. એટલે પછી જેનું આ બાળક રી કે ગળામાંથી
અંવાજ કાઢી પોતાની ઇચ્છાઓ વ્યક્ત કરે છે. આ દર્શાને 'કેરીની-
અંગ' કહેવામાં આવે છે.

આઈસ, કોર્કસસ, એન્ડ્રીઝ અને હિમાલયના પર્વતીય પ્રદેશ-
વાસીઓના આદતમાં આયોડીન તત્ત્વ એક્ટું હોવાથી લોકોમાં તેને
સંસ્કર કરવાના આશયથી આ અંધી કૂટે છે. પછી તે આ દિવામાં ઉપરે
યાદી જવાથી થયેલ કાર્ય કરી શકતી નથી અને કૂલેલી જ રહે છે.
આ દર્શાને 'યોદર' (અજમુંડ) કહેવામાં આવે છે.

ગળાંડવાળી અંધીમાંથી યાદરોઈસીનનો સ્ત્રાવ એક્ટું થાય છે.
આના પરિણામે ઘોસાંચાલતાં શીંગેલા અને ઈન્દ્રિયોની સુંસમતા-
વાળા તંદુરસ્ત બાળકમાં પછી ધીમેધીમે કેરીની જમની દશા આવી પડે
છે. કેરીની સારીરિક અને માનસિક શક્તિ અને વિકાસ અટકી પડે છે.
પરિણામે તે બરફ, બંદુલુહિ અને અલ્પવિકસિત શુક્રાંગોવાળું બને છે.

મોટી હમરે પછી કંઠઅંધીના સ્ત્રાવમાં બિલુપ આવે છે. આમ
ધવાથી અશક્તિનાં સરીર અને હુદિયાં અલ્પચનીય ફેરફાર થાય છે.
દડધથી નીચે અને ગરદન ઉપર ચરબીના ધર નમવા લાગી સરીર
નર્તુ ધવા માંડે છે. આ અલ્પચમાં પછી વિચિત્રતા તો હોય છે જ.
દાખલાં કાઠી સુધીનો બાગ બંદો બને છે તે બાજીનો અસર જેવા
રહે છે ! આવી રીતે અંગેના કપડા બાગમાં ચરબી જમવાથી સરી-
રનો ધાર કેરી જેવા બને છે : ચાત્રાતી, ચપળતા અને બળ ક્ષીણ થઈ
શિથિલતા, હુદિમંદતા અને અશક્તિ સાથે એકીપણે આવે છે.
સાચેસાચે રાઈફર્મમાં હોય, વંચાત્વ કે તનુસંહત પછી હોય જ.
ખોરાકમાં ફેરફાર કે એકુસ આપણા છતાં જે અલ્પચ તેવું જ જાય છે.
આ દર્શાના લોચ બનેલાનું મોં બાવલિલી, કૂલેલું અને લાંબાસરી હોય
છે. તેની ચાત્રી સૂખ અને રૂઝ બને છે. બાગ લખા અને ખરી પડતા
હોય છે. તે સદા ઈંડી લાગવાની ફરિયાદ કરતા રહે છે. જલદી લકઝીથી
ભરી કદેલી હોય એવી અંધીની આ રૂપાંતરણરચાને 'મિલ્કોસીસા'
નામે ઓળખવામાં આવે છે. કંઠઅંધીની વિદ્વિતાને લીધે બીજી અંધીઓ-
માં પછી પાછળ પડે છે અને આ વૃદ્ધસામાં ઓર વધારી થાય છે.

આ રોગનું કારણ શોધતાં શોધતાં જ વિજ્ઞાનીઓએ એક કંઠઅંધી
(અને એ રીતે અંતઃસ્ત્રાવી અંધીઓને એકમતા સારવ)નું રહસ્ય સૌથી
પ્રથમ જાણવા મળ્યું હતું. આ રોગીઓને રોજ એક મેનથી પછી થોડું
ધારે રોઈડ દવા રૂપે આપવાથી અદ્યુત અને આશ્ચર્યજનક પરિણામ
આણી શકાય છે. બદ્યુતરત, મોઝા વાર્ગવાળી, એટી અને નવી અશક્તિ
વાળી, રિશિયમણીને થયેલ બને છે કે કેરીનોને પછી આ દવા આપવા-
થી તે ચોલાતાં. જરા સમાનદાર અને સમાનને આપવાથી અંધા બને છે.
અને એ આ અંધીનો સ્ત્રાવ વધુ હોય તો : તે પછી સરીરની સખ-
મુઝા ખોટકાય છે બાળક કે મોટાને ખાંડશરણેલા વળે છે. વારંવાર

આવ તો પછી સરીર લેવાવા
જ માંડે છે. યાદરોઈસીન
લોકોમાં વધુ ફરતું હોવાથી
ખોરાકનું અલ્પી જમવન થાય
છે. બકીની ધમણ એસથી
કંઈવાં બકીનો અગ્નિ નેસથી પ્રવળે એવી આ ધટના છે.

યાદરોઈસીનના વિપુલ સ્ત્રાવવાળી અશક્તિ અતિ વાચાણુ, ધરીમાં
આનંદિત તો ધમીમા નિરુસાડી બની વારંવાર મનની આમાં અને
ઉરકોઈ જવાની રચનાવની વિચિત્રતામાં પટકાષ, અનિદ્રાનો લોખ
બની ભારે ત્રાસદાયક થઈ પડે છે. તેના સરીરનું કમામાન વધારે
અને પરસેવાથી મદમતું રહે છે. કદીક મનની વિભવવરમા આપણ
વધી તે છવલેણ ખાંડપણમાં પછી પરિણમે છે.

સુખભેનું સરીર, આગળપડતા મોઝા મયલીત ડોળા અને અંધીના
રોગને લીધે કાચવદાર મળી : કંઠઅંધીના વધારે સમયે અશક્તિને જે
રોગાવરમા આવી પડે છે (એકેકેઓપી)એમસ ગોઈદર)તેનું કદીના શુભાવ
યેનું આ ચિત્ર છે. આપરેયન કોસા અંધીને. આ વાજ કાઢી નાખ-
વામાં આવે (જે આપી અંધી કાઢી નાખે તે વખતે પાણી મિક્સોડી-
માની અવરમા આવી પડવાનો ભય છે) તો દરરી રોગમુક્ત બને છે.

યાદરોઈસીનના સ્ત્રાવની વિપુલતા બહુધા શ્રીઓમાં રજેશન,
અર્ગાવરમા અને દુધધાન (સિકેરોઈ) દર્શનિયાન રહે છે. આ સમયે
કંઠઅંધી સુખ આવી મોટી થાય છે આ અને અંદ્રાંધી (ઘોરનીર) ન
વચ્ચે સહનિયમન પ્રવર્તે છે, તે એટલે સુધી કે કંઠઅંધીને 'વીજ
અંદ્રાંધી' પછી કહેવામાં આવે છે.

અતવારની સંસ્કૃતિના એક અંગરૂપ કકુરાર, આવેશ ગિતા વગેરે
માનસિક અભ્યર્થનું છવનના પરિણામે કંઠઅંધીની વિશાલશક્તિ
થાય છે અને યોઈદરની રોગાવરમા આવી પડે છે. વહેલા બેડી મોટી
રાત સુધી અચિરત અને અચિચાંત આવેશમયી ભરચક કાગમાં
ઝુંબાએલા રહેતા રાક્ષસાણી અને પ્રતાપી પુરુષો. આપણી પ્રત્યાસ
(અને અદેગાધ પછી)ના પાત્ર હોય છે. એમની આ શક્તિને પ્રતાપના
કારણરૂપ સામાન્ય કરતાં સહજ વધારે યાદરોઈસીનનો સ્ત્રાવ છે.

કકુરાર અને કોપ વગર કંઠઅંધીમાંથી આયોડીનનો સ્ત્રાવ
વધે છે. આ વધારે જ દરક કુધી લોકોમાં ફરતા રહે છે. રોધા-
વેશમાં માણસ ખોડવા કરે અને બેસતાં બેસતાં વધુ આવેશમાં આવી
જાય એ અર્થુ લોકોમાં ફરતા વધુ આયોડીનને આસરી છે. આ-
વેશ કકુરારની કરનાર તત્ત્વ છે. કકુરારની અને જુદસાચમાં રવ-
જાવવાળાને મોઈ આપણને સહજ ખ્યાલ આવે કે કેની કંઠઅંધી
કેટલું આયોડીન સખતી કરી.
(અલ્પસંધાન પુસ્તકનો)

ક્યા. છે કે મહર્ષિ વસિષ્ઠની ગાય નન્દિની ચરતોયત્રતા એક દિવસ એક શ્વેત્ર (કાતર)માં ગમી પડી. કામધેનુએ પોતાનાં દુધથી આખો ખાડો ભરી દીધો. અને તરીને બહાર નીકળી ગઈ બીજે રિતરો સ્થિતિએ આ કાતરને પૂરી રંગાદિમાલ્ય પર્વતને તિનતિ કરી, એટલે નવાધિરાજ પોતાના પુત્ર નન્દિવર્ધનને અર્જુન નામના પીઠ પર બેસાડીને મોકલી આપ્યા અને કાતરને કાચખને માટે પૂરી દીધું. આમ અર્જુનગિરિની રચના થઈ.

પરંતુ કામધેનુના પદથી ઇશ્વાર અરાર્થે અગ્નિએ એ ખાડો પુરાઈ નતાં છલકાઈ બેઠી દુધની પાંચાએ ક્યાં જઈને સમાઈ કે ક્યાં અને વહી એ કમ્પોત અપરવત હોવાથી પુરાણકારે અપૂરી રાખી છે. આપણે એ અપૂરી કલ્પનાને પૂરી કરી આપનારુ રૂપ કો મંદરનું કેન્દ્ર છે. કહી શકાય કે દુધની એ પાંચાએ ઝીઝીઝીતે બનાસ પચરિત્રની બની ગઈ. નર્મદા, તાપી, મહી કે સાબરમતીને મુકાબલે બનાસ નાની નરી છે, તેાપણુ ગુજરાતની એ એક દુધની કામધેનુ છે. બનાસના નદીતળની ફળદ્રુપતા કદાચ અકિરીય છે. અરબી ગુજરાતને બનાસ પૂરા પાડવા ઉપરાંત સાકાભાઈની ઉપરિત્ત પલ્લુ કો મંદરનું કેન્દ્ર છે. હિમગિરિથી થે પ્રાચીન પવંતમાળનાં ખનિજદ્રવ્યોને બેંચી લાવતી આ નદીના કાંપવિરવામાં દમયેદશકા ધાન્ય તિપ્ત છે; અને આનન્દિન સુધી ગુજરાતને ઉત્તમ દુધ પલ્લુ આ પચરિત્રની જ પીવડાવે છે. જેના ભેટા પ્રશ્નિ હિંદમાં ક્યાંયે નથી એવી સુપ્રસિદ્ધ કાંઠેજી આજ બનાસકાંઠાના કાંઠેજ તાલુકાની પેઠાસ છે.

બનાસનું નદીતળ બનાસના અરચક વાવેતર માટે સુપ્રસિદ્ધ છે. સીંહોદરીથી શરૂ કરીને નદીના મૂળ તરફ ઈશાનપેંચે આજળ દીસા બેળખીને છેક રાત્રીવાડા સુધી બનાસનું પુષ્કળ વાવેતર છે. કોઈઈ, દેશિયાયદી, કળવરી, બ્રહ્મમંદી, કાળવિરજ, રહેડે પુર, લુણપુર, જનાળા, વહેરા, વાસણા વગણ હંથાદિ આપીનાં નદી-તળની ઉપરવાસ ન્હાના દીસા સુધી બનાસ કે સાકાભાઈનાં વાવેતર વિનાનું કોઈક ભાકું થે અગલું મુરદેવ. ન્હાના દીસા અને નવા દીસા વચ્ચે તે આ પ્રવૃત્તિની નજીક ધ્યા મચી પડે છે. છેક રાણપુરવાસ (જેના ઊગમથી, સ્વયં એ આશગલે બેસી વા. રણ વાસ છે) સુધી પલ્લુ આ ન રિપતિ છે. ઉડત અને રાણપુરવાસની નજીક જ્યાં બનાસ સાથે સુકલી નદીનો સંગમ થાય છે ત્યાંથી ઉપરવાસ આ પ્રવૃત્તિના કાંઠા પડી ન્ય છે. બનાસના પોતાના તળમાં રાકરિયા, નંદિયા અને રાંતીવાડા ગામે. સુધી આ વાવેતર વિસ્તરે છે. સુકલીના તળમાં બીજા સાકાભાઈ પલ્લુ સાથેસાથ વચાય છે. રાંતીવાડાથી ડેરી સુધી બનાસનું વાવેતર પાંચું બને છે અને એનું રવાન દેખેલા જેના સિવાજી પાક અને ટેડી, કાંકી, વરખસ કે સકરટેડી જેવા ઉનાળુ પાક લે છે. બનાસનાં વાવેતર માટે ઝીણી ફેનીના પટ અને સમયલ સમધારણ પાણીને પ્રવાહ જોઈએ. જ્યાંયે વેળુમય પટ બીજા સાકાભાઈને થકું મને. ડેરીથી ઉપરવાસ અમીરગદ સુધી વળી બનાસનું વાવેતર વધતુ ન્ય છે. પ્રાચીન ચંદ્રાવની નજીક માનવથી ઉપરવાસ છેક થકું ફર સુધી સાકાભાઈવચાય છે. આ સાકાભાઈ વાવનારા કીર લોકો માથાની નતના છે અને પેસેટકે ચંદ્રેરે સુખી હોવા તેમ જણાય છે.

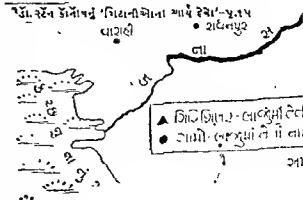
બનાસમાં બનાસનું વાવેતર કેટલા મેંસા પ્રમાણમાં થાય છે એનાં ચોટાક જ્યાસ દીસાની આસપાસનાં વાવેતરથી આવે છે. હાલ ત્યાં સઘકારી મંડળી દોસ સઘકારી પારણે બેતી થાય છે; જોકે માલનું વેચાણ વેપારીઓ અશ્વિતગતરીતે કરે છે. ખાતર અને મલ્લી

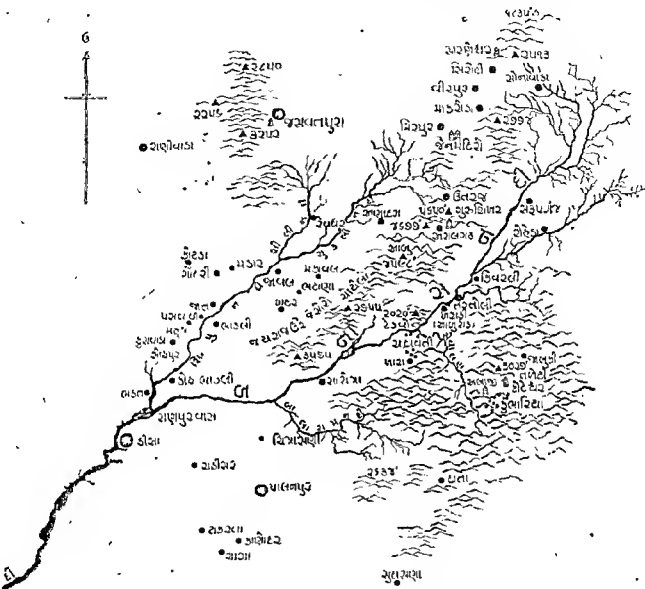
પાછળ આસરે ત્રીસ લાખ રૂપિયા જેટલી મોટી રકમ ખર્ચા છે બનાસનું બીજા મેંસા હંદીતનું અને થલ્લુઅરે સીંગલાનું વપરાય છે. દીસાથી રોજ સરેરાશ વીસ જેટલાં વંચેના લગભગ અડી માસ સુધી (ઓપ્રિલ, મે અને જૂનના બીજા અડધાંયા સુધી) ચરે છે. આમ વેંચન દીસા ફસ દનનાદિસાએ આસરે ૧૫,૦૦૦ દન બનાસ તેા આમ- માત્રના ગામે ગુજરાતને એકલું દીસા ન આપે છે. એ સિવાય અ.વ રજોએથી બનાસ રવાના થાય તે તેા વધુમાં. વળી કામામને અને ક્ષેત્ર પર થકું થકું માલ ન્ય છે. દીસાના વેપારીઓ વધુ બાવ ખાના માટે ઉનાળા સુધી બનાસ સંચરી રાખે છે.

બનાસકાંઠામાં ઘઉં, ઈસબગુલ અને સરસવનો પુષ્કળ પાક થાય છે. સેકામોથી જ્યા થતા કાંપને કારણે કાંઠેજ તાલુકામાં જમીન કાળા અને ચીકણી છે; વળી દેવાનાં પાણી પલ્લુ ફસ હાથે છે. જમીનના પોષાકપણને કીધે નદીનું પાણી થલ્લુઅરે જમીનમાં સમાઈ ન્ય છે અને રણ સુધી પહોંચતાં પહોંચતાં તે પ્રવાહ હુપપ્રાય થઈ ન્ય છે. પ્રથમ અહીં કપાસ પલ્લુ પુષ્કળ પતેા, હાલ ધટ અને ઇસબગુલનું વાવેતર મુખ્ય છે. આ પાકની તિમાસનું મુખ્ય મથક હાંતીન છે. હાંતીનથી ચીરંડા અને સરસવ પલ્લુ મેાડા પ્રમાણમાં ચરે છે. કાંઠેજ તાલુકા એક પ્રકારે ઉત્તર ગુજરાતનાં જાતબંધાર (drainage) છે.

પવંત અને રણની પરિસ્થિતિ રચતા રેતાળ મેંદાનના હંદીવની સેર સરખી આ સરિતાએ ગુજરાતને ધાન્યના દમયેદમલા આપ્યા છે એટલી જ એની વિશેષતા નથી. સંપત્તિદારી તરીકે આ રેવુલ કાંઈ તેા પોતાની અનન્ય છે એ સેકામોથી અવિરતપણે બનાવે જ ન્ય છે. પલ્લુ પલ્લુશાની પોતીથી સંપત્તિ તેા છે એની અતિસમૃદ્ધ ઇતિહાસપરંપરા, અને કાંઈક અપૂર્વ રહેલા તેાપણુ અંધકારમાં ઘસેતેજના સૂચક શોકતારક સમા કોનો પ્રાગૈતિહાસિક આશ્વાતિશ કેસા. આવેને અનાઈ સંસ્કૃતિઓનો સમન્વય કદાચ આ વલ્લુશામે નન્દેરનનર નિહાળ્યા હોય, કારણ કે મહર્ષિ વસિષ્ઠ જેવા વેદિક સંપ્રદાયના મહાન પ્રવૃત્તેક ન્યાયાઈ પ્રચરનું આશમરવાન બનેલો અર્જુનગિરિ રાંજર અને બીજા રજુઓના અડો હતો.

એ દર્શકત પલ્લુ પ્રાગૈતિહાસિક કાળના એક અંગેડાડાંયે મળી આવે છે. વળી મેાડે-જે ડેરોને હારપાના અવશેષોના આધારે આપણે જે સિધુ નદીની સંસ્કૃતિને નામે બોળ્યા બોમે બીએસેનો પ્રચરપ્રદેશ જે સુમારું સુધી ફેલાયેલો માનવ રાખીએ તેા સમગ્ર બનાસકાંઠા આ સંસ્કૃતિના પ્રચાર સમયમાં ફરો અંતરાય નથી. હજી સવાસો વર્ષ પહેલાં ન સિધુની એક સાખા કચ્છનાં લખપત ખંડર સુધી

ઉત્તર ગુજરાતની અન્નપૂર્ણા પયસ્વિની પર્ણાશા (બનાસ નદી)

લેખક

મૌ. રામપ્રસાદ શુક્લ એમ.એ.

લેખકની હતી, જે ઇ. સ. ૧૯૧૬ના કાળના
ભીષણ બુર્કપ સમયે લખેલ થઈ હતી પણ
કાચિત્ સિંધુ નદીમાં પોરાપુર આવે છે
ત્યારે સિંધુના આ તટના વહનમાર્ગો પણ
પહેલાં હતાં છે. આ લખાવટ ને સોમનાથ
(પ્રભાસ પારણ)થી રાજ્ય વાવ, ધરાદ
તથા સિત્રગાલ થઈને કચ્છે કાશ્મીર સુધી
પહોંચતો એક મહત્વનો સેકાન્તો જુરહી
સાગરમાં હતો. જે પાશ્વરી અને કાચીકાંડો
આ રહ્યુંને કિનારે કિનારે લેખકોને પૃથ્વીમાં
થી પરીચ્છે પ્રગટતી હોય એવાં નાનકાં
અનિલ નગરો, ફૂલવેલને કિનારે લપસેલા
ખુદ્ધોની માંક, આ રહ્યુંમાર્ગે વિકસતાં.

• પર્ણાશો(પર્ણાશા-પર્ણાશા)કપરથી અપરેસ થઈને બનાસ નામ લેતરી આવેલું
કે બનાસનાં પર્ણાશા કપરનાં પર્ણાશા. વર્ણાશા અને વર્ણાશા આવાં

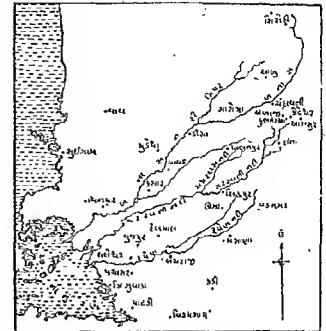

સમગ્ર હુત્તર યર્ધ હોય એમાં નવાઈ પડે શી છે? વેદિક સંસ્કૃતિની નળી જેની સરસ્વતી નદી પણ આ સામે દેખાતા રણને કાંઠે વિનમ્ર વણ થઈ-જલ્દે કે કાગડુલા પોતે જ વણી થઈ. તે પછી સિંધુ કુલિના અચુરે કે વેદિક સંસ્કૃતિના મહર્ષિઓની પરંપરા આજે હજી શોધવાનું જ અરથાને છે. માત્ર પુરાણોમાં જળવાઈ રહેલી પરંપરાના જોરે કલ્પનાના બુદ્ધા વિદ્યાકારમાં કલ્પાને જવાના. પરંતુ આ તો લાગે છે કે હસ્તિનાપુર અને દારકા વચ્ચે અવરજવર કરતા હતાએ આ ભૂગર્ભમાં પગમાં પાક્યાં હોય. હસ્તિનાપુરથી સુરાષ્ટ્ર સુધીએ અર્જુન જો રણને ચકાને ન ગયા હોય તો એના રથના ચક્ષો પણ કદાચ આ પહોંચાણમાં પાણી પીને સંતૃપ્ત થયા હશે.

ભારતવર્ષના વાયવ્ય કોણમાંથી ધરતી આવતી અનેક આકાશક તિઓએ ઈતિહાસના કલ્પકાળે આ મેદાનોને ખૂંદીને ગુજ-તમાં પોતાના ડેરા નાખ્યા છે. રાષ્ટ્રપીત, શીતકલ્પ, નાભ, શાલ્વ, ક, પ્રાચિન, કૃષ્ણ, કુશાન, અલીર, ક્ષુદ્ર, યોધેય, ગેત્રક, ગુહિલ, જૈન, ચાણક્ય, ચોલક, પ્રતિહાર, પરમાર, વાલ્મીકિ, કલ્પકાલ, કુશ, ચત્ર, કુરુક્ષેત્ર, અર્ધમાન, મુકશ ઉત્પાદિ અનેક જાતિઓએ કાંઠા સુધી પહોંચીને રણને સાંધતા આ સપાટ મેદાનને એક જાતના પથરાયેલી નાખ્યું છે; પરંતુ પથરાયેલ સંસ્કૃતિના પરિચય પરંપરાતા બ્રહ્મજ્ઞાનીઓની અને પૃથ્વી પર પ્રથમ પ્રગટતી સંહાર-નિર્માણની કોમ્પ્લેક્સની અવરજવર આ માર્ગે થઈ છે. આ માર્ગની ટકોરો ભરિયા આજે ભતિઓમાં ભગી મળે છે. રીપેરેટિ હતિહાસ પણ રચાયો. આ વર્ણનાના રેણુકિતાર, રસિક અપિના યજ્ઞમાંથી અદેશી થી પ્રકાશની પાતિને સંધ્ય જો રાહત ભતિઓમાં છુટી-કરણ સાથે હોય તે એ ઈતિહાસ અંગીની ભાત પાડે એવો છે. અનિવૃત્ત તરીકે લેખાતા પરમાર, પ્રતિહાર, ચોલક ને વાલ્મીકિના નાખ્યાંએ જો મહાકાશની રખામાં છે એટલું જ નહિ પણ શીયેની આકલ્પ અપધિએ કાળી છે; હસતે મેંએ જન આપ્યા છે કે જોહર ક્યાં છે એટલું જ નહિ પણ હાલેકે વર્ષથી થે વધુ સમય સુધી આસોશિસે આપણી સંસ્કૃતિનું એમણે રજાણું મૂકે છે. 'નહું સોહી' શબ્દને સાચું કરી બતાવ્યો આ નૂતન આર્થિકે હિંદુ ધર્મની દશાવરને નવરીશિતની હાલેતાઈનું એ જાગરવ કલાકરણ છે.

મીઠા-ટ આપણી સહેજગાઈ જનાર સહુકાશ 'સનસેટ' મેઈન્ટ અને અચલકદની મુકાશત અવરજ લેવાના, સનસેટ જે ઠંડ પડેથી પશિયાળામિત્રે નજર કરનારના નસીબમાં કાલેશજી નૂતનતા ખાસ કરી સુંદરતા એવાનું સહજ પ્રાપ્ત થાય છે. ગર્વનતી આ જાણ કે વસિષ્ઠ જેવા બ્રહ્મર્ષિ અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા રાજર્ષિઓએ અહીં પુનિત પગલાં પાડેલાં. શિવસંહાર કરવાને હલુત્ત યજ્ઞેલ ત્રિપુરાસુર સરખો હમ્મીર મહમુદ અઝની લખી ને મુકલી નદીની ખાણે. વચ્ચી બનાસની ખીણમાં થઈ સરસ્વતીતરે અણુહિતપુર પાછા પહેર્યા હશે. સોમનાથના વિષ્ણુ દર્શને દિહીઈ વધુ પાછાં કરતાં 'અપર ચિંકર' અક્ષાહદીન ખિત્તજનાં હસરે. પણ આ નદીની ખીણમાં થઈને કાશીર તરફ ગયાં હશે. અન્દાવની નવરીને ઉલ્લેખ વિનાય કદાચ આ અનુભવે જ ક્યાં હોય. જોકે અન્દાવાવનાં મુરિચમ રવાન પથોનાં અણુતર માટે પાછળ કપરાંત આ અન્દાવનીનાં અંતરેને ખાલી કરનાર મુરિચમ પારાશકે તે આપણે ગુજરાતી મુલતાન મહમદ લેખે. (કાપિસેરિયેટો ગુજરાતનો ઇતિહાસ પ. ૧૧૨).

ઈતિહાસવિદેશમાં આ વિષે બે માત છે. શી ચિંતાગણિ વેદ કે મહા-મહોપાધ્યાય મીરીકાર એકાદીવાદિ તદ્દવિદો રાજપૂતોને કાવિય-કોશપત્ર માને છે. પરંતુ અણુમતિનાં જો કાશીર તરવડી કરે છે.

કપર ગુજરાતના પ્રદેશમાં બનાસ તથા તેની મેકાશી નદીઓનાં સંપર્ક અને રવાન દર્શાવતો નકશો

કાશીની વેલી પાર ન્યાં નજર સારો જ નાસી જતો સૂર્ય આકાશમાં અજર યંત્રી નવ છે અને સાંખના પત્રકારાનાત્રાં અદેશ થાય છે બની નીચે જ સહેદ રેતીને વિખેલી પાર પધરાએ રેખાય છે. આ પટમાં વાંકેચુકાં બદેતો જલલો તે મુકલી નદી. આપણનાં સૂર્યાનાં અટકાઈ જતાં તેજમાં કાઈ અજમર આકાશમાં અજર ઊંચે જતો હોય અને પાછળ રહેતું એનું લાંબું પૂછડું પૃથ્વી પર આગાથી તેમ ધસાડતું હોય એવો આ શુલ્ક સરિતા મુકલીને દેખાવ રહેશે હલંચમ છે! મુકલી બનાસની સીધી મેકાશી રાખા છે અને પાઠન આણુની વાયવ્ય તથા નેજાવકેશાનાં-અનાદરા, રેખર ને મોકારની પ આ મુકલી રાખે હોવાને કદાચ બહુ અમી મણે લાગે છે. એટલે કિયાથી વધારે નદીઓને એમણે આ નામ આપ્યું છે. બરાલીથી પૂર્વે ગિરમાં આણુ તેહરીકના કાપર પ્રદેશમાં બદેતો લોકલમે ચહેડો બચીસે! વહેવો તરતોશી પાસે બનાસ સાથે સંગમ પામે છે એને પણ લોહા મુકલીને નામે સંભોધે છે. પ્રાચીન અન્દાવની નાખના માવલ થાય પાસે ન્યાં બનાસ અને સેપાલણુ નદીઓના સંગમ થાય છે ત્યાંથી બેચળ ખેતરવા કપરાસ બનાસને મળતી એક બની નદીને પણ મુકલી કે મુખાડય નામથી એળખાતાં આવે છે. આટલું અધુરે હોય તેમ આણુથી ધણે દૂર સારણે થર મહાદેવના હંમરની હત્તર કિશાનાં પછી શ્રીજનાર લખીની સાખા નદીને તેમજ અલોરની વેલી પારની લખીની ખીણ એક સાખા નદીને પણ લોહા મુકલી કે મુકલી તરીકે એળખે છે. 'સંજે આપ હન્દિયા'ના નકશામાં આ રીતને લેખાએ દર્શાવે છે: Sukli, Suker અને Sukri. પરંતુ લોકલખનાં કન્થારણે કલ્પકાલ એક જ શબ્દ ગણાય એટલાં સમાધાન છે. આ ન રીતે સિંધુ નામ કારણે જનારી નદીઓ પણ ચાર છે: (૧) સિંધપ્રાંતની સિંધુ નદી; (૨) ચંપલની એક સાખા કાલી સિંધુ; (૩) સિરેખની કપર અને પશ્ચિમે કન્થ સમગ્રમાં પર આવેલ કાટીનીથી નીકળતી સિંધુ; (૪) દેવાસ પાસેથી નીકળતી સિંધુ.

પેડી પારના હુંમેરાનો પાણી એંજા લાવી, સીધી નામની એકનાની નદી સાથે હંગમ પાણી, આગળ ભતાં સીધું નામ ધારણ કરે છે. ળીસાથી ઉપરવાસ બહત પાસે એ બનાસના ચરણે પેલાની સમૃદ્ધિ કાઢવે છે ત્યાં એક વિચાળ મેદાન નેવરા બનેલો પદ વિસ્તરે છે. મુઠ્ઠી સાંભળા સંગમ પછી બનાસ એક મહાકાંચ નદી બની ભય છે.

અચલેશ્વર પર કદાચિમુખ જીભા રહેનારને ફરના હસનારો-ભાંપી કબજાએ આગળ વધતી બનાસના ફરીત યાવ છે. ચઢવંતે વસિ-કના પગકૂંટની અગિયારિયાએ જાણે અદિ પરથી અવનિતયે જીવતી દોષ એની તેજના કમારાની એક વિગિમાલા અર્ધી જમી છે અને ભેનારની આંખને જીરો વળે છે. બનાસનું આ મૂળ વહેણ છેક સારણેશ્વર મહાદેવનાં ચરણની અંબલિ ઝીલીને પાંદડું આવે છે. સિરાહીની કદીએ આવેલા હુંમેરાની પૂવે અને દક્ષિણ પાંખોનાં પાણીને અભિજીવતાં એ માણુપર્વત પાસે પહોંચતાંમાં તો પૂર્ણ આધિપત્ય જમાવે છે. ગુજરાતની પેલીપાર સેર મામથી એકું એક નાનું

ઉત્તરાધિમુખ નિઝોણ કાણુ-વતીમાંભળે છેએજીબાદ કરતાં અણુદંતિગિમાળનાં કુલ પાણી જીવવાનો સર્વાધિકાર આ બનાસ નદી કોમ્પે છે. આખુલ વાચન્ય અને નેજાચ કાણુનું પાણી સુકીઝીઝી છે, તેઈશાન ને અભિજીવતાં પાણી બનાસ ઝીડે છે. નિકટવાસી યારે અણુદંતે માટે અમુવ એવેા કોક સેવયિ પેલાનું છે. બનાસને આ

વેષ જરાજર અંધમેસેતે ને છે. કાણુ અણુદંતે એ સાચા ને. બનાસને અમુવ છે—નાનું ટીપે ટીપું પાણી અપહી-શાને આવે છે. અવળે કમે વિવરતે પેતો પૃથ્વીએ પેાતે ને પેલાંટી પુત્રને ક્ષેત્રી સેવાને મટિ એ દાચ લંબાવ્યા દોષ એજ ળીસાથી ઉપરવાસ બનાસના બે મુંડા આજુપર્વત સુધી લેખાઈ, એને બેને બાણીથી વીંટકાઈ વળી. છેક લેશર ચાલ્યા ભય છે. અલ્પા પચેાદિએ પૃથ્વીપર નગાધિરાજને સાધારન મરણ કરવા માટે બે દાચ લંબાવ્યા દોષ એવેા બનાસના સમગ્ર વહેણને રેખાવે છે. સિરાહીથી અગિયારે ઝીણા ડાણુ રૂપે કાંચ પામતી બનાસનો દેહ સેનવાડા ફીઝીક અંધાય છે. ઝીરેશીથી આગળ વધતાં કોળાં અન્ય પદ્ધતિથી હુંમેરાનાં પાણી ભગવાં ભય છે, તે છેક બનાસ રટેશન આવે ત્યાં સેનવાડાથી પેડી પારના એક મોટા વહેણે અર-વલ્લીની પશ્ચિમ પાંખનાં પાણી લઈએ આવતી મળે છે પૂર્વેરિશાન્ત નેજાપચાડી આ કરારા ઝીલીને બનાસ પેલાની ભય છે. બન્ને પર્વત-માળેનાં પાણી દબે એને સમૃદ્ધ બનાવે છે. આખુની ઝળે પાંખનાં અર સુકીઝી કોળાં ભળે છે. નેજાચકાણે વહેડું નદીવહેણ દબે પછી પશ્ચિમ દિશામાં મોડા વળાંકથી પેલા સેવં અપજા વધે છે. આવેર એક ળીક મોટા વળાંક ખરાડી મામની પાછળ વાચન્ય ખૂણમાં છે

ભયાં વળાંકને કારણે નદીનું વહેણ કિનારાની આગ વરની બાણુએ ડળનું હોઈ સમી નેનારે એકે રેતીનું લંબચારસ મેડાન રચાઈ ગયું છે. થોડે દૂર હંધીસા તરફ જતો ગાડામાર્ગ છે. કિનારાની કાંચો બેખર, નીચે રેં રેં નદીજળ, સામે પ્રાચીન સૂર્યપૂજા માટે ખાસ રચેા દોષ એવેા રેતીનો વિસ્તારીયે ચીતરે ને આશમેલા સૂર્ય પછીના વખતે અત્યંત કારમાઈદમણાં દાચ લાંગે કરતાંમાં જ ભલે આણુને અડધી ભરાતે મેટલી નજીક સાસતી અધિમાન—આણુ દેવ વે ગણાય છે.

ખરાડીથી માવજ સુધીનું વહેણ સીધું નેજાપચામી છે. પછુ અડાંથી વળી વહેણ મણુખનું સીધું મટિ કરે છે કાણુ રે અંબા-છવા માંને ભતાં એકથી વધુ વાર યોજન્યવા પડતી ચોકાચીમાં તેલિયા તરીકે યોજખાની સેવાલણુ નદી છેક કુમારિયાની થે પેડી પારનાં પાણી લઈને પ્રાચીન ચન્દ્રાવતીનાં બુંદેરેની સાક્ષીએ બનાસની સેવામાં દાખર યાવ છે. બેવણુ મેતરવા દૂર નાની મુઠ્ઠી ફે મુખકચ નદી આવીને મળે છે. ત્રિવેણીસંગમ ચતાપંતમાં પેડી ભય

રે. માવજના સામે કિનારે આ-વડ સુધી ચન્દ્રાવતીનાં બુંદેરેા કુટિખામાં વેગિયેરે દશમાં મળી આવે છે. બનાસના તળ-માં છેક શરૂઆતથી જ સાધવા-છનું વાનેતર શેઠે એમાં દબે પછીનાં રેતો મામથી રેતી સુધીમાં બનાસનું વાનેતર પછુ ભળે છે. વળાંક નેન મુંદેરેાને કારણે પ્રક્રિય સાચેના મામ આવે છે. રેતીથી આગળ બનાસ ફીણુ દિશાને એ મોટા વળાંક છે છેને છેક કારભ અને શયપુરવચ્ચે મહાદેવજીનારિ-વચ્ચેકચ લઈને બાહારાગ નદી બનાસને કોટે છે. વિચાસળી-થી આગળ ભયાં આપરાળીના ખામે મોટું મનાણું આવે છે ત્યાંથી છેક સંગમ સુધી બનાસ નદીમાં રહેર પાણીના ધરા ભેગવાં આવે છેને ક્ષી

સુબાધિત

(આર્ષ)

અતિ પરિચયાદવશા સંતત ગમનાદનાદરી મવતિ ।

લોકઃ પ્રયાગવાસી કૂપે શ્વાનં સમ્રાચરતિ ॥

અર્થ

મલયે મિસ્લ પુરંખી ચંદનાકાઠમિષંખં કુરતે ॥

અનુવાદ

અદિ પરિચયે અવશા, નિતયે ભતા યદો બનાદરેત્યાં,

કરતે પ્રચાગવાસી ધરતે નિતય નાદે છે.

અર્થ

મલય જમણે મિલકી ચંદનાકાઠ નિતય બાળે છે.

[વિચરણ: સસારના અવદારનું ને સગાજના માનસનું આ એક સાચું ચિત્ર છે તમારામાં કાંઈ વિચિત્ર વ્યક્તિજન ન હોય તો તે આ વાક્ય તદન સાચું પડે છે. રોજ આખવારને માટે 'આ બધા ક્યાંથી આવી?' એજ ધણને થવું હશે. અતિ પરિચય કરનાર અને ગુંદરિયા સર્ગદોષે આ વાત રવાનમોલિયા નેવી છે. 'ધરતી પ્રુષ્ઠી દાહ જરા-જર' અને 'રોક આબંદો દો નાખો વખારે' એ બે આપણી હતી કહે-વતોનો વિચાર પણ આદિત્યે સાચેસાથ કરવે જોઈએ. ૨. બી.]

એપ્રિને લીધે નદીતળ ખૂળ ઝીડું જણાય છે. તળનું આ ઘાણુ જમ-ભગ સંગમ સુધી લંબાય છે. આ રીતે બાહારામ એ નિરિશતોને સારા ખ્યાલ આવે છે. એ સખરકાંડાના પેશીના વિશાળના દોષક આપણી ઉપરવાસ સાજામનીથી સાખા રોધ નદીના તરફ નેકવન લાંબા છે એની પાસે તો બાહારામનું તળ બિચાડું જણ્યું લાગે. બાહારામને આ સંગમ થયા પછી બનાસ દબે પશ્ચિમપાંખની બને છે. એકે તેનું વહેણ ક્યાંક ક્યાંક વાચન્ય કાણુને એક પછુ ફરીને છે. નાના અને મોટા નોંદરા વચાળા પછી છેક સકરિયા સુધી એનું આ વહેણ લંબણુ છે છે છે ત્યાંથી નેજાચકાણુને એક મોટો વળાંક લઈને રાણુપરવાસ નજીક બનાસ સુકીઝી સાથે સંગમ પામે છે. રેતીથી કાંતીવાડા સુધીના નદીતળમાં ઝીણી રેતી યોગી છે અને નદીતળ કાંઈક પથરાળ અને વણમય છે. એટલે બહારનાં જાલે અર્ધી રેડી, તરખચ, સકરેડી ૧ ડાખીનું વાનેતર વિશેષ પ્રમાણમાં જાવ છે. કાંતીવાડાથી આગળ થયે દૂર કાંડેર તાલુકાની (જુએ પ. ૮૮)

ગુજરાતીની અસ્મિતા

બકુલ ત્રિપાઠીની
નિર્ગદિકા

આ પછી ગુજરાતી લેખકોની તો બાઈ, શાશ્વત! એક મિત્રે વાતવાતમાં કહ્યું.

‘કેમ, કેમ, શું થયું?’

‘અરે, વાત જવા દે ને!’

‘પછી થયું શું? એમને કંઈ વાંક, કંઈ યુનો... કે જસ એમને એમ નથી?’

‘જા-શું એવું કે હમણું તો એક એનિહાસિક નવલકથા વાંચી...’

‘પછી એમાં ગુજરાતના લેખકોનો શો વાંક?’

‘સાંમળો તો ખરા! એ નવલકથામાં હમણે કે પહેલાંના વખતમાં હાહોર બંદર હતું...’

‘ખરાખર છે?’

‘શું, કપાળ બરાબર છે?’ એ ચિડાયા. ‘પહેલાંના વખતમાં હાહોર બંદર હતું?’

‘હાહોર તો શું, બધા જ બંદર હતા. હાંચિન નામના વેશાનિકે તો સાબિત કર્યું છે કે આપણે આ સ્વરૂપ પામ્યા તે પહેલાં સુદિ પરાં બંદરોનું જ સાંકળન્ય...’

‘જસ, જસ, હવે, આપણા ગુજરાતીઓની આ ટેવ જ બોધી છે. ગંભીર વંરતુ હસવામાં લેવી ને હસવા જેવી વસ્તુ સેવીર ગણવી.’

‘પછી એમાં ખાસ ગુજરાતી લેખકોને જ લમે શા મટે...’

‘હું એ જ કહ્યું છું. હું કહેતો તો કે આપણા ગુજરાતી લેખકોમાં જરાય ચેત્સાઈ નથી, અને આપણી જનતા યે શું બાઈ! ત્યાં મહા-રાષ્ટ્રમાં આવી બ્રહ્મ ગઈ હોય ને તો તે...’ કહીને એમણે ગુજરાતના સાહિત્યનવતના આપણીસાથે વિશે અને થોડુંક સ્વચ્છમુખ આપ્યું.

એકલા એ ગિજની જ નહિ, બીજા અનેક ગુજરાતીઓની ફરિયાદોનો યોદ્ધામાં યોદ્ધા વિષય ગુજરાત જ છે. આપણમાં ચેત્સાઈ નથી, ખત નથી, આપણે આરંભે શૂરા છીએ, આપણે માત્ર વેપારી છીએ, આપણું સાહિત્ય અતુલાદ-રસધી છલકાય છે, આપણે પારકી ચાપડીએ વાંચીએ છીએ ને જલસામાં સૌથી આખજ બેસીને એકાં ખાઈએ છીએ, અપભ્રંશી સંરચાઓને બંગાળથી કલાદાસ આચાર કરવા પર છે અને મહારાષ્ટ્રથી પંડિતો લાવવા પર છે, આગલુંબી આપણને કદર નથી. આપણે આ નથી અને તે નથી, એમ ધણધણ, ધણી રીતે, ધણને મેચિથી સાંભળવા ગયે છે. પણ અને તો આ બધાંમાંથી એક જ દીકા ખરી લાગે છે, કે આપણને આપણની કદર નથી! આપણે રાઈ નેવા આપણા શુભોને પર્વત નેવા કરવાની સંસ્કારી રીત અપનાવવાને બદલે આપણી અપૂર્ણતાએ જ એવા ફરીએ છીએ. હમણું જ એક ગિત આપણી સંસ્કારપ્રવૃત્તિની વાત કરતાં અને કહેતા હતા, ‘પછી તમારું પેઢું મંડળ કંટું ચઈ ગયું ને?’

‘હાંતો, ત્યાર પછી તો અને બીજા બે મંડળે. મદલો.’

‘અને એ યે સઈ મયાં, કેમ?’

‘હરિતો. હયાતો ય!’

‘તમને કંઈ શરમ આવે છે કે નહિ? મંડળે. શદવાં ને પછી ચલાવવાં નહિ એ તે કંઈ દીક હલેવાય? તદન આરંભે શૂરા! ગુજરાતીએને આરંભે શૂરા અગાધ હતા હશે?’ એમણે સંભળાંબું.

‘હા, હા, પણ એથી એકઠું તો સાબિત થઈ જ નહય છે કે આપણે ગુજરાતીઓ આરંભે તો આરંભે, પણ શરૂ તો છીએ જ ને?’

‘હું કહ્યું. પણ એમને અહંતોય તો દર ન થયો.’

‘અને સ્વચ્છમુખની કે આરંભે શૂરા વળામાં બેઠું છું છે, મહારાષ્ટ્રી

બાઈએ ચોતાની નતને ગણપતિના બક્ષો કહેવાયે છે, મણિચતુર્થની કિંવસે શ્રીમણેચના વરણેડા કાટે છે, વસાવે જીવને છે, મણુખનું કૂર છે. પરંતુ આપણે ગુજરાતીએ કંઈ બિના ખાડા દેખાવેલામાં નથી માનતા. અપણે તો આપણી બક્ષિ-ને કાર્યમાં જ હવારી બતાવીએ છીએ, અને મણિચે એ ‘આરંભ’ના દેવ છે, દેવેક શુભ કાર્યમાં આરંભે એ વિરાટે છે, એ યાદ રાખીને જ આપણે બને એકલા વધુ ‘આરંભે’ કરીએ છીએ. સાચો ગણપતિબક્ષિ આમાં જ છે અને ગણપતિના વરણેડા કાટવામાં નહિ એમ નથી ક્ષાત્રું?

જનતામાં બંધે આરંભનું જ ગઢતુ છે. કાંલંબસે અમેરિકા પ્રયા-લોના આરંભ કર્યો, અગરયે દક્ષિણ દિશામાં જવાની આરંભ કર્યો, રશિયાએ જનતાનાંબનાં આરંભ કર્યો, બર્મીડીયે રાજકારણમાં અહિંસાને સંચાળવાનો આરંભ કર્યો, એમાં જ એમનું ગઢતુ છે, ખરું શરૂપણ આરંભમાં જ દાખવવાની જરૂર છે. એતમાં શરૂપણ બતાવે શો ફાયદો? એ તો રાજપૂતોનાં નિષ્કળ કેસરિયાં જેવું જ થાય ને?

અરે, ઈધરે પોતે શું કહ્યું છે? આ વિરાટ સૃષ્ટિને આરંભ જ માત્ર એણે કર્યો. તે પછી એણે એની સમીયે લેવું છે? એ...યને, દુનિયા દુનિયાનું કામ કરે છે ને ભગવાન ભગવાનનું. એટલે આરંભે શરૂ થઈને આપણે તો એ ઈશ્વરી માર્ગને જ અનુસરી રહ્યા છીએ. બાપી આ વિરાટ પ્રકાંડમાં જ્યાં પૃથ્વી પોતે જ એક બુદ્ધજીવ જેવી ને, ત્યાં બિચાર કંસચાએ કે બેચાર મંડળો કળ્યાં ને કળ્યાંનો શોક શો? રેડિયો પર એક સરસ ગીત વારંવાર સાંભળવા ગયો છે: ‘આવે આવે ને તય કે મેહુલિયો, આવે આવે ને તય’ અથવા તો પેઢું બીજું એક ગીત નથી, કે ‘જેનનિયું આવે આવ્યું ને મલ્લ ભટું રહેશે?’ જસ, બધું ફેર્યું જ છે, મેહુલિયો, જેનનિયું ને મલ્લ બીજું બધું ક્ષણ છે, ત્યાં મંડળો, પ્રવૃત્તિઓ કે ગળવળો ચલાવી ચલાવીને ય આપણે ક્યાં સુધી ચલાવવાના હતા? વિરાટ સાંમરના એકાદ વરંમ જેવી આપણી પ્રવૃત્તિઓ આરંભની એ જ માત્ર આપણી ફરજ છે; એ આગળ ચલાવવાનો આગલ રાખવો એ તો મોહ છે. અને એટલે આરંભે શૂરા હોવું એમાં કશું ય ખાડું નથી, ગુજરાતીએએ એથી જરા યે સરમાવા જેવું નથી.

પણ જ્યાં ગાણસ દુધમાંથી પોરા કાઢવા જ બેઠો હોય ત્યાં શું કહેવું? મને એક જાણ કહે, ‘આપણે ત્યાં ગુજરાતમાં અતુલાદોની જ કદર છે, ઐતિકની કદર જ નથી.’ મારા એ મિત્રે પહેલાં ચોરીક વાર્તાઓ લખેલી. એમણે એ આપણાં બેચાર છાપાં-માસિકોમાં ચોક્કસ તોએલી, અને રંગેચંગે એ અપેક્ષિત થઈને પાછી પણ આવી હતી. પણ એમ હારે તો એ ગુજરાતી શાના?

એટલે એમણે એ વાર્તાઓમાં ચોરા ફેરફાર કરી કપર લખ્યું, ‘મૂળ બંગાળી લેખક ચિત્તરંજન ડાંચની વાર્તાની અનુવાદ.’ ને જસ. આવી ગઈ; સરસ રીતે, ચિત્રો સાથે એ વાર્તા છપાઈ ગઈ! એમનું નામ મોલિક લેખક તરીકે ને આંખડું, પણ એ જ વાર્તાઓના અતુ-લાદ તરીકે ગુજરાતી એમને યાવાની લીધા!

એમના જ અનુસરવાં મેંકું તથ્ય રહેલું છે. એ આપણો પરા- (માર્ચ ૧૯૫૨) ૬૧

સાહિત્ય-પ્રેમ સાબિત કરે છે. અને પ્રેમ એ જિવ્હા અસૌકિક થી જ છે કે એ ન્યારે આપણા હૃદયનો કબજો લે છે ત્યારે રસાશિષ્યની ને કાંઈપણ, ગમે તેટલું અપનાવતાં પણ આપણે સંતોષાતા નથી.

અને એમાં વાંધો ન રો. કે સૌ પોતપોતાનાં વખાણ કરે એના કરતાં હું તમારાં વખાણ કરું અને તમે મારાં વખાણ કરો એ જ સાચું લાગે. તેમ સૌ પ્રતિતે પોતપોતાનું ને વાંચે એના કરતાં બંધાણ ગુજરાતનું વાંચે ને ગુજરાત બંધાણનું ને વાંચે એ જ વધારે સરસ લાગે. અને એ બધા ને પ્રતિને આપણા જેવા અનુવાદપ્રેમી થઈ બંધ તો તે કેવી મજાની પ્રવૃત્તિ થાય ! એ. . . ને બસ. ગુજરાતી લેખકની વાતો પૂનામાં વેચાઈ હોય, પૂનામાં લેખકની નવજ બહાપુરામાં નાવિક વાંચતો હોય, ત્યાંનું બંગાળી શીત કોઈ રાજસ્થાની યુવાન લીટ પર ભેટાંબેટા લલકારતો હોય, રાજસ્થાનનો નિબંધ કન્યાકુમારીની કોઈ કન્યા વાંચતી હોય, ને કન્યાકુમારીનું નાટક આપણા ચંદ્રવદન મહેતા વાંચતા હોય... બસ, એય ને આપણે બાત અનુવાદો ને વાંચ્યા કરું હોય તો રંગ રહી બંધ. સારી 'આવરમારની' રહી બંધ.

મારી કલ્પનામાં તો એક એવો મૈત્રસ દિવસ રમે છે કે ન્યારે સૌ મારા અનુવાદો ને વાંચતા હોય અને પોતાના પ્રાંતનું ઐતિહિક લખાણ કોઈ વાચતું ન નહિ હોય ! એવે સમયે દિલ્હીમાં એકાદ સાહિત્યપરિષદ બસાય હશે. એમાં નુંદાનુંદા પ્રાંતના પ્રતિનિધિઓ આગ્રા હશે અને ત્યાં કોઈ મહારાષ્ટ્રી કંઈ ગુજરાતીને કહેતો હશે: 'ભાઈ, તમારે ત્યાં પૈસા રાખવાના શાક પાછ સરસ લાગે છે, હો ?' 'રમણલાલ ?' 'ગુજરાતી કહેશે; 'રમણલાલ શાક ? એ કોણ ?' 'કેમ ? તમારા ગુજરાતના મોડા લેખક છે ને ?' 'ના ભઈ, મેં તો એમનું કંઈ વાંચ્યું નથી. પણ મેં તમામ શી કવચરનામાં મનોથી વાંચ્યા છે; અહ્યુત છે !'

'કવચર ?' આમરે ત્યાં મહારાષ્ટ્રના લેખક છે ? કોણ બલે ! મારા વાંચવામાં આત્મા નથી.' મહારાષ્ટ્રી કહેશે.

ત્યાં તો 'ખરી વાત છે, તમારા કવચરક બહુ સરસ લખે છે.'

કહેતા કોઈ બંગાળી વચ્ચે પ્રકારી.

તો તો તમારા મિત્રચંદ્ર ફોય પણ કયાં જીવે એમ છે ?

'મિત્રચંદ્ર ? એ કોણ ?'

'કેમ, પોતા તમારા વિષયન બંગાળી લેખક ?'

'મેં કંઈ એમનું ખાસ વાંચ્યું તો નથી.' બંગાળી કહેશે, 'પણ મને યાદ છે ત્યાંં સુધી એમની એ બંગાળી પાર્શ્વના મરાઠી અનુવાદના ગુજરાતી રૂપાંતરના બંગાળી ભાવનાનું બંગાળી વર્ણિતે કયાં સંતોષનું છે ?'

પણ હું બલ્યું ને ત નહિ આવવા દે, કદી નહિ આવવા દે, આપણા હું અનુવાદવિરોધીઓ આમે મોઝદ દિવસ દ્યારે નહિ આવવા દે. બાતભરમાં બધે મારા સારાજોડા ગમે તેવા પણ અનુવાદ ને વંચાતા હોય, મૌલિક પણ અનુવાદિત રસને જ બહાર પડઈ હોય એવી કલ્પ દક્ષાએ આપણે કાણ બલે જ્યારે ન પહેંઓશું ત આવડે તો ને રિથિ છે તેનાથી સંતોષ માનવાનો, બીજું શું ?

પણ લોકો એકલી આપણી અનુવાદમતિની ને કીડકરીને અટકતા હોય તો હીન; પણ એ તો કહે છે કે આપણામાં કલાપ્રેમ નથી. કાળજા તરીકે સંશીત. તો એમાં, પૈસા પારિસ્તાન દરિયાના નિયામક ન્નાજી છપ્પાની સુખાઈલા ત્યારે કહેવા 'તાતેમ, મહાસપ્તમાં એટલે તો સંશીતરોજ છે કે ત્યાંના ઉદરો ચૂંચું કરે છે, તે ન સંશીતરોજ હોય છે. ન્યારે આપણા ગુજરાતીઓ નામ નહિ મળે સંશીતપ્રેમનું; વચ્ચે એક વાર હું એક સંશીતના નલસામાં મલેલો. એક લાપ બેસીને હું દરેક વાગે ત્યાં પહેંઓશું ત્યારે લળાઈ પર દલોડાઓની

દર (માર્ચ ૧૯૫૨)

કરે કદ વડું હજી. સહાદય-અભિચારે સંશીત સર થયું. અને મનરોજ બાર વાગે ન્યારે મેં આંખો કઢાવીને લેયું ત્યારે બોલોબોલો મેલોલામના ગુજરાતીઓ નમણું દાખાને સમાધિમાં લીધે ઘણઅંગે, મારા મોડા પરપ્રાંતીઓ આંખો કઢાવી રાખીને સંશીતધારને કસાદ ટકાવી રાખતા બેઠા હતા.

સંશીતમાં ન નહિ, બીજી કલાઓમાં પણ આપણું આવું છે. ચિત્રકલા માટે આપણે બંગાળ વરફે જેટલું પડે છે અને તુલ્યકલા માટે દક્ષિણવર્તક. આપણી પોતાની પાસે તો મારા એકપેસા કલાવાની કલા છે. આપણને રસ હોય તો મારા વેપારમાં, એમ અનેકનું મારતું છે.

હા, એ બન્ને કે પેસા કલાવાની પ્રવૃત્તિ માટે આપણા હૃદયમાં પ્રેમ છે; એની ના પાછે. એક વાત છે કે એક વાર મેં 'પરદેશી મે એક એમને, એક ફેચ, એક નર્ગીસ અને એક ગુજરાતીને 'હાથી' રિથિ નિબંધ લખી લાવવાનું કહ્યું. એમને જે વર્ આદિકાના નંનતમાં આપ્યાં અને 'હાથી'ને સિકાર' એ વિષય પર એક મત્ત લખી નાખ્યો. ફેચે ત્રણ વર્ષની પ્રીક્ષ કરીને 'હાથી'માં પ્રેમગીત' એ વિષય પર સુંદર પુસ્તક રચી નાખ્યું. નર્ગીસે ચાર વર્ષ સિદ્ધિસ મુશ્કિલમાં બેસી 'વચર' યુગના હાથીઓનું માનસ-પ્રયત્નરૂપ' એ વિષય પર સંશીતન એક લખ્યો. પણ ગુજરાતીએ પોતાના સૈકંદરી પાસે 'હાથી'માંના વેપાર' પર ચાર પાનાનું ચોપાનિયું લખાવીને ન સંતોષ માન્યો.

આમ, ગુજરાતીએ ને વારપ્રેમ છે અને એમાંનાં 'હાથી'પ્રેમ એટલે છે એ વાત સાચી હોય તો પણ એના પ્રત્યે ભેવાની આપણી રહિ બેસી છે. બાપી આપણે ત્યાં કલાના વિકાસ એટલે થયો હોય તો ન એનું કારણ શું એ ખબર છે ? એનું કારણ છે આપણી બાવના સંશીતના જેવું કોઈ છે ને, કે 'તારી શીતલ ભાષામાં સીને પોઠાડી, તારા દિલના સંતાપ પૂરતોગે' એમ આપણે પૂજા કરી, નિત, સંશીત, રીકપ એવી બધી મજાની વસ્તુએ આપણા બીન બંધુપ્રાતેને સોંપી ધન-ભાગ્યની કસી ફેરવે માથે લઈ લીધી છે. આ તો કંઈ નેરેતિવે આટલેમ છે ? હા, એક કલિતનું કામ બસ અપેક છે એ આપણે શોડું કર્યું બન્ને. કારણ એમાં ઉંડે મોઢવાના, ને પ્રસા બેસાડવાના, ને મારા મેળવવાની ને પતિ પ્રચારવાના ને એનું બધું માયાકરિયું કામ રહ્યું, એટલે એ બાળકમાં આપણે નજા નજાનલાઈ લીધી. બાપી બીજ સહેલો કલાઓ પૂરતો ને આપણે નજાને આટલેમ આપી છે. એનાથી વધિત રહેવાનું રેતીમાં રીકવે આપણે લીધી પ્રતિભે મોર લેવાની તબ આવી છે. છતાં ન આવા ઉત્તમ આદ્યમોરને આપણે નજાઈ અજુવાઈ અને છે ?

આમાં નાંક સાહિત્યધારને ને કલાધારને છે. એ લોકોને સાહિત્યધારી કે કલાસર્જનના આપે પૂરું ધન નથી મળતું એટલે એ ગુજરાત પર કદરહીનતાને આપે પ મૂકે છે. આપણે ત્યાં સાચા કલાધારને મળ્યા બાદને રહેવું પડે એવી રિથિ છે એમ બળકલા કરે છે. પણ કોઈ એમ નથી વિચાર કરવું કે મળ્યા એ કેવી કન્યા. કેવી મોચિક, કેવી બળવર્ધક વસ્તુ છે. આપણા નળજા કલાધારને મળ્યા બાદને રહેવું પડત હોય તો એમાં એકરિ એમને ને ફાવે છે ને ?

અને સાહિત્યધારી રો છે, બળર છે ? મળ્યા એટલે મોરો અને મોડા તો છે—પ્રતિનું મિરેતર પ્રવૃત્તિનું પ્રતીક ! ગુજરાત ચોલેલે (અગ્રજત, રેસના પાંડાઓ) પેસા ખરડાને છે ને લાભારને મળ્યા ખરડાને છે એવી પાતળ એનાં રહેસો તો કલાગર આપણ અચિરત પ્રવૃત્તિને અદર્શ નિર્ધર છપ્પતો રાખવાનો ને. પણ એ લોકો સમજે તો ને ?

બાપી આપણે સમજ લેવું એટલે કે એ પ્રેમી (મધુ. ૫. ૬૭૫)

રચાયેલને કાઢી જી વિવિધ રંગોમાં બાત્રી રસાં છે. અને ઢીકિંગનું ગંદિર, રવાબીનારણપણું ગંદિર તથા એટરપાળની પોશ અને ફાશાની પોશમાં નૈનમંદિરે તમા કેટલાંક લોકકામગણો ધરે, એ કલા અને કોતરણી આજ સુધી વાજ છે એ સિદ્ધિ કરે છે. પંચરની નળીઓનું કમ તો આખા હિંદુસ્તાનમાં અમદાવાદમાં જ સંચેરે છે. લાલ ફરવાને સીદી સેયદની ગરિબદમાંની ઝાડની નળી અને ખીલ ફેલેલોની નળી એ નેણું ઝીણું કામ આજા દિલ્હીમાં પણ નથી. બ્રિટિશકા આદૃતિએ તો કલાકારે છૂટે હાથે ચેરી કરે; અને દિલ્હી-આશાના આરસના કામ કરતા પણ અમદાવાદના રેતિયા પંચર (સંસ્કૃતિ) પર તેના પી ચડિયાતું કામ છે।

આખી રીતે ગુજરાતી બાદશાહે એ શબ્દ આરેલો અમદાવાદને પ્રથમ બાદશાહે એ વધુ તો ન શબ્દગાદી, પણ આજાદી પૂરે પૂરી સારંગી રાખી, વધુ તે પછી તેને માંચ-અકમા આવેલા મરાઠા રાજપુતા વખતમાં મોના કપરે રાહુની રણ મેદી. વસતિ આદિ લાખથી યદી એટલી હલનથી થઈ, સરદારસ રાને લંડન જેવડું કામગીરું અમદાવાદ કોટની કાદવના કલકાં બોગમાં કલકાં થઈ ગયું, પરંતુ અમદાવાદનું નસીબ જુદું હતું. પી. મે. પી. એ જોના વેપારમાંથી પડતી રેખાનાની રાજ અત યદી, ને તે આજ સુધી ચાલુ છે. રાહો આલખતા રોલના ફરવાના પિતૃગણ કામગીરની નળી અમદાવાદમાં એટલી પ્રસિદ્ધ હતી કે આજ સુધી અમદાવાદમાં વજાની અલસ પર 'રાહાં નળી' પાડી દેાય તેની ડિગલ ખીજ કરતાં વધુ કમળતી. હાલનું અમદાવાદ તે ગરાડા રાજપુતી અંચલવધાવી સડી અથા પછી અમદાવાદીયોની ભલમહે-નતથી સહેજ સુધરેલી એ પ્રાચીન અમદાવાદની આરતિ છે.

ખંભળના ઉછ ગામના સંત સેવદ જાલક જુખારીના પોત કુત્રેને આલખસાહેબે ગુજરાતમાં જુખારી સેયદોની રચાપના કરી. અમદાવાદ વસતું હતું ત્યારે બાદશાહની વિનંતિથી આસાવજમાં એ થોડા વખતરેલા, ને પછી વટવામાં પોતાનું કામગનું રયાન કર્યું. તેમનાં એ ખાનદાન યાદે છે. તેનું વટવા-વાળા કુત્રેની સેયદો ને શાહે આલખમનાગ શાહી સેયદો કહેવાય છે. શાહે આલખ એમના બીજા પુત્ર વાય. મુસલમાને તથા ગુજરાતના બીજા બાદશાહે એ એમને તથા એમના વંશજોને ઘણું ખૂબ ગણેલા છે. તેમણે આપણી જુદા પડયા પછી આસાવજ પાસે ૬૪ (માર્ચ ૧૯૫૨)

રમુદાવાદનામે પરંવસાવી ત્યાં વાસ કર્યો, અને એમને પવિત્ર રાજે પણ હાલ ત્યાં જ આપણે છે. તેમનું લગ્ન સિંધનાની પુત્રી બીબી મુશી સાથે થયું હતું. તે સિંધવા બીજા રોડિયા વગ એમને હતી. મુગમન મહમુદ બેગડાના એમાસ થાય. મહમુદ નાને હશે। ત્યારે તે પોતાના માસા સાહે આલખ પાસે રહેતો, કારણ તેને સાવકો ભાઈ મુસલતાન મુસલતાન તેને મારી નાખ્યા મથી રહ્યો હતો. તેના કામગીરની બચારવા હજારને ઘણા ચમત્કાર કર્યા કહેવાય છે. સંસારમાં રહેતા છતાં, સંસારનું દરેક સુખ એજવાના છતાં સંયુક્ત સાધુતા અને ચીતરણપણું રાી રીતે રહી રાકે છે, તેનું સુંદર દર્શન શાહે આલખના છત્ર પરથી સમભવ છે. એમનામાં સાધુતાના દરેક ગુણ સંયુક્ત ખીજેલા હતા. તેમના ચમત્કારોનું વધુન કરતાં યોગ વિરતા થાય. તેમાં એ પિત્રીના રમુજ રિસાની ફત-કયા તો વજા આદે છે. મગજના રોષ કમાલ અને શાહે આલખ બંને સંતો પડારી હતા. એ બંનેનો પોત્રી એ હતા અને તેને કાલ સંતાન ન હતું. પોત્રી બંને સંતા પાસે નથી ત્યારે આટલી મહેરબાની કરવા નીત-પતો. એક વખત હજારેક શાહે આલખે ખુશી થઈ જાય કે 'ભ તને ઓઝી થશે'. પછી રોષ કમાલ પાસે નજ છે ન વિચરે એ જિનતિ હતી. સેયે કહુ કે 'ન, તને ઓઝી થશે।' એ પછે કેટલેક સમયે તેને ઓઝી થયા તે લઈ શાહે આલખને ત્યાં ગયો, અને તેમને બતાવ્યા બાદ રોષ કમાલ પાસે આન્યો, તે વખતે આલખ સાથે ઓઝીને બલે ઓઝી માર્યું પડી। પછી ન્યારીન્યારે એ શાહે આલખને મકાને ભય ત્યારે ઓઝી અને રોષને મકાને ભય ત્યારે ઓઝી થતી તેથી આને પણ મુસલમાનોમાં માન્યતા છે કે શાહે આલખ અને રોષ ખાતાના રાજબોમાં એક ન વિચરે કરી ન જતું।

પૃથ્વીમાં મુસલમાન જિજિરકે તથા તે સામે લડનાર હિંદી કરીનાના મામાના પરિચય આગ્રા તારવેલા. દિલ્હીમાં એ વખતે ને મામા હતાઃ મોટા અને નાનો તેથી થમણી એક જીર-સભા આજના ધીર હરિનાસાચ આચાર્યે આ એકમાં એક નોંધ આપેલી, તેમાં હિંદના બીજા વાંચકો મહેસોના પણ દેકો પરિચય આપી ભય છે. એ કોતારી એ:

‘થોડાં વર્ષ પર વિદાયવતના એ જુલવાન કરુણીયાને કલકામાં દિલ્હા પહેલવાને એ આજવાન આપું હતું. કુળિદારના મદા-રાનએ પોતાના પહેલવાન અધિવાને એની

સામે બેઠો કર્યો. પાકટ અતરવા દોષા છતાં અધિવાએ ભેતજોનામાં એને મૂળ ચાલેતો કરી રોધો. આ અધિવાને એ પુત્ર હતા: ગુલામ ને કલ્લુ. ખંભળના કિડને ટકાર આપનાર એ ગુલામને પંડિત મોતીલાલ નહેરૂ પારીસના પ્રદર્શનમાં લઈ જાએલા, ન્યાં એનું યુરોપિ-યાન કરી બાનેમાં થયસર ફેલાવેલો।

અધિવાને ખીજે પુત્ર કલ્લુ પણ અદ્વિતીય પહેલવાન હતો. તેને મામા નામે પુત્ર છે એ મામા થોડાં વર્ષ પર ન્દાનગર રાજવના પહેલવાન તરીકે હતો. મદારાપૂર્ણ એની નળી પ્રતિષ્ઠા. એ અને જિજિરકે સામે લડનાર મામા બે જુદા. આ મામા કલ્લુની અને થોડા નામના બદારામમાં પહેલવાનની કુશી, ૧૯૨૭ની રખી ભંડુઆરીએ કોલકાપુરમાં ૩૦૦૦ પ્રેક્ષી સમક્ષ થઈ હતી કે કલકાની રસાકરી પછી મુઝાએ મામાને જિત કરી વિનય મેળવેલો.

મુઝા અદ્વિતીય પહેલવાન હોય દિલ્હીમાં બેલે ખૂબ નામના મેળવી. ૧૯૨૩માં થેલા મોડા ‘રસમે દિલ મામા’ના કાર્કર્કામ નસુ જોડે એની કુશી લાડોશમાં થયેલી, પહેલોમાં મુઝાએ મોખાને વિત કર્યો, બીજામાં તેમનાં ના ચુકાવી કુશીને નિકાલ ન આન્યો, પણ ત્રીજામાં મોખાને હાથે તે મદાલ થયો.

મોખામણક પણ અદ્વિતીય કરુણીયા છે. પોતાના કાર્કર્કા કરતાં વે એનું યોસલ થડિયાતું છે, એનું તલજી કરુણીયાને માને છે. એ વધાનમાં હેતાં મુઝાની રાજી ને કલાનું કંઈક બાન થશે.

મો નીજે આપણે છે એને પશુનું સંભાર પણ એ એકમાં હતા: ‘પરામાં પાણી ગરમ કરવાની કેમડીનું તળિયું કાઢી કેમ દેાય છે’ કહાય એમ પારસો કે રોજા કાળે કામ પડતી નાખરાની મહેનત પરે એટલે તે એમ રહેવા દેતા હશે. પણ ના, તેમ નથી. કાળો રંગ નજીવાક છે. વળી તેમાં મોખી સાચવી રાખવાની રાજી છે. તેથી ન કીટલી કે થીનું પાણી કરવાનાં વાસણનું તળિયું કાઢી રહેવા દેવાની નજર છે. તમરે પશોમ કરવા દેાય છે. એક પચાતે જોશથી કાળો રંગોને ચૂલા પર નજી, તે બીજીને સફેદાલોખાના પ્યાલામાં પાણી નજી ગરમ થશે, ને બંને પાણી કાઢાં મકરો તો કાળા પ્યાલાના પાણીને કરતાં વાર લાગશે. આથી ન ગરમ દેશમાં થોળાં કપડાં અને દંડા પ્રદેશમાં કપડાં પહેરવાની નજર રહે છે. દિલ્હ ગરમ દેશ હોઈ તેના લોકોએ અરિત્યને ખાતર પણ થોળાં કપડાં પહેરવાની નજર છે.

કલ્યાણાર્થ અવનીન્દનાથ ઠાકુરની આત્મકથા જોડાસાંકોર ધારે

એકાકી

શ્રીમતી રાણીચંદના બંગાળી ઉપરથી અનુવાદક રમણિક મેઘાણી

વે નિશાએ જવાનું બંધ થતાં આ બાતલ સિપાહી કેની દશા થઈ તે સંજોગે. નિશાએ જવાની આકલમાંથી તેા મુક્તિ મળી. વિચારું કે ચાસેા, સરસ થયું. હવે મોટાંચેાની એમ હું પણ રવાનાની થઈ ગયેા. જાનનું ધણું કરી શીકીશ. નહાણા-ખાવા માટે કોઈ હવે મને કલતબ કરાશે તે ધગાડાશે નહિ. નિયમ મુજબ રહેવાની હવે જરૂર નથી. પૂનની 'લાંબી રત્ન' પદ્ધતિ કે કનાવાની રત્નચો મળતાં જેવો આનંદ હાય તેવા આનંદમાં દિવસો પસાર કરીશ એમ હું માનતો હતો. અને આમાં તેા પાછી ક્યારે નિશાજ ખુબે છે એની પણ ચિંતા નહિ: આવી બધી હલનચાલો હું મરુજી રહેવા લાગ્યો.

પણ જો દિવસે ચ પૂરા ન થયા ત્યાં જો નવલયું કે અરે શામ! આ તેા એમ નથી. જુદુ દિવાલ માસ્ટર અમારા મકાનમાં જ રહેતા. એમની પાસે સરખાસર બધાવા બેસવું પડતું. દસ કલાકમાં જ નોકર કલતબ કરવા માંડતો. ત્યાં કરીને ઝટપટ નીચે બેઠું પડતું. આપીધીને ક્યાં કરતો. નિશાજમાંથી મુક્તિ મેં એકલાએ જ મેળવી હતી. મોઢાબાઈ, ઉન્ડુબાઈ નવેરે સો રહેશે ચાલ્યા જતા. પાનનું હતું કે રમતમગત અને કુદાકુદમાં મોજાથી દિવસ નીકળી જશે. પણ એમ ન બન્યું. રજૂ જ કેની સાથે રમતના સાથી સો તેા રહેશે ચાલ્યા ગયા હોય, એટલે એકલાં એકલાં મારે ઘેર કરજું શું તે જ સમાનનું નહિ. મોડેરા સીંપેચોતાના હાથમાં પહેરાવા હોય, રામકાંઠ મને પ્રમાણવતો: 'ક્યાંય જશો નહિ. સુખશાપ મોઢા રહેતો. ત્યાંત્યાં ગવા છેને તેા વાત છે તમારી.' હતી જ હતું, મુક્તિને નારે એક બૂત રહે છે એ પકડી જશે.' આટલું હતી એ મુક્તિને નારે આવેલી એક ફાટકી નીચે જવાં મરજું કાંઈ હતું હતું તે વરફ આંગળી રાખિતો. આજ તેા હું મને ત્યારે અંદર ધરમાં જઈ સહતો; પણ હવે તેા સવારે નોકર મને બહાર લઈ આવતો, અને આજો દિવસ મને અંદર જવાની મનાઈ હતી. તેમ છતાં કોઈ ન જોવું હોય ત્યારે હું અંદર આવ્યો જતો. ત્યા ત્યારે મારા નાના ભાઈની પયોજાખુમાં પડી હોય. મારે જે નાની બહેનો હતી: યુનચની અને લિનચની. એકવાર એમની સાથે રમતાં રમતાં મારાથી એવું એક રમકડું બાંગી મળ્યું અને એમણે રડારોજ શરૂ કરી મૂકી કે 'અવનકાએ જો અમારી પૂણી સાંગી બાંગી છે.....' અને સો મારા પાંચ વૂઠી પડ્યા: 'તું અહીં ચાલ્યો ગયો ત્યાં મારે રૂ ન, બહાર આવશે ન, ત્યાં જઈને રમવું હોય એ શા.' અને સૌનાં મેણાંટાખું આઈ હું પાછો બહાર આવ્યો આવતો. પરંતુ બહાર કોઈ મને મેળમળી બેસાવે એવું નહોતું. બધા માથેમાઝી આપનારા જ હતા.

બાપુજીએ એક ગુલાબી રંગનો કાકડીવા પાલવો હતો. વરંદામાં બેસે રહેતા દરજીબ: શીંગડા પંચ જે બેઠો રહેતો. રવાનિ એ બહુ રૂંદર હતા. સવારે બા પાન બનાવતી હોય ત્યારે બા પાછો જઈને પાનની રાખથી આપ, નાનાં ફૂંદા પાસે જઈ લીલા ચણા ખાય, અને પાછો આવીને શીંગડા પર બેસી જાય. મને વિચાર આવ્યો કે ચાલ દવે બાપુજીને બહાર પેળી સાથે જ દોરતી બાંધું. આમ વિચારી હું મને એની પાસે જઈને બેઠો કે તુરત જે કલગી રહીરે થઈ, પાંખ પડેલી થઈ મને એના મારા આંખો ને દોરતી કરવી પડતી મૂકી હું ત્યાંથી ભાગી છૂટ્યો. એની પાંખની અંદર બાપુજી ચેાવતો દાંધે પાઉંદર લગાવતા. પીપરૂંદર લગાવીને મેગસાદેબ બની એ કલગી રેાસાવતો મેરે રહેતો. શું અભિમાન હતું એને! એ એકો મારી

સાથે મેરી બાંધે રૂં હતા. બીકથી એ બાપુજી કરતો જ નહિ. બીજ એક હતી કામિની નામે હતી. બાપુજી એની બહુ કાળજ રાખતા. એ કામિની મારે ખાસ જુરો મહેતર રહેતો. એને જ્યારે સાંજથી નવકાંથી, પાઉંદર છાંટી, સાંજમારી, સેંધો પાડી છાંટી મૂકત ત્યારે એ ફરફર કરતી ક્યાં કરતી: બળે ધરની ચીજો છાંટી. ધરનાં છાંટરાં તરીકે અમારું પણ એટલું આદર-માન નહોતું જવાનું એટલું કામિનીનું જવાનું. દોરતી બાંધવાના વિચારે એ કામિની પાસે હું ગયો; પરંતુ એને તેા મારી પકડી જ નહોતી. હું એની બાપુજી ફરક્યા કે તુરત એ પૂંછડી લલાવતી બાપુજીના એરડા તરફ ચાલી ગઈ.

નાનાવાના એક મેઢી વાદરા પણ બાપુજીએ પાળેલા. અને એને મારે જો કાળજ પણ એકી બધી રાખતો કે એટલે ઉંડરને હોટિલમાંથી એ વાદરાઓ મારે ખાસ તાને. આની મેળવેમાં ચેરી ફળ આવતાં. બાપુજી જતે એક એક કરીને જે ફળ એમને ખવડાવતા. અને એ જોતાં હું ક્યાંજે બળી બેઠો. વિચારતો કે એ ફળમને ખાવા મળતું હોય તેા કેવું સારું? એક હવણ પણ બાપુજીએ પાઉંદર હતું. એવું નામ હતું 'ગુલબી.' એ ગુલાબી પાસે જઈ કે હે-હે કરતો. વાળી દોડી આવતો!

જેમાં પાંચ નરેળી? પડુ પડી પણ કોઈ મને પોતાની પાસે ફરકવા દેત ન હતું. મેં કોઈની જે પાસે વઢાફ પામતો તેા તે એક નાનાં ફળવા પાસે. વચ્ચેવચ્ચે એ મને પોતાને મોરડે મોઢાથી જતાં. ત્યાં રોજ કયા કે વાતા ચાલતાં હોય. માસિક પગારથી એક જારોડને રોક્યો હતો. મોઢીવાર એ સાંભળતો. પરંતુ એ પણ કેટલીવાર નમે કે મોઢામુશીબત થઈ. એમના એકલા સમય કેમ જાય? માનના આ દુ:ખમાં હું વિચારતો કે આ કરતાં તો રક્ષક મારી હતી. મોઢીમાં બેઠાં પહેલાં ને કાંઈ બોલે એ બોલે. બેઠા પછી તેા બધું થયે પકડી જઈ. મારી મહેતર ને કાંઈ વળીને આગળ ચાલતી, પેઠું શિવગંદિર, કાંસાને પંથ, શોશ, કુખનો, ગારમની બંને બાપુજીએ જો બધું જોતો જોતો હું લમેરથી જતો. બહારની મોઢીક દુનિયા તેા જેવા પામતો. હવે તેા એકદમ બલિે બંદીખાને પાચો! દરખાસે વચારીને આગળ જવાને ઉપાય જ નહિ. ઉધાડા દરખાસ પાસે મોઢીકે બેઠો કે દરખાસ મનેાદર-સિચ. અને યાદ આવે છે રૂઢૂ સામીની પ્રતાપ પીપરમે નેકવાળાની દુઆ. નાનીવાની લાક લીલી ને પીળી પીપરમે નહું તેની પાસેથી પાગીમાગીને ખાતો. હું હાથ લાગી કરતો કે તુરત પ્રવાપ મારા હાથમાં મોઢીક પીપરમે નહ મૂકી દેતો.

અને ચાદ આવતા બીલ સરખેસરખા મિત્રો. એમની સાથે હરિયાપાડી ને તોફાનમરતી દરવાગાં જે મજા હતી. મારા જેવા લોકો છોડક પણ એમને હતા. એકની વાત હતું. નિશાએ આવતું એને જે જસ પણ નહોતું મગઈ. નિશાને જવાનો સગાય થાય કે કાઢ બામતા ફરવા માંડે. એક વાર નિશાજને વખત થયો ત્યારે એમણે આ બાપુજી શું કહ્યું? એના ધરની પાસે જ એક શિવગંદિર હતું. બાપુજીએ એની અંદર વસાવેને ક્યાંક લાકી બંધારામાં મોઢા કાળા પરચરના શિવને બાથ બીડીને બેઠી ગયા! એનેા પોતાને રંગ પણ એની પેટ સામીએ હતો. એણે સંકલના કાળા રંગમાં એ કાળા પાસે મારા ધરના નોકરચાકર અને મોટાંએ મોઢીરોપીને બાધા પાડ્યા પણ બાઈસાદેબને પત્તો કાળેા નહિ. હો-હો! મયો મઈ, આખરે કોક શિવને મારે પાણી ફેંટવા મળ્યું ત્યારે લાકડો પત્તો લાગ્યો. એ બધા

બીજો પણ એક સાદું સંભળાતો. હજુ પણ કપાદિક કપાદિક એ
 હાનમાં મુંઝવે છે. બપોરે ન્યારે એ સુનસના હોય, ક્યાંકથી
 ફૂંકાતાં કંઈ એ અવાજ સંભળાતો ન હોય ત્યારે એ રૂંદ સંજ્ઞાઓઃ
 'હા, હા...ર પદિ તોહા...' બસબર કોઈ અદ્ભુત મૂંઝી બોલી રહી
 હોય એમ લાગે. રાત્રે પગારીમાં રહેતા રહેતા બેસે જારી વાટે
 આમલીનાં ઝાડનાં કાળવિરે માથાં. દારીઓ ફેરવી કે એ અખંડીયા
 ઝાડ નીચે અપાર કુંડળના સીની એર ફાટી છે. વચ્ચે વચ્ચે અમ-
 શીમાંથી ડોકોઢાડે. ટાડવાનો અવાજ સંભળાતો. એને પગથી પગથી
 મનમાં એક વાર્તા સંભળી કે બ્રાહ્મણનું હૃદય હાથે છે તે રોડારીને ઉપરસ
 આવે છે. એનાં એક ટોચી સાચે ન બતાવે. લાકડી કદ દુઃ કરતાં એ
 આત્મા. મેં મેં મેં આંખ ટેલી ગયા હતા. મારી 'બિરે પુતલ'
 વાતમાં ને વધી ટોચીને મેં ચોટ્યાં છે તેવાં ન બસબર એ હતાં.

રાત્રે દસ થાપ્યા પછી નંદ ફાસલે ત્યાં નહ સંપરો બેઠાકાં
 જમાડયા આવતો. મોડી સાત મુખી એ એક ન સુર જમાડયા કરતો. એ
 સુર જલે એ, બે, ત્રણ, ચાર...એક, બે, ત્રણ, ચાર, એમ બેસતો
 દત્તો. પાઘળીને મેં એમાંથી ન એક બાજીનાં સુર નહીં કરી આપેલા
 વઢેલી સવારે મને પોતા પમારવાનાં : ટપ ટપ ટપ ટપ... ધમધમ
 હા હા રાત્રે પત્તે આંગ્રે એ અવાજ ન મારી ડોલ બોલી જતી. રોમ
 બેઠાં પહેલાં બેઠાં અને બેઠાં પહેલાં આ બે અવાજ સાંનળેતા બેઠાકાં
 'એક-બે-ત્રણ-ચાર', અને પોતા પમારવાનાં 'ટપ ટપ, ટપ ટપ'.
 એ અવાજમાં પ્રત્યેક સગાયનો પોતાનો અવાજ હતો. દબે એ
 નથી. દબે બધા એકાગ્રતાં ડોકાદોક થઈ નય છે : ટકરીને બેં બેં.
 કુશભાના બગામણ, રરવાની લો...હા. હા હા હા હા હા હા
 પડે મારવાં વિગામોનાં વાસપાટ, રરિયોનાં વળગાજાટ અને બીજા
 પે કોઠકા અવાજે વધ્યા છે. ત્રી ગાળની અગાશી પશ્ચી અવેશિ-
 માના પિલાનાના સુર અને રનિકાકાનું મીત સંભળાતાં. અને વળી
 સંભળાઈ આવેલું મુઠ્ઠા દારય. ક્યાંય ચાલેલું મૂંઝું એ બધું!

એ દિવસોમાં એક બપોરે દીવાનખાનામાં બેઠાં બેઠાં મેં 'હંકન
 ન્યુઝ'ની ફૂંકેલ શોધી કાઢી. એક બુલખાને એ પછી હતી. એક પછી
 એક પાનાં ફેરવતાં એકરનાં ચિત્રો. મેં ગાંઠે વ્યભ મળું એ ફેરવેલી
 વિચિત્ર ઇમિજો હતી. ગાજુસીની, માત્રની, નાનાંગોરાં કારખાનાં.
 એનો મેં વિવિધ કુશની દર્યાની. એકમિતે એ બધાં ચિત્રો હું બેસે.
 એ દિવસ એ રીને હું ચિત્રો બેસે હતા અને પોપાલ મારવા આંખા.
 પગની ફૂંકવળા હતા એ. કપરે શરીરે ન્યારે એ આવતા ત્યારે
 ડીંગની તેવધી માથિયા ક્રેડી ફૂંક પિતળના ટકોલા હાંકાની એમ
 ચોંચકી. એર અવાજ ન 'હું જુએ છે મેં?' કહેતાં એ મારા
 હાથમાંથી ફૂંકેલ લઈ મેને તેમાં પાની ફેરવવા હાથવા. પાનાં ફેરવતાં
 ફેરવતાં એક પાનામાં એમણે કોઈ દેવ્ય રાણીનું ચિત્ર જોયું. અને
 એ દાખ જોઈને એમણે એને ત્રણ વાર પ્રણામ કર્યાં. એ પછી હું બેસે
 કે તેઓ રોમ નાહીને ત્યાં આવી પેલી દેવ્ય રાણીનું ચિત્ર કાઢી એને
 ત્રણવાર પેરે વાગતાં એનું કાણુ મને સામગ્ર્ય નહિ. ફેરવેલું ચિત્ર
 તે એ હું નહિ. તે પછી આમ પ્રણામ કરવાનું કાણુ પૂં દશે ?
 આજે એ દિવસ મેરામારને પૂરવું. એમણે હરનાં હરનાં ફૂં
 ને બસા નથી ? થાપાલ મેરામારને મેં પૂરવું. એ હેઠતા હતા કે એ
 મેરામાર પેલી અંધકાર દોડે કાઢવાનો સાદ પાડતા મનુષ્યોને અવાજ.
 મેરા-બિજારીના મને એક પ્રાણી ને બા-ચર દેવાઈનાં પાણીમાં
 કંઈથી મારી માછલી બળ દોરો દોરો આવે છે. (ઝાટર Oyster)
 ને બેઠાં રહેને ત્યાં પૂંચારી. પછની સાદુસીનું અને સંજે દીવા-
 નની ના પગાર મેરા. ૫ મેરાકાં મેં એક વાંસન.

દેવ્ય રાણી દેખાવામાં બસબર એમની પાત્રી નેવી ને લાગી હતી
 અને એ કારણે ન તેઓ રોમ એટ પ્રણામ કરતા હતા ! (આજે)
 ગુજરાતીની અદ્ભુતતા (અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૨૨થી) ને કતાકારીને
 પેલા મળ્યા મારેશે તે પછી સાહિત્ય અને કલાના ક્ષેત્રમાં પણ
 બંદી આવશે; કારણ પેલા એ હાથનો મેલ છે એ ને સાહિત્યમાં
 પ્રવેશો તે સાહિત્યક્ષેત્રની પચિત્રતા નહિ રહે. એટલે સાહિત્યકારો-
 એ તે સુધામાને આદર્શ રાખીને ન લખે જનું બેઠ્યો.

એક લેખકમિત્ર મને કહે, 'બાઈ, અગત્યનું મુસ્તે! ખરીદાપ નહિ
 એની સામે આગરે વાંધો નથી...'
 'સામે વાંધો હોય ?' મેં કહ્યું. 'વાંધો હોય પ્રકારકરને. તમારે
 જાણી બંધાવેને શું ?'

'નહિ, એમ નહિ. મારું કહેવું એમ છે કે જો મુસ્તે! ખરીદવાં
 ન થોસામાં હોય એ મને ન વાંધે. પણ આ ધનિકો! મુસ્તે! ખરીદે
 તે વ વાંચવાની વાત નહિ. બસ, રોમના માટે કપાડોનાં કપાડો
 શરી રાખે છે. નથી વાંગતા કે નથી વાંચવા દેતા. એની સામે મને
 યોદ છે. અર, માનશે ? કેટલીકવાર તે કપાડોએ એ આદ નય છે!'

'સરસ ?'
 'તમે સરસ ? કપાડોએ મેં એ મુસ્તે! નય એ તે કીક હોવાય ?'
 'તમે થાયોને વાસચરિતા નાખવામાં માને છોને ?' મેં સામે પૂછ્યું.
 'કપાડોને વચ્ચે નાખવામાં ને કીક એમાં દર પૂરવામાં માને છેને ?
 તે બતા માણસ, કોઈ કપાડોએ મુસ્તે! માને. નાખીને મુવનું
 બાળું બાંધત હોય એમાં તમારું શું નય છે ? અને આ તે વળી સર્વ
 દર્શામાં એક વિદ્યાદાનું. એ રીતે કપાડોએ મુસ્તે! માનું જોગન
 કાગળું એ થાયોને વાસ નાખવા કરતાં અનેકમિત્ર સાનું છે. અને
 જુએ, મુસ્તે! તે સદા પુરવશાળી રહ્યું છે અને રહેશે.'

પણ એમ આવી સાદરીથી વાત સમજો તે એ લેખક કાળા ?
 એમણે તે બસ આપણા પૈસાના પ્રેમની, અને વિદ્યા સંસ્કાર અને
 બાપાની કૃપાની ન વાતો કર્યા કરી.

હા દેખીતી રીતે એમ લાગે છે કે આપણને આપણી માથા માટે
 પ્રેમ નથી. દાખલા તરીકે બસમાં કે દેવનાં પુઢી થાય છે ત્યારેય આપણે
 હાથ મરે ગુજરાતી દોડીને તરત હિંદી કે અંગ્રેજીને આશ્રય લઈ
 લઈએ છીએ. કંઈકર દર્શોમાં પેરેન્સરને હિંદીમાં દળકાવવાનો અને
 પેરેન્સર દર્શોમાં કંઈકરને અંગ્રેજીમાં દળકાવવાનો !

મદદ આનું કારણ ગુજરાતી ભાષા નબળા છે, એમ માનશે. સાચું
 પૂછો તે આપણી આ રીત—યુદ્ધ કરતી વખતે હિંદી કે અંગ્રેજી પર
 આવી જવાની રીત-બીજી ન કારણથી છે. આપણે કાયદાને માન આપ-
 નાસ છીએ. એ દેખીતો એવો કોઈ કાયદો નથી, પણ આપણા દેસનું
 સંસ્કૃતમાં ગદ્યપર સરકારના હાથમાંથી, અને એથી સુકોમાં
 પોતાના, બસના કે દેવના આર્થચિત્રકોમાં-મંવચ્ચ સરકારની ન
 બાપા વાપરી જોઈએ, પ્રાંતીય સરકારની નહિ.

એટલે જ મારે ફરીકરને કહેવું પડે છે કે 'આમિ સુંદર, આમિ
 અદ્ભુત' આપણામાં દેખાય છે એની કદ જીવન નથી, કદ અપરેષ
 નથી. અપરેષ કે બુદ્ધ હોય તે એ ને આપણે માનીએ છીએ કે
 આપણામાં કંઈક બુદ્ધ છે. મુસ્તે! પોતાને સંપૂર્ણ માની બેસવું નથી
 એ ન એની મેરામાં મેટી ખાખી છે. બસ, આપણી આ એકમાત્ર
 બુદ્ધ દર મૂંઝ નય તો...

તો ક્ષીર વાસપ શરૂ કરે એટલે રીતસર પૂં કરવું ન એવું એણે છે ?
 નથી પૂં કરવું અમારે એ વાક્ય. એમ બધાં ન એમેસેલાં વાક્યો
 પૂર્ણ કરીએ તે એમ 'ગુજરાતી' સાના ?

આધુકી

આતશની એક દોહત આપી'તી નીજવાને,
 રે! દિલ મણું પુઝાઈ ત્યાં માગણું રહું છું?
 આદર્શની કઠારી આપી'તી નીજવાને
 ધળકાર ના રંગોમાં ત્યાં માગણું રહું છું?
 કે આદ એક યા રણ: રહેલ નીજવાને
 (તરણી) ભગે ભે એક પળ એ તો માગણું રહું છું! - મકરન્દ દવે

એસેકે કેર્નેલિયસ કુમારપા.

ધોડા દિવસ પર નવી દિલ્હીમાં બારતના બાવિ વિદ્યાલય માટેની પંચવર્ષી યોજનાની વિચારણા કરવા દેસના અગ્રગણ્ય વિચારકોની અગત્યની સલાહ મળેલી. તેમાં હાજરી આપનાળજીના ઠાંઠામાં બેસીને એક આમીજી દેખાવની વ્યક્તિ આવેલી, પણ લાટસાહેબની ફેરવોમાં એ ઠાંઠાને કોણ જવા કે? કેરેર તેને રોકવામાં આવેલો, પણ તેમાં બેસનાર દંદ રહ્યા અને આગ્રહપૂર્વક ઠાંઠામાં જ બેસીને કચેરીએ પહોંચ્યા 'પહેલોને પંડિત નેહડ આગળ તેમણે આ દિલ્લચરપ અને હંદવાન કદાબી કહી ભાતની કે દિલ્હીમાં 'ળજજમાડીને આવવાની મનાઈ'નાં આદર્શ પાટિયાં લખાડેલાં છે! આ વ્યક્તિ તે ૧૦ વર્ષના ખડતલ યુવાન, સુરત અને આદર્શ ગાંધીવાદી કુમારપા.

ઈ. ૧૯૨૬ની ૬મી મેના દિવસ હોના. સાબરમતીના શાન્ત આશ્રમમાં યુરોપ-અમેરિકા: ભમીને આવેલા એક દેહીકાઈ કપડાંવાળા સંજ્ઞાત યુવકે તેજ પત્રમે પ્રવેશ કર્યો, તેને ગાંધીજીને મળવું હતું. તે થોડે દૂર ગયા તો જમીન પર બેસીને એક માગડિયો આદર્શી રૂંટિયા ઠાંઠો તેણે ભેગો. યુવકે ધાડું કે આ કોઈ ગાંઠડ દશે, એટલે તે આગળ જવા જતો હતો ત્યાં પેલા માગડિયાએ શિષ્ટ વિનયી અંધેજમાં પૂછ્યું કે આપ કોને મળવા આવેલો છો? એક માગડિયાને આવું અંધેજ બોલતો મોઢપેલો યુવક આશ્ચર્યમાં મરકાવ થઈ ગયો. એ માગડિયો તે ગાંધીજીના અંતેવારી મંત્રી પ્યારેલાલ; અને પેલો યુવક તે એસેકે કેર્નેલિયસ કુમારપા. અમેરિકાની કોલંબિયા યુનિવર્સિટીમાંથી થોડે બહુમાન સાથે જેના પર એમ. એ.ની ઉપાધિ મેળવી હતી તે થોડાનો મદાનિર્ણય 'પબ્લિક રીશનન્સ એન્ડ અવર પ્રોપર્ટી' ગાંધીજીને આત્મવ્રતા તે આગ્યા હતો. કુમારપા લખે છે કે 'એ દિવસ (૧૯૨૯ની ૬મી મે) મારા જીવનનો મહા નિષ્ફળિય અને લાગણપરિવર્તન કરનારો નીવડ્યો. સાબરમતીને તીરે એક વૃક્ષની નીચે સ્વચ્છ કીચેરી જમીન પર એક શ્વેત પુરુષને રૂંટિયો કાંતામાં મેં લીન લેયો. હું દરેક મિનિટ પહેલાં હતો. પાંચ મિનિટ રહીને થોડાનું લડિયાળ

મેઘ હસતાં હસતાં તેમણે પૂછ્યું તમે જ કુમારપા ને હું તરત પાગી ગયો કે એ જ ગાંધીજી હતા હું તરત જ ભાતમાં આવ્યો ગયો, ને મધે માટે કોઈ પુરસ્કાર લાવવા મળ્યું તે આવે તે પહેલાં, મારા રેસોબી પેન્ટની પેડ લાંબી જમીની કશી પરવા કર્યા વિના હું ગાંધીજીની સન્મુખ જમીન પર બેસી ગયો.' ગાંધીજીએ તેમના નિબંધની પ્રશંસા કરી. પ્રશંસા અર્પણ કર્યા પછી તેમણે પોતાનું રૂંટિયું સમાવ્યું. ને તેમાં થોડાને પડખે રહી ઝરીળ કારતમાં માગડાંઓની નવચરનાના કાચેમાં મદદ કરવા તૈયાર્યો. એ એક જ શુભાસતમાં ગાંધીજી સાથેની

માસમાસનાં પંખી[૭૨]
 ચંડાળી

બારતમાં છેક પ્રાચીન કાળથી જનમન-રેવન કરનારી મણાલી પંખીઓની ગાયક ત્રિપુડીમાંનાં બે 'ભરત' અને 'અમન'નો પરિચય આપી ગયો. તેમાંનું ત્રીજું તે 'સંહલ' કે 'સોહલ'. ભરત અને અમનથી સહેજ ભારે શરીરના, પણ રેરેરે એમને મળતા જ આ પંખીને કોણજવાની વિશિષ્ટ ગિરાશી છે એના માયા પરના મોટી કસમ કે ચોટલી. પુણ્ય થયું હોય, બીનપું હોય કે વિઠાણું હોય ત્યારે એ આ ચોટલી ઊઘી કરે છે.

એની કાયા ચકલીથી સહેજ મોટી; વાન મેસો બહામી, જમીનના વાળ સાથે ભળી જતો પૂંખિયો કે મોટાડું મોટી ભેલ; થાંભ પાતળા અળીદાર; આંખો મોટી પાંખામી; પગ થાંભળા. ઘોરે માસ આપણે ત્યાં રહેનાર આ પંખી રજાસને પણ પુરુષદિલ અને નીંદર ઢોઈ એની આવંત પાસે જઈને પણ અવ-લોખી શકાય છે. આદર્શની દોષમાં પુલસા મેઘાનમાં એ એકલું કે પાંચ-સાતનાં નાનકડાં ટાળામાં દોડાદોડી કરવું હોય છે ત્યારે એકાદ પરધર કે દેખાવા પર થકી જઈ સીટી નેપે મોઢા અવાજ કાઢે છે. તેનું માન એકે મધુર અને આહુસાદક હોય છે. છતાં અગતના માન નેરહી. કાળિ સમય તે ચાલવું નથી; અને એની વિદ્યાશ પણ ભરત કે અમન નેરહી તો નહિ જ. અમન નેરહું એટલેકે ૪૦-૫૦ ફૂટ નેરહું શેષ પણ તે બી રાહવું નથી. ભેકે બોડાંબોડાં માંથ ખંડે. તેની અનુરણશક્તિ પણ સામાન્ય પ્રકારની જ દોષાધી તે ભરત કે અમન નેરહી પ્રશંસા નથી પામી શકવું. છતાં ધણા તેને પાગી છે ખરા. દાંખ, બેડી, ચણો, કુરી વગેરે અનાજના કણ અને તાનાં તીડ નેનાં જંતુ એ તેનો આહાર.

ગાંધીજી ૧૯૧૭ એ એમને પ્રજનનશીલ, આ વખતે તે અવેડ ખેતર કે વાડના થડ પાસે, જમીનમાં બીજના વાડકાનેયો યાસનો માણે. બનાવી, તેમાં થેરા તપખીરી કે નેપુડા રંગનાં છાંટણાવાળાં મેલા પીળાશકટા સફેદ રંગનાં તણથી ચાર છંટાં મૂકે છે. ('વનોચર')

ની અસરવળો, શનિ માણિક્ય ગોરેની ભવનો પથ્થર, સારવર્ણમાં સાધારણ લોહમાં તે ન હોવા વતીથી વપરાય છે.

(૩૫) લસણિયા (હૃદય આદિ) : વચ્ચે ચળકતી કવર્ત રેખા બતાવતો, (જિજ્ઞાસની આંખ નેના ન રંગનો પથ્થર.

(૩૬) હેમટાઇટ - કાળો, સુગંધી, લોખંડના પદાર્થોનાં રસુવાળા પારદૃશ્ય પથ્થર. ક્યમિત્ત કાલ રંગનો પણ આવે છે. એટલે મળતો.

આ સિવાય રંગ કે રૂપમાં સહેજસાજ ફરકવાના છતાં બેધારણથી કપરના પથ્થરોની ભવનો ન એવા પથ્થરોમાં બીજાં નામે પણ છે. કપર પણ એક ન ભવ કોના છતાં રંગરૂપમાં ન સ્વદેશી અપાયાં હોય તેવા પથ્થરો પણ છે. જેમાં કોર્નેલિયન અને સાર્ડોનિક્સ એ બીજાં ન છે; ન્યાર્ડે સેસિન્ય અને ન્યુન એ 'ચિર્ડોન' નામની એક ન ભવનો પથ્થર છે. આ સિવાયનાં નામોમાં પેટ્રીફાઇ, ટાઇગર આઇ, પ્લાટા, સોપરટોન, મલ્કિયુસ, રેપીડુવેન, આઇસીડિયન, ઓનિક્સ, આર્બન પીરીશ નગેરે છે. — હિમત હરેશી (અલ્કાર)

આરતીય વિમાની એટલે સારકેસ
નોકા હાઈ-નફાનોરૂં સોપી કચ્છી હુમન કરીને બારતના એ વિમાનીઓએ હાથેથી અસાધારણ સિદ્ધિનું ગૌરવ મેળવ્યું છે. બિન્દગના સાહી નોકાવળનાં જે દિશાથી હાઈ નફાનોરૂં ઈંગ્લેન્ડના લી-આન-સોલ્વન્ડ ખાતેના સાહી નોકા વિમાની મચકેથી આઠમ સુધીના ૧,૩૨૨ માઈલના અંતરનું કંઈપન કેવળ ૩ કલાક ૧૧ મિનિટમાં કરીને તેમણે કંઈપનો નવો આંશ રચાયો છે. તેમનાં નામ છે લેટ્ટેનન્ટ ડી. સ્કન્વર્લી (આરતીય નોકા રિટર્નર ફોર્સિલાન સેનાપતિ કૈંપન મકર્ત્તોના કાઈ) અને લે. જી. એન. પરાસ. તેમની સરેરાશ કંઈપ કલાકના યાત્રા માઈલ જેટલી હતી.

નવો ભૂતનાશક સાયુ

એક બ્રિટિશ સાયુ બનાવનારે એક અત્યંત અસરકારક અને નવા ન પ્રકારનો ભૂતનાશક સાયુ બનાવ્યો છે. આ નુકી ખેડવા બાળકો સાયુએ ભૂતનો નાશ કરે છે ખરા, પણ બિનાકારક અને નવા ભૂત મિસે તે તે ભાં ફરી ઉભરે છે પરંતુ આ સાયુમાં એક એકનું નવું રસાયણ નાખ્યું છે કે તે વડે ઘોવા કે નહોવાથી મામતી પર એક ભવનું અદરબ પડ બની રહે છે ને કલાંતી સુધી ભાં રહે છે, જેથી ને કાઈ ભૂત મિસે તે તરત ન મરી ભય છે. એવું વેસાનિક નામ છે 'હેડાસાક્સોરીન' ; પણ હેડ નામ 'G.I.' (જી. ૧૧) ડે. ગોર્લો-લિક એસિડ કરતાં તે સમસામ્ય યક્ષિરાણ્ય-તીવ્ર છતાં મામતી ન વતરે એટલે, વાસવિનાઈ, રંગ વિનાયું અને હરી અસર વિનાયું છે.

કર્તૅચનિષ્ઠાનાં ઉદાકરણ

બ્રિટનમાં મડ્યુ-ટ્રીનિસ વખતે એક સભાએ અદેવાજ ગેળ-વના ભવો. હેડનના એક વર્તમાનપત્રની સી-સંચારકતા (વીપીકેર) અધારેને કીધે પત્રવિધાં મુકી ભવો પરી મર્દ જેમી નેના નખણા હામની બધી આંખબીઠી મચકોકાઈ મર્દ અને સખવ વેદના કીપકી, છતાં તે ભવે જે મચક આખ્યા વિના સમનો સંવિરવદ એદવાજ ગેળવના ભાં રેકાઈને ને એ ન ખમણા હામની દરર કરવી આંખબીઠી વડે ન આખો અદેવાજ કષ્ટો પા ૧૧૧ પ્રયેની જેવી સંભવતાં આ કર્તૅચનિષ્ઠ સી સંચારકતાનું નામ છે એની રૅન્ડેસન કપર.

મથા સિવાયે બિરદમાં ભ્યારે કોલસાની તીવ્ર તંત્રી બીજી વર્ધ ભ્યારે રામય અને દેશની હાલતને માન આપીને ભ્યાંની કોલસાની ખાણના કામગારોએ કમંચથી દાનિવારના વધારાના દિવસોએ માસ કામ કરીને એ તંત્રી નિરાશી કરી. તેને બિરદમાં - 'ન્યુસ ઓન ધ વર્લ્ડ' નામના પત્રે કહેણે કે 'ચેતાની કોલકીની પત્રે દેશી પ્રભ વર્લ્ડ ૧૦૨ (માર્ચ ૧૯૫૨)

ને મીટ માંડી તેનો સોપી કોગળકામયો નવાળ ખાણિયાઓ આખ્યારેસના કષ્ટોમનાં ચકો નધુ વેચતી માલવાં રાખવા અને ધાર ધરના ચૂકા નજવા રાખવાની અમલ પ્રીધીને ઉગર ખાણિએ માર-નિચાવતીને સમિતવાની માણી લેવાનીને એક ન દિવસમાં વધુ લાખ ૮૪ કોલકી દાંડી આપી'.

આખણે ભ્યાં 'નધુ કપાદન'ની હાકલો કરીકરીને દેશના અખણી-એનાં મર્દો બેસી ભય તો મે તેનો નવાળ આપવાનું તો બાબુએ રહ્યું, પણ લાખમાં હાકાઈ અને કાઈ પણ નિમિત્તે વધારે નજવો લેવાની ન ફાવત પ્રવર્તે છે તે કુંડે સ્થાનિતનક છે?

વેરાભૂષણનાં છતિકાસ

લંડનમાં તાલેતરમાં ન એક અત્યંત અસાધ્ય રવરપનું પ્રદર્શન થોભવામાં આવ્યું હતું. તેને રિષય હતો 'યુગયુગની વેરાભૂષા'. આમાં ઉકેલ રંગી સહીથી માંડીને આન દિન પર્વતના ઓ-પોસાસની ફેરવાના છતિકાસની કમરો તરેલી રમૂ કરવામાં આવી હતી, તે માટે ૧૨ની ૧૫૫૫ હાથકાઈની ૧૫૦ નેટલી શુંદર વહેરામણ પૂરવડો એ તેવા કરવામાં આવી હતી, ને તેને છત્રીચુટી સહીની વિષવિધ ફેરવાના પોષાકોથી સમનવામાં આવી હતી. બિરદનાં ચિત્રકારનાં પ્રખ્યાત પ્રાચીન ચિત્રોની પણ આ પોષાકો તેવા કરવામાં સહાય લેવામાં આવી હતી. આખણે ભ્યાં પણ આપણા આપણી રવેતમ પ્રતિ પ્રાંતનાં વહેરવેશનો ચિત્ર કહિલાસ રચાવો જોઈએ.

ધરતીની ગોદમાં

ઈંગ્લેન્ડની નિરાલોમાં હાથેથી એક નવો કપકમ ચાલ્યો છે. ૧૨ વર્ષે કહેણમાં ચુનેદા અડતલ અને ખમરેકારી વિદ્યાર્થીઓની એક સંશોધન-સફ-કુટીરો ચાલવામાં આવે છે. તે બાઈ-પ્રદેશી ભવા જોઈ અને કુંડે ચિત્રકારોને ખીતીને ભ્યાંથી વહેરવેકી નેવાઈક વિશિષ્ટ બાળકોની મેળની દાવે છે. આ વર્ષે ૧૩મી પ્રવાસ કને, જેમાં વિદ્યાર્થીઓની કોલકિસ કુટીરો આપસમે-રના વિશાળ કોચની સફર બેસી હતી. કુટીરના સરખોએ ૧૦ દિવસમાં ૧૫ માઈલની મજલ કરી હતી. પ્રયેના બાપ ૫૨૦૦ રૅલ નેટલી વખત (સર-સામાન-સાધનોનું) હતું. તેમણે વિદ્યાર્થીઓની આંખી, ચનરવિતલકા બેરતરવિષયક નયનાઓનો સંકલ્પ તથા બીજી ક પર્વત હાસાન, પટ્ટનિષ્ઠા, બાઈ-પરિચિતિ કીધાદિ આજનો અંગેનું અરખાસપૂર્ણ અચોક્કસ હતું. આ કુટીરના નેતા યેનર એકે. જી. ડેનેલ એ બિરદો વિદ્યાર્થીઓ બૂજોના પ્રાપ્તિયક છે તેમણે કહ્યું હતું કે 'કું સર્વ' નિષ્વર્યો ભ્યારે કાથી સાચે સામાના સાદા વિદ્યાર્થીઓ હતા; પણ ભ્યારે કું પાટો કીધો ભ્યારે તેમો ખડતલ ધુવાનો બની મથા હતા'

એશિયાનું એક અભિદ રહેલ ગોઈ

હલકતા ખાતે રમણીયો ગ્રીષ્ ટરર મેચ વખતે એક નવું રોડ ગોઈ પણ ભૂલ્યે થયાનું હતું એશિયામાં આઈ રોડ ગોઈએ પેહેલું છે.

આ રોડ ગોઈ જે માળનું બનેલું સાક કૂં નેટનું થાય છે અને તે પથથી રથતની ચાલુ ને ઉકાશમાં ઉકલી હકીત ભળી રાખાય છે. એમાં, રમતા બેસાડીઓ અને તેમના ૧૧, આઈ મેચો બેસાડીઓ અને તેમનો રોડ, બાઈર અને તેનું ગોઈસિઝ ઓનકિસિસ, રિફ પડવાનો કમ ને કેવ ખુગડો. રિફ વગેરે બાબતો એકોસામે એક રાખાય છે. કદી મામાં પછી દોરો રોડનાર કીકરના નામ આખ ગોઈ પર કાલ બતી થાય છે. બેટમેન રી-રિતે આઈટ વધારે પણ ખળી રાખાય એવો પ્રબંધ છે. એરેટ્ટિયાનાં આવાં રમુ ગોઈ છે. ઈંગ્લેન્ડમાં નેટિદમદામ ખાતે એક છે, પરંતુ એપાઈસરકીચિતે નથી.

આ માસ (માર્ચ) ઇતિહાસમાં : દિનવિશેષ • વ્યક્તિવિશેષ • પ્રસંગવિશેષ

વ્યક્તિવિશેષ : ઇશુચર લુતરૈકેઠ
 ઉદાય પ્રવરત પોતે પણ ન કરી શો એવી
 અવનવી કૃપયાથી
 વનરપતિઓ ઉપ-
 નવી માનવબલ
 ઉપર એક મોટું
 અણુ મૂકી નવાર,
 જગતકરમાં વન-
 રપતિશાસનો અ-
 દુષ્ટ પ્રીતિયાગર
 ગણાતા અમેરિકાન વનરપતિશાસી ઇશુચર
 લુતરૈકેઠે જન્મ માસાચુસેટ્સ પરગણાના
 ફોરેસ્ટ ગામમાં ૧૮૬૪ની ૧૩મી માચે એક
 સાધારણ કુટુંબમાં યજ્ઞેશી. આગર મુદ્દગારી
 શિક્ષણ પૂરું કરી નાનપણથી જ તે પિતા
 સાથે એક કારખાનામાં કાંચે જતો અને
 રત્નઓ દરમિયાન મામાની દ્રાક્ષની વાડી-
 ઓમાં તેના પાવેલર પર અવનવા પ્રયોગો
 કરતો. કારખાનાના અનુચ્છે તેણે કાગડો
 દેખી ગહેનત બચાવી દે તેવું એક વખત પશુ
 બનાવેલું અને પોતાને માટે એક રશીમબેટ
 પશુ, ૧૮૮૧ વર્ષે હાવિતા એક પુત્રકમાં
 વનરપતિઓનાં સંકેશજી વિષેનું લેખાણ વાંચી
 તે એવા પ્રયોગો કરવા પ્રેરાયો. અમેરિકામાં
 એ વખતે બહારનાં પાવેલર સાહનું વર્ણવેલું
 તેણે તેના, પર જ પ્રયોગ આરંભ્યો અને
 બહારનાં સારામાં સારા ૧૩ બી ચૂટી ફાટી
 તેમાંથી ઠાંથમાંથી જીવી ભતના બહાર લેવાર
 કર્યા. પ્રયોગો માટે આ બહારનાં ફેસેકેનંગ
 પેલાની સાથે રાખી બાકીના બધા તેણે ૩૦
 પીડની ફિગેતે લેવા નાખ્યા.

કારખાનામાંથી તો તેનેશય લાગુ પડતો, એટલે
 ઢબે તેણે પેતા ૧૦ બહાર અને ૩૦
 પીડની મૂકી પર ફિગેટનિવા બહારખાનાની
 કરવા માંડ્યું. ત્યાં આદરિશ માટે કોઈકાસાય
 સુલારી દાખ કરી અને સાન્યા રેકામાં તેણે
 ચારેક એક જીવની એલગી અને તેમાં પેલા
 અટકાવા પીડે તેમાંથી સારામાં સારી ભતના
 બહારનાં પુષ્કળ પાક ઉતાર્યા, પાણીથી
 છુલ્લેક બહારનાં નામે તે એટલા લોકપ્રિય
 થયા કે તેના અવસાન પહેલાં બહાર પેટી
 સરકાથી ચારી પ્રમાણે તેનું એકકા અચેરિ-
 નું સંકુલ રાખેલાં જ નવાર લાખ પીડનું
 નેચાણુ થમડું. હવે તો તેણે બીજી ૧૮ એક
 જીવન પણ ખરીદી અને જીવનના આ બે
 હકમાં પર ન તેણે જીવન-બંધે ખુદ દુર-
 રતને પણ નવાઈ પમાડી દે તેવા પ્રયોગો

દિનવિશેષ
 તા. ૩ શાશ્વિનાદન સંકેનો આરંભ થયો, ૭૮.
 તા. ૮ આશુઠેને દક્ષિણમુખ સરદશ્વી, ૧૨૧૨.
 તા. ૯ શુભરાતના પહેલાં ત્રિવેચક શ્રીનવત-
 રામ લક્ષ્મીસામેનો જન્મ, ૧૮૩૬.
 તા. ૧૪ સુદગ્રામણેના સોથી ફરંગો મહ-
 પદેશી સોધાયા, ૧૬૩૦.
 તા. ૨૨ સુદગ્રામણસુત્રી અગ્રાદ દિલ્હી જ્યોતી
 ઇન્દ્રાલમાં પ્રવેશ, ૧૬૪૪.
 તા. ૨૩ દિલ્હીમાં પહેલી વીજળીનો આદિ, ૧૮૫૪.
 તા. ૨૫ કાંચે ફલપતરામનું નિધન, ૧૮૯૮.
 તા. ૨૮ નાના ફૂલની સત્તું અવસાન, ૧૮૦૦.
 તા. ૨૯ ઓગેલેએ પંબજ સર હતું, ૧૮૪૬.
 તા. ૩૦ દિલ્હી તરફ વચ્ચે વિમાન-અવલાર
 રા. ૧૬૨૯.
 ફરીને વનરપતિ, સાકબાજ અને કુજ કૂલની
 અનેકવની બંધોડકાળની. વનરપતિઓમાંથી
 આગકાના કરતાં વધારે ખાદ્ય અને રસકસ
 ઉત્પન્ન કરી આપ્યાં; ત્રાર જેવાં ફળોના મીઠા
 કાંચાઓની બીજો બનાવી ઉપરનો ગર
 સફરજન જેટલાં કરી આપ્યો; ઝીળાં ફૂલોને
 દહેણી એવાં મોટાં ઊતારાં કર્યા; આટલાંથી
 યડ-પંદરાં જોખાં કરી તેને. રસ ફળોમાં
 કતારી પાકમાં વધારો કર્યો; પક્ષીઓ ફેરો
 ન આપ માટે પાવળી છાતનાં ફૂલોને કહજુ
 કાઢનાં બનાવ્યાં. આવાગણા તો વરસ
 દરમિયાન તે બીજો સાથે લગભગ ૭૦ ફૂલો
 પ્રયોગો કરતો, અને વહેવલા ૨૦ મોટા પ્રયો-
 લાખાયા. એકલા ઘોરને જ કાંઠાવહીન કરી
 તેને આવા લાયક બનાવી દઈ અમેરિકાની
 પ્રાસિદ્ધી કિનારાની ભૂમિને હોદ અજન

પ્રત્યેકવિશેષ : બાબરને કાંચે શણા સંભળે પરાબાવ
 પૂનાંને દિલ્હી પર ચડાઈ કરી ત્યારે આપતતાં જતાં રામજી રામજીમાં એક જાન પેલાનું
 રાખ્ય ત્યાંના રાખુ સંગ(સંગતસિદ્ધ)ના ચીરતને લીધે ઉતત મુખે ટકી રહ્યું હતું. દિલ્હીના
 સુબતાન ઉમાદીપ થોડોને તેણે અનેકવાર હરાવેલો એવાં તો એ એકોસા યુદ્ધ લડેલો, જેમાં
 તેણે પોતાની એક આંખ, એક હાથ અને એક પગ ગુમાવેલાં. આ ઉપરાંત પણ બાહ્ય-
 લતવારના બેરો ચાનાં ચિત્તો સેના સરીર પર હતાં, દિલ્હી હાથ કરી બાબરે એ રાખુ
 સંગે હરાવવા માંડ્યો. રાખુએ પણ શરીર તૈયારી કરી બાબરે સામે આગામી લગભગ ૨૩
 માર્દહ દુરે ખાનવા મુકામે પોતાના ૧૨૦ ચાંડલિકા લઈને ૮૦૦૦ લોકેસવારો તથા ૫૦૦
 હાથીઓ સાથેની નિરાશ સેના બાકી કરી દીધી. ઇ. સ. ૧૫૨૭ની ૧૬મી માચે યુદ્ધ શરૂ
 થયું ને થોડી વારમાં તો બાબરના સેનામાં નિરાશા ફેલાઈ ગઈ. બાબર પોતે પણ પોતાનું
 નેજમ સમજા મેલો. કોઈ અધર્મને લીધે જ પોતાને આ દાર ખાતી પડે છે એમ માની
 તેણે દુરત જ માલક પાણીમાંથી બાપરાખી, સેન્યમાં પણ તેની મનાહ દેરામની, મુરિલમ
 થઈ માટે દુરાવાન થઈ નવાની પ્રેમણા આપી પોતાના સેન્યમાં ફરી અનુતિ આપી અને
 જગાડતલ દલેલો કર્યો. એમાં સાચા ધાયલ થતાં રાખુતો તેને પહોંચીએ માં કડાવી મવા.
 તેનું નેનુલ જતાં તેના સેન્યમાં નિરાશા ફરી વળી અને પ્રિણાને બાબરની છત થવા.
 ચિતોહ માટે રખમિ પર ન મળીને અફસોસ કરતો રાખુ પછી ૧૫૨૮માં મરણપામ્યો.

ફેબ્રુઆરી (૧૬૫૨)ની તવારીખ
 તા. ૧ ઇન્દેશના રાત્ર કહારી ભૂલેલું કાંચમાં
 હુલ્લ ગંધ પડવાથી અવસાન; તા. ૧૩
 સોરાષ્ટ્રનાં પાટ-ખૂન પાંચમ રાખીવ હૈતુનાં
 કાવતરાં અંગે બાવનગર, કીમડી તથા મો-
 રખીના કુમારો, કોળના કાકોર અને બીના
 રાજનીશીખાની ધરપકડ; તા. ૨૦ પૂર્વે
 પારસિયાનાં રાજાતથા બંગાળી રાખવાના
 આમકથી નીકળેલા વિદ્યાર્થી સપ્તસ પર
 મોળખાર; તા. ૨૩ દેશની પ્રાચીનને અર્ધા-
 થીન સાનાં મેમુવરનોને રાખીવ કલાસચક
 માટે ખરીદવા સાક એક નિવિ (ફક)નું પંચિત
 નહેરને કાંચે દિલ્હીમાં ફેરવાવ્યાં; તા. ૨૫
 કારતમાં એક હાલર વર્ષે આરંભે મોખવતી
 અપાસને રૂપૃમદમુજો મેનટો વિરલ થોમ.
 શિયાળો કાયરો કરી આપ્યો. પશુતેણે પોતે
 પોતાની આ શીધોને જરા થે આર્થિક લાભ
 નથી લીધો રટનકું યુનિવર્સિટીમાં તે ઉર્ધ્વ-
 તિવાદ અણુવતો તે થે વિના લેવને! પણ
 તેના આ શીખને લોકોના લાસ પાતર પાવવા
 માટે ૧૯૦૫માં કાંચેની દુદ્ધીઓએ તેને ૨૦૦૦
 થોડું વર્ષાસનમાંથી આપેલું; ત્રારે તેને પોતાને
 તે એવો કાંઈ મોઢ નહોતો જ. બાગબાની
 ફારા ફરત સાથે તે એકજ જ જ ઘડ વહેલો
 અને કુદરતને જ તે કથરે અણુત. આથી તો-
 પ્રકૃતિ અને ઉદ્યરનું કાંચે પોતાને માલક પાણી
 લઈ અવનવી વનરપતિ ઉત્પન્નવામાં આવેલ-
 રાજાના ધર્મચુકએ તેને નહેરમાં આમંત્રી
 હોવિત કરાવેલો! છતાં એણે તો પોતાનું કાંચે
 બની રાખ્યું; અને એ કરતાં કરતાં જ ૧૮૨૬ની
 ૧૨મી એપ્રિલે તે અવસાન પામ્યો.

પ્રત્યેકવિશેષ : બાબરને કાંચે શણા સંભળે પરાબાવ
 પૂનાંને દિલ્હી પર ચડાઈ કરી ત્યારે આપતતાં જતાં રામજી રામજીમાં એક જાન પેલાનું
 રાખ્ય ત્યાંના રાખુ સંગ(સંગતસિદ્ધ)ના ચીરતને લીધે ઉતત મુખે ટકી રહ્યું હતું. દિલ્હીના
 સુબતાન ઉમાદીપ થોડોને તેણે અનેકવાર હરાવેલો એવાં તો એ એકોસા યુદ્ધ લડેલો, જેમાં
 તેણે પોતાની એક આંખ, એક હાથ અને એક પગ ગુમાવેલાં. આ ઉપરાંત પણ બાહ્ય-
 લતવારના બેરો ચાનાં ચિત્તો સેના સરીર પર હતાં, દિલ્હી હાથ કરી બાબરે એ રાખુ
 સંગે હરાવવા માંડ્યો. રાખુએ પણ શરીર તૈયારી કરી બાબરે સામે આગામી લગભગ ૨૩
 માર્દહ દુરે ખાનવા મુકામે પોતાના ૧૨૦ ચાંડલિકા લઈને ૮૦૦૦ લોકેસવારો તથા ૫૦૦
 હાથીઓ સાથેની નિરાશ સેના બાકી કરી દીધી. ઇ. સ. ૧૫૨૭ની ૧૬મી માચે યુદ્ધ શરૂ
 થયું ને થોડી વારમાં તો બાબરના સેનામાં નિરાશા ફેલાઈ ગઈ. બાબર પોતે પણ પોતાનું
 નેજમ સમજા મેલો. કોઈ અધર્મને લીધે જ પોતાને આ દાર ખાતી પડે છે એમ માની
 તેણે દુરત જ માલક પાણીમાંથી બાપરાખી, સેન્યમાં પણ તેની મનાહ દેરામની, મુરિલમ
 થઈ માટે દુરાવાન થઈ નવાની પ્રેમણા આપી પોતાના સેન્યમાં ફરી અનુતિ આપી અને
 જગાડતલ દલેલો કર્યો. એમાં સાચા ધાયલ થતાં રાખુતો તેને પહોંચીએ માં કડાવી મવા.
 તેનું નેનુલ જતાં તેના સેન્યમાં નિરાશા ફરી વળી અને પ્રિણાને બાબરની છત થવા.
 ચિતોહ માટે રખમિ પર ન મળીને અફસોસ કરતો રાખુ પછી ૧૫૨૮માં મરણપામ્યો.

આફસોસને આસન કરીને આપડું, જે રહ્યું થયુંય તે લૂંટી નથી; જો યુગાંયની ગણતરીમાં પડયા, ફલ લેખડુંય તે લૂંટી નથી.

મકર-૧૬

હા. જનસનની અંગેલ ઉદ્ધરણેની પહેલી બહાર પડી ત્યારે એક સ્ત્રીએ તેમને તેમાંથી અસભ્ય શબ્દો બાતલ રાખવા માટે ધુલાવેલા પાણી આપી. તે સંભળી જનસને કપાલમગાં કહ્યું, 'તમે શું કોવું ન બોલવા માટે મારો કાપ મેલો કે?'

અનેદાર્થી શબ્દ: કપોત=જનર; દોલો; સાલખાર; સુરમેા.

લોકોક્તિમાં પ્રચલિત સમુદ

(૧) કવચિત્, રિયતિ ને પ્રત્ય-એ ત્રણ જાતના ખેત. (૨) રીંખ, ફૂંડાં ને પોપટો-એ ત્રણ જાતનાં અનાજ (અનાજ ત્રણ રીતે લેયે: કાંતે રીંખથી-એકે યમ; યા ફૂંડાંમાં-જુવાર, સાંજની, પડ, મકાઈની સેમ, અથવા પોપટામાં-એકે ચણા.) (૩) ધા, યા ને ધસરકો એ ત્રણ જાતના વાલે (ધા શરવાથી-ટાલક પત્રે; ફૂંડથી-વાંસળી વગેરે; ધસર-કાથી-સાંજી વગેરે) એ જ રીતે (૪) ખાર, આખી અને ધુલાઈ-એ ત્રણ જાતનાં દલિયાક; (૫) ફાગ, ચાઈ ને તરફ-એ ત્રણ પ્રકારનાં વાહન. (એકે આ છેલ્લી જાતોમાં આ યુગમાં વધુ નવાં કહેવાયાં છે.) (૬) લાંચ, શાકું ને ફાંજી-એ ત્રણનો કષાઈનાઈ; (૭) નામીન, જેક ને જક-એ ત્રણ કાનિયાનાં પા.

મધિત-અમત

અમે તેકા ઓકવાળી સંખ્યા લેતે તે જ ઓકોને આડાઅવળા શોડવી બીજ સંખ્યા બનાવેા. એ બંનેની બાદબાકી કરતાં, બાદબાકીના બંધોને સરવાળો કથી કમાય તેજ જ હશે. (નારાયણ ગ. દેસાઈ)

હા. ત.	૧૦૦૪	૩૪૫૬૭૮
	૦૦૧૪	૮૩૬૬૫૪
	૬૬૦	૪૬૮૬૭૬

ત્રાંબાના નાસણમાં ખાટી છારા નાખવાથી થતા મકામાં શેડું મેરવું તથા બેરી વાદીને નાખી ખૂબ લસોદીને કાલ્યાને લાગવાથી ખરજું મટે છે. આ મિશ્રણને વધુ મલક બનાવડું હોય તો દંડાસાને ભાંધી ત્રાંબાના કાઠની ખૂજી લાવીને અંદર રમેરવી. આ બધું નાળિયેરની કાચલીમાં કાઢી રાખાને પછી લગાડવું. (વિજયકાંત કાપડિયા)

ગમઝરની લગણ ૧૦૦૦થી વધુ વધુ લટો છે, જેમાં કુલ મેલેરિયાના મઝરોની જ દોઢસો લતો વાય છે. ૧૦૪ (માર્ચ ૧૯૫૨)

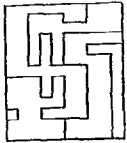
ફક્ષિયુ અને અગ્નિ કોશિયામાં તાલીમ પામેલા નિષ્ણાત ટેકનીશિયનેની અંબીર તંબોને તોડ લાવવા કમળવેલ્પના દેશો એ દિશામાં પરપર સહાય કરે તે હદેશી કોઈ 'કોલોમ્બો યોજના' ધડવામાં આવી છે. આ ફેબ્રુઆરીમાં તેના સમારણમાં સીલોને કહેલી નવી રિહિટો, માટેના 'ફર્સ્ટ સ્ટેપ' કપરનું આલેખન કપર આપ્યું છે, જેમાં સાચામાં જાહેર વચ્ચે પ્રકારી રહેલા સીલોના નકારામાં જલ્દી મસાલ તથા યોગેર ત્યાંનાં રવાનચમાંનાં સુસાબનોનું ચિત્રણ છે.

લખી રલા પછી કલમ અને રવાં મૂજી દેવાથી આ-વુણાનું કાપા પીરવે છે. આને એક સહેલો કપાય

છે. નહીં તારનો એક કડકો ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ખડિવાના મળાના શાપને વાળેા. પછી તેને ખડિવામાં બરાબી દેવાથી કલમ મૂકવાનું સાધન વેગાર થઈ જશે.

આ આપડિને શેડય રીતે કાપી કાઢીને ગોઠવયો તો ચાર અક્ષરો એક સાદ જા-યો ને એમાંથી કોઈક કસ્ય પંથરી નહિ. (ના.મ.દેસાઈ)

ભવિષ્ય

ગૌરીન માલસને માટે 'ભવિષ્ય'ના ખ્યાલ આનંદમેરક હોય છે કે કે? રિવસ પણ આપણે પૈસાદાર થઈશું; ન્યાયેશીમંતને ભવિષ્યો વિચાર લખેલાં ચિંતાથી બાળતો ન રહે છે, કે રખેને ભવિષ્યમાં હું મરીબ બની નહીં!

ધુનાંબટ નેરાસો જલદાર પડેલા સત્તાવાર આંકડા મુજબ કુનિયાની વસતિ ૧૯૫૦ની ગણતરી ૨,૪૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ એ અબજ ને ગણાવે કરોડની હતી. તેની વિગત :

સોવિયેટ સાયે કોશિયા	૧૨,૭૨૦ લાખ
સોવિયેટ ચિના કુરોપ	૩,૬૬૩ ..
જાપાન અમેરિકા	૨,૧૬૩ ..
આફ્રિકા	૧,૬૮૦ ..
ફક્ષિયુ અમેરિકા	૧,૧૧૪ ..
કોશિયાનિવાસી(અંદાજિત) ૧૯૪૦	૧૨૪ ..
એકલુ સોવિયેટ યુનિયન ૧,૬૩૦	..

ચંદુ : મારા ભૂલકણાપણા માટે આજ હું કાશ્મીરની સલાહ લેવા ગયો હતો. અમત : એજે શું કહ્યું? ચંદુ : હી પહેલથી માગી!

કલાલિકા: હી ૧૫૪૦નું ઇસલિખ બનાવડું આખલુ રાખવાનું આ ગાદીનું પાત તેની કારીગરી ને સુસોબન માટે, કાનસના બાબીતા શુના કલાસાંસકમાં સમારવામાં આવ્યું છે.

માનવતાનાં અવળાં: શ્રી દાદાસાહેબ માધવકરના એકવાસ દરમ્યાન તેમના સં-
પર્કમાં આવેલા અને મારામાં રહેલી માનવતાના મનને દ્રવિત કરતા છવનપ્રસંગો, ૨૮-૦;
મહારાષ્ટ્ર અને મહાત્માજી: શ્રી રવિશંકર મહારાષ્ટ્રે કરેલાં ગાંધીજીનાં સંસ્મરણો-લેખક:
ડૉ. બિપિન છવ્વચંદ્ર અવેરી, ૧-૪-૦; મરણિયા ધીર: દેશના સ્વાતંત્ર્ય માટે શહીદો
બનનાર આઘવીરોની કહાણીઓ, ૧-૦-૦; ચતુર ધીરખાદ: બોમ્બ અને આબની
બાદશાહ-બીજાની રસિક વાર્તા, ૦-૧૨-૦; બે ચતુર: વેળી અને માણસ, બે બેંગેમાં
ના બે ચતુરએક-કામડા અને વાણિયાની રસિક વાર્તા, ૦ ૧૨-૦; રંગવિનોદ: બોધક
બાલવાર્તાઓ, ૧-૦-૦; મનુભંધી કુસ્કરી, કુસ્કરી અને છત્રિયા, કુસ્કરી અને ડાકુ,
એકમાં, અબ્બામાં, કુશકીના ધા: મિયા કુસકીનાં પરાક્રમોની રસમય વાર્તા, દરેક
ના ૦-૧૨-૦; આ હસે પુરિતકાના લેખક: છવરામ જોષી. ફિગફેંગના અદ્ભુત-રસિક
ચિત્ર વપરથી સરઝોલી શેખાંચક દિયોરમ્યા-અનુવાદક: વદમીકાન્ત કાકેર, ૧-૮-૦;
જમણી અને: સામાજિક નાટક, લેખક: પદ્માલાલ પરેલ, ૨-૦-૦; વાતકને કાંઠે: અદ્ભુત,
અનિદ્રિત અને બલા લોકોની માનવતાશુદ્ધ વાર્તાઓ, લેખક એ. જી. ૩ ૮-૦.

નવજીવન પ્રકાશન મંદિરનાં

બાપુની સેવામાં: ગાંધીજીના ચરિત્રે બેસી ને ભેળું ભળ્યું અને અનુભવે તેનાં
બધું સરળ અને શેષક શેલીમાં આવેલાં જન્મજીવન ગાંધીવાલાનાં ૨૪ વર્ષનાં સંસ્મરણો-
અનુવાદક: હરીગમભાઈ ભાસ્કર, ૨-૦-૦; આમિલિયા પીકેનાં અંતઃપ્રાણોની બાનિડા ચર્ચાની
પુરિતકા, લેખક: નાનાભાઈનાથ, અનુવાદક: મનુભાઈ પંચેજી, નાનાભાઈ દેસાઈ, ૧૨૬ પિ
પરીખ, ૦-૧૪-૦; પ્રેમપત્ર: યોજના ત્રીલુ-ચેતન: દેસાઈ વાલજી ગોવિંદજી ૦-૪-૦.

ગુર્જર અચરત કાર્યાલયનાં

સૌથી બહારવટીઆ ભાગ ૧ લો: આનને માટે મરી લીધેનારા સોશાલના
બહારવટીઆઓની કથાઓની હપ્ત આરતિ, લેખક: રવ. કવેરચંદ્ર વેદાળી, ૨-૦-૦-૦;
ગાંધીવારની કુસકરી: 'યુલિસેસ ટ્રાવેલ્સ' પરથી લખેલું સી. દંડા અર્ધન મહેતાનું
અભૂતિત બાલકવ્ય પુસ્તક, ૨-૧૨-૦; સૌથી સુવર્ણીશ: સિદ્ધ, વાપ, ને દીપડા નેમાં
ભર્યંર પુણેજી સામે નંચ બેઠેનાર નવાંમર્દોની કથાઓ, લેખક: મનુભાઈજીભાઈ, ૦-૧૨-૦;
જવાંમર્દ, એક કંઠમાં આરો (જવાંમર્દ ભાગ ૨ રંગે): કુમારજીવનનાં સાદસોળી
ભગપર વાર્તાઓ, લેખક: જયસિંજી, ૧-૪-૦.

ઈતર

સાહીક: શ્રી કમલકર જોષીનાં અગિયાર એકાંધી નાટકોનો સંગ્રહ-"એકાંધી" એ સાહિત્ય-
પ્રકાશના ઈતિહાસ તથા ૨૨૩૫ વિષે અભ્યસનીય નિબંધ સાથે, ૨૨૮ પાનાં, પાકું પૃ. ૬,
૩-૦-૦, ત્રિપાઠી પ્રિં: વિદ્યાવાલકિષિ કારવિ: મહાકાવિ ભારતિના છવન પરથી લેખક
શ્રી પ્રજ્ઞલાલ કિલેરીના પદ્મિપ્રદાસ પ્રસંગે લખાયેલું તથા ભજવાએલું નાટક, નેતું પાનાં, પાકું
પૃ. ૬, સવા રૂપિયે, ત્રિપાઠી: પીતકકકયા હાલ્યસંગ્રહ: લેખક-પ્રદાસ-દબીજી ચમલાનો,
રેષા દરખાલની બેદર રાજકોટ, ૦-૮-૦; હિતભોધમાળા તથા હિતોપદેશમાળા:
સંગ્રહક મગનલાલ નેશાલાલ રામી, પ્રકાશક-દેવરાય કાલજી યાવડા, મુ. સીમુમરા (કચ્છ);
યાત્રા: 'વસુધા'ને અનુજામી હાલ્યસંગ્રહ, લેખક: 'સુહરમ', ૪-૮-૦; દીવડી: રમણ-
લાલ વરસાલાલ દેસાઈનો નવો વાર્તાસંગ્રહ, ૫-૦-૦, બેના પ્રકાશક: આર. આર. રોહની
કંપની, મુંબઈ-૨; સર્વોત્તમ હિંચાં: આર્યિક, સામાજિક, રાજકીય નેતિક દ્રષ્ટિબિંદુઓની
ફૂલવંધુથી ભેળી નવલકથા, લેખક: નવલભાઈ સાહ. પ્રકાશક: મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન
મંદિર, દહીસાહીની વાલી, અમદાવાદ, ૨-૮-૦; સ્વેચ્છિકાવીર: સંઘીતને આડકકરો પચિસ
આપવી નેઈ. સ. ૧૯૨૫થી ૧૯૦૦ની આસપાસમાં ભગનજરના વિશેષ ભગના સંસર્ગથી
ભેળેલા, અનુભવે પરથી તથા કેટલીક હાલ ઘટના પછી રચેલી વાર્તા-સંપાદક: લલમજી-
લાલ મહેતા પ્રકાશક: કસનલાલ માવજી કલેર, દરેકની ભજન, ચોથી કિંસલેન, મુંબઈ-૧૯,
૫-૦-૦; કાવચીત દિંદી ભાષાના વિદ્યાર્થીઓને હિન્દીમાં સહેલુંકથી વાર્તાવાપરથી રચવામાં
મદદરૂપ થઈ પડે તેવા પાઠો-લેખક: બિરિરાજ દિયોર. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, ૦-૪-૦.

રેડિયો-શિક્ષણ

ટપાલદારા રેરેગોડી સરળ ગુજરાતીમાં
પ્રેરિતગણના સંસ્થાપનામાં આવે છે. વિદ્યાર્થી
માઈ બેનને ટેરિટમ અને દીપેરિગનાં
સાધનો આપવામાં આવે છે. પરદેશ-
ના વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસના પાઠો
એરમેઈલથી મોકલાય છે.

★

વધુ વિગત માટે લખો: પ્રિન્સિપાલ
હરિપદન આર. દીક્ષિત R.H.R.

(U.S.A.)

રેડિયો દહીસાહીના કમન્ડ સાઉન્ડ
સિસ્ટમ ઇન્ડીટીટુટ
રાયપુર દલરાની રોા
અમદાવાદ (ઇન્ડીયા)

★

યોડાક વજ્રમાગ્યા અભિપ્રાયો:
અભ્યાસનાં આનંદ વાપ બેકે આજસુધી
મે ભેળું છે કે તમે હરેક વિદ્યાર્થી સાથે
વ્યક્તિગત રીતે આવતા રહેા છે,
અને વિદ્યાર્થીની સમગ્રતા મુજબ અભ્યા-
સની મેકવાળ કરો.

બી. કે. અમીન
(નવા કોલોની આફીકો)

આપ સારા રેડિયો એન્જનીયર છે.
ટપાલથી પણ આપ અંબે સગાલથી
કરો છે.

દી. એ. કાકેર (અમદાવાદ)